
22500268849

RIG-VEDA-SANHITA,

THE

SACRED HYMNS OF THE BRAHMANS;

TOGETHER WITH THE

COMMENTARY OF SAYANACHARYA.

EDITED BY

MAX MÜLLER, M.A.

FELLOW OF ALL SOULS' COLLEGE,
CORRESPONDANT DE L'INSTITUT DE FRANCE, ETC.

VOLUME IV.

PUBLISHED UNDER THE PATRONAGE OF

THE RIGHT HONOURABLE

HER MAJESTY'S SECRETARY OF STATE FOR INDIA IN COUNCIL.

LONDON,

Wm. H. ALLEN A CO., 13, WATERLOO-PLACE, S.W.,
PUBLISHERS TO THE INDIA OFFICE.

1862.

OXFORD,
PRINTED BY T. COMBE AND CO., AT THE UNIVERSITY PRESS.

TO

HER MOST EXCELLENT MAJESTY

VICTORIA,

QUEEN OF GREAT BRITAIN AND IRELAND,

THIS EARLIEST RECORD

OF THE RELIGIOUS INSTITUTIONS OF THE NATIVES OF INDIA

IS BY GRACIOUS PERMISSION

DEDICATED

BY

HER MAJESTY'S

FAITHFUL SUBJECT AND DEVOTED SERVANT,

MAX MÜLLER.

PREFACE.

SINCE the publication of the third volume of this edition of the Rig-veda, the age and authenticity of the sacred writings of the Brahmans have become the subject of new and animated discussions, and many points in the history of the ancient literature of India which seemed almost beyond the reach of reasonable criticism, have become overcast by doubts and surmises. Although it would be impossible to examine every objection that has been raised, there are some which deserve a careful consideration; and I feel that it becomes part of the duty incumbent on me, as the editor of the Rig-veda, to state how far the convictions which I expressed on former occasions as to the age and character of the Vedic literature in its four divisions, the Chhandas, Mantra, Bráhmaṇa, and Sútra periods, have been either changed or strengthened by the researches and arguments of other scholars.

The first question which requires to be considered anew is,

Can the age of the Vedic hymns be fixed by astronomical evidence?

In my "History of Ancient Sanskrit Literature" I have endeavoured to show that it is possible to distinguish four great classes of literary compositions, corresponding to four great periods in the growth of the Vedic religion and of the theological system of the Brahmans. The most recent of these four periods extends to about 200 B. C., and from the peculiar style in which all the works belonging to it are composed, it has received the name of the *Sútra period*. Several of the most eminent among the authors of Sútras or aphorisms lived prior, if not to the origin, at least to the spreading and the political ascendancy of Buddhism, and hence the date 600 B. C. was assigned as the most probable for the beginning of the Sútra period.

It is, I believe, admitted by all scholars, that the Sútras presuppose the existence of the Bráhmaṇas, another class of Vedic writings, which together

constitute what I call the *Bráhmaṇa period*. As that period comprehends the first establishment of the elaborate Brahmanical ceremonial with its four classes of priests, the composition of separate theological treatises, the so-called Bráhmaṇas*, their collection, and again the schism of sects which were founded originally on the basis of the great collective Bráhmaṇas, it would seem impossible to bring the whole of this literary and theological activity within a narrower space than 200 years. I therefore assigned to it a duration from 800 to 600 B. C.

The Bráhmaṇas, again, presuppose the existence of a complete collection of Vedic hymns, such as we now possess in the ten books of the Rig-veda Sanhitá. Seven out of these ten books belonged originally to separate families or clans, and each contains a number of hymns, clearly the productions of different generations of poets. Some of these hymns are written in imitation of others, and the more modern assume a decidedly ritual character. As Mantra is the technical name of a hymn employed for sacrificial purposes, I have designated the period during which the latest sacrificial hymns were written, and collected, together with the older hymns, at first into separate books, and afterwards into a complete body of sacred and liturgical poetry, the *Mantra period*. Several generations of modern poets, and probably two classes of collectors, have to be accommodated in it; so that if we allow 200 years to this period, this is hardly out of proportion to the work which had to be performed in it.

* I differ from Professor Westergaard (Abhandlungen, p. 57), and still prefer to derive bráhmaṇa from brahmán, 'the priest,' not from bráhman, which is said to have the sense of "the holy element in the sacrifice." (Roth, Nirukta, p. XXVI.) My reasons are,

1. It is not correct to form a derivative like bráhmaṇa from a neuter, bráhman, in the sense of treating of or concerned with the bráhman. We should not find a work, treating of náman or sáman, called námana or sámana; at least I know of no analogous formation in classical Sanskrit. It would certainly be against Páṇini, for Páṇini allows the suffix añ only after words which have not the udátta on the first syllable. (IV. 2, 44.) He would allow bráhmaṇa to be formed from brahmán, 'priest,' but not from bráhman, 'prayer.'

2. Bráhman does not occur, at least in ancient works, in the sense of "the holy element in the sacrifice;" it means 'prayers,' 'offerings.' In later works it is used for Veda or holy word, &c.

3. The Bráhmaṇas treat chiefly of the outward ceremonial, the karman. They give the vidhis, 'rules,' or the kalpa, 'ceremonial,' together with the arthavádas, 'comments.' The bráhman is treated of in the Áraṇyakas and Upanishads, which constitute the brahmakáṇḍa, as opposed to the karmakáṇḍa.

4. The Bráhmaṇas contain just that kind of information which the Brahmáns, as overseers at sacrifices, would want, nay, without which they could hardly have exercised that ministerial function which was peculiarly their own.

There remains the last and most important period in the history of Vedic literature, that of the ancient poets or Rishis, who, by their songs, gave the first impulse to the religion, the poetry, the worship of the Aryan dwellers in India. Their forefathers were strangers in the land of the Seven Rivers, and some of the thoughts and accents of the earliest Vedic hymns may point beyond the natural frontiers of the great Indian peninsula. To assign any definite date to the first or the last of the old Rishis is clearly impossible; yet looking at the numerous relics of that early age, I ventured to suggest 200 years as a minimum, which few, acquainted with the early history of mankind, could consider extravagant. I thus arrived at about 1200 B.C. as the latest date at which we may suppose the Vedic bards settled in the Northern regions of the Indian continent. I pointed out repeatedly, that beyond the frontiers of the Sútra period (600—200 B.C.) our chronological measurements must necessarily be of a merely hypothetical character; yet I felt convinced that those who from an intimate acquaintance with the Vedic literature are most competent to form an opinion as to the time required for its growth, its maturity, and its decay, would allow that the minimum durations assigned by me to the Bráhmaṇa, Mantra, and Chhandas periods were below rather than above the average durations of similar periods in the intellectual and literary history of other nations. I may be allowed to quote the concluding words of my History of Ancient Sanskrit Literature, as I find they have given rise to a curious misunderstanding. "The chronological limits," I said, "assigned to the Sútra and Bráhmaṇa periods will seem to most Sanskrit scholars too narrow rather than too wide, and if we assign but 200 years to the Mantra period, from 800 to 1000 B. C., and an equal number to the Chhandas period, from 1000 to 1200 B. C., we can do so only under the supposition that, during the early periods of history, the growth of the human mind was more luxuriant than in later times, and that the layers of thought were formed less slowly in the primary than in the tertiary ages of the world."

I should have thought that the meaning of this paragraph could hardly have been misapprehended, and that the expression "layers of thought," was sufficient to show that the terms "primary and tertiary ages of the world," could not refer to geological periods and to the growth of the crust of the earth, but were used metaphorically of the periods in the historical growth

of the human mind. I was not prepared therefore for a question addressed to me rather bluntly by a distinguished philosopher. "Is 1200 B.C. a primary age of the world except in Biblical geology?"—a question to my mind entirely meaningless, unless we ascribe to it a meaning unworthy of so intelligent and liberal-minded a writer.

With this single exception, however, my anticipations of the judgment of all competent scholars with regard to the minimum durations assigned by me to the four periods of Vedic literature have not been deceived. On a question so purely hypothetical as the chronological system on which my History of Ancient Sanskrit Literature was built, the assenting votes of independent and fair-minded scholars are, of course, of great importance, and I shall therefore quote the opinions of some who have a right to be heard on these difficult problems. Professor Wilson, in his Review of my History*, says:

" Professor Müller thinks it impossible to assign a shorter interval than two centuries for the origin and accumulation of the mass of Brahmanical literature that must have existed. We confess that we are disposed to look upon this limit as much too brief for the establishment of an elaborate ritual, for the appropriation of all spiritual authority by the Brahmans, for the distinction of races or the institution of caste, and for the mysticism and speculation of the Áraṇyakas or Upanishads: a period of five centuries would not seem to be too protracted for such a complete remodelling of the primitive system and its wide dissemination through all those parts of India where the Brahmans have spread. There seems no reason to question the general accuracy of the lists of teachers preserved by Brahmanical tradition, and which, as Professor Müller remarks, would extend the limits of this age to a very considerable degree. These traditions are preserved in different supplementary works or Vanśas, also regarded as Bráhmaṇas, several of which are extant. There are several of these in the S'atapatha-bráhmaṇa, which Professor Müller quotes, and he concludes that from their extent it is possible that the limit he suggests will have to be extended. We quite concur in this anticipation, and think there can be little doubt that, instead of two centuries, we may venture to conjecture four or five, and so carry the commencement of the Bráhmaṇa period to the tenth or eleventh century B.C."

* Edinburgh Review, 1860, p. 375.

The same scholar, after stating his reasons for treating the Mantra and Chhandas periods as one "complete in itself, though extending over a long space of time, and in some instances to a very remote antiquity," hints at the twelfth to the twentieth centuries B.C. as the probable limits of the age which gave birth to the poetry of the Veda.

M. Barthélemy Saint-Hilaire*, in his articles on the same work (January, p. 53), has the following remarks as to the approximative durations assigned by me to the four periods of Vedic literature: "Ces considérations m'amènent naturellement à la dernière question que je voulais traiter, en rendant compte de l'ouvrage de M. Max Müller, et que j'ai déjà plus d'une fois indiquée; c'est celle de la chronologie. L'auteur ne pouvait guère se borner à diviser l'histoire de l'ancienne littérature Sanscrite dans les quatre périodes distinctes que nous avons successivement parcourues avec lui; il devait aussi tenter d'assigner à chacune de ces périodes une durée approximative. Mais c'est là qu'est le péril, quand on songe à quelles incertitudes est encore livrée presque toute la chronologie indienne, et de quelles ténèbres elle est couverte. Cependant, en s'appuyant sur quelques données générales, qui sont actuellement admises par les indianistes, et dont j'ai parlé plus haut, M. Max Müller établit que les quatre périodes répondent aux dates suivantes; la période des Soûtras, qui dure quatre siècles s'étend en remontant de l'an 200 avant J. C. à l'an 600; celle des Bráhmaṇas comprend de l'an 600 à l'an 800; celle des Mantras, de l'an 800 à l'an 1000; et enfin la période du Tchhandas va de l'an 1000 à l'an 1200 avant l'ère chrétienne. Il est bien entendu que ce ne sont là que des à peu près, et, malgré l'apparente rigueur de ces chiffres, il est clair qu'on ne peut arriver en ceci à aucune détermination précise. Aussi M. Max Müller aurait-il peut-être bien fait de ne pas chercher à fixer des limites aussi arrêtées et de ne pas circonscrire si nettement les choses. Comme il y a nécessairement toujours beaucoup de vague dans les appréciations de ce genre, il est bon que la forme donnée à des hypothèses soit indécise elle-même autant que les assertions; et, comme il n'y a rien de moins flexible qu'un nombre une fois qu'il est énoncé, il eût mieux valu, je crois, rester dans une demi-obscurité, qui est, d'ailleurs, bien excusable en ces matières. Tout le monde reconnaîtra, du reste, que les supputations de M. Max Müller sont très-modérées, et, s'il a failli en quelque chose, c'est plutôt par un excès de réserve. La durée de chacune de ces périodes est bien courte; et, comme les

* Journal des Savants, August, September, October, December, 1860, and January 1861.

Samhitás, telles que nous les possédons, sont rédigées un millier d'années au moins avant notre ère, on peut faire remonter sans la moindre crainte la période du Tchhandas fort au delà, et l'on en revient ainsi aux calculs de Sir William Jones et de Colebrooke, qui reportaient la composition du Rig-Véda à quatorze ou quinze cents ans avant J. C.

"D'un autre côté, cette durée uniforme de deux siècles donnée à la période des Bráhmaṇas, comme à celle des Mantras et du Tchhandas peut également prêter à la critique. Si la période des Soûtras a pu remplir quatre siècles entiers, il paraît peu probable que celle des Bráhmaṇas, qui sont beaucoup plus longs et tout aussi nombreux peut-être, n'en ait pas remplit davantage, en y comprenant les Áraṇyakas et les Oupanishads. Il y a certainement aussi beaucoup moins de distance entre les Bráhmaṇas et les Soûtras, qu'il n'y en a entre les Mantras et les Bráhmaṇas. Cependant M. Max Müller ne compte que deux siècles entre chacune de ces deux classes. L'analogie semblerait autoriser à mettre bien plus d'intervalle entre les unes qu'entre les autres. Il y a une immense différence entre l'époque ou l'on constitue les recueils de la poésie sacrée et l'époque ou on les commente; il y en a moins entre cette dernière et celle où l'on réduit ces commentaires diffus et obscurs à des règles claires et méthodiques. Quant à la période des Mantras, elle semble, de son côté, trop développée, si celle des Bráhmaṇas ne l'est point assez. En admettant qu'il ait fallu deux siècles pour la composition des Bráhmaṇas, la simple collection des Samhitás n'a pas dû en exiger autant. Ainsi donc, sans contester la durée absolue des périodes réunies, leur durée relative ne paraît pas très-acceptable, et cette proportion pourrait être établie d'une manière toute différente, qui se justifierait non moins bien. Quant à la période du Tchhandas, la première de toutes, et la plus féconde puisqu'elle a enfanté tout le reste, il est bien à présumer qu'elle à été la plus longue; et cette inspiration, qui a vivifié, durant plus de trois mille ans, toute la croyance réligieuse d'un grand peuple, n'a pas pu être passagère pour que ses effets aient été si durables. Mais je quitte le champ des conjectures, et je m'empresse de résumer cette analyse que j'ai faite avec tant de détails, et tant de satisfaction du livre de M. Max Müller."

Like Professor Wilson and M. Barthélemy Saint-Hilaire, Professor Whitney too, the learned editor of the Atharva-veda and of the Súrya-siddhánta, has expressed his conviction that the chronological limits assigned by me to the four periods of Vedic literature are too narrow rather than too wide.

"We may next follow Professor Müller," he writes, "in his attempt to establish a chronological groundwork for the Vedic literature. How extremely delicate and difficult a task this is wont to be in matters affecting the literary history of India, is sufficiently known to all who have had any occasion to deal with the subject. What wild and baseless theories respecting the dates of events, and the periods of works, or classes of works, in Hindu antiquity, have been built up and accepted, only to be overthrown again and forgotten! But also what learned and cautious conclusions upon like subjects have been drawn by critical scholars, to be proved fallacious and set aside by farther research! It can scarcely be said that there is a single Sanskrit work, not of quite modern authorship, in existence, whatever be its prominence and importance, over the period of which there reigns not an uncertainty to be measured only by centuries. The one reliable date which we possess for Indian history, until times long posterior to the Christian era, is furnished by the Greek accounts of the Indian sovereign 'Sandrocottus,' contemporary of the early successors of Alexander. That this is the king called by the Hindus Chandragupta, the founder of a new dynasty upon the Ganges, there can be no reasonable doubt; luckily, the prominence of his grandson, Aśoka, in Buddhist history, as the Constantine of Buddhism, the first who gave that religion supremacy in India, has led to the preservation of such trustworthy accounts of him as permit the satisfactory identification of the two personages. This datum is well styled by our author the sheet-anchor of Indian chronology; without it we should be, even respecting the most important eras of Indian history, drifting almost hopelessly at sea. If there has been, besides this, any date in which nearly all students of Hindu archæology have acquiesced, agreeing to regard it as satisfactorily established, it has been that of the death of Buddha, as supposed to be fixed by the Buddhists of Ceylon, at B.C. 543. But, in the work now under consideration, Professor Müller attacks with powerful arguments the authenticity and credibility of this date also: he points out that the Ceylon data, if compared with and corrected by the Greek era of Chandragupta, indicate rather 477 than 543 B. C. as Buddha's death-year; and he argues farther, that the data themselves contain an artificial and arbitrary element which destroys their faith; and that back of the great synod under Aśoka, about 250 B. C., we really know nothing of the chronology of Buddhism. From this conclusion

we do not ourselves feel inclined to dissent; the considerations adduced by Müller as the ground of his scepticism are not easily to be set aside; and we have been taught, by long and sad experience, that a Hindu date is not a thing that one can clutch and hold. But while we pay our author homage in his character of S'iva, the Destroyer, we cannot show him equal reverence when he acts the part of Brahma, the Constructor; for the basis of evidence on which he founds his system of chronology for the Vedic literature seems to us far less substantial than that which had been relied upon to establish the date of Buddha's entrance upon nihility. Let us briefly review his reasonings. He begins with laying down as strongly as possible the marked distinctness of the periods represented by the three principal classes of the Vedic literature, showing that each class necessarily presupposes the existence and full development of that which precedes it: as regards the two later classes, he dwells upon the native distinction of them as *śruti* and *smṛiti*, 'revelation' and 'tradition,' respectively, contending that this implies a recognition of the latter as of notably later origin than the other. He farther divides the period of the Hymns into two, that of their composition and that of their collection and arrangement: the former he styles the *chhandas* period, the period of spontaneous poetic productiveness; the latter is the *mantra* period, that in which this poetry had become invested with a conventional and adscititious character,—had become *mantra*, 'sacred formula.' To such a division no Vedic scholar will refuse assent; the wide difference, in time and in character, between the singers and the diaskeuasts of the hymns has long been recognised, and has only failed to be marked by a suitable and happy nomenclature; that proposed by our author will probably henceforth be generally adopted. Professor Müller thus establishes four chronological steps, or separate and successive epochs of time; and, save that we may regard it as still uncertain how far these periods have interlaced with, or even slightly overlapped one another, we find nothing in his method to criticise."

Professor Whitney then proceeds to state some objections to the dates commonly assigned to Páṇini and Kátyáyana, and he continues (p. 263): "Adopting 600—200 B. C. as the period of the *sútra* literature, our author assumes that each of the two which preceded it may have lasted for a couple of centuries, and accordingly suggests as the epoch of the composition of the

Vedic Hymns the time prior to 1000 B. C.; or, if to it be assigned the same length as to the two succeeding epochs, 1200—1000 B. C. To this date for the beginnings of Hindu history and culture no one will deny at least the merit of extreme modesty and caution: it stands in this respect in most refreshing contrast with the theorizings of many others who have had occasion to treat the same point. The era of the Vedic poets is more likely to have preceded, perhaps considerably, the time thus allotted to it, than to have been more modern.....It is, upon the whole, clear that a final positive determination of the controversy, if ever attained, must be arrived at, not by following any one clew, however faithfully and perseveringly, but by carefully combining all evidences, whether literary, historical, astronomical, or of whatever other character they may be. Professor Müller can by no means be blamed for adhering to the general methods of his work, and refraining from entering upon those other lines of inquiry; but we should have been better satisfied if he had guarded against misapprehension by at least referring to their existence, and their indispensableness to the full solution of his problem."

I need hardly say that I agree with almost every word of my critics. I have repeatedly dwelt on the merely hypothetical character of the dates which I ventured to assign to the first three periods of Vedic literature. All I have claimed for them has been that they are minimum dates, and that the literary productions of each period which either still exist or which formerly existed, could hardly be accounted for within shorter limits of time than those suggested. Like most Sanskrit scholars, I feel that 200 years, or about six generations, are scarcely sufficient to account for the growth of the poetry and religion ascribed to the Chhandas period. There are vistas opened to those who are able to appreciate the perspective distances of thought which seem to reach to a much more remote past. But unless such general impressions can be clearly defined, so as to force conviction even from the prejudiced and the unwilling, it is worse than useless to express them at all. Nothing has brought Oriental studies into greater disrepute than the constant attempts of enthusiastic scholars to claim an exorbitant antiquity for the primitive civilisation of the East; and the equally unreasonable scepticism which rejects all history previous to 500 B. C. as fable or forgery, is but a natural reaction called forth by the over-confident assertions of the students of Egyptian, Babylonian, and Indian antiquities.

It has been pointed out, however, that although on the evidence of literature alone, no higher antiquity could have been claimed for the earliest poetry of India than the thirteenth century B. C., I ought to have strengthened my argument by additional evidence, and particularly by that of certain astronomical data which have long been brought forward as establishing the existence of Vedic poetry as early as the fifteenth century B. C. My reasons for not entering upon a discussion of these astronomical questions in a history of Sanskrit Literature have been rightly guessed by Professor Whitney. My object was to show how far the literary productions of the Vedic age could by themselves be made to bear witness to the antiquity of the Vedic religion and poetry. I was writing a history of Vedic Literature, not of Indian Astronomy. Nor could I have supposed that my not alluding to the trite arguments of Bentley, Colebrooke, Laplace, and Biot on the chronological meaning of certain astronomical observations preserved in certain Vedic treatises, could be so far misinterpreted as to expose me to the charge of either disregard for ignoring, or ignorance for disregarding the theories of those eminent scholars and astronomers. That I was not ignorant of their researches, I had shown by what I wrote in 1846, when first announcing my intention of publishing an edition of the Rig-veda. "With regard to the antiquity of the Veda," I then said, "the most striking remark is that of Colebrooke, bearing on an astronomical observation of the position of the colures. That observation is to be found in a small treatise appended to the Vedá, which, partly by its position as a Vedánga or member of the Veda, partly by its general style, belongs to an earlier period than the great scientific astronomical works of Varáha Mihira, Brahmagupta, and others. These astronomers refer to that observation as one of earlier date, and we may well believe in its reality if we bear in mind that the Brahmans themselves never make use of it as a proof of the high antiquity of their sacred literature, nay, that they could not have done so, because, if used for chronological purposes, the date derived from that astronomical notice would stand in direct contradiction to their own system of chronology. Brahmagupta *,

* "En effet, Brahmagupta n'a pas eu l'avantage d'être un personage mythologique. On sait qu'il a existé très-réellement vers la fin du VIe ou au commencement du VIIe siècle de notre ère, et qu'il appartenait au collège d'Oojein, célèbre alors dans l'Inde comme un centre de science astronomique." Biot, Journal des Savants, 1859. Etudes sur l'Astronomie Indienne, p. 31. Colebrooke (Misc. Essays, II, p. 463) established the date of Brahmagupta by the following process: "The star

who lived at the end of the sixth and the beginning of the seventh centuries, as proved by the position of the colures at his time, and who knew the observation of the earlier position of the colures, declares against the admission of a precession of the equinoctial points; and although other astronomers admitted a precession or vibration *, yet they, too, were not in possession of sufficient observations to prove, still less to utilise for chronological purposes, a regular periodical precession of the equinoctial points. This is an argument which, as it reaches back to the fourteenth century B. C., may be used with advantage against those critics who cannot be convinced of the antiquity of any work except by figures and dates."

Chitrá, which unquestionably is Spica Virginis, was referred by Brahmagupta to the 103rd degree counted from its origin to the intersection of the star's circle of declination; whence the star's right ascension is deduced 182° 45′. Its actual right ascension in A. D. 1800 was 198° 40′ 2″. The difference, 15° 55′ 2″ is the quantity by which the beginning of the first zodiacal asterism and lunar mansion, Aśviní, as inferrible from the position of the star Chitrá, has receded from the equinox: and it indicates the lapse of 1216 years (to A. D. 1800) since that point coincided with the equinox; the annual precession of the star being reckoned at 47″, 14. The star Revatí, which appears to be ζ Piscium, had no longitude, according to the same author, being situated precisely at the close of the asterism and commencement of the following one, Aśviní, without latitude or declination, exactly in the equinoctial point. Its actual right ascension in 1800 was 15° 49′ 15″. This, which is the quantity by which the origin of the Indian ecliptic, as inferrible from the position of the star Revatí, has receded from the equinox, indicates a period of 1221 years elapsed to the end of the eighteenth century; the annual precession of that star being 46″, 63. The mean of the two is 1218½ years; which, taken from 1800, leaves 581 or 582 of the Christian era. Brahmagupta, then, appears to have observed and written towards the close of the sixth or the beginning of the following century; for, as the Hindu astronomers seem not to have been very accurate observers, the belief of his having lived and published in the seventh century, about A. D. 628, which answers to 550 S'aka, the date assigned to him by the astronomers of Ujjayiní, is not inconsistent with the position, that the vernal equinox did not sensibly to his view deviate from the beginning of Aries or Mesha, as determined by him from the star Revatí (ζ Piscium), which he places at that point." Biot (Journ. des Sav., 1845, p. 41) gives 572 as corresponding to the equinox of ζ Piscium.

* "L'autre notion que Colebrooke présentait encore comme propre aux Hindoux, c'était le mouvement de trépidation périodique attribuée par eux aux points équinoxiaux et solsticiaux de l'orbe solaire. Retrouvant plus tard cette idée dans Albategni et chez les Arabes d'Espagne, il la croyait dérivée des astronomes Hindoux par les communications qui s'établirent entre eux et les Arabes de Bagdad au temps du calife Almanzor." (Biot, Journal des Savants, 1845, pp. 383, 385, 447.) "Mais nous voyons aujourd'hui dans les tables manuelles de Théon, que cette idée était pareillement Alexandrine, et les doutes d'Hipparque sur la constance de durée de l'année tropique pourraient faire soupçonner qu'elle avait déjà cours au temps de ce grand observateur, puisqu'un mouvement d'oscillation supposé propre à l'orbe solaire produirait, en effet, des variations correspondantes dans cette durée. Si l'on admet une transmission directe ou indirecte des théories grecques dans l'Inde, comme cela paraît impossible à méconnaître, l'idée de la trépidation, qui en faisait partie, a dû y parvenir en même temps." Biot, l. c.

Though much has been written in the interval on Indian astronomy, and in particular on the possibility of deriving certain chronological dates from the astronomical observations alluded to before, I still adhere in the main to the opinion which I expressed sixteen years ago. But I do not intend to deny that many and very weighty objections may be urged against the use which Bentley and Colebrooke made of these observations, and I doubt whether an appeal even to the authority of a Colebrooke, the greatest of all Sanskrit scholars, is sufficient to silence the opposition of astronomers and historians. It may be as well to state some of these objections in order to warn those who allow themselves to be guided by the authority of even so eminent a scholar and astronomer as Colebrooke, against the dangers which this kind of authoritative belief invariably entails, namely, a tendency to shrink from the trouble of examining all evidence to the contrary, and to speak with greater certainty of the results obtained by independent inquirers than these inquirers themselves have claimed for their discoveries.

The first time that Colebrooke refers to the date of the Vedas is in the year 1801, in the seventh volume of the Asiatic Researches (p. 283), in a note to his article on the Religious Ceremonies of the Hindus, (Miscellaneous Essays, I. 200). In describing the offerings to the manes, Colebrooke mentions a prayer in which the six seasons, the hot, the dewy, the rainy, the flowery, the frosty, and the sultry, are enumerated; and he adds a passage from the Veda, first quoted by Sir W. Jones (As. Res. III. p. 258), in which these six seasons are each identified with what he considers two lunar months. He then argues in the following manner: "According to the Veda, the lunar months Madhu and Mádhava, or Chaitra and Vaiśákha, correspond with Vasanta or the spring. Now the lunar Chaitra, here meant, is the primary lunar month beginning from the conjunction which precedes full moon in or near Chitrá, and ending with the conjunction which follows it. Vaiśákha does in like manner extend from the conjunction which precedes full moon in or near Viśákhá to that which follows it. The five Nakshatras, Hasta, Chitrá, Sváti, Viśákhá, and Anurádhá *, comprise all the asterisms in which

* This statement is based on astronomical considerations, and is quite independent of the statements of later Indian astronomers, such as the author of the Súrya-siddhánta. As long as the Nakshatras are taken in their original sense, as twenty-seven equal divisions of the heavens, two months, or two-twelfths of the year, correspond, not with four, but with four and a half Naksha-

the full moons of Chaitra and Vaiśákha can happen; and these lunar months may therefore fluctuate between the first degree of Uttara-Phalguní and the last of Jyeshṭhá. Consequently the season Vasanta might begin at soonest when the sun was in the middle of Púrva-Bhádrapadá, or it might end at the latest when the sun was in the middle of Mṛigaśiras. It appears, then, that the limits of Vasanta are Pisces and Taurus, that is, Mína and Vṛisha. (This corresponds with a text which I shall forthwith quote from a very ancient Hindu author.) Now, if the place of the equinox did then correspond with the position assigned by Paráśara to the colures, Vasanta might end at the soonest seven or eight days after the equinox, or at latest thirty-eight or thirty-nine days; and on a medium (that is, when the full moon happened in the middle of Chitrá) twenty-two or twenty-three days after the vernal equinox. This agrees exactly with the real course of the seasons; for the rains do generally begin a week before the summer solstice, but their commencement does vary, in different years, about a fortnight on either side of that period. It seems therefore a probable inference, that such was the position of the equinox when the calendar of months and seasons was adjusted as described in this passage of the Veda. Hence I infer the probability, that the Vedas were not arranged in their present form earlier than the fourteenth century before the Christian Era."

It will be clear to every attentive reader, that the object of Colebrooke in these remarks is to protest against the received chronological notions of the Brahmans, who place the Veda at the beginning of the Kali-yuga, 3102 B.C.* He wishes to show that it could not be older than the fourteenth century. This he states distinctly in what follows: "If the Vedas were compiled in India so early as the commencement of the astronomical Kali-yuga, the seasons must have then corresponded with other months; and the passage of the Veda, which shall be forthwith cited, must have disagreed with the natural course of the seasons at the very time it was written." But even if wishing only to fix the earliest possible date of the Veda, Colebrooke has taken many things for

tras. See Weber, Nakshatras, p. 348; and p. 358. I should have thought that Jyeshṭhá would be more likely as the fifth Nakshatra than Hasta; but all depends on the nature of the months, whether synodical or sidereal, a distinction which has been completely overlooked by late writers on this subject.

* Súrya-siddhánta, ed. Burgess and Whitney, p. 29.

granted which would not be granted to him at present. The passage of the Veda on which he builds his conclusion is, as he says, taken from Ápastamba's copy of the Yajur-veda, usually denominated the White Yajush. There is no copy, i. e. no śákhá, of Ápastamba for the White Yajush. But be that as it may, no such passage identifying the twelve months with the six seasons occurs in the Rig-veda; and the Yajur-veda, both the Black and the White, in which such passages* do occur, belong to a secondary period of Vedic literature. This objection, however, applies only against Colebrooke as wishing to prove that the Veda could not be older than the fourteenth century. It is of no importance for our own objects.

But, secondly, the course of the seasons differs in different parts of India, and because in Central India the rains begin generally one week before the summer solstice, we are not at liberty to conclude that it was the same in the North of India, where the hymns of the Veda were composed.

Thirdly, the months and seasons would not at once have changed their names, even though they had ceased to coincide with the time of the year from which their names were originally derived, to say nothing of the different systems of counting time in different parts of India. We know from the Nirnayasindhu (Calcutta, 1833), that South of the Vindhya the lunar month begins with the moon's decrease, whereas in the North it begins with new moon or the moon's increase. It is said in the same work that a Bráhmaṇa begins his month with the new moon or Amávásya, a Kshatriya and Vaiśya with the Sankránti or the entrance of the sun into a new sign. In more ancient times we are told that the number of the seasons varied from three to five and six†, and that different castes began the year with different seasons‡.

Fourthly, the observation of the colures by Paráśara and the calculated date of that observation as 1391 B. C. are taken for granted.

This argument therefore is, as Colebrooke himself has freely acknowledged,

* The earliest passage is Taittiríya-Sanhitá IV. 4, 11, 1. मधुश्च माधवश्च वासंतिकावृतू । शुक्रश्च शुचिश्च ग्रैष्मावृतू । नभश्च नभस्यश्च वार्षिकावृतू । इषश्चोर्जश्च शारदावृतू । सहश्च सहस्यश्च हैमंतिकावृतू । तपश्च तपस्यश्च शैशिरावृतू ॥ For other passages see Boehtlingk and Roth, Sanskrit Dictionary, s. vv.

† Jyotisha-bháshya, p. 5^{b}. पंचर्तवः संवत्सरस्येति च ब्राह्मणं । तथा गर्गः त्रय ऋतव इत्याह कृष्णात्रेयः । षट् गर्गः । ऋतवो द्वादशेति नारदः । चतुर्विंशतिरिति भागुरिः । त्रीणि शतानि सषट्षष्टिरित्याह क्रौष्टुकिः ।.

‡ Jyotisha-bháshya, p. 3^{b}. ननु यद्येवं कथमृतूनां वसंतो जायत आद्यस्तत्पूर्वाः ऋतय इति उच्यते तास्तु वर्णानां क्रमानुष्ठानाभिधायकत्वेन प्रवृत्ताः ।.

"*vague and conjectural*," and, in the present state of Sanskrit scholarship, it ought no longer to be quoted.

Colebrooke, however, again touched on the same question in the year 1805, in his Essay on the Vedas, in the eighth volume of the Asiatic Researches, p. 471, Misc. Essays, I. p. 108. He had then met with the passage in the Jyotisha, so often quoted afterwards, where the solstitial points are mentioned, as at the beginning of Dhanishṭhá and the middle of Áśleshá, and he maintained that this situation of the cardinal points was true only in the fourteenth century B. C. Here two points have to be considered, 1. the character of the astronomical treatise, the Jyotisha; 2. the astronomical interpretation of the solstitial points as there mentioned.

The Jyotisha may have been written, as Colebrooke says, in the infancy of astronomical knowledge, but that it is later than the Rig-veda, later than the Yajur-veda, later than all the Bráhmaṇas and all the Vedic Sútras, no one would doubt at present*. What Colebrooke meant by infancy of astronomical knowledge, may best be gathered from the following facts. "The Jyotisha is adapted to the comparison of solar and lunar time with the vulgar or civil year. The cycle there employed is a period of five years only. The month is lunar, but at the end, and in the middle, of the quinquennial period, an intercalation is admitted, by doubling one month. Accordingly, the cycle comprises three common lunar years, and two, which contain thirteen lunations each. The year is divided into six seasons; and each month into half months. A complete lunation is measured by thirty lunar days; some of which must of course, in alternate months, be sunk, to make the dates agree with the nycthemera. For this purpose, the sixty-second day appears to be deducted †: and thus the cycle of five years consists of 1860 lunar days, or 1830 nycthemera, subject to a further correction, for the excess of nearly four days above the true sidereal year: but the exact quantity of this correction, and the method of making it, according to this calendar, have not yet been sufficiently investigated to be here stated. The zodiac is divided into twenty-seven asterisms, or signs, the first of which, both in the Jyotisha and the Vedas, is Kṛittiká,

* M. M.'s History of Sanskrit Literature, p. 210 seq.

† "The Athenian year was regulated in a similar manner; but, according to Geminus, it was the sixty-third day which was deducted. Perhaps this Hindu calendar may assist in explaining the Grecian system of lunar months." Colebrooke.

or the Pleiads. The place of the colures, according to these astronomical treatises, will be forthwith mentioned: but none of them hint at a motion of the equinoxes. The measure of a day by thirty hours, and that of an hour by sixty minutes, are explained, and the method of constructing a clepsydra is taught."

From these remarks it is clear, that though in one sense all this may be called the infancy of astronomy, the method of constructing a clepsydra and other scientific processes of a similar character are not exactly what we are prepared for when we speak of a knowledge of the stars and seasons in the fourteenth century B.C. The most important point, however, is this, that the passage which, according to Colebrooke, contains the statement of the solstitial points, such as they were, according to him, in the fourteenth century, does not occur in the Mantras, the age of which is certainly anterior to the tenth century B.C., nor in the Bráhmaṇas, nor in the Sútras, but in a treatise, the Jyotisha, which no scholar would place higher than the third century B.C.* This treatise was written, not for astronomical purposes, but to explain the principles for fixing the hours, days, and seasons of the ancient sacrifices. Even if it had been written but yesterday, the writer would have had to accommodate himself to the primitive ideas on the motions of the heavenly bodies, as prevalent in the liturgical traditions of the Brahmans, just as a scholar who writes on the festivals of the Greeks would have to speak in the primitive astronomical language of Greece, not in that of Copernicus. To make this clear I shall quote the introductory verses of the Jyotisha. The only MS. which I possess is that of the E. I. H. 1510, containing text and commentary. Colebrooke says, that the commentary is the work of an unknown author, and that it is accordingly assigned to a fabulous personage, S'eshanága. This is

* It is curious that no Sútras on astronomy have as yet been discovered. Prose quotations on sacrificial astronomy occur here and there in commentaries, but they seem extracts from Kalpa-sútras or Bráhmaṇas. Thus Somákara quotes Laugákshi as having said: माघ्याः पौर्णमास्याश्चतुरहः पुरस्तात् संवत्सराय दीक्षंते, 'four days before the full moon in Mágha, they sacrifice to the year,' i. e. to the new year. He likewise quotes Garga, sometimes in S'lokas, sometimes in prose; for instance: तथा च गर्गः । तेषां च सर्वेषां नक्षत्राणां कर्मसु कृत्तिकाः प्रथममाचक्षते ।. But these are passages such as occur frequently in Bráhmaṇas and Kalpa-sútras, as when the S'atapathabráhmaṇa and the S'ánkháyana-bráhmaṇa speak of the full moon in Phálguna as the first in the year, (या वैषा फाल्गुनी पौर्णमासी संवत्सरस्य प्रथमा रात्रिः), a passage which shows as clearly as possible that the full moon in Phalguní is meant as the first in the year, not the Phálguna month, whether sidereal or synodical. Professor Weber (Nakshatra, p. 329) takes a different view.

indeed the name of the commentator as given at the end of the book (इति शेषनागकृतं ज्योतिःशास्त्रभाष्यं समाप्तं). But I believe we ought to read, इति शेषनागकृतज्योतिःशास्त्रभाष्यं, so that S'eshanága, sometimes the name of Patanjali, would be the author of the text, whereas the commentary was composed by Somákara, as stated by himself (सोमाकरोऽहं विवृणोमि शक्त्या).

पंचसंवत्सरमययुगाध्यक्षं प्रजापतिं ।
दिनर्त्वयनमासांगं प्रणम्य शिरसा शुचिः ॥१॥
ज्योतिषामयनं कृत्स्नं प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।
ब्राह्मणेंद्राणां संमतं यज्ञकालार्थसिद्धये ॥२॥*

"Having bowed with my head to the lord of the universe, the overseer of the quinquennial Yuga, whose members are days, seasons, half-years, and months, I shall explain in order, full of purity, the whole course of the celestial luminaries, as it is approved by the chief Brahmans, for the accomplishment of those objects which are dependent on the times fixed for sacrifices."

The next verse explained by the commentator does not occur here in the MSS. of the text †; but it is found towards the end of the Jyotisha, and is quoted also as belonging to this Vedánga in Rádhakant's S'abdakalpadruma:

प्रणम्य शिरसा कालमभिवाद्य सरस्वतीं ।
कालज्ञानं प्रवक्ष्यामि लगधस्य महात्मनः ॥

"Having bowed with my head to Kála (time), and having saluted Sarasvatí (goddess of eloquence), I shall promulgate the knowledge of time of the highminded *Lagadha.*" This would be important as giving the name of the reputed author, Lagadha; but the whole verse is ignored by the commentator. As *Magadha* is considered the birthplace of several of the exact sciences of the Hindus, and as particularly Magadha-measures were widely used in India after they had been first introduced or regulated by the physician *Charaka* and others, one might be led to suppose that the original reading had been *Mágadha,* meaning a native of Magadha. But all the MSS. agree in Lagadha in this as well as in another passage of the Jyotisha, without however giving any more information about the author.

* As I differ in the translation of these two verses from the explanation given by the commentator, I subjoin his own words: एतेन श्लोकद्वयेन शास्त्रकारोऽभिधेयभूतामिष्टदेवतां नमस्कृत्य वस्तूपन्यासं करोति । तद्यथा । शुचिरहं । वाङ्मनःकायशुद्धो ज्योतिषामयनं सूर्यचंद्रनक्षत्राणां गमनं वक्ष्यामि । कथयिष्यामि । कथं । अनुपूर्वशः । यथाक्रमेणेत्यर्थः । कीदृशं । पुण्यं । यागकालविधिज्ञानतया पापहं । तथा संमतं ब्राह्मणेंद्राणां । यजमानानामभिप्रेतं । एते वै यज्ञस्येंद्रा इति श्रुतेः । किमर्थं । यज्ञकालार्थसिद्धये । यागचोदितकालविधानार्थमित्यर्थः । किं कृत्वा । प्रणम्य । नमस्कृत्य । कं । प्रजापतिं । स्रष्टारं । केन । शिरसा । उत्तमांगेन । कीदृशं । पंचसंवत्सरमयं । संवत्सरपरिवत्सरेदावत्सरानुवत्सरेद्वत्सरात्मकं । तथा युगाध्यक्षं । कृतादीनां द्वादशानां च स्रष्टारं (द्रष्टारं?) । तथा दिनर्त्वयनमासांगं । कालावयवा दिनादयो यस्यांगानि ।.

Other MSS. have विप्राणां संमतं लोके instead of ब्राह्मणेंद्राणां संमतं; the commentator reads मयं in the first and पुण्यं in the third line. Between the first and second, the following stanza is inserted:

† On the strength of this and similar differences other scholars admit two Jyotishas, one for the Rig-veda, another for the Yajur-veda. See my History of Ancient Sanskrit Literature, p. 211.

वेदा हि यज्ञार्थमभिप्रवृत्ताः कालानुपूर्व्या विहिताश्च यज्ञाः ।
तस्मादिदं कालविधानशास्त्रं यो ज्योतिषं वेद स वेद यज्ञं ॥३॥

"The object of the Vedas is the sacrifice, and the sacrifices are instituted according to a certain order of time. Therefore whosoever knows this Jyotisha, imparting the doctrine of the regulation of time, he will know the sacrifice *."

The next verse, according to the commentary, is,

यथा शिखा मयूराणां नागानां मणयो यथा ।
तद्वद्वेदांगशास्त्राणां गणितं मूर्ध्नि संस्थितं ॥४॥

"Like the crests of peacocks, like the gems (in the heads) of serpents, so is calculation placed at the head of the Vedánga doctrines."

Then follows in the commentary:

माघशुक्लप्रपन्नस्य पौषकृष्णसमापिनः ।
युगस्य पंचवर्षस्य कालज्ञानं प्रचक्षते ॥५॥

"They teach the knowledge of time of the quinquennial lustrum, which begins with the light half of the month Mágha, and ends with the dark half of the month Pausha †."

Then follow the verses on which Colebrooke founded his chronological calculations:

* Comm. वेदा ऋग्वेदादयः किल हि यस्माद्यज्ञार्थमभिप्रवृत्ताः । अभिप्रपन्नाः प्रणीता उत्पन्नाः । तद्यथा स्मृतिः । अग्निवायुरादित्यश्च त्रयं ब्रह्म सनातनं । दुदोह यज्ञसिद्ध्यर्थमृग्यजुःसामलक्षणमिति । तथा कालानुपूर्व्या विहिताश्च यज्ञाः । दिनत्वयनेषु विभक्ताः श्रुताः । यथा पुण्याहे दीक्षा । वसंते ज्योतिष्टोमेन यजेत । यजेत वाजपेयेन ग्रीष्म इति । तथा पंचशारदीय इति । तस्मादिदं कालविधानशास्त्रं । अनेन हि कालावयवा विज्ञायंते । यो ज्योतिषं वेद स वेद यज्ञं । ज्योतिःशास्त्रज्ञः कालस्वरूपज्ञतया यथोक्तयज्ञफलभाग्भवतीत्यर्थः । न वै सु विदुरिव पुण्यनक्षत्रमिति श्रुतिः । तथा च परिशिष्टकृत् ।

मंत्रपादपदसंधिविधिज्ञो धातुनामवचनप्रकृतिज्ञः ।
ईदृशो भवति यज्ञविधिज्ञः पक्षमासतिथिचंद्रगतिज्ञः ॥

† Comm. एवमिह ज्योतिर्विदः कालज्ञानं तत्स्वरूपप्रतिपादनं वदंति । कस्य । युगस्य । कीदृशस्य । पंचवर्षस्य । संवत्सरादीनां चैकीकृत्यं । यतश्चत्वारि मानानि वक्ष्यमाणानि । सौरसावनचांद्रार्क्षाणि । तेषां च यतः परस्परवैषम्येण कालवैषम्यं । यतः सावनस्य संवत्सरस्य प्रकृत्यैव षड् दिनानि लुप्यंते सौरमानापेक्षयाऽवपंचम्यानि (sic) तानि त्वधिकमासाभ्यामापूर्यंते । यतस्तौ द्वौ युगमध्ये भवतः । ते च युगा द्वादश । वैष्णवबार्हस्पत्यैंद्राग्नत्वाष्ट्राहिर्बुध्न्यपित्र्यसौम्यवैश्वदेवसार्पार्यम्णदास्रभाग्याः । तैः षष्ट्यब्दनिष्पत्तिः । ततः काम्यं भवति । सौरमानापेक्षया तस्य कुतः प्रवृत्तिरित्याह । माघशुक्लेति । तदादिकालगणनेत्यर्थः । तथा च लौगाक्षिः । माघ्याः पौर्णमास्याश्चतुरहः पुरस्तात्संवत्सराय दीक्षंत इति । एवमेव पौषकृष्णसमापिनः ।.

स्वराक्रमेते सोमार्कौ यदि साकं सवासवौ ।
स्यात्तदादि युगं माघस्तपः शुक्लोऽयनं ह्युदक् ॥ ६ ॥ *

" When the sun and moon ascend the sky together, being in the constellation over which the *Vasus* preside, then does the (quinquennial) cycle begin, and the (month) *Mágha*, and the warmth, and the bright (fortnight), for the path (of the sun) is north."

प्रपद्येते श्रविष्ठादौ सूर्यचंद्रमसावुदक् ।
सार्पार्द्धे दक्षिणार्कस्तु माघश्रावणयोः सदा ॥ ७ ॥ †

" The sun and moon turn towards the north at the beginning of *S'ravishṭhá;* but the sun turns towards the south in the middle of the constellation over which the *Serpents* preside; and this (the turning towards the north and towards the south) always (happens) in (the month of) *Mágha* and *S'rávaṇa* ‡."

घर्मवृद्धिरपां प्रस्थः क्षपाह्रास उदग्गतौ ।
दक्षिणेतौ विपर्यस्तौ षण्मुहूर्त्त्ययनेन तु ॥ ८ ॥ §

" In the northern progress, an increase of day and decrease of night take place, amounting to a prastha (or 32 palas) of water: in the southern progress, both are reversed (i. e. the days decrease and the nights increase), and (the difference consists), by the journey, of six muhúrtas."

* Comm. सवासवौ धनिष्ठायां नक्षत्र इत्यर्थः । तथा च नक्षत्रे यदि बृहस्पतिरास्ते तदादिकमेतदित्याह । स्यात्तदादि युगं । तदादि युगप्रारंभो भवेत् । तथा तदैव माघो मास ऋतुर्वा भवेत् । तथा स एव तपो मासो भवेत् । तपश्च तपस्यश्चेति श्रुतौ । तथा शुक्लः पक्ष इति वाक्यशेषः । तथा तदैव यस्मादुदगयनं भवेदिति प्रतिज्ञा ॥ ननु यद्येवं कथमृतूनां वसंतो जायत आद्यः । तत्पूर्वाः श्रुतय इति । उच्यते । तास्तु वर्णानां कर्मानुष्ठानाभिधायकत्वेन प्रवृत्ताः ॥

† Comm. सर्वेषु युगेषु सूर्यचंद्रमसावुदक्प्रवृत्तिं प्रपद्येते श्रविष्ठादौ । प्रथमेऽंशे । तथा सार्पार्द्धेऽश्लेषमध्ये ग्रीष्मांते सूर्यो दक्षिणां प्रपद्यते । एवं तस्यायनं माघश्रावणयोः सर्वकालं पंचस्वपि संवत्सरेष्वित्यर्थः ।.

‡ How this bears on the proper time for certain sacrifices may be seen from passages like तत्र पशुर्नित्यः काम्यश्च । तत्र नित्यः षट्सु मासेषु यावज्जीवं प्रयोज्यः । माघमासे धनिष्ठानक्षत्रगते सवितर्येकस्य पशोः कालः । आषाढ आश्लेषोत्तरार्द्धगते सवितर्यन्यस्य पशोः कालः (MS. E. I. H. p. 288, 2). "The animal sacrifice is either obligatory or voluntary. The obligatory one must be performed every six months during life. The time for one is in the month of Mágha, when the sun has gone to the Nakshatra Dhanishṭhá; the time for the other is the month A'shádha, when the sun has entered into the second half of A'sleshá."

§. Comm. तस्य सूर्यस्योदग्गतौ निमित्ते घर्मवृद्धिर्भवतीति वाक्यशेषः । घर्म इत्यहर्नाम । घर्मो घ्रंसो घृणिरित्यहर्नामसु पठितं । तथा क्षपाह्रासः । क्षपेति रात्रिनाम । क्षपा शर्वरीति रात्रिनामसु पठितं । तदाप्रभृति दिनानि वर्धंते । रात्रिश्चापक्षीयते । एवमेव तस्य दक्षिणेतौ विपर्यासः । कियती वृद्धिरित्याह । षण्मुहूर्ती । एवमयने वृद्धिह्रासौ । तथा च सापि कियतीत्याह । प्रस्थः । द्वात्रिंशत्पलिकमित्यर्थः ।.

It is, however, only in the first year of each quinquennial cycle, that Sun and Moon are said to be together on the first of Mágha, in the Constellation of the Vasus, at the winter solstice. For the intervening years their relative position is thus given:

1st Year (called Samvatsara *, sacred to Agni).

Winter solstice:	Sun, Moon,	1st of Mágha,	in the beginning of Śravishṭhá. in the beginning of Śravishṭhá.
Summer solstice:	Sun, Moon,	7th of Śrávaṇa,	in the middle of Ásleshá. in Chitrá.

2nd Year (called Parivatsara, sacred to Arka).

Winter solstice:	Sun, Moon,	13th of Mágha,	in the beginning of Śravishṭhá. in Árdrá.
Summer solstice:	Sun, Moon,	4th of Śrávaṇa (dark half),	in the middle of Ásleshá. in Púrva-Bhádrapadá.

3rd Year (called Idávatsara, sacred to Váyu).

Winter solstice:	Sun, Moon,	10th of Mágha (dark),	in the beginning of Śravishṭhá. in Anurádhá.
Summer solstice:	Sun, Moon,	1st of Śrávaṇa,	in the middle of Ásleshá. in the middle of Ásleshá.

4th Year (called Anuvatsara, sacred to Indra).

Winter solstice:	Sun, Moon,	7th of Mágha,	in the beginning of Śravishṭhá. in Aśviní.
Summer solstice:	Sun, Moon,	13th of Śrávaṇa,	in the middle of Ásleshá. Púrva Ashádhá.

5th Year (called Idvatsara, sacred to Mṛityu).

Winter solstice:	Sun, Moon,	4th of Mágha (dark),	in the beginning of Śravishṭhá. in Uttara Phalguní.
Summer solstice:	Sun, Moon,	10th of Śrávaṇa,	in the middle of Ásleshá. in Rohiṇí †.

* On these names see Weber, Naxatra, p. 298; Taitt. S. V, 5, 7, 3, 4. Váj. Sanh. 27, 45. Taitt. Br. III, 10, 4, 1. Káṭh. 13, 15; 39, 6; 40, 6 (five). Váj. S. XXX, 5. Taitt. A. IV, 19, 1 (six). Panchav. Br. XVII, 13, 17. Taitt. Br. I, 4, 10, 1 (four). Taitt. S. V, 7, 2, 4. Ath. Sanh. VI, 55, 3 (three). Taitt. A. X, 80. Kauś. 42 (two). See also Boehtlingk and Roth, s. vv.

† This would show that the months are to be considered as sávana months of 30 Ahorátras each, and that therefore 12 such months + 12 days are necessary to fill a lunar year of 372 days. In order

These extracts are sufficient to enable astronomers to form an idea of the real character of this treatise, which altogether consists of about thirty-six verses. It was clearly written at a time when more was known of astronomy than was required for the ancient calendar of the Vedic festivals. The general notions which its author lays down for fixing the beginning of the year, the months, and seasons, and the proper times of the Vedic sacrifices, had been handed down by the tradition of priestly families; they were not invented by himself. He was forced to surrender the more scientific astronomical notions current in his own time, and had to adapt himself to the more primitive notions of those who had composed the hymns and Bráhmaṇas, and had settled the sacrifices of the Vedic age. He may have reduced those primitive astronomical notions to a more systematic form than they ever had in the minds of the early Rishis; but in a case like the one which occupies us at present, the beginning of the year and the position of the solstitial points, we may fairly grant to Colebrooke and others, that there was a real tradition which fixed these important points as they are fixed in the Jyotisha; nay, we may believe that for sacrificial purposes these points were still supposed to be in the same position even at a time when, by the laws of nature, they had considerably receded from it.

The next question, then, which arises is this, Does the traditional position of the solstitial points, as recorded in the Jyotisha, point back to the fourteenth century B.C. as the only time in which it could have been the result of actual observation? Colebrooke does not enter into details. He simply affirms that the position of the solstitial points at the beginning of Dhanishṭhá and in the middle of Ásleshá could have been a reality at no time except in the fourteenth century B.C. He depends, in fact, on Davis, who, in his Essay on the Astronomical Computations of the Hindus (As. Res. II. p. 268), recorded the position of the colures, as observed by Paráśara,—this being identical with that of the Jyotisha;—and on Sir W. Jones, who, in a Supplement to this Essay (As. Res. II. 393), touched on the same subject. After fixing the date of Varáha Mihira, from the observation of the solstitial points at his time, at 499 A.D., Sir William writes: "By Newton's demonstrations, which agree as well with the pheno-

to bring the winter solstice, which in the third year falls on the 10th of Mágha (dark half), in the fourth year back to the 7th of Mágha (light half), a month of 30 days must have been intercalated; and in the same manner another sávana month must have been added at the end of the fifth year, in order to bring the winter solstice, which fell upon the 4th of Mágha (dark half), back to the 1st of Mágha (light half).

mena as the varying density of our earth will admit, the equinox recedes about 50″ every year, and has receded 17° 55′ 50″ since the time of Varáha, which gives us more nearly in our own sphere the first degree of Mesha in that of the Hindus. By the observation recorded in older S'ástras, the equinox had gone back 23° 20′, or about 1680 years had intervened between the age of the Muni (Paráśara) and that of the modern astronomer: the former observation, therefore, must have been made about 2971 years before the 1st January 1790, that is, 1181 before Christ."

In the fifth volume, however, of the Asiatic Researches, p. 288, Colonel Wilford published the following new Supplement to Sir W. Jones' Supplement:

"It has been stated," he writes, "that Paráśara lived about 1180 years B.C., in consequence of an observation of the places of the colures. But Mr. Davis having considered this subject with the minutest attention, authorizes me to say, that this observation must have been made 1391 years B.C. This is also confirmed by a passage from the Paráśara-Sanhitá, in which it is declared, that the Udaya or heliacal rising of Canopus (when at the distance of thirteen degrees from the sun, according to the Hindu astronomers) happened in the time of Paráśara on the tenth of Kárttika; the difference now amounts to twenty-three degrees. Having communicated this passage to Mr. Davis, he informed me that it coincided with the observation of the places of the colures in the time of Paráśara."

Thus vanishes the fourteenth century; and a fact which was spoken of as beyond the reach of doubt, dwindles down to a statement made by Colonel Wilford, the result of a private conversation with Mr. Davis! With all possible regard for Mr. Davis and Colonel Wilford, we cannot accept such assertions in lieu of proof.

The astronomical interpretation of the position of the solstitial points, as recorded in the Jyotisha, led Mr. Bentley to the year 1181 B.C. Archdeacon Pratt, who lately reexamined the whole evidence, arrives at the same result. His calculations may best be stated in his own words, from a letter addressed by him to Professor Cowell, March 21st, 1862*.

"In reply to your question, How did Colebrooke deduce the age of the Vedas from the passage which he quotes from the Jyotisha or Vedic Calendar in his Essays (vol. I. p. 110)? I beg to send you the following remarks:

* Journal of the Asiatic Society of Bengal, 1862, p. 51.

"In that passage it is stated that the winter solstice was, at the time the Vedas were written (?), at the beginning of Śravishṭhá or Dhanishṭhá, and the summer solstice at the middle of Áśleshá.

"Now the Hindus divided the Zodiac into twenty-seven equal parts, called *Lunar Mansions*, of $13^{\circ}\ 20'$ each. Their names are

1. Aśviní
2. Bharaṇí
3. Kṛittiká
4. Rohiṇí
5. Mṛigaśiras
6. Árdrá
7. Punarvasu
8. Pushya
9. Áśleshá
10. Maghá
11. P. Phalguní
12. U. Phalguní
13. Hasta
14. Chitrá
15. Sváti
16. Viśákhá
17. Anurádhá
18. Jyeshṭhá
19. Múla
20. P. Áshádhá
21. U. Áshádhá
22. Śravaṇa
23. Dhanishṭhá
24. Śatabhishá
25. P. Bhádrapadá
26. U. Bhádrapadá
27. Revatí.

"The position of these lunar mansions among the stars is determined by the stars themselves and not by the sun, and is therefore unaffected by the precession of the equinoxes. If, therefore, we can determine their position at any one epoch, we know their position for all time. The Hindu books furnish us with the requisite information. In the translation of the Súrya-siddhánta, published in the Bibliotheca Indica, Chap. VIII. p. 62, you will find that the conspicuous star Regulus, or α Leonis, is placed by the Hindu astronomers at 4 signs, 9 degrees from the beginning of these lunar mansions (or asterisms, as they are there called). As 4 signs equal one-third of the whole zodiac, they equal 9 lunar mansions. Hence the position of Regulus is 9° in Maghá, the 10th lunar mansion.

"But by the Jyotisha, the summer solstice was in the middle of Áśleshá, the 9th lunar mansion, at the epoch of the Vedas: therefore Regulus was half a lunar mansion + 9°, that is, $15^{\circ}\ 40'$, east of the summer solstice at that time.

"By the Nautical Almanac for 1859, the position of Regulus is given as follows:—

"Right ascension, January 1st, 1859,	...	...	10 h. 0 m. 53 s.
"North declination, ditto,	...	...	$12^{\circ}\ 39'\ 12''\cdot 7$.

"From this I obtain, by spherical trigonometry, the following result:—

"Longitude of Regulus, January 1st, 1859, ... $147^{\circ}\ 52'\ 30''$.

"Hence Regulus was east of the summer solstice at that date by 57° 52′ 30″. The summer solstice had, therefore, retrograded through 42° 12′ 30″ = 42°·208 since the epoch of the Vedas. As the equinoxes and solstices move backward on the ecliptic at the rate of 1° in 72 years, it must have occupied 72 × 42°·208 = 3039 years to effect this change.

"Hence the age of the Vedas was 3039 on 1st January, 1859; or their date is 1181 B.C., that is, the early part of the twelfth century before the Christian era.

"This differs from Mr. Colebrooke's result: he makes it the fourteenth century. Two more degrees of precessional motion would lead to this; but where he gets these from, I do not know, unless it be by taking the *constellations* loosely, instead of the exact lunar mansions. Thus Dhanishṭhá being taken to be the lunar mansion above which the Dolphin occurs, it is possible that he may have considered the first star in the constellation Dolphin to be the 'beginning of Dhanishṭhá' alluded to in the Jyotisha; and similarly he may have taken a star in the middle of Hydra's head to represent the 'middle of Ásleshá.' But even this supposition will not carry us into the fourteenth century. If we take the first star ε in Dolphin and the opposite star ζ in Hydra's head to be the solstitial points, the precessional motion will only be about 40′ more than above, and the date will be B. C. 1229 or late in the thirteenth century. But then ζ is not in the middle of Hydra's head; it is about 2° east of it; and therefore I have no doubt the lunar mansion, and not the constellation, is what the Jyotisha refers to, and the early part of the twelfth century is the correct result."

This lucid statement of so careful a reasoner as Archdeacon Pratt shows clearly that the position of the solstitial points as recorded in the Jyotisha, belongs to the twelfth, not to the fourteenth century B.C.

It is not my wish to invalidate the conclusions that have been drawn from the recorded observation of the colures. But I feel bound to remark that unless there was internal evidence that the Vedic hymns reached back to that remote antiquity, this passage in the Jyotisha would by itself carry no weight whatever. First, it might be perfectly true that such an observation was really made, as recorded in the Jyotisha, but where is there the slightest hint that at the same time a single Vedic hymn had been in existence, or, as has been asserted with greater boldness than discretion, that a collection of Vedic hymns was completed? As well might we say that because the Prayer-book contains a Table to find Easter-day founded on the Gregorian Calendar, therefore the

Service for Charles the Martyr must have been composed, and the collection of the Prayer-book have been completed before the year 1582. But, secondly, the manner in which the observations of the solstitial points are recorded, is so vague and unscientific that any astronomical critic, at all unfriendly to the pretensions raised by Sanskrit scholars in favour of a high antiquity of the Vedic hymns, could dissect them without difficulty. What is thought of the accuracy of Indian observations even when, after the model of the Greek, they had framed a system of scientific astronomy, may be seen from the remarks of Professor Whitney, Súrya-siddhánta, pp. 212 and 220. It is not too much to say, and every practical astronomer I have consulted has confirmed my opinion, that, to judge from their much later performances, the Bráhmans in the twelfth century B. C. had no means for observing with astronomical accuracy the solstitial points, a task by no means easy even at the present day; and in deducing any chronological dates from observations so loosely recorded as those of the Jyotisha, a margin of several centuries ought to be left on either side.

The truth therefore is simply this, that the dates derived from the observation of the solstitial points in the Jyotisha are welcome as confirmatory evidence, after we have from internal evidence established the existence of Vedic poetry in the twelfth century B. C., but by itself this observation would be of no use for establishing the age of Vedic literature.

As I have been obliged to enter so fully into a controversy which most Sanskrit scholars would consider as closed long ago, I may, for completeness sake, mention one or two attempts of the same kind which, if too much importance has been attributed to Colebrooke's speculations—not, however, by himself, but by his indiscriminate admirers—have been treated with perhaps greater neglect than they deserved.

Bentley, in his Historical View of the Hindu Astronomy, (Calcutta, 1823,) a work which has been justly criticised by Professor Whitney in his Súrya-siddhánta, has the following remarks. After treating of the position of the solstitial points, the same as recorded in the Jyotisha, and deducing from it the date 1181 B. C., he states that at a still earlier period the autumnal equinox was, not as in 1181 B. C. at 3′ 20″ of the asterism Viśákhá, but just on the middle of it, and that hence the name of Viśákhá. According to Bentley, Viśákhá received its name from the equinoxial colure cutting it in the middle, and thereby bisecting it, or dividing it into two equal sections or branches.

Although the meaning commonly ascribed to viśákha is 'branchless,' yet viśákha may mean, and originally did mean, 'possessed of two expanded branches,' 'branched,' 'bisected,' like vidala, 'opened,' 'split,' vidruma, 'coral,' i. e. 'with expanded stems,' and other adjectives in which *vi*, before a substantive, is not used in a privative sense. So far nothing could be said against Bentley's view. But that the asterism Viśákhá was so called from the equinoxial colure bisecting it, and not from any other cause, is a mere conjecture, which may be right or wrong, but which requires stronger proof than Bentley has adduced in support of it. He maintains that the original name of the asterism was Rádhá, and he takes the name of the asterism immediately following, Anurádhá, in the sense of *post-Rádham*. He then proceeds to adjust the other points in accordance with the autumnal equinox bisecting Viśákhá, which gives him (page 2)—

The vernal equinoxial point in the beginning of Kṛittiká;
The summer solstice in 10° of A'sleshá;
The autumnal equinox in the middle of Rádhá, thence called Viśákhá;
And the winter solstice in 3° 20′ of Dhanishṭhá.

He then proceeds:

"In order to ascertain the time when this observation was made, we must find the precession from the position of some of the fixed stars at the time. Thus the longitude of Cor Leonis (Regulus) in the lunar mansion *Maghá* is always 9°. The vernal equinoxial point was found by the observation to be in the beginning of Kṛittiká; and from the beginning of Kṛittiká to the beginning of Maghá is seven lunar mansions of 13° 20′ each, and therefore equal to 93° 20′

Add longitude of Cor Leonis in Maghá	9	0
Their sum is the longitude of Cor Leonis from Aries	102	20
Longitude of Cor Leonis in A. D. 1750 was	146	21
Difference in the precession	44	1,

or the quantity by which the equinoxes fell back in respect of the fixed stars since the time of the observation. Now to find the number of years corresponding to this precession, it must be observed that, as we go back into antiquity, the rate of precession diminishes about 2″, 27 for every century. If we assume that the observation was made 1450 B. C., then $\frac{1450+1750}{2}=1600$; from which subtracting 1450, we get A. D. 150 for the middle point. Now in the first century of the Christian era, the precession was 1° 23′ 6″4, to which if we add 2″27, we get 1° 23′ 8″67 for the mean precession; that is to say, the precession that

corresponds to the second century of the Christian era, in which the middle point is found. Therefore, as 1° 23′ 8″65 is to 100 years, so 44° 1′ to 3176 years; from which subtracting 1750, we get 1426 B.C. for the time of the observation, and the formation of the lunar mansions."

It cannot be denied that the same objections which apply to Colebrooke's calculations, apply in a still stronger degree to this argument of Bentley's. But, with these necessary qualifications, Bentley's statements are certainly deserving of more attention than they have hitherto received. Though I know of no passage in Vedic literature * where the vernal equinox is referred, by astronomical observation, to the lunar mansion of the Kṛittikás, it is true that the Kṛittikás occupy the first place in all the ancient lists of the Nakshatras, even when it is distinctly stated that the winter solstice was at the beginning of S'ravishṭhá, and hence the vernal equinox at the last quarter of Bharaṇí. For sacrificial purposes, in fact, the Kṛittikás are always to be considered as occupying the first place among the Nakshatras †, and in the Jyotisha itself, though the vernal equinox would fall, as we saw, at the end of Bharaṇí, Agni, the presiding deity of the Kṛittikás, stands first in the list. The same applies to the lists of the Nakshatras contained in the Taittiríya-Sanhitá IV. 4, 10, 1; and in the Taittiríya-Bráhmaṇa I. 5, 1, 1. In the Taitt. Br. I. 5, 1, 7, it is distinctly stated that the Nakshatras of the gods begin with the Kṛittikás and end with Viśákhá; whereas the Nakshatras of Yama (so called because Yama presides over the last of them) begin with the Anúrádhas and end with the Apabharaṇís. In the third book of the Taittiríya-Bráhmaṇa, the Kṛittikás, with Agni as their deity, occupy again the first place. Even in the Atharva-veda (I. 19, 7), in a passage of decidedly modern date, and in the Law-book of Yájnavalkya (I. 267), the Kṛittikás continue to occupy their early position.

Although, however, the Kṛittikás retained their place even in later works which treat of sacrificial and astrological subjects, they were supplanted by the lunar mansion of Aśviní in the later astronomical literature. At what time that change took place is difficult to determine with exactness. It could not have been till the vernal equinox actually touched Aśviní, having receded from the Kṛittikás and from the intervening mansion of Bharaṇí. It must have been before Varáha Mihira (499 A. D.), at whose time the equinox fell in the beginning

* The vernal equinox is referred to the first degree of Kṛittiká in later works; for instance, in the Vishṇu-Purána, p. 224.

† तेषां सर्वेषां नक्षत्राणां कर्मसु कृत्तिकाः प्रथममाचक्षते । Jyotisha-bháshya, p. 3. a.

of Aśviní. All works in which the lists of the Nakshatras begin with Aśviní must be later than the first year in which the equinox touched Aśviní, and this would tend to fix the date of the Amara-kosha (I. 1, 2, 23) and other works*; but it does by no means follow that works in which the Kṛittikás are mentioned as the first Nakshatra are therefore prior even to Varáha Mihira, nor has it ever been proved by Bentley or by others, that any actual observation took place when the equinox coincided with Kṛittiká.

The Kṛittikás, as has been shown by Colebrooke and others, are the same stars which are familiar to us under the name of the Pleiads; and it is curious to observe that the same uncertainty as to their number, which in Greece gave rise to well-known legends †, existed to a certain degree in India. The statement in Boehtlingk and Roth's Dictionary, that their number was six, is, in this general form, hardly correct; for though that number is given in later astronomical works (see Colebrooke's Miscellaneous Essays, II. 331; Súrya-siddhánta, ed. Whitney, p. 184), the earliest authorities speak of the Kṛittikás as seven. Their names are mentioned (Taitt. Sanh. IV. 4, 5, 1, and Taitt. Br. III. 1, 4, 1); as, 1. Ambá, 2. Dulá, 3. Nitatni, 4. Abhrayantí, 5. Meghayantí, 6. Varshayantí, 7. Chupuṇíká ‡. It was therefore not a numerical fancy which in Greece fixed the number of the Pleiads at seven; but it is more likely that one of the seven stars, which Hipparchus still affirms to have been visible in a clear moonless night, lost its primitive splendour,—a fact by no means without a parallel in the history of astronomy.

The next calculation of Bentley's shows his ingenuity as much as his want of critical caution. The names of the planets on which he builds his theory are believed to be of very modern origin §, or, at all events, they have never been met with as yet either in the Vedas, or in any of the early productions of Sanskrit literature. Nevertheless, if his calculations are right, the coincidence between these modern names and the ancient astronomical facts to which they owe their origin, is all the more interesting, and requires an explanation at the hands of experienced astronomers. Daksha, says the legend, gave his twenty-seven daughters, the lunar asterisms, to the moon. From the union of the

* Cf. Hemachandra-kosha, 108.

† Sir C. Lewis, Historical Survey of the Astronomy of the Ancients, p. 65.

‡ Their number is stated by the commentators on Taitt. Br. I. 5, 1. The third name is Nitatniḥ in the Taitt. Sanh.

§ The Váyu-Puráṇa appeals to the S'ruti, the Hinga-Puráṇa to the Smṛiti, in support of the legendary derivation of the names of the planets. See Vishṇu-Puráṇa, p. 225.

daughters of Daksha with the moon, the ancient (?) astronomers feigned the birth of four of the planets, that is to say, Mercury from Rohiṇí; hence he is called Rohiṇeya after his mother. Maghá brought forth the beautiful planet Venus; hence one of the names of that planet is Maghábhú. The lunar mansion Asháḍhá brought forth the martial planet Mars, who was thence called Asháḍhábhava, and Púrva phalguní brought forth Jupiter, the largest of all the planets, and the tutor of the gods; hence he is called Púrva-phalguníbhava: the moon, the father, being present at the birth of each. The observations here alluded to are supposed by Bentley to have been occultations of the planets by the moon, in the respective lunar mansions from which they are named. They are supposed to be occultations, because they are not made in the time of a single revolution of the moon, but take place in the space of about sixteen months, from 19th August 1425, to the 19th April 1424 B. C.; and this idea of the observations being confined to occultations is supported by Saturn not being included, because that planet was then out of the moon's course. These occultations would refer us to the years 1424–5 B. C., thus corroborating the result of the observation of the colures.

The planet Mercury and the Moon in Rohiṇí, 17th April 1424 B. C.
The planet Jupiter and the Moon in Púrva Phalguní, 23rd April 1424 B. C.
The planet Mars and the Moon in Púrva Asháḍhá, 19th August 1424 B. C.
The planet Venus and the Moon in Maghá, 19th August 1425 B. C.

All within the space of about sixteen months; and there is no other year, as Bentley affirms, either before that period or since, in which they were so placed or situated. Saturn is not mentioned among these births, probably from his being situated out of the moon's course; but was feigned to have been born afterwards from the shadow of the earth, at the time of churning the ocean, or the war between the gods and the giants."

Finally, Bentley maintains that the names of the twelve Indian months could only have been formed in 1181 B. C. His argument is this:

The position of the twenty-seven lunar mansions at this period would have been as follows:

Names of Nakshatras.	Later Names.	Names of presiding Deities.
1. S'ravishṭháḥ (fem.) 4	S'ravishṭhá, Dhanishṭhá	Vasavaḥ (8)
2. S'atabhishak	S'atabhishak	Indraḥ (Varuṇaḥ III)
3. Púrve Proshṭhapadáḥ (masc.)	P. Bhádrapadá	Aja Ekapád
4. Uttare Proshṭhapadáḥ	U. Bhádrapadá	Ahir Budhniyaḥ
5. Revatí	Revatí	Púshá
6. As'vayujau	As'viní	As'vinau
7. Apabharaṇíḥ (Bharaṇíh III)	Bharaṇí	Yamaḥ
8. Kṛittikáḥ 7 (fem.)	Kṛittiká	Agniḥ
9. Rohiṇí	Rohiṇí (Bráhmí, Hem. K.)	Prajápatiḥ
10. Invakáḥ (Mṛigas'írsham III)	Mṛigas'iras. A'graháyaṇí, A. K.	Somaḥ
11. Báhú (A'rdrá III)	A'rdrá	Rudraḥ
12. Punarvasú	Punarvasu (Yámakau, H. K.)	Aditiḥ
13. Tishyaḥ	Pushya (Sidhya, A. K.)	Bṛihaspatiḥ
14. A's'lesháḥ (A's'resháḥ, fem. III)	A's'leshá	Sarpáḥ
15. Magháḥ (fem.) (Agháḥ, R. V.)	Maghá	Pitaraḥ
16. Purve Phalguní (-níḥ III) (Arjuní, R.V.)	P. Phálguní	Aryamá (17th)
17. Uttare Phalguní (fem. dual)	U. Phálguní	Bhagaḥ (16th)
18. Hastaḥ	Hasta	Devaḥ Savitá
19. Chitrá	Chitrá	Indraḥ (Tvashṭá III)
20. Nishṭyá (Svátí, T. S.)	Svátí	Váyuḥ
21. Vis'ákhe	Vis'ákhá (Rádhá, A. Kosh.)	Indra-Agní
22. Anúrádháḥ (masc.)	Anurádhá	Mitraḥ
23. Rohiṇí, Jyeshṭhaghní (Jyeshṭhá III)	Jyeshṭhá	Indraḥ
24. Múlabarhaṇí (Múlam III. Vichṛitau, T.S.)	Múla	Nirṛitiḥ (Prajápatiḥ III), Pitaraḥ, T. S.
25. Purvá Asháḍháḥ (fem.)	P. Asháḍhá	A'paḥ
26. Uttará Asháḍháḥ	U. Asháḍhá	Vis've Deváḥ
Abhijit (III)	Abhijit	Brahmá (III)
27. S'roṇá	S'ravaṇa	Vishṇuḥ
Names given from Taittiríya-Bráhmana, I. 5. 1 & 2. Important variations occurring in Taittiríya-Br., III. 1. 1–6, marked III: others from Taittiríya-Sanhitá, IV. 4. 10, marked T. S.	Modern names as collected by Prof. Whitney, Súrya-siddh. p. 183. A. K. means Amara-kosha, H. K. Hemachandra-kosha.	

Six Seasons.	Twelve Months.		Asterisms in which full moon may occur, according to Súrya-siddh. p. 270.	Position of the Sun, 1181 B. C.
S'is'irah (Thaw)	1. Mágha̤h,	Tapas	XIV. XV.	Winter solstice, beginning of Sravishthá. Udag-ayanam.
	2. Phálguna̤h,	Tapasya̤h	XVI. XVII. XVIII.	
Vasanta̤h (Spring)	3. Chaitra̤h,	Madhṳh	XIX. XX.	(Vernal equinox, coinciding with Revatí (ζ Piscium), time of Brahmagupta, 582 A. D.) (Vernal equinox, beginning of Asviní, time of Varáha Mihira, 499 A. D.)
	4. Vais'ákha̤h,	Mádhava̤h	XXI. XXII.	Vernal equinox, last quarter of Bharaní, 1181 B. C.
Grishma̤h (Summer)	5. Jyaishṭha̤h,	S'ukra̤h	XXIII. XXIV.	
	6. A'shádha̤h,	S'uchi̤h	XXV. XXVI.	
Varsha̤h (Rain)	7. S'rávaṇa̤h,	Nabhas	XXVII. I.	Summer solstice, middle of Asleshá.
	8. Bhádrapada̤h, (Praushṭhapada̤h)	Nábhasya̤h	II. III. IV.	
S'arad (Harvest)	9. A's'vina̤h, (A's'vayuja̤h)	Iṭ	V. VI. VII.	
	10. Kárttika̤h,	U'rk	VIII. IX.	Autumnal equinox, second quarter of Visákhá.
Hemanta̤h (Winter)	11. Márgas'írsha̤h,	Saha̤h	X. XI.	
	12. Pausha̤h, (Taisha̤h)	Sahasya̤h	XII. XIII.	

There can be no doubt that the names of the months, Mágha, Phálguna, Chaitra, Vaisákha, Jyeshṭha, Áshádha, S'rávaṇa, Bhádra, Ásvina, Kárttika, Márgaśírsha, and Pausha were derived from the names of the twelve lunar mansions, Maghá, Phalguní, Chitrá, Viśákhá, Jyeshṭhá, Asháḍhá, S'ravaṇa, Bhadrá, Aśviní, Kṛittiká, Mṛigaśiras, and Pushyá. But it is at first sight difficult to explain why the succession of the months is so different from that of the lunar asterisms. When the sun stands in S'ravishṭhá, with the Vasus, the month is called Mágha, but Maghá is not the first, but the fifteenth Nakshatra; and when the sun is in Áśleshá, with the Serpents, the month is called S'rávaṇa, while Sravaṇa is not the fourteenth, but the twenty-seventh Nakshatra.

Bentley offers the following explanation:

"In the same manner as the lunar mansions were fabled by the Hindu poets to have been married to the moon, and that the first offspring of that poetic union were four of the planets; the Hindu poets feign, that the twelve months sprang from the same union, each month deriving its name in the form of a patronymic, from the lunar mansions in which the moon was supposed to be full at the time.

"Let us therefore, in the case before us, apply this principle. At the above epoch, 1181 B. C., the sun and moon were in conjunction at the winter solstice; and as the months began when the sun entered the signs, the first month therefore began at the winter solstice. Now to find the name of that month, the moon would be full at about $14\frac{3}{4}$ days after the winter solstice, and would then be in the opposite part of the heavens to the sun. The sun would have advanced in $14\frac{3}{4}$ days about $14^{\circ}\frac{1}{2}$, and therefore would have entered the second lunar asterism, S'atabhishá: a line drawn from the point in which the sun is thus situated through the centre, would fall into the lunar asterism Maghá, in which the moon was full, on the opposite side, and consequently, on the principle stated, the solar month was from thence called Mágha in the form of a patronymic. At the next full, the moon would be in Uttara Phalguní, and the solar month from thence called Phálguna; and on this principle all the months of the year were named.

"Hence it is very easy to demonstrate the utmost possible antiquity of the time when the months were, or could be, so named: for there are certain limits beyond which the line cannot be drawn: and these are the termination of the lunar mansion and the commencement of the solar month which determines the time, because it points out the commencement of the solar

month in respect of the fixed stars at the time. Thus, at the time of the above observations, the summer solstitial point was found in the middle of the lunar asterism Áśleshá, and the solar month S'rávaṇa then began; for in the ancient astronomy of the Hindus, that month always began at the summer solstice. Now the month S'rávaṇa derives its name from the lunar asterism S'ravaṇá (the twenty-seventh), then in the opposite part of the heavens. Let, therefore, a line be drawn from the solstitial point, or commencement of the month, cutting the centre, and it will fall into the very end of the lunar asterism S'ravaṇá, from which it derives its name S'rávaṇa; which line is, therefore, at its utmost limit, as it cannot go farther without falling into a mansion of a very different name. This position of the line, therefore, proves that the months received their names at the time of the above observations, and not before. For if we wish to make it more ancient, let the solstitial point be supposed more advanced in respect of the fixed stars, say one, two, or three degrees, then a line drawn from the solstitial point, or commencement of the month S'rávaṇa, cannot fall into any part of the lunar asterism S'ravaṇá, from which it derives its name, but into S'ravishṭhá (the first). Therefore the name which it possesses could never be given to it till the solstitial point, and commencement of the month, actually coincided with the middle of the lunar asterism Áśleshá (the fourteenth), being the same with the observation which refers us to the year 1181 B. C., and this is the utmost antiquity of the formation and naming of the Hindu months."

I have recalled these speculations of Bentley and others, partly because they show considerable ingenuity and open some questions which have not yet been solved by either scholars or astronomers; partly because I wished to convince my critics that if I do not always enter into all the controverted points, the theories, guesses, doubts, assertions, and counter-assertions of various scholars, it is not because I shrink from the trouble of examining them, (much of what is here printed was written twelve years ago,) but because I believe it is our duty, as Frederick the Great * said, to learn to distinguish between what is important and what is not. We only retard the discovery of truth by entering into every by-path on the right and on the left. The straight line is always the best, the simplest machinery the most perfect. If we can prove our point without a great apparatus of so-called learning, it is our duty to do so. He sweeps cleanest that makes the least dust.

* Oeuvres, vol. I. p. 264.

Are the Indian Nakshatras of native or foreign origin?

Another controversy, most seriously affecting, not only the age of Vedic poetry, but the whole history of the growth of the Indian mind in those remote ages, has been revived of late with so much vigour and acrimony, that, though it has hardly yielded a single new result, it cannot here be passed over in silence. The question is, whether one of the simplest and fundamental notions of Indian astronomy, the division of the heavens into twenty-seven equal parts, commonly called the twenty-seven Nakshatras or Ṛikshas, was indigenous to India, or borrowed from without. As one allusion to these Nakshatras occurs in the hymns of the Rig-veda, and as the twenty-seven divisions, with their asterisms and presiding deities, are known in the Bráhmaṇas, the principal charm of Vedic antiquities, namely, its independent originality, would be destroyed, if it could be proved that even at that early time, the rays of a foreign civilisation had influenced the growth of the Indian mind. If so important a subject as the division of the heavens into twenty-seven sections, a division which is at the root of their sacred calendar, and without which none of the sacrifices enjoined in the Bráhmaṇas could be conceived, was borrowed from without, what security would there be that the gods worshipped at the sacrifices, and the hymns repeated at the annual festivals were not borrowed from the same quarter? If at first the movements of the sun, the moon, and the stars suggested the *fasti* or festivals of the ancient world, the regulation of these festivals soon gave rise to a more accurate study of the periodical returns of the heavenly luminaries; and what we call the ancient calendars is but the result of this mutual action and reaction of astronomy and religion. And if that quarter from which the ancient Indian astronomy is supposed to have been borrowed was China, would not all our received ideas on the earliest history of mankind be upset? Would not the national individuality of the Aryan race be tainted in its core, and the Turanian man rise superior to his Aryan and Semitic brothers? Where so much is at stake, it would be wrong to trust to convictions, however firmly rooted; and when the arguments proceed from one of the most eminent men of our age, and are repeated by him, after a lapse of twenty years, with increased warmth and vigour, it is necessary to meet argument by argument, however strong our feeling that the conflict arose from a mere misunderstanding, and ought never to have taken place.

Biot, one of the most eminent among living,—I may now add,—one of the most eminent among departed astronomers *, published a number of articles in the Journal des Savants in the years 1839, 1840, 1845, and again in 1859, 1860, and 1861, in which he endeavoured to prove the Chinese origin of the Indian Nakshatras. He maintained that the number of the Nakshatras was originally twenty-eight, and afterwards reduced to twenty-seven; that originally they did not represent the twenty-seven equal divisions of the Indian ecliptic; that they had no connection with the course of the moon, but were single stars, near the equator, the intervals of which in time had been carefully determined, in order to refer to them the positions of other stars and planets coming to the meridian between them.

Such was the authority which of right belonged to the opinions of so great an astronomer as Biot, and such the learning and ingenuity with which he defended his propositions, that Professor Lassen allowed himself to be swayed by Biot's arguments, and, in his 'Indian Antiquities,' admitted the introduction of the Chinese Sieu into Northern India before the fourteenth century B. C. I quote from the first volume of his excellent work, page 747: "As a primitive intercourse between Hindus and Chinese, never suspected before, is now firmly established, and as the latter employed their Sieu at a much earlier period, it is impossible to use the Chinese origin of the Nakshatras as an argument against their employment by the Hindus at the time of their own most ancient and still preserved astronomical observations. These observations belong to the fourteenth century B.C., and it follows from them that the Hindus were at that time settled in the north of India."

These early observations, however, which were supposed to point to the fourteenth century, presupposed, as we said, the employment of twenty-seven Nakshatras, (otherwise the solstitial points there mentioned would be at unequal distances from each other,) whereas, according to Biot's own statements, the number of the Chinese Sieu was only twenty-four, and was not raised to the number of twenty-eight till the year 1100 B.C. This difficulty did not escape so careful a scholar as Professor Lassen. He admits (p. 745) that the Hindus could not have received the division of the heavens into twenty-eight sections before 1100 B.C.; but, in order to save the early observations of the fourteenth century, he adds (p. 746), that though the complete number of

* S.-B. Biot died the 3rd of February, 1862, eighty-eight years of age.

the twenty-eight Nakshatras was not known in India before that date, their use may have been transmitted there at an earlier period.

I doubt whether even the authority of a Lassen was strong enough to give currency to Biot's theory among Sanskrit scholars; but it soon became apparent that historians and philosophers were attracted by its novelty, and used it as an important help for determining the mutual relations of the principal races of the East at the very dawn of history. The late Mr. Hardwick, in his learned and thoughtful work, 'An Historical Inquiry into some of the chief Parallelisms and Contrasts between Christianity and the Religious Systems of the Ancient World,' 1855–58, had the following remarks on the supposed intellectual intercourse between China and India:

"Before the name of the Middle Kingdom had been ever uttered in the learned halls and avenues of the Athenian Academy; before the eagle of the Roman legions, thirsting after universal sway, had tried its earliest flight across the Central Appennines; before the English of that ancient world, the colonising merchants of Phœnicia, had unfurled their sails upon the waves of the Atlantic, and trafficked in the precious metals on the coasts of Albion and Ierne; large communities of settlers, stretching far across the plateau of Upper Asia, were already living under the patriarchal rule of great and powerful princes. Chinese ports were even then frequented by adventurous traders from Ceylon, from India, from the Persian Gulf. A knowledge of Chinese astronomy found its way beyond the mountains, and took root in Northern Hindustan."—Pp. 7, 8.

In a review of this work, which I published in 1858, I felt it necessary to protest strongly against treating the Chinese origin of the Indian Nakshatras as a recognised fact, and thus disturbing, without sufficient evidence, the early history of Eastern civilisation. I may be allowed to give a short extract from my Review:

"Now, in stating that a knowledge of Chinese astronomy found its way at that early period beyond the mountains, and took root in Northern Hindustan, Mr. Hardwick has the authority of Professor Lassen on his side, or rather that of M. Biot, whose views on this subject were adopted by Professor Lassen. But did Mr. Hardwick consider what is involved in such an admission, and how violently the true relation of these two ancient races, the Aryans in India and the Chinese in the Middle Kingdom, would be disturbed if this admission was

well founded? Astronomy—at least that part of it to which Mr. Hardwick more particularly refers, the *Nakshatras*, or the twenty-seven lunar mansions of the Brahmans—is most intimately connected with the religious worship of the Veda. No Hindu sacrifice could have been properly performed without a knowledge of the lunar mansions; no month could have received its present appellation without names being first given to those constellations from which the months derived their titles. Now, Mr. Hardwick would never admit that a Chinese or Turanian race could have exercised any very definite influence on the faith and worship of the Aryan settlers of India, and he would scout the idea of tracing Sanskrit words back to Chinese monosyllabic terms. Yet, if a knowledge of Chinese astronomy found its way across the mountains, and took root in Northern Hindustan, the event must have taken place at a very early period, previous at least to the composition of the Vedic hymns. The Nakshatras are mentioned in the ancient songs of the Veda. Thus, we read, Rv. I. 50, 2:—'Like thieves, the Nakshatras (the stars) depart every night, before the sun who illuminates every thing.' Here it might be said, that *Nakshatra* signified stars in general, and not the twenty-seven constellations rendered important by the passage of the moon. But it is in connexion with the moon, and therefore with an allusion to an equally-divided lunar zodiac, that the Nakshatras are mentioned in the Veda. 'Soma, or the moon,' it is said, in a hymn of the tenth Maṇḍala (X, 85, 2), 'is placed in the lap of the Nakshatras.' The moon is called the month-maker, másakrid, in the first book of the Rig-veda, at least according to one of the ancient commentators; and one of the principal sacrifices, mentioned in the ceremonial portion of the Veda, is that of the Full and New moon. The exact time of these lunar festivals is fixed with such minute accuracy, that the Hindus, at the time when these public sacrifices were established, or at least when they were regulated by the sacred institutions of the Bráhmaṇas, must have been considerably advanced in astronomy; and the base of their ancient astronomy was the zodiac of the lunar Nakshatras.

"The gradual growth of astronomical knowledge in India is intimately connected with the whole intellectual and religious history of that country. The primitive division of the year into lunar months must have taken place previously to the first separation of the Aryan family, for the name for moon and month is the same in the dialects of nearly all of its members. The

proper names of the months, however, are peculiarly Indian. They exist in Sanskrit only, but not in Greek or Latin. Now these Indian names of the months were derived from the names of the Nakshatras, and the names of the Nakshatras again were derived in several instances from the names of ancient Vedic deities*. If, therefore, we find the same names of the months in Sanskrit and Chinese, and if these names are inexplicable in the Chinese dictionary, surely the conclusion is evident, that they were borrowed by the Chinese from the Hindus, and not by the Hindus from the Chinese. The three winter months are called in Chinese, *Pehoua*, *Mokuê*, and *Pholkuna;* names which Dupuis† has compared with the three Indian months, *Paushya*, *Mágha*, and *Phálguna*. These Indian months had received their names according to a definite system, from the corresponding Nakshatras, *Pushyá*, *Maghá*, and *Phálguní*. Shall we suppose, then, that the Hindus borrowed the idea of the lunar Nakshatras from the Chinese, but that the Chinese borrowed their names from the Hindus? In order to defend such a supposition, it would be necessary to establish the antiquity and genuineness of the early literature and civilisation of China on a much firmer basis than that on which it rests at present.

"Mr. Hardwick, who is at other times so sceptical about the early dates which Oriental nations claim for their literature, seems to have lent too willing an ear to the assertions of the Chinese scholars. It is true, that many of the most distinguished 'Sinologues' speak with perfect confidence of Chinese dates, going back as far as three and four thousand years B. C. Such dates occur in the original chronicles of the Chinese, and they are given there as if they had been written down at the time by imperial historiographers and astronomers. But has their value ever been tested by the same critical tests which have reduced the mythical chronology of Greece and Rome to such small dimensions? In Roman history, the destruction of the city and the burning of the Capitol are generally considered fatal to the genuineness of any dates previous to those events. Now, in Chinese history one of the most indisputable facts is, that between 480 and 206 B. C., that is to say, after that period of Chinese literature which is marked by the labours of Confucius and

* Prof. Whitney points out the Vedic character of the deities, Súrya-siddh. p. 203. The important point is, that some of them are *exclusively* Vedic.

† Mémoire explicatif du Zodiaque, par Dupuis, Paris, 1806, p. 15. I cannot ascribe much importance to this argument until these barbarous names mentioned by Dupuis have been authenticated by Chinese scholars.

his collections of the ancient oral traditions of the country, China was devastated by revolutions and civil wars. In 213 B. C., the famous emperor *Tsin-chi-hoang* ordered all books to be burnt, except those treating on medicine, astrology, agriculture, and his own family annals. The punishment of death was threatened and inflicted on those who should venture to conceal books; and all Chinese authorities agree, that, during the years 213 to 206, this literary crusade had proved completely successful. In 206 a new dynasty, that of the *Hans*, came to the throne, and every effort was made by them to collect—and again, for the most part, from oral tradition—the remains of Chinese literature. But whatever the Chinese may relate of the miraculous escape of some of their old classics, and however plausible the arguments may sound by which Chinese scholars have defended the general fact of the high antiquity of Chinese civilisation, it would have been difficult to recover from oral tradition minute astronomical observations. M. Biot feels this himself; and he tries, very ingeniously, to save 'a little of ancient astronomy.' Speaking of the emperor *Tsin-chi-hoang*, he says, 'Il ordonna, sous peine de mort, de brûler tous les livres, à l'exception de ceux qui traitaient de medicine, d'astrologie (*conséquemment un peu d'astronomie*) *.' This language shows sufficiently what the claims of the Chinese to genuine and accurate astronomical observations, fixing the days and hours of historical events, about 4000 B. C., really are; and we cannot bring ourselves to admit that, either in language, religion, or science, the relation of the early Aryans to the Turanian inhabitants of China was that of pupils to their teachers. On the contrary, we believe that the relation of India to China has always been the same which we find at the time when Buddhism was introduced into the Middle Kingdom; and we know of no fact, even in later times, which would lead us to suppose that China had ever repaid to India the debt which it owed to that ancient cradle of Eastern civilisation. If this relation of the two countries is once established and well kept in mind, it would require stronger evidence than

* A still stronger admission has been pointed out by Prof. Weber (p. 300) from Gaubil (Observ. II. 3 seq.). Gaubil says that according to the unanimous testimony of Chinese astronomers, astronomy had been almost entirely neglected after the time of the Tchun-tsieou, edited by Confucius (died 480 B. C.). Eclipses were no longer observed, their calculations were no longer handed to the emperor, the tower of the mathematicians was but seldom ascended, and the science and practice of the astronomical calculus became gradually lost. When the emperor Tsin-chi-hoang ordered the great burning of books, Gaubil continues, "supposé qu'il y eut des livres où il se trouvât des observations celestes et de preceptes d'astronomie, on les perdit : . . . . . il ne restoit que des traditions confuses, des catalogues d'étoiles et de constellations et des fragmens de quelques livres cachés."

the hypothesis even of so learned an astronomer as M. Biot, or the admission of so careful a Sanskrit scholar as Professor Lassen, to induce us on a sudden to invert the relative position of China and India, and to admit a civilising influence, exercised by the former on the latter. Such exceptions occur, no doubt, now and then in the ancient history of religion and civilisation, as well as in the ancient history of language. But, a general rule once being established, the exceptions require very strong evidence before they can be admitted. No one would allow an ancient Sanskrit word to be derived from Greek. But if words of decidedly Greek character have found their way into the Sanskrit dictionary, it becomes more necessary than ever to determine their relative ages: and we shall find that, in every instance, those Greek words, such as the words connected with the solar zodiac, are of a very late date in Sanskrit; in fact, not anterior to the well-established historical intercourse between India and Greece after the time of Alexander.

"We have dwelt rather long on this single question about the Chinese origin of Hindu astronomy; but it will be seen, we hope, that, though it seems to be an isolated fact, it involves important consequences with regard to the organic structure, if we may say so, of the whole ancient civilisation of the East. We do not blame Mr. Hardwick for having been swayed by the authority of such men as Biot and Lassen; but we thought it right to point out how, in travelling over the unexplored and unmapped regions of the ancient world, he might have guarded himself against ever missing the right direction, if, instead of trusting to partial guides, he had clearly impressed on his own mind the great watersheds of thought and language which divide the principal families of the human race. Mr. Hardwick mistakes the place where the currents of Chinese and Indian civilisation effect their first junction."

Shortly after these remarks were published, Biot renewed the controversy about the Chinese origin of the Indian Nakshatras, and he succeeded by his learning and by his eloquence to win the approval of at least one more Sanskrit scholar, but one eminently qualified to express an opinion on such a subject, I mean Professor Whitney, the editor of the Atharva-veda, and of the important astronomical manual, the Súrya-siddhánta. In his Notes on the Súrya-siddhánta the Professor gives a most careful analysis of all the information that could be collected on the Indian Nakshatras, the Chinese Sieu, and the Arabic Manzil. He determines the situation of the stars and groups of stars which, under their Sanskrit, Chinese, and Arabic names, are referred to by the

astronomers of the East, and he arrives at the conclusion, that "after the exhibition of the concordances existing among the three systems, it can enter into the mind of no one to doubt that all have a common origin, and are but different forms of one and the same system." (P. 201.)

He then enters on an examination of Biot's hypothesis, according to which the Indian Nakshatras are derived from the Chinese Sieu. "According to Biot," he writes*, "the Sieu form an organic and integral part of that system by which the Chinese, from an almost immemorial antiquity, have been accustomed to make their careful and industrious observations of celestial phenomena. Their instruments, and their methods of observation, have been closely analogous with those in use among modern astronomers in the West: they have employed a meridian-circle and a measure of time, the clepsydra, and have observed meridian-transits, obtaining right ascensions and declinations of the bodies observed. To reduce the errors of their imperfect timekeepers, they long ago selected certain stars near the equator, of which they determined with great care the intervals in time, and to these they referred the positions of stars or planets coming to the meridian between them. The stars thus chosen are the *Sieu*. Twenty-four of them were fixed upon more than two thousand years before our era, &c." (Pp. 201—203.)

After expressing his entire concurrence in the views of Biot, Professor Whitney proposes nevertheless another theory, according to which the knowledge of Chinese astronomy was not imported straight from China to India, but (p. 205) "was carried, together with the Chinese system of division of the heavens into twenty-eight mansions, into Western Asia, at a period not much

* Súrya-siddhánta, edited by Burgess and Whitney, p. 201 seq. I add the last statement which Biot has left of his views on the Chinese Sieu: "Je vais signaler à l'avance le but unique vers lequel nous allons marcher. Il est tout entier compris dans la proposition suivante, que je me borne à reproduire d'après les énoncés que j'en ai plusieurs fois donnés dans ce journal même: Le trait distinctif de l'astronomie des Chinois, c'est l'observation assidue des astres quand ils passent au méridien, en notant, au moyen des horloges d'eau, les instants où ils se trouvent dans ce plan. Vingt-huit étoiles, réparties sur le contour du ciel, et toujours les mêmes, leur servent comme autant de signaux fixes, auxquels ils rapportent les positions relatives des astres ainsi observés. De cette seule pratique, invariablement suivie depuis un temps immémorial, ils ont su déduire par eux-mêmes les durées moyennes des révolutions du soleil, de la lune, et des planètes; les périodes de temps qui ramènent ces astres en conjonction ou en opposition entre eux; les éléments d'un calendrier luni-solaire suffisant à tous les besoins publics; et aussi une ample provision, incessament renouvelée, de pronostics astrologiques, ce besoin primitif et universel de l'esprit humain." Journal des Savants, 1861, (p. 9.)

later than B. C. 1100, and was then adopted by some western people, either Semitic or Iranian. In their hands it received a new form, such as adapted it to a ruder and less scientific method of observation, the limiting stars of the mansions being converted into zodiacal groups or constellations, and in some instances altered in position, so as to be brought nearer to the general planetary path of the ecliptic. In this changed form, having become a means of roughly determining and describing the places and movements of the planets, it passed into the keeping of the Hindus—very probably along with the first knowledge of the planets themselves—and entered upon an independent career of history in India. It still maintained itself in its old seat, leaving its traces later in the Bundehesh; and made its way so far westward as finally to become known to, and adopted by, the Arabs."

Though I had hoped that some one better qualified than myself would vindicate the Indian origin of the ancient Indian astronomy, and though I consider Professor Whitney, who, to an extensive acquaintance with astronomy adds a scholar-like knowledge of Sanskrit, an antagonist even more formidable than Biot, yet, as I protested against the conclusions of the one, I feel bound to oppose the arguments of the other. I do not see that we gain any thing by assuming an indirect instead of a direct importation of Chinese wisdom into India, particularly if the intermediate stage seems to have no other object than to bring the scientific discoveries of the Chinese down to the level of the Indian understanding. Nor do I see that we fare better if, as Professor Weber* proposes, we admit a spreading of astronomical knowledge from a Semitic centre, and assume the fundamental notions of chrononomy to have been imported from Babylon to China on one side, and to India on the other. I differ *toto cælo*

* Die Vedischen Nachrichten von den Naxatra; erster Theil, 1860; zweiter Theil, 1862. These Essays are very creditable to the author, and hardly deserved the withering contempt with which they were treated by Biot, (Précis de l'Histoire de l'Astronomie Chinoise, p. 9.) I differ from nearly all the conclusions at which Prof. Weber arrives, but I admire his great diligence in collecting the necessary evidence. It is not necessary, however, to enter on a discussion of all the problems touched upon by the learned author, and I have tried to confine myself as much as possible to the main issues of this already but too complicated controversy. What vitiates many of Prof. Weber's arguments is that he has not made it clear to himself in every instance whether the months he is speaking about are sidereal or synodical. Their relation to the fixed stars (Nakshatras) and to the seasons would be much affected by this difference. At Rome, in spite of intercalary months, January, at the time of Cæsar, occupied the season of the year which ought to have been occupied by October. (Sir C. Lewis, Survey of Ancient Astronomy, p. 237.) Much greater confusion must have existed in ancient India, where the standard measure of time was simply nycthemeric, modified on certain occasions by lunar, solar, or sidereal time.

from every one of these theories. I feel as strongly to-day as I did when, in the year 1846, I read at Paris the articles then published by Biot, that the Brahmans cannot have borrowed the idea of the Nakshatras from the Chinese. I maintain, 1. that the Nakshatras were suggested to the Hindus by the moon's sidereal revolution; 2. that they were intended to mark certain *equal* divisions of the heavens; and 3. that their number was originally twenty-seven, not twenty-eight.

Though the custom of beginning a discussion with verbal definitions has got into disrepute, I think it best to adhere to the old rule; nay, I believe that its observance would have shortened, if it had not prevented, this long controversy. What then is meant by Nakshatra? Nakshatra has three principal meanings. Originally it meant stars in general; secondly, it meant the twenty-seven equal divisions of the heavens, constantly referred to in the Bráhmaṇas and Sútras; and thirdly, it meant the twenty-eight asterisms, consisting of either one or more stars, which in later scientific treatises served as "*points de depart*" for astronomical observations. In order to avoid confusion I shall in future use Nakshatra in the second sense only, translating it by lunar mansions, while I use Tárá instead of Nakshatra, if employed in the third sense, translating it by asterism.

The coincidences between the Indian and Chinese systems of astronomy which struck Biot, and which before him had struck Anquetil and Bentley, refer entirely to the Indian Tárás and the Chinese Sieu. I can understand how an astronomer who for the first time perceives these coincidences, should be strongly inclined to waive all minor differences and assume that the conceptions shared in common by Indian and Chinese astronomers were derived by the Indians from the Chinese, or by the Chinese from the Indians, or by both from a common source. But now that the novelty of the discovery has well nigh passed away, a more sober examination of the case would seem to lead to different results. I cannot agree with Prof. Weber when, in the beginning of his Essay, he asserts that "the thorough analogy or even identity of both systems necessitate the admission of a special relationship." The Sieu were originally twenty-four in number, they were afterwards raised to twenty-eight. There is no trace of a similar change in India. The Sieu throughout are single stars*; the Tárás are, for the most part, groups or clusters of stars.

* Whitney, p. 207.

The system of single stars, Yoga-tárás or junction-stars, is of so decidedly modern a date that Prof. Whitney places its introduction in the sixth century of our era (p. 212). But as to the coincidences themselves, taking it for granted that the Sieu stars are in all cases rightly identified with the stars of our globes, it should be borne in mind, that the identification of the Hindu Tárás is in many cases extremely problematical. Al-Biruni, who, in the eleventh century, attempted for the first time to authenticate the Indian Tárás, relates that the Indian astronomers were unable to point out the stars to him. He was obliged to leave seven or eight as unknown or doubtful *. Sir W. Jones and Colebrooke, who, in more recent times, undertook the same task, complained of the same difficulty. But even in the astronomical works of the Hindus there is some discordance as regards the stated position of the junction-stars of the asterisms †, and with regard to the number of stars comprised in each asterism the opinions vary even more considerably ‡. But if we waive all these objections, nay, if we allow a still further latitude, and count all Sieus and Tárás as identical whenever the Sieu star corresponds with any one star of the Hindu asterisms, what is the result §? Out of twenty-eight Sieus there are seventeen which can be identified with the Tárás. Now, if a scientific system is borrowed, it is borrowed as a whole. When the Hindus borrowed the twelve zodiacal signs, they did not borrow one-half of them only, but the whole. Unless therefore the discordance of nearly one-half of the Hindu and Chinese asterisms can be satisfactorily accounted for, I, for my part, must confess that I do not see so startling a problem that requires to be solved. If certain stars suggested themselves as particularly useful to the Chinese astronomers, some of them, not all, might have recommended themselves for the same reason to the Hindus. Under the supposition that the Hindus were the pupils of the Chinese, the coincidences arising from this cause would be far less startling to me than the differences. On a point like this, however, I shall be inclined to defer to the authority of astronomers, and I am quite prepared to find that sooner or later the differences between the Sieus and Tárás may be accounted for. What then? Every Sanskrit scholar will most readily surrender the whole system of the Tárás and Yoga-tárás, or junction-stars, whether twenty-seven or twenty-eight in number,

* Whitney, p. 181; Journal des Sav. 1845, pp. 39–54. † Whitney, p. 182. ‡ Weber, p. 380 seq. § Whitney, p. 200.

as of foreign origin. It never occurs in the ancient literature of the Brahmans, it is not mingled with any of their ancient rites or traditions. It comes in at a time when India was no longer shut out from the rest of the world, and when a scientific study of astronomy had succeeded to the homely rules of the Vedic priests. That the system of the Súrya-siddhánta points to Greek and Alexandrian models has been proved by Prof. Whitney, and before him, by Colebrooke. Let us hear what Colebrooke said on this subject*:

"The Hindus had undoubtedly made some progress at an early period in the astronomy cultivated by them for the regulation of time. Their calendar, both civil and religious, was governed chiefly, not exclusively, by the moon and the sun: and the motions of these luminaries were carefully observed by them, and with such success, that their determination of the moon's synodical revolution, which was what they were principally concerned with, is a much more correct one than the Greeks ever achieved. They had a division of the ecliptic into twenty-seven and twenty-eight (?) parts, suggested evidently by the moon's period in days, and seemingly their own: it was certainly borrowed by the Arabians. Being led to the observation of the fixed stars, they obtained a knowledge of the positions of the most remarkable; and noticed, for religious purposes, and from superstitious notions, the heliacal rising, with other phenomena of a few.

"Whatever may have been the period when the notion was first obtained, that foreknowledge of events on earth might be gained by observations of planets and stars, and by astronomical computation, or wherever that fancy took its rise, certain it is, that the Hindus have received and welcomed communications from other nations on topics of astrology: and although they had astrological divinations of their own as early as the days of Paráśara and Garga, centuries before the Christian era (?), there are yet grounds to presume that communications subsequently passed to them on the like subject, either from the Greeks, or from the same common source (perhaps that of the Chaldeans) whence the Greeks derived the grosser superstitions engrafted in their own genuine and ancient astrology, which was meteorological.

"Joining this indication to that of the division of the zodiac into twelve signs, represented by the same figures of animals, and named by words of the same import with the zodiacal signs of the Greeks; and taking into consider-

* Miscellaneous Essays, II. 447.

ation the analogy, though not identity, of the Ptolemaic system, or rather that of Hipparchus, and the Indian one of excentric deferents and epicycles, which in both serve to account for the irregularities of the planets, or at least to compute them, no doubt can be entertained that the Hindus received hints from the astronomical schools of the Greeks."

At the time at which Professor Whitney places the selection of the junction-stars to represent the asterisms, namely, in the sixth century of our era, there were Chinese travelling in India, and Hindus settled in China. An Indian religion had been imported into China, Indian festivals were celebrated in that country, and an Indian calendar had to be accommodated to that of the Chinese. At that time it was not only possible, but necessary that some compromise should be effected between the astronomical grammars of the two nations; and I have little doubt that the distinguished scholar whose works have thrown so much light on the intellectual and religious intercourse between China and India in the seventh century A. D., will be able to solve the problem, how it was that some of the Chinese determinative stars were identified with the Tárás or Yoga-tárás of the Hindus, and a twenty-eighth asterism added to the twenty-seven heretofore in use. If the Chinese had been acquainted with India at the early period implied in Biot's theory, would it not be extraordinary that the name of India should never occur in their ancient annals? It is commonly admitted that India was unknown to the Chinese before the expedition of Tchang Khian, 126 B. C., and its usual name, Thian-tchu (Sindhu), is in the Chinese annals mentioned for the first time in the eighth year of the emperor Ming-ti, 65 B. C.* The name of "China" has commonly been supposed to imply a date. If it is derived from the dynasty of the Tsin which came to the throne in the year 246 B. C., then no work in which "China" occurs as the name of the country, could be older than the third century B. C. I confess that I feel very unwilling to give up this view, and the fact that the name of China occurs in the so-called Code of Manu and in the Mahábhárata, so far from invalidating the date of the name, would only tend to confirm the modern origin now assigned to these works by all critical Sanskrit scholars. The difficulty is that "erez Síním" occurs in Isaiah xlix. 12, and that the passage in which it occurs is considered by unprejudiced scholars as beyond any reasonable doubt more ancient than the third century B. C. It has been pointed out therefore, that the dynasty of the

* Foe Koue Ki, p. 14.

Tsin, before its accession to the imperial throne, had been reigning for 600 years in the province of Tsin (now Shensi), in that part of China which was the most likely to be first visited by travellers either from India or from Babylon. This would entail the loss of a most useful date, but it would help on the other hand to establish the possibility of Chinese astronomy being carried to Babylon, or Babylonian astronomy to China, at an early period, at least at the time when the second half of Isaiah was written *.

Leaving the problem, if problem it can be called, as to the coincidences between certain of the Chinese Sieu and certain of the Hindu Tárás, to be settled by scholars and astronomers who take an interest in the medieval history of India and China, we now approach a second question, namely, whether it is possible to identify the Chinese Sieu with the Hindu Nakshatras or twenty-seven lunar mansions. Bentley declared decidedly that such an attempt was useless. "With respect to the lunar mansions of the Chinese," he writes, "they differ entirely from those of the Hindus, who invariably make theirs to contain 13° 20′ each on the ecliptic; whereas the Chinese have theirs of various extents, from upwards of 30° to a few minutes, and marked by a star at the beginning of each, which makes them totally differ from the Hindu." With the more accurate knowledge of the Sieu, which we owe to Biot, the difference between the two has become still greater, and instead of wasting any more time on attempts to compare the two, and trace them back to some common origin, we have only to describe the original character of the Nakshatras, in order to show how from beginning to end they differ from the Chinese Sieu.

First then, the twenty-seven Nakshatras were suggested by the moon's passage. But though suggested by it, they were by no means confined to the one object of determining the moon's position in the heavens. Nothing was more natural for the sake of counting days, months, and seasons, than to observe the twenty-seven places which the moon occupied in her passage from any point of the sky back to the same point. It was far easier than to determine the sun's position either from day to day, or from month to month, for the stars being hardly visible at the rising and setting of the sun, the idea of the sun's conjunction with certain stars could not suggest itself to a listless observer †. The moon progressing from night to night, and coming successively in contact with certain

* Cf. Gesenius, ed. Dietrich, s. v. sínim.

† Thus it is said in the Taitt. Br. I. 5, 2, 1: "Let him determine the Nakshatra about dawn; for when the sun rises, one cannot see the Nakshatra."

stars, was like the finger of a clock moving round a circle and coming in contact with one figure after another. Nor would the portion of about one-third of a lunation in addition to the twenty-seven from new moon to new moon, create much confusion in the minds of the rough and ready reckoners of those early times. All they were concerned with were the twenty-seven celestial stations which, after being once traced out by the moon, were fixed like so many mile stones for determining the course of all the celestial travellers that could be of any interest for signs, and for seasons, and for days, and years. Any circle divided into twenty-seven sections, or any twenty-seven poles planted in a circle at equal distances round a house, would answer the purpose of a primitive observatory. All that was wanted to be known was between which pair of poles the moon or the sun were visible at their rising or setting, the observer occupying the same central position on every day. Our notions of astronomy cannot be too crude and imperfect if we wish to understand the first beginnings in the reckoning of days, and seasons, and years, and I doubt whether a profound knowledge of modern astronomy is not more of an impediment than help to the historian of the early days of astronomical discovery. We cannot expect in those days more than what a shepherd would know at present of the sun, and moon, and stars, and seasons. We cannot expect any observation of heavenly phenomena unless they had some bearing on the practical wants of primitive society, and if we meet with any records of these we must not expect them in that scientific form in which they are said to have been recorded in China, but rather in the forms of mythes and legends, the only language possible in those days of intellectual awakening. Thus we find the earliest allusion to the connection between the moon and the twenty-seven Nakshatras, in a legend preserved in several of the Bráhmaṇas. We read in the Káṭhaka, ii. 3*:

"Prajápati gave his daughters, the Nakshatras, to King Soma (the moon). He dwelt with Rohiṇí. Those who were not visited by him, went back; (therefore does a wife, if she is not visited, go back.) He followed them, he asked for them again. He (Prajápati) did not give them back. He said, Dwell equally with all, then will I give them back. He dwelt with Rohiṇí only. Therefore consumption seized him upon this falsehood. (The King Soma is the moon, and as consumption seized the King, this is the origin of the so-called Royal Consumption.) He withered like grass. He prayed to Prajápati. He said,

* Weber, Ind. Stud. III. p. 467.

Dwell equally with all, then will I deliver thee of this. Therefore does the moon dwell equally with all the Nakshatras."

It is unfortunate that the number of the daughters of Prajápati is not given in this passage, but it is nevertheless important as establishing the fact on which I insisted, namely, that the Nakshatras represented originally a division of the heavens into so many equal parts, and that this division was suggested by the course of the moon.

In another passage where the same legend is told (Taitt. Sanh. II. 3, 5, 1) the number of the daughters of Prajápati is stated as thirty-three*, which may possibly be explained by the fact that in the ancient lists six of the Nakshatras are spoken of in the dual †. In the later literature, however, in the Mahábhárata, Manu, the Vishṇu-Puráṇa, where the same or similar legends are related, the number of the daughters of Prajápati or Daksha ‡ is given as twenty-seven.

But we need not depend on these legends only in order to convince ourselves of the intimate connection between the twenty-seven Nakshatras and the moon. The sidereal, or, as it is sometimes called, the periodical month, i. e. the time during which the moon makes a revolution from any Nakshatra back to the same, though it was not used by later writers for astronomical or historical purposes, is nevertheless described by Garga and others on account of its importance for sacrificial purposes. I give the following extract from Garga which occurs in the commentary on the Jyotisha (MS. E. I. H. 1510. p. 6):

तथा च गर्गः ।
यावता त्वेव कालेन भवर्गं त्रिणवात्मकं ।
भुंक्त इंदुः स आर्क्षो मासस्यार्द्धं पक्ष उच्यते ॥
यतश्चत्वारि मानानि तानि तु गर्गवाक्ये दर्शयिष्यामि ॥ तद्यथा ॥
सावनं चापि सौर्यं च चांद्रं नाक्षत्रमेव च ।
चत्वार्येतानि मानानि तैर्युगं प्रविभज्यते ॥१॥

* The Triṇava (27) and Trayastrinśa (33) Stoma are mentioned together, Váj. Sanh. XIII. 58.

† These are 6, 11, 12, 16, 17, 21; all the rest are spoken of either in the singular or in the plural. The commentary to Taitt. Sanh. II. 3, 5 (just received in Prof. Cowell's valuable edition) explains the number by counting the Krittikás as seven, and the other Nakshatras each as one.

‡ See Boehtlingk-Roth, Dictionary, s. v. Daksha; Weber, Nakshatra, p. 277.

अहोरात्रात्मकं लौक्यं[1] मानं च सावनं स्मृतं ।
अतश्चैतानि मानानि प्रकृतानीह[2] सावनात् ॥२॥
ततः सिद्धान्यहोरात्राण्युदयाश्चाण्यथार्कजाः ।
त्रिंशच्चाष्टादशशतं १८३० दिनानां च युगे स्मृतं ॥३॥
मासस्त्रिंश ३० दहोरात्रः[3] पक्षोऽर्द्धं १५ सावनं स्मृतं ।
अहोरात्रं लवानां तु चतुर्विंशच्छता २४०० त्मकं ॥४॥
सौर्यं सूर्यात्तु संभूतं परिसर्पति भास्करे ।
यावद्युत्तरां काष्ठां स[4] गत्वा गच्छति दक्षिणां ॥५॥
कालेन सोऽब्दस्तस्यार्द्धमयनं तु त्रयोऽर्तवः[5] ।
ऋतोरर्द्धं भवेन्मासं त्रिंशद्भागं दिनोऽर्कजः ॥६॥
तस्यार्द्धमर्कजः पक्षस्तस्मात्पंचदशं दिनं ।
शतं लवानां षड्विंशं[6] लवाः पंचदशस्तथा ॥७॥
त्रिंशच्चाष्टादशशतं युगमार्कैर्दिनैः स्मृतं ॥८॥
वृद्धिक्षयाभ्यां संभूतं चांद्रं मानं[7] हि चंद्रतः ।
लवं लवमथानेन सावनेन निशाकरः ॥९॥
क्षयं वृद्धिमवाप्नोति स चांद्रो मास उच्यते ।
तस्यार्द्धं पार्वणः पक्षस्तस्मात्पंचदशी तिथिः ॥१०॥
प्रमाणेन लवानां तु द्वाविंशं शतमुच्यते ।
सोमस्याष्टदशशती युगे षष्ट्यधिका स्मृता । १८६० ॥११॥
यावता त्वेव कालेन भवर्गं त्रिणवात्मकं ।
भुंक्त इंदुः स आर्क्षो मासस्तस्यार्द्ध पक्ष उच्यते ॥१२॥
आर्क्षात्पक्षात्पंचदशं नाक्षत्रं दिनमुच्यते ।
प्रमाणेन लवानां तु द्वात्रिंशं शतमुच्यते ॥१३॥
नाम्ना सप्त षष्ट्युत्तरां[8] जनं चास्मात्परो लवः ।
दशोत्तरे द्वे सहस्रे युगमार्क्षैर्दिनैः स्मृतं ॥१४॥

[1] लोक्यं MS. [2] प्रवृत्तानि? [3] त्राः MS. [4] स deest in MS.
[5] योऽर्तवः MS. [6] षड्विंश MS. [7] मासं MS. [8] ष्युत्त MS.

" And so says Garga,

' The time in which the moon enjoys the circle of the Nakshatras, consisting of twenty-seven, that is a Nakshatra month, and its half is called a paksha.'

" For there are four measures of time, and I shall propound them in the words of Garga *, viz.:—

' The libatory (sávana), the solar, the lunar, and the sidereal (nákshatra), these are the four measures, by them the lustrum (yuga) is divided.

' The measure consisting of day and night is called the vulgar and the libatory (sávana) †; and therefore these measures do here proceed from the libatory measure.

' After it the nycthemera are fixed, and their beginnings proceed from the sun; and a lustrum is said to consist of 1830 such days.

' The month consists of thirty nycthemera, and half of a sávana (month) is called a paksha. A nycthemeron consists of 2400 lavas ‡.

' The solar computation is derived from the sun while Bháskara (the sun) travelling round goes to the south, having first gone to the northern region.

' This is a year in time, its half, the Ayana, consists of three seasons; half of a season is a month, consisting of thirty parts; the day is made by the sun.

' Half of it is a solar paksha, and a day is the fifteenth part of it; this fifteenth part (one day) consists of 2600 lavas §.

' A lustrum (or yuga) is said to consist of 1830 solar days ||.

' The lunar measure is derived from the moon by its increase and wane. When the moon step by step, every libatory day, increases and wanes that

* " Of four modes, namely, solar, lunar, sidereal, and civil time, practical use is made among men." Súrya-siddhánta XIV. 2.

† It is called sávana from the three libations or savanas, at morning, noon, and evening; it is the simplest conception of the day, extending always from sunrise to sunrise, without taking into account the different lengths of the year. Cf. Súrya-siddhánta I. 36; XIV. 18: udayád udayam bhánoḥ sávanam tat prakírtitam, sávanáni syur etena yajnakálavidhis tu taiḥ.

‡ A lava would thus correspond to 36 seconds of our time. Wilson's Dictionary gives a lava either as the 60th part of a nimesha, or as two káshṭhás, neither of which would correspond with $\frac{1}{2400}$ of a day and night.

1 day and night = 60 ghaṭikás (náḍí) = 24 minutes.

1 ghaṭiká = 60 kalás (pala, vináḍí) = 24 seconds.

1 kalá = 60 káshṭhás = 24‴.

1 káshṭhá = 18 nimeshas.

1 nimesha = 30 tatparas.

1 tatpara = 100 truṭis.

Other divisions are given by Boehtlingk-Roth, s. v. truṭi. Prof. Weber takes चतुर्विंशच्छतात्मकं for one hundred and twenty-four.

§ There is some mistake in the MS., which will have to be corrected with the help of other MSS. The construction is that the 26th hundred of lavas is the 15th part of the paksha.

|| One line seems to be wanting.

is called a lunar month; half of it is a párvaṇa paksha, and the fifteenth part a tithi.

'This (the tithi) is said to be 2200 lavas in measure, and in the lustrum of the moon there are said to be 1860 days*.

'The time in which the moon enjoys the circle of the Nakshatras, consisting of twenty-seven, that is, a Nakshatra month, and its half is called a paksha.

'The fifteenth part of this Nakshatra paksha is called a Nakshatra day; this is said to be 3200 lavas in measure.

'A yuga is said to consist of 2010 Nakshatra days†.'"

Another account of the different computations of the year is given in the Nirṇayasindhu, written by Kamalákara Bhaṭṭa, and printed at Calcutta, 1833. There it is said, that "according to Mádhava's opinion, five ways exist of calculating the year, and that there is a sávana, saura, chándra, nákshatra, and bárhaspatya year. The Bárhaspatya year is regulated by the planet Jupiter, and is known in astronomical works only. North of the Narmadá it may be used for ceremonial purposes. Hemádri says, that there are only three different years, because the two last are not employed in the Dharmaśástra (law-books). Each year consists of twelve months, and if there be intercalary months, sixty days must be considered as one month, as Vyása said, 'Sixty days are called a month by the Bádaráyaṇas.' Five Chándra or lunar years make a yuga, and each of the sixty years has its own name. The same names apply also to the Bárhaspatya years, which begin with the month of Mágha (winter solstice), while the Chándra years begin with the bright half of Chaitra (vernal equinox). At sacrifices and on other solemn occasions the Chándra or lunar year is to be used, and no other, as A'rshṭisheṇa says.

"An *Ayana* (sun's road, half year) consists of three solar seasons. There are two Ayanas, a southern and a northern one, the one beginning with *Karka* (Cancer), the other with *Makara* (Capricorn), and different sacrifices are to be performed, according to different authorities, either in the one or the other Ayana.

"A season consists of two months, but here too an intercalary month is

* अष्टादशशती must be taken as a feminine, a sum of eighteen hundred.

† The first line is not clear, and throughout the whole extract both text and translation must be considered to rest on the authority of one MS. only.

not counted by itself. A month is of two kinds, lunar or solar. The first lunar month is Chaitra in Vasanta, the first solar month begins either with Mína (Pisces) or Mesha (Aries), as Baudháyana says: 'Vasanta (spring) is in Mína and Mesha, or in Mesha and Vṛisha (Taurus).' For śrauta and smárta ceremonies the lunar seasons ought to be used, and, if this be impossible, the solar ones. There are six seasons, lunar as well as solar: Vasanta, Gríshma, Varsha, S'arad, Hemanta, and S'iśira.

"There are four kinds of months;

1. Sávana, 2. Saura, 3. Chándra, 4. Nákshatra.

1. The *sávana* month has thirty days and nights.

2. The *saura* month goes from one conjunction of the sun to the next one. The first is Vaiśákha in Mesha (Aries). Although there are two Darśas (days of new moon or conjunction) in Mesha, the first is reckoned as belonging to Mína (Pisces), and goes to the solar month Chaitra.

"Some ghaṭikás before and after the entrance of the sun into a new sign are considered as sacred:

1. In Mesha 10 ghaṭikás are sacred before and after the conjunction.
2. In Vṛisha 16 . . . . before the conjunction.
3. In Mithuna 16 . . . . after the conjunction.
4. In Karka 30 . . . . before the conjunction (ayanam dakshiṇam).
5. In Sinha 16 . . . . before the conjunction.
6. In Kanyá 16 . . . . after the conjunction.
7. In Tulá 10 . . . . before and after the conjunction.
8. In Vṛiśchika (Annakí) 16 . . before the conjunction.
9. In Dhanus 16 . . . . after the conjunction.
10. In Makara (Jhasha) 24 ghaṭikás are sacred after the conj. (ayanam udak).
    (This is according to Hemádri's opinion. Mádhava considers 20 ghaṭikás as sacred after the conjunction.)
11. In Kumbha 16 ghaṭikás are sacred before the conjunction.
12. In Mína 16 . . . . after the conjunction.

The equinoxes fall in Mesha and Tulá.

The solstices in Karka and Makara.

3. The *chándra* month consists of two pakshas (halves of the moon). This lunar month either begins with S'ukla (the bright half) and ends with Amá (new moon), or it begins with Kṛishṇa (the dark half) and ends with full

moon. South of the Vindhya they begin the month with the moon's increase, but north of it either with its increase or with its decrease, though the former is the more usual. The first chándra month is Chaitra.

4. The *nákshatra* month consists of one passage of the moon through all the Nakshatras *.

"A Bráhmaṇa ends his month with the new moon (Amávásya), a Kshatriya with the sun's entrance (Sankránti) into a new sign, a Vaiśya with full moon. Garga says: 'The *saura* month is to be used at marriages &c., the *sávana* month at sacrifices, the *chándra* month at annual and obsequial rites. Other authorities however give different rules.'"

Having thus established the first point, that the twenty-seven Nakshatras were suggested by the periodical revolution of the moon, we proceed to consider the second, namely, that the twenty-seven Nakshatras represented so many *equal* divisions of the heavens. This was clearly indicated by the legend of Soma being ordered to dwell the same time with every one of his wives, but it is likewise implied in almost every statement in which the Nakshatras are used for chronological purposes. No one in the present day would think of employing instead of the equal segments of the zodiac, the single stars of the Greek constellations, the Lion &c., for fixing the time of the year; nor would an Indian astronomer make use for that purpose of the single stars of the Nakshatras, instead of the twenty-seven equal divisions in which these stars are scattered about. Unless the Nakshatras meant the twenty-seven equal divisions, each consisting of 13° 20′, how could it be explained that the summer solstice falls in the middle of A′ślesha when the winter solstice is in the beginning of S′ravishṭhá, thus giving thirteen and a half Nakshatras to the sun's road north and exactly the same number to its road south of the equator?

The passages generally quoted to prove the inequality of the Nakshatras † are all taken from modern books, and, as far as I can understand them, they refer to the Tárás or stars, not to the Nakshatras or lunar mansions. It is

* Thus it is said in the Grammar of Páṇini (IV. 2, 3), that certain adjectives are formed from the names of the Nakshatras, to express the time connected with them, i. e. the time during which the moon is in conjunction with any one of the Nakshatras. If therefore the passage of the moon through all the Nakshatras corresponds to one nákshatra month, its passage through each of the Nakshatras would be a nákshatra ahorátra (day and night). This is said expressedly by Patanjali: कः पुनः कालो नक्षत्रेण युज्यते । अहोरात्रः ।. The day and night therefore during which the moon passes through the Nakshatra Pushya in any month would be called pausha, pausham ahar, paushí rátriḥ.

† Cf. Weber, Nakshatra, p. 309 seq.

perfectly possible that, as Hindu astronomers maintain, the moon or the sun may be in conjunction with one of the stars belonging to the Tárás, before they have entered the Nakshatra-segment to which that Tárá has given its name. Nor would this in any way disprove the equal distances of the Nakshatras, for it is only in comparison with these equidistant Nakshatras that the stars or clusters of stars could possibly be called either deficient or excessive. If the coincidences between certain Tárás and certain Sieus are so startling as they are represented to be, they may possibly find their explanation in the intercourse between the Buddhists of India and China, which dates from a period anterior to the first occurrence of the non-equidistant Tárás in Sanskrit literature.

The only passage which for a moment made me doubtful as to the equal division of the Indian Nakshatras, is that quoted by Prof. Weber from a Hebrew translation of Majríti (p. 323 seq.). Majríti (died 1007 A. D.) speaks of the lunar mansions of the Hindus: he gives their names, twenty-eight in number, and their degrees on the ecliptic. These degrees, to judge from the translation supplied by Dr. Steinschneider, vary considerably. I therefore requested Dr. Neubauer to collate the original text of Majríti, preserved in an Arabic MS. of the Bodleian Library, and I was glad to find that the apparent inequalities are due entirely to the Hebrew translation, the Arabic original allowing about 12° 51′ 26″ to each of the twenty-eight manzil *. This therefore shows again an equal division, though it does show at the same time that the Arabs, in other respects the docile pupils of the Hindus, divided the heavens into twenty-eight, instead of twenty-seven, equal segments.

Finally, as to the number of the Nakshatras, I maintain that it was originally, and that, in one sense, it always remained twenty-seven. Let us first examine Biot's view of the subject. He maintains that the number of Nakshatras was originally twenty-eight, because such was the number of the Chinese Sieu; and that † "the omission of Abhijit from the series took place because the mansion belonging to that asterism was on the point of becoming extinguished, the circle of its junction-star being brought by the precession to a coincidence with that of the junction-star of the preceding asterism about A. D. 972." Prof. Whitney has pointed out some mistakes which vitiate Biot's calculation, and

* Majríti begins: Now I shall mention the effects of the moon within the limits of their stations, as agreed upon by the Indians, &c. Dr. Steinschneider has lately supplied a more correct list of the lunar mansions from a Leyden MS. in his learned essay on "Pseudepigraphic Literature," p. 76.

† Whitney, Súrya-siddhánta, p. 208.

which would defer till several centuries later the date of coincidence of the two circles of declination. He himself, however, believes, like Biot, that Abhijit is as originally and truly a part of the system of asterisms as any other constellation in the series, which is properly composed of twenty-eight members, and not of twenty-seven. "The analogy of the other systems," he says, "and the fact that treatises like the Súrya-siddhánta, which reckon only twenty-seven divisions of the ecliptic, are yet obliged, in treating of the asterisms as constellations, to regard them as twenty-eight, are conclusive upon this point. The whole difficulty and source of discordance seem to lie in this,—how shall there, in any systematic method of division of the ecliptic, be found a place and a portion for a twenty-eighth asterism? The Khanda-kaṭaka, as cited by Albiruni, in making out, by a method which is altogether irrespective of the natural positions of the asterisms with reference to the zodiac, the accordance already referred to between their portions and the moon's daily motions, allots to Abhijit so much of the ecliptic as is equivalent to the mean motion of the moon during the part of a day by which her revolution exceeds twenty-seven days. Others allow it a share in the proper portions of the two neighbouring asterisms: thus the Muhúrta-Málá, a late work, of date unknown to us, says, 'the last quarter of Uttara-Ashádhá and the first fifteenth of S'ravaṇa together constitute Abhijit: it is so to be accounted when twenty-eight asterisms are reckoned; not otherwise.' Ordinarily, however, the division of the ecliptic into twenty-seven equal portions is made, and Abhijit is simply passed by in their distribution. After the introduction of the modern method of dividing the circle into degrees and minutes, this last way of settling the difficulty would obviously receive a powerful support and an increased currency, from the fact that a division by twenty-seven gave each portion an even number of minutes, 800, while a division by twenty-eight yielded the awkward and unmanageable quotient $771\frac{3}{7}$."

In answer to Biot, who fixes the date of the suppression of Abhijit at A. D. 972, we may simply appeal to Albiruni. He wrote a book on India, and particularly on Indian astronomy, about fifty-seven years after the supposed disappearance of Abhijit. He had been in India for several years, learning Sanskrit, reading in the original the astronomical works of the Brahmans, and consulting living astronomers on the actual position of their stars, and asking their advice on any points of difficulty. Yet nothing can be more opposed to Biot's theory than the view which Albiruni takes of the Nakshatras:

"The origin of the lunar mansions," he says, "amongst the Hindus is

analogous to that of the zodiacal signs, for in reference to these mansions, the circle of the zodiac is divided into twenty-seven equal parts, each mansion comprising 13° 20′, or 800′. The planets enter and leave them, moving through them in latitude to the north and south. The principle of this division in twenty-seven parts lies in the moon's moving over the whole circumference of the heaven in $27\frac{1}{3}$ days, which needs correction. The number of twenty-eight, admitted by the Arabs, has likewise its origin by counting from the first lunar phase in the west to the last in the east. They reckon as one of the mansions the falling Eagle (α Lyræ, Abhijit), so that they get twenty-eight, which has been the reason why some of our Arabian astronomers and almanac writers have been mistaken, asserting that the Hindus also had twenty-eight Nakshatras, and that they suppressed one which was always covered by the rays of the sun. *But this is wrong, for originally there were only twenty-seven, and one has been added afterwards.*"

Nothing can be clearer than this; nothing more in accordance with all we know from other ancient sources on the same subject. Yet Biot sees in all this nothing but a proof of Albiruni's ignorance, and remains unshaken in his belief that Abhijit was one of the old Nakshatras, and disappeared in the year 972 A.D.

In answer to Professor Whitney, who though differing from Biot's arguments, agrees nevertheless with him on the original number of the twenty-eight Nakshatras and the later suppression of Abhijit, I beg to propose the following theory. We must, from the beginning, distinguish between two things, the Nakshatras as the twenty-seven equal portions of the heavens, and the Nakshatras or Tárás as independent asterisms. We have to do the same in Greece with the zodiacal portions and the zodiacal stars, and it is well known that the Greeks for a long time admitted only eleven constellations, though they always had the twelve equal divisions of the ecliptic*. I hold then that the names given to stars

* Letronne, Journal des Savants, 1839 (p. 528): "La sphère grecque est originale; la formation en a été successive; l'idée de la division zodiacale, étrangère à sa première constitution, y a été transportée après coup; mais les figures et les noms des signes sont d'invention grecque.—Des textes existent, qui attestent l'introduction successive dans la sphère grecque de trois au moins des figures zodiacales.—Belier et Sagittaire par Cleostrate de Tenedos. (6me siècle.) Plin. II. 6.—Avant Cleostrate les asterismes n'étaient pas même au nombre de neuf; et bien qu'il n'y ait aucune preuve que l'introduction de la Balance ne soit pas due à Hipparque lui-même, il est constant que les premiers textes où l'emploi de ce signe est clairement énoncé, sont ceux de Geminus et de Varron, appartenant au milieu du 1er siècle.—On sait que Ptolémée dans son catalogue, conserve χηλαί pour la constellation (ἀστερισμός), et ζυγός pour le signe (ζώδιον et δωδεκατημόριον)."

or constellations, such as Kṛittiká &c., existed before the triseinadic division of the heavens became fixed; that the most interesting, though not always the most brilliant stars were selected to serve as exponents of the twenty-seven divisions; and that in this selection Abhijit was not comprised. Abhijit, however, being as its very name declares, a star of good omen, continued to be observed for sacrificial purposes, and was invoked between the twenty-sixth and twenty-seventh constellations, between Uttara-Asháḍhá and S'ravaṇa, where its real position is to be found. This is clearly shown by a popular legend, repeated in the Taittiríya-Bráhmaṇa I. 5, 2, 3 and 4: "There is a Nakshatra, Abhijit by name, above the Asháḍhás*, below S'roṇá. The gods and Asuras were fighting, the gods conquered under that Nakshatra. Because they conquered, therefore it is Abhijit, the conqueror. Him of whom one wishes that he should conquer an invincible enemy, one ought to stir up to fight under the Nakshatra Abhijit. He conquers even the invincible, and as if he (the enemy) were defeated by his own fault." When in later times the Hindus became acquainted with nations using twenty-eight instead of twenty-seven determining constellations, Abhijit would naturally be thought of in order to bring their own system in harmony with that of their neighbours, and Arabic astronomers, in particular, would naturally, though wrongly, as pointed out by Albiruni, adopt the theory, adopted by Biot, that the Hindus did not understand their own system, and that Abhijit had at all times formed an integral part of their elementary astronomy.

If with this view clearly before us we examine the earliest as well as the latest notices of the Nakshatras that can be found in the literature of the Hindus, many difficulties will disappear. The number of twenty-seven, though not to be found in the Chhandas or Mantra periods, is of frequent occurrence in the Bráhmaṇa period. Many passages containing the number of twenty-seven for the Nakshatras may be seen in Prof. Weber's Essay, and in the Dictionary of Boehtlingk and Roth. In the Taittiríya-Sanhitá IV. 4, 10, 1–3, where all the names and the presiding deities of the Nakshatras are given, Abhijit is not men-

* The commentator states that Abhijit occupies the fourth quarter of Uttarásháḍhá, and the first quarter of S'ravaṇa. There is nothing to show that Abhijit was a *new* Nakshatra; on the contrary, the Bráhmaṇa connects it with ancient legends, like all the other Nakshatras. The only reason why its position is given is because the other twenty-seven Nakshatras had been mentioned before in proper order, whereas Abhijit, not being comprised in that list, had to be referred to the two Nakshatra divisions with which it coincided.

tioned, nor is its name to be found in a similar list in the Taittiríya-Bráhmaṇa I. 5, 1. It occurs for the first time in a second list of the Nakshatras, in the Taittiríya-Bráhmaṇa III. 2, 1, 6; and it occurs there, what is important and not favourable to my theory, as the sixth asterism after Full moon. Nevertheless I cannot bring myself to believe that it here enjoys an equal rank with the other Nakshatras; or, if it does, it does so only because certain popular superstitions had attached themselves to this asterism, and because certain libations were offered to it at the same time as those destined for the twenty-seven Nakshatras. The passage from the Atharva-veda (XIX. 7, 1, 8, 1), so often quoted by Biot and others, is more decided, and certainly proves the connection of twenty-eight Nakshatras with twenty-eight days. But the Atharva-veda stands by itself, and its last books particularly contain very doubtful passages. Unsupported by the genuine literature of ancient India, nay, opposed by its almost unanimous testimony, the charms and nursery rhymes of the Atharva-veda can carry no weight.

That an attempt was made to foist in Abhijit as a Nakshatra in places where it was not intended to be, is shown in a curious way by the MSS. of the Jyotisha and its commentary. The names of the twenty-seven presiding deities are given in the Jyotisha in three S'lokas:

अग्निः प्रजापतिः सोमो रुद्रोऽदितिर्बृहस्पतिः ।
सर्पाश्च पितरश्चैव भगश्चैवार्यमापि च ॥२५॥
सविता त्वष्टाथ वायुश्चेंद्राग्नी मित्र एव च ।
इंद्रो निर्ऋतिरापो वै विश्वे देवास्तथैव च ॥२६॥
विष्णुर्वसवो वरुणोऽज एकपात्तथैव च* ।
अहिर्बुध्न्यस्तथा पूषाश्विनौ यम एव च† ॥२७॥
नक्षत्रदेवता एता‡ एताभिर्यज्ञकर्मणि ।
यजमानस्य शास्त्रज्ञैर्नाम नक्षत्रजं स्मृतं ॥२८॥

When these verses are repeated in the MS. of the commentary, Brahmá, the presiding deity of Abhijit, is inserted before Vishṇu, as pointed out by Professor Lassen, in violation of all the rules of metre.

* Comm. वरुणोऽहिबुध्न्यस्तथैव च.

† Comm. अज एकपात्तथा. Afterwards प्रोष्ठपदयोर्विपर्ययः पाठदोषो वा ॥

‡ Comm. ह्येता.

The very name given to the Nakshatra zodiac, namely Triṇavachakra *, shows that the idea of twenty-seven was foremost in the mind of those who fixed that name †. At the time of Amara ‡ the word nakshatra was used almost synonymously with twenty-seven, and a necklace, consisting of twenty-seven pearls, was called Nakshatra-málá, Nakshatra-string. In like manner the Hemachandra-kosha, when enumerating the Nakshatras (vv. 108–115), gives only twenty-seven names, and does not include Abhijit.

Lastly, in astronomical works, the Nakshatras, if used as chronological elements, are always twenty-seven in number.

S'ákalya, the reputed author of the S'ákalya-Sanhitá, when speaking of the supposed motion of the Seven Rishis, says, "their motion is eight minutes in a year;" and again, "moving in the North into different positions, the Rishis employ 2700 years in revolving through the assemblage of asterisms §." This is possible only under the supposition that the number of asterisms is twenty-seven, not twenty-eight. For eight minutes a year would amount to 800 minutes in one hundred years. Now 800 minutes is equal to 13° 20′; this again is the twenty-seventh part of the eclipitic, and therefore the stars called the Seven Rishis would require 2700 years to pass through the twenty-seven asterisms or the whole of the ecliptic.

Varáha Mihira again, when speaking of the supposed movement of the Seven Rishis, states on the authority of Garga, that "when king Yudhishṭhira ruled the earth, the Rishis were in Maghá, and the period of the era of that king is 2526 years. The Rishis remain for a hundred years in each asterism, being connected with that particular Nakshatra to which, when it rises in the East, the line of their rising is directed ||. The same position of the Seven Rishis at the junction of the Dvápara and Kali-yuga is confirmed by quotations from Vṛiddha Garga and Káśyapa by the commentator Bhaṭṭotpala.

Now although this movement of the Seven Rishis is but imaginary, it was used for chronological purposes, and as the Pauráṇic tradition gives 1115 years as intervening between the beginning of the Kali-yuga and Nanda, the predecessor of Chandragupta (Sandrokyptos), the Bhágavat-puráṇa says quite in

* See also Taitt. Sanh. VII. 1, 2, 2.

† Cf. Boehtlingk-Roth, s. v. triṇava, where Triṇavachakra is not given.

‡ Cf. Amara-kosha, 2, 6, 2, 8. nakshatramálá syát saptavinśatimauktikaiḥ. Cf. Haláyudha II. 408.

§ Colebrooke, Miscellaneous Essays, II. 358.

|| Colebrooke, Miscellaneous Essays, II. 356.

accordance with the theory of the movement of the Seven Rishis, that "when, from Maghá, they shall reach Púrváshádhá, then will this Kali age attain its growth under Nanda and his successors;" for as eleven Nakshatras pass from Maghá to Púrváshádhá, 11 × 100 years must have passed between the beginning of the Kali age and Nanda.

A single allusion to Abhijit, as one of the chronological elements of the Brahmans, occurs in a computation proposed by Lalla, as quoted by Muníśvara in his gloss on the S'iromaṇi (Colebrooke II. 358). Lalla says: "If the number of years of the Kali age, less fourteen, be divided by 100, the quotient, as the wise declare, shows the asterisms traversed by Maríchi and the other celestial sages, beginning from the asterism of Viranchi (Brahmá)." Here Lalla is generally understood to mean the asterism Rohiṇí, which is sacred to Prajápati (or Brahmá). But Muníśvara remarks in another place, that Lalla may here intend Abhijit, which is sacred to Vidhi or Brahmá.

But even then, what is the conclusion of Muníśvara? Not that the movement begins in the Nakshatra Abhijit, as one of twenty-eight Nakshatras, placed between Uttaráshádhá and S'ravaṇa; but, on the contrary, that the movement would then begin in S'ravaṇa, of which Abhijit forms a part, and that thus the statements of Lalla and S'ákalya would be reconciled. Abhijit therefore, or Brahmá, would be simply a synonyme of S'ravaṇa or of some part of S'ravaṇa: it would not be one of twenty-eight equal divisions of the ecliptic.

I conclude with two extracts from the Súrya-siddhánta*. We read II. 64. भभोगोऽष्टशतीलिप्ताः, "the portion of an asterism is eight hundred minutes," i. e. the twenty-seventh part of the ecliptic.

We find afterwards (l. c. p. 177) from VIII. 2 to 9, the position of each asterism in the arc of the ecliptic to which it gives name, and which is styled its "portion" (bhoga), the resulting polar longitudes and the polar latitudes. The stars of which the text thus accurately defines the positions, do not, in most cases, by themselves alone, constitute the asterisms; they are only the principal members of the several groups of stars,—each, in the calculation of conjunctions (yoga) between the planets and the asterisms, representing its group, and therefore called the junction-star, yoga-tárá, of the asterism.

If therefore we find, as Professor Whitney writes, that in the former passage the ecliptic is divided into twenty-seven equal arcs, whereas in this passage we

* Súrya-siddhánta, ed. Whitney, p. 91.

are told of twenty-eight asterisms, very unequally distributed along the ecliptic, and at greatly varying distances from it, the natural conclusion is that the word nakshatra had two meanings, quite distinct from each other, as distinct in fact as Leo, when spoken of as a fixed star, and Leo, when spoken of as one of the duodecimal divisions of the sky, and that these must never be confounded.

The original meaning of Nakshatra* was of course the natural, not the scientific. It meant first, star in general, afterwards, certain stars or portions of the starry heaven. In the Rig-veda, Nakshatra does not occur in its technical sense except in one passage, which I pointed out in my History of Ancient Sanskrit Literature (p. 212)†. This passage I communicated to Biot, who referred to it on several occasions. That I was right in speaking of it as the only allusion in the Rig-veda to the Nakshatras, in the technical sense of the word, is now admitted even by those who at first were sceptical on that point. Nor should I have ventured to suggest the technical meaning of Nakshatra even in this one passage of the Rig-veda, if it had not been that it occurred in the last Maṇḍala, which contains a mixture of very ancient and very modern fragments. I agree, however, with Professor Weber, that even in this passage there is no absolute necessity for taking Nakshatra in the sense of the twenty-seven Nakshatras, the stations of the moon. The word nakshatra may even here be rendered by star. But the probabilities are in favour of the translation which I first proposed. There are several allusions in the hymn to times and seasons‡, nay, the only two names of particular Nakshatras which have been traced in the Rig-veda occur in this very hymn, Agháḥ for Magháḥ, and Arjuní for Phalguní. The text, as repeated in the Atharva Sanhitá XIV.

* I say nothing of the etymology of Nakshatra, because though many have been proposed by Indian and European scholars, there is not one that carries conviction, or does not violate some of the laws of Comparative Philology. The most unobjectionable derivation is that of Yáska, who derives nakshatra from naksh, 'to come,' 'to approach.' Naksh is used of the light of the sun filling the sky, Rv. X. 3, 5; and in a similar sense it occurs IV. 43, 5, and I. 95, 10. The idea of comers or goers is certainly not a very striking one, but the ancient poets actually used charishṇu, 'going,' as an epithet of nakshatra, Rv. X. 88, 13. See Boehtlingk and Roth, s. v.

† Rv. X. 85, 2. अथो । नक्षत्राणां । एषां । उपस्थे । सोमः । आहितः, "then Soma, the moon, is placed in the lap of these Nakshatras."

‡ Verse 5. वायुः । सोमस्य । रक्षिता । समानां । मासः । आकृतिः । "Váyu is the protector of Soma, the moon (month) is the type of the years." Why Váyu is mentioned as protector of Soma is not clear. Rv. X. 21, 10, the Maruts are called nákshatraśavas, but here nakshatra seems used in the sense of 'heaven,' and the compound would mean 'of heavenly strength.'

1, 13, leaves no doubt that the two Nakshatras Magháḥ and Phalguní are here intended.

सूर्यायाः । वहतुः । प्र । अगात् । सविता । यं । अवऽअसृजत् ।
अघासु । हन्यंते । गावः । अर्जुन्योः । परि । उह्यते ॥१३॥

"The dowry of Súryá (sun, as feminine) went forth, which Savitṛi sent off. At the Aghás the cows are killed, at the Arjunís she (the wife) is led round the fire."

This is evidently intended simply as a symbolic sanction of some ancient customs, the marriage of the sun being the type of every human marriage. That the Arjuní stars were favourable for marriage ceremonies we can see from the Taittiríya-Bráhmaṇa I. 5, 1*, where the first Phalgunís are represented as flanked by a husband and wife, the second Phalgunís by a dowry and those who carry it away from the father's house. It would be a mistake to think here of solar time, the time when the sun stands in Maghá and Phalguní being considered in India as any thing but favourable for marriage ceremonies. If the expressions here used had any direct reference to a definite system of chronology, we could only take 'at the Aghás' and 'at the Arjunís' in the sense of 'at the Aghá and Arjuní full moons,' and this would correspond with the month of Mágha or the winter solstice, the beginning of the year †, the time most auspicious for nuptial ceremonies. The killing of cows at marriage feasts may seem strange to those who are accustomed to modern Indian ideas, but the old Rishis had no scruples in killing the sacred animal. In the S'rauta-padmanábhi (MS. p. 107[b]) a Sútra is given गोपशुः कलौ निषिद्धः, "the cow as a sacrificial animal is prohibited in the Kali age," which implies that in former ages no such prohibition existed.

In conclusion, I have to say a few words on an hypothesis according to which the discovery of the twenty-seven Nakshatras was originally made at Babylon, and from thence communicated at a very early time—the date is not given—to the Indians in the South, the Chinese in the East, and sundry Semitic nations in the West. Such an hypothesis seems almost beyond the reach

* अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी । जाया परस्तादृषभोऽवस्तात् । भगस्योत्तरे । वहतवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात् ॥ The commentator adds: पितृगृहात्कन्यया नीयमाना धनविशेषा वहतवः । तेषां वोढारो वहमानाः ॥

† तथा च लौगाक्षिः । माघ्याः पौर्णमास्याश्चतुरहः पुरस्तात्संवत्सराय दीक्षंते ।.

of scientific criticism, though with the progress of the deciphering of the Babylonian Inscriptions, some facts may come to light either to confirm or to refute it. At present, however, all that can be brought forward in proof of such a theory is vague and uncertain, and could not stand the test of the most forbearing criticism, much less the attacks of that uncompromising scepticism which has lately been directed against all that is called ancient Babylonian astronomy.

It is certainly striking that the Arabic name of the lunar mansions, manzil (plur. menazil), should be derived from the same root as the Mazzaloth mentioned in the Bible. In the Second Book of Kings, xxiii. 5, we read how Josiah (624 B. C.) "put down the idolatrous priests, whom the kings of Judah had ordained to burn incense in the high places in the cities of Judah, and in the places round about Jerusalem; them also that burned incense unto Baal, to the sun, and to the moon, and to the *planets*, and to all the host of heaven." The word here translated by planets is Mazzaloth. The LXX do not translate it, but render it by *μαζουρὼθ*, the Vulgate substitutes the zodiac; Rabbi Jona Ibn Djanáh suggests, as Dr. Neubauer informs me, the twenty-eight manzil. None of these translations rest on any tangible evidence, and all that can be said is, that the Mazzaloth *may* have been the lunar Nakshatras, but that we have no means of proving it. How dangerous it is to trust to mere plausibilities in matters involving such vast consequences, is shown by the word Mazzaroth, which occurs in Job xxxviii. 31, 32. "Canst thou bind the sweet influences of Pleiades, or loose the bands of Orion? Canst thou bring forth Mazzaroth in his season? or canst thou guide Arcturus with his sons?"

Here too Mazzaroth has been translated by the twelve signs of the zodiac; but as this is impossible, it was certainly tempting to take Mazzaroth as a dialectic variety of Mazzaloth, particularly as the expression of bringing forth the Mazzaroth in his season, seems so appropriate to the stars being, as it were, brought forth, and following each other in the succession of the seasons. Nevertheless, Professor Ewald declares such an identification as inadmissible, and is in favour of deriving the word from nêzer, 'crown,' as the name of a constellation.

The fact that the Harranians* offered sacrifices to their god Sín (moon) every twenty-seventh or twenty-eighth day, proves nothing whatever as to the existence of twenty-seven Nakshatras.

* Chwolsohn, Ssabier, II. 37, 256, 258, 295, quoted by Prof. Weber, Nakshatras, p. 316.

Lunar chronology seems everywhere to have preceded solar chronology. The Psalmist (civ. 19) sings*, "He appointed the moon for seasons: the sun knoweth his going down;" and the Vedic Rishi (X. 85, 18) when speaking of sun and moon, says, "The one (sun) shines upon all creation, the other establishing the seasons is born anew." Ibn Esra observes in his Commentary on the Pentateuch (Exodus xii. 2) that the Hebrew word for month, chodesh, can be intended for lunar months only, because it is derived from a root meaning to be new, whereas shanah, year, would imply a solar year, because it expresses the idea of annus or annulus †. It is known besides, that at Jerusalem ‡ the Synedrium used to sit till two or three witnesses came to announce the first appearance of the new moon, and that the event was signalized all over the country by bonfires. And a similar custom prevailed among the Báhíkas, where, according to the Mahábhárata, an old witch sang out the new moon, beating a drum during the night, while the town of Sákala was feasting §. I could mention fifty other passages where festivals are mentioned at the beginning, the middle, or the end of each lunar month, and I believe even that the Sabbath was originally a holiday connected with a lunar chronology ||. But it serves no purpose to bring forward evidence which does not prove the point that has to be proved, and of which all that can be said is, that it is consistent with our theory.

More important are the passages where the manzil are mentioned in the Koran, X. 5, XXXVI. 39; nor can there be any doubt, after the evidence collected by Dr. Sprenger ¶, that the twenty-eight lunar asterisms had been observed by the Beduins of the desert long before the time of Mohammed. Yet, after all that has been written on the subject, and I would particularly

* Humboldt, Kosmos, II. 47. (Germ. Ed.)

† Ideler, Handbuch der Chronologie, p. 489.

‡ Cf. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, II. p. 344. Prof. Seyffarth endeavoured to show that the Jews, before the destruction of Jerusalem, used solar months only, but his arguments are not convincing.

§ Lassen, De Pentapotamia, p. 65, verse 25.

|| Dr. Neubauer has quoted a marginal note from the Cusari which is remarkable. It states that the hebdomadal chronology is found nowhere except where the Jews have introduced it: "J'ai trouvé une idée dans le livre de Salem ben Rou'heïm; il fait observer que nous ne trouvons pas de nations qui connaissent le sabbat (c'est-à-dire qui sachent le déterminer par le calcul), à moins qu'elles n'aient une notion de la Torah; par conséquent elles ont emprunté ce jour de repos aux Israélites; mais celles qui connaissent point la Torah, comme les Indiens et les Persans, &c., ne connaissent que les jours des mois d'après le calcul et d'après la tradition; mais elles ignorent la semaine sabbatique. Ces paroles sont citées au nom de Fayoumi." Journal Asiatique, Déc. 1861, p. 462.

¶ Zeitschrift der D. M. G. XIII. 160–165. Dr. Sprenger's remarks on page 161 are very important, and confirm the view which I have taken of primitive lunar astronomy.

call attention to Prof. Weber's careful reasonings on p. 320, I still hold to Colebrooke's view, who derives the Arabic manzil, at least in their scientific form, from an Indian source. Whatever view we may take on this point, the fact that Mohammed knew the twenty-eight lunar mansions, and that they were known to the Arabs before his time, could under no circumstances be used as an argument to show that they existed at Babylon in the twelfth century before our era, which is the point that would have to be established. The passage in the Bundehesh in which the twenty-eight divisions occur, is no more pertinent to the establishment of the Babylonian theory than the list of Coptic names *, neither of them going back beyond the time of Mohammed. Why, finally, the latitude † to be discovered from the difference between the longest and shortest days which, according to the Jyotisha, amounted to six muhúrtas, or 288 minutes, should prove the Babylonian origin of Indian astronomy, I am at a loss to understand. Exact observations on such a point are out of the question in the absence of any exact time-pieces; a large margin therefore must be left in drawing any conclusions as to the latitude of the place in which such an observation could have been made. But the rivers of the Penjáb are in about the same latitude as the rivers of Mesopotamia; the observation in its crudest form could have been made in the Indian Penjáb quite as well as in the Babylonian Doáb; the whole argument therefore dwindles into nothing at the first touch of criticism. In spite of all, however, I am quite prepared to take into serious consideration the Babylonian origin of Indian, nay, even of Chinese astronomy, whenever the decipherers of the Cuneiform inscriptions shall have supplied us with evidence that deserves to be considered. No hypothesis, however repugnant to received notions, should on that ground be treated with contempt; but it would certainly be wiser to let certain questions remain in abeyance on which no new evidence has been forthcoming since they were last handled by sound and sober scholars.

I have thus, I believe, established what I wished to establish, namely, that the Nakshatras owed their origin and their successive growth to the Indian mind; that Nakshatra, meaning originally stars in general, was fixed upon as the word to be used, κατ' ἐξοχήν, of the twenty-seven equal divisions of the starry sky, marked out by the periodical course of the moon; that they always

* Weber, Nakshatras, pp. 326, 330.

† Weber, Nakshatras, pp. 362, 400. A difference of 4 h. 48 m. between the longest and the shortest days would really correspond to lat. 35° 24′.

retained their original number and character when used for chronological purposes; but that in later times certain stars, twenty-eight in number, and vaguely corresponding with the twenty-seven ancient Nakshatras, were selected for the purpose chiefly of fixing the movements of the planets, but likewise for other astronomical and astrological purposes. How it came to pass that some of these Tárás and Yoga-tárás coincided with the Sieu of the Chinese, is a problem which will probably be solved when the history of Chinese literature has passed through the same critical ordeal which has destroyed so many illusions in Greece, Rome, and India. But, whatever that solution may be, it will never affect the springheads of the thought, of the language, and of the poetry of India, which rise from depths inaccessible to foreign tributaries, and whose earliest course we may follow step by step in the literature of the Brahmans with greater accuracy than is the case in the early history of any other nation.

The two points of which I have here treated at some length, namely, the value of the astronomical dates, and the origin of the Nakshatras, are by no means the only points on which objections have been raised tending to invalidate the views which I expressed in my History of Ancient Sanskrit Literature; but they are the most important, and they alone involved consequences compromising the antiquity and originality of the Rig-veda. If the astronomical data on which conclusions as to the age of the Veda have been built implied all they were represented to imply, the earliest periods of Vedic poetry would have to be rearranged. If it could be proved that China had exercised an influence on India, previous to the establishment of the Nakshatras, one of the principal charms of Vedic literature, its native originality, would be lost.

As to minor objections that have been started against some of the conclusions arrived at in my History of Sanskrit Literature, they must wait till more evidence has been brought forward which may tend either to modify or to confirm them. Many of these objections were not new to me, and had been carefully weighed before I wrote; others were groundless, and must have arisen either from want of clearness in the writer, or want of attention on the part of the reader. Thus when I maintained that, previous to Pāṇini, no terms occurred which implied the existence of a written literature, of books, paper, pen or ink, I was perfectly aware that káṇḍa was used in ancient works in the sense of a division of a literary composition, for instance,

in the Taittiríya-Sanhitá, and in the S'atapatha-Bráhmaṇa. In fact I had mentioned káṇḍas, káṇḍikás, káṇḍanukramaṇís, &c., very frequently in my History. But how these words could prove the existence of books, i. e. of written books made of paper, I cannot see. Káṇḍa means a section, a division, whether of a tree or of any thing else; it is almost synonymous with parvan and parichchheda. As I had shown that even such a word as grantha did not necessarily imply a written book, I thought I might safely pass by such terms as káṇḍa, parvan, or parichchheda. Káṇḍa never means a book, but always a section of a work, and there is no proof* as yet that books in India were originally made of "the part of the trunk of a tree whence the branches proceed, a stalk or stem." I had myself expressed some doubts whether the word paṭala, which was said to mean originally the covering or bark of a tree, and which is used in the Rik-Prátiśákhya in the sense of chapter, might not point to books made of *liber*, the bark or rind of a tree. After Prof. Weber's remarks, however, on this word, as used in the Aitareya-Bráhmaṇa † (I. 21, 22; A'śv. S. IV. 6, 7), these doubts are nearly removed, it being most likely that the original meaning of paṭala was likewise section, division.

Another instance where my meaning has been misapprehended, and where I have been refuted ‡ for opinions which I never held, occurred with regard to the dates of Yáska and Páṇini. Because I said that on certain points Yáska holds more advanced views than Kátyáyana, it is argued that I *must* place Yáska after Kátyáyana and after Páṇini. I see how the wording of one sentence in my book could have given rise to such a misunderstanding, but no attentive reader could have failed to see that I place Yáska before Kátyáyana, before Páṇini, nay, even before S'aunaka. I believe I was the first to point out that Yáska, not Vaiyáska, was actually quoted in the Rik-Prátiśákhya, and as I still hold that this Prátiśákhya was anterior to Páṇini, I could not have placed Yáska after Páṇini.

It would be impossible to answer all objections of this kind, particularly

* This view that káṇḍa meant a book was advanced by Professor Theodore Goldstücker, in a most learned and painstaking review of my History of Ancient Sanskrit Literature, which precedes his valuable facsimile of the Mánava-kalpa-sútra. Some objections of the same scholar are answered in the next pages; others would require a fuller examination than was compatible with the limits of this preface.

† The commentator says, paṭalaśabdaḥ samúhavácí; he also explains it by bhágaḥ.

‡ Neither púrvapaksha nor uttarapaksha could be correctly rendered by 'refutation,' in the sense in which that word is used by English writers.

when they are of a personal rather than a scientific character. Why I write uṇádi instead of uṇṇádi would seem to be a matter of very small importance. That I know the rule of Páṇini VIII. 3, 32, I have proved, I should think, in more than a thousand passages of my edition of the Rig-veda. But the phonetic rules are not applicable in their full strictness to the technical terms used by grammarians. Thus अच् means all vowels; gen. अचः (Páṇ. I. 1, 57). Whenever च् becomes final, it ought to be changed into a guttural. Páṇini does not so change it (I. 1, 10; 3, 2), nor have I ever met with the form अगादि or अगंत, which would be analogous to उणादि, but only with अजादि and अजंत, in apparent violation of Páṇini's own rules. The same applies to तिङंत, which as a compound is generally spelt with one ङ, whereas, if it occurs by itself, followed by a vowel, the final ङ is doubled. Thus I have always printed तिङ्ङितङः, but तिङंत. The eighth class of verbs is commonly called तनादि *, of which there is the derivation तानादिकः (Rv. Bh. I. 138, 2), both written with a single *n*. The fact is that in the real Sanskrit there is not a single instance † where in a compound the first pada ends in a nasal, which nasal is doubled; and hence there was no analogy to be followed in such artificial words as उणादि. Besides there is a natural reluctance to apply the rules of Sandhi to technical terms, the very meaning of which might sometimes be completely changed if the changes of Sandhi were observed. Taking all this into account, and being unable by the help of MSS. to satisfy myself as to whether Páṇini's Sútras gave उणादि or उण्णादि (the editions vary), I determined to retain the usual form, and I was strengthened in my determination by the fact that in metrical works too उणादि is used with the first syllable short ‡.

With regard to one of the most important questions which have of late occupied Sanskrit scholars, namely, the Introduction of Writing, some new evidence, which deserves careful attention, has been brought to light by several of my critics, Professor Boehtlingk, Benfey, Whitney, Goldstücker §, and Westergaard. Not

* The Calcutta edition has तनादि (P. II. 4, 79), which Boehtlingk alters to तन्नादि. Westergaard retains तनादि.

† The only instance which has been brought forward, vṛishaṇaśva, is an exception to the rule, 'exceptio probat regulam.'

‡ Svaramanjarí (MS. E. I. H. 98, p. 50a, l. 1):

संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे।
कार्याद्विद्यादनुबंधमेतच्छास्त्रमुणादिषु ॥

§ A few points which can be settled without entering into details may here be touched upon in a note.

1. When I said that writing was not known *before* Páṇini, I meant to imply that it became known in India about his time, but that the literature known to him, which had accumulated before his time, was oral only. I thus tried to account both for the absence of any allusion to written language

one of the facts, however, on which I based my argument, has been invalidated; on the contrary, the evidence has been strengthened, particularly by Professor

in his grammatical terminology, and for the appearance of grammatical terms implying a written language (vindu &c.) in later grammarians.

2. Lipikara, which I myself pointed out as occurring in Páṇini, is never used for writer, still less for author; it means a man who makes lipis, i. e. public inscriptions. See Westergaard, Abhandlungen, p. 33.

3. With regard to the meaning of Yávanání lipi, a wide field is open to conjecture, because we have no means of exact knowledge. The two points, however, which I maintained, have never been shaken; namely, 1. that if Yávanání lipi means the Greek writing, it does not prove that Páṇini was later than Alexander, because the Greek alphabet might well have been known in India before Alexander's conquest. This has been confirmed by Westergaard, Abhandlungen, p. 81; 2. that Yávanání lipi is most likely that variety of the Semitic alphabet which, previous to Alexander, and previous to Páṇini, became the type of the Indian alphabet. (Hist. of A. S. L. p. 521.) The numerous changes of opinion of other scholars on this subject may be seen in the "Indische Studien," V. p. 8. Professor Weber does not yet seem to be aware that his efforts to prove that Yavana *may* mean Greek were not necessary. The important point was to prove that Yavana need not always mean Greek. This point was proved by Professor Lassen. But Professor Lassen, as well as most Sanskrit scholars, was fully aware that Yavana may mean Greek, before Professor Weber informed him of this fact. To determine *where* Yavana means Greek, and *where* it means Semitic nations, or even nations of black complexion, kálayavana, this is, and has been for some time, the real problem for Sanskrit scholars.

4. Ever since I have quoted Páṇini for historical purposes, I have tried to distinguish between text and commentary, but as I have never based historical conclusions on words occurring in the commentary only, I have not distinguished between Patanjali, Kásiká, &c. Professor Goldstücker deserves great credit for having pointed out the necessity of such a distinction where the intellectual horizon of Patanjali has to be fixed. When I write "*in* Páṇini," I mean the grammar such as we have it; when I say "*by* Páṇini," I mean the man, the author of the Sútras. Professor Goldstücker is right about Páṇ. IV. 3, 108; I am glad, however, to find that I do not stand alone in my opinion of the traditional character of the udáharaṇas and pratyudáharaṇas. (See Westergaard, Abhandlungen, p. 66; and Prof. G.'s very pertinent remarks, p. 24, l. 21.) In other instances where Professor Goldstücker has suspected me of want of accuracy in quoting Páṇini, he will find that there is a Cf. added to my quotations. Wherever this is the case, I wish the reader to compare Páṇini, but give him to understand that Páṇini, the author of the Sútras, does not himself use the word in question. Thus, on page 369, the only quotation from Páṇini with which Prof. G. finds fault, is marked with Cf. The same applies to p. 361, where I refer to Páṇ. IV. 3, 101, and IV. 2, 64, in confirmation of the name by which Páṇini's own work was familiarly known in later times. Here too Cf. is added. Thus again, Páṇ. IV. 3, 108, is marked by Cf.; and the same caution is added to Páṇ. IV. 2, 66 (p. 362), to Páṇ. IV. 3, 102 (p. 371). The names mentioned on page 369 I did not intend to restrict to Páṇini.

5. The fact that Sútra in the singular means a complete work, confirms the opinion which I expressed, that it meant a string of rules, before it meant a single rule. The German "Band" does not mean a book in general, but a volume, originally a bound volume. The word was used in that sense since the middle of the eighteenth century (see Grimm, s. v.); and grammarians distinguish between der Band, die Bände, 'volume,' and das Band, die Bänder, 'string,' 'sútra.'

6. The Sútra which Kaiyyaṭa marks as not composed by Páṇini is IV. 3, 132, not IV. 3, 116. Sútra IV. 3, 116, is merely marked as not explained in the commentary. See IV. 3, 106, ityádíni chaturdaśa sútráṇi bháshye tu na vyákhyátáni. To

Westergaard. The conclusion which I draw from these facts, namely, that writing was never used for literary purposes in India before the time of Páṇini, is certainly startling, and I have never disguised this. But I confess that the explanations which have been proposed by some of my critics, in order to save the character of an ancient written literature in India, seem to me too artificial, and based on historical theories rather than on historical facts.

I ought perhaps to add a few words on the delay which has occurred in the

this fact, that certain Sútras are not explained in the Mahábháshya, I attach little importance, and quite agree with Professor Goldstücker's remarks. To any candid mind this subject is disposed of by Professor Aufrecht's remarks, Catalogus Bodl., p. 160.

7. The passage from the Mahábhárata (S'ántip. v. 11339–11342) can only be understood of the weight of memory. No one would suspect Yudhishṭhira or any body else of being intent on carrying about a book; or if he felt the weight at all uncomfortable, he might easily debarrass himself of it. The weight of the Veda (vedabhára) is spoken of in the Vasishṭha-smṛiti (History of Anc. Sansk. Lit. p. 55), where there can be no idea of heavy folios.

8. If varṇa means a modified sound, there ought to be, as Prof. G. says, something of which the varṇas are modifications. This is perfectly true. In the Ṛik-Prátiśákhya, XIII. 4, we read, "the breath being one, assumes in reality, as it becomes varṇa or letter, many sounds." As far as I understand Prof. G.'s further discussions on varṇa and kára, they seem to prove to me simply this, that Páṇini never uses kára, and that he uses varṇa of vowels only. In Sútra VII. 4, 53, I divide yívarṇayoḥ into y (yakára) and ívarṇa.

9. The expressions úrdhva, udaya, &c., apply to memory even better than to books. Books might be turned topsyturvy, but in the memory the beginning of a book must always be bottommost.

10. Though I have never denied that Páṇini may have been one of the first Brahmans acquainted with the art of writing, I did not think that this could be proved by the employment of accents in his Sútras. The Svarita, which was intended to show that a rule extended its influence over certain other rules, was actually pronounced, nor could a more convenient method have been imagined for distinguishing the head-words or head-rules than the prolonged intonation of the Svarita. It is nowhere said that these Svaritas were not pronounced, but only that they were not part and parcel of the rule (na tu prayogasamaváyi, lit. 'they do not enter into the effect produced by the rule').

11. As I always distinguish between the existence of an alphabet and its employment for literary purposes, I should be quite willing to admit that the shepherds at the time of Páṇini marked their cattle with letters. The Greeks knew the alphabet, and used it for commercial purposes, for inscriptions, for public registers long before they dreamt of reducing their poems to writing. (See this point well argued by Mr. Grote in answer to the late Colonel Mure, Appendix I. and II. annexed to the third edition of Grote's History of Greece.) Numerical figures, totems, &c., are known to American tribes who have no alphabet. But I must confess that Páṇ. VI. 3, 115, does not seem to prove to me convincingly the custom of using either letters or figures for branding cattle.

12. On the use of driś in the sense of perceiving in general, see Boehtlingk-Roth, s. v. darś. The expression "na driśyate" is synonymous with "na vidyate," "násti." In grammar, adarśanam is explained by aprayoga I, 2, 55; and prayoga, according to Prof. G., would mean pronunciation. See also the passage quoted from Yájnavalkya III. 191, and Rig-veda-bháshya, vol. I. p. 30.

उत त्वः पश्यन्न ददर्श वाचमुत त्वः शृण्वन्न शृणोत्येनां,

and the commentary,

एकः पुरुषः पाठमात्रपर्यवसितो वेदरूपां वाचं पश्यन्नपि न सम्यक् पश्यति ॥

publication of this volume of the Rig-veda. For a time it was doubtful whether the funds necessary for the completion of the Rig-veda would be provided. This caused uncertainty and delay. When I resumed my work, my time was no longer my own, and there were more urgent occupations which left me but scant leisure for the prosecution of my Sanskrit studies. Had I been allowed to devote, I do not say the whole, but at least one half of my time to the study of Sanskrit and the carrying on of my edition of the Rig-veda, the present volume no doubt would have been published long ago. Or, if I had been satisfied with printing the commentary of Sáyaṇa such as it is given in the MSS. at our disposal, without attempting to verify the numerous quotations, to authenticate scattered allusions, to correct evident blunders of the copyists, and to supply omissions, as far as possible, from other sources, my task would have been a very easy one, and would have required far less of my time. But though a rapid reprint of a few MSS. has its advantages, and though I by no means share in the sweeping condemnation of the manner in which the text and commentary of another Veda have of late been edited, I feel that I should have ill requited the confidence of those who entrusted me with the *editio princeps* of the Rig-veda and of its commentary by Sáyaṇa, if I had not done my best to make it as perfect as it could be made in the present state of Sanskrit scholarship, and with the materials now available. How many imperfections there remain in spite of my best endeavours, no one can feel more than myself. Though greater familiarity with the style of Sáyaṇa has enabled me in the later books to remove the blunders of the copyists with more readiness and certainty than at the beginning, yet the MSS. of the later Ashṭakas are much inferior to those of the first, and the number of passages hopelessly corrupt and imperfect is constantly increasing. The few Various Readings which I have printed give a very imperfect idea of the battles which an editor of Sáyaṇa has to fight against the perverseness and carelessness of the scribes. Where the right reading could be restored with perfect certainty, little or nothing has been said in the Various Readings; but there is many a short line in these notes which represents the results of hours, nay, of days and weeks of hard work. Nor was one single passage surrendered as hopeless before every thing had been tried to render it correct.

I have stated on former occasions how much I owed to the assistance of my learned friend Professor Aufrecht, and I am glad to say that in the present

volume also I have to a considerable extent had the benefit of his cooperation. Though I regret his departure from Oxford, nothing could have been more beneficial to the interests of sound Sanskrit scholarship in this country than his appointment to the Chair of Sanskrit at Edinburgh, lately founded by Mr. J. Muir, D. C. L., the munificent patron of Sanskrit philology. Professor Aufrecht's transliteration of the text of the Rig-veda in Roman letters, now in course of publication, will be welcome to all students of Sanskrit. I look forward with confidence to many valuable contributions from his pen towards the elucidation of the Vedic language, Vedic mythology, and Vedic religion.

Another friend whose name I always had to mention in these pages with admiration and gratitude, H. H. Wilson, has not lived to see the completion of a work which owed so much to him. Without his strong recommendation it would have been impossible to secure the patronage of the Court of Directors of the late East-India Company, and afterwards of the Secretary of State for India; and some of the most valuable MSS. on which this edition is based, were procured through his influence. How deep an interest he took in this work he proved by undertaking the ungrateful task of preparing an English translation, a task which on other occasions "he intentionally left to younger and more enterprising study*." Wilson had lived through almost the whole history of Sanskrit scholarship, and had taken part in nearly every important work that marked an epoch in the study of Indian literature, history, and religion. Every one of his own works represents a new conquest. He never followed, he was always first; and though he was sometimes blamed for want of accuracy, he might well appeal to the rough work which he had to do, while others followed in the paths which he had opened and smoothed. Where any useful work was to be done, where a dictionary had to be compiled, manuscripts to be catalogued, coins and inscriptions to be deciphered, where new texts had to be edited, new works to be translated, Wilson was always ready to undertake the task which no one else was willing or able to undertake, and he never undertook any thing without finishing it with unflinching perseverance. His was not the scholarship of a Colebrooke, a Burnouf, or a Lassen; but if we look at the works which he left behind, we shall see how much we owe to him, and how much we have lost in him. Though the scorn with which he spoke of those who had never ventured in translation beyond works that had been previously translated by

* See the Preface to his edition of the Daśa-kumára-charita, p. 31.

English scholars, and who were not even familiar with the native grammarians*, provoked at the time angry rejoinders from Continental students, he lived long enough to see himself regarded as the revered Nestor by all who belong to the small but brave army of bonâ fide students of Sanskrit; and his memory will long be cherished in India as well as in Europe, as that of a real benefactor to India and to Indian literature.

I am glad to be able to announce that the translation of the Rig-veda which Wilson had undertaken, will not remain incomplete. He worked at it till nearly the last moments of his life, and Professor Ballantyne, his worthy successor in the Library of the India Office, has undertaken the task of editing his MS. What I think of Wilson's translation I have fully stated on various occasions, and particularly in the Preface to the third volume of this work. I consider a literal translation of the Veda, in strict adherence to the explanation of Sáyaṇa, as highly valuable and interesting, and I hope that that principle will be rigorously observed by the editor of the remaining portion of this translation. But though I regret that the opinions which I expressed on this subject were not approved by Professor Wilson, I cannot but repeat my firm conviction that if we may learn from Sáyaṇa how, after a lapse of thirty centuries, the ancient poems of the Rishis had been misunderstood by Indian theologians and philosophers, we must proceed in quite a different manner in order to learn how these simple hymns were originally understood by the Rishis themselves. This point has of late been so frequently discussed, that I will not here enter again upon it; but I hope within a short time to be able to lay before the public the first volume of a translation of the Rig-veda, based on those principles of interpretation on which nearly all who have worked in this new field of Sanskrit scholarship are fully agreed. A difference of opinion like this, though it may have caused pain to my departed friend and teacher, has never in the least detracted from the esteem and admiration which I shall always entertain for him. His loss I, more than any other, feel to be irreparable; but the true way to honour the memory of our departed generals is not to halt where they fell, but to advance to new conquests.

The vigour and enthusiasm with which the study both of the modern and of the ancient Sanskrit has of late been taken up, the continued activity of such

* See his "Memorandum respecting Sanskrit Literature in England."

veterans as Bopp, Lassen, Benfey, Brockhaus, Stenzler, Westergaard, the original investigations of Aufrecht, Ballantyne, Boehtlingk, Foucaux, Goldstücker, Gorresio, Hall, Kuhn, Muir, Regnier, Röer, Roth, Schiefner, Weber, Whitney, the excellent work done in India both by Europeans, such as Cowell, Griffith, and Haug, and by a most important class of independent native scholars, such as Rádhákánta Deva, Íśvarachandra Vidyáságara, Bápú Deva, Kṛishṇamohana Banerjea, Nílakantha Gore, Rajendralala Mitra, Bháu Daji; lastly, the constant succession of new students, among whom the names of Bréal, Bühler, Fausböll, Haas, Kern, Pertsch, Siegfried, deserve to be distinguished—all these hold out a hope that the study of Sanskrit will not become stagnant, or lose the position which, thanks to the genius and honest industry of Sir W. Jones, Colebrooke, and Wilson, it has gained in our Universities by the side of Greek and Latin, of Hebrew and Arabic. The work which still remains to be done, however large its proportions, will not suffer from lack of labourers. At the present moment the most pressing work is, no doubt, the Veda, and new hands are wanted both for the edition of texts, not yet published, and for the critical interpretation of the relics of the ancient poetry of the Rishis. It is impossible for one scholar, it will probably be impossible for one generation of scholars, to bring the deciphering of the hymns of the Rig-veda to a satisfactory conclusion. My own contributions can for the future be but small, and very inadequate to the great difficulties that have to be overcome. With this volume, however, the most important portion of the Rig-veda is before the public. The ninth Maṇḍala contains nothing but the Soma hymns, the tenth and last offers a mixture of ancient and modern fragments. Every scholar is now able to take his share in the elucidation of the difficult language and the still more difficult thoughts of the ancient poets of India. Much has been done already, and a most important advance towards a right understanding of the Rig-veda will have been made when the Sanskrit Dictionary of Boehtlingk and Roth, published under the auspices of the Imperial Academy of St. Petersburgh, and supported by the enlightened liberality of the Emperor of Russia, is finished. It is a work of which I feel it a duty to speak with the fullest acknowledgment of its great merits, because in this country its defects have been criticised with extreme rigour. Still further progress will be made when the Sanskrit Dictionary at which Professor Goldstücker has been working for many years is completed. But with all the light which the labours of these and

other scholars have shed on considerable portions of the Rig-veda, the dark and unintelligible passages have still a decided preponderance over those that have been made out to the satisfaction of impartial critics. Some portions of the Rig-veda, I confess, I consider as hopeless, and as likely to resist all attempts at interpretation. But there is no reason why we should despair. The Rig-veda is the most ancient book of the Aryan world. Every hymn, every verse, every word that can be deciphered in it is a gain. The sacred hymns of the Brahmans stand unparallelled in the literature of the whole world, and their preservation might well be called miraculous. We must be thankful that any authentic image of those primitive periods in the history of mankind which can now be studied in the Rig-veda, should have been handed down to us. These ancient hymns represent the lowest stratum in the growth of the human mind which can be reached anywhere by means of contemporaneous literature. And if in putting together the petrified remains of a primeval world, the geologist must often rest satisfied with fragments that tell but half of what they might have told, the historian also in gathering up the threads of the most primitive thoughts of man, must learn to make the best of rags and tatters that once formed part of the webs of poetry and religion woven by the early fathers of the human race.

MAX MÜLLER.

TENBY, October, 1862.

ADDITIONAL NOTES.

I ADD a letter of Biot's on the Nakshatras, together with some interesting notes on some parts of my essay, which I owe to the kindness of Professor W. F. Donkin, and of the Rev. R. Main, Radcliffe Observer.

Biot's letter was written about two months before his death. It was addressed to Professor Benfey at Göttingen, and printed by him in his Journal, "Orient und Occident," vol. i. p. 747. It completes the evidence, as far as Biot's views are concerned. Although we learn from it that the eminent astronomer had slightly modified his opinion as to the exclusively Chinese origin of the Indian Nakshatras, it is impossible to accept his explanation of the original character of these asterisms, which would reduce the primitive elements of Indian astronomy and chronology to mere astrological contrivances.

"C'est moi qui me trouve très-honoré, et très-heureux, de la lettre que vous venez de m'écrire. J'en suis, on ne peut plus, reconnaissant. Dans tout le cours de ma longue carrière scientifique, je n'ai jamais eu en vue que la recherche de la vérité; et je ne m'en suis cru en possession, qu'après avoir vu les résultats de mes efforts sanctionnés par l'autorité des personnes qui en étaient les juges légitimes. Votre lettre me donne cette assurance pour le précis de l'histoire de l'astronomie chinoise qui m'a occupé toute cette année. C'est ma récompense. L'opinion des gens, peu ou mal informés, favorable ou défavorable, m'est complettement indifférente. Même, dans le premier cas, je dirais volontiers, comme Phocion à ses amis, après avoir prononcé un discours qui avait été fort applaudi par le peuple d'Athènes: est ce que j'aurais dit quelque sottise! Pour les travaux de l'intelligence, comme dans les décisions politiques, je ne fais aucun cas du suffrage universel.

"L'intérêt bienveillant que vous me témoignez m'enhardit à vous soumettre une idée, qui, *si elle se trouvait justifiée par les épreuves que l'érudition pourrait lui faire subir*, terminerait, à l'amiable, toutes les controverses aujourd'hui élevées, sur la nature et l'origine des Nakshatras *primitifs* des Hindous.

"Prenons d'abord le texte réputé le plus ancien où on les voit mentionnés. Dans un passage du Rig-véda, VIII. 3, 20, cité par M. Max Müller, il est dit:

"*Soma* (la lune) *est dans le sein de ces Nakshatras.*

"Comment ces Nakshatras primitifs étaient-ils constitués? C'est la première question qu'il faut se faire.

"Or je dis que ce n'étaient pas, que ce ne pouvaient pas être, des divisions du ciel, marquées par des étoiles prises sur la route mensuelle de la Lune. En effet, le plan de l'orbe lunaire n'est pas fixe dans le ciel. Il tourne continuellement autour de l'axe de l'écliptique, en conservant, sur le plan de ce cercle céleste une inclinaison moyenne d'environ 5°, qui éprouve de très-petites variations périodiques. Ainsi dans son mouvement révolutif, qui s'accomplit en 18 ans juliens et à peu près 7 mois et demi, il contient des étoiles sans cesse différentes, entre lesquelles, par conséquent, on ne peut pas établir des intervalles fixes, qui soient toujours situés sur la route changeante que la Lune parcourt mensuellement. Les chinois, qui rapportaient généralement les positions méridiennes des astres à 28 étoiles, toujours les mêmes, auraient pu, s'ils l'avaient

voulu, considérer les intervalles équatoriaux compris entr'elles, comme autant de *Mansions* passagères, appartenantes spécialement à la Lune. Mais les plus minutieuses recherches, faites à ce sujet, dans les textes originaux et les traditions, par M. Stanislas Julien et mon fils, ne leur ont pas découvert le moindre indice de cette pensée. Les Chinois considèrent leurs 28 sieou, comme les *demeures momentanées*, du soleil, de la Lune, des Planètes, des comètes, en un mot, de tous les astres qui se meuvent parmi les étoiles, sans les attribuer particulièrement à aucun d'eux.

" Si les Nakshatras *primitifs* des Hindous, n'étaient pas des divisions stellaires prises sur la route mensuelle de la Lune on peut leur concevoir un autre mode de formation, qui aurait été bien plus simple, et plus naturel. Ce serait, qu'ils eussent désigné dans chaque lunaison, certaines époques, ou certains intervalles temporaires, auxquels on aurait attribué des influences favorables ou défavorables, comme S. Augustin nous apprend qu'on le faisait, de son tems, chez les Romains, et comme bien des gens le font encore de nos jours; n'osant pas se mettre en voyage, ou entreprendre certaines opérations agricoles, ou commencer un traitement médical, quand la Lune est en décours. Les Hindous n'auraient-ils pas, très-anciennement, sans aucune science, sans aucun échafaudage astronomique, attaché des pronostics de ce genre à chacun des 27 ou 28 jours de chaque mois, pendant lesquels la Lune nous est visible, ce qui aurait produit leurs 27 ou 28 Nakshatras? Ce ne sont là, sans doute, que des conjectures, mais si naturelles, qu'elles semblent mériter qu'on éxamine si les anciens textes Védiques n'en offraient pas quelque indication.

" En supposant qu'elles se trouvassent ainsi justifiées le reste s'expliquerait de soi même. Quand les Brahmes ont voulu remplacer leur astronomie primitive par une science abstraite et mathématique, comme nous la voyons établie dans le Súrya-siddhánta, les 28 sieou chinois, régulièrement définis par leurs étoiles déterminatrices, leur offraient la matière, toute préparée, d'une substitution savante à faire aux Nakshatras primitifs: et, ne voulant les employer qu'à des applications astrologiques, ils purent, sans inconvénient, les adopter pour cet usage, contrairement à leur destination originaire; de même qu'ils ont dénaturé l'emploi des excentriques et des epicycles grecs, quand ils se les sont appropriés.

" Si les choses se sont passées comme je viens de le dire, les Nakshatras primitifs des Hindous, et ceux du Súrya-siddhánta, seraient des institutions de nature et d'origine entièrement différentes, l'une indigène, l'autre étrangère; et tous les efforts d'érudition que l'on a faits, que l'on voudrait faire, pour dériver les nouveaux des anciens, seraient sans fondement, comme sans résultat. Mais dans tous les cas, ceux qui prétendraient établir cette dérivation, auraient pour obligation première, de nous faire connaître, d'après des documents positifs, en quoi les Nakshatras primitifs consistaient.

" Je m'excuserais de vous avoir entretenu, avec tant de détails, d'une simple conjecture, si la question qu'elle concerne ne m'avait paru devoir vous intéresser, comme étant un des juges les plus compétents, et les mieux préparés, pour la décider.

" En vous réiterant etc. J. B. Biot.

" P.S. Si vous pensez qu'il y aurait quelque utilité à publier cette lettre, à cause du desideratum q'on y signale, disposez en, comme vous le jugerez à propos *."

* "Für die in diesem geistvollen Brief ausgesprochene Hypothese lässt sich vielleicht schon jetzt geltend machen: 1. Vájas. Samh. IX. 7, wo sieben und zwanzig Gandharva's erwähnt werden, welche der Schol. Mahídhara gewiss mit Recht mit den Nakshatra's identificirt (man vergleiche damit Bhágav. Pur. IV. 29, 21, wo gesagt wird, dass die Gandharva's die Tage, die Gandharví's (Femin. von gandharva) die Nächte des

Note of Professor Donkin on the Vedic Calendar (page xxiv).

"The calendar at p. xxiv. professes to give the days of the month on which the solstices would fall during a cycle of five years, and also the moon's place at each solstice. It is supposed that the moon is in conjunction with the sun, and the sun in a solstice, at the beginning of the cycle; and that the same thing happens at the middle of the cycle. Hence it is easy to find the ratios which must have been assumed for the lunar months, both sidereal and synodical, to the solar year. Five solar years namely have been considered to be equal to 67 sidereal or 62 synodical months.

"According to the former of these assumptions the moon would make 6.7 sidereal revolutions in half a year; hence at the end of the half year it would be $\frac{7}{10}$ of a revolution in advance of its place at the beginning. Now $\frac{7}{10}$ of a revolution is $(\frac{7}{10} \times 27 =)$ 18.9 nakshatras. Hence if for every half year we add 18.9 nakshatras to the moon's longitude, and reject multiples of 27, we get its places as follows: (the names of the nakshatras are taken from the table in p. xxxiv.)

Time (in solar years).	Moon's longitude (in nakshatras).	Name of nakshatra in which the moon's place falls.
0	0	beginning of S'ravishṭhá.
½	18.9	in Chitrá.
1	10.8	in A'rdrá.
1½	2.7	in Púrva Bhádrapadá.
2	21.6	in Anurádhá.
2½	13.5	middle of A'sleshá.
3	5.4	in Asviní.
3½	24.3	in Purva Asháḍhá.
4	16.2	in Uttara Phálguní.
4½	8.1	in Rohiṇí.
5	0	beginning of S'ravishṭhá.

"This agrees exactly with the calendar, and leaves no doubt as to the way in which the moon's places were calculated. But it does not settle the ratios of the month or year to the solar day. We find it stated, however, in the extract from Garga (pp. lv, lvi), that the lustrum is said to consist of 1830 solar days; and as this lustrum is evidently the period of five years, the year must have been assumed to contain 366 days, the lunar sidereal month $27\frac{21}{67}$ days, and the synodical month $29\frac{16}{31}$ days.

"All this is clear, and agrees with the statement that a yuga (or lustrum) contains 2010 nakshatra days, that is $(\frac{2010}{30} =)$ 67 sidereal lunar months.

"But an apparent difficulty arises when we compare these results with the column in the calendar which gives the days of the month on which the solstices would fall. For since intercalations seem to be implied amounting to 60 days, the cycle would consist of 1860 days instead

Jahres sind), 2. die bekannten beiden Hymnen des Atharva-veda XIX. 7 und 8, von Regnier übersetzt in den 1859 in Journal des Savants erschienenen Artikeln (im besonderen Abdruck, p. 86, 87 Anm.). Diese Stellen sind jedoch verhältnissmässig jung. Im Rig-veda finde ich nakshatra *nur* in der Bedeutung 'Stern' (M. I. 50, 2. III. 54, 19. X. 68, 11), selbst als Bezeichnung der 'Sonne' (VII. 81, 2. X. 156, 4, und höchst wahrscheinlich auch VI. 67, 6), und ich glaube desshalb, dass *Max Müller* in der von ihm citirten Stelle (Asht. VIII. 3, 20 = M. X. 85, 2), eine Beziehung auf die Nakshatras im spätern Sinn mit Unrecht erblickt (History of Ancient Sanskrit Literature, p. 212 n.).—Anm. d. Red."

of 1830. The discrepancy will disappear, however, if we suppose the 1860 days to be, not solar days, but 'tithis,' of which 30 make a synodical month; for five years, being assumed to be equal to 62 synodical months, would contain 1860 tithis. And this also explains the statement (p. lvi) that 'in the lustrum of the moon there is said to be 1860 days,' which is unintelligible on the supposition that solar days are meant." (See the extract from Colebrooke, p. xix.)

Calculation of difference of epochs for observed precessional motion 42° 12'.30 of Regulus (from 1859), given in Archdeacon Pratt's investigation (page xxvii), by the Rev. R. Main, Radcliffe Observer.

"The general expression for the precessional motion reckoning from the year 1800, is $50''.2401\,t + 0''.0001134\,t^2$, when t is the number of years, and, reckoning from 1859, it is $50''.2545\,t + 0''.0001134\,t^2$, and this is equal to $-42°.12'.30'' = -151950''$. As a first approximation neglect t^2. Hence $50''.2545\,t = -151950''$, or $t = -3024$ years. Substituting this in t^2, we get $50.2545\,t = -152987$, or $t = -3044$ years, which is equivalent to 1186 B. C."

(Archdeacon Pratt uses for mean annual precession 50'', instead of 49''.899.)

Making a similar calculation for Bentley's investigation (page xxx &c.), we have for 1750, $50''.2298\,t + \cdot0001134\,t^2 = -158460''$, whence, by exactly the same process, $t = -3177$ years, which is equivalent to 1428 B. C.

After this Preface was printed I received, through the kindness of the Rev. R. Main, the Radcliffe Observer, some extremely valuable calculations, which had been made, at his instance, by Mr. Hind. Though I never placed much confidence in Bentley's speculations, I certainly felt, as I said on page xxxii of my Preface, that "the coincidence pointed out by him between the modern names of the planets and the ancient astronomical facts to which they owe, or are supposed to owe, their origin, required an explanation at the hand of experienced astronomers." Much would depend on the correctness of Bentley's assertion that the occultations of the four planets by the moon took place within the space of about sixteen months, in the years 1424 and 1425 B.C., and that they took place respectively in those Nakshatras from which the names of the planets are derived. If Bentley's calculations should prove incorrect, his whole argument in favour of the date 1424 would at once be disposed of. But if they should turn out correct, then of two things one: either we should have to allow the reality of the observation and the reality of the date implied, or we should have to admit that the Brahmans, at the time at least of the Purâṇas, possessed sufficient knowledge of astronomy to be able to calculate correctly the longitudes and latitudes of the moon and of four of the planets according to the equinox of the year 1424 B.C. The one result would almost be as interesting as the other. I feel convinced, therefore, that all Sanskrit scholars will appreciate the important service rendered by Mr. Hind in undertaking the troublesome calculation, the results of which I am now able to lay before them:

Nautical Almanac Office, Nov. 21, 1862.

My dear Sir,

I send you herewith the places of the moon and planets about the times indicated in your letter. Ecliptic conjunctions appear to have occurred in each case, but the differences of latitude show that, according to our best tables, Jupiter is the only planet that could have been occulted. The astronomical and not the chronological method of reckoning seems to have been adopted by Mr. Bentley, as you supposed.

Yours, &c.,

J. R. Hind.

The Rev. R. Main, M. A.

	LONGITUDE.			LATITUDE.		
	☾	♀	♀ — ☾	☾	♀	♀ — ☾
h.	° ′	° ′	° ′	° ′	° ′	° ′
— 1425 Aug. 18, 0	69.12	97.28	+ 28.16	— 4. 5	+ 0.2	+ 4. 7
12	76.21	98. 4	21.43	3.39	0.3	3.42
19, 0	83.30	98.40	15.10	3. 8	0.5	3.13
12	90.39	99.16	8.37	2.35	0.6	2.41
20, 0	97.46	99.53	+ 2. 7	1.59	0.8	2. 7
12	104.51	100.31	— 4.20	— 1.22	+ 0.9	+ 1.31

Venus therefore in Ecliptic ☌ with the Moon, about Aug. 20, 3^h 56^m, but differing from her in Latitude, + 1° 55′.

	☾	☿	☿ — ☾	☾	☿	☿ — ☾
h.	° ′	° ′	° ′	° ′	° ′	° ′
— 1424 April 16, 0	12.43	31. 9	+ 18.26	— 5. 0	+ 1.50	+ 6.50
12	19.49	31.15	11.26	5. 0	1.45	6.45
17, 0	26.58	31.20	+ 4.22	4.56	1.39	6.35
12	34. 9	31.24	— 2.45	4.56	1.33	6.19
18, 0	41.23	31.26	9.57	4.32	1.27	5.59
12	48.38	31.27	— 17.11	— 4.14	+ 1.21	+ 5.35

Mercury therefore in Ecliptic ☌ with the Moon, about April 17, 7^h 22^m, but differing from her in Latitude, + 6° 25′.

	☾	♃	♃ — ☾	☾	♃	♃ — ☾
h.	° ′	° ′	° ′	° ′	° ′	° ′
— 1424 April 22, 0	98.56	112.35	+ 13.39	— 0.36	+ 1.17	+ 1.53
12	105.59	112.37	+ 6.38	+ 0. 1	1.17	1.16
23, 0	112.59	112.39	— 0.20	0.38	1.17	0.39
12	119.56	112.41	7.15	1.14	1.17	+ 0. 3
24, 0	126.50	112.43	14. 7	1.49	1.17	— 0.32
12	133.42	112.45	— 20.57	+ 2.22	+ 1.17	— 1. 5

Jupiter therefore in Ecliptic ☌ with the Moon, about April 22, 23^h 26^m, but differing from her in Latitude, + 0° 41′.

	☾	♂	♂ — ☾	☾	♂	♂ — ☾
h.	° ′	° ′	° ′	° ′	° ′	° ′
— 1424 Aug. 18, 0	217.54	224.53	+ 6.59	+ 4.40	— 2.42	— 7.22
12	224. 6	225.12	+ 1. 6	4.23	2.42	7. 5
19, 0	230.13	225.31	— 4.42	4. 4	2.42	6.46
12	236.16	225.50	10.26	3.42	2.42	6.24
20, 0	242.16	226. 9	16. 7	3.17	2.42	5.59
12	248.14	226.28	— 21.46	+ 2.51	— 2.42	— 5.33

Mars therefore in Ecliptic ☌ with the Moon, about Aug. 18, 14^h 17^m, but differing from her in Latitude, — 7° 1′.

In reply to some further questions, whether such near approaches of the moon and the four planets were likely to occur again within the same space of time, and whether, reckoning from the equinox of − 1424, the longitudes of these conjunctions coincided with the longitudes of the Nakshatras from which the names of the planets are derived, I received the following statements from the Rev. the Radcliffe Observer:—

"With regard to the first of your questions,—it would require an enormously long period to bring the four planets in question into the same relative positions, so as to produce, within an equally short space of time, near approaches of all of them to the moon at ecliptic conjunction. I think therefore we may consider that this set of conjunctions can belong only to the epoch − (1424–5); and there seems to be really some foundation for Bentley's interpretation of the legend of Daksha's daughters.

"This seems confirmed by a comparison of the longitudes of the planets in question with the longitudes of the beginnings of the corresponding Lunar Mansions at this epoch (Mr. Hind's equinox being taken for − 1424).

"Thus from the data at page xxvii, it appears that, for the epoch − 1181, the beginning of Aśviní, the first Lunar Mansion, is in longitude 23° nearly, and, reckoned from the equinox of − 1424, it would be in longitude 20° nearly.

"Hence, for − 1424, we have the following table for comparison of the planets' places with the commencements of the Lunar Mansions from which they are supposed to have derived their names:—

Planet.	Planet's Longitude.	Longitude of Lunar Mansion.
Mercury	31°	20° Rohiṇí.
Venus	100°	100° Maghá.
Mars	225°	233° P. Asháḍhá.
Jupiter	113°	113° P. Phálguní.

"The agreement is certainly remarkable, and probably as close as it could be, considering that the Lunar Mansions must occupy equal spaces.

"On the other hand, it is said that the names of the planets are most probably of modern origin. If this be true, it would appear that the modern Hindús calculated correctly the conjunctions in question, and formed the legends and assigned the names of the planets afterwards from the Lunar Mansions which they occupied."

It will thus be seen that the statement of Bentley as to the dates of the four conjunctions of the moon and the planets is fully borne out by Mr. Hind's calculations, and that the coincidence between the legend quoted by Bentley and the astronomical facts determined by Mr. Hind is a real one. Bentley, it is true, does not give his authority, but Prof. Wilson, in a note to his translation of the Vishṇu-Puráṇa (p. 225), speaks distinctly of the legend as occurring in the Váyu and Linga-Puráṇas; and he mentions that these Puráṇas appeal to the authority of revelation and tradition in support of the birth of the planets in the Nakshatras Asháḍhá, &c. This appeal is, of course, unfounded, for in the early Vedic literature, and even in the Laws of the Mánavas, the very existence of planets is unknown. If, however, at a later time the planets were fabled to be daughters of the Nakshatras by Soma, the moon, ecliptical conjunctions of moon and planets in each Nakshatra would certainly

offer the most natural explanation of such a legend. There is only one other explanation that might be suggested. The Linga-Puráṇa specifies the position of sun, moon, and planets at the so-called Great Equinox, and the Váyu-Puráṇa mentions the same position as having happened at the end of one of the Manvantaras, the Chákshusha. At that time the sun is said to have been in Viśákhá, the moon in Kṛittiká, Venus in Pushya (13th Nakshatra, instead of Maghá, 15th), Jupiter in Púrva Phálguní, Mars in Asháḍhá, Mercury in Dhanishṭhá (1st Nakshatra, instead of Rohiṇí, 9th), Saturn in Revatí, Ketu in Áśleshá, and Ráhu in Bharaṇí. This, whether a real or a fanciful configuration, might have given rise to the names of two of the planets, Jupiter and Mars, but it would leave the names of Venus (Maghábhú) and Mercury (Rauhiṇeya) unexplained. Now Rauhiṇeya, as a name of Mercury, occurs in the Amara-kosha (I. 1, 2, 27), and in Haláyudha; and in the Hemachandra-kosha this planet is called Rohiṇísutaḥ, 'the son of Rohiṇí,' and Śaumyaḥ, 'the son of the moon.' (See Indische Studien, II. p. 261.) In the same Kosha, however, Mercury is also called Śravishṭhábhúḥ, 'born in Śravishthá,' i. e. the first Nakshatra; and this, as will be seen, agrees with the statement quoted above from the Váyu and Linga-Puráṇas. Among the names of Mars, Hemachandra mentions Asháḍhábhúḥ; among those of Jupiter, Phálgunîbhavaḥ; among those of Venus, Maghábhavaḥ. Hemachandra likewise mentions Revatíbhavaḥ as a name of Jupiter, Bharaṇíbhúḥ as a name of Ráhu, and Áśleshábhúḥ as a name of Ketu, all in conformity with the description of the Great Equinox given in the Puráṇas. Whichever explanation of the names of the four planets we adopt, it is certain that the names are of modern date, with the sole exception of Rauhiṇeya. None of them occur in the Súrya-siddhánta (see Súrya-siddhánta, ed. Whitney, p. 278); nay, at the time of the Súrya-siddhánta, and with the astronomical views contained in that work, their positions, as far back as −1424, could not have been ascertained correctly by calculation. Whether subsequent astronomers in India possessed the knowledge necessary for such calculations is a question which I feel not competent to answer; but it seems to me almost as incredible as that an observation of the planets which could have been real but once in the history of the world, namely, in the 15th century B.C., should have been preserved for thousands of years by mere tradition.

VARIETAS

VARIETAS LECTIONIS.

Maṇḍala VII. continued.

Page 3. line 17. (VII. 20, 5.) जन before जनन D. B 1. *D.* is a fragment of Sáyaṇa's Commentary sent to me by Dr. Fitz-Edward Hall. See preface to the third volume, p. xii.

P. 3. l. 20. (VII. 20, 5.) साधकः B 1.

P. 4. l. 17. (VII. 20, 7.) दूरः A. C. Ca. D. दूरं B.

P. 4. l. 24. (VII. 20, 8.) यः before ते by conjecture.

P. 5. l. 20. (VII. 20, 10.) Sáyaṇa considers वस्वी षु as one word. In the second explanation Ca. in the margin adds after प्रशस्ता, सु स्तुतिषु.

P. 5. l. 25. (VII. 21, 1.) मूत्रितं च is wanting in A. C. Ca. D. B.

P. 6. l. 21. (VII. 21, 2.) गृहमध्यमग्रावा A. C. Ca. D. गृहः मध्यमध्यमग्रावस्तस्मात् B 4.; deest in B 1. गृहमध्यमश्रा वा D. गृहमध्यमश्मा वा ?

P. 7. l. 24. (VII. 21, 5.) उत्सहेत ॥ उत्सहे च A. C. Ca. B 4. D. उत्सहेच्च B 1.

P. 7. l. 25. (VII. 21, 5.) दीव्यंति ॥ दीव्यंत इति A. C. Ca. B 1. D. दिव्यंत इति B 4.

P. 7. l. 25. (VII. 21, 5.) क्रीडंत A. Ca. D. क्रीडंति C.

P. 8. l. 1. (VII. 21, 5.) अपिगमन् A. B 1. अतिगमन् B. C. Ca. D.

P. 10. l. 24. (VII. 22, 2.) ऽनुगुणः ॥ गुणः A. B. C. Ca. D.

P. 12. l. 11. (VII. 22, 6.) सवना A. B. सोमस्तोत्रं सादेवना C. Ca. सोमस्तोत्रं सवना D.

P. 12. l. 12. (VII. 22, 6.) ह्वयति । स्तौति ॥ स्तौति ह्वयति A. स्तौव ह्वयति Ca. स्तौता ह्वयति आह्वयति B 4. स्तौति आह्वयति D. स्तौति ह्वयति B 1.

P. 14. l. 23. (VII. 23, 3.) द्वंद्वानि Ca. A. द्वंद्विनो B 1.

P. 15. l. 15. (VII. 23, 5.) दयसे हि । दयां करोषि B 4.

P. 15. l. 22. (VII. 23, 6.) वज्रकल्पबाहुं ॥ वज्रकल्पनाहं A. C. Ca. D.; not explained in B.

P. 16. l. 12. (VII. 24, 1.) मादयस्व ॥ मादय A. B 4. C. मादाय D. मादय च B 1.

P. 17. l. 1. (VII. 24, 3.) इमं यज्ञं ॥ इदं यज्ञं A. B 4. C. D. इंद्रं यज्ञं B 1.

P. 18. l. 16. (VII. 25, 1.) युद्धार्थं before संगच्छंते A. Ca. D.

P. 21. l. 21. (VII. 26, 3.) अन्याप्यन्यानि C. Ca. D. अन्याप्यन्या अन्यानि A. अन्या अन्यानि B.

P. 21. l. 23. (VII. 26, 3.) एकोऽसहायः from B 4.

P. 22. l. 3. (VII. 26, 4.) बाधमाना: A. B 1. बाधना: B 4. C. Ca. D.

P. 23. l. 2. (VII. 27, 1.) नेमधिता to संग्रामे from B 4. D. has प्रयुज्यंते नेमधिता; then, in the margin, नेमधितौ संग्रामे नर: कर्मणां नेतार: इंद्रं हवंते आह्वयंतीत्यर्थ:. Afterwards the commentary runs on: यमिंद्र हवंते ह्वयंति स etc.

P. 23. l. 4. (VII. 27, 1.) गोमति गाव: संत्यस्मिन्निति गोमत् तस्मिन् Ca. by a later hand, and D. गोमति गोयुक्ते B.

P. 24. l. 14. (VII. 27, 5.) मंहनीयायै ॥ मंहनीयाय MSS. It might be मंहनीयाय दानाय स्तुत्याववृत्याम ॥

P. 25. l. 20. (VII. 28, 3.) प्रतिश्रापयसि B 4. °पयति A. C. Ca. D. B 1.

P. 26. l. 9. (VII. 28, 4.) त्वत्प्रसादात् B 4. तत्प्रसादात् A. C. Ca. D. B 1.

P. 27. l. 7. (VII. 29, 1.) सवनीयो C. Ca. सेवनीयो A. तत्सेवनीयो B 4. तत सेवनीयो D. सवनायो B 1.

P. 29. l. 17. (VII. 30, 2.) नाम्ना C. Mill. नाम A. B. Ca. D. Possibly it might be मुहंतुना.

P. 29. l. 23. (VII. 30, 3.) यद्यदा च A. B 1. द्यद्यथा च B 4. C. Ca. D.

P. 29. l. 24. (VII. 30, 3.) तदा ॥ तया A. तथा B 1. 4. C. Ca. D.

P. 30. l. 24. (VII. 31, 1.) तदर्था: ॥ तदर्था A. C. Ca. D. तदर्थं B 1.

P. 32. l. 4. (VII. 31, 8.) वशं B. वश A. C. Ca. D.

P. 34. l. 7. (VII. 31, 12.) स्तोतारि ॥ स्तोत्रीणां C. Ca. D. स्तोताणां A. B 1.

P. 34. l. 22. (VII. 32, 1.) उपसमस्येत् द्विपदां Áśval. उपदस्ये द्विपदां A. स्ये द्विपदां Ca. उपसमस्ये द्विपदां D. सद्विपदां B 1.

P. 34. l. 23. (VII. 32, 1.) प्रकृतान्मरु° etc. is only an explanation of नित्यादूर्ध्वं in Áśval.

P. 34. l. 25. (VII. 32, 1.) मरुत्वतीया ऊर्ध्वं Áśval. मरुत्वतीयादूर्ध्वा A. मरुत्वती ऊर्ध्वा Ca. त्वती ऊर्ध्वा C. मरुत्वतीयोरुर्ध्वं नित्यात्कया शुभेति च मरुत्वतीये पुरस्तात्सूक्तस्य शंसेत् D. as corrected in the margin. मरुत्वतीयादूर्ध्वे B 1.

P. 35. l. 1. (VII. 32, 1.) छावा after मैत्रावरुणशस्त्रे A. C. Ca. D. B.

P. 35. l. 5. (VII. 32, 1.) आरंभणीया: Áśval. B 1. आरंभणीयां A. C. Ca. D.

P. 35. l. 26. (VII. 32, 1.) अप्येते ॥ अप्येनो A. C. Ca. D. B 1. यजमाना: अपि B 4., placing मो before निरीरमन्. It would be better to read त्वां instead of त्वया.

P. 36. l. 23. (VII. 32, 4.) सुता बभूवु: ॥ सुबभू A. Ca.; altogether wanting in C. अभिषुतवंत: B 4. सुषुव: B 1. सुबभू: D., but in the margin अभिषुतवंत:.

P. 39. l. 7. (VII. 32, 10.) आत्मार्थं Ca. C. D. आत्मानं A. B.

P. 40. l. 2. (VII. 32, 12.) सोमपानमस्ति B 1. समानमस्ति B 4. D. सोमानमस्ति A. Ca. सोमोषि C.

P. 40. l. 10. (VII. 32, 13.) सुविहितं from C. Ca. D. सुष्ठु निहितं B 4.; deest in B 1.

P. 41. l. 14. (VII. 32, 16.) A. seems to have आंतरिक्ष्यं.

P. 43. l. 21. (VII. 32, 22.) सर्वदृशं not in C. Ca. D.

P. 44. l. 16. (VII. 32, 24.) हविष्य: A. C. Ca. B 1. ह्वातव्य: B 4. यज्ञे वा हव्य: आह्वातव्य: हविष्यश्वासि D.

P. 45. l. 14. (VII. 32, 27.) दुराध्य: दुष्टचित्ता: B 4.

P. 45. l. 15. (VII. 32, 27.) अशिवास: अशिवा: दुराचारा: मा चक्रमु: B 4. after मावचक्रमु:.

P. 45. l. 19. (VII. 33, 1.) सपुत्रस्य Anukr. सुपुत्रेस्ये C. Ca. pr. man. सपुत्रेण A. and Ca. sec. man. सपुत्र सेंद्रेण B 1. सपुत्रेणेंद्रेण D.

P. 45. l. 22. (VII. 33, 1.) न्यायात् A. B 1. नायात् Ca. परिभाषात् C. परिभाषायात् D.

P. 46. l. 4. (VII. 33, 1.) कपर्दाः चूडा B. कपर्दा चूडा A. C. Ca. D. B 1.

P. 46. l. 8. (VII. 33, 1.) नार्हति B 4. अर्हति A. Ca. D. B 1.

P. 46. l. 19. (VII. 33, 1.) पल्वलं A. D. पललं Ca. B 1.

P. 47. l. 3. (VII. 33, 3.) सवाख्ये B 4. संसवाख्ये B 1. °ाख्ये D. संवाख्ये A. Ca.

P. 49. l. 9. (VII. 33, 8.) The text is printed from Ca., including all corrections and marginal additions. The same text is found in D. A. has हे वसिष्ठा एषां वो युष्माकं स्तोमोऽपि वातस्येव. So has B 1., where, however, the words from the beginning to वा are put twice. B 4. agrees with A., but has at the end किंचं युष्माकं वक्षयः तेजः सूर्यस्येव सूर्यज्योतिरिव। तथा युष्माकं महिमा समुद्रस्येव गभीरः गंभीरः इव॥ C. has the same as Ca., only ऽपि वा after the first स्तोमो. MS. E. I. H. 2612. marks a lacuna after हे वसिष्ठा वो युष्माकं स्तोमोऽपि वा - - - - to हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं स्तोमोऽपि वा.

P. 49. l. 18. (VII. 33, 9.) कारणात्मना B. D. कारणानात्मना A. C. Ca.: cf. verse 12.

P. 50. l. 16. (VII. 33, 11.) मनसो and afterwards अधि from B 4.

P. 50. l. 20. (VII. 33, 11.) अहंभुवा B 1. A. B. Ca. D. अहभुवा MS. E. I. H. 2612. स्वयंभुवा?

P. 50. l. 23. (VII. 33, 11.) संभूत A. सभूत C. Ca. संबभूव Bṛihaddev. as quoted in Böhtlingk and Roth's Dict. under अगस्त्य.

P. 50. l. 25. (VII. 33, 11.) The S'loka beginning with यद्वा कुंभात् exists only in A. D. B 1. हि मीयते A. B. D. महीयते Bṛihaddev. l. c. No MS. has वासतीवरे, as Roth reads. मात्र्यं च D.

P. 53. l. 13. (VII. 34, 4.) पूर्वस्यामिंद्रस्य॥ पूर्वस्यामि A. C. Ca. D. पूर्वस्यापि B 1.

P. 56. l. 8. (VII. 34, 16.) सीदंतं B 1. 4. सीदंत A. C. Ca. D.

P. 56. l. 16. (VII. 34, 17.) न क्षीयेत Ca. sec. man. न दोयेत A. and Ca. pr. man. न क्षीयते B 1. न हीयेत C. न दीयेंत A. न क्षीयेत् D.

P. 58. l. 18. (VII. 34, 24.) जिहीतां॥ जिहातां A. Ca. D. B 1. जिहातु B 4.

P. 58. l. 20. (VII. 34, 24.) धरणीयं॥ भरणीयां A. C. Ca. D. भरणीयं B 1. 4.

P. 59. l. 8. (VII. 35, 1.) The lacuna at the end of the Viniyoga is marked in A. C. Ca., and supplied in Ca. by a later hand, एव(मेता)सु. D. marks no lacuna, but has एवमेतासु. B 1. has एव तमुक्तसु।.

P. 61. l. 3. (VII. 35, 5.) After पूर्वहूतौ a lacuna is marked in A. Ca. पू° प्रथमाह्वाने B 4. पू° पूर्वं प्रार्थितौ C. प्रथममाहूतौ Ca. sec. man. and D. पू° भवतां B 1.

P. 61. l. 15. (VII. 35, 6.) जलाषः. No explanation is given in A. गंगाधरः B 4. C. Ca. mark a lacuna after जलाषः, which is supplied by सुखरूपः in Ca. sec. man. and D. B 1. has जलाषा - - रुद्रो.

P. 65. l. 4. (VII. 35, 15.) S. 2. gives at the end of the third Adhyáya a Khila. In S. 1. it is put at the beginning of the hymn (end of 27th Varga). It is not in S. 3., nor in the text inserted in A. Colebrooke.

शश्वंती: पारयंत्येतं[a] तं पृच्छंति वचो युजा ।
अभ्यारं तं[b] यमाकेतुं य एवेदमिति ब्रवत् ॥१॥
भासाकेतुं परिस्रुतं[c] भारतीर्ब्रह्मवर्धनी: ।
संजानाना मही माता य एवेदमिति ब्रवत् ॥२॥
इंद्रस्तं किं विभुं प्रभुं भानुनेयं सरस्वती ।
येन सूर्यमरोचयद्येनेमे रोदसी उभे ॥३॥
जुषस्वाग्ने अंगिरः काण्वं मेध्यातिथिं ।
मा त्वा सोमस्य बर्बृहत्सुतस्य मधुमत्तमः ॥४॥[d]
आ शंतम शंतमाभिरभिष्टिभिः ।
शांतिं स्वस्तिमकुर्वत ॥५॥
शं नः कनिक्रदद्देवः पर्जन्यो अभिवर्षतु ।
शं नो द्यावापृथिवी शं प्रजाभ्यः शं न एधि द्विपदे शं चतुष्पदे ॥६॥

I take this opportunity of publishing some additional Khilas belonging to the preceding Maṇḍalas. They were sent to me by Dr. Fitz-Edward Hall, to whose kindness I am already so much indebted. There is one complete collection of the Pariśishṭas of the Ṛig-veda. It begins श्रीगणेशाय नमः ॥ प्रथमाष्टके शून्य ॥ द्वितीयाष्टके° पंचमाध्याये मंडलांते ॥ मा बिभर्न etc. It ends शं नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥१॥ इति परिशिष्टानि संपूर्णानि ॥ ॥ संवत् १९१५ माघे मासे द्वादश्यां इंदुवासरे तद्दिने संपूर्णं ॥ This I shall quote as P. S.

At the end of the first Maṇḍala, after the six stanzas beginning with मा बिभेर्न and ending with शिंशवृक्षफलं यथा, P. S. adds:

यो जरत्कारुणाज्जातो जरत्कन्यां महायशाः । तस्य सर्पाप भद्रं ते भूमिं गच्छ महायशाः ॥
असितिं चार्थसिद्धिं च सुनीतिं चापि यः स्मरेत् । दिवा वा यदि वा रात्रौ नास्ति सर्पभयं हरेत् ॥
अगस्तिर्माधवश्चैव मुचुकुंदो महामुनिः । कपिलो मुनिरास्तीकः पंचैते सुखशायिनः ॥
नर्मदायै नमः प्रातर्नर्मदायै नमो निशि । नमोऽस्तु नर्मदे तुभ्यं त्राहि मां विषसर्पतः ॥

Another MS. gives the same lines with the following variations:

यो जगत्कारणाज् जातो जरत्कन्यां महायशाः ।
तस्य सर्पाऽभि भद्रं ते दूरं गच्छ महायशाः ॥
असितिं चार्थसिद्धिं च सुनीतिं चापि यः स्मरेत् ।
दिवा वा यदि वा रात्रौ नास्ति सर्पभयं भवेत् ॥
अगस्तिर्माधवश्चैव मुचकुन्दो महामुनिः ।
कपिलो मुनिरास्तीकः पञ्चैते सुखशायिनः ॥

[a] यंत्येतेदं P. S. [b] अभ्यारं सं S. 1. [c] पुरुस्पृहं S. 1. P. S. [d] त्वमग्ने अंगिरः शोचस्व देववीतमः । P. S. after ver. 4.

नर्मदायै नमुस्तुभ्यं नर्मदायै नमो निशि ।
नमोऽस्तु नर्मदे तुभ्यं त्राहि मां विषसर्पतः ॥

These lines correspond to Mahábhárata I. 2188, 2189.

The only various readings of any importance in the first six stanzas are, verse 2. विष्णोर्बाहु°; verse 5. महायशाः instead of महाविषाः. The accents too are given differently, but by no means correctly.

At the end of the second Maṇḍala, P. S. gives the Khila भद्रं वद without repeating the last verse आवदंस्त्वं from the Vedic hymn. It adds the accents, but not correctly. The only various reading of importance is in verse 2. भद्रमस्माकं नो.

At the end of V. 44, P. S. has the Khila जागर्षि, as printed.

At the end of V. 49, P. S. gives the following Khila:

सूक्तांते तृणान्यग्नावरण्ये वोदकेऽपि वा । यत्तृणैरध्ययनं[a] तदधीतं स्तृणानि भवते भव ॥
वापीकूपतडागानां समुद्रं गच्छ स्वाहाग्निं गच्छ स्वाहा ॥ Cf. Khila at the end of VI. 48.

At the end of V. 51, P. S. gives the Khila स्वस्त्ययनं, as printed.

At the end of V. 84, P. S. gives the Khila वर्षंतु, as printed.

At the end of the 5th Maṇḍala, P. S. gives the S'ríśúkta. As Dr. Hall has been so fortunate as to discover a commentary on this Khila, I reprint the same, together with some valuable notes of his, published in the Journal of the Asiatic Society of Bengal, vol. XXVIII. p. 121.

श्रीसूक्तम् ।

हिरण्यवर्णां हरिणीं सुवर्णरजतस्रजाम् ।
चन्द्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो म आ वह[b] ॥१॥

अस्यार्थः । हे जातवेदः । जानाति वेदं । जातप्रज्ञो वा । जाते जाते विद्यत इति वा । हे अग्ने त्वं हिरण्यवर्णां हिरण्यस्य सुवर्णस्य वर्णः कान्तिस्तद्वद्वर्णो यस्यास्ताम् । हरिणीं हरितवर्णाम् । हरिणीरूपधरां वा ।

श्रीर्धृत्वा हरिणीरूपमरण्ये सञ्चचार ह ।

इति देवीपुराणाच्च । सुवर्णरजतस्रजां सुवर्णस्य रजतस्य च पुष्पाणि सुवर्णानि रजतानि तेषां स्रक् माला यस्यास्ताम् । स्रक्साहचर्यात् पुष्पाणीत्यवगम्यते । पुष्पसादृश्यात् पुष्पे फले लुक् । आपं चैव हलन्तानामित्याप् । यद्वा सुवर्णरजतविकृतशृङ्खलाम् । सुष्ठु वर्णो यस्य तत्सुवर्णं यद्रजतं तत्पुष्पस्रजाम्[c] । तद्विकृतशृङ्खलां वा । चन्द्रां चन्द्रवत्प्रकाशमानाम् । तद्रूपेणावस्थितां वा । हिरण्मयीं हिरण्यस्वरूपाम् । हिरण्यविग्रहां वा । लक्ष्मीं लक्षणवतीम् । लक्ष्मीर्लाभाद्वा लक्षणाद्वेत्यादिनिरुक्तात् । [नैगमकाण्डे ४. १०.] एवंरूपां श्रियं मे मह्यं मदर्थमावह । आह्वय । अग्नेर्देवहोतृत्वादाह्वानं तदधीनमिति भावः । अग्निर्वै देवानां होतेति श्रुतेः ॥१॥

तां म आ वह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम्[d] ।
यस्यां हिरण्यं विन्देयं गामश्वं पुरुषानहम् ॥२॥

अस्यार्थः । हे जातवेदः अग्ने त्वमनपगामिनीमपगमनरहितामनपायिनीमित्यर्थः । तां वक्ष्यमाणलक्षणां लक्ष्मीं मे

[a] यस्तृ° other MS. [b] म आ वह P. S. [c] Something wanting in this sentence.
[d] मलप P. S.

मह्यमावह । आह्वय । यस्यां श्रीदेव्यामावाहितायां सत्यां हिरण्यं सुवर्णं गां धेनुमश्वं वाजिनं पुरुषान् पुत्रपौत्रमित्रदासभूतानहं विन्देयं प्राप्नुयाम् ॥२॥

अश्वपूर्वां[a] रथमध्यां हस्तिनादप्रबोधिनीम्[b] ।
श्रियं देवीमुपह्वये श्रीर्मा देवी जुषताम्[c] ॥३॥

अस्यार्थः । अश्वपूर्वामश्वाः पूर्वे पुरोगा यस्यास्ताम् । अथवाऽश्वपूर्णामश्वैः पूर्णां परिपूर्णामिति केचित् । रथमध्यां रथा मध्ये यस्यास्ताम् । हस्तिनादप्रबोधिनीं हस्तिनां गजानां नादेन बृंहितेन प्रबोधिनीं प्रकर्षेण ज्ञापयित्रीम् । देवीं देवनशीलाम् । द्योतनशीलां वा । श्रियं श्रयणीयाम् । सेनारूपां वा । उपह्वये समीपं प्रत्याह्वये । एतादृशी देवी श्रीर्मा मां जुषतां सेवताम् ॥३॥

कां सोस्मितां हिरण्यप्राकारामार्द्रां ज्वलन्तीं तृप्तां तर्पयन्तीम् ।
पद्मे स्थितां पद्मवर्णां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥४॥

अस्यार्थः । कां वाङ्मनसयोरगोचरां दुर्निरूपस्वरूपामित्यर्थः । ब्रह्मरूपां वा । को ह वै नाम प्रजापतिरिति श्रुत्यन्तरात् । क इति ब्रह्मणो नामेति पुराणाच्च । सोस्मितां । आ ईषदासमन्ताद्वुन्नतं यत् स्मितं हास्यं तद्युक्ताम् । उपान्त्यलोपश्छान्दसः । हिरण्यप्राकारां हिरण्यस्य सुवर्णस्य प्राकार आकरणं यस्यास्ताम् । हिरण्यप्रकृष्ट आकार आकृतिर्यस्यास्तामिति वा । आर्द्रां क्लिन्नां क्षीरोदधेरुत्पन्नत्वात् । रुद्ररूपां वा । रुद्रशब्दोऽत्रामूर्धन्यस्वरादिः । आर्द्रया रुद्र इत्यादौ तथा दर्शनात् । अन्यद् बाहुलकम् । ज्वलन्तीं प्रकाशमानाम् । तृप्तां प्रीतामपि च तर्पयन्तीं भक्तान् मनोरथैरिति शेषः । पद्मे स्थितां कमले निषण्णामासीनाम् । पद्मवर्णां कमलवर्णाम् । तामिति प्रसिद्धां श्रियमिहोपह्वये समीपं प्रत्याह्वये ॥४॥

चन्द्रां प्रभासां यशसा ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुष्टामुदाराम् ।
तां पद्मिनीमीं[d] शरणं प्रपद्येऽलक्ष्मीर्मे[e] नश्यतां त्वां वृणोमि[f] ॥५॥

अस्यार्थः । अत्र प्रपद्य इत्यस्यानन्तरमहंशब्दप्रक्षेपः प्रामादिकः । चन्द्रां चन्द्रवत् प्रकाशमानाम् । प्रभासां प्रकृष्टा भाः कान्तिर्यस्यास्ताम् । आपं चैवेत्याप् । यशसा कीर्त्या ज्वलन्तीं प्रकाशमानाम् । लोके स्वर्लोके देवजुष्टां देवैरिन्द्राद्यैर्जुष्टां सेविताम् । प्रीतां वा । उदारां वदान्याम् प्रगल्भां वा । पद्मिनीं पद्मलतारूपाम् । पद्माकारां वा । ईमिति निपातोऽनर्थकः । मिताक्षरेष्वनर्थकाः कमीमिद्विति यास्कवचनात् । [नैगमकाण्डे १०. ९.] ईकारवाच्यां वा । तां श्रियं लोक इह लोके शरणं रक्षित्रीं प्रपद्ये प्रपन्नोऽस्मि । अहमिति शेषः । अतो हे श्रीः मे ममालक्ष्मीरश्रीर्नश्यतां नाशं प्राप्नोतु । एतादृशीं त्वां वृणोमि । अन्तर्भावितण्यर्थात् । वृणे शरणत्वेन स्वीकुर्वे ॥५॥ वर्गः १ ॥

आदित्यवर्णे तपसोऽधि जातो वनस्पतिस्तव वृक्षोऽथ बिल्वः ।
तस्य फलानि तपसा नुदन्तु मा या अन्तरा[g] याश्च बाह्या अलक्ष्मीः ॥६॥

वृक्षोऽथेत्यतः परमपि पूर्वरूपं बाहुलकात् । आदित्यवर्णे आदित्यस्य सूर्यस्य वर्ण इव वर्णो यस्यास्तस्याः सम्बोधनं हे श्रीस्तव तपसः नियमाद्धेतोर्वनस्पतिः ।

अपुष्पाः फलवन्तो ये ते वनस्पतयः स्मृताः ।

इति मानवस्मरणात् [१. ४७.] । बिल्वः बिल्वनामको वृक्षो द्रुमोऽधिजातः प्रादुर्भूतः । त्वत्करादिति शेषः । कात्यायनः ।

बिल्वो लक्ष्म्याः करेऽभवत् ।

इति वामनपुराणात् । अथेत्यनन्तरं तस्य बिल्वस्य फलानि पक्वानि शलाटुकानि तपसा त्वत्तपसा त्वदनुग्रहेणेत्यर्थः ।

[a] पूर्वां P. S. [b] बोधिनीम् P. S. [c] देवीर्जु° P. S. [d] पद्मनेमीं P. S.
[e] शरणमहं प्र° P. S. [f] त्वां वृणे P. S. [g] यांतरा P. S.

सन्तरा अन्तरिन्द्रियसम्बन्धिन्यो याश्च बाह्या बहिरिन्द्रियसम्बन्धिन्यस्ता अलक्ष्मीरश्रियो नुदन्तु अपनुदन्तु निवारयन्त्वित्यर्थः ॥६॥

उपैतु मां देवसखः कीर्तिश्च मणिना सह ।
प्रादुर्भूतोऽस्मि[a] राष्ट्रेऽस्मिन् कीर्तिमृद्धिं ददातु मे ॥७॥

अस्यार्थः । हे श्रीः देवसखः देवो महादेवस्तस्य सखा कुबेरः । कीर्तिश्च कीर्त्यभिमानिनी दक्षकन्या देवता । कुबेरकोशशाला वा । सा च मणिना चिन्तामणिना मणिभद्रेण कोशाध्यक्षेण सह सार्धमुपैतु उपगच्छतु । अहमस्मिन् राष्ट्रे जनपदे प्रादुर्भूतोऽस्मि । उत्पन्नोऽस्मि । सङ्गत्य कीर्तिं यशः कोशं वा ऋद्धिं सर्ववस्तुसमृद्धिं मे मह्यं ददातु यच्छतु ॥७॥

क्षुत्पिपासामलां[b] ज्येष्ठामलक्ष्मीं[c] नाशयाम्यहम् ।
अभूतिमसमृद्धिं च सर्वा[d] निर्णुद मे गृहात् ॥८॥

अस्यार्थः । क्षुत्पिपासामलामशनतृष्णामलिनात्मिकाम् । ज्येष्ठां वृद्धां श्रीप्रागुत्पन्नामित्यर्थः । अलक्ष्मीमश्रियमहं नाशयामि नाशं प्रापयामि । हे श्रीस्त्वमभूतिमसम्पत्तिं तथा सर्वामसमृद्धिमनभिवृद्धिं मे मम गृहात् गेहात् निर्णुद निवारय ॥८॥

गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् ।
ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥९॥

अस्यार्थः । गन्धो घ्राणग्राह्यो गुणो द्वारं लक्षणं यस्यास्ताम् । दुराधर्षां केनापि धर्षयितुमशक्याम् । नित्यपुष्टां नित्यं निरन्तरं सस्यादिभिः पुष्टां समृद्धाम् । करीषिणीं करीषः शुष्कगोमयादिस्तद्वतीं गवाश्वादिबहुपशुसमृद्धामिति यावत् । सर्वभूतानां सर्वप्राणिनामीश्वरीमधिष्ठात्रीम् । आधारभूतां वा । तां भूरूपां श्रियमिह लोक उपह्वये उपाह्वये समीपं प्रत्याह्वये ॥९॥

मनसः काममाकूतिं वाचः सत्यमशीमहि ।
पशूनां रूपमन्नस्य मयि श्रीः श्रयतां यशः ॥१०॥[e]

अस्यार्थः । हे श्रीः मनसः कामं मनोऽभिलाषम् । आकूतिं सङ्कल्पं च । वाचः वागिन्द्रियस्य सत्यं याथार्थ्यम् । पशूनां गोमहिष्यादीनां रूपं क्षीरादि । अन्नस्य । अत्तीत्यन्नं । तस्यादनीयस्य यवव्रीह्यादे रूपं भक्ष्यादिचतुर्विधं चाशीमहि लभेमहि। श्रीः सम्पत्तिः यशः कीर्तिश्च मयि श्रयतां । आश्रयताम् ॥१०॥ वर्गः २ ॥

कर्दमेन प्रजा भूता मयि सम्भव कर्दम ।
श्रियं वासय मे कुले मातरं पद्ममालिनीम् ॥११॥

अस्यार्थः । कर्दमेन कर्दमाख्येन पुत्रेण प्रकृष्टा जा अपत्यं यस्याः सा सुपुत्रेत्यर्थः । जामपत्यमिति यास्कवचनात् । [नैगमकाण्डे ३. ६.] भूता । अभवत् । अतः हे कर्दम श्रीपुत्र त्वं मयि मदीयगृहे सम्भव संवस । पद्ममालिनीं कमलमालाधारिणीं मातरं तव जननीं श्रियं मे मम कुले वंशे वासय निवासय ॥११॥

आपः सृजन्तु स्निग्धानि चिक्लीत वस मे गृहे ।
नि च[f] देवीं मातरं श्रियं वासय मे कुले ॥१२॥

अस्यार्थः । आपः जलाभिमानिन्यो देवताः । स्निग्धानि स्नेहयुक्तानि कार्याणि सृजन्तु । उत्पादयन्तु । अपां स्नेहगुणवत्त्वादिति भावः । हे चिक्लीत चिक्लीताख्य श्रीपुत्र मे मम गृहे गेहे वस निवस । च अपि च देवीं मातरं श्रियं मे मम कुले वंशे निवासय संवासय ॥१२॥

[a] प्रादुभूतोऽस्मि P. S. [b] ला P. S. [c] ष्ठा P. S. क्ष्मीर्ना P. S. [d] र्वा P. S.
[e] Vájasaneyi-Sanhitá XXXIX. 4. [f] नी च P. S.

आर्द्रां पुष्करिणीं पुष्टिं[a] पिङ्गलां पद्ममालिनीम् ।
चन्द्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो म आ वह ॥१३॥

अस्यार्थः । आर्द्रामार्द्राङ्गाम् । पुष्करिणीमभिषेकोद्युक्तां दिग्गजशुण्डयेति भावः । पुष्करशब्दो गजशुण्डाग्रवाचकः । पद्ममालिनीं पद्मवतीम् । पद्मलतारूपां वा । पुष्टिं पुष्ट्यभिमानिनीम् । पुष्टिरूपां वा । पुष्टिरूपेण संस्थितेति मार्कण्डेयवचनात् । पिङ्गलां पिङ्गलवर्णाम् । पद्ममालिनीमित्यादि सिद्धमन्यत् ॥१३॥

आर्द्रां यःकरिणीं यष्टिं[b] सुवर्णां हेममालिनीम् ।
सूर्यां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो म आ वह ॥१४॥

अस्यार्थः । आर्द्रामार्द्राङ्गाम् । यः करिणीं यष्टिकरां वेत्रहस्तामित्यर्थः । टिलोपश्छान्दसः । तद्वतीं दण्डकारिणीं वा । दण्डकरां वा । यष्टिं दण्डरूपाम् । सुवर्णां शोभनवर्णाम् । हेममालिनीं हेमविकृतमणिशृङ्खलादिमालावतीम् । सूर्यां सूर्यवत् प्रकाशमानाम् । तद्रूपां वा । सिद्धमन्यत् ॥१४॥

तां म आ वह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम्[c] ।
यस्यां हिरण्यं प्रभूतं गावो दास्योऽश्वान् विन्देयं पुरुषानहम् ॥१५॥

अस्यार्थः । प्रभूतं भूयिष्ठम् । गावः गाः । दास्यः परिचारिकाः । उभयत्र शस् । इयमृक् द्वितीयया ऋचा व्याख्याता । अर्थे इयान् विशेषः ॥१५॥ वर्गः ३ ॥

इति श्रीसूक्तभाष्यं समाप्तम् ।

The following various readings in the fourteen verses which stand at the end of the S'rísúkta have been gleaned from Dr. Hall's edition and from the P. S.:

Verse 16, as numbered in my preface, सूक्तं instead of श्रियः H.
— 17. पद्मऊरु H. ऊरु P. S. पद्मसंभवेत् P. S. यन्मे P. S. पद्माक्षी P. S.
— 18. °दायै three times, as in S. 2., P. S. लभतां देवि H.
— 20. धनमश्विना P. S.
— 21. मह्यं H. मह्मं P. S. instead of मघं.
— 22. मात्सर्यं H. P. S.
— 23. धवलतरा H. माल्येंशो P. S.
— 24. stands as v. 28 in H. P. S. माविधाच् शुभमानं H. माविधात्पवमानं P. S. धान्यं धनं P. S.
— 25. stands as v. 26 in H. P. S. पद्मालये instead of पद्मप्रिये. °यताक्षी P. S. हृदि for मयि H. P. S.
— 26. stands as v. 24 in H. P. S. विष्णोः instead of लक्ष्मीं P. S.
— 27. stands as v. 25 in H. P. S. तन्नो लक्ष्मीः H. P. S.
— 28. stands as v. 27 in H. P. S., where a second line is supplied, ऋषयः श्रियपुत्राश्च श्रीर्देवीर्देवता H.; to this P. S. adds at the end श्रिया. In the first line H. reads आनंदं, P. S. आनंदः; P. S. श्रीत for श्रीद; both विश्रुताः for विश्रुतः.
— 29. दारिद्र्यं H. P. S. भयः शोक P. S. After नश्यंतु, मम H. P. S.

[a] ष्टीं P. S.   [b] यष्टीं P. S.   [c] लप° P. S.

The commentary on the S'rísúkta, published by Dr. Hall, is ascribed to Vidyádhara, to Vidyá Tírtha Maheśvara, and to Vidyáraṇya Svámin. Dr. Hall adds the following extracts and remarks, which bear on the character of this peculiar hymn:

"I here extract a part of Govinda S'ástrí's commentary on the forty-fifth couplet of the *A'tharvaṇa-rahasya:* काशीखण्डे लक्ष्मीस्तव आथर्वणलक्ष्मीसूक्तश्रुतमन्त्रवर्णा उपबृंहिताः। अस्य

त्वं श्रीरुपेन्द्रसदने मदनैकमातर्
ज्योत्स्नाऽसि चन्द्रमसि चन्द्रमनोहरास्ये।
सूर्ये प्रभा सितजगत्त्रितये प्रभासि
लक्ष्मी प्रसीद सततं नमतां शरण्ये॥
त्वं जातवेदसि सदा दहनात्मशक्तिर्
वेधास्त्वया जगदिदं विविधं विदध्यात्।
विश्वम्भरोऽपि बिभृयादखिलं भवत्या
लक्ष्मी प्रसीद सततं नमतां शरण्ये॥

इत्यादिना शब्दसारूप्यादर्थाविरोधाच्च काशीखण्ड उपबृंहणं द्रष्टव्यम्। नन्वथर्वसंहितायां श्रीसूक्तादर्शनाच्छ्रीसूक्तमथर्वणो नास्तीति चेन्न। सप्तशतीव्याख्यादिषु श्रीसूक्तमाथर्वणप्रसिद्धमिति शिष्टोक्तेरुच्छिन्नशाखासु तत्कल्पनस्यैवौचित्यात्। अत एव लक्ष्मीसूक्तनिरुक्ते।

वैनतेय सोमं पिब सोमं पिबतु वृत्रहा।
सोमं धनस्य सोमिनो मह्यं ददातु सोमिनः॥

इति मन्त्रव्याख्याने। यतः सर्वे देवा धनरूपा उक्तास्तस्मात् तेनैव धनेन श्रौतस्मार्त्तकर्माद्यनुष्ठाना अभिभवन्ति। तदेषाभियज्ञगाथा गीयते। इत्युपक्रम्य वैनतेय विनतायाः पुत्र गरुत्मंस्त्वमस्माभिः कृतं सोमं सोमरसं पिब पानं कुरु। वृत्रहेन्द्र सोमं पिबतु सोमपानं करोतु। सोमिनो यागकर्त्तारः सोमसम्बन्धिनो ऋत्विजः सोमं पिबन्तु सोमपानं कुर्वन्तु। सोमिनो यज्ञसम्बन्धिनो देवताश्च मह्यं यज्ञफलं धनाद्यभिवृद्धिं च ददातु दिशन्तु। इतीदं व्याख्यानमग्निसन्निधौ जप्त्वा सर्वान् कामानवाप्नोत्यनेनाग्निसन्निधौ तज्जपप्राशस्त्यं दर्शितम्। वैदिकाभावे प्रयोजनमनुद्दिश्येति न्यायेन तज्जपफलप्रदर्शनस्योन्मत्तप्रलाप इवाप्रामाण्यापत्तेः। श्रीसूक्तविशेषस्तु मेरुतन्त्रे व्यक्त इत्यन्यत्र विस्तरः।

"A passage is given, first of all, professedly from the *Lakshmí-stava* of the *Káśí-khaṇḍa.* It runs thus: 'Unrivalled mother of Madana, *abiding* in the mansion of Upendra, thou *art* S'rí. With countenance delightful to the mind as is the moon, to the moon thou art lustre, *and* radiance to the sun. Effulgent art thou throughout the bright triple world. Constantly be thou benignant, O Lakshmí, protectress, to *thy* adorers. Ever art thou the intrinsic combustive energy of fire. Vedhas, through thy agency, created this multiform universe. Viśwambhara also, by means of thee, has upheld *it* all. Constantly be thou benignant, O Lakshmí, protectress, to *thy* adorers.' This, urges Govinda, on the argument of verbal similarity and indiscrepancy of import, is paraphrased from the *S'rí-súkta* of the *A'tharvaṇa-veda.* Some nameless scholiast of the *Sapta śatí* is next alleged to have spoken of 'the *S'rí-súkta*' as notoriously A'tharvaṇa. From the *Lakshmí súkta nirukta* a couplet is then adduced, with its explanation:

and it should thus seem—as will be seen in the further progress of this paper—that not only the *S'rí-súkta,* but its appendix as well, has enjoyed an exposition other than that which I now print. Govinda tells us, in fine, that somewhere else it is shown at length that the *S'rí-súkta* is the theme of a detailed account in the *Meru-tantra.* All this is abundantly flaccid and unsatisfying.

"The first book of the *Vishṇu-puráṇa,* ninth chapter, has these words, in the narration of the churning of the ocean:

ततः स्फुरत्कान्तिमति विकासिकमले स्थिता ।
श्रीर्देवी पयसस्तस्मादुत्थिता धृतपङ्कजा ॥९९॥
तां तुष्टुवुर्मुदा युक्ताः श्रीसूक्तेन महर्षयः ।

"'Subsequently, seated on an expanded lotus beaming with brilliancy, the goddess S'rí, bearing a lotus, emerged from that *sea of* milk. Joyfully did the great sages laud her with the *S'rí-súkta.*'

"According to the commentator, who repeats its commencement, that hymn was the very one with which we are concerned. No one can know more about the matter than he knew: and he can have known nothing.

"Another melody addressed to S'rí, but claiming Indra for its author, will be found in the same chapter of the *Vishṇu-puráṇa* that has just been quoted from, beginning with the hundred and sixteenth stanza, and ending with the hundred and thirty-first.

"Still another set of verses, eulogistic of Lakshmí, extending to only seven couplets, is cited, agreeably to one version, in the *Dána-kamalákara* and elsewhere. Colebrooke has translated them in his Miscellaneous Essays, Vol. I., pp. 179 and 180. Here is the first of them:

या लक्ष्मीः सर्वदेवानां या च देवेष्ववस्थिता ।
धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु ॥

"But of much more customary occurrence than any of the before mentioned poems is the *Lakshmí-hṛidaya-stotra,* in one hundred and six stanzas. It purports, in its colophon, to be derived from the *Uttara-káṇḍa* of the *Atharva-rahasya,* whatever that work may be. The introductory lines are subjoined:

वन्दे लक्ष्मीं परशिवमयीं शुद्धजाम्बूनदाभां
तेजोरूपां कनकवसनां सर्वभूषोज्ज्वलाङ्गीं ।
बीजापूरं कनककलशं हेमपद्मं दधानां
आद्याशक्तिं सकलजननीं विष्णुवामाङ्कसंस्थाम् ॥

"'To Lakshmí—identical with supreme prosperity; lustrous as pure gold; splendour incorporate; of apparel like gold; whose person glitters with all manner of embellishments; bearing a citron, a golden vase, and an aureate lotus; the primæval energy; the universal genitrix; reposing on the left thigh of Vishṇu—I make obeisance.'"

Instead of the three verses at the end of the Khila which follows the S'rísúkta, printed pp. xlii and xliii of the preface to the third volume, one MS. at Saugor has the following four lines:

वासनाद् वासुदेवोऽसि वासितं ते जगत्त्रयम् ।
सर्वभूतनिवासोऽसि वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥
दश सप्त च नामानि मण्डलान्तेषु यः पठेत् ।
स शिवस्य पदं गत्वा शिवलोके महीयते ॥

At the end of VI. 44, P. S. gives the Khila as printed on page xlix of my preface to the third volume. It omits, however, the third verse, and inverts the order of vv. 1 and 2. It reads नवस्य instead of उरस्य ।.

P. 66. l. 4. (VII. 36, 1.) नान्यस्य चित् ॥ नान्यस्य कस्य चित्?

P. 67. l. 4. (VII. 36, 3.) अचिक्रदत् शब्दयत् B 4.

P. 67. l. 12. (VII. 36, 4.) युंज्यात् ॥ युंजान् A. B 1. युंजन् B 4. युजान् Ca. D. युजान C.

P. 70. l. 4. (VII. 37, 1.) तेन रथेन A. C. Ca. B 1. 4.

P. 72. l. 7. (VII. 37, 6.) निवहेत् ॥ न्यवहेत् A. B 1. 4. C. Ca. D.

P. 73. l. 2. (VII. 37, 8.) प्रतिपादिता B 4. प्रतिपादका A. C. Ca. D. B 1.

P. 76. l. 25. (VII. 39, 1.) प्रउगं Ásval. B 1. प्रउग A. C. Ca. D.

P. 78. l. 3. (VII. 39, 3.) पृथिव्यां ॥ पृथिव्यासा A. C. Ca. पृथिव्याः B 4. पृथिव्याः मंतरं रमयंतां B 1. पृथिव्याः सा D.

P. 78. l. 24. (VII. 39, 5.) गिरीयान् Ca. गरीयान् A. B.; deest in C. गिरीया D.

P. 79. l. 15. (VII. 39, 6.) सक्षीमहि संगमेमहि B.

P. 79. l. 24. (VII. 39, 7.) चंद्रा आह्लादका सर्वे यूयं etc. A. B 1. °रभिष्टुता आसन् सूक्ते प्रतिपादिता etc. Ca. C. D. अभिष्टुताः आसन् नः अस्मभ्यं अर्कं अर्चनीयं उपमं सर्वोत्कृष्टं अन्नं यच्छंतु ददंतु चंद्राः आह्लादकाः सर्वे यूयं etc. B. This shows that the omission after आह्लादकाः existed also in the B. copies. According to VII. 40, 7, where the same verse is explained again, the original explanation was चंद्रा आह्लादका देवा नोऽस्मभ्यमर्कमर्चनीयमन्नमुपमं सर्वोत्कृष्टं यच्छंतु । ददतु ॥

P. 80. l. 10. (VII. 40, 1.) युष्मान् ॥ युष्मदीयान् A. C. Ca. D. B 1.

P. 82. l. 20. (VII. 40, 7.) See VII. 39, 7. The repetition of the commentary, though in an abridged form, shows that the lacuna in the former instance existed already in the original codex of the commentary.

P. 84. l. 23. (VII. 41, 5.) वा before वयं by conjecture.

P. 85. l. 7. (VII. 41, 6.) उषोदेवताः B 4. उषोदेवाः A. C. Ca. D. उषसो देवाः B 1.: cf. the next verse.

P. 86. l. 18. (VII. 42, 2.) सु before युंक्ष्व from B. Sáyaṇa took सुते for सु ते, and immediately afterwards जनिमानि सन्नः for जनिमा निसत्तः.

P. 87. l. 12. (VII. 42, 4.) वीरकस्य only in A. B 1.

P. 89. l. 8. (VII. 43, 2.) साधकं ॥ साधुकं A. B. C. Ca. D.

P. 89. l. 9. (VII. 43, 2.) वेद्यां B 4. वेद्यं B 1. मेद्या A. C. Ca. मेद्या D.: cf. the next verse.

P. 89. l. 16. (VII. 43, 3.) जननीं ॥ जननीयं A. C. Ca. D. B 1.; not in B 4.

P. 89. l. 16. (VII. 43, 3.) अस्माकं ॥ अस्मानं C. Ca. अस्मान् A. B. D.

P. 90. l. 6. (VII. 43, 4.) यति स्थः, and the explanation of it, is left out in A. B. C. Ca. It could easily be supplied in this way: यति स्थ यावंतः स्थ तावंतः etc.

P. 92. l. 20. (VII. 45, 1.) The Viniyogas are left out in A. and B. सूत्र्यते हि ॥ etc. सूत्र्यते हि । चतुर्थेऽहन्या देवो यात्वित्योषा वपानुवाक्य । सूवितं च etc. D. The lacuna may be supplied in this way: सूत्र्यते हि चतुर्थेऽहन्या देवो यातु प्र द्यावेति ॥ आ° ८.८.॥ सावित्रे पशावा देवो यात्वित्येषा वपानुवाक्या । सूवितं च etc.

P. 94. l. 26. (VII. 46, 1.) देवाय ॥ रुद्राय A. C. Ca. D. B 1. रुद्राय देवाय भरत etc. B 4.

P. 95. l. 10. (VII. 46, 2.) क्षम्यः is probably left out after भवः.

P. 95. l. 13. (VII. 46, 2.) अस्मदीयानि गृहाणि from C. Ca. D.

P. 95. l. 20. (VII. 46, 3.) अंतरिक्षसकाशात् B 4. अंतरिक्षात्सकाशात् A. C. Ca. D. B 1.

P. 95. l. 21. (VII. 46, 3.) क्षित्या ॥ हित्या A. The whole passage is left out in C. Ca. D.

P. 95. l. 22. (VII. 46, 3.) स्वपिवात जितप्राण B 4.

P. 96. l. 19. (VII. 47, 1.) From सोमाख्यं to तमूर्मिं taken from C. Ca. D.

MS. E. I. H. 2612 (Colebrooke), containing the 5th Ashṭaka, is the same as Ca. See, for instance, VII. 50, 4.

P. 98. l. 19. (VII. 48, 1.) मनुष्यहितं ॥ मनुष्य A. C. Ca. D. B 1. नराहँ B 4.

P. 98. l. 25. (VII. 48, 2.) उरु भवंतीत्यृभवः ॥ उरु भवंत्यृभवः B 1. C. Ca. D. पुरु भवंत्यृभवः A. उरु भवन् ऋभव B 4. The original reading might have been something like उरु भवंतीत्यृभवः । व्यत्ययेनैकवचनं । ऋभवः संतः.

P. 99. l. 14. (VII. 48, 3.) मेथतेः ॥ मित्याते B. मिथ्नाते A. मिम्राते Ca. D.

P. 100. l. 20. (VII. 49, 2.) समुद्रार्था: before समुद्र from B.

P. 101. l. 12. (VII. 49, 4.) साकः A. C. and Ca. pr. man. सकः Ca. sec. man. and D. before सोमः.

P. 102. l. 5. (VII. 50, 1.) त्सरुश्छद्मगामी B 1. त्सरुः छ आगामी A. C. Ca. D. त्सरुः सर्पः B 4.: cf. त्सर छद्मगतौ in the Dhátup.

P. 102. l. 13. (VII. 50, 2.) कुल्फौ गुल्फौ B 4. गुल्फौ गुम्रौ A. C. Ca. D. गुल्फौ गु च B 1.

P. 103. l. 8. (VII. 50, 4.) या निवतो to या उदन्व° from D. या निवतो नीचैर्गच्छंत्यः । या उद्वतो या ऊर्द्ध्वं गच्छंत्यः B 4.

P. 104. l. 4. (VII. 51, 1.) चादितित्वेऽदीनत्वे च B 4. वा अदितित्वेऽदीनत्वेन A. C. Ca. D. अदित्वेति अदीनत्वे B 1.

P. 109. l. 11. (VII. 55, 1.) आद्या गायत्री etc. ॥ आद्या गायत्री द्वितीयाद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः पंचम्याद्यास्तिस्र उप° । A. C. Ca. D. and B 4. pr. man. आद्या गायत्री द्वितीयाद्यास्तिस्र उपरिष्टाद्बृहत्यः पंचम्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः B 4. sec. man., and B 1.

P. 109. l. 18. (VII. 55, 1.) प्रस्थापयामास ॥ प्रस्वापयमास? See also VII. 45, 1.

P. 109. l. 18. (VII. 55, 1.) वारुणं Ca. D. वरुणं B 1.; ibid. कोशागारे B 1.

P. 110. l. 2. (VII. 55, 1.) तत्तद्देवा विशंति C. D. तत्तद्देवा विशति A. Ca. तत्तद्देवो विशति C. Colebr. तद्दवता भवति B 1. तत्तद्देवता भवति Roth's edition.

P. 112. l. 6. (VII. 55, 7.) सूर्यः from C. Ca. D.

P. 112. l. 12. (VII. 55, 8.) प्रांकणे A. प्राकणे Ca. D. प्राक् प्रवणे C. प्रांगणे B 1. 4.

P. 112. l. 16. (VII. 55, 8.) The Sanhitás have at the end of the third Anuváka a Khila.

स्वप्नः स्वप्नाधिकरणे सर्वं नि ष्वापया जनं[a] ।
आ सूर्यमन्यान्स्वापयव्युष्टं जागृयादहं[b] ॥१॥
अजगरो नाम सर्पः सर्पिरविषो महान् ।
तस्मिन्हि सर्पः सुधितस्तेन त्वा[c] स्वापयामसि ॥२॥
सर्पः सर्पो अजगरः सर्पिरविषो महान् ।
यस्य शुष्कात्सिंधवस्तस्य[d] गाधमशीमहि ॥३॥
कालिको नाम सर्पो नवनागसहस्रबलः ।
यमुनह्रदे ह सो जातोऽ यो नारायणवाहनः ॥४॥
यदि कालिकदूतस्य यदि का[e] कालिकाद्भयात्[f] ।
जन्मभूमिमतिक्रांतो[g] निर्विषो याति कालिकः ॥५॥
आ याहींद्र पथिभिरीळितेभिर्यज्ञमिमं नो भागधेयं जुषस्व ।
तृप्तां जुहुर्मातुलस्येव[h] योषा भागस्ते पैतृष्वसेयी वपामिव ॥६॥
यशस्करं बलवंतं प्रभुत्वं तमेव राजाधिपतिर्बभूव ।
संकीर्णनागाश्वपतिर्नराणां सुमंगल्यं सततं दीर्घमायुः ॥७॥
कर्कोटको नाम सर्पो यो दृष्टीविष उच्यते ।
तस्य सर्पस्य सर्पत्वं तस्मै सर्प नमोऽस्तु ते ॥८॥

S. 2. adds the following verses:

यो दो राचने दिवो ये वा सूर्यस्य रश्मिषु ।
तेषामप्सु सदस्कृतं तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥९॥[i]
नमो अस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु ।
ये अंतरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥१०॥
उग्रायुधा प्रमतिन प्रवीरा मायाविनो बलिनो मिच्छमानाः ।
ये देवा असुरान्पराभवन्तांस्त्वं वज्रेण मघवन्निवारय ॥११॥[k]

परिशिष्टवर्गः S. 2. at the end.

P. 114. l. 21. (VII. 56, 8.) कंपयितुवेगः A. Ca. कंपायितुं वेगः (sic). कंपयितुः or कंपयिता?

P. 115. l. 1. (VII. 56, 9.) The commentary to this and to the next verse is omitted in A. C. Ca. D. and C. Colebr. All the C. MSS. (exc. B 1.) have सनेम्यस्मदिति ‒ ‒ ‒

[a] जरं P. S. MS. Wilson, 437. जिनं MS. Wilson, 431. [b] जाग्र्यादहं S. 1. [c] नस्त्वा P. S. [d] सर्पात्सिं P. S. [e] काः P. S. MS. Wilson. [f] द्भयं Colebr. S. 1. MS. Wilson. [g] भूमिपरि° Colebr. [h] जहु P. S. MS. Wilson. [i] Deest in P. S. [k] Deest in P. S.

ऋगन्वयस्त्यक्तः ।. The explanation printed in brackets is written by a later hand on the margin of C. Colebr. B 4. has the following spurious commentary:

Verse 9. सनेमि पुराणं परंपरागतं दिद्युं दीप्यमानं वर्धमानमित्यर्थः वः युष्मत्सख्यं अस्मत् अस्मत्तः मा युयोत मा पृथक् कुरुत । किंच इह युष्मत्सख्ये नः अस्मान् दुर्मतिः मा प्रणक् न प्राप्नोतु ॥

Verse 10. हे मरुतः तुराणां यजमानार्थं त्वरया आगच्छतां वः युष्माकं नाम आहुवे आह्वयामि यत् येन आह्वानेन प्रियाः स्नेहयुक्ताः वावशानाः अस्माकं आह्वानं कृतमिति शब्दायमानाश्च संतः तृपन् संतुष्टाः भविष्यथ तत् आह्वानमिति शेषः ॥

P. 116. l. 9. (VII. 56, 13.) Sáyaṇa reads वक्षः सुरुक्माः instead of वक्षःसु रुक्माः.

P. 118. l. 19. (VII. 56, 18.) त्वदीयं A. B. C. Ca. D.

P. 122. l. 20. (VII. 57, 3.) रोचमानैराभरणैरायुधैः ॥ रोचमानैरायुधैराभरणैः A. B. C. Ca. D.

P. 123. l. 8. (VII. 57, 4.) हि प्रमदः ॥ क्षिप्रमदः A. C. Ca. D. क्षिप्रयागः B 1.

P. 128. l. 20. (VII. 59, 4.) न सहते A. B. C. Ca. D.

P. 129. l. 24. (VII. 59, 7.) निषीदतु ॥ निषेदतु A. B 4. C. Ca. D. तु B 1.

P. 130. l. 10. (VII. 59, 8.) स जनो A. B. C. Ca. D.

P. 131. l. 16. (VII. 59, 12.) No commentary is given in A. Ca., Ca. Colebr., which mark the omission. C. explains the verse: वयं त्र्यंबकं त्रिलोचनं यजामहे । किंलक्षणं । सुगंधिं शोभनगंधोपेतं पुष्टिवर्धनं पुष्टेः पोषकं । हे रुद्र मा मां मृतात् मरणात् मुक्षीय । मां मोचय । कस्मात्कमिव बंधनात् नात् वत् उर्वारुकमिंद्रवारुकमिव बंधनं प्रत्यक्षस्तुतिः ॥ B. has the following: त्र्यंबकं त्रिलोकस्य मातृभूतं । पालकमित्यर्थः । सुगंधिं सुष्ठु व्यापकं पुष्टिवर्धनं यजमानस्य बलं वर्धयितारं एतादृशं रुद्रं यजामहे । वयं यजमानऋत्विजो हविर्भिः पूजयामहे । किमर्थं । मृत्योः सकाशात् मुक्षीय । मुंचेय । मामृतात् । अमृतात् मोक्षात् नैव मुक्षीय इत्येतदर्थं । दृष्टांतः । बंधनात् वृंतात् उर्वारुकमिव उर्वारुकफलमिव । तद्यथा ईषत्प्रयत्नेन मुंचत इति तद्वत् ॥ The explanation given in brackets is taken literally from D. MS. E. I. H. 2612. त्र्यंबकं त्रिनेत्रं महादेवं यजामहे पूजयामः । कीदृशं । सुगंधिं दिव्यगंधोपेतं । marg. पुष्टिवर्धनं पुत्रपश्वादिपुष्टिहेतुं । अहं तत्प्रसादान्मृत्योर्मुक्षीय मुक्तः स्यां । मोचने दृष्टांतः । उर्वारुकमिव । बंधनात् यथा चीर्भिटं पक्वं स्वयमेव वृंतान्मुक्तं भवति तद्वत् अमृतात् मुक्तावस्थातो वा मा मुक्तः स्यां ॥

P. 133. l. 1. (VII. 60, 1.) वयं repeated after अदीनदेव in A. B. C. Ca.

P. 133. l. 13. (VII. 60, 2.) नृचक्षा नृणां मनुष्याणां द्रष्टा from B.

P. 133. l. 15. (VII. 60, 2.) स्थितानि B 1. स्विन्नानि A. Ca.

P. 134. l. 2. (VII. 60, 3.) तदवांतरगोव्यक्तिं च ॥ तदवांतरेणाव्यक्तिं A. B. तदवांतरगोव्यक्तं च C. Ca.

P. 135. l. 5. (VII. 60, 6.) सामर्थ्यैश्चितयंति from B.

P. 135. l. 5. (VII. 60, 6.) क्रतुं कर्तारं ॥ कृतं कर्तारं C. अपि क्रतुं सुचेतसं etc. A. C. Ca.

P. 135. l. 17. (VII. 60, 7.) विप्यितस्य ॥ विप्राप्तस्य Nir.

P. 137. l. 6. (VII. 60, 11.) तासां after स्तोता A. C. Ca. B 1.

P. 137. l. 10. (VII. 60, 12.) All the Sanhitá MSS. have देव here and in the repetition of the same verse at the end of the next hymn.

P. 137. l. 16. (VII. 60, 12.) दुःखेन ॥ दुःखानि A. B. C.

P. 137. l. 17. (VII. 60, 12.) शिष्टो गतः A. C. Ca. B 1.

P. 138. l. 14. (VII. 61, 2.) यत्कर्म A. B. Ca. यत्कर्मणा? B 4. has क्रत्वा समर्थेन कर्मणा after शोभनकर्माणौ.

P. 138. l. 25. (VII. 61, 3.) ऋृधक् यत ऋृधक् सत्येन यतो विवेकात् ॥ ऋृधक् यत् ऋृधक् सत्यान् यतः विवेकान् Ca. ऋृधक् यत् ऋृधक् सत्यानयतः विवेकात् A. ऋृधक् यत् ऋृधक् सत्यानयतः विवेकान C. ऋृधक् यतः सत्योनयतः विवेकात्. The emendation given is simpler than it would be to read सत्यान्यतो ('different from truth'). ऋृधक् यतः ऋृधक् सत्योन यतः विवेकात् B 1.

P. 139. l. 17. (VII. 61, 4.) वां from B. युवाभ्यां ॥ युवां A. B. C. Ca.

P. 139. l. 21. (VII. 61, 5.) नाभूवन् । न भवंति ॥ भूवन् भवंति A. C. Ca. स्रभूवन् भवंति B.

P. 141. l. 1. (VII. 62, 1.) B 4. gives a marginal explanation of प्रतिनियतः । नियमेन देवसादृश्यत्वेनोपादानात् ।.

P. 141. l. 11. (VII. 62, 2.) कृष्णशवास्यु° A. कृष्णशातास्यु° Ca. कृष्णशतास्यु° C. कृशवाग्न्युन्न-रतो B 1. Ait. Bráh. V. 14.

P. 147. l. 12. (VII. 64, 4.) तं is probably dropped before जनं.

P. 149. l. 14. (VII. 65, 4.) वां युवां प्रति repeated after लोके in A. C. Ca. B 1.; not in B 4.

P. 150. l. 3. (VII. 66, 1.) स्राद्यंतौ ॥ स्राद्यंतौ A. B. C. Ca.

P. 150. l. 24. (VII. 66, 3.) गृहाः ॥ ग्रहाः A. B. C. Ca.: cf. Rv. VII. 19, 11. Rv. X. 69, 4, it is explained by यज्ञानां पालयिता.

P. 151. l. 20. (VII. 66, 6.) रक्षका ॥ रक्षक A. C. Ca.; deest in B 1. 4.

P. 154. l. 9. (VII. 66, 13.) प्रजापते: B 4. प्रजाते: A. C. Ca. B 1.

P. 155. l. 7. (VII. 66, 15.) सूर्यं वहंति ॥ स्रयं वहंति A. B 1. स्रयं वहति C. Ca. स्रश्वो वहति B 4.

P. 155. l. 9. (VII. 66, 15.) सुविताय कल्याणाय from B 4. प्रकाशाय B 1.

P. 155. l. 19. (VII. 66, 16.) हविःस्वीका° ॥ हविःस्वीकारास्वेतदीयाधीनत्वात् Ca. हविस्वीकारस्वैतदीयधी-नत्वात् A.; quite corrupt in C.; not in B 4. हविःस्वीकारस्यैतदधीनत्वात् B 1. pr. man. corrected to °स्य तदीयाधीनत्वात्.

P. 156. l. 7. (VII. 66, 18.) द्युलोक° C. Ca. द्यु° A. B.

P. 157. l. 4. (VII. 67, 1.) All MSS., except B 1. 4., mark a lacuna after शेषः । to केनेति तद्° . A later hand in Ca. Colebr. supplies it केन साधनेनेति.

P. 158. l. 8. (VII. 67, 4.) युवाभ्यां MSS. युवयोः?

P. 158. l. 10. (VII. 67, 4.) स्रतो वां स्वभूतः ॥ स्रतीवा A. स्रतीवाव C. Ca. स्रति वा B 1.; not in B 4. भवामीति शेषः is expected after it.

P. 159. l. 8. (VII. 67, 6.) लभ्ये B. लभ्रे C. Ca.; illegible in A.; perhaps लभ्ये.

P. 160. l. 5. (VII. 67, 8.) गंगाद्याकाः A. C. Ca. गंगाद्याः B 1. 4.: cf. Páṇ. VII. 4, 15.

P. 160. l. 5. (VII. 67, 8.) तद्रथाश्वाः B 1. रथाकुलाः B 4. रथान् कुला A. Ca.; left out in C. तद्रथानुकूला?

P. 163. l. 5. (VII. 68, 5.) ऋृबीसं A. ऋृ - स Ca. ऋृष्वा वासं B 1. ऋृषि (स्रा वा) सं B 4.

P. 163. l. 7. (VII. 68, 5.) धारयति B 1. धारयत A. C. Ca. धारयेत् B 4.

P. 163. l. 15. (VII. 68, 6.) तस्य रूपस्य प्रत्याप्त्यै ॥ नतस्य रूपस्य प्रत्याप्त्य A. Ca. तस्य रूपस्य प्रत्याख्ण C. नतस्य रूपस्य प्रत्यास्यै B 4. pr. man. तस्य रूपस्य प्रत्ययं B 4. sec. man. तस्य रूपस्य प्रत्यायं भूतं स्रभूत् । B 1. Perhaps नवस्य रूपस्य प्रत्याप्त्यं. Cf. IV. 5, 14.

P. 164. l. 10. (VII. 68, 8.) धनादाते ॥ धनदाते A. B 1. 4. C. Ca.

P. 164. l. 15. (VII. 68, 8.) नदीं तां ॥ नदीनां A. B 1. 4. नदीतां C. Ca.

P. 167. l. 13. (VII. 69, 6.) C. Mill has a lacuna from this verse to the beginning of the sixth Adhyáya.

P. 167. l. 15. (VII. 69, 6.) नियच्छंतु ॥ नियंतु A. Ca. नियतु B 4. नानयंतु B 1.

P. 167. l. 21. (VII. 69, 7.) विक्षिप्तं A. B 1. 4. Ca. निक्षिप्तं ?

P. 168. l. 19. (VII. 70, 1.) अश्वोऽस्यात्। B 1. अत्यो न अश्वोऽस्यात्। Ca. अत्यो न अश्वोऽस्यात् A. अश्वो न अश्वः अस्यात् B 4.

P. 168. l. 22. (VII. 70, 1.) योनिं स्थानमिव A. Ca. B 4. योनि स्थानमिव B 1.

P. 169. l. 4. (VII. 70, 2.) वा before वां by conjecture.

P. 169. l. 25. (VII. 70, 4.) चनिष्टं etc. Sáyaṇa explains चनिष्टं either as a verbal form or as a superlative.

P. 170. l. 13. (VII. 70, 5.) जनाय from B 4., which has not जनस्य.

P. 170. l. 14. (VII. 70, 5.) भवतु B 4. भवति A. Ca.

P. 172. l. 22. (VII. 71, 4.) यो by conjecture.

P. 172. l. 25. (VII. 71, 4.) यद्रथो ॥ तद्रथो A. Ca. B 1. यद्यश्व रथो etc. B 4.

P. 173. l. 1. (VII. 71, 4.) अथवाह B 1. अथ आह A. B 4. Ca. It may be अन्य आह; cf. Rv. VI. 42, 2.

P. 173. l. 2. (VII. 71, 4.) वां ॥ वा A. B. Ca.

P. 173. l. 12. (VII. 71, 5.) न्यपारयतं ॥ निपारयंतं A. निपारयतं B. Ca.

P. 174. l. 7. (VII. 72, 1.) मोप्रदेन ॥ गोप्रदेशेन। A. B. Ca. गोप्रदेशनेन ?

P. 174. l. 16. (VII. 72, 2.) बंधुत्वातिशय B 1. बंध्वीतिशयं A. Ca.; not in B 4.

P. 174. l. 21. (VII. 72, 2.) The passage from the Bṛihaddevatá is quoted by Kuhn in the Zeitschrift für vergl. Sprachforschung I. 442. from a Berlin MS. of the same. Various readings from A. Colebrooke are published by Prof. Roth amongst the errata of the same volume. The readings marked M. M. are from a MS. lately (1862) received from India. It generally agrees with the Berlin MS., and the readings of these two MSS. are mostly preferable to those of the MSS. of Sáyaṇa. According to the principles, however, which I have tried to follow throughout this edition of Sáyaṇa, I was not at liberty to receive them in the text, because the MSS. clearly show that Sáyaṇa was either not acquainted or not satisfied with these readings, and that he gave his extracts from the Bṛihaddevatá either from other MSS. or from memory.

P. 174. l. 22. (VII. 72, 2.) सरण्यूं Kuhn, M. M. सरण्युं A. Ca. B.

P. 174. l. 23. (VII. 72, 2.) सरण्युां B 1. सरण्यां A. Ca. Roth found सरण्युा. सरण्योर्जे° M. M.

P. 174. l. 23. (VII. 72, 2.) जाते ते A. B 1. जातते Ca. जज्ञाते Kuhn, M. M.

P. 174. l. 24. (VII. 72, 2.) वै यमः Ca. ते यमः A. रस्या व ते B 1. The Bṛihad. has तौ चाप्युभौ यमावेव ज्यायांस्ताभ्यां तु वै यमः ॥ M. M.

P. 174. l. 24. (VII. 72, 2.) सरण्यूः Kuhn, M. M. सरण्युः A. B. शरण्यु Ca.

P. 174. l. 25. (VII. 72, 2.) ऽपचक्रमे Kuhn. त्वोपचक्रमे M. M.

P. 174. l. 25. (VII. 72, 2.) अविज्ञानात् Kuhn, A., M. M. अविजातात् Ca.

P. 174. l. 26. (VII. 72, 2.) राजर्षि° ॥ राजर्षिरभवत्सोऽपि M. M.

P. 174. l. 26. (VII. 72, 2.) अपक्रांतां ॥ त्वपक्रांतां Kuhn, M. M. आत्मरूपिणीं ॥ अश्वरूपिणीं Kuhn, M. M.

P. 175. l. 1. (VII. 72, 2.) सरण्यूस्तं Kuhn. सरण्यूश्च M. M. जिज्ञाय A. B. विज्ञाय Ca. विदित्वा M. M.

P. 175. l. 2. (VII. 72, 2.) हयरूपिणं ॥ भयरूपिणं A. B. भसरूपिणं Ca. हररूपिणं Kuhn. हयरूपिणं M. M.

P. 175. l. 3. (VII. 72, 2.) तच्छुक्रं Kuhn, M. M. तं शुक्रं A. Ca. B.

P. 175. l. 3. (VII. 72, 2.) गर्भकाम्यया Kuhn, M. M. गतकाम्यया A. Ca. B.

P. 175. l. 3. (VII. 72, 2.) आघ्रातमात्राच्छुक्रात्तु Kuhn, M. M. (only शुक्र° throughout).

P. 175. l. 4. (VII. 72, 2.) अश्विनाविति Kuhn, M. M.

P. 175. l. 7. (VII. 72, 3.) धिष्ण्येने all Sanhitá MSS.

P. 175. l. 8. (VII. 72, 3.) Sáyaṇa read अश्विना for अश्विनोः. The Pada MS. (Mill) had indeed अश्विना pr. man. अश्विनोः B.

P. 175. l. 12. (VII. 72, 3.) परिवृढानि ॥ कर्मपरिवृढानि A. Ca. B 1.; left out in B 4.

P. 176. l. 8. (VII. 72, 5.) दक्षिणत from B. दक्षिण A. Ca.

P. 177. l. 3. (VII. 73, 2.) मनुषः सकाशात् ॥ मनुषसकाशात् A. Ca.; deest in B.

P. 178. l. 4. (VII. 73, 4.) समगच्छंत ॥ समगच्छतं A. गच्छतं च Ca. गच्छतं B 4.; deest in B 1.

P. 180. l. 12. (VII. 74, 5.) प्रगच्छतं । A. B. C. प्रगच्छतां ?

P. 181. l. 4. (VII. 75, 1.) हिरण्यानि A. Ca. B 1. हिरण्यादि Rig-vidh.

P. 181. l. 4. (VII. 75, 1.) गा अश्वान् Rig-vidh. गावोऽश्वान् A. Ca. B 1.

P. 181. l. 4. (VII. 75, 1.) धन्यान् A. Ca. धान्यान् B 1. धान्या Rig-vidh.

P. 181. l. 5. (VII. 75, 1.) अजाविकं A. Ca. B 1. अजाविकान् Rig-vidh.

P. 181. l. 14. (VII. 75, 1.) It would be better to read इति तिलोपः.

P. 182. l. 12. (VII. 75, 3.) सरंति A. B. प्रसरंति Ca.

P. 182. l. 19. (VII. 75, 4.) चतुरो वर्णान् ॥ चतुरो वर्णाः A. Ca. B 1. चत्वारो वर्णाः तान् B 4.

P. 183. l. 4. (VII. 75, 5.) अत्रैको योग° ॥ अत्रैयो योग° A. अत्रैको याग° Ca. अत्र योग° B 1.

P. 183. l. 5. (VII. 75, 5.) रश्म्याख्य° ॥ रश्माख्य° A. Ca. B 1. रश्माख्य without विचित्र° B 4.

P. 185. l. 22. (VII. 76, 3.) Sáyaṇa took जार for the locative.

P. 185. l. 23. (VII. 76, 3.) अत्यज्यैव ॥ अत्यजैव A. कृत्यज्यैव B 1.; the whole passage is left out in B 4. Ca.

P. 185. l. 24. (VII. 76, 3.) यती परित्यजे° ॥ यती पतिपरित्यजेत ततः संचरंतीत्यभिचारिणीव A. यती पतिं परित्यजेत् ततः सचरंतीत्यभिचरणीव Ca. यथा व्यभिचारिणी पतिं न त्यजति तद्वत् सूर्यं अपरित्यजंती त्वं B 4. यती पति परित्यजेत नः संचरंति व्यभिचरिणीव सूर्यमपरित्यजती त्वं B 1.

P. 188. l. 2. (VII. 77, 1.) वा after बाधमानं A. Ca. B 1.

P. 189. l. 9. (VII. 77, 4.) वसूनि to आहर from B 4.

P. 189. l. 20. (VII. 77, 5.) रथद्रव्यैरुपेतं from B 4.

P. 190. l. 14. (VII. 78, 1.) अस्मभ्यं repeated after धनं in A. Ca. B 1.

P. 193. l. 10. (VII. 79, 3.) रात्र्यवसानस्य ॥ रात्रिवसानस्य A. Ca. रात्रिवसनास्य B 1.

P. 194. l. 5. (VII. 79, 5.) धनलाभाय A. B 1.

C. Mill begins again from the sixth Adhyáya, but as it does not differ from Ca., it is only occasionally mentioned.

P. 198. l. 15. (VII. 81, 6.) A. omits all from प्रिय° to the end.

P. 199. l. 17. (VII. 82, 2.) वां युवां A. B. Ca. It should be युवाभ्यां, as immediately afterwards.

P. 199. l. 18. (VII. 82, 2.) शरीरदार्ढ्याय etc. A. Ca. B 1. ओजः शरीरदार्ढ्यहेतुभूतं संदधुः B.

P. 199. l. 19. (VII. 82, 2.) ओजो नाष्टमी दशेति A. ओजो नाष्टमी ॥ दशेति Ca. ओजः साष्टमी दशेति B 1.

P. 200. l. 25. (VII. 82, 5.) जातिमंति ॥ जतिमंति A. जनिमंति B 1. संति Ca.

P. 203. l. 22. (VII. 83, 1.) आच्छयति ॥ आछयैति Ca. अछयैति A. अछैति B 1.

P. 204. l. 9. (VII. 83, 2.) वीताश्व A. Ca. वीराश्व B.

P. 207. l. 16. (VII. 83, 10.) धनं from B 1. 4.

P. 210. l. 8. (VII. 85, 1.) चोद्दिश्य ॥ उद्दिश्य B 1. and margin of B 4. चोद्यस्य A. Ca.

P. 210. l. 9. (VII. 85, 1.) शिष्टः etc. In all cases, where the masculine is used, पादः has to be supplied.

P. 211. l. 8. (VII. 85, 3.) असांकर्येण A. (cf. Wilson, s. v. सांकर्य). असांकार्येण Ca. आसांकार्येण B. असाकर्येण B 1.

P. 214. l. 7. (VII. 86, 5.) च after विश्लेषय A. Ca. B.; not in C.

P. 214. l. 9. (VII. 86, 5.) घासादिभिः Ca. B 1. वासादिभिः A. यवसादिभिः B 4.

P. 214. l. 16. (VII. 86, 6.) स्वभूतं तद्बलं A. B 1. स्वरूपवद्बलं Ca.; not in B 4.

P. 214. l. 18. (VII. 86, 6.) प्रमाद° B. प्रमोद A. Ca.

P. 214. l. 23. (VII. 86, 6.) तं यमधो निमीषत A. तं यमनिमीषत Ca. तं यमधो निनीषता B 4.

P. 220. l. 21. (VII. 88, 3.) बभूविव ॥ बभूव A. Ca. भवाव B 4. बभूतां B 1.

P. 221. l. 4. (VII. 88, 4.) Sáyaṇa read स्वपामवोभिः instead of स्वपा महोभिः.

P. 222. l. 2. (VII. 88, 6.) सखा Ca. ससखा A. after सखा.

P. 223. l. 11. (VII. 89, 3.) प्रतिकूलमननुष्ठानं Ca. प्रतिकूजितमनुष्ठानं A. अननुष्ठानं B 4. प्रतिकूलनुष्ठानं B 1.

P. 225. l. 10. (VII. 90, 2.) Sáyaṇa seems to take वाजी अस्य as one word.

P. 226. l. 21. (VII. 90, 5.) स्वकीयत्वे विहितेन A. स्वकीयस्व विदितेन Ca. स्वकीयेन विदितेन B 4. स्वकीयेनैव B 1.

P. 231. l. 20. (VII. 92, 1.) उप समीपे from B 4.

P. 233. l. 11. (VII. 92, 4.) सूरयः स्तोतारः A. B. Ca.

P. 235. l. 2. (VII. 93, 2.) संयोजयतं ॥ स्वयोजयतं A. Ca. योजयतं B.

P. 235. l. 13. (VII. 93, 3.) भूमिं व्याप्नुवंति B 4. भूम्यां वाप्नुवंति A. भूम्यां चाप्नुवंति Ca. B 1.

P. 236. l. 7. (VII. 93, 5.) A. C. omit all from तनूरुचा to हतं ।. B 4. has स्पर्धां कुर्वंत्यौ शूरसाता शूरसातौ रणे यतैते यत्नं कुर्वंत्यौ वैरिसेने तनूरुचा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये सत्वा हतं सततं हिंस्तं तथा

सोमसुता सोममभिषुरावता जनेन यतमानसंघेन देवयुभिः देवान् कामयमानैः सह विदथे यज्ञे अदेवयुं असोमसुतं जनं संहिंस्तं ॥ B 1. has तनूरुचा ॥ ऋौछिक हतं. All left out in Ca.

P. 237. l. 13. (VII. 93, 8.) मा before परिस्थन् by conjecture.

P. 238. l. 13. (VII. 94, 3.) पापत्वाय पापवस्त्वाय Ca.

P. 243. l. 15. (VII. 95, 5.) पवितेष्यां B 1. परिवेष्यां A. C. Ca.

P. 243. l. 23. (VII. 95, 5.) त्वद्विष° B 4. तृपद्वद्विष° A. Ca. B 1.

P. 244. l. 6. (VII. 95, 6.) यंतुः ॥ यंतु A. Ca.; not in B 1. 4.

P. 244. l. 10. (VII. 96, 1.) द्वितीया सतोवृहती left out in A. Ca. B 1. द्वितीया प्रस्तारपंक्तिः तृतीया सतोवृहती B 4.

P. 244. l. 11. (VII. 96, 1.) सरस्वद्देवताकः ॥ सरस्वान्देवताकः A. Ca. B.

P. 252. l. 5. (VII. 98, 3.) अदित्ये° ॥ अदित्य इंद्रमादित्यस्योक्तत्वात् A. Ca. B 4.

P. 252. l. 18. (VII. 98, 4.) अभियुध्येश्च ॥ अभियुध्यस्व A. B. Ca.

P. 253. l. 10. (VII. 98, 6.) Sáyaṇa seems to have read तवेदिदं.

P. 254. l. 12. (VII. 99, 1.) नान्यत् B 1. 4. मान्यत् A. Ca.

P. 255. l. 16. (VII. 99, 1.) After पृथिवीमूर्द्ध्वमुखत्वेन, Ca. marg. adds द्यामधोमुखत्वेन.

P. 255. l. 17. (VII. 99, 3.) पर्वतैः from B 4. Ca. marg. कीलसदृशैः पर्वतैः marg. of C. Colebrooke; deest in Ca. B 1. A.

P. 256. l. 13. (VII. 99, 5.) सह सद्य एव ॥ संपद्य स एव A. संद्यस एव (perhaps for संघश एव) Ca. सह सद्य एव B 1.

P. 256. l. 24. (VII. 99, 6.) वृजनेषु आ युत्सु B 4.

P. 260. l. 26. (VII. 100, 6.) गूढरूपोऽपि ॥ गूढरूपाणि A. गूढरूपायि Ca. गूढरूपोऽस्ति B 1.

P. 261. l. 23. (VII. 101, 1.) तिस्रस्त्रादिभ्यामुपतिष्ठेत भास्करं A. तिस्रमुपतिष्टेत भास्कर एताभ्यां Ca. तिस्र दीदित्यमुपतिष्ठेत भास्करं B 1. तिस्र एताभ्यामुपतिष्ठेद्दिवाकरं Rig-vidh.

P. 262. l. 1. (VII. 101, 1.) पंचरात्रे व्यतीते तु महद्वर्षमवाप्नुयात् Rig-vidh.

P. 269. l. 3. (VII. 103, 7.) सर्वतो ॥ तो A. Ca.; deest in B 1.

P. 270. l. 11. (VII. 103, 10.) The following verse is given by the Sanhitá MSS. at the end of this hymn.

उपप्रवद[a] मंडूकि[b] वर्षमा वंद तादुरि ।
मध्ये ह्रदस्य प्रवस्व निगृह्य चतुरः पदः ॥

Cf. Átharva-veda IV. 15, 14. उपप्रवद.

P. 270. l. 22. (VII. 104, 1.) वा after पंचैंद्रो A. Ca.; not in B 1. and Anukr.

P. 273. l. 4. (VII. 104, 5.) अश्मसारभूतस्य B 1. अश्मसाभूतस्य A. Ca. अश्मसाद्भूत (?).

P. 273. l. 19. (VII. 104, 6.) यथा before धनैः by conjecture. नृपतीव is not explained in A. Ca. B. The omission took place probably after स्तोत्राणि, and Sáyaṇa's explanation might have been स्तोत्राणि नृपतीव राजा नाविव तौ यथा धनैः पूरयतः तथा etc. B 4. has at the end दृष्टांतः नृपतीव राजानौ इव तौ यथा पूरयतः तद्वत् ॥

P. 274. l. 2. (VII. 104, 7.) द्रोग्धृन् B 1. 4. Ca. and A. pr. man. द्रुहृन् A. sec. man.

[a] उपप्रवत S. 2. P. S. [b] मंडूकी S. 2. S. Colebr.

P. 274. l. 20. (VII. 104, 9.) परिवदंति B 1. 4. Ca. परिभवंति A.

P. 275. l. 25. (VII. 104, 12.) इदमादिभिः ॥ इदमाभिः A. Ca.

P. 276. l. 1. (VII. 104, 12.) वासिष्ठं ॥ वसिष्ठं A. Ca. B 1.

P. 276. l. 3. (VII. 104, 12.) वसिष्ठेनेति नः श्रुतं ॥ वसिष्ठो नेति श्रुतं Ca. वसिष्ठो नेति न श्रुतं A. B 1.

P. 276. l. 16. (VII. 104, 13.) इति न मुंचति B 1. 4. Ca. इति - - - ते A.

P. 280. l. 11. (VII. 104, 22.) शुशुलूकः by conjecture.

P. 280. l. 23. (VII. 104, 23.) स्त्रीपुंरू° ॥ स्त्रीपुंसरू° A. B 1. 4. स्त्रीपुंसोरू° Ca.

Mandala VIII.

P. 282. l. 10. (VIII. 1, 1.) प्रयोग° B 1. प्रयोग° A. प्रायोगि° Ca.

P. 282. l. 19. (VIII. 1, 1.) एकोनत्रिंशत् ॥ एकोनत्रिंशो Ca. B 1. एकोनविंशो A.

P. 287. l. 24. (VIII. 1, 12.) अभिश्लेषणात् B 1. B 4. sec. man. अभिश्लेषणाः B 4. pr. man. अभिश्लेषणा A. Ca.

P. 287. l. 24. (VIII. 1, 12.) °द्रव्यात् B 1. °द्रव्यान् A. B 4. Ca.

P. 289. l. 21. (VIII. 1, 17.) अदाभ्यहे हिमांदासुत A. अदाभ्याग्रे ह्मिांदासुत Ca. अदाक्यग्रहे हिमांदासुत B 1. The MSS. of Kátyáyana could not be compared for this passage. As it stands it is certainly not correct. It ought to be अदाभ्यग्रहे, cf. VIII. 2, 1.

P. 291. l. 1. (VIII. 1, 20.) आस्रावणेन B 4. आश्रावणेन A. Ca. आश्रवणेन B 1.

P. 292. l. 22. (VIII. 1, 24.) विभूतयोऽन्ये ॥ विभूतयोने A. Ca. विभूतयो तनो B 1.: cf. the following verse.

P. 293. l. 23. (VIII. 1, 26.) स इवेंद्र ॥ स ह्येंद्र° A. Ca.; deest in B.

P. 294. l. 12. (VIII. 1, 27.) न before वियुक्तो by conjecture. विनियुक्तो Ca.

P. 295. l. 12. (VIII. 1, 29.) प्राप्ते ॥ प्रपिते A. Ca.; deest in B.

P. 295. l. 20. (VIII. 1, 30.) मेध्यातिथये ॥ मेधातिथये A. B. Ca.

P. 296. l. 10. (VIII. 1, 31.) आरोहयं B 4. आरोहयंत A. Ca.; deest in B 1.

P. 298. l. 1. (VIII. 2, 1.) च after आंगिरसस्य by conjecture.

P. 298. l. 23. (VIII. 2, 2.) भवतीति ॥ भवतीषु A. Ca. भवतिषु B 1. Some omission has taken place, which can be supplied from Sáyaṇa's commentary on the same verse in the Sáma-veda (II. 1, 2. 8, 2): परिपूतः शोधितः दशापवित्रस्य नाभि पूतया - - र्णास्तुकया हि सोमः परिपूयते । तदुक्तं भगवता आपस्तंबेन शुक्लामूर्णास्तुकां यजमानाय प्रयच्छति तां शकटे दशापवित्रस्य नाभिं कुरुते शुक्लं वलक्ष्याः पवित्रममोतं भवतीति नदीषु etc.

P. 300. l. 2. (VIII. 2, 5.) नम्ना च ॥ नम्ना व A. Ca. नज्ञा च B 1.

P. 301. l. 20. (VIII. 2, 6.) इंद्रं ॥ यमिंद्रं A. B. Ca.

P. 302. l. 16. (VIII. 2, 12.) छंदांसि तानि ।. The MSS. offer no various readings, but there is probably a mistake. It may be ग्राश्छंदांसि or नग्ना छंदांसि, cf. Nigh. I. 11. Or छंदांसि may have been explained as वस्त्राणि छदनात्. Only in all these cases a negation would be wanted, and Sáyaṇa may after all have explained *na-gnáḥ* by *na gahati*, scil. *chandánsi.*

P. 302. l. 26. (VIII. 2, 13.) तव B. अत एव A. Ca. B.

P. 305. l. 9. (VIII. 2, 20.) दुःसहनं B 1. दुःसहहनं Ca. दुःसहहननं A.

P. 306. l. 18. (VIII. 2, 25.) अहीनांतर्गते A. B 1. अहानां अंतर्गते Ca.

P. 307. l. 13. (VIII. 2, 27.) The commentary to this verse is left out in A. C. Ca. B 1. says अस्यार्थः त्रुटितः. B 4. has the following: ब्रह्मयुजा अन्नवंतौ शग्मा सुखप्रदौ हरी एतादृशौ अश्वौ युवां इह अस्मद्यज्ञे इंद्रं आ वक्षतः आवहतं कीदृशं इंद्रं अस्मत्सखायं गीर्भिः अस्मत्कृतैः स्तोत्रैः श्रुतं प्रख्यातं गिर्वणसं गिरां संभक्तारं ॥

The commentary given in brackets is taken from Sáyaṇa's commentary to the same verse in the Sáma-veda. स्तुतिभिः श्रुतं प्रापितमाहात्म्यं is an emendation in the MS., the original reading being स्तुतिभिः प्रेरणपितमाहात्म्यं.

P. 310. l. 15. (VIII. 2, 37.) अनुकूलो ॥ अनुकूला B 1. अनुकूलवेद्यो Ca. A.

P. 310. l. 16. (VIII. 2, 37.) प्रियमेधा A. B. Ca. instead of प्रियमेधो?

P. 311. l. 18. (VIII. 2, 40.) The same legend is given Rv. I. 51, 1. काण्वायनं Shaḍ-vinśa-bráhmaṇa. भूत्वाजहार ibid.

P. 315. l. 7. (VIII. 3, 6.) अप्रथयत् deest in A. B 1.

P. 317. l. 23. (VIII. 3, 11.) विकल्पनात् ॥ विकर्तनात् A. Ca. विकर्लानात् B 1.

P. 319. l. 4. (VIII. 3, 13.) इंद्रस्य लिंगं deest in B 1.

P. 323. l. 19. (VIII. 3, 22.) तस्याः by conjecture. तां B 4.; deest in B 1.

P. 326. l. 14. (VIII. 4, 3.) संपूर्णं ॥ संपूर्णत्वं A. Ca. and B 4. pr. man. संपूर्णं च B 4. sec. man. and B 1.

P. 326. l. 17. (VIII. 4, 3.) एकयत्नेन ॥ एकयत्तेन A. Ca. एकत्व B 4. एकयत्नैव B 1.

P. 326. l. 24. (VIII. 4, 4.) क्लेदनाः from Ca. B. A. has a lacuna.

P. 327. l. 26. (VIII. 4, 6.) परस्मैपदं is supplied from C. Mill. The interpretation of यवीयुधा is left out in A. Ca. B 1. यवीयुधा वज्रायुधेन युद्धमानेन B 4.

P. 328. l. 26. (VIII. 4, 8.) °प्रवचनीयत्वं ॥ °प्रवचनीयं A. Ca. B.

P. 329. l. 9. (VIII. 4, 8.) अथवी धेट् पा पान धेट इच्चैत्यौगोदिको नुप्रत्ययः तत्संनियोगेन इकारांतादेशस्य पानव्याः सोमा इत्यर्थः Ca. after प्रीणयितार इत्यर्थः ।.

P. 331. l. 16. (VIII. 4, 13.) वहुलमिति सप्तम्या अलुक् ॥ बहु लुक् A. बहुलुंक् Ca. मिति अलुक् B 1.

P. 332. l. 3. (VIII. 4, 14.) गतौ ॥ वा ॥ गंतोर्वा A. Ca. गंतो वा B 1.

P. 332. l. 7. (VIII. 4, 14.) अध्वरं सेवमानाः B 1. A. अध्वरे सचमानाः Ca. अध्वरे शोभमानाः B 4.

P. 333. l. 6. (VIII. 4, 16.) तत्कस्य हेतो A. Ca. तत् कस्य हेतोः B 1. 4.

P. 334. l. 25. (VII. 4, 20.) शुद्धानां ॥ शुद्धां भो A. शुद्धां वां भो Ca. शुद्धां B 1. 4.

P. 335. l. 2. (VIII. 4, 20.) तत्प्रतिगृहीतं A. तैः प्रतिगृहीतं B 1. Ca. प्रतिगृहीतानि?

P. 336. l. 23. (VIII. 5, 2.) नृवर्तीं B 1. नेतृमर्तीं A. Ca.

P. 338. l. 21. (VIII. 5, 6.) अपायः ॥ अपायां A. Ca. B 1. Some words seem to have been left out.

P. 339. l. 3. (VIII. 5, 7.) कीदृशैः ॥ ईदृशैः A. B 1. 4. Ca.

P. 340. l. 4. (VIII. 5, 10.) वा after इति by conjecture.

P. 344. l. 1. (VIII. 5, 22.) यद्यदा deest in A. B. Ca.

P. 347. l. 11. (VIII. 5, 33.) जनं deest in A. B. Ca.

P. 347. l. 18. (VIII. 5, 34.) अस्मिन् B. यस्मिन् A. Ca.

P. 348. l. 1. (VIII. 5, 35.) प्रथमांतरमेव सामंत्रितं Ca. प्रथमांतरमेवमामंत्रितं A. B 1. 4.

P. 355. l. 17. (VIII. 6, 19.) Instead of एनां, Sáyaṇa has एनं.

P. 357. l. 2. (VIII. 6, 23.) उत प्रजां सुवीर्यं is not explained in A. B. Ca. उतापि च प्रजां सुवीर्यं सुपुत्रवीरं चाद्रियस्व B. Taylor.

P. 359. l. 6. (VIII. 6, 30.) अस्तमयनं ॥ अस्तमनं A. B. Ca.

P. 359. l. 20. (VIII. 6, 32.) सेवस्व from B 1.

P. 360. l. 1. (VIII. 6, 33.) वज्री हस्तः । तद्वान् ॥ वज्रहस्तः तद्वत् A. Ca. वज्रहस्त तद्वानी B 1.: cf. Rv. I. 121, 14.

P. 362. l. 4. (VIII. 6, 40.) वज्रहस्तेन A. B. Ca. वज्रहतेन?

P. 362. l. 27. (VIII. 6, 43.) अग्निष्टोम° A. Ca.; deest in B. अतिष्टोमा°?

P. 364. l. 3. (VIII. 6, 47.) दशगु° ॥ दशशतगु° A. B. Ca.

P. 366. l. 1. (VIII. 7, 5.) यद्यदा by conjecture. नि यत् B. Taylor.

P. 369. l. 21. (VIII. 7, 17.) A. Ca. Ba. have immediately after पृश्निमातरः—येनात्मीयेन etc. of the next verse. पृश्निमातरः मरुतः तथा स्तोमैः स्तोत्रैः उदीरते B. Taylor.

P. 370. l. 24. (VIII. 7, 22.) प्रवृक्णयज्ञका ॥ प्रवृत्त° A. B. Ca.

P. 371. l. 19. (VIII. 7, 22.) च is taken from the Upanishad.

P. 372. l. 6. (VIII. 7, 24.) आप्यस्य ॥ आप्तस्य A. Ca. Ba.

P. 373. l. 18. (VIII. 7, 28.) समानवाक्ये निघातयुष्मदस्मदादेशा ॥ समानवाक्येषु युष्मदादेशा A. Ca.; deest in B.: cf. Páṇ. VIII. 1, 18. and Rv. III. 30, 1.

P. 373. l. 23. (VIII. 7, 29.) ऋजीका नाम B. ऋजीका नामा B 1. ऋजीकानां A. Ca.

P. 373. l. 23. (VIII. 7, 29.) तत्संबंधिनि ॥ तत्संबधि A. B. Ca.

P. 375. l. 10. (VIII. 7, 33.) आवर्तयामि B 4. आवर्तयानि A. B 1. Ca.

P. 377. l. 9. (VIII. 8, 1.) स्तोतृभिः A. B 1. Ca. One expects स्तोतृभ्यः.

P. 378. l. 21. (VIII. 8, 5.) यस्ते ॥ यत्ते A. B 1. Ca.

P. 380. l. 13. (VIII. 8, 10.) व्रियमाणा ॥ स्त्रीयमाणा A. Ca. व्रियाणा B 1.

P. 383. l. 14. (VIII. 8, 12.) अभिप्राप्तावश्रेष्ठं ॥ अभिप्राप्ता श्रेष्ठं A. Ca. प्तो श्रेष्ठं B 1.

P. 385. l. 12. (VIII. 8, 23.) त्रिसंख्या° B. Taylor. संख्या° A. Ca. Ba.

P. 387. l. 18. (VIII. 9, 5.) इत्यादिना ॥ इत्यादि A. Ba. Ca.

P. 390. l. 1. (VIII. 9, 10.) यद्यथा after युवां from B 1.

P. 392. l. 21. (VIII. 9, 17.) वा after होतः by conjecture.

P. 394. l. 24. (VIII. 10, 4.) अतस्त्रितयादपि स्यानात् । B 4. अतस्त्रितया परित्याणादपिनात् । B 1. अतस्त्रितयादपि नात् । Ca. A.

P. 396. l. 1. (VIII. 10, 4.) A. omits all after प्रत्यवायरहितस्य to the end of the fifth Ashṭaka.

MSS. for the sixth Ashṭaka.

A. Colebrooke—The text is omitted.

C. Mill, C. Wilson, and Ca. very corrupt.

Ba. (B. Stevenson) and Bb. (B. Taylor) give both only an extract, but B. Taylor contains marginal additions and corrections.

P. 402. l. 3. (VIII. 12, 1.) सोमपानज° B. सोमपानाय ज° A. Ca.

P. 402. l. 19. (VIII. 12, 2.) अपनयनेन Bb. अपनयने A. Ca. Ba. अपन्येन C.

P. 405. l. 3. (VIII. 12, 8.) लुङि सिपि मंत्रे ॥ लुङि सि -- मंत्रे C. लुङि सिमंधेत्रे A. Ca.

P. 407. l. 3. (VIII. 12, 12.) स्तुत्यगुण° ॥ स्तुत्यागुण° A. B. C. Ca.

P. 407. l. 12. (VIII. 12, 13.) व्यत्ययेन etc. ॥ व्यत्ययेन् परस्य° A. Ca.: cf. Páṇ. VI. 1, 8, 3.

P. 407. l. 14. (VIII. 12, 13.) हविः is evidently left out after शुद्धं.

P. 410. l. 7. (VIII. 12, 20.) वा after प्रापयितारं by conjecture.

P. 410. l. 18. (VIII. 12, 21.) कीर्त्तयः पूर्वीः B. कीर्त्ते विश्वा विश्वानि सर्वाणि वसूनि के पूर्वीः A. C. Ca.

P. 412. l. 17. (VIII. 12, 26.) The quotation occurs more complete Rv. I. 55, 2.

P. 416. l. 15. (VIII. 13, 3.) तमे to the end of the verse from Ca. तय वृधे वर्धनार्थं सखा भव B.

P. 416. l. 25. (VIII. 13, 4.) बर्हिषो यज्ञस्य वि राजसि ॥ बर्हिषो यज्ञ वि वा रा° A. Ca. बर्हिषः वेद्या स्तीर्णे बर्हिषि वि र° B.

P. 417. l. 7. (VIII. 13, 5.) ईमहे याचामहे B.

P. 417. l. 8. (VIII. 13, 5.) वेदितारं ॥ विदि° A. Ca.

P. 417. l. 9. (VIII. 13, 5.) आहर B. आहर इति A. Ca.

P. 417. l. 17. (VIII. 13, 6.) Either अकरोत् is left out after °समर्थाः or शृधु प्रसहने should stand immediately after अकरोत्.

P. 419. l. 23. (VIII. 13, 12.) व्याप्निमत् ॥ दीप्निमत्?

P. 421. l. 20. (VIII. 13, 17.) वृक्षस्य शाखा इव from B. Ca.

P. 422. l. 22. (VIII. 13, 20.) ज्ञायते वर्तते ॥ जानन्वर्तते Bb. तानन् वर्तते Ba. जावर्तते A. जान्वर्तते Ca.

P. 422. l. 22. (VIII. 13, 20.) बलिवि° A. Ca. बल° B.

P. 424. l. 13. (VIII. 13, 25.) ऋषिभिरुत्पादिताभिः by conjecture. ऋषिरुच्यतिताभिः A. Ca. ऋषि -- त्यतिताभिः C.

P. 424. l. 23. (VIII. 13, 26.) हेतोः B. होतुः A. Ca.

P. 425. l. 8. (VIII. 13, 27.) प्राप्नवसू C. Mill. प्रतवसु A. Ca. प्रथितवसू for प्रत्नवसू?

P. 425. l. 24. (VIII. 13, 29.) स्यः after हिंसित्र्यः A. Ca. Perhaps सत्यः.

P. 426. l. 2. (VIII. 13, 29.) दक्षावरं A. sec. man. दाक्षावरं Ca. and A. pr. man.

P. 428. l. 25. (VIII. 14, 5.) कृत्वेति ॥ कृतेति A. Ca.

P. 429. l. 8. (VIII. 14, 6.) After वर्धमानस्य, at the end of the page, several leaves are wanting in Ca., which are supplied by a modern hand. The lacuna extends as far as VIII. 17, 6. The supplementary leaves agree with C.

P. 430. l. 5. (VIII. 14, 9.) दृढीकृतानि ॥ दृढीकृता A. दृ - कृता C.

P. 431. l. 13. (VIII. 14, 13, 14.) The last word of the 13th verse (something like पराजिग्ये) and the beginning of the 14th are wanting in A. C. B. has the following, but put in a wrong place: हे इंद्र मायाभिः उत्सिसृप्सतः सर्वत्र प्रसरतः द्यां आरुरुक्षतः द्युलोकं आरोहतः दस्यून्.

P. 433. l. 4. (VIII. 15, 3.) शत्रु° ॥ शत्रहन्नादि° C. शत्रुहन्नादि A. शत्रून् B.: cf. VIII. 15, 11.

P. 433. l. 18. (VIII. 15, 4.) येषां after उशब्दः A. C.

P. 434. l. 2. (VIII. 15, 5.) यद्वा to विशेषेण from C.

P. 435. l. 18. (VIII. 15, 10.) स्तोतृतमो जज्ञिषे after दातृतमो जज्ञिषे C.

P. 435. l. 20. (VIII. 15, 10.) सर्वाणि ॥ सर्वाभ्यो A. सर्वा C. In the second explanation, which was caused by Sáyaṇa's taking मंहिष्ठ in a different meaning, the interpretation of स्वपत्यानि (something like शोभनपुत्रादिभिः सहितानि धनानि) is omitted. यद्वा inserted by conjecture.

P. 438. l. 11. (VIII. 16, 5.) पक्षपातवचनाय only in A.

P. 439. l. 25. (VIII. 16, 11.) अतिपालयतु, at the end, only in A.

P. 440. l. 15. (VIII. 17, 1.) आद्यस्तृचो ॥ आद्या चा° A. आद्या° C.: cf. Rv. I. 7, 1.

P. 441. l. 6. (VIII. 17, 3.) Ca. wanting.

P. 441. l. 21. (VIII. 17, 5.) दक्षिणभेदेन ॥ येदेन A. यदेन C. Mill.

P. 441. l. 22. (VIII. 17, 5.) स चासिक्तः wanting in B., placed in A. C. after चेति.

P. 442. l. 4. (VIII. 17, 6.) Ca. begins again.

P. 443. l. 23. (VIII. 17, 12.) शाचिपूजन ॥ शाचिषा A. Ca.

P. 443. l. 25. (VIII. 17, 12.) यतः by conjecture.

P. 444. l. 5. (VIII. 17, 13.) स्वयमेव ॥ स्वयं ते तव A. Ca.

P. 444. l. 21. (VIII. 17, 14.) °संपादिनां B. °संपादितानां A. Ca.

P. 445. l. 13. (VIII. 18, 1.) द्वाविंशत्यृचं ॥ द्वाविंशर्चं MSS. ut sæpe.

P. 445. l. 23. (VIII. 18, 1.) देवादीनां A. Ca.; deest in B. It should be देवानां.

P. 448. l. 17. (VIII. 18, 9.) च वातु अनुवर्ततां B. चानुवर्ततां A. Ca.

P. 449. l. 1. (VIII. 18, 10.) शिष्यते ॥ शिष्टंते A. शिष्टाते Ca.

P. 450. l. 12. (VIII. 18, 14.) अयमर्थः ॥ अयमर्थः Ca. अमर्थः A.; deest in B.

P. 452. l. 15. (VIII. 18, 20.) स्वामिनां । A. Ca.; deest in B.

P. 453. l. 12. (VIII. 19, 1.) After रा (of राजाना) two leaves are wanting in Ca., which are supplied from another MS. of about the same date.

P. 454. l. 2. (VIII. 19, 1.) लिटि after वहेः C.

P. 454. l. 9. (VIII. 19, 2.) ऋषिः to विभूतराति from B.

P. 454. l. 10. (VIII. 19, 2.) इमं ॥ इंद्रं B.

P. 454. l. 12. (VIII. 19, 2.) नियंतारं from B.

P. 454. l. 16. (VIII. 19, 5.) यश्च वेदेन to परिचरति from B.

P. 456. l. 21. (VIII. 19, 8.) साधकाः ॥ साधक A. C. रक्षणानि B. instead of धारणानि.

P. 457. l. 14. (VIII. 19, 10.) जयादिकं, and then स तादृशो जनो to the end, from B.

P. 458. l. 24. (VIII. 19, 14.) निशान° ॥ निष्यान° A. Ca.

P. 459. l. 22. (VIII. 19, 16.) परिचरेमहि from B.

P. 462. l. 4. (VIII. 19, 22.) प्रयच्छेत्यर्थः A. Ca. प्रयच्छत इत्यर्थः B., which may be right.

P. 462. l. 5. (VIII. 19, 22.) वाग्भिः from B.

P. 463. l. 12. (VIII. 19, 25.) ये यथा etc. The passage is printed according to A. Ca.; C. Mill has यथापासते तदेव भवतीति ।. Neither of these readings is right.

P. 463. l. 13. (VIII. 19, 25.) भवेयमिति ॥ भवति A. Ca.

P. 463. l. 22. (VIII. 19, 26.) पापया after अत एव A. B. Ca.

P. 465. l. 16. (VIII. 19, 31.) शकटनीडेऽवस्थानात् B. °नीलेऽवस्थान् A. Ca.

P. 467. l. 2. (VIII. 19, 35.) यजमानेषु from Ca.

P. 467. l. 18. (VIII. 19, 37.) No commentary is given in A. C. Ca. B. has उताप्येतत् यदुक्तं मे मह्यं प्रयियोः अश्वादिषः श्यामवर्णानां प्रणेता प्रकर्षेण नेता मह्यमदात् क्क पुनरसावदात् सुवास्त्वाः सुष्ठु निवासायाः नद्याः अधि तुग्वनि तीर्थेऽधि एतददात् मह्यं सुवास्तु नाम नदी तुग्व तीर्थं भवतीति निरुक्तं अग्रतो गामी भवद्वसुः भावयता बहूनां पूजितलक्षणः दियानां दानार्हाणां गवां पतिः ताश्च गाः एतत्संख्यायुक्ताः ॥ Cf. Nir. IV. 15.

P. 468. l. 3. (VIII. 20, 1.) हे प्रस्थावानः to मा from B. महत by conjecture.

P. 468. l. 12. (VIII. 20, 2.) महांतः ॥ तद्वातः A. Ca. ऋभुक्षाः is one of the महन्नामानि in the Naighaṇṭuka.

P. 468. l. 15. (VIII. 20, 2.) कामयमाना by conjecture; the rest from B.

P. 468. l. 23. (VIII. 20, 3.) महतां to the end from B.

P. 469. l. 9. (VIII. 20, 4.) दुःखेन युज्यते B. दुःखे ज्यते A. Ca.

P. 469. l. 12. (VIII. 20, 4.) सर्वोक्तं after पूर्वोक्तं A. Ca.

P. 470. l. 4. (VIII. 20, 6.) आंत° ॥ अंत° A. B. Ca.

P. 471. l. 2. (VIII. 20, 8.) बलनाय ॥ Cf. Rv. I. 75, 1, etc.

P. 471. l. 11. (VIII. 20, 9.) विशेष्यते ॥ विशेषांतो A. विशेषांतौ Ca.

P. 472. l. 5. (VIII. 20, 11.) शक्रादीन्या° ॥ शत्र्यान्या° A. Ca.

P. 473. l. 8. (VIII. 20, 14.) हीनः ॥ नहिनः A. Ca.; deest in B.

P. 475. l. 8. (VIII. 20, 19.) शक्रान् ॥ शत्रून् C. सत्कृतन A. Ca. सेक्रून् B.

P. 476. l. 9. (VIII. 20, 22.) रुक्मं after आभरणं A. B. Ca.

P. 476. l. 13. (VIII. 20, 22.) धारयितव्ये etc. ॥ धारयितव्य स्तोत यज्ञे A. Ca.

P. 477. l. 6. (VIII. 20, 24.) स्तोत्रीभिः A. Ca. after कल्याणीभिः.

P. 478. l. 20. (VIII. 21, 1.) तदानुरूपतृचस्य and अनुरूपतृचस्य repeated in A. Ca.

P. 480. l. 19. (VIII. 21, 5.) दधिपयसी—उच्येते ॥ दधिपयस्या A. दधिपयश्य Ca. उच्यते A. Ca.

P. 481. l. 20. (VIII. 21, 7.) सुभ्व्य° ॥ सुव्य° A. Ca.

P. 481. l. 22. (VIII. 21, 7.) ते त्वां etc. ॥ त त्वं महांतामिति जानंतो वनंता वयं भवता रक्षंत इति A. जानंता Ca.; the rest like A.

P. 482. l. 4. (VIII. 21, 8.) हे वज्रिन् वज्रिवन् इंद्र B.

P. 483. l. 3. (VIII. 21, 10.) हरितवर्णाश्वोपेतं from B.

P. 483. l. 6. (VIII. 21, 10.) य before एवं सति A. Ca.

P. 484. l. 15. (VIII. 21, 13.) यत्र B. यत्र A. Ca.

P. 484. l. 25. (VIII. 21, 13.) The end of the commentary which is wanting in

A. Ca. is supplied by B.: यदा मानवस्य नदत्तुं दानादिराहित्यं समूहसि निराकरोषि यष्टृत्वं कृणोषि करोषि आदित् अनंतरमेव पितेव सन् तेन हूयसे ॥

P. 485. l. 24. (VIII. 21, 16.) धनादिभिः ॥ नादिभिः A. Ca. आ B.

P. 485. l. 25. (VIII. 21, 16.) कैश्चित् ॥ कश्चित् A. B. Ca.

P. 486. l. 19. (VIII. 21, 18.) वर्तते । तान् ॥ तान् B. ततं ततान् A. Ca.

P. 486. l. 19. (VIII. 21, 18.) धनैस्तनोति ॥ धनौ सनोति A. Ca. सनोति B.

P. 487. l. 9. (VIII. 22, 1.) उपक्षपयितारं ॥ उपजनायतारं A. Ca.: cf. दसु उपक्षये.

P. 487. l. 20. (VIII. 22, 2.) युद्धेषु ॥ युक्तेषु A. यक्तेषु Ca.

P. 488. l. 14. (VIII. 22, 4.) मंत्रांतरं ॥ मंत्रांतरं सति A. Ca.

P. 489. l. 13. (VIII. 22, 6.) वृकेण वृको लांगलं etc. ॥ वृकेण लांगलेखनं कुरुथः । शुभस्पती उदकस्य पालयिता भवति । विकर्त्तनादिति यास्कः । तेन लांगलेन यवनामकं धनं वां कर्षथः । पुनश्च तस्मै विलेखनं कुरुथः । शुभस्पती etc. A. Ca. वृकेण लांगलेन यवनामकं धनं वां कर्षथः C. वृकेण लांगलेन यवं यवनामकं धान्यं कर्षथः । पुनश्च तस्मै etc. B. The confusion in A. Ca. arises from the copyist having originally skipped a line after लेखनं कुरुथः.

P. 489. l. 15. (VIII. 22, 6.) यज्ञदिने B. पक्षदिने A. Ca.

P. 489. l. 23. (VIII. 22, 7.) अस्मान् ॥ अस्माकं A. B. Ca.

P. 489. l. 23. (VIII. 22, 7.) आगच्छतं B. गच्छतौ A. Ca.

P. 490. l. 25. (VIII. 22, 10.) अवथः to राजानं from B.

P. 491. l. 10. (VIII. 22, 11.) अधृतगमनाः ॥ अधृतधनाः A. B. Ca.

P. 491. l. 25. (VIII. 22, 12.) वंदनो मायाभिः ॥ वंदनमालाभिः A. Ca.

P. 492. l. 18. (VIII. 22, 14.) स्तूयमानमार्गौ ॥ स्तूयमार्गौ A. Ca.

P. 492. l. 21. (VIII. 22, 14.) रुद्रौ उग्रौ B.

P. 493. l. 3. (VIII. 22, 15.) सचनीय° ॥ सेचनीय° A. B. Ca. सचनी° C. Mill. The right reading is probably सचन°.

P. 493. l. 15. (VIII. 22, 16.) ऊतिभी रक्षाभिः from B.

P. 494. l. 7. (VIII. 22, 18.) प्रयच्छति ॥ प्रच्छति A. Ca.; deest in B.

P. 494. l. 9. (VIII. 22, 18.) त्वक्षो B. C. त्वभो A. Ca.

P. 497. l. 1. (VIII. 23, 7.) हे देवाः B. before चर्षणीनां.

P. 497. l. 1. (VIII. 23, 7.) यष्टृत्वेन ॥ यष्टव्येन B. यष्टृ यष्टव्येन A. Ca.

P. 497. l. 10. (VIII. 23, 8.) दत्तयज्ञवति ॥ धत्तयज्ञं प्रति A. Ca. यज्ञं प्रति B. धत्तयज्ञं C. Mill.

P. 499. l. 22. (VIII. 23, 15.) माययापि तस्य ॥ मायापि तस्य A. Ca. मापितस्य B.

P. 500. l. 15. (VIII. 23, 17.) गृह ॥ सह A. B. Ca.

P. 503. l. 2. (VIII. 23, 24.) °परिहारेण ॥ °परिपूरेण A. Ca.

P. 503. l. 21. (VIII. 23, 26.) मानुषाणां after मानुषा A. Ca.

P. 504. l. 21. (VIII. 23, 29.) प्रदातासि from B.

P. 505. l. 26. (VIII. 24, 1.) इत्त्व° ॥ इति° A. Ca.

P. 506. l. 18. (VIII. 24, 3.) नानाविधान्नोपेतं ॥ नानाविधानोपेतं A. Ca. B.

P. 506. l. 18. (VIII. 24, 3.) आ before संपादय, meant for आहर, A. Ca. आ सपा C. Mill.

P. 507. l. 1. (VIII. 24, 4.) निरेकं a second time by conjecture.

P. 507. l. 26. (VIII. 24, 6.) तथा मनो by conjecture.

P. 509. l. 3. (VIII. 24, 9.) नर्तयि° ॥ वर्तयि° A. B. Ca.

P. 510. l. 10. (VIII. 24, 12.) यज्ञसे deest in B.

P. 511. l. 18. (VIII. 24, 15.) स्तुतिकर्मा C. कर्मा A. Ca.

P. 512. l. 3. (VIII. 24, 16.) The explanation of सदावृधः from B.

P. 512. l. 11. (VIII. 24, 17.) उपलक्षणं ॥ पलक्षणं A. Ca. The true reading would be उपलक्षणमेतत्.

P. 512. l. 12. (VIII. 24, 17.) छांदस आगमः ॥ छांदसो वोम A. Ca.

P. 512. l. 13. (VIII. 24, 17.) सर्वैः ॥ र्वै A. Ca.

P. 512. l. 26. (VIII. 24, 18.) A. Ca. have a lacuna after आह्वया-, which extends to verse 23. This lacuna is supplied in Ca. by another hand, apparently copying from C. Mill, which here agrees in all material points with B.

P. 514. l. 12. (VIII. 24, 21.) Ca. (in the supplementary leaf) adds at the end, यद्वा येन दत्तं धनं सर्वं शत्रुजनमभिभवति येन दत्तं धनमादायसतः शत्रूनभिभवतीत्यर्थः ॥

P. 515. l. 5. (VIII. 24, 23.) दशधा A. Ca. दशमो?

P. 515. l. 13. (VIII. 24, 24.) संबोध्याह ॥ संबोध्य A. Ca.

P. 515. l. 16. (VIII. 24, 24.) भवंतीति ॥ भवंति A. Ca.

P. 515. l. 16. (VIII. 24, 24.) यजमानानामिव ॥ यजमानामांरा A. Ca.

P. 515. l. 17. (VIII. 24, 24.) परिपदां समानाधिकरणः ॥ परिपदी समानक A. Ca.

P. 516. l. 21. (VIII. 24, 27.) ऋून् etc. ॥ ऋून् मनुष्यान् ऋणोते° A. Ca. नृन् मनुष्यान् क्षणोति B.

P. 516. l. 23. (VIII. 24, 27.) किं पुनः तं ॥ किं पुना A. Ca. किं पुनर्हंतीत्यर्थः B.

P. 517. l. 17. (VIII. 24, 28.) प्रापितवत्यसि ॥ प्रापितवानसि A. Ca.

P. 517. l. 19. (VIII. 24, 28.) करोषि ॥ करोति A. Ca.

P. 517. l. 25. (VIII. 24, 29.) आदत्तवान् ॥ दत्तवान् A. Ca.

P. 518. l. 13. (VIII. 24, 30.) यदा ॥ यथा A. Ca.

P. 518. l. 18. (VIII. 25, 1.) -स्त्रिसो to उष्णिग्गर्भा supplied from C. B.

P. 520. l. 16. (VIII. 25, 5.) बलाद्वेग ॥ बलाद्वेग A. Ca. They are the grandsons of बल (शवस्), and वेग proceeds from बल.

P. 520. l. 17. (VIII. 25, 5.) वास्तुस्था after वास्तु A. Ca.; not in C.

P. 521. l. 4. (VIII. 25, 6.) वृष्यवेला तदा ॥ वृष्यवेजानाद A. Ca.

P. 522. l. 6. (VIII. 25, 9.) B. has अनुल्बनेन अग्नेः तेजवत् दुःसहेन चक्षसा व्याप्ततेजसौ ॥

P. 522. l. 7. (VIII. 25, 9.) होरातयोः ॥ होतातयोः A. Ca.; not in B. होत्वध्वर्योः?

P. 523. l. 7. (VIII. 25, 12.) पालनवत्त्वात् ॥ पालनैवत्वान A. Ca.

P. 523. l. 10. (VIII. 25, 12.) कर्म ॥ कर्मेक A. Ca.

P. 524. l. 23. (VIII. 25, 16.) व्रतानि कर्माणि B. प्रति कर्मणा A. Ca.

P. 525. l. 15. (VIII. 25, 18.) तयोः पर्यंतान् ॥ तयोरपानति A. Ca. तयोः अंतरान् B. B. has अंतरान्, as an explanation of अंतान्, in the beginning of the verse.

P. 525. l. 24. (VIII. 25, 19.) रूपं by conjecture.

P. 526. l. 6. (VIII. 25, 20.) One expects तस्मिन् before वचः.

P. 526. l. 18. (VIII. 25, 21.) लुक् ॥ षष्ठी A. Ca.

P. 527. l. 3. (VIII. 25, 22.) उक्षण् ॥ उक्षण A. Ca. Cases where the base of a noun is thus quoted are not unfrequent in Sáyaṇa.

P. 527. l. 3. (VIII. 25, 22.) वृद्धि° ॥ वृद्ध° A. pr. man. वृद्ध° Ca. and A. margin.

P. 527. l. 16. (VIII. 25, 23.) नु कुशलं ॥ स्वकुशलं A. Ca.

P. 527. l. 17. (VIII. 25, 23.) आयुध° ॥ अधुय A. Ca.

P. 527. l. 18. (VIII. 25, 23.) भवेतां ॥ भवेन A. Ca.; deest in B.

P. 527. l. 26. (VIII. 25, 24.) उचितौ ॥ अस्थितौ (अत्थितौ) A. Ca.

P. 528. l. 3. (VIII. 25, 24.) अग्रहीषं ॥ अगृहीतं A. B. Ca.

P. 529. l. 3. (VIII. 26, 2.) ततं ॥ A. Ca.

P. 530. l. 9. (VIII. 26, 5.) रोदनशीलौ रुवंतौ वा ॥ रोदनशीले दवत्यौ वा A. Ca. रोदनशीलौ B.

P. 530. l. 10. (VIII. 26, 5.) संक्लेशयतं etc. ॥ सकेदयतं । हतमित्यर्थः । पशु हिंसासंकेदनयोरिति क A. Ca.: cf. Dhátup. XVII. 55.

P. 530. l. 20. (VIII. 26, 6.) मादनशील etc. ॥ मादनशीलवंशरीरकांनी ये युवां रूपं पश्यंति वेतुतत्वैवं A. Ca.

P. 531. l. 7. (VIII. 26, 7.) तैरप° ॥ तैरुष° A. तैरुष्य Ca. केनापि च्यावनीयौ B.

P. 532. l. 12. (VIII. 26, 10.) °गवामपनेतॄन् ॥ गवामानेतॄन् B. गवासानेतृत A. Ca.

P. 532. l. 21. (VIII. 26, 11.) आत्मायत्ततया ॥ आत्मांयतया A. Ca.

P. 534. l. 15. (VIII. 26, 16.) क्रतौ and इति after हवानां by conjecture.

P. 535. l. 3. (VIII. 26, 17.) अमनुष्यौ ॥ मनुष्यौ A. Ca.

P. 536. l. 3. (VIII. 26, 20.) कर° ॥ करललास्फालनैराश्वाश्वपेषणीया A. Ca. भुजास्फालन° Rv. III. 36, 4.

P. 536. l. 8. (VIII. 26, 21.) A. Ca. leave out the verses and mark a lacuna. The Viniyoga is given from Ásval. III. 8.

P. 536. l. 23. (VIII. 26, 22.) After अभिषुत a lacuna in A. Ca., supplied from B.

P. 537. l. 9. (VIII. 26, 23.) सर्वतो दिक्षु ॥ °दिक्षं A. Ca. °दिषु B., C. Mill.

P. 537. l. 9. (VIII. 26, 23.) अश्वावावह ॥ अश्व्यावाह A. Ca.

P. 537. l. 19. (VIII. 26, 24.) सुप्त A. Ca.; deest in B.

P. 537. l. 23. (VIII. 26, 24.) न । यथा and afterwards ग्रावाणं from B.

P. 540. l. 9. (VIII. 27, 4.) वा after सर्वज्ञा by conjecture.

P. 540. l. 20. (VIII. 27, 5.) शुश्रूषुतया प्राप्तव्ययेत्यर्थः । तया ॥ शिश्रूषनया प्रातव्यत्ययेत्यर्थः । गतया Ca. A. शश्रूषन पाप्तव्ययेत्यर्थः । गतया C. Mill. प्राप्तव्यतया गतया B. The reading is very doubtful.

P. 540. l. 22. (VIII. 27, 5.) सदने षदन A. Ca.

P. 542. l. 22. (VIII. 27, 9.) णिच्त्वात् and णिच् ॥ णिस्त्वात् and णिङ् A. Ca.: cf. Dhátap. §. 34.

P. 544. l. 7. (VIII. 27, 12.) वा before व्यत्ययेन A. Ca.

P. 545. l. 2. (VIII. 27, 14.) ऽपरं by conjecture.

P. 545. l. 12. (VIII. 27, 15.) °माणत्वादस्मत् ॥ °माणास्मत् A. Ca.

P. 546. l. 23. (VIII. 27, 18.) ऋजुगमने प्रस्थे by conjecture. अज्र is explained as पर्वत or मेघ. ऋजुगमनप्रेरन् A. Ca. Probably some omission has taken place, and रन् formed part of a grammatical explanation.

P. 547. l. 11. (VIII. 27, 19.) धनं मनवे ॥ धने मध्ये A. Ca.

P. 548. l. 19. (VIII. 27, 22.) प्राम्रुम: A. Ca. is a mistake for प्राम्रुयाम.

P. 551. l. 9. (VIII. 29, 1.) °देवतं ॥ °देवता: A. Ca.

P. 551. l. 10. (VIII. 29, 1.) सोम्यं A. Ca. सौम्यं?

P. 551. l. 10. (VIII. 29, 1.) शवल° ॥ सबल° A. Ca. B.

P. 551. l. 12. (VIII. 29, 1.) किरणैस्तावदुह्नते चंद्रमसि दुःखोपशमनानि ॥ किरणैः तावपुदते चंद्रमसि सर्वे-स्वदुःखापशमनेन A. and Ca. The copyist of Ca., however, seems to have written तावुपुदते. सर्वेस्व is only an erroneous repetition of सर्वस्य.

P. 551. l. 13. (VIII. 29, 1.) रात्नयश्चंद्रनेतृका: ॥ रास्त्रय: चंद्रनेतृक: A. Ca.

P. 553. l. 3. (VIII. 29, 6.) यथा before चोर: repeated by conjecture.

P. 553. l. 4. (VIII. 29, 6.) तस्य before सहायेभ्यो A. Ca.; deest in B.; perhaps स्वसहाये°. स्यसहायेभ्यो C.

P. 554. l. 2. (VIII. 29, 9.) द्वा द्वौ to अत्नय: from Ca. The beginning of the tenth verse is wanting in A. Ca. एके अत्नय: महि महत् साम त्रिवृत्पंचदशादि मन्वत अमन्यत तदेव अर्चंत: पूजयंत: एतादृशा: अतादृशा: etc. B.

P. 554. l. 17. (VIII. 30, 1.) शिशुर्नास्ति ॥ शिशुर्नास्ति खलु B. शिनास्ति कल्पनया नास्तीत्यर्थ: A. Ca. कल्पांतता?

P. 555. l. 4. (VIII. 30, 2.) लेटि—लुग° ॥ लोटि—नुग° A. Ca.

P. 555. l. 13. (VIII. 30, 3.) धनादिमंतश्च ॥ धनादि मंतश्च A. Ca.

P. 555. l. 14. (VIII. 30, 3.) मानवात्पित्र्यात् etc. ॥ मानवान मनु: सर्वेषां मनु: पिता नत आगत् (आगतात् Ca.) परावत: पिता मुहुरं मार्गं चक्रे तस्मात्पथो etc. A. Ca. मानवात् पित्र्यात् सर्वेषां मनु: पिता तत: आगतात् परावत: दूरात् पथ: मार्गात् etc. B.

P. 555. l. 17. (VIII. 30, 3.) अस्मानपनयत ॥ मास्मानपनयत A. Ca. तस्मात् मार्गात् अपनयत । B.

P. 555. l. 25. (VIII. 30, 4.) विश्वानरोऽग्नि: ॥ वैश्वा° A. Ca.

P. 557. l. 8. (VIII. 31, 3.) दीप्तिमान् रथो रंहणशील: etc. ॥ द्युमान् दीप्तिमान् रथ: असत् B. द्युमान् दीप्तिमान् शीलो स्यंदन: देवानां हवि: प्रदानरूपेण यू—यज्ञेन Ca. A. agrees with Ca., but has only न् instead of दीप्तिमान्.

P. 557. l. 12. (VIII. 31, 3.) येन मे रथो ॥ यो है म रथै A. Ca. हैमरथै C. Mill. Very doubtful.

P. 557. l. 17. (VIII. 31, 4.) After शीलं A. Ca. have यतीत्यर्थ:, C. Mill तीत्यर्थ: ॥

P. 557. l. 18. (VIII. 31, 4.) धेनु: before धिनोति A. Ca.

P. 557. l. 19. (VIII. 31, 4.) दिवेदिवे etc. ॥ दिवे दिवैर्दुह्यते A. Ca. दिवेदिवे दुहे देवै: दुह्यते B.

P. 558. l. 5. (VIII. 31, 5.) अन्नादीन् A. Ca. दीनि B. Immediately afterwards all MSS. have again अन्नादीन्, though it is grammatically wrong.

P. 558. l. 12. (VIII. 31, 6.) प्रशव्यान् ॥ A. Ca. B. प्राशितव्यान्?

P. 558. l. 15. (VIII. 31, 6.) A. Ca. have सुप्यत इत्यर्थ: after न गच्छत: ॥

P. 558. l. 19. (VIII. 31, 7.) नापिह्नुत: ॥ अपिह्नुत: A. B. Ca.

P. 559. l. 4. (VIII. 31, 8.) तत्रापि A. B. Ca.

P. 559. l. 23. (VIII. 31, 10.) स्वर्गपुष्पफल° A. स्वर्गफलपुष्प Ca. फलपुष्प° B.

P. 559. l. 24. (VIII. 31, 10.) युक्तानां from B. स्वर्ग seems a later addition.

P. 560. l. 1. (VIII. 31, 10.) भवतो ॥ भवथ A. Ca. सहितस्य B.

P. 561. l. 6. (VIII. 31, 10.) क्षेत्रो A. B. Ca.

P. 561. l. 16. (VIII. 31, 15.) तद्वत् । यो देवानां from B.

P. 562. l. 1. (VIII. 31, 16.) देवानां मन इयक्षति ॥ देवानां न इयक्षति Ca. न इयक्षति A. हे यजमान यः हविर्भिः देवानां मनः इयक्षति B.

P. 562. l. 22. (VIII. 31, 18.) आशु° by conjecture.

P. 563. l. 14. (VIII. 32, 1.) A. Ca. have between मादनं and प्र कृतानि the passage which is inserted after °स्थाने to तृचौ । आ° ६. १२. । इति ॥

P. 563. l. 16. (VIII. 32, 1.) अच्छावाकवादे etc. ॥ अच्छावाकः पत्नीयजमानस्थान A. आच्छादको पत्नी-यजमानस्थान Ca. Instead of पत्नीयजमानस्थान we expect प्रत्यस्मा इत्यस्य तृचस्य स्थाने. Cf. Rv. VIII. 60, 10.

P. 565. l. 20. (VIII. 32, 9.) अश्विनोऽश्वयुक्तान् कृधि from B.

P. 565. l. 21. (VIII. 32, 9.) धनवतश्च C. मेघवतश्च A. Ca. धनिनश्च B.

P. 566. l. 10. (VIII. 32, 11.) इदं to एव from B.

P. 566. l. 23. (VIII. 32, 13.) शोभनपारणश्च ॥ शोभनवरणश्च A. Ca. शोभनाचरणश्च B. शोभनवर्णश्च C. Mill. Cf. Rv. III. 50, 3; III. 39, 8.

P. 567. l. 18. (VIII. 32, 16.) ब्रह्मचारी ॥ ब्रह्मसूचारि Ca. and A. pr. man.? ब्रह्मचारि A. sec. man.

P. 567. l. 23. (VIII. 32, 17.) Ca. omits all from the first स्तुत एवेंद्र to ब्रह्माणि ।; the lacuna is supplied in A. in the margin. B. has an independent explanation.

P. 570. l. 24. (VIII. 32, 29.) From सोमरूप° to सोमपे° in the 30th verse taken from B. A. Ca. mark a lacuna.

P. 571. l. 14. (VIII. 33, 1.) सूक्तं च to अनुरूपः from Ca. and C. Mill. There is still some mistake, as the third Viniyoga refers to the first.

P. 572. l. 13. (VIII. 33, 3.) देहि from B.

P. 573. l. 14. (VIII. 33, 6.) अपरिवृतः ॥ अवृतः A. Ca. आवृतः B. अपवृतः A. by correction in the margin.

P. 573. l. 15. (VIII. 33, 6.) अवः ॥ अवं A. Ca.; deest in C. Mill.

P. 573. l. 26. (VIII. 33, 7.) पुरः शत्रुपुराणि B.

P. 574. l. 24. (VIII. 33, 10.) वृषभिश्च ॥ वृषाश्च Ca. वृषांश्च A. वृषैश्च B.

P. 575. l. 7. (VIII. 33, 11.) अश्वरशनाः A. B. Ca.

P. 578. l. 8. (VIII. 34, 1.) वसुरोचिषो B. वसुमन्तोविनो A. Ca.

P. 578. l. 19. (VIII. 34, 1.) स्वर्गं B. --स्वर्गं A. कुर्वस्वर्गं Ca. C.

P. 580. l. 1. (VIII. 34, 6.) The commentary to this verse is taken from B.; left out in A. Ca.

P. 581. l. 10. (VIII. 34, 10.) अर्येश्वर । A. B. Ca.

P. 581. l. 18. (VIII. 34, 11.) उपश्रुत्युपश्रुतौ ॥ उपश्रुति उपश्रुतः A. उपश्रुते Ca. उपश्रुति B.

P. 582. l. 16. (VIII. 34, 14.) धनानि is probably omitted after वा.

P. 582. l. 22. (VIII. 34, 15.) वस्तूनि A. Ca. वसूनि B.

P. 583. l. 12. (VIII. 34, 18.) वनस्पतयो before वनस्य A. Ca.

P. 583. l. 12. (VIII. 34, 18.) म्रातिष्ठमिति ॥ म्रातिष्ठति A. Ca. म्रातिष्ठं B.

P. 584. l. 16. (VIII. 35, 3.) The commentary on this, the following, and the 6th verses is supplied from B.

P. 586. l. 13. (VIII. 35, 9.) गगणं ॥ गगनं B. वा गमनं A. Ca.

P. 589. l. 22. (VIII. 35, 20.) सगोनिव B. सगोणि A. Ca. वस्त्राणि in the margin of A., marked to be inserted after सगोणि.

P. 590. l. 6. (VIII. 35, 21.) यज्ञान् in the margin of A. after म्रध्वरान्.

P. 590. l. 24. (VIII. 35, 23.) यज्ञे ॥ यज्ञ A. Ca.; deest in B.

P. 592. l. 8. (VIII. 36, 2.) रक्ष ॥ रक्षसि A. B. Ca.

P. 593. l. 23. (VIII. 36, 7.) प्राविथ ॥ प्रत्रस्यमाविथ A. Ca. पुरुकुत्सं पुत्रं प्राविथ रक्षिथ B.

P. 595. l. 21. (VIII. 37, 6.) भवसि भव° । A. Ca. B. म्रवसि म्रव° C. Mill.

P. 596. l. 4. (VIII. 37, 7.) ख्नतानि बलानि कामैर्वर्धयन् from B.

P. 596. l. 11. (VIII. 38, 1.) °स्तोत्रियसंज्ञकस्तृचः ॥ स्तोत्रियसंज्ञक A. Ca.: cf. Rv. VI. 60, 7.

P. 596. l. 13. (VIII. 38, 1.) °नीयस्य ॥ नीय° A. Ca.

P. 599. l. 12. (VIII. 39, 2.) ररात्र्णां Pada Taylor, Pada Mill sec. man. म्ररात्र्णां Pada Mill pr. man. and A. B. Ca. in the commentary.

P. 601. l. 14. (VIII. 39, 7.) म्रपि ॥ म्रप्या A. Ca.

P. 601. l. 23. (VIII. 39, 8.) After सप्तमानुषः B. adds सप्तहोता.

P. 602. l. 23. (VIII. 40, 1.) ऊरुभाग ॥ उरुभीग A. Ca. उन्ननीयं C. Mill.

P. 603. l. 1. (VIII. 40, 1.) होतकाः स्वशस्ते C. Mill. होतका स्वाशस्ते Ca. क स्तो A.

P. 603. l. 1. (VIII. 40, 1.) म्रारंभणीयाभ्य ॥ म्रारंभणीयारभ्य A. Ca. and C. Mill.

P. 603. l. 12. (VIII. 40, 1.) दत्तं from B.

P. 604. l. 17. (VIII. 40, 4.) हे नाभाक नभाकवत् ॥ हे नभाकवत् B. हे नाभाक नभाकवंतौ A. Ca. हे नाभाक नाभाकवंतौ C. Mill.

P. 605. l. 9. (VIII. 40, 6.) वल्स्या ॥ वल्याः B. तमाया A. Ca.

P. 605. l. 22. (VIII. 40, 7.) वनुयाम च स्तुमः B.

P. 606. l. 13. (VIII. 40, 9.) वस्तो वा A. Ca.

P. 606. l. 15. (VIII. 40, 9.) पूर्वीः । या etc. ॥ पूर्वीर्वयः प्रज्ञां साधंतासाधयन् A. Ca. पूर्वीः बह्वयः प्रज्ञाः नः याः धियः म्रस्मद्गुडयः नु क्षिप्रं साधंत साधयंतु ॥ B.

P. 608. l. 10. (VIII. 41, 1.) After रक्षति B. adds यथा गोपालो गा रक्षति तद्वत्.

P. 608. l. 19. (VIII. 41, 2.) समीप उदये उन्नच्छति A. B. Ca. Sáyaṇa takes उदये for a verbal form, and, if so, the relative pronoun must be inserted.

P. 609. l. 9. (VIII. 41, 3.) त्रिषु A. B. Ca. One expects त्रिषु - - - कालेषु.

P. 609. l. 17. (VIII. 41, 4.) After निर्माता B. begins a new sentence with तस्य वरुणस्य.

P. 609. l. 18. (VIII. 41, 4.) सकृतं B. स्वतुतं A. स्वनुतं Ca.

P. 609. l. 19. (VIII. 41, 4.) रक्षिता ॥ ररक्षिति Ca. ररक्षति A. रक्षति B.

P. 610. l. 13. (VIII. 41, 6.) त्रितं भूर्भुव स्वः त्रिस्थानं । B.

P. 610. l. 24. (VIII. 41, 7.) A. Ca. mark a lacuna. यः वरुणः म्रासु दिक्षु म्रत्क व्याप्तः सन्

आशये जाग्रतो वर्तते यः वरुणः एषां शत्रूणां विश्वा सर्वाणि परि जातानि परितो भूतानि धामानि पुराणि मर्मृशत् विनाशयत् अस्य वरुणस्य पुरो गये रथस्य पुरस्तात् विश्वे सर्वे etc. B.

P. 611. l. 17. (VIII. 41, 9.) अंतरिक्षेऽधि वसतः ॥ अंतरिक्षाधिवश्रुतः A. Ca. अंतरिक्षेऽधि विश्रुतानि B.

P. 611. l. 18. (VIII. 41, 9.) तिस्रो भूमीरधिस्थिता A. Ca. तिस्रो भूमिः द्यौरंतरिक्षं भूमीः त्रिरुत्तराणि तिसृणां अधिस्थितानि B.

P. 613. l. 4. (VIII. 42, 1.) B. has विश्वेत् बहूनि संति ॥

P. 616. l. 7. (VIII. 43, 4.) पृथगिति etc. ॥ पृथगित्यनेन सममव्यंगिति पृथगितोव वाज° Ca. and A. pr. man. पृथगित्यनेन सममव्ययं गिति । पृथगित्येव वाज° A. by correction. The Váj. Sanh., in Weber's edition, has वृथक्.

P. 617. l. 5. (VIII. 43, 8.) After ज्वलन् B. has भस्मतुल्य भवन् ।.

P. 617. l. 23. (VIII. 43, 11.) सोमघृत° ॥ सौमधृते° A. Ca. सोमधृते B.

P. 620. l. 8. (VIII. 43, 21.) प्रभु प्रभुः Ca. प्रभुः प्रभुः A. प्रभुः प्रभु प्रभुः B. The MSS. of the text have here and Rv. VIII. 11, 8, where the same verse occurs, प्रभुः.

P. 620. l. 11. (VIII. 43, 21.) अनु by conjecture.

P. 622. l. 12. (VIII. 43, 30.) गाह° ॥ ग्राहयितव्यानि A. B. Ca.

P. 627. l. 24. (VIII. 44, 19.) वर्धयंतु ॥ वर्धयंति A. B. Ca. The same occurs frequently; see Rv. VIII. 44, 22.

P. 629. l. 24. (VIII. 44, 28.) तं सुखय वा ॥ तसुयवा A. Ca.; deest in B.

P. 633. l. 23. (VIII. 45, 13.) भंक्तारं ॥ भोक्तारं A. B. Ca.

P. 634. l. 4. (VIII. 45, 14.) पणमानं A. Ca. पणिनामानं B.

P. 636. l. 7. (VIII. 45, 23.) मनुष्या A. मनुष्याणां B. Ca. and A. pr. man.

P. 636. l. 21. (VIII. 45, 25.) प्रेरितवान् ॥ प्रेरयितवान् A. B. Ca.

P. 637. l. 19. (VIII. 45, 29.) बुबुरेति A. बुबुरेति Ca. The Naighaṇṭuka I. 12. in Roth's edition has बबुरं and, as a various reading, बुबुरः.

P. 638. l. 9. (VIII. 45, 31.) किं नाकार्षीः ॥ किं माकार्षीः A. B. Ca.

P. 640. l. 6. (VIII. 45, 38.) The end of the commentary is left out in A. Ca. It is supplied in B. in the following way: असिन्वन् अबभ्रन् श्वघ्नीव कितव इव स सोमः त्वामेव प्राप्तः आवयः दृश्यमानाः सर्वे देवाः निवता अधोमुखाः संतः आचरन् निर्गताः.

P. 640. l. 19. (VIII. 45, 40.) हिंस च । तासां ॥ हिंस्य तस्तासां A. हिंस्य त । स्तासां Ca. हिंस्यतः तासां B.

P. 640. l. 24. (VIII. 45, 41.) विमर्शनक्षमे ॥ विमर्शके न क्षमे A. Ca. विमर्षके न क्षमे B. See Benfey, Glossary to Sáma-veda, s. v. *parśána.* The intended interpretation seems to have been "able to withstand friction or a blow;" *vimṛiś* being used in the sense of *ámṛiś.*

P. 641. l. 23. (VIII. 46, 1.) अष्टाक्षरा ॥ अष्टाक्षरवती A. B. C.

P. 641. l. 23. (VIII. 46, 1.) °चतुर्थयोर्द्वा° ॥ °तृतीययोर्द्वा° A. B. Ca.

P. 642. l. 17. (VIII. 46, 1.) The wording of the Sarvánukramaṇí is difficult, and therefore the MSS. vary. उपरिष्टाद्बृहतीबृहत्यौ must be taken as a Dvandva, comprehending verses 18 and 19; उत्तरा is a dual belonging to पंक्ती. MS. E. I. H. 132. reads उत्तरा पंक्तिः संस्तारपंक्तिः ।.

P. 645. l. 7. (VIII. 46, 9.) श्रवाय्यः श्रवणीयः दयः B. after तारकः. The substantive omitted is मदः.

P. 645. l. 13. (VIII. 46, 10.) इति निपातानिपातद्वय° ॥ इति निपातानिपाततद्वय° A. Ca. निपातानिपातद्वय° A. sec. man. अनिपात, if the reading be right, must be taken in the sense of पद.

P. 647. l. 8. (VIII. 46, 15.) मह्यं, instead of मम, A. B. Ca.

P. 647. l. 9. (VIII. 46, 15.) Sáyaṇa seems to have read अद्य instead of अथ. A. has अथेदानीं by correction.

P. 647. l. 11. (VIII. 46, 15.) लिङ्भावात् A. Ca. One expects लिङ्भावात्.

P. 647. l. 20. (VIII. 46, 16.) अद्यापि इदानीमपि A. Ca. अथापि इदानीमपि A. by correction. अथ अति चित् अनंतरमपि B. Here also Sáyaṇa seems to have read अप्यथ or अप्यद्य instead of अत्यथ।.

P. 648. l. 4. (VIII. 46, 17.) वा after एव by conjecture.

P. 649. l. 6. (VIII. 46, 20.) सुसनितः सुष्ठु संभक्तः B. after संभक्तः.

P. 649. l. 7. (VIII. 46, 20.) वा ॥ त्वा A. Ca.

P. 649. l. 17. (VIII. 46, 21.) वशायाम्ब्याय ॥ वशायाख्याय A. Ca.

P. 649. l. 17. (VIII. 46, 21.) कानीतस्तु MS. of the Bṛihaddevatá. कानीतस्य A. Ca.

P. 649. l. 22. (VIII. 46, 21.) कानीते पुत्रे कन्यायाः A. Ca. कानीते कनीतपुत्रे कन्यायाः A. by correction in the margin. कानीते कानीतपुत्रे कन्यायाः पुत्रे B.

P. 650. l. 2. (VIII. 46, 22.) Both Pada and Sanhitá MSS. read here उष्ट्रानां।. See Prátiśákhya I. 357.

P. 650. l. 16. (VIII. 46, 23.) आशवः A. B. Ca. instead of अश्वाः.

P. 651. l. 12. (VIII. 46, 25.) धनस्य ॥ धन A. B. Ca.

P. 651. l. 21. (VIII. 46, 26.) सा before संख्या from B.

P. 651. l. 21. (VIII. 46, 26.) °नां त्रिः to सोमसुद्भिः सोम° from the margin of A. B. (Taylor) makes the same addition in the margin from त्रिः to पृथु°.

P. 652. l. 9. (VIII. 46, 27.) अन्वशात् ॥ अन्वप्सान् Ca. अतप्सान् A.

P. 652. l. 25. (VIII. 46, 29.) अद्वेयं। A. B. Ca.

P. 654. l. 9. (VIII. 46, 33.) योज्य A. Ca. See Páṇ. VII. 1, 38; Benfey, §. 915; M. Bhár. I. 3582.

P. 654. l. 14. (VIII. 47, 1.) लैंगिकः by conjecture.

P. 655. l. 8. (VIII. 47, 2.) यथा from B.

P. 655. l. 18. (VIII. 47, 3.) पक्षा वयो न is not explained again in A. Ca. त वयो न यक्षा पक्षिणः शिशुकानां पक्षोपरि यथा तथा वि यंतन etc. B.

P. 656. l. 12. (VIII. 47, 5.) अवटधि° ॥ अवइधि° A. Ca. अव इति धि° C. Mill.

P. 656. l. 22. (VIII. 47, 6.) Sáyaṇa explains आशवः instead of आश वः.

P. 656. l. 23. (VIII. 47, 6.) यं after यूयं by conjecture.

P. 657. l. 9. (VIII. 47, 7.) प्रवृद्धं परिहारार्थं ॥ अप्रवृद्धं अपरिहारार्थं A. Ca. प्रवृद्धं अपरिहारार्थः C. अभिप्रवृद्धं अपरिहारार्थं B. अपरिहारार्हं ?

P. 658. l. 5. (VIII. 47, 9.) कस्य ॥ यस्य A. B. Ca.

P. 659. l. 26. (VIII. 47, 14.) °शेषेण ॥ °शेषे A. Ca.

P. 661. l. 7. (VIII. 47, 16.) यदेव ॥ तदेव A. B. Ca.

P. 661. l. 8. (VIII. 47, 16.) भोक्तृ इत्यर्थः ॥ भोक्तुरित्यर्थः । A. B. Ca.

P. 661. l. 9. (VIII. 47, 16.) यदेवापः ॥ तदेवापः B. देवापः A. Ca.

P. 661. l. 10. (VIII. 47, 16.) द्विताय । Ca. द्विताय च । A. द्विताय च पूरणः B.

P. 661. l. 12. (VIII. 47, 16.) °रूपवत् C. रूतवत् Ca. सूतवत् A.

P. 661. l. 19. (VIII. 47, 17.) सदाय A. Ca.; deest in B. संदाय?

P. 663. l. 4. (VIII. 48, 2.) अदीनः from B.

P. 663. l. 17. (VIII. 48, 3.) ततोऽमृता ॥ त्वतो मूभा अमृता A. Ca. त्वतः अमृता B.

P. 664. l. 1. (VIII. 48, 4.) अस्माभिः पतिस्त्वं from B.

P. 664. l. 13. (VIII. 48, 5.) ता B. ते A. Ca.

P. 664. l. 24. (VIII. 48, 6.) संधुक्षणेन B. संक्षणेन A., धु marg. भक्षणेन Ca. Cf. Gitagov. III. 12, where न संधुक्ष्यते is explained by दीप्यते सुस्थं न भवति ।.

P. 666. l. 4. (VIII. 48, 9.) श्रेष्ठान् A. Ca. श्रेष्ठः B.

P. 666. l. 14. (VIII. 48, 10.) B. reads चिरकालावस्थानं एमि इंद्रमपि याचे ।, which is no improvement.

P. 666. l. 21. (VIII. 48, 11.) पीडा from B.

P. 666. l. 22. (VIII. 48, 11.) A. Ca. read तविषीचीः.

P. 666. l. 23. (VIII. 48, 11.) अभैषुः त्यजंतु B.

P. 666. l. 23. (VIII. 48, 11.) अपगमे C. अपरामे Ca. अपराधे A. B.

P. 666. l. 23. (VIII. 48, 11.) यस्मात् ॥ तस्मात् A. B. Ca.

P. 668. l. 13. (VIII. 48, 15.) विश्वतो B. विश्वाभिः A. Ca.

P. 689. l. 13. (VIII. 60, 1.) भक्षयतु after अनक्तु A. marg.

P. 692. l. 3. (VIII. 60, 8.) मर्ताय मरणधर्माय from B.

P. 693. l. 6. (VIII. 60, 11.) शंस्यं शंसनीयं B.

P. 693. l. 7. (VIII. 60, 11.) माति नो ॥ मातिनों B. माननितिनौ A. Ca.

P. 693. l. 16. (VIII. 60, 12.) तद्धनं ॥ तं धनं A. B. Ca. त धनं C. Mill.

P. 695. l. 13. (VIII. 60, 17.) B. begins हे देवाः.

P. 695. l. 13. (VIII. 60, 17.) हे यजमाना ॥ गेहे यजमानाः A. Ca. गेहे यजमानाः वयं B. गृहे यज-मानाः C. Mill.

P. 695. l. 15. (VIII. 60, 17.) अधृतकर्माणं A. Ca. अधृतगमनं B. अधृतगमनकर्माणं A. marg.

P. 695. l. 18. (VIII. 60, 17.) प्राण्युपकारसिद्धं B. प्राण्युपकारं सिद्धं A. Ca.

P. 695. l. 21. (VIII. 60, 20.) यातना ॥ यानां A. Ca.

P. 695. l. 25. (VIII. 60, 20.) च न ॥ च A. Ca. न B.

P. 697. l. 23. (VIII. 61, 2.) °दुपकारकाया ॥ °दुपकारकस्य A. Ca. °दुपकारस्य क C. Mill.

P. 698. l. 16. (VIII. 61, 4.) भवति ॥ भवतु?

P. 699. l. 10. (VIII. 61, 6.) पौरो by conjecture.

P. 701. l. 19. (VIII. 61, 11.) सचा सहिताः B. सचा सहासहिताः Ca. सचा सहायसहिताः A. by correction.

P. 703. l. 20. (VIII. 61, 16.) पश्चात् before पश्चात् by conjecture.

P. 703. l. 20. (VIII. 61, 16.) भागात् etc. पश्चाद्भागो पुरः पूर्वो भागोऽधरादधोभाग A. B. Ca.

P. 703. l. 23. (VIII. 61, 16.) तथा from the margin of A. आसुराणि ॥ आसुरी: A. B. Ca.

P. 704. l. 9. (VIII. 61, 17.) रक्षसि ॥ क्षत्रास्वसि A. Ca.

P. 704. l. 23. (VIII. 62, 1.) समन्याद्याश्च तिस्रो A. B. Ca. The MSS. of the Anukramaṇí leave out the च.

P. 705. l. 25. (VIII. 62, 3.) चिदवर्ता ॥ चावेता A. B. Ca.

P. 707. l. 2. (VIII. 62, 6.) दृष्ट्वा by conjecture. गत्य A. B. Ca. गात्य C. Mill. आगत्य would not be appropriate.

P. 707. l. 4. (VIII. 62, 6.) अवेक्षितं ॥ अवेक्षितुंतं Ca. अवेक्षितुं A.

P. 707. l. 12. (VIII. 62, 7.) ददुः । from B.

P. 707. l. 15. (VIII. 62, 7.) हे पुरुष्टुत इंद्र त्वं विश्वस्य पतिः भवसीति समन्वयः । B. C. Mill has °स्तुतेंद्र भद्रा साति समन्वयः ।.

P. 709. l. 14. (VIII. 63, 1.) गायत्रे after चानुष्टुभो A. Ca.; not in C. and the Anukramaṇí.

P. 710. l. 11. (VIII. 63, 3.) विद्वानुपायज्ञः ॥ विद्वानुषाय चास्मै ज्ञः A. Ca. ज्ञः wanting in C. Mill.

P. 710. l. 12. (VIII. 63, 3.) अपवारितवान् ॥ उवारितवान् A. Ca. उपवारितवान् A. by correction. उत्सारितवान् B.

P. 712. l. 12. (VIII. 63, 9.) लभे लभ्यव्ये ॥ लभ्रेव्ये A. Ca.

P. 712. l. 25. (VIII. 63, 11.) अतिशयेन स्तुमः from B.

P. 714. l. 1. (VIII. 64, 2.) तव ॥ सतव A. Ca. प्रतिनिधि and सदृश are construed with the genitive, according to Pán. II. 3, 72.

P. 714. l. 2. (VIII. 64, 2.) B. adds at the end अतस्त्वं महानसि ॥

P. 714. l. 12. (VIII. 64, 4.) प्रगच्छ C. प्रागच्छ A. B. Ca.

P. 714. l. 12. (VIII. 64, 4.) दिवि द्युलोकात् किं क्षयो निवासं A. B. दिवि द्युलोकात । कि क्षयो निवासं Ca. दिवि द्युलोकांत ‾ क्षयो निवासं C. Mill.

P. 715. l. 7. (VIII. 64, 7.) विस्तीर्णकंधरः from the margin of A.

P. 716. l. 10. (VIII. 64, 11.) Sáyaṇa seems to have read अधि श्रितः for अधि प्रियः. B. reads अधि आश्रितः and afterwards यः सोमः प्रियः स एवायं etc.

P. 719. l. 10. (VIII. 65, 10.) पृषतीनामश्वानां B.

P. 719. l. 21. (VIII. 65, 12.) इंद्रे प्रीत ॥ इंद्रः प्रीत A. Ca. इंद्रः प्रीतः B.

P. 720. l. 5. (VIII. 66, 1.) ऽयं by conjecture.

P. 720. l. 17. (VIII. 66, 1.) तमिंद्रं B. त्वदर्थं A. Ca.

P. 720. l. 25. (VIII. 66, 2.) अन्नस्य सोमस्य from B. A. Ca. mark a lacuna.

P. 720. l. 26. (VIII. 66, 2.) य after आदृत्य by conjecture. B. puts it before दाता.

P. 721. l. 10. (VIII. 66, 3.) किमस्य कथं जात इति व and then a lacuna in A. Ca. The व is perhaps वचनात्. Or supply इति च व्युत्पत्तिः ।.

P. 721. l. 12. (VIII. 66, 3.) बहुलस्य from B. After अपवरणीयं some other word like व्रजं seems to be necessary.

P. 722. l. 13. (VIII. 66, 6.) द्युक्ष द्युमन् B. द्युक्षमन् A. Ca.

P. 723. l. 1. (VIII. 66, 7.) हरत ॥ हर वा A. Ca. हर B.

P. 723. l. 9. (VIII. 66, 8.) मार्गेषु प्रज्ञानेषु वा Ca. मार्गेषु B. वा A.

P. 723. l. 11. (VIII. 66, 8.) वृकोऽपि ॥ वृ्रूपि A. Ca.

P. 724. l. 1. (VIII. 66, 9.) वृत्रहत्यं ॥ वृत्रहत्ये A. Ca.

P. 724. l. 9. (VIII. 66, 10.) न कदाचित्य and then a lacuna marked in A. Ca. व्यहंत्र्य-भवदि etc. व्ययं हं ञभवदि° C. Mill and C. Wilson. This lacuna can be supplied in the following manner: न कदाचिदित्यभिप्रायः। सर्वं हंतव्यं हतमभवदित्यर्थः।.

P. 724. l. 14. (VIII. 66, 10.) A. Ca. mark a lacuna after दातव्य. The context may have been दातव्याविति वार्धुषिकनयेन etc. Durya on the Nirukta gives no particular explanation.

P. 724. l. 14. (VIII. 66, 10.) तानहद्दृशः B. ते वाहद्दृशः A. Ca.

P. 724. l. 15. (VIII. 66, 10.) पश्यंति ॥ पश्यति A. B. Ca.

P. 724. l. 16. (VIII. 66, 10.) पश्यंति ॥ पश्यति A. Ca.

P. 724. l. 18. (VIII. 66, 10.) A. Ca. mark a lacuna after ऋतो. B. omits ऋतो and has ईदृशान् पणीन् etc.

P. 725. l. 6. (VIII. 66, 11.) °तात्पर्याद्भृति° ॥ °तात्पर्याद्रुति° A. Ca. तात्पर्यात् B.

P. 726. l. 6. (VIII. 66, 14.) ऋमतदौरिद्र्यात्मिकायाः B. ऋ - मतेदौरिद्र्यात्मिका A. Ca.

P. 726. l. 21. (VIII. 67, 1.) ऋादित्यान् ॥ ऋादित्यं A. B. Ca.

P. 726. l. 22. (VIII. 67, 1.) ऋादित्या ॥ ऋादित्यो A. B. Ca.

P. 729. l. 2. (VIII. 67, 9.) मर्चयता ॥ मर्चयंना A. Ca. सुपेशसे° A. Ca.

P. 729. l. 4. (VIII. 67, 9.) प्राम्रा etc. ॥ प्राम्रां बाधामा नोऽस्माकं etc. A. Ca.

P. 730. l. 1. (VIII. 67, 12.) दूरमियमदितिः ॥ दूरंयमदंतिः A. Ca. भूरिरूपा A. Ca. भूमिरूपा?

P. 730. l. 2. (VIII. 67, 12.) After उरूचि something seems left out, unless we change उरुत्वं into उर्वि त्वं.

P. 730. l. 4. (VIII. 67, 12.) जीवेनापृत्यान्वक्षितुं A. Ca. unintelligible.

P. 730. l. 8. (VIII. 67, 13.) उच्छ्रयंतः ॥ उच्छियंता A. Ca.

P. 730. l. 14. (VIII. 67, 14.) A. Ca. have क्राणान् before वृकाणां. B. क्राणांन्. This is either a repetition of वृकाणां or one has to read नोऽस्माकं प्राणान्.

P. 731. l. 19. (VIII. 67, 18.) A. Ca., not B., have after मुंचतु again स्तुत्यं भवत्वित्यर्थः।. B. adds दृष्टांतः बंधात् बद्धमिव बद्धं पुरुषं बंधात् यथा विमुंचति तद्वत् ॥

P. 732. l. 1. (VIII. 67, 19.) मृळत सुखयत B.

P. 732. l. 6. (VIII. 67, 20.) पुत्रे पितृशब्दः ॥ पुत्रे पि त्व शब्दः A. Ca.; not in B.

P. 733. l. 8. (VIII. 68, 1.) ऋंततः ॥ ऋथ ततः A. Ca.

P. 734. l. 8. (VIII. 68, 3.) तवेत्यर्थः C. भ इत्यर्थः A. Ca.

P. 735. l. 15. (VIII. 68, 5.) योगत्वादिच्छा° ॥ योगास्वदिच्छा° A. Ca., very doubtful.

P. 736. l. 8. (VIII. 68, 8.) बलवन्निंद्र यस्य B. बल - - - नि यस्य A. Ca.

P. 736. l. 14. (VIII. 68, 9.) कर्तुं after स्नानादिव्यवहारं by conjecture. कुर्वन् A. B. Ca.

P. 736. l. 17. (VIII. 68, 10.) प्रतिपत् to सुतमंध इति inserted in accordance with Ásval. and Sáyaṇa to VIII. 2, 1. तं त्वा यज्ञेभिरिति तृचो मरुत्वतीयनुचभाविति A. Ca.

P. 737. l. 1. (VIII. 68, 10.) रर्क्षिष ॥ रक्षय A. B. Ca.

P. 737. l. 10. (VIII. 68, 11.) तनत्नीयः ॥ तंतनीयः A. B. Ca.: cf. VI. 18, 6.

P. 737. l. 15. (VIII. 68, 12.) तथा तने by conjecture.

P. 738. l. 6. (VIII. 68, 14.) पितृपुत्र° ॥ पितृपितृ° A. B. Ca.

P. 738. l. 11. (VIII. 68, 15.) आतिथिग्व ॥ अतिथिग्वे A. Ca.: cf. VIII. 57, 16, 17.

P. 738. l. 13. (VIII. 68, 15.) इंद्रोत ॥ इंद्र A. Ca.

P. 738. l. 19. (VIII. 68, 15.) एवमृक्षाश्व° ॥ एवं त्पृक्षाश्व° A. Ca.

P. 739. l. 6. (VIII. 68, 17.) °वचन इंद्रोतदानस्य ॥ वचनं इंद्रतद्दानस्य A. Ca.

P. 739. l. 17. (VIII. 68, 19.) निनित्सुश्चन to युष्मासु from C. युष्मे युष्मासु मर्त्यः मनुष्यः अवद्यं निनित्सुः नेतुमिच्छुः नादीधरत् च नैवोपपद्यते खलु अतो etc. B.

P. 740. l. 11. (VIII. 69, 1.) उनत्तीति ॥ ऊंदिति A. ऊंदितीति Ca.

P. 740. l. 22. (VIII. 69, 2.) हि to सर्वत्र from C. The passage occurs in the Sáma-veda II. 862.

P. 741. l. 14. (VIII. 69, 2.) दिवीति शेषः ॥ दिवीत्यषः A. Ca. त्वेषः C. Mill.

P. 741. l. 14. (VIII. 69, 2.) आदित्यस्य C. आदित्य A. Ca.

P. 741. l. 15. (VIII. 69, 2.) आरोचमाने ॥ आरोचने A. Ca.

P. 741. l. 17. (VIII. 69, 4.) A. C. Ca. mark a lacuna after ऽनुरूपः, extending to the beginning of the verse. This has been supplied in accordance with Rig-veda VIII. 45, 1.

P. 741. l. 24. (VIII. 69, 4.) तत्रानुरक्तत्वात् ॥ तत्रानुक्तत्वात् Ca. तथानुक्तत्वात् A. °कृत्वात् C. Mill.

P. 742. l. 14. (VIII. 69, 7.) मित्रेषा to यद्यदा from C. बभ्रस्य विष्टपं सूर्यस्य from B.

P. 743. l. 9. (VIII. 69, 8.) तज्ञोता C. तज्जेता A. B. Ca.

P. 744. l. 7. (VIII. 69, 10.) आपतंति etc. ॥ सापतितं वृष्टिरत्पाययदा etc. A. Ca.

P. 744. l. 26. (VIII. 69, 12.) सूर्म्यं सुषिरामिव is not explained in A. C. Ca. यथा सूर्यं प्रति रश्मिजालं तद्वत् B. The verse occurs in Yáska V. 27, and is explained in Rig-veda, vol. I. p. 38.

P. 746. l. 12. (VIII. 69, 16.) °नंतरं to °नंतरं from Ca.

P. 746. l. 14. (VIII. 69, 16.) पुनः कीदृशं from B. तकिं A. Ca.

P. 746. l. 14. (VIII. 69, 16.) कीदृशं after रथं A. Ca.

P. 746. l. 24. (VIII. 69, 17.) स्वराजं twice, A. Ca., not C.

P. 747. l. 20. (VIII. 70, 1.) यो राजा etc. supplied from the Ait. Ár. A. C. Ca. mark a lacuna.

P. 748. l. 2. (VIII. 70, 1.) सेनानां C. Mill. सर्वेषां संग्रामाणां B.; deest in A. Ca.

P. 748. l. 23. (VIII. 70, 3.) After अनुकूलं some word like करोति is wanted.

P. 749. l. 20. (VIII. 70, 5.) मूर्तिप्रतिबिंबाय ॥ गूर्तिमतिबिबाय A. Ca. गूर्तिप्रतिबिंबाय C. विवाय B.

P. 749. l. 22. (VIII. 70, 5.) किंचन ॥ किंचमनु A. Ca.

P. 750. l. 6. (VIII. 70, 6.) B. begins हे शविष्ठ बलवन् मघवन् धनवन्.

P. 750. l. 6. (VIII. 70, 6.) वृषा before आपप्राथ A. Ca.

P. 750. l. 17. (VIII. 70, 7.) मनुष्यः from C.

P. 750. l. 18. (VIII. 70, 7.) यो मर्त्यो ॥ स मर्त्यो यस्येंद्रस्य ए° A. Ca. स मर्त्यः अस्येंद्रस्य ए° B. B. begins with यः अदेवः etc.

P. 750. l. 19. (VIII. 70, 7.) योजयंति A. Ca. योजयति B.

P. 750. l. 19. (VIII. 70, 7.) After गंतुं there seems to have been a lacuna, which in C. Mill is left unsupplied. The commentary given in A. B. and Ca. is clearly spurious.

P. 751. l. 11. (VIII. 70, 9.) उत्थापय ॥ उत्थापयत A. B. Ca.

P. 751. l. 20. (VIII. 70, 10.) प्रभूतधन B. प्रभूतमिवा A. Ca.

P. 752. l. 8. (VIII. 70, 11.) सखा B. सखाय: A. Ca.

P. 753. l. 20. (VIII. 70, 15.) हितं शौरदेवं ॥ हित: शौरदेव A. B. Ca. हिता: शौरदेवा B. by correction.

P. 753. l. 21. (VIII. 70, 15.) Sáyaṇa read *ná* instead of *naḥ*.

P. 754. l. 8. (VIII. 70, 15.) कस्य महोभि: A. B. Ca.

P. 754. l. 9. (VIII. 70, 15.) विधस्या by conjecture. विधाद° A. B. Ca.

P. 754. l. 9. (VIII. 70, 15.) तत्सकाशात् by conjecture. सकाशात् A. Ca. B.

P. 754. l. 11. (VIII. 71, 1.) अथवा to संबंधनीयं A. Ca.; not in C. Mill nor in B.

P. 754. l. 18. (VIII. 71, 1.) अस्मदादिभी ॥ अस्मादिभी A. Ca.

P. 754. l. 25. (VIII. 71, 3.) The commentator must have read in the text, स नो वस्व उप मास्यूर्जो नपात् etc.: cf. VIII. 60, 9. त्वं नोऽस्मभ्यं विश्वेभिर्देवेभिर्धनं प्रयच्छसि । हे ऊर्जो etc. Could विश्वेभिर्देवेभि: have been inserted in order to remove the punarukti pointed out and explained away by Sáyaṇa?

P. 755. l. 7. (VIII. 71, 4.) यं ॥ यदा A. Ca. यदा यं B.

P. 756. l. 14. (VIII. 71, 9.) °नपात्त्वं ॥ नपादित्वं A. Ca., which stands perhaps for नपादादित्वं.

P. 757. l. 2. (VIII. 71, 10.) वाग्निं after °ज्वालं A. Ca.

P. 757. l. 26. (VIII. 71, 12.) धीषु सुबुद्धिषु B. before प्रथमं.

P. 758. l. 9. (VIII. 71, 13.) अथवा ॥ अतिवा A. Ca.

P. 759. l. 4. (VIII. 71, 15.) भयानाममिश्रणं ॥ भयानंममश्रवणं A. Ca.

P. 760. l. 6. (VIII. 72, 3.) अंतः आयतनमध्ये before इच्छंति B.

P. 760. l. 6. (VIII. 72, 3.) स्वपंतं ॥ स्यपनं A. स्छंयनं C. स्ययनं B.

P. 760. l. 8. (VIII. 72, 3.) मध्यमं ॥ Roth's edition माध्यमिकं.

P. 760. l. 24. (VIII. 72, 5.) ऽयं रुशंश्वरंश्चे° ॥ यं चरंश्चे° Ca. हंश्वरंश्चे° A.

P. 761. l. 5. (VIII. 72, 6.) स्थूलं ॥ स्थलं A. B. Ca.

P. 761. l. 6. (VIII. 72, 6.) रथेऽश्वान् etc. ॥ रथेऽश्वान्यारुजर्नियोजयतेति सेत्यर्थ: । A. Ca.

P. 761. l. 13. (VIII. 72, 7.) प्रतिप्रस्थातारौ C. प्रस्थ° A. Ca.; deest in B.

P. 762. l. 13. (VIII. 72, 10.) परिणत्याभं B. परिणेव्याभं A. Ca. परिगंतारं?

P. 762. l. 14. (VIII. 72, 10.) नीचीनद्वारं ॥ नीचीनवारं ग्मूतवारं (i. e. न्यग्भूतद्वारं) B. नीचीनवारं नीचीनद्वीरं C.

P. 762. l. 21. (VIII. 72, 11.) वपुष्करे, cf. Nir. V. 14.

P. 762. l. 22. (VIII. 72, 11.) आसंध्यं A. Ca. आसद्यां B.

P. 763. l. 2. (VIII. 72, 12.) अरिप्सो: A. C. आरिप्सो: Ca.

P. 763. l. 4. (VIII. 72, 12.) गवाजयोः ॥ गवाश्वयोः C. गवा - योः A. Ca.

P. 764. l. 4. (VIII. 72, 15.) धारकमाजं ॥ धारकमाग्रं A. Ca. धारकं B. धारकाग्निं C. Mill.

P. 764. l. 19. (VIII. 72, 16.) मधुधुक्तं ॥ मधुक्ष A. Ca.

P. 764. l. 24. (VIII. 72, 17.) तत्र हेतुमाह ॥ तत्र हेतुं A. Ca. तत्र हेतुं B. C.

P. 765. l. 5. (VIII. 72, 18.) पवमाने ॥ एवमाने A. Ca. एवं माने B.

P. 765. l. 7. (VIII. 72, 18.) नु शीघ्रं B. at the end of the commentary.

P. 766. l. 23. (VIII. 73, 6.) The commentary on ver. 6. is omitted in A. Ca. It is printed from C. Mill. B. has हे अश्विना °नौ यामहूतमा यज्ञे सुखतमौ नेदिष्ठमंतिकतममाप्यं प्राप्तव्यं यामि। प्राप्नोमि। अंति°. It seems an old lacuna, supplied independently by C. Mill and B.

P. 768. l. 4. (VIII. 73, 11.) अर्थमागमनाय ॥ अर्थागमनाय A. B. Ca.

P. 768. l. 12. (VIII. 73, 12.) बंधकः सुवः ॥ बंधकसुवः Ca. बंधकस्तुचः A. बंधुकः सुतः B. Cf. Kuhn's Zeitschrift, I. p. 442.

P. 768. l. 13. (VIII. 73, 12.) अथवर्षिरहं ॥ अद्य वा यु हं A. अद्य वायुरहं Ca. आद्या वा युरहं C. Mill. (जरायु?); deest in B.

P. 769. l. 4. (VIII. 73, 15.) समूहैः by conjecture. अभ्र A. B. Ca.

P. 769. l. 16. (VIII. 73, 17.) निवारयति B. निशरयति A. Ca.

P. 769. l. 22. (VIII. 73, 18.) आकर्षया or कर्षया A. B. Ca. instead of आकर्षकया.

P. 770. l. 9. (VIII. 74, 1.) व्योम° ॥ त्वाव्योम° A. Ca.

P. 770. l. 18. (VIII. 74, 1.) नु deest in B.

P. 771. l. 20. (VIII. 74, 5.) जाततेजआद्यु° ॥ जाततेजोद्यु° A. Ca. जातधनं B.

P. 772. l. 24. (VIII. 74, 9.) संबंधीति ॥ संबंधिनमिति A. B. Ca.

P. 773. l. 9. (VIII. 74, 10.) प्रामुष after तूर्वेष B.

P. 774. l. 8. (VIII. 74, 13.) Sáyaṇa seems to have read वृक्षा for मृक्षा. B. has मृक्षा मक्षाणि केशवंति.

P. 774. l. 9. (VIII. 74, 13.) व्रश्चंते C. व्रश्चत A. Ca.

P. 778. l. 21. (VIII. 75, 13.) अन्यमस्तोतारं ॥ अन्यस्तोतारं A. Ca. अन्यं स्तोतारं B.

P. 781. l. 22. (VIII. 76, 8.) हृदा मनसा भक्त्या from B.

P. 782. l. 2. (VIII. 76, 9.) अह्नाम° ॥ अहाम° A. Ca.

P. 782. l. 3. (VIII. 76, 9.) शत्रून् from B. Ca.

P. 782. l. 23. (VIII. 76, 11.) साष्टपदी ॥ स्वाष्टपदीं A. Ca. प्राप्ता B.

P. 782. l. 25. (VIII. 76, 11.) मया A. Ca. अहं B.

P. 783. l. 22. (VIII. 77, 3.) रज्ज्वेव। तया ॥ स्वेवलया A. चलया B. रज्वेव ल या C. Mill. रज्जुः is feminine, though Wilson gives it as a masculine.

P. 785. l. 13. (VIII. 77, 9.) नतानि ॥ निता A. Ca. नीतानि B.

P. 785. l. 13. (VIII. 77, 9.) च्यौत्नानि अत्युत्कृष्टानि तव बलानि भूमेः किल etc. B.

P. 785. l. 13. (VIII. 77, 9.) भूमेः किल बद्धाधारणानि ॥ भूमे किल बद्धाधारणया A. भूमे कीलवद्धाधारणया Ca. भूमेः किल बद्धधारणम B. कीलवदाधारणानि? Cf. Notes to VII. 99, 3.

P. 786. l. 4. (VIII. 77, 10.) किंचेंद्रो ॥ - - नवानर्पोंद्रो A. Ca. किंच इंद्रः B.

P. 786. l. 23. (VIII. 77, 10.) चरमपादेनोच्यते ॥ चारमपादिनोच्यते Ca. चा° A.

P. 787. l. 3. (VIII. 77, 11.) यास्केन etc. ॥ व्याख्यातत्वात्तद्देव लिख्यते । यास्कः । A. Ca.

P. 787. l. 6. (VIII. 77, 11.) गमनयातिनौ शब्दपातिनौ दूरपातिनौ and afterwards गमनवेधिनौ शब्दवेधिनौ दूरवेधिनौ Roth's edition. B. begins हे इंद्र ते तव धनुस्तुविक्षं etc. It explains सुसंकृतौ by सुष्ठु अलंकृतौ ।.

P. 787. l. 16. (VIII. 78, 1.) B. explains अंधः by सोमं.

P. 789. l. 2. (VIII. 78, 6.) यदा तं निंदितुमिच्छति ।. The MSS. have यदा त्वं निंदितुमिच्छसि, a construction which, though intelligible, is unusual in Sanskrit, particularly as the next sentence is carried on in the third person.

P. 789. l. 14. (VIII. 78, 8.) यद्देंद्रः सोमं पीत्वा सोम इत्यभिहितः ।. The MSS. have यद्वाचेंद्रः पीतं सोमो or सोमी भिहितः ।.

P. 789. l. 21. (VIII. 78, 9.) प्राम्रेच्छं ॥ आम्रेडुं A. Ca.

P. 790. l. 3. (VIII. 78, 10.) निष्कृतस्य ॥ निष्कस्य A. Ca.

P. 790. l. 24. (VIII. 79, 2.) पंगुरपि from B. A. Ca. mark a lacuna after श्रोणोऽपि.

P. 791. l. 5. (VIII. 79, 3.) कृत्येभ्य इत्यर्थः । Kṛitya is here used in the sense of "traitor, enemy." See Wilson, s. v., and B. R. s. v. I. b.

P. 792. l. 2. (VIII. 79, 6.) A. Ca. have no commentary to the 3rd páda. तदा ईं अतीर्णं एनं यज्ञारंभिणं आयुः जीवनं प्र तारीत् प्रकर्षेण वर्धयेत् ॥ B.

P. 792. l. 6. (VIII. 79, 7.) हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं कृत् हृदये पीताय हृदय संभव । अपरो नः पुराणः A. Ca. हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं कृत् हृदये वर्तमानः सुशेव अपरो नः पुराणः C. Mill. हे सोम पीतः त्वं नः अस्माकं हृदे हृदये पीताय शं सुखं भव किंच नः अस्माकं सुशेवः सुसुखः मृळयाकुः सुखकर्ता अदृप्तक्रतुः आसमाप्तकर्मा पुनः पुनः यागप्रवर्तकः अवातः निश्चलश्च भवेति अन्वयः । B.

P. 792. l. 21. (VIII. 79, 9.) त्वं चा ईक्षसे C. Mill. त्वं च ईक्षसे B. त्वं - ईक्षसे A. Ca.

P. 793. l. 9. (VIII. 80, 1.) A. Ca. mark a lacuna after बट्. बला बहुकृत्य B.

P. 793. l. 14. (VIII. 80, 2.) The commentary to this verse is given from B. A. Ca. mark a lacuna.

P. 794. l. 9. (VIII. 80, 5.) वाजयु ॥ One Pada MS. (Taylor) has वाजयुः, and in the commentary B. reads वाजयुः and इच्छन् instead of इच्छत्. This seems preferable, as far as the sense is concerned.

P. 794. l. 22. (VIII. 80, 7.) पूरयसि A. Ca.; deest in B. It may be meant for पुरायसि, as a denominative verb derived from पुरं.

P. 795. l. 8. (VIII. 80, 8.) स्थिता A. Ca.

P. 795. l. 16. (VIII. 80, 9.) सोमनि before सोमयाजी A. Ca., not C. सोमनि B.

P. 796. l. 14. (VIII. 81, 1.) त्वं तु from B.

P. 796. l. 14. (VIII. 81, 1.) नोऽस्मभ्यं A. B. Ca.

P. 797. l. 1. (VIII. 81, 3.) वृषभं ॥ वृष्णुं A. Ca. before वृषभं.

P. 797. l. 11. (VIII. 81, 4.) स्वर्गे राजमानं from C.

P. 797. l. 17. (VIII. 81, 6.) उपगानं ॥ उपमानं A. Ca. B.

P. 797. l. 18. (VIII. 81, 6.) स्वीकर्वित्ति A. Ca. after अभिगृणातु.

P. 798. l. 16. (VIII. 81, 9.) तव वाजा ॥ तव वाजाः अश्वाः B. तव आ A. Ca.

P. 801. l. 2. (VIII. 82, 5.) सोऽस्माभिः ॥ सह अस्माभिः A. B. Ca.

P. 802. l. 12. (VIII. 82, 9.) त्वं पिब ॥ ता पिब A. Ca.

P. 803. l. 5. (VIII. 83, 2.) अहःसु after सर्वेषु by conjecture.

P. 803. l. 13. (VIII. 83, 3.) A lacuna marked after संबंधि in A. C. Ca. त्वात्कर्तांक्षिप्यते C. त्वा कर्तांक्षप्यते A. त्वा क्षर्तांक्षप्यते Ca.

P. 803. l. 14. (VIII. 83, 3.) A. C. Ca. mark a lacuna after विष्पिता, which has been supplied by विष्पितानि. Nothing else seems omitted. Cf. Nir. VI. 20. and Rv. VII. 60, 7.

P. 803. l. 16. (VIII. 83, 3.) नोऽस्मानतिपर्षय from B.

P. 805. l. 11. (VIII. 83, 9.) ब्रुवे by conjecture. B. puts it behind अपि च ।.

P. 805. l. 24. (VIII. 84, 1.) रथी रथेन B. रथ्येधक A. Ca.

P. 805. l. 26. (VIII. 84, 1.) काव्य ॥ क A. Ca. कः B.

P. 806. l. 13. (VIII. 84, 3.) °तमाग्ने ॥ तमेंद्र A. B. Ca.; also the commentary to Sv. II. 5, 1, 18.

P. 806. l. 14. (VIII. 84, 3.) नृन्प इति ॥ तत्प्रति A. Ca.; deest in B. Cf. Rv. Bh. I. 121, 1.

P. 806. l. 18. (VIII. 84, 3.) रक्ष त्वद° रजनद° A. C. Ca. रक्ष च दन्यं comm. to Sv. II. 5, 1, 18.

P. 807. l. 11. (VIII. 84, 5.) वस्तुभ्यं A. Ca. Instead of वच्यादेशस्य, the comm. to Sv. II. 7, 2, 6, reads ब्रु आदेशस्य.

P. 807. l. 20. (VIII. 84, 6.) स्तुतीः to कल्याण° from Ca.

P. 808. l. 18. (VIII. 84, 9.) साधयद्भिः ॥ साधायोभिः A. Ca.

P. 810. l. 21. (VIII. 85, 7.) दृढांगोपेते B. दृढआद्यंगोपेते A. Ca.

P. 811. l. 12. (VIII. 85, 9.) सोमस्य by conjecture.

P. 812. l. 1. (VIII. 86, 1.) भीतिमपनयतः ॥ भीतिं समनयतः A. Ca.

P. 812. l. 4. (VIII. 86, 1.) अस्ताविषायां ॥ अस्ताविषाद्या A. Ca. अस्ताविया C. Mill. अस्ताविद्यया: B.

P. 812. l. 6. (VIII. 86, 1.) निमित्तं ॥ सनिमित्तं A. Ca. निमित्तं B.

P. 812. l. 7. (VIII. 86, 1.) मा to स्थित्वा from Ca.

P. 812. l. 19. (VIII. 86, 2.) धनं । तस्या° etc. ॥ धनवतमभिलषि° A. Ca. धनमभिलषि° B.

P. 814. l. 21. (VIII. 87, 1.) स्तोमः स्तोता भवति ॥ स्तोमस्ताभवसि A. C. Ca.

P. 814. l. 26. (VIII. 87, 1.) देवते before ऽस्मिन् A. Ca.

P. 815. l. 8. (VIII. 87, 2.) A. Ca. omit the commentary from पातं युवं to the beginning of the fifth verse. This omission has been supplied from C.

P. 818. l. 3. (VIII. 88, 1.) वसोः प्राते निवसतः ॥ वसे प्रातः प्रतिनिवसतः A. Ca.

P. 821. l. 14. (VIII. 89, 1.) A. C. Ca. mark a lacuna after देवनशीलं.

P. 822. l. 24. (VIII. 89, 4.) गच्छंतु ॥ गच्छंति B. गच्छति A. Ca.

P. 824. l. 6. (VIII. 89, 7.) स्तुत्वा ॥ The construction is faulty. स्तुत्वा might be changed into स्तुतवंतः, but the mistake was evidently committed by the author himself, and not by the copyists.

P. 824. l. 16. (VIII. 90, 1.) समसंख्याकाः सतोबृहत्यः from C.

P. 825. l. 1. (VIII. 90, 1.) वा before अलं° by conjecture.

P. 825. l. 16. (VIII. 90, 2.) तत्पुत्रस्य ॥ न पुत्रस्य A. Ca.

P. 825. l. 25. (VIII. 90, 3.) सम्यग्यो° ॥ Ca. सस्य यो° A. समस्य यो° B.

P. 826. l. 7. (VIII. 90, 4.) तानि प्रह्वीभावयसि ॥ नानि प्रह्वीभवसि A. Ca.

P. 826. l. 14. (VIII. 91, 1.) As the text and commentary of this hymn have been published by Professor Aufrecht in the "Indische Studien," I find it necessary to justify the readings adopted in my edition, and to state more fully the reasons for which I either agree with or differ from him.

P. 827. l. 19. (VIII. 91, 1.) चिरकालं. Is it चिरकालं or चिरं कालं? The reading in A. is doubtful. There is a mark over the र which may be intended for Anusvára. Ca., however, has no Anusvára. In C. Mill, C. Wilson, and B. the passage is omitted. As the authority of the MSS. is not decisive, we must consult other passages in which Sáyaṇa uses the same word. Thus, Rv. I. 125, 1, A. Ca. B. all have चिरकालं, not चिरं कालं. I therefore adopted चिरकालं.

P. 827. l. 21. (VIII. 91, 1.) प्रत्यगमत्. A. and Ca. have प्रत्यगमयत्; Prof. Aufrecht rightly preferred the reading of C. Mill and C. Wilson, प्रत्यगमत्.

P. 827. l. 22. (VIII. 91, 1.) दंतघर्षेण. I adopt the reading of C. Mill and C. Wilson, घर्षेण, instead of the reading of A. and Ca. घर्षै, preferred by Prof. Aufrecht. Though both are right, घर्षेण expresses the act of grinding more definitely than घर्षै.

P. 827. l. 24. (VIII. 91, 1.) अत्र कन्या. This is the reading of all the MSS., and I see no necessity for adopting the conjecture of Prof. Aufrecht, अत्रिकन्या, in the sense of अत्रिसुता.

P. 828. l. 1. (VIII. 91, 1.) After करिष्यामि it is absolutely necessary to insert इति, though A. and Ca. omit it. In C. Mill the whole passage is omitted.

P. 828. l. 8. (VIII. 91, 1.) The singular युक्तं after the plural एतानि is certainly wrong. A., Ca., C. Mill, and C. Wilson, however, agree in युक्तं, and as the mistake may be an error of Sáyaṇa's, I abstained from changing it into युक्तानि.

P. 828. l. 8. (VIII. 91, 1.) खलतिं. Though खलति is given in the Dictionaries as an adjective only, there is very little, if any, doubt that Sáyaṇa used it here as a substantive. It would be easy to change खलति into खलतित्वं, a reading adopted by Prof. Aufrecht. But the MSS. are against this alteration, not only here, but again p. 830. l. 24. In our passage Ca., C. Mill, and C. Wilson have खलतिं; A. has a lacuna. In the commentary to verse 6, however, A., Ca., C. Mill, and the B. MSS. also, all agree in the reading खलतिं; तच्चापगमय, which follows, must be referred to शिरः. That खलति should be used by Sáyaṇa as an adjective also, is no valid objection, particularly as the passage where it is so used, is not his own composition, but an extract from a Bráhmaṇa.

P. 828. l. 10. (VIII. 91, 1.) तस्याः पूर्वापहता या त्वक्. A., Ca., C. Mill have तस्याः पूर्वाभिहतायाः त्वक्. The reading of the MSS. might be explained in the sense of "the

former skin of her who was thus being struck," but the construction would not be in harmony with the general style of Sáyaṇa. Prof. Aufrecht proposed तस्याः पूर्वाभिहता या त्वक्, but the right reading is supplied by the Bṛihaddevatá from which this passage is borrowed, and not unfrequently *totidem verbis.* MS. B. has,

तस्यास्त्वगपहता या पूर्वा सा शल्यकोऽभवत् ।
उत्तरा त्वभवद्गोधा कृकलासस्त्वगुत्तमा ॥

MS. H. has,

तस्यां त्वचि व्यपेताया सर्वस्यां शल्लुकोऽभवत् ।
उत्तरा त्वभवद्गोया कृकलासस्त्वगुत्तमा ॥

The readings thus supplied by the Bṛihaddevatá are of interest, because they show that according to the legend the cure of Apálá was effected by three skins being torn off her body. This is a new feature which to a certain extent weakens the similarity between this legend and some others of German origin, pointed out by Prof. Kuhn (Indische Studien I. 118).

P. 828. l. 11. (VIII. 91, 1.) The MSS. (A., Ca., C. Mill) have कृकलास्यो instead of कृकलासो, which is supported by the Bṛihaddevatá.

P. 828. l. 19. (VIII. 91, 1.) सृतौ ।. A. has स्कृति, Ca. सृती, C. Mill and C. Wils. स्तुतौ. B. (Taylor) has स्त्री सृतौ सोममार्गे, B. (Stevenson) स्त्री सृतौ मार्गे.

P. 828. l. 20. (VIII. 91, 1.) After विद्लृ लाभे A. Ca. have अविरूपं ।, C. Mill अविरूपं, without a line at the end. Prof. Aufrecht has printed अटि रूपं, which would be appropriate if Sáyaṇa, during the whole of his commentary, ever used this expression, "this is the form after the augment." I have printed लङि रूपं, according to Sáyaṇa's usual style of interpretation, but I am by no means certain that this is the right reading. It may not be at all intended as a grammatical explanation, but as an adjective to सोमं. अविरूपं तं सोमं might be intended for Soma that has not been prepared for sacrifice, Soma in its original form, such as Apálá found on the road and took home with her. Or there may be some other technical term hidden in अविरूपं, such as अविपूतं, "strained in sieves made of sheep-wool." Cf. Rv. IX. 107, 2. नूनं पुनानः अविऽभिः परि स्रव. Rv. IX. 91, 2. ममृजानः अविऽभिः गोभिः अत्ऽभिः, etc. The reading remains doubtful.

P. 828. l. 23. (VIII. 91, 1.) दंतध्वनिं ।. A. has दंते वाज, Ca. and C. Mill दंते वाजं धनं, B. दंतध्वनिं. Prof. Aufrecht has conjectured दंतराजिध्वनिं as the original reading which led to the corruptions in A., Ca., and C. Mill. This conjecture is extremely plausible, and I should prefer it, unless the simpler reading which I adopted were supported by the B. MSS.

P. 828. l. 24. (VIII. 91, 1.) The quotations from the S'áṭyáyani-Bráhmaṇa can hardly ever be completely restored from the MSS. of Sáyaṇa. There is no MS. of this Bráhmaṇa in any of the libraries of Europe, and though it is a Bráhmaṇa

belonging to the Sáma-veda, it differs so considerably from the text of those of the Sáma-veda Bráhmaṇas which are known to us from MSS., that nothing can be gained by their collation. The story of Apálá is not to be found in any of the Sáma-veda Bráhmaṇas, though I examined them all most carefully. Now the language of the Bráhmaṇas is so peculiar and so different from the common style of Sáyaṇa, that wherever we find an opportunity of comparing the original texts with the extracts given by him, we discover a more than usual number of blunders and omissions in all our MSS., and we see that, without the help of the originals, it would have been impossible to set them right. With regard to all such extracts from Bráhmaṇas in my edition of Sáyaṇa, I must crave considerable indulgence. They are given as well as they could be given with the means at my disposal; but they cannot be completely restored to correctness until we are able to procure the exact śákhás of each Bráhmaṇa from which they were copied or quoted by Sáyaṇa.

P. 828. l. 24. (VIII. 91, 1.) सोमांशुमविंदत् ।. A., Ca., C. Mill have सोमं सुमविंदत्; the B. MSS. never give these Bráhmaṇa passages. Prof. Aufrecht's conjecture सोमांशुं is better than सोमं सुतमविंदत्.

P. 828. l. 25. (VIII. 91, 1.) सा तमभिव्याजहार ।. A. Ca. have साभिव्याजहार. An accusative is wanted with अभिव्याजहार, and its former presence is indicated by the readings of C. Mill and C. Wils. सा मभिव्याजहार ।.

P. 828. l. 26. (VIII. 91, 1.) अस्यै त इदं ।. By no means certain; A. Ca. अस्यै ता इदं, C. Mill and C. Wils. अस्यै ता इंदं. इदं might be intended for इह.

P. 829. l. 18. (VIII. 91, 1.) इच्छाम एव ।. All the MSS., A., Ca., C. Mill, and the two B.'s, have एव after इच्छाम, and at the end of the sentence, nor does there seem to be any necessity for changing, as Prof. Aufrecht does, एव into एवं, and making it the first word of a new sentence. एव answers to चन, which is here used in a restrictive or determinative sense. It is more difficult to determine whether the next sentence, which contains another paraphrase of आचिकित्साम:, is correct as it stands in the MSS. If the text says, "we wish to know thee," this can hardly be paraphrased by "we do know thee." Rather it ought to be "we do not know thee." The same fact, namely, that Apálá for a moment did not know whether the person who had first been attracted by the noise of her chewing the Soma, and who afterwards turned away from her, was Indra or not, is mentioned also in the Itihása, p. 828. l. 1. Apálá asks Indra there why he does not drink the Soma from her mouth, as he goes from house to house in search of the beverage; and when she finds herself not minded by him, she says again to Indra: "I know not whether thou who art come hither art Indra, but as thou art come to our house, I will do thee honour." After having said this, however, she sees clearly that her guest is Indra and no other, and when Indra embraces her, she

makes him drink the Soma from her mouth. The first idea of this hesitation in the mind of Apálá was probably suggested to the framers of the Itihása by this very verse, "We wish indeed to know thee, we do not understand thee," and in that case, it is absolutely necessary, though without the sanction of any of the MSS., to insert the negative particle न.

P. 829. l. 22. (VIII. 91, 3.) कुत्सितं ।. The reading of A., Ca., C. Mill is कुत्सितः; it is intended, however, as an adverb qualifying *śanaiḥ*, and ought to be in the neuter.

P. 829. l. 26. (VIII. 91, 3.) ऋधासीत्. A. Ca. have मुखादेवौवधासीत् ।, C. Mill and C. Wils. मुखादेवौवध्यसीत्. Prof. Aufrecht has ऋघासीत्, which most likely is a misprint, considering the rule of Páṇ. II. 4, 37.

P. 830. l. 11. (VIII. 91, 4.) The commentary to कुविन्नो वस्यसस्करत् is preserved in C. Mill and C. Wils. The omission in A. and Ca. arose from the scribe mistaking the two करोतु at the end of each sentence. B. has किंच वस्यसः प्रशस्ताः करत् करोतु.

P. 830. l. 11. (VIII. 91, 4.) It would be better to leave out बहु after कुवित्, because बहुवारं follows; but A., Ca., C. Mill, and B. have it.

P. 830. l. 14. (VIII. 91, 4.) ऋत एव यतीः ।. A., Ca., C. Mill have ऋत यतीः, B. ऋय यतीः. Prof. Aufrecht conjectures, in the spirit of Sáyaṇa, ऋत एव यतीः, which I have adopted, although it is difficult to understand how the mistake arose in A. and in B. With reference to the first verse one might conjecture ऋवयतीः, but this would not be in the usual style of Sáyaṇa.

P. 831. l. 4. (VIII. 91, 5.) नासुस्तानि ।. A., Ca., C. Mill have वस्युस्यान्यु ह; the emendation here proposed by Prof. Aufrecht seems to me to admit of no doubt.

P. 831. l. 11. (VIII. 91, 6.) There was no necessity for changing, as Prof. Aufrecht does, the reading of the MSS. यासा उर्वरा into या सोर्वरा, यासा reproducing the words of the text, namely, या and ऋसौ. B. has ऋसौ च या. In line 12. too the reading of the MSS. ऋयो ऋयापि च is unobjectionable, and ought not to have been changed. B. has ऋयो ऋपि च.

P. 831. l. 23. (VIII. 91, 7.) निष्कर्षणेन पूत्वी ।. A., Ca., and C. Mill have निष्कर्षणे वा. B. leaves out निष्कर्षणेन, and reads पूत्वा शोधयित्वा.

P. 831. l. 25. (VIII. 91, 7.) The last extract from the S'áṭyáyanaka is very corrupt, and the text as printed by me differs materially from that of Prof. Aufrecht. I shall first give the readings of the MSS.

तां खे रथस्याप्यवृहत्सा मोर्द्धाभवत्तां खे नसेनसो त्यवृहत्सा संश्लिष्टकाभवत् A.

तां खे रथस्या व्यवृहत्सा मोर्द्धाभवत्तां खे नसेनसो त्यवृहत्सा संश्लिष्टकाभवत् Ca.

तां खे रथस्याव्यवृहत्सा मोर्द्धाभवत्तां खे नसो त्यवृहत्सा संश्लिष्टकाभवत् C. Mill.

Prof. Aufrecht has introduced the following conjectures:

तां खे रथस्यासाद्य वृहत्सामोर्ध्वाभवत्तं खेऽनस आसाद्य वृहत्साम संश्लिष्टकाभवत्[a].

I do not think that I understand the meaning of the passage as here given

[a] Prof. Aufrecht informed me that साससंश्लिष्टका in one word was a misprint.

by Prof. Aufrecht, nor do I see how the Bṛihatsáma comes suddenly in, though nothing is said of it in Sáyaṇa's comment. I believe that in वृहत् we must recognise the verb *bṛih*, "to drag," "to pull," and with अति this would be synonymous with अतिकृष्, as used immediately afterwards. Thus the construction would be, "he dragged her through the hole of the chariot, she became this; he dragged her through the hole of the cart, she became that." But what did she become? What is मोड्डा, and what संश्लिष्टका? As the first skin that came off was शल्यकः, i. e. a hedgehog, and the second a गोधा, i. e. an iguana, it might be said that when she had been dragged through the first hole, she, having thrown off the hedgehog skin, had become a गोधा, an iguana, and this गोधा might stand for मोड्डा. But if this be so, then it would follow that after the second pulling through, she, having lost the iguana skin, became a कृकलास, i. e. a chameleon, and of this no trace is to be discovered in संश्लिष्टका. Here then we must wait till new MSS. of Sáyaṇa can be procured, or till the original of the S'áṭyáyanaka can be discovered.

P. 832. l. 3. (VIII. 91, 7.) मूक्तं. A. युक्तं, Ca. यूक्तं, C. Mill मूकृं. The sense requires मूक्तं, and युक्तं in Prof. Aufrecht's text is probably a misprint.

These few notes on one short hymn may serve as a specimen of the difficulties, some of them insurmountable, with which an editor of Sáyaṇa has to grapple. Before I could make up my mind to give up the extracts from the Bráhmaṇas as hopeless, I looked not only through the whole of the Táṇḍya-Bráhmaṇa, but I searched wherever there was a chance of finding the story of Apálá. Unfortunately the MS. of the Nítimanjarí, which is very useful for verifying legends mentioned by Sáyaṇa, is very deficient in the sixth Ashṭaka, and does not contain the story of Apálá. The Rigvidhána gives one verse, of no interest whatever, viz. कन्या वारिति मूक्तं तु सततं नियतो जपेत् । त्वग्दोषिणीं तथा लोम्नीं क्षिप्रं तस्मात्प्रमुच्यते ॥ (Read नियता, दोषिणी, and अलोम्नी).

Again, the Bṛihaddevatá offers but little help. I copy the text from two MSS. in my possession:

अपालात्रिसुता त्वासीत्कन्या त्वग्दोषिणी पुरा[a] ।
तमिंद्रश्चकमे दृष्ट्वा विजने[b] पितुराश्रमे ॥
तपसा बुबुधे सा तु सर्वमिंद्रचिकीर्षितम् ।
कन्या वारिति चैतस्यामेषोऽर्थः कथितस्ततः ॥
सा सुषाव मुखे[c] सोमं सुत्वेंद्रमाजुहाव तं ।
असौ य एषीत्यनया पपाविंद्रश्च तन्मुखात् ॥[d]
अपूपांश्चैव सक्तूंश्च भक्षयित्वा स तद्गृहात्[e] ।
उदकुंभं समादाय अपामर्थें जगाम सा ॥[f]

[a] परा B. [b] वी° H. [c] मुखात् H. [d] सा सुषाव मुखे सोमं पपाविंद्रश्च तन्मुखात् ॥ B.
[e] शतक्रतुः H. [f] Deest in H.

ऋग्भिस्तुष्टाव सा चैनं जगादैनं तृचेन तु ।[a]
सुलोमामनवद्यांगीं कुरु मां शक्र[b] सुत्वचं ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतस्तेन पुरंदरः ।
रथच्छिद्रेण तामिंद्रः शकटस्य युगस्य च ॥
प्रक्षिप्य निश्चकर्ष त्रिः सुत्वक् सा तु ततोऽभवत् ।[c]
तस्यास्त्वगपहता या पूर्वा सा शल्यकोऽभवत् ॥[d]
उत्तरा त्वभवद्गोधा कृकलासस्त्वगुत्तमा ।
इतिहासमिदं[e] सूक्तं त्वाहतुर्यास्कभागुरी ॥[f]
कन्येति शौनकस्त्वैंद्रं पांतमित्युत्तरे च ये ।[g]

The last work to be consulted was Shadguruśishya's commentary on the Sarvánukrama, but here too we find but little that is really valuable:

कन्य वाः सप्तात्रेय्यपालेतिहास ऐंद्र आनुष्टुभं द्विपंक्त्यादि । अवायती ।[h] अपाला नाम ऋषिकात्रिपुत्रिका ।[i] इंद्रमधिकृत्यापाला नाम तपश्चचार ॥ सो मा ना म समामनंति ।[k] ऐंद्र इतिहासः । अत्रोच्यत इति शेषः । इतिहासस्त्वयं ।[l]

अपालात्रिसुता त्वासीत्कन्या त्वग्दोषिणी पुरा ।
अत एव दुर्भगेति भर्त्रा त्यक्ता सती पथि ॥१॥
सौम्याद्रसादिंद्रतृप्तिरिति यज्ञस्य वाक् श्रुतेः ।[m]
अन्विच्छंती सोमलतां जलायावतरत्तदा ॥२॥[n]
सोममप्यविदत्कन्या अथागात्पितुराश्रमं ।[o]
तामिंद्रश्चकमे दृष्ट्वा[p] विजने पितुराश्रमे ॥३॥
तपसा बुबुधे सा तु सर्वमिंद्रचिकीर्षितं ।[q]
सुषाव स्वमुखे सोमं स्वैर्दंतैर्ग्रावभिस्त्विति ॥४॥
तस्या भक्त्यतिरेकेण पपाविंद्रश्च तन्मुखात् ।[r]
निरगात्स क्वचित्पूर्वं भक्षयित्वा गृहात्पुनः ॥५॥[s]

[a] ऋग्भिस्तुष्टाव चैवैनं सोममिंद्र तृचेन सा । H.

[b] शुक्र B. [c] ततः सा सुत्वचाभवत् । H. K.

[d] तस्यां त्वचि व्यपेतायां सर्वस्यां शल्लुकोऽभवत् H.

[e] मिमं H. [f] रिः B. यास्तुमातरौ H.

[g] शौनकः सूक्ते पांतमैंद्रे ततः परे । H.

[h] The commentator always gives the word immediately following the pratíka.

[i] This passage is very corrupt. The MS. of the E. I. H. (A.) reads अपाला नाम ऋषिका अपुत्रिका यां मधिहृत्य अपाला नाम, (B.) अपाला नाम ऋषिका कन्या अत्रिपुत्रिका । यामधिकृत्यापाला नाम. *Putriká*, if correct, must not be taken in the sense of *putrí*, cf. Goldstücker, s. v. *aputrika*. One might conjecture कायमधिकृत्य, 'for the sake of her body;' but, with reference to p. 827. l. 19, I prefer इंद्रमधिकृत्य. Instead of ऋषिका one expects ऋषिः, cf. Rv. V. 28.

[k] This is equally corrupt. I have given the text of A.; B. has माना समामनंति ।. It may be the beginning of the story in the S'áṭyáyana-Bráhmaṇa, followed by इत्यामनंति ।.

[l] B. has ऐंद्र इतिहासः । इंद्रसंबंधीतिहासः । अत्रावगंतव्य इति शेषः । इतिहासश्चायं ।. A. has अत्रोच्यत and इतिहासत्वाय ।.

[m] This is printed after B.; A. differs considerably, without being more intelligible, तृप्तिरिंद्र इति यज्ञस्तुत्युपायो भूत् ।.

[n] This is again printed from B.; A. has अनिच्छंती सोमयालं कृतांजलयावत्तरत्तदा ।.

[o] A. has कन्याद्योगाद्यत्पितुराश्रमं ।.

[p] दृष्ट्वा A., and B. sec. man., instead of दृष्या.

[q] A. has साश्रुपात मुखे सोमं स्वैर्दंतै° etc.

[r] ययामिंद्रश्चतुर्मुखात् A.

[s] निरगात्क्वचित्पूर्वं तु भक्षयित्वा ग्रहन्पुनः । A.

उदकुंभं समादाय तेन सार्धं तु साप्यगात् ।[a]
ऋग्भिः स्तुत्वा जगादेंद्रं कुरु मां सुत्वचं त्विति ॥६॥
रथच्छिद्रे गतामिंद्रः शकटस्य युगस्य च ।
प्रक्षिप्य निश्चकर्ष त्रिः सुत्वक् सा तु ततोऽभवत्[b] ॥७॥
तस्याः पूर्वहता या त्वग्जातिः[c] सा शल्यकोऽभवत्[d] ।
उत्तरा त्वभवद्गोधा कृकलासस्तयोत्तमेति[e] ॥८॥

P. 832. l. 27. (VIII. 92, 2.) गाथायोग्यं ॥ गातयोग्यं A. Ca.

P. 833. l. 2. (VIII. 92, 2.) लोटि ॥ लिटि A., Ca., C. Mill. It might be लिङि; see, however, Rv. I. 84, 5. Instead of ध्वमस्त° the MSS. have ध्ववस्त°.

P. 833. l. 12. (VIII. 92, 3.) यत्वा ॥ All the MSS. have दत्वा.

P. 833. l. 20. (VIII. 92, 4.) इंदोः ॥ Instead of इंदोः and क्षरत् A., Ca., C. Mill have इंद्रः and क्षरंतं.

P. 836. l. 9. (VIII. 92, 11.) तवादातॄन् ॥ तव दातॄन् A. Ca. तव शत्रून् B.

P. 836. l. 18. (VIII. 92, 12.) स्रौत्वा° ॥ The MSS. have स्रौत्वा°. This term can only refer to Páṇ. VI. 1, 93. One should expect स्रात्वा°, but स्रौत्वा° may be intended for स्रा + स्रोत्वा°.

P. 836. l. 26. (VIII. 92, 13.) मृष्टाके after वज्रवदिंद्र in A. Ca. मृष्टके C. Mill.

P. 839. l. 13. (VIII. 92, 23.) Cf. VIII. 13, 18.

P. 840. l. 14. (VIII. 92, 24.) कुक्षये ॥ तुनहु A., Ca., C. Mill.

P. 840. l. 21. (VIII. 92, 25.) स्तौति ॥ नौत A. Ca.

P. 841. l. 13. (VIII. 92, 27.) समीपास्त्वां ॥ मृगपात्वां A., Ca., C. Mill.

P. 842. l. 14. (VIII. 92, 30.) भाष्यत ॥ A., Ca., C. Mill. तंद्रयुक्तमित्युक्तं ॥ A., Ca., C. Mill.

P. 842. l. 16. (VIII. 92, 31.) कर्मान्वितो ॥ कर्मवतो A. B. Ca.

P. 844. l. 7. (VIII. 93, 1.) एतादृशानुभावं ॥ एतादृशं अनुभवि A. Ca.

P. 844. l. 25. (VIII. 93, 3.) वत्सस्य A. B. Ca. As to this peculiar use of the genitive, see VIII. 93, 1.

P. 845. l. 8. (VIII. 93, 4.) तदा ॥ A., Ca., C. Mill; there is no यदा to which this तदा answers.

P. 846. l. 1. (VIII. 93, 6.) ये सोमाः ॥ ते सोमाः सुनोतेः कर्मणि लिटि व्यत्ययेन श्नुः । श्नः -- A. Ca. This grammatical explanation which was intended to account for the absence of reduplication in सुन्विरे was probably a marginal note and afterwards inserted in the text.

P. 846. l. 15. (VIII. 93, 7.) The grammatical explanation of वाजयामसि was likewise a marginal note. A. reads णाविष्टवदि णेरिष्टवद्भावान् टिरिति टिलोपः । विन्मतोर्लुक् । विक---यमिति वचनान्मतुपो लुक्. Ca. and C. Mill have the same, only leaving out वि in विक---. I have corrected the passage according to Rv. I. 4, 9.

[a] पानार्थे प्ययमप्यगात् । A. [b] सुत्वक् सद्यः स वै भवत् A. [c] तायास्त्व A.
[d] शल्लूको B. शल्यका A. [e] तयो स्तने A.

P. 847. l. 5. (VIII. 93, 9.) वज्र आयुधं ॥ वज्रायुधं A. Ca.

P. 848. l. 23. (VIII. 93, 14.) परिगमिता ॥ वनिगमिता A., Ca., C. Mill.

P. 851. l. 9. (VIII. 93, 20.) गच्छतु ॥ गच्छति A. Ca.

P. 851. l. 17. (VIII. 93, 21.) भवानीति ॥ नवामीति A. Ca. भवामिति C. Mill. ददामि इति B.

P. 852. l. 10. (VIII. 93, 23.) उक्तं ॥ उक्त A. Ca. The lacuna is the same in A. Ca.; in C. Mill the letters र - वि have disappeared.

P. 852. l. 13. (VIII. 93, 23.) विसृजंति ॥ विसृजन A. Ca. विसृजन् B., C. Mill.

P. 852. l. 18. (VIII. 93, 24.) हविर्भिः ॥ हविः A., Ca., C. Mill.

P. 852. l. 20. (VIII. 93, 24.) वादिषु A. - - वादिषु Ca., C. Mill.

P. 853. l. 19. (VIII. 93, 27.) The commentary to verse 27. is left out in A., Ca., C. Mill; it is supplied from B.

P. 854. l. 23. (VIII. 93, 31.) श्रुतेऽत्वापि ॥ श्रुते तत्वापि A. Ca. श्रुतेन तत्वापि C. Mill.

P. 855. l. 15. (VIII. 93, 34.) From धत्तन to धत्तन supplied in accordance with Rig-veda I. 20, 7.

P. 857. l. 18. (VIII. 94, 5.) तना । ततमूर्णास्तुकेनेति ॥ तना तत पूर्णास्तुको नति A. Ca. सनातन पूर्णा स्तुकेनेति C. Mill. The reading which I have adopted is conjectural and very doubtful. ऊर्णास्तुका and स्तुका are always used as feminines in the sense of 'a braid of hair.' Cf. Boehtlingk-Roth, s. v., and Dr. Haas, Indische Studien, V. p. 237: S'atap. Br. III. 2, 1, 13; III. 5, 2, 18, etc. In the Ait. Br. I. 28, Sáyaṇa explains ऊर्णास्तुकाः by अविसंबंधिरोमविशेषाः ।. स्तुपः, however, which is likewise used in the sense of 'a braid' (Dr. Haas, l. c.), is certainly a masculine, and it is possible therefore that स्तुक was likewise used in that gender. It hardly admits of a doubt that Sáyaṇa wrote स्तुकेनेति, for the reading of A. Ca. was likewise intended for स्तुकेनेति. The copyists were evidently ignorant of the word ऊर्णास्तुक, and changed it into पूर्णास्तु केनेति. Sáyaṇa does not give the same or a similar explanation of तन् in other passages where तना पूत occurs.

P. 858. l. 2. (VIII. 94, 6.) सेवां ॥ सवां A., Ca., C. Mill.

P. 860. l. 21. (VIII. 95, 2.) After पिव C. Mill adds यद्वा क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति संप्रदानं चतुर्थ्यर्थे बहुलं छी तदिदं सोमरूपमन्नं शीघ्रं पिव ।.

P. 861. l. 6. (VIII. 95, 3.) मरुद्गणानां ॥ मरुत्सोमानां A. Ca. मरुत्समानानां B. मरुत्संघानां?

P. 862. l. 3. (VIII. 95, 5.) प्रत्नां पुरातनं ।. The variation in the gender is kept up throughout, though the carelessness of the copyists sometimes disturbs the accurate construction of the commentator. B. has प्रत्नां पुरातनं ऋतस्य सत्यस्य संबंधि पिप्युषीं प्रवृद्धं चिकित्विन्मनसं ज्ञानिनं अतींद्रियार्थदर्शनेन ज्ञातानि सर्वेषां हृदयानि यया तां तादृशं धियं त्वदीयं रक्षणाख्यं तस्मै कुरु ॥

P. 864. l. 2. (VIII. 95, 9.) धनादीनि B. धनकवधनादीनि A. Ca. कनकवधनादीनि C. Mill.

P. 864. l. 24. (VIII. 96, 1.) वेदाध्ययनादीनि B. वेदाध्ययनानि शास्त्रश्रवणः चिंतयादीनि Ca. A.

P. 866. l. 18. (VIII. 96, 4.) After सत्वनां A. Ca. add सत्वानां ।. The derivation varies; it is either from षण or षद.

P. 865. l. 6. (VIII. 96, 5.) The same quotation occurs in Devarájayajvan's commentary on the Nighaṇṭu, MS. E. I. H. 1134, p. 45. a. He derives नदी from णद अव्यक्ते शब्दे, and adds नदंति नद्यः ।. Then follows यदद: संप्रयतिरभावे नदता भरिते । तस्मादाद्यो नाम स्येति श्रुतिः ।. A. Ca. read अनुदत, C. Mill संप्रद्यती:.

P. 868. l. 20. (VIII. 96, 8.) नवसु गणेषु ॥ ववसु A. वसु Ca. सुर C. Mill.

P. 868. l. 18. (VIII. 96, 8.) सप्त सप्त निपादिता: ॥ सप्त सप्ततिपादिता: A. Ca. सप्त तिपादिता: C. Mill.

P. 868. l. 18. (VIII. 96, 8.) षष्ठो गणः ॥ षष्ठ्ये गर्भाः । A. षष्टो गर्भाः Ca., C. Mill. See Vájasaneyi-Sanh. XVII. 85, 86.

P. 871. l. 16. (VIII. 96, 13.) त्कुरून्प्रति ॥ ह्रुरून्प्रति Bṛihaddev. MS. B.

P. 871. l. 17. (VIII. 96, 13.) योत्स्यमानं सुसंहृष्टैः ॥ योत्स्यमानं स्तु A. Ca. योत्स्यमानस्तु C. Mill. The MSS. of the Bṛihaddevatá, H. and B., have योत्स्यमानं सुसंहृष्टैः ।.

P. 871. l. 18. (VIII. 96, 13.) तानायतः । MSS. Bṛihaddev. H. and B. तानायुतान् A., Ca., C. Mill.

P. 871. l. 20. (VIII. 96, 13.) After देवान्पुनर्विभो the MSS. of the Bṛihaddevatá add श्रुत्वा देवगुरोर्वाक्यमनर्घं वृत्रशंकया ।.

P. 871. l. 20. (VIII. 96, 13.) ओजसैव बलाद्बली ॥ MS. Bṛih. B. शक्रः खड्ग एव बलान्वलैः A. शक्र खड्ग एव लोः C. Mill. शक्रः खड्ग एव बलान्बलैः । Ca. शक्र नै जै स्वैव बलाद्बली MS. Bṛih. H.

P. 871. l. 21. (VIII. 96, 13.) देवानादाय त पपुर्विधिवत्सुराः ॥ MS. Bṛih. B. देवाय ना या य तं पुनर्विधिवत्पुरा । A. देवपानाय? देवा ना या य तं पुनर्विधिवत्पुरा । Ca., C. Mill. दे वा ना तं प यु र्वि धि वत्सुराः । MS. Bṛih. H.

P. 871. l. 21. (VIII. 96, 13.) जघ्नुः पीत्वा C. Mill, MSS. Bṛih. H. and B. जघ्नुः पत्वा A. Ca.

P. 871. l. 22. (VIII. 96, 13.) एतदनार्षत्वे नादरणीयं A., Ca., C. Mill. The whole passage from the Bṛihaddevatá seems to have been here inserted by a later hand. It is not given in B., but it could hardly be called anársha, being taken from the Bṛihaddevatá.

P. 871. l. 26. (VIII. 96, 13.) उदस्य A., Ca., C. Mill, B.

P. 873. l. 17. (VIII. 96, 16.) न्नेवाशत्रुभ्यः ॥ न्नेव शत्रुभ्यः A., Ca., C. Mill.

P. 878. l. 18. (VIII. 96, 18.) छंदोविषयत्वान्निपातनं ॥ छंदोविषयत्वानिपातन A., Ca., C. Mill. See Amara-kosha III. 4, 18, 113.

P. 883. l. 3. (VIII. 97, 13.) सर्वैदिक्स्यं ॥ सर्वैदिक्कं A., Ca., C. Mill.

P. 884. l. 15. (VIII. 98, 1.) नृमेधस्य ॥ नृमेधाक्षस्य A. pr. man., Ca. नृमेधाख्यस्य C. Mill.

P. 887. l. 2. (VIII. 98, 6.) दस्योः ॥ B.; A., Ca., C. Mill insert वृथाकालस्य.

P. 890. l. 18. (VIII. 99, 3.) करोति भागं ॥ A. B. Ca. insert अतो before भागं ।.

P. 890. l. 20. (VIII. 99, 3.) रश्मयः ॥ In the second explanation A., Ca., C. Mill have श्रयः instead.

P. 891. l. 23. (VIII. 99, 6.) श्नथयंत ॥ The Sanhitá and Pada MSS. have distinctly श्न; S. 3. had श्र, which was corrected in red ink. The commentary, however, has श्र; A., B., C. Mill distinctly; Ca. less distinctly.

P. 892. l. 11. (VIII. 99, 7.) जेतारं etc. ॥ A. leaves out all between जे- and वर्धयितारं ।.

The lacuna is supplied from Ca. and C. Mill, which agree with each other except that Ca. has गंगारं for गंतारं. B. has an independent interpretation, as often, आशुं शीघ्रमागंतारं शत्रूणां जेतारं हेतारं देवानामाह्वातारं रथीतमं रथिनां मध्ये श्रेष्ठमतूर्तं स्वाश्रितानामहिंसकं etc.

P. 893. l. 3. (VIII. 100, 1.) In A. and Ca. all between अनुष्टुभः, in the quotation from the Sarvánukrama, and त्ये पशौ यद्वाग्वदंतीति, in the first Viniyoga, is left out. In C. Mill the lacuna extends from आत्मानमस्तौदिति to वाग्देवत्ये ।. As these introductory passages are always wanting in B., the passage had to be supplied by conjecture.

P. 893. l. 7. (VIII. 100, 1.) After इति तिस्रः A. Ca. have प्रणवो यान्या । समये वयं साम ये वयं सामनोज्ञा वचः; C. Mill has याख्समये वयमामनोज्ञा वचः.

P. 895. l. 21. (VIII. 100, 6.) भवति C. Mill. वेति A. Ca. B.

P. 898. l. 10. (VIII. 100, 12.) The verses of S'aunaka are taken from the Brihad-devatá. The MSS. of the Brihaddevatá contain some various readings, such as अभितप्य for अभिवृत्य, उद्यतस्यैव, etc., but they give no help for the last verse. MS. B. has तदेतदखिलं सर्वमृषिणोक्तं मखेत्यृचि; MS. H. has तदेतदखिलं प्रोक्तं मखे विष्णुविति त्यृचि ।. Sáyaṇa has इति ऋचेति.

P. 898. l. 19. (VIII. 101, 1.) तृतीया गायत्री ॥ तृतीया हि गायत्री A. Ca. B. तृतीयात्री C. Mill. In the quotation from the Anukramaṇí all the MSS. have तृतीयादि. The Bháshya says, प्रगाथस्य चतुर्थ्याः सतोबृहतीत्वं दुर्लभमिति सतोबृहतीवचनं ।.

P. 904. l. 12. (VIII. 101, 14.) तथा चैतस्य ब्राह्मणं ॥ I have not been able to verify the first extract. There is an analogous passage in the Taittiríya-Sanhitá III, 1, 1, but it throws no light on our passage. A. Ca. leave out all from इमा प्रजाः to अर्कमभितो-I had to supply the omission from C. Mill and C. Wilson, which give this: प्रजा. स्तिस्रो अत्यायमांस्तानीमानि वयांसि वंगावगध्यश्चेरपादा न्यन्या अर्कमभितो विश्र इति ता इमाः प्रजा अर्कम°. The next extract is from the S'atapatha-Bráhmaṇa, but it will be seen that it would not have been safe to correct it either after the text of the Mádhyandina or after that of the Káṇva-śákhá. Instead of स प्रजा असृजत ता A. Ca. have स तृजेता, C. Mill स मृजेता. Instead of बृहत् the S'atapatha-Bráhmaṇa has महत्.

P. 908. l. 28. (VIII. 102, 12.) हतशत्रुजनं ॥ C. Mill. हे शत्रुजननं । A. ह शत्रुजननं Ca. शत्रुहननं B.

P. 909. l. 21. (VIII. 102, 16.) धीतिभिर्निधानैः ॥ C. Mill. दीधितिभि निधानः । A. Ca. धीतिभिः दीप्तिभिः निधानः B. धीतिभिरिधानः?

P. 910. l. 14. (VIII. 102, 19.) वनन्वति काष्टानि हंति ॥ वनन्वती काष्टानि हंति A. Ca. वनन्वति काष्टानि संति C. Mill.

P. 911. l. 4. (VIII. 102, 21.) यत्काष्टादिकं ॥ A. Ca. B. leave out all from काष्टादिकं to काष्टादिकं.

P. 911. l. 17. (VIII. 103, 1.) The Sarvánukrama has ककुभ्सीयसी; C. Mill has ककुब्गायत्री, A. and Ca. ककुब्गयेत्री. The name hrasíyasí belongs to the 9th class of Gáyatrí, consisting of 6 + 6 + 7 syllables.

P. 911. l. 21. (VIII. 103, 1.) There is an evident omission in the second Vini-

yoga. The Tṛicha which is optional for the Maitrávaruṇa priest at the Ábhiplavika Ukthya's, if it is taken from our hymn, can only have consisted of verses 8, 9, 10; no other verses, as far as I am aware, being enjoined by Ás'valáyana for such a purpose. We ought therefore to insert प्र मंहिष्ठायेति after मैत्रावरुणस्य, and अभि प्रयांसि वाहसा प्र मंहिष्ठाय गायत । आ° ७.८. । इति । after सूक्तितं च. From the Sútra quoted by Sáyaṇa it is clear that he referred likewise to a third Viniyoga, namely, the Adhyáyopákaraṇa, in which the first and last verses of each Maṇḍala are enjoined. The text might be restored as follows, उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलाद्यंतहोम आग्ने याहीत्येषा । सूक्तितं च । आग्ने याहि मरुत्सखा यत्ते राजन्छृतं हविः । आ° गृ° ३. ५. । इति ॥ It is impossible, of course, to restore by conjecture the very words which Sáyaṇa used, and I have therefore not inserted them in the text. But that they were on the whole like what I propose to read is confirmed by the commentary to the first hymn of the 9th Maṇḍala. Here, after other Viniyogas, it is expressly stated उपाकर्मणि मंडलादिग्रहण आद्या । सूक्तं पूर्वमेवोदाहृतं ।. The MSS. give no help. A. Ca. read मा तिदाग्ने, C. Mill मा चिदाग्ने; अग्ने इति at the end is found in all, instead of अग्न इति.

P. 914. l. 23. (VIII. 103, 9.) बहुवारं ॥ B. बहु सलिलं A., Ca., C. Mill.

ऋग्वेदसंहिता

सायणाचार्यविरचितमाधवीयवेदार्थप्रकाशनामकभाष्यसहिता

शार्मण्यदेशोत्पन्नेनेंगलण्डदेशनिवासिना भट्टमोक्षमूलरेण संशोधिता

श्रीमद्भारतवर्षमहाराज्ञ्यमात्यानामनुमत्या च

उक्षतरणाभिधाननगरे

विद्यामंदिरसंस्थानमुद्रायंत्रालये मुद्रिता

संवत् १९१९ वर्षे

॥ पंचमाष्टकतृतीयाध्यायप्रथमवर्गादि षष्ठाष्टकसप्तमाध्यायपंचदशवर्गपर्यंतं ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।
यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननं ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

उग्रो जज्ञ इति दशर्चं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । तथा चानुक्रम्यते । उग्रो दशेति ॥ आभिप्लविके चतुर्थेऽहनि निष्केवल्य एतत्सूक्तं निविद्धानं । सूचितं च । चतुर्थस्योग्रो जज्ञ इति निष्केवल्यं । आ० ७.७. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । उग्रो जज्ञे वीर्याय स्वधावान्दु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्या । ऐ० आ० ५.८. । इति ॥ सौमिकचातुर्मास्येषु वैश्वदेवस्य स्थाने प्रथमं पृष्ठ्यमहः । तत्रापि निष्केवल्य एतत्सूक्तं निविद्धानं । सूचितं च । जनिष्ठा उग्र उग्रो जज्ञ इति मध्यंदिनः । आ० ९.२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उग्रो जज्ञे वीर्याय स्वधावान्चक्रिरपो नर्यो यत्करिष्यन् ।
जग्मिर्युवा नृषदनमवोभिस्त्राता न इंद्र एनसो महश्चित् ॥१॥
उग्रः । जज्ञे । वीर्याय । स्वधाऽवान् । चक्रिः । अपः । नर्यः । यत् । करिष्यन् ।
जग्मिः । युवा । नृऽसदनं । अवःऽभिः । त्राता । नः । इंद्रः । एनसः । महः । चित् ॥१॥

स्वधावान् बलवानुग्र ओजस्व्युद्गूर्णो वेंद्रो वीर्याय वीर्यं कर्तुं जज्ञे । बभूव । नर्यो नरहितः सन् यत्कर्म करिष्यन् भवति तदपः कर्म चक्रिः कर्तैव ॥ चक्रिरिति

क्तिन्प्रत्ययस्य लिङ्गङ्गावान्नलोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृणामिति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ अपि च नृषदनं यज्ञगृहं युवा नित्यतरुणः सन् अवोभी रक्षणैः सार्धं जग्मिर्गंता महश्चिन्महतोऽप्येनसः पापान्नोऽस्माकं त्राता रक्षिता च भवेति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

हंता॑ वृ॒त्रमिंद्र॒: शूशु॑वान॒: प्रावी॒न्नु वी॒रो ज॑रि॒तार॑मू॒ती ।
कर्ता॑ सु॒दासे॒ अह॒ वा उ॑ लो॒कं दाता॒ वसु॒ मुहु॒रा दा॒शुषे॑ भूत् ॥२॥
हंता॑ । वृ॒त्रं । इंद्र॑: । शूशु॑वान॒: । प्र । आ॒वी॒त् । नु । वी॒रः । ज॒रि॒तार॑ । ऊ॒ती ।
कर्ता॑ । सु॒ऽदासे॑ । अह॑ । वै । ऊं॒ इति॑ । लो॒कं॑ । दाता॑ । वसु॑ । मुहुः॑ । आ । दा॒शुषे॑ । भूत् ॥२॥

इंद्रः शूशुवानो वर्धमानः सन् वृत्रमसुरं हंता भवति ॥ तृनंतत्वादत्र षष्ठ्यभावः ॥ वीरो वीरः सन् जरितारं स्तोतारं नु क्षिप्रमूती ऊत्या रक्षया प्रावीत् । प्रारक्षच्च । सुदासे राज्ञे लोकं जनपदं कर्ता च । यद्वा सुदासे कल्याणदानाय यजमानाय लोकं कर्ता च भवति ॥ इहाप्युत्तरत्रापि तृनंतत्वात्षष्ठ्यभावः । अह वा उ इति त्रयः पूरणाः ॥ दाशुषे यजमानाय वसु धनं मुहुर्भूयो भूयो दाता च भूत् । अभूत् ॥ आ इति चार्थे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यु॒ध्मो अ॑न॒र्वा ख॑ज॒कृत्स॒मद्वा॒ शूर॑: सत्रा॒षाड् ज॒नुषे॒मषा॑ळ्हः ।
व्या॑स॒ इंद्र॒: पृत॑ना॒: स्वोजा॒ अधा॒ विश्वं॑ शत्रू॒यंतं॑ जघान ॥३॥
यु॒ध्मः । अ॒न॒र्वा । ख॒ज॒ऽकृत् । स॒मत्ऽवा । शूर॑: । स॒त्रा॒षाट् । ज॒नुषा॑ । ई॒ । अषा॑ळ्हः ।
वि । आ॒से॒ । इंद्र॑: । पृत॑नाः । सु॒ऽओजा॑: । अध॑ । विश्व॑ । श॒त्रु॒ऽयंत॑ । ज॒घा॒न॒ ॥३॥

युध्मो योद्धानर्वाभिगंतृरहितो युद्धेष्वपराङ्मुखो वा खजकृद्युद्धकृत् । खले खज इति युद्धनामसु पाठात् । समद्वा । समत् कलहः । तद्वान् शूरः शौर्योपेतो जनुषा जन्मना स्वभावत एव सत्राषाट् बहूनामभिभविताषाळ्हः स्वयं च केनाप्यनभिभूतः स्वोजाः सुबल ईमयमिंद्रः पृतनाः शत्रूणां सेना व्यासे । विक्षिपति । अधापि च शत्रूयंतं शात्रवमाचरंतं विश्वं सर्वं जघान । हंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उभे चिदिंद्र रोदसी महित्वा पप्राथ तविषीभिस्तुविष्मः ।
नि वज्रमिंद्रो हरिवान्मिमिक्षन्त्समंधसा मदेषु वा उवोच ॥४॥

उभे इति । चित् । इंद्र । रोदसी इति । महिऽत्वा । आ । पप्राथ । तविषीभिः । तुविष्मः ।
नि । वज्रं । इंद्रः । हरिऽवान् । मिमिक्षन् । सं । अंधसा । मदेषु । वै । उवोच ॥४॥

हे तुविष्मो बहुधनेंद्र महित्वा महत्त्वेन तविषीभिर्बलैश्चोभे चिदुभे अपि रोदसी द्यावापृथिव्यावापप्राथ । आपूरितवानसि । अथ परोक्षस्तुतिः । हरिवानश्ववानिंद्रो वज्रं निमिमिक्षन् शत्रुषु प्रापयन् मदेषु यज्ञेषु निवित्सु वांधसा सोमेन समुवोच । संसेव्यते संगच्छते वा ॥ उच समवाय इति धातुः । वा इति पूरणः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृषा जजान वृषणं रणाय तमु चिन्नारी नर्यं ससूव ।
प्र यः सेनानीरध नृभ्यो अस्तीनः सत्वा गवेषणः स धृष्णुः ॥५॥

वृषा । जजान । वृषणं । रणाय । तं । ऊं इति । चित् । नारी । नर्यं । ससूव ।
प्र । यः । सेनाऽनीः । अध । नृऽभ्यः । अस्ति । इनः । सत्वा । गोऽएषणः । सः । धृष्णुः ॥५॥

वृषा सेक्ता पिता कश्यपो वृषणं कामानां वर्षितारमिंद्रं रणाय युद्धार्थं जजान ॥ जन जनन इति धातुः ॥ नर्यं नरहितं तमु तमेवेंद्रं नारी चिददितिरपि ससूव । सुषुवे । अधापि च य इंद्रो नृभ्यो नृणां सेनानीः सेनानां नेता सन् प्रास्ति प्रभवति स इंद्र इनः सर्वस्य जगत ईश्वरो भवति ॥ नियुत्वानिन इतीश्वरनामसु पाठात् ॥ सत्वा शत्रूणां सादकश्च गवेषणो गवामन्वेष्टा च धृष्णुः शत्रूणां धर्षकश्च भवतीति शेषः ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू चित्स भ्रेषते जनो न रेषन्मनो यो अस्य घोरमाविवासात् ।
यज्ञैर्य इंद्रे दधते दुवांसि क्षयत्स राय ऋतपा ऋतेजाः ॥६॥

नु। चित्। सः। भ्रेषते। जनः। न। रेषत्। मनः। यः। अस्य। घोरं। आऽविवासात्।
यज्ञैः। यः। इंद्रे। दधते। दुवांसि। क्षयत्। सः। राये। ऋतऽपाः। ऋतेऽजाः ॥६॥

यो जनोऽस्येंद्रस्य घोरं शत्रूणां बाधकं मनो यज्ञैराविवासात् परिचरति स जनः। नु इति प्रतिषेधे वर्तते। चिदित्येवकारार्थे। नूचित् नैव भ्रेषते। स्थानात् न भ्रश्यति। न रेषत्। नैव क्षीयेत। अपि च यो जनो दुवांसि परिचरणसाधनानि स्तोत्रशस्त्राणींद्रे दधते निधत्ते तस्मै जनाय ऋतपा यज्ञपाता ऋतेजा यज्ञे जातश्च स इंद्रो राये धनाय क्षयत्। निवसति। भवेदित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यदिंद्र पूर्वो अपराय शिक्षन्नयज्ज्यायान्कनीयसो देष्णं।
अमृत इत्पर्यासीत दूरमा चित्र चित्र्यं भरा रयिं नः ॥७॥
यत्। इंद्र। पूर्वः। अपराय। शिक्षन्। अयत्। ज्यायान्। कनीयसः। देष्णं।
अमृतः। इत्। परि। आसीत। दूरं। आ। चित्र। चित्र्यं। भर। रयिं। नः ॥७॥

हे चित्र चायनीयेंद्र यद्धनं पूर्वः पिता ज्येष्ठो भ्राता वापराय पुत्राय कनीयसे वा शिक्षन् प्रयच्छन्॥ शिक्षतिर्दानकर्मा प्रीणाति शिक्षतीति दानकर्मसु पाठात्॥ भवतीति शेषः। यच्च देष्णं देयं धनं ज्यायान् ज्येष्ठः कनीयसोऽयत् प्राप्नुयात्। यच्चापि धनं पितृतो लब्ध्वा पुत्रोऽमृत इत् अमृत एव सन् पितृगृहं विहाय दूरं पर्यासीत आस्ते तत् त्रिविधं चित्र्यं चायनीयं रयिं धनं नोऽस्मभ्यमाभर। आहर ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्त इंद्र प्रियो जनो ददाशदसन्निरेके अद्रिवः सखा ते।
वयं ते अस्यां सुमतौ चनिष्ठाः स्याम वरूथे अघ्नतो नृपीतौ ॥८॥
यः। ते। इंद्र। प्रियः। जनः। ददाशत्। असत्। निरेके। अद्रिऽवः। सखा। ते।
वयं। ते। अस्यां। सुऽमतौ। चनिष्ठाः। स्याम। वरूथे। अघ्नतः। नृऽपीतौ ॥८॥

हे इंद्र यस्ते तुभ्यं प्रियः सखा जनो ददाशत् हवींषि दद्यात् हे अद्रिवः स सखा ते तव निरेके दानेऽसत्। स्यात्। वयं च वसिष्ठा अघ्नतोऽहिंसतस्ते

तवास्यां सुमतावनुग्रहबुद्धौ वर्तमानाश्चनिष्ठाः स्तुतिमन्तरा अतिशयेनान्नवंतो वा । चनोऽन्नं । नृपीतौ नृणां रक्षके वरूथे गृहे परणीये वा धने स्याम । वसेम भवेम वा ॥

॥ अथ नवमी ॥

एष स्तोमो अचिक्रदद्वृषा त उत स्तामुर्मघवन्नक्रपिष्ट ।

रायस्कामो जरितारं त आगन्त्वमंग शक्र वस्व आ शको नः ॥९॥

एषः । स्तोमः । अचिक्रदत् । वृषा । ते । उत । स्तामुः । मघऽवन् । अक्रपिष्ट ।

रायः । कामः । जरितारं । ते । आ । अगन् । त्वं । अंग । शक्र । वस्वः । आ । शकः । नः ॥९॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र ते त्वदर्थं वृषा सेक्तैष स्तोमः सोमः सूयमानोऽचिक्रदत् । क्रंदति । उतापि च स्तामुः स्तोताक्रपिष्ट । अस्तौत् । अपि च हे शक्र ते तव जरितारं स्तोतारं मां रायो धनस्य कामोऽभिलाष आगन् । आगतः । अतस्त्वं वस्वो धनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ नोऽस्मभ्यमंग क्षिप्रमाशकः । धेहि ॥

॥ अथ दशमी ॥

स न इंद्र त्वयताया इषे धास्त्मना च ये मघवानो जुनंति ।

वस्वी षु ते जरित्रे अस्तु शक्तिर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥१०॥

सः । नः । इंद्र । त्वऽयतायै । इषे । धाः । त्मना । च । ये । मघऽवानः । जुनंति ।

वस्वी । सु । ते । जरित्रे । अस्तु । शक्तिः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥१०॥

हे इंद्र स त्वं त्वयताया इषे त्वया दत्तमन्नं भोक्तुं नोऽस्मान् धाः । धारय । ये च मघवानो हविष्मंतस्त्मना स्वयमेव जुनंति हवींषि त्वां प्रति प्रेरयंति तानपि त्वयताया इषे धाः । अपि च वस्वीष्वत्यंतं प्रशस्तासु स्तुतिषु ते तव जरित्रे स्तोत्रे मह्यं शक्तिः सामर्थ्यमस्तु । यद्वा जरित्रे मह्यं ते तव वस्वी षु प्रशस्ता शक्तिर्दानमस्तु । स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये द्वितीयो वर्गः ॥

असावि देवमिति दशर्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । तथा चानुक्रांतं । असावीति ॥ माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणस्योन्नीयमानमिदं सूक्तं । असावि देवमिहोप यातेत्यनुसवनं । आ॰ ५. ५. । इति ॥ इंद्रस्य वृत्रघ्नः पशावभि क्रत्वेति

वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । अभि क्रत्वेंद्र भूरध ज्मन् त्वं महाँ इंद्र तुभ्यं ह क्षाः । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

असावि देवं गोऋजीकमंधो न्यस्मिन्निंद्रो जनुषेमुवोच ।
बोधामसि त्वा हर्यश्व यज्ञैर्बोधा नः स्तोममंधसो मदेषु ॥१॥
असावि । देवं । गोऽऋजीकं । अंधः । नि । अस्मिन् । इंद्रः । जनुषा । ईं । उवोच ।
बोधामसि । त्वा । हरिऽअश्व । यज्ञैः । बोध । नः । स्तोमं । अंधसः । मदेषु ॥१॥

देवं दीप्तं गोऋजीकं गोभिः संस्कृतं । गव्येन मिश्रितमित्यर्थः । अंधः सोमरूपमन्नमसावि । अभिषुतं । ईमयमिंद्रोऽस्मिन्नभिषुते सोमरूपेऽंधसि जनुषा स्वभावत एव न्युवोच । नितरां संगतो भवति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे हर्यश्व त्वा त्वां यज्ञैः स्तोत्रैर्हविर्भिर्वा बोधामसि । बोधयामः । अंधसः सोमस्य मदेषु नोऽस्माकं स्तोमं स्तोत्रं बोध । बुध्यस्व च ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र यंति यज्ञं विपयंति बर्हिः सोममादो विदथे दुध्रवाचः ।
न्यु भ्रियंते यशसो गृभादा दूरउपब्दो वृषणो नृषाचः ॥२॥
प्र । यंति । यज्ञं । विपयंति । बर्हिः । सोमऽमादः । विदथे । दुध्रऽवाचः ।
नि । ऊं इति । भ्रियंते । यशसः । गृभात् । आ । दूरेऽउपब्दः । वृषणः । नृऽसाचः ॥२॥

यज्ञं प्रयंति यष्टारो बर्हिश्च विपयंति । स्तृणंति ॥ विपिः स्तरणकर्मा ॥ विदथे यज्ञे सोममादो ग्रावाणश्च दुध्रवाचो दुर्धरवाचो भवंति । अपि च यशसो यशस्विनो दूरउपब्दः । दूर उपब्दिः शब्दो येषां ते दूरउपब्दः । नृषाचः । नृन्नेतॄनृत्विजः सचंत इति नृषाचः । वृषणो ग्रावाणो गृभाद्गृहात् । गृहमध्यमग्रावा । तस्मात् । आ इति चार्थे । निभ्रियंते । अभिषववेलायां निगृह्यंते । उ इति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वमिंद्र स्रवितवा अपस्कः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।
त्वद्वावक्रे रथ्यो३ न धेना रेजंते विश्वा कृत्रिमाणि भीषा ॥३॥

त्वं। इंद्र। स्रवितवे। अपः। करिति कः। परिऽस्थिताः। अहिना। शूर। पूर्वीः।
त्वत्। वावक्रे। रथ्यः। न। धेनाः। रेजंते। विश्वा। कृत्रिमाणि। भीषा ॥३॥

हे शूरेंद्र त्वमहिना वृत्रेण परिष्ठिता आक्रांताः पूर्वीर्बह्वीरप उदकानि स्रवितवे स्रवितुं कः। अकार्षीः। धेना नद्यश्च त्वत्त्वत्तो हेतो रथ्यो न रथिन इव वावक्रे। निर्गच्छंति॥ वक्रि कौटिल्य इति धातुः॥ विश्वा विश्वानि कृत्रिमाणि भुवनानि च भीषा त्वत्तो भीत्या रेजंते। कंपंते॥

॥ अथ चतुर्थी॥

भीमो विवेषायुधेभिरेषामपांसि विश्वा नर्याणि विद्वान्।
इंद्रः पुरो जर्हृषाणो वि दूधोद्वि वज्रहस्तो महिना जघान ॥४॥
भीमः। विवेष। आयुधेभिः। एषां। अपांसि। विश्वा। नर्याणि। विद्वान्।
इंद्रः। पुरः। जर्हृषाणः। वि। दूधोत्। वि। वज्रऽहस्तः। महिना। जघान ॥४॥

इंद्रो नर्याणि नरहितानि विश्वा विश्वान्यपांसि कर्माणि विद्वान् जानन् आयुधेभिरायुधैर्भीमो भयंकरः सन् एषां॥ कर्मणि षष्ठी॥ एतानसुरान् विवेष। व्याप्तवान्। पुरश्च तेषां विदूधोत्। अकंपयत्। अपि च जर्हृषाणो हृष्यन् महिना महिम्ना युक्तो वज्रहस्तः सन् तान्विजघान॥

॥ अथ पंचमी॥

न यातव इंद्र जूजुवुर्नो न वंदना शविष्ठ वेद्याभिः।
स शर्धदर्यो विषुणस्य जंतोर्मा शिश्नदेवा अपि गुर्ऋतं नः ॥५॥
न। यातवः। इंद्र। जूजुवुः। नः। न। वंदना। शविष्ठ। वेद्याभिः।
सः। शर्धत्। अर्यः। विषुणस्य। जंतोः। मा। शिश्नऽदेवाः। अपि। गुः। ऋतं। नः ॥५॥

हे इंद्र यातवो राक्षसा नोऽस्मान्न जूजुवुः। न हिंस्युः। जूजुवुरिति हिंसाक्रियः पृथक्करणक्रियो वा। अपि च हे शविष्ठ बलवत्तमेंद्र वंदना वंदनानि रक्षांसि वेद्याभिर्वेद्याभ्यः प्रजाभ्यो नोऽस्मान्न जूजुवुः। न पृथक्कुर्वंतु। किंचार्यः स्वामी स इंद्रो विषुणस्य विषमस्य जंतोः प्राणिनः शासने शर्धत्। उत्सहेत। अथ च शिश्नदेवाः। शिश्नेन दीव्यंति क्रीडंत इति शिश्नदेवाः। अब्रह्मचर्या इत्यर्थः।

नोऽस्माकमृतं यज्ञं सत्यं वा मापिगुः । मापिगमन् । तथा च यास्कः । स उत्सहतां यो विषुणस्य जंतोर्विषमस्य मा शिश्नदेवा अब्रह्मचर्याः । शिश्नं श्नथतेः । अपिगुर्ऋतं नः सत्यं वा यज्ञं वा । नि॰ ४.१९. । इति ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभि क्रत्वेंद्र भूरध ज्मन्न ते विव्यङ्महिमानं रजांसि ।
स्वेना हि वृत्रं शवसा जघंथ न शत्रुरंतं विविदद्युधा ते ॥६॥
अभि । क्रत्वा । इंद्र । भूः । अध । ज्मन् । न । ते । विव्यक् । महिमानं । रजांसि ।
स्वेन । हि । वृत्रं । शवसा । जघंथ । न । शत्रुः । अंतं । विविदत् । युधा । ते ॥६॥

हे इंद्र त्वं क्रत्वा कर्मणा ज्मन् पृथिव्यां वर्तमानान् जंतून्वाभिभूः । अभ्यभूः । अधापि च ते तव महिमानं रजांसि सर्वे लोका न विव्यक् ॥ व्यचिर्व्याप्तिकर्मा ॥ न व्याप्नुवन्नित्यर्थः । स्वेन ह्यात्मीयेन च शवसा बलेन वृत्रं जघंथ । त्वमवधीः । शत्रुश्च युधा युद्धेन ते तवांतं हिंसां न विविदत् । न लब्धवान् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

देवाश्चित्ते असुर्याय पूर्वेऽनु क्षत्राय ममिरे सहांसि ।
इंद्रो मघानि दयते विषह्येंद्रं वाजस्य जोहुवंत सातौ ॥७॥
देवाः । चित् । ते । असुर्याय । पूर्वे । अनु । क्षत्राय । ममिरे । सहांसि ।
इंद्रः । मघानि । दयते । विऽसह्य । इंद्रं । वाजस्य । जोहुवंत । सातौ ॥७॥

पूर्वे देवाश्चिदसुरा अप्यसुर्याय बलाय क्षत्राय ॥ क्षदिर्हिंसाकर्मा ॥ बलं हिंसां चोभे कर्तुमित्यर्थः । हे इंद्र ते तव सहांसि बलान्यनुममिरे ॥ हीने । पा॰ १.४.८६. । इत्यनुः कर्मप्रवचनीयः ॥ तव बलेभ्यो हीना ममिर इत्यर्थः । तथा च निगमांतरं । अनु ते द्यौर्बृहती वीर्यं ममे । ऋग्वे॰ १.५७.५. । इति । अथ परोक्षस्तुतिः । इंद्रः शत्रून्विषह्य मघानि मंहनीयानि धनानि दयते । भक्तेभ्यः प्रयच्छति । अपि चेंद्रं वाजस्यान्नस्य सातौ लाभार्थं जोहुवंत । स्तुवंति स्तोतर आह्वयंति वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

कीरिश्चिद्धि त्वामवसे जुहावेशानमिंद्र सौभगस्य भूरेः ।
अवो बभूथ शतमूते अस्मे अभिक्षत्तुस्त्वावतो वरूता ॥८॥
कीरिः । चित् । हि । त्वां । अवसे । जुहाव । ईशानं । इंद्र । सौभगस्य । भूरेः ।
अवः । बभूथ । शतंऽऊते । अस्मे इति । अभिऽक्षत्तुः । त्वाऽवतः । वरूता ॥८॥

हे इंद्र ईशानं त्वां कीरिः स्तोता ॥ कारुः कीरिरिति स्तोतृनामसु पाठात् ॥ वसिष्ठोऽवसे रक्षणाय जुहाव हि । स्तौति हि ह्वयति वा । चिदिति पूरणः । अपि च हे शतमूते बहुरक्षेंद्र अस्मे अस्माकं भूरेः प्रभूतस्य सौभगस्य धनस्यावो रक्षा बभूथ । बभूविथ । अभिक्षत्तुरभिहिंसकस्य त्वावतस्त्वत्सदृशस्य वरूता वारयिता च भव ॥

॥ अथ नवमी ॥

सखायस्त इंद्र विश्वह स्याम नमोवृधासो महिना तरुत्र ।
वन्वंतु स्मा तेऽवसा समीकेऽभीतिमर्यो वनुषां शवांसि ॥९॥
सखायः । ते । इंद्र । विश्वह । स्याम । नमःऽवृधासः । महिना । तरुत्र ।
वन्वंतु । स्म । ते । अवसा । संऽईके । अभिऽइतिं । अर्यः । वनुषां । शवांसि ॥९॥

हे इंद्र ते तव नमोवृधासो नमसा स्तुत्या हविषा वा वर्धयितारो वयं विश्वह सर्वदा सखायः स्याम । भवेम । महिना महिम्ना तरुत्रात्यंतं तारकेंद्र ते तवावसा रक्षणेन समीके संग्रामेऽर्योऽभीतिमभिगमनं वनुषां हिंसकानां शवांसि बलानि च वन्वंतु । स्तोतारो हिंसंतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

स न इंद्र त्वयताया इषे धास्त्मना च ये मघवानो जुनंति ।
वस्वी षु ते जरित्रे अस्तु शक्तिर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥१०॥
सः । नः । इंद्र । त्वऽयतायै । इषे । धाः । त्मना । च । ये । मघऽवानः । जुनंति ।
वस्वी । सु । ते । जरित्रे । अस्तु । शक्तिः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥१०॥

इयमृक् व्याख्यातचरा ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये चतुर्थो वर्गः ॥

पिबा सोममिंद्र मंदतु त्वेति नवर्चं पंचमं सूक्तं। अनुक्रम्यते च। पिब नव वैराजमृतेऽंत्यामिति। वसिष्ठ ऋषिः। आदितोऽष्टौ विराजो नवमी त्रिष्टुप्। इंद्रो देवता ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि निष्केवल्यशस्त्रे पिबा सोममिंद्रेति षट् स्तोत्रियानुरूपौ। सूत्रितं च। वैराजं चेत्पृष्ठं पिबा सोममिंद्र मंदतु त्वेति षट् स्तोत्रियानुरूपौ। आ॰ ७.८.। इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य आद्याः षड्टृचः। सूत्रितं च। पिबा सोममिंद्र मंदतु त्वेति षट्। ऐ॰ आ॰ ५.१२.। इति ॥ आद्या निष्केवल्यशस्त्रयाज्या। सूत्रितं च। पिबा सोममिंद्र मंदतु त्वेति याज्या। आ॰ ५.१५.। इति ॥ चतुर्थेऽहनि माध्यंदिनसवने होत्रकशस्त्रेषु सप्त विराजस्त्रींस्तृचान् कृत्वैकैकस्तृचः शंसनीयः। तत्र न ते गिर इत्याद्यश्चतस्र ऋचः। सूत्रितं च। न ते गिरो अपि मृष्ये तुरस्य प्र वो महे महिवृधे भरध्वं। आ॰ ७.११.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पिबा सोममिंद्र मंदतु त्वा यं ते सुषाव हर्यश्वाद्रिः।
सोतुर्बाहुभ्यां सुयतो नार्वा ॥ १ ॥
पिब। सोमं। इंद्र। मंदतु। त्वा। यं। ते। सुसाव। हरिऽअश्व। अद्रिः।
सोतुः। बाहुऽभ्यां। सुऽयतः। न। अर्वा ॥ १ ॥

हे इंद्र सोमं पिब। स सोमस्त्वा त्वां मंदतु। मादयतु। हे हर्यश्व ते त्वदर्थं सोतुरभिषवकर्तुर्बाहुभ्यामर्वा न रश्मिभ्यामश्व इव सुयतः सुष्ठु परिगृहीतोऽद्रिर्ग्रावा यं सोमं सुषाव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्ते मदो युज्यश्चारुरस्ति येन वृत्राणि हर्यश्व हंसि।
स त्वामिंद्र प्रभूवसो ममत्तु ॥ २ ॥
यः। ते। मदः। युज्यः। चारुः। अस्ति। येन। वृत्राणि। हरिऽअश्व। हंसि।
सः। त्वां। इंद्र। प्रभुवसो इति प्रभुऽवसो। ममत्तु ॥ २ ॥

हे हर्यश्व ते तव यो युज्योऽनुगुणश्चारुः समीचीनो मदो मदकरः सोमोऽस्ति विद्यते। येन च पीतेन सोमेन वृत्राणि हंसि हे प्रभूवसो प्रभूतधनेंद्र त्वां स सोमो ममत्तु। मादयतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

बोधा सु मे मघवन्वाचमेमां यां ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्तिं ।

इमा ब्रह्म सधमादे जुषस्व ॥ ३ ॥

बोध । सु । मे । मघऽवन् । वाचं । आ । इमां । यां । ते । वसिष्ठः । अर्चति । प्रऽशस्तिं ।

इमा । ब्रह्म । सधऽमादे । जुषस्व ॥ ३ ॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र ते तव प्रशस्तिं स्तुतिरूपां यां वाचं वसिष्ठोऽर्चति वदति तामिमां मे वसिष्ठस्य संबंधिनीं वाचं स्वाबोध । सुष्ठ्वभिबुध्यस्व । किंचेमेमानि ब्रह्म ब्रह्माणि सधमादे यज्ञे जुषस्व । सेवस्व ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

श्रुधी हवं विपिपानस्याद्रेर्बोधा विप्रस्यार्चतो मनीषां ।

कृष्वा दुवांस्यंतमा सचेमा ॥ ४ ॥

श्रुधि । हवं । विऽपिपानस्य । अद्रेः । बोध । विप्रस्य । अर्चतः । मनीषां ।

कृष्व । दुवांसि । अंतमा । सचा । इमा ॥ ४ ॥

हे इंद्र विपिपानस्य विपीतवतो विपिबतो वा ममाद्रेर्ग्राव्णो हवमाह्वानं श्रुधि । शृणु । तथा च निगमांतरं । ग्रावभ्यो वाचं वदता वदद्भ्यः । ऋग्वे॰ १०. ९४. १. । इति । विप्रस्य प्राज्ञस्य वसिष्ठस्यार्चतः स्तुवतो मनीषां स्तुतिं बोध । बुध्यस्व च । इमेमानि क्रियमाणानि दुवांसि परिचरणान्यंतमांतिकतमानि बुद्धिस्थानि सचा सह सहायभूतः सन्वा कृष्व । कुरु च ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न ते गिरो अपि मृष्ये तुरस्य न सुष्टुतिमसुर्यस्य विद्वान् ।

सदा ते नाम स्वयशो विवक्मि ॥ ५ ॥

न । ते । गिरः । अपि । मृष्ये । तुरस्य । न । सुऽस्तुतिं । असुर्यस्य । विद्वान् ।

सदा । ते । नाम । स्वऽयशः । विवक्मि ॥ ५ ॥

हे इंद्र तुरस्य शत्रूणां हिंसकस्य ते तव गिरः स्तुतीरसुर्यस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ त्वदीयमसुर्यं बलं विद्वान् जानन्नहं नापिमृष्ये ॥ मृषिर्मार्जनकर्मा ॥ न मार्जयामि ।

न परित्यजामीत्यर्थः । सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं च नापिमृष्ये । मृषेर्मार्जनकर्मत्वमन्यत्रापि दृश्यते । तद्यथा । मा नो अग्ने सख्या पित्र्याणि प्र मर्षिष्ठाः । ऋग्वे॰ १.७१.१०. । इति । किंतु स्वयशोऽसाधारणयशस्ते तव नाम स्तोत्रं सदैव विवक्मि । ब्रवीमि ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

भूरि हि ते सवना मानुषेषु भूरि मनीषी हवते त्वामित् ।
मारे अस्मन्मघवञ्ज्योक्कः ॥ ६ ॥

भूरि । हि । ते । सवना । मानुषेषु । भूरि । मनीषी । हवते । त्वां । इत् ।
मा । आरे । अस्मत् । मघऽवन् । ज्योक् । करिति कः ॥ ६ ॥

हे मघवन् ते तव सवना सवनानि सोमाभिषवणानि भूरि भूरीणि मानुषेष्वस्मासु वर्तंत इति शेषः । मनीषी स्तोता त्वामित्त्वामेव भूरि हवते । नितरां ह्वयति । स्तौति । अतोऽस्मदस्मत्त आरे दूरे ज्योक् चिरकालं मा कः । आत्मानं मा कार्षीः । क्षिप्रमात्मानमस्मदासन्नं कुर्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तुभ्येदिमा सवना शूर विश्वा तुभ्यं ब्रह्माणि वर्धना कृणोमि ।
त्वं नृभिर्हव्यो विश्वधासि ॥ ७ ॥

तुभ्यं । इत् । इमा । सवना । शूर । विश्वा । तुभ्यं । ब्रह्माणि । वर्धना । कृणोमि ।
त्वं । नृऽभिः । हव्यः । विश्वधा । असि ॥ ७ ॥

हे शूर तुभ्येत्तुभ्यमेवेमेमानि विश्वा विश्वानि सवना सोमाभिषवणानि मया क्रियंत इति शेषः । तुभ्यं त्वदर्थमेव वर्धना वर्धनानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि कृणोमि । करोमि । त्वमेव नृभिर्यज्ञानां नेतृभिर्विश्वधा सर्वप्रकारैर्हव्यो ह्वातव्यः स्तुत्यो वासि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नू चिन्नु ते मन्यमानस्य दस्मोदश्नुवंति महिमानमुग्र ।
न वीर्यमिंद्र ते न राधः ॥ ८ ॥

नु । चित् । नु । ते । मन्यमानस्य । दस्म । उत् । अश्नुवंति । महिमानं । उग्र ।
न । वीर्यं । इंद्र । ते । न । राधः ॥८॥

हे दस्म दर्शनीय मन्यमानस्य स्तूयमानस्य ते तव महिमानं । नू चिदिति प्रतिषेधार्थः । नु क्षिप्रं नूचिदुदश्नुवंति । केचन न प्राप्नुवंति । हे उग्रोद्गूर्ण ते तव राधो धनं नोदश्नुवंति ॥

॥ अथ नवमी ॥

ये च पूर्व ऋषयो ये च नूत्ना इंद्र ब्रह्माणि जनयंत विप्राः ।
अस्मे ते संतु सख्या शिवानि यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥९॥
ये । च । पूर्वे । ऋषयः । ये । च । नूत्नाः । इंद्र । ब्रह्माणि । जनयंत । विप्राः ।
अस्मे इति । ते । संतु । सख्या । शिवानि । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥९॥

ये च पूर्वे प्राक्तना ऋषयो ये च नूत्ना नूतना विप्रा मेधाविन ऋषयो ब्रह्माणि स्तोत्राणि जनयंत अजनयंत तेष्विवास्मे अस्मास्वपि हे इंद्र ते तव सख्या सख्यानि शिवानि भद्राणि संतु । स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये षष्ठो वर्गः ॥

उदु ब्रह्माणीति षडृचं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । अनुक्रम्यते च । उदु षडिति ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यृजीषी वज्री वृषभस्तुराषाळिति याज्या । आ॰ ५. १६. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र एतदहरहःशस्यसंज्ञकं सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यभि तष्टेवेतीतरावहरहःशस्ये । आ॰ ७. ४. । इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःस्वेतदेव सूक्तं ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्या ते मह इंद्रोत्युग्रेति पंच सूक्तानि । ऐ॰ आ॰ ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्येंद्रं समर्ये महया वसिष्ठ ।
आ यो विश्वानि शवसा ततानोपश्रोता म ईवतो वचांसि ॥१॥
उत् । ऊं इति । ब्रह्माणि । ऐरत । श्रवस्या । इंद्रं । सऽमर्ये । महय । वसिष्ठ ।
आ । यः । विश्वानि । शवसा । ततान । उपऽश्रोता । मे । ईवतः । वचांसि ॥१॥

श्रवस्यानेच्छया ब्रह्माणि स्तोत्राणि हवींषि चेंद्रार्थमुदैरत सर्वे ऋषय इति शेषः। उ इति पूरणः। हे वसिष्ठ त्वमपि समर्ये यज्ञ इंद्रं महय। स्तोत्रेण हविषा च पूजय। अपि च य इंद्रो विश्वानि भुवनानि शवसा बलेनाततान स ईवत उपगमनवतो मे मम वचांसि स्तुतिरूपाणि वाक्यान्युपश्रोता भवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयामि घोषं इंद्र देवजामिरिरज्यंत यच्छुरुधो विवाचि।

नहि स्वमायुश्चिकिते जनेषु तानीदंहांस्यति पर्ष्यस्मान् ॥२॥

अयामि। घोषः। इंद्र। देवऽजामिः। इरज्यंत। यत्। शुरुधः। विऽवाचि।

नहि। स्वं। आयुः। चिकिते। जनेषु। तानि। इत्। अंहांसि। अति। पर्षि। अस्मान् ॥२॥

यद्यदा शुरुधः। शुचं संरुंधंतीति शुरुध ओषध्यः। इरज्यंत वर्धंते तदा हे इंद्र त्वदर्थे विवाचि स्तोतरि देवजामिर्देवानां बंधुर्घोषः। स्तुतिरूपः शब्दो घोषः। अयामि। अकारि। अपि च जनेषु मध्ये केनापि स्वमायुः स्वजीवितं नहि चिकिते। न ज्ञायते। यैरायुः क्षीयते तानीत्तानि सर्वाण्येवांहांसि पापान्यस्मानतिपर्षि। अतिपारय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

युजे रथं गवेषणं हरिभ्यामुप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः।

वि बाधिष्ट स्य रोदसी महित्वेंद्रो वृत्राण्यप्रती जघन्वान् ॥३॥

युजे। रथं। गोऽएषणं। हरिऽभ्यां। उप। ब्रह्माणि। जुजुषाणं। अस्थुः।

वि। बाधिष्ट। स्यः। रोदसी इति। महिऽत्वा। इंद्रः। वृत्राणि। अप्रति। जघन्वान् ॥३॥

गवेषणं गवां प्रापकमिंद्रस्य रथं हरिभ्यामिंद्रवाहाभ्यां युजे। स्तोत्रैरहं युनज्मि। ब्रह्माणि स्तोत्राणि जुजुषाणं परिवारैः सेव्यमानमिंद्रमुपस्थुः। उपातिष्ठंत। स्य सोऽयमिंद्रो महित्वा महत्त्वेन रोदसी द्यावापृथिव्यौ विबाधिष्ट। व्यबाधिष्ट च। अपि चेंद्रो वृत्राणि शत्रूनप्रति द्वंद्वानि जघन्वान् हतवान् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आपश्चित्पिप्युः स्तर्यो३ न गावो नक्षन्नृतं जरितारस्त इंद्र।

याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छा त्वं हि धीभिर्दयसे वि वाजान् ॥४॥

आपः। चित्। पिप्युः। स्तर्यः। न। गावः। नक्षन्। ऋतं। जरितारः। ते। इंद्र।
याहि। वायुः। न। निऽयुतः। नः। अच्छ। त्वं। हि। धीभिः। दयसे। वि। विजान् ॥४॥

हे इंद्र त्वत्प्रसादादापश्चित् आपः स्तर्यो न गावः स्तर्यो वशा गाव इव पिप्युः। वर्धतां। अप्रसूता गावो मांसला भवंति हि। ते तव जरितारः स्तोतारश्च ऋतमुदकं नक्षन्। व्याप्नुवन्। अपि च त्वं नोऽस्मान्नियुतो वायुर्न वायुरिवाच्छ याहि। अभियाहि। त्वं हि धीभिः प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा वाजानन्नानि विदयसे। स्तोतृभ्यः प्रयच्छसि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ते त्वा मदा इंद्र मादयंतु शुष्मिणं तुविराधसं जरित्रे।
एको देवत्रा दयसे हि मर्तानस्मिञ्छूर सवने मादयस्व ॥५॥
ते। त्वा। मदाः। इंद्र। मादयंतु। शुष्मिणं। तुविऽराधसं। जरित्रे।
एकः। देवऽत्रा। दयसे। हि। मर्तान्। अस्मिन्। शूर। सवने। मादयस्व ॥५॥

हे इंद्र त्वा त्वां त एते मदा मदकराः सोमा मादयंतु। अपि च जरित्रे स्तोत्रे शुष्मिणं बलवंतं तुविराधसं बहुधनं पुत्रं प्रयच्छतीति शेषः। हे शूर त्वं देवत्रा देवेष्वेक एव मर्तान्मनुष्यान् दयसे हि। दयतिरनुकंपार्थः। अस्मिन् सवने यज्ञे मादयस्व ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवेदिंद्रं वृषणं वज्रबाहुं वसिष्ठासो अभ्यर्चंत्यर्कैः।
स नः स्तुतो वीरवत्पातु गोमद्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥
एव। इत्। इंद्रं। वृषणं। वज्रऽबाहुं। वसिष्ठासः। अभि। अर्चंति। अर्कैः।
सः। नः। स्तुतः। वीरऽवत्। पातु। गोऽमत्। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥६॥

वसिष्ठासो वसिष्ठा वज्रबाहुं वज्रकल्पबाहुं वृषणं कामानां वर्षितारमिंद्रमेवेदुक्तेन प्रकारेणैवार्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चंति। अभिपूजयंति। स्तुतः स इंद्रो नोऽस्मभ्यं वीरवत्पुत्रादियुक्तं गोमद्गोयुक्तं च धनं धातु। ददातु। स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये सप्तमो वर्गः ॥

योनिष्ट इंद्र सदने अकारीति षडृचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं।

अनुक्रम्यते च। योनिरिति॥ महाव्रते निष्केवल्य एतत्सूक्तं। सूचितं च। योनिष्ट इंद्र सदने अकारीत्येतस्य चतस्रः शस्त्वोत्तमामुपसंतत्योपोत्तमया परिदधाति। ऐ॰ आ॰ ५. १२.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

योनिष्ट इंद्र सदने अकारि तमा नृभिः पुरुहूत प्र याहि।
असो यथा नोऽविता वृधे च ददो वसूनि ममदश्च सोमैः॥१॥

योनिः। ते। इंद्र। सदने। अकारि। तं। आ। नृऽभिः। पुरुऽहूत। प्र। याहि।
असः। यथा। नः। अविता। वृधे। च। ददः। वसूनि। ममदः। च। सोमैः॥१॥

हे इंद्र ते तव सदने सदनार्थं योनिः स्थानमकारि। हे पुरुहूत नृभिर्मरुद्भिः सार्धं तं योनिमाप्रयाहि। नोऽस्माकं यथाविता रक्षितासः भवसि। नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय चासः। तथा च वसूनि ददः। अस्मभ्यं देहि। सोमैरस्मदीयैर्ममदः। मादयस्व च॥

॥ अथ द्वितीया॥

गृभीतं ते मन इंद्र द्विबर्हाः सुतः सोमः परिषिक्ता मधूनि।
विसृष्टधेना भरते सुवृक्तिरियमिंद्रं जोहुवती मनीषा॥२॥

गृभीतं। ते। मनः। इंद्र। द्विऽबर्हाः। सुतः। सोमः। परिऽसिक्ता। मधूनि।
विसृष्टऽधेना। भरते। सुऽवृक्तिः। इयं। इंद्रं। जोहुवती। मनीषा॥२॥

हे इंद्र द्विबर्हाः। षष्ठ्यर्थे प्रथमा। द्विबर्हसो द्वयोः स्थानयोः परिवृढस्य ते तव मनो गृभीतमस्माभिः परिगृहीतं। सोमश्च सुतोऽभिषुतः। मधूनि च परिषिक्ता पात्रेषु परिषिक्तानि। विसृष्टधेना विसृष्टजिह्वा मध्यमस्वरेणोच्चार्यमाणा सुवृक्तिः सुसमाप्तिरियं मनीषा स्तुतिरिंद्रं जोहुवती भृशमाह्वयंती भरते। संभ्रियते च॥

॥ अथ तृतीया॥

आ नो दिव आ पृथिव्या ऋजीषिन्निदं बर्हिः सोमपेयाय याहि।
वहंतु त्वा हरयो मद्र्यंचमांगूषमच्छा तवसं मदाय॥३॥

आ। नः। दिवः। आ। पृथिव्याः। ऋजीषिन्। इदं। बर्हिः। सोमऽपेयाय। याहि।
वहंतु। त्वा। हरयः। मद्र्यंचं। आंगूषं। अच्छ। तवसं। मदाय॥३॥

हे ऋजीषिन्निंद्र नोऽस्माकमिदं बर्हिरिमं यज्ञं सोमपेयाय दिवः स्वर्गादायाहि। आगच्छ। पृथिव्या अंतरिक्षाच्च। आपः पृथिवीत्यंतरिक्षनामसु पाठात्। आयाहि। अपि च तवसं प्रवृद्धं बलवंतं वा मद्र्यंचं मदभिमुखं त्वा त्वामांगूषं स्तोत्रमच्छाभि मदाय मदार्थं हरयोऽश्वा वहंतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषा ब्रह्म जुषाणो हर्यश्व याहि।
वरीवृजत्स्थविरेभिः सुशिप्रास्मे दधद्वृषणं शुष्ममिंद्र ॥४॥
आ। नः। विश्वाभिः। ऊतिऽभिः। सऽजोषाः। ब्रह्म। जुषाणः। हरिऽअश्व। याहि।
वरीवृजत्। स्थविरेभिः। सुऽशिप्र। अस्मे इति। दधत्। वृषणं। शुष्मं। इंद्र ॥४॥

हे हर्यश्व हरिनामकाश्व सुशिप्र शोभनहनो इंद्र विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभी रक्षाभिः सजोषाः संगतः स्थविरेभिर्वृद्धैर्मरुद्भिः सह वरीवृजत् शत्रून् भृशं हिंसन् अस्मे अस्मभ्यं वृषणं कामानां वर्षितारं शुष्मं बलवंतं पुत्रं दधत् प्रयच्छन् ब्रह्म स्तोत्रं जुषाणः सेवमानो नोऽस्मानायाहि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एष स्तोमो मह उग्राय वाहे धुरीइवात्यो न वाजयन्नधायि।
इंद्र त्वायमर्क ईट्टे वसूनां दिवीव द्यामधि नः श्रोमतं धाः ॥५॥
एषः। स्तोमः। महे। उग्राय। वाहे। धुरिऽइव। अत्यः। न। वाजयन्। अधायि।
इंद्र। त्वा। अयं। अर्कः। ईट्टे। वसूनां। दिविऽइव। द्यां। अधि। नः। श्रोमतं। धाः ॥५॥

महे महत उग्रायोद्गूर्णायौजस्विने वा वाहे विश्वस्य वोढ्र इंद्राय धुरीव रथस्यात्यो न अश्व इव वाजयन् बलं कुर्वन् एष स्तोमोऽधायि। व्यधायि। अथ प्रत्यक्षस्तुतिः। हे इंद्र यं त्वामयमर्कः स्तोता वसूनां वसूनि धनानीट्टे याचते स त्वं नोऽस्मासु द्यां दिवीव श्रोमतं श्रवणीयमन्नं पुत्रं वाधिधाः। अधिधेहि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवा न इंद्र वार्यस्य पूर्धि प्र ते महीं सुमतिं वेविदाम।
इषं पिन्व मघवद्भ्यः सुवीरां यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

एव। नः। इंद्र। वार्यस्य। पूर्धि। प्र। ते। महीं। सुऽमतिं। वेविदाम।
इषं। पिन्व। मघवत्ऽभ्यः। सुऽवीरां। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥६॥

हे इंद्र नोऽस्मानेवैवं वार्यस्य ॥ तृतीयार्थे षष्ठी ॥ वरणीयेन धनेन पूर्धि। पूरय। ते तव महीं महतीं सुमतिमनुग्रहबुद्धिं वेविदाम। भृशं लभेमहि। मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्योऽस्मभ्यं सुवीरां शोभनपुत्रादियुतामिषमन्नं पिन्व। प्रयच्छेत्यर्थः। स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीयेऽष्टमो वर्गः ॥

आ ते मह इंद्रेति षड्डचमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। आ त इत्यनुक्रांतं ॥ महाव्रते निष्केवल्य इदमादीनि पंच सूक्तानि। सूचितं च। आ ते मह इंद्रोत्युग्रेति पंच सूक्तानि। ऐ॰ आ॰ ५.४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ ते मह इंद्रोत्युग्र समन्यवो यत्समरंत सेनाः।
पताति दिद्युन्नर्यस्य बाह्वोर्मा ते मनो विष्वद्र्य१ग्वि चारीत् ॥१॥
आ। ते। महः। इंद्र। ऊती। उग्र। सऽमन्यवः। यत्। संऽअरंत। सेनाः।
पताति। दिद्युत्। नर्यस्य। बाह्वोः। मा। ते। मनः। विष्वद्र्यक्। वि। चारीत् ॥१॥

हे उग्रोद्गूर्णौजस्विन्निंद्र यद्यदा समन्यवः। समो मन्युरभिमानो यासां ताः समन्यवः। सेनाः समरंत युध्यंते संगच्छंते वा तदा नर्यस्य नरहितस्य महो महतस्ते तव बाह्वोः स्थिता दिद्युदायुधं ॥ दिद्युद्धेतिरिति वज्रनामसु पाठात् ॥ ऊती ऊत्या अस्मद्रक्षाया आपताति। आपततु। तव विष्वद्र्यक् विष्वग्गंतृ मनश्च मा विचारीत्। अस्मास्वेव स्थिरं भवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नि दुर्ग इंद्र श्नथिह्यमित्रांनभि ये नो मर्तासो अमंति।
आरे तं शंसं कृणुहि निनित्सोरा नो भर संभरणं वसूनां ॥२॥
नि। दुःऽगे। इंद्र। श्नथिहि। अमित्रान्। अभि। ये। नः। मर्तासः। अमंति।
आरे। तं। शंसं। कृणुहि। निनित्सोः। आ। नः। भर। संऽभरणं। वसूनां ॥२॥

हे इंद्र दुर्गे युद्धे ये मर्तासो मर्ता अभ्यभिमुखाः संतो नोऽस्मानमंति अभिभवंति तानमित्रान् शत्रून् निश्नथिहि। निजहि। अपि च निनित्सोरस्मान्निंदितुमिच्छतो नरस्य तं शंसमाशंसनमारे दूरे कृणुहि। कुरु। अपि च नोऽस्मभ्यं वसूनां धनानां संभरणं समूहमाभर। आहर॥

॥ अथ तृतीया ॥

श॒तं ते॑ शिप्रिन्नू॒तयः॑ सु॒दासे॑ स॒हस्रं॒ शंसा॑ उ॒त रा॒तिर॑स्तु।
ज॒हि व॒धर्व॒नुषो॒ मर्त्य॑स्या॒स्मे द्यु॒म्नमधि॒ रत्नं॑ च धेहि ॥३॥

श॒तं। ते॒। शि॒प्रि॒न्। ऊ॒तयः॑। सु॒ऽदासे॑। स॒हस्र॑म्। शंसाः॑। उ॒त। रा॒तिः। अ॒स्तु।
ज॒हि। व॒धः। व॒नुषः॑। मर्त्य॑स्य। अ॒स्मे इति॑। द्यु॒म्नम्। अधि॑। रत्न॑म्। च॒। धे॒हि॒ ॥३॥

हे शिप्रिन् उष्णीषिन्निंद्र ते त्वदीयाः शतं बह्व्य ऊतयो रक्षाः सुदासे शोभनदानाय मह्यं संतु। सहस्रं शंसाः शंसनीयाः कामाश्च संतु। उतापि च रातिर्धनमस्तु। वनुषो हिंसकस्य मर्त्यस्य वधो हिंसासाधनमायुधं च जहि। अपि चास्मे अध्यस्मासु द्युम्नं दीप्तिमदन्नं यशो वा रत्नं च धेहि। तथा च यास्कः। द्युम्नं द्योततेर्यशो वान्नं वा। अस्मे द्युम्नमधि रत्नं च धेहि। अस्मासु द्युम्नं च रत्नं च धेहि। नि० ५.५.। इति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वाव॑तो॒ हीं॑द्र॒ क्रत्वे॒ अस्मि॒ त्वाव॑तोऽवि॒तुः शू॑र रा॒तौ।
विश्वेदहा॑नि तविषीव उग्र॒ँ ओकः॑ कृणुष्व हरिवो॒ न म॑र्धीः ॥४॥

त्वाऽव॑तः। हि। इं॒द्र॒। क्रत्वे॑। अस्मि॑। त्वाऽव॑तः। अ॒वि॒तुः। शू॒र॒। रा॒तौ।
विश्वा॑। इत्। अहा॑नि। त॒वि॒षी॒ऽवः॒। उ॒ग्र॒। ओकः॑। कृ॒णु॒ष्व॒। ह॒रि॒ऽवः॒। न। म॒र्धीः॒ ॥४॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य क्रत्वे कर्मणेऽस्मि। भवामि हि। हे शूर अवितुर्विश्वस्य रक्षितुस्त्वावतस्त्वत्सदृशस्य रातौ दाने चास्मीति शेषः। हे तविषीवो बलवन् उग्रौजस्विन्निंद्र विश्वेत् विश्वान्येवाहान्योकोऽस्माकं स्थानं कृणुष्व। कुरु। हे हरिवो हरिवन् न मर्धीः। अस्मान्न हिंस्याः॥

॥ अथ पंचमी ॥

कुत्सा एते हर्यश्वाय शूषमिंद्रे सहो देवजूतमियानाः ।
सत्रा कृधि सुहना शूर वृत्रा वयं तरुत्राः सनुयाम वाजं ॥५॥

कुत्साः । एते । हरिऽअश्वाय । शूषं । इंद्रे । सहः । देवऽजूतं । इयानाः ।
सत्रा । कृधि । सुऽहना । शूर । वृत्रा । वयं । तरुत्राः । सनुयाम । वाजं ॥५॥

एते वयं वसिष्ठा हर्यश्वाय हरिनामकाश्वायेंद्राय शूषं सुखकरं स्तोत्रं कुत्साः कुर्वाणाः ॥ करोतेः कुत्सशब्दनिष्पत्तिः ॥ इंद्रे देवजूतं देवैः प्रेरितं सहो बलमियाना याचमानास्तरुत्रा दुर्गाणि तीर्णाः संतो वाजं बलं सनुयाम । लभेमहि । अपि च हे शूर वृत्रा वृत्राणि शत्रून् सुहना हंतुं सुशकानि सत्रा सर्वदा कृधि । कुरु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवा न इंद्र वार्यस्य पूर्धि प्र ते महीं सुमतिं वेविदाम ।
इषं पिन्व मघवद्भ्यः सुवीरां यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

एव । नः । इंद्र । वार्यस्य । पूर्धि । प्र । ते । महीं । सुऽमतिं । वेविदाम ।
इषं । पिन्व । मघवत्ऽभ्यः । सुऽवीरां । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

इयं व्याख्यातचरा ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये नवमो वर्गः ॥

न सोम इंद्रमिति पंचर्चं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । तथा चानुक्रम्यते । न सोमः पंचेति ॥ महाव्रत उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

न सोम इंद्रमसुतो ममाद नाब्रह्माणो मघवानं सुतासः ।
तस्मा उक्थं जनये यज्जुजोषन्नृवन्नवीयः शृणवद्यथा नः ॥१॥

न । सोमः । इंद्रं । असुतः । ममाद । न । अब्रह्माणः । मघऽवानं । सुतासः ।
तस्मै । उक्थं । जनये । यत् । जुजोषत् । नृऽवत् । नवीयः । शृणवत् । यथा । नः ॥१॥

मघवानं धनवंतमिंद्रमसुतो नाभिषुतः सोमो न ममाद । न तर्पयति ।

सुतासोऽभिषुता अपि सोमा अब्रह्माणः स्तोत्रहीना न ममदुः। ममादेत्येतदाख्यातं बहुवचनांततया विपरिणतं सदत्र संबध्यते। अत एव त्रिष्वपि सवनेषु पावमानैः स्तोत्रैः स्तुता एव सोमा हूयंते। अपि च नोऽस्मदीयं यदुक्थमिंद्रो जुजोषत् सेवेत। यथा च नृवत् राजेवादरेण शृणवत् शृणुयात् तथा नवीयो नवतरमुक्थं शस्त्रं तस्मा इंद्राय जनये। पठामीत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उक्थउंक्थे सोम इंद्रं ममाद नीथेनीथे मघवानं सुतासः।
यदीं सबाधः पितरं न पुत्राः समानदक्षा अवसे हवंते ॥२॥
उक्थेऽउंक्थे। सोमः। इंद्रं। ममाद। नीथेऽनीथे। मघऽवानं। सुतासः।
यत्। ईं। सऽबाधः। पितरं। नः। पुत्राः। समानऽदक्षाः। अवसे। हवंते ॥२॥

यद्यस्मादुक्थ उक्थे शस्त्रे शस्त्रे क्रियमाणे सोमो मघवानमिंद्रं ममाद मादयति। नीथे नीथे स्तोत्रे स्तोत्रे क्रियमाणे सुतासोऽभिषुताः सोमा मादयंति तस्मादीमेनमिंद्रं सबाधः परस्परं मिलिताः समानदक्षाः समानोत्साहा ऋत्विजः पुत्राः पितरं न पितरमिवावसे तर्पणाय स्वरक्षणाय वा हवंते। शस्त्रैः स्तोत्रैश्च स्तुवंति॥

॥ अथ तृतीया ॥

चकार ता कृणवन्नूनमन्या यानि ब्रुवंति वेधसः सुतेषु।
जनीरिव पतिरेकः समानो नि मामृजे पुर इंद्रः सु सर्वाः ॥३॥
चकार। ता। कृणवंत्। नूनं। अन्या। यानि। ब्रुवंति। वेधसः। सुतेषु।
जनीःऽइव। पतिः। एकः। समानः। नि। ममृजे। पुरः। इंद्रः। सु। सर्वाः ॥३॥

वेधसः स्तोत्राणां विधातारः सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु यानि कर्माणि ब्रुवंति तानि वृत्रवधादीनि कर्माणींद्रः पूर्वस्मिन्काले चकार। नूनं संप्रत्यत्यन्यान्यानि कर्माणि कृणवत्। कुर्यात्। अपि च स इंद्रः सर्वाः पुरः शत्रुनगरीः समानः समवृत्तिरेकोऽसहायः पतिर्जनीरिव जाया इव सु निमामृजे। सम्यक् शोधयेत्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एवा तमाहुरुत शृण्व इंद्र एको विभक्ता तरणिर्मघानां।
मिथस्तुर ऊतयो यस्य पूर्वीरस्मे भद्राणि सश्चत प्रियाणि ॥४॥

एव । तं । आहुः । उत । शृखे । इंद्रः । एकः । विऽभक्ता । तरणिः । मघानां ।
मिथःऽतुरः । ऊतयः । यस्य । पूर्वीः । अस्मे इति । भद्राणि । सश्चत । प्रियाणि ॥४॥

यस्येंद्रस्य मिथः परस्परं तुरो बाधमानाः संश्लिष्टा वा पूर्वीः पूर्व्यो बह्व्य ऊतयो रक्षाः संति । तमेवैवमुक्तगुणमाहुः पूर्वं ऋषयः । उतापि चाद्यापि स इंद्रो मघानां मंहनीयानां धनानां विभक्ता दातेति तरणिरापदस्तारयितेति शृखे । श्रूयते । तस्य च प्रसादादस्मे अस्मान् प्रियाणि भद्राणि कल्याणानि सश्चत । सेवंतां ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एवा वसिष्ठ इंद्रमूतये नृन्कृष्टीनां वृषभं सुते गृणाति ।
सहस्रिण उप नो माहि वाजान्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
एव । वसिष्ठः । इंद्रं । ऊतये । नृन् । कृष्टीनां । वृषभं । सुते । गृणाति ।
सहस्रिणः । उप । नः । माहि । वाजान् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

वसिष्ठो नृन् नृणां ॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया ॥ ऊतये रक्षायै कृष्टीनां प्रजानां वृषभं कामानां वर्षितारमिंद्रमेवैवं पूर्वोक्तप्रकारेण गृणाति । स्तौति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इंद्र नोऽस्मभ्यं सहस्रिणः सहस्रसंख्याकान्वाजानन्नान्युपमाहि । प्रयच्छेत्यर्थः । स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये दशमो वर्गः ॥

इंद्रं नर इति पंचर्चं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । इंद्रं नर इत्यनुक्रांतं ॥ महाव्रते निष्केवल्य एतत्सूक्तमुक्तं तृतीयत्वेन ॥ ऐंद्रे पशौ वपापुरोडाशहविषामाद्यास्तिस्रः क्रमेणानुवाक्याः । सूचितं च । इंद्रं नरो नेमधिता हवंत इत्युरुं णो लोकमनु नेषि विद्वान् । आ॰ ३.७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रं नरो नेमधिता हवंते यत्पार्या युनजंते धियस्ताः ।
शूरो नृषाता शवसश्चकान आ गोमति व्रजे भजा त्वं नः ॥१॥
इंद्रं । नरः । नेमऽधिता । हवंते । यत् । पार्याः । युनजंते । धियः । ताः ।
शूरः । नृऽसाता । शवसः । चकानः । आ । गोऽमति । व्रजे । भज । त्वं । नः ॥१॥

यद्यदा पार्या युद्धभरणनिमित्तास्ताः प्रसिद्धा धियः कर्माणि युनजते प्रयुज्यंते तदा नरो नेतारो यमिंद्रं नेमधिता नेमधितौ संग्रामे हवंते ह्वयंति स त्वं शूरो नृषाता नृणां संभक्ता च शवसो बलस्य बलं चकानः कामयमानश्च सन् गोमति व्रजे गोष्ठे गोसमूहे नोऽस्मानाभज। प्रापय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

य इंद्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः।
त्वं हि दृळ्हा मघवन्विचेता अपा वृधि परिवृतं न राधः ॥२॥

यः। इंद्र। शुष्मः। मघऽवन्। ते। अस्ति। शिक्ष। सखिऽभ्यः। पुरुऽहूत। नृऽभ्यः।
त्वं। हि। दृळ्हा। मघऽवन्। विऽचेताः। अप। वृधि। परिऽवृतं। न। राधः ॥२॥

हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र ते तव यः शुष्मो बलमस्ति तं शुष्मं सखिभ्यः स्तोतृभ्यो नृभ्यः शिक्ष। देहि। अपि च हे मघवन् हि यस्माद्दृळ्हा दृढानि पुरां द्वाराणि बिभेदिथेति शेषः। तस्मात्त्वं विचेता विविक्तप्रज्ञः सन् परिवृतं तिरोहितं राधो धनमपवृधि। अस्मभ्यमपवृणु। नेति संप्रत्यर्थे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्रो राजा जगतश्चर्षणीनामधि क्षमि विषुरूपं यदस्ति।
ततो ददाति दाशुषे वसूनि चोदद्राध उपस्तुतश्चिदर्वाक् ॥३॥

इंद्रः। राजा। जगतः। चर्षणीनां। अधि। क्षमि। विषुऽरूपं। यत्। अस्ति।
ततः। ददाति। दाशुषे। वसूनि। चोदत्। राधः। उपऽस्तुतः। चित्। अर्वाक् ॥३॥

स इंद्रो जगतो जंगमस्य पश्वादेर्यतो राजेश्वरो भवति। चर्षणीनां मनुष्याणां च राजा भवति। अधि क्षमि क्षमायां विषुरूपं नानारूपं यद्धनमस्ति तस्यापि राजा भवति ततो दाशुषे यजमानाय वसूनि धनानि ददाति। स इंद्रोऽस्माभिरुपस्तुत एव सन् राधो धनमर्वागस्मदभिमुखं चोदत्। प्रेरयतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नू चिन्न इंद्रो मघवा सहूती दानो वाजं नि यमते न ऊती।
अनूना यस्य दक्षिणा पीपाय वामं नृभ्यो अभिवीता सखिभ्यः ॥४॥

नु। चित्। नः। इंद्रः। मघऽवा। सऽहूती। दानः। वाजं। नि। यमते। नः। ऊती।
अनूना। यस्य। दक्षिणा। पीपाय। वामं। नृऽभ्यः। अभिऽवीता। सखिऽभ्यः ॥४॥

मघवा धनवान् दानो ददानः स इंद्रो नोऽस्माकं सहूती सहूत्या मरुद्भिः सहाह्वानेन वाजमन्नं नोऽस्मभ्यमूती ऊत्यै रक्षायै नू चित् क्षिप्रमेव नियमते। प्रयच्छतु। यस्येंद्रस्यानूना संपूर्णाभिवीताभिप्राप्ता दक्षिणा दानं सखिभ्यः स्तोतृभ्यो नृभ्यो वामं वननीयं धनं पीपाय दोग्धि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू इंद्र राये वरिवस्कृधी न आ ते मनो ववृत्याम मघाय।
गोमदश्वावद्रथवद्व्यंतो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

नु। इंद्र। राये। वरिवः। कृधिः। नः। आ। ते। मनः। ववृत्याम। मघाय।
गोऽमत्। अश्वऽवत्। रथऽवत्। व्यंतः। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥५॥

हे इंद्र नोऽस्मभ्यं राये धनप्राप्तये नु क्षिप्रं वरिवो धनं। वेदो वरिव इति धननामसु पाठात्। त्वं कृधि। देहि। वयं ते तव मनो मघाय मंहनीयायै स्तुत्या आववृत्याम। आवर्तयाम। स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीय एकादशो वर्गः ॥

ब्रह्मा ण इंद्रेति पंचर्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। ब्रह्मा ण इत्यनुक्रांतं ॥ महाव्रते निष्केवल्ये पंचमत्वेनास्य सूक्तस्य विनियोग उक्तः ॥ अष्टमेऽहनि प्रउगशस्त्र आद्यस्तृच ऐंद्रः। आ॰ ८.११. ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ब्रह्मा ण इंद्रोप याहि विद्वानर्वाचस्ते हरयो संतु युक्ताः।
विश्वे चिद्धि त्वा विहवंत मर्ता अस्माकमिच्छृणुहि विश्वमिन्व ॥१॥

ब्रह्म। नः। इंद्र। उप। याहि। विद्वान्। अर्वाचः। ते। हरयः। संतु। युक्ताः।
विश्वे। चित्। हि। त्वा। विऽहवंत। मर्ताः। अस्माकं। इत्। शृणुहि। विश्वऽइन्व ॥१॥

हे इंद्र त्वं विद्वान् जानन् नोऽस्माकं ब्रह्म स्तोत्रमुपयाहि। ते तव हरयोऽश्वाश्वार्वाचोऽस्मदभिमुखा युक्ताः संतु। हे विश्वमिन्व विश्वप्रीणयितरिंद्र त्वा

त्वां विश्वे सर्वे मर्ता मनुष्याश्चिद्धि यद्यपि विहवंत पृथक् हवंते तथाप्यस्माकमिदस्माकमेव हवं शृणुहि । शृणु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

हवं त इंद्र महिमा व्यानड्ब्रह्म यत्पासि शवसिन्नृषीणां ।
आ यद्वज्रं दधिषे हस्त उग्र घोरः सन्क्रत्वा जनिष्ठा अषाळ्हः ॥२॥
हवं । ते । इंद्र । महिमा । वि । आनट् । ब्रह्म । यत् । पासि । शवसिन् । ऋषीणां ।
आ । यत् । वज्रं । दधिषे । हस्ते । उग्र । घोरः । सन् । क्रत्वा । जनिष्ठाः । अषाळ्हः ॥२॥

हे शवसिन् बलवन्निंद्र यद्यदा ऋषीणां ब्रह्म स्तोत्रं पासि रक्षसि । स्तोत्रस्य रक्षणं नाम फलप्रदानं । तदा ते तव महिमा हवं । हवः स्तोता । तं व्यानट् । व्याप्नोतु । हे उग्रौजस्विन्निंद्र यद्यदा हस्ते पाणौ वज्रमादधिषे धारयसि तदा क्रत्वा शत्रुवधादिना कर्मणा घोरः सन् अषाळ्हः शत्रुभिरनभिभूतो जनिष्ठाः । अजनिष्ठाः । अभवः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तव प्रणीतींद्र जोहुवानान्त्सं यन्नॄन्न रोदसी निनेथ ।
महे क्षत्राय शवसे हि जज्ञेऽतूतुजिं चित्तूतुजिरशिश्नत् ॥३॥
तव । प्रऽनीती । इंद्र । जोहुवानान् । सं । यत् । नॄन् । न । रोदसी इति । निनेथ ।
महे । क्षत्राय । शवसे । हि । जज्ञे । अतूतुजिं । चित् । तूतुजिः । अशिश्नत् ॥३॥

हे इंद्र यद्यस्त्वं तव प्रणीती प्रणीत्या प्रणयनेन जोहुवानान् भृशं स्तुवतो नॄन् रोदसी द्यावापृथिव्यौ संनिनेथ संगमयसि । दिवि पृथिव्यां च स्तोतॄन् प्रतिष्ठापयसीत्यर्थः । स त्वं महे महते क्षत्राय धनाय ॥ रयिः क्षत्रमिति धननामसु पाठात् ॥ शवसे बलाय च । यजमानेभ्यो महद्धनं बलं च दातुमित्यर्थः । जज्ञे । जज्ञिषे । हीति हेत्वर्थे । यत एवमतः कारणादतूतुजिमदातारमयजमानं तूतुजिर्दाता यजमानोऽशिश्नत् ॥ श्नथतिर्हिंसाकर्मा । तस्माल्लडर्थे लुङ् ॥ हिनस्ति । चिदित्येवकारार्थे ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एभिर्न इंद्राहंभिर्दशस्य दुर्मित्रासो हि क्षितयः पवंते ।
प्रति यच्चष्टे अनृतमनेना अव द्विता वरुणो मायी नः सात् ॥४॥
एभिः । नः । इंद्र । अहंऽभिः । दशस्य । दुःऽमित्रासः । हि । क्षितयः । पवंते ।
प्रति । यत् । चष्टे । अनृतं । अनेनाः । अव । द्विता । वरुणः । मायी । नः । सात् ॥४॥

हे इंद्र दुर्मित्रासो दुष्टमित्रभूता बाधकाः क्षितयो जनाः पवंते । अभिगच्छंति ॥ पवतिर्गतिकर्मा ॥ तेभ्यो धनमाच्छिद्य नोऽस्मभ्यमेभिः सात्विकैरहभिरहोभिर्दशस्य । देहि । किंचानेना एनसां निहंता मायी प्रज्ञावान् वरुणो यदनृतं नोऽस्मासु प्रतिचष्टे अभिपश्यति तदनृतं हे इंद्र त्वत्प्रसादात् द्विता द्विधावसात् । अवस्यतु । विमोचयतु । तथा च यास्कः । स्यतिरुपसृष्टो विमोचन इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वोचेमेदिंद्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यद्ददन्नः ।
यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्ठो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
वोचेम । इत् । इंद्रं । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।
यः । अर्चतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्ठः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

यत् य इंद्रो महो महतो राधसः संराधकस्य रायो धनस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ संराधकं महद्धनं नोऽस्मभ्यं ददत् प्रायच्छत् । यश्चेंद्रोऽर्चतः स्तुवतो ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं ब्रह्म स्तोत्रमविष्ठोऽतिशयेन रक्षिता गंता भवति तमेनं मघवानं धनवंतमिंद्रं वोचेमेत् । स्तुवेमैव । स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये द्वादशो वर्गः ॥

अयं सोम इंद्रेति पंचर्चं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । अयं सोम इत्यनुक्रांतं ॥ व्यूळ्हे दशरात्रे नवमेऽहन्ययं सोम इंद्रेति प्रउगशस्त्र ऐंद्रस्तृचः । सूचितं च । अयं सोम इंद्र तुभ्यं सुन्व आ तु ब्रह्मा णः । आ॰ ८.११. । इति ॥ षोडशिशस्त्रे ब्रह्मन्वीर इत्येषा त्रिष्टुप् । सूचितं च । ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाण इति त्रिष्टुप् । आ॰ ६.२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अयं सोम इंद्र तुभ्यं सुन्व आ तु प्र याहि हरिवस्तदोकाः ।
पिबा त्व१स्य सुषुतस्य चारोर्ददो मघानि मघवन्नियानः ॥१॥

अयं । सोमः । इंद्र । तुभ्यं । सुन्वे । आ । तु । प्र । याहि । हरिऽवः । तत्ऽओकाः ।
पिब । तु । अस्य । सुऽसुतस्य । चारोः । ददः । मघानि । मघऽवन् । इयानः ॥१॥

हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थमयमेष सोमः सुन्वे । अभिषुतोऽभवत् । हे हरिवो हरिवन्निंद्र तदोकाः । सवनीयो यस्यासौ तदोकाः । नु क्षिप्रमाप्रयाहि । सुषुतस्य सम्यगभिषुतस्य चारोः शोभनस्यास्य सोमस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ सम्यगभिषुतं शोभनमित्यर्थः । तु क्षिप्रं पिब च । अपि च हे मघवन् इयान उपगम्यमानो याच्यमानो वा त्वं मघानि धनानि ददः । अस्मभ्यं देहि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाणोऽर्वाचीनो हरिभिर्याहि तूयं ।
अस्मिन्नू षु सवने मादयस्वोप ब्रह्माणि शृणव इमा नः ॥२॥

ब्रह्मन् । वीर । ब्रह्मऽकृतिं । जुषाणः । अर्वाचीनः । हरिऽभिः । याहि । तूयं ।
अस्मिन् । ऊं इति । सु । सवने । मादयस्व । उप । ब्रह्माणि । शृणवः । इमा । नः ॥२॥

हे ब्रह्मन् परिवृढ वीरेंद्र ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं स्तोत्रं जुषाणः सेवमानोऽर्वाचीनोऽस्मदभिमुखः सन् हरिभिरश्वैस्तूयं क्षिप्रं याहि । अस्मिन्नु अस्मिन्नेव सवने यज्ञे सु सुष्ठु मादयस्व च । नोऽस्मदीयानीमेमानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि चोपशृणवः । उपशृणु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

का ते अस्त्यरंकृतिः सूक्तैः कदा नूनं ते मघवन्दाशेम ।
विश्वा मतीरा ततने त्वायाधा म इंद्र शृणवो हवेमा ॥३॥

का । ते । अस्ति । अरंऽकृतिः । सुऽउक्तैः । कदा । नूनं । ते । मघऽवन् । दाशेम ।
विश्वाः । मतीः । आ । ततने । त्वाऽया । अध । मे । इंद्र । शृणवः । हवा । इमा ॥३॥

हे इंद्र ते तव सूक्तैरस्माभिः क्रियमाणैः स्तोत्रैररंकृतिरलंकृतिः कास्ति ।

कीदृशी भवति। हे मघवन् ते तव कदा नूनं कदा खलु दाशेम। प्रीतिमुत्पादयेम। त्वाया त्वत्कामनयैव विश्वा मतीः सर्वाः स्तुतीराततने। करोमि। अधातः कारणात् हे इंद्र मे मदीयानीमेमानि हवा हवानि स्तोत्राणि शृणवः। शृणु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उतो घा ते पुरुष्या३ इदासन्येषां पूर्वेषामशृणोर्ऋषीणां।
अधाहं त्वा मघवञ्जोहवीमि त्वं न इंद्रासि प्रमतिः पितेव ॥४॥
उतो इति। घ। ते। पुरुष्याः। इत्। आसन्। येषां। पूर्वेषां। अशृणोः। ऋषीणां।
अध। अहं। त्वा। मघऽवन्। जोहवीमि। त्वं। नः। इंद्र। असि। प्रऽमतिः। पिताऽइव ॥४॥

उतापि च। घेति पूरणः। हे मघवन् येषां पूर्वेषामृषीणां स्तुतीरशृणोः ते पूर्वे ऋषयः पुरुष्या इत् पुरुषेभ्यो हिता एवासन्। अधातोऽहं त्वा त्वां जोहवीमि। भृशं स्तौमि। अपि च हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं पितेव जनक इव प्रमतिर्बंधुरसि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वोचेमेदिंद्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यद्दन्नः।
यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्ठो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
वोचेम। इत्। इंद्रं। मघऽवानं। एनं। महः। रायः। राधसः। यत्। दर्दत्। नः।
यः। अर्चतः। ब्रह्मऽकृतिं। अविष्ठः। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥५॥

इयं व्याख्यातचरा ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये त्रयोदशो वर्गः ॥

आ नो देवेति पंचर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। आ नो देवेत्यनुक्रांतं ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्र आ न इत्ययमैंद्रस्तृचः। सूत्र्यते हि। आ नो देव शवसा याहि शुष्मिन् प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन्। आ० ८.९। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नो देव शवसा याहि शुष्मिन्भवा वृध इंद्र रायो अस्य।
महे नृम्णाय नृपते सुवज्र महि क्षत्राय पौंस्याय शूर ॥१॥

आ। नः। देव। शवसा। याहि। शुष्मिन्। भवं। वृधः। इंद्र। रायः। अस्य।
महे। नृम्णाय। नृऽपते। सुऽवज्र। महिं। क्षत्राय। पौंस्याय। शूर ॥१॥

हे देव द्योतमान शुष्मिन् बलवन्निंद्र नोऽस्मान् शवसा बलेन सार्धमायाहि। अस्यास्मभ्यं देयस्य रायो धनस्य वृधो वर्धयिता च भव। हे नृपते सुवज्र महे महते नृम्णाय बलाय च भव॥ बाधो नृम्णमिति बलनामसु पाठात्॥ हे शूर महे महते क्षत्राय शत्रूणां हिंसकाय। क्षदिर्हिंसाकर्मा। पौंस्याय वीर्याय च भव॥

॥ अथ द्वितीया ॥

हवंत उ त्वा हव्यं विवाचि तनूषु शूराः सूर्यस्य सातौ।
त्वं विश्वेषु सेन्यो जनेषु त्वं वृत्राणि रंधया सुहंतु ॥२॥

हवंते। ऊं इति। त्वा। हव्यं। विऽवाचि। तनूषु। शूराः। सूर्यस्य। सातौ।
त्वं। विश्वेषु। सेन्यः। जनेषु। त्वं। वृत्राणि। रंधय। सुऽहंतु ॥२॥

हे इंद्र हव्यं ह्वातव्यं त्वा त्वां विवाचि विविधा वाचो यस्मिन् प्रादुर्भवंति तस्मिन्युद्धे शूराः पुरुषास्तनूषुंगेषु रक्षणीयासु सूर्यस्य सातौ संभजने। सरति गच्छतीत्यायुरत्र सूर्यो विवक्षितः। तस्य चिरकालं प्राप्त्यर्थं हवंते। ह्वयंति। विश्वेषु सर्वेषु जनेषु त्वमेव सेन्यः सेनार्होऽसि। अपि च त्वं वृत्राणि शत्रून् सुहंतु सुहंतुनाम्ना वज्रेण रंधय। अस्मभ्यं वशीकुरु॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहा यदिंद्र सुदिना व्युच्छान्दधो यत्केतुमुपमं समत्सु।
न्य१ग्निः सीदद्सुरो न होता हुवानो अत्र सुभगाय देवान् ॥३॥

अहा। यत्। इंद्र। सुऽदिना। विऽउच्छान्। दधः। यत्। केतुं। उपऽमं। समत्ऽसु।
नि। अग्निः। सीदत्। असुरः। न। होता। हुवानः। अत्र। सुऽभगाय। देवान् ॥३॥

हे इंद्र यद्यदाहाहानि सुदिना सुदिनानि व्युच्छान् व्युच्छेयुः। यद्यदा च समत्सु संग्रामेषु केतुं ज्ञानमुपममंतिकं दधः धारयेः तदासुरो बलवान् होता देवानामाह्वाताग्निः सुभगायास्माकं शोभनधनप्राप्तये देवान् हुवानो ह्वयन् अत्रास्मिन्यज्ञे निषीदत्। न्यसीदत्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वयं ते त इंद्र ये च देव स्तवंत शूर दद॑तो मघानि ।
यच्छा सूरिभ्य उपमं वरूथं स्वाभुवो जरणामश्नवंत ॥४॥
वयं । ते । ते । इंद्र । ये । च । देव । स्तवंत । शूर । दद॑तः । मघानि ।
यच्छ । सूरिऽभ्यः । उपऽमं । वरूथं । सुऽआभुवः । जरणां । अश्नवंत ॥४॥

हे देव शूरेंद्र ते तव वयं वसिष्ठाः स्वभूताः । ये जना मदीयपुत्रपौत्रादयो मघानि मंहनीयानि हवींषि ददतः प्रयच्छंतः स्तवंत स्तुवंति तेऽपि तव स्वभूताः । तेभ्य उभयेभ्यः सूरिभ्यः स्तोतृभ्य उपमं श्रेष्ठं वरूथं गृहं यच्छ । प्रयच्छ । अपि च त उभे स्वाभुवः सुसमृद्धाः संतो जरणां जरामश्नवंत । प्राप्नुवंतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वोचेमेदिंद्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यद्दन्नः ।
यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्ठो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
वोचेम । इत् । इंद्रं । मघऽवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । दद॑त् । नः ।
यः । अर्चतः । ब्रह्मऽकृतिं । अविष्ठः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

एषा सिद्धा ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये चतुर्दशो वर्गः ॥

प्र व इंद्रायेति द्वादशर्चं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । दशम्याद्यास्तिस्रो विराजः शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । प्र वो द्वादश गायत्रं त्रिविराडंतमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ प्रथमे रात्रिपर्याये मैत्रावरुणशस्त्रे प्र व इंद्रायेत्याद्यस्तृचः स्तोत्रियः । सूचितं च । प्र व इंद्राय मादनं प्र कृतान्यृजीषिणः । आ॰ ६.४. । इति ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे वयमिंद्र त्वायवोऽभीत्यनुरूपस्तृचः । तथा च सूचितं । वयमिंद्र त्वायवोऽभि वार्त्रहत्यायेत्युत्तमामुद्धरेत् । आ॰ ६.४. । इति ॥ चतुर्थेऽहनि माध्यंदिनसवने होत्रकशस्त्र आरंभणीयाभ्य ऊर्ध्वं वैराज एकस्तृच आहवनीयः । तदर्थाः प्र वो महे महिवृधे भरध्वमित्याद्यास्तिस्रः । सूचितं च । प्र वो महे महिवृधे भरध्वमिति चतस्रस्तिस्रश्च विराजः । आ॰ ७.११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र व इंद्राय मादनं हर्यश्वाय गायत । सखायः सोमपाव्ने ॥१॥

प्र । वः । इंद्राय । मादनं । हरिऽअश्वाय । गायत । सखायः । सोमऽपाव्ने ॥१॥

हे सखायो वो यूयं हर्यश्वाय शोमपाव्ने सोमानां पात्र इंद्राय मादनं मदकरं स्तोत्रं प्रगायत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शंसेदुक्थं सुदानव उत द्युक्षं यथा नरः । चकृमा सत्यराधसे ॥२॥

शंस । इत् । उक्थं । सुऽदानवे । उत । द्युक्षं । यथा । नरः । चकृम । सत्यऽराधसे ॥२॥

उतापि च हे स्तोतः सुदानवे शोभनदानाय सत्यराधसे सत्यधनायेंद्रायोक्थं स्तोमं यथा नरोऽन्ये स्तोतारो द्युक्षं दीप्तेः साधनभूतं स्तोत्रं शंसंति तद्वत्त्वमपि शंस । उच्चारय । इदिति पूरणः । वयं च चकृम । स्तोत्रं करवाम ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं न इंद्र वाजयुस्त्वं गव्युः शतक्रतो । त्वं हिरण्ययुर्वसो ॥३॥

त्वं । नः । इंद्र । वाजऽयुः । त्वं । गव्युः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । त्वं । हिरण्यऽयुः । वसो इति ॥३॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं वाजयुरन्नकामो भव । हे शतक्रतो त्वं नोऽस्माकं गव्युर्गोकामो भव । हे वसो वासयितरिंद्र त्वं हिरण्ययुर्हिरण्यकामोऽपि भव ॥ छंदसि परेच्छायामपि दृश्यते क्यजिति क्यच् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वयमिंद्र त्वायवोऽभि प्र णोनुमो वृषन् । विद्धि त्व१स्य नो वसो ॥४॥

वयं । इंद्र । त्वाऽयवः । अभि । प्र । नोनुमः । वृषन् । विद्धि । तु । अस्य । नः । वसो इति ॥४॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिंद्र त्वायवस्त्वत्कामा वयं वसिष्ठास्त्वामभिप्रणोनुमः । प्रकर्षेण स्तुमः । हे वसो वासयितरिंद्र अस्येदमस्मदीयं स्तोत्रं नु क्षिप्रं विद्धि । अवधारय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मा नो निदे च वक्तवेऽर्यो रंधीरराव्णे । त्वे अपि क्रतुर्मम ॥५॥

मा । नः । निदे । च । वक्तवे । अर्यः । रंधीः । अराव्णे । त्वे इति । अपि । क्रतुः । मम ॥५॥

हे इंद्र अर्यः स्वामी त्वं वक्तवे परुषवाक्यानां वक्त्रे निदे निंदित्रेऽराव्णेऽदात्रे नोऽस्मान् मा रंधीः । वशं मा कार्षीः । अप्यपि च त्वे त्वयि मम क्रतुर्मदीयं स्तोत्रलक्षणं कर्म गच्छत्विति शेषः । अस्मदीयं स्तोत्रं भवच्चित्ते प्रविशत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं वर्मासि सप्रथः पुरोयोधश्च वृत्रहन् । त्वया प्रति ब्रुवे युजा ॥६॥

त्वं । वर्म । असि । सऽप्रथः । पुरःऽयोधः । च । वृत्रऽहन् । त्वया । प्रति । ब्रुवे । युजा ॥६॥

हे वृत्रहन् शत्रूणां हिंसकेंद्र त्वं वर्मास्माकं कवचमसि । कवचवद्रक्षकोऽसीत्यर्थः । सप्रथः सर्वतः पृथुश्चासि । पुरोयोधश्च पुरो योद्धा चासि । त्वया युजा त्वया सहायेन प्रतिब्रुवे । शत्रून् प्रतिब्रवीमि । प्रतिहन्मीत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

महाँ उतासि यस्य तेऽनु स्वधावरी सहः । मम्नाते इंद्र रोदसी ॥७॥

महान् । उत । असि । यस्य । ते । अनु । स्वधावरी इति स्वधाऽवरी । सहः । मम्नाते इति । इंद्र । रोदसी इति ॥७॥

उतापि च हे इंद्र त्वं महानसि । सर्वाधिकोऽसि । हे इंद्र यस्य ते तव सहो बलं स्वधावरी अन्नवत्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यावनुमम्नाते अनुमन्येते । त्वदीयं सहः सर्वाधिकमित्यत्रोभावपि लोकौ विसंवादं न कुरुत इत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तं त्वा मरुत्वती परि भुवद्वाणी सयावरी । नक्षमाणा सह द्युभिः ॥८॥

तं । त्वा । मरुत्वती । परि । भुवत् । वाणी । सऽयावरी । नक्षमाणा । सह । द्युऽभिः ॥८॥

हे इंद्र तमुक्तगुणविशिष्टं त्वा त्वां सयावरी त्वया सह गंत्री । यत्र यत्र त्वं यासि तत्र तत्र यांतीत्यर्थः । द्युभिस्तेजोभिर्नक्षमाणा व्याप्नुवंती मरुत्वती । मरुतः

स्तोतारः। तद्वती वाणी स्तुतिः परिभुवत्। परिभवतु। परिभवतिरत्र परिग्रहार्थीयः। परिगृह्णात्वित्यर्थः॥

॥ अथ नवमी ॥

ऊर्ध्वासस्त्वान्विंदवो भुवन्दस्ममुप द्यवि। सं ते नमंत कृष्टयः ॥९॥

ऊर्ध्वासः। त्वा। अनु। इंदवः। भुवन्। दस्मं। उप। द्यवि। सं। ते। नमंत। कृष्टयः ॥९॥

हे इंद्र उप द्यवि द्युलोकसमीपे स्थितं दस्मं दर्शनीयं त्वा त्वामनूद्दिश्योर्ध्वास ऊर्ध्वा इंदवोऽस्मदीयाः सोमा भुवन्। भवंति। कृष्टयः प्रजाश्च ते तुभ्यं संनमंत। भुवि सोमास्त्वदर्थमेव जायंते प्रजाश्च त्वामेव प्रणमंतीतींद्रस्तुतिः॥

॥ अथ दशमी ॥

प्र वो महे महिवृधे भरध्वं प्रचेतसे प्र सुमतिं कृणुध्वं।
विशः पूर्वीः प्र चरा चर्षणिप्राः ॥१०॥

प्र। वः। महे। महिऽवृधे। भरध्वं। प्रऽचेतसे। प्र। सुऽमतिं। कृणुध्वं।
विशः। पूर्वीः। प्र। चर। चर्षणिऽप्राः ॥१०॥

हे मदीयाः पुरुषा वो यूयं महिवृधे महतां धनानां वर्धयित्रे महे महत इंद्राय प्रभरध्वं। सोमान्प्रणयत। प्रचेतसे प्रकृष्टमतय इंद्राय सुमतिं सुष्टुतिं च प्रकृणुध्वं। प्रकुरुत। अथ प्रत्यक्षस्तुतिः। हे इंद्र चर्षणिप्राः कामैः प्रजानां पूरयिता त्वं पूर्वीर्हविषां पूरयित्रीर्विशः प्रजाः प्रचर। अभिगच्छ॥

॥ अथैकादशी ॥

उरुव्यचसे महिने सुवृक्तिमिंद्राय ब्रह्म जनयंत विप्राः।
तस्य व्रतानि न मिनंति धीराः ॥११॥

उरुऽव्यचसे। महिने। सुऽवृक्तिं। इंद्राय। ब्रह्म। जनयंत। विप्राः।
तस्य। व्रतानि। न। मिनंति। धीराः ॥११॥

उरुव्यचसे पृथुव्याप्तये महिने महते यस्मा इंद्राय सुवृक्तिं स्तुतिं ब्रह्मान्नं हविश्च विप्राः प्राज्ञा जनयंत जनयंति तस्येंद्रस्य व्रतानि रक्षणादीनि कर्माणि धीराः प्राज्ञा देवा अपि न मिनंति। न हिंसंति॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इंद्रं वाणीरनुत्तमन्युमेव सत्रा राजानं दधिरे सहध्यै ।
हर्यश्वाय बर्हया समापीन् ॥१२॥

इंद्रं । वाणीः । अनुत्तऽमन्युं । एव । सत्रा । राजानं । दधिरे । सहध्यै ।
हरिऽअश्वाय । बर्हय । सं । आपीन् ॥१२॥

सत्रा राजानं सर्वतो जगत ईश्वरमनुत्तमन्युं । केनाप्यनुत्तोऽबाधितो मन्युः क्रोधो यस्य सः । तमेवेंद्रं वाणीः स्तुतयः सहध्यै स्तोत्राणि शत्रूणामभिभवितुं दधिरे । अतो हेतोर्हे स्तोतस्त्वमपि हर्यश्वायेंद्राय हर्यश्वमिंद्रं । स्तोतुमित्यर्थः । आपीन् बंधून् संबर्हय । उत्साहय ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये षोडशो वर्गः ॥

मो षु त्वेति सप्तविंशत्यृचं पंचदशं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । मो षु सप्ताधिका प्रागाथं तृतीया द्विपदा सौदासैरग्नौ प्रक्षिप्यमाणः शक्तिरंत्यं प्रगाथमालेभे सोऽर्धर्च उक्तेऽदह्यत । तं पुत्रोक्तं वसिष्ठः समापयतेति शाट्यायनकं वसिष्ठस्यैव हतपुत्रस्यार्षमिति तांडकमिति ॥ मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । इंद्र क्रतुं न इति प्रगाथस्यार्धर्चस्य च वसिष्ठपुत्रः शक्तिर्वसिष्ठो वा । इंद्रो देवता । अयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । तृतीया तु द्विपदा विराट् ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावेतत्सूक्तं । तत्र द्विपदामभि त्वा शूरेत्येतं राथंतरं प्रगाथं नकिः सुदास इति प्रगाथं च वर्जयेत् । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । मो षु त्वा वाघतश्चनेत्येतस्य द्विपदां चोद्धरति राथंतरं च प्रगाथमथ हास्य नकिः सुदासो रथमित्येतं प्रत्यवदधाति । ऐ॰ आ॰ ५. ८. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि पंचमेऽहनि च निष्केवल्ये मो षु त्वा वाघत इति प्रगाथः सद्विपदः । सूचितं च । मो षु त्वा वाघतश्चनेति सद्विपद उपसमस्येद्विपदां । आ॰ ७. ३. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि मरुत्वतीये प्रकृतान्मरुत्वीयात्प्रगाथादनंतरं नकिः सुदास इति प्रगाथं शंसेत् ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोस्तृतीये षष्ठेऽहनि चायं प्रगाथः । तथैव सूचितं । नकिः सुदासो रथमिति मरुत्वतीया ऊर्ध्वं नित्यादिति । एवं स्थितान् प्रगाथान्पृष्ठ्याभिप्लवयोरन्वहं पुनः पुनरावर्तयेयुः । आ॰ ७. ३. । इति ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्र उदिन्वस्य रिच्यत इति प्रगाथः । तथा च सूचितं । उदिन्वस्य रिच्यते भूय इत्

। आ० ५.१६.। इति ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे कस्तमिंद्रेति प्रगाथः। सूचितं च। कस्तमिंद्र त्वावसुं सद्यो ह जातः। आ० ५.१६.। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रस्यायं प्रगाथः। अहर्गणेष्वपि द्वितीयादिष्वहःसु। सूचितं च। कस्तमिंद्र त्वावसुं कन्नव्यो अतसीनां। आ० ७.१३.। इति ॥ आरंभणीयाः पर्यासान् कुर्वतोऽहरहःशस्यानीति होत्रकाः। आ० ७.१.। इति ॥ पृष्ठ्यषडहस्य तृतीयेऽहनि निष्केवल्ये वैरूपसामपक्षे यदिंद्र यावत इत्यनुरूपस्तृचः। सूचितं च। यदिंद्र यावतस्त्वमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ। आ० ७.१०.। इति ॥ अग्निष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे तरणिरित्सिषासतीति वैकल्पिकस्तृचः। सूचितं च। तरोभिर्वो विदद्वसुं तरणिरित्सिषासतीति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ। आ० ७.४.। इति ॥ अग्निष्टोमे निष्केवल्यशस्त्रे रथंतरसामपक्षेऽभि त्वा शूरेति प्रगाथः स्तोत्रियः। सूचितं च। अभि त्वा शूर नोनुमोऽभि त्वा पूर्वपीतय इति स्तोत्रियानुरूपौ। आ० ५.१५.। इति ॥ आश्विनशस्त्रेऽप्ययं प्रगाथः। तथैव सूचितं च। अभि त्वा शूर नोनुमो बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथाः। आ० ६.५.। इति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये दक्षिणपक्षेऽयं प्रगाथः। तथैव पंचमारण्यके सूचितं। अभि त्वा शूर नोनुमोऽभि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ। ऐ० आ० ५.८.। इति ॥ आश्विनशस्त्र इंद्र क्रतुं न इति प्रगाथः। सूचितं च। इंद्र क्रतुं न आ भराभि त्वा शूर नोनुमः। आ० ६.५.। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽयं वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः। सूचितं च। इंद्र क्रतुं न आ भरेंद्र ज्येष्ठं न आ भर। आ० ७.४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मो षु त्वा॑ वा॒घत॑श्च॒नारे अ॒स्मन्नि री॑रमन्।
आ॒रात्ता॑च्चित्सध॒मादं॑ न॒ आ ग॑ही॒ह वा॒ सन्नुप॑ श्रुधि ॥१॥

मो इति॑। सु। त्वा॒। वा॒घतः॑। च॒न। आ॒रे। अ॒स्मत्। नि। री॒र॒म॒न्।
आ॒रात्ता॑त्। चि॒त्। स॒ध॒ऽमाद॑म्। नः॒। आ। ग॒हि॒। इ॒ह। वा॒। सन्। उप॑। श्रु॒धि॒ ॥१॥

हे इंद्र त्वा त्वया वाघतश्चन यजमाना अप्येतेऽस्मदस्मत्त आरे दूरे मा नि रीरमन्। न नितरां रमयंतु। अतस्त्वमारात्ताच्चित् दूरेऽपि वर्तमानोऽस्मदीयं

सधमादं यज्ञमागहि। आगच्छ। इह वाचापि वा सन् विद्यमान उपश्रुधि। अस्मदीयं स्तोत्रमुपशृणु॥

॥ अथ द्वितीया॥

इमे हि ते ब्रह्मकृतः सुते सचा मधौ न मक्ष आसते।
इंद्रे कामं जरितारो वसूयवो रथे न पादमा दधुः॥२॥
इमे। हि। ते। ब्रह्मऽकृतः। सुते। सचा। मधौ। न। मक्षः। आसते।
इंद्रे। कामं। जरितारः। वसुऽयवः। रथे। न। पादं। आ। दधुः॥२॥

हे इंद्र ते त्वदर्थं सुतेऽभिषुते सोमे ब्रह्मकृतः स्तोत्रकृतो मधौ न मधुनीव मक्षो मक्षिकाः सचा सहासते। उपविशंति। अथ परोक्षस्तुतिः। वसूयवो धनकामा जरितारः स्तोतारः काममिष्टमिंद्रे रथे न पादं रथे पादमिवादधुः। समर्पयंति॥

॥ अथ तृतीया॥

रायस्कामो वज्रहस्तं सुदक्षिणं पुत्रो न पितरं हुवे॥३॥
रायःऽकामः। वज्रऽहस्तं। सुऽदक्षिणं। पुत्रः। न। पितरं। हुवे॥३॥

रायस्कामो धनकामोऽहं सुदक्षिणं शोभनदानं वज्रहस्तमिंद्रं पुत्रो न पुत्र इव पितरं हुवे। ह्वयामि॥

॥ अथ चतुर्थी॥

इम इंद्राय सुन्विरे सोमासो दध्याशिरः।
ताँ आ मदाय वज्रहस्त पीतये हरिभ्यां याह्योक आ॥४॥
इमे। इंद्राय। सुन्विरे। सोमासः। दधिऽआशिरः।
तान्। आ। मदाय। वज्रऽहस्त। पीतये। हरिऽभ्यां। याहि। ओकः। आ॥४॥

हे वज्रहस्त दध्याशिरो दधिमिश्रणा इमे सोमासः सोमा इंद्राय तुभ्यं सुन्विरे। सुता बभूवुः। तान् सोमान्मदाय मदार्थं पीतये पानायौको यज्ञसदनमा अभि हरिभ्यामश्वाभ्यामायाहि। आगच्छ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अवच्छ्रुत्कर्ण ईयते वसूनां नू चिन्नो मर्धिषद्गिरः ।
सद्यः चिद्यः सहस्राणि शता ददन्नकिर्दित्संतमा मिनत् ॥५॥

अवत् । श्रुत्ऽकर्णः । ईयते । वसूनां । नु । चित् । नः । मर्धिषत् । गिरः ।
सद्यः । चित् । यः । सहस्राणि । शता । ददत् । नकिः । दित्संतं । आ । मिनत् ॥५॥

श्रुत्कर्णो याञ्चाश्रवणरूपकर्ण इंद्रो वसूनां वसूनीयते । याच्यते । नोऽस्मदीया गिरो याञ्चावाक्यानि अवत् । शृणोतु । नू चित् नैव मर्धिषत् । हिनस्तु । अश्रवणेन याञ्चावाक्यानि निष्फलानि न करोत्वित्यर्थः । अपि चेंद्रः सद्यश्चित् सद्य एव याञ्चानंतरमेव सहस्राणि शतानि च ददत् । प्रयच्छेत् । दित्संतं दातुमिच्छंतं तमिंद्रं नकिरामिनत् । न हिंस्यात् । कश्चिदपि न वारयेदित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स वीरो अप्रतिष्कुत इंद्रेण शूशुवे नृभिः ।
यस्ते गभीरा सवनानि वृत्रहन्त्सुनोत्या च धावति ॥६॥

सः । वीरः । अप्रतिऽस्कुतः । इंद्रेण । शूशुवे । नृऽभिः ।
यः । ते । गभीरा । सवनानि । वृत्रऽहन् । सुनोति । आ । च । धावति ॥६॥

हे वृत्रहन् ते त्वदर्थं यः पुमान् गभीरा गभीराणि सवनानि सोमान् सुनोति । आधावति च त्वां स्तुतिभिरुपधावति च स वीर इंद्रेण हेतुनाप्रतिष्कुतः केनाप्यप्रतिगतोऽप्रतिशब्दितो वा भवेत् । नृभिः परिचारकैः शूशुवे । उपगम्यते च ॥ श्वयतिर्गतिकर्मा ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

भवा वरूथं मघवन्मघोनां यत्समजासि शर्धतः ।
वि त्वाहतस्य वेदनं भजेमह्या दूणाशो भरा गयं ॥७॥

भव । वरूथं । मघऽवन् । मघोनां । यत् । संऽअजासि । शर्धतः ।
वि । त्वाऽहतस्य । वेदनं । भजेमहि । आ । दुःऽनशः । भर । गयं ॥७॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र मघोनां हविष्मतां वरूथमुपद्रवाणां वारकं वर्म भव। यद्यस्त्वं शर्धत उत्सहमानान् शत्रून् समजासि संप्रेरयेः। अपि च त्वाहतस्य त्वया हतस्य शत्रोर्वेदनं धनं विभजेमहि। विशेषेण लभेमहि। किंच दुर्नशो नाशयितुमशक्यस्त्वं गयं गृहं धनं वाभर। अस्मभ्यमाहर॥

॥ अथाष्टमी ॥

सुनोता सोमपाव्ने सोममिंद्राय वज्रिणे।
पचता पक्तीरवसे कृणुध्वमित्पृणन्नित्पृणते मयः॥८॥
सुनोत। सोमऽपाव्ने। सोमं। इंद्राय। वज्रिणे।
पचत। पक्तीः। अवसे। कृणुध्वं। इत्। पृणन्। इत्। पृणते। मयः॥८॥

हे मदीयाः पुरुषा वज्रिणे सोमपाव्ने सोमस्य पात्र इंद्राय सोमं सुनोत। अभिषुणुत। अवस इंद्रं तर्पयितुं पक्तीः पक्तव्यान् पुरोडाशादीन् पचत च। कृणुध्वमित्। इंद्रप्रियकराणि कर्माणि च कुरुतैव। इंद्रो हि मयः सुखं पृणन्नित् यजमानाय प्रयच्छन्नेव पृणते हवींषीति शेषः॥

॥ अथ नवमी ॥

मा स्रेधत सोमिनो दक्षता महे कृणुध्वं राय आतुजे।
तरणिरिज्जयति क्षेति पुष्यति न देवासः कवत्नवे॥९॥
मा। स्रेधत। सोमिनः। दक्षत। महे। कृणुध्वं। राये। आऽतुजे।
तरणिः। इत्। जयति। क्षेति। पुष्यति। न। देवासः। कवत्नवे॥९॥

हे मदीया जनाः सोमिनः सोमवतो यागान्मा स्रेधत। मा हिंसिष्ट। दक्षत। यागादिकं कर्तुमुत्सहध्वं च। महे महत आतुजे॥ तुजिर्हिंसाकर्मा दानकर्मा वा॥ शत्रूणामभिहिंसकाय धनानां प्रदात्रे वेंद्राय राये धनलाभार्थं कृणुध्वं। कर्माणि कुरुत च। तरणिरित् कर्मसु त्वरित एव जयति शत्रून्। क्षेति। गृहे निवसति च। पुष्यति। प्रजया पशुभिश्च पुष्टो भवति। कवत्नवे कुत्सितक्रियायै॥ कवोपसृष्टस्यातेः सातत्यगमनकर्मणो रूपं कवत्नुरिति। देवासो देवा न भवंतीति शेषः। सुखप्राप्तये भवंतीत्यर्थः॥

॥ अथ दशमी ॥

नकिः सुदासो रथं पर्यास न रीरमत् ।

इंद्रो यस्याविता यस्य मरुतो गमत्स गोमति व्रजे ॥१०॥

नकिः । सुऽदासः । रथं । परि । आस । न । रीरमत् ।

इंद्रः । यस्य । अविता । यस्य । मरुतः । गमत् । सः । गोऽमति । व्रजे ॥१०॥

सुदासः शोभनदानस्य यजमानस्य रथं नकिः पर्यास । कश्चिन्न पर्यस्यति । न रीरमत् । न रमयति च । आत्मार्थं न कश्चिदेनं गृह्णातीत्यर्थः । अपि च यस्येंद्रोऽविता रक्षिता यस्य च मरुतोऽवितारः स गोमति गोयुक्ते व्रजे गोष्ठे गमत् । गच्छेत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

गमद्वाजं वाजयन्निंद्र मर्त्यो यस्य त्वमविता भुवः ।

अस्माकं बोध्यविता रथानामस्माकं शूर नृणां ॥११॥

गमत् । वाजं । वाजयन् । इंद्र । मर्त्यः । यस्य । त्वं । अविता । भुवः ।

अस्माकं । बोधि । अविता । रथानां । अस्माकं । शूर । नृणां ॥११॥

हे इंद्र त्वं यस्य मर्त्यस्याविता रक्षिता भुवः भवेः स मर्त्यो वाजयन् स्तोत्रेण त्वां बलिनं कुर्वन् वाजमन्नं गमत् । गच्छेत् । अपि च हे शूर अस्माकं वासिष्ठानां रथानामविता रक्षिता बोधि । भव ॥ भवतेर्लोटि रूपं । भकारस्य बकारश्छांदसः ॥ अस्माकं नृणां पुत्रादीनां चाविता भव ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उदिन्न्वस्य रिच्यतेंऽशो धनं न जिग्युषः ।

य इंद्रो हरिवान्न दभंति तं रिपो दक्षं दधाति सोमिनि ॥१२॥

उत् । इत् । नु । अस्य । रिच्यते । अंशः । धनं । न । जिग्युषः ।

यः । इंद्रः । हरिऽवान् । न । दभंति । तं । रिपः । दक्षं । दधाति । सोमिनि ॥१२॥

अस्येंद्रस्यांशो यज्ञे सोमस्य भागोऽतिरिच्यतेऽन्येभ्योऽपि देवेभ्यः । इंद्रस्य त्रिष्वपि सवनेषु सोमपानमस्ति । माध्यंदिनं हि सर्वमैंद्रमिति । जिग्युषो जितवतो धनं न धनमिव । उदिन्न्विति त्रयः पूरणाः । अपि च यो हरिवानिंद्रः सोमिनि यजमाने दक्षं बलं दधाति संदधाति तं रिपो रिपवो न दभंति । न हिंसंति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

मंत्रमखर्वं सुधितं सुपेशसं दधात यज्ञियेष्वा ।

पूर्वीश्चन प्रसितयस्तरंति तं य इंद्रे कर्मणा भुवत् ॥१३॥

मंत्रं । अखर्वं । सुऽधितं । सुऽपेशसं । दधात । यज्ञियेषु । आ ।

पूर्वीः । चन । प्रऽसितयः । तरंति । तं । यः । इंद्रे । कर्मणा । भुवत् ॥१३॥

हे जना अखर्वमनल्पं सुधितं सुविहितं सुपेशसं शोभनरूपं मंत्रं स्तोत्रं यज्ञियेषु यजनीयेषु देवेषु मध्य इंद्राय दधात । विधत्त । यो जनः कर्मणा स्तुत्यादिरूपेणेंद्र इंद्रस्य चित्ते भुवत् भवेत् तं जनं पूर्वीर्बह्व्यः प्रसितयः पाशादीनि बंधनानि । चनेति समुदायो नेत्यर्थे वर्तते । न तरंति । न व्याप्नुवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

कस्तमिंद्र त्वावसुमा मर्त्यो दधर्षति ।

श्रद्धा इत्ते मघवन्पार्ये दिवि वाजी वाजं सिषासति ॥१४॥

कः । तं । इंद्र । त्वाऽवसुं । आ । मर्त्यः । दधर्षति ।

श्रद्धा । इत् । ते । मघऽवन् । पार्ये । दिवि । वाजी । वाजं । सिसासति ॥१४॥

हे इंद्र तव चित्ते यो भवेत् त्वावसुं । त्वं वसुर्व्यापको यस्येति बहुव्रीहिः । तं जनं को मर्त्य आदधर्षति । आधर्षेत् । हे मघवन् ते त्वदर्थं यः श्रद्धा श्रद्धया युक्तः सन् वाजी हविष्मान् भवेत् पार्ये दिवि सौत्येऽहनि स वाजमन्नं बलं वा सिषासति । सेवते ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

मघोनः स्म वृत्रहत्येषु चोदय ये ददति प्रिया वसु ।

तव प्रणीती हर्यश्व सूरिभिर्विश्वा तरेम दुरिता ॥१५॥

मघोनः। स्म। वृत्रऽहत्येषु। चोदय। ये। ददति। प्रिया। वसु।
तव। प्रऽनीती। हरिऽअश्व। सूरिऽभिः। विश्वा। तरेम। दुःऽइता ॥१५॥

हे इंद्र मघोनो धनवतस्ते। त्वदर्थमित्यर्थः। प्रिया प्रियाणि वसु वसूनि धनानि ये जना ददति प्रयच्छंति ताञ्जनान्वृत्रहत्येषु संग्रामेषु चोदय। प्रेरय। हे हर्यश्व तव प्रणीती प्रणीत्या प्रणयनेन सूरिभिः स्तोतृभिः पुत्रादिभिः सार्धं विश्वा विश्वानि दुरिता दुरितानि तरेम ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीय एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

तवेदिंद्रावमं वसु त्वं पुष्यसि मध्यमं।
सत्रा विश्वस्य परमस्य राजसि नकिष्ट्वा गोषु वृण्वते ॥१६॥
तव। इत्। इंद्र। अवमं। वसु। त्वं। पुष्यसि। मध्यमं।
सत्रा। विश्वस्य। परमस्य। राजसि। नकिः। त्वा। गोषु। वृण्वते ॥१६॥

हे इंद्र अवममधमं त्रपुसीसादिकं वसु धनं। यद्वा भौमं वस्ववमं। तवेत् तवैव। त्वं त्वमेव मध्यमं वसु रजतहिरण्यादिकमांतरिक्षं वा पुष्यसि। विश्वस्य सर्वस्य परमस्योत्तमस्यापि रत्नादेर्दिव्यस्य वा वसुनो राजसि। ईशिषे। सत्रा सत्यमेव। अपि च त्वा त्वां गोषु निमित्तेषु नकिर्वृण्वते। केऽपि न वारयंति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

त्वं विश्वस्य धनदा असि श्रुतो य ईं भवंत्याजयः।
तवायं विश्वः पुरुहूत पार्थिवोऽवस्युर्नाम भिक्षते ॥१७॥
त्वं। विश्वस्य। धनऽदाः। असि। श्रुतः। ये। ईं। भवंति। आजयः।
तव। अयं। विश्वः। पुरुऽहूत। पार्थिवः। अवस्युः। नाम। भिक्षते ॥१७॥

हे इंद्र त्वं विश्वस्य सर्वस्य स्तोतुर्यजमानस्य वा धनदा धनस्य दाता सन् श्रुतः प्रसिद्धोऽसि। य ईं य एत आजयो युद्धानि भवंति तेष्वपि धनदाः श्रुतोऽसि। हे पुरुहूत विश्वः सर्वोऽप्ययं पार्थिवो जनस्तव। त्वत्त इत्यर्थः। अवस्यू रक्षामिच्छन् नामान्नमुदकं वा ॥ बर्हिर्नामेत्युदकनामसु पाठात् ॥ भिक्षते। याचते। त्वामेवेति शेषः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

यदिंद्र यावंतस्त्वमेतावंदहमीशींय ।

स्तोतारमिद्दिधिषेय रदावसो न पांपत्वायं रासीय ॥१८॥

यत् । इंद्र । यावंतः । त्वं । एतावंत् । अहं । ईशींय ।

स्तोतारं । इत् । दिधिषेय । रदवसो इतिं रदऽवसो । न । पापऽत्वायं । रासीय ॥१८॥

हे इंद्र यद्यतो यावतो धनस्येशिषे एतावत् ॥ षष्ठ्या लुक् ॥ एतावतो धनस्याहमीशीय ईश्वरो भवेयं हे रदवसो । रदति ददाति वसूनीति रदवसुः । ततोऽहमस्मदीयं स्तोतारमिद्दिधिषेय । धनप्रदानेन धारयेयमेव । पापत्वाय न रासीय । न दद्यां ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

शिक्षेयमिन्मंहयते दिवेदिंवे राय आ कुंहचिद्विदें ।

नहि त्वदन्यन्मंघवन्न आप्यं वस्यो अस्तिं पिता चन ॥१९॥

शिक्षेयं । इत् । महऽयते । दिवेऽदिंवे । रायः । आ । कुहचित्ऽविदें ।

नहि । त्वत् । अन्यत् । मघऽवन् । नः । आप्यं । वस्यः । अस्तिं । पिता । चन ॥१९॥

कुहचिद्विदे । कुत्रचिद्विद्यमानः कुहचिद्वित् । तस्मै । यत्र क्वापि विद्यमानायेत्यर्थः । महयते पूजयते जनाय दिवे दिवे प्रतिदिनं रायो धनानि शिक्षेयमित् । दद्यामेव । आकारः पूरणः । एवमिंद्रस्य वाक्यं श्रुत्वा संतुष्ट ऋषिर्वदति । हे मघवन् त्वत्तोऽन्यदस्माकमाप्यं ज्ञातेयं न ह्यस्ति । वस्यः प्रशस्यः पिता चन पालयिता च त्वदन्यो नास्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ विंशी ॥

तरणिरित्सिषासति वाजं पुरंध्या युजा ।

आ व इंद्रं पुरुहूतं नंमे गिरा नेमिं तष्टेव सुद्रुं ॥२०॥

तरणिः । इत् । सिसासति । वाजं । पुरंऽध्या । युजा ।

आ । वः । इंद्रं । पुरुऽहूतं । नमे । गिरा । नेमिं । तष्टाऽइव । सुऽद्रुं ॥२०॥

तरणिरित् स्तुत्यादौ कर्मणि त्वरित एव पुमान् पुरंध्या महत्या धिया युजा

सहायभूतया वाजमन्नं सिषासति । संभजते । पुरूहूतं बहुभिराहूतमिंद्रं वस्त्वां गिरा स्तुत्याहमानमे नेमिं चक्रस्य वलयं सुद्रुं शोभनदारुं तष्टेव । यथा वर्धकिर्दारुनेमिमानमयते तद्वदित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

न दुंष्टुती मर्त्यो विंदते वसु न स्रेधंतं रयिर्नशत् ।

सुशक्तिरिन्मघवन्तुभ्यं मावते देष्णं यत्पार्ये दिवि ॥२१॥

न । दुःऽस्तुती । मर्त्यः । विंदते । वसु । न । स्रेधंतं । रयिः । नशत् ।

सुऽशक्तिः । इत् । मघऽवन् । तुभ्यं । माऽवते । देष्णं । यत् । पार्ये । दिवि ॥२१॥

मर्त्यो मनुष्यो दुष्टुती दुष्टुत्या वसु धनं न विंदते । इंद्रं स्तुवन्नेव वसु लभत इत्यर्थः । स्रेधंतं हिंसंतं । इंद्रविषयस्तुत्यादिकर्माण्यकुर्वंतमित्यर्थः । रयिर्धनं न नशत् । न व्याप्नोति । हे मघवन् त्वया पार्ये दिवि सौत्ये दिवसे मावते मत्सदृशाय देष्णं दातव्यं यद्धनमस्ति तत्तुभ्यं त्वत्तः सुशक्तिरित् सुकर्मैव । विंदत इति व्यवहितमप्यनुषज्यतेऽध्याहारस्यांतिकत्वात् ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

अभि त्वा शूर नोनुमोऽदुंग्धा इव धेनवः ।

ईशानमस्य जगतः स्वर्दृशमीशानमिंद्र तस्थुषः ॥२२॥

अभि । त्वा । शूर । नोनुमः । अदुंग्धाःऽइव । धेनवः ।

ईशानं । अस्य । जगतः । स्वःऽदृशं । ईशानं । इंद्र । तस्थुषः ॥२२॥

हे शूरेंद्र अस्य जगतो जंगमस्येशानमीश्वरं तस्थुषः स्थावरस्य चेशानं । ईशानमिति पदस्यावृत्तिरादरार्था । स्वर्दृशं सर्वदृशं त्वा त्वामदुग्धा इव धेनवो यथादुग्धा धेनवः क्षीरपूर्णोधस्त्वेन वर्तंते तद्वत्सोमपूर्णचमसत्वेन वर्तमाना वयमभिनोनुमः । भृशमभिष्टुमः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

न त्वावाँ अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।

अश्वायंतो मघवन्निंद्र वाजिनो गव्यंतस्त्वा हवामहे ॥२३॥

न । त्वाऽवान् । अन्यः । दिव्यः । न । पार्थिवः । न । जातः । न । जनिष्यते ।
अश्वऽयंतः । मघऽवन् । इंद्र । वाजिनः । गव्यंतः । त्वा । हवामहे ॥२३॥

हे मघवन्निंद्र दिव्यो दिवि भवस्त्वावान् त्वत्सदृशोऽन्यो न जायते । पार्थिवः पृथिव्यां भवोऽपि त्वावानन्यो न जायते । दिव्यः पार्थिवो वा त्वावानन्यो न जातः । न च जनिष्यते । पृथिव्यां दिवि च त्रिष्वपि लोकेषु त्वत्सदृशः कश्चिन्नास्तीत्यर्थः । अश्वायंतोऽश्वानिच्छंतो वाजिनो वाजमिच्छंतः ॥ इच्छायामिनिप्रत्ययः ॥ हविष्मंतो वा गव्यंतो गा इच्छंतश्च वयं त्वा त्वां हवामहे । ह्वयामः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अभी षतस्तदा भरेंद्र ज्यायः कनीयसः ।
पुरूवसुर्हि मघवन्त्सनादसि भरेभरे च हव्यः ॥२४॥

अभि । सतः । तत् । आ । भर । इंद्र । ज्यायः । कनीयसः ।
पुरुऽवसुः । हि । मघऽवन् । सनात् । असि । भरेऽभरे । च । हव्यः ॥२४॥

हे ज्यायो ज्यायन्निंद्र ॥ आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदितींद्रपदस्याविद्यमानवद्भावात् ज्याय इत्यस्य सर्वानुदात्तत्वाभावः । नकारस्य रुत्वं व्यत्ययान्नुमभावो वा ॥ कनीयसः सतो मम तत्प्रसिद्धं धनमभ्याभर । हे मघवन् त्वं सनाच्चिरादेवारभ्य पुरूवसुर्हि बहुधनो ह्यसि । भरेभरे संग्रामे यज्ञे वा हव्यो हविषश्चासि ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

परा णुदस्व मघवन्नमित्रान्त्सुवेदा नो वसू कृधि ।
अस्माकं बोध्यविता महाधने भवा वृधः सखीनां ॥२५॥

परा । नुदस्व । मघऽवन् । अमित्रान् । सुऽवेदा । नः । वसु । कृधि ।
अस्माकं । बोधि । अविता । महाऽधने । भव । वृधः । सखीनां ॥२५॥

हे मघवन् परा पराचीनानमित्रान् शत्रून्नुदस्व । प्रेरय । नोऽस्मभ्यं वसु वसूनि सुवेदा सुलभानि कृधि । कुरु । महाधने संग्रामे ॥ वाजसातौ महाधन इति संग्रामनामसु पाठात् ॥ सखीनां स्तोतॄणामस्माकं वसिष्ठानामविता रक्षिता बोधि । भव । वृधो वर्धयिता च भव ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

इंद्र क्रतुं न आ भर पिता पुत्रेभ्यो यथा ।
शिक्षा णो अस्मिन्पुरुहूत यामनि जीवा ज्योतिरशीमहि ॥२६॥
इंद्र । क्रतुं । नः । आ । भर । पिता । पुत्रेभ्यः । यथा ।
शिक्ष । नः । अस्मिन् । पुरुऽहूत । यामनि । जीवाः । ज्योतिः । अशीमहि ॥२६॥

हे इंद्र नोऽस्मभ्यं क्रतुं कर्म प्रज्ञानं वाभर। आहर। अपि च यथा पिता पुत्रेभ्यो धनं प्रयच्छति तथा नोऽस्मभ्यं शिक्ष। धनं देहि। हे पुरुहूत बहुभिराहूत यामनि यज्ञे जीवा वयं ज्योतिः सूर्यमशीमहि। प्रतिदिनं प्राप्नुयाम ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

मा नो अज्ञाता वृजना दुराध्यो३ माशिवासो अव क्रमुः ।
त्वया वयं प्रवतः शश्वतीरपोऽति शूर तरामसि ॥२७॥
मा । नः । अज्ञाताः । वृजनाः । दुःऽआध्यः । मा । अशिवासः । अव । क्रमुः ।
त्वया । वयं । प्रऽवतः । शश्वतीः । अपः । अति । शूर । तरामसि ॥२७॥

हे इंद्र अज्ञाता अज्ञातगमना वृजना हिंसका दुराध्यो नोऽस्मान्मावक्रमुः। मावचक्रमुः। हे शूर त्वया वयं वसिष्ठाः प्रवतः प्रवणकाः संतः शश्वतीर्बह्वीरपोऽतितरामसि। अतितराम ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीय एकविंशो वर्गः ॥

श्वित्यंच इति चतुर्दशर्चं षोडशं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। श्वित्यंचः षट्‌ूना संस्तवो वसिष्ठस्य सपुत्रस्येंद्रेण वा संवाद इति॥ आदितो नवानां वसिष्ठ ऋषिः। वसिष्ठपुत्राणां स्तूयमानत्वात्त एव देवता। विद्युतो ज्योतिरित्यादिभिर्दशम्यादिभिः सपुत्रैर्वसिष्ठः स्तूयते। अतो वसिष्ठो देवता। त एव ऋषयः। या तेनोच्यत इति न्यायात्। अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

श्वित्यंचो मा दक्षिणतस्कपर्दा धियंजिन्वासो अभि हि प्रमंदुः ।
उत्तिष्ठन्वोचे परि बर्हिषो नृन्न मे दूरादवितवे वसिष्ठाः ॥१॥

श्वित्यंचः। मा। दक्षिणतःऽकपर्दाः। धियंऽजिन्वासः। अभि। हि। प्रऽमंदुः।
उत्ऽतिष्ठन्। वोचे। परि। बर्हिषः। नॄन्। न। मे। दूरात्। अवितवे। वसिष्ठाः ॥१॥

श्वित्यंचः। श्वित्यं श्वेतवर्णमंचंतीति श्वित्यंचः। श्वेतवर्णा इत्यर्थः। धियंजिन्वासः कर्मणां पूरयितारो दक्षिणतस्कपर्दाः। दक्षिणे शिरसो भागे कपर्दाश्चूडा येषां ते दक्षिणतस्कपर्दाः। चूडाकर्मणि दक्षिणतो वसिष्ठानामिति स्मर्यते। मा मामभिप्रमंदुः। विद्याबलेनाभिप्राहर्षयन्। यतो मामभिप्रमंदुरतो बर्हिषो यज्ञात्। परीति पंचम्यर्थानुवादः। उत्तिष्ठन्नहं नॄन्यज्ञस्य नेतॄन्वोचे। ब्रवीमि। मे मत्तो दूराद्वसिष्ठा वसिष्ठस्य मम पुत्रा अवितवे गंतुं नार्हंतीति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दूरादिंद्रमनयन्ना सुतेन तिरो वैशंतमति पांतमुग्रं।
पाशद्युम्नस्य वायतस्य सोमात्सुतादिंद्रो अवृणीता वसिष्ठान् ॥२॥

दूरात्। इंद्रं। अनयन्। आ। सुतेन। तिरः। वैशंतं। अति। पांतं। उग्रं।
पाशऽद्युम्नस्य। वायतस्य। सोमात्। सुतात्। इंद्रः। अवृणीत। वसिष्ठान् ॥२॥

यदा वसिष्ठस्य पुत्राः सुदासं राजानमयाजयन् तदैव पाशद्युम्नाख्योऽपि राजा सोमान्यष्टुमुद्यमं चकार। तदा ते वसिष्ठपुत्राः पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य तदीये यागे सोमं पिबंतमिंद्रं मंत्रबलेन तस्मादाच्छिद्य सुदासो यज्ञे स्थापयामासुः। तदेतद्वृत्तांतं कीर्तयन् वसिष्ठः स्वसुताननेन मंत्रेण स्तौति ॥ वैशंतं। वेशंतः पल्वलं। अत्र वेशंतशब्देन सोमाधारश्चमसो लक्ष्यते। तत्स्थं सोमं पांतं पिबंतमुग्रमुद्गूर्णमिंद्रं सुतेन सुदासो यज्ञेऽभिषुतेन सोमेन हेतुना तिरः पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य दूरादानयन्। वसिष्ठा मंत्रबलेनानीतवंतः। इंद्रोऽपि वायतस्य वयतः पुत्रस्य पाशद्युम्नस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ वायतं पाशद्युम्नमत्यतिहाय सुदासो यज्ञेऽभिषुतात्सोमाद्धेतोर्वसिष्ठान्वसिष्ठस्य पुत्रानवृणीत। पाशद्युम्नस्य सोमयागे चमसस्थं सोमं पिबन्नपींद्रस्तं पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य मंत्रसामर्थ्यबलेन सुदासो यज्ञ आहवनकाले वसिष्ठानाजगामेत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एवेन्नु कं सिंधुमेभिस्ततारेवेन्नु कं भेदमेभिर्जघान।
एवेन्नु कं दाशराज्ञे सुदासं प्रावदिंद्रो ब्रह्मणा वो वसिष्ठाः ॥३॥

एव । इत् । नु । कं । सिंधुं । एभिः । ततार । एव । इत् । नु । कं । भेदं । एभिः । जघान ।
एव । इत् । नु । कं । दाशऽराज्ञे । सुऽदासं । प्र । आवत् । इंद्रः । ब्रह्मणा । वः । वसिष्ठाः ॥३॥

एवेत् यथा पाशद्युम्नस्य सवाख्ये सोमयागे चमसस्थं सोमं पिबंतमपींद्रं वसिष्ठैः सुदाः प्राप्नवान् एवमेव सिंधुं नदीमेभिर्वसिष्ठैः कं सुखेन ततार । तीर्णा आसीत् । नु इति पूरणः । तथा च निगमांतरं । अर्णांसि चित्पप्रथाना सुदासे । ऋग्वे० ७. १८. ५. । इति । एवेदेवमेव भेदं भेदनामकं शत्रुमप्येभिर्वसिष्ठैरेव जघान । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । एवेदेवमेव हे वसिष्ठा वो युष्मदीयेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण दाशराज्ञे दशभी राजभिः सह युद्धे प्रवृत्ते सति सुदासं राजानमिंद्रः प्रावत् । प्रारक्षत् । तथा च निगमांतरं । दश राजानः समिता अयज्यवः सुदासमिंद्रावरुणा न युयुधुः । ऋग्वे० ७. ८३. ७. । इति । दाशराज्ञे परियत्ताय विश्वतः । ऋग्वे० ७. ८३. ८. । इति च ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जुष्टी नरो ब्रह्मणा वः पितॄणामक्षमव्ययं न किला रिषाथ ।
यच्छक्करीषु बृहता रवेणेंद्रे शुष्ममदधाता वसिष्ठाः ॥४॥

जुष्टी । नरः । ब्रह्मणा । वः । पितॄणां । अक्षं । अव्ययं । न । किल । रिषाथ ।
यत् । शक्करीषु । बृहता । रवेण । इंद्रे । शुष्मं । अदधात । वसिष्ठाः ॥४॥

हे नरो वो युष्मदीयेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण पितॄणां जुष्टी प्रीतिर्भवति । पितॄणामित्यनेन पारोक्ष्येण वसिष्ठस्यैव कीर्तनं । अहं प्रीतो भवामीत्यर्थः । अथेदानीं स्वमाश्रमं गंतुमुद्यतोऽहमक्षं रथस्याक्षमव्ययं । व्ययामि ॥ लडर्थे लङ् ॥ चालयामीत्यर्थः । यूयं न किल रिषाथ न च क्षीणा भवथ हे वसिष्ठा यद्यस्माच्छक्करीषृक्षु बृहता श्रेष्ठेन रवेण साम्नेंद्रे शुष्मं बलमदधात अधारयत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उद्यामिवेत्तृष्णजो नाथितासोऽदीधयुर्दाशराज्ञे वृतासः ।
वसिष्ठस्य स्तुवत इंद्रो अश्रोदुरुं तृत्सुभ्यो अकृणोदु लोकं ॥५॥

उत् । द्यांऽइव । इत् । तृष्णऽजः । नाथितासः । अदीधयुः । दाशऽराज्ञे । वृतासः ।
वसिष्ठस्य । स्तुवतः । इंद्रः । अश्रोत् । उरुं । तृत्सुऽभ्यः । अकृणोत् । ऊं इति । लोकं ॥५॥

तृत्सवो जाततृष्णा वृतासस्तृत्सुभी राजभिर्वृता नाथितासो वृष्टिं याचमाना वसिष्ठा द्यामिवादित्यमिवेंद्रं दाशराज्ञे दशानां राज्ञां संग्राम उददीधयुः। उददीधयन्। स्तुवतो वसिष्ठस्य स्तोत्रमिंद्रोऽश्रोत्। अशृणोच्च। उरुं विस्तीर्णं लोकं तृत्सुभ्यो राजभ्योऽकृणोत्। अकरोच्च। अददाच्चेत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

दंडा इवेद्गोअजनास आसन्परिच्छिन्ना भरता अर्भकासः।
अभवच्च पुरएता वसिष्ठ आदित्तृत्सूनां विशो अप्रथंत ॥६॥

दंडाःऽइव। इत्। गोऽअजनासः। आसन्। परिऽछिन्नाः। भरताः। अर्भकासः।
अभवत्। च। पुरःऽएता। वसिष्ठः। आत्। इत्। तृत्सूनां। विशः। अप्रथंत ॥६॥

गोअजनासो गवां प्रेरका दंडा इव यथा दंडाः परिच्छिन्नपत्रोपशाखा भवंति तद्वद्भरताः। तृत्सूनामेव राज्ञां भरता इति नामांतरेणोपादानं। शत्रुभिः परिच्छिन्ना एवासन्। अर्भकासोऽर्भका अल्पाश्चासन्। आदित्परिच्छिन्नत्वादनंतरमेव तेषां तृत्सूनां वसिष्ठः पुरएता पुरोहितोऽभवच्च। तत्पौरोहित्यसामर्थ्यात्तृत्सूनां विशः प्रजा अप्रथंत। अवर्धंत ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्रयः कृण्वंति भुवनेषु रेतस्तिस्रः प्रजा आर्या ज्योतिरग्राः।
त्रयो घर्मास उषसं सचंते सर्वाँ इत्ताँ अनु विदुर्वसिष्ठाः ॥७॥

त्रयः। कृण्वंति। भुवनेषु। रेतः। तिस्रः। प्रऽजाः। आर्याः। ज्योतिःऽअग्राः।
त्रयः। घर्मासः। उषसं। सचंते। सर्वान्। इत्। तान्। अनु। विदुः। वसिष्ठाः ॥७॥

भुवनेषु पृथिव्यंतरिक्षद्युषु त्रयोऽग्निवायुसूर्या यथाक्रमेण रेतो विश्वस्य धारकमुदकं कृण्वंति। कुर्वंति। तेषां त्रयाणां ज्योतिरग्रा आदित्यप्रमुखा आर्याः श्रेष्ठास्तिस्रः प्रजा भवंति। ते च त्रयोऽग्निवायुसूर्या घर्मासो दीप्यमाना उषसं सचंते। समवयंति। दुर्ज्ञानात्सर्वानित्सर्वानेव तान्वसिष्ठा अनुविदुः। अभिजानंति। तेषां रहस्यविज्ञानादियमपि वसिष्ठानामेव स्तुतिः। तथा च शाट्यायनकं। त्रयः कृण्वंति भुवनेषु रेत इत्यग्निः पृथिव्यां रेतः कृणोति वायुरंतरिक्ष आदित्यो

दिवि तिस्रः प्रजा आर्या ज्योतिरग्रा इति वसवो रुद्रा आदित्यास्तासां ज्योतिर्यदसावादित्यस्त्रयो घर्मास उषसं सचंत इत्यग्निरुषसं सचते वायुरुषसं सचत आदित्य उषसं सचत इति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सूर्यस्येव वक्षथो ज्योतिरेषां समुद्रस्येव महिमा गंभीरः ।
वातस्येव प्रजवो नान्येन स्तोमो वसिष्ठा अन्वेतवे वः ॥८॥
सूर्यस्यऽइव । वक्षथः । ज्योतिः । एषां । समुद्रस्यंऽइव । महिमा । गभीरः ।
वातस्यऽइव । प्रऽजवः । न । अन्येन । स्तोमः । वसिष्ठाः । अनुऽएतवे । वः ॥८॥

हे वसिष्ठा एषां वो युष्माकं स्तोमो महिमापि वा सूर्यस्य ज्योतिरिव वक्षथः प्रकाशोऽस्ति । हे वसिष्ठा वो युष्माकं महिमा स्तोमोऽपि वा समुद्रस्येव गभीरो गंभीरोऽस्ति । तथा हे वसिष्ठा एषां वो युष्माकं स्तोम ऋक्समूहो महिमापि वा वातस्येव प्रजवो यथा वातस्य प्रवेगोऽन्येनान्वेतुं न शक्यस्तद्वदन्येनान्वेतवेऽन्वेतुं न शक्यः ॥

॥ अथ नवमी ॥

त इन्निण्यं हृदयस्य प्रकेतैः सहस्रवल्शमभि सं चरंति ।
यमेन ततं परिधिं वयंतोऽप्सरस उप सेदुर्वसिष्ठाः ॥९॥
ते । इत् । निण्यं । हृदयस्य । प्रऽकेतैः । सहस्रऽवल्शं । अभि । सं । चरंति ।
यमेन । ततं । परिऽधिं । वयंतः । अप्सरसः । उप । सेदुः । वसिष्ठाः ॥९॥

त इत् त एव वसिष्ठा निण्यं तिरोहितं दुर्ज्ञानं । निण्यं सस्वरित्यंतर्हितनामसु पाठात् । सहस्रवल्शं सहस्रशाखं संसारं हृदयस्य प्रकेतैः प्रज्ञानैरभिसंचरंति । एवं स्वाच्छंद्येनाभिसंचरंतस्ते वसिष्ठा यमेन कारणात्मना सर्वनियंत्रा ततं विस्तृतं परिधिं वस्त्रं । परिधिरित्यनेन जन्मादिप्रवाहो विवक्षितः । तं वयंतोऽप्सरसो जननीत्वेनोपसेदुः । अत्र वसिष्ठा इति बहुवचनं पूजायां । वसिष्ठः पूर्वं प्रजापतेरुत्पन्नं देहमुत्सृज्याप्सरःसु जायेयेति बुद्धिमकरोदिति भावः ॥

॥ अथ दशमी ॥

विद्युतो ज्योतिः परि संजिहानं मित्रावरुणा यदपश्यतां त्वा ।
तत्ते जन्मोतैकं वसिष्ठागस्त्यो यत्त्वा विश आजभार ॥१०॥

विऽद्युतः। ज्योतिः। परि। संऽजिहानं। मित्रावरुणा। यत्। अपश्यतां। त्वा।
तत्। ते। जन्म। उत। एकं। वसिष्ठ। अगस्त्यः। यत्। त्वा। विशः। आऽजभार ॥१०॥

एतास्वृक्षु वसिष्ठस्यैव देहपरिग्रहः प्रतिपाद्यते। एताश्चेंद्रस्य वाक्यमित्येके वर्णयंत्यपरे वसिष्ठपुत्राणामिति। हे वसिष्ठ यद्यदा विद्युतो विद्युत इव स्वीयं ज्योतिर्देहांतरपरिग्रहार्थं परिसंजिहानं परित्यजंतं त्वा त्वां ॥ छांदसमात्मनेपदं ॥ यद्वा जिघृक्षितदेहार्थं स्वीयं ज्योतिः परिसंजिहानं परिजिघृक्षंतमित्यर्थः ॥ अस्मिन्पक्षे जहातेर्गत्यर्थत्वादात्मनेपदं छांदसं न भवति ॥ मित्रावरुणा मित्रावरुणावपश्यतां। आवाभ्यामयं जायेतेति समकल्पतामित्यर्थः। तत्तदा ते तवैकं जन्म। उतापि च यद्यदागस्त्यो विशो निवेशनान्मित्रावरुणावावां जनयिष्याव इत्येतस्मात्पूर्वावस्थानात्त्वामाजभार आजहार ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

उतासि मैत्रावरुणो वसिष्ठोर्वश्या ब्रह्मन्मनसोऽधि जातः।
द्रप्सं स्कन्नं ब्रह्मणा दैव्येन विश्वे देवाः पुष्करे त्वाददंत ॥११॥
उत। असि। मैत्रावरुणः। वसिष्ठ। उर्वश्याः। ब्रह्मन्। मनसः। अधि। जातः।
द्रप्सं। स्कन्नं। ब्रह्मणा। दैव्येन। विश्वे। देवाः। पुष्करे। त्वा। अददंत ॥११॥

उतापि च हे वसिष्ठ मैत्रावरुणो मित्रवरुणयोः पुत्रोऽसि। हे ब्रह्मन् वसिष्ठ उर्वश्या अप्सरसो मनसो ममायं पुत्रः स्यादितीदृशात्संकल्पात् द्रप्सं रेतो मित्रावरुणयोरुर्वशीदर्शनात्स्कन्नमासीत्। तस्मादधि जातोऽसि। तथा च वक्ष्यते। सत्रे ह जातावित्यृचि। एवं जातं त्वा त्वां दैव्येन देवसंबंधिना ब्रह्मणा वेदराशिनाहंभुवा युक्तं पुष्करे विश्वे देवा अददंत। अधारयंत ॥ तथा चादितेर्मित्रावरुणौ जज्ञाते इति प्रकृत्य पठ्यते। तयोरादित्ययोः सत्रे दृष्ट्वाप्सरसमुर्वशीं। रेतश्चस्कंद तत्कुंभे न्यपतद्वासतीवरे ॥ तेनैव तु मुहूर्तेन वीर्यवंतौ तपस्विनौ। अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च तत्रर्षी संबभूवतुः ॥ बहुधा पतितं रेतः कलशे च जले स्थले। स्थले वसिष्ठस्तु मुनिः संभूत ऋषिसत्तमः ॥ कुंभे त्वगस्त्यः संभूतो जले मत्स्यो महाद्युतिः। उदियाय ततोऽगस्त्यः शम्यामात्रो महातपाः ॥ मानेन संमितो यस्मात्तस्मान्मान्य इहोच्यते। यद्वा कुंभादृषिर्जातः कुंभेनापि हि मीयते ॥ कुंभ इत्यभिधानं

च परिमाणस्य लक्ष्यते। ततोऽप्सु गृह्यमाणासु वसिष्ठः पुष्करे स्थितः॥ सर्वतः पुष्करे तं हि विश्वे देवा अधारयन्निति॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स प्रकेत उभयस्य प्रविद्वान्त्सहस्रदान उत वा सदानः।
यमेन ततं परिधिं वयिष्यन्नप्सरसः परि जज्ञे वसिष्ठः॥१२॥

सः। प्रऽकेतः। उभयस्य। प्रऽविद्वान्। सहस्रऽदानः। उत। वा। सऽदानः।
यमेन। ततं। परिऽधिं। वयिष्यन्। अप्सरसः। परि। जज्ञे। वसिष्ठः॥१२॥

स वसिष्ठः प्रकेतः प्रकृष्टज्ञान उभयस्योभयं दिवं च पृथिवीं च प्रविद्वान् प्रकर्षेण जानन् सहस्रदानोऽभवत्। किमनेन सहस्रदान इति विशेषणेन उत वापि वा सदानः सर्वदानसहित एवाभवत्। किंच वसिष्ठो यमेन कारणात्मना सर्वनियंत्रा ततं विस्तृतं परिधिं वस्त्रं। परिधिरित्यनेन संसारप्रवाहो विवक्षितः। तं वयिष्यन्नप्सरस उर्वश्याः। परीति पंचम्यर्थानुवादः। जज्ञे। जातः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

सत्रे ह जाताविषिता नमोभिः कुंभे रेतः सिषिचतुः समानं।
ततो ह मान उदियाय मध्यात्ततो जातमृषिमाहुर्वसिष्ठं॥१३॥

सत्रे। ह। जातौ। इषिता। नमःऽभिः। कुंभे। रेतः। सिसिचतुः। समानं।
ततः। ह। मानः। उत्। इयाय। मध्यात्। ततः। जातं। ऋषिं। आहुः। वसिष्ठं॥१३॥

सत्रे बहुकर्तृके यागे। हेति पूरणः। जातौ दीक्षितौ मित्रावरुणाविषिताध्येषितौ स्वयमन्यैर्जनैर्नमोभिः स्तुतिभिः कुंभे वासतीवरे कलशे समानमेकदैव रेतः सिसिचतुः। असिंचतां। ततो वासतीवरात्कुंभात् मध्यादगस्त्यो मानः शमीप्रमाण उदियाय। प्रादुर्बभूव। तत एव कुंभाद्वसिष्ठमप्यृषिं जातमाहुः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उक्थभृतं सामभृतं बिभर्ति ग्रावाणं बिभ्रत्प्र वदात्यग्रे।
उपैनमाध्वं सुमनस्यमाना आ वो गच्छाति प्रतृदो वसिष्ठः॥१४॥

उक्थऽभृतं। सामऽभृतं। बिभर्ति। ग्रावाणं। बिभ्रत्। प्र। वदाति। अग्रे।
उप। एनं। आध्वं। सुऽमनस्यमानाः। आ। वः। गच्छाति। प्रऽतृदः। वसिष्ठः॥१४॥

हे प्रतृदः। प्रतृद इति तृत्सव एवाभिधीयंते नामांतरेण। वो युष्मान्वसिष्ठ आगच्छाति। आगच्छति। एनं वसिष्ठं सुमनस्यमानाः सुमनसः संत उपाध्वं। उपतिष्ठत। आगतश्चासौ वसिष्ठो यज्ञेऽग्रे पुरोहितो ब्रह्मा सन् उक्थभृतं शस्त्राणां संभक्तारं बिभर्ति। सामभृतमुद्गातारं बिभर्ति। ग्रावाणमभिषवणं बिभ्रत् बिभ्रतमध्वर्युं च बिभर्ति। प्रवदाति। यज्ञे यत्प्रवदितव्यं प्रैषादिनिमित्तं कर्तव्यमस्ति तदपि वदतीति तृत्सून् प्रतींद्रो ब्रवीति ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ इति सप्तमे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

तृतीयेऽनुवाके द्वाविंशति सूक्तानि। तत्र प्र शुक्रेति पंचविंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। प्र शुक्रा पंचाधिका वैश्वदेवं ह्याद्या एकविंशतिर्द्विपदा अब्जामहेरर्धर्चे उत्तरोऽहिर्बुध्न्यायेति। वसिष्ठ ऋषिः। आद्या एकविंशतिर्द्विपदा विंशत्यक्षरा विराजो द्वाविंशाद्याश्चतस्रस्त्रिष्टुभः। विश्वे देवा देवता॥ व्यूळ्हे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं वैश्वदेवनिविद्धानं। सूचितं च। प्र शुक्रैत्विति वैश्वदेवं। आ॰ ८.८.। इति॥ षोडशिन्या धूर्षुस्मा इति द्विपदा। आ॰ ६.२.। इति॥ महाव्रतेऽप्येषा द्विपदा। तथैव पंचमारण्यके सूचितं। आ धूर्षुस्मा इत्येका सूददोहाः। ऐ॰ आ॰ ५.८.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र शुक्रैतु देवी मनीषा अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजी ॥१॥

प्र। शुक्रा। एतु। देवी। मनीषा। अस्मत्। सुऽतष्टः। रथः। न। वाजी ॥१॥

शुक्रा दीप्ता देवी सर्वेषां कामानां प्रदात्री मनीषा स्तुतिरस्मदस्मत्तोऽस्मिन् सूक्ते स्तोष्यमाणान्देवान् वाजी वेगवान् सुतष्टः सुसंस्कृतो रथो न रथ इव प्रैतु। प्रगच्छतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विदुः पृथिव्या दिवो जनित्रं शृण्वंत्यापो अध क्षरंतीः ॥२॥

विदुः। पृथिव्याः। दिवः। जनित्रं। शृण्वंति। आपः। अध। क्षरंतीः ॥२॥

अस्यामृच्यापः स्तूयंते। क्षरंतीः क्षरंत्य आपो दिवः पृथिव्याश्च। उभयोरपि लोकयोरित्यर्थः। जनित्रमुत्पत्तिं विदुः। जानंति। अधापि च शृण्वंति स्तोत्राणीति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आपश्चिदस्मै पिन्वंत पृथ्वीर्वृत्रेषु शूरा मंसंत उग्राः ॥३॥

आपः । चित् । अस्मै । पिन्वंत । पृथ्वीः । वृत्रेषु । शूराः । मंसंते । उग्राः ॥३॥

इंद्रोऽस्मिन् तृचे स्तूयते । पृथ्वीः पृथ्व्यः प्रथमाना आपश्चिदापोऽप्यस्मा इंद्राय पिन्वंत । प्यायंते । वृत्रेषूपद्रवेषु सत्सूग्रा उद्गूर्णास्तेजस्विनो वा शूरा योद्धारोऽपि मंसंते । इममेवेंद्रं स्तुवंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ धूर्ष्वस्मै दधाताश्वानिंद्रो न वज्री हिरण्यबाहुः ॥४॥

आ । धूःऽसु । अस्मै । दधात । अश्वान् । इंद्रः । न । वज्री । हिरण्यऽबाहुः ॥४॥

अस्मै । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । अस्येंद्रस्यागमनायाश्वान् धूर्षु रथस्यादधात । इंद्रो न । नेति चार्थे । इंद्रो वज्री वज्रवान् हिरण्यबाहुर्हिरण्यहस्तश्च भवति ॥ षोडशिनि शस्यमानत्वादस्या ऐंद्रत्वं गम्यते । आ धूर्ष्वस्मा इत्यत्रास्मा इत्यस्य पदस्यानुदात्तत्वं पूर्वस्यामिंद्रस्य प्रकृतत्वात् अत एव पूर्वाप्यैंद्रीति विज्ञायते । पूर्वस्यामप्यृच्यस्मा इत्यत्रानुदात्तत्वमल्पीयोऽर्थतरमनुदात्तमिति । तथा च यास्कः । अस्येति चोदात्तं प्रथमादेशेऽनुदात्तमन्वादेशे तीव्रार्थतरमुदात्तमल्पीयोऽर्थतरमनुदात्तं । नि॰ ४.२५. । इति । अल्पीयस्त्वं चेदंशब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य संनिधानस्य दूरस्थत्वेनेत्यवगंतव्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अभि प्र स्थाताहेव यज्ञं यातेव पत्मन्त्मना हिनोत ॥५॥

अभि । प्र । स्थात । अहाऽइव । यज्ञं । याताऽइव । पत्मन् । त्मना । हिनोत ॥५॥

यज्ञस्तुतिरियं । हे जना यज्ञमभिप्रस्थात । अभिक्रमत । अहेवेति पूरणौ । अपि च पत्मन् पत्मनि यज्ञमार्गे त्मना स्वयमेव यातेव गंतेव हिनोत । गच्छत । हि गताविति धातुः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्मना समत्सु हिनोत यज्ञं दधात केतुं जनाय वीरं ॥६॥

त्मना । समत्ऽसु । हिनोत । यज्ञं । दधात । केतुं । जनाय । वीरं ॥६॥

उक्तस्यैव विवरणमत्र । हे मदीया जनाः समत्सु संग्रामेषु त्मना स्वयमेव

हिनोत। गच्छत। अपि च केतुं प्रज्ञापकं वीरं पापानां वारयितारं। नाशकमित्यर्थः। यज्ञं जनाय लोकाय। तद्रक्षार्थमित्यर्थः। दधात। विधत्त॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उदस्य शुष्माद्भानुर्नार्त बिभर्ति भारं पृथिवी न भूम ॥७॥

उत्। अस्य। शुष्मात्। भानुः। न। आर्त। बिभर्ति। भारं। पृथिवी। न। भूम ॥७॥

अस्य यज्ञस्य शुष्माद्बलाद्भानुः सूर्य उदार्त। उद्गच्छति। भूम भूतानि पृथिवीव भारं लोकस्यायं यज्ञो बिभर्ति च॥

॥ अथाष्टमी ॥

ह्वयामि देवाँ अयातुरग्ने साधन्नृतेन धियं दधामि ॥८॥

ह्वयामि। देवान्। अयातुः। अग्ने। साधन्। ऋतेन। धियं। दधामि ॥८॥

अस्मिंस्तृचे देवाः स्तूयंते। हे अग्ने अयातुरहिंसादिनियमयुक्तेन ऋतेन यज्ञेन साधन् कामान् साधयन् देवान् ह्वयामि। अपि च धियं देवानां परिचरणात्मकं कर्म दधामि। करोमीत्यर्थः॥

॥ अथ नवमी ॥

अभि वो देवीं धियं दधिध्वं प्र वो देवत्रा वाचं कृणुध्वं ॥९॥

अभि। वः। देवीं। धियं। दधिध्वं। प्र। वः। देवऽत्रा। वाचं। कृणुध्वं ॥९॥

हे जना वो यूयमभि देवानुद्दिश्य देवीं दीप्तां धियं कर्म दधिध्वं। विधत्त। अपि च वो यूयं देवत्रा देवेषु वाचं स्तुतिरूपां प्र कृणुध्वं। प्रकर्षेण कुरुध्वं॥

॥ अथ दशमी ॥

आ चष्ट आसां पाथो नदीनां वरुण उग्रः सहस्रचक्षाः ॥१०॥

आ। चष्टे। आसां। पाथः। नदीनां। वरुणः। उग्रः। सहस्रऽचक्षाः ॥१०॥

सहस्रचक्षा बहुचक्षुर्वरुण आसां नदीनां पाथो जलमाचष्टे। अभिपश्यति। कीदृशो वरुणः। उग्र उद्गूर्ण ओजस्वी वा॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये पंचविंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

राजा राष्ट्रानां पेशो नदीनामनुत्तमस्मै क्षत्रं विश्वायु ॥११॥

राजा । राष्ट्रानां । पेशः । नदीनां । अनुत्तं । अस्मै । क्षत्रं । विश्वऽआयु ॥११॥

राष्ट्रानां राष्ट्राणां ॥ णत्वाभावश्छांदसः ॥ ईश्वराणामपि वरुणो राजेश्वरो भवति । नदीनां पेशो रूपं रूपकृदपि भवतीत्यर्थः । अस्मै । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । अस्य वरुणस्य क्षत्रं बलमनुत्तमन्यैरबाधितं विश्वायु सर्वतो गंतृ भवतीति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अविष्टो अस्मान्विश्वासु विक्ष्वद्युं कृणोत शंसं निनित्सोः ॥१२॥

अविष्टो इति । अस्मान् । विश्वासु । विक्षु । अद्युं । कृणोत । शंसं । निनित्सोः ॥१२॥

अयं तृचो दैवः । हे देवा नोऽस्मान् विश्वासु सर्वासु विक्षु प्रजासु । अविष्ट उ इति समुदितमविष्टो इति । अविष्ट । रक्षत । शंसं निनित्सोर्निंदितुमिच्छतः शत्रोरद्युमदीप्तिं कृणोत । कुरुत च ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

व्येतु दिद्युद्द्विषामशेवा युयोत विष्वग्रपस्तनूनां ॥१३॥

वि । एतु । दिद्युत् । द्विषां । अशेवा । युयोत । विष्वक् । रपः । तनूनां ॥१३॥

द्विषां शत्रूणां दिद्युदायुधमशेवासुखकरी विष्वक् सर्वतो व्येतु । अपगच्छतु । तनूनामंगानां रपः पापं देवा युयोत । अस्मत्तः पृथक्कुरुत ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अवीन्नो अग्निर्हव्यान्नमोभिः प्रेष्ठो अस्मा अधायि स्तोमः ॥१४॥

अवीत् । नः । अग्निः । हव्यऽअत् । नमःऽभिः । प्रेष्ठः । अस्मै । अधायि । स्तोमः ॥१४॥

हव्याद्धव्यानामत्ताग्निर्नमोभिरस्मदीयैर्नमस्कारैः प्रेष्ठः प्रियतमः सन् नोऽस्मानवीत् । रक्षतु । अस्मा अग्नये स्तोत्रमधायि । अस्माभिर्व्यधायि ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

सजूर्देवेभिरपां नपातं सखायं कृध्वं शिवो नो अस्तु ॥१५॥

सऽजूः । देवेभिः । अपां । नपातं । सखायं । कृध्वं । शिवः । नः । अस्तु ॥१५॥

हे स्तोतरपामुदकानां नपातं पुत्रमग्निं। सूनुर्नपादित्यपत्यनामसु पाठात्। देवेभिर्देवैः सजूः सह सखायं मित्रं स्तुतिभिः कृध्वं। कुरुध्वं। स चापां नपान्नोऽस्मभ्यं शिवः सुखकरोऽस्तु। भवतु ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अब्जामुक्थैरहिं गृणीषे बुध्ने नदीनां रजःसु षीदन् ॥१६॥

अप्ऽजां। उक्थैः। अहिं। गृणीषे। बुध्ने। नदीनां। रजःऽसु। सीदन् ॥१६॥

अहिं मेघानामाहंतारं नदीनामुदकानां बुध्ने स्थाने। बुध्नमंतरिक्षं बद्धा अस्मिन्धृता आप इति व्युत्पत्तेः। तस्मिन्रजःसूदकेषु सीदन् सीदंतमब्जामप्सु जातमिममग्निमुक्थैः स्तोत्रैर्गृणीषे। बुध्ने नदीनां रजःसूदकेषु सीदन्। बुध्नमंतरिक्षं बद्धा अस्मिन्धृता आप इति। नि॰ १०.४४.। इति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

मा नोऽहिर्बुध्न्यो रिषे धान्मा यज्ञो अस्य स्रिधदृतायोः ॥१७॥

मा। नः। अहिः। बुध्न्यः। रिषे। धात्। मा। यज्ञः। अस्य। स्रिधत्। ऋतऽयोः ॥१७॥

अहिर्बुध्न्यः। बुध्नेऽतरिक्षे भवो बुध्न्यः। अहिश्चासौ बुध्न्यश्चेत्यहिर्बुध्न्योऽग्निः। नोऽस्मान्रिषे हिंसकाय मा धात्। मा ददातु। अस्य ऋतायोर्यज्ञकामस्य यजमानस्य यज्ञो मा च स्रिधत्। न क्षीयेत। यद्वास्याहिर्बुध्न्यस्येममहिर्बुध्न्यमुद्दिश्य ऋतायोर्यज्ञकामस्य यो यज्ञः स न क्षीयेतेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

उत न एषु नृषु श्रवो धुः प्र राये यंतु शर्धंतो अर्यः ॥१८॥

उत। नः। एषु। नृषु। श्रवः। धुः। प्र। राये। यंतु। शर्धंतः। अर्यः ॥१८॥

अयं इत्थो दैवो मारुतो वा। उतापि च नोऽस्मदीयेष्वेषु नृषु पुरुषेषु श्रवोऽन्नं धुः। देवा मरुतो वा धारयंतु। राये धनार्थं शर्धंत उत्सहमानाः म्रियमाणा वा अर्योऽरयः प्रयंतु। प्रगच्छंतु। म्रियंतामित्यर्थः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

तपंति शत्रुं स्व१र्ण भूमा महासेनासो अमेभिरेषां ॥१९॥

तपंति। शत्रुं। स्वः। न। भूम। महाऽसेनासः। अमेभिः। एषां ॥१९॥

महासेनासो महासेना राजान एषां मरुतां देवानां वामेभिर्बलैर्भूमा भुवनानि स्वर्णे आदित्य इव शत्रुं स्वकीयं तपंति । बाधंते । महांतोऽपि राजानोऽमैर्बलैः शत्रून् बाधंते । तानि बलानि देवानामेवेत्यर्थः ॥

॥ अथ विंशी ॥

आ यन्नः पत्नीर्गमंत्यच्छा त्वष्टा सुपाणिर्दधातु वीरान् ॥२०॥

आ । यत् । नः । पत्नीः । गमंति । अच्छ । त्वष्टा । सुऽपाणिः । दधातु । वीरान् ॥२०॥

अस्यां देवपत्न्यस्त्वष्टा च देवता । यद्यदा पत्नीर्देवानां पत्न्यो नोऽस्मानच्छाभ्यागमंति आगच्छंति तदा सुपाणिः शोभनहस्तस्त्वष्टा देवो वीरान् पुत्रान् दधातु । अस्मभ्यं ददातु ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

प्रति नः स्तोमं त्वष्टा जुषेत स्यादस्मे अरमतिर्वसूयुः ॥२१॥

प्रति । नः । स्तोमं । त्वष्टा । जुषेत । स्यात् । अस्मे इति । अरमतिः । वसुऽयुः ॥२१॥

नोऽस्माकं स्तोमं स्तोत्रं त्वष्टा प्रतिजुषेत । प्रतिसेवेत । अपि चारमतिः पर्याप्तबुद्धिः सर्वविषयव्यापिबुद्धिर्वा त्वष्टास्मे अस्मदर्थं वसूयुर्धनकामः स्यात् । भूयात् ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

ता नो रासन्नातिषाचो वसून्या रोदसी वरुणानी शृणोतु ।

वरूत्रीभिः सुशरणो नो अस्तु त्वष्टा सुदत्रो वि दधातु रायः ॥२२॥

ता । नः । रासन् । रातिऽसाचः । वसूनि । आ । रोदसी इति । वरुणानी । शृणोतु ।

वरूत्रीभिः । सुऽशरणः । नः । अस्तु । त्वष्टा । सुऽदत्रः । वि । दधातु । रायः ॥२२॥

ता यान्यस्माकमभीष्टानि तानि वसूनि धनानि रातिषाचो दानसमवेता देवपत्न्यो नोऽस्मभ्यं रासन् । प्रयच्छंतु । अपि च वरुणानी वरुणस्य पत्न्याशृणोतु । अस्मदीयं स्तोत्रमभिशृणोतु । रोदसी द्यावापृथिव्यौ चाभिशृणुतां । सुदत्रः कल्याणदानस्त्वष्टा च वरूत्रीभिरुपद्रवाणां वारयित्रीभिर्देवपत्नीभिः सह नोऽस्मभ्यं सुशरणः सुशरणप्रदोऽस्तु । रायो धनानि च विदधातु ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

तन्नो रायः पर्वतास्तन्न आपस्तद्रातिषाच ओषधीरुत द्यौः ।
वनस्पतिभिः पृथिवी सजोषा उभे रोदसी परि पासतो नः ॥२३॥

तत् । नः । रायः । पर्वताः । तत् । नः । आपः । तत् । रातिऽसाचः । ओषधीः । उत । द्यौः ।
वनस्पतिऽभिः । पृथिवी । सऽजोषाः । उभे इति । रोदसी इति । परि । पासतः । नः ॥२३॥

नोऽस्माकं । तदित्यव्ययः । ता रायो धनानि पर्वताः परिपांतु । नोऽस्माकं तन्ना राय आपश्च परिपांतु । तद्रातिषाचो दानसहिता देवपत्न्यश्च परिपांतु । ओषधीरोषधयश्च तत्परिपांतु । उतापि च द्यौस्तत्परिपातु । वनस्पतिभिः सजोषाः सहिता पृथिव्यंतरिक्षं च तत्परिपातु । आपः पृथिवीत्यंतरिक्षनामसु पाठात् । नोऽस्माकं तदुभे रोदसी द्याव्यापृथिव्यावपि परिपासतः । परिरक्षतां ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अनु तदुर्वी रोदसी जिहातामनु द्युक्षो वरुण इंद्रसखा ।
अनु विश्वे मरुतो ये सहासो रायः स्याम धरुणं धियध्यै ॥२४॥

अनु । तत् । उर्वी इति । रोदसी इति । जिहातां । अनु । द्युक्षः । वरुणः । इंद्रऽसखा ।
अनु । विश्वे । मरुतः । ये । सहासः । रायः । स्याम । धरुणं । धियध्यै ॥२४॥

तद्वक्ष्यमाणमुर्वी विस्तीर्णे रोदसी द्यावापृथिव्यावनुजिहातां । अनुगच्छतां । अनुमन्येतामित्यर्थः । द्युक्षो दीप्तेर्निवासभूत इंद्रसखेंद्रसखः ॥ इंद्रः सखा यस्येति बहुव्रीहिः ॥ वरुणश्च तदनुजिहीतां । द्विवचनांतस्यैकवचनांततया विपरिणामः । ये सहासः शत्रूणामभिभवितारस्ते मरुतोऽपि तदनुजिहतां । अत्र बहुवचनांतंतया विपरिणामः । यदनुमंतव्यं तदाह । धियध्यै धरणीयं धारयितुं रायो धनस्य धरुणं धाम स्थानं वयं स्याम । भवेमेति ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

तन्न इंद्रो वरुणो मित्रो अग्निराप ओषधीर्वनिनो जुषंत ।
शर्मन्त्स्याम मरुतामुपस्थे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥२५॥

तत् । नः । इंद्रः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । आपः । ओषधीः । वनिनः । जुषंत ।
शर्मन् । स्याम । मरुतां । उपऽस्थे । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥२५॥

नोऽस्मभ्यं तदिदं स्तोत्रमिंद्रो वरुणश्च मित्रश्चाग्निश्चापश्चौषधीरोषधयश्च वनिनो वृक्षाश्च जुषंत। जुषंतां। सेवंतां। वयं च मरुतामुपस्थ उपस्थाने वर्तमानाः शर्मन् शर्मणि सुखे गृहे वा स्याम। भवेम। सिद्धमन्यत्॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

शं न इंद्राग्नी इति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। शं नः पंचोना शांतिरिति। वसिष्ठ ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। वैश्वदेवं हेत्युक्तत्वादिदमपि वैश्वदेवं॥ महानाम्नीव्रत एतत्सूक्तं जप्यं। तथा च सूचितं। भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः शं न इंद्राग्नी भवतामवोभिः। आ॰ ८.१४.। इति। एव ‑ ‑ स॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

शं न इंद्राग्नी भवतामवोभिः शं न इंद्रावरुणा रातहव्या।
शमिंद्रासोमा सुविताय शं योः शं न इंद्रापूषणा वाजसातौ ॥१॥
शं। नः। इंद्राग्नी इति। भवतां। अवःऽभिः। शं। नः। इंद्रावरुणा। रातऽहव्या।
शं। इंद्रासोमा। सुविताय। शं। योः। शं। नः। इंद्रापूषणा। वाजऽसातौ ॥१॥

नोऽस्माकमस्मभ्यं वेंद्राग्नी अवोभी रक्षणैः शं शांत्यै भवतां। रातहव्या रातहव्यौ यजमानैर्दत्तहविष्काविंद्रावरुणेंद्रावरुणावपि नोऽस्मभ्यं शं शांत्यै भवतां। इंद्रासोमेंद्रासोमावपि नः शं शांत्यै सुविताय कल्याणाय च भवतां। शं शांत्यै सुखाय च। पुनरुक्तिरादरार्था। अथवा शं शमनहेतुकं सुखं योर्विषययोगनिमित्तं सुखमित्यपुनरुक्तिः। इंद्रापूषणेंद्रापूषणावपि वाजसातौ युद्धेऽन्नलाभे निमित्ते वा नः शं शांत्यै भवतामित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शं नो भगः शमु नः शंसो अस्तु शं नः पुरंधिः शमु संतु रायः।
शं नः सत्यस्य सुयमस्य शंसः शं नो अर्यमा पुरुजातो अस्तु ॥२॥
शं। नः। भगः। शं। ऊं इति। नः। शंसः। अस्तु। शं। नः। पुरंऽधिः। शं। ऊं इति। संतु। रायः।
शं। नः। सत्यस्य। सुऽयमस्य। शंसः। शं। नः। अर्यमा। पुरुऽजातः। अस्तु ॥२॥

नोऽस्माकं शं शांत्यै भगो देवोऽस्तु। भवतु। नोऽस्माकं शमु शांत्या एव शंसो नराशंसोऽस्तु। भवतु। नोऽस्माकं शं शांत्यै पुरंधिर्बहुधीरप्यस्तु। रायो

धनान्यपि शमु शांत्या एव संतु। नोऽस्माकं सुयमस्य शोभनयमयुक्तस्य सत्यस्य शंसो वचनमपि शमस्तु। नोऽस्माकं शं शांत्यै पुरुजातो बहुप्रादुर्भावोऽर्यमा देवोऽप्यस्तु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शं नो धाता शमु धर्ता नो अस्तु शं न उरूची भवतु स्वधाभिः।
शं रोदसी बृहती शं नो अद्रिः शं नो देवानां सुहवानि संतु ॥३॥
शं। नः। धाता। शं। ऊं इति। धर्ता। नः। अस्तु। शं। नः। उरूची। भवतु। स्वधाभिः।
शं। रोदसी इति। बृहती इति। शं। नः। अद्रिः। शं। नः। देवानां। सुऽहवानि। संतु ॥३॥

नोऽस्माकं शं शांत्यै धाता देवोऽस्तु। नोऽस्माकं शमु शांत्या एव विधर्ता पुण्यपापानां विधारयिता वरुणो देवोऽप्यस्तु। नोऽस्माकं शं शांत्या उरूची विवर्तगमना पृथिव्यपि स्वधाभिरन्नैः सहास्तु। बृहती महत्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यावपि शं भवतां। अद्रिः पर्वतोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु। शं शांत्यै नोऽस्माकं देवानां सुहवानि सुष्टुतयो संतु। भवंतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शं नो अग्निर्ज्योतिरनीको अस्तु शं नो मित्रावरुणावश्विना शं।
शं नः सुकृतां सुकृतानि संतु शं न इषिरो अभि वातु वातः ॥४॥
शं। नः। अग्निः। ज्योतिःऽअनीकः। अस्तु। शं। नः। मित्रावरुणौ। अश्विना। शं।
शं। नः। सुऽकृतां। सुऽकृतानि। संतु। शं। नः। इषिरः। अभि। वातु। वातः ॥४॥

ज्योतिरनीको ज्योतिर्मुखोऽग्निर्नोऽस्माकं शं शांत्या अस्तु। भवतु। मित्रावरुणा मित्रावरुणावपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतां। अश्विनाश्विनावपि शं भवतां। सुकृतां पुण्यकर्मणां पुरुषाणां सुकृतानि पुण्यकर्माण्यपि नोऽस्माकं शं शांत्यै संतु। भवंतु। इषिरो गमनशीलोऽपि वातो वायुरपि नोऽस्माकं शं शांत्या अभिवातु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

शं नो द्यावापृथिवी पूर्वहूतौ शमंतरिक्षं दृशये नो अस्तु।
शं न ओषधीर्वनिनो भवंतु शं नो रजसस्पतिरस्तु जिष्णुः ॥५॥

शं । नः । द्यावापृथिवी इति । पूर्वऽहूतौ । शं । अंतरिक्षं । दृशये । नः । अस्तु ।
शं । नः । ओषधीः । वनिनः । भवंतु । शं । नः । रजसः । पतिः । अस्तु । जिष्णुः ॥ ५ ॥

नोऽस्माकं शं शांत्यै द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ पूर्वहूतौ प्रथमाह्वाने भवतां । अंतरिक्षमपि नोऽस्माकं दृशये दर्शनाय शमस्तु । नोऽस्माकं शं शांत्या ओषधीरोषधयोऽपि भवंतु । वनिनो वृक्षाश्च शं भवंतु । जिष्णुर्जयशीलो रजसो लोकस्य पतिरिंद्रोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्या अस्तु ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

शं न इंद्रो वसुभिर्देवो अस्तु शमादित्येभिर्वरुणः सुशंसः ।
शं नो रुद्रो रुद्रेभिर्जलाषः शं नस्त्वष्टा ग्नाभिरिह शृणोतु ॥ ६ ॥
शं । नः । इंद्रः । वसुऽभिः । देवः । अस्तु । शं । आदित्येभिः । वरुणः । सुऽशंसः ।
शं । नः । रुद्रः । रुद्रेभिः । जलाषः । शं । नः । त्वष्टा । ग्नाभिः । इह । शृणोतु ॥ ६ ॥

देवो द्योतनादिगुणयुक्त इंद्रो वसुभिर्देवैः सार्धं नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु । सुशंसः शोभनस्तुतिर्वरुणो देव आदित्येभिरादित्यैर्देवैः सार्धं शं शांत्या अस्तु । भवतु । जलाषो रुद्रो दुःखद्रावको देवो रुद्रेभी रुद्रैः सार्धं शं शांत्यै नोऽस्माकं भवतु । इह यज्ञे त्वष्टा देवो ग्नाभिर्देवपत्नीभिः सार्धं नः शं शांत्यै भवतु । इह यज्ञे नः स्तोत्रं शृणोतु च ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

शं नः सोमो भवतु ब्रह्म शं नः शं नो ग्रावाणः शमु संतु यज्ञाः ।
शं नः स्वरूणां मितयो भवंतु शं नः प्रस्वः शम्वस्तु वेदिः ॥ ७ ॥
शं । नः । सोमः । भवतु । ब्रह्म । शं । नः । शं । नः । ग्रावाणः । शं । ऊं इति । संतु । यज्ञाः ।
शं । नः । स्वरूणां । मितयः । भवंतु । शं । नः । प्रऽस्वः । शं । ऊं इति । अस्तु । वेदिः ॥ ७ ॥

नोऽस्माकं शं शांत्यै सोमो भवतु । ब्रह्म स्तोत्रमपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु । ग्रावाणोऽभिषवसाधनभूताः पाषाणा अपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु । यज्ञाश्च नः शमु शांत्या एव संतु । स्वरूणां यूपानां मितय उन्मानान्यपि

नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु। प्रस्व ओषधयोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु। वेदिरपि नः शमु शांत्या एवास्तु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शं नः सूर्य उरुचक्षा उदेतु शं नश्चतस्रः प्रदिशो भवंतु।
शं नः पर्वता ध्रुवयो भवंतु शं नः सिंधवः शमु संत्वापः ॥८॥

शं। नः। सूर्यः। उरुऽचक्षाः। उत्। एतु। शं। नः। चतस्रः। प्रऽदिशः। भवंतु।
शं। नः। पर्वताः। ध्रुवयः। भवंतु। शं। नः। सिंधवः। शं। ऊं इति। संतु। आपः ॥८॥

नोऽस्माकं शं शांत्यै सूर्य उरुचक्षा विस्तीर्णतेजाः सन् उदेतु। उदयं प्राप्नोतु। चतस्रः प्रदिशो महादिशोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु। नोऽस्माकं शं शांत्यै पर्वता ध्रुवयो ध्रुवा भवंतु। नोऽस्माकं शं शांत्यै सिंधवो नद्योऽपि भवंतु। आपश्च नः शमु शांत्या एव संतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

शं नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः शं नो भवंतु मरुतः स्वर्काः।
शं नो विष्णुः शमु पूषा नो अस्तु शं नो भवित्रं शम्वस्तु वायुः ॥९॥

शं। नः। अदितिः। भवतु। व्रतेभिः। शं। नः। भवंतु। मरुतः। सुऽअर्काः।
शं। नः। विष्णुः। शं। ऊं इति। पूषा। नः। अस्तु। शं। नः। भवित्रं। शं। ऊं इति।
अस्तु। वायुः ॥९॥

अदितिर्देवी व्रतेभिर्व्रतैः कर्मभिः सार्धं नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु। स्वर्काः शोभनस्तुतयो मरुतोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै संतु। विष्णुर्व्यापको नोऽस्माकं शं शांत्या अस्तु। पूषा देवोऽपि नोऽस्माकं शमु शांत्या एवास्तु। भवित्रं भुवनमंतरिक्षमुदकं वा नोऽस्माकं शं शांत्या अस्तु। वायुरपि नः शमु शांत्या एवास्तु ॥

॥ अथ दशमी ॥

शं नो देवः सविता त्रायमाणः शं नो भवंतूषसो विभातीः।
शं नः पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः शं नः क्षेत्रस्य पतिरस्तु शंभुः ॥१०॥

शं। नः। देवः। सविता। त्रायमाणः। शं। नः। भवंतु। उषसः। विऽभातीः।
शं। नः। पर्जन्यः। भवतु। प्रऽजाभ्यः। शं। नः। क्षेत्रस्य। पतिः। अस्तु। शंऽभुः ॥१०॥

देवः क्रीडनादिगुणयुक्तः सविता त्रायमाणो रक्षन् नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु। विभातीर्व्युच्छंत्य उषसोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु। नोऽस्माकं प्रजाभ्यः पर्जन्योऽपि शं भवतु। शंभुः सुखस्य भावयिता क्षेत्रस्य पतिर्नोऽस्माकं शं शांत्या अस्तु ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीय एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

शं नो॑ दे॒वा वि॒श्वदे॑वा भवंतु॒ शं सर॑स्वती स॒ह धी॒भिर॑स्तु।
शम॑भि॒षाच॒ः शमु॑ राति॒षाच॒ः शं नो॑ दि॒व्याः पार्थि॑वा॒ः शं नो॒ अप्या॑ः ॥११॥

शं। नः॒। दे॒वाः। वि॒श्वऽदे॑वाः। भ॒वं॒तु॒। शं। सर॑स्वती। स॒ह। धी॒भिः। अ॒स्तु॒।
शं। अ॒भि॒ऽसाच॑ः। शं। ऊं इति॑। रा॒ति॒ऽसाच॑ः। शं। न॒ः। दि॒व्याः। पार्थि॑वाः।
शं। न॒ः। अप्या॑ः ॥११॥

विश्वदेवा बहुस्तोत्रका देवा नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु। सरस्वती च धीभिः स्तुतिभिः कर्मभिर्वा सह नोऽस्माकं शं शांत्या अस्तु। अभिषाचो यज्ञमभितः सेवमानाश्च नः शं शांत्यै भवंतु। रातिषाचो दानं सेवमाना अपि शमु शांत्या एव भवंतु। दिव्या दिवि भवाश्च नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु। पार्थिवाः पृथिव्यां संभूताश्च नः शं भवंतु। अप्या अप्स्वंतरिक्षे भवाश्च। आकाशमाप इत्यंतरिक्षनामसु पाठात्। नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

शं न॑ः स॒त्यस्य॒ पत॑यो भवंतु॒ शं नो॒ अर्व॑न्तः॒ शमु॑ संतु॒ गाव॑ः।
शं न॑ ऋ॒भव॑ः सु॒कृत॑ः सु॒हस्ता॒ः शं नो॑ भवंतु पि॒तरो॒ हवे॑षु ॥१२॥

शं। न॒ः। स॒त्यस्य॑। पत॑यः। भवंतु। शं। न॒ः। अर्व॑न्तः। शं। ऊं इति॑। सं॒तु॒। गाव॑ः।
शं। न॒ः। ऋ॒भव॑ः। सु॒ऽकृत॑ः। सु॒ऽहस्ता॑ः। शं। न॒ः। भ॒वं॒तु॒। पि॒तर॑ः। हवे॑षु ॥१२॥

सत्यस्य पतयः पालकाः सत्यशीला देवा नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु। अर्वंतोऽश्वाश्च नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु। गावोऽपि नः शं शांत्यै भवंतु। सुकृतः सुकर्माणः सुहस्ताः शोभनहस्ता ऋभवोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै संतु। हवेषु स्तोत्रेषु सत्सु पितरोऽपि नोऽस्माकं शं शांत्यै भवंतु ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

शं नो॑ अ॒ज एक॑पाद्दे॒वो अ॑स्तु॒ शं नोऽहि॑र्बु॒ध्न्य१॒॑: शं स॑मु॒द्रः ।
शं नो॑ अ॒पां नपा॑त्पे॒रुर॑स्तु॒ शं न॒: पृश्नि॑र्भवतु दे॒वगो॑पाः ॥१३॥
शं । न॒: । अ॒जः । एक॑ऽपात् । दे॒वः । अ॒स्तु॒ । शं । न॒: । अहि॑: । बु॒ध्न्य॑: । शं । स॒मु॒द्रः ।
शं । न॒: । अ॒पां । नपा॑त् । पे॒रुः । अ॒स्तु॒ । शं । न॒: । पृश्नि॑: । भ॒व॒तु॒ । दे॒वऽगो॑पाः ॥१३॥

अज एकपादज एकपान्नामधेयो देवो नोऽस्माकं शं शांत्या अस्तु । अहिर्बुध्न्यश्च नोऽस्माकं शं शांत्या अस्तु । समुद्रोऽपि नः शं शांत्या अस्तु । पेरुरुपद्रवेभ्यः पारयितापां नपादपांनपान्नामधेयोऽपि देवो नोऽस्माकं शं शांत्या अस्तु । देवगोपाः । देवा गोपयितारो यस्यां सा । पृश्निर्मरुतां माता नोऽस्माकं शं शांत्यै भवतु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ॒दि॒त्या रु॒द्रा वस॑वो जुषंते॒दं ब्रह्म॑ क्रि॒यमा॑णं॒ नवी॑यः ।
शृ॒ण्वंतु॑ नो दि॒व्याः पार्थि॑वासो॒ गोजा॑ता उ॒त ये य॒ज्ञिया॑सः ॥१४॥
आ॒दि॒त्याः । रु॒द्राः । वस॑वः । जु॒षं॒त॒ । इ॒दं । ब्रह्म॑ । क्रि॒यमा॑णं । नवी॑यः ।
शृ॒ण्वंतु॑ । न॒: । दि॒व्याः । पार्थि॑वासः । गोऽजा॑ताः । उ॒त । ये । य॒ज्ञिया॑सः ॥१४॥

नवीयो नवतरमस्माभिः क्रियमाणमिदं ब्रह्म स्तोत्रमादित्या दिव्याः । अदितिर्द्यौरिति श्रुतेः । रुद्रा आंतरिक्षा वसवः पार्थिवाश्च जुषंत । जुषंतां । सेवंतां । अन्ये दिव्या दिवि भवाः पार्थिवासः पार्थिवा गोजाता गोः पृश्नेर्जाताः । नाको गौरिति साधारणनामसु पाठात् । उतापि च ये यज्ञियासो यज्ञार्हाः ते सर्वेऽपि नोऽस्माकं हवं शृण्वंतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ये दे॒वानां॑ य॒ज्ञिया॑ य॒ज्ञिया॑नां॒ मनो॒र्यज॑त्रा अ॒मृता॑ ऋत॒ज्ञाः ।
ते नो॑ रासंतामुरुगा॒यम॒द्य यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभि॒: सदा॑ नः ॥१५॥
ये । दे॒वानां॑ । य॒ज्ञिया॑: । य॒ज्ञिया॑नां । मनो॑: । यज॑त्राः । अ॒मृता॑: । ऋ॒त॒ऽज्ञाः ।
ते । न॒: । रा॒सं॒तां॒ । उ॒रु॒ऽगा॒यं । अ॒द्य । यू॒यं । पा॒त॒ । स्व॒स्तिऽभि॑: । सदा॑ । न॒: ॥१५॥

यज्ञियानां यजनीयानां देवानामपि यज्ञिया यजनीया मनोः प्रजापतेश्च यजत्रा यजनीया अमृता मरणरहिता ऋतज्ञाः सत्यज्ञा ये देवाः संति ते सर्वे उरुगायं बहुकीर्त्तिं पुत्रमद्य नोऽस्मभ्यं रासंतां। प्रयच्छंतु। सिद्ध एवोत्तमः पादः॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं॥

अथ पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्याय आरभ्यते। तत्र षडनुवाकात्मकस्य वासिष्ठस्य सप्तमस्य मंडलस्य तृतीयेऽनुवाके द्वाविंशति सूक्तानि। तत्र प्र ब्रह्मेति नवर्चं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं पूर्ववद्वैश्वदेवं। अनुक्रांतं च। प्र ब्रह्म नवेति॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र ब्रह्मैतु सदनादृतस्य वि रश्मिभिः ससृजे सूर्यो गाः।
वि सानुना पृथिवी सस्र उर्वी पृथु प्रतीकमध्येधे अग्निः॥१॥

प्र। ब्रह्म। एतु। सदनात्। ऋतस्य। वि। रश्मिऽभिः। ससृजे। सूर्यः। गाः।
वि। सानुना। पृथिवी। सस्रे। उर्वी। पृथु। प्रतीकं। अधि। आ। ईधे। अग्निः॥१॥

ऋतस्य यज्ञस्य सदनात् स्थानाद्देवयजनदेशाद्ब्रह्म स्तोत्रं स्तुत्यान् सूर्यादीन्प्रैतु। प्रकर्षेण गच्छतु। किं तद्ब्रह्मेति तदाह। सूर्यः सर्वस्य प्रेरकः शोभनवीर्यो

वा देवो रश्मिभिरात्मीयैः किरणैर्गा अपो वृष्ट्युदकानि विससृजे। विसृजति। विमुंचति। प्रवर्षति। श्रूयते हि। याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षतीति। स्मृतिश्च भवति। आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति। अत ईदृशं माहात्म्यं सूर्यस्यैव विद्यते नान्यस्य चिदित्यनेन पादेन सूर्यः स्तूयते। अपि च पृथिवी प्रथिता भूमिः सानुना समुच्छ्रितेन पर्वतादिनोर्वी विस्तीर्णा सती विसस्रे। विसरति। व्याप्नोति। तथाग्निः पृथु विस्तीर्णं प्रतीकं पृथिव्या अवयवं देवयजनलक्षणं स्थानमधि॥ अधिपरी अनर्थकावित्यधेः कर्मप्रवचनीयसंज्ञायां कर्मप्रवचनीययुक्त इति सप्तम्यर्थे द्वितीया॥ ईदृशे स्थान ऐधे। आदीप्यते॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इमां वां मित्रावरुणा सुवृक्तिमिषं न कृण्वे असुरा नवीयः।
इनो वामन्यः पदवीरदब्धो जनं च मित्रो यतति ब्रुवाणः ॥२॥

इमां। वां। मित्रावरुणा। सुऽवृक्तिं। इषं। न। कृण्वे। असुरा। नवीयः।
इनः। वां। अन्यः। पदऽवीः। अदब्धः। जनं। च। मित्रः। यतति। ब्रुवाणः ॥२॥

हे असुरासुरौ बलवंतौ हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वां युवाभ्यामिषं न हवीरूपमन्नमिव नवीयो नवीयसीमिमामस्मदीयां पुरोवर्तिनीं सुवृक्तिं स्तुतिं कृण्वे। अहं स्तोता करोमि। वां युवयोरन्योऽन्यतर इनः प्रभुरदब्धः शत्रुभिरहिंसितो वरुणः पदवीः पदस्य स्थानस्य प्रजनयिता। वरुणो हि धर्माधर्मयोर्धारयितेति पदवीरित्युच्यते॥ ब्रुवाणोऽस्माभिः स्तूयमानो मित्रश्च जनं सर्वं प्राणिजातं यतति। यातयति। प्रवर्तयति। तथा च श्रूयते। मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणः। ऋग्वे० ३.५९.१.। इति॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वातस्य ध्रजतो रंत इत्या अपीपयंत धेनवो न सूदाः।
महो दिवः सदने जायमानोऽचिक्रदद्वृषभः सस्मिन्नूधन् ॥३॥

आ। वातस्य। ध्रजतः। रंते। इत्याः। अपीपयंत। धेनवः। न। सूदाः।
महः। दिवः। सदने। जायमानः। अचिक्रदत्। वृषभः। सस्मिन्। ऊधन् ॥३॥

ध्रजतो गच्छतो वातस्य वायोरित्या गतय आ रंते। अभितो रमंते। तथा

सूदाः ॥ सूद प्रेरण इति धातुः ॥ क्षीरस्य प्रेरयित्र्यो धेनवो न । नेति चार्थे । गावश्चापीपयंत । प्यायंते । एधंते । अपि च महो महतो दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य सदने स्थानेऽंतरिक्षे जायमान उत्पद्यमानो वृषभो वर्षणशीलः पर्जन्यः सस्मिन्नूधन् तस्मिन्नंतरिक्षेऽचिक्रदत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

गिरा य एता युनजद्धरी त इंद्र प्रिया सुरथा शूर धायू ।
प्र यो मन्युं रिरिक्षतो मिनात्या सुक्रतुमर्यमणं ववृत्यां ॥४॥

गिरा । यः । एता । युनजंत् । हरी इति । ते । इंद्र । प्रिया । सुऽरथा । शूर । धायू इति ।
प्र । यः । मन्युं । रिरिक्षतः । मिनाति । आ । सुऽक्रतुं । अर्यमणं । ववृत्यां ॥४॥

अस्याः पूर्वोऽर्धर्च इंद्रस्तुतिरपरोऽर्यम्णः स्तुतिः । हे शूर विक्रांतेंद्र ते तव प्रिया प्रियौ सुरथा सुष्टुरंहणौ धायू धारकावेतैतौ हरी त्वदीयावश्वौ यो जनो गिरा स्तुतिरूपया वाचा युनजत् रथे युंज्यात् हे इंद्र त्वमस्य यागमायाहीति शेषः । योऽर्यमा रिरिक्षतो हिंसितुमिच्छतः शत्रोः संबंधिनं मन्युं कोपं प्र मिनाति प्रकर्षेण हिनस्ति सुक्रतुं शोभनकर्माणमर्यमणमाववृत्यां । स्तुत्यावर्तयामि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यजंते अस्य सख्यं वयंश्च नमस्विनः स्व ऋतस्य धामन् ।
वि पृक्षो बाबधे नृभिः स्तवान इदं नमो रुद्राय प्रेष्ठं ॥५॥

यजंते । अस्य । सख्यं । वयः । च । नमस्विनः । स्वे । ऋतस्य । धामन् ।
वि । पृक्षः । बाबधे । नृऽभिः । स्तवानः । इदं । नमः । रुद्राय । प्रेष्ठं ॥५॥

अनया रुद्रः स्तूयते । नमस्विनो हविर्लक्षणान्नवंतः स्वे स्वकीय ऋतस्य यज्ञस्य धामन् धामनि स्थाने । स्वकीये यज्ञगृहे स्थिता इत्यर्थः । वयश्च गंतारः कर्माणि कुर्वाणा यजमाना अस्य रुद्रस्य सख्यं सखित्वमुद्दिश्य यजंते । पूजयंतु । नृभिर्नेतृभिः स्तवानः स्तूयमानो रुद्रः पृक्षोऽन्नं स्तोतृषु विबाबधे । विबध्नाति । ददातीत्यर्थः । प्रेष्ठं रुद्रस्य प्रियतममिदं नमस्तस्मै रुद्राय मया क्रियते ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ यत्साकं यशसो वावशानाः सरस्वती सप्तथी सिंधुमाता ।
याः सुष्वयंत सुदुघाः सुधारा अभि स्वेन पयसा पीप्यानाः ॥ ६॥
आ । यत् । साकं । यशसः । वावशानाः । सरस्वती । सप्तथी । सिंधुऽमाता ।
याः । सुस्वयंत । सुऽदुघाः । सुऽधाराः । अभि । स्वेन । पयसा । पीप्यानाः ॥ ६॥

यत् यासां गंगादीनां नदीनां मध्ये सिंधुमातापां मातृभूता सरस्वत्येतदाख्या नदी सप्तथी सप्तमी भवति सुदुघाः कामान्दोग्धुं सुशक्याः सुधाराः शोभनधारोपेताश्च नद्यः सुष्वयंत सुष्वयंते । गतिकर्मैतत् । प्रवहंति । स्वेन स्वकीयेन पयसोदकेनाभिपीप्याना याश्चाभिवर्धयंत्यो यशसोऽन्नवत्यो वावशानाः कामयमाना नद्यः साकं युगपदेव आ गच्छंतु । आ इत्युपसर्गस्य योग्यक्रियाध्याहारः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत त्ये नो मरुतो मंदसाना धियं तोकं च वाजिनोऽवंतु ।
मा नः परि ख्यदक्षरा चरंत्यवीवृधन्युज्यं ते रयिं नः ॥ ७॥
उत । त्ये । नः । मरुतः । मंदसानाः । धियं । तोकं । च । वाजिनः । अवंतु ।
मा । नः । परि । ख्यत् । अक्षरा । चरंती । अवीवृधन् । युज्यं । ते । रयिं । नः ॥ ७॥

उतापि च मंदसाना मोदमाना वाजिनो वेगवंतस्त्ये ते मरुतो नोऽस्मदीयं धियं यज्ञाख्यं कर्म तोकं चास्मदीयं पुत्रं चावंतु । रक्षंतु । अक्षरा व्याप्ता चरंती वाग्देवता च नोऽस्मान् परि त्यक्त्वास्मद्व्यतिरिक्तानन्यान्मा ख्यत् । मा द्राक्षीत् । ते पूर्वोक्ता मरुतो वाक्च युज्यं युक्तमपि नोऽस्मदीयं रयिं धनमवीवृधन् । वर्धयंतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्र वो महीमरमतिं कृणुध्वं प्र पूषणं विदथ्यं१ न वीरं ।
भगं धियोऽवितारं नो अस्याः सातौ वाजं रातिषाचं पुरंधिं ॥ ८॥
प्र । वः । महीं । अरमतिं । कृणुध्वं । प्र । पूषणं । विदथ्यं । न । वीरं ।
भगं । धियः । अवितारं । नः । अस्याः । सातौ । वाजं । रातिऽसाचं । पुरंऽधिं ॥ ८॥

हे स्तोतारो वो यूयमरमतिमुपरतिरहितां महीं महतीं भूमिं प्रकृणुध्वं। आह्वयत। तथा विदथ्यं यज्ञार्हं वीरं न सर्वेषां प्रेरकं च पूषणमेतन्नामकं देवं प्रकृणुध्वं। तथास्या धियो नोऽस्मदीयस्यास्य कर्मणोऽवितारं रक्षितारं भगं देवं चाह्वयत। अपि च सातावस्मदीये यज्ञे युद्धे वा वाजमृभूणामन्यतमं देवमाह्वयत। कीदृशं वाजं। रातिषाचं दानसेवकं पुरंधिं पुराणं धारयितारं॥

यज्ञपुच्छेऽच्छायं व इति चमसिनः स्वं स्वं चमसमभिमृशेयुः। सूत्रितं च। अच्छायं वो मरुतः श्लोक एत्वित्येतयाभिमृशंति। आ० ६. १२.। इति॥

॥ तत्रैषा नवमी ॥

अच्छायं वो मरुतः श्लोक एत्वच्छा विष्णुं निषिक्तपामवोभिः।
उत प्रजायै गृणते वयो धुर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥९॥

अच्छ। अयं। वः। मरुतः। श्लोकः। एतु। अच्छ। विष्णुं। निसिक्तऽपां। अवःऽभिः।
उत। प्रऽजायै। गृणते। वयः। धुः। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः॥९॥

हे मरुतो वो युष्मानयं श्लोकोऽस्मदीयमिदं स्तोत्रमच्छैतु। अभिगच्छतु। निषिक्तपां निषिक्तस्य गर्भस्य रक्षितारं। यद्वा चमसे निषिक्तानां सोमानां पातारमवोभिरस्मद्विषयरक्षणैर्युक्तं विष्णुं चास्मदीयं स्तोत्रमच्छैतु। उतापि च मरुतो विष्णुश्च गृणते स्तुवते मह्यं प्रजायै पुत्ररूपां प्रजां वयोऽन्नं च धुः। अधुः। दधतु। हे मरुतो हे विष्णो यूयं स्वस्तिभिरविनाशैर्नोऽस्मान् सदा सर्वदा पात। रक्षत॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे द्वितीयो वर्गः ॥

आ वो वाहिष्ठ इत्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं। अनुक्रम्यते च। आ वोऽष्टाविति॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ वो वाहिष्ठो वहतु स्तवध्यै रथो वाजा ऋभुक्षणो अमृक्तः।
अभि त्रिपृष्ठैः सवनेषु सोमैर्मदे सुशिप्रा महभिः पृणध्वं॥१॥

आ। वः। वाहिष्ठः। वहतु। स्तवध्यै। रथः। वाजाः। ऋभुक्षणः। अमृक्तः।
अभि। त्रिऽपृष्ठैः। सवनेषु। सोमैः। मदे। सुऽशिप्राः। महऽभिः। पृणध्वं॥१॥

अनेन तृचेन ऋभवः स्तूयंते । ऋभुक्षणो विस्तीर्णस्य तेजसो निवासभूता हे वाजा ऋभवो वाहिष्ठो वोढृतमः स्तवध्यै स्तोतुमर्होऽमृक्तः केनाप्यहिंसितो युष्मदीयो रथो वो युष्माना वहतु । आ समंतादस्मदीयं यज्ञं प्रापयतु । हे सुशिप्राः शोभनहनवो यूयं तेन रथेनागत्य सवनेष्वस्मदीययज्ञेषु मदे मदनिमित्ते त्रिपृष्ठैः क्षीरदधिसक्तुमिश्रैर्महभिर्महद्भिः सोमैरभिपृणध्वं युष्मदीयं जठरमभिपूरयत । स रथो युष्मानावहत्विति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यूयं ह रत्नं मघवत्सु धत्थ स्वर्दृश ऋभुक्षणो अमृक्तं ।
सं यज्ञेषु स्वधावंतः पिबध्वं वि नो राधांसि मतिभिर्दयध्वं ॥२॥
यूयं । ह । रत्नं । मघवत्ऽसु । धत्थ । स्वःऽदृशः । ऋभुक्षणः । अमृक्तं ।
सं । यज्ञेषु । स्वधाऽवंतः । पिबध्वं । वि । नः । राधांसि । मतिऽभिः । दयध्वं ॥२॥

हे ऋभुक्षणो हे ऋभवः स्वर्दृशः स्वर्गं पश्यंतो यूयं ह यूयमेव मघवत्सु हविर्लक्षणान्नवत्स्वस्मासु निमित्तेष्वमृक्तमहिंसितं । चोरादिभिर्नापहृतमित्यर्थः । रत्नं रमणीयं धत्थ । धारयथ । तदनतरं स्वधावंतो बलवंतस्ते यूयं यज्ञेष्वस्मदीययज्ञेषु सं पिबध्वं । सम्यक् सोमं पिबत । अपि च यूयं मतिभिर्धनहेतुभिर्नोऽस्मभ्यं राधांसि धनानि वि दयध्वं । विशेषेण दत्त ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उवोचिथ हि मघवन्देष्णं महो अर्भस्य वसुनो विभागे ।
उभा ते पूर्णा वसुना गभस्ती न सूनृता नि यमते वसव्या ॥३॥
उवोचिथ । हि । मघऽवन् । देष्णं । महः । अर्भस्य । वसुनः । विऽभागे ।
उभा । ते । पूर्णा । वसुना । गभस्ती इति । न । सूनृता । नि । यमते । वसव्या ॥३॥

उवोचिथेत्याद्याः पंचर्च इंद्रदेवताकाः । हे मघवन् धनवन्निंद्र त्वं महो महतोऽर्भस्याल्पस्य च वसुनो धनस्य विभागे परिचरणानुकूले दाननिमित्ते देष्णं धनमुवोचिथ हि । सेवसे खलु ॥ उचतिः सेवाकर्मा ॥ तथा ते त्वदीयावुभौ गभस्ती बाहू वसुना धनेन पूर्णा । संपूर्णौ भवतः । ते त्वदीया सूनृता वाक् वसव्या वसूनि धनानि न नियमते । न नियच्छति । यद्वा वसव्या वसुषु

धनेषु साधुः सूनृता वाक् धनेन संपूर्णौ त्वदीयौ बाहू न नियच्छति। नाल्पं प्रदापयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वमिंद्र स्वयंशा ऋभुक्षा वाजो न साधुरस्तंमेष्यृक्वा ।
वयं नु ते दाश्वांसः स्याम ब्रह्म कृण्वंतो हरिवो वसिष्ठाः ॥४॥
त्वं। इंद्र। स्वऽयंशाः। ऋभुक्षाः। वाजः। न। साधुः। अस्तं। एषि। ऋक्वा।
वयं। नु। ते। दाश्वांसः। स्याम। ब्रह्म। कृण्वंतः। हरिऽवः। वसिष्ठाः ॥४॥

हे इंद्र स्वयशा असाधारणकीर्तिर्ऋभुक्षा ऋभुनिवासक ऋभूणामीश्वरो वा त्वं साधुः साधको वाजो न अन्नमिव ऋक्वा ऋक्वणः स्तोतुर्मेमास्तं गृहमेषि। प्राप्नुहि। नु अद्य वसिष्ठा एतत्संज्ञका ऋषयो वयं हे हरिवः स्वकीयाश्वोपेतेंद्र ते त्वदर्थं दाश्वांसो हविर्लक्षणान्नं दत्तवंतो ब्रह्म स्तोत्रं कृण्वंतः कुर्वंतः संतः स्याम। भवेम ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सनितासि प्रवतो दाशुषे चिद्याभिर्विवेषो हर्यश्व धीभिः ।
ववन्मा नु ते युज्याभिरूती कदा नं इंद्र राय आ दशस्येः ॥५॥
सनिता। असि। प्रऽवतः। दाशुषे। चित्। याभिः। विवेषः। हरिऽअश्व। धीभिः।
ववन्म। नु। ते। युज्याभिः। ऊती। कदा। नः। इंद्र। रायः। आ। दशस्येः ॥५॥

हे हर्यश्व हरिनामकाश्वेंद्र त्वं याभिर्धीभिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिर्विवेषः व्याप्नोषि स त्वं दाशुषे चित् हविर्दत्तवते यजमानायापि प्रवतः प्रवणस्य धनस्य सनितासि। दाता भवसि। अपि च हे इंद्र त्वं नोऽस्मभ्यं कदा कस्मिन् काले रायो धनान्यादशस्येः। प्रयच्छेः। नु अद्य ते तव युज्याभिर्योग्याभिरूती ऊतिभी रक्षाभिर्ववन्म। त्वां संभजेम ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वासयंसीव वेधसस्त्वं नः कदा नं इंद्र वचसो बुबोधः ।
अस्तं तात्या धिया रयिं सुवीरं पृक्षो नो अर्वा न्युंहीत वाजी ॥६॥

वासयसिऽइव। वेधसः। त्वं। नः। कदा। नः। इंद्र। वचसः। बुबोधः।
अस्तं। तात्या। धिया। रयिं। सुऽवीरं। पृक्षः। नः। अर्वा। नि। उहीत। वाजी ॥६॥

हे इंद्र त्वं कदा कस्मिन्काले नोऽस्मदीयं वचसो वचोरूपं स्तोत्रं बुबोधः। अवगच्छेः। तथा स त्वं वेधसः स्तोतृनस्मान्वासयसीव। इवेदानीमर्थे। इदानीं स्वकीये स्थानेऽवस्थापयसि। किंच वाजी बलवानर्वा वेगवान् त्वदीयोऽश्वस्तात्या॥ तनोतेरिदं रूपं॥ संततया धियास्मत्प्रेरितया स्तुत्या हेतुभूतया सुवीरं शोभनपुत्रोपेतं रयिं त्वदीयं धनं पृक्षोऽन्नं च नोऽस्मदीयमस्तं गृहं न्युहीत। निवहेत्॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अभि यं देवी निर्ऋतिश्चिदीशे नक्षंत इंद्रं शरदः सुपृक्षः।
उप त्रिबंधुर्जरदष्टिमेत्यस्ववेशं यं कृणवंत मर्ताः ॥७॥
अभि। यं। देवी। निःऽऋतिः। चित्। ईशे। नक्षंते। इंद्रं। शरदः। सुऽपृक्षः।
उप। त्रिऽबंधुः। जरत्ऽअष्टिं। एति। अस्वऽवेशं। यं। कृणवंत। मर्ताः ॥७॥

देवी द्योतमाना निर्ऋतिश्चित् भूमिरपीशे॥ कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः॥ ईशितव्यास्वभूता सती यमिंद्रमभिनक्षते व्याप्नोति। सुपृक्षः शोभनान्नैरुपेताः शरदः संवत्सराश्च यमिंद्रं नक्षंते व्याप्नुवंति। मर्ता मरणधर्माणः स्तोतारो वयं यमिंद्रमस्ववेशं स्वकीये स्थानेऽनुपविशंतं कृणवंत कुर्वंति त्रिबंधुस्त्रयाणां लोकानां बंधको विधारकः स इंद्रो जरदष्टिं जरज्जीर्णमष्टिरशनं यस्य बलस्य हेतुभूतं तद्बलमुपैति। उपगच्छति॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ नो राधांसि सवितः स्तवध्या आ रायो यंतु पर्वतस्य रातौ।
सदा नो दिव्यः पायुः सिषक्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥८॥
आ। नः। राधांसि। सवितरिति। स्तवध्यै। आ। रायः। यंतु। पर्वतस्य। रातौ।
सदा। नः। दिव्यः। पायुः। सिसक्तु। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥८॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरक देव त्वत्सकाशात्स्तवध्यै स्तोतुं योग्यानि राधांसि धनानि नोऽस्मानायंतु। आगच्छंतु। पर्वतस्य। पर्वत इति कश्चिदिंद्रस्य सखा। एतत्संज्ञकस्य देवस्य रातौ दाने सति रायो धनान्यस्मानायंतु। पायुः सर्वस्य

पालको दिव्यो दिवि भवः स इंद्रः सदा सर्वदा नोऽस्मान् सिषक्तु । रक्षकत्वेन सेवतां । अस्मिन्सूक्ते ये प्रतिपादिता देवास्ते सर्वे यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्याणैः सदा पात । पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे चतुर्थो वर्गः ॥

उदु ष्य देव इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं सवितृदेवताकं । सप्तम्यष्टम्यौ वाजिदेवताके । भगमुग्रोऽवस इत्यर्धर्चो भगदेवत्यः सावित्रो वा । तथा चानुक्रमणिका । उदु ष्य सावित्रमंत्ये वाजिन्यौ भगमिति भागो वार्धर्च इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उदु ष्य देवः सविता ययाम हिरण्ययीममतिं यामशिश्रेत् ।
नूनं भगो हव्यो मानुषेभिर्वि यो रत्ना पुरूवसुर्दधाति ॥१॥
उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । ययाम । हिरण्ययीं । अमतिं । यां । अशिश्रेत् ।
नूनं । भगः । हव्यः । मानुषेभिः । वि । यः । रत्ना । पुरुऽवसुः । दधाति ॥१॥

सविता सर्वस्य प्रेरकः स्य स देवो हिरण्ययीं सुवर्णमयीं याममतिं । रूपनामैतत् । रूपं । प्रभामित्यर्थः । अशिश्रेत् आश्रयतिताममतिमुद्ययाम । उद्यच्छति । उद्गमयति । उ इति पादपूरणः । नूनमद्य भगो भजनीयो यः सविता मानुषेभिर्मनुष्यैः स्तोतृभिर्हव्यो हवनीयः स्तोतव्यो भवति । पुरूवसुर्बहुधनो यो देवः स्तोतृभ्यो रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि विदधाति करोति स सविता देवस्ताममतिमुद्ययामेति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उदु तिष्ठ सवितः श्रुध्य१स्य हिरण्यपाणे प्रभृतावृतस्य ।
व्यु१र्वीं पृथ्वीममतिं सृजान आ नृभ्यो मर्तभोजनं सुवानः ॥२॥
उत् । ऊं इति । तिष्ठ । सवितरिति । श्रुधि । अस्य । हिरण्यऽपाणे । प्रऽभृतौ । ऋतस्य ।
वि । उर्वीं । पृथ्वीं । अमतिं । सृजानः । आ । नृऽभ्यः । मर्तऽभोजनं । सुवानः ॥२॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरयितर्देव त्वमुत्तिष्ठ । ऊर्ध्वं गच्छ । ततो हे हिरण्यपाणे

हे सुवर्णहस्त त्वमस्मदभीप्सितप्रदानाय ऋतस्य यज्ञस्य प्रभृतौ प्रणयनेऽस्यास्मदीयमिदं स्तोत्रं श्रुधि । शृणु । उ इति पूरणः । कीदृशस्त्वं । उर्वीं विस्तीर्णां पृथ्वीं प्रथिताममतिं रूपं प्रभां विसृजानो विसृजन् नृभ्यो नेतृभ्यः स्तोतृभ्यो मर्तभोजनं मनुष्याणां भोगयोग्यं धनमासुवानः प्रेरयन् । एवंभूतस्त्वमिदं स्तोत्रं शृणिवति संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अपि॑ ष्टुतः स॑वि॒ता दे॒वो अ॑स्तु॒ यमा चि॒द्विश्वे॒ वस॑वो गृ॒णंति॑ ।
स नः॒ स्तोमा॑न्नम॒स्य१॒॑श्चनो॑ धा॒द्विश्वे॑भिः पातु पा॒युभि॒र्नि सू॒रीन् ॥३॥

अपि॑ । स्तु॒तः । स॒वि॒ता । दे॒वः । अ॒स्तु॒ । यं । आ । चि॒त् । विश्वे॑ । वस॑वः । गृ॒णंति॑ ।
सः । न॒ः । स्तोमा॑न् । न॒म॒स्यः॑ । चनः॑ । धा॒त् । विश्वे॑भिः । पा॒तु॒ । पा॒यु॒ऽभिः॑ । नि । सू॒रीन् ॥३॥

अपि च सविता देवोऽस्माभिः स्तुतोऽस्तु । अस्मदीयाः स्तुतीः शृणोत्वित्यर्थः । विश्वे वसवश्चित् सर्वे दवा अपि यं सवितारमागृणंति अभिष्टुवंति नमस्यः सर्वैर्नमस्करणीयः स देवः स्तोमान्नोऽस्मदीयानि स्तोत्राणि चनोऽन्नं धात् । दधातु । अन्नफलानि करोतु । विश्वेभिर्विश्वैः सर्वैः पायुभिः पालनैः सूरीन् स्तोतृनस्मान्नि पातु । नितरां पालयतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒भि यं दे॒व्यदि॑तिर्गृ॒णाति॑ स॒वं दे॒वस्य॑ सवि॒तुर्जु॑षा॒णा ।
अ॒भि स॒म्राजो॒ वरु॑णो गृ॒णंत्य॒भि मि॒त्रासो॑ अ॒र्य॑मा स॒जोषाः॑ ॥४॥

अ॒भि । यं । दे॒वी । अदि॑तिः । गृ॒णाति॑ । स॒वं । दे॒वस्य॑ । स॒वि॒तुः । जु॒षा॒णा ।
अ॒भि । सं॒ऽराजः॑ । वरु॑णः । गृ॒णंति । अ॒भि । मि॒त्रासः॑ । अ॒र्य॑मा । स॒ऽजोषाः॑ ॥४॥

देवी द्योतमानादितिरदीना देवमाता यं सवितारमभिगृणाति अभिष्टौति । कीदृशी । सवितुर्देवस्यैव सवं प्रसवमनुज्ञां जुषाणा सेवमाना । सम्राजः सम्यग्राजमाना वरुणः । उपलक्षणमेतत् । वरुणादयो देवा यं सवितारमभिगृणंति अभिष्टुवंति । मित्रासो मित्रादयश्च सजोषाः समानप्रीतिरर्यमैतत्संज्ञको देवश्च यमभिगृणंति स नः स्तोमांश्चनो धादिति पूर्वयर्चा संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अभि ये मिथो वनुषः सपंते रातिं दिवो रातिषाचः पृथिव्याः ।
अहिर्बुध्न्य उत नः शृणोतु वरूत्र्येकधेनुभिर्नि पातु ॥५॥

अभि । ये । मिथः । वनुषः । सपंते । रातिं । दिवः । रातिऽसाचः । पृथिव्याः ।
अहिः । बुध्न्यः । उत । नः । शृणोतु । वरूत्री । एकधेनुऽभिः । नि । पातु ॥५॥

रातिषाचो दानसेविनो वनुषः संभक्तारो ये यजमाना मिथः परस्परं संहता भूत्वा सवितारमभिलक्ष्य सपंते परिचरंति । कीदृशं । दिवो द्युलोकस्य पृथिव्या भूमेश्च रातिं मित्रभूतं । उतापि चाहिर्बुध्न्यः । बुध्नेऽतरिक्षे भवो बुध्न्यः । एतीत्यहिः । एतत्पदद्वयाभिधो मध्यमस्थानोऽग्निरहिर्बुध्न्य इत्युच्यते । सवितुर्मित्रभूतः सोऽपि तेषां नोऽस्माकं सवितृविषयं स्तोत्रं शृणोतु । तथा वरूत्री वाग्देवी च सवितृसहिता सत्येकधेनुभिर्मुख्याभिर्गोभिर्नि पातु । नितरामस्मान्पालयतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अनु तन्नो जास्पतिर्मंसीष्ट रत्नं देवस्य सवितुरियानः ।
भगमुग्रोऽवसे जोहवीति भगमनुग्रो अध याति रत्नं ॥६॥

अनु । तत् । नः । जाःपतिः । मंसीष्ट । रत्नं । देवस्य । सवितुः । इयानः ।
भगं । उग्रः । अवसे । जोहवीति । भगं । अनुग्रः । अध । याति । रत्नं ॥६॥

इयानोऽस्माभिर्याच्यमानो जास्पतिः प्रजानां पालकः सविता देवः सवितुर्देवस्य स्वस्य संबंधि रत्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं नोऽस्माकमनुमंसीष्ट । अनुमन्यतां । उग्र ओजस्वी स्तोता भगं भजनीयं सवितारं भगसंज्ञकं देवं वावसे नोऽस्माकं रक्षणाय जोहवीति । भृशं ह्वयति । अधापि चानुग्रोऽसमर्थः स्तोता भगमेतत्संज्ञकं सवितारं वा रत्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं याति । याचते ॥

वैश्वदेवे पर्वणि वाजिनस्य हविषः शं नो भवंत्वित्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । शं नो भवंतु वाजिनो हवेषु वाजे वाजेऽवत वाजिनो न इत्यूर्द्ध्वजुरनवानं याज्यां । आ॰ २.१६. । इति ॥

॥ तत्रैषा सप्तमी ॥

शं नो॑ भवंतु वा॒जिनो॒ हवे॑षु दे॒वता॑ता मि॒तद्र॑वः स्व॒र्काः ।
जं॒भयं॒तोऽहिं॒ वृकं॒ रक्षां॑सि॒ सने॑म्य॒स्मद्यु॑यव॒न्नमी॑वाः ॥७॥

शं । नः॒ । भ॒वं॒तु॒ । वा॒जिनः॑ । हवे॑षु । दे॒व॒ऽता॑ता । मि॒त॒ऽद्र॑वः । सु॒ऽअ॒र्काः ।
जं॒भयं॑तः । अहिं॑ । वृकं॑ । रक्षां॑सि । सने॑मि । अ॒स्मत् । यु॒य॒व॒न् । अमी॑वाः ॥७॥

देवताता देवतातौ यज्ञे हवेष्वस्मदीयेषु स्तोत्रेषु मितद्रवो मितद्रवणा मितमार्गाः स्वर्काः शोभनान्ना वाजिन एतदभिधायका देवा नोऽस्माकं शं सुखाय भवंतु । अपि चाहिमागत्य हंतारं वृकं वसूनामादातारं । चोरमिति शेषः । रक्षांसि च जंभयंतो हिंसंतो वाजिनो देवाः सनेमि ॥ पुराणनामैतत् ॥ पुरातना अमीवा रोगानस्मदस्मत्तो युयवन् । पृथक्कुर्वंतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वाजे॑वाजेऽवत वाजिनो नो॒ धने॑षु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः ।
अ॒स्य मध्वः॑ पिबत मा॒दय॑ध्वं तृ॒प्ता या॑त प॒थिभि॑र्देव॒यानैः॑ ॥८॥

वाजे॑ऽवाजे । अ॒व॒त॒ । वा॒जि॒नः॒ । नः॒ । धने॑षु । वि॒प्राः॒ । अ॒मृ॒ताः॒ । ऋ॒त॒ऽज्ञाः॒ ।
अ॒स्य । मध्वः॑ । पि॒ब॒त॒ । मा॒दय॑ध्वं । तृ॒प्ताः । या॒त॒ । प॒थि॒ऽभिः॑ । दे॒व॒ऽयानैः॑ ॥८॥

हे वाजिन एतन्नामका देवा विप्रा मेधाविनोऽमृता अमरणधर्माण ऋतज्ञाः सत्यं जानंत एवंभूताः संतो यूयं वाजे वाजे सर्वेषु युद्धेषु नोऽस्मान्धनेषु धननिमित्तेष्ववत । पालयत । ततो यूयमस्य मध्वो मधुरोपेतमिमं सोमं पिबत । सोमपानानंतरं मादयध्वं । यूयं तृप्ता भवत । ततस्तृप्ता यूयं देवयानैर्देवगमनसाधनैः पथिभिर्मार्गैर्यात । गच्छत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे पंचमो वर्गः ॥

ऊर्ध्वो अग्निरिति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । ऊर्ध्वः सप्त वैश्वदेवं त्वित्यनुक्रमणिका ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्र ऊर्ध्वो अग्निरिति वैश्वदेवस्तृचः । सूचितं च । ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रेदुत स्या नः सरस्वती जुषाणेति प्रउगं । आ॰ ८.१०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रेत्प्रतीची जूर्णिर्देवतातिमेति ।
भेजाते अद्री रथ्येव पंथामृतं होता न इषितो यजाति ॥१॥

ऊर्ध्वः । अग्निः । सुऽमतिं । वस्वः । अश्रेत् । प्रतीची । जूर्णिः । देवऽतातिं । एति ।
भेजाते इति । अद्री इति । रथ्याऽइव । पंथां । ऋतं । होता । नः । इषितः । यजाति ॥१॥

अग्निरंगनादिगुणविशिष्ट ऊर्ध्व उद्गमनः सन् वस्वो वासकस्य स्तोतुः सुमतिमस्मदीयां शोभनां स्तुतिमश्रेत् । श्रयतु । सेवतां । प्रतीच्यभिमुखी जूर्णिः सर्वासां प्रजानां जरयित्र्युषोदेवता देवतातिं यज्ञमेति । गच्छति । अद्री आद्रियंतौ श्रद्धावंतौ पत्नीयजमानौ पंथां पंथानं यज्ञमार्गं रथ्येव रथिनाविव भेजाते । सेवाते । तथेषितः संप्रेषितो नोऽस्मदीयो होता ऋतं यज्ञं यजाति । यजतु । करोत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र वावृजे सुप्रया बर्हिरेषामा विश्पतीव बीरिट इयाते ।
विशामक्तोरुषसः पूर्वहूतौ वायुः पूषा स्वस्तये नियुत्वान् ॥२॥

प्र । ववृजे । सुऽप्रयाः । बर्हिः । एषां । आ । विश्पती इवेति विश्पती इव । बीरिटे । इयाते इति ।
विशां । अक्तोः । उषसः । पूर्वऽहूतौ । वायुः । पूषा । स्वस्तये । नियुत्वान् ॥२॥

एषां यजमानानां संबंधि सुप्रयाः शोभनान्नेन युक्तं बर्हिः कुशमयं प्रववृजे । प्रवृज्यते । आसाद्यत इत्यर्थः । विश्पतीव । इवेतीदानीमर्थे । इदानीमस्मदीयानां प्रजानां पालकौ नियुत्वान् । नियुच्छब्देन वडवा उच्यंते । तद्वान्वायुः पूषा च विशां प्रजानां स्वस्तये क्षेमायाक्तो रात्रेः संबंधिन्या उषसः सकाशात्पूर्वहूतौ पूर्वस्मिन्नाह्वाने सति बीरिटेऽंतरिक्ष एयाते । आगच्छतां । यद्वा विश्पतीवेत्युपमा । विशां मनुष्याणां बीरिटे गणे विश्पतीव राजानौ यथागच्छतां तद्वत् । अस्मिन्पक्षे विशामित्युभयत्र संबध्यते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ज्मया अत्र वसवो रंत देवा उरावंतरिक्षे मर्जयंत शुभ्राः ।
अर्वाक्पथ उरुज्रयः कृणुध्वं श्रोता दूतस्य जग्मुषो नो अस्य ॥३॥

ज्मयाः । अत्र । वसवः । रंत । देवाः । उरौ । अंतरिक्षे । मर्जयंत । शुभ्राः ।
अर्वाक् । पथः । उरुऽज्रयः । कृणुध्वं । श्रोत । दूतस्य । जग्मुषः । नः । अस्य ॥३॥

वसवो वसुसंज्ञका देवा अत्रास्मिन्यज्ञे ज्मयाः पृथिव्यां रंत । रमयंतां । उरौ विस्तीर्णेऽतरिक्षे स्थिताः शुभ्रा दीप्यमाना मरुतश्च मर्जयंत । परिचर्यंते । हे उरुज्रयः प्रभूतगमना वसवो मरुतश्च यूयं पथो युष्मदीयान्मार्गानर्वागस्मद्भिमुखं यथा भवति तथा कृणुध्वं । कुरुत । अपि च यूयं जग्मुषो युष्मान्प्रति गतवतो नोऽस्मदीयस्यास्य दूतस्याग्नेराह्वानं श्रोत । शृणुत । अग्निर्हि यजमानानां दूतः सन् देवानाह्वयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते हि यज्ञेषु यज्ञियास ऊमाः सधस्थं विश्वे अभि संति देवाः ।
ताँ अध्वर उशतो यक्ष्यग्ने श्रुष्टी भगं नासत्या पुरंधिं ॥४॥
ते । हि । यज्ञेषु । यज्ञियासः । ऊमाः । सधऽस्थं । विश्वे । अभि । संति । देवाः ।
तान् । अध्वरे । उशतः । यक्षि । अग्ने । श्रुष्टी । भगं । नासत्या । पुरंऽधिं ॥४॥

यज्ञेषु यागेषु ते हि ते खलु प्रसिद्धा यज्ञियासो यज्ञार्हा ऊमा रक्षका विश्वे सर्वे देवाः सधस्थं सहस्थानमभिसंति । अभिभवंति । आक्रामंति । हे अग्ने अध्वरेऽस्मदीये यज्ञ उशतः कामयमानान्तान्देवान्यक्षि । यज । तथा श्रुष्टी ॥ क्षिप्रनामैतत् ॥ क्षिप्रं भगमेतत्संज्ञकं देवं नासत्या नासत्यावश्विनौ च पुरंधिं पुरूणां ध्यातारमिंद्रं च यज ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आग्ने गिरो दिव आ पृथिव्या मित्रं वह वरुणमिंद्रमग्निं ।
आर्यमणमदितिं विष्णुमेषां सरस्वती मरुतो मादयंतां ॥५॥
आ । अग्ने । गिरः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मित्रं । वह । वरुणं । इंद्रं । अग्निं ।
आ । अर्यमणं । अदितिं । विष्णुं । एषां । सरस्वती । मरुतः । मादयंतां ॥५॥

हे अग्ने त्वं दिवो द्युलोकात्सकाशाद्गिरो गिरीयान् स्तुत्यान्देवानस्मदीयं यज्ञं प्रत्यावह । आह्वानं कुरु । पृथिव्या अंतरिक्षाच्चावह । कान्देवानिति तदुच्यते ।

मित्रमेतत्संज्ञकं वरुणं चेंद्रं च देवेषु देवतास्वरूपेणावस्थितं चाग्निमर्यमणमेतत्संज्ञकमदितिमदीनां पृथिवीं च विष्णुं च। एवंभूतान्देवानेषामस्माकं यजमानानामर्थायावह। सरस्वती वाग्देवता च मरुतश्च मादयंतां। अस्मदीयैः स्तोत्रैर्हविर्भिश्च माद्यंतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

रेरे ह॒व्यं म॒तिभि॑र्य॒ज्ञिया॑नां॒ नक्ष॒त्कामं॒ मर्त्या॑नाम॒सिन्व॑न्।
धाता॑ र॒यिम॑वि॒दस्यं॑ सदा॒सां स॑क्षी॒महि॒ युज्ये॑भि॒र्नु दे॒वैः ॥६॥
रे॒रे। ह॒व्यं। म॒तिऽभिः॑। य॒ज्ञिया॑नां। नक्ष॑त्। काम॑म्। मर्त्या॑नां। अ॒सिन्व॑न्।
धात॑। र॒यिं। अ॒वि॒ऽद॒स्यं। स॒दा॒ऽसां। स॒क्षी॒महि॑। युज्ये॑भिः। नु। दे॒वैः ॥६॥

यज्ञियानां॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी॥ यज्ञार्हेभ्यो देवेभ्यो मतिभिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिः सह हव्यं हवी रेरे। अस्माभिर्दीयते। मर्त्यानां मनुष्याणामस्माकं काममभिलाषमसिन्वन्नप्रतिबध्नन्नग्निर्नक्षत्। अस्मदीयं यज्ञं व्याप्नोतु। हे देवा यूयमविदस्यमनुपक्षपणीयं सदासां सर्वदा संभजनीयं रयिं धनं धात। अस्मभ्यं दत्त। नु अद्य वयं युज्येभिः सहायभूतैरिह यज्ञे समागतैर्देवैः सक्षीमहि। यद्वा नु इत्युपमार्थे। युज्येभिर्नु बंधुभिरिव देवैः सक्षीमहि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

नू रोद॑सी अ॒भिष्टु॑ते॒ वसि॑ष्ठैर्ऋ॒तावा॑नो॒ वरु॑णो मि॒त्रो अ॒ग्निः।
यच्छं॑तु च॒न्द्रा उ॑प॒मं नो॑ अ॒र्कं यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥७॥
नु। रोद॑सी॒ इति॑। अ॒भिस्तु॑ते॒ इत्य॒भिऽस्तु॑ते। वसि॑ष्ठैः। ऋ॒तऽवा॑नः। वरु॑णः। मि॒त्रः। अ॒ग्निः।
यच्छं॑तु। च॒न्द्राः। उ॒प॒ऽमं। नः॒। अ॒र्कं। यू॒यं। पा॒त॒। स्व॒स्तिऽभिः॑। सदा॑। नः॒ ॥७॥

नु अद्य रोदसी द्यावापृथिव्यौ वसिष्ठैरस्माभिः। पूजार्थे बहुवचनं। अभिष्टुते अभितः सर्वतः स्तुते अभूतां। तथा ऋतावानोऽस्माभिः क्रियमाणैर्यज्ञैरुपेता वरुणो मित्रोऽग्निश्चैवंभूता देवा अस्माभिरभिष्टुता आसन्। चंद्रा आह्लादका देवा नोऽस्मभ्यमर्कमर्चनीयमन्नमुपमं सर्वोत्कृष्टं यच्छंतु। ददतु। सूक्ते प्रतिपादिता ये देवास्ते सर्वे यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिरविनाशैः सदा सर्वदा पात। पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे षष्ठो वर्गः ॥

ओ श्रुष्टिरिति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं। ओ श्रुष्टिरित्यनुक्रांतं ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ओ श्रुष्टिर्विदथ्या३ समेतु प्रति स्तोमं दधीमहि तुराणां।
यदद्य देवः सविता सुवाति स्यामास्य रत्निनो विभागे ॥१॥

ओ इति। श्रुष्टिः। विदथ्या। सं। एतु। प्रति। स्तोमं। दधीमहि। तुराणां।
यत्। अद्य। देवः। सविता। सुवाति। स्याम। अस्य। रत्निनः। विऽभागे ॥१॥

हे देवा विदथ्या विदथेन त्वदीयेन चित्तेन संपाद्या श्रुष्टिः सुखमस्मान् ओ आ समेतु। आगच्छतु। अथवा श्रुष्टिर्वेगवती विदथ्या विदथे यज्ञे क्रियमाणास्मदीया स्तुतिर्युष्मानागच्छतु। वयं तुराणां वेगवतां देवानां स्तोमं स्तोत्रं प्रतिदधीमहि। कुर्वीमहि। अद्येदानीं सविता देवो यद्धनं सुवाति अस्मभ्यं प्रेरयेत् रत्निनो रमणीयधनवतोऽस्य सवितुस्तस्य धनस्य विभागे दाने स्याम। वयं भवेम ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो रोदसी च द्युभक्तमिंद्रो अर्यमा ददातु।
दिदेष्टु देव्यदिती रेक्णो वायुश्च यन्नियुवैते भगश्च ॥२॥

मित्रः। तत्। नः। वरुणः। रोदसी इति। च। द्युऽभक्तं। इंद्रः। अर्यमा। ददातु।
दिदेष्टु। देवी। अदितिः। रेक्णः। वायुः। च। यत्। नियुवैते इति निऽयुवैते। भगः। च ॥२॥

मित्रो देवो नोऽस्मभ्यं तत्प्रसिद्धं धनं ददातु। प्रयच्छतु। तथा वरुणो ददातु। रोदसी च द्यावापृथिव्यौ च दत्तां। तथेंद्रो द्युभक्तं द्युभिर्द्योतमानैः स्तोतृभिः सेवितं तद्धनं ददातु। अर्यमा च ददातु। तथादितिर्देवी रेक्णो धनं दिदेष्टु। तद्धनमस्मभ्यं दिशतु। वायुश्च भगश्चोभौ देवौ यद्धनं नियुवैते अस्मान्नितरां योजयेतां तद्धनमिति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सेदुग्रो अस्तु मरुतः स शुष्मी यं मर्त्यं पृषदश्वा अवाथ।
उतेमग्निः सरस्वती जुनंति न तस्य रायः पर्येतास्ति ॥३॥

सः। इत्। उग्रः। अस्तु। मरुतः। सः। शुष्मी। यं। मर्त्यं। पृषत्ऽअश्वाः। अवाथ।
उत। ईं। अग्निः। सरस्वती। जुनंति। न। तस्य। रायः। परिऽएता। अस्ति ॥३॥

हे पृषदश्वाः। पृषच्छब्देन केचिन्मृगविशेषा उच्यंते। त एवाश्वा वाहा येषां ते। एवंभूता हे मरुतो रुद्रपुत्रा देवा यूयं मर्त्यं मरणधर्माणं यं यजमानमवाथ पालयेत सेत्स एव यजमान उग्रोऽस्तु। ओजस्वी भवतु। तथा स शुष्मी बलवान् भवतु। तथोतापि चाग्निरंगनादिगुणयुक्तो देवः सरस्वती वाग्देवता चेत्याद्याः सर्वे देवा ईमेनं यजमानं जुनंति। प्रवर्तयंति। तस्य यजमानस्य संबंधिनो रायो धनस्य कश्चिदपि पर्येता परिगंता नास्ति। नाशको न भवतीत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं हि नेता वरुण ऋतस्य मित्रो राजानो अर्यमापो धुः।
सुहवा देव्यदितिरनर्वा ते नो अंहो अति पर्षन्नरिष्टान् ॥४॥

अयं। हि। नेता। वरुणः। ऋतस्य। मित्रः। राजानः। अर्यमा। अपः। धुरिति धुः।
सुऽहवा। देवी। अदितिः। अनर्वा। ते। नः। अंहः। अति। पर्षन्। अरिष्टान् ॥४॥

ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा नेता प्रापयितायं हि अयं खलु वरुणश्च मित्रश्चार्यमा चैते राजानः समर्था देवा अपोऽस्मदीयं यज्ञादिलक्षणं कर्म धुः। अधुः। दधति। अनर्वा केनाप्यप्रतिगता देवी द्योतमानादितिरदीना देवमाता सुहवा शोभनाह्वाना भवति। ते वरुणादयो देवा अरिष्टानबाधितान् सतो नोऽस्मानंहो दुरितमतिपर्षन्। अतिपारयंतु॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्य देवस्य मीळ्हुषो वया विष्णोरेषस्य प्रभृथे हविर्भिः।
विदे हि रुद्रो रुद्रियं महित्वं यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ॥५॥

अस्य। देवस्य। मीळ्हुषः। वयाः। विष्णोः। एषस्य। प्रऽभृथे। हविःऽभिः।
विदे। हि। रुद्रः। रुद्रियं। महिऽत्वं। यासिष्टं। वर्तिः। अश्विनौ। इराऽवत् ॥५॥

प्रभृथे हविर्भिर्हवीरूपैरन्नैरेषस्य प्रापणीयस्य मीळ्हुषः कामानां सेक्तुर्विष्णोः सर्वदेवात्मकस्यास्य देवस्य। विष्णुः सर्वा देवता इति श्रुतेः। अन्ये देवा वयाः

शाखा इव भवंति। रुद्रो देवो रुद्रियं रुद्रसंबंधि सुखं महित्वं महत्त्वं च विदे हि। अस्मान्प्रापयति खलु। अपि च हे अश्विनौ देवौ युवामिरावत् हविर्लक्षणान्नयुक्तं वर्तिरस्मदीयं गृहं यासिष्टं। अयासिष्टं। आगच्छतं॥

॥ अथ षष्ठी ॥

मात्र पूषन्नाघृण इरस्यो वरूत्री यद्रातिषाचश्च रासन्।
मयोभुवो नो अर्वंतो नि पांतु वृष्टिं परिज्मा वातो ददातु ॥६॥

मा। अत्र। पूषन्। आऽघृणे। इरस्यः। वरूत्री। यत्। रातिऽसाचः। च। रासन्।
मयःऽभुवः। नः। अर्वंतः। नि। पांतु। वृष्टिं। परिऽज्मा। वातः। ददातु ॥६॥

हे आघृणे प्राप्तदीप्ते एवंभूत हे पूषन् देव अत्रास्मिन्दाने मेरस्यः। विघातं मा कृथाः। वरूत्री सर्वैर्वरणीया सरस्वती रातिषाचश्च। रातिर्दानं। तस्य संभक्त्र्यो देवपत्न्यश्च यद्धनं रासन् अस्मभ्यं प्रयच्छेयुः। अत्र मा कृथा इति पूर्वेण संबंधः। किंच मयोभुवः सुखस्य भावका अर्वंतो गच्छंतो देवा नोऽस्मान्नि पांतु। नितरां पालयंतु। परिज्मा परितो गंता वातो वायुर्वृष्टिं वृष्टिलक्षणमुदकं ददातु। प्रयच्छत्वस्मभ्यं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठैर्ऋतावानो वरुणो मित्रो अग्निः।
यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्कं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

नु। रोदसी इति। अभिस्तुते इत्यभिऽस्तुते। वसिष्ठैः। ऋतऽवानः। वरुणः। मित्रः। अग्निः।
यच्छंतु। चंद्राः। उपऽमं। नः। अर्कं। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥७॥

पूर्वं व्याख्यातेयं। अक्षरार्थस्तु। द्यावापृथिव्यौ वरुणादयो देवाश्च वसिष्ठैरस्माभिरभिष्टुता भवंति। एवंभूता आह्लादका देवाः सर्वोत्कृष्टमन्नमस्मभ्यं ददतु। अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादिताः सर्वे देवा यूयं कल्याणैरस्मान्सर्वदा पालयत॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे सप्तमो वर्गः ॥

प्रातरग्निमिति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। प्रातर्भागं जगत्याद्या लिंगोक्तदेवतांत्योषस्येति। वसिष्ठ ऋषिः। आद्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः। आद्याग्नीद्रादिदेवत्या द्वितीयाद्याः पंच भगदेवत्याः सप्तम्युषोदेवत्या। अत्र केचि-

दाहुः । निवेष्टुकामो रोगार्त्तो भगसूक्तं जपेत्सदा । निवेशं विशति क्षिप्रं रोगैश्च परिमुच्यते । ऋग्वि॰ २.२५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रातरग्निं प्रातरिंद्रं हवामहे प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना ।
प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम ॥१॥

प्रातः । अग्निं । प्रातः । इंद्रं । हवामहे । प्रातः । मित्रावरुणा । प्रातः । अश्विना ।
प्रातः । भगं । पूषणं । ब्रह्मणः । पतिं । प्रातरिति । सोमं । उत । रुद्रं । हुवेम ॥१॥

प्रातरुषःकालेऽग्निं देवं हवामहे । वयं स्तोतार आह्वयामः । तथा प्रातःकाल इंद्रं हवामहे । तथा मित्रावरुणा मित्रावरुणावहोरात्राभिमानिनौ देवौ प्रातर्वयं हवामहे । तथाश्विनौ देवानां भिषजौ प्रातर्वयं हवामहे । तथा प्रातर्भगं देवं पूषणं देवं ब्रह्मणस्पतिं मंत्राभिमानिनमेतत्संज्ञकं चाह्वयामः । तथा प्रातः सोममेतत्संज्ञकं देवमुतापि च रुद्रं देवं च हुवेम । आह्वयामः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवेम वयं पुत्रमदितेर्यो विधर्ता ।
आध्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चिद्राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याह ॥२॥

प्रातःऽजितं । भगं । उग्रं । हुवेम । वयं । पुत्रं । अदितेः । यः । विऽधर्ता ।
आध्रः । चित् । यं । मन्यमानः । तुरः । चित् । राजा । चित् । यं । भगं । भक्षि । इति । आह ॥२॥

यो भगो देवो विधर्ता विश्वस्य जगतो धारको जितं जयशीलमुग्रमुद्गूर्णमदितेः पुत्रं भगं देवं प्रातःकाल एव वयं हुवेम । आह्वयामः । आध्रश्चित् दरिद्रोऽपि स्तोता यं भगं देवं मन्यमानः स्तुवन् भगं भजनीयं धनं भक्षि भज विभज मह्यं देहीत्याह ब्रवीति । तुरश्चित् । तुरतिर्गतिकर्मा । प्राप्तधनोऽपि राजा चित् समर्थोऽपि जनो यं भगं देवं भजनीयं धनं मह्यं भक्षि देहीत्याह । तं भगं प्रातरेव वयं हुवेमेति संबंधः ॥

॥ तृतीया ॥

भग प्रणेतर्भग सत्यराधो भगेमां धियमुदवा ददन्नः ।
भग प्र णो जनय गोभिरश्वैर्भग प्र नृभिर्नृवंतः स्याम ॥३॥

भगं। प्रनेतरिति प्रऽनेतः। भगं। सत्यंऽराधः। भगं। इमां। धियं। उत्। अव। ददत्। नः।
भगं। प्र। नः। जनय। गोभिः। अश्वैः। भगं। प्र। नृऽभिः। नृऽवंतः। स्याम ॥३॥

हे भग देव त्वं प्रणेता प्रकर्षेण नेतासि। तादृश प्रणेतर्हे भग त्वं सत्यराधः सत्यधनोऽसि। तादृश सत्यराधो हे भग त्वं नोऽस्मभ्यं ददत् कामान्प्रयच्छन्नि-मामस्मदीयां धियं स्तुतिमुदव। उद्रक्ष। सफलयुक्तां कुरु। हे भग त्वं गोभिरश्वैश्च नोऽस्मान् प्रजनय। प्रोद्भूतान् कुरु। हे भग त्वत्प्रसादाद्वयं नृभिर्नेतृभिः पुत्रा-दिभिर्नृवंतो मनुष्यवंतः प्र स्याम। प्रभवेम ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उतेदानीं भगवंतः स्यामोत प्रपित्व उत मध्ये अह्नां।
उतोदिता मघवन्त्सूर्यस्य वयं देवानां सुमतौ स्याम ॥४॥
उत। इदानीं। भगंऽवंतः। स्याम। उत। प्रऽपित्वे। उत। मध्ये। अह्नां।
उत। उत्ऽइता। मघऽवन्। सूर्यस्य। वयं। देवानां। सुऽमतौ। स्याम ॥४॥

उतापिचेदानीं वयं भगवंतः स्याम। हे भग भगेन त्वया स्वामिना युक्ता भवेम। यद्वा भगवंतो धनवंतः स्याम। उतापि च प्रपित्वेऽह्नां प्राप्ते पूर्वाह्णे भगवंतः स्याम। उतापि चाह्नां दिवसानां मध्ये मध्याह्ने भगवंतः स्याम। उतापि च हे मघवन् धनवन् भग देव सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्य देवस्योदितोदितावुदये सति वयं त्वदनुग्रहाद्देवानामिंद्रादीनां सुमतावनुग्रहबुद्धौ स्याम। भवेम ॥

॥ अथ पंचमी ॥

भगं एव भगवाँ अस्तु देवास्तेनं वयं भगवंतः स्याम।
तं त्वां भग सर्व इज्जोहवीति स नो भग पुरएता भवेह ॥५॥
भगः। एव। भगंऽवान्। अस्तु। देवाः। तेनं। वयं। भगंऽवंतः। स्याम।
तं। त्वा। भग। सर्वः। इत्। जोहवीति। सः। नः। भग। पुरःऽएता। भव। इह ॥५॥

हे देवा भगो देव एव भगवान् धनवानस्तु। तेन भगेन देवेन धनेन वा वयं भगवंतः स्याम। धनवंतो भवेम। हे भग तं प्रसिद्धं त्वा त्वां सर्व इत्सर्व एव जनो जोहवीति। भृशं पुनः पुनर्वाह्वयति। हे भग देव स त्वमिहास्मिन्यज्ञे नोऽस्माकं पुरएता पुरोगंता भव ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

समध्वरायोषसो नमंत दधिक्रावेव शुचये पदाय ।

अर्वाचीनं वसुविदं भगं नो रथमिवाश्वा वाजिन आ वहंतु ॥ ६ ॥

सं । अध्वराय । उषसः । नमंत । दधिक्रावाऽइव । शुचये । पदाय ।

अर्वाचीनं । वसुऽविदं । भगं । नः । रथंऽइव । अश्वाः । वाजिनः । आ । वहंतु ॥ ६ ॥

शुचये शुद्धाय गमनयोग्याय पदाय स्थानाय दधिक्रावेवाश्वो यथा तथोषस उषोदेवता अध्वरायास्मदीयाय यागाय संनमंत । संगच्छंतु । वाजिनो वेगवंतोऽश्वा रथमिव रथं यथा तथोषसोऽर्वाचीनमस्मदभिमुखं वसुविदं धनस्य प्रापकं भगं देवं नोऽस्मान्प्रत्यावहंतु । आनयंतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासो वीरवतीः सदमुच्छंतु भद्राः ।

घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

अश्वऽवतीः । गोऽमतीः । नः । उषसः । वीरऽवतीः । सदं । उच्छंतु । भद्राः ।

घृतं । दुहानाः । विश्वतः । प्रऽपीताः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

भद्रा भजनीया उषस उषोदेवता अश्वावतीरश्ववत्योऽश्वसहिताः सत्यो गोमतीर्गोमत्यश्च वीरवतीर्वीरवत्यः पुत्रादिजनोपेताश्च भवंत्यो नोऽस्मभ्यं सदं सर्वदोच्छंतु । व्युच्छंतु । नैशं तमो विवासयंतु । कीदृश्यः । घृतमुदकं दुहानाः सिंचंत्यो विश्वतः सर्वैर्गुणैः प्रपीताः प्रवृद्धाः । एवंभूता उषसस्तम उच्छंतु । अस्मिन् सूक्ते प्रतिपादिता हे सर्वे देवा यूयं नोऽस्मान् सदा सर्वदा स्वस्तिभिः कल्याणैः पात । पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थेऽष्टमो वर्गः ॥

प्र ब्रह्माण इति षडृचं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । अत्रानुक्रांतं । प्र ब्रह्माणः षड्वैश्वदेवं त्विति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र ब्रह्माण इति वैश्वदेवस्तृचः । सूचितं च । प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नक्षंत सरस्वती देवयंतो हवंते । आ॰ ८. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नक्षंत प्र क्रंदनुर्नभन्यस्य वेतु ।
प्र धेनवं उदप्रुतो नवंत युज्यातामद्री अध्वरस्य पेशः ॥१॥

प्र । ब्रह्माणः । अंगिरसः । नक्षंत । प्र । क्रंदनुः । नभन्यस्य । वेतु ।
प्र । धेनवः । उदऽप्रुतः । नवंत । युज्यातां । अद्री इति । अध्वरस्य । पेशः ॥१॥

ब्रह्माणोऽंगिरस एतन्नामका ऋषयः प्र नक्षंत । सर्वत्र व्याप्नुवंतु । क्रंदनुः पर्जन्यो नभन्यस्य स्तोत्रस्यास्मदीयं स्तोत्रं प्र वेतु । प्रकर्षेणेच्छतु । धेनवः प्रीणयित्र्यो नद्य उदप्रुत उदकानि सिंचंत्यः प्रनवंत । सर्पंतु । अद्री आद्रियंतौ पत्नीयजमानावध्वरस्य यज्ञस्य पेशो रूपं युज्यातां । योजयेतां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सुगस्ते अग्ने सनवित्तो अध्वा युंक्ष्वा सुते हरितो रोहितश्च ।
ये वा सद्मन्नरुषा वीरवाहो हुवे देवानां जनिमानि सत्तः ॥२॥

सुऽगः । ते । अग्ने । सनंऽवित्तः । अध्वा । युंक्ष्व । सुते । हरितः । रोहितः । च ।
ये । वा । सद्मन् । अरुषाः । वीरऽवाहः । हुवे । देवानां । जनिमानि । सत्तः ॥२॥

हे अग्ने सनवित्तः सनाच्चिरकालादारभ्य लब्धस्ते त्वदीयोऽध्वा मार्गः सुगः सुष्ठु गंतव्यो भवतु । किंच हरितः श्यामवर्णा रोहितश्च लोहितवर्णाश्चेत्युभयविधा ये वा ये च ते त्वदीया अश्वाः सद्मन् सद्मनि यज्ञगृहे वीरवाहो वीरं शूरं त्वां वहंतोऽरुषा आरोचमाना भवंति तांश्च त्वं सु युंक्ष्व । त्वदीये रथे सुष्ठु संयोजय । निसत्तो यज्ञगृहे निषण्णोऽहं होता सन् देवानामिंद्रादीनां जनिमा(नि) जनान् संघान्हुवे । आह्वयामि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

समु वो यज्ञं महयन्नमोभिः प्र होता मंद्रो रिरिच उपाके ।
यजस्व सु पुर्वणीक देवाना यज्ञियामरमतिं ववृत्याः ॥३॥

सं । ऊं इति । वः । यज्ञं । महयन् । नमःऽभिः । प्र । होता । मंद्रः । रिरिचे । उपाके ।
यजस्व । सु । पुरुऽअनीक । देवान् । आ । यज्ञियां । अरमतिं । ववृत्याः ॥३॥

हे देवा वो युष्माकं यज्ञं नमोभिर्नमस्कारयुक्ता इमे स्तोतारो वा यजमाना वा सं महयन्। सम्यक् पूजयंति। उ इति पूरकः। मंद्रः स्तुतिशील उपाकेऽस्माकं समीपे स्थितोऽस्मदीयो होता प्ररिरिचे। अन्येभ्यो होतृभ्योऽतिरिच्यते। हे यजमान त्वं देवान् सु सुष्ठु यजस्व। हे पुर्वणीक बहुतेजस्विन्नग्ने त्वं यज्ञियां यज्ञार्हामरमतिं भूमिमाववृत्याः। आवर्तय। तथा च निगमांतरे। आ नो महीमरमतिं सजोषाः। ऋग्वे॰ ५.४३.६.। इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यदा वीरस्य रेवतो दुरोणे स्योनशीरतिथिराचिकेतत्।
सुप्रीतो अग्निः सुधितो दम आ स विशे दाति वार्यमियत्यै ॥४॥
यदा। वीरस्य। रेवतः। दुरोणे। स्योनऽशीः। अतिथिः। आऽचिकेतत्।
सुऽप्रीतः। अग्निः। सुऽधितः। दमे। आ। सः। विशे। दाति। वार्यं। इयत्यै ॥४॥

अतिथिः सर्वेषामतिथिभूतोऽग्निर्यदा वीरस्य वीरकस्य स्तोत्राणां प्रेरयितू रेवतो हविष्मतो यजमानस्य दुरोणे गृहे स्योनशीः सुखेन शयनीय आचिकेतत् प्रज्ञायते। अग्निर्दमे यज्ञगृहे सुधितः। आकारश्चार्थे। सुनिहितश्च सुष्ठु निहितः सन् यदा सुप्रीतो भवति तदा सोऽग्निरियत्या उपगच्छंत्यै विशे प्रजायै वार्यं वरणीयं धनं दाति। ददाति। प्रयच्छति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमं नो अग्ने अध्वरं जुषस्व मरुत्स्विंद्रे यशसं कृधी नः।
आ नक्ता बर्हिः सदतामुषासोशंता मित्रावरुणा यजेह ॥५॥
इमं। नः। अग्ने। अध्वरं। जुषस्व। मरुत्ऽसु। इंद्रे। यशसं। कृधि। नः।
आ। नक्ता। बर्हिः। सदतां। उषसा। उशंता। मित्रावरुणा। यज। इह ॥५॥

हे अग्ने त्वं नोऽस्मदीयमिममध्वरं यज्ञं जुषस्व। सेवस्व। किंच मरुत्स्विंद्रस्य सखिभूतेषु देवेष्विंद्रे च यशसं यशोयुक्तं हविर्लक्षणान्नवंतं नोऽस्मदीयं यज्ञं हे अग्ने त्वं कृधि। कुरु। स्थापयेत्यर्थः। तथा नक्ता रात्रिश्चोषसा दिवसश्च। अहर्निशे इत्यर्थः। बर्हिर्बर्हिषि कुशमय आसदतां। उपविशतां। अपि च हे अग्ने उशंतोशंतौ यज्ञमिच्छंतौ मित्रावरुणा मित्रावरुणौ देवाविहास्मिन्यज्ञे यज। पूजय ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवाग्निं सहस्यं१ वसिष्ठो रायस्कामो विश्वप्स्न्यस्य स्तौत् ।
इषं रयिं पप्रथद्वाजमस्मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥
एव । अग्निं । सहस्यं । वसिष्ठः । रायःऽकामः । विश्वऽप्स्न्यस्य । स्तौत् ।
इषं । रयिं । पप्रथत् । वाजं । अस्मे इति । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

वसिष्ठ एतदाख्य ऋषी रायस्कामः पश्वादिधनानीच्छन् एवैवमुक्तप्रकारेण सहस्यं । सहो बलं । तस्य पुत्रं । तद्वंतमिति वा । अग्निं देवं विश्वप्स्न्यस्य पुरुरूपस्य धनस्य लाभाय स्तौत् । एवंभूतोऽग्निरस्मे अस्मभ्यमिषमन्नं रयिं धनं वाजं बलं च पप्रथत् । प्रथयतु । विस्तारयतु । ददात्वित्यर्थः । अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादिताः सर्वे देवा यूयमस्मान्कल्याणैः सर्वदा पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे नवमो वर्गः ॥

प्र वो यज्ञेष्विति पंचर्चं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । प्र वः पंचेत्यनुक्रांतं ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र वो यज्ञेष्विति वैश्वदेवस्तृचः । सूचितं च । प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन् प्र क्षोदसा धायसा सस्र एषेति प्रउगं । आ॰ ८. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन्द्यावा नमोभिः पृथिवी इषध्यै ।
येषां ब्रह्माण्यसमानि विप्रा विष्वग्वियंति वनिनो न शाखाः ॥१॥
प्र । वः । यज्ञेषु । देवऽयंतः । अर्चन् । द्यावा । नमःऽभिः । पृथिवी इति । इषध्यै ।
येषां । ब्रह्माणि । असमानि । विप्राः । विष्वक् । विऽयंति । वनिनः । न । शाखाः ॥१॥

देवयंतो देवान्कामयमाना विप्रा यज्ञेषु नमोभिः स्तुतिभिर्हविर्भिर्वा वो युष्मानिषध्या अभिप्राप्तुं प्रार्चन् । प्रार्चयंति । प्रकर्षेण स्तुवंति । द्यावा दिवं च पृथिवी भूमिं च प्रस्तुवंति । येषां विप्राणां मेधाविनां ब्रह्माणि स्तोत्राणि वनिनो न शाखा वृक्षस्य शाखा इव विष्वक् विश्वतो वियंति विशेषेण गच्छंति ते विप्राः प्रार्चन्निति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र यज्ञ एतु हेत्वो न सप्तिरुद्यच्छध्वं समनसो घृताचीः ।

स्तृणीत बर्हिरध्वराय साधूर्ध्वा शोचींषि देवयून्यस्थुः ॥२॥

प्र । यज्ञः । एतु । हेत्वः । न । सप्तिः । उत् । यच्छध्वं । सऽमनसः । घृताचीः ।

स्तृणीत । बर्हिः । अध्वराय । साधु । ऊर्ध्वा । शोचींषि । देवऽयूनि । अस्थुः ॥२॥

अयमस्मदीयो यज्ञः प्रैतु । देवान्प्रति गच्छतु । तत्र दृष्टांतः । हेत्वो न सप्तिः शीघ्रगाम्यश्वो यथा तद्वत् । हे ऋत्विजः सर्वे यूयं समनसः सदृशमनस्काः संतो घृताचीः स्रुच उद्यच्छध्वं । हस्त उद्यम्य धारयत । तथाध्वराय यागं कर्तुं साधु साधकं बर्हिः कुशमयं स्तृणीत । वेद्यां छादयत । हे अग्ने देवयूनि देवान्कामयमानानि त्वदीयानि शोचींष्यर्चींष्यूर्ध्वोर्ध्वमुखान्यस्थुः । तिष्ठंतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ पुत्रासो न मातरं विभृत्राः सानौ देवासो बर्हिषः सदंतु ।

आ विश्वाचीं विदथ्यामनक्त्वग्ने मा नो देवताता मृधस्कः ॥३॥

आ । पुत्रासः । न । मातरं । विऽभृत्राः । सानौ । देवासः । बर्हिषः । सदंतु ।

आ । विश्वाचीं । विदथ्यां । अनक्तु । अग्ने । मा । नः । देवऽताता । मृधः । करिति कः ॥३॥

मातरं जननीं विभृत्रा विशेषेण भर्तव्याः पुत्रासो न पुत्रा इव तद्वदस्माकं भरणीया देवासो देवा बर्हिषः कुशमयस्य वेद्यामास्तीर्णस्य सानावुन्नते देश आसदंतु । उपविशंतु । हे अग्ने विदथ्यां यज्ञयोग्यां त्वदीयां ज्वालां विश्वाची । विश्वं सर्वं हविरंचति गच्छतीति विश्वाची जुहूः । आनक्तु । आ समंतात्सिंचतु । देवताता देवतातौ युद्धे नोऽस्माकं मृधो हिंसकान् हे अग्ने त्वं मा कः । मा कार्षीः । यज्ञवाचको देवतातिशब्दोऽत्र संग्रामे वर्तते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते सीषपंत जोषमा यजत्रा ऋतस्य धाराः सुदुघा दुहानाः ।

ज्येष्ठं वो अद्य मह आ वसूनामा गंतन समनसो यति ष्ठ ॥४॥

ते । सीषपंत । जोषं । आ । यजत्राः । ऋतस्य । धाराः । सुऽदुघाः । दुहानाः ।

ज्येष्ठं । वः । अद्य । महः । आ । वसूनां । आ । गंतन । सऽमनसः । यति । स्थ ॥४॥

यजत्रा यजनीयास्त इंद्रादयो देवा ऋतस्योदकस्य सुदुघाः सुखेन दोग्धुं शक्या धारा दुहाना वर्षंतो जोषं पर्याप्तं यथा भवति तथासीषपंत । सपतिः परिचरणार्थः । स्तुतिभिरा समंतात्पर्यचीचरन् । अस्मान्परिचरणं कुर्वंतु । स्वीकुर्वंत्विति यावत् । अद्यास्मिन्दिने हे देवा वसूनां धनानां मध्ये ज्येष्ठं श्रेष्ठं वो युष्मदीयं महो मंहनीयं धनमागच्छतु । यूयमपि समनसस्तुल्यमतयः संत आगंतन । आगच्छत । हे देवा यूयं ॱॱॱ आगंतनेति संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एवा नो अग्ने विक्ष्वा दशस्य त्वया वयं सहसावन्नास्क्राः ।
राया युजा सधमादो अरिष्टा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥
एव । नः । अग्ने । विक्षु । आ । दशस्य । त्वया । वयं । सहसाऽवन् । आस्क्राः ।
राया । युजा । सधऽमादः । अरिष्टाः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

हे अग्ने एवैवं स्तुतस्त्वं विक्षु प्रजासु मध्ये नोऽस्मभ्यमादशस्य । धनमभिप्रयच्छ । हे सहसावन् बलवन्नग्ने त्वयास्क्रा असक्ता वयं युजा नित्ययुक्तेन राया धनेन सधमादः सह माद्यंतोऽरिष्टा अहिंसिता भवेम । अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादिताः सर्वे देवा यूयं नोऽस्मान्कल्याणैः सर्वदा पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे दशमो वर्गः ॥

दधिक्रां व इति पंचर्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं दधिक्राख्यदेवताकं । आद्या जगती सा तु दधिक्रादिलिंगोक्तदेवताका शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः । अनुक्रम्यते हि । दधिक्रां दाधिक्रं जगत्याद्या लिंगोक्तदेवतेति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

दधिक्रां वः प्रथममश्विनोषसमग्निं समिद्धं भगमूतये हुवे ।
इंद्रं विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पतिमादित्यान्द्यावापृथिवी अपः स्वः ॥१॥
दधिऽक्रां । वः । प्रथमं । अश्विना । उषसं । अग्निं । संऽइद्धं । भगं । ऊतये । हुवे ।
इंद्रं । विष्णुं । पूषणं । ब्रह्मणः । पतिं । आदित्यान् । द्यावापृथिवी इति । अपः ।
स्व१रिति स्वः ॥१॥

हे स्तोतारो वो युष्माकमूतये रक्षणाय प्रथमं दधिक्रामश्वाभिमानिनीं देवतां

हुवे। आह्वयामि। ततोऽश्विनाश्विदेवावुषसमुषोदेवतां च समिद्धं सम्यग्दीप्तमग्निं च भगमेतदाख्यं देवं चाह्वयामि। इंद्रं विष्णुं पूषणं च ब्रह्मणस्पतिमादित्यान् द्यावापृथिवी अप उदकदेवताः स्वः सूर्यमित्येतान्देवानाह्वयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दधिक्रामु नमसा बोधयंत उदीराणा यज्ञमुपप्रयंतः।
इळां देवीं बर्हिषि सादयंतोऽश्विना विप्रा सुहवा हुवेम ॥२॥

दधिऽक्रां। ऊं इति। नमसा। बोधयंतः। उत्ऽईराणाः। यज्ञं। उपऽप्रयंतः।
इळां। देवीं। बर्हिषि। सादयंतः। अश्विना। विप्रा। सुऽहवा। हुवेम ॥२॥

दधिक्रामेतन्नामकमश्वविशेषं देवं नमसा स्तोत्रेण बोधयंतः प्रज्ञापयंत उदीराणाः प्रेरयंतो यज्ञं यागमुपप्रयंत उपक्रममाणा वयं बर्हिषीळां हवीरूपां देवीं सादयंत आस्थापयंतः सुहवा शोभनाह्वानौ विप्रा विप्रौ मेधाविनावश्विनाश्विनौ देवौ हुवेम। आह्वयाम। उ इति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

दधिक्रावाणं बुबुधानो अग्निमुप ब्रुव उषसं सूर्यं गां।
ब्रध्नं मांश्चतोर्वरुणस्य बभ्रुं ते विश्वास्मद्दुरिता यावयंतु ॥३॥

दधिऽक्रावाणं। बुबुधानः। अग्निं। उप। ब्रुवे। उषसं। सूर्यं। गां।
ब्रध्नं। मंश्चतोः। वरुणस्य। बभ्रुं। ते। विश्वा। अस्मत्। दुःऽइता। यवयंतु ॥३॥

दधिक्रावाणमश्वविशेषं बुबुधानो स्तोत्रेण बोधयन्नहमग्निं देवमुपब्रुवे। उपस्तौमि। तथा चोषसमुषोदेवतां सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवं गां भूमिं वाग्देवतां वा। एवंभूतान्देवानहमुपस्तौमि। मंश्चतोः। मन्यमानान् स्तुवतो जनान् चेतयते जानातीति यद्वाभिमन्यमानांश्चातयते नाशयतीति मंश्चतुः। तस्य वरुणस्य ब्रध्नं महांतं बभ्रुं पिंगलवर्णमश्वं तस्यानयनार्थमहमुपब्रुवे। ते देवा अस्मदस्मत्तो विश्वा विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि पापानि यवयंतु। पृथक्कुर्वंतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

दधिक्रावा प्रथमो वाज्यर्वाग्रे रथानां भवति प्रजानन्।
संविदान उषसा सूर्येणादित्येभिर्वसुभिरंगिरोभिः ॥४॥

दधिऽक्रावा । प्रथमः । वाजी । अर्वा । अग्रे । रथानां । भवति । प्रऽजानन् ।
संऽविदानः । उषसा । सूर्येण । आदित्येभिः । वसुऽभिः । अंगिरःऽभिः ॥ ४ ॥

प्रथमः सर्वेषामश्वानां मुख्यो वाजी शीघ्रगाम्यर्वा गमनशीलो दधिक्रावा-स्वरूपो देवः प्रजानन् रथसंयोजनीयांस्तांस्तानश्वानधिष्ठाय ज्ञातव्यानि सम्यक् जानन् रथानामग्रे प्रमुखो भवति । कीदृशोऽश्वः । उषसोषोदेवतया सूर्येण सर्वस्य प्रेरकेण देवेनादित्येभिरादित्यैश्च वसुभिश्चांगिरोभिर्देवैः सह स्तोतव्यैर्ऋषिभिश्च संविदानः सम्यक् जानन् । ऐकमत्यं प्राप्त इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नो दधिक्राः पथ्यामनक्त्वृतस्य पंथामन्वेतवा उ ।
शृणोतु नो दैव्यं शर्धो अग्निः शृण्वंतु विश्वे महिषा अमूराः ॥ ५ ॥
आ । नः । दधिऽक्राः । पथ्यां । अनक्तु । ऋतस्य । पंथां । अनुऽएतवै । ऊं इति ।
शृणोतु । नः । दैव्यं । शर्धः । अग्निः । शृण्वंतु । विश्वे । महिषाः । अमूराः ॥ ५ ॥

दधिक्रा अश्वरूपो देव ऋतस्य यज्ञस्य पंथां पंथानं मार्गमन्वेतवा अनुगंतुं प्रवृत्तानां नोऽस्माकं पथ्यां पदवीमानक्तु । उदकेनासिंचतु । उ इति पूरणः । दैव्यं शर्धो देवसंबंधि बलमीदृग्रूपोऽग्निर्नोऽस्मदीयं हवं शृणोतु । अमूरा अमूढा महिषा महांतो विश्वे सर्वे देवा अस्मदीयं हवं शृण्वंतु ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे एकादशो वर्गः ॥

आ देवो यात्विति चतुर्ऋचं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं सवितृदेवताकं त्रैष्टुभं । आ देवश्चतुष्कं सावित्रमित्यनुक्रांतं ॥ व्यूळ्हे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सावित्रनिविद्धानं । सूत्र्यते हि । चतुर्थेऽहन्या देवो यातु ˘ ˘ ˘ । आ॰ ८.८. ॥ ˘ ˘ इत्येषा वपानुवाक्या । सूचितं च । आ देवो यातु सविता सुरत्नः स घा नो देवः सविता सहावा । आ॰ ३.७. ॥ अश्वमेधेऽनुसवनं तिस्रः सावित्र्य इष्टयः । तत्र द्वितीयस्या-मिष्टौ याज्येयं । सूचितं च । य इमा विश्वा जातान्या देवो यातु । आ॰ १०.६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ देवो यातु सविता सुरत्नोऽंतरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः ।
हस्ते दधानो नर्या पुरूणि निवेशयन् च प्रसुवन् च भूम ॥ १ ॥

आ। देवः। यातु। सविता। सुऽरत्नः। अंतरिक्षऽप्राः। वहमानः। अश्वैः।
हस्ते। दधानः। नर्या। पुरूणि। निऽवेशयन्। च। प्रऽसुवन्। च। भूम ॥१॥

सुरत्नः शोभनरत्नोपेतोऽंतरिक्षप्राः स्वकीयेन तेजसांतरिक्षस्य पूरयिताश्वैः स्वकीयैर्वाहैर्वहमान उह्यमानः सविता सर्वस्य प्रेरको देव आयातु। आगच्छतु। कीदृशः। नर्या नर्याणि मनुष्यहितानि पुरूणि बहूनि धनानि हस्ते पाणौ दधानो दातुं धारयन् भूम भूतानि निवेशयन् च रात्रिषु स्वे स्थाने स्थापयंश्च प्रसुवन् चाहःसु प्रेरयंश्च। एवंभूतः सविता देव आयातु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उदस्य बाहू शिथिरा बृहंता हिरण्यया दिवो अंताँ अनष्टां।
नूनं सो अस्य महिमा पनिष्ट सूरश्चिदस्मा अनु दादपस्यां ॥२॥

उत्। अस्य। बाहू इति। शिथिरा। बृहंता। हिरण्यया। दिवः। अंतान्। अनष्टां।
नूनं। सः। अस्य। महिमा। पनिष्ट। सूरः। चित्। अस्मै। अनु। दात्। अपस्यां ॥२॥

शिथिरा शिथिलौ दानार्थं प्रसारितौ बृहंता बृहंतौ महांतौ हिरण्यया हिरण्ययौ सुवर्णमयावस्य सवितुः संबंधिनौ बाहू हस्तौ दिवोऽंतरिक्षस्यांतान् पर्यंतानुदनष्टां। ऊर्ध्वौ संतौ व्याप्नुवतां। नूनमद्यास्येदृग्भूतस्य सवितुः स तादृशो महिमा महत्त्वं पनिष्ट। अस्माभिः स्तूयते। सूरश्चित्सूर्योऽप्यस्मै सवित्रेऽपस्यां कर्मेच्छामनुदात्। अनुददातु ॥

सावित्रे पशौ पुरोडाशस्य हविषोः स घा न इति द्वे अनुवाक्ये। सूत्रं पूर्वमुदाहृतं ॥ आश्वमेधिकीषु सावित्रेष्टिषु तृतीयस्यामिष्टाविमे एव याज्यानुवाक्ये। सूचितं च। स घा नो देवः सविता सहावेति द्वे। आ॰ १०. ६.॥ इति ॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

स घा नो देवः सविता सहावा साविषद्वसुपतिर्वसूनि।
विश्रयमाणो अमतिमुरूची मर्तभोजनमध रासते नः ॥३॥

सः। घ। नः। देवः। सविता। सहऽवा। आ। साविषत्। वसुऽपतिः। वसूनि।
विऽश्रयमाणः। अमतिं। उरूची। मर्तऽभोजनं। अध। रासते। नः ॥३॥

सहावा। तेजोऽन्तराण्यभिभावुकं तेजो यस्य सः। वसुपतिर्धनानां पालकः स सविता देवो नोऽस्मभ्यं वसूनि धनान्यासाविषत्। आ समंतात्प्रेरयति। घेति पूरणः। स सविता देव उरूची विस्तीर्णगमनाममतिं रूपं। दीप्तिमित्यर्थः। विश्र-यमाणो निषेवमाणः सन् अधाधुना नोऽस्मभ्यं मर्तभोजनं मनुष्याणां भोग-योग्यं धनं रासते। ददातु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इमा गिरः सवितारं सुजिह्वं पूर्णगभस्तिमीळते सुपाणिं।
चित्रं वयो बृहदस्मे दधातु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥४॥
इमाः। गिरः। सवितारं। सुऽजिह्वं। पूर्णऽगभस्तिं। ईळते। सुऽपाणिं।
चित्रं। वयः। बृहत्। अस्मे इति। दधातु। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥४॥

इमा ईदृग्भूता गिरः। गृणंति स्तुवंतीति गिरः स्तोत्र्यः प्रजाः। यद्वेमाः स्तुतिरूपा वाचः सुजिह्वं शोभनजिह्वं। शोभनवाचमित्यर्थः। पूर्णगभस्तिं संपूर्ण-धनहस्तं सवितारं देवमीळते। स्तुवंति। स च सविता चित्रं चायनीयं बृहन्म-हद्वयोऽन्नमस्मे अस्मासु दधातु। यद्वास्मे अस्मभ्यं प्रयच्छतु। हे सवितृप्रमुखा देवा यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्याणैः सदा सर्वदा पात। पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे द्वादशो वर्गः ॥

इमा रुद्रायेति चतुर्ऋचं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं रुद्रदेवताकं। अंत्या त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः। तथा चानुक्रमणिका। इमा रौद्रं त्रिष्टुबंतमिति ॥ शूलगवादिषु रौद्रयज्ञेष्वनेन सूक्तेनोदीची दिगुपस्थेया। सूत्र्यते हि। इमा रुद्राय स्थिरधन्वन इति सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानं। गृ॰ सू॰ ४. ९.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः क्षिप्रेषवे देवाय स्वधाव्ने।
अषाळ्हाय सहमानाय वेधसे तिग्मायुधाय भरता शृणोतु नः ॥१॥
इमाः। रुद्राय। स्थिरऽधन्वने। गिरः। क्षिप्रऽइषवे। देवाय। स्वधाऽव्ने।
अषाळ्हाय। सहमानाय। वेधसे। तिग्मऽआयुधाय। भरत। शृणोतु। नः ॥१॥

हे अस्मदीयाः स्तोतारो यूयमिमा गिरः स्तुती रुद्रायैतन्नामकाय देवाय

भरत। धारयत। कीदृशाय। स्थिरधन्वने दृढधनुष्काय क्षिप्रेषवे शीघ्रगामिवाणाय स्वधाव्नेऽन्नवतेऽषाळ्हाय केनाप्यनभिभूताय सहमानाय शत्रूणामभिभवित्रे वेधसे विधात्रे तिग्मायुधाय तीक्ष्णास्त्राय। एवंभूताय रुद्राय स्तुतीर्भरत। स च रुद्रो नोऽस्मदीयाः स्तुतीः शृणोतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स हि क्षयेण क्ष्म्यस्य जन्मनः साम्राज्येन दिव्यस्य चेतति।
अवन्नवंतीरुप नो दुरश्चरानमीवो रुद्र जासु नो भव ॥२॥
सः। हि। क्षयेण। क्ष्म्यस्य। जन्मनः। साम्ऽराज्येन। दिव्यस्य। चेतति।
अवन्। अवंतीः। उप। नः। दुरः। चर। अनमीवः। रुद्र। जासु। नः। भव ॥२॥

स हि स खलु रुद्रो देवः क्ष्म्यस्य। क्ष्मायां पृथिव्यां भवः। तस्य जन्मनो जनस्य क्षयेणैश्वर्येण चेतति। प्रज्ञायते। दिव्यस्य जनस्य च साम्राज्येनैश्वर्येण प्रज्ञायते। शेषः प्रत्यक्षकृतः। हे रुद्र देव त्वं चावंतीस्त्वां स्तोत्रैस्तर्पयंतीर्नोऽस्मदीयाः प्रजा अवन् पालयन् दुरो दुर्याण्यस्मदीयानि गृहाण्युपचर। उपगच्छ। किंच त्वं नोऽस्मदीयासु प्रजास्वनमीवः। अमीवा रोगः। तामकुर्वन् भव ॥

॥ अथ तृतीया ॥

या ते दिद्युदवसृष्टा दिवस्परि क्ष्मया चरति परि सा वृणक्तु नः।
सहस्रं ते स्वपिवात भेषजा मा नस्तोकेषु तनयेषु रीरिषः ॥३॥
या। ते। दिद्युत्। अवऽसृष्टा। दिवः। परि। क्ष्मया। चरति। परि। सा। वृणक्तु। नः।
सहस्रं। ते। सुऽअपिवात। भेषजा। मा। नः। तोकेषु। तनयेषु। रिरिषः ॥३॥

हे रुद्र ते वैद्युतात्मनस्तव संबंधिनी दिवस्पर्यंतरिक्षसकाशादवसृष्टा विमुक्ता या दिद्युदशनिरूपा हेतिः क्ष्मया क्षित्या क्षितौ वा चरति वर्तते सा दिद्युत् नोऽस्मान्परिवृणक्तु। परित्यजतु। अपि च हे स्वपिवात ते तव सहस्रं बहूनि भेषजा भेषजानि यान्यौषधानि संति तान्यस्मभ्यं प्रयच्छेति शेषः। नोऽस्माकं तोकेषु पुत्रेषु तनयेषु च मा रिरिषः। हिंसां मा कृथाः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मा नो वधी रुद्र मा परा दा मा ते भूम प्रसितौ हीळितस्य ।
आ नो भज बर्हिषि जीवशंसे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥४॥
मा । नः । वधीः । रुद्र । मा । परा । दाः । मा । ते । भूम । प्रऽसितौ । हीळितस्य ।
आ । नः । भज । बर्हिषि । जीवऽशंसे । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥४॥

हे रुद्र त्वं नोऽस्मान्मा वधीः । मा हिंसीः । तथा मा परादाः । मा च त्याक्षीः । अपि च हीळितस्य क्रुद्धस्य ते तव प्रसितौ प्रकर्षेण बंधने वयं च मा भूम । किंच जीवशंसे जीवैराशंसनीये बर्हिषि यज्ञे नोऽस्मानाभज । भागिनः कुरु । हे रुद्रप्रमुखा देवा यूयं नोऽस्मान्कल्याणैः सर्वदा पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे त्रयोदशो वर्गः ॥

आपो यं व इति चतुर्ऋचं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमब्देवताकं । आपो यमापमित्यनुक्रांतं च ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आपो यं वः प्रथमं देवयंत इंद्रपानमूर्मिमकृण्वतेळः ।
तं वो वयं शुचिमरिप्रमद्य घृतप्रुषं मधुमंतं वनेम ॥१॥
आपः । यं । वः । प्रथमं । देवऽयंतः । इंद्रऽपानं । ऊर्मिं । अकृण्वत । इळः ।
तं । वः । वयं । शुचिं । अरिप्रं । अद्य । घृतऽप्रुषं । मधुऽमंतं । वनेम ॥१॥

देवयंतो देवानिच्छंतोऽध्वर्यवो हे आपो हे अब्देवता वो युष्माकं कार्यभूतमिंद्रपानमिंद्रेण पातव्यमिळ इळाया भूम्याः संभूतं यमूर्मिं सोमाख्यं यं रसं प्रथमं पुराकृण्वत अभिषवणवचनादिभिः समस्कुर्वत अद्येदानीं वयमपि वो युष्मदीयं तमूर्मिं वनेम । संभजेमहि । कीदृशं । शुचिं शुद्धमरिप्रं पापरहितं घृतप्रुषं वृष्टिलक्षणमुदकं सिंचंतं मधुमंतं मधुररसोपेतं । एवंभूतं तं वनेमेति संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमूर्मिमापो मधुमत्तमं वोऽपां नपादवत्वाशुहेमा ।
यस्मिन्निंद्रो वसुभिर्मादयाते तमश्याम देवयंतो वो अद्य ॥२॥

तं। ऊर्मिं। आपः। मधुमत्ऽतमं। वः। अपां। नपात्। अवतु। आशुऽहेमा।
यस्मिन्। इंद्रः। वसुऽभिः। मादयाते। तं। अश्याम। देवऽयंतः। वः। अद्य ॥२॥

हे आप एतत्संज्ञका देवा वो युष्मदीयं मधुमत्तमं रसवत्तमं तमूर्मिं प्रसिद्धं सोमाख्यं रसमाशुहेमा शीघ्रगतिरपां नपादेतदाख्यो देवोऽवतु। पालयतु। इंद्रो यस्मिन्नूर्मौ वसुभिर्वासकैर्देवैः सह मादयाते माद्येत् अद्यास्मिन्दिने देवयंतो देवकामा वयं वो युष्मदीयं तमूर्मिमश्याम। प्राप्नुयाम ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शतपवित्राः स्वधया मदंतीर्देवीर्देवानामपि यंति पाथः।
ता इंद्रस्य न मिनंति व्रतानि सिंधुभ्यो हव्यं घृतवज्जुहोत ॥३॥
शतऽपवित्राः। स्वधया। मदंतीः। देवीः। देवानां। अपि। यंति। पाथः।
ताः। इंद्रस्य। न। मिनंति। व्रतानि। सिंधुऽभ्यः। हव्यं। घृतऽवत्। जुहोत ॥३॥

शतपवित्राः शतं बहूनि पवित्राणि पावनानि रूपाणि यासां ताः स्वधया स्वकार्यभूतेनान्नेन मदंतीर्जनान्मादयंत्यो देवीर्देव्यो द्योतमाना आपो देवानामिंद्रादीनां पाथः स्थानमपियंति। प्रविशंति। तास्तादृश्य आप इंद्रस्य प्रीणनानि व्रतानि यज्ञादीनि कर्माणि न मिनंति। न हिंसंति। उत्पादयंतीत्यर्थः। हे अध्वर्यवो यूयं सिंधुभ्यस्ताभ्योऽद्भ्यो घृतवदुपस्तरणाभिघारणलक्षणाज्ययुक्तं हव्यं पुरोडाशादिकं हविर्जुहोत। जुहुत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

याः सूर्यो रश्मिभिराततान याभ्य इंद्रो अरदद्गातुमूर्मिं।
ते सिंधवो वरिवो धातना नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥४॥
याः। सूर्यः। रश्मिऽभिः। आऽततान। याभ्यः। इंद्रः। अरदत्। गातुं। ऊर्मिं।
ते। सिंधवः। वरिवः। धातन। नः। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥४॥

सूर्यो देवो या अपो रश्मिभिः स्वकीयैः किरणैराततान विस्तारयति। सूर्यो हि रश्मिभिरुदकसारमादाय वर्षतीत्यर्थः। याभ्योऽद्भ्यश्चोर्मिं। अर्तेरिदं रूपं। गमनयोग्यं गातुं मेघेभ्यो निर्गमनसाधनं मार्गमिंद्रोऽप्यरदत् वज्रेण मेघान्ता-

ऽयन् प्रयच्छति हे सिंधव आपस्ते यूयं नोऽस्मभ्यं वरिवो धनं धातन। धत्त। प्रयच्छत ॥ ते इति सिंधुशब्देन समानाधिकरणत्वात्पुंल्लिंगत्वं ॥ हे अब्देवता यूयं सर्वदा नोऽस्मान्कल्याणैः पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे चतुर्दशो वर्गः ॥

ऋभुक्षण इति चतुर्ऋचं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं ऋभुदेवताकं। अंत्याया विकल्पेन विश्वे देवा देवता। तथा चानुक्रांतं। ऋभुक्षण आर्भवमंत्या वैश्वदेवी वेति॥ दशमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविद्धानं। सूत्र्यते हि। ऋभुक्षण इत्यार्भवं। आ॰ ८.१२.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋभुक्षणो वाजा मादयध्वमस्मे नरो मघवानः सुतस्य।
आ वोऽर्वाचः क्रतवो न यातां विभ्वो रथं नर्यं वर्तयंतु ॥१॥

ऋभुक्षणः। वाजाः। मादयध्वं। अस्मे इति। नरः। मघऽवानः। सुतस्य।
आ। वः। अर्वाचः। क्रतवः। न। यातां। विऽभ्वः। रथं। नर्यं। वर्तयंतु ॥१॥

ऋभुक्षेत्यृभूणां ज्येष्ठस्याख्या वाज इति तु कनिष्ठस्य। अत्र ऋभुक्षणो वाजा इति बहुवचनेन ऋभवस्त्रयो गृह्यंते। हे ऋभुक्षणो वाजा नरो नेतारो मघवानो धनवंत एवंभूता हे ऋभवो यूयमस्मे अस्मासु स्थितेन सुतस्याभिषुतेन सोमेन मादयध्वं। तृप्ता भवत। नेति संप्रत्यर्थे। इदानीं यातां गच्छतां वो युष्मदीयाः क्रतवः कर्मणां कर्तारो विभ्वो विभवः समर्था अश्वा अर्वाचोऽर्वाचोऽस्मदभिमुखा नर्यं मनुष्यहितं रथं युष्मदीयमावर्तयंतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋभुर्ऋभुभिरभि वः स्याम विभ्वो विभुभिः शवसा शवांसि।
वाजो अस्माँ अवतु वाजसाताविंद्रेण युजा तरुषेम वृत्रं ॥२॥

ऋभुः। ऋभुऽभिः। अभि। वः। स्याम। विऽभ्वः। विभुऽभिः। शवसा। शवांसि।
वाजः। अस्मान्। अवतु। वाजऽसातौ। इंद्रेण। युजा। तरुषेम। वृत्रं ॥२॥

हे ऋभव ऋभुभिर्युष्माभिर्वयमृभुः। उरु भवंतीत्यृभवः। संतो विभुभिर्युष्माभिर्विभ्वो विभवश्च संतः शवांसि शत्रूणां बलानि शवसा युष्मदीयेन बलेना-

भिस्याम। अभिभवेम। तथा वाजसातौ संग्रामे वाज एतत्संज्ञक ऋभुरस्मानवतु। पालयतु। अपि च युजा सहायभूतेनेंद्रेण वृत्रं शत्रुं वयं तरुषेम। हनाम। प्रायेण ऋभवोऽपींद्रेण सह स्तूयंत इति॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते चिद्धि पूर्वीरभि संति शासा विश्वाँ अर्य उपरताति वन्वन्।
इंद्रो विभ्वाँ ऋभुक्षा वाजो अर्यः शत्रोर्मिथत्या कृणवन्वि नृम्णं ॥३॥

ते। चित्। हि। पूर्वीः। अभि। संति। शासा। विश्वान्। अर्यः। उपरऽताति। वन्वन्।
इंद्रः। विऽभ्वा। ऋभुक्षाः। वाजः। अर्यः। शत्रोः। मिथत्या। कृणवन्। वि। नृम्णं ॥३॥

ते तादृशा इंद्र ऋभवश्च पूर्वीर्बह्वीरस्मच्छत्रुसेनाः शासा शासनेन स्वकीययाज्ञया। यद्वा विशस्यते हिंस्यतेऽनेनेति शासशब्द आयुधवाची। तेनाभिसंति। अभिभवंति। चिद्धीतीमौ पूरणौ। किंचोपरताति ॥ सप्तम्या लुक्॥ उपरैरुपलैः पाषाणसदृशैरायुधैस्तायते विस्तार्यत इत्युपरताति युद्धं। तस्मिन्विश्वान् समस्तानर्योऽरीन् शत्रून्वन्वन्। हिंसंति। विभ्वा ऋभुक्षा वाज एतत्संज्ञका ऋभवश्चेंद्रश्चार्यः शत्रूणामभिगंतारः संतः शत्रोः संबंधि नृम्णं बलं मिथत्या। मेथतेरिदं रूपं। मिथतिर्हिंसा। तया विकृणवत्। विकुर्वंतु। विनाशयंत्वित्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नू देवासो वरिवः कर्तना नो भूत नो विश्वेऽवसे सजोषाः।
समस्मे इषं वसवो ददीरन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥४॥

नु। देवासः। वरिवः। कर्तन। नः। भूत। नः। विश्वे। अवसे। सऽजोषाः।
सं। अस्मे इति। इषं। वसवः। ददीरन्। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥४॥

हे देवासो देवा द्योतमाना ऋभवो यूयं नु अद्य नोऽस्मभ्यं वरिवो धनं कर्तन। कुरुत। प्रयच्छत। तथा विश्वे सर्वे ऋभवो यूयं सजोषाः सह प्रीयमाणाः संतो नोऽस्माकमवसे रक्षणाय भूत। भवत। अपि च वसवः प्रशस्या ऋभव इषमन्नमस्मे अस्मभ्यं संददीरन्। संप्रयच्छेयुः। हे ऋभवो यूयमस्मान् सर्वदा कल्याणै रक्षत॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

समुद्रज्येष्ठा इति चतुर्ऋचं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमब्देवताकं। तथा चानुक्रांतं। समुद्रज्येष्ठा आपमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्य मध्यात्पुनाना यंत्यनिविशमानाः ।
इंद्रो या वज्री वृषभो रराद ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥१॥
समुद्रऽज्येष्ठाः । सलिलस्य । मध्यात् । पुनानाः । यंति । अनिऽविशमानाः ।
इंद्रः । याः । वज्री । वृषभः । रराद । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥१॥

समुद्रज्येष्ठाः । समुद्रोऽर्णवो ज्येष्ठः प्रशस्यतमो यासामपां ताः । सलिलस्य । अंतरिक्षनामैतत् । अंतरिक्षस्य मध्यात् माध्यमिकात्स्थानाद्यंति । गच्छंति । कीदृश्यः । पुनाना विश्वं शोधयंत्योऽनिविशमानाः सर्वदा गच्छंत्यः । वज्री वज्रभृद्वृषभः कामानां वर्षितेंद्रो या निरुद्धा अपो रराद लिखति देवीर्देव्यस्ता आप इहास्मिन् प्रदेशे स्थितं मामवंतु । रक्षंतु । अभिगच्छंतु वा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या आपो दिव्या उत वा स्रवंति खनित्रिमा उत वा याः स्वयंजाः ।
समुद्रार्था याः शुचयः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥२॥
याः । आपः । दिव्याः । उत । वा । स्रवंति । खनित्रिमाः । उत । वा । याः । स्वयंऽजाः ।
समुद्रऽअर्थाः । याः । शुचयः । पावकाः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥२॥

या आपो दिव्या अंतरिक्षभवाः संति । उत वापि च या आपो नद्यादिगताः सत्यः स्रवंति गच्छंति । याश्च खनित्रिमाः खननेन निवृत्ताः । उत वापि च याः स्वयंजाः स्वयमेव प्रादुर्भवंत्यः समुद्रार्थाः । समुद्र एवार्थो गंतव्यो यासां ताः समुद्रार्थाः । शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधयित्र्यश्च भवंति ता आपो मामवंत्विति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यन् जनानां ।
मधुश्चुतः शुचयो याः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥३॥

यासां। राजा। वरुणः। याति। मध्ये। सत्यानृते इति। अवऽपश्यन्। जनानां।

मधुश्चुतः। शुचयः। याः। पावकाः। ताः। आपः। देवीः। इह। मां। अवंतु ॥३॥

वरुणो यासामपां राजा स्वामी मध्ये मध्यमलोके याति गच्छति। किं कुर्वन्। जनानां प्रजानां सत्यानृते सत्यं चानृतं चावपश्यन्। जानन्नित्यर्थः। या आपो मधुश्चुतो रसं क्षरंत्यः शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधयित्र्यः ता आपो देव्यो मां रक्षंत्विति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यासु राजा वरुणो यासु सोमो विश्वे देवा यासूर्जं मदंति।

वैश्वानरो यास्वग्निः प्रविष्टस्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥४॥

यासु। राजा। वरुणः। यासु। सोमः। विश्वे। देवाः। यासु। ऊर्जं। मदंति।

वैश्वानरः। यासु। अग्निः। प्रऽविष्टः। ताः। आपः। देवीः। इह। मां। अवंतु ॥४॥

अपां राजा वरुणो यास्वप्सु वर्तते। सोमो यास्वप्सु वर्तते। यास्वप्सु स्थिता विश्वे सर्वे देवा ऊर्जमन्नं मदंति। वैश्वानरोऽग्निर्यासु प्रविष्टः ता आपो देव्य इह स्थितं मामवंतु ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः ॥

आ मां मित्रावरुणेति चतुर्ऋचं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं। चतुर्थ्यतिजगती व्यूहेन शक्करी वादितस्तिस्रो जगत्यः। प्रथमा मैत्रावरुणी द्वितीयाग्नेयी तृतीया वैश्वानरी चतुर्थी गंगादिनदीदेवताका। तथा चानुक्रमणिका। आ मां मैत्रावरुण्याग्नेयी वैश्वदेवी नदीस्तुतिर्जागतमंत्यातिजगती शक्करी वेति ॥ अस्य सूक्तस्य प्रत्यृचं विषादिहरणे विनियोगो लिंगादवगंतव्यः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ मां मित्रावरुणेह रक्षतं कुलाययद्विश्वयन्मा न आ गन्।

अजकावं दुर्दृशीकं तिरो दधे मा मां पद्येन रपसा विदत्त्सरुः ॥१॥

आ। मां। मित्रावरुणा। इह। रक्षतं। कुलाययत्। विऽश्वयत्। मा। नः। आ। गन्।

अजकाऽवं। दुःऽदृशीकं। तिरः। दधे। मा। मां। पद्येन। रपसा। विदत्। त्सरुः ॥१॥

हे मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ युवामिहास्मिल्लोके मामा रक्षतं। आभिमुख्येन पालयतं। कुलाययत्। कुलायं स्थानं। तत्कुर्वद्विश्वयद्विशेषेण वर्धमानं विषं नोऽस्माना आभिमुख्येन मा गन्। मा गमत्। मा गच्छतु। तथाजकावं। अजका नाम रोगविशेषः। तद्वत् दुर्हशीकं दुर्दर्शनं विषं तिरो दधे। तिरो धत्तां। नश्यत्वित्यर्थः। तथा त्सरुश्छद्मगामी। जिह्मगः सर्प इत्यर्थः। मां पद्येन पादभवेन रपसा। रपिः शब्दकर्मा। शब्देन मा विदत्। न जानातु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्विजामन्परुषि वंदनं भुवदष्ठीवंतौ परि कुल्फौ च देहत्।
अग्निष्टच्छोचन्नप बाधतामितो मा मां पद्येन रपसा विदत्त्सरुः ॥२॥
यत्। विऽजामन्। परुषि। वंदनं। भुवत्। अष्ठीवंतौ। परि। कुल्फौ। च। देहत्।
अग्निः। तत्। शोचन्। अप। बाधतां। इतः। मा। मां। पद्येन। रपसा। विदत्। त्सरुः ॥२॥

वंदनमेतत्संज्ञकं यद्विषं विजामन् विविधजन्मनि परुषि वृक्षादीनां पर्वणि भुवत् उद्भवेत्। यच्च विषमष्ठीवंतौ जानुनी कुल्फौ गुल्फौ च परिदेहत्। दिह उपचये। उपचितं कुर्यात् अग्निर्देवः शोचन् दीप्यमानः सन् इतोऽस्माज्जनात्तद्विषमपबाधतां। अपहंतु। शिष्टं व्याख्यातं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यच्छल्मलौ भवति यन्नदीषु यदोषधीभ्यः परि जायते विषं।
विश्वे देवा निरितस्तत्सुवंतु मा मां पद्येन रपसा विदत्त्सरुः ॥३॥
यत्। शल्मलौ। भवति। यत्। नदीषु। यत्। ओषधीभ्यः। परि। जायते। विषं।
विश्वे। देवाः। निः। इतः। तत्। सुवंतु। मा। मां। पद्येन। रपसा। विदत्। त्सरुः ॥३॥

यद्विषं शल्मलावेतत्संज्ञके वृक्षे भवति। यद्विषं नदीषु तत्रस्थास्वप्सु प्रादुर्भवति। परीति पंचम्यर्थानुवादी। ओषधीभ्यः सकाशाद्यद्विषं जायते उत्पद्यते विश्वे सर्वे देवास्तद्विषमितोऽस्माज्जनाद्देशाद्वा निः सुवंतु। निःशेषेण प्रेरयंतु। मा मामिति शिष्टं व्याख्यातं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

याः प्रवतो निवत उद्वत उदन्वतीरनुदकाश्च याः ।
ता अस्मभ्यं पयसा पिन्वमानाः शिवा देवीरशिपदा भवंतु सर्वा नद्यो अशिमिदा भवंतु ॥४॥

याः । प्रऽवतः । निऽवतः । उत्ऽवतः । उदन्ऽवतीः । अनुदकाः । च । याः ।
ताः । अस्मभ्यं । पयसा । पिन्वमानाः । शिवाः । देवीः । अशिपदाः । भवंतु ।
सर्वाः । नद्यः । अशिमिदाः । भवंतु ॥४॥

या नद्यः प्रवतः प्रवणदेशे गच्छंत्यः । या निवतो निम्नदेशे गच्छंत्यः । या उद्वत उन्नतदेशे गच्छंत्यः । या उदन्वतीरुदन्वत्य उदकयुक्ताः । अनुदकाश्चोदकरहिताश्च या नद्यो यांति पयसोदकेन पिन्वमाना विश्वमाप्याययंत्यो देवीर्देव्यो द्योतमानास्तास्तादृश्यो नद्योऽस्मभ्यमशिपदाः । शिपदं नाम रोगविशेषः । तदकुर्वंत्यः सत्यः शिवाः कल्याण्यो भवंतु । अपि च सर्वास्ता नद्योऽशिमिदाः । शिमिर्वधकर्मा । अहिंसाप्रदा भवंतु ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः ॥

आदित्यानामिति तृचमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमादित्यदेवताकं । अनुक्रम्यते च । आदित्यानां तृचमादित्यं त्विति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ आदित्यदेवताके पशावादित्यानामवसेति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । आदित्यानामवसा नूतनेनेमा गिर आदित्येभ्यः । आ॰ ३.८. । इति ॥ आदित्यग्रहस्यैवानुवाक्या । सूचितं च । आदित्यानामवसा नूतनेन होता यक्षदादित्यान् । आ॰ ५.१७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आदित्यानामवसा नूतनेन सक्षीमहि शर्मणा शंतमेन ।
अनागास्त्वे अदितित्वे तुरास इमं यज्ञं दधतु श्रोषमाणाः ॥१॥

आदित्यानां । अवसा । नूतनेन । सक्षीमहि । शर्मणा । शंऽतमेन ।
अनागाःऽत्वे । अदितिऽत्वे । तुरासः । इमं । यज्ञं । दधतु । श्रोषमाणाः ॥१॥

आदित्यानामदितेः पुत्राणामेतत्संज्ञकानां देवानामवसा रक्षणेन । तद्धेतुभूते-

नेत्यर्थः। नूतनेनाद्यतनेन शंतमेन। शं सुखं। अतिशयेन तत्करणेन शर्मणा। शर्मेति गृहनामैतत्। गृहेण सक्षीमहि। वयं संगच्छेमहि। तुरासस्तुरास्त्वरिता आदित्याः श्रोषमाणा अस्मदीयानि स्तोत्राणि शृण्वंतो यज्ञं यष्टारमिमं जनमनागास्त्वेऽनपराधत्वे चादितित्वेऽदीनत्वे च दधतु। स्थापयंतु॥

आदित्यासो अदितिरित्यादित्यग्रहस्य याज्या। सूचितं च। आदित्यासो अदितिर्मादयंतामिति नैतं ग्रहमीक्षेत हूयमानं। आ० ५.१७.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया॥

आ॒दि॒त्यासो॒ अदि॑तिर्मादयंतां मि॒त्रो अ॑र्य॒मा वरु॑णो॒ रजि॑ष्ठाः।
अ॒स्माकं॑ संतु॒ भुव॑नस्य गो॒पाः पिबं॑तु॒ सोम॒मव॑से नो अ॒द्य॥२॥

आ॒दि॒त्यासः॑। अदि॑तिः। मा॒द॒यं॒तां॒। मि॒त्रः। अ॒र्य॒मा। वरु॑णः। रजि॑ष्ठाः।
अ॒स्माकं॑। सं॒तु॒। भुव॑नस्य। गो॒पाः। पिबं॑तु। सोमं॑। अव॑से। नः॒। अ॒द्य॥२॥

आदित्यास आदित्या देवा अदितिस्तेषां माता च। यद्वादितिरिति देवविशेषणं। अदितिरदितयोऽदीना रजिष्ठा अतिशयेन ऋजवो मित्रोऽर्यमा वरुणश्चैतत्संज्ञका मादयंतां। तृप्ताः संतु। भुवनस्य सर्वस्य जगतो गोपा रक्षका एवंभूता देवा अस्माकं संतु। अस्माकमेव रक्षका भवंत्वित्यर्थः। अद्यास्मिन्दिने नोऽस्माकमवसे रक्षणाय सोममस्माभिरभिषुतं पिबंतु॥

॥ अथ तृतीया॥

आ॒दि॒त्या विश्वे॑ म॒रुत॑श्च॒ विश्वे॑ दे॒वाश्च॒ विश्व॑ ऋ॒भव॑श्च॒ विश्वे॑।
इंद्रो॑ अ॒ग्निर॒श्विना॑ तुष्टुवा॒ना यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः॥३॥

आ॒दि॒त्याः। विश्वे॑। म॒रुतः॑। च॒। विश्वे॑। दे॒वाः। च॒। विश्वे॑। ऋ॒भवः॑। च॒। विश्वे॑।
इंद्रः॑। अ॒ग्निः। अ॒श्विना॑। तु॒स्तु॒वा॒नाः। यू॒यं। पा॒त॒। स्व॒स्तिऽभिः॑। सदा॑। नः॒॥३॥

आदित्या अदितेः पुत्रा विश्वे सर्वे द्वादशसंख्याका अर्का विश्वे मरुतश्च सर्व एकोनपंचाशत्संख्योपेताश्च विश्वे देवाश्च विश्व ऋभवश्चेंद्रोऽग्निरश्विनाश्विनावेतत्संज्ञका एवंभूता ये देवास्तुष्टुवाना अस्माभिः स्तुता बभूवुः सर्वे ते देवा यूयं सदा सर्वदा नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्याणैः पात। रक्षत॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थेऽष्टादशो वर्गः॥

आदित्यासो अदितय इति तृचात्मकमेकोनविंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमादित्यदेवताकं। आदित्यास इत्यनुक्रमणिका ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आदित्यासो अदितयः स्याम पूर्देवत्रा वसवो मर्त्यत्रा ।
सनेम मित्रावरुणा सनंतो भवेम द्यावापृथिवी भवंतः ॥१॥
आदित्यासः । अदितयः । स्याम । पूः । देवऽत्रा । वसवः । मर्त्यऽत्रा ।
सनेम । मित्रावरुणा । सनंतः । भवेम । द्यावापृथिवी इति । भवंतः ॥१॥

हे आदित्यास आदित्या देवाः ॥ व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वाभावः ॥ यद्वादित्यानामिम आदित्याः ॥ तस्येदमित्यर्थे प्राग्दीव्यतीयो ण्यप्रत्ययः ॥ आदित्यानां शेषभूता वयमदितयोऽखंडनीयाः स्याम । भवेम । देवत्रा देवेषु वसवो वासका देवा युष्मदीयं पूः पालनं मर्त्यत्रा मनुष्येष्वस्मासु भवतु। हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ सनंतो युवां संभजंतो वयं सनेम। युवाभ्यां दत्तं धनं संभजेमहि। हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ युवयोः प्रसादाद्वयं भवंतो भवेम। भूतिमंतः स्याम ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो मामहंत शर्म तोकाय तनयाय गोपाः ।
मा वो भुजेमान्यजातमेनो मा तत्कर्म वसवो यच्चयध्वे ॥२॥
मित्रः। तत्। नः। वरुणः। ममहंत। शर्म। तोकाय। तनयाय। गोपाः।
मा। वः। भुजेम। अन्यऽजातं। एनः। मा। तत्। कर्म। वसवः। यत्। चयध्वे ॥२॥

मित्रो वरुणोऽहर्निशाभिमानिनौ देवावेतदाद्याः सर्व आदित्या नोऽस्मभ्यं तत्प्रसिद्धं शर्म सुखं ममहंत। मंहतिर्दानकर्मा। ददतु। गोपा विश्वस्य रक्षकास्ते देवास्तोकायास्मदीयाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शर्म प्रयच्छंतु। अथ प्रत्यक्षस्तुतिः। हे देवा वो युष्मदीया वयमन्यजातमन्येनोत्पादितमेनः पापं मा भुजेम। मा भुक्तवंतः स्याम। हे वसवो वासका देवा यद्येन युष्मदप्रियेण कर्मणा चयध्वे यूयमस्मान्नाशयत तत्तादृशं कर्म वयं मा कर्म। मा कार्ष्म ॥ लुङि करोतेरुत्तमस्य बहुवचनं। मंत्रे घसह्वरेत्यादिना च्लेर्लोपः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तुरण्यवोऽङ्गिरसो नक्षंत रत्नं देवस्य सवितुरियानाः ।
पिता च तन्नो महान्यजत्रो विश्वे देवाः समनसो जुषंत ॥३॥

तुरण्यवः । अंगिरसः । नक्षंत । रत्नं । देवस्य । सवितुः । इयानाः ।
पिता । च । तत् । नः । महान् । यजत्रः । विश्वे । देवाः । सऽमनसः । जुषंत ॥३॥

तुरण्यवो यज्ञादिकर्मसु त्वरिता अंगिरस एतन्नामका ऋषय इयानाः सवितारं याचमानाः संतः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य संबंधि रत्नं रमणीयं यद्धनं नक्षंत आप्नुवंत । उत्तरार्धगततच्छब्दापेक्षया यच्छब्दोऽत्राध्याह्रियते । यजत्रो यजनशीलो महान् प्रभूतः पिता च वसिष्ठस्य पितृभूतो वरुणः । यद्वा सर्वेषां पिता प्रजापतिर्विश्वे सर्वे देवाः समनसः समानमनस्कास्तत्तादृशं रत्नं नोऽस्मान् जुषंत । सेवयंतु । यद्वा नोऽस्मभ्यं ददतु ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थ एकविंशो वर्गः ॥

प्र द्यावा यज्ञैरिति तृचात्मकं विंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं द्यावापृथिव्यं । अनुक्रम्यते च । प्र द्यावा द्यावापृथिव्यमिति ॥ चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं द्यावापृथिव्यनिविद्धानं । सूचितं च । आ देवो यातु प्र द्यावेति वासिष्ठं । आ॰ ८.८. । इति ॥ द्यावापृथिव्ये पशौ वपापुरोडाशयोः प्र द्यावेति द्वे ऋचौ याज्ये । सूचितं च । प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिरिति द्वे । आ॰ ३.८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिः सबाध ईळे बृहती यजत्रे ।
ते चिद्धि पूर्वे कवयो गृणंतः पुरो मही दधिरे देवपुत्रे ॥१॥

प्र । द्यावा । यज्ञैः । पृथिवी इति । नमःऽभिः । सऽबाधः । ईळे । बृहती इति । यजत्रे इति ।
ते इति । चित् । हि । पूर्वे । कवयः । गृणंतः । पुरः । मही इति । दधिरे । देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे ॥१॥

यजत्रे यजनीये बृहती बृहत्यौ महत्यौ द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ यज्ञैर्यागैर्नमोभिः स्तोत्रैश्चाहं स्तोता सबाधो बाधासहितः । ऋत्विजां संबाधयुक्त इत्यर्थः । प्र ईळे । प्रकर्षेण स्तौमि । मही महत्यौ देवपुत्रे । देवाः पुत्रा ययोस्ते । ते चिद्धि

तादृश्यौ खल्वपि द्यावापृथिव्यौ पूर्वे पुरातनाः कवयो गृणंतः स्तुवंतः पुरो दधिरे । पुरस्तात्स्थापयामासुः ॥

आग्रयणे द्यावापृथिव्यैककपालस्य प्र पूर्वजे इति याज्या । सूचितं च । मही द्यौः पृथिवी च नः प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिः ।आ॰ २.९.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया ॥

प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिर्गीर्भिः कृणुध्वं सदने ऋतस्य ।
आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन जनेन यातं महि वां वरूथं ॥२॥
प्र। पूर्वजे इति पूर्वऽजे। पितरा। नव्यसीभिः। गीःऽभिः। कृणुध्वं। सदने इति। ऋतस्य।
आ। नः। द्यावापृथिवी इति। दैव्येन। जनेन। यातं। महि। वां। वरूथं ॥२॥

हे अस्मदीयाः स्तोतारो यूयं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्ऋतस्य यज्ञस्य सदने स्थानभूते पूर्वजे पूर्वं प्रजाते पितरा पितरौ विश्वस्य मातापितृभूते द्यावापृथिव्यौ प्रकृणुध्वं । पुरस्कुरुत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ युवां दैव्येन देवसंबंधिना जनेन सह नोऽस्मानभ्यायातं । आगच्छतं । किमर्थमायातमित्युच्यते । वां युवयोर्वरूथमस्माभिर्वरणीयं महि महत् । यद्धनमस्तीति शेषः । तद्धनमस्मभ्यं दीयतामित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उतो हि वां रत्नधेयानि संति पुरूणि द्यावापृथिवी सुदासे ।
अस्मे धत्तं यदसदस्कृधोयु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥
उतो इति। हि। वां। रत्नऽधेयानि। संति। पुरूणि। द्यावापृथिवी इति। सुऽदासे।
अस्मे इति। धत्तं। यत्। असत्। अस्कृधोयु। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥३॥

उतो ह्यपि च खलु हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ वां युवयोः सुदासे शोभनहविर्दानाय यजमानाय देयानि पुरूणि बहूनि रत्नधेयानि रमणीयानि धनानि संति । भवंति । तेषां मध्ये यद्धनमस्कृधोयु । कृधुको ह्रस्वः । अह्रस्वमनल्पमसत् भवेत् तद्धनमस्मे अस्मभ्यं धत्तं । प्रयच्छतं । हे द्यावापृथिव्यौ यूयं युवां नोऽस्मान् सर्वदा कल्याणैः पात । पालयतं ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे विंशो वर्गः ॥

वास्तोष्पत इति तृचात्मकमेकविंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वास्तोष्पत्यं। तथा चानुक्रम्यते। वास्तोष्पते वास्तोष्पत्यमिति॥ स्मार्ते गृहनिर्माणे वास्तोष्पत इति चतसृभिः प्रत्यृचं जुहुयात्। सूचितं च। वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मानिति चतसृभिः प्रत्यृचं हुत्वा। गृ० सू० २.९.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मान्स्वावेशो अनमीवो भवा नः।
यत्त्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे॥१॥
वास्तोः। पते। प्रति। जानीहि। अस्मान्। सुऽआवेशः। अनमीवः। भव। नः।
यत्। त्वा। ईमहे। प्रति। तत्। नः। जुषस्व। शं। नः। भव। द्विऽपदे। शं। चतुःऽपदे॥१॥

हे वास्तोष्पते गृहस्य पालयितर्देव त्वमस्मान् त्वदीयान् स्तोतॄनिति प्रतिजानीहि। प्रबुध्यस्व। तदनंतरं नोऽस्माकं स्वावेशः शोभननिवेशोऽनमीवोऽरोगकृच्च भव। किंच वयं त्वा त्वां यद्धनमीमहे याचामहे त्वमपि तद्धनं नोऽस्मभ्यं प्रतिजुषस्व। प्रयच्छ। अपि च नोऽस्माकं द्विपदे पुत्रपौत्रादिजनाय शं सुखकरो भव। चतुष्पदेऽस्मदीयाय गवाश्वादिवर्गाय च शं सुखकरो भव॥

॥ अथ द्वितीया॥

वास्तोष्पते प्रतरणो न एधि गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिंदो।
अजरासस्ते सख्ये स्याम पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व॥२॥
वास्तोः। पते। प्रऽतरणः। नः। एधि। गयऽस्फानः। गोभिः। अश्वेभिः। इंदो इति।
अजरासः। ते। सख्ये। स्याम। पिताऽइव। पुत्रान्। प्रति। नः। जुषस्व॥२॥

हे वास्तोष्पते गृहस्य पालयितर्देव त्वं नोऽस्माकं प्रतरणः प्रवर्धको गयस्फानो गयस्यास्मदीयस्य धनस्य स्फाययिता प्रवर्धक एधि। भव। हे इंदो सोमवदाह्लादक ते त्वया सह सख्ये सति वयं गोभिः पशुभिरश्वेभिरश्वैश्च सहिता अजरासो जरारहिताः स्याम। भवेम। विनाशरहिता इत्यर्थः। पितेव पुत्रान्। यथा पिता पुत्रान्रक्षकत्वेन सेवते तथा त्वमपि नोऽस्मान्प्रतिजुषस्व। सेवस्व॥

॥ अथ तृतीया ॥

वास्तोष्पते शग्मया संसदा ते सक्षीमहि रण्वया गातुमत्या ।
पाहि क्षेम उत योगे वरं नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

वास्तोः । पते । शग्मया । संऽसदा । ते । सक्षीमहि । रण्वया । गातुऽमत्या ।
पाहि । क्षेमे । उत । योगे । वरं । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥३॥

हे वास्तोष्पते देव शग्मया सुखकर्या रण्वया रमणीयया गातुमत्या धनवत्या ते त्वया देयया संसदा स्थानेन सक्षीमहि । वयं संगच्छेमहि । त्वमपि क्षेमे प्राप्तस्य रक्षण उतापि च योगेऽप्राप्तस्य प्रापणे वरं वरणीयं नोऽस्मदीयं धनं पाहि । रक्ष । हे वास्तोष्पते यूयं त्वं नोऽस्मान् सर्वदा कल्याणैः पात । पाहि ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे एकविंशो वर्गः ॥

अमीवहेत्यष्टर्चं द्वाविंशं सूक्तं । आद्या गायत्री पंचमाद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभो द्वितीयाद्यास्तिस्र उपरिष्टाद्बृहत्यः । त्र्यष्टका चतुर्थद्वादशकी बृहतीति तल्लक्षणयोगात् । आद्या वास्तोष्पतिदेवताका शिष्टा ऐंद्र्यः । तथा चानुक्रांतं । अमीवहाष्टौ वास्तोष्पत्याद्या गायत्री शेषास्त्र्युपरिष्टाद्बृहत्यादयोऽनुष्टुभः प्रस्वापिन्य उपनिषदिति ॥ गतो विनियोगः ॥ बृहद्देवतायां यदुक्तं तदिह लिख्यते ॥ वरुणस्य गृहान्रात्रौ वसिष्ठः स्वप्नमाचरन् । प्रविवेशाथ तं तत्र श्वा नदन्नभ्यवर्तत ॥ क्रंदंतं सारमेयं स धावंतं दष्टुमुद्यतं । यदर्जुनेति च द्वाभ्यां सांतयित्वा ह्यसूषुपत् । एवं प्रस्थापयामास जनमन्यं च वारुणमिति ॥ अत्र केचित्पुनरेवमाहुः ॥ आसां प्रस्वापिनित्वं तु कथासु परिकल्प्यते । वसिष्ठस्तृषितोऽन्नार्थी चिरात्रालब्धभोजनः । चतुर्थरात्रौ चौर्यार्थं वारुणं गृहमेत्यनु ॥ कोष्ठागारे प्रवेशाय पालकश्वादिसुप्तये । यदर्जुनेति सप्तर्चं ददर्श च जजाप चेति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन् । सखा सुशेव एधि नः ॥१॥

अमीवऽहा । वास्तोः । पते । विश्वा । रूपाणि । आऽविशन् । सखा । सुऽशेवः ।
एधि । नः ॥१॥

हे वास्तोष्पते गृहस्य पालकैतत्संज्ञक देव अमीवहामीवानां रोगाणां ना-

शकस्त्वं विश्वा विश्वानि बहूनि रूपाण्याविशन् प्रविशन्। यद्यद्रूपं कामयंते तत्तद्देवा विशंति। नि॰ १०.१७.। इति यास्कः। नोऽस्माकं सखा मित्रभूतः सुशेवः सुष्ठु सुखकर एधि। भव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदर्जुन सारमेय दतः पिशंग यच्छसे।

वीव भ्राजंत ऋष्टय उप स्रक्केषु बप्सतो नि षु स्वप ॥२॥

यत्। अर्जुन। सारमेय। दतः। पिशंग। यच्छसे।

विऽइव। भ्राजंते। ऋष्टयः। उप। स्रक्केषु। बप्संतः। नि। सु। स्वप ॥२॥

हे अर्जुन श्वेत हे सारमेय। सरमा नाम देवशुनी। तस्याः कुलोद्भव हे पिशंग केषु चिदंगेषु पिंगलवर्ण एवंभूत हे शुनक त्वं दतो दंतान्यद्यदा यच्छसे विवृणोषि। अस्मान्दष्टुमित्यर्थः। तदानीं वीव भ्राजंत ऋष्टयः। यथायुधानि विशेषेण भासंते तथोपास्मत्समीपे बप्सतो भक्षयतस्तव दंताः स्रक्केषु स्रक्कासु भासंते। स्रक्काशब्द ओष्ठदेशविशेषवाचीत्यर्थः। तथाभूतस्त्वमिदानीं सु सुष्ठु नि स्वप। नितरां निद्रां कुरु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स्तेनं राय सारमेय तस्करं वा पुनःसर।

स्तोतॄनिंद्रस्य रायसि किमस्मान्दुच्छुनायसे नि षु स्वप ॥३॥

स्तेनं। राय। सारमेय। तस्करं। वा। पुनःऽसर।

स्तोतॄन्। इंद्रस्य। रायसि। किं। अस्मान्। दुच्छुनऽयसे। नि। सु। स्वप ॥३॥

हे पुनःसर। गतमेव देशं पुनः सरतीति पुनःसरः। तादृग्भूत हे सारमेय त्वं स्तेनं। प्रच्छन्नधनापहारी स्तेनः। तं। तस्करं। प्रत्यक्षधनापहारी तस्करः। तं वा राय। गच्छ। इंद्रस्य स्तोतॄनस्मान् किं रायसि। गच्छसि। अस्मान्दुच्छुनायसे। किं बाधसे। नि षु स्वप। अत्यंतं निद्रां कुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं सूकरस्य दर्दृहि तव दर्दर्तु सूकरः।

स्तोतॄनिंद्रस्य रायसि किमस्मान्दुच्छुनायसे नि षु स्वप ॥४॥

त्वं । सूकरस्य । दर्हहि । तव । दर्दर्तु । सूकरः ।

स्तोतॄन् । इंद्रस्य । रायसि । किं । अस्मान् । दुच्छुनऽयसे । नि । सु । स्वप ॥४॥

हे सारमेय त्वं सूकरस्य वराहस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ दर्हहि । विदारय । सूकरोऽपि तव दर्दर्तु । विदारयतु । युवयोर्नित्यवैरित्वात् । अस्मान्मा दशेत्यर्थः ॥ स्तोतॄनित्यर्धर्चः पूर्वस्यामृचि व्याख्यातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सस्तु माता सस्तु पिता सस्तु श्वा सस्तु विश्पतिः ।

ससंतु सर्वे ज्ञातयः सस्त्वयमभितो जनः ॥५॥

सस्तु । माता । सस्तु । पिता । सस्तु । श्वा । सस्तु । विश्पतिः ।

ससंतु । सर्वे । ज्ञातयः । सस्तु । अयं । अभितः । जनः ॥५॥

हे सारमेय माता त्वदीया जननी सस्तु । स्वपतु । पिता च सस्तु । श्वा सारमेयो भवान् सस्तु । विश्पतिर्जामाता यद्वा विशां जनानां पालको गृही सस्तु । सर्वे ज्ञातयो बंधवोऽपि ससंतु । स्वपंतु । अभितः परितः स्थितोऽयमपि सर्वो जनः सस्तु । स्वपतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

य आस्ते यश्च चरति यश्च पश्यति नो जनः ।

तेषां सं हन्मो अक्षाणि यथेदं हर्म्यं तथा ॥६॥

यः । आस्ते । यः । च । चरति । यः । च । पश्यति । नः । जनः ।

तेषां । सं । हन्मः । अक्षाणि । यथा । इदं । हर्म्यं । तथा ॥६॥

यो जन आस्ते अस्मिन्प्रदेशे तिष्ठति । यश्च चरति गच्छति । यश्च जनो नोऽस्मान्पश्यति एवंभूतानां तेषां जनानामक्षाणींद्रियाणि संहन्मः । संहनाम । संहतिर्निमीलनं । निमीलयामेत्यर्थः । इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं हर्म्यं प्रासादादिस्थावरात्मकं वस्तुजातं यथा निश्चलं भवति तथेमे सर्वे जना निश्चला भवंत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सहस्रशृंगो वृषभो यः समुद्रादुदाचरत् ।

तेना सहस्येना वयं नि जनान्त्स्वापयामसि ॥७॥

सहस्रऽशृंगः । वृषभः । यः । समुद्रात् । उत्ऽआचरत् ।

तेन । सहस्येन । वयं । नि । जनान् । स्वापयामसि ॥७॥

सहस्रशृंगः सहस्रकिरणो वृषभो कामानां वर्षिता यः सूर्यः समुद्रादंबुधेः सकाशादुदाचरत् उदागच्छति सहस्येनाभिभविचा तेन सूर्येण वयं स्तोतारो जनान् सर्वान्निष्वापयामसि । नितरां स्वापयामः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्रोष्ठेशया वह्येशया नारीर्यास्तल्पशीवरीः ।

स्त्रियो याः पुण्यगंधास्ताः सर्वाः स्वापयामसि ॥८॥

प्रोष्ठेऽशयाः । वह्येऽशयाः । नारीः । याः । तल्पऽशीवरीः ।

स्त्रियः । याः । पुण्यऽगंधाः । ताः । सर्वाः । स्वापयामसि ॥८॥

या यादृश्यो नारीर्नार्यः स्त्रियः प्रोष्ठेशयाः प्रांकणे शयानाः । या वह्येशयाः । वह्यं वाहनं । तस्मिन् शयानाः । यास्तल्पशीवरीस्तल्पशयाः । याः स्त्रियः पुण्यगंधा मंगल्यगंधाः तास्तादृशीः सर्वाः स्त्रीः स्वापयामसि । वयं निद्रां कारयामः ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ इति सप्तमे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र क ईं व्यक्ता इति पंचविंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं मरुद्देवताकं । आद्या एकादश द्विपदा विंशत्यक्षरा विराजः शिष्टाश्चतुर्दश त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । क ईं पंचाधिका मारुतं ह्याद्या एकादश द्विपदा इति ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहन्याग्निमारुते शस्त्र इदं मारुतनिविद्धानं । सूत्र्यते हि । वैश्वानरस्य सुमतौ क ईं व्यक्ता नरः । आ॰ ८.८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

क ईं व्यक्ता नरः सनीळा रुद्रस्य मर्या अधा स्वश्वाः ॥१॥

के । ईं । विऽअंक्ताः । नरः । सऽनीळाः । रुद्रस्य । मर्याः । अध । सुऽअश्वाः ॥१॥

व्यक्ताः कांतियुक्ता नरो नेतारः सनीळाः समानौकसो रुद्रस्य महादेवस्य पुत्रा मर्या मर्येभ्यो नृभ्यो हिता अधापि च स्वश्वाः शोभनवाहा ईमिम एवंभूताः के भवंतीति रूपातिशयाहृषिराश्चर्येणाह ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नकिर्ह्येषां जनूंषि वेद ते अंग विद्रे मिथो जनित्रं ॥२॥

नकिः। हि। एषां। जनूंषि। वेद। ते। अंग। विद्रे। मिथः। जनित्रं ॥२॥

एषां मरुतां जनूंषि जन्मानि नकिर्हि वेद। कश्चिदपि न खलु जानाति। ते तादृशा मरुतो मिथः परस्परं जनित्रं रुद्रपृश्निभ्यां सकाशात्प्रादुर्भूतं स्वकीयं जन्मांग विद्रे। स्वयमेव विदंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अभि स्वपूभिर्मिथो वपंत वातस्वनसः श्येना अस्पृध्रन् ॥३॥

अभि। स्वऽपूभिः। मिथः। वपंत। वातऽस्वनसः। श्येनाः। अस्पृध्रन् ॥३॥

मरुतः स्वपूभिः स्वकीयैः पवनैः संचरणैः स्वयमेव संचरंतो मिथः परस्परमभिवपंत। संगच्छंते। अपि च वातस्वनसो वायुवत्स्वनंतः शब्दायमानाः श्येनाः। श्यैङ् गताविति धातो रूपं। गमनशीलाः। यद्वा श्येना इति लुप्तोपममेतत्। श्येनाः पक्षिणः। तद्वद्गच्छंतोऽस्पृध्रन्। परस्परं रूपसौंदर्यादिभिः स्पर्धंते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एतानि धीरो निण्या चिकेत पृश्निर्यदूधो मही जभार ॥४॥

एतानि। धीरः। निण्या। चिकेत। पृश्निः। यत्। ऊधः। मही। जभार ॥४॥

धीरो धीमान् शास्त्रज्ञो जनो निण्या निण्यानि श्वेतवर्णान्येतानि मरुदात्मकानि भूतानि चिकेत। जानीयात्। किंतु न सर्वे जना जानंतीत्यर्थः। मही महती पृश्निर्मरुतां जननी यत् यानि मरुदात्मकानि भूतान्यूध ऊधन्यंतरिक्षे स्वकीये जठरे वा जभार बभार एतानि चिकेतेति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सा विट् सुवीरा मरुद्भिरस्तु सनात्सहंती पुष्यंती नृम्णं ॥५॥

सा। विट्। सुऽवीरा। मरुत्ऽभिः। अस्तु। सनात्। सहंती। पुष्यंती। नृम्णं ॥५॥

सा विट् सा प्रजा मरुतः परिचरति। सा प्रजा मरुद्भिर्हेतुभिः सनात् चिरात्सहंती शत्रूनभिभवंती नृम्णं धनं बलं वा पुष्यंती लभंती सुवीरा शोभनपुत्रयुक्तास्तु। भवतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यामं॒ येष्ठाः॑ शु॒भा शोभि॑ष्ठाः श्रि॒या संमि॑श्ला॒ ओजो॑भिरु॒ग्राः ॥६॥

यामं॑। येष्ठाः॑। शु॒भा। शोभि॑ष्ठाः। श्रि॒या। सम्ऽमि॑श्लाः। ओजः॑ऽभिः। उ॒ग्राः ॥६॥

मरुतो यामं यातव्यं गंतव्यं प्रदेशं येष्ठा यातृतमा अतिशयेन गंतारः शुभालंकारेण शोभिष्ठा अतिशयेन शोभायुक्ताः श्रिया कांत्या संमिश्लाः संगच्छमाना ओजोभिर्बलैरुग्रा उद्गूर्णाः। एवंभूता भवंतीति शेषः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उ॒ग्रं व॒ ओजः॑ स्थि॒रा शवां॒स्यधा॑ म॒रुद्भि॑र्ग॒णस्तुवि॑ष्मान् ॥७॥

उ॒ग्रं। वः॒। ओजः॑। स्थि॒रा। शवां॑सि। अध॑। म॒रुत्ऽभिः॑। ग॒णः। तुवि॑ष्मान् ॥७॥

हे मरुतो वो युष्माकमोजस्तेज उग्रमुद्गूर्णं भवतु। शवांसि युष्मदीयानि बलानि स्थिरा स्थिराणि कैश्चिदनपहर्तव्यानि भवंतु। अधापि च मरुद्भिर्गणो मरुतां संघस्तुविष्मान् वृद्धिमान्भवतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शु॒भ्रो वः॒ शुष्मः॒ क्रुध्मी॒ मनां॑सि॒ धुनि॒र्मुनि॑रिव॒ शर्ध॑स्य धृ॒ष्णोः ॥८॥

शु॒भ्रः। वः॒। शुष्मः॑। क्रुध्मी॑। मनां॑सि। धुनिः॑। मुनिः॑ऽइव। शर्ध॑स्य। धृ॒ष्णोः ॥८॥

हे मरुतो वो युष्माकं शुष्मो बलं शुभ्रः सर्वतः शोभमानं। किंच वो मनांसि क्रुध्मी संग्रामेषु शत्रुहननार्थं क्रोधनशीलानि। धृष्णोर्धर्षणशीलस्य शर्धस्य बलवतो युष्मदीयस्य गणस्य धुनिर्वृक्षादीनां कंपयितुवेगो मुनिरिव। मननान्मुनिः स्तोता। स यथा बहुविधं शब्दमुत्पादयति एवं बहुविधशब्दस्योत्पादक इत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सने॑म्य॒स्मद्युयोत॑ दि॒द्युं मा वो॑ दु॒र्मति॑रि॒ह प्रण॑ङ्नः ॥९॥

सने॑मि। अ॒स्मत्। यु॒योत॑। दि॒द्युं। मा। वः॒। दुः॒ऽम॒तिः। इ॒ह। प्रण॑क्। नः॒ ॥९॥

[हे मरुतः सनेमि पुराणं दिद्युमायुधमस्मदस्मत्तो युयोत। पृथक्कुरुत। वो युष्मदीया दुर्मतिः क्रूरमतिरिहास्मिन्कर्मणि नोऽस्मान्मा प्रणक्। मा व्याप्नोतु ॥]

॥ अथ दशमी ॥

प्रिया वो नाम हुवे तुराणामा यत्तृपन्मरुतो वावशानाः ॥१०॥

प्रिया। वः। नाम। हुवे। तुराणां। आ। यत्। तृपत्। मरुतः। वावशानाः ॥१०॥

[हे मरुतः तुराणां शत्रूणां हिंसकानां त्वरावतां वा वो युष्माकं प्रिया प्रियेण नाम नाम्नाहुवे। आह्वयामि। यद्येनानेन वावशानाः कामयमानाः संतस्तृपत् तृप्तिं गच्छंति ॥]

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स्वायुधास इष्मिणः सुनिष्का उत स्वयं तन्वः शुंभमानाः ॥११॥

सुऽआयुधासः। इष्मिणः। सुऽनिष्काः। उत। स्वयं। तन्वः। शुंभमानाः ॥११॥

स्वायुधासः स्वायुधाः शोभनास्त्रा इष्मिणो गंतारः सुनिष्काः शोभनालंकारा उतापि च तन्वः स्वकीयानि शरीराणि शुंभमानाः स्वयमेव शोभयंतो मरुत एवंभूता भवंतीत्यर्थः ॥

मारुते पशौ शुची वो हव्येति वपाया अनुवाक्या। सूचितं च। शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां नू ष्ठिरं मरुतः। आ॰ ३.७.। इति ॥

॥ तत्रैषा द्वादशी ॥

शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः।

ऋतेन सत्यमृतसाप आयञ्छुचिजन्मानः शुचयः पावकाः ॥१२॥

शुची। वः। हव्या। मरुतः। शुचीनां। शुचिं। हिनोमि। अध्वरं। शुचिऽभ्यः।

ऋतेन। सत्यं। ऋतऽसापः। आयन्। शुचिऽजन्मानः। शुचयः। पावकाः ॥१२॥

हे मरुतः शुचीनां शुद्धानां वो युष्माकं शुची शुचीनि हव्या हव्यानि हवींषि भवंतु। शुचिभ्यः प्रकाशमानेभ्यो युष्मभ्यं शुचिं शुद्धमध्वरं यागं हिनोमि। अहं प्रेरयामि। ऋतसाप ऋतमुदकं स्पृशंतो मरुत ऋतेन सत्येनैव सत्यमायन्।

गच्छंति । कीदृशाः । शुचिजन्मानः शोभनजननाः शुचयो दीप्यमानाः पावकाः शोधका एवंभूता गच्छंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अंसेष्वा मरुतः खादयो वो वक्षःसु रुक्मा उपशिश्रियाणाः ।

वि विद्युतो न वृष्टिभी रुचाना अनु स्वधामायुधैर्यच्छमानाः ॥१३॥

अंसेषु । आ । मरुतः । खादयः । वः । वक्षःऽसु । रुक्माः । उपऽशिश्रियाणाः ।

वि । विऽद्युतः । न । वृष्टिऽभिः । रुचानाः । अनु । स्वधां । आयुधैः । यच्छमानाः ॥१३॥

हे मरुतोऽंसेषु युष्मदीयेषु स्कंधप्रदेशेषु खादयोऽलंकारविशेषाः । आमुक्ता भवंतीति शेषः । सुरुक्माः सुष्ठु रोचमाना हारा वो युष्मदीयं वक्ष उरःप्रदेशमुपशिश्रियाणा आश्रिता भवंति । किंच हे मरुतो वृष्टिभिर्वर्षैः सार्धं विद्युतो न तडितो यथा रुचाना रोचमानास्तादृग्भूता यूयमायुधैर्मेघताडनैः स्वधामुदकमनुयच्छमानाः प्रयच्छंतो विचरथेति शेषः ॥

गृहमेधीये प्र बुध्न्या व इति प्रधानस्य याज्या । सूचितं च । प्र बुध्न्या व ईरते महांसीति पुष्टिमंतौ विराजौ संयाज्ये । आ॰ २. १८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

प्र बुध्न्या व ईरते महांसि प्र नामानि प्रयज्यवस्तिरध्वं ।

सहस्रियं दम्यं भागमेतं गृहमेधीयं मरुतो जुषध्वं ॥१४॥

प्र । बुध्न्या । वः । ईरते । महांसि । प्र । नामानि । प्रऽयज्यवः । तिरध्वं ।

सहस्रियं । दम्यं । भागं । एतं । गृहऽमेधीयं । मरुतः । जुषध्वं ॥१४॥

हे मरुतो वो युष्मदीयानि बुध्न्या बुध्न्यान्यंतरिक्षे भवानि महांसि तेजांसि प्रेरते । प्रकर्षेण गच्छंति । किंच हे प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्टव्या मरुतो यूयं नामानि । पांसून्नमयंतीति नामान्युदकानि । तिरध्वं । वर्धयत । हे मरुतो यूयं सहस्रियं सहस्रसंख्याकं दम्यं दमे गृहे भवं गृहमेधीयं गृहमेधिगुणेभ्यो युष्मभ्यं देयमेतमेतादृशं भागं जुषध्वं । सेवध्वं । एकं भागं सहस्रियमिति कथमाह । तथा च श्रूयते । यावदेका देवता कामयते यावदेका तावदाहुतिः प्रथते न हि तदस्ति यत्तावदेव स्याद्यावज्जुहोतीति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यदि स्तुतस्य मरुतो अधीथेत्था विप्रस्य वाजिनो हवीमन् ।
मक्षू रायः सुवीर्यस्य दात नू चिद्यमन्य आदभदरावा ॥१५॥
यदि । स्तुतस्य । मरुतः । अधिऽइथ । इत्था । विप्रस्य । वाजिनः । हवीमन् ।
मक्षु । रायः । सुऽवीर्यस्य । दात । नु । चित् । यं । अन्यः । आऽदभत् । अरावा ॥१५॥

वाजिनो हविर्लक्षणान्नवतो विप्रस्य मेधाविनो मम संबंधिनि हवीमन् हविष्मति हविषा युक्ते स्तोत्रे क्रियमाणे सति हे मरुतो यूयं यदि यस्मात्कारणात् स्तुतस्य स्तुतं मदीयं स्तोत्रमित्थेत्थमनेन प्रकारेणाधीथ अवगच्छथ तस्मात्कारणात् हे मरुतो यूयं सुवीर्यस्य शोभनपुत्रोपेतस्य रायो रायं धनं ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ मक्षु शीघ्रं दात । दत्त । अरावारातिः शत्रुभूतोऽन्यो जनो यं रायं नू चिदादभत् नैवाभिहन्यात् तद्धनमस्मभ्यं दत्तेति संबंधः ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः ॥

मरुद्भ्यः क्रीळिभ्यः सप्तकपालमित्यस्यात्यास इति याज्या । सूचितं च । अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो जुष्टो दमूनाः । आ॰ २.१८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी ॥

अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो यक्षदृशो न शुभयंत मर्याः ।
ते हर्म्येष्ठाः शिशवो न शुभ्रा वत्सासो न प्रक्रीळिनः पयोधाः ॥१६॥
अत्यासः । न । ये । मरुतः । सुऽअंचः । यक्षऽदृशः । न । शुभयंत । मर्याः ।
ते । हर्म्येऽस्थाः । शिशवः । न । शुभ्राः । वत्सासः । न । प्रऽक्रीळिनः । पयःऽधाः ॥१६॥

अत्यासो न अत्याः सततगामिनोऽश्वा इव स्वंचः सुष्ठु गच्छंतो ये मरुतो यक्षदृशो न मर्या यक्षस्योत्सवस्य द्रष्टारो मनुष्या इव शुभयंत शोभंते हर्म्येष्ठा हर्म्ये स्थिताः शिशवो न कुमारा इव शुभ्राः शोभमाना वत्सासो न वत्सा इव प्रक्रीळिनः प्रकर्षेण क्रीडमानास्ते मरुतः पयोधाः पयस उदकस्य धारयितारो दातारो वा भवंति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

दशस्यंतो नो मरुतो मृळंतु वरिवस्यंतो रोदसी सुमेके ।
आरे गोहा नृहा वधो वो अस्तु सुम्नेभिरस्मे वसवो नमध्वं ॥१७॥
दशस्यंतः। नः। मरुतः। मृळंतु। वरिवस्यंतः। रोदसी इति। सुमेके इति सुऽमेके।
आरे। गोऽहा। नृऽहा। वधः। वः। अस्तु। सुम्नेभिः। अस्मे इति। वसवः। नमध्वं ॥१७॥

मरुतो नोऽस्मभ्यं दशस्यंतो धनानि प्रयच्छंतः सुमेके सुरूपे रोदसी द्यावापृथिव्यौ वरिवस्यंतः स्वमहिम्ना पूरयंतो मृळंतु। मृळयंतु। अस्मान्सुखयुक्तान् कुर्वंतु। अपि च हे वसवो वासका मरुतो गोहा गवां मेघस्थानामुदकानां भेदको नृहा नृणां शत्रूणां हंता वो युष्मदीयं वध आयुधमारेऽस्तु। अस्मत्तो दूरे भवतु। यूयमपि सुम्नेभिः सुम्नैः सुखैः सहास्मे अस्मासु नमध्वं। स्वयमेवाभिमुखा भवत ॥

मारुते पशावा वो होतेत्येषानुवाक्या। सूचितं च। आ वो होता जोहवीति सत्तः प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय। आ॰ ३. ७.। इति ॥

॥ सैषाष्टादशी ॥

आ वो होता जोहवीति सत्तः सत्राचीं रातिं मरुतो गृणानः।
य ईवतो वृषणो अस्ति गोपाः सो अद्वयावी हवते व उक्थैः ॥१८॥
आ। वः। होता। जोहवीति। सत्तः। सत्राचीं। रातिं। मरुतः। गृणानः।
यः। ईवतः। वृषणः। अस्ति। गोपाः। सः। अद्वयावी। हवते। वः। उक्थैः ॥१८॥

हे मरुतः सत्तो होतृषदने निषण्णोऽस्मदीयो होता सत्राचीं सर्वतो गमनशीलं रातिं त्वदीयं दानं गृणानः स्तुवन् वो युष्माञ्जोहवीति। भृशमाह्वयति। हे वृषणः कामानां वर्षितारो मरुतो यो होतेवतो गच्छतो व्यापारवतो यजमानस्य गोपा अस्ति युष्मदाह्वाननिमित्तेन रक्षको भवति स होताद्वयावी मायारहितः सन् वो युष्मानुक्थैः स्तोत्रैर्हवते। स्तौति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

इमे तुरं मरुतो रामयंतीमे सहः सहस आ नमंति।
इमे शंसं वनुष्यतो नि पांति गुरु द्वेषो अररुषे दधंति ॥१९॥

इ॒मे । तु॒रं । म॒रुतः॑ । र॒म॒यं॒ति॒ । इ॒मे । सहः॑ । सह॑सः । आ । न॒मं॒ति॒ ।
इ॒मे । शंसं॑ । व॒नु॒ष्य॒तः । नि । पा॒ंति॒ । गु॒रु । द्वेषः॑ । अर॑रुषे । द॒धं॒ति॒ ॥ १९॥

इम ईदृशो मरुतस्तुरं कर्मसु क्षिप्रवंतं यजमानं रमयंति । क्रीडयंति । इमे मरुतः सहः सहसा बलेन सहसो बलवतो जनानानमंति । इमे मरुतो वनुष्यतो हिंसकात्पुरुषाच्छंसं शंसकं स्तोतारं नि पांति । नितरां पालयंति । अररुषे हविरप्रयच्छते जनाय गुरु महद्द्वेषोऽप्रियं दधंति । कुर्वंति ॥

॥ अथ विंशी ॥

इ॒मे र॒ध्रं चि॒न्म॒रुतो॑ जुनंति॒ भृमिं॑ चि॒द्यथा॒ वस॑वो जु॒षंत॑ ।
अप॑ बाधध्वं वृषण॒स्तमां॑सि ध॒त्त विश्वं॒ तन॑यं तो॒कम॒स्मे ॥ २०॥
इ॒मे । र॒ध्रं । चि॒त् । म॒रुतः॑ । जु॒नं॒ति॒ । भृमिं॑ । चि॒त् । यथा॑ । वस॑वः । जु॒षंत॑ ।
अप॑ । बा॒ध॒ध्वं॒ । वृ॒ष॒णः॒ । तमां॑सि । ध॒त्त । विश्वं॑ । तन॑यं । तो॒कं । अ॒स्मे इति॑ ॥ २०॥

इमे मरुतो रध्रं चित् समृद्धमपि जनं जुनंति । प्रेरयंति । भृमिं चित् भ्रमणशीलमपि दरिद्रं जुनंति । प्रेरयंति । वसवो वासका देवा युष्मान्यथा जुषंत कामयेरन् हे वृषणः कामानां वर्षितारस्ते यूयं तमांस्यपबाधध्वं । नाशयत । अपि चास्मे अस्मभ्यं विश्वं बहुलं तोकं पुत्रं तनयं पौत्रं च धत्त । प्रयच्छत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

मा वो॑ दा॒त्रान्म॑रुतो॒ निर॑राम॒ मा प॒श्चाद्द॑घ्म रथ्यो विभा॒गे ।
आ नः॑ स्पा॒र्हे भ॑जतना वस॒व्ये॒३ यदीं॑ सुजा॒तं वृ॑षणो वो॒ अस्ति॑ ॥ २१॥
मा । वः॒ । दा॒त्रात् । म॒रुतः॒ । निः । अ॒रा॒म॒ । मा । प॒श्चात् । द॒घ्म॒ । र॒थ्यः॒ । वि॒ऽभा॒गे ।
आ । नः॒ । स्पा॒र्हे । भ॒ज॒त॒न॒ । व॒स॒व्ये॑ । यत् । ई॒ । सु॒ऽजा॒तं । वृ॒ष॒णः॒ । वः॒ । अस्ति॑ ॥ २१॥

हे मरुतो वो युष्माकं दात्राद्दानान्मा निरराम । वयं मा निर्गमाम । यूयमस्मान्परित्यज्यान्येभ्यो धनं मा दत्तेत्यर्थः । हे रथ्यो रथवंतो मरुतो विभागे युष्मदीयस्य धनस्य दाने पश्चान्मा दघ्म । दघ्यतिर्गतिकर्मा । वयं पश्चाद्भागिनो मा भूम । यूयं प्रथममस्मभ्यमेव दत्तेति यावत् । स्पार्हे स्पृहणीये वसव्ये धनसमूहे

यूयं नोऽस्मानाभजतन । भागिनः कुरुत । हे वृषणो वर्षितारो मरुतो वो युष्माकं सुजातं शोभनजनं यद्वसव्यमस्ति तस्मिन्भागिनः कुरुतेति संबंधः । ईमिति पूरणः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

सं यद्धनंत मन्युभिर्जनासः शूरा यह्वीष्वोषधीषु विक्षु ।
अध स्मा नो मरुतो रुद्रियासस्त्रातारो भूत पृतनास्वर्यः ॥२२॥

सं । यत् । हनंत । मन्युऽभिः । जनासः । शूराः । यह्वीषु । ओषधीषु । विक्षु ।
अध । स्म । नः । मरुतः । रुद्रियासः । त्रातारः । भूत । पृतनासु । अर्यः ॥२२॥

यद्यदा शूरा विक्रांता जनासो जना यह्वीषु महतीष्वोषधीषु विक्षु प्रजासु च जेतव्यासु मन्युभिः कोपैरभिमानैर्वा संहनंत संगच्छंते अध तदानीं हे रुद्रियासो रुद्रपुत्रा हे मरुतो यूयं पृतनासु युद्धेष्वर्योऽरेः शत्रोः सकाशान्नोऽस्माकं त्रातारो भूत । रक्षका भवत ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

भूरिं चक्र मरुतः पित्र्याण्युक्थानि या वंः शस्यंते पुरा चित् ।
मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साळ्हा मरुद्भिरित्सनिता वाजमर्वा ॥२३॥

भूरिं । चक्र । मरुतः । पित्र्याणि । उक्थानिं । या । वः । शस्यंते । पुरा । चित् ।
मरुत्ऽभिः । उग्रः । पृतनासु । साळ्हा । मरुत्ऽभिः । इत् । सनिता । वाजं । अर्वा ॥२३॥

हे मरुतो यूयं भूरि भूरीणि बहूनि पित्र्याण्यस्मत्पितृसंबंधीनि धनदानादीनि कर्माणि चक्र । कृतवंतो भवत । पुरा चित् पूर्वकालेऽपि वो युष्माकमुक्थानि प्रशस्यानि यानि कर्माणि प्रशस्यंते प्रख्यायंते तानि चक्रेति संबंधः । उग्र ओजस्वी पृतनासु युद्धेषु मरुद्भिर्युष्माभिर्हेतुभिः साळ्हा शत्रूणामभिभविता भवति । मरुद्भिरित् मरुद्भिर्युष्माभिरेव हेतुभिरर्वा स्तोत्रैरभिगंता वाजमन्नं सनिता संभक्ता भवति । यद्वार्वाश्वो वाजं युद्धं सनिता भवति ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अस्मे वीरो मरुतः शुष्म्यस्तु जनानां यो असुरो विधर्ता ।
अपो येन सुक्षितये तरेमाध स्वमोको अभि वः स्याम ॥२४॥

अस्मे इति । वीरः । मरुतः । शुष्मी । अस्तु । जनानां । यः । असुरः । विऽधर्ता ।
अपः । येन । सुऽक्षितये । तरेम । अध । स्वं । ओकः । अभि । वः । स्याम ॥२४॥

हे मरुतोऽस्मे अस्माकं वीरः पुत्रः शुष्म्यस्तु । बलवान्भवतु । असुरः प्रज्ञावान्यो जनानां शत्रूणां विधर्ता विधारकः । येन पुत्रेण वयं सुक्षितये सुष्ठु निवासायाप आप्नुवतः शत्रूंस्तरेम हिंसेम स पुत्रो बलवानस्त्विति पूर्वेणान्वयः । अधापि च वो युष्मदीया वयं स्वमोक आत्मीयं स्थानमभिस्याम । आतिष्ठेम ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

तन्न इंद्रो वरुणो मित्रो अग्निराप ओषधीर्वनिनो जुषंत ।
शर्मन्त्स्याम मरुतामुपस्थे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥२५॥

तत् । नः । इंद्रः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । आपः । ओषधीः । वनिनः । जुषंत ।
शर्मन् । स्याम । मरुतां । उपऽस्थे । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥२५॥

पूर्वं व्याख्यातेयं । अक्षरार्थस्तु । इंद्राद्यो देवा अस्मदीयं स्तोत्रं सेवंतां । मरुतामुपस्थाने वर्तमाना वयं सुखे स्याम । हे मरुतो यूयं सर्वदास्मानविनाशैः पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे षड्विंशो वर्गः ॥

मध्वो व इति सप्तर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं मरुद्देवताकं । मध्वः सप्तेत्यनुक्रांतं ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहन्याग्निमारुत इदं मारुतनिविद्धानं । सूचितं च । मध्वो वो नाम स प्रत्नथेत्याग्निमारुतं । आ॰ ८. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मध्वो वो नाम मारुतं यजत्राः प्र यज्ञेषु शवसा मदंति ।
ये रेजयंति रोदसी चिदुर्वी पिन्वंत्युत्सं यदयासुरुग्राः ॥१॥

मध्वः । वः । नाम । मारुतं । यजत्राः । प्र । यज्ञेषु । शवसा । मदंति ।
ये । रेजयंति । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति । पिन्वंति । उत्सं । यत् । अयासुः । उग्राः ॥१॥

हे यजत्रा यजनीया मरुतो वो युष्मदीयं मारुतं मरुत्संबंधि नाम नामधेयं मध्वो मधवो मादयितारः स्तोतारो यज्ञेषु यागेषु शवसा बलेन प्र मदंति ।

प्रकर्षेण स्तुवंति । उच्चैः स्तुवंतीत्यर्थः । ये मरुत उर्वी विस्तीर्णे रोदसी चित् द्यावापृथिव्यावपि रेजयंति कंपयंति । किंचोत्सं मेघं पिन्वंति वर्षयंति उग्रा उद्गूर्णा यत् ये मरुतोऽयासुः यांति सर्वत्र गच्छंति तेषां मरुतां युष्माकं नाम प्र मदंतीति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

निचेतारो हि मरुतो गृणंतं प्रणेतारो यजमानस्य मन्म ।
अस्माकमद्य विदथेषु बर्हिरा वीतये सदत पिप्रियाणाः ॥२॥

निऽचेतारः । हि । मरुतः । गृणंतं । प्रऽनेतारः । यजमानस्य । मन्म ।
अस्माकं । अद्य । विदथेषु । बर्हिः । आ । वीतये । सदत । पिप्रियाणाः ॥२॥

ये मरुतो गृणंतं स्तुवंतं जनं निचेतारो हि मृगयमाणा भवंति खलु । अपि च यजमानस्य मन्माभिमतं कामं प्रणेतारश्च भवंति । अपरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुतो यूयं पिप्रियाणाः प्रीयमाणाः संतोऽद्यास्मिन्दिवसेऽस्माकं विदथेषु यज्ञेषु वीतये सोमस्य भक्षणाय बर्हिर्बर्हिषि कुशमय आसदत । आसीदत । उपविशत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

नैतावदन्ये मरुतो यथेमे भ्राजंते रुक्मैरायुधैस्तनूभिः ।
आ रोदसी विश्वपिशः पिशानाः समानमंज्यंजते शुभे कं ॥३॥

न । एतावत् । अन्ये । मरुतः । यथा । इमे । भ्राजंते । रुक्मैः । आयुधैः । तनूभिः ।
आ । रोदसी इति । विश्वऽपिशः । पिशानाः । समानं । अंजि । अंजते । शुभे । कं ॥३॥

इम ईदृशा मरुतो यथा यत्परिमाणं धनादिकं ददति अन्ये मरुद्व्यतिरिक्ता देवा एतावद्धनादिकं न दद्युरित्यर्थः । ते च रुक्मै रोचमानैराभरणैरायुधैः स्वकीयास्त्रैस्तनूभिरात्मीयैः केवलैरंगैश्च भ्राजंते । सर्वदा भासंते । कश्चिदेकवाक्यतामाह । यथेमे मरुतो रुक्मादिभिर्भ्राजंते नैतावदेतद्व्यतिरिक्ता भ्राजंत इति । अपि च रोदसी द्यावापृथिव्यौ पिशानाः प्रकाशयंतो विश्वपिशो व्याप्तदीप्तय एवंभूता मरुतः शुभे शोभायै समानं सदृशरूपमंज्याभरणमांजते । स्वकीयावयवेष्वभिव्यक्तीकुर्वंति । कमिति पूरणः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋधक्सा वो मरुतो दिद्युदस्तु यद्व आगः पुरुषता कराम ।
मा वस्तस्यामपि भूमा यजत्रा अस्मे वो अस्तु सुमतिश्चनिष्ठा ॥४॥
ऋधक् । सा । वः । मरुतः । दिद्युत् । अस्तु । यत् । वः । आगः । पुरुषता । कराम ।
मा । वः । तस्यां । अपि । भूम । यजत्राः । अस्मे इति । वः । अस्तु । सुऽमतिः । चनिष्ठा ॥४॥

हे मरुतो वो युष्मदीया सा प्रसिद्धा दिद्युद्धेतिर्ऋधगस्तु । अस्मत्तः पृथग्भवतु । यत् यद्यपि वयं वो युष्माकमागोऽपराधं पुरुषता पुरुषतया मनुष्यत्वेन कराम करवाम । मनुष्याणां हि प्रमादः सुलभ इत्यर्थः । हे यजत्रा यजनीया मरुतो वो युष्मदीयायां तस्यां दिद्युत्यपीषदपि मा भूम । चनिष्ठान्नवत्तमा । अतिशयेनान्नप्रदेत्यर्थः । वो युष्मदीया सुमतिरनुग्रहबुद्धिरस्मे अस्मास्वस्तु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

कृते चिदत्र मरुतो रणंतानवद्यासः शुचयः पावकाः ।
प्र णोऽवत सुमतिभिर्यजत्राः प्र वाजेभिस्तिरत पुष्यसे नः ॥५॥
कृते । चित् । अत्र । मरुतः । रणंत । अनवद्यासः । शुचयः । पावकाः ।
प्र । नः । अवत । सुमतिऽभिः । यजत्राः । प्र । वाजेभिः । तिरत । पुष्यसे । नः ॥५॥

अत्रास्मिन्कृते चिदस्मदीये यज्ञकर्मण्येव मरुतो रणंत । रमंतां । कीदृशा मरुतः । अनवद्यासोऽनिंदिताः शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधका एवंभूता इति । किंच हे मरुतो यजत्रा यजनीया यूयं नोऽस्मान् सुमतिभिरनुग्रहबुद्धिभिः सुष्टुतिभिर्हेतुभिर्वा प्रावत । प्रकर्षेण पालयत । तथा नोऽस्मान्वाजेभिर्वाजैरन्नैः पुष्यसे पोषार्थं प्रतिरत । प्रवर्धयत ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत स्तुतासो मरुतो व्यंतु विश्वेभिर्नामभिर्नरो हवींषि ।
ददात नो अमृतस्य प्रजायै जिगृत रायः सूनृता मघानि ॥६॥
उत । स्तुतासः । मरुतः । व्यंतु । विश्वेभिः । नामऽभिः । नरः । हवींषि ।
ददात । नः । अमृतस्य । प्रऽजायै । जिगृत । रायः । सूनृता । मघानि ॥६॥

उतापि च स्तुतास एवमस्माभिः स्तुता मरुतो हवींषि व्यंतु । भक्षयंतु । कीदृशाः । विश्वेभिर्विश्वैर्नामभिरुदकैः सहिता नरो नेतारः । शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुतो नोऽस्मदीयायै प्रजायै संततयेऽमृतस्यामृतमुदकं ददात । दत्त । तथा हविषो दातुर्यजमानस्य सूनृता सूनृतानि सुष्ठु नृत्यंति शोभनयोग्यानि मघानि धनानि जिगृत । उद्गिरत । प्रयच्छतेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ स्तुतासो मरुतो विश्व ऊती अच्छा सूरीन्त्सर्वताता जिगात ।
ये नस्त्मना शतिनो वर्धयंति यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥
आ । स्तुतासः । मरुतः । विश्वे । ऊती । अच्छ । सूरीन् । सर्वऽताता । जिगात ।
ये । नः । त्मना । शतिनः । वर्धयंति । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

हे मरुतः स्तुतास एवमस्माभिः स्तुता विश्वे सर्वे यूयमूती ऊत्या रक्षया सहिताः सूरीन् स्तोतॄनच्छाभिलक्ष्य सर्वताता सर्वतातौ यज्ञ आजिगात । आगच्छत । ये मरुतस्त्मनात्मनैव नोऽस्मान् शतिनः शतसंख्याकान्वर्धयंति । यथा वयं पुत्रपौत्रादिभिः शतिनो भवेम तथा वर्धयंतीत्यर्थः । ते यूयमाजिगातेति पूर्वेण संबंधः । एवंभूता मरुतो यूयं सर्वदास्मान्पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे सप्तविंशो वर्गः ॥

प्र साकमुक्ष इति षड़ृचं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं मरुद्देवताकं । अनुक्रांतं च । प्र साकमुक्षे षडिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र साकमुक्षे अर्चता गणाय यो दैव्यस्य धाम्नस्तुविष्मान् ।
उत क्षोदंति रोदसी महित्वा नक्षंते नाकं निर्ऋतेरवंशात् ॥ १ ॥
प्र । साकंऽउक्षे । अर्चत । गणाय । यः । दैव्यस्य । धाम्नः । तुविष्मान् ।
उत । क्षोदंति । रोदसी इति । महिऽत्वा । नक्षंते । नाकं । निःऽऋतेः । अवंशात् ॥ १ ॥

हे स्तोतारो यूयं साकमुक्षे संततं वर्षित्रे गणाय मरुत्समूहाय प्रार्चत । स्तोत्रं प्रोच्चारयत । यो मरुद्गणो दैव्यस्य देवसंबंधिनो धाम्नः स्वर्गाख्यस्य स्थानस्य

तुविष्मान् वृद्धिमान्भवति । सर्वेभ्यो देवेभ्यः प्रवृद्ध इत्यर्थः । तस्मै गणायेति पूर्वेण संबंधः । उतापि च मरुतो महित्वा स्वकीयेन महत्त्वेन सहिता रोदसी द्यावापृथिव्यौ क्षोदंति । भंजंति । तथा निर्ऋतेर्भूमेरवंशादंतरिक्षाच्च नाकं स्वर्गं नक्षंते । व्याप्नुवंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

जनूश्चिद्वो मरुतस्त्वेष्येण भीमासस्तुविमन्यवोऽयासः ।
प्र ये महोभिरोजसोत संति विश्वो वो यामन्भयते स्वर्दृक् ॥२॥

जनूः । चित् । वः । मरुतः । त्वेष्येण । भीमासः । तुविऽमन्यवः । अयासः ।
प्र । ये । महःऽभिः । ओजसा । उत । संति । विश्वः । वः । यामन् । भयते । स्वःऽदृक् ॥२॥

हे भीमासो भीमास्तुविमन्यवः प्रवृद्धमतयोऽयासो गंतार इति त्रीणि संबोधनानि । एवंभूता हे मरुतो वो युष्माकं जनूर्जन्म त्वेष्येण दीप्तेन रुद्रेण बभूवेति शेषः । उतापि च ये मरुतो महोभिस्तेजोभिरोजसा बलेन च प्रसंति प्रभवंति तेषां वो युष्माकं यामन् यामनि गमने विश्वः स्वर्दृक् सूर्यस्य द्रष्टा सर्वो जीवसमूहः । यद्वा स्वरंतरिक्षं तत्पश्यतीति वृक्षः स्वर्दृक् । सर्वदोत्तिष्ठन्नित्यर्थः । भयते । बिभेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

बृहद्वयो मघवद्भ्यो दधात जुजोषन्निन्मरुतः सुष्टुतिं नः ।
गतो नाध्वा वि तिराति जंतुं प्र णः स्पार्हाभिरूतिभिस्तिरेत ॥३॥

बृहत् । वयः । मघवत्ऽभ्यः । दधात । जुजोषन् । इत् । मरुतः । सुऽस्तुतिं । नः ।
गतः । न । अध्वा । वि । तिराति । जंतुं । प्र । नः । स्पार्हाभिः । ऊतिऽभिः । तिरेत ॥३॥

हे मरुतो यूयं मघवद्भ्यो हविर्लक्षणान्नवद्भ्योऽस्मभ्यं बृहन्महद्वयोऽन्नं दधात । प्रयच्छत । नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनं स्तोत्रं जुजोषन्नित् । सेवंतामेव । गतो मरुद्भिः प्राप्तोऽध्वा मार्गो जंतुं प्राणिनं न वितिराति । नाहंति । उदकेनाप्याययत्येव । यद्वा वितिरतिर्वर्धनार्थः । नेति चार्थे । मरुद्भिर्गतो मार्गश्च जंतुं वर्धयति । तथा नोऽस्मान् स्पार्हाभिः स्पृहणीयाभिरूतिभी रक्षाभिः प्रतिरेत । प्रवर्धयते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युष्मोतो विप्रो मरुतः शतस्वी युष्मोतो अर्वा सहुरिः सहस्री ।
युष्मोतः सम्राळुत हंति वृत्रं प्र तद्वो अस्तु धूतयो देष्णं ॥४॥
युष्माऽऊतः । विप्रः । मरुतः । शतस्वी । युष्माऽऊतः । अर्वा । सहुरिः । सहस्री ।
युष्माऽऊतः । संऽराट् । उत । हंति । वृत्रं । प्र । तत् । वः । अस्तु । धूतयः । देष्णं ॥४॥

हे मरुतो युष्मोतो युष्माभी रक्षितो विप्रः स्तोता शतस्वी शतसंख्योपेतधनवान्भवति । युष्मोतो युष्माभी रक्षितोऽर्वाभिगंता सहुरिः शत्रूणामभिभविता स्तोता सहस्री सहस्रधनवान्भवति । युष्मोतो युष्माभी रक्षितः सम्राट् साम्राज्ययुक्तो भवति । उतापि च वृत्रं शत्रुं हंति । युष्मद्रक्षको हिनस्ति । हे धूतयः कंपयितारो मरुतो वो युष्माभिर्दत्तं तत्प्रसिद्धं देष्णं धनं प्रास्तु । प्रभूतं भवतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ताँ आ रुद्रस्य मीळ्हुषो विवासे कुविन्नंसंते मरुतः पुनर्नः ।
यत्सस्वर्ता जिहीळिरे यदाविरव तदेन ईमहे तुराणां ॥५॥
तान् । आ । रुद्रस्य । मीळ्हुषः । विवासे । कुवित् । नंसंते । मरुतः । पुनः । नः ।
यत् । सस्वर्ता । जिहीळिरे । यत् । आविः । अव । तत् । एनः । ईमहे । तुराणां ॥५॥

मीळ्हुषः कामानां वर्षितू रुद्रस्येश्वरस्य पुत्रान् तान्मरुत आविवासे । अहं होता परिचरामि । ते मरुतो नोऽस्मभ्यं कुविद्बहुकृत्वः पुनः भूयो नंसंते । नमंतां । अभिमुखीभवंतु । कुविच्छब्देनैव पुनःशब्दार्थस्य लब्धत्वात्पुनःशब्दग्रहणं किमर्थं । आदरार्थं । सस्वर्तांतर्हितेनाप्रकाशेन यत् येनैनसा जिहीळिरे मरुतः क्रुध्येयुः आविः प्रकाशेन यत् येनैनसा च जिहीळिरे तुराणां क्षिप्राणां मरुतां संबंधि तदुभयमेनोऽपराधमवेमहे । स्तोत्रेण वयमपनयामः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र सा वाचि सुष्टुतिर्मघोनामिदं सूक्तं मरुतो जुषंत ।
आराच्चिद्द्वेषो वृषणो युयोत यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥
प्र । सा । वाचि । सुऽस्तुतिः । मघोनां । इदं । सुऽउक्तं । मरुतः । जुषंत ।
आरात् । चित् । द्वेषः । वृषणः । युयोत । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

मघोनां धनवतां मरुतां संबंधिनी सुष्टुतिर्या शोभना स्तुतिरस्मिन्सूक्ते कृता सा स्तुतिरस्माभिः प्रवाचि । प्रोक्तासीत् । मरुत इदमीदृग्भूतं सूक्तं जुषंत । सेवंतां । हे वृषणः कामानां वर्षितारो यूयं द्वेषो द्वेषांसि शत्रूनाराच्चित् दूरादेव युयोत । अस्मत्तः पृथक्कुरुत । यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः सर्वदा रक्षत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

यं त्रायध्व इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । यं त्रायध्वे द्वादश त्रिप्रगाथादि नवम्याद्यास्तिस्रो गायत्र्योऽंत्यानुष्टुब्रौद्री मृत्युविमोचिनीति । आद्यातृतीयापंचम्यो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतोबृहत्यः सप्तम्यष्टम्यावनुक्तत्वात्त्रिष्टुभौ नवमीदशम्येकादश्यो गायत्र्यः । द्वादश्यनुष्टुप् सा च रुद्रदेवताका । शिष्टा मारुत्यः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यं त्राय॑ध्व इ॒दमि॑दं॒ देवा॑सो॒ यं च॒ नय॑थ ।
तस्मा॑ अग्ने॒ वरु॑ण॒ मित्रार्य॑मन्मरु॑तः॒ शर्म॑ यच्छत ॥१॥
यं । त्राय॑ध्वे । इ॒दंऽइ॑दं । देवा॑सः । यं । च॒ । नय॑थ ।
तस्मै॑ । अ॒ग्ने॒ । वरु॑ण । मित्र॑ । अर्य॑मन् । मरु॑तः । शर्म॑ । य॒च्छ॒त॒ ॥१॥

हे देवासो देवा इदमिदमितो भयहेतोर्यं स्तोतारं त्रायध्वे पालयध्वे । यं च स्तोतारं नयथ सन्मार्गं प्रापयथ हे अग्ने वरुण मित्र अर्यमन् हे मरुत एवंभूता हे देवाः तस्मै स्तोत्रे शर्म सुखं यच्छत । दत्त ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

युष्माकं॑ देवा॒ अव॒साह॑नि प्रि॒य ई॑जा॒नस्तर॑ति॒ द्विषः॑ ।
प्र स क्षयं॑ तिरते॒ वि म॒हीरिषो॒ यो वो॒ वरा॑य॒ दाश॑ति ॥२॥
यु॒ष्माकं॑ । दे॒वाः॒ । अव॑सा । अह॑नि । प्रि॒ये । ई॒जा॒नः । त॒र॒ति॒ । द्विषः॑ ।
प्र । सः । क्षयं॑ । ति॒र॒ते॒ । वि । म॒हीः । इषः॑ । यः । व॒ः । वरा॑य । दाश॑ति ॥२॥

हे देवा युष्माकं युष्मदीयेनावसा रक्षणेन प्रियेऽहनि सर्वेषां देवानां प्रियभूते सत्याभिधाने दिवस ईजान इष्टवाञ्जनो द्विषः शत्रून्तरति । आक्रामति । स

यजमानः क्षयं स्वकीयं निवासं प्रतिरते। प्रवर्धयति। यो यजमानो वो युष्मभ्यं महीर्महांतीषो हविर्लक्षणान्यन्नानि वराय निवारणाय यूयं नान्यत्र गच्छता-स्मदीयान्येव हवींषि स्वीकुरुतेति निरोधनं कर्तुं वि दाशति विशेषेण ददाति। अत एव स स्वकीयं निवासं वर्धयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

नहि वश्चरमं चन वसिष्ठः परिमंसते।
अस्माकमद्य मरुतः सुते सचा विश्वे पिबत कामिनः ॥३॥
नहि। वः। चरमं। चन। वसिष्ठः। परिऽमंसते।
अस्माकं। अद्य। मरुतः। सुते। सचा। विश्वे। पिबत। कामिनः ॥३॥

वसिष्ठ ऋषिर्वो युष्माकं मध्ये चरमं चनावरमपि नहि परिमंसते। वर्जयित्वा न स्तौति। किंतु सर्वानेव युष्मान् स्तौतीत्यर्थः। अद्यास्मिन्दिनेऽस्माकमस्मदीये सुते सोमेऽभिषुते सति हे मरुतः कामिनः सोमं कामयमाना विश्वे यूयं सचा संगत्य पिबत। पानं कुरुत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नहि व ऊतिः पृतनासु मर्धति यस्मा अराध्वं नरः।
अभि व आवर्त्सुमतिर्नवीयसी तूयं यात पिपीषवः ॥४॥
नहि। वः। ऊतिः। पृतनासु। मर्धति। यस्मै। अराध्वं। नरः।
अभि। वः। आ। अवर्त्। सुऽमतिः। नवीयसी। तूयं। यात। पिपीषवः ॥४॥

हे मरुतो वो युष्मदीयोती रक्षा पृतनासु युद्धेषु नहि मर्धति। न खलु हिनस्ति। शत्रुभिः कृतां हिंसां सहत इत्यर्थः। हे नरो नेतारो यूयं यस्मै जनायाराध्वं कामा-नदध्वं तं जनं न हिनस्तीति संबंधः। नवीयसी नवतरा वो युष्मदीया सुमति-रनुग्रहबुद्धिरभ्यावर्त्। अस्मानभ्यावर्ततां। तथा हे पिपीषवः सोमपानकामा यूयमपि तूयं क्षिप्रं यात। आगच्छत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ओ षु घृष्विराधसो यातनांधांसि पीतये।
इमा वो हव्या मरुतो ररे हि कं मो ष्व१न्यत्र गंतन ॥५॥

ओ इति । सु । घृष्विऽराधसः । यातन । अंधांसि । पीतये ।
इमा । वः । हव्या । मरुतः । ररे । हि । कं । मो इति । सु । अन्यत्र । गंतन ॥५॥

हे घृष्विराधसः । परस्परघृष्टानि सुसंहतानि राधांसि येषां ते । हे मरुतो यूयमंधांसि सोमलक्षणानि हवींषि पीतये भक्षणार्थं सु सुष्ठ्वायातन । आयात । हि यस्मात्कारणात् हे मरुतो वो युष्मभ्यमिमेमानि हव्या हव्यानि हवींषि ररे अहं ददामि अतः कारणाद्यूयमन्यत्र मो षु गंतन । मा गच्छत ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ च नो बर्हिः सदताविता च नः स्पार्हाणि दातवे वसु ।
अस्रेधंतो मरुतः सोम्ये मधौ स्वाहेह मादयाध्वै ॥६॥

आ । च । नः । बर्हिः । सदत । अवित । च । नः । स्पार्हाणि । दातवे । वसु ।
अस्रेधंतः । मरुतः । सोम्ये । मधौ । स्वाहा । इह । मादयाध्वै ॥६॥

हे मरुतो यूयं नोऽस्मदीये बर्हिः कुशमये बर्हिष्यासदत च । उपविशत । स्पार्हाणि स्पृहणीयानि वसु वसूनि धनानि दातवेऽस्मभ्यं दातुं नोऽस्मानवित च । आगच्छत च । हे मरुतोऽस्रेधंतोऽहिंसंतो यूयमिहास्मिन्यज्ञे मधौ मदकरे सोम्ये सोमात्मके हविषि स्वाहा स्वाहाकारेण मादयाध्वै । मादयध्वं । माद्यत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थ एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सस्वश्चिद्धि तन्वः१ शुंभमाना आ हंसासो नीलपृष्ठा अपप्तन् ।
विश्वं शर्धो अभितो मा नि षेद नरो न रण्वाः सवने मदंतः ॥७॥

सस्वरिति । चित् । हि । तन्वः । शुंभमानाः । आ । हंसासः । नीलऽपृष्ठाः । अपप्तन् ।
विश्वं । शर्धः । अभितः । मा । नि । सेद । नरः । न । रण्वाः । सवने । मदंतः ॥७॥

सस्वरंतर्हिता मरुतस्तन्वः स्वकीयान्यंगानि शुंभमाना अलंकरणैः शोभयंतो मरुतो नीलपृष्ठा असितवर्णा हंसासो हंसा इवापप्तन् । आपतंतु । आगच्छंतु । विश्वं शर्धो व्याप्तो मरुद्गणो मा मामभितः समंतान्निषेद । निषीदतु । तत्र दृष्टांतः । सवनेऽस्मदीये यज्ञे मदंतो हृष्यंतो रण्वा रमणीया नरो न मनुष्या इव तद्वत् ॥

साकमेधेषु मरुद्भ्यः सांतपनेभ्य इत्यस्य यो नो मरुत इति पूर्वानुवाक्या सांतपना इदमिति याज्या। तथा च सूत्रितं। सांतपना इदं हविर्यो नो मरुतो अभि दुर्हृणायुः। आ॰ २.१८.। इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

यो नो मरुतो अभि दुर्हृणायुस्तिरश्चित्तानि वसवो जिघांसति ।
द्रुहः पाशान्प्रति स मुचीष्ट तपिष्ठेन हन्मना हंतना तं ॥८॥

यः। नः। मरुतः। अभि। दुःऽहृणायुः। तिरः। चित्तानि। वसवः। जिघांसति।
द्रुहः। पाशान्। प्रति। सः। मुचीष्ट। तपिष्ठेन। हन्मना। हंतन। तं ॥८॥

हे वसवः प्रशस्या हे मरुतो नोऽस्मदीयानि चित्तानि दुर्हृणायुरशोभनं क्रुध्यन् तिरः सर्वैस्तिरस्कृतो यो जनोऽभिजिघांसति आभिमुख्येन हंतुमिच्छति। स जनो द्रुहः पापानां द्रोग्धुर्वरुणस्य पाशानस्मात्सु प्रति स मुचीष्ट बध्नीयात् यूयं तं जनं तपिष्ठेन तप्तृतमेन हन्मना हननसाधनेनायुधेन हंतन। हत। हिंस्त ॥

॥ अथ नवमी ॥

सांतपना इदं हविर्मरुतस्तज्जुजुष्टन। युष्माकोती रिशादसः ॥९॥

सांऽतपनाः। इदं। हविः। मरुतः। तत्। जुजुष्टन। युष्माक। ऊती। रिशादसः ॥९॥

सांतपनाः शत्रूणां संतापका हे मरुत इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं हविर्युष्मभ्यं कल्पितमिति शेषः। हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो रिशानामत्तारो वा यूयं युष्माक युष्माकमूती ऊत्या रक्षया तत्तादृशं हविर्जुजुष्टन। सेवध्वं ॥

गृहमेधास इति गृहमेधीयस्य हविषोऽनुवाक्या। सूत्रितं च। गृहमेधास आ गत प्र बुध्न्या व ईरते महांसि। आ॰ २.१८.। इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

गृहमेधास आ गत मरुतो माप भूतन। युष्माकोती सुदानवः ॥१०॥

गृहऽमेधासः। आ। गत। मरुतः। मा। अप। भूतन। युष्माक। ऊती। सुऽदानवः ॥१०॥

गृहमेधासो गृहे क्रियमाणो यज्ञो येषां ते सुदानवः शोभनदाना हे मरुतो यूयं युष्माक युष्माकमूती ऊत्या रक्षया युक्ता आगत। अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छत। हे मरुतो मापभूतन। अपगता मा भवत। भू प्राप्ताविति धातुः ॥

वैश्वदेवे पर्वणि मारुतस्यानुवाक्येहेह व इत्येषा । सूचितं च । इहेह वः स्वतवसः प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय । आ॰ २.१६. । इति ॥

॥ सैषा सूक्त एकादशी ॥

इहेह वः स्वतवसः कवयः सूर्यत्वचः । यज्ञं मरुत आ वृणे ॥११॥

इह ऽइह । वः । स्वऽतवसः । कवयः । सूर्यऽत्वचः । यज्ञं । मरुतः । आ । वृणे ॥११॥

हे स्वतवसः स्वायत्तबलाः स्वयं प्रवृद्धा वा हे कवयः क्रांतदर्शिनः सूर्यत्वचः सूर्यवर्णा एवंभूता हे मरुतो यूयमिहेहेहैवास्मदीयं यज्ञमावृणे । आभजामि । कल्पयामि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ।
उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥१२॥

त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ।
उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥१२॥

अत्र शौनकः । चिरात्रं नियतोऽपोष्य श्रपयेत्पायसं चरुं । तेनाहुतिशतं पूर्णं जुहुयाच्छंसितव्रतः ॥ समुद्दिश्य महादेवं त्र्यंबकं त्र्यंबकेत्यृचा । एतत्पर्वशतं कृत्वा जीवेद्वर्षशतं सुखी । ऋग्वि॰ २.२७. । [त्रयाणां ब्रह्मविष्णुरुद्राणामंबकं पितरं यजामह इति शिष्यसमाहितो वसिष्ठो ब्रवीति । किंविशिष्टमित्यत आह । सुगंधिं प्रसारितपुण्यकीर्त्तिं । पुनः किंविशिष्टं । पुष्टिवर्धनं जगद्बीजं । उरुशक्तिमित्यर्थः । उपासकस्य वर्धनं । अणिमादिशक्तिवर्धनं । अतस्त्वत्प्रसादादेव मृत्योर्मरणात्संसाराद्वा मुक्षीय । मोचय । यथा बंधनादुर्वारुकं कर्कटीफलं मुच्यते तद्वन्मरणात्संसाराद्वा मोचय । किं मर्यादीकृत्य । आमृतात् । सायुज्यतामोक्षपर्यंतमित्यर्थः । अथ तैत्तिरीयभाष्ये शोभनः शरीरगंधः पुण्यगंधो वा यस्यासौ सुगंधिः । यथा वृक्षस्य संपुष्पितस्य दूराद्गंधो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गंधो वातीति श्रुतेः । पुष्टिं शरीरधनादिविषयां वर्धयतीति पुष्टिवर्धनः । तादृशं त्र्यंबकं यजामहे । पूजयामः । लोके यथोर्वारुकफलानि बंधनाद्वृंतात्स्वयमेव मुच्यंते तद्वदहं त्र्यंबकप्रसादेन मृत्योर्मुक्षीय । मोचनयुक्तो भूयासं । अमृताच्चिरजीविताल्स्वर्गादेर्वा मा

मुक्षीय। चतुर्थपादार्थमंत्रस्य तात्पर्यातिशयं दर्शयति। त्र्यंबकं यजामह इत्याह मृत्योर्मुक्षीय मामृतादिति वावैतदाहेति ॥]

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
व्याख्याय निगमाभिज्ञः पंचमस्य चतुर्थकं।
अध्यायं सायणाचार्यः पंचमं व्याकरोत्यथ ॥

तत्र यदद्य सूर्येति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। यदद्य मैत्रावरुणं तु वै सौर्याद्येति। मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः। अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् छंदः। तु वा इत्युक्तत्वादेतदादीनि सप्त सूक्तानि मित्रावरुणदेवत्यानि। आद्या सूर्यदेवत्या ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदद्य सूर्य ब्रवोऽनागा उद्यन्मित्राय वरुणाय सत्यं।
वयं देवत्रादिते स्याम तव प्रियासो अर्यमन्गृणंतः ॥१॥

यत्। अद्य। सूर्य। ब्रवः। अनागाः। उत्ऽयन्। मित्राय। वरुणाय। सत्यं।
वयं। देवऽत्रा। अदिते। स्याम। तव। प्रियासः। अर्यमन्। गृणंतः ॥१॥

हे सूर्य सर्वस्य प्रेरक एतन्नामक देव उद्यन् उदयंस्त्वं यद्यद्यास्मिन्ननुष्ठानकालेऽस्मान्ब्रवः ब्रूयाः। किमिति। अनागा अनागस इति। एतेऽपापा इति

यदि देवेषु मध्ये ब्रूयाः तर्हि वयं हे अदिते अदीनदेव देवत्रा देवेषु देवानां मध्ये मित्राय वरुणाय च सत्यमवितथं स्याम। अनागसो भवेम। किंच हे अर्यमन् दातस्त्वां गृणंतः स्तुवंतस्तव प्रियासः प्रियाः स्याम। त्वत्प्रेमविषया भवेम। यद्वोत्तरार्धं एकं वाक्यं। हे अदिते हे अर्यमन् उक्तलक्षण देव वयं देवेषु मध्ये त्वां गृणंतस्तवैव प्रियाः स्याम। यदि मां देवेष्वपापं ब्रूयास्तर्हि तैरयमनपराधीत्यनुगृहीतस्त्वां स्तुत्वा तव प्रियो भवेयमित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

एष स्य मित्रावरुणा नृचक्षा उभे उदेति सूर्यो अभि ज्मन्।
विश्वस्य स्थातुर्जगतश्च गोपा ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन् ॥२॥

एषः। स्यः। मित्रावरुणा। नृऽचक्षाः। उभे इति। उत्। एति। सूर्यः। अभि। ज्मन्।
विश्वस्य। स्थातुः। जगतः। च। गोपाः। ऋजु। मर्तेषु। वृजिना। च। पश्यन् ॥२॥

हे मित्रावरुणा एष पुरतो दृश्यमानः स्य स सर्वैः स्तुत्यत्वेन प्रसिद्धो नृचक्षा नृणां मनुष्याणां द्रष्टा सूर्य उभे द्यावापृथिव्यावभि अभिलक्ष्योदेति ज्मन्नंतरिक्षे गच्छन्। स विशेष्यते। विश्वस्य सर्वस्य स्थातुः स्थावरस्य जगतो जंगमस्य च गोपा गोपायिता। किं कुर्वन्। मर्तेषु मनुष्येषु स्थितान्यृज्वृजूनि सुकृतानि वृजिनानि पापानि च पश्यन्॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयुक्त सप्त हरितः सधस्थाद्या ईं वहंति सूर्यं घृताचीः।
धामानि मित्रावरुणा युवाकुः सं यो यूथेव जनिमानि चष्टे ॥३॥

अयुक्त। सप्त। हरितः। सधऽस्थात्। याः। ईं। वहंति। सूर्यं। घृताचीः।
धामानि। मित्रावरुणा। युवाकुः। सं। यः। यूथाऽइव। जनिमानि। चष्टे ॥३॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ युवयोरागमनाय सधस्थात्सहस्थानादंतरिक्षादंतरिक्षे सप्त सर्पणस्वभावान् तत्संख्याकान्वा हरितो हरिद्वर्णानश्वानयुक्त। युक्तवानयं। हरित आदित्यस्येति हि निरुक्तं। या हरित ईमेनं सूर्यं देवं घृताचीर्घृतांचना उदकवत्यः। उदकप्रदा इत्यर्थः। तादृश्यः सत्यो वहंति ता अयुक्त। अथोदितः सन् धामानि स्थानानि लोकान् जनिमानि जन्मानि। जन्मभाजः

प्राणिन इत्यर्थः। तांश्च युवाकुर्युवां कामयमानो यो देवः संचष्टे सम्यक् पश्यति यूथेव गोयूथानीव यूथपाः। स यथा सर्वयूथं तदवांतरगोव्यक्तिं च सम्यक् पश्यति तद्वल्लोकान्प्राणिनश्च पश्यति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उद्वां पृक्षासो मधुमंतो अस्थुरा सूर्यो अरुहच्छुक्रमर्णः ।
यस्मा आदित्या अध्वनो रदंति मित्रो अर्यमा वरुणः सजोषाः ॥४॥
उत्। वां। पृक्षासः। मधुऽमंतः। अस्थुः। आ। सूर्यः। अरुहत्। शुक्रं। अर्णः।
यस्मै। आदित्याः। अध्वनः। रदंति। मित्रः। अर्यमा। वरुणः। सऽजोषाः ॥४॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोरर्थाय पृक्षासोऽन्नानि चरुपुरोडाशादीनि मधुमंतो माधुर्योपेतानि तत्साधनान्योषध्यादीनि वोदस्थुः। संपादितान्यासन्। सूर्यश्च शुक्रं दीप्तमर्णोऽर्णवमंतरिक्षमारुहत्। आरोहति। यस्मै सूर्याय तद्गमनार्थमादित्या अदितेः पुत्रा देवा अध्वनो मार्गान्रदंति विलिखंति साधयंति। के ते। मित्रोऽर्यमा वरुणश्चैते त्रयोऽपि देवाः सजोषसः समानप्रीतयः संतः स देव आरुहदिति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमे चेतारो अनृतस्य भूरेर्मित्रो अर्यमा वरुणो हि संति ।
इम ऋतस्य वावृधुर्दुरोणे शग्मासः पुत्रा अदितेरदब्धाः ॥५॥
इमे। चेतारः। अनृतस्य। भूरेः। मित्रः। अर्यमा। वरुणः। हि। संति।
इमे। ऋतस्य। ववृधुः। दुरोणे। शग्मासः। पुत्राः। अदितेः। अदब्धाः ॥५॥

इमे मित्रोऽर्यमा वरुणश्च त्रयोऽप्यनृतस्य पापस्य भूरेः प्रभूतस्य चेतारो हंतारः संति। भवंति हि। इमे मित्रादय ऋतस्य यज्ञस्य दुरोणे गृहे ववृधुः। वर्धंते हविषा स्तुत्या च। कीदृशास्ते। शग्मासः सुखकरा अदितेः पुत्रा अदब्धा अहिंसिताः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इमे मित्रो वरुणो दूळभासोऽचेतसं चिच्चितयंति दक्षैः ।
अपि क्रतुं सुचेतसं वतंतस्तिरश्चिदंहः सुपथा नयंति ॥६॥

इमे । मित्रः । वरुणः । दुःऽदभासः । अचेतसं । चित् । चितयंति । दक्षैः ।
अपि । क्रतुं । सुऽचेतसं । वतंतः । तिरः । चित् । अंहः । सुऽपथा । नयंति ॥ ६ ॥

इम आदित्या मित्रो वरुणश्च । एतद्द्वयमर्यम्णोऽप्युपलक्षणं । एते दूळभासो दुर्दभा अनभिभाव्या अचेतसं चित् अप्रज्ञानमनुष्ठानविषयज्ञानरहितमपि दक्षैः सामर्थ्यैश्चितयंति । अपि सुचेतसं प्रकृष्टज्ञानवंतं पुरुषं क्रतुं कर्तारं कर्मानुष्ठानवंतं वतंतो गच्छंतोऽंहो दुःकृतं तिरश्चित् तिरो नयंतोऽस्मान्सुपथा शोभनेन मार्गेण नयंति । प्रापयंत्यभिमतं यज्ञं स्वर्गादिकं वा ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इमे दिवो अनिमिषा पृथिव्याश्चिकित्वांसो अचेतसं नयंति ।
प्रव्राजे चिन्नद्यो गाधमस्ति पारं नो अस्य विष्पितस्य पर्षन् ॥ ७ ॥
इमे । दिवः । अनिंऽमिषा । पृथिव्याः । चिकित्वांसः । अचेतसं । नयंति ।
प्रऽव्राजे । चित् । नद्यः । गाधं । अस्ति । पारं । नः । अस्य । विष्पितस्य । पर्षन् ॥ ७ ॥

इमे मित्रादयो दिवो द्युलोकस्य पृथिव्याश्च संबंधिनोऽनिमिषानिमेषेण सर्वदा चिकित्वांसो जानंतः । कं । अचेतसमज्ञानं । नयंति प्रापयंति कर्माणि । प्रव्राजे चित् प्रवणेऽप्यत्यंतनिम्नेऽपि देशे नद्यो नद्या गाधमस्ति । भवति युष्मत्सामर्थ्यात् । ते महांतो नोऽस्माकमस्य विष्पितस्य व्याप्तितस्य कर्मणः पारं पर्षन् । पारयंतु । नयंतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यद्गोपावददितिः शर्म भद्रं मित्रो यच्छंति वरुणः सुदासे ।
तस्मिन्ना तोकं तनयं दधाना मा कर्म देवहेळनं तुरासः ॥ ८ ॥
यत् । गोपावत् । अदितिः । शर्म । भद्रं । मित्रः । यच्छंति । वरुणः । सुऽदासे ।
तस्मिन् । आ । तोकं । तनयं । दधानाः । मा । कर्म । देवऽहेळनं । तुरासः ॥ ८ ॥

यच्छर्म सुखं गृहं वा गोपावद्रक्षणोपेतं भद्रं स्तुत्यमदितिरदीनोऽर्यमादितिर्वा मित्रो वरुणश्चैते त्रयो देवाः सुदासे सुदानाय मह्यं यच्छंति प्रयच्छंति तस्मिञ्छर्मणि तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रादिकं । अथवा तनयशब्दोऽपत्यसामान्य-

वचनः । तोकं बलवंतं पुत्रमा सर्वतो दधाना धारयंतो वयं हे तुरासो गमनाय त्वरमाणा देवहेळनं देवानां मित्रादीनां कोपनं मा कर्म । मा कार्ष्म ॥

॥ अथ नवमी ॥

अव वेदिं होत्राभिर्यजेत रिपः काश्चिद्वरुणध्रुतः सः ।

परि द्वेषोभिरर्यमा वृणक्तूरुं सुदासे वृषणा उ लोकं ॥९॥

अव । वेदिं । होत्राभिः । यजेत । रिपः । काः । चित् । वरुणऽध्रुतः । सः ।

परि । द्वेषःऽभिः । अर्यमा । वृणक्तु । उरुं । सुऽदासे । वृषणौ । ऊं इति । लोकं ॥९॥

हे मित्रादयः सोऽस्मद्द्वेषी वेदिं यागसाधनं होत्राभिः । वाङ्नामैतत् । वाग्रूपाभिः स्तुतिभिः सार्धमवयजेत । वेद्यां कर्माणि कुर्वन् देवान्न स्तुयादित्यर्थः । अवपूर्वो यजतिस्त्यागार्थः । स किं प्राप्नुयादिति तत्राह । वरुणध्रुतो वरुणेन त्वया हिंसितः स काश्चिद्रिपो हिंसाः प्राप्नुयादिति शेषः । अस्मांस्त्वर्यमा देवो द्वेषोभिर्द्वेष्टृभी रक्षःप्रभृतिभिः परिवृणक्तु । वर्जयतु । उरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं सुदासे शोभनदानाय मह्यं प्रयच्छतं हे वृषणा वर्षकौ कामानां मित्रावरुणौ ॥

॥ अथ दशमी ॥

सस्वश्चिद्धि समृतिस्त्वेष्येषामपीच्येन सहसा सहंते ।

युष्मद्भिया वृषणो रेजमाना दक्षस्य चिन्महिना मृळता नः ॥१०॥

सस्वरिति । चित् । हि । संऽऋतिः । त्वेषी । एषां । अपीच्येन । सहसा । सहंते ।

युष्मत् । भिया । वृषणः । रेजमानाः । दक्षस्य । चित् । महिना । मृळत । नः ॥१०॥

एषां मित्रादीनां समृतिः संगतिः संहतिर्वा सस्वरंतर्हिता निगूढा त्वेषी दीप्ता च भवति । तादृशा एतेऽपीच्येन । एतदप्यंतर्हितनाम । निगूढेन सहसा बलेन सहंते । अभिभवंत्यस्मद्द्वेष्टॄन् । किंच हे वृषणोऽभिमतवर्षका मित्रादयो युष्मद्युष्मत्तो भिया भीत्या रेजमानाः कंपमाना भवंति विरोधिनः । यस्मादेवं तस्माद्दक्षस्य युष्माकं बलस्य महिना महिम्ना महत्त्वेन नोऽस्मभ्यं मृळत । उपदयां कुरुत ॥

॥ अथैकादशी ॥

यो ब्रह्मणे सुमतिमायजाते वाजस्य सातौ परमस्य रायः ।

सीक्षंत मन्युं मघवानो अर्य उरु क्षयाय चक्रिरे सुधातु ॥११॥

यः । ब्रह्मणे । सुऽमतिं । आऽयजाते । वाजस्य । सातौ । परमस्य । रायः ।
सीक्षंत । मन्युं । मघऽवानः । अर्यः । उरु । क्षयाय । चक्रिरे । सुऽधातु ॥११॥

यो यजमानो ब्रह्मणे परिवृढस्वकर्मणे युष्मत्स्तोत्ररूपाय सुमतिं शोभनां बुद्धिमायजाते आयजते । यजतिरत्र दाने । ददाति करोति । किमर्थं । वाजस्यान्नस्य सातौ दाने निमित्ते परमस्योत्कृष्टस्य रायो धनस्य च सातौ तस्यार्यः । ईरयति स्तुतीः प्रेरयतीत्यरिः स्तोता । मन्युं स्तोत्रं मघवानो दानवंतोऽर्यमादयः सीक्षंत । सचंते । सेवित्वा च तस्योरुक्षयाय विस्तीर्णनिवासाय सुधातु सुधाम शोभनस्थानं चक्रिरे । कुर्वते ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।
विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥१२॥
इयं । देवा । पुरःऽहितिः । युवऽभ्यां । यज्ञेषु । मित्रावरुणौ । अकारि ।
विश्वानि । दुःऽगा । पिपृतं । तिरः । नः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥१२॥

अनया स्तुतिमुपसंहरति । हे देवा देवौ मित्रावरुणौ युवभ्यां युवाभ्यां यज्ञेष्वियं पुरोहितिः पुरस्क्रिया पूजा स्तुतिलक्षणाकारि । कृताभूत् । तां सेवित्वा विश्वानि सर्वाणि दुर्गा दुःखेन गंतव्यान्यापदस्तिरस्तिरस्कुरुतं । तथा कृत्वा नोऽस्मान्पिपृतं । पारयतं । शिष्टो गतः ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः ॥

उद्वां चक्षुरिति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं मैत्रावरुणं । उद्वां सप्तेत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं देवयोरेति सूर्यस्ततन्वान् ।
अभि यो विश्वा भुवनानि चष्टे स मन्युं मर्त्येष्वा चिकेत ॥१॥
उत् । वां । चक्षुः । वरुणा । सुऽप्रतीकं । देवयोः । एति । सूर्यः । ततन्वान् ।
अभि । यः । विश्वा । भुवनानि । चष्टे । सः । मन्युं । मर्त्येषु । आ । चिकेत ॥१॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ देवयोर्द्योतमानयोर्वां युवयोश्चक्षुः प्रकाशकं तेजः सुप्रतीकं शोभनरूपमेवंरूपः सूर्यस्ततन्वान् तेजो विस्तारयन्नुदेति । उद्गच्छति । अथोदितो यो देवो विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्यभिचष्टे अभिपश्यति स देवो मर्त्येषु प्रवृत्तं मन्युं स्तोत्रं कर्म वाचिकेत । आजानाति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र वां स मित्रावरुणावृतावा विप्रो मन्मानि दीर्घश्रुदियर्ति ।
यस्य ब्रह्माणि सुक्रतू अवाथ आ यत्क्रत्वा न शरदः पृणैथे ॥२॥

प्र । वां । सः । मित्रावरुणौ । ऋतऽवा । विप्रः । मन्मानि । दीर्घऽश्रुत् । इयर्ति ।
यस्य । ब्रह्माणि । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । अवाथः । आ । यत् । क्रत्वा । न । शरदः । पृणैथे इति ॥२॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोर्मन्मानि मननीयानि स्तोत्राणि स प्रसिद्धो विप्रो मेधाव्यृतावा यज्ञवान् दीर्घश्रुत् चिरकालं श्रोता एवमुक्तलक्षणो वसिष्ठ इयर्ति । प्रेरयति। यस्य ऋषेर्ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि हे सुक्रतू शोभनकर्माणाववाथो रक्षथः । यत्कर्म शरदो बहून् संवत्सरानापृणैथे आपूरयेथे स उदियर्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रोरोर्मित्रावरुणा पृथिव्याः प्र दिव ऋष्वाद्बृहतः सुदानू ।
स्पशो दधाथे ओषधीषु विक्ष्वृधग्यतो अनिमिषं रक्षमाणा ॥३॥

प्र । उरोः । मित्रावरुणा । पृथिव्याः । प्र । दिवः । ऋष्वात् । बृहतः । सुदानू इति सुऽदानू ।
स्पशः । दधाथे इति । ओषधीषु । विक्षु । ऋधक् । यतः । अनिऽमिषं । रक्षमाणा ॥३॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ युवामुरोर्विस्तीर्णायाः पृथिव्या अपि प्र । प्ररिरिचाथे । अस्येदेव प्ररिरिचे । ऋग्वे० १.६१.९. । इत्यादिषु प्रशब्दस्य रिरिच इत्यनेन सह संबंधदर्शनादत्राप्युचितक्रियाध्याहारेण रिरिच इति योज्यं । तथा ऋष्वाद्गुणैर्महतो बृहतः स्वरूपतोऽतिमहतो दिवो द्युलोकादपि प्ररिरिचाथे हे सुदानू शोभनदानौ । किंचौषधीषु विक्षु प्रजासु निमित्तभूतासु प्रजासु चेति वा स्पशो रूपं दधाथे । धारयेथे । किं कुर्वंतौ । ऋधक् यत ऋधक् सत्येन यतो विवेकात् सत्येन गच्छतो जनाननिमिषमव्यवधानेन सर्वदा रक्षमाणा पालयंतौ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शंसा मित्रस्य वरुणस्य धाम शुष्मो रोदसी बद्बधे महित्वा ॥
अयन्मासा अयज्वनामवीराः प्र यज्ञमन्मा वृजनं तिराते ॥४॥

शंस। मित्रस्य। वरुणस्य। धाम। शुष्मः। रोदसी इति। बद्बधे। महिऽत्वा।
अयन्। मासाः। अयज्वनां। अवीराः। प्र। यज्ञऽमन्मा। वृजनं। तिराते ॥४॥

हे ऋषे मित्रस्य वरुणस्य च धाम तेजःस्थानं शंस। स्तुहि। ययोर्देवयोः शुष्मो बलं रोदसी द्यावापृथिव्यौ सह वर्तमाने महित्वा स्वमहत्त्वेन बद्बधे बध्नाति पृथक्स्थापयति इयं पृथिवीयं द्यौरिति पृथक्करोति। द्यावापृथिवी सहास्तामिति श्रुतेः। अयज्वनामननुष्ठातॄणां मासाः कालावयवा अवीरा अपुत्रा एवायन्। यंतु। गच्छंतु। तद्विपरीतो यज्ञमन्मा यज्ञार्थं मतिमान्यज्वा वृजनं बलं प्रतिराते। प्रवर्धयतु। प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अमूरा विश्वा वृषणाविमा वां न यासु चित्रं ददृशे न यक्षं।
द्रुहः सचंते अनृता जनानां न वां निण्यान्यचिते अभूवन् ॥५॥

अमूरा। विश्वा। वृषणौ। इमाः। वां। न। यासु। चित्रं। ददृशे। न। यक्षं।
द्रुहः। सचंते। अनृता। जनानां। न। वां। निण्यानि। अचिते। अभूवन् ॥५॥

हे अमूरा अमूढौ हे विश्वा व्याप्तौ हे वृषणौ वर्षितारौ वां युवाभ्यामिमेमानि स्तुतिवचांसि क्रियंते। यासु स्तुतिषु चित्रमाश्चर्यं न ददृशे न दृश्यते न यक्षं न पूजा दृश्यते। युवाभ्यां महिम्नोऽपि महत्त्वात् प्रयत्नेन क्रियमाणमपि स्तोत्रं न चमत्करोतीत्यर्थः। जनानामनृता स्तुत्यविषयाणि स्तोत्राणि द्रुहो द्रोग्धारः सचंते। सेवंते। न महांतः। वां युवाभ्यां क्रियमाणानि निण्यान्यंतर्हितानि रहस्यान्यपि स्तोत्राण्यचितेऽज्ञानाय नाभूवन्। न भवंति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

समु वां यज्ञं महयं नमोभिर्हुवे वां मित्रावरुणा सबाधः।
प्र वां मन्मान्यृचसे नवानि कृतानि ब्रह्म जुजुषन्निमानि ॥६॥

सं। ऊं इति। वां। यज्ञं। महयं। नमःऽभिः। हुवे। वां। मित्रावरुणा। सऽबाधः।
प्र। वां। मन्मानि। ऋचसे। नवानि। कृतानि। ब्रह्म। जुजुषन्। इमानि ॥६॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोर्यज्ञं नमोभिर्नमस्कारैः स्तुतिभिः समु महयं। संपूजयाम्यहं। तदर्थं हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वां सबाधो बाधायुक्तोऽहं हुवे। आह्वयामि बाधापरिहाराय। वां युवामृचसे सेवितुं नवानि नूतनानि स्तुत्यानि वा मन्मानि स्तोत्राणि प्र भवंत्वित्यध्याहारः। कृतानि मया समूहीकृतानीमानीदानीं क्रियमाणानि ब्रह्म परिवृढानि स्तोत्राणि युवां जुजुषन्। प्रीणयंतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि।
विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥
इयं। देवा। पुरःऽहितिः। युवऽभ्यां। यज्ञेषु। मित्रावरुणौ। अकारि।
विश्वानि। दुःऽगा। पिपृतं। तिरः। नः। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥७॥

इयं देवेति सप्तमी गता ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे तृतीयो वर्गः ॥

उत्सूर्य इति षडृचं सप्तमं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। उत्सूर्यः षळाद्यास्तिस्रः सौर्य इति। वसिष्ठ ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। आद्यास्तिस्रः सूर्यदेवत्याः शिष्टा मित्रावरुणदेवत्याः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उत्सूर्यो बृहदर्चींष्यश्रेत्पुरु विश्वा जनिम मानुषाणां।
समो दिवा ददृशे रोचमानः क्रत्वा कृतः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥१॥
उत्। सूर्यः। बृहत्। अर्चींषि। अश्रेत्। पुरु। विश्वा। जनिम। मानुषाणां।
समः। दिवा। ददृशे। रोचमानः। क्रत्वा। कृतः। सुऽकृतः। कर्तृऽभिः। भूत् ॥१॥

सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवो बृहदत्यधिकं पुरु पुरूणि बहून्यर्चींषि तेजांस्युदश्रेत्। ऊर्ध्वं श्रयति। किं प्रति। मानुषाणां मनुष्याणां विश्वा सर्वाणि जनिम जनिमानि जनान्। जनशब्दः संघवचनः। तान्प्रत्युदश्रेत्। स देवो दिवाहनि रोचमानः

सन् समो ददृशे एकरूपः प्रतिनियतः सन् दृश्यते । तस्मात्पुरुषं पुरुषं प्रत्यादित्यो भवतीति हि श्रुतिः । स देवः क्रत्वा सर्वस्य कर्ता कृतः संपादितः प्रजापतिना कर्तृभिः स्तुतिकर्तृभिः सुकृतः स्तुत्या तीक्ष्णीकृतो भूत् । भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स सू॑र्य॒ प्रति॑ पु॒रो न॒ उद्गा॑ ए॒भिः स्तोमे॑भिरेत॒शेभि॒रेवैः॑ ।

प्र नो॑ मि॒त्राय॒ वरु॑णाय वो॒चोऽना॑गसो अर्य॒म्णे अ॒ग्नये॑ च ॥२॥

सः । सू॒र्य॒ । प्रति॑ । पु॒रः । न॒ः । उत् । गाः॒ । ए॒भिः । स्तोमे॑भिः । ए॒त॒शेभिः॑ । एवैः॑ ।

प्र । न॒ः । मि॒त्राय॑ । वरु॑णाय । वो॒च॒ः । अना॑गसः । अ॒र्य॒म्णे । अ॒ग्नये॑ । च॒ ॥२॥

हे सूर्य स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान्प्रति पुरः पुरस्तादुद्गाः । उद्गच्छ । कैः साधनैः । एभिः स्तोमेभिः स्तोमैः स्तुत्यैरेतशेभिरेतवर्णैः ॥ स्वार्थिकः शकारो या जरंता युवशा ता । ऋग्वे॰ १.१६१.७. । पुरुषः कृष्णशवास्युत्तरतः । ऐ॰ ब्रा॰ ५.१४. । इत्यादिवत् ॥ तादृशैरेवैर्गमनशीलैरश्वैरुद्गाः । अथ तथा कृत्वास्माभिः स्तुतः सन् नोऽस्मानागसोऽपापान्प्रवोचः । केभ्यः । मित्राय वरुणायार्यम्णेऽग्नये च । अत्र सौर्य इतरेषां मित्रादीनां संकीर्तनं तेषामपि निपातभाक्त्वादविरुद्धं । एवं पूर्वत्रोत्तरत्र च मैत्रावरुणेऽर्यमादीनां संकीर्तनमपि न विरुध्यते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वि नः॑ स॒हस्रं॑ शु॒रुधो॑ रदंत्वृ॒तावा॑नो॒ वरु॑णो मि॒त्रो अ॒ग्निः ।

यच्छं॑तु चं॒द्रा उ॑प॒मं नो॑ अ॒र्कमा न॒ः कामं॑ पूपुरंतु॒ स्तवा॑नाः ॥३॥

वि । न॒ः । स॒हस्रं॑ । शु॒रुधः॑ । र॒दं॒तु॒ । ऋ॒तऽवा॑नः । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒ग्निः ।

यच्छं॑तु । च॒न्द्राः । उ॒प॒ऽमं । न॒ः । अ॒र्कं । आ । न॒ः । कामं॑ । पू॒पु॒रं॒तु॒ । स्तवा॑नाः ॥३॥

नोऽस्मभ्यं शुरुधः शुचेर्दुःखस्य प्रतिरोद्धार ऋतावानः सत्यवंतो वरुणादयः सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनं विरदंतु । वितरंतु । अथवा शुरुध उक्तलक्षणाः सहस्रसंख्याका ओषधी रदंतु । किंच ते चंद्रा आह्लादकारिणोऽस्मभ्यमुपमं स्तुत्यमर्कमर्चनीयं यच्छंतु । किंच स्तवाना अस्माभिः स्तूयमाना नोऽस्माकं काममपेक्षितं पूपुरंतु । पूरयंतु । हे सूर्य त्वयानुज्ञाता इति सूर्यस्य स्तुतिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

द्यावाभूमी अदिते त्रासीथां नो ये वां जज्ञुः सुजनिमान ऋष्वे ।
मा हेळे भूम वरुणस्य वायोर्मा मित्रस्य प्रियतमस्य नृणां ॥४॥

द्यावाभूमी इति । अदिते । त्रासीथां । नः । ये । वां । जज्ञुः । सुऽजनिमानः । ऋष्वे इति ।
मा । हेळे । भूम । वरुणस्य । वायोः । मा । मित्रस्य । प्रियऽतमस्य । नृणां ॥४॥

हे द्यावाभूमी द्यावापृथिव्यौ हे अदिते अखंडनीये । एतद्द्यावाभूम्योरेवैकवचनेन संबोधनं । हे ऋष्वे । महन्नामैतत् । हे महत्यौ नोऽस्मान् त्रासीथां । रक्षतं । ये वयं सुजनिमानः शोभनजन्मानो वां युवां जज्ञुः ज्ञातवंतः स्म । किंच वयं वरुणस्य हेळे क्रोधे मा भूम । तथा वायोर्मा भूम । तथा नृणां स्तुतिनेतॄणां मनुष्याणां प्रियतमस्य मित्रस्य हेळे मा भूम ॥

प्र बाहवेति पंचमी मैत्रावरुणे पशौ पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । प्र बाहवा सिसृतं जीवसे नो यद्बंहिष्ठं नातिविधे सुदानू । आ० ३.८. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

प्र बाहवा सिसृतं जीवसे न आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन ।
आ नो जने श्रवयतं युवाना श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमा ॥५॥

प्र । बाहवा । सिसृतं । जीवसे । नः । आ । नः । गव्यूतिं । उक्षतं । घृतेन ।
आ । नः । जने । श्रवयतं । युवाना । श्रुतं । मे । मित्रावरुणा । हवा । इमा ॥५॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ देवौ बाहवा युवाभ्यां बाहू प्रसिसृतं । प्रसारयतं हविःस्वीकाराय धनप्रदानाय वा । किमर्थमिति । नो जीवसेऽस्माकं जीवनाय । किंच नोऽस्माकं गव्यूतिं । गावो यंति गच्छंत्यत्रेति गव्यूतिर्गोमार्गभूमिः । तां तृणादिप्ररोहाय घृतेनोदकेना समंतादुक्षतं । सिंचतं । किंच नोऽस्माञ्जनेऽस्मत्समाने मनुष्यसमूहे वा नोऽस्माञ्छ्रवयतं । विश्रुतं कुरुतं । हे युवाना नित्ययौवनौ सर्वत्र व्याप्तौ वा युवां मे ममेमेमानि हवाह्वानानि श्रुतं । शृणुतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू मित्रो वरुणो अर्यमा नस्त्मने तोकाय वरिवो दधंतु ।
सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

नु। मित्रः। वरुणः। अर्यमा। नः। त्मने। तोकाय। वरिवः। दधंतु।
सुऽगा। नः। विश्वा। सुऽपथानि। संतु। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥६॥

मित्रो वरुणोऽर्यमा चैते त्रयो देवा नु अद्य नोऽस्माकं त्मन आत्मन आत्महिताय तोकाय पुत्राय च वरिवो धनं दधंतु। प्रयच्छंतु। नोऽस्माकं विश्वा सर्वाणि गंतव्यानि सुगा सुगमनानि सुपथानि च संतु। भवंतु। शिष्टं गतं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

उद्वेतीति षड्टचमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं। आद्याश्चतस्रः पंचम्याः पूर्वार्धश्च सूर्यदेवत्या अवशिष्टास्त्रयोऽर्धर्चा मित्रावरुणदेवत्याः। तथा चानुक्रांतं। उद्वेतीति चार्धपंचमा इति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उद्वेति सुभगो विश्वचक्षाः साधारणः सूर्यो मानुषाणां।
चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्य देवश्चर्मेव यः समविव्यक्तमांसि ॥१॥
उत्। ऊं इति। एति। सुऽभगः। विश्वऽचक्षाः। साधारणः। सूर्यः। मानुषाणां।
चक्षुः। मित्रस्य। वरुणस्य। देवः। चर्मऽइव। यः। संऽअविव्यक्। तमांसि ॥१॥

उद्वेति उद्गच्छत्ययं सूर्यः सुभगः शोभनभाग्यः सुष्ठु भजनीयो वा विश्वचक्षाः सर्वस्य द्रष्टा मानुषाणां सर्वेषां मनुष्याणां साधारणः। साधारणत्वप्रतिपादकश्रुतिः पूर्वमुदाहृता। मित्रस्य वरुणस्य च चक्षुः प्रकाशको देवो द्योतमानः। यो देवश्चर्मेव चर्माणीव तमांसि समविव्यक् सह विचति संवेष्टयति स महानुभावो देव उद्वेति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उद्वेति प्रसविता जनानां महान्केतुरर्णवः सूर्यस्य।
समानं चक्रं पर्याविवृत्सन्यदेतशो वहति धूर्षु युक्तः ॥२॥
उत्। ऊं इति। एति। प्रऽसविता। जनानां। महान्। केतुः। अर्णवः। सूर्यस्य।
समानं। चक्रं। परिऽआविवृत्सन्। यत्। एतशः। वहति। धूःऽसु। युक्तः ॥२॥

अयं सूर्यस्य सूर्यः। विभक्तिव्यत्ययः। उद्वेति। उद्गच्छति। कीदृशोऽयं। जनानां

सर्वेषां प्रसविता सर्वेषु कर्मस्वनुज्ञाता महान् पूज्यः केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकोऽर्णव उदकप्रदः । किं कुर्वन्नुदेतीत्युच्यते । समानं सर्वेषामेकरूपमेकमेव चक्रं रथांगं चरणशीलं रथं वा पर्यावर्वृत्सन् पर्यावर्तयितुमिच्छन् । यद्रथचक्रं धूर्षु रथस्य युक्त एतश एतशवर्णो हरितवर्णोऽश्वो वहति । एको अश्वो वहति सप्तनामा । ऋग्वे॰ १. १६४. २. । इत्युक्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विभ्राजमान उषसामुपस्थाद्रेभैरुदेत्यनुमद्यमानः ।
एष मे देवः सविता चच्छंद यः समानं न प्रमिनाति धाम ॥३॥
विऽभ्राजमानः । उषसां । उपऽस्थात् । रेभैः । उत् । एति । अनुऽमद्यमानः ।
एषः । मे । देवः । सविता । चच्छंद । यः । समानं । न । प्रऽमिनाति । धाम ॥३॥

अयं सूर्यो विभ्राजमानो विशेषेण दीप्यमान उषसामुपस्थादुपस्थे मध्ये रेभैः स्तोतृभिरनुमद्यमानः सन्नुदेति । किंचैष देवो द्योतमानः सविता मे मह्यं चच्छंद । उपच्छंदयति कामान् । एष इत्युक्तं क इति । यो देवः समानं सर्वेषां प्राणिनामेकरूपं धाम स्वीयं तेजःस्थानं न प्रमिनाति न हिनस्ति न संकोचयति स देव उदेतीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति दूरेअर्थस्तरणिर्भ्राजमानः ।
नूनं जनाः सूर्येण प्रसूता अयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि ॥४॥
दिवः । रुक्मः । उरुऽचक्षाः । उत् । एति । दूरेऽअर्थः । तरणिः । भ्राजमानः ।
नूनं । जनाः । सूर्येण । प्रऽसूताः । अयन् । अर्थानि । कृणवन् । अपांसि ॥४॥

अयं सूर्यो रुक्मो रोचमान उरुचक्षाः प्रभूततेजाश्च सन् दिवोऽंतरिक्षादुदेति । यद्वा दिवोऽंतरिक्षस्य रुक्म आभरणस्थानीयः । कीदृशोऽयं । दूरेअर्थो दूरेगंता । अर्थोऽर्तेः । दूरे प्रार्थ्यमानो वा तरणिस्तारको भ्राजमानो दीप्यमानः सन्नुदेति । नूनं निश्चयं जनाः सर्वे प्राणिनः सूर्येण प्रेरकेण देवेन प्रसूता अनुज्ञाताः प्रेरिताः संतोऽर्थानि गंतव्यान्यनुष्ठेयान्यपांसि कर्माणि कृणवन् । कुर्वंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यत्रा चक्रुरमृता गातुमस्मै श्येनो न दीयन्नन्वेति पाथः ।
प्रति वां सूर उदिते विधेम नमोभिर्मित्रावरुणोत हव्यैः ॥५॥
यत्र । चक्रुः । अमृताः । गातुं । अस्मै । श्येनः । न । दीयन् । अनु । एति । पाथः ।
प्रति । वां । सूरे । उत्ऽइते । विधेम । नमःऽभिः । मित्रावरुणा । उत । हव्यैः ॥५॥

यत्र यस्मिन्नंतरिक्षेऽमृता अमरणधर्माणः पूर्वे देवा अस्मै सूर्याय गातुं मार्गं चक्रुः अकुर्वन् तत्पाथोऽंतरिक्षमन्वेति । अनुगच्छति । क इव । दीयन् गच्छन् श्येनो न शंसनीयगमनो गृध्र इव । अयमर्धर्चः सौर्य इत्युक्तं । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वां युवां सूरे सूर्ये उदिते सति प्रातःसवने नमोभिर्नमस्कारैः स्तुतिभिरुतापि च हव्यैर्हविर्भिश्च प्रतिविधेम । परिचरेम ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू मित्रो वरुणो अर्यमा नस्त्मने तोकाय वरिवो दधंतु ।
सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥
नु । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । नः । त्मने । तोकाय । वरिवः । दधंतु ।
सुऽगा । नः । विश्वा । सुऽपथानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

नू मित्र इति षष्ठी गता ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे पंचमो वर्गः ॥

दिवि क्षयंतेति पंचर्चं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं मैत्रावरुणं । दिवि पंचेत्यनुक्रमणिका ॥ तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्र आद्यस्तृचो मैत्रावरुणस्य । सूचितं च । दिवि क्षयंता रजसः पृथिव्यामा विश्ववाराश्विना गतं नः । आ॰ ८. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

दिवि क्षयंता रजसः पृथिव्यां प्र वां घृतस्य निर्णिजो ददीरन् ।
हव्यं नो मित्रो अर्यमा सुजातो राजा सुक्षत्रो वरुणो जुषंत ॥१॥
दिवि । क्षयंता । रजसः । पृथिव्यां । प्र । वां । घृतस्य । निःऽनिजः । ददीरन् ।
हव्यं । नः । मित्रः । अर्यमा । सुऽजातः । राजा । सुऽक्षत्रः । वरुणः । जुषंत ॥१॥

दिवि द्युलोकेऽंतरिक्षे पृथिव्यां च वर्तमानस्य रजस उदकस्य क्षयंता। क्षयतिरैश्वर्यकर्मा। स्वामिनौ भवथः। हे मित्रावरुणौ वां युवाभ्यां प्रेरिता मेघा घृतस्य निर्णिज उदकस्य रूपाणि ददीरन्। ददते। प्रयच्छंति। अथवा वां युवाभ्यां घृतस्य निर्णिजो रूपाणि। घृतानीत्यर्थः। तानि ददीरन्। दीयंते। नोऽस्माकं संबंधि हव्यं मित्रः सुजातः सुष्ठु प्रादुर्भूतोऽर्यमा राजा सर्वस्य स्वामी सुक्षत्रः शोभनबलो वरुणश्चैते जुषंत। सेवंतां॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ राजाना मह ऋतस्य गोपा सिंधुपती क्षत्रिया यातमर्वाक्।

इळां नो मित्रावरुणोत वृष्टिमव दिव इन्वतं जीरदानू॥२॥

आ। राजाना। महः। ऋतस्य। गोपाः। सिंधुपती इति सिंधुऽपती। क्षत्रिया। यातं। अर्वाक्।

इळां। नः। मित्रावरुणा। उत। वृष्टिं। अव। दिवः। इन्वतं। जीरदानू इति जीरऽदानू॥२॥

हे राजाना सर्वस्य स्वामिनौ हे महो महत ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य गोपा गोपायितारौ॥ सुबामंत्रिते परांगवत्स्वर इति परांगवद्भावात् षष्ठ्यामंत्रितसमुदायस्य निघातत्वं॥ हे सिंधुपती नद्याः पालयितारौ हे क्षत्रिया बलवंतौ युवामर्वागस्मदभिमुखमायातं। आगच्छतं। किंच हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ हे जीरदानू क्षिप्रदानौ युवां नोऽस्मभ्यमिळामन्नमुतापि च पुष्टिं तत्साधकां वृष्टिं च दिवोऽंतरिक्षादवावस्तादिन्वतं। प्रेरयतं॥

॥ अथ तृतीया ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो देवो अर्यः प्र साधिष्ठेभिः पथिभिर्नयंतु।

ब्रवद्यथा न आदरिः सुदास इषा मदेम सह देवगोपाः॥३॥

मित्रः। तत्। नः। वरुणः। देवः। अर्यः। प्र। साधिष्ठेभिः। पथिऽभिः। नयंतु।

ब्रवत्। यथा। नः। आत्। अरिः। सुऽदासे। इषा। मदेम। सह। देवऽगोपाः॥३॥

मित्रो वरुणो देवोऽर्योऽर्यमा चैते त्रयोऽपि नोऽस्मान् तत्तदा यदास्माकमपेक्षितं तदा साधिष्ठेभिः साधकतमैः पथिभिर्मार्गैर्नयंतु। प्रापयंतु। किंच नोऽस्मान्

सुदासे शोभनदानाय जनायारिरर्यमा यथा ब्रवत् असावनुकंप्य इति ब्रूयात् तथा कुर्वंतु। अर्यम्णः पुनरभिधानमादरार्थं। देवगोपा देवा यूयं गोपायितारो येषामस्माकं ते वयमिषा युष्माभिर्दातव्येनान्नेन सह पुत्रादिसहिता मदेम। हृष्येम ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो वां गर्तं मनसा तक्षदेतमूर्ध्वां धीतिं कृणवद्धारयच्च।
उक्षेथां मित्रावरुणा घृतेन ता राजाना सुक्षितीस्तर्पयेथां ॥४॥

यः। वां। गर्तं। मनसा। तक्षत्। एतं। ऊर्ध्वां। धीतिं। कृणवत्। धारयत्। च।
उक्षेथां। मित्रावरुणा। घृतेन। ता। राजाना। सुऽक्षितीः। तर्पयेथां ॥४॥

हे मित्रावरुणौ यो वां युवयोरेतं गर्तं रथं मनसा तक्षत् स्तोमेन संकल्पयेत्। तथा कृत्वोर्ध्वामुन्नतां धीतिं कर्म स्तुतिरूपं कृणवत् कुर्यात् उच्चैः स्तुयात्। एवं कृत्वा धारयच्च यागे धारयेत् हे राजाना स्वामिनौ मित्रावरुणा मित्रावरुणौ ता तौ युवां जनं घृतेनोदकेनोक्षेथां। सिंचतं। तस्मै सुक्षितीः शोभननिवासाः प्रजाः तर्पयेथां। यथा सुक्षितयो भवंति तथा तर्पयेथामिति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एष स्तोमो वरुण मित्र तुभ्यं सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि।
अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

एषः। स्तोमः। वरुण। मित्र। तुभ्यं। सोमः। शुक्रः। न। वायवे। अयामि।
अविष्टं। धियः। जिगृतं। पुरंऽधीः। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥५॥

अनया स्तुतिमुपसंहरति। हे वरुण हे मित्र तुभ्यं युवयोर्वायवे। वायुर्गतादित्यः। स एवार्यमा। तस्मै चैष स्तोमः स्तवोऽयामि। अकारि। किमिव। शुक्रो दीप्तः सोमो न युष्मभ्यं प्रीतिकरः सोमो यथा दीयते तद्वत्। धियः कर्माण्यस्मदीयान्यविष्टं। पुरंधीः स्तुतीर्जिगृतं। प्रबुध्यतं। अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे षष्ठो वर्गः ॥

प्रति वां सूर इति पंचर्चं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं मैत्रावरुणं। प्रति वामित्यनुक्रांतं ॥ द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रेऽप्येष तृचः। सूचितं च। प्रति वां सूर उदिते सूक्तैर्धेनुः प्रत्नस्य। आ॰ ८.१०.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति वां सूर उदिते सूक्तैर्मित्रं हुवे वरुणं पूतदक्षं ।
ययोरसुर्य१मक्षितं ज्येष्ठं विश्वस्य यामन्नाचिता जिगत्नु ॥१॥

प्रति । वां । सूरे । उत्ऽइते । सुऽउक्तैः । मित्रं । हुवे । वरुणं । पूतऽदक्षं ।
ययोः । असुर्यं । अक्षितं । ज्येष्ठं । विश्वस्य । यामन् । आऽचिता । जिगत्नु ॥१॥

सूरे सूर्ये उदिते प्रातःसवने मित्रं पूतदक्षं शुद्धबलं वरुणं वां सूक्तैर्हुवे । आह्वये । ययोर्मित्रावरुणयोरक्षितमक्षीणमत एव ज्येष्ठमसुर्यं बलमाचिताचित उपचिते शूरसंघैरुपेते यामन् यामनि संग्रामे विश्वस्य शत्रुसंघस्य जिगत्नु जेतृ भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता हि देवानामसुरा तावर्या ता नः क्षितीः करतमूर्जयंतीः ।
अश्याम मित्रावरुणा वयं वां द्यावा च यत्र पीपयन्नहा च ॥२॥

ता । हि । देवानां । असुरा । तौ । अर्या । ता । नः । क्षितीः । करतं । ऊर्जयंतीः ।
अश्याम । मित्रावरुणा । वयं । वां । द्यावा । च । यत्र । पीपयन् । अहा । च ॥२॥

ता हि तौ खलु देवौ देवानां मध्येऽसुरा बलवंतौ । अर्यार्यौ तौ सर्वस्येश्वरौ । ता तौ नोऽस्माकं क्षितीः पुत्रादिरूपा प्रजा ऊर्जयंतीः प्रवृद्धाः करतं । कुरुतं । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वयं वां युवामश्याम । व्याप्नुयाम । यत्र यस्यां युवयोर्व्याप्तौ द्यावा द्यावापृथिव्यौ । सर्वदा तयोः सहभावादयमर्थो लभ्यते । अहा च । एतद्रात्रेरुपलक्षणं । अहोरात्राणि च पीपयन् अस्मान् प्याययेयुः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता भूरिपाशावनृतस्य सेतू दुरत्येतू रिपवे मर्त्याय ।
ऋतस्य मित्रावरुणा पथा वामपो न नावा दुरिता तरेम ॥३॥

ता । भूरिऽपाशौ । अनृतस्य । सेतू इति । दुरत्येतू इति दुःऽअत्येतू । रिपवे । मर्त्याय ।
ऋतस्य । मित्रावरुणा । पथा । वां । अपः । न । नावा । दुःऽइता । तरेम ॥३॥

ता तौ मित्रावरुणौ भूरिपाशौ प्रभूतबंधनसाधनपाशोपेतावनृतस्य यागर-

हितस्य सेतू सेतुवद्बंधकौ रिपवे मर्त्याय वैरिजनाय दुरत्येतू दुरतिक्रमौ भवतः । हे मित्रावरुणा तादृशौ मित्रावरुणौ वां युवयोर्ऋतस्य यज्ञस्य युवयोरर्थाया- नुष्ठीयमानस्य यागस्य पथा मार्गेण दुरिता दुःखानि तरेम नावापो न प्रभू- तान्युदकानीव ॥

मैत्रावरुणे पशावा नो मित्रावरुणेत्येषा चतुर्थ्यनुवाक्या । सूचितं च । आ नो मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे । आ॰ ३. ८. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

आ नो॑ मित्रावरुणा ह॒व्यजु॑ष्टिं घृ॒तैर्गव्यू॑तिमुक्षत॒मिळा॑भिः ।
प्रति॑ वा॒मत्र॒ वर॒मा जना॑य पृणी॒तमु॒द्नो दि॒व्यस्य॒ चारोः॑ ॥४॥
आ । नः॒ । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । ह॒व्यऽजु॑ष्टिं । घृ॒तैः । गव्यू॑तिं । उ॒क्ष॒तं॒ । इळा॑भिः ।
प्रति॑ । वा॒ं । अत्र॑ । वर॑ं । आ । जना॑य । पृ॒णी॒तं । उ॒द्नः । दि॒व्यस्य॑ । चारोः॑ ॥४॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ नोऽस्माकं हव्यजुष्टिं हविःसेवनवंतं यज्ञमा- गच्छतमिति शेषः । आगत्य चेळाभिरन्नैः सह घृतैरुदकैर्गव्यूतिमस्मदीयां भूमि- मुक्षतं । सिंचतं । वां युवां प्रत्यत्रास्मिन् लोके वरमुत्कृष्टं हविः स्तोत्रं वा क आयच्छेदिति शेषः । अतः केवलं कृपयैव दिव्यस्य दिवि भवस्य चारोश्चरणीय- स्योद्न उदकस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ उक्तलक्षणमुदकं पृणीतं । प्रयच्छतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ए॒ष स्तोमो॑ वरुण मित्र॒ तुभ्य॒ं सोम॑ः शु॒क्रो न वा॒यवेऽयामि ।
अ॒वि॒ष्टं धियो॑ जिगृतं पुरं॑धीर्यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभि॒ः सदा॑ नः ॥५॥
ए॒षः । स्तोम॑ः । व॒रु॒ण॒ । मि॒त्र॒ । तुभ्य॑ं । सोम॑ः । शु॒क्रः । न । वा॒यवे॑ । अ॒या॒मि॒ ।
अ॒वि॒ष्टं । धिय॑ः । जि॒गृ॒तं । पुरं॑ऽधीः । यू॒यं । पा॒त॒ । स्व॒स्तिऽभि॑ः । सदा॑ । न॒ः ॥५॥

एष स्तोम इति पंचमी गता ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे सप्तमो वर्गः ॥

प्र मित्रयोरित्येकोनविंशत्यृचमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं । अत्रेयमनुक्रमणिका । प्र मित्रयोरेकोना गायत्रं दशम्याद्यास्त्रयः प्रगाथाः पुरउष्णिक् चतुर्थ्याद्या दशा- दित्यास्तिस्रः सौर्य इति । दशमी बृहत्येकादशी सतोबृहती द्वादशी बृहती त्रयोदशी

सतोबृहती चतुर्दशी बृहती पंचदशी सतोबृहती षोडशी पुरउष्णिक् शिष्टा गायत्र्यः ॥ चतुर्थ्याद्यास्तिस्रो दश्यंता आदित्यदेवताश्चतुर्दश्याद्यास्तिस्रः सूर्यदेवत्याः । आद्यंत्यौ तृचौ पूर्ववन्मैत्रावरुणौ ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्र आदितो नवर्चः शस्याः । प्र मित्रयोर्वरुणयोरिति नव । आ॰ ५.१०. । इति सूचितत्वात् ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः स्तोमवृद्धिनिमित्तमावापार्था आद्याः षडृचः । सूचितं च । प्र मित्रयोर्वरुणयोरिति षट् । आ॰ ७.५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र मित्रयोर्वरुणयोः स्तोमो न एतु शूष्यः । नमस्वान्तुविजातयोः ॥१॥

प्र । मित्रयोः । वरुणयोः । स्तोमः । नः । एतु । शूष्यः । नमस्वान् । तुविऽजातयोः ॥१॥

मित्रयोर्वरुणयोः । मित्रावरुणयोरित्यर्थः । उभयत्र प्रतियोगापेक्षया द्विवचनत्वं । तुविजातयोर्बहुप्रादुर्भावयोर्देवयोर्नोऽस्मदीयः शूष्यः सुखकरो नमस्वानन्नवान् हविर्भिर्युक्तः स्तोमः स्तोत्रं प्रैतु । गच्छतु । अहोरात्रं वै मित्रावरुणाविति श्रुतिः । अनयोरहोरात्रापेक्षत्वात्तयोः पुनः पुनरागमनादनयोस्तुविजातत्वं । अथवा बहूनामुपकारायानयोः प्रादुर्भावात्तुविजातत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या धारयंत देवाः सुदक्षा दक्षपितरा । असुर्याय प्रमहसा ॥२॥

या । धारयंत । देवाः । सुऽदक्षा । दक्षऽपितरा । असुर्याय । प्रऽमहसा ॥२॥

या यौ युवां धारयंत । के । देवा आदिकर्तारोऽसुर्याय बलकरणाय । कीदृशौ युवां । सुदक्षा शोभनबलौ दक्षपितरा बलस्य पालकौ स्वामिनौ वा । बलप्रदावित्यर्थः । प्रमहसा प्रकृष्टतेजस्कौ तौ साधयतमित्युत्तरत्रान्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता नः स्तिपा तनूपा वरुण जरितॄणां । मित्र साधयतं धियः ॥३॥

ता । नः । स्तिऽपा । तनूऽपा । वरुण । जरितॄणां । मित्र । साधयतं । धियः ॥३॥

ता तौ स्तिपा । स्त्यायंत इति स्तयो गृहाः । तान्पात इति स्तिपौ । तनूपा तन्वः पातारौ हे वरुण हे मित्र उक्तलक्षणौ युवां जरितॄणां नोऽस्माकं धियः कर्माणि स्तुतिरूपाणि साधयतं । सफलवंति कुरुतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यद॒द्य सूर॒ उदि॒तेऽना॑गा मि॒त्रो अ॑र्य॒मा । सु॒वाति॑ सवि॒ता भगः॑ ॥४॥

यत् । अ॒द्य । सूरे॑ । उत्ऽइ॑ते । अना॑गाः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । सु॒वाति॑ । स॒वि॒ता । भगः॑ ॥४॥

यद्धनमस्माकमपेक्षितं तदद्यास्मिन्काले सूर उदिते सति प्रातःसवनेऽनागाः पापहंता मित्रोऽर्यमा सविता भगश्चैते प्रत्येकं सुवाति । प्रेरयेत् । अथवानागा मित्रोऽर्यमा दाता भवतु । तदीप्सितं धनं भगो भजनीयः सविता सुवाति । प्रेरयतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सु॒प्रा॒वीर॑स्तु॒ स क्षय॒: प्र नु यामं॑न्त्सुदानवः । ये नो॒ अंहो॑ऽति॒पिप्र॑ति ॥५॥

सु॒प्र॒ऽअ॒वीः । अ॒स्तु॒ । सः । क्षयः॑ । प्र । नु । याम॑न् । सु॒ऽदा॒न॒वः॒ । ये । नः॒ । अंहः॑ । अ॒ति॒ऽपिप्र॑ति ॥५॥

स क्षयः स निवासः सुप्रावीरस्तु । सुष्ठु प्रकर्षेण रक्षितास्तु । प्रशब्द आदरार्थः । प्रकर्षेण नु क्षिप्रं भवत्विति शेषः । कदेत्युच्यते । हे सुदानवः सुदाना युष्माकं यामन् यामनि गमने सति । कीदृशानां गमने । ये यूयमागत्य नोऽस्माकमंहः पापमतिपिप्रति अतिपारयथ तेषां गमन इति ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उ॒त स्व॒राजो॑ अदि॑ति॒रद॑ब्धस्य व्र॒तस्य॒ ये । म॒हो राजा॑न ईशते ॥६॥

उ॒त । स्व॒ऽराजः॑ । अदि॑तिः । अद॑ब्धस्य । व्र॒तस्य॑ । ये । म॒हः । राजा॑नः । ई॒श॒ते॒ ॥ ६॥

उतापि च ये मित्रादयस्त्रयः स्वराजः सर्वस्य स्वामिनोऽदितिस्तेषां माता च संति अदब्धस्याहिंसितस्य महो महतो व्रतस्यास्य कर्मणो राजानः स्वामिनः त ईशते । समर्था भवंति । अभिमतं दातुमिति शेषः । अथवैवं योज्यं । ते मित्रादयोऽदितिश्चादब्धस्य व्रतस्य स्वराज ईश्वराः ते महो महतोऽस्मदभिमतधनस्य राजानः स्वामिनः संत ईशतेऽस्मभ्यं तद्दातुं ॥

प्रति वामित्येष तृचश्चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणस्य पर्यासार्थः । सूचितं च । प्रति वां सूर उदिते व्यंतरिक्षमतिरत् । आ॰ ७.२. । इति ॥

॥ तत्र तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

प्रति वां सूर उदिते मित्रं गृणीषे वरुणं । अर्यमणं रिशादसं ॥७॥

प्रति । वां । सूरे । उत्ऽइते । मित्रं । गृणीषे । वरुणं । अर्यमणं । रिशादसं ॥७॥

हे मित्रावरुणौ मित्रं त्वां वरुणं च युवां रिशादसं शत्रूणामत्तारमर्यमणं च प्रति प्रत्येकं गृणीषे । स्तुवे । कदेत्युच्यते । सूरे सूर्ये देव उदिते सति । प्रातरित्यर्थः ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्तेऽष्टमी ॥

राया हिरण्यया मतिरियमवृकाय शवसे । इयं विप्रा मेधसातये ॥८॥

राया । हिरण्यऽया । मतिः । इयं । अवृकाय । शवसे । इयं । विप्रा । मेधऽसातये ॥८॥

हिरण्यया हितरमणीयेन राया धनेन सहितायावृकायाहिंस्याय शवसेऽस्माकं बलायेयमिदानीं क्रियमाणा मतिः स्तुतिर्भवत्विति शेषः ॥ हिरण्ययेत्यत्र सुपां सुलुगिति तृतीयैकवचनस्य याजादेशः ॥ किंच हे विप्राः प्राज्ञा इयं मे च स्तुतिर्मेधसातये यज्ञलाभाय च भवतु ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते नवमी ॥

ते स्याम देव वरुण ते मित्र सूरिभिः सह । इषं स्वश्च धीमहि ॥९॥

ते । स्याम । देव । वरुण । ते । मित्र । सूरिऽभिः । सह । इषं । स्व१रिति स्वः । च । धीमहि ॥९॥

हे देव वरुण ते वयं तव स्तोतारः स्याम । समृद्धा भवेम । न केवलं वयमेव यजमानाः किंतु सूरिभिः स्तोतृभिर्ऋत्विग्भिः सह । तथा हे मित्र देव ते वयं सूरिभिः सह स्याम । भवेम । किंचेषमन्नं स्वरुदकं च धीमहि । धारयामहे ॥

आश्विनशस्त्रे बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथः । सूचितं च । बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथाः । ६.५. । इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽप्ययं प्रगाथः । सूचितं च । बहवः सूरचक्षस इमा उ वां दिविष्टयः । आ॰ ७.१२. । इति ॥

॥ सैषा प्रगाथे प्रथमा सूक्ते दशमी ॥

बहवः सूरचक्षसोऽग्निजिह्वा ऋतावृधः ।

त्रीणि ये येमुर्विदथानि धीतिभिर्विश्वानि परिभूतिभिः ॥१०॥

बहवः । सूरऽचक्षसः । अग्निऽजिह्वाः । ऋतऽवृधः ।
त्रीणि । ये । येमुः । विदथानि । धीतिऽभिः । विश्वानि । परिभूतिऽभिः ॥१०॥

बहवो महांतः सूरचक्षसः सूर्यसदृशप्रकाशाः । सूरः प्रकाशको येषामिति वा । अग्निजिह्वाः । अग्निरेव जिह्वादनसाधनो येषां तादृशाः । ऋतावृधो यज्ञस्य वर्धयितारो मित्रादयः । किंच ये त्रीणि विश्वानि व्याप्तानि विदथानि क्षित्यादिस्थानानि क्षित्यादीनि परिभूतिभिः परिभावुकैर्धीतिभिः कर्मभिर्येमुः प्रयच्छंति ते क्षत्रमाशतेत्युत्तरत्र संबंधनीयं । अथवात्रैव ये त्रीणि स्थानानि प्रयच्छंति ते बहुत्वादिगुणोपेता आगच्छंत्वित्यध्याहार्यं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वि ये दधुः शरदं मासमादहर्यज्ञमक्तुं चादृचं ।
अनाप्यं वरुणो मित्रो अर्यमा क्षत्रं राजान आशत ॥११॥

वि । ये । दधुः । शरदं । मासं । आत् । अहः । यज्ञं । अक्तुं । च । आत् । ऋचं ।
अनाप्यं । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । क्षत्रं । राजानः । आशत ॥११॥

ये मित्रादयः शरदं संवत्सरं विदधुः अकुर्वन् । आदनंतरमेव मासमनंतरमहरनंतरमहःसाध्यं यज्ञं । आदनंतरमक्तुं रात्रिं च ऋचं मंत्रांश्च । यद्वा सर्वत्रादित्ययमपीत्यर्थे वर्तते । तथा सति क्रमोऽविवक्षितः । ते वरुणो मित्रोऽर्यमा च त्रयोऽनाप्यमन्यैरप्राप्तं क्षत्रं बलं राजानो राजमाना आशत । व्याप्तवंतः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तद्वो अद्य मनामहे सूक्तैः सूर उदिते ।
यदोहते वरुणो मित्रो अर्यमा यूयमृतस्य रथ्यः ॥१२॥

तत् । वः । अद्य । मनामहे । सुऽउक्तैः । सूरे । उत्ऽइते ।
यत् । ओहते । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । यूयं । ऋतस्य । रथ्यः ॥१२॥

तत्प्रसिद्धमद्यास्मिन्यागकाले वो युष्मान्मनामहे । याचामहे । कैः साधनैः । सूक्तैः । कस्मिन्काले । सूर उदिते । प्रातःकाल इत्यर्थः । यज्ञनं हे ऋतस्योदकस्य

रथ्यो नेतारो यूयं वरुणादय ओहते। यूयमित्यनेन सामानाधिकरण्यादोहत इत्यत्र पुरुषव्यत्ययः। ओहध्व इत्यर्थः। तद्धनं मनामह इति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ऋतावान ऋतजाता ऋतावृधो घोरासो अनृतद्विषः।
तेषां वः सुम्ने सुच्छर्दिष्टमे नरः स्याम ये च सूरयः ॥१३॥
ऋतऽवानः। ऋतऽजाताः। ऋतऽवृधः। घोरासः। अनृतऽद्विषः।
तेषां। वः। सुम्ने। सुच्छर्दिःऽतमे। नरः। स्याम। ये। च। सूरयः ॥१३॥

ये यूयमृतावान ऋतवंतो यज्ञवंत उदकवंतो वा ऋतजाताः। उक्त ऋतशब्दार्थः। तदर्थमुत्पन्नाः। अथवा ऋतात्प्रजापतेः सकाशादुत्पन्ना ऋतावृध उक्तार्थस्य ऋतस्य वर्धयितारो घोरासो घोरा अनृतद्विषोऽयष्टृद्वेष्टारः तेषां वो युष्माकं सुच्छर्दिष्टमे सुखतमे सुम्ने धनेऽत्यंतरमणीयगृहयुक्ते सुखे वा ये वयं ये चान्ये सूरयः स्तोतारः ते सर्वे स्याम। भवेम ॥

सोमातिरेके माध्यंदिनसवने नैमित्तिके शस्त्र उदु त्यदित्ययं प्रगाथोऽनुरूपः। सूत्रितं च। बण्महाँ असि सूर्योदु त्यद्दर्शतं वपुरिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ। आ॰ ६.७.। इति॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽयमेव वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः। सूत्रितं च। उदु त्यद्दर्शतं वपुरुदु त्ये मधुमत्तमाः। आ॰ ७.४.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

उदु त्यद्दर्शतं वपुर्दिव एति प्रतिह्वरे।
यदीमाशुर्वहति देव एतशो विश्वस्मै चक्षसे अरं ॥१४॥
उत्। ऊं इति। त्यत्। दर्शतं। वपुः। दिवः। एति। प्रतिऽह्वरे।
यत्। ईं। आशुः। वहति। देवः। एतशः। विश्वस्मै। चक्षसे। अरं ॥१४॥

त्यत्तद्दर्शतं दर्शनीयं वपुर्मंडलं दिवोऽंतरिक्षस्य प्रतिह्वरे समीप उदु एति। उदेति। उ इति पूरणः। यदी यदेतन्मंडलमाशुः शीघ्रगाम्येतश एतवर्णोऽश्वो वहति धारयति। किमर्थं। विश्वस्मै सर्वस्मा अरं चक्षसे सम्यक् सर्वलोकदर्शनाय ॥

॥ अथ प्रगाथे द्वितीया सूक्ते पंचदशी ॥

शीर्ष्णःशीर्ष्णो जगतस्तस्थुषस्पतिं समया विश्वमा रजः ।
सप्त स्वसारः सुविताय सूर्यं वहंति हरितो रथे ॥१५॥

शीर्ष्णःऽशीर्ष्णः । जगतः । तस्थुषः । पतिं । समया । विश्वं । आ । रजः ।
सप्त । स्वसारः । सुविताय । सूर्यं । वहंति । हरितः । रथे ॥१५॥

शीर्ष्णः शीर्ष्णः सर्वस्यापि शिरसः ॥ तृतीयार्थे पंचमी ॥ स्वस्वशिरसेत्यर्थः । सूर्यं वहंतीत्यनेन संबध्यते । अथवा शिरःशब्देन तद्वान्पदार्थो लक्ष्यते । वीप्सया तस्य कार्त्स्न्यमुच्यते । सर्वस्य श्रेष्ठमित्यर्थः । जगतो जंगमस्य तस्थुषः स्थावरस्य पतिं स्वामिनं रथे वर्तमानं सूर्यं सुविताय कल्याणाय विश्वं रजः समया सर्वलोकस्य समीपे ॥ अभितः परितः समयेत्यादिना । पा॰ २.३.२.१. । समयाशब्दयोगात् द्वितीया ॥ सप्त सप्तसंख्याकाः स्वसारोऽन्यनिरपेक्षेण स्वयमेव सरंत्यो हरितो हरितवर्णा अश्वा वहंति ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे दशमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

तच्चक्षुर्देवहितं शुक्रमुच्चरत् ।
पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं ॥१६॥

तत् । चक्षुः । देवऽहितं । शुक्रं । उत्ऽचरत् ।
पश्येम । शरदः । शतं । जीवेम । शरदः । शतं ॥१६॥

तत्प्रसिद्धं चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं देवहितं देवानां हितं । तेषां हविःस्वीकारस्यैतदधीनत्वात् । अथवा देवेन हितं शुक्रं निर्मलं सूर्यमंडलमुच्चरत् । उद्गच्छति । तच्छरदः शतं शतसंवत्सरं पश्येम । जीवेम शरदः शतं । पुनःश्रुतिरादरार्था ॥

पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः स्तोमनिमित्त आवापे काव्येभिरदाभ्येति तृचः । काव्येभिरदाभ्येति तिस्रः । आ॰ ७.५. । इति हि सूचितं ॥

॥ अथ तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तदशी ॥

काव्येभिरदाभ्या यातं वरुण द्युमत् । मित्रश्च सोमपीतये ॥१७॥

काव्येभिः । अदाभ्या । आ । यातं । वरुण । द्युऽमत् । मित्रः । च । सोमऽपीतये ॥१७॥

हे अदाभ्या अदंभनीयौ हे वरुण त्वं मित्रश्च द्युमत् द्युतिमंतौ युवां काव्येभिरस्मत्कृतैः स्तोत्रैरायातं। किमर्थं। सोमपीतये। सोमपानाय॥

॥ तृचे द्वितीया सूक्तेऽष्टादशी॥

दि॒वो धाम॑भिर्वरुण मि॒त्रश्चा या॑तम॒द्रुहा॑। पिब॑तं॒ सोम॑मातु॒जी ॥१८॥

दि॒वः। धाम॑ऽभिः। व॒रु॒ण॒। मि॒त्रः। च॒। आ। या॒तं॒। अ॒द्रुहा॑। पिब॑तं। सोम॑। आ॒तु॒जी इत्या॑ऽतु॒जी ॥१८॥

हे वरुण त्वं मित्रश्चाद्रुहाद्रोग्धारौ युवां दिवो द्युलोकसंबंधिभ्यो धामभिर्धामभ्यः स्थानेभ्यः॥ पंचम्यर्थे तृतीया॥ अथवा धामभिस्तेजोभिर्विभूतिभिः सार्धमायातं। अस्मद्यज्ञमागच्छतं। आगत्य चातुजी शत्रूणां सर्वतो हिंसकावादातारौ वा धनानां। एवंरूपौ संतौ सोमं पिबतं॥ तुजि पिजि हिंसाबलादाननिकेतनेषु च हिंसायामादाने वा वर्तते॥

॥ तृचे तृतीया सूक्त एकोनविंशी॥

आ या॑तं मित्रावरुणा जुषा॒णावाहु॑तिं नरा। पा॒तं सोम॑मृतावृधा ॥१९॥

आ। या॒तं। मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒। जु॒षा॒णौ। आऽहु॑तिं। न॒रा॒। पा॒तं। सोम॑। ऋ॒त॒ऽवृ॒धा॒ ॥१९॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ हे नरा यागनेतारावाहुतिं सोमलक्षणां जुषाणौ प्रियमाणौ संतावायातं। आगच्छतं यज्ञं। आगत्य च हे ऋतावृधा यज्ञस्य वर्धकौ युवां सोमं पातं। पिबतं॥

॥ इति पंचमस्य पंचम एकादशो वर्गः॥

प्रति वां रथमिति दशर्चं द्वादशं सूक्तं। प्रति वां दशाश्विनं तु तदित्यनुक्रमणिका। ऋषिर्वसिष्ठः। छंदस्त्रिष्टुप्। तुह्यादिपरिभाषयैतदादीन्यष्ट सूक्तान्यश्विदेवत्यानि॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्येतदादिसूक्तसप्तकं द्वितीयवर्जं शंस्यं। तथा च सूत्रं। प्रति वां रथमिति सप्तानां द्वितीयमुद्धरेत्। आ॰ ४. १५.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्रति॑ वां॒ रथं॑ नृपती ज॒रध्यै॑ ह॒विष्म॑ता॒ मन॑सा य॒ज्ञिये॑न।

यो वां॑ दू॒तो न धि॑ष्ण्या॒वजी॑ग॒रच्छा॑ सू॒नुर्न पि॒तरा॑ विवक्मि ॥१॥

प्रति। वां। रथं। नृपती इति नृऽपती। जरध्यै। हविष्मता। मनसा। यज्ञियेन।
यः। वां। दूतः। न। धिष्ण्यौ। अजीगः। अच्छ। सूनुः। न। पितरा। विवक्मि॥१॥

हे नृपती नृणामृत्विग्यजमानानां स्वामिनावश्विनौ वां युवयो रथं जरध्यै। जरा स्तुतिः। स्तोतुं प्रतिगच्छामीति शेषः। केन साधनेनेति तदुच्यते। हविष्मता हविर्युक्तेन यज्ञियेन यज्ञार्हेण मनसा स्तोत्रेण। यो रथो वां हे धिष्ण्यौ धिषणार्हौ। धिषणा स्तुतिः। वां युवां दूतो न दूत इवाजीगर्जागरयति प्रबोधयति अस्मान्प्रति गंतुं तं रथमच्छा विवक्मि। आवच्मि। प्रबोधने दृष्टांतः। सूनुर्न पितरा पुत्रो मातापितराविव। अथवात्र यो रथो युवामजीगः तेन रथेन गंतुं बुध्यमानौ युवामच्छा विवक्मीति वा योज्यं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अशोच्यग्निः समिधानो अस्मे उपो अदृश्रन्तमसश्चिदंताः।
अचेति केतुरुषसः पुरस्ताच्छ्रिये दिवो दुहितुर्जायमानः॥२॥
अशोचि। अग्निः। संऽइधानः। अस्मे इति। उपो इति। अदृश्रन्। तमसः। चित्। अंताः।
अचेति। केतुः। उषसः। पुरस्तात्। श्रिये। दिवः। दुहितुः। जायमानः॥२॥

अस्मे अस्माभिः समिधानः समिध्यमानः सन् अग्निरशोचि। दीप्यते। तमसश्चित् तमसोऽप्यंताः पर्यंताः प्रदेशा उपो अदृश्रन्। उपदृश्यंते सर्वैः। केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकः सूर्यो दिवो दहितुरुषसः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि श्रिये शोभायै जायमानः सन् अचेति। ज्ञायते। यस्मादेवं तस्माद्युवयोरागमनसमयः। अत आगच्छतमिति शेषः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अभि वां नूनमश्विना सुहोता स्तोमैः सिषक्ति नासत्या विवक्वान्।
पूर्वीभिर्यातं पथ्याभिरर्वाक्स्वर्विदा वसुमता रथेन॥३॥
अभि। वां। नूनं। अश्विना। सुऽहोता। स्तोमैः। सिसक्ति। नासत्या। विवक्वान्।
पूर्वीभिः। यातं। पथ्याभिः। अर्वाक्। स्वःऽविदा। वसुऽमता। रथेन॥३॥

हे अश्विना वां युवां सुहोता सुष्ठु देवानां स्तोता विवक्वान् स्तुतीनां वक्ताहं हे नासत्या सत्यभूतौ। इदमश्विनावित्यत्र योज्यं। स्तोमैः सिषक्ति। सेवते।

अतोऽर्वागस्मदभिमुखं पूर्वीभिः पथ्याभिः पूर्वक्षुण्णैर्मार्गैः स्वर्विदा स्वर्गमुदकं वा जानता स्वरणवता वा वसुमता धनवता वा रथेन यातं। गच्छतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अवोर्वां नूनमश्विना युवाकुर्हुवे यद्वां सुते माध्वी वसूयुः।
आ वां वहंतु स्थविरासो अश्वाः पिबाथो अस्मे सुषुता मधूनि ॥४॥

अवोः। वां। नूनं। अश्विना। युवाकुः। हुवे। यत्। वां। सुते। माध्वी इति। वसुऽयुः।
आ। वां। वहंतु। स्थविरासः। अश्वाः। पिबाथः। अस्मे इति। सुऽसुता। मधूनि ॥४॥

हे अश्विनाश्विनौ अवो रक्षित्रोर्युवाभ्यां युवाकुर्युवां कामयमानोऽहं नूनमद्य स्वभूतो भवामीति शेषः। यद्यस्मात् हे माध्वी मधुरस्य सोमस्यार्हौ मधुविद्यासंबंधिनौ वा वां युवां सुतेऽभिषुते सोमे वसूयुर्वसुकामो हुवे स्तौमि अतो वां स्वभूतः। वां युवामावहंतु। के। स्थविरासः स्थूलाः प्रवृद्धा अश्वाः। एतयोरतिप्रवृद्धत्वात् शीघ्रगतेरपेक्षितत्वाच्च स्थविरैरेव भाव्यं। आगमनानंतरमस्मे अस्माभिः सुषुता सुष्ठ्वभिषुतानि मधूनि मधुररसान् पिबाथः। पिबतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्राचीमु देवाश्विना धियं मेऽमृध्रां सातये कृतं वसूयुं।
विश्वा अविष्टं वाज आ पुरंधीस्ता नः शक्तं शचीपती शचीभिः ॥५॥

प्राचीं। ऊं इति। देवा। अश्विना। धियं। मे। अमृध्रां। सातये। कृतं। वसुऽयुं।
विश्वाः। अविष्टं। वाजे। आ। पुरंऽधीः। ता। नः। शक्तं। शचीपती इति शचीऽपती। शचीभिः ॥५॥

हे अश्विनाश्विनौ देवा देवौ युवां प्राचीमृज्वीममृध्रामहिंसितां वसूयुं धनमिच्छंती मे मम धियं बुद्धिं स्तुतिं कर्म वा सातये लाभायोचितां कृतं। कुरुतं। किंच वाज आ संग्रामेऽपि विश्वाः पुरंधीरस्मदीया बुद्धीरविष्टं। रक्षतं। हे शचीपती। शचीति कर्मनाम। कर्मणां पालकौ ता तौ युवां शचीभिरस्मदीयैः स्तुत्यादिरूपैः कर्मभिर्नोऽस्माञ्छक्तं। प्रयच्छतं धनमिति शेषः ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अविष्टं धीष्वश्विना न आसु प्रजावद्रेतो अह्रयं नो अस्तु ।
आ वां तोके तनये तूतुजानाः सुरत्नासो देववीतिं गमेम ॥६॥

अविष्टं । धीषु । अश्विना । नः । आसु । प्रजाऽवत् । रेतः । अह्रयं । नः । अस्तु ।
आ । वां । तोके । तनये । तूतुजानाः । सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम ॥६॥

हे अश्विनाश्विनौ नोऽस्मानासु धीष्वेषु कर्मस्वविष्टं । रक्षतं । नोऽस्मभ्यमह्रयमक्षीणं प्रजावत्पुत्राद्युपेतं पुत्रोत्पादनसमर्थं रेतोऽस्तु । वां युवयोरनुग्रहात् लब्धे तोके पुत्रे तनये तत्पुत्रादौ च तूतुजाना अभिमतं धनं प्रयच्छंतः सुरत्नासः शोभनधनाश्च संतो देववीतिं देवानां वीतिः प्राप्तिर्यस्मिन् तादृशं यज्ञमागमेम । आगच्छेम ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

एष स्य वां पूर्वगत्वेव सख्ये निधिर्हितो माध्वी रातो अस्मे ।
अहेळता मनसा यातमर्वागश्नंता हव्यं मानुषीषु विक्षु ॥७॥

एषः । स्यः । वां । पूर्वगत्वाऽइव । सख्ये । निऽधिः । हितः । माध्वी इति । रातः । अस्मे इति ।
अहेळता । मनसा । आ । यातं । अर्वाक् । अश्नंता । हव्यं । मानुषीषु । विक्षु ॥७॥

एष पुरतो दीयमानः स्य स युवयोः प्रियत्वेन प्रसिद्धः सोमो हे माध्वी मधुप्रियावश्विनौ वां युवयोः पुरतो निधिर्निधिस्थानीयो हितः स्थापितोऽस्मे अस्माभी रातो दत्तः संकल्पितः संनिहितः । किमिव । सख्ये सख्यार्थं पूर्वगत्वेव पुरतो गंता दूत इव । स यथा प्रियं जनयन् स्वामिनः पुरतो वर्तेत तद्वदित्यर्थः । यस्मादेवं तस्मादहेळताक्रुध्यता मनसानुग्रहयुक्तेन चेतसार्वागस्मदभिमुखमायातं । आगच्छतं । अश्नंता हव्यं हविः सोमादिकमश्नंतावभ्यवहरंतौ । कुत्र । मानुषीषु विक्षु मनुष्यरूपासु प्रजासु वर्तमानं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

एकस्मिन्योगे भुरणा समाने परि वां सप्त स्रवतो रथो गात् ।
न वायंति सुभ्वो देवयुक्ता ये वां धूर्षु तरणयो वहंति ॥८॥

एकस्मिन्। योगे। भुरणा। समाने। परि। वां। सप्त। स्रवतः। रथः। गात्।
न। वायंति। सुऽभ्वः। देवऽयुक्ताः। ये। वां। धूःऽसु। तरणयः। वहंति ॥८॥

हे भुरणा सर्वस्य भर्तारौ युवयोरेकस्मिन् समान उभयसाधारणे योगेऽस्मद्विषये सति वां युवयो रथः सप्त स्रवतः सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्याका वा गंगाद्याः परिगात्। परिगच्छति। शीघ्रमागच्छतीत्यर्थः। तद्रथाश्वाः सुभ्वः सुभवना देवयुक्ता देवाभ्यां युवाभ्यां युक्ता अश्वाः शीघ्रगमने न वायंति। न शुष्यंति। न श्राम्यंते। येऽश्वा वां धूर्षु रथस्य तरणयस्तारकाः शीघ्रगंतारो वहंति युवां ते न वायंतीति ॥

॥ अथ नवमी ॥

असश्चता मघवद्भ्यो हि भूतं ये राया मघदेयं जुनंति।
प्र ये बंधुं सूनृताभिस्तिरंते गव्या पृंचंतो अश्व्या मघानि ॥९॥

असश्चता। मघवत्ऽभ्यः। हि। भूतं। ये। राया। मघऽदेयं। जुनंति।
प्र। ये। बंधुं। सूनृताभिः। तिरंते। गव्या। पृंचंतः। अश्व्या। मघानि ॥९॥

असश्चता कुत्राप्यसज्यमानौ युवां मघवद्भ्यो धनवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो यजमानेभ्यस्तेषामर्थाय भूतं हि। भवतं। तेभ्य एवानुरक्तौ भवतं। अनुग्राह्या एव विशेष्यंते। ये राया धनेन निमित्तेन राया युक्ता वा मघदेयं दातव्यं मघं धनं हविर्लक्षणं वा जुनंति प्रेरयंति यच्छंति। ये च बंधुं। स्नेहेन बध्नातीति बंधुः। तं स्वसंबंधिनं। अथवा फलेन बध्नातीति बंधुरध्वर्य्वादिः। तं सूनृताभिः प्रियसत्यात्मिकाभिर्वाग्भिः प्रतिरंते प्रवर्धयंति। प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः। किं कुर्वंतः। गव्या गोरूपाण्यश्व्याश्वरूपाणि च मघानि धनानि पृंचंतोऽर्थिभ्यः प्रयच्छंतः तेभ्यो मघवद्भ्यो भूतमिति ॥

॥ अथ दशमी ॥

नू मे हवमा शृणुतं युवाना यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत्।
धत्तं रत्नानि जरतं च सूरीन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥१०॥

नु। मे। हवं। आ। शृणुतं। युवाना। यासिष्टं। वर्तिः। अश्विनौ। इराऽवत्।
धत्तं। रत्नानि। जरतं। च। सूरीन्। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥१०॥

हे युवाना नित्ययौवनौ नु अद्य युवां मे हवमस्मदीयां स्तुतिमाशृणुतं। श्रुत्वा च हे अश्विनाविरावत् हविर्युक्तं वर्तिर्गृहं यासिष्टं। आगच्छतं। आगत्य च रत्नानि रमणीयानि धनानि धत्तं। दत्तं। सूरीन् स्तोतॄञ्जरतं। वर्धयतं॥ धातूनामनेकार्थत्वात्॥ शिष्टं स्पष्टं॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः॥

आ शुभ्रा यातमिति नवर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमाश्विनं। आदितः सप्त विराजोऽष्टमीनवम्यौ त्रिष्टुभौ। अनुक्रम्यते च। आ शुभ्रा नव सप्ताद्या विराज इति॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

आ शुंभ्रा यातमश्विना स्वश्वा गिरो दस्रा जुजुषाणा युवाकोः।
हव्यानि च प्रतिभृता वीतं नः॥१॥

आ। शुभ्रा। यातं। अश्विना। सुऽअश्वा। गिरः। दस्रा। जुजुषाणा। युवाकोः।
हव्यानि। च। प्रतिऽभृता। वीतं। नः॥१॥

हे शुभ्रा दीप्तौ स्वश्वा शोभनाश्वौ हे अश्विनाश्विनावायातं। अस्मद्यज्ञमागच्छतं। दस्रा शत्रूणां क्षपयितारौ युवां युवाकोर्युवां कामयमानस्य मम गिरः स्तुतीर्जुजुषाणा सेवमानौ भवतमिति शेषः। न केवलं स्तुतिं किंतु नोऽस्मदीयानि प्रतिभृता संभृतानि हव्यानि हवींषि च वीतं। भक्षयतं॥

प्र वामंधांसीत्येषाश्विनशस्त्रयाज्या। सूचितं च। प्रवामंधांसि मद्यान्यस्थुरुभा पिबतमश्विना। आ॰ ६. ५.। इति॥

॥ सैषा द्वितीया॥

प्र वामंधांसि मद्यान्यस्थुररं गंतं हविषो वीतये मे।
तिरो अर्यो हवनानि श्रुतं नः॥२॥

प्र। वां। अंधांसि। मद्यानि। अस्थुः। अरं। गंतं। हविषः। वीतये। मे।
तिरः। अर्यः। हवनानि। श्रुतं। नः॥२॥

हे अश्विनौ वां युवाभ्यां मद्यानि मदजनकान्यंधांसि सोमलक्षणान्यन्नानि

प्रास्थुः । प्रास्थिषत । गृहीतान्यासन्नित्यर्थः । अतो युवां मे मम हविषो वीतये पानायारमत्यर्थं शीघ्रं गंतं । आगच्छतं । अर्योऽरेरस्मद्विरोधिनो हवनानि तिरस्तिरस्कृत्य नोऽस्मदाह्वानमित्यर्थः । तच्छ्रुतं । शृणुतं ॥ श्रुतमित्यस्य वाक्यादित्वादनिघातः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र वां रथो मनोजवा इयर्ति तिरो रजांस्यश्विना शतोतिः ।
अस्मभ्यं सूर्यावसू इयानः ॥३॥

प्र । वां । रथः । मनःऽजवाः । इयर्ति । तिरः । रजांसि । अश्विना । शतऽऊतिः ।
अस्मभ्यं । सूर्यावसू इति । इयानः ॥३॥

हे सूर्यावसू सूर्यायाः सह रथे वसंतौ वां युवयो रथोऽस्मभ्यमस्मदर्थमियानो याच्यमानः सन् इयर्ति । आगच्छत्यस्मद्यज्ञं । अथवा वां प्रेरयति गमनाय । कीदृशो रथः । मनोजवा मनोवेगः शतोतिरपरिमितास्मद्विषयरक्षणः । किं कुर्वन् । रजांसि लोकान् तिरस्तिरस्कृत्यातिक्रम्येयर्तीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं ह यद्वां देवया उ अद्रिरूर्ध्वो विवक्ति सोमसुद्युवभ्यां ।
आ वल्गू विप्रो ववृतीत हव्यैः ॥४॥

अयं । ह । यत् । वां । देवऽयाः । ऊं इति । अद्रिः । ऊर्ध्वः । विवक्ति । सोमऽसुत् । युवऽभ्यां ।
आ । वल्गू इति । विप्रः । ववृतीत । हव्यैः ॥४॥

यद्यदा वां युवां प्रति देवया देवौ युवां कामयमानः । उ इति पूरणः । अयमद्रिरभिषवग्रावा सोमसुत् सोममभिषुखन् युवाभ्यां । युवाभ्यामर्थायाभिषुखन्निति संबंधः । एवं कुर्वन् ऊर्ध्व उन्नतः सन् विवक्ति उच्चैः शब्दयति तदानीं वल्गू संदरौ युवां विप्रो मेधावी यजमानो हव्यैर्हविर्भिरावववृतीत । आवर्तयति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

चित्रं ह यद्वां भोजनं न्वस्ति न्यत्रये महिष्वंतं युयोतं ।
यो वामोमानं दधते प्रियः सन् ॥५॥

चित्रं । ह । यत् । वां । भोजनं । नु । अस्ति । नि । अत्रये । महिष्वंतं । युयोतं ।
यः । वां । ओमानं । दधते । प्रियः । सन् ॥५॥

हे अश्विनौ वां युवयोश्चित्रं चायनीयं यद्भोजनं धनमस्ति ह अस्ति खलु । न्विति पूरणः । तदस्मभ्यं दत्तमित्यर्थः । अथ तयोः स्तुतिः । अत्रय एतन्नामकादृषेः ॥ पंचम्यर्थे चतुर्थी ॥ तस्मान्महिष्वंतमृबीसं नियुयोतं । पृथक्कुरुतं । योऽत्रिः प्रियः सन् स्तोतृत्वाद्युवाभ्यां प्रियभूतः सन् युवाभ्यामेव कृतमोमानं रक्षणं सुखं दधते धारयति ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत त्यद्वां जुरते अश्विना भूच्च्यवानाय प्रतीत्यं हविर्दे ।
अधि यद्वर्पं इतऊति धत्थः ॥६॥

उत । त्यत् । वां । जुरते । अश्विना । भूत् । च्यवानाय । प्रतीत्यं । हविःऽदे ।
अधि । यत् । वर्पः । इतःऽऊति । धत्थः ॥६॥

उतापि च हे अश्विनाश्विनौ वां युवयोः कर्म कुर्वते जुरते जूर्णाय हविर्दे हविर्दात्रे च्यवानायैतन्नामकाय महर्षये त्यत्तत्प्रतीत्यं प्रतिगमनं तस्य रूपस्य प्रत्याप्तिः भूत् । अभूत् । किं तदिति । यद्वर्पो रूपमितऊतीतोगमनाख्यं मृत्योः सकाशादितःप्राप्तिरूपमधिधत्थः अध्यधत्तं । युवं च्यवानमश्विना जरंतं पुनर्युवानं चक्रथुः शचीभिः । ऋग्वे॰ १.११७.१३. । इत्यादिषु च्यवानस्य युवयोर्नवीकरणं प्रसिद्धं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत त्यं भुज्युमश्विना सखायो मध्ये जहुर्दुरेवासः समुद्रे ।
निरीं पर्षदरावा यो युवाकुः ॥७॥

उत । त्यं । भुज्युं । अश्विना । सखायः । मध्ये । जहुः । दुःऽएवासः । समुद्रे ।
निः । ईं । पर्षत् । अरावा । यः । युवाकुः ॥७॥

उतापि च त्यं तं भुज्युमेतन्नामानं समुद्रे मध्ये समुद्रोदकस्य मध्ये सखायो भुज्युसखिभूता दुरेवासो दुष्टगमना जहुः । त्यक्तवंतः । ईमेनं समुद्रमध्ये क्षिप्तं

निः पर्षत् । निरपारयतं । यो भुज्युर्युवाकुर्युवां कामयितारावारणवानभिगंता च तमेनं निरपारयतं । अत्राश्विनेषु सूक्तेषु कथाः सूच्यंते । अत्रिभुज्य्वादीनामग्निजलादिभ्यो रक्षणरूपास्ताः सर्वा महता प्रपंचेनास्माभिर्नासत्याभ्यां बर्हिरिव । ऋग्वे० १.११६.१. । इत्यत्र प्रपंचिताः । तास्तत्र द्रष्टव्याः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वृकाय चिज्जसमानाय शक्तमुत श्रुतं शयवे हूयमाना ।
यावघ्न्यामपिन्वतमपो न स्तर्यं चिच्छक्त्यश्विना शचीभिः ॥८॥

वृकाय । चित् । जसमानाय । शक्तं । उत । श्रुतं । शयवे । हूयमाना ।
यौ । अघ्न्यां । अपिन्वतं । अपः । न । स्तर्यं । चित् । शक्ती । अश्विना । शचीभिः ॥८॥

वृकाय धनादात्रे । अभिलषत इत्यर्थः । चिदिति पूरणः । अथवा परेभ्यो धनानि प्रयच्छते । यद्वा वृकाय वृकवद्धिंसकायैतन्नामकाय जसमानाय कर्मभिरुपक्षीयमाणाय ऋषये शक्तं । अभिमतं धनमदत्तं ॥ शकेर्दानार्थस्य लुङ्येतद्रूपं । अडभावश्छांदसः ॥ उतापि च शयव एतन्नामकाय ऋषये हूयमानाहूयमानौ युवां श्रुतं । अशृणुतं । यौ युवामघ्न्यां गामपिन्वतं अपूरयतं क्षीरेण । अपो न अद्भिरिव नदीं । तां यथोदकेन पूरयतस्तद्वत् । कीदृशीमघ्न्यां । स्तर्यं चित् स्तरीमपि निवृत्तप्रसवां वृद्धामपि शक्ती शक्त्या सामर्थ्येन दोहनलक्षणेन युक्तां कृत्वा शचीभिर्युष्मदीयैः कर्मभिर्हे अश्विनाविति । शयवे चिन्नासत्या शचीभिर्जसुरये स्तर्यं पिप्यथुर्गां । ऋग्वे० १.११६.२२. । इत्यादि ह्युक्तं ॥

॥ अथ नवमी ॥

एष स्य कारुर्जरते सूक्तैरग्रे बुधान उषसां सुमन्मा ।
इषा तं वर्धदघ्न्या पयोभिर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥९॥

एषः । स्यः । कारुः । जरते । सुऽउक्तैः । अग्रे । बुधानः । उषसां । सुऽमन्मा ।
इषा । तं । वर्धत् । अघ्न्या । पयःऽभिः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥९॥

एष स्तोता स्य स प्रसिद्धो वसिष्ठः कारुः स्तोतोषसामग्रे प्रातःसवने बुधानो बुध्यमानः सुमन्मा शोभनमतिः सुष्टुतिर्वा सूक्तैर्जरते । स्तौति । तमिषान्नेन वर्धत् । वर्धयतं ॥ वचनव्यत्ययः ॥ अघ्न्याहंतव्या गौश्च वर्धत् । वर्धयतु । अथवैकमेव

वाक्यं । अघ्न्या गौर्वसिष्ठस्य प्रतिनियताग्निहोत्रार्था गौरिषान्नेन । घृतादिनेत्यर्थः । पयोभिश्च तं वसिष्ठं वर्धत् । वर्धयतु । एवमात्मानं परोक्षेण निर्दिदेश । शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे पंचदशो वर्गः ॥

आ वां रथ इत्यष्टर्चं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमाश्विनं । अनुक्रम्यते च । आ वां रथोऽष्टाविति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ वां रथो रोदसी बद्बधानो हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः ।
घृतवर्तनिः पविभी रुचान इषां वोळ्हा नृपतिर्वाजिनीवान् ॥१॥

आ । वां । रथः । रोदसी इति । बद्बधानः । हिरण्ययः । वृषऽभिः । यातु । अश्वैः ।
घृतऽवर्तनिः । पविऽभिः । रुचानः । इषां । वोळ्हा । नृऽपतिः । वाजिनीऽवान् ॥१॥

हे अश्विनौ वां रथो वृषभिर्युवभिरश्वैर्युक्तः सन्नायातु यज्ञमस्मदीयं । कीदृशो रथः । रथो विशेष्यते । रोदसी द्यावापृथिव्यौ बद्बधानो बाधमानो हिरण्ययो हिरण्मयो घृतवर्तनिर्घृतमुदकं वर्तन्यां यस्य तादृशः पविभी रथनेमिभिर्मधुपात्रैर्वा रुचानो दीप्यमान इषां वोळ्हा यजमानैर्दत्तानां हविषां वाहको दातव्यानां वान्नानां वोळ्हा नृपतिर्नृणां यजमानानां स्वामी वाजिनीवानन्नवान् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स पप्रथानो अभि पंच भूमा त्रिवंधुरो मनसा यातु युक्तः ।
विशो येन गच्छथो देवयंतीः कुत्रा चिद्यामंमश्विना दधाना ॥२॥

सः । पप्रथानः । अभि । पंच । भूम । त्रिऽवंधुरः । मनसा । आ । यातु । युक्तः ।
विशः । येन । गच्छथः । देवऽयंतीः । कुत्र । चित् । यामं । अश्विना । दधाना ॥२॥

स रथः पंच भूम भूतानि सर्वप्राणिनः पप्रथानः प्रथमानस्त्रिवंधुरः । वंधुरमुच्चावचं सारथ्यवस्थानं काष्ठमयं । तादृशैस्त्रिभिर्युक्तो मनसास्मत्स्तुत्या युक्तोऽभ्यायातु । येन रथेन देवयंतीर्विशो यजमानान्प्रति गच्छथः । हे अश्विनाश्विनौ कुत्र चित् यत्र क्वापि यामं गमनं दधाना धारयंतौ येन विशो गच्छथः स यात्विति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स्वश्वा यशसा यातमर्वाग्दस्रा निधिं मधुमंतं पिबाथः ।
वि वां रथो वध्वा३ यादमानोऽंतान्दिवो बाधते वर्तनिभ्यां ॥३॥
सुऽअश्वा । यशसा । आ । यातं । अर्वाक् । दस्रा । निऽधिं । मधुऽमंतं । पिबाथः ।
वि । वां । रथः । वध्वा । यादमानः । अंतान् । दिवः । बाधते । वर्तनिऽभ्यां ॥३॥

हे देवौ स्वश्वा शोभनाश्वेन यशसा चार्वागस्मदभिमुखं यातं । आगच्छतं । हे दस्रा शत्रूणामुपक्षपयितारौ मधुमंतं मधुररसोपेतं निधिं निधिवन्निहितं सोमं पिबाथः । पिबतं । वां युवयो रथो वध्वा सूर्यया सह यादमानो गंतव्यान्प्रति गच्छन् । गमयन्नित्यर्थः । एवं कुर्वन् वर्तनिभ्यां स्वचक्राभ्यां दिवोऽंतान् पर्यंतप्रदेशान् बाधते । शीघ्रगमनेन पीडयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवोः श्रियं परि योषावृणीत सूरो दुहिता परितक्म्यायां ।
यद्देवयंतमवथः शचीभिः परि घ्रंसमोमना वां वयो गात् ॥४॥
युवोः । श्रियं । परि । योषा । अवृणीत । सूरः । दुहिता । परिऽतक्म्यायां ।
यत् । देवऽयंतं । अवथः । शचीभिः । परि । घ्रंसं । ओमना । वां । वयः । गात् ॥४॥

युवोर्युवयोः श्रियं । श्रयत इति श्री रथः । तं सेवामेव वा योषा सर्वदा मिश्रयंती योषित् सूरः सूर्यस्य दुहिता पर्यवृणीत । कदा । परितक्म्यायां रात्रौ परितस्तकनवति संग्रामे यज्ञे वा गंतव्ये । किंच । यद्यदा देवयंतं देवकामं यजमानं यज्ञं वा शचीभिर्युवयोर्गमनादिलक्षणैः कर्मभिरवथः रक्षथः तदानीं घ्रंसं दीप्तं वयोऽन्नं सोमादिलक्षणमोमनावनेन रक्षणेन निमित्तेन वां परिगात् । पर्यगात् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यो ह स्य वां रथिरा वस्त उस्रा रथो युजानः परियाति वर्तिः ।
तेन नः शं योरुषसो व्युष्टौ न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन् ॥५॥
यः । ह । स्यः । वां । रथिरा । वस्ते । उस्राः । रथः । युजानः । परिऽयाति । वर्तिः ।
तेन । नः । शं । योः । उषसः । विऽउष्टौ । नि । अश्विना । वहतं । यज्ञे । अस्मिन् ॥५॥

यो रथः। हेति पूरणः। स्य स प्रसिद्धो रथो हे रथिरा रथिनौ ॥ मत्वर्थीयो रः॥ उस्रास्तेजांसि वस्ते आच्छादयति। यश्च रथो युजानोऽश्वैर्युक्तः सन् वर्तिर्मार्गं यजमानगृहं वा परियाति परिगच्छति तेन रथेन हे अश्विनाश्विनौ नोऽस्माकमस्मिन्यज्ञ उषसो व्युष्टौ प्रातःकाले शं शमनाय पापानां योर्मिश्रणाय च सुखानां नि वहतं। नितरां प्राप्नुतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नरा गौरेव विद्युतं तृषाणास्माकमद्य सवनोप यातं।
पुरुत्रा हि वां मतिभिर्हवंते मा वामन्ये नि यमन्देवयंतः ॥६॥
नरा। गौराऽइव। विऽद्युतं। तृषाणा। अस्माकं। अद्य। सवना। उप। यातं।
पुरुऽत्रा। हि। वां। मतिभिः। हवंते। मा। वां। अन्ये। नि। यमन्। देवऽयंतः ॥६॥

हे नरा नेतारावश्विनौ गौरेव गौरा मृगीव विद्युतं विशेषेण दीप्यमानं सोमं प्रति तृषाणा तृष्णायुक्तावद्यास्माकं सवना सवनान्युपयातं। उपागच्छतं। पुरुत्रा बहुषु यज्ञेषु वां युवां यजमाना मतिभिः स्तुतिभिर्हवंते हि। स्तुवंति। अतो वां युवामन्ये यष्टारो देवयंतो देवौ कामयमाना वां युवां मा नियमन्। मा नियच्छंतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

युवं भुज्युमवविद्धं समुद्र उदूहथुरर्णसो अस्रिधानैः।
पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिर्दंसनाभिरश्विना पारयंता ॥७॥
युवं। भुज्युं। अवऽविद्धं। समुद्रे। उत्। ऊहथुः। अर्णसः। अस्रिधानैः।
पतत्रिऽभिः। अश्रमैः। अव्यथिऽभिः। दंसनाभिः। अश्विना। पारयंता ॥७॥

हे अश्विनाश्विनौ युवं भुज्युमेतन्नामकमवविद्धं विक्षिप्तं सखिभिः समुद्रे तन्मध्ये निमग्नमर्णस उदकादुदूहथुः। किं कुर्वंताविति तदुच्यते। अस्रिधानैरक्षीयमाणैरश्रमैरव्यथिभिश्च पतत्रिभिः पतनवद्भिर्गमनवद्भी रथे नियुक्तैरश्वैर्दंसनाभिः शारीरैः कर्मभिश्च पारयंता पारयंतौ समुद्रमर्णस उदूहथुरिति। नासत्या भुज्युमूहथुः पतंगैः। ऋग्वे॰ १. ११६. ४.। इति ह्युक्तं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नू मे हवमा शृणुतं युवाना यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ।
धत्तं रत्नानि जरतं च सूरीन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥८॥

नु । मे । हवं । आ । शृणुतं । युवाना । यासिष्टं । वर्तिः । अश्विनौ । इराऽवत् ।
धत्तं । रत्नानि । जरतं । च । सूरीन् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥८॥

नू मे हवमित्यष्टमी सिद्धा ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

आ विश्ववारेति सप्तर्चं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमाश्विनं। अनुक्रम्यते च । आ विश्ववारा सप्तेति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे च विनियोग उक्तः ॥ आद्यस्तृचस्तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे विनियुक्तः । आ विश्ववाराश्विना गतं नोऽयं सोम इंद्र । आ॰ ८. ११. । इति सूचितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ विश्ववाराश्विना गतं नः प्र तत्स्थानमवाचि वां पृथिव्यां ।
अश्वो न वाजी शुनपृष्ठो अस्थादा यत्सेदथुर्ध्रुवसे न योनिं ॥१॥

आ । विश्वऽवारा । अश्विना । गतं । नः । प्र । तत् । स्थानं । अवाचि । वां । पृथिव्यां ।
अश्वः । न । वाजी । शुनऽपृष्ठः । अस्थात् । आ । यत् । सेदथुः । ध्रुवसे । न । योनिं ॥१॥

हे विश्ववारा सर्वैर्वरणीयावश्विनाश्विनौ नोऽस्माकं यद्यागमागतं आगच्छतं वां युवयोस्तत्स्थानं पृथिव्यां वेद्यां प्रावाचि। प्रोच्यते। तदर्थं शुनपृष्ठः सुखकर-पृष्ठभागः । अत्यंतविपुलत्वादारूढानां सुखकरपृष्ठभाग इत्यर्थः । वाजी वेगवानश्वोऽस्थात् । तिष्ठतु युवयोः समीपे। यत् । यमित्यर्थः । यमश्वमासेदथुः आसीदथः सोऽश्वः । यद्वा यत्स्थानमासीदथः तत्स्थानमश्व आश्रयत्विती गमनाय । स्थितौ दृष्टांतः । ध्रुवसे ध्रुवाय निवासाय योनिं न योनिं स्थानमिव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सिषक्ति सा वां सुमतिश्चनिष्ठातापि घर्मो मनुषो दुरोणे ।
यो वां समुद्रान्त्सरितः पिपर्त्येतग्वा चिन्न सुयुजा युजानः ॥२॥

सिसक्ति। सा। वां। सुऽमतिः। चनिष्ठा। अतापि। घर्मः। मनुषः। दुरोणे।
यः। वां। समुद्रान्। सरितः। पिपर्ति। एतऽग्वा। चित्। न। सुऽयुजा। युजानः ॥२॥

सा सुमतिरस्माभिः क्रियमाणा शोभना स्तुतिश्चनिष्ठा कमनीयतमातिशयेनान्नवती वा वां युवां सिषक्ति। सेवते। किंच घर्मः प्रवर्गश्च मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य दुरोणे यागगृहेऽतापि। तप्तोऽभूत्। यद्घर्म इत्यतपत्तद्घर्मस्य घर्मत्वमिति श्रुतिः। यज्ञस्य शिरःस्थानीयत्वादस्य। यो घर्मो वां युवां। प्राप्नुवन्निति शेषः। समुद्रान् सरितश्च पिपर्ति पूरयति वृष्टिद्वारा। एतग्वा चिन्न। चिदिति पूरणः। अश्वाविव यथा सुयुजा सुष्ठु युक्तौ रथे भवतस्तथेत्यर्थः। नेत्युपमार्थे। तद्वद्युवां यज्ञे युजानो योजयन्यज्ञः। स एवं करोति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यानि स्थानान्यश्विना दधाथे दिवो यह्वीष्वोषधीषु विक्षु।
नि पर्वतस्य मूर्धनि सदंतेषं जनाय दाशुषे वहंता ॥३॥
यानि। स्थानानि। अश्विना। दधाथे इति। दिवः। यह्वीषु। ओषधीषु। विक्षु।
नि। पर्वतस्य। मूर्धनि। सदंता। इषं। जनाय। दाशुषे। वहंता ॥३॥

हे अश्विना युवां दिवो द्युलोकादागत्य यानि स्थानानि दधाथे कुरुथः। कुत्रेत्युच्यते। यह्वीषु महतीष्वोषधीषु विक्षु यजमानेषु च। तौ युवां पर्वतस्य मेघस्यांतरिक्षस्य वा मूर्धनि स्थाने सदंता निषीदंताविषमन्नं दाशुषे हविर्दात्रे जनाय यजमानाय वहंता प्रापयंतौ भवतमिति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

चनिष्टं देवा ओषधीष्वप्सु यद्योग्या अश्नवैथे ऋषीणां।
पुरूणि रत्ना दधतौ न्य१स्मे अनु पूर्वाणि चख्यथुर्युगानि ॥४॥
चनिष्टं। देवौ। ओषधीषु। अप्ऽसु। यत्। योग्याः। अश्नवैथे इति। ऋषीणां।
पुरूणि। रत्ना। दधतौ। नि। अस्मे इति। अनु। पूर्वाणि। चख्यथुः। युगानि ॥४॥

हे देवा देवौ युवामोषधीष्वोषधिविकारांश्चरुपुरोडाशादिकानप्सु सोमरसान् चनिष्टं। अत्यंतकमनीयतमं कामयेथामित्यर्थः। यद्यस्माद्योग्या युवयोरुचिता

ओषधीरपश्च ऋषीणां संबंधिनीरश्नवैथे व्याप्नुथः तस्मादस्मदीया अपि कामयेयामित्यर्थः। यद्वा ऋषीणामस्माकमिति पूजार्थं बहुवचनं। यद्यस्मादोषधीष्वप्सु च चनिष्ठं योग्याः स्तुतीश्चाश्नवैथे तस्मादस्मे अस्मासु पुरूणि बहूनि रत्ना रमणीयानि धनानि निदधतौ पूर्व्याणि युगानि मिथुनानि जायापतीरूपाण्यनुचख्यथुः। ख्यातवंतौ। अनुकृष्टवंतावनुग्रहार्थं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

शुश्रुवांसा चिदश्विना पुरूण्यभि ब्रह्माणि चक्षाथे ऋषीणां।
प्रति प्र यातं वरमा जनायास्मे वामस्तु सुमतिश्चनिष्ठा ॥५॥
शुश्रुऽवांसा। चित्। अश्विना। पुरूणि। अभि। ब्रह्माणि। चक्षाथे इति। ऋषीणां।
प्रति। प्र। यातं। वरं। आ। जनाय। अस्मे इति। वां। अस्तु। सुऽमतिः। चनिष्ठा ॥५॥

हे अश्विनाश्विनौ। चिदिति पूरणः। युवां शुश्रुवांसा श्रुतवंतौ संतौ पुरूणि बहूनि ब्रह्माणि परिवृढानि कर्माणि स्तुतिलक्षणान्यृषीणामस्माकं संबंधीन्यभिचक्षाथे। अभिपश्यथो युवां। अतो जनाय जनस्य यजमानस्य मम वरं यज्ञं प्रति प्रयातं। वां युवयोश्चनिष्ठोक्तलक्षणा सुमतिरनुग्रहमतिरस्मे अस्मास्वस्तु। भवतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो वां यज्ञो नासत्या हविष्मान्कृतब्रह्मा समर्यो३ भवाति।
उप प्र यातं वरमा वसिष्ठमिमा ब्रह्माण्यृच्यंते युवभ्यां ॥६॥
यः। वां। यज्ञः। नासत्या। हविष्मान्। कृतऽब्रह्मा। सऽमर्यः। भवाति।
उप। प्र। यातं। वरं। आ। वसिष्ठं। इमा। ब्रह्माणि। ऋच्यंते। युवऽभ्यां ॥६॥

हे नासत्याश्विनौ वां युवयोर्यो यज्ञो यजमानः समर्य ऋत्विग्रूपैर्मर्त्यैः सहितः सन् हविष्मान् हविषा युक्तः कृतब्रह्मा कृतस्तोत्ररूपकर्मा भवाति भवति तं वरं वरणीयं वसिष्ठमोप प्र यातं। प्रकर्षेणोपागच्छतं। इमेमानि ब्रह्माणि मंत्रजातानि युवभ्यां युवाभ्यामर्थायागमनाय ऋच्यंते। स्तूयंते। क्रियंत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तम्या स्तुतिमुपसंहरति ॥

इयं मनीषा इयमश्विना गीरिमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथां।
इमा ब्रह्माणि युवयून्यग्मन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

इयं। मनीषा। इयं। अश्विना। गीः। इमां। सुऽवृक्तिं। वृषणा। जुषेथां।
इमा। ब्रह्माणि। युवऽयूनि। अग्मन्। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥७॥

हे अश्विनाश्विनाविदं मनीषा स्तुतिर्युवयोः कृतेति शेषः। तदेवादरार्थं पुनरुच्यते। इयं गीः स्तुतिः कृता। हे वृषणा कामानां वर्षकाविमामस्मत्कृतां सुवृक्तिं शोभनां स्तुतिं जुषेथां। सेवेथां। इमेमानि ब्रह्माणि कर्माणि स्तुतिरूपाणि युवयूनि युवां कामयमानानि संत्यग्मन्। गच्छंतु युवां। यूयं पातेति सिद्धं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ इति सप्तमे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाक एकविंशति सूक्तानि। तत्राप स्वसुरिति षडृचं प्रथमं सूक्तं त्रैष्टुभमाश्विनं। अनुक्रम्यते च। अप स्वसुः षडिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अप स्वसुरुषसो नग्जिहीते रिणक्ति कृष्णीररुषाय पंथां।
अश्वामघा गोमघा वां हुवेम दिवा नक्तं शरुमस्मद्युयोतं ॥१॥

अप। स्वसुः। उषसः। नक्। जिहीते। रिणक्ति। कृष्णीः। अरुषाय। पंथां।
अश्वऽमघा। गोऽमघा। वां। हुवेम। दिवा। नक्तं। शरुं। अस्मत्। युयोतं ॥१॥

स्वसुः स्वसृस्थानीयाया उषसः सकाशात् नक् नक्तं रात्रिरपजिहीते। अपगच्छति। तस्या अवकाशं दत्वा स्वयमपगतेत्यर्थः। स्वसा स्वस्रे ज्यायस्यै योनिमारैक्। ऋग्वे० १.१२४.८.। इत्युक्तं। कृष्णीः कृष्णवर्णा रात्रिररुषायारोचमानायाह्ने सूर्याय वा पंथां पंथानं मार्गं रिणक्ति। रेचयति। यस्मादेवं तस्माद्युवयोरागमनसमयत्वात् हे अश्वामघाश्वधनौ हे गोमघा गोधनौ। उभयोः प्रदातारावित्यर्थः। ईदृशौ वां युवां हुवेम। स्तुमः। आह्वयामः। दिवा नक्तं सर्वदा शरुं हिंसकमस्मदस्मत्तो युयोतं। पृथक्कुरुतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उपायातं दाशुषे मर्त्याय रथेन वाममश्विना वहंता।
युयुतमस्मदनिराममीवां दिवा नक्तं माध्वी त्रासीथां नः ॥२॥

उपऽआयातं। दाशुषे। मर्त्याय। रथेन। वामं। अश्विना। वहंता।

युयुतं। अस्मत्। अनिरां। अमीवां। दिवा। नक्तं। माध्वी इति। त्रासीथां। नः ॥२॥

हे अश्विनौ युवामुपायातं। उपागच्छतमस्मदाह्वानं प्रति। किमर्थं। दाशुषे हविषां दात्रे यजमानाय तदर्थं रथेन वामं वननीयं धनं वहंता वहंतौ। अस्मदस्मत्तो युयुतं। पृथक्कुरुतं। किं। अनिरां। इरान्नं। तदन्नदारिद्र्यमित्यर्थः। अमीवां रोगं च। हे माध्वी मधुमंतौ युवां नोऽस्मान् दिवा नक्तं सर्वदा त्रासीथां। रक्षतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वां रथमवमस्यां व्युष्टौ सुम्नायवो वृषणो वर्तयंतु।

स्यूमगभस्तिमृतयुग्भिरश्वैराश्विना वसुमंतं वहेथां ॥३॥

आ। वां। रथं। अवमस्यां। विऽउष्टौ। सुम्नऽयवः। वृषणः। वर्तयंतु।

स्यूमऽगभस्तिं। ऋतयुक्ऽभिः। अश्वैः। आ। अश्विना। वसुऽमंतं। वहेथां ॥३॥

अवमस्यामासन्नायां व्युष्टौ व्युच्छन्त्यामुषसि वां युवयो रथं सुम्नायवः सुखेन योजयंतोऽश्वा वृषणो वर्षका युवामावर्तयंतु। स्यूमगभस्तिं सुखरश्मिं स्यूतरश्मिं वसुमंतं प्रदेयधनयुक्तं रथं हे अश्विनाश्विनावृतयुग्भिरुदकयुक्तैरश्वैरुदकप्रदैरश्वैरावहेथां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो वां रथो नृपती अस्ति वोळ्हा त्रिवंधुरो वसुमाँ उस्रयामा।

आ न एना नासत्योप यातमभि यद्वां विश्वप्स्न्यो जिगाति ॥४॥

यः। वां। रथः। नृपती इति नृऽपती। अस्ति। वोळ्हा। त्रिऽवंधुरः। वसुऽमान्। उस्रऽयामा।

आ। नः। एना। नासत्या। उप। यातं। अभि। यत्। वां। विश्वऽप्स्न्यः। जिगाति ॥४॥

हे नृपती नृणां यजमानानां पालकावश्विनौ वां युवयोर्यो रथो वोळ्हा युवयोर्वाहकोऽस्ति सर्वदा संनिहितो वर्तते। कीदृशोऽसौ। त्रिवंधुरः सारथ्यधिष्ठानस्थानत्रयोपेतो वसुमान् धनवानुस्रयामोस्रं दिवसं प्रतिगंता एनैतेन रथेन हे नासत्याश्विनौ नोऽस्मानुपायातं। यद्रथो यश्च रथो वां विश्वप्स्न्यो

व्याघ्ररूपोऽभिजिगाति अभिगच्छति । अथवाह । यद्यस्माद्विश्वप्स्न्यो वसिष्ठो वां जिगाति स्तौति अत उपायातं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

युवं च्यवानं जरसोऽमुमुक्तं नि पेदव ऊहथुराशुमश्वं ।
निरंहसस्तमसः स्पर्तमत्रिं नि जाहुषं शिथिरे धातमंतः ॥५॥
युवं । च्यवानं । जरसः । अमुमुक्तं । नि । पेदवे । ऊहथुः । आशुं । अश्वं ।
निः । अंहसः । तमसः । स्पर्तं । अत्रिं । नि । जाहुषं । शिथिरे । धातं । अंतरिति ॥५॥

हे अश्विना युवं युवां च्यवानं जरसो जीर्णाद्रूपादमुमुक्तं । अमुंचतं । युवं च्यवानमश्विना जरंतं पुनर्युवानं । ऋग्वे० १. ११७. १३. । इति ह्यन्यत्र । तथा पेदव एतन्नामकाय राज्ञ आशुं शीघ्रगामिनमश्वं निरूहथुः । न्यवहतं युद्धे । युवं श्वेतं पेदवे । ऋग्वे० १. ११८. ९. । इति निगमः । तथात्रिं महर्षिमंहस ऋबीसादग्नेः सकाशात्तमसश्च गुहांतःस्थिताच्च सकाशान्निष्पर्तं । न्यपारयतं । युवमृबीसमुत तप्त-मत्रय ओमन्वंतं चक्रथुः । ऋग्वे० १०. ३९. ९. । इति निगमः । तथा जाहुषं शिथिरे शिथिले भ्रष्टे स्वराष्ट्रेऽंतर्मध्ये पुनर्निधातं । न्यधातं । परिविष्टं जाहुषं विश्वतः सीं । ऋग्वे० १०. ११६. २०. । इति ह्युक्तं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इयं मनीषा इयमश्विना गीरिमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथां ।
इमा ब्रह्माणि युवयून्यग्मन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥
इयं । मनीषा । इयं । अश्विना । गीः । इमां । सुऽवृक्तिं । वृषणा । जुषेथां ।
इमा । ब्रह्माणि । युवऽयूनि । अग्मन् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

इयं मनीषेति षष्ठी गता ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमेऽष्टादशो वर्गः ॥

आ गोमतेति पंचर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमाश्विनं । अनुक्रम्यते च । आ गोमता पंचेति ॥ विनियोगः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तः ॥ आश्विने पशावाद्याश्चतस्रो याज्यानुवाक्याः । सूचितं च । आ गोमता नासत्या रथेनेति चतस्रः । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ गोमंता नासत्या रथेनाश्वांवता पुरुश्चंद्रेणं यातं ।
अभि वां विश्वां नियुतः सचंते स्पार्हयां श्रिया तन्वां शुभाना ॥१॥
आ । गोऽमंता । नासत्या । रथेन । अश्वंऽवता । पुरुऽचंद्रेणं । यातं ।
अभि । वां । विश्वाः । निऽयुतः । सचंते । स्पार्हयां । श्रिया । तन्वां । शुभाना ॥१॥

हे नासत्याश्विनौ गोमता गोयुक्तेनाश्वावताश्वयुक्तेन। अश्वैर्वृषभैश्चोढेनेत्यर्थः। यद्वा गोमता गोप्रदेन पुरुश्चंद्रेण बहुधनेन धनप्रदेनेत्यर्थः । तादृशेन रथेनायातं। आगच्छतं। वां विश्वा बह्व्यो नियुतः स्तुतयः सचंते सेवंतेऽस्मत्प्रेरिताः। हे स्पार्हया स्पृहणीयया श्रिया शोभया तन्वा शरीरेण च शुभाना दीप्यमानौ युवां॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ नों देवेभिरुपं यातमर्वाक्सजोषंसा नासत्या रथेन ।
युवोर्हि नंः सख्या पित्र्याणि समानो बंधुरुत तस्यं वित्तं ॥२॥
आ । नः । देवेभिः । उपं । यातं । अर्वाक् । सऽजोषंसा । नासत्या । रथेन ।
युवोः । हि । नः । सख्या । पित्र्याणि । समानः । बंधुः । उत । तस्यं । वित्तं ॥२॥

हे नासत्याश्विनौ युवां देवेभिरितरैर्देवैः सह सजोषसा समानप्रीतौ परस्परं संतौ नोऽस्माकमर्वागभिमुखं रथेनायातं। आगच्छतं। आगमने बंधुत्वातिशयमाह। युवोर्युवयोर्नोऽस्माकं च सख्या सख्यानि पित्र्याणि पितृतः प्राप्तानि। नेदानीं स्तुत्याद्युपाधिना प्राप्तानि भवंतीत्यर्थः। तदेवाह। उतापि च युवयोर्मम च बंधुर्बंधकः पितामहः समान एक एव। तस्य वित्तं॥ तस्येति कर्मणि षष्ठी॥ तं बंधुं तद्बंधुत्वं वा वित्तं। जानीतं॥ विवस्वान्वरुणश्चोभावपि कश्यपाददितेर्जातौ विवस्वानश्विनोर्जनको वरुणो वसिष्ठस्येतीत्येवं समानबंधुत्वं। तथा च बृहद्देवतायामुक्तं। अभवन्मिथुनं त्वष्टुः सरण्यूस्त्रिशिराः सह। स वै सरण्यूं प्रायच्छत्स्वयमेव विवस्वते॥ ततः सरण्व्यां जाते ते यमयम्यौ विवस्वतः। तावप्युभौ यमावेव ह्यास्तां यम्या च वै यमः॥ सृष्ट्वा भर्तुः परोक्षं तु सरण्यूः सदृशीं स्त्रियं। निक्षिप्य मिथुनं तस्यामश्वा भूत्वा प्रचक्रमे॥ अविज्ञानाद्विवस्वांस्तु तस्यामजनयन्मनुं। राजर्षिरासीत्स मनुर्विवस्वानिव तेजसा॥ स विज्ञाय अपक्रांतां सरण्यूमात्मरू-

पिणी। त्वाष्ट्री प्रतिजगामाशु वाजी भूत्वा सलक्षणः॥ सरण्यूस्तु विवस्वंतं विज्ञाय हयरूपिणं। मैथुनायोपचक्राम तां च तत्रारुरोह सः॥ ततस्तयोस्तु वेगेन शुक्रं तदपतद्भुवि। उपाजिघ्रच्च सा त्वश्वा तच्छुक्रं गर्भकाम्यया॥ आघ्राणमात्राच्छुक्रं तत्कुमारौ संबभूवतुः। नासत्यश्चैव दस्रश्च यौ स्तुतावश्विनावपीति॥

॥ अथ तृतीया ॥

उदु स्तोमासो अश्विनोरबुध्रन् जामि ब्रह्माण्युषसश्च देवीः।
आविवासन्रोदसी धिष्ण्येमे अच्छा विप्रो नासत्या विवक्ति॥३॥

उत्। ऊं इति। स्तोमासः। अश्विनोः। अबुध्रन्। जामि। ब्रह्माणि। उषसः। च। देवीः। आऽविवासन्। रोदसी इति। धिष्ण्ये इति। इमे इति। अच्छ। विप्रः। नासत्या। विवक्ति॥३॥

स्तोमासः स्तोमाः स्तवा अश्विनाश्विनावुदु अबुध्रन्। उत्कृष्टं बोधयंति। उ इति पूरणः। जामि। बंधुनामैतत्। बंधुस्थानीयानि ब्रह्माणि परिवृढानि कर्माणि देवीर्द्योतमाना उषसः। चकारादश्विनौ च। अबुध्रन्। विप्रो मेधावी वसिष्ठ इमे रोदसी द्यावापृथिव्यौ धिष्ण्ये धिषणार्हे स्तुत्ये आविवासन् परिचरन् नासत्याश्विनावच्छाभिमुखं विवक्ति। स्तौति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि चेदुच्छंत्यश्विना उषासः प्र वां ब्रह्माणि कारवो भरंते।
ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्रेद्बृहदग्नयः समिधा जरंते॥४॥

वि। च। इत्। उच्छंति। अश्विना। उषसः। प्र। वां। ब्रह्माणि। कारवः। भरंते। ऊर्ध्वं। भानुं। सविता। देवः। अश्रेत्। बृहत्। अग्नयः। संऽइधा। जरंते॥४॥

हे अश्विनावुषास उषसो व्युच्छंति चेत् तमांसि विवासयंति॥ चेदिति पूरणश्चार्थे वा। स च वक्ष्यमाणसूर्याद्यपेक्षकः। चेद्योगादनिघातः॥ अतो युवयोः स्तुतिसमयत्वाद्ब्रह्माणि स्तोत्राणि कारवः स्तोतारः प्र भरंते। प्रकर्षेण संपादयंति। ऊर्ध्वमश्रेत् आश्रयति भानुं तेजः सविता देवः। अग्नयोऽपि समिधा समिंधनेन बृहदतिमहत् जरंते। स्तूयंते॥

आ पश्चातादिति पंचम्याश्विने पशौ वपाया अनुवाक्या। सूचितं च।

आ पश्चातान्नासत्या पुरस्तादा गोमता नासत्या रथेन । आ॰ ३. ८. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

आ पश्चातान्नासत्या पुरस्तादाश्विना यातमधरादुदक्तात् ।
आ विश्वतः पांचजन्येन राया यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

आ । पश्चातात् । नासत्या । आ । पुरस्तात् । आ । अश्विना । यातं । अधरात् । उदक्तात् ।
आ । विश्वतः । पांचऽजन्येन । राया । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

हे नासत्याश्विनौ पश्चातात्पश्चाद्देशादायातं । तथा पुरस्तात्पूर्वस्माद्देशात् तथाधरादधस्तनाद्देशाद्दक्षिणत उदक्तादुदग्देशात् । सर्वत्रायातमिति संबंधः । किं बहुना विश्वतः सर्वस्माद्देशात्पांचजन्येन पंचजनहितेन राया धनेन सहायातं । निषादपंचमाश्चत्वारो वर्णाः पंचजनाः ॥

॥ इति पंचमस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

अतारिष्मेति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमाश्विनं । अतारिष्मेत्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अतारिष्म तमसस्पारमस्य प्रति स्तोमं देवयंतो दधानाः ।
पुरुदंसा पुरुतमा पुराजामर्त्या हवते अश्विना गीः ॥१॥

अतारिष्म । तमसः । पारं । अस्य । प्रति । स्तोमं । देवऽयंतः । दधानाः ।
पुरुऽदंसा । पुरुऽतमा । पुराऽजा । अमर्त्या । हवते । अश्विना । गीः ॥१॥

अस्य तमसोऽज्ञानस्य तत्कार्यस्य जननमरणवतः संसारदुःखस्य । अथवा प्रकृतत्वात् प्रयोगविषयाज्ञानस्य पारमतारिष्म । तीर्णाः स्म । किं कुर्वंतः । देवयंतो देवकामाः स्तोमं स्तुतिं प्रतिदधाना देवेषु कुर्वाणाः । पुरुदंसा बहुकर्माणौ पुरुतमा प्रभूततमौ पुराजा पूर्वजातावत एवामर्त्यामरणधर्माणावश्विनाश्विनौ गीर्गरिता स्तोता वसिष्ठो हवते । स्तौति । आह्वयति वा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न्यु प्रियो मनुषः सादि होता नासत्या यो यजते वंदते च ।
अश्नीतं मध्वो अश्विना उपाक आ वां वोचे विदथेषु प्रयस्वान् ॥२॥

नि। ऊं इति॑। प्रियः। मनु॑षः। सादि। होता॑। नास॑त्या। यः। यज॑ते। वंद॑ते। च।
अश्नीतं। मध्वः। अश्विना। उपाके। आ। वां। वोचे। विदथे॑षु। प्रय॑स्वान् ॥२॥

प्रियो युवयोः प्रियभूतो मनुषो मानुषो मनुषः सकाशाज्जातो वा होता देवानामाह्वाता स्तोतायं निषादि। न्यसादि। निषण्णो भवति। युवयोः कर्मणि वर्तत इत्यर्थः। हे नासत्याश्विनौ यो यजते यागं करोति वंदते स्तौति च तस्य संबंधिनं मध्वो मधुरं सोमरसं हे अश्विनाश्विनावुपाकेऽतिक एव समीपे स्थित्वैवाश्नीतं। पिबतमित्यर्थः। विदथेषु यज्ञेषु वां युवां प्रयस्वानन्नवान् सन् आवोचे। आह्वये॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहे॑म य॒ज्ञं प॒थामु॑रा॒णा इ॒मां सु॑वृ॒क्तिं वृ॑षणा जुषेथां।
श्रु॒ष्टी॒वेव॒ प्रेषि॑तो वामबोधि॒ प्रति॑ स्तोमै॒र्जर॑माणो॒ वसि॑ष्ठः ॥३॥

अहे॑म। य॒ज्ञं। प॒थां। उ॒रा॒णाः। इ॒मां। सु॒ऽवृ॒क्तिं। वृ॒ष॒णा॒। जु॒षे॒थां॒।
श्रु॒ष्टी॒वाऽइ॑व। प्रऽइ॑षितः। वा॒ं। अ॒बो॒धि॒। प्रति॑। स्तोमैः॑। जर॑माणः। वसि॑ष्ठः ॥३॥

उराणा उरु स्तोत्रं कुर्वाणाः स्तोतारो वयं पथां पततामागच्छतां देवानामर्थाय यज्ञं यागं तत्साधनं हविर्वाहेम। वर्धयेमहे। वृषणा वर्षकौ कामानामिमां सुवृक्तिं शोभनस्तुतिं जुषेथां। सेवेथां। वां युवां श्रुष्टीवेव। श्रुष्टीति क्षिप्रनाम। क्षिप्रगंता दूत इव प्रेषितोऽहमबोधि। बोधयति शीघ्रं गंतव्यमिति। किं कुर्वन्। स्तोमैः स्तोत्रैः प्रतिजरमाणः प्रतिस्तुवन्। कः। वसिष्ठोऽहमबोधीति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उप॒ त्या वह्नी॑ गमतो॒ विशं॑ नो रक्षो॒हणा॒ संभृ॑ता वी॒ळुपा॑णी।
समंधां॑स्यग्मत मत्स॒राणि॒ मा नो॑ मर्धिष्टमा ग॑तं शि॒वेन॑ ॥४॥

उप॑। त्या। वह्नी॒ इति॑। ग॒म॒तः। विशं॑। नः। र॒क्षः॒ऽहना॑। संऽभृ॑ता। वी॒ळुपा॑णी॒
इति॑ वी॒ळुऽपा॑णी।
सं। अंधां॑सि। अ॒ग्म॒त॒। म॒त्स॒राणि॑। मा। नः॒। म॒र्धि॒ष्टं॒। आ। ग॒तं॒। शि॒वेन॑ ॥४॥

त्या त्यौ तौ वह्नी हविषां वोढारौ नोऽस्माकं विशं प्रजामृत्विजमुपगमतः।

उपगच्छतां। कीदृशौ तौ। रक्षोहणा रक्षसां हंतारौ संभृता सम्यग्भृतौ पुष्टांगौ वीळुपाणी दृढपाणी। यद्वायमर्धर्चोऽश्वपरतया व्याख्येयः। तथा सति तौ रथस्य वोढारौ दृढपादावश्विनोरश्वावुपगच्छतामिति तस्यार्थः। अंधांस्यन्नानि मत्सराणि मदकराणि सोमाः समग्मत। समगच्छंत युवां। नोऽस्मान् मा मर्धिष्टं। मा हिंस्तं। किंतु शिवेन मंगलेन धनेन सार्द्धमागतं। आगच्छतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ पश्चातान्नासत्या पुरस्तादाश्विना यातमधरादुदक्तात्।
आ विश्वतः पांचजन्येन राया यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

आ। पश्चातात्। नासत्या। आ। पुरस्तात्। आ। अश्विना। यातं। अधरात्। उदक्तात्।
आ। विश्वतः। पांचऽजन्येन। राया। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥५॥

आ पश्चातादिति पंचम्या विनियोगो व्याख्या च गता ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे विंशो वर्गः ॥

इमा उ वामिति षड्टचं चतुर्थं सूक्तमाश्विनं वसिष्ठस्यार्षं। आद्यातृतीयापंचम्यो बृहत्यः शिष्टाः सतोबृहत्यः। तथा चानुक्रांतं। इमा उ वां षट् प्रगाथमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे च सूक्तं। सूचितं च। इमा उ वामयं वां। आ० ४. १५.। इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्र इमा उ वामित्ययमाश्विनस्तृचः। सूचितं च। इमा उ वां दिविष्टयः पिबा सुतस्य रसिनः। आ० ७. १२.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमा उ वां दिविष्टय उस्रा हवंते अश्विना।
अयं वामह्वेऽवसे शचीवसू विशंविशं हि गच्छथः ॥१॥

इमाः। ऊं इति। वां। दिविष्टयः। उस्रा। हवंते। अश्विना।
अयं। वां। अह्वे। अवसे। शचीवसू इति शचीऽवसू। विशंऽविशं। हि। गच्छथः ॥१॥

इमा दिविष्टयो दिवमिच्छंत्यः प्रजा ऋत्विजोऽपि। उ इति चार्थे। हे अश्विना उस्रा वासकौ वां हवंते। आह्वयंति। अयं वसिष्ठोऽपि हे शचीवसू कर्मधनौ वां युवामवसेऽस्मद्रक्षणाय युवयोस्तर्पणाय वाह्वे। आह्वयामि। किमर्थमेवं

प्रजा अप्यहमपीत्यादरोक्तिरिति तत्राह। हि यस्मात्कारणाद्युवां विशं विशं प्रजां प्रजां प्रतिगच्छथः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

युवं चित्रं ददथुर्भोजनं नरा चोदेथां सूनृतावते।
अर्वाग्रथं समनसा नि यच्छतं पिबतं सोम्यं मधु ॥२॥

युवं। चित्रं। ददथुः। भोजनं। नरा। चोदेथां। सूनृताऽवते।
अर्वाक्। रथं। सऽमनसा। नि। यच्छतं। पिबतं। सोम्यं। मधु ॥२॥

हे अश्विनौ युवं युवां चित्रं चायनीयं भोजनं धनं ददथुः। धारयेथे। तद्धनं सूनृतावते स्तुतिवते स्तोत्रे चोदेथां। प्रेरयतं। तदर्थं समनसा समानमनस्कौ संतौ रथं युवयोः संबंधिनमर्वागस्मदभिमुखं नियच्छतं। नियमतं। तथा कृत्वा सोम्यं सोमसंबंधिनं मधु मधुररसं पिबतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ यातमुप भूषतं मध्वः पिबतमश्विना।
दुग्धं पयो वृषणा जेन्यावसू मा नो मर्धिष्टमा गतं ॥३॥

आ। यातं। उप। भूषतं। मध्वः। पिबतं। अश्विना।
दुग्धं। पयः। वृषणा। जेन्यावसू इति। मा। नः। मर्धिष्टं। आ। गतं ॥३॥

हे अश्विना युवामायातं। आगच्छतं। आगत्य चोप समीपे भूषतं। भवतं। मध्वो मधुरं सोमरसं पिबतं। पीत्वा च हे वृषणा वर्षकौ हे जेन्यावसू जेतव्यधनौ। जितधनावित्यर्थः। युवां पयो वृष्ट्युदकमंतरिक्षाद्दुग्धं। नोऽस्मान् मा मर्धिष्टं। मा हिंस्तं। ईदृशप्रार्थनाकरणमेव हिंसा। आगतं। आगच्छतं शीघ्रं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अश्वासो ये वामुप दाशुषो गृहं युवां दीयंति बिभ्रतः।
मक्षूयुभिर्नरा हयेभिरश्विना देवा यातमस्मयू ॥४॥

अश्वासः। ये। वां। उप। दाशुषः। गृहं। युवां। दीयंति। बिभ्रतः।
मक्षुयुऽभिः। नरा। हयेभिः। अश्विना। आ। देवा। यातं। अस्मयू इत्यस्मऽयू ॥४॥

येऽश्वासोऽश्वा वां युवयोः स्वभूता दाशुषो हविर्दातुर्गृहं युवां बिभ्रतो धारयंतो दीयंति। गमयंतीत्यर्थः। मक्षूयुभिः शीघ्रगंतृभिर्हयेभिर्हयैरश्वैर्हे नरा नेतारावश्विनाश्विनौ देवा देवावस्मयू अस्मान्कामयमानावायातं। अस्मद्यज्ञमागच्छतं॥

॥ अथ पंचमी ॥

अधा ह यंतो अश्विना पृक्षः सचंत सूरयः।
ता यंसतो मघवद्भ्यो ध्रुवं यशश्छर्दिरस्मभ्यं नासत्या ॥५॥
अध। ह। यंतः। अश्विना। पृक्षः। सचंत। सूरयः।
ता। यंसतः। मघवत्ऽभ्यः। ध्रुवं। यशः। छर्दिः। अस्मभ्यं। नासत्या ॥५॥

अधा हापि चाश्विनाश्विनौ यंतः स्तुतिभिर्गच्छंतो यजमानाः सूरयो मेधाविनः स्तोतारः पृक्षोऽन्नं प्रभूतं सचंत। सेवंते। संयंति वा। ता तौ युवां मघवद्भ्योऽन्नवद्भ्योऽस्मभ्यं ध्रुवमविचलितं यशोऽन्नं यश एव वा छर्दिर्गृहं यंसतः। प्रयच्छतं। हे नासत्याश्विनौ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र ये ययुरवृकासो रथा इव नृपातारो जनानां।
उत स्वेन शवसा शूशुवुर्नर उत क्षियंति सुक्षितिं ॥६॥
प्र। ये। ययुः। अवृकासः। रथाःऽइव। नृऽपातारः। जनानां।
उत। स्वेन। शवसा। शूशुवुः। नरः। उत। क्षियंति। सुऽक्षितिं ॥६॥

ये यजमाना अवृकासः परकीयधनस्यानादातारो जनानां मनुष्याणां मध्ये नृपातार ऋत्विग्रूपाणां नृणां रक्षितारः संतो ययुः युवां प्राप्नुवंति हविर्भिः। प्राप्तौ दृष्टांतः। रथा इव व्रीह्यादिपूर्णा रथा यथा प्राप्नुवंति स्वामिगृहं। उतेत्ययमुत्तरवाक्यापेक्षः। अपि च ते नरो यजमानाः स्वेन शवसा स्वीयेन बलेन शूशुवुः। वर्धंते। उतापि च सुक्षितिं सुनिवासं क्षियंति। गच्छंति। प्राप्नुवंति॥

॥ इति पंचमस्य पंचम एकविंशो वर्गः ॥

व्युषा आव इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं। अत्रानुक्रमणिका। व्युषा अष्टावुषस्यं तु वा इति। तु वा इत्युक्तत्वात्तुह्यादिपरिभाषयेदमादीनि सप्त सूक्तान्युषोदेवत्यानि॥ प्रातरनुवाक उषस्ये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादीनि

षट् सूक्तानि । तथा च सूत्र्यते । व्युषा आवो दिविजा इति षडिति त्रैष्टुभं । आ॰ ४. १४. । इति ॥ ऋग्विधान आख्यातो विनियोगोऽत्र लिख्यते ॥ रात्र्या अपरकाले य उत्थाय प्रयतः शुचिः । व्युषा इत्युपतिष्ठेत षड्भिः सूक्तैः कृतांजलिः ॥ प्राप्नुयात्स हिरण्यानि नानारूपं धनं बहु । गा अश्वान्पुरुषान्धान्यं स्त्रियो वासांस्यजाविकं । ऋग्वि॰ २. २८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

व्यु१षा आवो दिविजा ऋतेनाविष्कृण्वाना महिमानमागात् ।
अप द्रुहस्तम आवरजुष्टमंगिरस्तमा पथ्या अजीगः ॥१॥

वि । उषाः । आवः । दिविऽजाः । ऋतेन । आविःऽकृण्वाना । महिमानं । आ । अगात् ।
अप । द्रुहः । तमः । आवः । अजुष्टं । अंगिरःऽतमा । पथ्याः । अजीगरिति ॥१॥

इयमुषा दिविजा दिव्यंतरिक्षे प्रादुर्भूता सती व्यावः । व्यौच्छत् । विभानं कृतवतीत्यर्थः ॥ वसिर्निवासवाच्यत्र विपूर्वो व्युच्छने भवेत् । छंदस्यपि दृश्यत इत्याट् । दृशिग्रहणस्य विध्यंतरोपसंग्रहणार्थत्वादनजादेरप्याडागमः । हल्ङ्याब्भ्य इति लोपः ॥ सैवोषा ऋतेन तेजसा महिमानं स्वमहत्त्वमाविष्कृण्वानागात् । आगतवती । आगत्य च द्रुहोऽस्मद्द्रोग्धॄनजुष्टं सर्वेषामप्रियं तमश्चापावः । अपवृणोति । किंचांगिरस्तमा । अंगेर्गत्यर्थादंगिराः । गंतृतमा पथ्याः पदवीरजीगः । उद्गिरति । प्राणिनां व्यवहाराय प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

महे नो अद्य सुवितायं बोध्युषो महे सौभगाय प्र यंधि ।
चित्रं रयिं यशसं धेह्यस्मे देवि मर्तेषु मानुषि श्रवस्युं ॥२॥

महे । नः । अद्य । सुविताय । बोधि । उषः । महे । सौभगाय । प्र । यंधि ।
चित्रं । रयिं । यशसं । धेहि । अस्मे इति । देवि । मर्तेषु । मानुषि । श्रवस्युं ॥२॥

अद्य नोऽस्माकं महे महते सुविताय सुखप्राप्तये सुखगमनाय वा बोधि । भव । किंच हे उषो महे महते सौभगाय सौभाग्याय प्रयंधि । प्रयच्छास्मान् । किंच चित्रं चायनीयं यशसं यशोयुक्तं रयिं धनं धेहि धारयास्मे अस्मासु । हे मानुषि मनुष्यहिते देवि मर्त्येष्वस्मासु श्रवस्युमन्नवंतं पुत्रं धेहीत्यनुषंगः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एते त्ये भानवो दर्शतायाश्चित्रा उषसो अमृतास आगुः ।
जनयंतो दैव्यानि व्रतान्यापृणंतो अंतरिक्षा व्यस्थुः ॥३॥
एते । त्ये । भानवः । दर्शतायाः । चित्राः । उषसः । अमृतासः । आ । अगुः ।
जनयंतः । दैव्यानि । व्रतानि । आऽपृणंतः । अंतरिक्षा । वि । अस्थुः ॥३॥

दर्शताया दर्शनीयायाः प्रकाशयुक्ताया उषस एते पुरो दृश्यमानास्त्ये ते प्रसिद्धाश्चित्राः पूज्या आश्चर्यभूता वा अमृतासोऽमरणा अनश्वरा भानवो रश्मय आगुः । आगच्छंति । किं कुर्वंतः । दैव्यानि देवानां संबंधीनि व्रतानि कर्माणि जनयंत उत्पादयंतः । तदनुकूलप्रकाशप्रदानात्तदुत्पादकत्वमेषां । अंतरिक्षांतरिक्षाण्यापृणंत आपूरयंतः । एकस्यैवांतरिक्षस्य वायुमेघपक्षिणामालंबनोपाधिना त्रिविधत्वं । अतो बहुवचनमुपपन्नं । एवं कुर्वंतो भानवो व्यस्थुः । विविधं तिष्ठंति । सरंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एषा स्या युजाना पराकात्पंच क्षितीः परि सद्यो जिगाति ।
अभिपश्यंती वयुना जनानां दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी ॥४॥
एषा । स्या । युजाना । पराकात् । पंच । क्षितीः । परि । सद्यः । जिगाति ।
अभिऽपश्यंती । वयुना । जनानां । दिवः । दुहिता । भुवनस्य । पत्नी ॥४॥

एषा स्या सोषाः पराकात् दूरदेशात् दूरे स्थितापि युजानोद्योगं कुर्वाणा प्रकाशाय पंच क्षितीर्निषादपंचमांश्चतुरो वर्णान् सद्यः परिजिगाति । किं कुर्वती । जनानां प्राणिनां वयुना प्रज्ञानान्यभिपश्यंती साक्षित्वेनावलोकयंती । कीदृशी सा । दिवो दुहिता दुहितृस्थानीया भुवनस्य भूतजातस्य पत्नी पालयित्री परिजिगातीत्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वाजिनीवती सूर्यस्य योषा चित्रामघा राय ईशे वसूनां ।
ऋषिष्टुता जरयंती मघोन्युषा उच्छति वह्निभिर्गृणाना ॥५॥

वाजिनीऽवती । सूर्यस्य । योषा । चित्रऽमघा । रायः । ईशे । वसूनां ।
ऋषिऽस्तुता । जरयंती । मघोनी । उषाः । उच्छति । वह्निऽभिः । गृणाना ॥५॥

वाजिनीवती बह्वन्ना । यद्यप्युषोनामैतत् तथापि चित्रामघेत्यस्याप्युषोनामकस्य पृथग्विद्यमानत्वादैको योगरूढोऽवगंतव्यः । सूर्यस्य योषा योषित् चित्रामघा विचित्रधना विचित्ररश्म्याख्यधना वा रायो धनस्याविशिष्टस्य तस्य वसूनां देवमनुष्यादिसर्वाश्रयाणां धनानां चेशे । ईष्टे । अथवा वसवो वासका रश्मयः । तेषामपीष्टे । ऋषिष्टुता ऋषिभिः स्तुता जरयंती प्राणिजातानि । उषाः खलु पुनः पुनरावर्तमाना प्राणिनामायुः क्षपयति । मघोनी धनवत्युषा वह्निभिः कर्मवोढृभिर्यजमानैर्गृणाना स्तूयमानोच्छति । विभानं करोति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्रति द्युतानामरुषासो अश्वाश्चित्रा अदृश्रन्नुषसं वहंतः ।
याति शुभ्रा विश्वपिशा रथेन दधाति रत्नं विधते जनाय ॥६॥
प्रति । द्युतानां । अरुषासः । अश्वाः । चित्राः । अदृश्रन् । उषसं । वहंतः ।
याति । शुभ्रा । विश्वऽपिशा । रथेन । दधाति । रत्नं । विधते । जनाय ॥६॥

द्युतानां द्योतमानामुषसं वहंतो धारयंतोऽरुषास आरोचमानाश्चित्राश्चायनीया अश्वाः प्रत्यदृश्रन् । प्रतिदृश्यंते । सा चोषाः शुभ्रा दीप्यमाना विश्वपिशा बहुरूपेण रथेन याति । सर्वत्र गच्छति । विधते परिचरते जनाय रत्नं रमणीयं धनं दधाति । ददाति च ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सत्या सत्येभिर्महती महद्भिर्देवी देवेभिर्यजता यजत्रैः ।
रुजद्दृळ्हानि दददुस्रियाणां प्रति गाव उषसं वावशंत ॥७॥
सत्या । सत्येभिः । महती । महत्ऽभिः । देवी । देवेभिः । यजता । यजत्रैः ।
रुजत् । दृळ्हानि । ददत् । उस्रियाणां । प्रति । गावः । उषसं । वावशंत ॥७॥

सत्यान्यैरबाध्या महती पूजनीया प्रवृद्धा वा गुणैर्देवी द्योतमाना यजता यजनीयोषाः सत्येभिः सत्यैर्महद्भिर्देवैर्यजत्रैरुक्तलक्षणैः किरणैर्निपातभाग्भिरन्यैर्देवैर्वा सहिता सती दृळ्हान्यत्यंतं स्थिराणि तमांसि रुजत् । भिनत्ति । उस्रियाणां ।

गोनामैतत् । उत्स्राविण आसां भोगा इति तद्व्युत्पत्तिः । तासां संचाराय ददत् । ददाति । सामर्थ्यात्प्रकाशमित्यर्थः । अथवोस्रिया गा ददत् । ददाति स्तोतृभ्यः । किंच गावः । उपलक्षणमेतत् । सर्वेऽपि तमोऽवरुद्धाः प्राणिन उषसं वावशंत । उशंति । कामयंते । विशेषेण गवां प्रभाते संचारार्थमुषसोऽपेक्षितत्वात्तासां प्राधान्येनोक्तिः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नू नो गोमद्वीरवद्धेहि रत्नमुषो अश्वावत्पुरुभोजो अस्मे ।
मा नो बर्हिः पुरुषता निदे कर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥८॥
नु । नः । गोऽमत् । वीरऽवत् । धेहि । रत्नं । उषः । अश्वऽवत् । पुरुऽभोजः । अस्मे इति ।
मा । नः । बर्हिः । पुरुषता । निदे । कः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥८॥

हे उषो नु नोऽस्मभ्यं गोमद्बहुभिर्गोभिर्युक्तं वीरवद्वीरैः पुत्रैरुपेतं रत्नं रमणीयं धनं पुरुभोजो बह्वन्नं चास्मे अस्मासु धेहि । देहि । पादभेदादस्मे इति पुनरभिधानं । नोऽस्माकं बर्हिर्यज्ञं पुरुषता पुरुषतायां पुरुषसमूहेष्वस्मत्सहशेष्वित्यर्थः । निदे निंदायै मा कः । मा कार्षीः । यथा ते निंदंति तथा मा कुर्वित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः ॥

उदु ज्योतिरिति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तं त्रैष्टुभमुषस्यं । तथा चानुक्रांतं । उदु सप्तेति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उदु ज्योतिरमृतं विश्वजन्यं विश्वानरः सविता देवो अश्रेत् ।
क्रत्वा देवानामजनिष्ट चक्षुराविरकर्भुवनं विश्वमुषाः ॥१॥
उत् । ऊं इति । ज्योतिः । अमृतं । विश्वऽजन्यं । विश्वानरः । सविता । देवः । अश्रेत् ।
क्रत्वा । देवानां । अजनिष्ट । चक्षुः । आविः । अकः । भुवनं । विश्वं । उषाः ॥१॥

अमृतममृतत्वसाधकमविनाशि वा विश्वजन्यं विश्वेषां जनानां हितकरं ज्योतिर्विश्वानरः सर्वेषां नेता सविता देव उदश्रेत् । ऊर्ध्वं श्रयति । देवानां व्यवहर्तॄणां स्तोतॄणां वा यजमानानां क्रत्वा कर्मणा निमित्तेन । यागानुष्ठानार्थमित्यर्थः । तदर्थं यद्वा देवानां चक्षुश्चक्षुःस्थानीयमौषसं तेजः क्रत्वा कर्मणा

निमित्तेनाजनिष्ट । प्रादुरभूत् । उत्पन्ना चोषा विश्वं सर्वं भुवनं भूतजातमाविरकः । प्रादुरकः । अकरोत् । समस्तं जगदाविष्कृतवती ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र मे पंथा देवयाना अदृश्रन्नमर्धंतो वसुभिरिष्कृतासः ।
अभूदु केतुरुषसः पुरस्तात्प्रतीच्यागादधि हर्म्येभ्यः ॥२॥

प्र । मे । पंथाः । देवऽयानाः । अदृश्रन् । अमर्धंतः । वसुऽभिः । इष्कृतासः ।
अभूत् । ऊं इति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । प्रतीची । आ । अगात् । अधि । हर्म्येभ्यः ॥२॥

मे मया देवयाना देवप्रापकाः पंथाः पंथानः प्रादृश्रन् । प्रदृश्यंते । कीदृशाः पंथानः । अमर्धंतोऽहिंसंतो वसुभिस्तेजोभिरिष्कृतासः संस्कृताः । पुरस्तात् पूर्वस्यां दिश्युषसः केतुः प्रज्ञापकं तेजोऽभूत् । अचेति । ज्ञायते । सोषाश्च प्रतीची प्रत्यगंचनास्मदभिमुखी हर्म्येभ्योऽधि उच्छ्रितेभ्यः प्रदेशेभ्यः ॥ हर्म्यशब्द उन्नतप्रदेशोपलक्षकः ॥ आगात् । आगच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तानीदहानि बहुलान्यासन्या प्राचीनमुदिता सूर्यस्य ।
यतः परि जार इवाचरंत्युषो ददृक्षे न पुनर्यतीव ॥३॥

तानि । इत् । अहानि । बहुलानि । आसन् । या । प्राचीनं । उत्ऽइता । सूर्यस्य ।
यतः । परि । जारःऽइव । आऽचरंती । उषः । ददृक्षे । न । पुनः । यतीऽइव ॥३॥

हे उषस्तानीत् तान्येव तव तेजांसि बहुलान्यहान्यासन् । उषःप्रकाशयुक्तस्यैव कालस्याहःशब्दव्यवहारात् । तानीत्युक्तं कानीत्याह । या यानि सूर्यस्योदितोदितावुदये सति प्राचीनं तस्य प्राग्देशं प्रत्युदयंति । यद्वा सूर्यस्य प्राचीने देशे या यान्युदितोदितानि तानीत्यर्थः । हे उषो यतो यैश्च तेजोभिः परिददृक्षे दृश्यसे त्वं । जार इव पत्याविवाचरंती समीपे संचरंती साध्वी नारीव जारे रात्रेर्जरयितरि सूर्ये संचरंती त्वं दृश्यसे । यथा लोके दुष्टं भ्रमणशीलमपि पतिमत्यज्यैव साध्वी संचरति तद्वत् तमविमुंचती त्वमित्यर्थः । न पुनर्यतीव यती पतिं परित्यज्येतस्ततः संचरंती व्यभिचारिणीव सूर्यमपरित्यजंती त्वं । पुनरित्ययं वैलक्षण्यद्योतनार्थः । एवं यैस्तेजोभिर्युक्ता परिदृश्यसे तान्येवाहान्यासन्निति संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त इद्देवानां सधमाद आसन्नृतावानः कवयः पूर्व्यासः ।
गूळ्हं ज्योतिः पितरो अन्वविंदन्त्सत्यमंत्रा अजनयन्नुषासं ॥४॥

ते । इत् । देवानां । सधऽमादः । आसन् । ऋतऽवानः । कवयः । पूर्व्यासः ।
गूळ्हं । ज्योतिः । पितरः । अनु । अविंदन् । सत्यऽमंत्राः । अजनयन् । उषसं ॥४॥

त इत्तेऽगिरस एव ऋषीणां मध्ये देवानां सधमादः सह माद्यंत आसन् । अभवन् । त इत्युक्तं क इत्याह । य ऋतावानः सत्यवंतः कवयोऽनूचानाः । ये वा अनूचानास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० २.३८. । इति श्रुतेः । पूर्व्यासः पूर्वकालीना पितरः पालयितारः सर्वस्यांगिरसो गूळ्हं तमसावृतं ज्योतिः सौर्यं तेजोऽन्वविंदन् लब्धवंतो मंत्रसामर्थ्यात् ते सत्यमंत्राः सत्यस्तुतयः संत उषासमुषसमजनयन् प्रादुरकुर्वन् । तुरीयेण ब्रह्मणाविंददत्रिः । ऋग्वे० ५.४०.६. । अत्रयस्तमन्वविंदन् । ऋग्वे० ५.४०.९. । इति निगमौ । अत्रांगिरसां स्तुत्योषस एव स्तुतिर्ज्ञातव्या ॥

॥ अथ पंचमी ॥

समान ऊर्वे अधि संगतासः सं जानते न यतंते मिथस्ते ।
ते देवानां न मिनंति व्रतान्यमर्धंतो वसुभिर्यादमानाः ॥५॥

समाने । ऊर्वे । अधि । संऽगतासः । सं । जानते । न । यतंते । मिथः । ते ।
ते । देवानां । न । मिनंति । व्रतानि । अमर्धंतः । वसुऽभिः । यादमानाः ॥५॥

समाने सर्वेषां साधारण ऊर्वे गोसमूहे पणिभिरपहृते पुनर्लब्धव्ये सति । अधीत्यनर्थकः । संगतासो मिलिताः संतस्ते संजानते । एकबुद्धयो भवंति । न मिथः परस्परं यतंते । सहैव साधनमनुतिष्ठंतीत्यर्थः । तेऽगिरसो देवानां व्रतानि कर्माणि यागलक्षणानि न मिनंति । न हिंसंति । किंतु परिपालयंतीत्यर्थः । किं कुर्वंतः । अमर्धंतोऽहिंसंतो वसुभिर्वासकैरुषसां तेजोभिर्यादमाना गच्छंतः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्रति त्वा स्तोमैरीळते वसिष्ठा उषर्बुधः सुभगे तुष्टुवांसः ।
गवां नेत्री वाजपत्नी न उच्छोषः सुजाते प्रथमा जरस्व ॥६॥

प्रति॑ । त्वा॒ । स्तोमैः॑ । ई॒ळ॒ते॒ । वसि॑ष्ठाः । उ॒षः॒ऽबुधः॑ । सु॒ऽभ॒गे॒ । तु॒ष्टु॒ऽवांसः॑ ।
गवां॑ । ने॒त्री । वाज॑ऽपत्नी । नः॒ । उ॒च्छ॒ । उषः॑ । सु॒ऽजा॒ते॒ । प्र॒थ॒मा । ज॒र॒स्व॒ ॥ ६ ॥

हे सुभगे देव्युषस्त्वा त्वामुषर्बुध उषसि बुध्यंतस्तुष्टुवांसः स्तुवंतो वसिष्ठाः स्तोमेभिः स्तोत्रैरीळते । स्तुवंति । गवां नेत्री प्रापयित्री वाजपत्न्यन्नस्य पालयित्री । अन्नदात्रीत्यर्थः । ईदृशी त्वं नोऽस्मदर्थमुच्छ । विभाहि । हे उषः सुजाते सुप्रादुर्भावे प्रथमेतरदेवेभ्यो मुख्यभूता जरस्व ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ए॒षा ने॒त्री राध॑सः सू॒नृता॑नामु॒षा उ॒च्छन्ती॑ रिभ्यते॒ वसि॑ष्ठैः ।
दी॒र्घ॒श्रुतं॑ र॒यिम॒स्मे दधा॑ना यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥ ७ ॥
ए॒षा । ने॒त्री । राध॑सः । सू॒नृता॑नां । उ॒षाः । उ॒च्छन्ती॑ । रि॒भ्य॒ते॒ । वसि॑ष्ठैः ।
दी॒र्घ॒ऽश्रुतं॑ । र॒यिं । अ॒स्मे इति॑ । दधा॑ना । यू॒यं । पा॒त॒ । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॑ । नः॒ ॥ ७ ॥

एषोषा राधसः स्तोतुः सूनृतानां स्तुतीनां नेत्री सत्युच्छंती तमो विवासयंती वसिष्ठैर्वसिष्ठगोत्रोत्पन्नै रिभ्यते । स्तूयते । दीर्घश्रुतं दीर्घं श्रूयमाणं सर्वत्र प्रसिद्धं रयिं धनमस्मे अस्मासु दधाना धारयंती ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

उपो रुरुच इति षड़ृचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमुषस्यं । तथा चानुक्रांतं । उपो रुरुचे षडिति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उपो॑ रुरुचे युव॒तिर्न योषा॒ विश्वं॑ जी॒वं प्र॑सु॒वन्ती॑ च॒रायै॑ ।
अभू॑द॒ग्निः स॒मिधे॒ मानु॑षाणा॒मक॒र्ज्योति॒र्बाध॑माना॒ तमां॑सि ॥ १ ॥
उपो॒ इति॑ । रु॒रु॒चे॒ । यु॒व॒तिः । न । योषा॑ । विश्वं॑ । जी॒वं । प्र॒ऽसु॒वन्ती॑ । च॒रायै॑ ।
अभू॑त् । अ॒ग्निः । स॒म्ऽइधे॑ । मानु॑षाणां । अकः॑ । ज्योतिः॑ । बाध॑माना । तमां॑सि ॥ १ ॥

इयमुषा उपो समीप एव सूर्यस्य रुरुचे । दीप्यते । युवतिर्यौवनोपेता योषा न योषिदिव । सा यथा वस्त्राभरणादिना पत्युः समीपे प्रदीप्यते तद्वत् । किं कुर्वंती । विश्वं सर्वं जीवं जीवसंघं चरायै संचाराय प्रसुवंती प्रेरयंती । किं-

चाग्निर्मानुषाणां मनुष्याणामर्थाय समिधेऽभूत् । समिंधनीयोऽभवत् ॥ कृत्यार्थे केन् ॥ समिद्धः सन् तमांस्यंधकारान्बाधमाना बाधमानं बाधकं ज्योतिस्तेजःसंघमकः । अकार्षीत् । अथवौषसं ज्योतिस्तमांसि बाधमाना बाध्यमानान्यकः । अकरोत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विश्वं प्रतीची सप्रथा उदस्थाद्रुशद्वासो बिभ्रती शुक्रमश्वैत् ।
हिरण्यवर्णा सुदृशीकसंदृग्गवां माता नेत्र्यह्नामरोचि ॥२॥
विश्वं । प्रतीची । सऽप्रथाः । उत् । अस्थात् । रुशत् । वासः । बिभ्रती । शुक्रं । अश्वैत् ।
हिरण्यऽवर्णा । सुदृशीकऽसंदृक् । गवां । माता । नेत्री । अह्नां । अरोचि ॥२॥

विश्वं कृत्स्नं जगत्प्रति प्रतीच्यभिमुखी सप्रथाः सर्वतः पृथुतरोदस्थात् । उदगच्छत् । उदिता च रुशद्दीप्तं शुक्रं तेजोमयं वासो वसनीयं तेजःसमूहं बिभ्रती धारयंत्यश्वैत् । वर्धते । हिरण्यवर्णा हितरमणीयवर्णोपेता सुदृशीकसंदृक् । संदर्शयतीति संदृक् तेजः । सुष्ठु दर्शनीयं संदृक् तेजो यस्याः सा तादृशी । गवां वाचां गवामेव वा माता निर्मात्री । उषःकाले हि पक्षिमनुष्यादीनां वाचो निर्गच्छंति । गवामपि तस्मिन्काले संचारात्तन्निर्मातृत्वं । अथवा रश्मीनां निर्मात्र्यरोचि रोचतेऽह्नां नेत्री दिवसानां प्रापयित्री ॥

॥ अथ तृतीया ॥

देवानां चक्षुः सुभगा वहंती श्वेतं नयंती सुदृशीकमश्वं ।
उषा अदर्शि रश्मिभिर्व्यक्ता चित्रामघा विश्वमनु प्रभूता ॥३॥
देवानां । चक्षुः । सुऽभगा । वहंती । श्वेतं । नयंती । सुऽदृशीकं । अश्वं ।
उषाः । अदर्शि । रश्मिऽभिः । विऽअक्ता । चित्रऽमघा । विश्वं । अनु । प्रऽभूता ॥३॥

देवानां चक्षुश्चक्षुःस्थानीयं तेजो वहंती धारयंती सुभगा शोभनधना सुदृशीकं सुदर्शनमश्वं सर्वदा गंतारमादित्यं नयंती प्रापयंती । किं । श्वेतं श्वेतवर्णोपेतं सूर्यं । प्रकाशयुक्तं कुर्वतीत्यर्थः । कीदृश्युषाः । रश्मिभिः स्वकीयैर्व्यक्तादर्शि । दृश्यते च । चित्रामघा विचित्रधना विश्वमनु सर्वं जगदनुलक्ष्य प्रभूता प्रवृद्धा । सर्वजगद्व्यवहारायेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अंतिवामा दूरे अमित्रमुच्छोर्वी गव्यूतिमभयं कृधी नः ।
यावय द्वेष आ भरा वसूनि चोदय राधो गृणते मघोनि ॥४॥

अंतिऽवामा । दूरे । अमित्रं । उच्छ । उर्वीं । गव्यूतिं । अभयं । कृधि । नः ।
यवय । द्वेषः । आ । भर । वसूनि । चोदय । राधः । गृणते । मघोनि ॥४॥

हे उषोऽंतिवामा । अंत्यस्मदंतिके वामं वननीयं धनं यस्याः सांतिवामा । त्वममित्रमस्मच्छत्रुं दूरेऽस्मत्तो विप्रकृष्टदेशे वर्तमानं कृत्वा व्युच्छ । विभाहि । यथामित्रो दूरे भवति तथा व्युच्छेत्यर्थः । तथोर्वीं गव्यूतिं भूमिमभयं नोऽस्माकं कृधि । कुरु । किंच द्वेषोऽस्मद्द्वेष्टॄन्यावय । अस्मत्तः पृथक्कुरु । वसूनि शत्रूणां धनान्याभर । आहर । राधो धनं चोदय प्रेरय गृणते स्तुवते मह्यं हे मघोनि धनवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मे श्रेष्ठेभिर्भानुभिर्वि भाह्युषो देवि प्रतिरंती न आयुः ।
इषं च नो दधती विश्ववारे गोमदश्वावद्रथवच्च राधः ॥५॥

अस्मे इति । श्रेष्ठेभिः । भानुऽभिः । वि । भाहि । उषः । देवि । प्रऽतिरंती । नः । आयुः ।
इषं । च । नः । दधती । विश्वऽवारे । गोऽमत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । च । राधः ॥५॥

हे उषो देवि अस्मे अस्मभ्यं श्रेष्ठेभिः प्रशस्यैर्भानुभी रश्मिभिः प्रकाशैर्विभाहि । प्रकाशय । किं कुर्वती । नोऽस्माकमायुरायुष्यं प्रतिरंती वर्धयंती । हे विश्ववारे विश्वैः संभजनीये देवि नोऽस्मभ्यमिषं च गोमद्गोभिर्बहुभिरुपेतमश्वावदश्वैरश्वोपेतं रथवद्रथैरुपेतं राधो धनं च दधती विभाहीति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यां त्वा दिवो दुहितर्वर्धयंत्युषः सुजाते मतिभिर्वसिष्ठाः ।
सास्मासु धा रयिमृष्वं बृहंतं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

यां । त्वा । दिवः । दुहितः । वर्धयंति । उषः । सुऽजाते । मतिऽभिः । वसिष्ठाः ।
सा । अस्मासु । धाः । रयिं । ऋष्वं । बृहंतं । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

हे दिवो दुहितरुषः सुजाते शोभनजनने यां त्वा त्वां मतिभिः स्तोत्रैर्वसिष्ठा वर्धयंति सा त्वमस्मासु वसिष्ठेषूष्वं प्रदीप्तं बृहंतं महांतं रयिं धनं धाः। धेहि ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

प्रति केतव इति पंचर्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमुषस्यं। प्रति पंचेत्यनुक्रमणिका ॥ उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति॑ के॒तवः॑ प्रथ॒मा अ॑दृश्रन्नू॒र्ध्वा अ॒स्या अ॒ञ्जयो॒ वि श्र॑यंते ।
उषो॑ अ॒र्वाचा॑ बृह॒ता रथे॑न॒ ज्योति॑ष्मता वा॒मम॒स्मभ्यं॑ वक्षि ॥१॥
प्रति॑ । के॒तवः॑ । प्र॒थ॒माः । अ॒दृ॒श्र॒न् । ऊ॒र्ध्वाः । अ॒स्याः । अ॒ञ्जयः॑ । वि । श्र॒यं॒ते ।
उषः॑ । अ॒र्वाचा॑ । बृ॒ह॒ता । रथे॑न । ज्योति॑ष्मता । वा॒मं । अ॒स्मभ्यं॑ । व॒क्षि॒ ॥१॥

अस्याः प्रथमाः प्रथमोत्पन्नाः केतवः प्रज्ञापका रश्मयः प्रत्यदृश्रन्। प्रतिदृश्यंते। अस्या अंजयो व्यंजका रश्मय ऊर्ध्वा ऊर्ध्वमुखा वि श्रयंते। विविधं सर्वत्र श्रयंति। हे उषो देवि अर्वाचास्मदभिमुखेनागच्छता बृहता महता ज्योतिष्मता तेजोवता रथेनास्मभ्यं वामं वननीयं धनं वक्षि। वहसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रति॑ षीम॒ग्निर्ज॑रते॒ समि॑द्धः॒ प्रति॒ विप्रा॑सो॒ म॒तिभि॑र्गृ॒णंतः॑ ।
उ॒षा या॑ति॒ ज्योति॑षा॒ बाध॑माना॒ विश्वा॒ तमां॑सि दु॒रि॒ताप॑ दे॒वी ॥२॥
प्रति॑ । सीं॒ । अ॒ग्निः । ज॒र॒ते॒ । सम्ऽइ॑द्धः । प्रति॑ । विप्रा॑सः । म॒तिऽभिः॑ । गृ॒णंतः॑ ।
उ॒षाः । या॒ति॒ । ज्योति॑षा । बाध॑माना । विश्वा॑ । तमां॑सि । दुः॒ऽइ॒ता । अप॑ । दे॒वी ॥२॥

अग्निः समिद्धः सन् सीं सर्वतः प्रतिजरते। अभिवर्धते। विप्रासो विप्रा मेधाविन ऋत्विजश्च मतिभिः स्तुतिभिरुषसं गृणंतः स्तुवंतो जरंते। उषाश्च देवी ज्योतिषा विश्वा सर्वाणि तमांसि दुरितास्मद्दुरितान्यपबाधमाना याति। ऊर्ध्वं गच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ए॒ता उ॒ त्याः प्रत्य॑दृश्रन्पु॒रस्ता॒ज्ज्योति॒र्यच्छं॑तीरु॒षसो॑ वि॒भा॒तीः ।
अजी॑जन॒न्त्सूर्यं॑ य॒ज्ञम॒ग्निम॑पा॒चीनं॒ तमो॑ अगा॒दजु॑ष्टं ॥३॥

एताः। ऊं इति। त्याः। प्रति। अदृश्रन्। पुरस्तात्। ज्योतिः। यच्छंतीः। उषसः। विऽभातीः।
अजीजनन्। सूर्यं। यज्ञं। अग्निं। अपाचीनं। तमः। अगात्। अजुष्टं ॥३॥

एता उ। उ इति पूरणः। त्यास्ताः प्रसिद्धा एता विभातीर्विभात्यो विभानं कुर्वत्यो ज्योतिस्तेजो यच्छंतीः प्रयच्छंत्य उषसः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि प्रत्यदृश्रन्। प्रतिदृश्यंते। ता उषसः सूर्यं यज्ञमग्निं चाजीजनन्। प्रादुरकुर्वन्। उषस उदयानंतरं तेषां संभवात्तज्जनकत्वमुपचर्यते। किंचापाचीनं नीचीनमजुष्टमप्रियं। सर्वेषां दृष्टिनिरोधकत्वादप्रियत्वं। तादृशं तमोऽगात्। अपगतमभूत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अचेति दिवो दुहिता मघोनी विश्वे पश्यंत्युषसं विभातीं।
आस्थाद्रथं स्वधया युज्यमानमा यमश्वासः सुयुजो वहंति ॥४॥

अचेति। दिवः। दुहिता। मघोनी। विश्वे। पश्यंति। उषसं। विऽभातीं।
आ। अस्थात्। रथं। स्वधया। युज्यमानं। आ। यं। अश्वासः। सुऽयुजः। वहंति ॥४॥

दिवो दुहिता मघोनी धनवत्युषा अचेति। सर्वैर्ज्ञायते। विश्वे सर्वेऽपि प्राणिनो विभातीमुच्छंतीमुषसं पश्यंति। तादृशी देवी स्वधयान्नेन युज्यमानं रथमास्थात्। आतिष्ठत्। आरोहति। यं रथं सुयुजो शोभनयोजना अश्वासोऽश्वा आवहंति अभिमतदेशं प्रापयंति तं रथमास्थादिति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्रति त्वाद्य सुमनसो बुधंतास्माकासो मघवानो वयं च।
तिल्विलायध्वमुषसो विभातीर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

प्रति। त्वा। अद्य। सुऽमनसः। बुधंत। अस्माकासः। मघऽवानः। वयं। च।
तिल्विलायध्वं। उषसः। विऽभातीः। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥५॥

हे उषस्त्वा त्वामद्यास्मिन्काले सुमनसः शोभनस्तुतिका मघवानो हविर्लक्षणान्नवंतोऽस्माकासोऽस्माका अस्मदीयाः पुरुषा ऋत्विजः। यद्वा मघवान इत्येतद्वयमित्येतस्य विशेषणं। हविष्मंतो वयं प्रतिबुधंत। प्रत्यबोधयन् स्तुतिभिः। हे उषसो यूयं च विभातीर्व्युच्छंत्यः सत्यस्तिल्विलायध्वं। जगत् स्निग्धभूमिकं

कुरुत ॥ तिल स्नेहन इत्यस्मात्तिलुः । तिलुरिला भूमिर्यस्य तत्तिल्विलं । तत्कुरुत । शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः ॥

व्युषा आव इति पंचर्चं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमुषस्यं त्रैष्टुभं । व्युषा इत्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

व्यु१षा आवः पथ्या३ जनानां पंच क्षितीर्मानुषीर्बोधयंती ।
सुसंदृग्भिरुक्षभिर्भानुमश्रेद्वि सूर्यो रोदसी चक्षसावः ॥१॥

वि । उषाः । आवः । पथ्या । जनानां । पंच । क्षितीः । मानुषीः । बोधयंती ।
सुसंदृक्ऽभिः । उक्षऽभिः । भानुं । अश्रेत् । वि । सूर्यः । रोदसी इति । चक्षसा ।
आवरित्यावः ॥१॥

जनानां सर्वप्राणिनां पथ्या पथि हितोषा व्यावः । व्यौच्छत् । यद्वा जनानां हिताय व्यौच्छदिति योज्यं । किं कुर्वती । मानुषीर्मनुष्यरूपाः पंच क्षितीर्निषादपंचमांश्चतुरो वर्णान्बोधयंती । ईदृश्युषाः सुसंदृग्भिः । संदृश्यते संदर्शयतीति वा संदृक् तेजः । सुतेजोभिरुक्षभिर्गोभिर्भानुमश्रेत् । अरुणैरुषा आजिमधावत् । ऐ० ब्रा० ४.२. । इति हि श्रुतिः । अरुण्यो गाव उषसामिति निरुक्तं । सूर्यश्च रोदसी द्यावापृथिव्यौ तमोयुक्ते चक्षसा प्रकाशकेन तेजसा व्यावः । विवृणोति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

व्यंजते दिवो अंतेष्वक्तून्विशो न युक्ता उषसो यतंते ।
सं ते गावस्तम आ वर्तयंति ज्योतिर्यच्छंति सवितेव बाहू ॥२॥

वि । अंजते । दिवः । अंतेषु । अक्तून् । विशः । न । युक्ताः । उषसः । यतंते ।
सं । ते । गावः । तमः । आ । वर्तयंति । ज्योतिः । यच्छंति । सविताऽइव । बाहू इति ॥२॥

उषसोऽक्तून् तेजांसि दिवोऽंतरिक्षस्यांतेषु पर्यंतप्रदेशेषु व्यंजते । व्यक्तीकुर्वंतीत्यर्थः । युक्ताः परस्परं संयुक्ता विशो न प्रजा इव सेना इव यतंते । प्रयतंते तमोनाशनायाच गमनाय वा । अथ प्रत्यक्षवादः । हे उषस्ते तव गावो

रश्मयस्तमोऽंधकारं समावर्तयंति । नाशयंति । ज्योतिस्तेजो यच्छंति प्रयच्छंति सविता सूर्यो बाहू इव ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अभूंदुषा इंद्रतमा मघोन्यजीजनत्सुविताय श्रवांसि ।
वि दिवो देवी दुहिता दधात्यंगिरस्तमा सुकृते वसूंनि ॥३॥

अभूंत् । उषाः । इंद्रऽतमा । मघोनी । अजीजनत् । सुविताय । श्रवांसि ।
वि । दिवः । देवी । दुहिता । दधाति । अंगिरःऽतमा । सुऽकृते । वसूंनि ॥३॥

इंद्रतमा सर्वस्येश्वरतमा मघोनी धनवत्युषा अभूत् । प्रादुरभूत् । सुविताय कल्याणाय श्रवांस्यन्नान्यजीजनत् । उदपादयत् । प्रकाशितवतीत्यर्थः । दिवो दुहितांगिरस्तमा गंतृतमा । यद्वांगिरोगोत्रैर्भारद्वाजैः सह रात्रेरप्युत्पत्ते रात्र्यवसानस्योषारूपत्वादंगिरस्तमेत्युच्यते । भारद्वाजै रात्रेः सहोत्पत्तिरनुक्रमण्यामुक्ता । रात्री कुशिकः सौभरो रात्रिर्वा भारद्वाजी । ऋग्वे॰ १०. १२७. । इति । तादृश्युषाः सुकृते यजमानाय वसूनि धनानि विदधाति । करोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तावंदुषो राधो अस्मभ्यं रास्व यावंत्स्तोतृभ्यो अरंदो गृणाना ।
यां त्वा जज्ञुर्वृषभस्या रवेण वि दृळ्हस्य दुरो अद्रेरौर्णोः ॥४॥

तावंत् । उषः । राधः । अस्मभ्यं । रास्व । यावंत् । स्तोतृऽभ्यः । अरंदः । गृणाना ।
यां । त्वा । जज्ञुः । वृषभस्यं । रवेण । वि । दृळ्हस्यं । दुरः । अद्रेः । और्णोः ॥४॥

हे उषो यावद्राधो धनं स्तोतृभ्यः पूर्वमरदो दत्तवत्यसि तावद्राधो धनं गृणाना स्तूयमानास्मभ्यमपि रास्व । देहि । यां त्वा त्वां वृषभस्य रवेण । लुप्तोपमैषा ॥ वृषभस्येति कर्मणि षष्ठी ॥ वृषभं रवेणेव त्वां प्रकाशेन जज्ञुः जानंति प्राणिनः । अथवा वृषभस्य प्रवृद्धस्य स्तोत्रस्य रवेण शब्देन जज्ञुः ज्ञापयंति । दृळ्हस्य दृढस्याद्रेर्दुरो द्वाराणि पणिभिर्गाः प्रवेश्य पिहितानि व्यौर्णोः । विवृतान्यकरोः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

देवंदेवं राधसे चोदयंत्यस्मद्र्यक्सूनृता ईरयंती ।
व्युच्छंती नः सनये धियो धा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

देवंऽदेवं । राधसे । चोदयंती । अस्मद्र्यक् । सूनृताः । ईरयंती ।

विऽउच्छंती । नः । सनये । धियः । धाः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

देवं देवं सर्वमपि स्तोतारं राधसे धनाय चोदयंती प्रेरयंत्यस्मद्र्यक् अस्मदभिमुखं सूनृता वचांसीरयंती प्रेरयंती व्युच्छंती व्युच्छनं कुर्वती नोऽस्माकं सनये दानाय धनलाभाय धियो बुद्धीर्धाः । धेहि । शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे षड्विंशो वर्गः ॥

प्रति स्तोमेभिरिति तृचात्मकं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमुषस्यं । प्रति तृचमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति स्तोमेभिरुषसं वसिष्ठा गीर्भिर्विप्रासः प्रथमा अबुध्रन् ।

विवर्तयंती रजसी समंते आविष्कृण्वती भुवनानि विश्वा ॥१॥

प्रति । स्तोमेभिः । उषसं । वसिष्ठाः । गीःऽभिः । विप्रासः । प्रथमाः । अबुध्रन् ।

विऽवर्तयंती । रजसी इति । समंते इति संऽअंते । आविःऽकृण्वती । भुवनानि ।

विश्वा ॥१॥

विप्रासो मेधाविनो वसिष्ठा वसिष्ठगोत्राः स्तोमेभिः स्तोतृभिः प्रयुज्यमाना गीर्भिः स्तुतिभिः प्रथमा इतरयजमानेभ्यः पूर्वभूताः संत उषसं प्रत्यबुध्रन् । प्रतिबोधयंति । कीदृशीमुषसं च । रजसी द्यावापृथिव्यौ समंते समानपर्यंते एकीभूतप्रांते विवर्तयंती व्यावर्तयंती विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्याविष्कृण्वती प्रकटीकुर्वती स्वभासा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

एषा स्या नव्यमायुर्दधाना गूढ्वी तमो ज्योतिषोषा अबोधि ।

अग्र एति युवतिरह्रयाणा प्राचिकितत्सूर्यं यज्ञमग्निं ॥२॥

एषा । स्या । नव्यं । आयुः । दधाना । गूढ्वी । तमः । ज्योतिषा । उषाः । अबोधि ।

अग्रे । एति । युवतिः । अह्रयाणा । प्र । अचिकितत् । सूर्यं । यज्ञं । अग्निं ॥२॥

एषोषाः स्या सा गतदिवसेषु प्रसिद्धा दृश्यमानैषा नव्यं नवतरमायुरायुषं ।

यौवनमित्यर्थः। तादृशं दधाना धारयंती गूह्वी गूढं तमोऽंधकारं ज्योतिषा स्वतेजसा निवारयंत्यबोधि। बुध्यते। अग्रे पुरोदेशे सूर्यस्य पुरस्तात् देवानामग्रे वा। इतरदेवेभ्यः पूर्वमित्यर्थः। युवतिर्नित्यतरुणी सर्वत्र मिश्रयंती वाह्वयाणा। लुप्तोपमैषा। अलज्जा युवतिरिव। सा यथा पत्युरग्रे संचरति तद्वत् सूर्यस्य पुरस्तादेति। एवंभूता सती सूर्यं यज्ञमग्निं च प्राचिकितत्। प्रज्ञापयति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासो वीरवतीः सदमुच्छंतु भद्राः।
घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥
अश्वऽवतीः। गोऽमतीः। नः। उषसः। वीरऽवतीः। सदं। उच्छंतु। भद्राः।
घृतं। दुहानाः। विश्वतः। प्रऽपीताः। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥३॥

अश्वावतीर्बहुभिरस्मभ्यं प्रदेयैरश्वैस्तद्वत्यस्तथा गोमतीर्गोमत्यो गोप्रदा वीरवतीर्वीरवत्यः पुत्रदा अत एव भद्राः स्तुत्या उषास उषसः सदं सर्वदोच्छंतु। पुनः कीदृश्यः। घृतमुदकं दुहाना दोग्ध्यो विश्वतः प्रपीताः सर्वतः प्रवृद्धाः। यूयं पातेति गतं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठो व्याख्यायते। सप्तमे मंडले पंचमेऽनुवाके दश सूक्तानि व्याकृतानि। प्रत्यु अदर्शीति षड्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमुषस्यं। प्रथमाद्या अयुजो बृहत्यो

द्वितीयाद्या युजः सतोबृहत्यः। तथा चानुक्रांतं। प्रत्यु षट् प्रागाथमिति ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं। सूचितं च। प्रत्यु अदर्शि सह वामेनेति बार्हतं। आ० ४.१४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रत्युं अदर्श्यायत्यु१च्छंती दुहिता दिवः।
अपो महिं व्ययति चक्षसे तमो ज्योतिंष्कृणोति सूनरी ॥१॥
प्रतिं। ऊं इतिं। अदर्शि। आऽयती। उच्छंती। दुहिता। दिवः।
अपो इतिं। महिं। व्ययति। चक्षसे। तमः। ज्योतिः। कृणोति। सूनरी ॥१॥

आयत्यागच्छंती व्युच्छंती तमांसि विवासयंती वर्जयंती दिवो द्युलोकस्य सूर्यस्य वा दुहिता पुत्री। एवंभूतोषाः प्रत्यदर्शि। सर्वैः प्रतिदृश्यते। उ इति पूरकः। सैषा महि महत्तमो नैशमंधकारं। अप उ इति निपातद्वयसमुदायोऽपेत्यस्यार्थे। अपो व्ययति। अपवृणोति। किमर्थं। चक्षसे दर्शनार्थं। एवं कृत्वा सूनरी जनानां सुष्ठु नेत्र्युषा ज्योतिः प्रकाशं कृणोति। करोति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उदुस्रियाः सृजते सूर्यः सचाँ उद्यन्नक्षत्रमर्चिवत्।
तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च सं भक्तेन गमेमहि ॥२॥
उत्। उस्रियाः। सृजते। सूर्यः। सचा। उत्ऽयत्। नक्षत्रं। अर्चिऽवत्।
तवं। इत्। उषः। विऽउषि। सूर्यस्य। च। सं। भक्तेन। गमेमहि ॥२॥

सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्य उस्रिया रश्मीन् सचा सह युगपदेवोत्सृजते। उद्गमयति। तथोद्यदुद्गच्छत् प्रादुर्भवं नक्षत्रं नभसि दृश्यमानं ग्रहनक्षत्रादिकमर्चिवद्दीप्तिमत्करोति। सौरेण तेजसा हि नक्तं चंद्रप्रभृतीनि नक्षत्राणि भासंते। सुषुम्णः सूर्यरश्मिश्चंद्रमा गंधर्वः। वा० सं० १८.४०.। इति हि निगमः। एवं च सति हे उष उषोदेवते तव सूर्यस्य च व्युषि विवासने प्रकाशने सति भक्तेनान्नेन संगमेमहि। वयं संगच्छेमहि। इच्छब्दः पूरकः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रति त्वा दुहितर्दिव उषो जीरा अभुत्स्महि ।
या वहसि पुरु स्पार्हं वनन्वति रत्नं न दाशुषे मयः ॥३॥
प्रति । त्वा । दुहितः । दिवः । उषः । जीराः । अभुत्स्महि ।
या । वहसि । पुरु । स्पार्हं । वनन्ऽवति । रत्नं । न । दाशुषे । मयः ॥३॥

हे दिवो दुहितर्दिवोऽंतरिक्षाज्जायमाने हे उष उषोदेवते त्वा त्वां जीराः क्षिप्रकारिणो वयं प्रत्यभुत्स्महि । प्रतिबोद्धारो भवेम । हे वनन्वति । वननं संभजनं संभक्तव्यं धनं वा । तद्वति या त्वं पुरु बहु स्पार्हं स्पृहणीयं धनं वहसि प्रापयसि दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय रत्नं रमणीयं धनमिव मयः सुखं च या त्वं वहसि तां त्वां प्रत्यभुत्स्महीत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उच्छंती या कृणोषि मंहना महि प्रख्यै देवि स्वर्दृशे ।
तस्यास्ते रत्नभाज ईमहे वयं स्याम मातुर्न सूनवः ॥४॥
उच्छंती । या । कृणोषि । मंहना । महि । प्रऽख्यै । देवि । स्वः । दृशे ।
तस्याः । ते । रत्नऽभाजः । ईमहे । वयं । स्याम । मातुः । न । सूनवः ॥४॥

हे महि महति देवि दानादिगुणयुक्त उषोदेवते व्युच्छंती तमांसि वर्जयंती मंहना महिम्ना युक्ता । यद्वा मंहतिर्दानकर्मा । दानयुक्ता या त्वं स्वः सर्वं जगत् प्रख्यै प्रबोधनार्थं दृशे दर्शनार्थं च कृणोषि करोषि तस्यास्तादृश्या रत्नभाजो रत्नानां रमणीयानां धनानां भाजयित्र्याः सेवयित्र्या ईमहे । याचामहे । किं । रत्नभाज इति समभिव्याहाराद्रत्नानीति गम्यते । अपि च वयं तव प्रियतमाः स्याम भवेम मातुर्न सूनवः । यथा मातुर्जनन्याः सूनवः पुत्राः प्रियतमा भवंति तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तच्चित्रं राध आ भरोषो यद्दीर्घश्रुत्तमं ।
यत्ते दिवो दुहितर्मर्तभोजनं तद्रास्व भुनजामहै ॥५॥

तत् । चित्रं । राधः । आ । भर । उषः । यत् । दीर्घश्रुत्ऽतमं ।

यत् । ते । दिवः । दुहितः । मर्तऽभोजनं । तत् । रास्व । भुनजामहै ॥५॥

हे उषस्तच्चित्रं चायनीयं राधो धनमाभर । आहर । अस्मभ्यं प्रयच्छ । यद्धनं दीर्घश्रुत्तमं देशकालयोर्विप्रकर्षेऽप्यतिशयेन श्रोतव्यं । अपि च हे दिवो दुहितस्ते तव त्वया देयं मर्तभोजनं मर्तानां मनुष्याणां भोगयोग्यं यदन्नमस्ति तद्रास्व । देह्यस्मभ्यं । वयं च त्वद्दत्तं धनमन्नं च भुनजामहे । अभ्यवहरेम ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

श्रवः सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वनं वाजाँ अस्मभ्यं गोमतः ।

चोदयित्री मघोनः सूनृतावत्युषा उच्छदप स्रिधः ॥६॥

श्रवः । सूरिऽभ्यः । अमृतं । वसुऽत्वनं । वाजान् । अस्मभ्यं । गोऽमतः ।

चोदयित्री । मघोनः । सूनृताऽवती । उषाः । उच्छत् । अप । स्रिधः ॥६॥

हे उषः सूरिभ्यः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यममृतं मरणरहितं नित्यं वसुत्वनं वासकं वसुत्वयुक्तं वा श्रवः श्रवणीयं यशो रास्वेत्यनुषंगः । तथा गोमतो बहुभिर्गोभिर्युक्तान्वाजानन्नानि चास्मभ्यं रास्व । शिष्टः परोक्षकृतः । मघोनो हविष्मतो यजमानस्य चोदयित्री प्रेरयित्री सूनृतावती । प्रियसत्यात्मिका वाक्सूनृता । तद्वत्युषाः स्रिधः शोषकान् शत्रूनपोच्छत् । अपगमयतु ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः ॥

इंद्रावरुणेति दशर्चं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं जागतं । इदमादीनि चत्वारि सूक्तानींद्रावरुणदेवतानि । तथा चानुक्रांतं । इंद्रावरुणा दशैंद्रावरुणं ह जागतं त्विति ॥ तृतीये सवन उक्थ्ये प्रशास्तुः शस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । इंद्रावरुणा युवमा वां राजानौ । आ॰ ६.१. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रावरुणा युवमध्वराय नो विशे जनाय महि शर्म यच्छतं ।

दीर्घप्रयज्युमति यो वनुष्यति वयं जयेम पृतनासु दूढ्यः ॥१॥

इंद्रावरुणा । युवं । अध्वराय । नः । विशे । जनाय । महि । शर्म । यच्छतं ।

दीर्घऽप्रयज्युं । अति । यः । वनुष्यति । वयं । जयेम । पृतनासु । दुःऽध्यः ॥१॥

हे इंद्रावरुणेंद्रावरुणौ युवं युवां नोऽस्माकं विशे निवेशयित्रे परिचारकाय जनाय पुत्रपौत्रादिलक्षणायाध्वराय यज्ञानुष्ठानार्थं महि महच्छर्म गृहं सुखं वा यच्छतं । प्रयच्छतं । अपि च दीर्घप्रयज्युं दीर्घप्रततयज्ञमस्मदीयं जनं यः शत्रुरतिवनुष्यति अतिजिघांसति पृतनासु संग्रामेषु दूढ्यो दुर्धियो दुष्टाभिसंधीन् ताञ्छत्रून्वयं जयेम । अभिभवेम ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सम्राळन्यः स्वराळन्य उच्यते वां महांताविंद्रावरुणा महावसू ।

विश्वे देवासः परमे व्योमनि सं वामोजो वृषणा सं बलं दधुः ॥२॥

संऽराट् । अन्यः । स्वऽराट् । अन्यः । उच्यते । वां । महांतौ । इंद्रावरुणा । महावसू इति महाऽवसू ।

विश्वे । देवासः । परमे । विऽओमनि । सं । वां । ओजः । वृषणा । सं । बलं । दधुः ॥२॥

द्वितीयः पादः परोक्षकृतः शिष्टाः प्रत्यक्षकृताः । हे इंद्रावरुणौ वां युवयोर्मध्येऽन्य एको वरुणः सम्राट् सम्यक् राजमान इत्युच्यते । ता सम्राजा घृतासुती । ऋग्वे॰ २.४१.६. । इत्यादिषु कीर्त्यते । अन्य इंद्रः स्वराट् स्वयमेवान्यनिरपेक्षयैव राजमान इत्युच्यते । स्वराळिंद्रो दमे । ऋग्वे॰ १.६१.१५. । इत्यादिषु कीर्त्यते । तथाविधाविंद्रावरुणेंद्रावरुणौ महांतौ गुणैरधिकौ महावसू महाधनौ च भवतः । हे वृषणा कामानां वर्षिताराविंद्रावरुणौ वां युवां परमे व्योमन्युत्कृष्ट आकाशे विश्वे देवासः सर्वे देवा ओजः संदधुः । समयोजयन् शरीरदार्ढ्याय । तद्धेतुभूतं तदोज इत्युच्यते । स्मर्यते च । ओजः साष्टमी दशेति । तथा बलं वृत्रवधादेः कार्यस्य हेतुभूतं सामर्थ्यं च युवाभ्यां संदधुः । समयोजयन् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अन्वपां खान्यतृंतमोजसा सूर्यमैरयतं दिवि प्रभुं ।

इंद्रावरुणा मदे अस्य मायिनोऽपिन्वतमपितः पिन्वतं धियः ॥३॥

अनु । अपां । खानि । अतृंतं । ओजसा । आ । सूर्यं । ऐरयतं । दिवि । प्रऽभुं ।

इंद्रावरुणा । मदे । अस्य । मायिनः । अपिन्वतं । अपितः । पिन्वतं । धियः ॥३॥

हे इंद्रावरुणावपामुदकानां खानि द्वाराणि वृत्रेण पिहितान्योजसा बले-

नान्वतृंतं। अन्वविध्यतं। आवरकस्य वृत्रस्य वधेन वृष्टिप्रतिबंधं निराकृतवंतावित्यर्थः। तथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं दिव्यंतरिक्षे प्रभुं प्रभूतं संतमैरयतं। अभ्यगमयतं। स्वभानुनावृतं सूर्यं तद्वधेन प्रकाशितवंतावित्यर्थः। हे इंद्रावरुणेंद्रावरुणौ मायिनः प्रज्ञाकरस्यास्य सोमस्य पानेन मदे हर्षे सत्यपितो जलरहिता नदीरपिन्वतं। जलेनापूरयतं। तथा च निवित्पदमाम्नायते। अस्य मदे जरितरिंद्रोऽजिन्वदजुवोऽपिन्वदपित इति। अपि च धियः कर्माण्यस्माभिरनुष्ठितानि कर्माणि पिन्वतं। सिंचतं। फलेन पूरयतं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवामिद्युत्सु पृतनासु वह्नयो युवां क्षेमस्य प्रसवे मितज्ञवः।
ईशाना वस्व उभयस्य कारव इंद्रावरुणा सुहवा हवामहे ॥४॥

युवां। इत्। युत्ऽसु। पृतनासु। वह्नयः। युवां। क्षेमस्य। प्रऽसवे। मितऽज्ञवः।
ईशाना। वस्वः। उभयस्य। कारवः। इंद्रावरुणा। सुऽहवा। हवामहे ॥४॥

हे इंद्रावरुणौ वह्नयो हविषां स्तोत्राणां वा वोढार ऋत्विजो युत्सु युद्धेषु पृतनासु शत्रुसेनासु रक्षणार्थं युवामित् युवामेव हवंते। आह्वयंति। मितज्ञवः संकुचितजानुका अंगिरसोऽपि क्षेमस्य रक्षणस्य प्रसव उत्पादने निमित्तभूते सति युवामेव हवंते। अतः कारणात् हे इंद्रावरुणौ कारवः स्तोतारो वयमप्युभयस्य दिव्यस्य पार्थिवस्य च वस्वो वसुनो धनस्येशाना ईश्वरौ सुहवा सुखेन ह्वातव्यौ युवामेव हवामहे। आह्वयामहे॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रावरुणा यदिमानि चक्रथुर्विश्वा जातानि भुवनस्य मज्मना।
क्षेमेण मित्रो वरुणं दुवस्यति मरुद्भिरुग्रः शुभमन्य ईयते ॥५॥

इंद्रावरुणा। यत्। इमानि। चक्रथुः। विश्वा। जातानि। भुवनस्य। मज्मना।
क्षेमेण। मित्रः। वरुणं। दुवस्यति। मरुत्ऽभिः। उग्रः। शुभं। अन्यः। ईयते ॥५॥

हे इंद्रावरुणौ यत् यौ युवां भुवनस्य लोकस्य संबंधीनीमानि परिदृश्यमानानि विश्वा सर्वाणि जातानि जातिमंति भूतजातानि मज्मनात्मीयेन बलेन चक्रथुः कृतवंतौ तयोर्युवयोर्मध्य एकं वरुणं क्षेमेण रक्षणहेतुना मित्रो देवो

दुवस्यति । परिचरति । मित्रावरुणौ हि परस्परं प्राप्तसख्यौ । अत एव सहचरौ दृश्येते । अन्य एक इंद्रो मरुद्भिर्मरुद्गणैरुग्र उद्गूर्णबलः सन् शुभं शोभनमलंकारमीयते । प्राप्नोति । यद्वा मरुद्भिर्मध्यस्थानैर्देवगणैः सार्धमुग्र ओजस्वीद्रः शुभमुदकमीयते । प्रेरयति ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

महे शुल्काय वरुणस्य नु त्विष ओजो मिमाते ध्रुवमस्य यत्स्वं ।
अजामिमन्यः श्नथयंतमातिरद्दभ्रेभिरन्यः प्र वृणोति भूयसः ॥६॥

महे । शुल्काय । वरुणस्य । नु । त्विषे । ओजः । मिमाते इति । ध्रुवं । अस्य । यत् । स्वं ।
अजामिं । अन्यः । श्नथयंतं । आ । अतिरत् । दभ्रेभिः । अन्यः । प्र । वृणोति । भूयसः ॥६॥

वरुणस्य । उपलक्षणमेतत् । इंद्रस्य वरुणस्य च त्विषे दीप्त्यर्थमोजो बलं नु क्षिप्रं मिमाते । स्तोत्रेण निर्मिमाते यजमानपत्न्यौ । स्तोत्रेण हि बलं जायते । किमर्थं । महे महते शुल्काय धनाय । ईदृशस्य धनस्य लाभार्थं । अस्येंद्रस्य वरुणस्य च ध्रुवं नित्यं स्वं स्वकीयमसाधारणं यदोजो विद्यते तदोजो मिमाते इत्यन्वयः । तयोरिंद्रावरुणयोरन्य एको वरुणोऽजामिमबंधुमस्तुवंतं श्नथयंतं हिंसंतं कर्माण्यकुर्वंतमस्तोतारमयजमानं चातिरत् । अभिहंति । अन्य एक इंद्रो दभ्रेभिरल्पैरेवोपायैर्भूयसो बहुतराञ्छत्रून्प्र वृणोति । प्रकर्षेणावृतान् बाधितान् करोति । यद्वा भूयसो यजमानान् प्र वृणोति । प्रवरानुत्कृष्टान्करोति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न तमंहो न दुरितानि मर्त्यमिंद्रावरुणा न तपः कुतश्चन ।
यस्य देवा गच्छथो वीथो अध्वरं न तं मर्तस्य नशते परिह्वृतिः ॥७॥

न । तं । अंहः । न । दुःऽइतानि । मर्त्यं । इंद्रावरुणा । न । तपः । कुतः । चन ।
यस्य । देवा । गच्छथः । वीथः । अध्वरं । न । तं । मर्तस्य । नशते । परिऽह्वृतिः ॥७॥

हे इंद्रावरुणेंद्रावरुणौ तं मर्त्यं मनुष्यमंहः पापं न नशते । न व्याप्नोति । न च दुरितानि दुर्गमनानि पापफलानि च प्राप्नुवंति । कुतश्चन कस्मादपि निमित्तात्तपः संतापश्च तं न प्राप्नोति । हे देवा देवौ दानादिगुणयुक्ताविंद्रावरुणौ

यस्य मर्त्यस्य मनुष्यस्याध्वरं यज्ञं गच्छथः प्राप्नुथो युवां वीथः कामयेथे च यस्य हवींषि तं मनुष्यं परिह्वृतिः परिबाधा न नशते। उक्तप्रकारेण न प्राप्नोति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अर्वाङ्नरा दैव्येनावसा गतं शृणुतं हवं यदि मे जुजोषथः।

युवोर्हि सख्यमुत वा यदाप्यं मार्डीकमिंद्रावरुणा नि यच्छतं ॥८॥

अर्वाक्। नरा। दैव्येन। अवसा। आ। गतं। शृणुतं। हवं। यदि। मे। जुजोषथः।

युवोः। हि। सख्यं। उत। वा। यत्। आप्यं। मार्डीकं। इंद्रावरुणा। नि। यच्छतं ॥८॥

हे नरा नेताराविंद्रावरुणौ दैव्येन देवसंबंधिनावसा रक्षणेन सहार्वागस्मदभिमुखमागतं। आगच्छतं। आगत्य च मदीयं हवं स्तोत्रं शृणुतं। यदि मे मम जुजोषथः प्रीयेथे। मयि प्रीतिरस्ति चेत् युवाभ्यामागंतव्यं मदीयं स्तोत्रं श्रोतव्यं च भवतीत्यर्थः। युवोर्हि युवयोः खलु यत्सख्यं सखित्वमुत वापि च यदाप्यमापित्वं बांधवं मार्डीकं मृडीकस्य सुखस्य साधनं तदुभयं हे इंद्रावरुणौ नियच्छतं। अस्मभ्यं प्रयच्छतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

अस्माकमिंद्रावरुणा भरेभरे पुरोयोधा भवतं कृष्ट्योजसा।

यद्वां हवंत उभये अध स्पृधि नरस्तोकस्य तनयस्य सातिषु ॥९॥

अस्माकं। इंद्रावरुणा। भरेऽभरे। पुरःऽयोधा। भवतं। कृष्टिऽओजसा।

यत्। वां। हवंते। उभये। अध। स्पृधि। नरः। तोकस्य। तनयस्य। सातिषु ॥९॥

हे कृष्ट्योजसा। शत्रूणां कर्षकमोजो बलं ययोस्तादृशौ। हे इंद्रावरुणौ भरेभरे संग्रामे संग्रामेऽस्माकं पुरोयोधा पुरस्ताद्योद्धारौ भवतं। यत् यौ वामुभय उभयविधाः पूर्वकालीना इदानींतनाश्च नरो नेतारः स्तोतारः स्पृधि युद्धे यौ युवां हवंते। अधापि च तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पौत्रस्य सातिषु संभजनीयेषु निमित्तभूतेषु च यौ युवां हवंते तावस्माकं पुरोयोधा भवतमित्यन्वयः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अस्मे इंद्रो वरुणो मित्रो अर्यमा द्युम्नं यच्छंतु महि शर्म सप्रथः।

अवध्रं ज्योतिरदितेर्ऋतावृधो देवस्य श्लोकं सवितुर्मनामहे ॥१०॥

अस्मे इति । इंद्रः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । द्युम्नं । यच्छंतु । महि । शर्म । सऽप्रथः ।
अवध्रं । ज्योतिः । अदितेः । ऋतऽवृधः । देवस्य । श्लोकं । सवितुः । मनामहे ॥१०॥

अस्मे अस्मभ्यमिंद्रादयो द्युम्नं द्योतमानं धनं यच्छंतु । प्रयच्छंतु । तथा महि महत्सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं शर्म गृहं च प्रयच्छंतु । अपि च ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य वर्धयित्र्या अदितेरदीनाया देवमातुर्ज्योतिस्तेजश्च नोऽस्माकमवध्रमहिंसकमस्तु । वयं च देवस्य दानादिगुणयुक्तस्य सवितुः सर्वस्य प्रेरकस्य श्लोकं स्तोत्रं मनामहे । जानीमः । कुर्म इत्यर्थः । यद्वा देवेन सवित्रास्मभ्यं देयं श्लोकं यशो मनामहे । याचामहे ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥

युवां नरेति दशर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं जागतं मैत्रावरुणं । युवां नरेत्यनुक्रांतं ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु स्तोमवृद्धौ प्रशास्तुरिदं सूक्तमावापार्थं । सूत्रितं च । युवां नरा पुनीषे वां । आ॰ ७. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युवां नरा पश्यमानास आप्यं प्राचा गव्यंतः पृथुपर्शवो ययुः ।
दासा च वृत्रा हतमार्याणि च सुदासमिंद्रावरुणावसावतं ॥१॥
युवां । नरा । पश्यमानासः । आप्यं । प्राचा । गव्यंतः । पृथुऽपर्शवः । ययुः ।
दासा । च । वृत्रा । हतं । आर्याणि । च । सुऽदासं । इंद्रावरुणा । अवसा । अवतं ॥१॥

हे नरा नेताराविंद्रावरुणौ युवां ॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया ॥ युवयोराप्यं बंधुभावं पश्यमानासः पश्यंतो युष्मद्बांधवलाभार्थिनो गव्यंतो गा आत्मन इच्छंतो यजमानाः पृथुपर्शवः । पृथुर्विस्तीर्णः पर्शुः पार्श्वास्थि येषां ते तथोक्ताः । विस्तीर्णाश्वपर्शुहस्ताः संतः प्राचा प्राचीनं ययुः । बर्हिराहरणार्थं गच्छंति । पर्श्वा हि बर्हिराच्छिद्यते । तथा च तैत्तिरीयकं । अश्वपर्श्वा बर्हिराच्छ्यतीति । हे इंद्रावरुणौ युवां दासा दासान्युपक्षपयित्रीणि च वृत्राण्यावरकाणि शत्रुजातान्यार्याणि च कर्मानुष्ठानपराणि च शत्रुजातानि हतं । हिंस्तं । अपि च सुदासमस्मद्याज्यमेतत्संज्ञं राजानमवसा रक्षणेन सार्द्धमवतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यत्रा नरः समयंते कृतध्वजो यस्मिन्नाजा भवति किं चन प्रियं ।
यत्रा भयंते भुवना स्वर्दृशस्तत्रा न इंद्रावरुणाधि वोचतं ॥२॥

यत्रं । नरः । संऽअयंते । कृतऽध्वजः । यस्मिन् । आजा । भवति । किं । चन । प्रियं ।
यत्रं । भयंते । भुवना । स्वःऽदृशः । तत्रं । नः । इंद्रावरुणा । अधि । वोचतं ॥२॥

यत्र यस्मिन् संग्रामे नरो मनुष्याः कृतध्वज उच्छ्रितध्वजाः समयंते युद्धार्थं संगच्छंते । यस्मिंश्चाजाजौ युद्धे । चनेति निपातद्वयसमुदायो विभज्य योजनीयः । किंच किमपि प्रियमनुकूलं न भवति । अपि तु सर्वं दुष्करं भवति । यत्र च युद्धे भुवना भुवनानि भूतजातानि स्वर्दृशः शरीरपातादूर्ध्वं स्वर्गस्य द्रष्टारो वीराश्च भयंते बिभ्यति तत्र तादृशे संग्रामे हे इंद्रावरुणौ नोऽस्मानधिवोचतं । अस्मत्पक्षपातवचनौ भवतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सं भूम्या अंता ध्वसिरा अदृक्षतेंद्रावरुणा दिवि घोष आरुहत् ।
अस्थुर्जनानामुप मामरातयोऽर्वागवसा हवनश्रुता गतं ॥३॥

सं । भूम्याः । अंताः । ध्वसिराः । अदृक्षत । इंद्रावरुणा । दिवि । घोषः । आ । अरुहत् ।
अस्थुः । जनानां । उप । मां । अरातयः । अर्वाक् । अवसा । हवनऽश्रुता । आ । गतं ॥३॥

हे इंद्रावरुणौ भूम्या अंताः पर्यंता ध्वसिराः सैनिकैर्ध्वस्ताः समदृक्षत । संदृश्यंते । तथा दिवि द्युलोके घोषः सैनिकानां शब्दश्चारुहत् । आरूढोऽभूत् । जनानामस्मदीयानां भटानामरातयः शत्रवो मामुपास्थुः । उपस्थिताः । एवं प्रवर्तमानेऽस्मिन्युद्धे हे हवनश्रुताह्वानश्रीलाविंद्रावरुणावर्वागस्मदभिमुखमवसा रक्षणेन सहागतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इंद्रावरुणा वधनाभिरप्रति भेदं वन्वंता प्र सुदासमावतं ।
ब्रह्माण्येषां शृणुतं हवीमनि सत्या तृत्सूनामभवत्पुरोहितिः ॥४॥

इंद्रावरुणा । वधनाभिः । अप्रति । भेदं । वन्वंता । प्र । सुऽदासं । आवतं ।
ब्रह्माणि । एषां । शृणुतं । हवीमनि । सत्या । तृत्सूनां । अभवत् । पुरःऽहितिः ॥४॥

हे इंद्रावरुणेंद्रावरुणौ वधनाभिर्वधकैरायुधैरप्रतिगतमप्राप्तं भेदमेतत्संज्ञं सुदासः शत्रुं वन्वंता हिंसंतौ युवां सुदासं। शोभनं ददातीति सुदाः। एतत्संज्ञं मम याज्यं राजानं प्रावतं। प्रकर्षेणारक्षतं। एषां तृत्सूनां मम याज्यानां ब्रह्माणि स्तोत्राणि शृणुतं। अशृणुतं। कदा। हवीमनि। आहूयंतेऽस्मिन्युद्धार्थं परस्परमिति हवीमा संग्रामः। तस्मिन्। यस्मादेवं तस्मात्तृत्सूनामेतत्संज्ञानां मम याज्यानां पुरोहितिर्मम पुरोधानं सत्या सत्यफलमभवत्। तेषु यन्मम पौरोहित्यं तत्सफलं जातमित्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रावरुणावभ्या तपंति माघान्यर्यो वनुषामरातयः।
युवं हि वस्व उभयस्य राजथोऽध स्मा नोऽवतं पार्ये दिवि ॥५॥
इंद्रावरुणौ। अभि। आ। तपंति। मा। अघानि। अर्यः। वनुषां। अरातयः।
युवं। हि। वस्वः। उभयस्य। राजथः। अध। स्म। नः। अवतं। पार्ये। दिवि ॥५॥

हे इंद्रावरुणावर्योऽरेः शत्रोः संबंधीन्यघान्याहंतॄन्यायुधानि मा मामभ्यातपंति। अभितो बाधंते। अपि च वनुषां हिंसकानां मध्येऽरातयोऽभिगमनशीलाः शत्रवश्च मामभितपंति। युवं हि युवां खलूभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य वस्वो वसुनो धनस्य राजथः। ईशाथे। राजतिरैश्वर्यकर्मा। अध स्मातः कारणात् पार्ये तरणीये दिवि दिवसे युद्धदिने नोऽस्मानवतं। रक्षतं॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवां हवंत उभयास आजिष्विंद्रं च वस्वो वरुणं च सातये।
यत्र राजभिर्दशभिर्निबाधितं प्र सुदासमावतं तृत्सुभिः सह ॥६॥
युवां। हवंते। उभयासः। आजिषु। इंद्रं। च। वस्वः। वरुणं। च। सातये।
यत्र। राजऽभिः। दशऽभिः। निऽबाधितं। प्र। सुऽदासं। आवतं। तृत्सुऽभिः। सह ॥६॥

उभयास उभयविधाः सुदाःसंज्ञो राजा तत्सहायभूतास्तृत्सवश्चैवं द्विप्रकारा जना आजिषु संग्रामेष्विंद्रं च वरुणं च युवां हवंते। आह्वयंते। किमर्थं। वस्वो धनस्य सातये संभजनार्थं। यत्र येष्वाजिषु दशभिर्दशसंख्याकै राजभिः शत्रुभू-

तैर्नृपैर्निबाधितं नितरां हिंसितं सुदासं तृत्सुभिः सह वर्तमानं प्रावतं युवां प्रकर्षेणारक्षतं तेष्वाजिष्वित्यन्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दश राजानः समिता अयज्यवः सुदासमिंद्रावरुणा न युयुधुः ।
सत्या नृणामद्मसदामुपस्तुतिर्देवा एषामभवन्देवहूतिषु ॥७॥

दश । राजानः । संऽइताः । अयज्यवः । सुऽदासं । इंद्रावरुणा । न । युयुधुः ।
सत्या । नृणां । अद्मऽसदां । उपऽस्तुतिः । देवाः । एषां । अभवन् । देवऽहूतिषु ॥७॥

हे इंद्रावरुणौ दशसंख्याका राजानः सुदासः शत्रवः समिताः संगताः परस्परं समवेता अयज्यवोऽयजमाना एवंभूतास्ते सुदासमेतत्संज्ञमेकमपि राजानं न युयुधुः । न संप्रजह्रुः । युवाभ्यामनुगृहीतं तं प्रहर्तुं न शेकुः । तदानीमद्मसदां । अद्मन्यन्ने हविषि सीदंतीत्यद्मसद ऋत्विजः । हविर्भिर्युक्तानां नृणां यज्ञस्य नेतॄणामृत्विजामुपस्तुतिः स्तोत्रं सत्या सफलाभूत् । अपि चैषां देवहूतिषु । देवा हूयंत एष्विति देवहूतयो यज्ञाः । तेषु सर्वे च देवा अभवन् । युष्मदनुग्रहात्प्रादुर्भवंति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

दाशराज्ञे परियत्ताय विश्वतः सुदास इंद्रावरुणावशिक्षतं ।
श्वित्यंचो यत्र नमसा कपर्दिनो धिया धीवंतो असपंत तृत्सवः ॥८॥

दाशऽराज्ञे । परिऽयत्ताय । विश्वतः । सुऽदासे । इंद्रावरुणौ । अशिक्षतं ।
श्वित्यंचः । यत्र । नमसा । कपर्दिनः । धिया । धीऽवंतः । असपंत । तृत्सवः ॥८॥

हे इंद्रावरुणौ दाशराज्ञे ॥ दशशब्दस्य छांदसो दीर्घः । विभक्तिव्यत्ययः ॥ दशभी राजभिः शत्रुभूतैर्विश्वतः सर्वतः परियत्ताय परिवेष्टिताय सुदासे राज्ञेऽशिक्षतं । बलं प्रायच्छतं । यत्र यस्मिन्देशे श्वित्यंचः श्वितं श्वैत्यं नैर्मल्यमंचंतो गच्छंतः कपर्दिनो जटिला धीवंतः कर्मभिर्युक्तास्तृत्सवो वसिष्ठशिष्या एतत्संज्ञा ऋत्विजो नमसा हविर्लक्षणेनान्नेन धिया स्तुत्यासपंत पर्यचरन् तस्मिन्देशे युवां तस्मै राज्ञे बलं प्रायच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

वृत्राण्यन्यः समिथेषु जिघ्नते व्रतान्यन्यो अभि रक्षते सदा ।
हवामहे वां वृषणा सुवृक्तिभिरस्मे इंद्रावरुणा शर्म यच्छतं ॥९॥

वृत्राणि । अन्यः । संऽइथेषु । जिघ्नते । व्रतानि । अन्यः । अभि । रक्षते । सदा ।
हवामहे । वां । वृषणा । सुवृक्तिऽभिः । अस्मे इति । इंद्रावरुणा । शर्म । यच्छतं ॥९॥

हे इंद्रावरुणौ युवयोरन्य एक इंद्रो वृत्राणि शत्रून् समिथेषु संग्रामेषु जिघ्नते । हंति । अन्य एको वरुणः सदा सर्वदा व्रतानि कर्माण्यभि रक्षते । अभितः सर्वतो रक्षति । हे वृषणा कामानां वर्षिताराविंद्रावरुणौ तथाविधौ वां युवां सुवृक्तिभिः सुप्रवृत्ताभिः स्तुतिभिर्हवामहे । आह्वयामहे । आहूतौ च युवामस्मे अस्मभ्यं शर्म सुखं यच्छतं । दत्तं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अस्मे इंद्रो वरुणो मित्रो अर्यमा द्युम्नं यच्छंतु महि शर्म सप्रथः ।
अवध्रं ज्योतिरदितेर्ऋतावृधो देवस्य श्लोकं सवितुर्मनामहे ॥१०॥

अस्मे इति । इंद्रः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । द्युम्नं । यच्छंतु । महि । शर्म । सऽप्रथः ।
अवध्रं । ज्योतिः । अदितेः । ऋतऽवृधः । देवस्य । श्लोकं । सवितुः । मनामहे ॥१०॥

व्याख्यातेयं । अक्षरार्थस्तु । इंद्रादयोऽस्मभ्यं द्योतमानं धनं प्रयच्छंतु सर्वतो विस्तीर्णं महद्गृहं च । यज्ञस्य वर्धयित्र्या अदीनाया देवमातुस्तेजश्चास्माकमबाधकं भवतु । वयं च प्रेरकस्य देवस्य स्तोत्रं मनामहे । कुर्महे ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

आ वामिति पंचर्चं चतुर्दशं सूक्तं वासिष्ठं त्रैष्टुभमैंद्रावरुणं । अनुक्रांतं च । आ वां पंचेति ॥ उक्थ्ये तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त्र इदं सूक्तं । सूचितं च । आ वां राजानाविंद्रावरुणा मधुमत्तमस्येति याज्या । आ॰ ६.१. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ वां राजानावध्वरे ववृत्यां हव्येभिरिंद्रावरुणा नमोभिः ।
प्र वां घृताची बाह्वोर्दधाना परि त्मना विषुरूपा जिगाति ॥१॥

आ। वां। राजानौ। अध्वरे। ववृत्यां। हव्येभिः। इंद्रावरुणा। नमःऽभिः।
प्र। वां। घृताची। बाह्वोः। दधाना। परि। त्मना। विषुऽरूपा। जिगाति ॥१॥

हे राजानौ राजमानावीश्वरौ वेंद्रावरुणावध्वरे हिंसारहितेऽस्मिन्यागे वां युवां हव्येभिर्हविर्भिर्नमोभिः स्तोत्रैश्चाववृत्यां। आवर्तयामि। अपि च बाह्वोर्हस्तयोर्दधाना धार्यमाणा विषुरूपा। रूप्यत इति रूपं हविः। विविधहविर्युक्ता घृताची घृतमंचंती जुहूस्त्मनात्मना स्वयमेव वां युवां परिप्रजिगाति। अभिप्रगच्छति। यद्वा विषुरूपा नानाविधरूपौ वामिति योज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

युवो राष्ट्रं बृहदिन्वति द्यौर्यौ सेतृभिररज्जुभिः सिनीथः।
परि नो हेळो वरुणस्य वृज्या उरुं न इंद्रः कृणवदु लोकं ॥२॥

युवोः। राष्ट्रं। बृहत्। इन्वति। द्यौः। यौ। सेतृऽभिः। अरज्जुऽभिः। सिनीथः।
परि। नः। हेळः। वरुणस्य। वृज्याः। उरुं। नः। इंद्रः। कृणवत्। ऊं इति। लोकं ॥२॥

हे इंद्रावरुणौ युवोर्युवयोर्बृहन्महद्राष्ट्रं राज्यं द्यौर्द्युलोकरूपमिन्वति। वृष्ट्या सर्वान् प्रीणयति। यौ युवां सेतृभिर्बंधकैररज्जुभी रज्जुरहितै रोगादिभिः सिनीथः पापकृतो बध्नीथः ॥ षिञ् बंधन इति धातुः ॥ तयोर्मध्ये वरुणस्य वारयितुर्देवस्य हेळः क्रोधो नोऽस्मान्परिवृज्याः। परिवृणक्तु। परित्यज्यान्यत्र गच्छतु। इंद्र उ इंद्रश्चोरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं कृणवत्। करोतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कृतं नो यज्ञं विदथेषु चारुं कृतं ब्रह्माणि सूरिषु प्रशस्ता।
उपो रयिर्देवजूतो न एतु प्र णः स्पार्हाभिरूतिभिस्तिरेतं ॥३॥

कृतं। नः। यज्ञं। विदथेषु। चारुं। कृतं। ब्रह्माणि। सूरिषु। प्रऽशस्ता।
उपो इति। रयिः। देवऽजूतः। नः। एतु। प्र। नः। स्पार्हाभिः। ऊतिऽभिः। तिरेतं ॥३॥

हे इंद्रावरुणौ नोऽस्माकं विदथेषु गृहेषु क्रियमाणं यज्ञं चारुं शोभनं फलसहितं कृतं। कुरुतं। तथा सूरिषु स्तोतृष्वस्मासु विद्यमानानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि प्रशस्ता प्रशस्तान्युत्कृष्टानि फलभांजि कृतं। कुरुतं। अपि च देवजूतो देवाभ्यां युवाभ्यां प्रेरितो रयिर्धनं नोऽस्मानुपैतु। प्राप्नोतु। तथा

स्पार्हाभिः स्पृहणीयाभिरूतिभी रक्षाभिर्नोऽस्मान् प्रतिरेतं । युवां वर्धयेथां । प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्मे इंद्रावरुणा विश्ववारं रयिं धत्तं वसुमंतं पुरुक्षुं ।
प्र य आदित्यो अनृता मिनात्यमिता शूरो दयते वसूनि ॥४॥

अस्मे इति । इंद्रावरुणा । विश्वऽवारं । रयिं । धत्तं । वसुऽमंतं । पुरुऽक्षुं ।
प्र । यः । आदित्यः । अनृता । मिनाति । अमिता । शूरः । दयते । वसूनि ॥४॥

हे इंद्रावरुणावस्मे अस्मभ्यं रयिं धनं धत्तं । प्रयच्छतं । कीदृशं । विश्ववारं विश्वैः सर्वैर्वरणीयं संभजनीयं वसुमंतं निवासयुक्तं पुरुक्षुं बह्वन्नं पुरुभिर्बहुभिः प्रशस्यं वा । आदित्योऽदितेः पुत्रो यो वरुणोऽनृतानृतानि सत्यरहितानि भूतानि प्रमिनाति प्रहिनस्ति ॥ मीङ् हिंसायामिति धातुः ॥ शूरः शौर्यवान् स वरुणोऽमितामितान्यपरिमितानि वसूनि धनानि दयते । स्तोतृभ्यो ददाति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इयमिंद्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावत्तोके तनये तूतुंजाना ।
सुरत्नासो देववीतिं गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

इयं । इंद्रं । वरुणं । अष्ट । मे । गीः । प्र । आवत् । तोके । तनये । तूतुंजाना ।
सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

मे मदीयेयं गीः स्तुतिरिंद्रं वरुणं चाष्ट । अश्नुतां । व्याप्नोतु । तथा तूतुजाना मया प्रेर्यमाणा सा तोके पुत्रे तनये पौत्रे च विषये प्रावत् । प्ररक्षत्वस्मान् । वयं च सुरत्नासः शोभनधनाः संतो देववीतिं देवैः कामयितव्यं यज्ञं गमेम । प्राप्नुयाम । हे इंद्रावरुणादयः सर्वे देवा यूयं स्वस्तिभिः कल्याणैर्नोऽस्मान् सदा सर्वदा पात । रक्षत ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे षष्ठो वर्गः ॥

पुनीषे वामिति पंचर्चं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रावरुणं । पुनीष इत्यनुक्रांतं ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने स्तोमवृद्धौ प्रशास्तुरिदमावापार्थं । सूचितं च । युवां नरा पुनीषे वां । आ॰ ७.९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुनीषे वामरक्षसं मनीषां सोममिंद्राय वरुणाय जुह्वत् ।
घृतप्रतीकामुषसं न देवी ता नो यामन्नुरुष्यतामभीके ॥१॥
पुनीषे । वां । अरक्षसं । मनीषां । सोमं । इंद्राय । वरुणाय । जुह्वत् ।
घृतऽप्रतीकां । उषसं । न । देवी । ता । नः । यामन् । उरुष्यतां । अभीके ॥१॥

इंद्रावरुणौ वां युवाभ्यां युवयोरर्थमरक्षसं रक्षोरहितां राक्षसैरसंस्पृष्टां मनीषां स्तुतिं पुनीषे । शोधयामि । किं कुर्वन् । इंद्राय वरुणाय च सोमं जुह्वत् इंद्रं वरुणं चोद्दिश्य सोममग्नौ प्रक्षिपन् । कीदृशीं मनीषां । देवीं द्योतमानामुषसं न उषसमिव घृतप्रतीकां दीप्तावयवां । शिष्टः परोक्षकृतः । ता ताविंद्रावरुणावभीकेऽभिगते युद्धे यामन् यामनि युद्धार्थं गमने सति नोऽस्मानुरुष्यतां । रक्षतां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स्पर्धंते वा उ देवहूये अत्र येषु ध्वजेषु दिद्यवः पतंति ।
युवं ताँ इंद्रावरुणावमित्रान्हतं पराचः शर्वा विषूचः ॥२॥
स्पर्धंते । वै । ऊं इति । देवऽहूये । अत्र । येषु । ध्वजेषु । दिद्यवः । पतंति ।
युवं । तान् । इंद्रावरुणौ । अमित्रान् । हतं । पराचः । शर्वा । विषूचः ॥२॥

देवहूये । देवा विजिगीषवो योद्धारो हूयंते युद्धार्थं परस्परमाहूयंत इति देवहूयः संग्रामः । अत्रास्मिन्देवहूये संग्रामे स्पर्धंते वै शत्रवोऽस्माभिः स्पर्धंते खलु । उ इति पूरकः । येषु संग्रामेषु ध्वजेषु पताकासु दिद्यवः शत्रुक्षिप्तान्यायुधानि पतंति तान् तेषु संग्रामेषु विद्यमानानमित्रान् शत्रून् हे इंद्रावरुणौ युवं युवां शर्वा शरुणा हिंसकेनायुधेन पराचः पराङ्मुखान् विषूचो विविधगतींश्च हतं । हिंस्तं । यथा ते शत्रवः पराङ्मुखा इतस्ततः पलायमानाश्च भवंति तथा तान्बाधेथामित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आपश्चिद्धि स्वयशसः सदःसु देवीरिंद्रं वरुणं देवता धुः ।
कृष्टीरन्यो धारयति प्रविक्ता वृत्राण्यन्यो अप्रतीनि हंति ॥३॥

आपः। चित्। हि। स्वऽयशसः। सदःऽसु। देवीः। इंद्रं। वरुणं। देवता। धुरिति धुः।
कृष्टीः। अन्यः। धारयंति। प्रऽविक्ताः। वृत्राणि। अन्यः। अप्रतीनि। हंति ॥३॥

आपश्चिदविकाराः सोमाश्च स्वयशसः स्वायत्तयशस्का देवीर्द्योतमानाः संतः सदःसु सदनेषु स्थानेष्विंद्रं वरुणं च देवतैते द्वे देवते धुः। धारयंति। अवस्थापयंति। सोमेनाप्यायिता हि देवताः स्वे स्वे स्थानेऽवतिष्ठंते। यद्वा वसतीवर्याख्या आप एव सोमाभिषवद्वारा सदनेष्विंद्रं वरुणं च धारयंति। तयोरिंद्रावरुणयोरन्य एकः प्रविक्ताः पृथक्कृताः पुण्यापुण्यविवेकेन विचित्रफलभोक्त्रीः कृष्टीः प्रजा असांकर्येण धारयति। अन्य इंद्रो वृत्राणि शत्रुजातान्यप्रतीन्यन्यैरप्रतिगतानि हंति। हिनस्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स सुक्रतुर्ऋतचिदस्तु होता य आदित्य शवसा वां नमस्वान्।
आववर्तदवसे वां हविष्मानसदित्स सुविताय प्रयस्वान् ॥४॥

सः। सुऽक्रतुः। ऋतऽचित्। अस्तु। होता। यः। आदित्या। शवसा। वां। नमस्वान्।
आऽववर्तत्। अवसे। वां। हविष्मान्। असत्। इत्। सः। सुविताय। प्रयस्वान् ॥४॥

सुक्रतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स होता स्तोता ऋतचिदृतस्योदकस्य यज्ञस्य वा चेता निचेतास्तु। भवतु। हे आदित्यादितेः पुत्राविंद्रावरुणौ ॥ छांदसः सांहितिको ह्रस्वः ॥ यो नमस्वान् नमसा नमस्कारेण स्तोत्रेण वा युक्तः सन् शवसा बलेन युक्तौ वां युवां। परिचरतीति शेषः। स सुक्रतुरित्यन्वयः। अपि च यो हविष्मान् हविर्भिर्युक्तः सन् अवसे तर्पणार्थं वां युवामाववर्तत् आवर्तयेत् स यजमानः प्रयस्वानन्नवान् भूत्वा सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय फलायासदित्। भवेदेव ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इयमिंद्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावत्तोके तनये तूतुजाना।
सुरत्नासो देववीतिं गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

इयं। इंद्रं। वरुणं। अष्ट। मे। गीः। प्र। आवत्। तोके। तनये। तूतुजाना।
सुऽरत्नासः। देवऽवीतिं। गमेम। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥५॥

व्याख्यातेयं। मदीया स्तुतिरिंद्रं वरुणं चाश्नुतां। मया प्रेर्यमाणा सा पुत्रे पौत्रे च विषयेऽस्मान् प्ररक्षतु। वयं शोभनधनाः संत उत्तरोत्तरं यागं प्राप्नुयाम। हे इंद्रावरुणादयो देवा अस्मान् सर्वदा कल्याणै रक्षत ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः ॥

धीरा त्वस्येत्यष्टर्चं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वरुणदेवत्यं। तथा चानुक्रांतं। धीराष्टौ वारुणं हेति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

धीरा त्वस्य महिना जनूंषि वि यस्तस्तंभ रोदसी चिदुर्वी।
प्र नाकमृष्वं नुनुदे बृहंतं द्विता नक्षत्रं पप्रथच्च भूम ॥१॥

धीरा। तु। अस्य। महिना। जनूंषि। वि। यः। तस्तंभ। रोदसी इति। चित्। उर्वी इति।
प्र। नाकं। ऋष्वं। नुनुदे। बृहंतं। द्विता। नक्षत्रं। पप्रथत्। च। भूम ॥१॥

अस्य वरुणस्य जनूंषि जन्मानि महिना महिम्ना तु क्षिप्रं धीरा धीराणि धैर्यवंति भवंति। यो वरुण उर्वी विस्तीर्णे रोदसी चित् द्यावापृथिव्यावपि वितस्तंभ विविधं स्तब्धे स्वकीये स्थाने स्थिते अकरोत्। यश्च बृहंतं महांतं नाकमादित्यं नक्षत्रं च ऋष्वं दर्शनीयं द्विता द्वैधं प्रनुनुदे प्रेरयति स्म। अहनि सूर्यं दर्शनीयं प्रेरयति रात्रौ नक्षत्रं तथेति द्विप्रकारः। भूम भूमिं च यः पप्रथत् अप्रथयत् विस्तारितवान् तस्यास्य वरुणस्येत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उत स्वया तन्वा३ सं वदे तत्कदा न्व१ंतर्वरुणे भुवानि।
किं मे हव्यमहृणानो जुषेत कदा मृळीकं सुमना अभि ख्यं ॥२॥

उत। स्वया। तन्वा। सं। वदे। तत्। कदा। नु। अंतः। वरुणे। भुवानि।
किं। मे। हव्यं। अहृणानः। जुषेत। कदा। मृळीकं। सुऽमनाः। अभि। ख्यं ॥२॥

वरुणं शीघ्रं दिदृक्षमाण ऋषिरनया वितर्कयति। उतेति विचिकित्सायां। उत किं स्वया तन्वा स्वीयेनात्मीयेन शरीरेण संवदे। सहवदनं करोमि आहो स्वित् तत्तेन वरुणेन सह संवदे। कदा नु कदा खलु वरुणे देवेऽंतर्भुवानि।

अंतर्भूतो भवानि। वरुणस्य चित्ते संलग्नो भवानीत्यर्थः। अपि च मे मदीयं हव्यं स्तोत्रं हविर्वाहृणानोऽक्रुध्यन् वरुणः किं केन हेतुना जुषेत। सेवेत। सुमनाः शोभनमनस्कः सन्नहं कदा कस्मिन्काले मृळीकं सुखयितारं वरुणमभिख्यं। अभिपश्येयं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पृच्छे तदेनो वरुण दिदृक्षूपो एमि चिकितुषो विपृच्छं।
समानमिन्मे कवयश्चिदाहुरयं ह तुभ्यं वरुणो हृणीते ॥३॥
पृच्छे। तत्। एनः। वरुण। दिदृक्षु। उपो इति। एमि। चिकितुषः। विऽपृच्छं।
समानं। इत्। मे। कवयः। चित्। आहुः। अयं। ह। तुभ्यं। वरुणः। हृणीते ॥३॥

हे वरुण तदेनः पापं पृच्छे। त्वां पृच्छामि। दिदृक्षु ॥ छांदसः सुलोपः ॥ द्रष्टुमिच्छन्नहं। येन पापेन हेतुना त्वदीयैः पाशैर्बद्धोऽस्मि। पृष्टः सन् तत्पापं कथय। अहं विपृच्छं विविधं प्रष्टुं चिकितुषो विदुषो जनानुपो एमि। उपागां। ते कवयश्चित् क्रांतदर्शिनो जनाश्च मे मह्यं समानमित् समानमेवैकरूपमेवाहुः। अकथयन्। यदाहुस्तदाह। हे स्तोतस्तुभ्यमयं हायमेव वरुणो हृणीते। क्रुध्यतीति। अतः क्रोधं परित्यज्यास्मान्पाशेभ्यो मोचय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

किमाग आस वरुण ज्येष्ठं यत्स्तोतारं जिघांससि सखायं।
प्र तन्मे वोचो दूळभ स्वधावोऽव त्वानेना नमसा तुर इयां ॥४॥
किं। आगः। आस। वरुण। ज्येष्ठं। यत्। स्तोतारं। जिघांससि। सखायं।
प्र। तत्। मे। वोचः। दुःऽदभ। स्वधाऽवः। अव। त्वा। अनेनाः। नमसा। तुरः। इयां ॥४॥

हे वरुण ज्येष्ठमधिकं किमाग आस। कोऽपराधो मया कृतो बभूव। यद्येनागसा सखायं मित्रभूतं संतं स्तोतारं जिघांससि हंतुमिच्छसि। हे दूळभ दुर्दभ अन्यैर्बाधितुमशक्य स्वधावस्तेजस्विन् हे वरुण तदागो मे मह्यं प्रवोचः। प्रब्रूहि। एवं सति तस्य प्रायश्चित्तं कृत्वानेना अपापः सन्नहं तुरस्त्वरमाणः शीघ्रो नमसा नमस्कारेण हविषा वा त्वामवेयां। उपगच्छेयं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अव॑ द्रु॒ग्धानि॑ पित्र्या॑ सृजा॒ नोऽव॒ या व॒यं च॑कृ॒मा त॒नूभिः॑ ।
अव॑ राजन्पशु॒तृपं॒ न ता॒युं सृ॒जा व॒त्सं न दाम्नो॒ वसि॑ष्ठं ॥५॥
अव॑ । द्रु॒ग्धानि॑ । पित्र्या॑ । सृ॒ज॒ । नः॒ । अव॑ । या । व॒यं । च॒कृ॒म । त॒नूभिः॑ ।
अव॑ । रा॒ज॒न् । प॒शु॒ऽतृपं॑ । न । ता॒युं । सृ॒ज । व॒त्सं । न । दाम्नः॑ । वसि॑ष्ठं ॥५॥

हे वरुण पित्र्या पितृतः प्राप्तानि नोऽस्मदीयानि द्रुग्धानि द्रोहान् बंधनहेतुभूतानवसृज । विमुंच । अस्मत्तो विश्लेषय । वयं च या यानि द्रोहजातानि तनूभिः शरीरैश्चकृम कृतवंतः स्म तानि चावसृज । हे राजन् राजमान वरुण पशुतृपं न तायुं स्तैन्यप्रायश्चित्तं कृत्वावसाने घासादिभिः पशूनां तर्पयितारं स्तेनमिव दाम्नो रज्जोर्वत्सं न वत्समिव च वसिष्ठं मां बंधकात्पापादवसृज । विमुंच ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

न स स्वो दक्षो॑ वरुण॒ ध्रुतिः॒ सा सुरा॑ म॒न्युर्वि॒भीद॑को॒ अचि॑त्तिः ।
अस्ति॒ ज्याया॒न्कनी॑यस उपा॒रे स्वप्न॑श्च॒नेद॒नृ॑तस्य प्रयो॒ता ॥६॥
न । सः । स्वः । दक्षः॑ । व॒रु॒ण॒ । ध्रुतिः॑ । सा । सुरा॑ । म॒न्युः । वि॒ऽभीद॑कः । अचि॑त्तिः ।
अस्ति॑ । ज्याया॑न् । कनी॑यसः । उ॒प॒ऽअ॒रे । स्वप्नः॑ । च॒न । इ॒त् । अनृ॑तस्य । प्र॒ऽयो॒ता ॥६॥

हे वरुण स स्वो दक्षः पुरुषस्य स्वभूतं तद्बलं पापप्रवृत्तौ कारणं न भवति । किंतर्हि ध्रुतिः स्थिरोत्पत्तिसमय एव निर्मिता दैवगतिः कारणं ॥ ध्रु गतिस्थैर्ययोरिति धातुः ॥ सा च ध्रुतिर्वक्ष्यमाणरूपा सुरा प्रमादकारिणी मन्युः क्रोधश्च गुर्वादिविषयः सन् अनर्थहेतुः । विभीदको द्यूतसाधनोऽक्षः । स च द्यूतेषु पुरुषं प्रेरयन्ननर्थहेतुर्भवति । अचित्तिरज्ञानमविवेककारणं । अत ईदृशी दैवकॢप्तिरेव पुरुषस्य पापप्रवृत्तौ कारणं । अपि च कनीयसोऽल्पस्य हीनस्य पुरुषस्य पापप्रवृत्तावुपार उपागते समीपे नियंतृत्वेन स्थितो ज्यायानधिक ईश्वरोऽस्ति । स एव तं पापे प्रवर्तयति । तथा चाम्नातं । एष ह्येवासाधु कर्म कारयति तं यमधो निनीषत इति । एवं च सति स्वप्नश्चन स्वप्नोऽप्यनृतस्य पापस्य प्रयोता प्रकर्षेण मिश्रयिता भवति । इदिति पूरकः । स्वप्ने कृतैरपि कर्मभिर्बहूनि पापानि जायंते किमु वक्तव्यं जाग्रति कृतैः कर्मभिः पापान्युत्पद्यंत इति । अतो ममापराधो दैवागत इति हे वरुण त्वया क्षंतव्य इति भावः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अरं दासो न मीळ्हुषे कराण्यहं देवाय भूर्णयेऽनागाः ।
अचेतयदचितो देवो अर्यो गृत्सं राये कवितरो जुनाति ॥७॥

अरं । दासः । न । मीळ्हुषे । कराणि । अहं । देवाय । भूर्णये । अनागाः ।
अचेतयत् । अचितः । देवः । अर्यः । गृत्सं । राये । कविऽतरः । जुनाति ॥७॥

मीळ्हुषे सेक्रे कामानां वर्षित्रे भूर्णये जगतो भर्त्रे देवाय दानादिगुणयुक्ताय वरुणायानागास्तत्प्रसादादपापः सन्नहमरमलं पर्याप्तं कराणि । परिचरणं करवाणि । दासो न । यथा भृत्यः स्वामिने सम्यक् परिचरति तद्वत् । अर्यः स्वामी स च देवोऽचितोऽजानतोऽस्मानचेतयत् । चेतयतु । प्रज्ञापयतु । गृत्सं स्तोतारं च कवितरः प्राज्ञतरो देवो राये धनाय धनप्राप्त्यर्थं जुनाति । जुनातु । प्रेरयतु ॥

एकादशिने वारुणे पशावयमिति पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचितं च । अयं सु तुभ्यं वरुण स्वधाव एवा वंदस्व वरुणं बृहंतं । आ॰ ३.७. । इति ॥

॥ सैषाचाष्टमी ॥

अयं सु तुभ्यं वरुण स्वधावो हृदि स्तोम उपश्रितश्चिदस्तु ।
शं नः क्षेमे शमु योगे नो अस्तु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥८॥

अयं । सु । तुभ्यं । वरुण । स्वधाऽवः । हृदि । स्तोमः । उपऽश्रितः । चित् । अस्तु ।
शं । नः । क्षेमे । शं । ऊं इति । योगे । नः । अस्तु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥८॥

हे स्वधावोऽन्नवन्वरुण तुभ्यं त्वदर्थं क्रियमाणोऽयमेतत्सूक्तात्मकं स्तोमः स्तोत्रं हृदि त्वदीये हृदये सु सुष्ठूपश्रित उपगतः समवेतोऽस्तु । चिदिति पूरकः । अप्राप्तस्य प्रापणं योगः प्राप्तस्य रक्षणं क्षेमः । नोऽस्मदीये क्षेमे रक्षणे शमुपद्रवाणां शमनमस्तु । योगे च नोऽस्मदीये प्रापणे शमु शमनमेवास्तूपद्रवाणां । हे वरुणादयो देवा नोऽस्मान् सर्वदा स्वस्तिभिरविनाशैः पात । रक्षत ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठेऽष्टमो वर्गः ॥

रदत्पथ इति सप्तर्चं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वारुणं । अनुक्रांतं च । रदत्सप्तेति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

रदत्पथो वरुणः सूर्याय प्रार्णांसि समुद्रिया नदीनां।
सर्गो न सृष्टो अर्वतीर्ऋतायन् चकार महीरवनीरहभ्यः ॥१॥

रदत्। पथः। वरुणः। सूर्याय। प्र। अर्णांसि। समुद्रिया। नदीनां।
सर्गः। न। सृष्टः। अर्वतीः। ऋतऽयन्। चकार। महीः। अवनीः। अहऽभ्यः ॥१॥

अयं वरुणो देवः सूर्याय सर्वस्य प्रेरकायादित्याय पथो मार्गानंतरिक्षप्रदेशान्प्ररदत्। प्रायच्छत्। समुद्रिया समुद्र उदधौ भवानि। यद्वा समुद्द्रवंत्यस्मादाप इति समुद्रमंतरिक्षं। तत्र भवान्यर्णांस्युदकानि नदीनां प्रासृजत्। सर्गो न। सृज्यते युद्धभूमौ सादिना प्रेर्यत इति सर्गोऽश्वः। स यथार्वतीर्वडवाः प्रति शीघ्रं गच्छति तद्वदृतायन् ऋतं शीघ्रं गमनमात्मन इच्छन् महीर्महतीरवनी रात्रीरहभ्योऽहोभ्यः सकाशाच्चकार। भेदेन कृतवान्। अस्तं गच्छन् सूर्य एव वरुण इत्युच्यते। स हि स्वगमनेन रात्रीर्जनयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आत्मा ते वातो रज आ नवीनोत्पशुर्न भूर्णिर्यवसे ससवान्।
अंतर्मही बृहती रोदसीमे विश्वा ते धाम वरुण प्रियाणि ॥२॥

आत्मा। ते। वातः। रजः। आ। नवीनोत्। पशुः। न। भूर्णिः। यवसे। ससऽवान्।
अंतः। मही इति। बृहती इति। रोदसी इति। इमे इति। विश्वा। ते। धाम।
वरुण। प्रियाणि ॥२॥

हे वरुण ते त्वदीयस्त्वयांतरिक्षे प्रेर्यमाणो वातो वायुरात्मा सर्वस्य प्राणिजातस्य प्राणरूपेण धारयिता। स च रज उदकमा नवीनोत्। समंतात् प्रेरयति। वातेन हि वृष्टिर्जायते। भूर्णिर्जगतो भर्ता स वायुर्यवसे घासे प्रक्षिप्ते सति यथा पशुरन्नवान् भवति तद्वत्ससवान्। ससमित्यन्ननाम। तद्वान् भवति। हविर्लक्षणमन्नमपि तस्मै प्रयच्छंतीत्यर्थः। यद्वा सनोतेः क्वसौ रूपं। ततः ससवान् संभक्तवान्वातो घासे सति पशुर्यथा भारवाही भवति तद्वज्जगतो भर्ता। हे वरुण मही महत्यौ बृहती परिवृढे इमे रोदसी द्यावापृथिव्यावंतर्मध्ये। द्यावापृथिव्योर्मध्य इत्यर्थः। ते तव विश्वा सर्वाणि धाम धामानि स्थानानि तेजांसि वा प्रियाणि सर्वेषां प्रीतिकराणि भवंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

परि स्पशो वरुणस्य स्मदिष्टा उभे पश्यंति रोदसी सुमेके ।
ऋतावानः कवयो यज्ञधीराः प्रचेतसो य इषयंत मन्म ॥३॥
परि । स्पशः । वरुणस्य । स्मत्ऽइष्टाः । उभे इति । पश्यंति । रोदसी इति । सुमेके इति सुऽमेके ।
ऋतऽवानः । कवयः । यज्ञऽधीराः । प्रऽचेतसः । ये । इषयंत । मन्म ॥३॥

स्पशंति स्पृशंतीति स्पशश्चराः । वरुणस्य देवस्य स्पशश्चराः स्मदिष्टाः । स्मदित्येतत् प्रशस्यार्थे सहार्थे च वर्तते । प्रशस्तगतयः । यद्वा सह प्रेषिताः संतः सुमेके शोभनमेहने सुरूपे वोभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ परि पश्यंति । परित ईक्षंते । उभयोर्लोकयोर्वर्तमानान्पुण्यापुण्यकारिणो जनान्पश्यंतीत्यर्थः । यस्मादेवं तस्मात्तन्नीत्या ऋतावानः कर्मवंतो यज्ञधीरा यज्ञेषु कृतबुद्धयः प्रचेतसः प्राज्ञाः कवयः क्रांतदर्शिनो ये जना मन्म मन्मानि स्तोत्राणीषयंत गमयंति वरुणं प्रापयंति तानपि परिपश्यंतीत्यर्थः । अतोऽस्मानपि स्तोतॄञ्ज्ञात्वा पापान्मुंचंत्वित्यृषिराशास्ते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उवाच मे वरुणो मेधिराय त्रिः सप्त नामाघ्न्या बिभर्ति ।
विद्वान्पदस्य गुह्या न वोचद्युगाय विप्र उपराय शिक्षन् ॥४॥
उवाच । मे । वरुणः । मेधिराय । त्रिः । सप्त । नाम । अघ्न्या । बिभर्ति ।
विद्वान् । पदस्य । गुह्या । न । वोचत् । युगाय । विप्रः । उपराय । शिक्षन् ॥४॥

मेधिराय मेधाविने मे मह्यं वरुण उवाच । उक्तवान् । किमुक्तवान् तदाह । त्रिः सप्तैकविंशतिसंख्याकानि नामान्यघ्न्या गौर्बिभर्ति । धारयतीति । वागत्र गौरुच्यते । सा चोरसि कंठे शिरसि च बद्धानि गायत्र्यादीनि सप्त छंदसां नामानि बिभर्ति । यद्वा वेदात्मिका वागेकविंशतिसंस्थानां यज्ञानां नामानि बिभर्ति । धारयति । अपर आह । गौः पृथिवी । तस्याश्च गौर्ग्मा ज्मेति पठितान्येकविंशति नामानीति । अपि च विद्वान् जानन् विप्रो मेधावी स वरुणो युगाय युक्तायोपरायोप समीपे रममाणायांतेवासिने मह्यं शिक्षन् उपदिशन् पदस्योत्कृष्टस्य

॥ तत्र प्रथमा ॥

रद॑त्पथो॒ वरु॑णः॒ सूर्या॑य॒ प्रार्णां॑सि समु॒द्रिया॑ न॒दीनां॑ ।
सर्गो॒ न सृ॒ष्टो अर्व॑तीर्ऋता॒यन् च॒कार॑ म॒हीर॒वनी॒रह॑भ्यः ॥१॥

रद॑त् । प॒थः । वरु॑णः । सूर्या॑य । प्र । अर्णां॑सि । स॒मु॒द्रिया॑ । न॒दीनां॑ ।
सर्गः॑ । न । सृ॒ष्टः । अर्व॑तीः । ऋ॒त॒ऽयन् । च॒कार॑ । म॒हीः । अ॒वनीः॑ । अह॑ऽभ्यः ॥१॥

अयं वरुणो देवः सूर्याय सर्वस्य प्रेरकायादित्याय पथो मार्गानंतरिक्षप्रदेशान्प्ररदत् । प्रायच्छत् । समुद्रिया समुद्र उदधौ भवानि । यद्वा समुद्द्रवंत्यस्मादाप इति समुद्रमंतरिक्षं । तत्र भवान्यर्णांस्युदकानि नदीनां प्रासृजत् । सर्गो न । सृज्यते युद्धभूमौ सादिना प्रेर्यत इति सर्गोऽश्वः । स यथार्वतीर्वडवाः प्रति शीघ्रं गच्छति तद्वदृतायन् ऋतं शीघ्रं गमनमात्मन इच्छन् महीर्महतीरवनी रात्रीरहभ्योऽहोभ्यः सकाशाच्चकार । भेदेन कृतवान् । अस्तं गच्छन् सूर्य एव वरुण इत्युच्यते । स हि स्वगमनेन रात्रीर्जनयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ॒त्मा ते॒ वातो॒ रज॒ आ नं॑वीनोत्प॒शुर्न भूर्णि॒र्यव॑से सस॒वान् ।
अं॒तर्म॒ही बृ॒हती रोद॑सी॒मे विश्वा॑ ते॒ धाम॑ वरुण प्रि॒याणि॑ ॥२॥

आ॒त्मा । ते॒ । वातः॑ । रजः॑ । आ । न॒वी॒नो॒त् । प॒शुः । न । भूर्णिः॑ । यव॑से । स॒स॒ऽवान् ।
अं॒तः । म॒ही इति॑ । बृ॒हती इति॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । इ॒मे इति॑ । विश्वा॑ । ते॒ । धाम॑ । व॒रु॒ण॒ । प्रि॒याणि॑ ॥२॥

हे वरुण ते त्वदीयस्त्वयांतरिक्षे प्रेर्यमाणो वातो वायुरात्मा सर्वस्य प्राणिजातस्य प्राणरूपेण धारयिता । स च रज उदकमा नवीनोत् । समंतात् प्रेरयति । वातेन हि वृष्टिर्जायते । भूर्णिर्जगतो भर्ता स वायुर्यवसे घासे प्रक्षिप्ते सति यथा पशुरन्नवान् भवति तद्वत्ससवान् । ससमित्यन्ननाम । तद्वान् भवति । हविर्लक्षणमन्नमपि तस्मै प्रयच्छंतीत्यर्थः । यद्वा सनोतेः क्वसौ रूपं । ततः ससवान् संभक्तवान्वातो घासे सति पशुर्यथा भारवाही भवति तद्वज्जगतो भर्ता । हे वरुण मही महत्यौ बृहती परिवृढे इमे रोदसी द्यावापृथिव्यावंतर्मध्ये । द्यावापृथिव्योर्मध्य इत्यर्थः । ते तव विश्वा सर्वाणि धाम धामानि स्थानानि तेजांसि वा प्रियाणि सर्वेषां प्रीतिकराणि भवंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

परि स्पशो वरुणस्य स्मदिष्टा उभे पश्यंति रोदसी सुमेके।

ऋतावानः कवयो यज्ञधीराः प्रचेतसो य इषयंत मन्म ॥३॥

परि। स्पशः। वरुणस्य। स्मत्ऽइष्टाः। उभे इति। पश्यंति। रोदसी इति। सुमेके इति सुऽमेके।

ऋतऽवानः। कवयः। यज्ञऽधीराः। प्रऽचेतसः। ये। इषयंत। मन्म ॥३॥

स्पशंति स्पृशंतीति स्पशश्चराः। वरुणस्य देवस्य स्पशश्चराः स्मदिष्टाः। स्मदित्येतत् प्रशस्यार्थे सहार्थे च वर्तते। प्रशस्तगतयः। यद्वा सह प्रेषिताः संतः सुमेके शोभनमेहने सुरूपे वोभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ परि पश्यंति। परित ईक्षंते। उभयोर्लोकयोर्वर्तमानान्पुण्यापुण्यकारिणो जनान्पश्यंतीत्यर्थः। यस्मादेवं तस्मात्तन्नीत्या ऋतावानः कर्मवंतो यज्ञधीरा यज्ञेषु कृतबुद्धयः प्रचेतसः प्राज्ञाः कवयः क्रांतदर्शिनो ये जना मन्म मन्मानि स्तोत्राणीषयंत गमयंति वरुणं प्रापयंति तानपि परिपश्यंतीत्यर्थः। अतोऽस्मानपि स्तोतॄञ्ज्ञात्वा पापान्मुंचत्वित्यृषिराशास्ते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उवाच मे वरुणो मेधिराय त्रिः सप्त नामाघ्न्या बिभर्ति।

विद्वान्पदस्य गुह्या न वोचद्युगाय विप्र उपराय शिक्षन् ॥४॥

उवाच। मे। वरुणः। मेधिराय। त्रिः। सप्त। नाम। अघ्न्या। बिभर्ति।

विद्वान्। पदस्य। गुह्या। न। वोचत्। युगाय। विप्रः। उपराय। शिक्षन् ॥४॥

मेधिराय मेधाविने मे मह्यं वरुण उवाच। उक्तवान्। किमुक्तवान् तदाह। त्रिः सप्तैकविंशतिसंख्याकानि नामान्यघ्न्या गौर्बिभर्ति। धारयतीति। वागत्र गौरुच्यते। सा चोरसि कंठे शिरसि च बद्धानि गायत्र्यादीनि सप्त छंदसां नामानि बिभर्ति। यद्वा वेदात्मिका वागेकविंशतिसंस्थानां यज्ञानां नामानि बिभर्ति। धारयति। अपर आह। गौः पृथिवी। तस्याश्च गौर्ग्मा ज्मेति पठितान्येकविंशति नामानीति। अपि च विद्वान् जानन् विप्रो मेधावी स वरुणो युगाय युक्तायोपरायोप समीपे रममाणायांतेवासिने मह्यं शिक्षन् उपदिशन् पदस्योत्कृष्टस्य

स्थानस्य ब्रह्मलोकलक्षणस्य संबंधीनि गुह्या गुह्यानि रहस्यान्युपदेशे गम्यानि। नशब्दश्चार्थे। इमानि च वोचत्। उक्तवान्। अतोऽहं वरुणस्य शिष्योऽस्मि। तस्मात्स वरुणोऽस्मान् पापान्मोचयत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तिस्रो द्यावो निहिता अंतरस्मिन्तिस्रो भूमीरुपराः षड्विधानाः।
गृत्सो राजा वरुणश्चक्र एतं दिवि प्रेंखं हिरण्ययं शुभे कं ॥५॥
तिस्रः। द्यावः। निऽहिताः। अंतः। अस्मिन्। तिस्रः। भूमीः। उपराः। षट्ऽविधानाः।
गृत्सः। राजा। वरुणः। चक्रे। एतं। दिवि। प्रऽईंखं। हिरण्ययं। शुभे। कं ॥५॥

तिस्रस्त्रिप्रकारा उत्तममध्यमाधमभावेन त्रिविधा द्यावो द्युलोका अस्मिन्वरुणेऽंतर्मध्ये निहिताः। तिस्रः पूर्ववत्त्रिविधा भूमीर्भूम्यश्च षड्विधानाः। विधानं विधा। वसंताद्यृतुभेदेन षड्विधाः प्रकारा यासु तादृश्यः। उपरा अस्मिन्नेव वरुण उप्ता अंतर्भूताः। लोकानां त्रित्वं च त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका इत्यादिना ब्राह्मणेनावगम्यते। तिस्रो भूमीर्धारयन्। ऋग्वे० २.२७.८.। इति निगमश्च भवति। इमौ लोकावावृत्य वरुणस्तिष्ठतीत्यर्थः। अपि च गृत्सः स्तुत्यो राजेश्वरः स वरुणो दिव्यंतरिक्षे हिरण्ययं हिरण्मयं सुवर्णमयं हितरमणीयं वा प्रेंखं दोलावत् दिग्द्वयसंस्पर्शिनमेतं सूर्यं शुभे कं दीप्त्यर्थं चक्रे। कृतवान्। दिवि सूर्यमदधात्सोममद्रौ। ऋग्वे० ५.८५.२.। इति हि श्रूयते ॥

वारुणे पशाववव सिंधुमिति वपाया अनुवाक्या। सूत्रितं च। अव सिंधुं वरुणो द्यौरिव स्यादयं सु तुभ्यं वरुण स्वधावः। आ० ३.७.। इति ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

अव सिंधुं वरुणो द्यौरिव स्याद्द्रप्सो न श्वेतो मृगस्तुविष्मान्।
गंभीरशंसो रजसो विमानः सुपारक्षत्रः सतो अस्य राजा ॥६॥
अव। सिंधुं। वरुणः। द्यौःऽइव। स्यात्। द्रप्सः। न। श्वेतः। मृगः। तुविष्मान्।
गंभीरऽशंसः। रजसः। विऽमानः। सुपारऽक्षत्रः। सतः। अस्य। राजा ॥६॥

द्यौरिव सूर्य इव दीप्तो वरुणः सिंधुं समुद्रमवस्यात्। वेलायामवस्थापयति। यथा वेलां नातिक्रामति तथा करोतीत्यर्थः। कीदृशो वरुणः। द्रप्सो न द्रवणशील

उदविंदुरिव श्वेतः शुभ्रवर्णो मृगः । लुप्तोपममेतत् । गौरमृग इव तुविष्मान् बलवान् प्रवृद्धो वा गंभीरशंसः । गंभीरो महान् शंसः स्तोत्रं यस्य स तथोक्तः । रजस उदकस्य विमानो निर्माता । सुपारक्षत्रः सुष्ठु दुःखात्पारकं क्षत्रं बलं धनं वा यस्य तादृशो वरुणः सतो विद्यमानस्यास्य जगतो राजेश्वरो भवति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यो मृळयाति चक्रुषे चिदागो वयं स्याम वरुणे अनागाः ।
अनु व्रतान्यदितेर्ऋधंतो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

यः । मृळयाति । चक्रुषे । चित् । आगः । वयं । स्याम । वरुणे । अनागाः ।
अनु । व्रतानि । अदितेः । ऋधंतः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥७॥

आगोऽपराधं चक्रुषे चित्कृतवतेऽपि स्तोत्रे यो वरुणो मृळयाति उपदयां करोति तस्मिन्वरुणेऽनागा अनागसोऽनपराधाः संतो वयं स्याम । वर्तमाना भवेम । किं कुर्वंतः । अदितेरदीनस्य वरुणस्य संबंधीनि व्रतानि कर्माण्यनु आनुपूर्व्येण ऋधंतः समर्धयंतः । हे वरुणादयो देवा यूयमस्मान् सर्वदा कल्याणैः पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

प्र शुंध्युवमिति सप्तर्चमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वारुणं । प्र शुंध्युवमित्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र शुंध्युवं वरुणाय प्रेष्ठां मतिं वसिष्ठ मीळ्हुषे भरस्व ।
य ईमर्वांचं करते यजत्रं सहस्रामघं वृषणं बृहंतं ॥१॥

प्र । शुंध्युवं । वरुणाय । प्रेष्ठां । मतिं । वसिष्ठ । मीळ्हुषे । भरस्व ।
यः । ईं । अर्वांचं । करते । यजत्रं । सहस्रऽमघं । वृषणं । बृहंतं ॥१॥

ऋषिरात्मानमेव प्रत्यक्षीकृत्य स्तुतौ नियुंक्ते । हे वसिष्ठ त्वं मीळ्हुषे सेक्त्रे वरुणाय शुंध्युवं शोधयित्री यद्वा स्वत एव शुद्धां प्रेष्ठां प्रियतमां मतिं मननीयामीदृशीं स्तुतिं प्रभरस्व । प्रहर । प्रापय । यो वरुण ईमेनं सूर्यमर्वाचमस्मदभिमुखं करते अंतरिक्षे करोति तस्मै वरुणायेत्यन्वयः । कीदृशं सूर्यं । यजत्रं यष्टव्यं सहस्रामघं बहुधनं वृषणं कामानां वर्षकं बृहंतं महांतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अधा न्वस्य संदृशं जगन्वानग्नेरनीकं वरुणस्य मंसि ।
स्वर्यदश्मन्नधिपा उ अंधोऽभि मा वपुर्दृशये निनीयात् ॥२॥

अध । नु । अस्य । संऽदृशं । जगन्वान् । अग्नेः । अनीकं । वरुणस्य । मंसि ।
स्वः । यत् । अश्मन् । अधिऽपाः । ऊं इति । अंधः । अभि । मा । वपुः । दृशये ।
निनीयात् ॥२॥

अधाधुनास्य वरुणस्य संदृशं संदर्शनं नु क्षिप्रं जगन्वान् गतवानहमग्नेरनीकं ज्वालासंघं मंसि । स्तवानि । तं वरुणं यष्टुमिति शेषः । यद्यदा वरुणः स्वः सुखकरमश्मन्नश्मन्यभिषवार्थे पाषाणेऽवस्थितं । अभिषुतमित्यर्थः । ईदृशमंधः सोमलक्षणमन्नमधिपा अधिकं पाता भवेत् ॥ छांदसः षष्ठ्यभावः । उ इति पूरकः ॥ तदानीं मा मां वपुः शरीरं स्वकीयं । वपुरिति रूपनाम । प्रशस्तं रूपं वा दृशये दर्शनार्थमभिनिनीयात् । अभिप्रापयेत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ यद्रुहाव वरुणश्च नावं प्र यत्समुद्रमीरयाव मध्यं ।
अधि यदपां स्नुभिश्चराव प्र प्रेंख ईंखयावहै शुभे कं ॥३॥

आ । यत् । रुहाव । वरुणः । च । नावं । प्र । यत् । समुद्रं । ईरयाव । मध्यं ।
अधि । यत् । अपां । स्नुऽभिः । चराव । प्र । प्रऽईंखे । ईंखयावहै । शुभे । कं ॥३॥

यद्यदा वरुणे प्रसन्ने सत्यहं वरुणश्चोभौ नावं द्रुममयीं तरणसाधनभूतामारुहाव उभावारूढौ बभूविव । तां च नावं यद्यदा समुद्रं मध्यं समुद्रस्य मध्यं प्रति प्रेरयाव प्रकर्षेण गमयाव । यद्यदा चापामुदकानामधि उपरि स्नुभिर्गंत्रीभिरन्याभिरपि नौभिश्चराव वर्तावहै तदानीं शुभे शोभार्थं प्रेंखे नौरूपायां दोलायामेव प्रेंखयावहै । निम्नोन्नतैस्तरंगैरितश्चेतश्च प्रविचलंतौ संक्रीडावहै । कमिति पूरकः । यद्वा क्रियाविशेषणं । कं सुखं यथा भवति तथेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वसिष्ठं ह वरुणो नाव्याधादृषिं चकार स्वपा महोभिः ।
स्तोतारं विप्रः सुदिनत्वे अह्नां यान्नु द्यावस्ततनन्यादुषासः ॥४॥

वसिष्ठं। ह। वरुणः। नावि। आ। अधात्। ऋषिं। चकार। सुऽअपाः। महःऽभिः।
स्तोतारं। विप्रः। सुदिनऽत्वे। अह्नां। यात्। नु। द्यावः। ततनन्। यात्। उषसः ॥४॥

एवं वसिष्ठेनात्मनोक्ते यद्वरुणेन कृतं तद्दर्शयति। वसिष्ठं ह वसिष्ठं खलु वरुणो नावि स्वकीयायामाधात्। आरोहयत्। तथा तमृषिमवोभी रक्षणैः स्वपां स्वपसं शोभनकर्माणं चकार। वरुणः कृतवान्। अपि च विप्रो मेधावी वरुणोऽह्नां दिवसानां मध्ये सुदिनत्वे यत्फलत्वेन शोभनदिनत्वं तत्र स्तोतारमस्थापयदिति शेषः। किं कुर्वन्। यात् यातो गच्छतो द्यावो दिवसान् यात् यातीरुषास उषसोपलक्षिता रात्रीश्च नु क्षिप्रं ततनन् सूर्यात्मना विस्तारयन् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

क्व१ त्यानि नौ सख्या बभूवुः सचावहे यदवृकं पुरा चित्।
बृहंतं मानं वरुण स्वधावः सहस्रद्वारं जगमा गृहं ते ॥५॥

क्व। त्यानि। नौ। सख्या। बभूवुः। सचावहे इति। यत्। अवृकं। पुरा। चित्।
बृहंतं। मानं। वरुण। स्वधाऽवः। सहस्रऽद्वारं। जगम। गृहं। ते ॥५॥

हे वरुण त्यानि तानि पुरातनानि नाववयोः सख्या सख्यानि सखित्वानि क्व कुत्र बभूवुः। पुरा पूर्वस्मिन् कालेऽवृकमहिंस्यमात्यंतिकं यत्सख्यमस्ति तत्सचावहे। आवां सेवावहे। चिदिति पूरकः। अपि च हे स्वधावोऽन्नवन्वरुण ते त्वदीयं गृहं जगम। गच्छानि ॥ लोडर्थे लिट् ॥ कीदृशं गृहं। बृहंतं महांतं मानं। मांत्यस्मिन् सर्वाणि भूतानीति मानं। सर्वस्य भूतजातस्य परिच्छेदकमित्यर्थः। सहस्रद्वारं बहुद्वारं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

य आपिर्नित्यो वरुण प्रियः सन्त्वामागांसि कृणवत्सखा ते।
मा त एनस्वंतो यक्षिन्भुजेम यंधि ष्मा विप्रः स्तुवते वरूथं ॥६॥

यः। आपिः। नित्यः। वरुण। प्रियः। सन्। त्वां। आगांसि। कृणवत्। सखा। ते।
मा। ते। एनस्वंतः। यक्षिन्। भुजेम। यंधि। स्म। विप्रः। स्तुवते। वरूथं ॥६॥

हे वरुण यो वसिष्ठो नित्यो ध्रुव आपिर्बंधुः। औरसः पुत्र इत्यर्थः। यः पूर्वं

प्रियः सन् त्वां प्रत्यागांस्यपराधान् कृणवत् अकरोत् स इदानीं ते तव सखा समानख्यानः प्रियोऽस्तु। हे यक्षिन्यजनीय वरुण ते तव स्वभूता वयमेनस्वंत एनसा पापेन युक्ताः संतो मा भुजेम। मा भुज्महि। त्वत्प्रसादात्पापरहिता एव संतो भोगान् भुनजामहै। विप्रो मेधावी त्वं च स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय वरूथमनिष्टनिवारकं वरणीयं वा गृहं यंधि। प्रयच्छ। स्मेति पूरकः॥

अत्र ऋग्विधानं। ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु जपन् बंधात्प्रमुच्यते। तिष्ठन्नाचौ जपेदेतां पिशाचस्तं न गच्छति। ऋग्वे० २.२६.। इति॥

॥ सैषा सप्तमी॥

ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु क्षियंतो व्य१स्मत्पाशं वरुणो मुमोचत्।

अवो वन्वाना अदितेरुपस्थाद्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥७॥

ध्रुवासु। त्वा। आसु। क्षितिषु। क्षियंतः। वि। अस्मत्। पाशं। वरुणः। मुमोचत्।

अवः। वन्वानाः। अदितेः। उपऽस्थात्। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः॥७॥

ध्रुवासु नित्यास्वासु दृश्यमानासु क्षितिषु भूमिषु क्षियंतो निवसंतो वयं हे वरुण त्वा त्वां स्तुम इति शेषः। स च वरुणोऽस्मदस्मत्तः पाशं बंधकं पापं विमुमोचत्। मोचयेत्। तथादितेरखंडनीयायाः पृथिव्या उपस्थादुपस्थानादवो रक्षणं वरुणेन दत्तं वन्वानाः संभजमाना वयं स्याम। अन्यद्गतं॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे दशमो वर्गः॥

मो षु वरुणेति पंचर्चमेकविंशं सूक्तं वारुणं। अंत्या जगती शिष्टाश्चतस्रो गायत्र्यः। तथा चानुक्रांतं। मो षु पंच गायत्रं जगत्यंतमिति॥ गतो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

मो षु वरुण मृन्मयं गृहं राजन्नहं गमं। मृळा सुक्षत्र मृळय॥१॥

मो इति। सु। वरुण। मृत्ऽमयं। गृहं। राजन्। अहं। गमं। मृळ। सुऽक्षत्र। मृळय॥१॥

हे राजन्नीश्वर वरुण त्वदीयं मृन्मयं मृदादिभिर्निर्मितं गृहं मो मा उ मैवाहं गमं। गतोऽस्मि। अपि तु सुशोभनं सुवर्णमयमेव त्वदीयं गृहं प्राप्नवानि। स त्वं मां मृळ। सुखय। हे सुक्षत्र शोभनधन वरुण मृळय। उपदयां च कुरु॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदेमि प्रस्फुरन्निव दृतिर्न ध्मातो अद्रिवः । मृळा सुक्षत्र मृळय ॥२॥

यत् । एमि । प्रस्फुरन्ऽइव । दृतिः । न । ध्मातः । अद्रिऽवः । मृळ । सुऽक्षत्र । मृळय ॥२॥

हे अद्रिव आयुधवन्वरुण यद्यदा प्रस्फुरन्निव शैत्येन प्रविचलन्निव त्वद्भयाद्वेपमानो दृतिर्न दृतिरिव ध्मातो वायुना पूर्णः सन् त्वया बद्धोऽहमेमि गच्छामि तदानीं मृळ । सुखय । हे सुक्षत्र सुधन मृळय । उपदयां कुरु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

क्रत्वः समह दीनता प्रतीपं जगमा शुचे । मृळा सुक्षत्र मृळय ॥३॥

क्रत्वः । समह । दीनता । प्रतिऽईपं । जगम । शुचे । मृळ । सुऽक्षत्र । मृळय ॥३॥

हे समह सधन शुचे स्वभावतो निर्मल वरुण दीनता दीनतयाशक्ततया क्रत्वः कर्मणः कर्तव्यत्वेन विहितस्य श्रौतस्मार्तादिलक्षणस्य प्रतीपं प्रतिकूलमननुष्ठानं जगम । प्राप्तवानस्मि । अत एव त्वया बद्धः । तादृशं मां मृळ । सुखय । अन्यद्गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अपां मध्ये तस्थिवांसं तृष्णाविदज्जरितारं । मृळा सुक्षत्र मृळय ॥४॥

अपां । मध्ये । तस्थिऽवांसं । तृष्णा । अविदत् । जरितारं । मृळ । सुऽक्षत्र । मृळय ॥४॥

अपां समुद्राणामुदकानां मध्ये तस्थिवांसं स्थितवंतमपि जरितारं तव स्तोतारं मां तृष्णा पिपासा विदत् । आप्तवती । लवणोत्कटस्य सामुद्रजलस्य पानानर्हत्वात् । अतस्तादृशं मां मृळ । सुखय । अन्यद्गतं ॥

देवसुवां हविःषु वारुणस्य हविषो यत्किं चेदमिति याज्या । सूचितं च । यत्किं चेदं वरुण दैव्ये जन उप ते स्तोमान्पशुपा इवाकरमिति द्वे । आ॰ ४.११. । इति ॥

॥ सैषाच पंचमी ॥

यत्किं चेदं वरुण दैव्ये जनेऽभिद्रोहं मनुष्याश्चरामसि ।

अचित्ती यत्तव धर्मा युयोपिम मा नस्तस्मादेनसो देव रीरिषः ॥५॥

यत् । किं । च । इदं । वरुण । दैव्ये । जने । अभिऽद्रोहं । मनुष्याः । चरामसि ।

अचित्ती । यत् । तव । धर्म । युयोपिम । मा । नः । तस्मात् । एनसः । देव । रिरिषः ॥५॥

हे वरुण दैव्ये देवसमूहरूपे जने यदिदं किंचनाभिद्रोहमपकारजातं मनुष्या वयं चरामसि चरामः निवर्तयामः । तथाचित्ती अचित्त्याज्ञानेन तव त्वदीयं यद्धर्म धारकं कर्म युयोपिम वयं विमोहितवंतः हे देव तस्मादेनसः पापान्नोऽस्मान्मा रीरिषः । मा हिंसीः ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठ एकादशो वर्गः ॥

॥ इति सप्तमे मंडले पंचमोऽनुवाकः ॥

षष्ठेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र प्र वीरयेति सप्तर्चं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वायव्यं । यासु पंचम्याद्यासु द्विवचनमस्ति ता ऐंद्रवायव्यः । तथा चानुक्रांतं । प्र वीरया सप्त वायव्यं ह्यैंद्र्यश्च या द्विवदुक्ता इति ॥ तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र वीरयेति वायव्यस्तृचः । सूचितं च । प्र वीरया शुचयो दद्रिरे वां ते सत्येन मनसा दीध्यानाः । आ॰ ८. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वी॒रया॒ शुच॑यो दद्रि॒रे वा॑मध्व॒र्युभि॒र्मधु॑मंतः सु॒तासः॑ ।

वह॑ वायो नि॒युतो॑ याह्य॒च्छा॒ पिबा॑ सु॒तस्यांध॑सो॒ मदा॑य ॥ १ ॥

प्र । वी॒रऽया॒ । शुच॑यः । द॒द्रि॒रे॒ । वा॒म् । अ॒ध्व॒र्युऽभिः॑ । मधु॑ऽमंतः । सु॒तासः॑ ।

वह॑ । वायो॒ इति॑ । नि॒ऽयुतः॑ । या॒हि॒ । अ॒च्छ॑ । पिब॑ । सु॒तस्य॑ । अंध॑सः । मदा॑य ॥ १ ॥

हे वायो वीरया वीराय विविधमीरयित्रे ॥ सुपां सुलुगिति चतुर्थ्या याजादेशः ॥ वां ते ॥ व्यत्ययेन द्विवचनं ॥ तुभ्यं शुचयः शुद्धा मधुमंतो माधुर्योपेताः सुतासोऽभिषुताः सोमा ऐतरेयिभिर्नवमेऽहनि प्रउगेऽध्वर्युभिरध्वरस्य नेतृभिर्ऋत्विग्भिः प्रदद्रिरे । प्रदीयंते ॥ दद दान इत्यस्यैतद्रूपं ॥ यत एवमतः कारणात् हे वायो नियुतो वडवा वह । रथं प्रापय । तेन च रथेनाच्छ याहि । अस्मद्यज्ञमभिगच्छ । अभिगत्य च सुतस्याभिषुतस्यांधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वकीयं भागं पिब । किमर्थं । मदाय मदोत्पत्त्यर्थं ॥

शुनासीरीये पर्वणि वायव्यस्य हविष ईशानायेति याज्या । सूचितं च । स त्वं नो देव मनसेशानाय प्रहुतिं यस्त आनट् । आ॰ २. २०. । इति ॥ वायव्ये पशावेषैव पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । ईशानाय प्रहुतिं यस्त आनट् प्र वो वायुं रथयुजं कृणुध्वं । आ॰ ३. ८. । इति ॥

॥ सैषाच द्वितीया ॥

ईशानाय प्रहुतिं यस्त आनट् शुचिं सोमं शुचिपास्तुभ्यं वायो ।
कृणोषि तं मर्त्येषु प्रशस्तं जातोजातो जायते वाज्यस्य ॥२॥
ईशानाय । प्रऽहुतिं । यः । ते । आनट् । शुचिं । सोमं । शुचिऽपाः । तुभ्यं । वायो इति ।
कृणोषि । तं । मर्त्येषु । प्रऽशस्तं । जातःऽजातः । जायते । वाजी । अस्य ॥२॥

हे वायो ईशानायेश्वराय ते तुभ्यं त्वदर्थं प्रहुतिं प्रकृष्टामाहुतिं चरुपुरोडाशादिसाध्यां यो यजमान आनट् प्राप्नोत् । दद्यादित्यर्थः । तथा हे शुचिपाः शुद्धस्य सोमस्य पातर्वायो तुभ्यं शुचिं शुद्धं सोमं च यः प्रयच्छति मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये तं यजमानं प्रशस्तं मुख्यं कृणोषि । करोषि । स च जातो जातः सर्वत्र प्रादुर्भूतः प्रख्यातः सन् वाज्यस्य प्राप्तव्यस्य धनस्य प्राप्तये जायते । अवकल्पते । सर्वं धनं लभत इत्यर्थः ॥

नियुत्वद्गुणविशिष्टवायुदेवताके पशौ राये नु यमिति पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा । आ० ३.८. । इति ॥

॥ सैषाच तृतीया ॥

राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे राये देवी धिषणा धाति देवं ॥
अध वायुं नियुतः सश्चत स्वा उत श्वेतं वसुधितिं निरेके ॥३॥
राये । नु । यं । जज्ञतुः । रोदसी इति । इमे इति । राये । देवी । धिषणा । धाति । देवं ।
अध । वायुं । निऽयुतः । सश्चत । स्वाः । उत । श्वेतं । वसुऽधितिं । निऽरेके ॥३॥

इमे रोदसी द्यावापृथिव्यौ यं वायुं राये धनार्थं नु क्षिप्रं जज्ञतुर्जनयामासतुः तं देवं दानादिगुणयुक्तं वायुं देवी द्योतमाना धिषणा स्तुती राये धनार्थं धाति । धारयति । धनं यथा लभ्यते तथा प्रेरयतीत्यर्थः । अधाधुनैवं स्तुतौ प्रवृत्तायां स्वाः स्वकीया नियुतो वडवा रथवाहा वायुं सश्चत । सचंते । सेवंते । उतापि च श्वेतं शुभ्रवर्णं निरेके । नितरां रेको रिक्तता निरेकः । दारिद्र्यमित्यर्थः । तस्मिन् सति वसुधितिं वसूनां धातारं प्रदातारं तं वायुं नियुतोऽस्मद्यज्ञं प्रापयंतीति शेषः ॥

द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्योच्छन्नुषस इति तृतीया । सूचितं च । उच्छन्नुषसः सुदिना अरिप्रा इत्येकपातिन्यः । आ० ८.१०. । इति ॥

॥ सैषाच चतुर्थी ॥

उच्छन्नुषसः सुदिना अरिप्रा उरु ज्योतिर्विविदुर्दीध्यानाः ।
गव्यं चिदूर्वमुशिजो वि वव्रुस्तेषामनु प्रदिवः सस्रुरापः ॥४॥

उच्छन् । उषसः । सुऽदिनाः । अरिप्राः । उरु । ज्योतिः । विविदुः । दीध्यानाः ।
गव्यं । चित् । ऊर्वं । उशिजः । वि । वव्रुः । तेषां । अनु । प्रऽदिवः । सस्रुः । आपः ॥४॥

येऽंगिरसो वायुमस्तोषत तेषामरिप्राः पापरहिता उषसः सुदिनाः शोभनदिनस्य हेतुभूताः सत्य उच्छन् । औच्छन् । व्यवासयन् । ते च दीध्याना दीप्यमानाः संत उरु विस्तीर्णं ज्योतिः सूर्याख्यं विविदुः । वायोः प्रसादादलभंत । अपि चोशिजः कामयमानास्तेऽंगिरसो गव्यं चित् गोसंघरूपमपूर्वं धनं पणिभिरपहृतं विवव्रुः । व्यवृणन् । अलभंत । तथा तेषामंगिरसामर्थाय प्रदिवः पुराण्य आपोऽनुसस्रुः । अन्वसरन् । अन्वगच्छन् । हिताहिताचरणपरा आसन्नित्यर्थः । आवरकस्यासुरस्य वायुना हननादसुरेणाहृतानुषःप्रभृतीन् पुनर्लब्धवंत इत्यर्थः ॥

तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे ते सत्येनेत्यैंद्रवायवस्तृचः । सूचितं च । ते सत्येन मनसा दीध्याना दिवि क्षयंता रजसः पृथिव्यां । आ° ८.११. । इति ॥

॥ तच प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

ते सत्येन मनसा दीध्यानाः स्वेन युक्तासः क्रतुना वहंति ।
इंद्रवायू वीरवाहं रथं वामीशानयोरभि पृक्षः सचंते ॥५॥

ते । सत्येन । मनसा । दीध्यानाः । स्वेन । युक्तासः । क्रतुना । वहंति ।
इंद्रवायू इति । वीरऽवाहं । रथं । वां । ईशानयोः । अभि । पृक्षः । सचंते ॥५॥

ते प्रसिद्धाः सत्येन यथार्थेन मनसा मननीयेन स्तोत्रेण युक्ता दीध्याना दीप्यमानाः स्वेन स्वकीयत्वे विहितेन क्रतुना कर्मणा नित्यनैमित्तिकात्मना युक्तासो युक्ता एवंभूता यजमाना हे इंद्रवायू वीरवाहं वीरैर्विशेषेणेरयितृभिः स्तोतृभिर्वहनीयं प्रापणीयं । यद्वा वीरैरश्वैर्वहनीयमीशानयोरीश्वरयोर्वा युवयोः स्वभूतं रथं वहंति स्वं स्वं यज्ञं प्रापयंति । तच च पृक्षोऽन्नानि हविर्लक्षणान्यभिसचंते । युवामभिसेवंते ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ईशानासो ये दधते स्वर्णो गोभिरश्वेभिर्वसुभिर्हिरण्यैः ।
इंद्रवायू सूरयो विश्वमायुरर्वद्भिर्वीरैः पृतनासु सह्युः ॥६॥

ईशानासः । ये । दधते । स्वः । नः । गोभिः । अश्वेभिः । वसुऽभिः । हिरण्यैः ।
इंद्रवायू इति । सूरयः । विश्वं । आयुः । अर्वत्ऽभिः । वीरैः । पृतनासु । सह्युः ॥६॥

हे इंद्रवायू ईशानास ईश्वराः प्रभवो ये जना नोऽस्मभ्यं गोभिरश्वेभिरश्वैर्वसुभिर्निवासकैर्हिरण्यैश्च सहितं स्वः सुष्ठुरणीयं सुखं दधते ददति प्रयच्छंति । यद्वा हिरण्यव्यतिरिक्तानि धनानि वसूनि । तैर्हिरण्यैश्च सहेत्यर्थः । ते सूरयो दातारो विश्वं व्याप्तमायुरन्नं जीवनं वा शत्रूणां स्वभूतं पृतनासु संग्रामेष्वर्वद्भिरश्वैर्वीरैः सूरभटैश्च साधनभूतैः सह्युः । अभिभवेयुः । यद्वा सहार्थे तृतीया । अर्वद्भिर्वीरैः पुत्रैश्च सहितं शत्रूणामायुरभिभवेयुरित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अर्वंतो न श्रवसो भिक्षमाणा इंद्रवायू सुष्टुतिभिर्वसिष्ठाः ।
वाजयंतः स्ववसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

अर्वंतः । न । श्रवसः । भिक्षमाणाः । इंद्रवायू इति । सुस्तुतिऽभिः । वसिष्ठाः ।
वाजऽयंतः । सु । अवसे । हुवेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥७॥

अर्वंतो न अश्वा इव हविषां वोढारः श्रवसोऽन्नस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ अन्नं भिक्षमाणा याचमाना वाजयंतो वाजं बलमात्मन इच्छंतो वसिष्ठा वयं स्ववसे शोभनरक्षणाय सुष्ठु तर्पणाय वा सुष्टुतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिरिंद्रवायू इंद्रं वायुं च हुवेम । आह्वयेमहि । अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः ॥

कुविदंगेति सप्तर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वायव्यं । कुविदंगेत्यनुक्रांतं ॥ गतः सूक्तविनियोगः । वायव्ये पशौ कुविदंगेति वपाया याज्या । सूचितं च । कुविदंग नमसा ये वृधास इशानाय प्रहुतिं यस्त आनट् । आ॰ ३. ८. । इति ॥

॥ सैषाच प्रथमा ॥

कुविदंग नमसा ये वृधासः पुरा देवा अनवद्यास आसन्।
ते वायवे मनवे बाधितायावासयन्नुषसं सूर्येण ॥१॥

कुवित्। अंग। नमसा। ये। वृधासः। पुरा। देवाः। अनवद्यासः। आसन्।
ते। वायवे। मनवे। बाधिताय। अवासयन्। उषसं। सूर्येण ॥१॥

दीव्यंति स्तुवंतीति देवाः स्तोतारः। पुरा पूर्वस्मिन्काले ये वृधासो वृद्धा देवाः स्तोतारः। कुविदिति बहुनाम। अंगेति क्षिप्रनाम। कुविद्बहुशोऽंग क्षिप्रं कृतेन नमसा वायुविषयेण स्तोत्रेण नमस्कारेण वानवद्यासोऽवद्यरहिता आसन् तेऽद्यापि वायवे हवींषि दातुं सूर्येण सहोषसमवासयन्। उषसो व्युष्टिं सूर्योदयं च वायुयागार्थं कुर्वंतीत्यर्थः। किमर्थं। मनवे मनुष्याणां बाधिताय बाधितानां पुत्रादीनां रक्षनार्थमित्यर्थः। यद्वा मनवे बाधितायेति षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्यौ। बाधितस्य मनोः प्रजापतेर्यागे वायवे हवींषि दातुमित्यन्वयः ॥

द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्योशंतेत्येषा प्रथमा। सूत्रितं च। उशंता दूता न दभाय गोपा यावत्तरस्तन्वो यावदोज इत्येका द्वे च। आ० ८.१०.। इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

उशंता दूता न दभाय गोपा मासश्च पाथः शरदश्च पूर्वीः।
इंद्रवायू सुष्टुतिर्वामियाना मार्डीकमीट्टे सुवितं च नव्यं ॥२॥

उशंता। दूता। न। दभाय। गोपा। मासः। च। पाथः। शरदः। च। पूर्वीः।
इंद्रवायू इति। सुऽस्तुतिः। वां। इयाना। मार्डीकं। ईट्टे। सुवितं। च। नव्यं ॥२॥

हे इंद्रवायू उशंतोशंतौ कामयमानौ दूतौ ॥ देवतेर्गतिकर्मणो दूतशब्दः ॥ गंतारौ गोपा गोपायितारावीदृशौ युवां दभाय हिंसायै न भवतं। अपि तु मासो मासांश्च पूर्वीर्बह्वीः शरदः संवत्सरांश्च चिरकालमस्मान् पाथः। रक्षतं। अपि च हे इंद्रवायू सुष्टुतिरस्मदीया शोभना स्तुतिर्वां युवामियाना गच्छंती प्राप्नुवंती मार्डीकं सुखमीट्टे। याचते। यद्वा सुखं यथा भवति तथा युवामीट्टे। स्तौति। तथा नव्यं प्रशस्यं सुवितं सुष्ठु प्राप्यं धनं चेट्टे ॥

नियुत्वद्वायुदेवताके पशौ पीवोअन्नानिति वपाया याज्या। सूत्रितं च पीवो-

अन्नान्रयिवृधः सुमेधा राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे। आ॰ ३.८.। इति ॥ तथा द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्यैषैव द्वितीया। सूचितं च। पीवोअन्नान्रयिवृधः सुमेधा उच्छन्नुषसः सुदिना अरिप्राः। आ॰ ८.१०.। इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

पीवोअन्नान्रयिवृधः सुमेधाः श्वेतः सिषक्ति नियुतामभिश्रीः।
ते वायवे समनसो वि तस्थुर्विश्वेन्नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥३॥
पीवःऽअन्नान्। रयिऽवृधः। सुऽमेधाः। श्वेतः। सिसक्ति। निऽयुतां। अभिऽश्रीः।
ते। वायवे। सऽमनसः। वि। तस्थुः। विश्वा। इत्। नरः। सुऽअपत्यानि। चक्रुः ॥३॥

पीवोअन्नान्। पीवांसि स्थूलानि प्रभूतान्यन्नानि येषां तान्। रयिवृधो रय्या धनेन वृद्धान् एवंभूतानाढ्यजनान् सुमेधाः शोभनप्रज्ञो नियुतां वडवानां स्ववाहानामभिश्रीरभिश्रयणीयः श्वेतः श्वेतवर्णो वायुः सिषक्ति। सेवते। ते च जनाः समनसः समानमनस्काः संतो वायवे वायुमुद्दिश्य यष्टुं वि तस्थुः। विविधमवतिष्ठंते। स्थित्वा च ते नरः कर्मणां नेतारो जना विश्वेत् विश्वानि सर्वाण्येव स्वपत्यानि शोभनापत्यहेतूनि। यद्वा सुष्ठ्वपतनकारणानि वायुदेवत्यानि कर्माणि चक्रुः। कुर्वंति ॥

द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्य यावत्तर इत्यादिके द्वे ऋचौ। सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

॥ तयोः प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

यावत्तरस्तन्वो३ यावदोजो यावन्नरश्चक्षसा दीध्यानाः।
शुचिं सोमं शुचिपा पातमस्मे इंद्रवायू सदतं बर्हिरेदं ॥४॥
यावत्। तरः। तन्वः। यावत्। ओजः। यावत्। नरः। चक्षसा। दीध्यानाः।
शुचिं। सोमं। शुचिऽपा। पातं। अस्मे इति। इंद्रवायू इति। सदतं। बर्हिः। आ। इदं ॥४॥

हे इंद्रवायू युवयोस्तन्वः शरीरस्य तरो वेगो यावदस्ति। यावच्चौजो बलं। यावच्च नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजश्चक्षसा ज्ञानेन दीध्याना दीप्यमाना भवंति तस्य सर्वस्यानुरूपं शुचिपा शुचेः सोमस्य पाताराविंद्रवायू शुचिं शुद्धं सोममस्मे

अस्मदीयं पातं। पिबतं। इदं वेद्यां स्तीर्णं बर्हिश्चासदतं। पानार्थमासीदतं। बर्हिष्युपविशतमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नियुवाना नियुतः स्पार्हवीरा इंद्रवायू सरथं यातमर्वाक्।
इदं हि वां प्रभृतं मध्वो अग्रमध प्रीणाना वि मुमुक्तमस्मे ॥५॥
निऽयुवाना। निऽयुतः। स्पार्हऽवीराः। इंद्रऽवायू इति। सऽरथं। यातं। अर्वाक्।
इदं। हि। वां। प्रऽभृतं। मध्वः। अग्रं। अध। प्रीणाना। वि। मुमुक्तं। अस्मे इति ॥५॥

हे इंद्रवायू स्पार्हवीराः स्पृहणीयस्तोतृकान्नियुत आत्मीयानश्वान् सरथमुभयोः समानमेकं रथं नियुवाना निमिश्रयंतौ युवामर्वागस्मदभिमुखं यातं। गच्छतं। इदं हीदं खलु मध्वो मधुरस्य सोमस्याग्रं ग्रहेष्वाद्यमैंद्रवायवाख्यं ग्रहं वां युवयोरर्थं प्रभृतं प्रकर्षेण हृतं होमार्थमुत्तरवेदिं प्रति नीतं। अधाथ तादृशस्य सोमस्य पानानंतरं प्रीणाना प्रीयमाणौ युवामस्मे अस्मान् विमुमुक्तं। पापाद्विमोचयतं ॥

प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्य या वां शतमिति तृतीया ॥ सूचितं च। या वां शतं नियुतो याः सहस्रमित्येकपातिन्यः। आ॰ ८.९.। इति ॥

॥ सैषाच षष्ठी ॥

या वां शतं नियुतो याः सहस्रमिंद्रवायू विश्ववाराः सचंते।
आभिर्यातं सुविदत्राभिरर्वाक्पातं नरा प्रतिभृतस्य मध्वः ॥६॥
याः। वां। शतं। निऽयुतः। याः। सहस्रं। इंद्रवायू इति। विश्वऽवाराः। सचंते।
आ। आभिः। यातं। सुऽविदत्राभिः। अर्वाक्। पातं। नरा। प्रतिऽभृतस्य। मध्वः ॥६॥

हे इंद्रवायू या नियुतः शतं शतसंख्याकाः सत्यो वां युवां सचंते सेवंते। याश्च विश्ववारा विश्वैर्वरणीया नियुतः सहस्रं सहस्रसंख्याकाः सत्यो युवां सचंते सुविदत्राभिः शोभनधनप्रदाभिराभिर्नियुद्भिरर्वागस्मदभिमुखमायातं। आगच्छतं। हे नरा नेतारौ प्रतिभृतस्योत्तरवेदिं प्रति नीतस्य मध्वो मधुरस्य सोमस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ ईदृशं सोमं पातं। पिबतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अर्वंतो न श्रवसो भिक्षमाणा इंद्रवायू सुष्टुतिभिर्वसिष्ठाः ।
वाजयंतः स्ववसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥
अर्वंतः । न । श्रवसः । भिक्षमाणाः । इंद्रवायू इति । सुस्तुतिऽभिः । वसिष्ठाः ।
वाजऽयंतः । सु । अवसे । हुवेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥७॥

व्याख्यातेयं । अक्षरार्थस्तु । अश्वा इव हविषां वोढारोऽन्नं याचमाना बलं कामयमाना वसिष्ठा वयं शोभनरक्षणाय शोभनैः स्तोत्रैरिंद्रवायू आह्वयेमहीति ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥

आ वायो इति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वायव्यं । अनुक्रांतं च । आ वायो पंचेति ॥ शुनासीरीये पर्वणि वायोर्नियुत्वतो यागस्या वायो इत्यनुवाक्या । सूचितं च । आ वायो भूष शुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि दाश्वांसमच्छ । आ॰ २.२०. । इति ॥ नियुत्वद्वायुदेवताके पशावेषैव वपाया अनुवाक्या । आ॰ ३.८. ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्यैषैवाद्या । सूचितं च । समुद्रादूर्मिरित्याज्यमा वायो भूष शुचिपाः । आ॰ ८.९. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

आ वायो भूष शुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।
उपो ते अंधो मद्यमयामि यस्य देव दधिषे पूर्वपेयं ॥१॥
आ । वायो इति । भूष । शुचिऽपाः । उप । नः । सहस्रं । ते । निऽयुतः । विश्वऽवार ।
उपो इति । ते । अंधः । मद्यं । अयामि । यस्य । देव । दधिषे । पूर्वऽपेयं ॥१॥

हे शुचिपाः शुचेः शुद्धस्य सोमस्य पातर्वायो नोऽस्माकमुप समीप आभूष । आगच्छ ॥ भू प्राप्तावित्यस्यैतद्रूपं ॥ हे विश्ववार विश्वैर्वरणीय ते तव वाहनभूता नियुतो वडवाः सहस्रं सहस्रसंख्याका विद्यंते । यत एवमतः शीघ्रमागच्छ । ते तव मद्यं मदकरं सोमलक्षणमंधोऽन्नमुपो उप उ उपायामि । उपयतं पात्रे गृहीतमासीत् । हे देव वायो यस्य सोमस्य पूर्वपेयं प्रथमपानं दधिषे दधासि धारयसि । ऐंद्रवायवग्रहे प्रथमे वषट्कारे केवलाय वायवे हूयते द्वितीये त्विंद्रवायुभ्यामिति वायोः प्रथमपानं । तादृशमंध उपायामीत्यन्वयः ॥

प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्य प्र सोतेत्याद्या । सूचितं च । प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्याद्ये वायव इंद्रमादनासः । आ॰ ८.९. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्थात्सोममिंद्राय वायवे पिबध्यै ।

प्र यद्वां मध्वो अग्रियं भरंत्यध्वर्यवो देवयंतः शचीभिः ॥२॥

प्र । सोता । जीरः । अध्वरेषु । अस्थात् । सोमं । इंद्राय । वायवे । पिबध्यै ।

प्र । यत् । वां । मध्वः । अग्रियं । भरंति । अध्वर्यवः । देवऽयंतः । शचीभिः ॥२॥

जीरः क्षिप्रकारी सोताभिषोताध्वर्युरिंद्राय वायवे च पिबध्यै पानार्थमध्वरेषु यागेषु सोमं प्रास्थात् । प्रातिष्ठिपत् । पुरस्तादुत्तरवेदिं प्रापितवान् । हे इंद्रवायू यत् येषु यज्ञेषु मध्वः सोमस्याग्रियमग्रभवं प्रथमभागं देवयंतो देवकामा अध्वर्यवः शचीभिः कर्मभिरभिषवादिलक्षणैर्वां युवयोरर्थं प्र भरंति प्रकर्षेण भरंति संपादयंति तेष्वध्वरेष्वित्यन्वयः ॥

शुनासीरीये पर्वणि नियुत्वद्वायोर्यागस्य प्र याभिरिति याज्या । सूचितं च । प्र याभिर्यासि दाश्वांसमच्छा स त्वं नो देव मनसा । आ॰ २.२०. । इति ॥ तद्देवत्ये पशावेषैव पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचितं च । प्र याभिर्यासि दाश्वांसमच्छा नो नियुद्भिः शतिनीभिः । आ॰ ३.८. । इति ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्र एषैव वायवतृचस्य तृतीया । सूचितं च । आ वायो भूष शुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि दाश्वांसमच्छा । आ॰ ८.९. । इति ॥

॥ सैषात्र तृतीया ॥

प्र याभिर्यासि दाश्वांसमच्छा नियुद्भिर्वायविष्टये दुरोणे ।

नि नो रयिं सुभोजसं युवस्व नि वीरं गव्यमश्व्यं च राधः ॥३॥

प्र । याभिः । यासि । दाश्वांसं । अच्छ । नियुत्ऽभिः । वायो इति । इष्टये । दुरोणे ।

नि । नः । रयिं । सुऽभोजसं । युवस्व । नि । वीरं । गव्यं । अश्व्यं । च । राधः ॥३॥

हे वायो दुरोणे यज्ञगृहे स्थितं दाश्वांसं हविषां दातारं यजमानमिष्टये यागाय याभिर्नियुद्भिर्वडवाभिरच्छ यासि अभिगच्छसि ताभिरस्मान्प्रत्यागच्छेति शेषः ।

आगत्य च नोऽस्मभ्यं सुभोजसं शोभनान्नयुक्तं रयिं धनं नि युवस्व। नितरां मिश्रय। प्रयच्छ। तथा वीरं पुत्रं गव्यं गोसंघमश्व्यमश्वसंघमेतदुभयात्मकं राधो धनं च नि युवस्व। प्रयच्छ॥

प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्य ये वायव इंद्रेति द्वितीया। सूत्रितं च। ये वायव इंद्रमादनासो या वां शतं नियुतो याः सहस्रं। आ० ८.९.। इति॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

ये वायव इंद्रमादनास आदेवासो नितोशनासो अर्यः।

घ्नंतो वृत्राणि सूरिभिः ष्याम सासह्वांसो युधा नृभिरमित्रान् ॥४॥

ये। वायवे। इंद्रऽमादनासः। आऽदेवासः। निऽतोशनासः। अर्यः।

घ्नंतः। वृत्राणि। सूरिऽभिः। स्याम। ससह्वांसः। युधा। नृऽभिः। अमित्रान् ॥४॥

ये सूरयः स्तोतार इंद्रमादनासः स्तोत्रैरिंद्रस्य तर्पयितारः। तथा वायवे वायोश्च मादनास्तर्पका भवंति। ये चादेवासो जागतैरुपेता अत एवार्योऽरेः शत्रोर्नितोशनासो निहंतारः तैरस्मदीयैः सूरिभिः स्तोतृभिर्वृत्राणि शत्रून् घ्नंतो हिंसंतः स्याम। भवेम। किं कुर्वंतः। अमित्रान् शत्रुभटान् नृभिरस्मदीयैः पुरुषैर्युधा युद्धैभिः ससह्वांसोऽभिभवंतः॥

नियुत्वद्वायुदेवताके पशावा नो नियुद्भिरिति हविषोऽनुवाक्या। सूत्रितं च। आ नो नियुद्भिः शतिनीभिरध्वरं पीवोअन्नान्रयिवृधः सुमेधाः। आ० ३.८.। इति॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्यैषैव तृतीया। सूत्रितं च। आ नो नियुद्भिः शतिनीभिरध्वरं प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्थात्। आ० ८.९.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते पंचमी ॥

आ नो नियुद्भिः शतिनीभिरध्वरं सहस्रिणीभिरुप याहि यज्ञं।

वायो अस्मिन्त्सवने मादयस्व यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

आ। नः। नियुत्ऽभिः। शतिनीभिः। अध्वरं। सहस्रिणीभिः। उप। याहि। यज्ञं।

वायो इति। अस्मिन्। सवने। मादयस्व। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥५॥

हे वायो नोऽस्माकमध्वरं हिंसारहितं यज्ञं शतिनीभिः शतसंख्यावतीभिः

सहस्रिणीभिः सहस्रसंख्यावतीभिश्च नियुद्भिर्वडवाभिरुपायाहि । उपागच्छ । तदनंतरमस्मिन् सवने प्रातःसवने मादयस्व । सोमेन तृप्यस्व । अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे चतुर्दशो वर्गः ॥

शुचिं न्वित्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्राग्नं । अनुक्रम्यते हि । शुचिं न्वष्टावैंद्राग्नं त्विति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ ऐंद्राग्नस्य पशोर्वपायाः शुचिमित्येषा याज्या । सूचितं च । शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्या गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः । आ॰ ३.७. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्येंद्राग्नी वृत्रहणा जुषेथां ।
उभा हि वां सुहवा जोहवीमि ता वाजं सद्य उशते धेष्ठा ॥१॥

शुचिं । नु । स्तोमं । नवऽजातं । अद्य । इंद्राग्नी इति । वृत्रऽहना । जुषेथां ।
उभा । हि । वां । सुऽहवा । जोहवीमि । ता । वाजं । सद्यः । उशते । धेष्ठा ॥१॥

हे वृत्रहणा वृत्राणां शत्रूणां हंताराविंद्राग्नी शुचिं शुद्धं निरवद्यं नवजातमिदानीमुत्पन्नं स्तोममस्मदीयं स्तोत्रमद्यास्मिन्काले नु क्षिप्रं जुषेथां । सेवेथां । हि यस्मात्सुहवा सुखमाह्वातुं शक्यावुभोभौ वां युवां जोहवीमि पुनः पुनराह्वयामि अत आगत्य सेवेथामित्यर्थः । किंच ता तौ तथाविधौ युवामुशते कामयमानाय यजमानाय वाजमन्नं बलं वा सद्यस्तदानीमेव शीघ्रं धेष्ठा धातृतमौ भवतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता सानसी शवसाना हि भूतं साकंवृधा शवसा शूशुवांसा ।
क्षयंतौ रायो यवसस्य भूरेः पृंक्तं वाजस्य स्थविरस्य घृष्वेः ॥२॥

ता । सानसी इति । शवसाना । हि । भूतं । साकंऽवृधा । शवसा । शूशुऽवांसा ।
क्षयंतौ । रायः । यवसस्य । भूरेः । पृंक्तं । वाजस्य । स्थविरस्य । घृष्वेः ॥२॥

हे इंद्राग्नी ता तौ तादृशौ सानसी सर्वैः संभजनीयौ युवां शवसाना । शवो बलं । तद्वदाचरंतौ हि खलु भूतं । बलमिव शत्रूणां भंजकावास्तामित्यर्थः । कीदृशौ संतौ । साकंवृधा सह प्रवृद्धौ शवसा बलेन शूशुवांसा वर्धमानौ तथा रायो धनस्य भूरेर्बहुलस्य यवसस्यान्नस्य क्षयंतावीश्वरौ । एवंविधौ युवं युवां

स्थविरस्य स्थूलस्य घृष्वेः शत्रूणां घर्षकस्य वाजस्यान्नस्य ॥ क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ ईहशमन्नं पृंक्तं । संयोजयतं । अस्मभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गुर्धीभिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः ।
अर्वंतो न काष्ठां नक्षमाणा इंद्राग्नी जोहुवतो नरस्ते ॥३॥

उपो इति । ह । यत् । विदथं । वाजिनः । गुः । धीभिः । विप्राः । प्रऽमतिं । इच्छमानाः ।
अर्वंतः । न । काष्ठां । नक्षमाणाः । इंद्राग्नी इति । जोहुवतः । नरः । ते ॥३॥

वाजिनो हविष्मंतो विप्रा मेधाविनः प्रमतिं प्रकृष्टां मतिमिंद्राग्न्योरनुग्रहबुद्धिमिच्छमाना आत्मन इच्छंतो यत् ये यजमाना विदथं । विदंति जानंति देवांस्तत्र यष्टव्यत्वेनेति विदथो यज्ञः । तं धीभिः कर्मभिर्बुद्धिभिर्वोपो गुः । उपगच्छंति । उ इति पूरकः । ते नरः कर्मणां नेतारो जना अर्वंतो न काष्ठां यथाश्वाः शीघ्रं युद्धभूमिं व्याप्नुवंति तथा नक्षमाणा ऐंद्राग्नानि कर्माणि व्याप्नुवंत इंद्राग्नी इंद्रमग्निं च जोहुवतः । पुनः पुनराह्वयंतो भवंति ॥

अमावास्यायामैंद्राग्नस्य हविषो गीर्भिरित्येषा याज्या । सूचितं च । इंद्राग्नी अवसा गतं गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः । आ॰ २. ६. । इति ॥ ऐंद्राग्ने पशौ पुरोडाशस्यैषैव याज्या । सूत्रं तूदाहृतं ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमान ईट्टे रयिं यशसं पूर्वभाजं ।
इंद्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा प्र नो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः ॥४॥

गीःऽभिः । विप्रः । प्रऽमतिं । इच्छमानः । ईट्टे । रयिं । यशसं । पूर्वऽभाजं ।
इंद्राग्नी इति । वृत्रऽहना । सुऽवज्रा । प्र । नः । नव्येभिः । तिरतं । देष्णैः ॥४॥

हे इंद्राग्नी प्रमतिं युवयोरनुग्रहबुद्धिमिच्छमान इच्छन् विप्रो मेधावी वसिष्ठो यशसं यशसा युक्तं पूर्वभाजं पूर्वमेव संभजनीयं रयिं धनमुद्दिश्य गीर्भिः स्तुतिभिरीट्टे । युवां स्तौति । हे वृत्रहणा वृत्रस्य हंतारौ सुवज्रा शोभनायुधाविंद्राग्नी नव्येभिर्नवतरैः प्रशस्तैर्देष्णैर्दातव्यैर्धनैर्नोऽस्मान् प्रतिरतं । प्रवर्धयतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सं यन्मही मिथती स्पर्धमाने तनूरुचा शूरसाता यतैते ।
अदेवयुं विदथे देवयुभिः सत्रा हतं सोमसुता जनेन ॥५॥

सं। यत्। मही इति। मिथती इति। स्पर्धमाने इति। तनूऽरुचा। शूरऽसाता। यतैते इति।
अदेवऽयुं। विदथे। देवयुऽभिः। सत्रा। हतं। सोमऽसुता। जनेन ॥५॥

मही महत्यौ मिथती परस्परं हिंसंत्यौ। यद्वा मेथतिराक्रोशकर्मा। परस्परमाक्रोशंत्यौ स्पर्धमाने स्पर्धां कुर्वंत्यौ तनूरुचा - - - हतं। हिंस्तं। तथा सोमसुता सोममभिषुखता जनेन यजमानसंघेनासोमसुतं जनं हिंस्तं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इमामु षु सोमसुतिमुप न एंद्राग्नी सौमनसाय यातं ।
नू चिद्धि परिमम्नाथे अस्माना वां शश्वद्भिर्ववृतीय वाजैः ॥६॥

इमां। ऊं इति। सु। सोमऽसुतिं। उप। नः। आ। इंद्राग्नी इति। सौमनसाय। यातं।
नु। चित्। हि। परिमम्नाथे इति परिऽमम्नाथे। अस्मान्। आ। वां। शश्वत्ऽभिः।
ववृतीय। वाजैः ॥६॥

हे इंद्राग्नी इमामु इमामेव नोऽस्मदीयां सोमसुतिं सोमाभिषवक्रियां सौमनसाय सुमनसो भावाय सु सुष्ठूपयातं। उपागच्छतं। अपि च युवामस्मान् परित्यज्य नू चित् नैव मम्नाथे। अन्यान् न मन्येथे। अस्मानेव सर्वदा बुध्येथे। हि यस्मादेवं तस्माद्वां युवां शश्वद्भिर्बहुभिर्वाजैरन्नैर्हविर्लक्षणैरावव‍ृतीय। आवर्तयामि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सो अग्न एना नमसा समिद्धोऽच्छा मित्रं वरुणमिंद्रं वोचेः ।
यत्सीमागश्चकृमा तत्सु मृळ तदर्यमादितिः शिश्रथंतु ॥७॥

सः। अग्ने। एना। नमसा। संऽइद्धः। अच्छ। मित्रं। वरुणं। इंद्रं। वोचेः।
यत्। सीं। आगः। चकृम। तत्। सु। मृळ। तत्। अर्यमा। अदितिः। शिश्रथंतु ॥७॥

हे अग्ने स त्वमेनेनेन नमसान्नेनास्मदीयेन हविषा समिद्धः संदीप्तः सन् मित्रं वरुणमिंद्रं चाच्छ वोचेः । अभिब्रूयाः । अयमस्मदीयो रक्षणीय इति कथय । वयं यदागोऽपराधं । सीमिति परिग्रहार्थीयः । सीं सर्वतो वाङ्मनःकायैश्चकृम कृतवंतो वयं तत्तस्मादागसः सु मृळ । अस्मान् सुष्ठु रक्ष । तच्चागोऽर्यमादितिर्मित्रादयश्च शिश्रथंतु । अस्मत्तो वियोजयंतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

एता अग्न आशुषाणास इष्टीर्युवोः सचाभ्यश्याम वाजान् ।
मेंद्रो नो विष्णुर्मरुतः परि ख्यन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥८॥

एताः । अग्ने । आशुषाणासः । इष्टीः । युवोः । सचा । अभि । अश्याम । वाजान् ।
मा । इंद्रः । नः । विष्णुः । मरुतः । परि । ख्यन् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥८॥

हे अग्ने । उपलक्षणमेतत् । हे इंद्राग्नी एता इष्टीरिमान्यज्ञानाशुषाणास आशु शीघ्रं संभजमाना वयं युवोर्युवयोः स्वभूतान्वाजानन्नानि सचा सह युगपदेवाभ्यश्याम । अभिप्राप्नुयाम । अपि चेंद्रो विष्णुर्मरुतश्च नोऽस्मान् मा परि ख्यन् । अस्मान्परित्यज्यान्यान् मा द्राक्षुः । सर्वदास्मानेव पश्यंतु । अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे षोडशो वर्गः ॥

इयं वामिति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमैंद्राग्नं । द्वादश्यनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । इयं वां द्वादश गायत्रमंत्यानुष्टुबिति ॥ ज्योतिष्टोमे प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र आदितो नवर्चः शस्यंते । सूत्र्यते हि । इयं वामस्य मन्मन इति नव । आ॰ ५.१०.। इति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु स्तोमेषु वृद्धावच्छावाकस्य प्रातःसवन इदं सूक्तमावापार्थमुत्तमावर्जं । सूचितं च । इयं वामस्य मन्मन इत्येकादश । आ॰ ७.५.। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने तस्यैवाद्यस्तृचः । सूचितं च । इयं वामस्य मन्मन इंद्राग्नी युवामिमे । आ॰ ७.२.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इयं वामस्य मन्मन इंद्राग्नी पूर्व्यस्तुतिः । अभ्राद्वृष्टिरिवाजनि ॥१॥

इयं । वां । अस्य । मन्मनः । इंद्राग्नी इति । पूर्व्यऽस्तुतिः । अभ्रात् । वृष्टिःऽइव । अजनि ॥१॥

हे इंद्राग्नी इयं पूर्व्यस्तुतिः पूर्व्या मुख्या स्तुतिरस्य मन्मन स्तोतुरस्माद्वसिष्ठाद्वां

युवाभ्यां युवयोरर्थमभ्रान्मेघाद्वृष्टिरिव बह्वी सत्यजनि। प्रादुर्भूता। तां शृणुतमित्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शृणुतं जरितुर्हवमिंद्राग्नी वनतं गिरः। ईशाना पिप्यतं धियः ॥२॥

शृणुतं। जरितुः। हवं। इंद्राग्नी इति। वनतं। गिरः। ईशाना। पिप्यतं। धियः ॥२॥

हे इंद्राग्नी जरितुः स्तोतुर्हवमाह्वानं युवां शृणुतं। श्रुत्वा च गिरस्तदीयाः स्तुतीर्वनतं। संभजतं। तथेशानेश्वरौ युवां धियोऽनुष्ठितानि कर्माणि पिप्यतं। तत्स्थैः फलैः पूरयतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मा पापत्वाय नो नरेंद्राग्नी माभिशस्तये। मा नो रीरधतं निदे ॥३॥

मा। पापऽत्वाय। नः। नरा। इंद्राग्नी इति। मा। अभिऽशस्तये। मा। नः। रीरधतं। निदे ॥३॥

हे नरा नेताराविंद्राग्नी नोऽस्मान् पापत्वाय हीनभावाय मा रीरधतं। तथाभिशस्तये शत्रुभिः कृतायाभिशंसनाय मा रीरधतं। तथा निदे निंदकाय जनाय नोऽस्मान् मा रीरधतं। मा वशीकुरुतं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकस्येंद्रे अग्नेत्ययं षडहस्तोत्रियसंज्ञकस्तृचः। सूचितं च। इंद्रे अग्ना नमो बृहत्ता हुवे ययोरिदं। आ॰ ७.२.। इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

इंद्रे अग्ना नमो बृहत्सुवृक्तिमेरयामहे। धिया धेना अवस्यवः ॥४॥

इंद्रे। अग्ना। नमः। बृहत्। सुऽवृक्तिं। आ। ईरयामहे। धिया। धेनाः। अवस्यवः ॥४॥

अवस्यवो रक्षणकामा वयमिंद्रे देवेऽग्नावग्नौ च बृहद्बृंहणं वर्धकं नमो हविर्लक्षणमन्नं सुवृक्तिं सुप्रवृत्तां स्तुतिं चेरयामहे। अभिप्रेरयामः। तथा धिया कर्मणा युक्ता धेनाः। वाङ्नामैतत्। अप्रगीताः स्तुतिवाचश्चाभिप्रेरयामः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता हि शश्वंत ईळत इत्था विप्रास ऊतये। सबाधो वाजसातये ॥५॥

ता। हि। शश्वंतः। ईळते। इत्था। विप्रासः। ऊतये। सऽबाधः। वाजऽसातये ॥५॥

ता हि तौ खल्विंद्राग्नी शश्वंतो बहवो विप्रासो मेधाविनो जना ऊतये रक्षणायेत्थेत्थमनेन प्रकारेणेळते। स्तुवंति। तथा सबाधः समानं बाधमानाः परस्परं बाध्यमाना जना वाजसातयेऽन्नलाभाय तावेवेंद्राग्नी ईळते। स्तुवंति। यद्वा वाजसातिरिति संग्रामनाम। संग्रामार्थं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ता वां गीर्भिर्विपन्यवः प्रयस्वंतो हवामहे। मेधसाता सनिष्यवः ॥६॥

ता। वां। गीःऽभिः। विपन्यवः। प्रयस्वंतः। हवामहे। मेधऽसाता। सनिष्यवः ॥६॥

विपन्यवः स्तोत्रमिच्छंतः प्रयस्वंतो हविर्लक्षणेनान्नेनोपेताः सनिष्यवः सनि धनमात्मन इच्छंतो वयं मेधसाता मेधानां यागानां सातौ संभजने निमित्तभूते सति हे इंद्राग्नी ता तौ वां युवां गीर्भिः स्तुतिभिर्हवामहे। आह्वयामहे ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः ॥

अमावास्यायामैंद्राग्नस्य हविष इंद्राग्नी अवसेत्यनुवाक्या। सूचितं च। इंद्राग्नी अवसा गतं गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः। आ० २. ६.। इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

इंद्राग्नी अवसा गतमस्मभ्यं चर्षणीसहा। मा नो दुःशंस ईशत ॥७॥

इंद्राग्नी इति। अवसा। आ। गतं। अस्मभ्यं। चर्षणिऽसहा। मा। नः। दुःऽशंसः। ईशत ॥७॥

हे चर्षणीसहा चर्षणीनां मनुष्याणां शत्रुभूतानामभिभवितारौ हे इंद्राग्नी अस्मभ्यं स्तोतृभ्यो देयेनावसान्नेन सहागतं। आगच्छतं। दुःशंसो दुष्टाभिशंसनः पारुष्यवादी शत्रुश्च नोऽस्मान्मेशत। ईशिष्ट। अस्मान्बाधितुं मा शक्नोतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मा कस्य नो अररुषो धूर्तिः प्र णङ्मर्त्यस्य। इंद्राग्नी शर्म यच्छतं ॥८॥

मा। कस्य। नः। अररुषः। धूर्तिः। प्र। नक्। मर्त्यस्य। इंद्राग्नी। शर्म। यच्छतं ॥८॥

हे इंद्राग्नी कस्य कस्य चिदप्यररुषोऽरेर्मर्त्यस्य मनुष्यस्य संबंधिनी धूर्तिर्हिंसा नोऽस्मान्मा प्रणक्। मा प्राप्नोतु। शर्म सुखं चास्मभ्यं प्रयच्छतं। दत्तं ॥

॥ अथ नवमी ॥

गोमद्धिरण्यवद्वसु यद्वामश्वावदीमहे । इंद्राग्नी तद्वनेमहि ॥९॥

गोऽमत् । हिरण्यऽवत् । वसु । यत् । वां । अश्वऽवत् । ईमहे । इंद्राग्नी इति । तत् । वनेमहि ॥९॥

हे इंद्राग्नी गोमद्गोभिर्युक्तं हिरण्यवद्धिरण्यैः सुवर्णैर्युक्तमश्वावदश्वैश्चोपेतं यद्वसु वां युवामीमहे याचामहे तद्वसु युवयोः प्रसादाद्वयं वनेमहि । संभजेमहि ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे यत्सोम आ सुत इत्यारंभणीयाहर्गणेषु च द्वितीयादिष्वहःस्वेषा प्रातःसवने तेनैव शंसनीया । सूचितं च । यत्सोम आ सुते नर इत्यारंभणीयाः शस्त्वा । आ॰ ७.२. । इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

यत्सोम आ सुते नर इंद्राग्नी अजोहवुः । सप्तीवंता सपर्यवः ॥१०॥

यत् । सोमे । आ । सुते । नरः । इंद्राग्नी इति । अजोहवुः । सप्तिऽवंता । सपर्यवः ॥१०॥

सोमे सुतेऽभिषुते सति नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजः सपर्यवः परिचरणकामाः संतः सप्तीवंता प्रशस्ताश्वाविंद्राग्नी इंद्रमग्निं च यद्यदाजोहवुः अभिह्वयंते तदा युवामागच्छतमिति शेषः ॥

॥ अथैकादशी ॥

उक्थेभिर्वृत्रहंतमा या मंदाना चिदा गिरा । आंगूषैराविवासतः ॥११॥

उक्थेभिः । वृत्रहन्ऽतमा । या । मंदाना । चित् । आ । गिरा । आंगूषैः । आऽविवासतः ॥११॥

वृत्रहंतमा वृत्राणामावरकाणां हंतृतमौ मंदाना मोदमानौ या याविंद्राग्नी उक्थेभिः शस्त्रैर्गिरा च स्तुत्या चाविवासतः परिचर्येते ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ आंगूषैराघोषैरन्यैश्च स्तोत्रैर्यावाविवासतः परिचर्येते तौ युवामागच्छतमिति शेषः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ताविद्दुःशंसं मर्त्यं दुर्विद्वांसं रक्षस्विनं ।
आभोगं हन्मना हतमुदधिं हन्मना हतं ॥१२॥

तौ । इत् । दुःऽशंसं । मर्त्यं । दुःऽविद्वांसं । रक्षस्विनं ।
आऽभोगं । हन्मना । हतं । उदऽधिं । हन्मना । हतं ॥१२॥

हे इंद्राग्नी तौ युवां दुःशंसं दुष्टाभिशंसनं दुर्विद्वांसं दुर्विज्ञानं रक्षस्विनं बलवंतमाभोगमाहृत्यास्मत्तोऽपहृत्य भोक्तारं मर्त्यं मनुष्यं शत्रुं हन्मना हननसाधनेनायुधेन हतं । हिंस्तं । उक्तमेवार्थं दृष्टांतेन दृढयति । उदधिं । लुप्तोपममेतत् । उदधानं कुंभमिव । यथा कुंभोऽनायासेन भिद्यत एवमनायासेनैव शत्रुमायुधेन युवां हिंस्तं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

प्र क्षोदसेति षडृचं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं सरस्वतीदेवताकं । तृतीया तु सरस्वद्देवताका । अनुक्रम्यते च । प्र क्षोदसा षट् सारस्वतं तु तृतीया सरस्वत इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र क्षोदसा धायसा सस्र एषेति प्रउगं । आ॰ ८.९. । इति ॥ सारस्वते पशौ प्र क्षोदसेति वपाया याज्या । सूचितं च । प्र क्षोदसा धायसा सस्र एषा पावीरवी कन्या चित्रायुः । आ॰ ३.७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र क्षोदसा धायसा सस्र एषा सरस्वती धरुणमायसी पूः ।
प्रबाबधाना रथ्येव याति विश्वा अपो महिना सिंधुरन्याः ॥१॥

प्र । क्षोदसा । धायसा । सस्रे । एषा । सरस्वती । धरुणं । आयसी । पूः ।
प्रऽबाबधाना । रथ्याऽइव । याति । विश्वाः । अपः । महिना । सिंधुः । अन्याः ॥१॥

सरस्वत्या एषा नदीवन्निगमा । एषा दृश्यमाना नदीरूपा सरस्वत्यायस्ययसा निर्मिता पूः पुरीव धरुणं ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ धरुणा धारयित्री धायसा धारकेण क्षोदसोदकेन प्रसस्रे । प्रधावति । शीघ्रं गच्छति । सिंधुः स्यंदनशीला नदीरूपा सान्या विश्वाः सर्वा अप आपगा महिना महिम्ना प्रबाबधाना भृशं बाधमाना रथ्येव प्रतोलीव विस्तीर्णा सती याति । गच्छति । यद्वा रथ्येव रथिनेव यथा रथी रथेन मार्गस्थं तरुगुल्मादिकं चूर्णीकृत्य गच्छति तद्वत् स्वकीयेन वेगेन सर्वं संपिंषती गच्छतीत्यर्थः ॥

सारस्वत एव पशौ वपाया एकाचेतदित्यनुवाक्या । सूचितं च । एकाचेतत्सरस्वती नदीनामुत स्या नः सरस्वती जुषाणा । आ॰ ३.७. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

एकाचेतत्सरस्वती नदीनां शुचिर्यती गिरिभ्य आ समुद्रात्।

रायश्चेतंती भुवनस्य भूरेर्घृतं पयो दुदुहे नाहुषाय ॥२॥

एका। अचेतत्। सरस्वती। नदीनां। शुचिः। यती। गिरिऽभ्यः। आ। समुद्रात्।

रायः। चेतंती। भुवनस्य। भूरेः। घृतं। पयः। दुदुहे। नाहुषाय ॥२॥

सहस्रवत्सरेण ऋतुना यक्ष्यमाणो नाहुषो नाम राजा सरस्वतीं नदीं प्रार्थयामास सा च तस्मै सहस्रसंवत्सरपर्याप्तं पयो घृतं च प्रददौ। अयमर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते। नदीनामन्यासां मध्ये शुचिः शुद्धा गिरिभ्यः सकाशादा समुद्रात्समुद्रपर्यंतं यती गच्छंत्येका सरस्वती नद्यचेतत्। नाहुषस्य प्रार्थनामज्ञासीत्। तथा भुवनस्य भूतजातस्य भूरेर्बहुलस्य रायो धनानि चेतंती प्रज्ञापयंती प्रयच्छंती नाहुषाय राज्ञे घृतं पयश्च सहस्रसंवत्सरऋतोः पर्याप्तं दुदुहे। दुग्धवती। दत्तवती॥

सरस्वद्देवताके पशौ स वावृध इति पुरोडाशस्य याज्या। सूचितं च। स वावृधे नर्यो योषणासु यस्य व्रतं पशवो यंति सर्वे। आ॰ ३.८.। इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

स वावृधे नर्यो योषणासु वृषा शिशुर्वृषभो यज्ञियासु।

स वाजिनं मघवद्भ्यो दधाति वि सातये तन्वं मामृजीत ॥३॥

सः। ववृधे। नर्यः। योषणासु। वृषा। शिशुः। वृषभः। यज्ञियासु।

सः। वाजिनं। मघवत्ऽभ्यः। दधाति। वि। सातये। तन्वं। ममृजीत ॥३॥

मध्यस्थानो वायुः सरस्वान्। नर्यो नृभ्यो हितो वृषा सेचनसमर्थः शिशुरल्पः प्रादुर्भावसमयेऽल्पतया दृश्यमानो वृषभो वर्षिता। एवंभूतः स सरस्वान् यज्ञियासु यज्ञार्हासु योषणासु योषित्स्वात्मनः कलत्रभूतासु मध्यमस्थानास्वप्सु मध्ये ववृधे। वर्धते। स तादृशः सरस्वान् मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो यजमानेभ्यो वाजिनं बलिनं पुत्रं दधाति। ददाति। तथा सातये लाभार्थं तन्वं तेषां शरीरं विमामृजीत। विमार्ष्टि। लाभार्थं संस्करोतीत्यर्थः। यद्यप्येषा सरस्वतः स्तुतिस्तथापि सरस्वत्याः प्रीणनार्थं तत्सवनमिति छांदोमिके सारस्वते तृचेऽस्या उक्तो विनियोगो न विरुध्यते ॥

दशरात्रेऽष्टमेऽहनि प्रउग उत स्या न इति सारस्वतः सप्तमस्तृचः। सूचितं च। उत स्या नः सरस्वती जुषाणेति प्रउगं। आ° ८.१०.। इति ॥ सारस्वते पशौ पुरोडाशस्योत स्या न इत्यनुवाक्या। सूचितं च। उत स्या नः सरस्वती जुषाणा सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यः। आ° ३.७.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्थी ॥

उत स्या नः सरस्वती जुषाणोप श्रवत्सुभगा यज्ञे अस्मिन्।
मितज्ञुभिर्नमस्यैरियाना राया युजा चिदुत्तरा सखिभ्यः ॥४॥

उत। स्या। नः। सरस्वती। जुषाणा। उप। श्रवत्। सुऽभगा। यज्ञे। अस्मिन्।
मितज्ञुऽभिः। नमस्यैः। इयाना। राया। युजा। चित्। उत्ऽतरा। सखिऽभ्यः ॥४॥

उतापि च जुषाणा प्रीयमाणा सुभगा शोभनधना स्या सा सरस्वती नोऽस्माकमस्मिन्यज्ञ उपश्रवत्। अस्मदीयाः स्तुतीरुपशृणोतु। कीदृशी सा। मितज्ञुभिः प्रह्वैर्जानुभिर्नमस्यैर्नमस्कारैर्देवैरियानोपगम्यमाना। चिच्छब्दश्चार्थे। युजा नित्ययुक्तेन राया धनेन च संगता सखिभ्य उत्तरोत्कृष्टतरा। ईदृश्यस्मदीयाः स्तुतीरुपशृणोत्वित्यन्वयः ॥

पवित्रेष्ट्यां सारस्वतस्य हविष इमा जुह्वाना इति याज्या। सूचितं च। इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिर्दधिक्राव्णो अकारिषं। आ° २.१२.। इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिः प्रति स्तोमं सरस्वति जुषस्व।
तव शर्मन्प्रियतमे दधाना उप स्थेयाम शरणं न वृक्षं ॥५॥

इमा। जुह्वानाः। युष्मत्। आ। नमःऽभिः। प्रति। स्तोमं। सरस्वति। जुषस्व।
तव। शर्मन्। प्रियऽतमे। दधानाः। उप। स्थेयाम। शरणं। न। वृक्षं ॥५॥

हे सरस्वति इमेमान्यस्मदीयानि हवींषि जुह्वानास्तुभ्यं जुह्वतो वयं नमोभिस्त्वद्विषयैर्नमस्कारैर्युष्मत्त्वत्सकाशादा ॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ आददीमहि धनानीति शेषः। स्तोमं चास्मदीयं स्तोत्रं प्रतिजुषस्व। प्रतिसेवस्व। वयं च प्रियतमेऽतिशयेन प्रिये तव त्वदीये शर्मन् शर्मणि सुखे दधाना निधीयमानाः संतः शरणं न वृक्षमाश्रयभूतं वृक्षमिवोपस्थेयाम। त्वामुपतिष्ठेम। संगच्छेमहि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अयमु ते सरस्वति वसिष्ठो द्वारावृतस्य सुभगे व्यावः ।
वर्ध शुभ्रे स्तुवते रासि वाजान्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥
अयं । ऊं इति । ते । सरस्वति । वसिष्ठः । द्वारौ । ऋतस्य । सुऽभगे । वि । आवरित्यावः ।
वर्ध । शुभ्रे । स्तुवते । रासि । वाजान् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

हे सुभगे शोभनधने सरस्वति अयं वसिष्ठस्ते त्वां यंतुर्ऋतस्य यज्ञस्य संबंधिन्यौ द्वारौ पूर्वापरे व्यावः । विवृणोति । उ इति पूरकः । हे शुभ्रे शुभ्रवर्णे देवि वर्ध । वर्धस्व । तथा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय वाजानन्नानि रासि । प्रदेहि । अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः ॥

बृहदु गायिष इति षडृचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं । आद्या बृहती द्वितीया सतोबृहती तृतीया प्रस्तारपंक्तिः शिष्टास्तिस्रो गायत्र्यः । आद्यस्तृचः सरस्वतीदेवताकोऽंत्यश्च सरस्वद्देवताकः । तथा चानुक्रांतं । बृहदु प्रगाथः प्रस्तारपंक्तिः परास्तिस्रो गायत्र्यः सरस्वत इति ॥ पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्र आद्यः प्रगाथः सरस्वतस्तृचः । सूत्रितं च । बृहदु गायिष इति बार्हतं प्रउगं प्रगाथानेके । आ॰ ७. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

बृहदु गायिषे वचोऽसुर्या नदीनां ।
सरस्वतीमिन्महया सुवृक्तिभिः स्तोमैर्वसिष्ठ रोदसी ॥१॥
बृहत् । ऊं इति । गायिषे । वचः । असुर्या । नदीनां ।
सरस्वती । इत् । महय । सुवृक्तिऽभिः । स्तोमैः । वसिष्ठ । रोदसी इति ॥१॥

अनया ऋषिरात्मानं संबोध्य सरस्वत्याः स्तुतौ प्रेरयति । हे वसिष्ठ त्वं बृहदु बृहदेव महदेव वचः स्तोत्रं गायिषे । गायसि । किमर्थं । नदीनां मध्येऽसुर्या ॥ असुराशब्दाच्चतुर्थ्येकवचनस्य ड्यादेशः ॥ असुरायै बलवत्यै नदीरूपायै सरस्वत्यै । अस्याः प्रीणनार्थमित्यर्थः । तथा रोदसी द्यावापृथिव्योः स्थितां दिवि देवतारूपेण भूम्यां वाग्रूपेण निवसंती सरस्वतीमित् सरस्वतीमेव सुवृक्तिभिः सुष्ठु दोषवर्जितैः स्तोमैः स्तोत्रैर्महय । पूजय । सर्वदा सरस्वतीमेव स्तुहि नान्यां देवतामिति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उभे यत्ते महिना शुभ्रे अंधसी अधिक्षियंति पूरवः ।
सा नो बोध्यवित्री मरुत्सखा चोद राधो मघोनां ॥२॥

उभे इति । यत् । ते । महिना । शुभ्रे । अंधसी इति । अधिऽक्षियंति । पूरवः ।
सा । नः । बोधि । अवित्री । मरुत्ऽसखा । चोद । राधः । मघोनां ॥२॥

हे शुभ्रे शुभ्रवर्णे सरस्वति यत् यस्यास्ते तव महिना महिम्नोभे अंधसी उभयविधं दिव्यं पार्थिवं चान्नं ग्राम्यमारण्यं वा पूरवः पूरयितव्या मनुष्या अधिक्षियंति अधिगच्छंति सा त्वमवित्री रक्षित्री सती नोऽस्मान्बोधि । बुध्यस्व । अपि च मरुत्सखा । मरुतो माध्यमिका देवगणाः । ते सखायो यस्या माध्यमिकाया वाचस्तादृशी त्वं मघोनां हविर्लक्षणधनोपेतानामस्माकं राधो धनं चोद । प्रेरय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

भद्रमिद्भद्रा कृणवत्सरस्वत्यकवारी चेतति वाजिनीवती ।
गृणाना जमदग्निवत्स्तुवाना च वसिष्ठवत् ॥३॥

भद्रं । इत् । भद्रा । कृणवत् । सरस्वती । अकवऽअरी । चेतति । वाजिनीऽवती ।
गृणाना । जमदग्निऽवत् । स्तुवाना । च । वसिष्ठऽवत् ॥३॥

भद्रा कल्याणी भजनीया वा सरस्वती भद्रमिद्भद्रमेव कल्याणमेव कृणवत् । अस्माकं करोतु । तथाकवार्यकुत्सितगमना वाजिनीवत्यन्नवती चेतति । चेतयतु । अस्मान् प्रज्ञापयतु । यद्वा मदीयं स्तोत्रं चेतति । जानातु । तथा जमदग्निवत् जमदग्निना ऋषिणेव मया गृणाना स्तूयमाना वसिष्ठवत् ॥ अर्हार्थे वतिप्रत्ययः ॥ वसिष्ठार्हं वसिष्ठस्यानुरूपं स्तुवाना स्तूयमाना च भव ॥

सरस्वद्देवताके पशौ जनीयंत इति तिस्रः पुरोडाशहविषां क्रमेणानुवाक्या । सूत्रितं च । जनीयंतो न्वग्रव इति तिस्रो दिव्यं सुपर्णं वायसं बृहंतं । आ० ३.८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

जनीयंतो न्वग्रवः पुत्रीयंतः सुदानवः । सरस्वंतं हवामहे ॥४॥

जनिऽयंतः । नु । अग्रवः । पुत्रिऽयंतः । सुऽदानवः । सरस्वंतं । हवामहे ॥४॥

जनीयंतः । जायंत आस्वपत्यानीति जनयो जायाः । ता इच्छंतः पुत्रीयंतः पुत्रान्कामयमानाः सुदानवः शोभनदाना अग्रव उपगंतारो वयं नु अद्य सरस्वंतं देवं हवामहे । स्तुमहे । आह्वयामहे वा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ये ते॑ सरस्व ऊ॒र्मयो॒ मधु॑मंतो घृत॒श्चुतः॑ । तेभि॑र्नोऽवि॒ता भ॑व ॥५॥

ये । ते॒ । स॒र॒स्वः॒ । ऊ॒र्मयः॑ । मधु॑ऽमंतः । घृ॒त॒ऽश्चुतः॑ । तेभिः॑ । नः॒ । अ॒वि॒ता । भ॒व॒ ॥५॥

हे सरस्वः सरस्वन् देव ते त्वदीया य ऊर्मयो जलसंघा मधुमंतो रसवंतो घृतश्चुतो घृतस्य वृष्ट्युदकस्य क्षारिणो भवंति तेभिस्तैरूर्मिभिर्नोऽस्माकमविता रक्षिता भव ॥

अन्वारंभणीयायां सारस्वतयागस्य पीपिवांसमित्यनुवाक्या । सूचितं च । पीपिवांसं सरस्वतो दिव्यं सुपर्णं वायसं बृहंतं । आ॰ २.८. । इति ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

पी॒पि॒वांसं॒ सर॑स्वतः॒ स्तनं॒ यो वि॒श्वद॑र्शतः । भ॒क्षी॒महि॑ प्र॒जामिषं॑ ॥६॥

पी॒पि॒ऽवांसं॑ । सर॑स्वतः । स्तनं॑ । यः । वि॒श्वऽद॑र्शतः । भ॒क्षी॒महि॑ । प्र॒ऽजां । इषं॑ ॥६॥

पीपिवांसं प्रवृद्धं सरस्वतो देवस्य स्तनं शब्दायमानं स्तनवद्रसाधारं वा मेघं भक्षीमहि । भजेमहि । प्राप्नुयाम । यो विश्वदर्शतो विश्वैः सर्वैर्दर्शतो भवति दृश्यमानो भवति तं स्तनं मेघमित्यर्थः । तथा प्रजां पुत्रादिरूपामिषमन्नं च सरस्वतः प्रसादाद्भक्षीमहि ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे विंशो वर्गः ॥

यज्ञे दिव इति दशर्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं । प्रथमैंद्री तृतीयानवम्योरिंद्राब्रह्मणस्पती देवता दशम्या इंद्राबृहस्पती शिष्टानां तु बृहस्पतिः । तथा चानुक्रांतं । यज्ञे दशैंद्याद्यि बार्हस्पत्यमंत्यैंद्री च तृतीयानवम्यावैंद्राब्राह्मणस्पत्ये इति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने स्तोमवृद्धौ ब्राह्मणाच्छंसिन इदमुत्तरं च सूक्तमावापार्थं । सूचितं च । यज्ञे दिवः । आ॰ ७.९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य॒ज्ञे दि॒वो नृ॒षद॑ने पृथि॒व्या नरो॒ यत्र॑ देव॒यवो॒ मदं॑ति ।
इंद्रा॑य॒ यत्र॒ सव॑नानि सु॒न्वे गम॒न्मदा॑य प्रथ॒मं वय॑श्च ॥१॥

यज्ञे। दिवः। नृऽसदने। पृथिव्याः। नरः। यत्र। देवऽयवः। मदंति।
इंद्राय। यत्र। सवनानि। सुन्वे। गमत्। मदाय। प्रथमं। वयः। च ॥१॥

यत्र यस्मिन्यज्ञे देवयवो देवान्कामयमाना नरो नेतार ऋत्विजो मदंति हृष्यंति। यत्र यस्मिंश्च सवनान्यभिषोतव्याः सोमा इंद्रायेंद्रार्थं सुन्वेऽभिषूयंते पृथिव्याः संबंधिनि नृषदने नृणां नेतॄणां सदनभूते तस्मिन्यज्ञे प्रथमं सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं दिवो द्युलोकाद्गमत्। आगच्छतु। किमर्थं। मदाय मदार्थं। सोमं पातुमित्यर्थः। तथा वयश्च गंतारस्तदीया अश्वाश्च गमत्। आगच्छंतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ दैव्या वृणीमहेऽवांसि बृहस्पतिर्नो मह आ सखायः।
यथा भवेम मीळ्हुषे अनागा यो नो दाता परावतः पितेव ॥२॥
आ। दैव्या। वृणीमहे। अवांसि। बृहस्पतिः। नः। महे। आ। सखायः।
यथा। भवेम। मीळ्हुषे। अनागाः। यः। नः। दाता। पराऽवतः। पिताऽइव ॥२॥

हे सखायः समानख्यानाः स्तोतारो वयं दैव्या दैव्यानि देवसंबंधीन्यवांसि रक्षणान्यावृणीमहे। अभिभजामहे। प्रार्थयामहे। नोऽस्माकं हविर्बृहस्पतिर्बृहतां पालयिता देव आमहे। महतिर्दानार्थः। आमहते। आदत्ते ॥ लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥ यो बृहस्पतिः परावतो दूरदेशाद्धनान्याहृत्य पुत्रेभ्यः पितेव नोऽस्मभ्यं दाता भवति तस्मै मीळ्हुषे सेक्त्रे बृहस्पतयेऽनागा अनागस अनपराधा यथा वयं भवेम हे सखायस्तथा यूयं परिचरतेति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तमु ज्येष्ठं नमसा हविर्भिः सुशेवं ब्रह्मणस्पतिं गृणीषे।
इंद्रं श्लोको महि दैव्यः सिषक्तु यो ब्रह्मणो देवकृतस्य राजा ॥३॥
तं। ऊं इति। ज्येष्ठं। नमसा। हविःऽभिः। सुऽशेवं। ब्रह्मणः। पतिं। गृणीषे।
इंद्रं। श्लोकः। महि। दैव्यः। सिसक्तु। यः। ब्रह्मणः। देवऽकृतस्य। राजा ॥३॥

ज्येष्ठं प्रशस्यतमं सुशेवं सुसुखं ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिं पालयितारमेतत्संज्ञं तमु तमेव देवं नमसा नमस्कारेण हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिश्च सार्द्धं गृणीषे। गृणे। स्तुवे। अपि च महि महांतमिंद्रं दैव्यो देवार्हः श्लोकोऽस्मदीयः स्तावको मंत्रः

सिषक्तु । सेवतां । ब्रह्मणोऽन्नस्य मंत्रस्य वा देवकृतस्य देवैः स्तोतृभिः कृतस्य य इंद्रो ब्रह्मणस्पतिर्वा राजेश्वरो भवति तमिंद्रं तं ब्रह्मणस्पतिमिति संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स आ नो योनिं सदतु प्रेष्ठो बृहस्पतिर्विश्ववारो यो अस्ति ।
कामो रायः सुवीर्यस्य तं दात्पर्षन्नो अति सश्चतो अरिष्टान् ॥४॥

सः । आ । नः । योनिं । सदतु । प्रेष्ठः । बृहस्पतिः । विश्वऽवारः । यः । अस्ति ।
कामः । रायः । सुऽवीर्यस्य । तं । दात् । पर्षत् । नः । अति । सश्चतः । अरिष्टान् ॥४॥

प्रेष्ठः प्रियतमः स बृहस्पतिर्नोऽस्माकं योनिं स्थानं वेदिलक्षणमासदतु । आसीदतु । आगत्योपविशतु । यो बृहस्पतिर्विश्ववारो विश्वैर्वरणीयोऽस्ति भवति । अपि च रायो धनस्य सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य च यः कामोऽस्माकमभिलाषोऽस्ति तं काममस्मभ्यं दात् । ददातु । काम्यमानं प्रयच्छत्वित्यर्थः । तथा सश्चत उपद्रवैः संसक्तान्नोऽस्मानरिष्टानहिंसितान् कृत्वातिपर्षत् । अतिपारयति शत्रून् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तमा नो अर्कममृताय जुष्टमिमे धासुरमृतासः पुराजाः ।
शुचिक्रंदं यजतं पस्त्यानां बृहस्पतिमनर्वाणं हुवेम ॥५॥

तं । आ । नः । अर्कं । अमृताय । जुष्टं । इमे । धासुः । अमृतासः । पुराऽजाः ।
शुचिऽक्रंदं । यजतं । पस्त्यानां । बृहस्पतिं । अनर्वाणं । हुवेम ॥५॥

तं सर्वत्र भोक्तव्यतया प्रसिद्धममृतायामरणत्वाय जीवनाय जुष्टं पर्याप्तमर्कमर्चनसाधनमन्नं पुराजाः पुरा जाता इमेऽमृतासोऽमरणा देवा बृहस्पतेराज्ञया नोऽस्मभ्यमाधासुः । प्रदद्युः । वयं च शुचिक्रंदं शुद्धस्तोत्रं पस्त्यानां । पस्त्यमिति गृहनाम । तेन तद्वंतो लक्ष्यंते । गृहिणां यजतं यष्टव्यमनर्वाणमप्रत्यृतं केनाप्यप्रतिगतं बृहस्पतिं बृहतां पालकं देवं हुवेम । आह्वयाम । स्तुयेम वा ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तं शग्मासो अरुषासो अश्वा बृहस्पतिं सहवाहो वहंति ।
सहश्चिद्यस्य नीळवत्सधस्थं नभो न रूपमरुषं वसानाः ॥६॥

तं । शग्मासः । अरुषासः । अश्वाः । बृहस्पतिं । सहऽवाहः । वहंति ।

सहः । चित् । यस्य । नीळऽवत् । सधऽस्थं । नभः । न । रूपं । अरुषं । वसानाः ॥ ६ ॥

शग्मासः शग्माः सुखकराः शक्ता वारुषास आरोचमानाः सहवाहः संहत्य वाहका अश्वास्तं बृहस्पतिं वहंति । वहंतु । यस्य बृहस्पतेः सहश्चित् बलं च भवति । नीळवत् । नीळं निलयो निवासः । तद्युक्तं सधस्थं सहस्थानं च यस्य तं बृहस्पतिमित्यन्वयः । कीदृशा अश्वाः । नभो नादित्यमिवारुषमारोचमानं रूपं वसाना धारयंतः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स हि शुचिः शतपत्रः स शुंध्युर्हिरण्यवाशीरिषिरः स्वर्षाः ।

बृहस्पतिः स स्वावेश ऋष्वः पुरू सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः ॥ ७ ॥

सः । हि । शुचिः । शतऽपत्रः । सः । शुंध्युः । हिरण्यऽवाशीः । इषिरः । स्वःऽसाः ।

बृहस्पतिः । सः । सुऽआवेशः । ऋष्वः । पुरु । सखिऽभ्यः । आऽसुतिं । करिष्ठः ॥ ७ ॥

स हि स खलु बृहस्पतिः शुचिः शुद्धः शतपत्रो बहुविधवाहनः । स एव शुंध्युः सर्वेषां शोधयिता हिरण्यवाशीः । वाशीति वाङ्नाम । हितरमणीयवाक् । यद्वा वाशीभिस्तक्षताश्मन्मयीभिः । ऋग्वे० १०. १०१. ९. । इति निगमाद्वाश्यायुधं । स्वर्णमयायुध इषिरो गंताभ्येषणीयो वा स्वर्षाः स्वर्गस्य संभक्ता । यद्वा सरणशीलस्योदकस्य सनिता दाता स एव बृहस्पतिः स्वावेशः सुनिवास ऋष्वो दर्शनीयः । ईदृशो देवः सखिभ्यः स्तोतृभ्यः पुरु बहुलमासुतिमन्नं करिष्ठः कर्तृतमो दातृतमो भवति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

देवी देवस्य रोदसी जनित्री बृहस्पतिं वावृधतुर्महित्वा ।

दक्षाय्याय दक्षता सखायः करद्ब्रह्मणे सुतरा सुगाधा ॥ ८ ॥

देवी इति । देवस्य । रोदसी इति । जनित्री इति । बृहस्पतिं । ववृधतुः । महिऽत्वा ।

दक्षाय्याय । दक्षत । सखायः । करत् । ब्रह्मणे । सुऽतरा । सुऽगाधा ॥ ८ ॥

देवी देव्यौ दानादिगुणयुक्ते देवस्य बृहस्पतेर्जनित्री जनयित्र्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यौ महित्वा महत्त्वेन युक्तं बृहस्पतिं ववृधतुः । वर्धयामासतुः । हे सखायो

यूयमपि दक्षाय्याय वर्धनीयाय ॥ द्वितीयार्थे चतुर्थी ॥ वर्धनीयं तं बृहस्पतिं दक्षत। वर्धयत। स च बृहस्पतिर्ब्रह्मणे बृंहिताय प्रभूतायान्नाय तदर्थं सुतरा सुतरणानि सुखेन तरणीयानि सुगाधा सुखेनावगाहनीयान्युदकानि करत्। करोतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

इयं वां ब्रह्मणस्पते सुवृक्तिर्ब्रह्मेंद्राय वज्रिणे अकारि।
अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जजस्तमर्यो वनुषामरातीः ॥९॥
इयं। वां। ब्रह्मणः। पते। सुऽवृक्तिः। ब्रह्म। इंद्राय। वज्रिणे। अकारि।
अविष्टं। धियः। जिगृतं। पुरंऽधीः। जजस्तं। अर्यः। वनुषां। अरातीः ॥९॥

हे ब्रह्मणस्पते तुभ्यं वज्रिणे वज्रवत इंद्राय च वां युवाभ्यां ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ ब्रह्म मंत्ररूपेयं सुवृक्तिः सुप्रवृत्ता स्तुतिरकारि। मया कृताभूत्। तौ युवां धियोऽस्मदीयानि कर्माण्यविष्टं। रक्षतं। तथा पुरंधीः पुरुधीर्बह्वीः स्तुतीर्जिगृतं। निगिरतं। शृणुतमिति यावत्। अर्योऽरीरभिगंत्रीर्वनुषां संभक्तॄणामस्माकमरातीः शत्रुसेना जजस्तं। उपक्षपयतं ॥

तृतीयसवन उक्थ्ये ब्राह्मणाच्छंसिनो बृहस्पते युवमिति शस्त्रयाज्या। सूचितं च। बृहस्पते युवमिंद्रश्च वस्व इति याज्या। आ॰ ६.१। इति ॥ वाजपेयेऽतिरिक्तोक्थस्यैषेव परिधानीया। सूचितं च। बृहस्पते युवमिंद्रश्च वस्व इति परिधानीया। आ॰ ९.९। इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

बृहस्पते युवमिंद्रश्च वस्वो दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य।
धत्तं रयिं स्तुवते कीरये चिद्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥१०॥
बृहस्पते। युवं। इंद्रः। च। वस्वः। दिव्यस्य। ईशाथे इति। उत। पार्थिवस्य।
धत्तं। रयिं। स्तुवते। कीरये। चित्। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥१०॥

हे बृहस्पते त्वं चेंद्रश्च युवां दिव्यस्य दिवि भवस्य वस्वो वसुनो धनस्येशाथे। अतः कारणात् स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते कीरये। स्तोतृनामैतत्। स्तोत्रे रयिं धनं धत्तं। दत्तं। चिदिति पूरणः। अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः ॥

अध्वर्यव इति सप्तर्चं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं सप्तम्यैंद्राबार्हस्पत्या । तथा चानुक्रांतं । अध्वर्यवः सप्तोक्तदेवतांत्येति । पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अध्वर्यवोऽरुणं दुग्धमंशुं जुहोतन वृषभाय क्षितीनां ।
गौराद्वेदीयाँ अवपानमिंद्रो विश्वाहेद्याति सुतसोममिच्छन् ॥१॥
अध्वर्यवः । अरुणं । दुग्धं । अंशुं । जुहोतन । वृषभाय । क्षितीनां ।
गौरात् । वेदीयान् । अवऽपानं । इंद्रः । विश्वाहा । इत् । याति । सुतऽसोमं । इच्छन् ॥१॥

हे अध्वर्यवोऽध्वरस्य नेतार ऋत्विजः क्षितीनां जनानां मध्ये वृषभाय श्रेष्ठायेंद्रायारुणमारोचमानं दुग्धमभिषुतमंशुं सोमं जुहोतन । जुहुत । अवपानमवक्रम्य स्थितं दूरस्थं पातव्यं सोमं गौरात् गौरमृगादपि वेदीयानतिशयेन विद्वानिंद्रः सुतसोममभिषुतसोमं यजमानमिच्छन् अन्विच्छन् विश्वाहा विश्वान्यहानीदेव सर्वदैव याति । गच्छति । अतस्तस्मा इंद्राय सोमं जुहुतेत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्दधिषे प्रदिवि चार्वन्नं दिवेदिवे पीतिमिदस्य वक्षि ।
उत हृदोत मनसा जुषाण उशन्निंद्र प्रस्थितान्पाहि सोमान् ॥२॥
यत् । दधिषे । प्रऽदिवि । चारु । अन्नं । दिवेऽदिवे । पीतिं । इत् । अस्य । वक्षि ।
उत । हृदा । उत । मनसा । जुषाणः । उशन् । इंद्र । प्रऽस्थितान् । पाहि । सोमान् ॥२॥

हे इंद्र प्रदिवि प्रगतेषु दिवसेषु पूर्वस्मिन्काले चारु शोभनं यत्सोमलक्षणमन्नं दधिषे पानेनोदरे धारयसि अस्य सोमस्य पीतिमित् पानमेव दिवे दिवे प्रतिदिवसमिदानीमपि वक्षि । कामयसे ॥ वश कांतावित्यस्य सिपि शपो लुकि षत्वकत्वषत्वेष्वेतद्रूपं ॥ उतापि च हे इंद्र हृदा हृदयेन । उतशब्दश्चार्थे । मनसा च जुषाणः सेवमान उशन् अस्मान्कामयमानस्त्वं प्रस्थितान् पुरस्तान्नीतानुत्तरवेदिस्थान् सोमान्पाहि । पिब ॥

॥ अथ तृतीया ॥

जज्ञानः सोमं सहसे पपाथ प्र ते माता महिमानमुवाच ।
एंद्र पप्राथोर्वं१ तरिक्षं युधा देवेभ्यो वरिवश्चकर्थ ॥३॥

जज्ञानः । सोमं । सहसे । पपाथ । प्र । ते । माता । महिमानं । उवाच ।
आ । इंद्र । पप्रथ । उरु । अंतरिक्षं । युधा । देवेभ्यः । वरिवः । चकर्थ ॥३॥

हे इंद्र त्वं जज्ञानो जायमान एव सहसे बलाय सोमं पपाथ । पीतवानसि । ते तव महिमानं महत्त्वं माता त्वदीया जनन्यदितिः प्रोवाच । प्रोक्तवती । संवादसूक्तेऽयं पंथा इत्यादिके नही न्वस्य । ऋग्वे॰ ४. १८. ४. । इत्यर्धर्चादारभ्यादित्येंद्रमहत्त्वस्योक्तत्वात् । अतः कारणात् हे इंद्र त्वमुरु विस्तीर्णमंतरिक्षमापप्रथ । स्वतेजसापूरितवानसि । अपि च युधा युद्धेन देवेभ्यः स्तोतृभ्यो देवेभ्य एव वा वरिवो धनं चकर्थ । कृतवानसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यद्योधया महतो मन्यमानान्त्साक्षाम तान्बाहुभिः शाशदानान् ।
यद्वा नृभिर्वृत इंद्राभियुध्यास्तं त्वयाजिं सौश्रवसं जयेम ॥४॥

यत् । योधयाः । महतः । मन्यमानान् । साक्षाम । तान् । बाहुऽभिः । शाशदानान् ।
यत् । वा । नृऽभिः । वृतः । इंद्र । अभिऽयुध्याः । तं । त्वया । आजिं । सौश्रवसं । जयेम ॥४॥

हे इंद्र महतः प्रभूतान् मन्यमानाञ्छत्रून्यद्यदा योधयाः अस्माभिर्योधयेः । तैः सह योद्धुं बलं प्रयच्छेरित्यर्थः । तदानीं शासदानान् हिंसतस्ताञ्छत्रून्बाहुभिरायुधनिरपेक्षैर्हस्तैरेव त्वत्प्रसादात्साक्षाम । सहेम । अभिभवेम । यद्वा यदि वा हे इंद्र नृभिर्नेतृभिर्मरुद्भिर्वृतः परिवृतस्त्वमेवाभियुध्याः अस्मदीयाञ्छत्रूनभियुध्येश्च सौश्रवसं । श्रवोऽन्नं यशो वा । शोभनस्य श्रवसो हेतुं तमाजिं संग्रामं त्वया सहायेन वयं जयेम ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्रेंद्रस्य वोचं प्रथमा कृतानि प्र नूतना मघवा या चकार ।
यदेददेवीरसहिष्ट माया अथाभवत्केवल सोमो अस्य ॥५॥

प्र । इंद्रस्य । वोचं । प्रथमा । कृतानि । प्र । नूतना । मघऽवा । या । चकार ।
यदा । इत् । अदेवीः । असहिष्ट । मायाः । अथ । अभवत् । केवलः । सोमः । अस्य ॥५॥

इंद्रस्य कृतानि वीर्यकर्माणि प्रथमा प्रथमानि पुरातनानि प्रवोचं । प्रब्रवीमि । मघवा मघवानिंद्रो या यानि चकार कृतवान् नूतना नूतनान्यभिन-

वानि च तानि प्रवोचं। यदेत् यदेवादेवीरासुरीर्मायास्तैः कृतान्यसहिष्ट अभ्यभूत् अथानंतरमेवास्येंद्रस्य सोमः केवलोऽसाधारणोऽभवत्। तदाप्रभृत्येव सोमस्येंद्रस्य चासाधारणः संबंधो जात इत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तवेदं विश्वमभितः पशव्यं१ यत्पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य।
गवामसि गोपतिरेक इंद्र भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः ॥६॥

तव। इदं। विश्वं। अभितः। पशव्यं। यत्। पश्यसि। चक्षसा। सूर्यस्य।
गवां। असि। गोऽपतिः। एकः। इंद्र। भक्षीमहि। ते। प्रऽयतस्य। वस्वः ॥६॥

हे इंद्र पशव्यं। पशवो द्विविधा द्विपादश्चतुष्पादश्च। तेभ्यो हितमभितः सर्वतो विद्यमानमिदं विश्वं सर्वं जगत्तवेत् तवैव स्वभूतं। सूर्यस्य प्रेरकस्यादित्यस्य चक्षसा तेजसा यद्विश्वं पश्यसि त्वं प्रकाशयसि। अपि च हे इंद्र एक एव त्वं गोपतिरसि। न केवलमेकस्या एव गोपतिरपि तु सर्वासामित्याह। गवामिति। अतः कारणात्ते त्वया प्रयतस्य प्रत्तस्य॥ द्वितीयार्थे षष्ठी॥ प्रत्तं वस्वो धनं भक्षीमहि। भजेमहि॥

॥ अथ सप्तमी ॥

बृहस्पते युवमिंद्रश्च वस्वो दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य।
धत्तं रयिं स्तुवते कीरये चिद्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

बृहस्पते। युवं। इंद्रः। च। वस्वः। दिव्यस्य। ईशाथे इति। उत। पार्थिवस्य।
धत्तं। रयिं। स्तुवते। कीरये। चित्। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥७॥

व्याख्यातेयं। अक्षरार्थस्तु। हे बृहस्पते त्वं चेंद्रश्च युवां दिव्यस्य पार्थिवस्य चोभयविधस्य धनस्येश्वरौ भवथः। तौ युवां स्तुवते स्तोत्रे धनं दत्तमिति ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥

परो मात्रयेति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं। उरुं यज्ञायेत्याद्यास्तिस्र ऐंद्रावैष्णव्यः शिष्टाः केवलविष्णुदेवताकाः। तथा चानुक्रांतं। परो वैष्णवं तूरुमित्यैंद्र्यश्च तिस्र इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ विष्णुदेवताके पशौ परो मात्रयेति पुरोडाशस्य याज्या। सूचितं च। परो मात्रया तन्वा वृधानेरावती धेनुमती हि भूतं। आ° ३.८। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

परो मात्रया तन्वा वृधान न ते महित्वमन्वश्नुवंति ।
उभे ते विद्म रजसी पृथिव्या विष्णो देव त्वं परमस्य वित्से ॥१॥

परः । मात्रया । तन्वा । वृधान । न । ते । महिऽत्वं । अनु । अश्नुवंति ।
उभे इति । ते । विद्म । रजसी इति । पृथिव्याः । विष्णो इति । देव । त्वं । परमस्य । वित्से ॥१॥

पर इति सकारांतं परस्तादित्यस्यार्थे । परशब्दाच्छांदसोऽसिप्रत्ययः । परो दिवा पर एना पृथिव्या । ऋग्वे॰ १०. ८२. ५. । इति यथा । मात्रयेति व्यत्ययेन तृतीया । मात्रया परः परस्ताद्वर्तमानयापरिमितया तन्वा शरीरेण वृधान वर्धमान हे विष्णो ते तव महित्वं महत्त्वं नान्वश्नुवंति । नानुव्याप्नुवंति । त्रैविक्रमसमये यत्तव माहात्म्यं तत्सर्वैरपि जनैर्ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः । ते तवोभे रजसी उभौ लोकौ पृथिव्या आरभ्य पृथिवीमंतरिक्षं च विद्म । जानीमः । वयं चक्षुषोपलभामहे नान्यत् । हे देव द्योतमान विष्णो त्वमेव परमस्य स्वर्गादेरुत्कृष्टलोकस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ परमं लोकं वित्से । जानासि । अतस्तव महत्त्वं न केनापि व्याप्तुं शक्यमिति भावः ॥

पूर्वोक्त एव पशौ न ते विष्णो इति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । न ते विष्णो जायमानो न जातस्त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्यां । आ॰ ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

न ते विष्णो जायमानो न जातो देव महिम्नः परमंतमाप ।
उदस्तभ्ना नाकमृष्वं बृहंतं दाधर्थ प्राचीं ककुभं पृथिव्याः ॥२॥

न । ते । विष्णो इति । जायमानः । न । जातः । देव । महिम्नः । परं । अंतं । आप ।
उत् । अस्तभ्नाः । नाकं । ऋष्वं । बृहंतं । दाधर्थ । प्राचीं । ककुभं । पृथिव्याः ॥२॥

हे देव दानादिगुणयुक्त विष्णो ते तव महिम्नो महत्त्वस्य परं विप्रकृष्टमंतमवसानं जायमानः प्रादुर्भवन् जनो नाप । न प्राप्नोति । तथा जातः प्रादुर्भूतोऽपि जनो नैव प्राप्नोति । तव महत्त्वस्यावसानं नास्ति । अत एव सर्वैर्न ज्ञायत इति भावः । कोऽसौ महिमा तमाह । ऋष्वं दर्शनीयं बृहंतं महांतं नाकं द्युलोकमुदस्तभ्नाः । त्वमूर्द्ध्वमधारयः । यथाधो न पतति तथा । पृथिव्या भूमेः संबंधिनी

प्राचीं ककुभं च दाधर्थ । धारितवानसि । उपलक्षणमेतत् सर्वस्य भूतजातस्य । तथा च मंत्रांतरं । य उ त्रिधातु पृथिवीमुत द्यामेको दाधार भुवनानि विश्वा । ऋग्वे॰ १. १५४. ४. । इति ॥

पूर्वोक्त एव पशाविरावती इति हविषो याज्या । सूचितं च । इरावती धेनुमती हि भूतं विश्वकर्मन्हविषा वावृधान इति द्वे । आ॰ ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

इरा॑वती धे॒नुम॑ती॒ हि भू॒तं सू॑यव॒सिनी॒ मनु॑षे दश॒स्या ।
व्य॑स्तभ्ना॒ रोद॑सी विष्णवे॒ते दा॒धर्थ॑ पृथि॒वीम॒भितो॑ म॒यूखैः॑ ॥३॥

इरा॑वती॒ इतीरा॑ऽवती । धे॒नुम॑ती॒ इति॑ धे॒नुऽम॑ती । हि । भू॒तं । सु॒य॒व॒सिनी॒ इति॑ सु॒ऽय॒व॒सिनी॑ । मनु॑षे । द॒श॒स्या ।
वि । अ॒स्त॒भ्नाः॒ । रोद॑सी॒ इति॑ । वि॒ष्णो॒ इति॑ । ए॒ते इति॑ । दा॒धर्थ॑ । पृ॒थि॒वीं । अ॒भितः॑ । म॒यूखैः॑ ॥३॥

हे द्यावापृथिव्यौ मनुषे स्तुवते मनुष्याय दशस्या दित्सया युक्ते युवामिरावती अन्नवत्यौ धेनुमती गोमत्यौ सूयवसिनी शोभनयवसे च भूतं । अभूतं । हिशब्दः प्रसिद्धौ । विष्णुना विक्रांतत्वाद्युवामेवमेव खलु पूर्वमभूतमित्यर्थः । हे विष्णो एते इमे रोदसी द्यावापृथिव्यौ व्यस्तभ्नाः । विविधमधारयः पृथिवीमूर्ध्वमुखत्वेन द्यामधोमुखत्वेनेति विविधत्वं । अपि च पृथिवीं प्रथितामिमां भूमिमभितः सर्वत्र स्थितैर्मयूखैः पर्वतैर्दाधर्थ । धारितवानसि । यथा न चलति तथा दृढीकृतवानित्यर्थः । पर्वता हि विष्णोः स्वभूताः । विष्णुः पर्वतानामधिपतिरिति श्रुतेः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उ॒रुं य॒ज्ञाय॑ चक्रथुरु लो॒कं ज॒नयं॑ता॒ सूर्य॑मु॒षास॑म॒ग्निं ।
दास॑स्य चिद्वृषशि॒प्रस्य॑ मा॒या ज॒घ्नथु॑र्नरा पृत॒नाज्ये॑षु ॥४॥

उ॒रुं । य॒ज्ञाय॑ । च॒क्र॒थुः॒ । ऊं इति॑ । लो॒कं । ज॒नयं॑ता । सूर्यं॑ । उ॒षसं॑ । अ॒ग्निं ।
दास॑स्य । चि॒त् । वृ॒ष॒ऽशि॒प्रस्य॑ । मा॒याः । ज॒घ्नथुः॑ । न॒रा॒ । पृ॒त॒नाज्ये॑षु ॥४॥

हे इंद्राविष्णू यज्ञाय यजमानायोरुं विस्तीर्णं लोकं स्वर्गाख्यं चक्रथुरु । कृत-

वंतौ खलु युवां। किं कुर्वंतौ। सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यमुषसं तमोनिवारकमुषःकालमग्निं चासुरैरावृतं जनयंतौ पुनः प्रादुर्भावयंतौ। हे नरा नेताराविंद्राविष्णू वृषशिप्रस्यैतत्संज्ञस्य दासस्य चिदुपक्षपयितुरसुरस्य मायाः पृतनाज्येषु संग्रामेषु जघ्नथुः। जिहिंसथुः। युवां सूर्यादिकं जनयंतावित्युच्यते॥

॥ अथ पंचमी॥

इंद्राविष्णू दृंहिताः शंबरस्य नव पुरो नवतिं च श्नथिष्टं।
शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अप्रत्यसुरस्य वीरान्॥५॥
इंद्राविष्णू इति। दृंहिताः। शंबरस्य। नव। पुरः। नवतिं। च। श्नथिष्टं।
शतं। वर्चिनः। सहस्रं। च। साकं। हथः। अप्रति। असुरस्य। वीरान्॥५॥

हे इंद्राविष्णू दृंहिता दृढीकृता नव नवतिं च नवोत्तरनवतिसंख्याकाः पुरः पुराणि शंबरस्य स्वभूतानि श्नथिष्टं। अहिंसिष्टं॥ श्नथ हिंसायां॥ अपि च शतं सहस्रं च वर्चिनोऽसुरस्य वीरानप्रति प्रतिद्वंद्विनो यथा न भवंति तथा साकं सह सद्य एव हथः। अहिंसिष्टं। यो वर्चिनः शतमिंद्रः सहस्रं। ऋग्वे॰ २. १४. ६.। इति हि निगमांतरं॥

॥ अथ षष्ठी॥

इयं मनीषा बृहती बृहंतोरुक्रमा तवसा वर्धयंती।
ररे वां स्तोमं विदथेषु विष्णो पिन्वतमिषो वृजनेष्विंद्र॥६॥
इयं। मनीषा। बृहती। बृहंता। उरुऽक्रमा। तवसा। वर्धयंती।
ररे। वां। स्तोमं। विदथेषु। विष्णो इति। पिन्वतं। इषः। वृजनेषु। इंद्र॥६॥

बृहती महतीयं मनीषा मननीया स्तुतिर्बृहंता बृहंतौ महांतावुरुक्रमा विस्तीर्णविक्रमौ। विष्णुना सहैकार्थीभावादिंद्रस्याप्युरुक्रमत्वं। तवसा। तव इति बलस्य वृद्धेर्वा नामधेयं। तद्वंतौ। एवंभूतौ युवां वर्धयंती प्रवृद्धौ कुर्वत्यस्माभिः कृता। हे विष्णो हे इंद्र विदथेषु यज्ञेषु वां युवाभ्यां स्तोममुक्तलक्षणं स्तोत्रं ररे। ददे॥ रा दान इति धातुः॥ तौ युवां वृजनेष्विषोऽन्नानि पिन्वतं। अस्मभ्यं वर्धयतं॥

अभ्युदयेष्टौ विष्णोः शिपिविष्टस्य वषट् इत्येषानुवाक्या। सूत्रितं च। भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी वषट्ते विष्णवास आ कृणोमि। आ॰ ३. १३.। इति॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

वषट् ते विष्णवास आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट हव्यं ।

वर्धंतु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

वषट्। ते। विष्णो इति। आसः। आ। कृणोमि। तत्। मे। जुषस्व। शिपिऽविष्ट। हव्यं।

वर्धंतु। त्वा। सुऽस्तुतयः। गिरः। मे। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥७॥

हे विष्णो ते तुभ्यमास आस्यादा अभिमुखं वषट् कृणोमि। करोमि। वषट्कारेण हविर्हावयामि। हे शिपिविष्ट। शिपयो रश्मयः। तैराविष्ट विष्णो तद्वषट्कृतं मे मदीयं हव्यं हविर्जुषस्व। सेवस्व। सुष्टुतयः शोभनस्तुत्यात्मिका गिरो वाचश्च त्वां वर्धंतु। वर्धयंतु। अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

नू मर्त इति सप्तर्चं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वैष्णवं। नू मर्त इत्यनुक्रांतं ॥ उक्थ्येऽच्छावाकशस्त्र इदं शंसनीयं। सूचितं च। ऋतुर्जनित्री नू मर्तो भवा मित्रः। आ॰ ६.१.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

नू मर्तो दयते सनिष्यन्यो विष्णव उरुगायाय दाशत् ।

प्र यः सत्राचा मनसा यजात एतावंतं नर्यमाविवासात् ॥१॥

नु। मर्तः। दयते। सनिष्यन्। यः। विष्णवे। उरुऽगायाय। दाशत्।

प्र। यः। सत्राचा। मनसा। यजाते। एतावंतं। नर्यं। आऽविवासात् ॥१॥

स मर्तो मनुष्यः सनिष्यन् धनमिच्छन् नु क्षिप्रं दयते। धनमादत्ते ॥ दयतिराङ्पूर्वार्थे द्रष्टव्यः ॥ यो मनुष्य उरुगायाय बहुभिः कीर्तनीयाय विष्णवे दाशत् हवींषि दद्यात्। यश्च सत्राचा सहांचता मनसा मननेन स्तोत्रेण प्र यजाते प्रकर्षेण पूजयेत्। एतावंतमेतावत्परिमाणं महांतं नर्यं नरेभ्यो हितं विष्णुमाविवासात् नमस्कारादिभिः परिचरेत् स मर्तो दयत इत्यन्वयः। यद्वा सनिष्यन्निति सनतेर्लाभार्थस्य लृटि रूपं। स मर्तः सनिष्यन् धनादीनि लप्स्यमानो भवन्नेव हविरादिकं नु क्षिप्रं दयते विष्णवे ददातीति योज्यं ॥

विष्णुदेवत्ये पशौ पुरोडाशस्य त्वं विष्णो इत्यनुवाक्या। सूचितं च। त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्यां वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां। आ॰ ३.८.। इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्यामप्रयुतामेवयावो मतिं दाः ।
पर्चो यथा नः सुवितस्य भूरेरश्वावतः पुरुश्चंद्रस्य रायः ॥२॥

त्वं । विष्णो इति । सुऽमतिं । विश्वऽजन्यां । अप्रऽयुतां । एवऽयावः । मतिं । दाः ।
पर्चः । यथा । नः । सुवितस्य । भूरेः । अश्वऽवतः । पुरुऽचंद्रस्य । रायः ॥२॥

हे एवयावः । एवा प्राप्तव्याः कामाः । तान् यापयति प्रापयति स्तोतृनित्येवयावः । हे एवयावन् विष्णो त्वं विश्वजन्यां सर्वजनहितां दोषैर्वियुक्तां सुमतिमनुग्रहबुद्धिं दाः । अस्मभ्यं देहि । सुवितस्य सुष्ठु प्राप्तव्यस्य भूरेर्बहुलस्याश्वावतोऽश्वयुक्तस्य पुरुश्चंद्रस्य पुरूणां बहूनामाह्लादकस्य रायो धनस्य पर्चः संपर्को नोऽस्माकं यथा भवति तथा देहीत्यन्वयः ॥

वैष्णव्यस्योपांशुयाजस्य त्रिर्देव इति याज्या । सूचितं च । इदं विष्णुर्वि चक्रमे त्रिर्देवः पृथिवीमेष एतां । आ॰ १.६. । इति ॥ वैष्णव्ये पशावप्येषैव वपाया याज्या । सूचितं च । त्रिर्देवः पृथिवीमेष एतां परो मात्रया तन्वा वृधान । आ॰ ३.८. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

त्रिर्देवः पृथिवीमेष एतां वि चक्रमे शतर्चसं महित्वा ।
प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान्त्वेषं ह्यस्य स्थविरस्य नाम ॥३॥

त्रिः । देवः । पृथिवीं । एषः । एतां । वि । चक्रमे । शतऽअर्चसं । महिऽत्वा ।
प्र । विष्णुः । अस्तु । तवसः । तवीयान् । त्वेषं । हि । अस्य । स्थविरस्य । नाम ॥३॥

एष देवो दानादिगुणयुक्तो विष्णुः शतर्चसं शतसंख्यान्यर्चींषि यस्यास्तादृशीमेतां पृथिवीं । उपलक्षणमेतत् । पृथिव्यादीन् त्रीन् लोकान्महित्वा महत्त्वेन त्रिर्विचक्रमे । त्रिभिः पदैर्विक्रांतवान् । तवसस्तवस्विनो वृद्धादपि तवीयान् तवस्वितरो विष्णुः प्रास्तु । अस्माकं प्रभवतु । स्वामी भवतु । अस्य स्थविरस्य वृद्धस्य विष्णोर्नाम नामकं रूपं विष्णुरित्येतन्नामैव वा त्वेषं हि यस्माद्दीप्तं तस्मात्कारणात्स विष्णुः प्रभवत्वित्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव पशौ वि चक्रम इति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां त्रिर्देवः पृथिवीमेष एतां । आ॰ ३.८. । इति ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन्।
ध्रुवासो अस्य कीरयो जनास उरुक्षितिं सुजनिमा चकार ॥४॥
वि। चक्रमे। पृथिवीं। एषः। एतां। क्षेत्राय। विष्णुः। मनुषे। दशस्यन्।
ध्रुवासः। अस्य। कीरयः। जनासः। उरुऽक्षितिं। सुऽजनिमा। चकार ॥४॥

एष देवो विष्णुरेतां पृथिवीं पृथिव्यादीनिमांस्त्रीन् लोकान् क्षेत्राय निवासार्थं मनुषे स्तुवते देवगणाय दशस्यन् असुरेभ्योऽपहृत्य प्रदास्यन् विचक्रमे। विक्रांतवान्। तस्य च विष्णोः कीरयः स्तोतारो जनासो जना ध्रुवासो निश्चला भवंति। ऐहिकामुष्मिकयोर्लाभेन स्थिरा भवंतीत्यर्थः। सुजनिमा शोभनानि जनिमानि कीर्तनस्मरणादिना सुखहेतुभूतानि यस्य तादृशो विष्णुरुरुक्षितिं विस्तीर्णनिवासं चकार। स्तोतृभ्यः करोति ॥

तृतीयसवनेऽतिरात्रादूर्ध्वं सोमातिरेके सति नैमित्तिके होतुः शस्त्रे प्र तत्ते अद्येति स्तोत्रियस्तृचः। आ॰ ६.७.॥ अभ्युदयेष्टौ विष्णोः शिपिविष्टस्य प्र तत्ते अद्येति याज्या। सूचितं च। वषट्टे विष्णवास आ कृणोमि प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट नाम। आ॰ ३.१३.। इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट नामार्यः शंसामि वयुनानि विद्वान्।
तं त्वा गृणामि तवसमतव्यान्क्षयंतमस्य रजसः पराके ॥५॥
प्र। तत्। ते। अद्य। शिपिऽविष्ट। नाम। अर्यः। शंसामि। वयुनानि। विद्वान्।
तं। त्वा। गृणामि। तवसं। अतव्यान्। क्षयंतं। अस्य। रजसः। पराके ॥५॥

हे शिपिविष्ट रश्मिभिराविष्ट विष्णो ते तव तत्प्रसिद्धं विष्णुरिति प्रख्यातं नामार्यः स्वामी स्तुतीनां हविषां वा तथा वयुनानि ज्ञातव्यान्यर्थजातानि विद्वान् जानन्नहमद्येदानीं प्र शंसामि। प्रकर्षेण स्तौमि। तवसं प्रवृद्धं तं त्वा त्वां विष्णुमतव्यानतवीयानवृद्धतरोऽहं गृणामि। स्तौमि। कीदृशं। अस्य रजसो लोकस्य पराके दूरदेशे क्षयंतं निवसंतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

किमित्ते विष्णो परिचक्ष्यं भूत्प्र यद्ववक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।
मा वर्पो अस्मदप गूह एतद्यदन्यरूपः समिथे बभूथ ॥६॥

किं । इत् । ते । विष्णो इति । परिऽचक्ष्यं । भूत् । प्र । यत् । ववक्षे । शिपिऽविष्टः । अस्मि ।
मा । वर्पः । अस्मत् । अप । गूहः । एतत् । यत् । अन्यऽरूपः । संऽइथे । बभूथ ॥६॥

पुरा खलु विष्णुः स्वं रूपं परित्यज्य कृत्रिमं रूपांतरं धारयन् संग्रामे वसिष्ठस्य साहाय्यं चकार । तं जानन्नृषिरनया प्रत्याचष्टे ॥ अत्र निरुक्तं । शिपिविष्टो विष्णुरिति विष्णोर्द्वे नामनी भवतः । कुत्सितार्थीयं पूर्वं भवतीत्यौपमन्यवः । किं ते विष्णोऽप्रख्यातमेतद्भवत्यप्रख्यापनीयं यन्नः प्रब्रूषे शेप इव निर्वेष्टितोऽस्मीत्यप्रतिपन्नरश्मिः । अपि वा प्रशंसानामैवाभिप्रेतं स्यात् । किं ते विष्णो प्रख्यातमेतद्भवति प्रख्यापनीयं यदुत प्रब्रूषे शिपिविष्टोऽस्मीति प्रतिपन्नरश्मिः । शिपयोऽत्र रश्मय उच्यंते तैराविष्टो भवति । मा वर्पो अस्मदपगूह एतत् । वर्प इति रूपनाम वृणोतीति सतः । यदन्यरूपः समिथे संग्रामे भवसि संयतरश्मिः ।५.८.। इति ॥ तत्र कुत्सितार्थपक्षे योजना । हे विष्णो ते तव तन्नाम किं परिचक्ष्यं प्रख्यापनीयं भूत् । भवति । किंशब्दः क्षेपे । अप्रख्यापनीयमेव तद्भवति । यन्नामास्मभ्यं प्रववक्षे प्रब्रूषे शिपिविष्टोऽस्मीति । अंतर्णीतोपमानमेतत् । शेप इव निर्वेष्टितस्तेजसानाच्छादितो भवामीति । तदश्लीलार्थत्वादिदं नाम न प्रशस्तमित्यर्थः । तन्नाम किं परिचक्ष्यं । वर्जनीयं परित्याज्यं । विरुद्धार्थप्रतिपादकत्वात्स्वत एव परित्यक्तं हि तत् । शिष्टं समानं पूर्वेण । अत उक्तरूपविलक्षणं यद्वैष्णवरूपमस्त्येतद्वर्पो रूपमस्मदस्माकं मापगूहः । अपगूढं संवृतं मा कुरु ॥ गुहू संवरणे ॥ अपि तु तदेव रूपं प्रकटय । वैष्णवस्य रूपस्य गूहने का प्रसक्तिरिति चेत् । यद्यस्मादन्यरूपो रूपांतरमेव धारयन् समिथे संग्रामे बभूथ अस्माकं सहायो भवसि तस्मादिदं गूहनं न कार्यमिति ॥ प्रशंसापक्षे तु हे विष्णो ते तव तन्नाम किं परिचक्ष्यं भूत् । किं प्रख्यापनीयं भवति । न प्रख्यापनीयं । किं तन्नाम । शिपिविष्टो रश्मिभिराविष्टोऽस्मीति यन्नाम प्रब्रूषे । यत एवं प्रख्यातरूपस्त्वमतोऽस्माकमेतद्वैष्णवं रूपं संवृतं मा कार्षीः । इदानीं गूढरूपोऽपि यद्यस्मात्त्वं समिथे संग्रामेऽन्यरूपः कृत्रिमरूपं यदन्यद्वैष्णवं रूपं शौर्यादिलक्षणं तादृग्रूप एव बभूथ भवसि तस्मात्त्वं गूढोऽपि ज्ञायस एवेति व्यर्थमेव

तस्य रूपस्य गूहनं । अतो बहुतेजस्कं यद्वैष्णवं रूपं तदस्माकं प्रदर्शयेति तात्पर्यार्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वषंट् ते विष्णवास आ कृंणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट हव्यं ।
वर्धंतु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

वषट् । ते । विष्णो इति । आसः । आ । कृणोमि । तत् । मे । जुषस्व । शिपिऽविष्ट । हव्यं ।
वर्धंतु । त्वा । सुऽस्तुतयः । गिरः । मे । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥७॥

व्याख्यातेयं । अक्षरार्थस्तु । हे विष्णो तुभ्यमास्यादास्येन वषट्करोमि । वषट्कृतं तन्मदीयं हविर्हे शिपिविष्ट सेवस्व । शोभनस्तुतिरूपा मदीया वाचश्च त्वां वर्धयंत्विति । शिष्टः पादः सिद्धः ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमो व्याख्यास्यते । सप्तममंडलस्य षष्ठेऽनुवाक एकादश सूक्तानि व्याख्यातानि । तिस्रो वाच इति षड्टचं द्वादशं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । तिस्रः षट् पार्जन्यं त्विति । एते कुमार आग्नेयोऽपश्यद्वसिष्ठ एव वेति वक्ष्यमाणत्वादग्निपुत्रः कुमार ऋषिर्वसिष्ठो वा । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् । इदमुत्तरं च पर्जन्यदेवत्यं । अत्र शौनकः । आस्यदघ्नं विगाह्यापः प्राङ्मुखः प्रयतः शुचिः । सूक्ताभ्यां तिस्रआदि-

भ्यामुपतिष्ठेत भास्करं। अनश्नंतैतज्जपन्नव्यं वृष्टिकामेन यत्नतः। पंचरात्रेऽप्यतिक्रांते महतीं वृष्टिमाप्नुयात्। ऋग्वि० २. ३०.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तिस्रो वाचः प्र वंद ज्योतिरग्रा या एतद्दुह्रे मंधुदोघमूधः।
स वत्सं कृण्वन्गर्भमोषंधीनां सद्यो जातो वृषभो रोरवीति ॥१॥
तिस्रः। वाचः। प्र। वद। ज्योतिःऽअग्राः। याः। एतत्। दुह्रे। मधुऽदोघं। ऊधः।
सः। वत्सं। कृण्वन्। गर्भं। ओषंधीनां। सद्यः। जातः। वृषभः। रोरवीति ॥१॥

ऋषिरात्मानं स्तुतौ प्रेरयति। हे ऋषे तिस्रस्त्रिविधा ऋग्यजुःसामात्मिकाः स्तुतिरूपा वाचः प्रवद। प्रब्रूहि। कीदृश्यो वाचः। ज्योतिरग्राः। ज्योतिर्द्योतमानः प्रणवोऽग्रे प्रमुखो यासां तादृशीः। या वाचो मधुदोघं मधुन उदकस्य दोहकं वृष्ट्युदकस्य कर्तारमेतन्नभसि दृश्यमानमूध उद्धतं मेघं। यद्वा लुप्तोपममेतत्। ऊध इव पयस आश्रयभूतं मेघं दुह्रे दुहते ॥ दुहेर्लेटि लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः। बाहुलको रुट् ॥ स्तोत्रैः प्रीतो हि पर्जन्यो मेघैर्वर्षयति। अतो वाच एव दुहंतीत्युपचर्यते। यद्वा वदेति व्यत्ययेन मध्यमः। तिस्र इति द्रुतविलंबितमध्यमभेदेन त्रिविधा ज्योतिरग्रा विद्युत्प्रमुखा वाचः प्रवदतेति। या गर्जितलक्षणा वाचो वृष्टिप्रदमेतं मेघं दुह्रे उदकानि दुहंति। एवंभूतः स च पर्जन्यो वत्सं सह निवसंतं वैद्युताग्निं कृण्वन् प्रादुष्कुर्वन् तमेवौषधीनां व्रीह्यादीनां च गर्भं कुर्वन् सद्यः शीघ्रं जातः प्रादुर्भूतो वृषभो वर्षिता सन् रोरवीति। भृशं शब्दायते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यो वर्धन ओषंधीनां यो अपां यो विश्वंस्य जगतो देव ईशे।
स त्रिधातु शरणं शर्म यंसत्त्रिवर्तु ज्योतिः स्वभिष्ट्य१स्मे ॥२॥
यः। वर्धनः। ओषंधीनां। यः। अपां। यः। विश्वंस्य। जगंतः। देवः। ईशे।
सः। त्रिऽधातु। शरणं। शर्मं। यंसत्। त्रिऽवर्तु। ज्योतिः। सुऽअभिष्टि। अस्मे इति ॥२॥

यः पर्जन्य ओषधीनां वर्धनो वर्धयिता। यश्चापामुदकानां वर्धकः। यश्च देवो द्योतमानः पर्जन्यो विश्वस्य सर्वस्य जगत ईशे ईष्टे ॥ लोपस्त आत्मनेपदेष्विति

तलोपः । अधीगर्थेति कर्मणि शेषत्वेन विवक्षिते षष्ठी । अनुदात्तेत्त्वाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः । यद्वृत्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः ॥ स पर्जन्यस्त्रिधातु त्रिभूमिकं शरणं गृहं शर्म सुखं च यंसत् । यच्छतु । अस्मभ्यं ददात्वित्यर्थः ॥ यमेर्लेट्यडागमः । सिब्बहुलमिति सिप् । इतश्च लोप इतीकारलोपः ॥ तथा त्रिवर्तु त्रिषृतुष्वतिशयेन वर्तमानं । श्रूयते हि । त्रीणि वा आदित्यस्य तेजांसि वसंते प्रातर्ग्रीष्मे मध्यंदिने शरद्यपराह्ण इति । एवंविधं स्वभिष्टि स्वभ्येषणं ज्योतिस्तेजश्चास्मे अस्मभ्यं प्रयच्छतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स्तरीरु त्वद्भवति सूत उ त्वद्यथावशं तन्वं चक्र एषः ।
पितुः पयः प्रति गृभ्णाति माता तेन पिता वर्धते तेन पुत्रः ॥३॥
स्तरीः । ऊं इति । त्वत् । भवति । सूते । ऊं इति । त्वत् । यथाऽवशं । तन्वं । चक्रे । एषः ।
पितुः । पयः । प्रति । गृभ्णाति । माता । तेन । पिता । वर्धते । तेन । पुत्रः ॥३॥

त्वदिति तकारांतोऽन्यशब्दपर्यायोऽनुदात्तः सर्वनामसु पठितः ॥ अस्य पर्जन्यस्य त्वदन्यद्रूपं स्तरीर्निवृत्तप्रसवा गौः । सा यथा न दोग्ध्री तद्वद्वर्षुकं न भवति । उ इति पूरकः । द्वितीय उशब्दश्चार्थे । त्वदन्यच्च रूपं सूते । धेनुवत्प्रसूते । उदकानि प्रवर्षति । एष पर्जन्यस्तन्वं स्वकीयं शरीरं यथावशं यथाकामं स्तरीत्वेन धेनुत्वेन च चक्रे । करोति । अपि च पितुर्दिवः सकाशात्पयो वृष्ट्युदकं माता पृथिवी प्रतिगृभ्णाति । प्रतिगृह्णाति ॥ हृग्रहोर्भ इति भत्वं ॥ प्रतिगृहीतेन तेन हविरात्मना परिणतेन पिता द्युलोको वर्धते । तेनैवोदकेन पुत्रः पृथिव्यां भवः प्राणिसंघोऽपि वर्धते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्मिन्विश्वानि भुवनानि तस्थुस्तिस्रो द्यावस्त्रेधा सस्रुरापः ।
त्रयः कोशास उपसेचनासो मध्वः श्चोतंत्यभितो विरप्शं ॥४॥
यस्मिन् । विश्वानि । भुवनानि । तस्थुः । तिस्रः । द्यावः । त्रेधा । सस्रुः । आपः ।
त्रयः । कोशासः । उपऽसेचनासः । मध्वः । श्चोतंति । अभितः । विऽरप्शं ॥४॥

यस्मिन्पर्जन्ये विश्वानि भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि तस्थुः तिष्ठंति । यदधीनवृत्तीनि भवंतीत्यर्थः । यस्मिंश्च द्यावो द्युप्रभृतयो लोका अवतिष्ठंते । यस्माच्चा-

पस्त्रेधा सन्तुः प्राच्यः प्रतीच्योऽवाच्यश्च सत्यो निर्गच्छंति उपसेचनास उपसेक्ता-रस्त्रयः पौरस्त्यः प्रतीच्य उदीच्यश्चेति त्रिप्रकाराः कोशासो मेघा विरप्शं महांतं पर्जन्यमभितः परितो मध्वः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ मधूदकं श्चोतंति। क्षारयंति। वर्षंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इदं वचः पर्जन्याय स्वराजे हृदो अस्त्वंतरं तज्जुजोषत् ।

मयोभुवो वृष्टयः संत्वस्मे सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः ॥५॥

इदं। वचः। पर्जन्याय। स्वऽराजे। हृदः। अस्तु। अंतरं। तत्। जुजोषत्।

मयःऽभुवः। वृष्टयः। संतु। अस्मे इति। सुऽपिप्पलाः। ओषधीः। देवऽगोपाः ॥५॥

इदं वचो वचनं स्तोत्रं स्वराजे स्वायत्तदीप्तये पर्जन्याय क्रियते। एतच्च हृदस्तदीयस्य हृदयस्यांतरमंतर्गतमस्तु। स च तत्स्तोत्रं जुजोषत्। सेवतां ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः ॥ लेट्यडागमश्छांदसः। शपः श्लुः ॥ मयोभुवः सुखस्य भावयित्र्यो वृष्टयोऽस्मे अस्माकं तत्प्रसादात्संतु। भवंतु। तथा देवगोपा देवः पर्जन्यो गोपायिता रक्षिता यासां तथाविधा ओषधीरोषधयश्च सुपिप्पलाः सुफला अस्माकं भवंतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स रेतोधा वृषभः शश्वतीनां तस्मिन्नात्मा जगतस्तस्थुषश्च ।

तन्म ऋतं पातु शतशारदाय यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

सः। रेतःऽधाः। वृषभः। शश्वतीनां। तस्मिन्। आत्मा। जगतः। तस्थुषः। च।

तत्। मा। ऋतं। पातु। शतऽशारदाय। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥६॥

स पर्जन्यः शश्वतीनां बह्वीनामोषधीनां रेतोधा रेतस उदकस्य बीजभूतस्य धाता विनिधाता भवति। वृषभ इत्युपमा। यथा कश्चिद्वृषभो बह्वीनां गवां गर्भस्याधाता भवति तद्वत्। अतस्तस्मिन् पर्जन्ये जगतो जंगमस्य तस्थुषः स्थावरस्य चात्मा देहो वर्तते। तत्पर्जन्येन दत्तमृतमुदकं मा मां शतशारदाय शतसंवत्सरजीवनार्थं पातु। रक्षतु ॥ माशब्दस्य ऋत्यक इति प्रकृतिभावो ह्रस्वत्वं च ॥ अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

पर्जन्यायेति तृचं त्रयोदशं सूक्तं गायत्रं। पूर्ववदृषिदेवते। तथा चानुक्रांतं।

पर्जन्याय तृचं गायत्रमिति ॥ वैश्वानरपार्जन्यायामन्वारंभणीयायां पार्जन्यस्य चरोः पर्जन्यायेत्यनुवाक्या । सूत्र्यते हि । पर्जन्याय प्र गायत प्र वाता वांति पतयंति विद्युतः । आ॰ २.१५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पर्जन्याय प्र गायत दिवस्पुत्राय मीळ्हुषे । स नो यवसमिच्छतु ॥१॥

पर्जन्याय । प्र । गायत । दिवः । पुत्राय । मीळ्हुषे । सः । नः । यवसं । इच्छतु ॥१॥

हे स्तोतारः पर्जन्याय देवाय प्र गायत । प्रकर्षेण स्तोत्रमुच्चारयत । कीदृशाय । दिवोऽंतरिक्षस्य पुत्राय । तत्र हि पर्जन्यः प्रादुर्भवति । मीळ्हुषे सेक्त्रे । स तादृशः पर्जन्यो नोऽस्मभ्यं यवसमोषध्यादिलक्षणमन्नं दातुमिच्छतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यो गर्भमोषधीनां गवां कृणोत्यर्वतां । पर्जन्यः पुरुषीणां ॥२॥

यः । गर्भं । ओषधीनां । गवां । कृणोति । अर्वतां । पर्जन्यः । पुरुषीणां ॥२॥

यः पर्जन्य ओषधीनां व्रीह्यादीनां गवामर्वतामर्वतीनां पुरुषीणां नारीणां च यः पर्जन्यो गर्भं प्रसूतिहेतु वीजमुदकरूपं कृणोति करोति तस्मै पर्जन्याये-त्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तस्मा इदास्ये हविर्जुहोता मधुमत्तमं । इळां नः संयतं करत् ॥३॥

तस्मै । इत् । आस्ये । हविः । जुहोत । मधुमत्ऽतमं । ईळां । नः । संऽयतं । करत् ॥३॥

तस्मा इत् तस्मा एव पर्जन्यायास्ये देवानामास्यभूतेऽग्नौ मधुमत्तमं रसवत्तमं हविर्जुहोत । जुहुत हे ऋत्विजः । स च पर्जन्यो नोऽस्मभ्यमिळामन्नं संयतं सम्यक् नियतं यथा भवति तथा करत् । करोतु । ददात्विति यावत् ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥

संवत्सरमिति दशर्चं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं । आद्या त्वनुष्टुप् । मंडूका देवता । तथा चानुक्रांतं । संवत्सरं दश पर्जन्यस्तुतिः संहृष्टान्मंडूकांस्तुष्टावा-द्यानुष्टुबिति ॥ वृष्टिकामेनेतत्सूक्तं जप्यं ॥

॥ तत्राद्या ॥

संवत्सरं शशयाना ब्राह्मणा व्रतचारिणः ।
वाचं पर्जन्यजिन्वितां प्र मंडूका अवादिषुः ॥१॥

संवत्सरं । शशयानाः । ब्राह्मणाः । व्रतऽचारिणः ।
वाचं । पर्जन्यऽजिन्वितां । प्र । मंडूकाः । अवादिषुः ॥१॥

अत्र निरुक्तं । वसिष्ठो वर्षकामः पर्जन्यं तुष्टाव तं मंडूका अन्वमोदंत स मंडूकाननुमोदमानान् दृष्ट्वा तुष्टाव । नि॰ ९. ६. । इति ॥ मंडूका मज्जूका मज्जनान्मदतेर्वा मोदतिकर्मणो मंदतेर्वा तृप्तिकर्मणो मंडयतेरिति वैयाकरणा मंड एषामोक इति वा मंडो मदेर्वा मुदेर्वा तेषामेषा भवति । नि॰ ९.५. । इति ॥ व्रतचारिणो व्रतं संवत्सरसत्रात्मकं कर्माचरंतो ब्राह्मणाः । लुप्तोपममेतत् । एवंभूता ब्राह्मणा इव संवत्सरं शरत्प्रभृत्या वर्षर्तोरेकं संवत्सरं शशयानाः शिश्याना वर्षणार्थं तपश्चरंत इव विल एव संत एते मंडूकाः पर्जन्यजिन्वितां पर्जन्येन प्रीतां यया वाचा पर्जन्यः प्रीतो भवति तादृशीं वाचं प्रावादिषुः । प्रवदंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दिव्या आपो अभि यदेनमायन्दृतिं न शुष्कं सरसी शयानं ।
गवामह न मायुर्वत्सिनीनां मंडूकानां वग्नुरत्रा समेति ॥२॥

दिव्याः । आपः । अभि । यत् । एनं । आयन् । दृतिं । न । शुष्कं । सरसी इति । शयानं ।
गवां । अह । न । मायुः । वत्सिनीनां । मंडूकानां । वग्नुः । अत्र । सं । एति ॥२॥

दिव्या दिवि भवा आपो दृतिं न दृतिमिव शुष्कं नीरसं सरसी ॥ महत्सरः सरसी । गौरादिलक्षणो ङीष् । सरस्यां । सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक् । ईदूतौ च सप्तम्यर्थ इति प्रगृह्यसंज्ञा ॥ महति सरसि निर्जले घर्मकाले शयानं निवसंतमेनं मंडूकगणं यद्यदायन् अभिगच्छंति तदाचास्मिन्वर्षणे पर्जन्ये वा सति वत्सिनीनां वत्सयुक्तानां गवां न मायुर्गवां शब्द इव मंडूकानां वग्नुः शब्दः समेति । संगच्छते । यथा वत्सैः संगतासु गोषु महान् घोषो जायते तद्वदृष्टे पर्जन्ये महान् कलकलशब्दो जायत इत्यर्थः । अहेति पूरकः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यदीमेनाँ उशतो अभ्यवर्षीत्तृष्यावतः प्रावृष्यागतायां ।

अख्खलीकृत्या पितरं न पुत्रो अन्यो अन्यमुप वदंतमेति ॥३॥

यत् । ईं । एनान् । उशतः । अभि । अवर्षीत् । तृष्याऽवतः । प्रावृषि । आऽगतायां ।

अख्खलीकृत्य । पितरं । न । पुत्रः । अन्यः । अन्यं । उप । वदंतं । एति ॥३॥

उशतः कामयमानान् तृष्यावतस्तृष्णावत एनान्मंडूकान् प्रावृषि वर्षर्तावागतायामागते सति यद्यदाभ्यवर्षीत् पर्जन्यो जलैरभिषिंचति । ईमिति पूरणः । तदानीमख्खलीकृत्य । अख्खल इति शब्दानुकरणं । अख्खलशब्दं कृत्वा पुत्रः पितरं न पितरमिवान्यो मंडूको वदंतं शब्दयंतमन्यं मंडूकमुपैति । प्राप्नोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अन्यो अन्यमनु गृभ्णात्येनोरपां प्रसर्गे यदमंदिषातां ।

मंडूको यदभिवृष्टः कनिष्कन्पृश्निः संपृंक्ते हरितेन वाचं ॥४॥

अन्यः । अन्यं । अनु । गृभ्णाति । एनोः । अपां । प्रऽसर्गे । यत् । अमंदिषातां ।

मंडूकः । यत् । अभिऽवृष्टः । कनिस्कन् । पृश्निः । संऽपृंक्ते । हरितेन । वाचं ॥४॥

एनोरेनयोर्द्वयोर्मंडूकयोरन्यो मंडूकोऽन्यं मंडूकमनुगम्य गृभ्णाति । गृह्णाति । अपमुदकानां प्रसर्गे प्रसर्जने वर्षणे सति यद्यदामंदिषातां हृष्टौ बभूतां । यद्यदा चाभिवृष्टः पर्जन्येनाभिषिक्तः कनिष्कन् ॥ स्कंदतेर्यङ्लुगंतस्य रूपं ॥ भृशं स्कंदन् उत्प्लवं कुर्वन् पृश्निः पृश्निवर्णो मंडूको हरितेन हरितवर्णेनान्येन मंडूकेन वाचं संपृंक्ते संयोजयति । उभावप्येकविधं शब्दं कुर्वाते । तदानीमन्योऽन्यमनुगृभ्णातीत्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यदेषामन्यो अन्यस्य वाचं शाक्तस्येव वदति शिक्षमाणः ।

सर्वं तदेषां समृधेव पर्व यत्सुवाचो वदथनाध्यप्सु ॥५॥

यत् । एषां । अन्यः । अन्यस्य । वाचं । शाक्तस्यऽइव । वदति । शिक्षमाणः ।

सर्वं । तत् । एषां । समृधाऽइव । पर्व । यत् । सुऽवाचः । वदथन । अधि । अपऽसु ॥५॥

हे मंडूका यद्यदेषां युष्माकं मध्येऽन्यो मंडूकोऽन्यस्य मंडूकस्य वाचं वदति अनुवदति अनुकरोति शिक्षमाणः शिक्ष्यमाणः शिष्यः शाक्तस्येव शक्तिमतः शिक्षकस्य वाचं यथानुवदति तद्वत्। यद्यदा च सुवाचः शोभनवाचो यूयं सर्वेऽप्सु वृष्टेषूदकेष्वध्युपरि प्लवंतो वदथन वदत शब्दं कुरुत तत्तदेषां युष्माकं सर्वं पर्व परुष्मत् शरीरं समृधेव समृद्धमेवाविकलावयवमेव भवति। इव-शब्दोऽवधारणे। घर्मकाले मृद्भावमापन्ना मंडूकाः पुनर्वर्षणे सत्यविकलांगाः प्रादुर्भवंतीत्यर्थः॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

गोमायुरेको अजमायुरेकः पृश्निरेको हरित एक एषां।

समानं नाम बिभ्रतो विरूपाः पुरुत्रा वाचं पिपिशुर्वदंतः॥६॥

गोऽमायुः। एकः। अजऽमायुः। एकः। पृश्निः। एकः। हरितः। एकः। एषां।

समानं। नाम। बिभ्रतः। विऽरूपाः। पुरुऽत्रा। वाचं। पिपिशुः। वदंतः॥६॥

एषां मंडूकानां मध्य एको मंडूको गोमायुर्गोमायुरिव मायुः शब्दो यस्य तादृशो भवति। एकोऽन्यो मंडूकोऽजमायुरजस्य मायुरिव मायुर्यस्य तादृशो भवति। एकः पृश्निः पृश्निवर्णः। एकोऽपरो हरितो हरितवर्णः। एवं विरूपा नानारूपा अपि समानमेकं मंडूका इति नाम बिभ्रतो धारयंतः पुरुत्रा बहुषु देशेषु वाचं वदंतः शब्दं कुर्वंतः पिपिशुः। अवयवीभवंति। प्रादुर्भवंति॥ पिश अवयवे। पुरुशब्दाद्देवमनुष्येत्यादिना त्राप्रत्ययः॥

॥ अथ सप्तमी॥

ब्राह्मणासो अतिरात्रे न सोमे सरो न पूर्णमभितो वदंतः।

संवत्सरस्य तदहः परि ष्ठ यन्मंडूकाः प्रावृषीणं बभूव॥७॥

ब्राह्मणासः। अतिऽरात्रे। न। सोमे। सरः। न। पूर्णं। अभितः। वदंतः।

संवत्सरस्य। तत्। अहरिति। परि। स्थ। यत्। मंडूकाः। प्रावृषीणं। बभूव॥७॥

रात्रिमतीत्य वर्तत इत्यतिरात्रः। अतिरात्रे न सोमे। यथातिरात्राख्ये सोमयागे ब्राह्मणासो ब्राह्मणा रात्रौ स्तुतशस्त्राणि पर्यायेण शंसंति हे मंडूकाः। द्वितीयो

नशब्दः संप्रत्यर्थे। न संप्रति पूर्णे सरोऽभितः सर्वतो वदंतो रात्रौ शब्दं कुर्वाणा यूयं तदहस्तद्दिनं परि ष्ठ। परितः सर्वतो भवथ। यदहः प्रावृषीणं प्रावृषेण्यं प्रावृषि भवं बभूव तस्मिन्नहनि सर्वतो वर्तमाना भवथेत्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

ब्राह्मणासः सोमिनो वाचमक्रत ब्रह्म कृण्वंतः परिवत्सरीणं।
अध्वर्यवो घर्मिणः सिष्विदाना आविर्भवंति गुह्या न के चित् ॥८॥
ब्राह्मणासः। सोमिनः। वाचं। अक्रत। ब्रह्म। कृण्वंतः। परिवत्सरीणं।
अध्वर्यवः। घर्मिणः। सिस्विदानाः। आविः। भवंति। गुह्याः। न। के। चित् ॥८॥

सोमिनः सोमयुक्ताः परिवत्सरीणं सांवत्सरिकं गवामयनिकं ब्रह्म स्तुतशस्त्रात्मकं कृण्वंतः कुर्वंतो ब्राह्मणासः। लुप्तोपममेतत्। ब्राह्मणा इव वाचं शब्दमक्रत। अकृषतेमे मंडूकाः। अपि च घर्मिणो घर्मेण प्रवर्गेण चरंतोऽध्वर्यवोऽध्वरस्य नेतार ऋत्विज इव सिष्विदानाः स्विद्यद्गात्रा गुह्या घर्मकाले विलेऽभिगूढाः के चित् केचन मंडूका न संप्रति वृष्टौ सत्यामाविर्भवंति। जायंते॥

॥ अथ नवमी ॥

देवहितिं जुगुपुर्द्वादशस्य ऋतुं नरो न प्र मिनंत्येते।
संवत्सरे प्रावृष्यागतायां तप्ता घर्मा अश्नुवते विसर्गं ॥९॥
देवऽहितिं। जुगुपुः। द्वादशस्य। ऋतुं। नरः। न। प्र। मिनंति। एते।
संवत्सरे। प्रावृषि। आऽगतायां। तप्ताः। घर्माः। अश्नुवते। विऽसर्गं ॥९॥

नरो नेतार एते मंडूका देवहितिं देवैः कृतं विधानमस्यर्तोरयं धर्म इत्येवंरूपं जुगुपुः। गोपायंति। काले काले रक्षंति। अत एव द्वादशस्य द्वादशमासात्मकस्य संवत्सरस्य ऋतुं तं तं वसंतादिकं न प्रमिनंति। न हिंसंति। पर्जन्यस्तुतेरनुमोदनेन तत्तत्काले वृष्टिहेतवो भवंतीत्यर्थः। संवत्सरे संपूर्णे प्रावृषि वर्षर्तावागतायामागते सति घर्माः पूर्वं घर्मकाले वर्तमानास्तप्तास्तापेन पीडिताः संप्रति विसर्गं विसर्जनं विलान्मोचनमश्नुवते। प्राप्नुवंति॥

॥ अथ दशमी ॥

गोमायुरदादजमायुरदात्पृश्निरदाद्धरितो नो वसूनि ।
गवां मंडूका ददतः शतानि सहस्रसावे प्र तिरंत आयुः ॥१०॥

गोऽमायुः । अदात् । अजऽमायुः । अदात् । पृश्निः । अदात् । हरितः । नः । वसूनि ।
गवां । मंडूकाः । ददतः । शतानि । सहस्रऽसावे । प्र । तिरंते । आयुः ॥१०॥

गोमायुर्गोरिव मायुः शब्दो यस्य तादृशो मंडूको वसूनि धनानि नोऽस्मभ्यमदात् । ददातु । अजमायुश्चादात् । ददातु । हरितो हरितवर्णश्चादात् । ददातु । पृश्निः पृश्निवर्णश्चादात् । ददातु । तथा सहस्रसावे । सहस्रसंख्याका ओषधयः सूयंत उत्पद्यंत इति वर्षर्तुः सहस्रसावः । तस्मिन् सति सर्वे मंडूका गवां शतान्यपरिमिता गा ददतोऽस्मभ्यं प्रयच्छंत आयुर्जीवनं प्रतिरंते । प्रवर्धयंतु ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः ॥

इंद्रासोमेति पंचविंशत्यृचं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं । आद्याः षट् जगत्यः सप्तमी जगती त्रिष्टुप् वाष्टादश्येकविंशीत्रयोविंश्यो जगत्योऽंत्या प्रति चक्ष्वेत्यनुष्टुप् शिष्टाश्चतुर्दश त्रिष्टुभः । नवमीद्वादशीत्रयोदश्यः सोमदेवत्या एकादशी देवदेवत्याष्टमीषोडश्याविंद्रदेवताके सप्तदशी ग्रावदेवत्याष्टादशी मरुद्देवताका दशमीचतुर्दश्यावग्निदेवताके प्र वर्तयेत्याद्याः पंचर्च इंद्रदेवताकाः । मा नो रक्ष इति त्रयोविंश्याः पूर्वोऽर्द्धर्चो वसिष्ठस्य प्रार्थनापरः । अतस्तद्देवताकः । उत्तरोऽर्द्धर्चः पृथिव्यंतरिक्षदेवत्यः । शिष्टानां रक्षोहणाविंद्रासोमौ देवता । तथा चानुक्रांतं । इंद्रासोमा पंचाधिकेंद्रासोमं राक्षोघ्नं शापाभिशापप्रायं षट् सप्त वाद्या जगत्य एकविंशीत्रयोविंश्यौ चाष्टादशी मारुती च दशमीचतुर्दश्यावाग्नेय्यौ दैव्येकादश्यंत्यानुष्टुप् नवमी द्वादशी त्रयोदशी सौम्यः सप्तदशी ग्राव्ण्यष्टमीषोडश्यावैंद्र्यौ प्र वर्तयेति पंचैंद्र्यो मा नो रक्ष इत्यृषेरात्मन आशीरुत्तरोऽर्द्धचः पृथिव्यंतरिक्षदेवत इति ॥ अत्र बृहद्देवतायामनुक्रम्यते । संवत्सरं तु मंडूकानैंद्रासोमं परं तु यत् । ऋषिर्ददर्श रक्षोघ्नं पुत्रशोकपरिप्लुतः । हते पुत्रशते क्रुद्धः सौदासैर्दुःखितस्तदेति ॥ अतो रक्षोनिबर्हणार्थमेतत्सूक्तं जाप्यं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रासोमा तपतं रक्ष उब्जतं न्यर्पयतं वृषणा तमोवृधः ।
परा शृणीतमचितो न्योषतं हतं नुदेथां नि शिशीतमत्रिणः ॥१॥

इंद्रासोमा । तपतं । रक्षः । उब्जतं । नि । अर्पयतं । वृषणा । तमःऽवृधः ।
परा । शृणीतं । अचितः । नि । ओषतं । हतं । नुदेथां । नि । शिशीतं । अत्रिणः ॥१॥

हे इंद्रासोमा । इंद्रश्च सोमश्चेंद्रासोमौ ॥ देवताद्वंद्वे चेति पूर्वपदस्यानङ् । आमंत्रिताद्युदात्तत्वं ॥ रक्षो रक्षांसि ॥ जातावेकवचनं ॥ युवां तपतं । संतापयतं ॥ आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदित्यविद्यमानवत्त्वात् तपतमिति तिङंतस्य निघाताभावः ॥ तथोब्जतं । हिंस्तं ॥ उब्जतिर्हिंसाकर्मा । तिङः परत्वान्निघाताभावः ॥ हे वृषणा वृषणौ कामानां वर्षितारौ न्यर्पयतं । रक्षांसि नीचैष्टुं प्रापयतं । तमोवृधस्तमसावरकेणांधकारेण मायारूपेण वर्धमानान् तमसि रात्रौ वर्धमानान्वाचितो ज्ञानरहितान्मूढान्राक्षसान् पराशृणीतं । पराङ्मुखा यथा भवंति तथा हिंस्तं । तथा न्योषतं । नितरां दहतं ॥ उष दाहे ॥ हतं । तान्मारयतं । नुदेथां । असत्तो हतांस्तान् प्रेरयेथां । अत्रिणोऽदनशीलांस्तान्राक्षसान्नि शिशीतं । नितरां तनूकुरुतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रासोमा समघशंसमभ्यघं तपुर्ययस्तु चरुरग्निवाँ इव ।
ब्रह्मद्विषे क्रव्यादे घोरचक्षसे द्वेषो धत्तमनवायं किमीदिने ॥२॥

इंद्रासोमा । सं । अघऽशंसं । अभि । अघं । तपुः । ययस्तु । चरुः । अग्निवान्ऽइव ।
ब्रह्मऽद्विषे । क्रव्यऽअदे । घोरऽचक्षसे । द्वेषः । धत्तं । अनवायं । किमीदिने ॥२॥

हे इंद्रासोमावघशंसमघस्यानर्थस्य शंसितारमघमागत्य हंतारं राक्षसं सं सहैव । अभीति श्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । अभिभवतं । स च तपुर्युवयोस्तेजसा तप्यमानो राक्षसोऽग्निवानिवाग्नियुक्तोऽग्नौ प्रक्षिप्तश्चरुरिव ययस्तु ॥ यसु प्रयत्ने । केवलोऽप्ययमाङ्पूर्वार्थे द्रष्टव्यः ॥ आयस्यतु । आयासं प्राप्नोतु । उपक्षीयतामित्यर्थः । अपि च ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणेभ्योऽसभ्यं द्वेष्ट्रे क्रव्यादे क्रव्यं मांसं भक्षयित्रे घोरचक्षसे घोरदर्शनाय परुषभाषिणे वा किमीदिने किमिदानीमिति चरते पिशुनाय द्वेषो द्वेषभावमनवायमव्यवायमनवयवं नैरंतर्येण यथा भवति तथा धत्तं । दत्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्रासोमा दुष्कृतो वव्रे अंतरनारंभणे तमसि प्र विध्यतं ।
यथा नातः पुनरेकश्चनोदयत्तद्वामस्तु सहसे मन्युमच्छवः ॥३॥

इंद्रासोमा । दुःऽकृतः । वव्रे । अंतः । अनारंभणे । तमसि । प्र । विध्यतं ।
यथा । न । अतः । पुनः । एकः । चन । उत्ऽअयत् । तत् । वां । अस्तु । सहसे ।
मन्युऽमत् । शवः ॥३॥

हे इंद्रासोमौ दुष्कृतो दुष्कर्मकारिणो राक्षसान् वव्रे वारकेऽंतर्मध्येऽनारंभणे आलंबनरहिते तमस्यंधकारे प्रविध्यतं । प्रवेश्य ताडयतं । यथा येन प्रकारेणैषां मध्य एकश्चनैकोऽपि राक्षसोऽतोऽस्मात्तमसः पुनर्नोदयत् उद्गच्छेत् तथा विध्यतमित्यर्थः ॥ एतेर्लेट्यडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । गुणायादेशौ ॥ तत्प्रसिद्धं मन्युमत्क्रोधयुक्तं वां युवयोः शवो बलं सहसे रक्षसामभिभवनायास्तु । भवतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इंद्रासोमा वर्तयतं दिवो वधं सं पृथिव्या अघशंसाय तर्हणं ।
उत्तक्षतं स्वर्यं पर्वतेभ्यो येन रक्षो वावृधानं निजूर्वथः ॥४॥

इंद्रासोमा । वर्तयतं । दिवः । वधं । सं । पृथिव्याः । अघऽशंसाय । तर्हणं ।
उत् । तक्षतं । स्वर्यं । पर्वतेभ्यः । येन । रक्षः । ववृधानं । निऽजूर्वथः ॥४॥

हे इंद्रासोमौ दिवोऽंतरिक्षात् द्युलोकाद्वा वधं हननसाधनमायुधं संवर्तयतं । उत्पादयतं । पृथिव्या अस्मादपि लोकात्तर्हणं हिंसकमायुधमघशंसायाघशंसमनर्थस्याशंसकं राक्षसं हंतुमुत्पादयतं । तथा पर्वतेभ्यः पर्ववद्भ्यो मेघेभ्यः सकाशात्स्वर्यं ॥ स्वृ शब्दोपतापयोः ॥ उपतापकमशनिमुत्तक्षतं । उद्धृतं कुरुतं । येनाशनिना वावृधानं वर्धमानं प्रवृद्धं वा रक्षो राक्षसं निजूर्वथः निहथः ॥ जुर्वी हिंसायां ॥ तमशनिमुत्तक्षतमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रासोमा वर्तयतं दिवस्पर्यग्नितप्तेभिर्युवमश्महन्मभिः ।
तपुर्वधेभिरजरेभिरत्रिणो नि पर्शाने विध्यतं यंतु निस्वरं ॥५॥

इंद्रासोमा। वर्तयतं। दिवः। परि। अग्निऽतप्तेभिः। युवं। अश्महन्मऽभिः।
तपुःऽवधेभिः। अजरेभिः। अत्रिणः। नि। पर्शाने। विध्यतं। यंतु। निऽस्वरं ॥५॥

हे इंद्रासोमौ दिवोऽंतरिक्षात्परितः सर्वतो वर्तयतं। आयुधानि प्रेरयतं। युवं तौ युवामग्नितप्तेभिरग्निना संतप्तैस्तपुर्वधेभिस्तापकप्रहारैरजरेभिर्जरारहितैर्दृढैरश्महन्मभिरश्मसारभूतस्यायसो विकारैर्हननसाधनैस्तैरायुधैरत्रिणो राक्षसस्य पर्शाने पार्श्वस्थाने निविध्यतं। निहतं। ते च राक्षसा निःस्वरं निःशब्दं यंतु। अपयंतु। निर्गच्छंतु ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्रासोमा परि वां भूतु विश्वत इयं मतिः कक्ष्याश्वेव वाजिना।
यां वां होत्रां परिहिनोमि मेधयेमा ब्रह्माणि नृपतीव जिन्वतं ॥६॥
इंद्रासोमा। परि। वां। भूतु। विश्वतः। इयं। मतिः। कक्ष्या। अश्वाऽइव। वाजिना।
यां। वां। होत्रां। परिऽहिनोमि। मेधया। इमा। ब्रह्माणि। नृपती इवेति नृपतीऽइव। जिन्वतं ॥६॥

हे इंद्रासोमावियमस्माभिः क्रियमाणा मतिर्मननीया स्तुतिर्वाजिना वाजिनौ बलवंतौ वां युवां विश्वतः सर्वतः परिभूतु। परिगृह्णातु। व्याप्नोतु वा। तत्र दृष्टांतः। कक्ष्या। कक्षं बंधनी रज्जुरश्वेव यथाश्वं परिगृह्णाति तद्वत्। यां होत्रां वाचं वां युवाभ्यां मेधया परिहिनोमि प्रेरयामि सेयं मतिरिति संबंधः। अपि चेमेमान्यस्माभिः कृतानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि ‾ ‾ ‾ यथा धनैः पूरयंति तथा जिन्वतं। फलैः पूरयतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रति स्मरेथां तुजयद्भिरेवैर्हतं द्रुहो रक्षसो भंगुरावतः।
इंद्रासोमा दुष्कृते मा सुगं भूद्यो नः कदा चिदभिदासति द्रुहा ॥७॥
प्रति। स्मरेथां। तुजयत्ऽभिः। एवैः। हतं। द्रुहः। रक्षसः। भंगुरऽवतः।
इंद्रासोमा। दुःऽकृते। मा। सुऽगं। भूत्। यः। नः। कदा। चित्। अभिऽदासति। द्रुहा ॥७॥

हे इंद्रासोमौ तुजयद्भिस्त्वरमाणैरेवैर्गंतृभिरश्वैः प्रतिस्मरेथां। अभिगच्छतं ॥

उपसर्गवशेन सरतिरन्यार्थांतरे वर्तते। यथा प्रसरणं प्रस्थानमिति ॥ अभिगत्य च द्रुहो द्रोग्धॄन् भंगुरावतो भंजनकर्मवतो रक्षसो राक्षसान् हतं। हिंस्तं। हे इंद्रासोमौ दुष्कृते पापकारिणे राक्षसाय सुगं सुखं मा भूत्। मा भवतु। द्रुहा द्रोहेण युक्तो यो नोऽस्मान् कदाचिदप्यभिदासति अभिहंति तस्मै दुष्कृत इत्यन्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो मा पाकेन मनसा चरंतमभिचष्टे अनृतेभिर्वचोभिः।
आप इव काशिना संगृभीता असन्नस्त्वासत इंद्र वक्ता ॥८॥
यः। मा। पाकेन। मनसा। चरंतं। अभिऽचष्टे। अनृतेभिः। वचःऽभिः।
आपःऽइव। काशिना। संऽगृभीताः। असन्। अस्तु। असतः। इंद्र। वक्ता ॥८॥

पाकेन पक्केन शुद्धेन मनसा चरंतं वर्तमानं सत्यवादिनं यो मां राक्षसोऽनृतेभिरनृतैरसत्यैर्वचोभिर्वचनैरभिचष्टे अभिशंसति मय्यसत्यवचनमारोपयति हे इंद्र काशिना मुष्टिना संगृभीता सम्यक् गृहीता आप इव यथापो विशीर्णा भवंति तथासतोऽसत्यस्य वक्ता स राक्षसोऽसन्नस्तु। अविद्यमानो भवतु। नश्यत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

ये पाकशंसं विहरंत एवैर्ये वा भद्रं दूषयंति स्वधाभिः।
अहये वा तान्प्रददातु सोम आ वा दधातु निर्ऋतेरुपस्थे ॥९॥
ये। पाकऽशंसं। विऽहरंते। एवैः। ये। वा। भद्रं। दूषयंति। स्वधाभिः।
अहये। वा। तान्। प्रऽददातु। सोमः। आ। वा। दधातु। निःऽऋतेः। उपऽस्थे ॥९॥

ये राक्षसाः पाकशंसं परिपक्ववचनं सत्यभाषिणं मामेवैरेतव्यैः प्राप्तव्यैरात्मीयैः कामैर्हेतुभूतैर्विहरंते विशेषेण हरंति उपक्षपयंति। यथाकामं परिवदंतीत्यर्थः। ये वा स्वधाभिर्बलैर्युक्ता भद्रं कल्याणवर्तनं मां दूषयंति दुष्टं कुर्वंति तान् सर्वान् सोमोऽहये वा सर्पाय वा प्रददातु। निर्ऋतेः पापदेवताया उपस्थ उत्संगे वादधातु। प्रक्षिपतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

यो नो रसं दिप्सति पित्वो अग्ने यो अश्वानां यो गवां यस्तनूनां।
रिपुः स्तेनः स्तेयकृद्दभ्रमेतु नि ष हीयतां तन्वा३ तना च ॥१०॥

यः। नः। रसं। दिप्सति। पित्वः। अग्ने। यः। अश्वानां। यः। गवां। यः। तनूनां।
रिपुः। स्तेनः। स्तेयऽकृत्। दभ्रं। एतु। नि। सः। हीयतां। तन्वा। तना। च ॥१०॥

हे अग्ने यो राक्षसो नोऽस्माकं पित्वोऽन्नस्य रसं सारं दिप्सति जिघांसति। यश्चाश्वानामस्मदीयानां रसं दिप्सति। यश्च गवां रसं दिप्सति। यश्च तनूनामस्मदीयानां शरीराणां रसं दिप्सति रिपुर्बाधकः स्तेनश्चौरः स्तेयकृद्धनस्यापहर्ता स सर्वो जनो दभ्रं हिंसामेतु। प्राप्नोतु। अपि च स बाधकस्तन्वा स्वकीयेन शरीरेण तना च तनयेन च निहीयतां। निहीनो भवतु ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

परः सो अस्तु तन्वा३ तना च तिस्रः पृथिवीरधो अस्तु विश्वाः।
प्रति शुष्यतु यशो अस्य देवा यो नो दिवा दिप्सति यश्च नक्तं ॥११॥

परः। सः। अस्तु। तन्वा। तना। च। तिस्रः। पृथिवीः। अधः। अस्तु। विश्वाः।
प्रति। शुष्यतु। यशः। अस्य। देवाः। यः। नः। दिवा। दिप्सति। यः। च। नक्तं ॥११॥

स राक्षसस्तन्वा तना च ॥ व्यत्ययेन तृतीया ॥ तन्वाः शरीरस्य तनयस्य च परः परस्तादस्तु। वर्तमानो भवतु। उभाभ्यां वियुक्तो भवत्वित्यर्थः। विश्वा व्याप्तास्तिस्रः पृथिवीस्त्रीन् लोकानधोऽस्तु। अधस्ताद्भवतु। लोकत्रयादपि प्रच्युतो भवत्वित्यर्थः। हे देवा अस्य शत्रोर्यशोऽन्नं कीर्त्तिर्वा प्रतिशुष्यतु। यो राक्षसो नोऽस्मान्दिवाहनि दिप्सति जिघांसति यश्च नक्तं रात्रौ जिघांसति अस्योभयविधस्य यशः प्रतिशुष्यत्विति संबंधः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सुविज्ञानं चिकितुषे जनाय सच्चासच्च वचसी पस्पृधाते।
तयोर्यत्सत्यं यतरदृजीयस्तदित्सोमोऽवति हंत्यासत् ॥१२॥

सुऽविज्ञानं। चिकितुषे। जनाय। सत्। च। असत्। च। वचसी इति। पस्पृधाते इति।
तयोः। यत्। सत्यं। यतरत्। ऋजीयः। तत्। इत्। सोमः। अवति। हंति। असत् ॥१२॥

प्रायेणेदमादिभिर्ऋग्भी राक्षसेन सह ऋषिणा शपथः क्रियते। अत्र केचि-

दाहुः । हत्वा पुत्रशतं पूर्वं वसिष्ठस्य महात्मनः । वसिष्ठं राक्षसोऽसि त्वं वासिष्ठं रूपमास्थितः ॥ अहं वसिष्ठ इत्येवं जिघांसू राक्षसोऽब्रवीत् । अत्रोत्तरा ऋचो दृष्टा वसिष्ठेनेति नः श्रुतमिति ॥ चिकितुषे विदुषे जनायेदं सुविज्ञानं विज्ञातुं सुशकं भवति । किं तत् । सच्चासच्च सत्यं चासत्यं च । वचसी सत्यासत्यरूपे वचने पस्पृधाते । मिथः स्पर्धेते । तयोः सदसदतोर्मध्ये यत्सत्यं यथार्थं वचनं । यतरद्यच्च ऋजीय ऋजुतममकुटिलं तदित्तदेवाकुटिलं सत्यभाषणं सोमोऽवति । रक्षति । असदुक्तविलक्षणमसत्यं हंति । हिनस्ति । एवं सत्यावयोर्मध्ये कतरोऽनृतभाषीति विद्वद्भिः सुविज्ञानमित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

न वा उ सोमो वृजिनं हिनोति न क्षत्रियं मिथुया धारयंतं ।
हंति रक्षो हंत्यासद्वदंतमुभाविंद्रस्य प्रसितौ शयाते ॥१३॥

न । वै । ऊं इति । सोमः । वृजिनं । हिनोति । न । क्षत्रियं । मिथुया । धारयंतं ।
हंति । रक्षः । हंति । असत् । वदंतं । उभौ । इंद्रस्य । प्रऽसितौ । शयाते इति ॥१३॥

वृजिनं पापकारिणं राक्षसं सोमो देवो न वा उ न खलु हिनोति । प्रेरयति । गच्छ त्वमिति न मुंचति । तथा क्षत्रियं । क्षत्रं बलं । तद्वंतं मिथुया मिथ्याभूतं वचनं धारयंतं बिभ्रतमसत्यवादिनं पुरुषं न च हिनोति । न विसृजति । अपि तु रक्षो राक्षसं हंति । असदसत्यं वदंतं च हंति । हिनस्ति । उभौ राक्षसानृतवादिनौ तौ सोमेन हताविंद्रस्य संबंधिनि प्रसितौ बंधने शयाते । निवसतः । यद्वेंद्रस्येति तृतीयार्थे षष्ठी । इंद्रेणेश्वरेण सोमेन प्रसितौ बद्धौ ॥ षिञ् बंधने । अस्मात्कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यदि वाहमनृतदेव आस मोघं वा देवाँ अप्यूहे अग्ने ।
किमस्मभ्यं जातवेदो हृणीषे द्रोघवाचस्ते निर्ऋथं सचंतां ॥१४॥

यदि । वा । अहं । अनृतऽदेवः । आस । मोघं । वा । देवान् । अपिऽऊहे । अग्ने ।
किं । अस्मभ्यं । जातऽवेदः । हृणीषे । द्रोघऽवाचः । ते । निःऽऋथं । सचंतां ॥१४॥

यदि वाहमनृतदेवः । अनृता असत्यभूता देवा यस्य तादृशो यद्यहमास

अस्मि। अथवा मोघं वा निष्फलं वा देवानप्यूहे उपगच्छामि। अहं यद्युक्तरूपोऽस्मि हे अग्ने तर्हि मां बाधस्व। न ह्यहं तथाविधोऽस्मि। एवं सति हे जातवेदो जातानां वेदितरग्ने अस्मभ्यं किंकारणं हृणीषे। क्रुध्यसि। तव क्रोधोऽस्मासु न जायत्वित्यर्थः। द्रोघवाचोऽनृतवाचो राक्षसास्ते तव निर्ऋथं॥ निःपूर्वोऽर्तिर्हिंसायां वर्तते॥ निर्ऋथं निःशेषेणार्तिं हिंसां सचंतां। सेवंतां॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अद्या मुरीय यदि यातुधानो अस्मि यदि वायुस्ततप पूरुषस्य।
अधा स वीरैर्दशभिर्वि यूया यो मा मोघं यातुधानेत्याह॥१५॥

अद्य। मुरीय। यदि। यातुऽधानः। अस्मि। यदि। वा। आयुः। ततप। पुरुषस्य।
अध। सः। वीरैः। दशभिः। वि। यूयाः। यः। मा। मोघं। यातुऽधान। इति। आह॥१५॥

इयमपि शपथरूपैव। यद्यहं वसिष्ठो यातुधानो राक्षसोऽस्मि अद्यास्मिन्नेव दिने मुरीय। म्रियेय। अपि वा पुरुषस्य मनुष्यस्यायुर्जीवितं यद्यहं राक्षसो भूत्वा ततप हिंसितवानस्मि तर्ह्यप्यहमद्य म्रियेयेत्यन्वयः। अधाथैवं स्यात् अहं वसिष्ठस्त्वं राक्षस इति तर्हि स त्वं दशभिर्वीरैः पुत्रैः। उपलक्षणमेतत्। सर्वैर्बंधुजनैर्वियूयाः। वियुक्तो भवेः। यो राक्षसो मा मां मोघं मृषैव हे यातुधान हे राक्षसेति संबोध्याह॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

यो मायातुं यातुधानेत्याह यो वा रक्षाः शुचिरस्मीत्याह।
इंद्रस्तं हंतु महता वधेन विश्वस्य जंतोरधमस्पदीष्ट॥१६॥

यः। मा। अयातुं। यातुऽधान। इति। आह। यः। वा। रक्षाः। शुचिः। अस्मि। इति। आह।
इंद्रः। तं। हंतु। महता। वधेन। विश्वस्य। जंतोः। अधमः। पदीष्ट॥१६॥

यो राक्षसो मामयातुमराक्षसं संतं हे यातुधान हे राक्षसेति संबोध्याह ब्रूते। यो वा यश्च रक्षा राक्षसः शुचिरस्मि शुद्धो भवामि न राक्षसोऽस्मीत्याह ब्रूते तमुभयविधं राक्षसमिंद्रो महता प्रौढेन वधेनायुधेन वज्रेण हंतु। हिनस्तु। स च विश्वस्य सर्वस्य जंतोर्जनस्याधमो निकृष्टः सन् पदीष्ट। पततु॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

प्र या जिगाति खर्गलेव नक्तमप द्रुहा तन्वं१ गूहमाना ।
वव्राँ अनंताँ अव सा पदीष्ट ग्रावाणो घ्नंतु रक्षस उपब्दैः ॥१७॥
प्र । या । जिगाति । खर्गलाऽइव । नक्तं । अप । द्रुहा । तन्वं । गूहमाना ।
वव्रान् । अनंतान् । अव । सा । पदीष्ट । ग्रावाणः । घ्नंतु । रक्षसः । उपब्दैः ॥१७॥

या राक्षसी नक्तं रात्रौ द्रुहा द्रोहेण युक्ता खर्गलेवोलूकीव प्रजिगाति प्रगच्छति । किं कुर्वती । तन्वं स्वकीयं शरीरमपगूहमानापवृखती प्रकाशयंती सा राक्षस्यनंतानपर्यंतान्वव्रान् गर्तानवपदीष्ट । अवाङ्मुखी पततु । ग्रावाणः सोमाभिषवार्थाः पाषाणाश्चोपब्दैरभिषवशब्दै रक्षसो राक्षसान् घ्नंतु । हिंसंतु ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

वि तिष्ठध्वं मरुतो विक्ष्वि१च्छत गृभायत रक्षसः सं पिनष्टन ।
वयो ये भूत्वी पतयंति नक्तभिर्ये वा रिपो दधिरे देवे अध्वरे ॥१८॥
वि । तिष्ठध्वं । मरुतः । विक्षु । इच्छत । गृभायत । रक्षसः । सं । पिनष्टन ।
वयः । ये । भूत्वी । पतयंति । नक्तऽभिः । ये । वा । रिपः । दधिरे । देवे । अध्वरे ॥१८॥

हे मरुतो यूयं विक्षु प्रजासु वि तिष्ठध्वं । विविधं तिष्ठत । तत्र गूढान्राक्षसान् हंतुमिच्छत । अन्विच्छत । तदनंतरं रक्षसस्तान्राक्षसान् गृभायत । गृभ्णीत । गृह्णीत । गृहीत्वा च संपिनष्टन । चूर्णयत । ये राक्षसा वयः पक्षिणो भूत्वी भूत्वा नक्तभी रात्रिभी रात्रिषु पतयंति आगच्छंति । ये वा ये च देवे दीप्तेऽध्वरे यागे रिपो हिंसा दधिरे विदधिरे तान्राक्षसान् संपिनष्टनेत्यन्वयः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

प्र वर्तय दिवो अश्मानमिंद्र सोमशितं मघवन्त्सं शिशाधि ।
प्राक्तादपाक्तादधरादुदक्तादभि जहि रक्षसः पर्वतेन ॥१९॥
प्र । वर्तय । दिवः । अश्मानं । इंद्र । सोमऽशितं । मघऽवन् । सं । शिशाधि ।
प्राक्तात् । अपाक्तात् । अधरात् । उदक्तात् । अभि । जहि । रक्षसः । पर्वतेन ॥१९॥

हे इंद्र दिवोऽंतरिक्षादश्मानमशनिं प्रवर्तय । प्रेरय राक्षसान् हंतुं । तथा

सोमशितं सोमेन तीक्ष्णीकृतं यजमानं हे मघवन् धनवन्निंद्र संशिशाधि। संस्कुरु। अपि च प्राक्तात् प्राच्या अपाक्तात् प्रतीच्या अधरादवाच्या उदक्तादुत्तरतः सर्वस्मादपि दिग्भागाद्रक्षसो राक्षसान् पर्वतेन पर्ववता वज्रेणाभिजहि। मारय॥

॥ अथ विंशी ॥

एत उ त्ये पतयंति श्वयातव इंद्रं दिप्संति दिप्सवोऽदाभ्यं।
शिशीते शक्रः पिशुनेभ्यो वधं नूनं सृजदशनिं यातुमद्भ्यः॥२०॥

एते। ऊं इति। त्ये। पतयंति। श्वऽयातवः। इंद्रं। दिप्संति। दिप्सवः। अदाभ्यं।
शिशीते। शक्रः। पिशुनेभ्यः। वधं। नूनं। सृजत्। अशनिं। यातुमत्ऽभ्यः॥२०॥

त्ये त एते राक्षसाः श्वयातवः श्वभिः परिकरभूतैर्हिंसंतः श्वभिः सह यांतो वा पतयंति। पतंति। ये दिप्सवो जिघांसवः संतोऽदाभ्यमहिंस्यमिंद्रं दिप्संति जिघांसंति तेभ्यः पिशुनेभ्यः पिशुनान् कपटान् हंतुं शक्रः शक्त इंद्रो वधमायुधमशनिरूपं शिशीते। तीक्ष्णीकरोति। यातुमद्भ्यो राक्षसेभ्यो नूनं क्षिप्रमशनिं सृजत्। विसृजतु हननार्थं॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमेऽष्टमो वर्गः॥

॥ अथैकविंशी ॥

इंद्रो यातूनामभवत्पराशरो हविर्मथीनामभ्याऽविवासतां।
अभीदु शक्रः परशुर्यथा वनं पात्रेव भिंदन्सत एति रक्षसः॥२१॥

इंद्रः। यातूनां। अभवत्। पराऽशरः। हविःऽमथीनां। अभि। आऽविवासतां।
अभि। इत्। ऊं इति। शक्रः। परशुः। यथा। वनं। पात्राऽइव। भिंदन्। सतः।
एति। रक्षसः॥२१॥

यातूनां हिंसकानां रक्षसामयमिंद्रः पराशरः पराशातयिता हिंसिताभवत्। कीदृशानां। हविर्मथीनां हवींषि मथ्नतामभिमुखमाविवासतामागच्छतां। अपि चायं शक्र इंद्रो वनं वृक्षजातं परशुर्यथा छिंदन् कुठार इव पात्रेव मृन्मयानि पात्राणि भिंदन् मुद्गर इव च सतः। प्राप्तनामैतत्। यदाह यास्कः। तिरः सत इति प्राप्तस्येति। प्राप्तान्रक्षसो राक्षसान् भिंदन् हिंसन् अभ्येति। अभिगच्छति। इदु पूरणे॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

उलूकयातुं शुशुलूकयातुं जहि श्वयातुमुत कोकयातुं ।
सुपर्णयातुमुत गृध्रयातुं दृषदेव प्र मृण रक्ष इंद्र ॥२२॥

उलूकऽयातुं । शुशुलूकऽयातुं । जहि । श्वऽयातुं । उत । कोकऽयातुं ।
सुपर्णऽयातुं । उत । गृध्रऽयातुं । दृषदाऽइव । प्र । मृण । रक्षः । इंद्र ॥२२॥

उलूकयातुं । उलूकैः परिकरभूतैः सह यातयति हिनस्तीति याति गच्छतीति वोलूकयातुः । यद्वोलूकरूपी यातीत्युलूकयातुः । हे इंद्र तादृशं राक्षसं जहि । विनाशय ॥ तथा च बृहद्देवतायामुक्तं । उलूकयातुं जह्येतान् नानारूपान् निशाचरान् । स्त्रीपुंरूपांश्च तिर्यंचो जिघांसूनिंद्र मे जहीति ॥ एवमुत्तरत्रापि योज्यं । शुशुलूकयातुं । उलूका द्विविधाः । बृहदुलूका अल्पोलूकाश्चेति । तत्रोलूकयातुमिति बृहदुलूकाभिप्रायेणोक्तं । शिशुरल्प उलूकः शुशुलूकः । तद्रूपेण वर्तमानं राक्षसं श्वयातुं श्वरूपेण वर्तमानं राक्षसमुतापि च कोकयातुं । कोकश्चक्रवाकः । तद्रूपेण वर्तमानं राक्षसं सुपर्णयातुं । सुपर्णः श्येनः । तदाकारं यातुधानमुतापि च गृध्रयातुं गृध्ररूपं च यातुधानं । एतान् सर्वान्नानाकारान् हे इंद्र जहि । किं बहुना दृषदेव पाषाणेनेव वज्रेण रक्षो राक्षसमात्रं प्रमृण । मारय ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

मा नो रक्षो अभि नड्यातुमावतामपोच्छतु मिथुना या किमीदिना ।
पृथिवी नः पार्थिवात्पात्वंहसोऽंतरिक्षं दिव्यात्पात्वस्मान् ॥२३॥

मा । नः । रक्षः । अभि । नट् । यातुऽमावतां । अप । उच्छतु । मिथुना । या । किमीदिना ।
पृथिवी । नः । पार्थिवात् । पातु । अंहसः । अंतरिक्षं । दिव्यात् । पातु । अस्मान् ॥२३॥

रक्षो राक्षसजातिर्नोऽस्मान् माभिनट् । माभिव्याप्नोतु ॥ नशतेर्व्याप्तिकर्मणो लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक् । न माङ्योग इत्यडभावः ॥ तथा यातुमावतां यातनावतां राक्षसानां मिथुना मिथुनानि स्त्रीपुंरूपाणि युगलान्यपोच्छतु । उषा अपि विनाशयतु । अपवर्जयतु । या यानि मिथुनानि किमीदिना किमीदिनानि किमिदं किमिदमिति जिघांसया वर्तमानानि भवंति । अपि च पृथिवी प्रथितेयं भूमिश्च नोऽस्मान् पार्थिवात्पृथिव्या अंतरिक्षस्य संबंधिनोऽंहसः पापात्पातु । रक्षतु । अंतरिक्षं च दिव्याद्दिवि भवात्पापादस्मान् पातु । रक्षतु ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

इंद्र॑ ज॒हि पुमां॑सं यातु॒धान॑मु॒त स्त्रियं॑ मा॒यया॒ शाश॑दानां ।
विग्री॑वासो॒ मूर॑देवा ऋ॒दंतु मा ते दृ॑शं॒त्सूर्य॑मु॒च्चरं॑तं ॥२४॥
इंद्र॑ । ज॒हि । पुमां॑सं । या॒तु॒ऽधानं॑ । उ॒त । स्त्रियं॑ । मा॒यया॑ । शाश॑दानां ।
विऽग्री॑वासः । मूर॑ऽदेवाः । ऋ॒दं॒तु । मा । ते । दृ॒श॒न् । सूर्यं॑ । उ॒त्ऽचरं॑तं ॥२४॥

हे इंद्र पुमांसं पुंरूपधारिणं यातुधानं राक्षसं जहि । मारय । उतापि च मायया वंचनया शाशदानां हिंसंती स्त्रियं राक्षसीं च जहि । अपि च मूरदेवा मारणक्रीडा राक्षसा विग्रीवासो विच्छिन्नग्रीवाः संत ऋदंतु । नश्यंतु । ते तथाविधा राक्षसा उच्चरंतमुद्यंतं सूर्यमादित्यं मा दृशन् । मा द्राक्षुः ॥

उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलाद्यंतहोमे प्रति चक्ष्वेत्येषा । सूचितं च । यो नः स्वोऽग्निं नरः प्रति चक्ष्व । गृ॰ सू॰ ३.५. । इति ॥

॥ सैषा पंचविंशी ॥

प्रति॑ चक्ष्व॒ वि च॒क्ष्वेंद्र॑श्च सोम जागृतं ।
रक्षो॑भ्यो व॒धम॑स्यतम॒शनिं॑ यातु॒मद्भ्यः॑ ॥२५॥
प्रति॑ । च॒क्ष्व॒ । वि । च॒क्ष्व॒ । इंद्रः॑ । च॒ । सो॒म॒ । जा॒गृ॒तं॒ ।
रक्षः॑ऽभ्यः । व॒धं । अ॒स्य॒तं॒ । अ॒शनिं॑ । या॒तु॒मत्ऽभ्यः॑ ॥२५॥

हे सोम त्वमिंद्रश्च प्रतिचक्ष्व । प्रत्येकं पश्य राक्षसान् । तथा वि चक्ष्व । विविधं पश्य । यथास्मान्न बाधेरन् तथा पश्येत्यर्थः । युवां च संहतौ जागृतं । जागरूकौ रक्षोवधोद्युक्तौ भवतं । यातुमद्भ्यो हिंसावद्भ्यो रक्षोभ्यो राक्षसेभ्योऽशनिमशनिरूपं वधमायुधमस्यतं । क्षिपतं ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥

॥ इति सप्तमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः । सप्तमं मंडलं समाप्तं ॥

॥ अथाष्टमं मंडलं ॥

अष्टमे मंडले दशानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके पंच सूक्तानि । तेषु मा चिदन्यदिति चतुस्त्रिंशदृचं प्रथमं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । मा चित्चतुस्त्रिंशन्मेधातिथिमेध्यातिथी ऐंद्रं बार्हतं द्विप्रगाथादि द्वित्रिष्टुबंतमाद्यं द्वृचं प्रगाथोऽपश्यत् स घोरः सन् भ्रातुः कण्वस्य पुत्रतामगात् प्लायोगिश्चासंगो यः स्त्रीभूत्वा पुमानभूत् स मेध्यातिथये दानं दत्वा स्तुहि स्तुहीति चतसृभिरात्मानं तुष्टाव पत्नी चास्यांगिरसी शश्वती पुंस्त्वमुपलभ्यैनं प्रीतांत्यया तुष्टावेति । अस्यायमर्थः । अस्य सूक्तस्य मेधातिथिमेध्यातिथिनामानौ द्वावृषी तौ च कण्वगोत्रौ । ऋषिश्चानुक्तगोत्रः प्राङ्मत्स्यात्काण्व इति परिभाषितत्वात् । आद्यस्य द्वृचस्य तु घोरस्य पुत्रः स्वकीयभ्रातुः कण्वस्य पुत्रतां प्राप्तत्वात्काण्वः प्रगाथाख्य ऋषिः । प्लयोगनाम्नो राज्ञः पुत्र आसंगाभिधानो राजा देवशापात् स्त्रीत्वमनुभूय पश्चात्तपोबलेन मेधातिथेः प्रसादात्पुमान् भूत्वा तस्मै बहु धनं दत्वा स्वकीयमंतरात्मानं दत्तदानं स्तुहि स्तुहीत्यादिभिश्चतसृभिर्ऋग्भिरस्तौत् । अतस्तासामासंगाख्यो राजा ऋषिः । अस्यासंगस्य भार्यांगिरसः सुता शश्वत्याख्या भर्तुः पुंस्त्वमुपलभ्य प्रीता सती स्वभर्तारमन्वस्य स्थूरमित्यनया स्तुतवती । अतस्तस्या ऋचः शश्वत्यृषीका । अंत्ये द्वे त्रिष्टुभौ द्वितीयाचतुर्थ्यौ सतोबृहत्यौ शिष्टा बृहत्यः । कृत्स्नस्य सूक्तस्येंद्रो देवता । स्तुहि स्तुहीत्याद्याश्चतस्र आत्मकृतस्य दानस्य स्तूयमानत्वात्तद्देवताकाः । अन्वस्येत्यस्या आसंगाख्यो राजा देवता । या तेनोच्यते सा देवतेति न्यायात् ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावादित एकोनत्रिंशद्विनियुक्ताः । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं । मा चिदन्यद्वि शंसतेत्येकया न त्रिंशत् । ऐ॰ आ॰ ५.१०.। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणस्य मा चिदन्यदिति वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः । सूत्रितं च । मा चिदन्यद्वि शंसत यच्चिद्धि त्वा जना इम इति स्तोत्रियानुरूपौ । आ॰ ७.४.। इति ॥ ग्रावस्तोत्रेऽप्याद्या विनियुक्ता । सूत्रितं च । आ तू न इंद्र क्षुमंतं मा चिदन्यद्वि शंसत । आ॰ ५.१२.। इति ॥ उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलादिहोमेऽप्येषा । सूत्र्यते हि । मा चिदन्यदाग्ने याहि स्वादिष्टयेति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मा चिदन्यद्वि शंसत सखायो मा रिषण्यत ।
इंद्रमित्स्तोता वृषणं सचा सुते मुहुरुक्था च शंसत ॥१॥

मा । चित् । अन्यत् । वि । शंसत । सखायः । मा । रिषण्यत ।
इंद्रं । इत् । स्तोत । वृषणं । सचा । सुते । मुहुः । उक्था । च । शंसत ॥१॥

हे सखायः समानख्यानाः स्तोतार इंद्रस्तोत्रादन्यत्स्तोत्रं मा चिद्विशंसत । मैवोच्चारयत । मा रिषण्यत । मा हिंसितारो भवत । अन्यदीयस्तोत्रोच्चारणेन वृथोपक्षीणा मा भवत । सुतेऽभिषुते सोमे वृषणं कामानां वर्षितारमिंद्रमिदिंद्रमेव हे प्रस्तोत्रादयः सचा सह संघीभूय स्तोत । स्तुत । हे प्रशस्त्रादय उक्था चोक्थानि शस्त्राणि चेंद्रविषयाणि यूयं मुहुः पुनः पुनः शंसत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अवक्रक्षिणं वृषभं यथाजुरं गां न चर्षणीसहं ।
विद्वेषणं संवननोभयंकरं मंहिष्ठमुभयाविनं ॥२॥

अवऽक्रक्षिणं । वृषभं । यथा । अजुरं । गां । न । चर्षणिऽसहं ।
विऽद्वेषणं । संऽवनना । उभयंऽकरं । मंहिष्ठं । उभयाविनं ॥२॥

वृषभं यथा वृषभमिवावक्रक्षिणमवकर्षणशीलं शत्रूणां हिंसितारमजुरं जरारहितमहिंसितं वा गां न गामिव वृषभमिव चर्षणीसहं चर्षणीनां मनुष्याणां शत्रुभूतानामभिभवितारं विद्वेषणं विद्वेष्टारं शत्रूणां संवनना संवननं सम्यक् संभजनीयं स्तोतृभिरुभयंकरं विग्रहानुग्रहयोरुभयोः कर्तारं मंहिष्ठं दातृतममुभयाविनं दिव्यपार्थिवलक्षणेनोभयविधधनेनोपेतं । यद्वा स्थावरजंगमरूपेण द्विप्रकारेण रक्षितव्येनोपेतं । अथवोभयविधैः स्तोतृभिर्यष्टृभिश्चोपेतं । एवंविधमिंद्रमित् स्तोतेत्यन्वयः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने यच्चिद्धि त्वेति प्रशास्तुर्वैकल्पिकोऽनुरूपः प्रगाथः । सूक्तं तूदाहृतं ॥

॥ तत्राद्या सूक्ते तृतीया ॥

यच्चिद्धि त्वा जना इमे नाना हवंत ऊतये।

अस्माकं ब्रह्मेदमिंद्र भूतु तेऽहा विश्वा च वर्धनं ॥३॥

यत्। चित्। हि। त्वा। जनाः। इमे। नाना। हवंते। ऊतये।

अस्माकं। ब्रह्म। इदं। इंद्र। भूतु। ते। अहा। विश्वा। च। वर्धनं ॥३॥

इमे दृश्यमानाः सर्वे जना हे इंद्र त्वामूतये रक्षणाय तर्पणाय वा नाना पृथक् पृथक् यच्चित् यद्यपि हवंते स्तुवंति। हीति पूरणः। तथाप्यस्माकमिदं ब्रह्म स्तोत्रमेव हे इंद्र ते तव वर्धनं वर्धकं भूतु। भवतु। न केवलमिदानीमेवापि तु विश्वाहा सर्वाण्यहानि सर्वेष्वहःसु चेदमेव स्तोत्रं त्वां वर्धयत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि तर्तूर्यंते मघवन्विपश्चितोऽर्यो विपो जनानां।

उप क्रमस्व पुरुरूपमा भर वाजं नेदिष्ठमूतये ॥४॥

वि। तर्तूर्यंते। मघऽवन्। विपःऽचितः। अर्यः। विपः। जनानां।

उप। क्रमस्व। पुरुऽरूपं। आ। भर। वाजं। नेदिष्ठं। ऊतये ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र विपश्चितो विद्वांसस्त्वदीयाः स्तोतारोऽर्योऽभिगंतारो जनानां शत्रूणां विपो वेपयितारः संतो वितर्तूर्यंते। भृशमापदो वितरंति। अतिक्रामंति। तादृशस्त्वमुपक्रमस्व। उपगच्छास्मान्। पुरुरूपं बहुरूपं नेदिष्ठमंतिकतमं वाजमन्नमूतये तर्पणायाभरास्मभ्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

महे चन त्वामद्रिवः परा शुल्काय देयां।

न सहस्राय नायुताय वज्रिवो न शताय शतामघ ॥५॥

महे। चन। त्वां। अद्रिऽवः। परा। शुल्काय। देयां।

न। सहस्राय। न। अयुताय। वज्रिऽवः। न। शताय। शतऽमघ ॥५॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र त्वा त्वां। चनेति निपातद्वयसमुदायो विभज्य योज-

नीयः। महे च महतेऽपि शुल्काय मूल्याय न परादेयां। न विक्रीणानि। हे वज्रिवो वज्रहस्तेंद्र सहस्राय सहस्रसंख्याय च धनाय न परादेयां। अयुताय दशसहस्राय च शुल्काय न परादेयां। हे शतामघ बहुधनेंद्र शताय। बहुनामैतत्। अपरिमिताय च धनाय न परादेयां। न विक्रीणानि। उक्तसंख्याद्धनादपि त्वं मम प्रियतमोऽसीत्यर्थः॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे दशमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वस्याँ इंद्रासि मे पितुरुत भ्रातुरभुंजतः।

माता च मे छदयथः समा वसो वसुत्वनाय राधसे ॥६॥

वस्यान्। इंद्र। असि। मे। पितुः। उत। भ्रातुः। अभुंजतः।

माता। च। मे। छदयथः। समा। वसो इति। वसुऽत्वनाय। राधसे ॥६॥

हे इंद्र त्वं मे मदीयात्पितुर्जनकादपि वस्यान् वसीयान् वसुमत्तरोऽसि। उतापि चाभुंजतोऽपालयतो मम भ्रातुरपि वसीयान् त्वमधिकोऽसि। हे वसो वासकेंद्र मे मदीया माता च त्वं च समा समौ समानौ संतौ॥ पुमान् स्त्रियेति पुंसः शेषः॥ छदयथः। अर्चतिकर्मायं। मां पूजितं कुरुथः। किमर्थं। वसुत्वनाय व्यापनाय राधसे धनाय च। उभयोर्लाभायेत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

क्वेयथ क्वेदसि पुरुत्रा चिद्धि ते मनः।

अलर्षि युध्म खजकृत्पुरंदर प्र गायत्रा अगासिषुः ॥७॥

क्व। इयथ। क्व। इत्। असि। पुरुऽत्रा। चित्। हि। ते। मनः।

अलर्षि। युध्म। खजऽकृत्। पुरम्ऽदर। प्र। गायत्राः। अगासिषुः ॥७॥

हे इंद्र क्व कुत्र देशे इयथ। गतवानसि पुरा। क्वेत् कुत्र चासि। भवसि। इदानीं वर्तसे। पुरुत्रा चिद्धि बहुषु हि यजमानेषु ते त्वदीयं मनः संचरति। हे युध्म युद्धकुशल खजकृत् युद्धस्य कर्तर्हे पुरंदरासुरीणां पुरां दारयितर्हे इंद्र अलर्षि। आगच्छ। गायत्रा गानकुशला अस्मदीयाः स्तोतारः प्रागासिषुः। प्रगायंति। स्तुवंति॥ अलर्षीत्येतत् दाधर्त्यादौ। पा० ७.४.६५.। इयर्तेर्निपात्यते॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्रास्मै गायत्रमर्चत वावातुर्यः पुरंदरः ।

याभिः काण्वस्योप बर्हिरासदं यासद्वज्री भिनत्पुरः ॥८॥

प्र । अस्मै । गायत्रं । अर्चत । ववातुः । यः । पुरंऽदरः ।

याभिः । काण्वस्य । उप । बर्हिः । आऽसदं । यासत् । वज्री । भिनत् । पुरः ॥८॥

अस्मा इंद्राय गायत्रं गातव्यं साम गायत्रसंज्ञं वा प्रार्चत । प्रगायत । पुरंदरः पुरां दारयिता य इंद्रो वावातुर्वननीयः संभजनीयः । यद्वा वावातुः संभक्तुः स्तोतुर्य इंद्रः पुरंदरः शत्रुपुराणां दारयिता । याभिर्ऋग्भिः काण्वस्य कण्वपुत्रस्य मेधातिथेर्मेध्यातिथेश्च बर्हिर्यज्ञमुपासदमुपासत्तुमुपगंतुं यासत् गच्छेत् वज्री वज्रयुक्तः सन् । याभिश्च ऋग्भिः स्तूयमानः सन् पुरः शात्रवीर्भिनत् भिंद्यात् तास्वृक्षु गायत्रं साम गायतेत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

ये ते संति दशग्विनः शतिनो ये सहस्रिणः ।

अश्वासो ये ते वृषणो रघुद्रुवस्तेभिर्नस्तूयमा गहि ॥९॥

ये । ते । संति । दशऽग्विनः । शतिनः । ये । सहस्रिणः ।

अश्वासः । ये । ते । वृषणः । रघुऽद्रुवः । तेभिः । नः । तूयं । आ । गहि ॥९॥

हे इंद्र दशग्विनो दशयोजनगामिनो येऽश्वास्ते तव संति विद्यंते ये चान्ये शतिनः शतसंख्याकाः सहस्रिणः सहस्रसंख्याकाः संति । ये ते त्वदीया अश्वासोऽश्वा वृषणः सेचनसमर्था युवानो रघुद्रुवः शीघ्रगामिनश्च तेभिस्तैः सर्वैरश्वैर्नोऽस्मान् तूयं क्षिप्रमागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ त्व१द्य सबर्दुघां हुवे गायत्रवेपसं ।

इंद्रं धेनुं सुदुघामन्यामिषमुरुधारामरंकृतं ॥१०॥

आ । तु । अद्य । सबःऽदुघां । हुवे । गायत्रऽवेपसं ।

इंद्रं । धेनुं । सुऽदुघां । अन्यां । इषं । उरुऽधारां । अरंऽकृतं ॥१०॥

अनयेंद्रं धेनुरूपेण वृष्टिरूपेण च निरूपयन् स्तौति। अद्येदानीं धेनुं धेनुरूपमिंद्रं तु क्षिप्रमाहुवे। आह्वये। कीदृशीं धेनुं। सबर्दुघां पयसो दोग्ध्रीं गायत्रवेपसं प्रशस्यवेगां सुदुघां सुखेन दोग्धुं शक्यां। अन्यामुक्तविलक्षणामुरुधारां बहूदकधारामिषमेषणीयां वृष्टिं। एतद्रूपेण वर्तमानमरंकृतमलंकर्तारं पर्याप्तकारिणं वेंद्रं चाह्वये॥

॥ इति पंचमस्य सप्तम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यत्तुदत्सूर॒ एत॑शं वं॒कू वात॑स्य प॒र्णिना॑।

वह॒त्कुत्स॑मार्जुने॒यं श॒तक्र॑तु॒स्त्सर॑द्गंध॒र्व॑मस्तृ॑तं ॥११॥

यत्। तु॒दत्। सूर॑ः। एत॑शं। वं॒कू इति॑। वात॑स्य। प॒र्णिना॑।

वह॑त्। कुत्स॑ं। आ॒र्जु॒ने॒यं। श॒तऽक्र॑तुः। त्सर॑त्। गं॒ध॒र्वं। अस्तृ॑तं ॥११॥

सूरः सूर्य एतशमेतत्संज्ञं राजर्षिं यद्यदा तुदत् अव्यथयत् तदानीमेतशं रक्षितुं वंकू वक्रगामिनौ वातस्य वायोः सदृशौ पर्णिना पर्णिनौ पतनवंतावीदृशावश्वौ शतक्रतुर्बहुविधकर्मेंद्र आर्जुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समृषिं वहत्। अवहत्। अनयत्। कुत्सेन सार्द्धं समानं रथमारुह्यैतशरक्षणायागच्छदित्यर्थः। तथा च निगमांतरं। प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानं सौवश्व्ये सुष्विमावदिंद्रः। ऋग्वे० १.६१.१५.। इति। गंधर्वं गवां रश्मीनां धर्तारं सूर्यमस्तृतं केनाप्यहिंसितं त्सरत्। अत्सरत्। छद्मगत्यागच्छत्। सूर्येण योद्धुं गतवानित्यर्थः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

य ऋ॒ते चि॑दभि॒श्रिष॑ः पु॒रा ज॒त्रुभ्य॑ आ॒तृद॑ः।

संधा॑ता सं॒धिं म॒घवा॑ पु॒रू॒व॒सुरिष्क॑र्ता॒ विह्रु॑तं॒ पुन॑ः ॥१२॥

यः। ऋ॒ते। चि॒त्। अ॒भि॒ऽश्रिष॑ः। पु॒रा। ज॒त्रुऽभ्य॑ः। आ॒ऽतृद॑ः।

सं॑ऽधा॑ता। सं॒ऽधिं। म॒घऽवा॑। पु॒रु॒ऽव॒सुः। इ॒ष्क॑र्ता। वि॒ऽह्रु॑तं। पुन॒रिति॑ ॥१२॥

य इंद्रोऽभिश्रिषोऽभिश्रिषोऽभिश्लेषणात्संधानद्रव्यादृते चित् विनापि जत्रुभ्यो ग्रीवाभ्यः सकाशादातृद आतर्दनात् आ रुधिरनिःस्रवणात् पुरा पूर्वमेव संधिं संधातव्यं तं संधाता संयोजयिता भवति मघवा धनवान् पुरूवसुर्बहुधनः स इंद्रो विह्रुतं विच्छिन्नं तं पुनरिष्कर्ता संस्कर्ता भवति॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

मा भूम निष्ट्या इवेंद्र त्वदरणा इव ।
वनानि न प्रजहितान्यद्रिवो दुरोषासो अमन्महि ॥१३॥
मा । भूम । निष्ट्याःऽइव । इंद्र । त्वत् । अरणाःऽइव ।
वनानि । न । प्रऽजहितानि । अद्रिऽवः । दुरोषासः । अमन्महि ॥१३॥

हे इंद्र त्वत्त्वत्तस्त्वत्प्रसादात् निष्ट्या इव। नीचैर्भूता हीना निष्ट्याः। त इव वयं मा भूम। तथारणा इवारमणा दुःखिन इव वयं मा भूम। अपि च प्रजहितानि प्रक्षीणानि शाखादिभिर्वियुक्तानि वनानि न वृक्षजातानीव वयं पुत्रादिभिर्वियुक्ता मा भूम। हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र दुरोषास ओषितुमन्यैर्दग्धुमशक्या दुर्येषु गृहेषु निवसंतो वा वयममन्महि। त्वां स्तुमः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अमन्महीदनाशवोऽनुग्रासश्च वृत्रहन् ।
सकृत्सु ते महता शूर राधसानु स्तोमं मुदीमहि ॥१४॥
अमन्महि । इत् । अनाशवः । अनुग्रासः । च । वृत्रऽहन् ।
सकृत् । सु । ते । महता । शूर । राधसा । अनु । स्तोमं । मुदीमहि ॥१४॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्यासुरस्य हंतरिंद्र अनाशवोऽशीघ्रा अत्वरमाणा अनुग्रासोऽनुग्रा अनुद्गूर्णाश्च संतो वयं भक्तिश्रद्धापुरःसरं शनैस्त्वाममन्महीत्। स्तुम एव। हे शूर वीर्यवन्निंद्र ते त्वदर्थं सकृदेकवारमपि महता प्रभूतेन राधसा धनेन हविर्लक्षणेन सह सु शोभनं स्तोमं स्तोत्रमनुमुदीमहि। अनुमोदेमहि। अनुब्रवामेत्यर्थः॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यदि स्तोमं मम श्रवदस्माकमिंद्रमिंदवः ।
तिरः पवित्रं ससृवांस आशवो मंदंतु तुग्र्यावृधः ॥१५॥
यदि । स्तोमं । मम । श्रवत् । अस्माकं । इंद्रं । इंदवः ।
तिरः । पवित्रं । ससृऽवांसः । आशवः । मंदंतु । तुग्र्यऽवृधः ॥१५॥

अयमिंद्रो मम मदीयं स्तोत्रं यदि श्रवत् शृणुयात् तदानीं तमिंद्रमस्माकम-

स्मदीया इंदवः सोमा मदंतु । मादयंतु । हर्षयंतु । कीदृशाः सोमाः । तिरस्तिर्यगवस्थितं पवित्रं पवनसाधनं दशापवित्रं ससृवांसः प्राप्तवंतः । दशापवित्रेण पूता इत्यर्थः । आशवः शीघ्रं मदजनकास्तुग्र्यावृधस्तुग्र्याभिर्वसतीवर्येकधनाख्याभिरद्भिर्वर्धमानाः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

आ त्व१द्य सधस्तुतिं वावातुः सख्युरा गहि ।
उपस्तुतिर्मघोनां प्र त्वावत्वधा ते वश्मि सुष्टुतिं ॥१६॥
आ । तु । अद्य । सधऽस्तुतिं । ववातुः । सख्युः । आ । गहि ।
उपऽस्तुतिः । मघोनां । प्र । त्वा । अवतु । अध । ते । वश्मि । सुऽस्तुतिं ॥१६॥

हे इंद्र वावातुः संभक्तुस्त्वां सेवमानस्य सख्युः स्तोतुः सधस्तुतिमन्यैर्ऋत्विग्भिः सह क्रियमाणां स्तुतिमद्येदानीं तु क्षिप्रमागहि । आगच्छ । मघोनां हविष्मतामन्येषामपि यजमानानामुपस्तुतिः स्तोत्रं त्वा त्वां प्रावतु । प्रगच्छतु । प्रतर्पयतु वा । अधाधुना सुष्टुतिं त्वद्विषयां शोभनां स्तुतिमहमपि वश्मि । कामये ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

सोता हि सोममद्रिभिरेमेनमप्सु धावत ।
गव्या वस्त्रेव वासयंत इन्नरो निर्धुक्षन्वक्षणाभ्यः ॥१७॥
सोत । हि । सोमं । अद्रिऽभिः । आ । ईं । एनं । अप्ऽसु । धावत ।
गव्या । वस्त्राऽइव । वासयंतः । इत् । नरः । निः । धुक्षन् । वक्षणाभ्यः ॥१७॥

हे अध्वर्यवोऽद्रिभिर्ग्रावभिः सोमं सोत । हिरवधारणे । अभिषुणुतैव । एनमिममप्सु वसतीवरीष्वाधावत । अस्य सोमस्य धवनं कुरुत । अदाभ्यग्रहे हिमादासुत इत्यादिभिर्मंत्रैर्वसतीवरीष्वाधवनं सोमस्य क्रियते । तत्कुरुतेत्यर्थः । गव्या गवि भवानि वस्त्रेव वस्त्राण्याच्छादकानि चर्माणीव मेघान् वासयंत इवाच्छादयंत एव नरो नेतार इंद्रस्यानुचरा मरुतो वक्षणाभ्यो नदीभ्यो नदीनामर्थाय निर्धुक्षन् । उदकानि निर्दुहंति । क्षारयंति । यत एवमतः कारणादिंद्रयागाय सोममद्रिभिरभिषुणुतैव । मोदासिषतेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

अध ज्मो अधं वा दिवो बृहतो रोचनादधि ।

अया वर्धस्व तन्वा गिरा ममा जाता सुक्रतो पृण ॥१८॥

अधं । ज्मः । अधं । वा । दिवः । बृहतः । रोचनात् । अधि ।

अया । वर्धस्व । तन्वा । गिरा । ममं । आ । जाता । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । पृण ॥१८॥

हे इंद्र अधाधुना ज्मः । जमंति गच्छंत्यस्यामिति ज्मा पृथिवी । तस्याः सकाशादध वापि वा दिवोऽतरिक्षाद्बृहतो महतो रोचनात् नक्षत्रैर्दीप्यमानात्स्वर्गाद्वागत्य । अधिः पंचम्यर्थानुवादी । अयानया तन्वा ततया विस्तृतया मम मदीयया गिरा स्तुत्या वर्धस्व । वृद्धो भव । हे सुक्रतो शोभनकर्मवन्निंद्र जाता जातानस्मदीयान् जनानापृण । अभिलषितैः फलैरापूरय ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

इंद्राय सु मदिन्तमं सोमं सोता वरेण्यं ।

शक्र एनं पीपयद्विश्वया धिया हिन्वानं न वाजयुं ॥१९॥

इंद्राय । सु । मदिन्ऽतमं । सोमं । सोत । वरेण्यं ।

शक्रः । एनं । पीपयत् । विश्वया । धिया । हिन्वानं । न । वाजऽयुं ॥१९॥

हे अध्वर्यव इंद्रायेंद्रार्थं मदिन्तमं मादयितृतमं वरेण्यं वरणीयं संभजनीयं सोमं सु सोत । अभिषुणुत । कुत इत्यत आह । शक्र इंद्रो विश्वया धिया सर्वया क्रिययाग्निष्टोमादिलक्षणया हिन्वानं प्रीणयंतं वाजयुमन्नमात्मन इच्छंतमेनं यजमानं । नेति संप्रत्यर्थीयः । संप्रति पीपयत् । वर्धयति । अतः कारणात्तस्मा इंद्राय सोमं सुनुतेत्यर्थः ॥

॥ अथ विंशी ॥

मा त्वा सोमस्य गल्दया सदा याचन्नहं गिरा ।

भूर्णिं मृगं न सवनेषु चुक्रुधं क ईशानं न याचिषत् ॥२०॥

मा । त्वा । सोमस्य । गल्दया । सदा । याचन् । अहं । गिरा ।

भूर्णिं । मृगं । न । सवनेषु । चुक्रुधं । कः । ईशानं । न । याचिषत् ॥२०॥

हे इंद्र त्वां सवनेषु यज्ञेषु सोमस्य गल्दया गालनेनास्रावणेन गिरा स्तुत्या च युक्तोऽहं सदा सर्वदा याचन् याचमानः सन् मा चुक्रुधं। मा क्रोधयानि। बहुशो याच्यमाने त्वयि क्रोधो जायते तं सोमस्य गालनेन स्तुत्या चापनयामीत्यर्थः। कीदृशं त्वां। भूर्णिं भर्तारं मृगं न सिंहमिव भीमं। स्वामिन इंद्रस्य याचने लौकिकन्यायं दर्शयति। लोके को वा पुरुष ईशानमीश्वरं स्वामिनं न याचिषत्। न याचेत। सर्व एव हि याचते। अतोऽहमपि त्वां स्वामिनं याच इति भावः॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः॥

॥ अथैकविंशी॥

मदेनेषितं मदमुग्रमुग्रेण शवसा।
विश्वेषां तरुतारं मदच्युतं मदे हि ष्मा ददाति नः॥२१॥
मदेन। इषितं। मदं। उग्रं। उग्रेण। शवसा।
विश्वेषां। तरुतारं। मदऽच्युतं। मदे। हि। स्म। ददाति। नः॥२१॥

मदेन मादयित्रा स्तोत्रेषितं प्रेषितं मदं मदकरं सोममुग्रमुद्गूर्णं रसमुग्रेणोद्गूर्णेनाधिकेन शवसा बलेन युक्त इंद्रः पिबत्विति शेषः। पीत्वा च विश्वेषां सर्वेषां शत्रूणां तरुतारं तरीतारं जेतारं मदच्युतं मदस्य शत्रूणां गर्वस्य च्यावयितारं पुत्रं मदे सोमपानेन जनिते हर्षे सति नोऽस्मभ्यं ददाति खलु। अतः सोमं पिबत्वित्यर्थः॥

॥ अथ द्वाविंशी॥

शेवारे वार्या पुरु देवो मर्ताय दाशुषे।
स सुन्वते च स्तुवते च रासते विश्वगूर्तो अरिष्टुतः॥२२॥
शेवारे। वार्या। पुरु। देवः। मर्ताय। दाशुषे।
सः। सुन्वते। च। स्तुवते। च। रासते। विश्वऽगूर्तः। अरिऽस्तुतः॥२२॥

शेवारे। शेवं सुखं। तस्य गमके यज्ञे दाशुषे चरुपुरोडाशादीनि दत्तवते यजमानाय पुरु पुरूणि बहूनि वार्याणि वरणीयानि धनानि देवो दानादिगुणयुक्त इंद्रो रासते। ददाति। स एव सुन्वते च सोमाभिषवं कुर्वते च स्तुवते च स्तोत्रं

कुर्वते च धनानि रासते। कीदृशः सः। विश्वगूर्तो विश्वेषु सर्वेषु कार्येषूद्यतः स्वतः प्रवृत्तोऽरिष्टुतोऽरिभिः प्रेरयितृभिः प्रशस्तः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

एंद्र याहि मत्स्वं चित्रेणं देव राधसा।

सरो न प्रांस्युदरं सपीतिभिरा सोमेभिरुरु स्फिरं ॥२३॥

आ। इंद्र। याहि। मत्स्वं। चित्रेणं। देव। राधसा।

सरः। न। प्रासि। उदरं। सपीतिऽभिः। आ। सोमेभिः। उरु। स्फिरं ॥२३॥

हे इंद्र आयाहि। आगच्छ। हे देव द्योतमान चित्रेण दर्शनीयेन राधसा धनेन सोमलक्षणेन मत्स्व। माद्य। सपीतिभिर्मरुद्भिः सह पीयमानैः सोमेभिः सोमैरुरु विस्तीर्णं स्फिरं वृद्धमुदरमात्मीयं जठरं सरो न सर इवाप्रासि। आपूरय ॥ प्रा पूरणेऽदादिकः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने ब्रह्मशस्त्र आ त्वेति वैकल्पिकः स्तोतृयस्तृचः। सूत्र्यते हि। आ त्वा सहस्रमा शतं मम त्वा सूर उदित इति ब्राह्मणाच्छंसिनः। आ॰ ७.४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्विंशी ॥

आ त्वां सहस्रमा शतं युक्ता रथें हिरण्ययें।

ब्रह्मयुजो हरंय इंद्र केशिनो वहंतु सोमंपीतये ॥२४॥

आ। त्वा। सहस्रं। आ। शतं। युक्ताः। रथें। हिरण्ययें।

ब्रह्मऽयुजंः। हरंयः। इंद्र। केशिनंः। वहंतु। सोमंऽपीतये ॥२४॥

हे इंद्र त्वा त्वां सहस्रं सहस्रसंख्याका हरयस्त्वदीया अश्वा आवहंतु। आनयंत्वस्मद्यज्ञं। तथा शतं शतसंख्याकाश्च भवदीया अश्वास्त्वामावहंतु। यद्यपि द्वावेवास्य हरी तथापि तद्विभूतयोऽन्येऽपि बहवोऽश्वाः संति। ननु युगपदनेकैरश्वैः कथं यातुं शक्यत इत्यत आह युक्ता इति। हिरण्मये स्वर्णविकारे॥ हिरण्यशब्दाद्विकारार्थे विहितस्य मयट ऋत्व्यवास्त्वेत्यादौ मलोपो निपात्यते ॥ तादृशे रथे युक्ताः संबद्धाः। बहूनामश्वानां शीघ्रगमनाय रथे नियुक्तत्वाद्युगपदेव सर्वैरश्वैर्गंतुं शक्यत इति भावः। कीदृशा हरयः। ब्रह्मयुजो ब्रह्मणा परिवृढेनेंद्रेण

युक्ताः। यद्वा ब्रह्मणास्मदीयेन स्तोत्रेणास्माभिर्दत्तेन हविषा वा युक्ताः। केशिनः। केशाः केसराः। तैर्युक्ताः। किमर्थमिंद्रस्य वहनं तत्राह। सोमपीतये सोमस्य पानाय। यथास्मदीयं सोमं पिबेदत आवहंत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

आ त्वा रथे हिरण्यये हरी मयूरशेप्या।
शितिपृष्ठा वहतां मध्वो अंधसो विवक्षणस्य पीतये ॥२५॥
आ। त्वा। रथे। हिरण्यये। हरी इति। मयूरऽशेप्या।
शितिऽपृष्ठा। वहतां। मध्वः। अंधसः। विवक्षणस्य। पीतये ॥२५॥

पूर्वं हर्योर्विभूतिरूपा अश्वा इंद्रमावहंत्विति प्रार्थितं। अधुना तावेवेंद्रमावहतामिति प्रार्थ्यते। हिरण्यये हिरण्यमये रथे युक्तौ मयूरशेप्या मयूरशेपौ। मयूरवर्णशेपो ययोस्तौ ॥ सुपां सुलुगिति विभक्तेर्ड्यादेशः ॥ शितिपृष्ठा श्वेतपृष्ठौ। एवंभूतावश्वौ हे इंद्र त्वामावहतां। किमर्थं। मध्वो मधुररसस्य विवक्षणस्य वक्तुमिष्टस्य स्तुत्यस्य। यद्वा वोढव्यस्य प्राप्तव्यस्यांधसोऽन्नस्य सोमरूपस्य पीतये पानार्थं ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

पिबा त्व१स्य गिर्वणः सुतस्य पूर्वपा इव।
परिष्कृतस्य रसिन इयमासुतिश्चारुर्मदाय पत्यते ॥२६॥
पिब। तु। अस्य। गिर्वणः। सुतस्य। पूर्वपाःऽइव।
परिऽकृतस्य। रसिनः। इयं। आऽसुतिः। चारुः। मदाय। पत्यते ॥२६॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीय स्तुतिभिः संभजनीयेंद्र सुतस्याभिषुतस्यास्य सोमस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ इममभिषुतं सोमं तु क्षिप्रं पिब। तत्र दृष्टांतः। पूर्वपा इव। पूर्वः सर्वेभ्यो देवेभ्यः प्रथमभावी सन् पिबतीति पूर्वपा वायुः। स इवेंद्रवायवे मुख्ये ग्रहे सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं पिबेत्यर्थः। कीदृशस्य सोमस्य। परिष्कृतस्याभिषवादिभिः संस्कृतस्य ॥ संपर्युपेभ्य इति करोतेर्भूषणे सुट्। परिनिविभ्य इति सुटः षत्वं ॥ रसिनो रसवतः। अपि चेयमासुतिरयमासवो मदकरश्चारुः शोभनः सोमरसो मदाय हर्षाय हर्षज-

ननाय पत्यते। संपद्यते ॥ पत्लृ गतौ ॥ यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा ॥ मदाय मदस्य पत्यते। ईष्टे। मदोत्पादने शक्त इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

य एको अस्ति दंसना महाँ उग्रो अभि व्रतैः।

गमत्स शिप्री न स योषदा गमद्धवं न परि वर्जति ॥२७॥

यः। एकः। अस्ति। दंसना। महान्। उग्रः। अभि। व्रतैः।

गमत्। सः। शिप्री। न। सः। योषत्। आ। गमत्। हवं। न। परि। वर्जति ॥२७॥

य इंद्र एकः केवलोऽसहाय एव व्रतैरात्मीयैः कर्मभिरभ्यस्ति शत्रूनभिभवति। यश्च दंसना कर्मणा महानधिकोऽत एवोग्र उद्गूर्णबलः शिप्री। शिप्रं शिरस्त्राणं॥ प्रशंसायामिनिः॥ शोभनशिरस्त्राणः। यद्वा शिप्रे हनू नासिके वा। तद्वान् स इंद्रो गमत्। गच्छतु। प्राप्नोतु सर्वदा। स तादृशो न योषत्। न पृथग्भवतु। न वियुक्तो भवतु ॥ गमेर्यौतेश्च लेट्यडागमः। इतश्चलोप इतीकारलोपः। गमेर्बहुलं छंदसीति शपो लुक्। यौतेः सिब्बहुलमिति सिप्॥ हवमस्मदीयं स्तोत्रं चागमत्। अभिगच्छतु। प्राप्नोतु। न परिवर्जति। न परिवर्जयतु। न परित्यजतु। सर्वदास्मानस्मदीयं स्तोत्रं चेंद्रः प्राप्नोत्विति यावत् ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

त्वं पुरं चरिष्ण्वं वधैः शुष्णस्य सं पिणक्।

त्वं भा अनु चरो अध द्विता यदिंद्र हव्यो भुवः ॥२८॥

त्वं। पुरं। चरिष्ण्वं। वधैः। शुष्णस्य। सं। पिणक्।

त्वं। भाः। अनु। चरः। अध। द्विता। यत्। इंद्र। हव्यः। भुवः ॥२८॥

हे इंद्र त्वं शुष्णस्य शोषकस्यासुरस्य चरिष्ण्वं चरणशीलं॥ वा छंदसीत्यमि पूर्वत्वस्य विकल्पितत्वाद्यणादेशः॥ पुरं निवासस्थानं वधैर्वज्रादिभिरायुधैः संपिणक्। समचूर्णयः। अभांक्षीरित्यर्थः॥ पिनष्टेर्लङि मध्यमैकवचने रूपमेतत्॥ अधापि च भा भासमानस्त्वमनु चरः। तं शुष्णं हंतुमन्वगच्छः। यद्वाध शुष्णस्य पुरभेदनानंतरं भा दीप्तीस्त्वमनुचरः। अन्वगच्छः। प्राप्तवानित्यर्थः। हे इंद्र त्वं यद्यदा द्विता द्विधा द्विविधैः स्तोतृभिर्यष्टृभिश्च हव्यो ह्वातव्यो भुवः भवेः तदानीं

त्वं शुष्णस्य पुरं संपिणगित्यन्वयः ॥ भवतेर्लेटि सिप्यडागमः । छांदसः शपो लुक् । भूसुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेधादुवङ् ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे मम त्वेति वैकल्पिकोऽनुरूपस्तृचः । सूक्तं तु पूर्वमुदाहृतं ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्त एकोनत्रिंशी ॥

मम॑ त्वा सूर॒ उदि॑ते मम॑ मध्यं॑दिने दि॒वः ।

मम॑ प्रपि॒त्वे अ॑पिशर्व॒रे व॑सवा स्तोमा॑सो अवृत्सत ॥२९॥

मम॑ । त्वा॒ । सूरे॑ । उत्ऽइ॑ते । मम॑ । म॒ध्यंदि॑ने । दि॒वः ।

मम॑ । प्र॒ऽपि॒त्वे । अ॒पि॒ऽश॒र्व॒रे । व॒सो॒ इति॑ । आ । स्तोमा॑सः । अ॒वृ॒त्स॒त ॥२९॥

सूरे सूर्ये उदित उदयं प्राप्ते पूर्वाह्णसमये मम स्तोमासः स्तोत्राणि हे वसो वासकेंद्र त्वामावृत्सत । आवर्तयंतु । अस्मदभिमुखं गमयंतु । तथा दिवो दिवसस्य मध्यंदिने मध्याह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु । तथा प्रपित्वे प्राप्ते दिवसस्यावसाने सायाह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु । अपिशर्वरे । शर्वरी रात्रिमपिगतः कालोऽपिशर्वरः । शार्वरे कालेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

स्तु॒हि स्तु॒हीदे॒ते घा॑ ते॒ मंहि॑ष्ठासो म॒घोनां॑ ।

नि॒ंदि॒ताश्वः॑ प्रप॒थी प॑रम॒ज्या म॒घस्य॑ मेध्यातिथे ॥३०॥

स्तु॒हि । स्तु॒हि । इत् । ए॒ते । घ॒ । ते॒ । मंहि॑ष्ठासः । म॒घोनां॑ ।

निं॒दि॒त॒ऽअ॑श्वः । प्र॒ऽप॒थी । प॒र॒म॒ऽज्याः । म॒घस्य॑ । मे॒ध्य॒ऽअ॒ति॒थे॒ ॥३०॥

आसंगो राजर्षिर्मेध्यातिथये बहु धनं दत्वा तमृषिं दत्तदानस्य स्वस्य स्तुतौ प्रेरयति । हे मेध्यातिथे यज्ञार्हातिथ एतत्संज्ञ ऋषे स्तुहि स्तुहीत् । पुनः पुनरस्मान् प्रशंसैव । मोदास्व । औदासीन्यं मा कार्षीः । एते घ एते खलु वयं मघोनां धनवतां मध्ये ते तुभ्यं मघस्य धनस्य मंहिष्ठासो दातृतमाः । अतोऽस्मान् स्तुहीत्यर्थः । कासौ स्तुतिः तामाह । निंदिताश्वः । यस्य वीर्येण परेषामश्वा निंदिताः कुत्सिता भवंति तादृशः । प्रपथी । प्रकृष्टः पंथाः प्रपथः । तद्वान् सन् । मार्गवर्तीत्यर्थः । परमज्या उत्कृष्टज्यः । अनेन धनुरादिकं चक्ष्यते । उत्कृष्टायुध इत्यर्थः ।

यद्वा परमानुत्कृष्टाञ्छत्रूञ्जिनाति हिनस्तीति परमज्याः ॥ ज्या वयोहानौ । अस्मादातो मनिन्निति विच् ॥ एवंभूतोऽहमासंग इति स्तुहीत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

आ यदश्वान्वनन्वतः श्रद्धयाहं रथे रुहं ।

उत वामस्य वसुनश्चिकेतति यो अस्ति याद्वः पशुः ॥३१॥

आ । यत् । अश्वान् । वनन्ऽवतः । श्रद्धया । अहं । रथे । रुहं ।

उत । वामस्य । वसुनः । चिकेतति । यः । अस्ति । याद्वः । पशुः ॥३१॥

वनन्वतो वननवतः संभक्तवतोऽश्वांस्तुरगानहं प्रायोगिः श्रद्धयादरातिशयेन युक्तः सन् यद्यदा हे मेध्यातिथे त्वदीये रथ आरुहं आरोहयं ॥ रुहेरंतर्भावितण्यर्थात् लुङि कृमृदृरुहिभ्य इति च्लेरङादेशः ॥ तदानीं मामेवं स्तुहि । उतापि च । प्रकृतस्तुत्यपेक्ष एष समुच्चयः । वामस्य वननीयस्य वसुनो धनस्य ॥ पूर्ववत्कर्मणि षष्ठी । ईदृशं धनं चिकेतति । एष आसंगो दातुं जानाति । याद्वो यदुवंशोद्भवः । यद्वा यदवो मनुष्याः । तेषु प्रसिद्धः पशुः ॥ लुप्तमत्वर्थमेतत् ॥ पशुमान् । यद्वा पशुः पश्यतेः । सूक्ष्मस्य द्रष्टा य आसंगोऽस्ति विद्यते एष चिकेततीत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

य ऋज्रा मह्यं मामहे सह त्वचा हिरण्यया ।

एष विश्वान्यभ्यस्तु सौभगासंगस्य स्वनद्रथः ॥३२॥

यः । ऋज्रा । मह्यं । ममहे । सह । त्वचा । हिरण्यया ।

एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । सौभगा । आऽसंगस्य । स्वनत्ऽरथः ॥३२॥

एवमेवं मां स्तुहीत्यासंगो मेध्यातिथिं ब्रूते । य आसंगस्यात्मा ऋज्रा गमनशीलानि धनानि हिरण्यया हिरण्मय्या त्वचा चर्मणास्तरणेन सह सहितानि मह्यं मेध्यातिथये ममहे ददौ ॥ मंहतिर्दानकर्मा ॥ एष आसंगस्यात्मा स्वनद्रथः शब्दायमानरथः सन् विश्वानि व्याप्तानि सौभगानि धनानि शत्रूणां स्वभूतान्यभ्यस्तु । अभिभवतु ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

अध प्लायोगिरति दासदन्यानासंगो अग्ने दशभिः सहस्रैः ।
अधोक्षणो दश मह्यं रुशंतो नळा इव सरसो निरतिष्ठन् ॥३३॥

अध । प्लायोगिः । अति । दासत् । अन्यान् । आऽसंगः । अग्ने । दशऽभिः । सहस्रैः ।
अध । उक्षणः । दश । मह्यं । रुशंतः । नळाःऽइव । सरसः । निः । अतिष्ठन् ॥३३॥

अधापि च प्लायोगिः प्रयोगनाम्नः पुत्र आसंगो नाम राजा दशभिर्दशगुणितैः सहस्रैः सहस्रसंख्याकैर्गवादिभिरन्यान्दातॄनतिदासत् । अतिक्रम्य ददाति । अधानंतरमुक्षणः सेचनसमर्था मह्यमासंगेन दत्ता रुशंतो दीप्यमाना दश दशगुणितसहस्रसंख्याकास्ते गवादयो नळा इव । नळास्तटाकोद्भवास्तृणविशेषाः । ते यथा सरसस्तटाकात्संघशो निर्गच्छंति तथैव मह्यं दत्ता गवादयोऽस्मादासंगान्निरतिष्ठन् । निर्गत्यावास्थिषत । एवमेवंप्रकारेण मां स्तुहीति मेध्यातिथिं प्रत्युक्तवादेतासां चतसृणामृचां प्रायोगिरासंग ऋषिः स एव देवतेत्येतदुपपन्नं भवति ॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी ॥

अन्वस्य स्थूरं ददृशे पुरस्तादनस्थ ऊरुरवरंबमाणः ।
शश्वती नार्यभिचक्ष्याह सुभद्रमर्य भोजनं बिभर्षि ॥३४॥

अनु । अस्य । स्थूरं । ददृशे । पुरस्तात् । अनस्थः । ऊरुः । अवऽरंबमाणः ।
शश्वती । नारी । अभिऽचक्ष्य । आह । सुऽभद्रं । अर्य । भोजनं । बिभर्षि ॥३४॥

अयमासंगो राजा कदाचिद्देवशापेन नपुंसको बभूव । तस्य पत्नी शश्वती भर्तुर्नपुंसकत्वेन खिन्ना सती महत्तपस्तेपे । तेन च तपसा स च पुंस्त्वं प्राप । प्राप्तपुंव्यंजनं तं रात्रावुपलभ्य प्रीता शश्वत्यनया तमस्तौत् ॥ अस्यासंगस्य पुरस्तात्पुरोभागे गुह्यदेशे स्थूरं स्थूलं वृद्धं सत्पुंव्यंजनमनुददृशे । अनुदृश्यते । अनस्थोऽस्थिरहितः स चावयव ऊरुरुरुर्विस्तीर्णोऽवरंबमाणोऽतिदीर्घत्वेनावाङ्मुखं लंबमानः ॥ यद्वोरुः सुपां सुलुगिति द्विवचनस्य सुः ॥ ऊरू प्रत्यवलंबमानो भवति । शश्वती नामांगिरसः सुता नारी तस्यासंगस्य भार्याभिचक्ष्यैवंभूतमवयवं निशि दृष्ट्वा हे अर्य स्वामिन् भर्तः सुभद्रमतिशयेन कल्याणं भोजनं भोगसाधनं बिभर्षि धारयसीत्याह । ब्रूते ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे षोडशो वर्गः ॥

इदं वसो इति द्विचत्वारिंशदृचं द्वितीयं सूक्तं काण्वस्य मेधातिथेरांगिरसस्य च प्रियमेधस्यार्षं। शिक्षा विभिंद इत्यादिके द्वे मेधातिथेरेव। स्वादवः सोमा इत्येषानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः। इंद्रो देवता। अंत्ये द्वे ऋचौ विभिंदोर्दानस्तुतित्वात्तद्देवताके। तथा चानुक्रांतं। इदं वसो द्विचत्वारिंशन्मेधातिथिरांगिरसश्च प्रियमेधः स्वादवोऽनुष्टुबंत्याभ्यां मेधातिथिर्विभिंदोर्दानं तुष्टावेति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ ज्योतिष्टोमे मरुत्वतीय आद्यस्तृचोऽनुचरः। सूत्र्यते हि। इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ। आ॰ ५.१४.। इति ॥ द्वितीये रात्रिपर्याये ब्रह्मशस्त्रेऽयमेव स्तोत्रियस्तृचः। सूत्रितं च। इदं वसो सुतमंध इंद्रेहि मत्स्यंधसः। आ॰ ६.४.। इति ॥ अयमेव चतुर्थेऽहन्यपि मरुत्वतीयस्यानुचरस्तृचः। सूत्रितं च। तं त्वा यज्ञेभिरीमह इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ। आ॰ ७.११.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इदं वसो सुतमंधः पिबा सुपूर्णमुदरं। अनाभयिन्ररिमा ते ॥१॥

इदं। वसो इति। सुतं। अंधः। पिब। सुऽपूर्णं। उदरं। अनाभयिन्। ररिम। ते ॥१॥

हे वसो वासयितरिंद्र इदं पुरो वर्तमानं सुतमभिषुतमंधोऽन्नं सोमलक्षणं पिब। यथोदरं त्वदीयं जठरं सुपूर्णमतिशयेन संपूर्णं भवति तथेत्यर्थः। हे अनाभयिन्। आ समंताद्बिभेतीत्याभयी ॥ बिभेतेरौणादिक इनिः ॥ नाभय्यनाभयी। तादृश हे इंद्र ते तुभ्यं त्वदर्थं ररिम। उक्तलक्षणं सोमं दद्मः॥ रा दाने। छांदसो लिट्॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नृभिर्धूतः सुतो अश्नैरव्यो वारैः परिपूतः। अश्वो न निक्तो नदीषु ॥२॥

नृऽभिः। धूतः। सुतः। अश्नैः। अव्यः। वारैः। परिऽपूतः। अश्वः। न। निक्तः। नदीषु ॥२॥

नृभिरध्वरस्य नेतृभिर्ऋत्विग्भिर्धूत आधूतोऽदाभ्यग्रह आधवनेन संस्कृतोऽश्नैरश्मभिर्ग्रावभिः करणभूतैः सुतोऽध्वर्युभिरभिषुतोऽव्योऽवेर्मेषस्य वारैर्वालैः परिपूतः। दशापवित्रस्य नाभिं कुरुते शुक्लं वलक्ष्याः पवित्रममोतं भवतीति। नदीषु नदनास्वप्स्वश्वो न अश्व इव निक्तो निर्णिक्तः शोधितः। यथाप्सु स्नातोऽश्वोऽपगतमलः सन् दीप्तो भवत्येवं वसतीवर्याख्याभिरद्भिरभिषुतः सोमो दीप्तो भवतीत्यर्थः। ईदृशो यः सोमस्तं ते यवमित्युत्तरया संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं ते यवं यथा गोभिः स्वादुमंकर्म श्रीणंतः । इंद्र त्वास्मिन्त्संधमादे ॥३॥

तं। ते। यवं। यथा। गोभिः। स्वादुं। अकर्म। श्रीणंतः। इंद्र। त्वा। अस्मिन्। सधऽमादे ॥३॥

तं पूर्वोक्तगुणं सोमं हे इंद्र ते त्वदर्थं यवं यथा यवमयं सवनीयपुरोडाशमिव गोभिर्गवि भवैः क्षीरादिभिः श्रयणद्रव्यैः श्रीणंतो मिश्रीकुर्वंतः स्वादुं रसत्वेन स्वादनीयमकर्म। अकार्ष्म ॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक्॥ यस्मादेवं तस्मात् हे इंद्र त्वा त्वां तादृशं सोमं पातुमस्मिन्वर्तमाने सधमादे सहमदने यज्ञ आह्वयामीति शेषः ॥

महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीताविंद्र इत्सोमपा इत्येतदादिसूक्तशेषः शंसनीयः । अंत्यास्तिस्रो वर्जयित्वा तत्रापि स्वादव इत्येतां परित्यज्य तत्र स्थाने न ह्य१न्यं बळाकरमित्येतामावपेत् । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । इंद्र इत्सोमपा एक इत्येतत्प्रभृतीनां तिस्र उत्तमा उद्धरति । तासां स्वादवः सोमा आ याहीत्येतामुद्धृत्य न ह्य१न्यं बळाकरमित्येतां प्रत्यवदधाति । ऐ॰ आ॰ ५.१. । इति ॥ पंचमेऽहनि मरुत्वतीय इंद्र इदित्यनुचरस्तृचः । सूत्र्यते हि । इंद्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ॰ ७.१२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

इंद्र इत्सोमपा एक इंद्रः सुतपा विश्वायुः । अंतर्देवान्मर्त्यांश्च ॥४॥

इंद्रः । इत् । सोमऽपाः । एकः । इंद्रः । सुतऽपाः । विश्वऽआयुः । अंतः । देवान् । मर्त्यान् । च ॥४॥

इंद्र इदिंद्र एक एव देवान् मर्त्यान् मनुष्यांश्चांतर्मध्ये देवेषु च मध्ये सोमपाः कृत्स्नस्य सोमस्य पाता । नान्ये । ते ह्येकदेशभाजः । अत एव सुतपाः सुतस्याभिषुतस्यास्मदीयस्य सोमस्य कार्त्स्न्येन पाता । इंद्र एक एव विश्वायुः । स चेंद्रः सर्वान्नो भवति । धानाकरंभादिहवींषि सवनेष्विंद्रायैव हूयंते तदभिप्रायेणेदमुच्यते । अत एवंविध इंद्रोऽस्मदीयं हविः स्वीकरोत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न यं शुक्रो न दुराशीर्न तृप्रा उरुव्यचसं । अपस्पृण्वते सुहार्दं ॥५॥

न। यं। शुक्रः। न। दुःऽआशीः। न। तृप्राः। उरुऽव्यचसं। अपऽस्पृण्वते। सुऽहार्दं ॥५॥

उरुव्यचसं विस्तीर्णव्यापनं सुहार्दं सुहृदयं यमिंद्रं शुक्रो रसाधिक्येन दीप्तः सोमो नापस्पृणुते ॥ स्पृ प्रीतिबलयोरत्रोपसर्गवशात् प्रीत्यभावे वर्तते ॥ नञा च प्रीत्यभावो निवार्यते । न प्रीणयतीति न अपि तु प्रीणयत्येव । तथा दुराशीर्दुःखेन निष्पाद्याशीराश्रयणद्रव्यं यस्य तार्तीयसवनिकस्य सोमस्य सोऽपि यमिंद्रं नापस्पृणुते प्रीणयत्येव । तृप्रास्तर्पका अन्ये चरुपुरोडाशादयश्च यमिंद्रं नापस्पृणवते न न प्रीणयंति अपि तु प्रीणयंत्येव तमिंद्रं स्तुम इति शेषः । यद्वापेत्युपसर्गो धात्वर्थानुवादकः । यमिंद्रं शुक्रादयो नापस्पृणवते न प्रीणयंति । उरुव्यचसमिति हेतुगर्भविशेषणं । यतोऽयमिंद्र उरुव्यचा विस्तीर्णव्याप्तिकोऽतः कारणादपर्याप्ताः संतः शुक्रादयः प्रीणयितुं न शक्नुवंतीति भावः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

गोभिर्यदीमन्ये अस्मन्मृगं न व्रा मृगयंते । अभित्सरंति धेनुभिः ॥ ६ ॥

गोभिः । यत् । ईं । अन्ये । अस्मत् । मृगं । न । व्राः । मृगयंते । अभिऽत्सरंति । धेनुऽभिः ॥ ६ ॥

यत् येऽस्मदस्मत्तोऽन्य ऋत्विग्यजमाना ईमेनमिंद्रं गोभिर्गवि भवैः क्षीरादिभिः संस्कृतैः सोमैः सहिताः संतो मृगयंते अन्विष्यंते । तत्र दृष्टांतः । व्रा वरीतारो जालादिभिरुपायैर्निरुंधाना व्याधा मृगं न । यथा मृगमन्विष्यंति तद्वदनधिकारिण एव बलादिंद्रस्यान्वेषणे वर्तंत इत्यर्थः ॥ मृग अन्वेषण इति धातुः ॥ ये च जना धेनुभिः । धेनुरिति वाङ्नाम । वाग्भिः स्तुतिभिश्चाभित्सरंति अभिमुखं कुत्सितं गच्छंति । सम्यक् स्तोतुं न शक्नुवंतीत्यर्थः ॥ त्सर छद्मगतौ ॥ तथाविधा जना इंद्रं नोपलभंत इत्यर्थः ॥

दशरात्रे तृतीयेऽहनि मरुत्वतीयस्य त्रय इंद्रस्येति तृचोऽनुचरः । सूत्यते हि । तं तमिद्राधसे महे त्रय इंद्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ॰ ७. १०. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

त्रय इंद्रस्य सोमाः सुतासः संतु देवस्य । स्वे क्षये सुतपाव्नः ॥ ७ ॥

त्रयः । इंद्रस्य । सोमाः । सुतासः । संतु । देवस्य । स्वे । क्षये । सुतऽपाव्नः ॥ ७ ॥

देवस्य दानादिगुणयुक्तस्येंद्रस्य पानार्थं त्रयः सवनत्रयरूपेण त्रिधा वर्तमानाः

स्वे क्षये स्वकीये यज्ञगृहे सुतासोऽभिषुताः संतु । भवंतु । सुतपाव्नः । हेतुगर्भविशेषणमेतत् । यस्मादयमिंद्रोऽभिषुतस्यैव सोमस्य पाता तस्मादभिषुताः संत्वित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्रयः कोशासः श्चोतंति तिस्रश्चम्वः सुपूर्णाः । समाने अधि भार्मन् ॥८॥

त्रयः । कोशासः । श्चोतंति । तिस्रः । चम्वः । सुऽपूर्णाः । समाने । अधि । भार्मन् ॥८॥

त्रयस्त्रिसंख्याकाः कोशासः कोशाः सोमस्याश्रयभूता द्रोणकलशपूतभृदाधवनीयाख्याः श्चोतंति । क्षरंति । इंद्रार्थं सोमं स्रावयंति । तिस्रस्त्रिविधाः सवनत्रये वर्तमानाश्चम्वश्चमसाश्च सुपूर्णा इंद्रयागाय सोमैः सुपूरिता आसन् । एतत्सर्वं कुत्रेति चेत् उच्यते । समान एकस्मिन्नेव भार्मन् भर्मणि भर ऋत्विग्भिर्भ्रियमाणे यज्ञे । अधि सप्तम्यर्थानुवादी ॥

॥ अथ नवमी ॥

शुचिरसि पुरुनिःष्ठाः क्षीरैर्मध्यत आशीर्तः । दध्ना मंदिष्ठः शूरस्य ॥९॥

शुचिः । असि । पुरुनिःऽस्थाः । क्षीरैः । मध्यतः । आऽशीर्तः । दध्ना । मंदिष्ठः । शूरस्य ॥९॥

हे सोम त्वं शुचिरसि । दशापवित्रेण शोधितो भवसि । स त्वं पुरुनिःष्ठाः पुरुषु बहुषु पात्रेषु ग्रहचमसादिषु निःशेषेण स्थाता मध्यतो मध्ये मैत्रावरुणग्रहादौ क्षीरैः पयःप्रभृतिभिः श्रयणद्रव्यैराशीर्तो मिश्रणेन संस्कृतः । तृतीये सवने दध्ना चाशीर्तः । एवंभूतस्त्वं शूरस्य विक्रांतस्येंद्रस्य मंदिष्ठो मादयितृतमो भव ॥

॥ अथ दशमी ॥

इमे त इंद्र सोमास्तीव्रा अस्मे सुतासः । शुक्रा आशिरं याचंते ॥१०॥

इमे । ते । इंद्र । सोमाः । तीव्राः । अस्मे इति । सुतासः । शुक्राः । आऽशिरं । याचंते ॥१०॥

हे इंद्र ते त्वदीया इमे सोमास्तीव्रास्तीव्रमदा अस्मे अस्माभिरध्वर्युभिः सुतासोऽभिषुताः शुक्राः शुद्धाः संत आशिरं क्षीरादिकं श्रयणद्रव्यं त्वां याचंते । तान् श्रीणीहीत्युत्तरत्रान्वयः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ताँ आशिरं पुरोळाशमिंद्रेमं सोमं श्रीणीहि । रेवंतं हि त्वां शृणोमि ॥ ११ ॥

तान् । आऽशिरं । पुरोळाशं । इंद्र । इमं । सोमं । श्रीणीहि । रेवंतं । हि । त्वा । शृणोमि ॥ ११ ॥

हे इंद्र तान् पूर्वोक्तान् सोमानाशिरं श्रयणद्रव्यं च क्षीरादिकं श्रीणीहि । मिश्रय यागार्थं । तदनंतरं पुरोळाशं धानाकरंभादिलक्षणं सवनीयपुरोडाशमिममस्मदीयं सोमं च श्रीणीहि । मिश्रय । प्रथमं भक्षितं पुरोळाशं पश्चात्पीतेन सोमेन संयोजयेत्यर्थः । तव प्रार्थने को हेतुरिति चेत् । हि यस्माद्रेवंतं रयिमंतं ॥ रयेर्मतौ बहुलमिति संप्रसारणं ॥ बहुलधनं त्वां शृणोमि त्वं बहुधन इति सर्वत्र श्रूयते अतः कारणात् त्वामेव प्रार्थयामहे ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

हृत्सु पीतासो युध्यंते दुर्मदासो न सुरायां । ऊधर्न नग्ना जरंते ॥ १२ ॥

हृत्ऽसु । पीतासः । युध्यंते । दुःऽमदासः । न । सुरायां । ऊधः । न । नग्नाः । जरंते ॥ १२ ॥

हे इंद्र पीतासस्त्वया पीताः सोमा हृत्सु हृदयेषु त्वदीयेषु युध्यंते । परस्परं संप्रहारं कुर्वंते । तत्र दृष्टांतः । सुरायां पीतायां जायमाना दुर्मदासो न दुष्टमदा यथा पातारं मादयंति तद्वत्त्वां मादयितुं परस्परं युध्यंत इत्यर्थः । अपि च नग्नाः । छंदांसि तानि न जहतीति नग्नाः स्तोतारः । ते चोधर्न पयसा पूर्णं गवादेरूध इव सोमपूर्णं त्वां जरंते । स्तुवंति ॥ जरतिः स्तुतिकर्मा ॥

षष्ठेऽहनि यदि रैवतसामसाध्यं पृष्ठस्तोत्रं तदा निष्केवल्ये रेवाँ इदित्यनुरूपस्तृचः । सूत्र्यते हि । रेवतीर्नः सधमादे रेवाँ इद्रेवतः स्तोतेति स्तोत्रियानुरूपौ । आ॰ ८.१. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

रेवाँ इद्रेवतः स्तोता स्यात्त्वावंतो मघोनः । प्रेदु हरिवः श्रुतस्य ॥ १३ ॥

रेवान् । इत् । रेवतः । स्तोता । स्यात् । त्वाऽवंतः । मघोनः । प्र । इत् । ऊं इति । हरिऽवः । श्रुतस्य ॥ १३ ॥

हे हरिवो हरिवन् ॥ मतुवसो रुरिति नकारस्य रुत्वं ॥ हरी अश्वौ । तद्वन्निंद्र रेवतो रयिमतो बहुधनोपेतस्य तव स्तोता रेवान् स्यात् । रयिमान् भवेत् । इच्छब्दोऽवधारणे । धनवान् भवेदेव न तु दारिद्र्यं प्राप्नोति । उक्तमेवार्थं कैमुति-

कन्यायेन दृढयति। त्वावतस्त्वत्सदृशस्य ॥ युष्मदस्मद्भ्यां छंदसि सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप् ॥ मघोनो मघवतो धनाढ्यस्य श्रुतस्य विश्रुतस्य सर्वत्र प्रख्यातस्यान्यस्यापि स्तोता प्रेदु स्यादित्यनुषज्यते। प्रस्यात्। प्रभवेदेव न तु निहीयते। किमु वक्तव्यं तव स्तोता धनवान् भवेदेवेति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उक्थं चन शस्यमानमगोररिरा चिकेत। न गायत्रं गीयमानं ॥१४॥

उक्थं। चन। शस्यमानं। अगोः। अरिः। आ। चिकेत। न। गायत्रं। गीयमानं ॥१४॥

गायतेर्गौः। अगोरस्तोतुररिः शत्रुरिंद्रः शस्यमानं होत्रा पठ्यमानमुक्थं चन शस्त्रमप्याचिकेत। अभिजानाति ॥ कित ज्ञाने। छांदसो लिट् ॥ नेति संप्रत्यर्थे। न संप्रति प्रस्तोत्रादिभिर्गीयमानं गायत्रं गातव्यं साम यद्वा गायत्राख्यमपि चिकेतेत्येव। अतः कारणाद्वयमपि तमिंद्रं स्तुम इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

मा न इंद्र पीयत्नवे मा शर्धते परा दाः। शिक्षा शचीवः शचीभिः ॥१५॥

मा। नः। इंद्र। पीयत्नवे। मा। शर्धते। परा। दाः। शिक्ष। शचीऽवः। शचीभिः ॥१५॥

हे इंद्र त्वं पीयत्नवे ॥ पीयतिर्वधकर्मा ॥ वधशीलाय हिंसाकारिणे शत्रवे नोऽस्मान्मा परादाः। मा परित्याक्षीः। मा च शर्धतेऽभिभवित्रेऽस्मान्मा परादाः ॥ शृधु प्रसहन इति धातुः॥ अपि तु हे शचीवः शक्तिमन्निंद्र शचीभिरात्मीयैः कर्मभिः शिक्ष। अस्माननुशाधि। यद्वा शिक्षतिर्दानकर्मा। अभीष्टं धनमस्मभ्यं देहि। यद्वा शत्रून् जेतुं शिक्ष। शक्तान् कर्तुमिच्छ ॥ शकेः सनंतस्य सनि मीमेतीसादेशेऽभ्यासलोपे च कृते लोटि रूपमेतत् ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये ब्रह्मशस्त्रे वयमु त्वेति स्तोत्रियस्तृचः। सूत्रितं च। वयमु त्वा तदिदर्था वयमिंद्र त्वायवोऽभि। आ॰ ६.४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते षोडशी ॥

वयमु त्वा तदिदर्था इंद्र त्वायंतः सखायः। कण्वा उक्थेभिर्जरंते ॥१६॥

वयं। ऊं इति। त्वा। तदित्ऽअर्थाः। इंद्र। त्वाऽयंतः। सखायः। कण्वाः। उक्थेभिः। जरंते ॥१६॥

हे इंद्र त्वायवस्त्वामात्मन इच्छंतः सखायः समानख्याना वयं तदिदर्था यत्त्व-द्विषयं स्तोत्रं तदित्तदेवार्थः प्रयोजनं येषां तादृशाः संतस्त्वा त्वां जरामहे । स्तुमहे । उ इति पूरणः । कण्वाः कण्वगोत्रोत्पन्ना अस्मदीयाः पुत्रादयश्चोक्थे-भिरुक्थैः शस्त्रैर्जरंते । त्वां स्तुवंति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

न घेमन्यदा पपन वज्रिन्नपसो नविष्टौ । तवेदु स्तोमं चिकेत ॥१७॥

न । घ । ईं । अन्यत् । आ । पपन । वज्रिन् । अपसः । नविष्टौ । तव । इत् । ऊं इति । स्तोमं । चिकेत ॥१७॥

हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र अपसोऽपस्विनः कर्मवतस्तव संबंधिनि नविष्टाव-भिनवे यागे वर्तमानोऽहमन्यत् त्वद्विषयादन्यत्स्तोत्रं न घें नैवापपन । अभि-ष्टौमि ॥ पनतेः स्तुतिकर्मण उत्तमे णलि लिटि रूपं ॥ अपि तु तवेदु तवैव स्तोमं स्तोत्रं चिकेत । अभिजानामि । त्वामेव सर्वदा स्तौमीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

इच्छंति देवाः सुन्वंतं न स्वप्नाय स्पृहयंति । यंति प्रमादमतंद्राः ॥१८॥

इच्छंति । देवाः । सुन्वंतं । न । स्वप्नाय । स्पृहयंति । यंति । प्रऽमादं । अतंद्राः ॥१८॥

सुन्वंतं सोमाभिषवं कुर्वंतं यजमानं देवा इंद्रादयः सर्व इच्छंति रक्षितुं । स्वप्नाय न स्पृहयंति । स्वप्नावस्थां तस्य सुन्वतो नेप्संति । सर्वदा प्रबुद्धमेव कुर्वंतीत्यर्थः ॥ स्पृहेरीप्सित इति कर्मणि चतुर्थी । स्पृह ईप्सायां चुरादिरदंतः ॥ यत एवमतः कारणादतंद्रा अनालसा देवाः प्रमादं प्रकर्षेण मदकरं तदीयं सोमं यंति । प्राप्नुवंति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

ओ षु प्र याहि वाजेभिर्मा हृणीथा अभ्यस्मान् । महाँ इव युवजानिः ॥१९॥

ओ इति । सु । प्र । याहि । वाजेभिः । मा । हृणीथाः । अभि । अस्मान् । महान्ऽइव । युवऽजानिः ॥१९॥

हे इंद्र वाजेभिर्वाजैरस्मभ्यं दातव्यैरन्नैः सार्द्धमस्मानभि आभिमुख्येन सु सुष्ठु प्र प्रकर्षेण ओ आ उ याहि । शीघ्रमायाह्येव । आगच्छेव । मा हृणीथाः । मा

क्रुध्यस्व ॥ हृणीयतिः क्रुध्यतिकर्मा । यद्वा मा लज्जां प्राप्नुहि ॥ हृणीङ् लज्जायामिति कण्ड्वादौ पठ्यते ॥ तत्र दृष्टांतः । महानिव युवजानिः । युवतिर्जाया यस्य स तथोक्तः ॥ जायाया निङिति समासांतो निङादेशः ॥ ईदृशो महान् गुणैरधिकोऽपि यथा स्वभार्यां प्रति निर्लज्जः सन् शीघ्रं गच्छति तद्वत् ॥

॥ अथ विंशी ॥

मो ष्व१द्य दुर्हणावांत्सायं करदारे अस्मत् । अश्रीर इव जामाता ॥२०॥

मो इति । सु । अद्य । दुःऽहनावान् । सायं । करत् । आरे । अस्मत् । अश्रीरःऽइव । जामाता ॥२०॥

दुर्हणावान् । परैर्दुःसहनं दुर्हणं । तद्वानिंद्रोऽद्येदानीमस्मदारेऽस्माकं समीप आगच्छतु । स सुष्ठुतिशयेन सायं दिवसस्यावसानं सायंकालं मो करत् । मा कार्षीत् ॥ करोतेर्माङि लुङि कृमृदृरुहिभ्य इति च्लेरङादेशः ॥ जामाता । जायत इति जा अपत्यं । तस्य निर्माता दुहितुःपतिः । अश्रीर इव । न श्रीरश्रीः । तदस्यास्तीत्यश्रीरः ॥ मत्वर्थीयो रः ॥ गुणैर्विहीनः कुत्सितो जामातासकृदाहूयमानोऽप्यासायंकालं विलंबते । तद्वत्त्वं कालविलंबं मा कृथा इत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

विद्मा ह्यस्य वीरस्य भूरिदावरीं सुमतिं । त्रिषु जातस्य मनांसि ॥२१॥

विद्म । हि । अस्य । वीरस्य । भूरिऽदावरीं । सुऽमतिं । त्रिषु । जातस्य । मनांसि ॥२१॥

अस्येंद्रस्य वीरस्य विक्रांतस्य भूरिदावरीं बहुधनस्य दात्रीं सुमतिं कल्याणीं मतिमनुग्रहबुद्धिं विद्मा हि । जानीमः खलु । तथा त्रिषु भूम्यादिषु त्रिषु लोकेषु जातस्य तत्कार्यार्थं प्रादुर्भूतस्य मनांसि हृदयानि च जानीमः । अतस्तस्येंद्रस्य यथा प्रीतिर्जनिष्यते तथा स्तोत्रं कुर्म इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

आ तू षिंच कण्वमंतं न घा विद्म शवसानात् । यशस्तरं शतमूतेः ॥२२॥

आ । तु । सिंच । कण्वऽमंतं । न । घ । विद्म । शवसानात् । यशःऽतरं । शतंऽऊतेः ॥२२॥

हे अध्वर्यो कण्वमंतं ॥ कणतिः शब्दकर्मा ॥ कण्वाः स्तोतारः । यद्वा कण्वगोत्रा

ऋषयः। तैर्युक्तमिंद्रमुद्दिश्य तु क्षिप्रमासिंच। सोमं जुहुधि। शवसानात्। शवो बलं। तदिवाचरतोऽतिबलात् शतमूतेः। शतं बहुनामैतत्। बह्व्य ऊतयो रक्षा यस्मिन् स शतमूतिः। तादृशादस्मादिंद्राद्यशस्तरं यशस्वितरं पुरुषं न घ नैव विद्म। जानीमः। अतस्तमेवोद्दिश्य सोमं जुहुधीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

ज्येष्ठेन सोतरिंद्राय सोमं वीराय शक्राय। भरा पिबन्नर्याय ॥२३॥

ज्येष्ठेन। सोतः। इंद्राय। सोमं। वीराय। शक्राय। भर। पिबन्। नर्याय ॥२३॥

हे सोतरभिषोतरध्वर्यो वीराय विक्रांताय शक्राय शक्तियुक्ताय नर्याय नृभ्यो हितायेंद्राय ज्येष्ठेन मुख्येनैंद्रवायवग्रहेण। स हि धाराग्रहाणां मध्ये ज्येष्ठः। तेन सोमं भर। हर। आहर। वीर्यं प्रापय। स चेंद्रः पिबन्। तं सोमं पिबतु ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

यो वेदिष्ठो अव्यथिष्वश्वावंतं जरितृभ्यः। वाजं स्तोतृभ्यो गोमंतं ॥२४॥

यः। वेदिष्ठः। अव्यथिषु। अश्वऽवंतं। जरितृऽभ्यः। वाजं। स्तोतृऽभ्यः। गोऽमंतं ॥२४॥

य इंद्रोऽव्यथिष्वव्यथयितृषु सुखकरेषु स्तोतृषु वेदिष्ठोऽतिशयेन वेदिता कृतस्य स्तोत्रस्य ज्ञाता स इंद्रो जरितृभ्यः शंसितृभ्यो होत्रादिभ्यः स्तोतृभ्यः प्रस्तोत्रादिभ्यश्चाश्वावंतं बहुभिरश्वैरुपेतं गोमंतं बहुभिर्गोभिरुपेतं संतं वाजमन्नं बलं वा ददातीति शेषः ॥

अहीनांतर्गतेऽतिरात्रे प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रे पन्यं पन्यमिति स्तोत्रियस्तृचः। छंदोगैरस्य तृचस्य स्तूयमानत्वात् छंदोगं प्रत्ययं स्तोमे स्तोत्रिय इति हि स्मर्यते ॥

॥ तत्राद्या सूक्ते पंचविंशी ॥

पन्यंपन्यमित्सोतार आ धावत मद्याय। सोमं वीराय शूराय ॥२५॥

पन्यंऽपन्यं। इत्। सोतारः। आ। धावत। मद्याय। सोमं। वीराय। शूराय ॥२५॥

हे सोतारोऽभिषोतारोऽध्वर्यवो मद्याय मादयितव्याय वीराय विक्रांताय शूराय शौर्यवत इंद्राय पन्यं पन्यमित् सर्वत्र स्तुत्यमेव सोममाधावत। अभिगमयत। प्रयच्छतेत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

पाता वृत्रहा सुतमा घा गमन्नारे अस्मत्। नि यमते शतमूतिः ॥२६॥

पाता। वृत्रऽहा। सुतं। आ। घ। गमत्। न। आरे। अस्मत्। नि। यमते। शतंऽऊतिः ॥२६॥

सुतमभिषुतं सोमं पाता पानशीलः ॥ ताच्छीलिकस्तृन्। न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः ॥ वृत्रहा वृत्रस्यासुरस्य हंतेंद्र आगमत्। घेत्यवधारणे। आगच्छत्वेव। अस्मदस्मत्त आरे दूरदेशे मा भवतु। आगत्य च शतमूतिर्बहुविधरक्षण इंद्रो नियमते। अस्मदीयान् शत्रून्नियच्छतु। तिरस्करोतु। यद्वा धनान्यस्मभ्यं नियच्छतु। ददातु ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

एह हरी ब्रह्मयुजा शग्मा वक्षतः सखायं। गीर्भिः श्रुतं गिर्वणसं ॥२७॥

आ। इह। हरी इति। ब्रह्मऽयुजा। शग्मा। वक्षतः। सखायं। गीःऽभिः। श्रुतं। गिर्वणसं ॥२७॥

(ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मंत्रेण स्तोत्रेण हविषा वा युज्यमानौ शग्मौ सुखकरौ शक्तौ वा ईदृशौ हरी अश्वाविहास्मिन्यज्ञे सखायं समानख्यानं मित्रभूतमिंद्रमावक्षतः। आवहतां। कीदृशमिंद्रं। गीर्भिः स्तुतिभिः श्रुतं प्रापितमाहात्म्यं गिर्वणसं गिरां संभक्तारं स्तुतिभिः संभजनीयं वा ॥)

॥ अथाष्टाविंशी ॥

स्वादवः सोमा आ याहि श्रीताः सोमा आ याहि।
शिप्रिन्नृषीवः शचीवो नायमच्छा सधमादं ॥२८॥

स्वादवः। सोमाः। आ। याहि। श्रीताः। सोमाः। आ। याहि।
शिप्रिन्। ऋषिऽवः। शचीऽवः। न। अयं। अच्छ। सधऽमादं ॥२८॥

हे शिप्रिन्। शिप्रं शिरस्त्राणं। यद्वा शिप्रे हनू नासिके वा। तद्वन् हे ऋषीव ऋषिभिः स्तोतृभिर्युक्त शचीवः शक्तिमन्। एवंभूत हे इंद्र अस्मदीया इमे सोमाः स्वादवः। अभिषवादिभिः संस्कृतत्वेनास्वादनार्हा जाताः। अतस्त्वमायाहि। आगच्छ। तथा ते सोमाः श्रीताः। पयआदिभिः श्रयणद्रव्यैर्मिश्रिताः संस्कृताः। अतोऽप्यायाहि। आगच्छ। नेति संप्रत्यर्थे। न संप्रत्ययं स्तोता सधमादं सह मादयितव्यं त्वामच्छाभिमुखं स्तौतीति शेषः। अतोऽप्यायाहीत्यर्थः ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

स्तुतश्च यास्त्वा वर्धंति महे राधसे नृम्णाय। इंद्र कारिणं वृधंतः ॥२९॥

स्तुतः। च। याः। त्वा। वर्धंति। महे। राधसे। नृम्णाय। इंद्र। कारिणं। वृधंतः ॥२९॥

हे इंद्र कारिणं कर्मणां कर्तारं वृधंतो वर्धयंतो ये स्तुतः स्तोतारः। याश्च तदीयाः स्तुतयस्त्वा त्वां वर्धंति वर्धयंति। किमर्थं। महे महते राधसे धनाय नृम्णाय बलाय च। उभयोर्लाभार्थं। ते तदुभयं लभंत इत्यध्याहारः। यद्वोत्तरत्र ते सचा दधिरे शवांसीति संबंधः॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

गिरश्च यास्ते गिर्वाह उक्था च तुभ्यं तानि। सत्रा दधिरे शवांसि ॥३०॥

गिरः। च। याः। ते। गिर्वाहः। उक्था। च। तुभ्यं। तानि। सत्रा। दधिरे। शवांसि ॥३०॥

हे गिर्वाहो गीर्भिः स्तुतिभिर्वहनीयेंद्र ते तुभ्यं क्रियमाणा गिरश्च स्तुतिरूपाश्च वाचो याः संति। उक्था चोक्थानि च शस्त्ररूपाणि च वचांसि तुभ्यं त्वदर्थं क्रियमाणानि यानि संति तानि सर्वाणि सत्रा सहैव शवांसि बलानि दधिरे। तव विदधिरे॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

एवेदेष तुविकूर्मिर्वाजाँ एको वज्रहस्तः। सनादमृक्तो दयते ॥३१॥

एव। इत्। एषः। तुविऽकूर्मिः। वाजान्। एकः। वज्रऽहस्तः। सनात्। अमृक्तः। दयते॥३१॥

एष एवेंद्रस्तुविकूर्मिर्बहुकर्मा। इदिति पूरकः। एकः सर्वेषु देवेषु मुख्यो वज्रहस्तो वज्रबाहुः सनात् चिरकालादारभ्यामृक्तः शत्रुभिरबाधितः। एवंभूतः स इंद्रो वाजानन्नानि बलानि वा दयते। स्तोतृभ्यो ददाति॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

हंता वृत्रं दक्षिणेनेंद्रः पुरू पुरुहूतः। महान्महीभिः शचीभिः ॥३२॥

हंता। वृत्रं। दक्षिणेन। इंद्रः। पुरु। पुरुऽहूतः। महान्। महीभिः। शचीभिः ॥३२॥

अयमिंद्रो दक्षिणेन हस्तेनैकेनैव वृत्रमावरकमसुरं हंता साधु हतवान्॥ हंतेः

साधुकारिणि तृन्। न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ पुरु पुरुषु ॥ सुपां सुलुगिति विभक्तेर्लुक् ॥ बहुषु देशेषु पुरुहूतो महीभिर्महतीभिः शचीभिः क्रियाभिः शक्तिभिर्वा महान् सर्वेभ्य उत्कृष्टः। एवंभूत इंद्रोऽस्मान्रक्षत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

यस्मिन्विश्वाश्चर्षणय उत च्यौत्ना ज्रयांसि च। अनु घेन्मंदी मघोनः ॥३३॥

यस्मिन्। विश्वाः। चर्षणयः। उत। च्यौत्ना। ज्रयांसि। च। अनु। घ। इत्। मंदी। मघोनः ॥३३॥

विश्वाः सर्वाश्चर्षणयः प्रजा यस्मिन्निंद्रे वर्तंते यदधीना भवंति। उतापि च च्यौत्ना च्यौत्नानि। बलनामैतत्। प्रच्युतिसाधनानि बलानि च ज्रयांसि शत्रुविषयाण्यभिभवनानि यस्मिन्निंद्रे वर्तंते ॥ जि ज्रि अभिभवन इति धातुः ॥ स इंद्रो मघोनः। मघं हविर्लक्षणं धनं। तद्वतो यजमानाननु मंद्यनुमोदको भवति। घेदिति पूरकौ। यद्वा मंदी स्तुत्यः स इंद्रस्ताननुगृह्णातीति शेषः। अथवा यस्य मघोनो धनवत इंद्रस्य मंदी स्तोतानुकूलो भवति एष एतानीत्युत्तरचैकवाक्यता ॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी ॥

एष एतानि चकारेंद्रो विश्वा योऽति शृण्वे। वाजदावा मघोनां ॥३४॥

एषः। एतानि। चकार। इंद्रः। विश्वा। यः। अति। शृण्वे। वाजऽदावा। मघोनां ॥३४॥

एष इंद्रो विश्वा विश्वानि व्याप्तान्येतानि वृत्रवधादीनि वीर्याणि। यद्वा पृथिव्यादीनि भूतजातानि तानि चकार। कृतवान्। य इंद्रो बलैरतिशयितः शृण्वे श्रूयते सर्वत्र स्तूयते। अपि च स इंद्रो मघोनां हविष्मतां यजमानानां वाजदावा वाजस्यान्नस्य दाता भवति ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

प्रभर्ता रथं गव्यंतमपाकाच्चिद्यमवति। इनो वसु स हि वोळ्हा ॥३५॥

प्रऽभर्ता। रथं। गव्यंतं। अपाकात्। चित्। यं। अवति। इनः। वसु। सः। हि। वोळ्हा ॥३५॥

प्रभर्ता प्रहर्ता प्रहरणशील इंद्रो रथं रंहणं गव्यंतं गा इच्छंतं यं स्तोतारमपाकादविपक्वप्रज्ञाच्छत्रोः। चिच्छब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। विपक्वप्रज्ञादप्यवति रक्षति

स हि स खलु स्तोतेन ईश्वरः सन् वसु धनं वोळ्हा साधुवाही भवति ॥ वहेः साधुकारिणि तृन् । अतो न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

सनिता विप्रो अर्वद्भिर्हंता वृत्रं नृभिः शूरः । सत्योऽविता विधंतं ॥३६॥

सनिता । विप्रः । अर्वत्ऽभिः । हंता । वृत्रं । नृऽभिः । शूरः । सत्यः । अविता । विधंतं ॥३६॥

विप्रो मेधावी स इंद्रोऽर्वद्भिरश्वैर्वाहनभूतैः सनिता गंतव्यं संभक्ता । तथा शूरः शौर्योपेतः सन् नृभिर्नेतृभिर्मरुद्भिः सार्द्धं वृत्रमावरकमसुरं हंता साधुघाती । अपि च विधंतं परिचरंतं यजमानं सत्यः साधुरवितथस्वभावो वा स इंद्रोऽविता परिचरतो यजमानस्य रक्षिता भवति ॥ सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादत्र कर्मणि षष्ठी न प्रवर्तते ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशी ॥

यजध्वैनं प्रियमेधा इंद्रं सत्राचा मनसा । यो भूत्सोमैः सत्यमद्वा ॥३७॥

यजध्व । एनं । प्रियऽमेधाः । इंद्रं । सत्राचा । मनसा । यः । भूत् । सोमैः । सत्यऽमद्वा ॥३७॥

हे प्रियमेधाः । प्रियोऽनुकूलो मेधो यज्ञो येषां ते तथोक्ताः । आत्मनि पूजार्थं बहुवचनं । प्रियमेधा अस्य ऋषिरात्मानं संबोध्य ब्रूते । हे प्रियमेधाः सत्राचा सहांचता स्तोतव्येनेंद्रेण सह वर्तमानेन मनसा चित्तेनैनमिंद्रं यजध्व । यजध्वं । बुद्धिपूर्वकं यजेत्यर्थः ॥ यजध्वैनमिति निपातनाद्वर्णलोपः ॥ य इंद्रः सोमैः करणभूतैः सत्यमद्वा भूत् सत्यमदोऽवितथमदो भवति ॥

॥ अथाष्टात्रिंशी ॥

गाथश्रवसं सत्पतिं श्रवस्कामं पुरुत्मानं । कण्वासो गात वाजिनं ॥३८॥

गाथऽश्रवसं । सत्ऽपतिं । श्रवःऽकामं । पुरुऽत्मानं । कण्वासः । गात । वाजिनं ॥३८॥

हे कण्वासः कण्वपुत्रा मेधातिथयः । पूर्ववद्बहुवचनमात्मनः संबोधनं च । हे कण्वस्य पुत्रा मेधातिथयो यूयं गाथश्रवसं गातव्ययशसं सत्पतिं सतां पालयितारं श्रवस्कामं । श्रवःस्वन्नेषु हविःषु कामोऽभिलाषो यस्य तादृशं । पुरुत्मानं बह्वात्मानं यद्वा पुरुषु बहुषु प्रदेशेष्वततं सततं गच्छंतं वाजिनं वेगवंतं । एवंगुणकमिंद्रं गात । गायत । स्तुध्वं ॥

॥ अथैकोनचत्वारिंशी ॥

य ऋते चिद्गास्पदेभ्यो दात्सखा नृभ्यः शचीवान्। ये अस्मिन्काममश्रियन् ॥३९॥

यः। ऋते। चित्। गाः। पदेभ्यः। दात्। सखा। नृऽभ्यः। शचीऽवान्। ये। अस्मिन्। कामं। अश्रियन् ॥३९॥

पणिभिर्देवगवीष्वपहृतासु पदेभ्यो गतानां गवां मार्गे संलग्नेभ्योऽन्वेषणसाधनभूतेभ्य ऋते चित् ऋतेऽपि विनापि सखा मित्रभूतः शचीवान् कर्मवान् प्रशस्तकर्मा य इंद्रो नृभ्यो नेतृभ्यो देवेभ्यो गाः पणिभिरपहृता दात् पुनर्दत्तवान्। ये देवा अस्मिन्निंद्रे काममभिलाषमश्रियन् असेवंत प्राप्नुवन्। तेभ्यो नृभ्य इत्यन्वयः। तमिंद्रं गातेति पूर्वेण सहैकवाक्यता ॥

॥ अथ चत्वारिंशी ॥

इत्था धीवंतमद्रिवः काण्वं मेध्यातिथिं। मेषो भूतोऽभि यन्नयः ॥४०॥

इत्था। धीऽवंतं। अद्रिऽवः। काण्वं। मेध्यऽअतिथिं। मेषः। भूतः। अभि। यन्। अयः ॥४०॥

इत्थेत्थमनेनोक्तेन प्रकारेण धीवंतं स्तुतिमंतं काण्वं कण्वपुत्रं मेध्यातिथिं यज्ञार्हातिथिमेतत्संज्ञमृषिं हे अद्रिवो वज्रिवन्निंद्र मेषो भूतो मेषरूपतां प्राप्तो अभियन् अभिगच्छन्॥ य इत्यनुवर्तते। तद्योगाच्च तिङो निघाताभावः॥ यस्त्वमयः अगमयः तं त्वां स्तुम इत्यर्थः। मेधातिथेर्मेषेति सुब्रह्मण्यामंत्रैकदेशस्य व्याख्यानरूपं ब्राह्मणं छंदोगैरेवमाम्नायते। मेधातिथिं हि काण्वायनिं मेषो भूत्वोदाजहार। षड्विं॰ ब्रा॰ १.१.। इति। तदभिप्रायेणेयं स्तुतिः कृता ॥

॥ अथैकचत्वारिंशी ॥

शिक्षा विभिंदो अस्मै चत्वार्ययुता ददत्। अष्टा परः सहस्रा ॥४१॥

शिक्ष। विभिंदो इति विऽभिंदो। अस्मै। चत्वारि। अयुता। ददत्। अष्ट। परः। सहस्रा ॥४१॥

विभिंदुनाम्नो राज्ञः सकाशाद्बहु धनं लब्ध्वा तदीयं दानमिदमादिकेन तृचेन प्रशंसति। हे विभिंदो राजन् ददत् दाता त्वमस्मै मह्यमृषये चत्वार्ययुतायुतानि दशसहस्राणि चत्वारिंशत्सहस्राणि शिक्ष। अशिक्षः। दत्तवानसि। परः परस्तादूर्ध्वमष्टसंख्याकानि सहस्रा सहस्राणि च दत्तवानसि ॥

॥ अथ द्वाचत्वारिंशी ॥

उत स्य त्ये पयोवृधा माकी रणस्य नप्त्या। जनित्वनाय मामहे ॥४२॥

उत। सु। त्ये इति। पयःऽवृधा। माकी इति। रणस्य। नप्त्या। जनिऽत्वनाय। ममहे ॥४२॥

उतापि च सु सुष्ठु ये ते सर्वत्र प्रसिद्धे पयोवृधा पयस उदकस्य वर्धयित्र्यौ माकी निर्मात्र्यौ भूतजातस्य रणस्य। स्तोतृनामैतत्। स्तोतुर्नप्त्या नप्त्यौ न पातयित्र्यौ सर्वदानुग्रहशीले द्यावापृथिव्यौ जनित्वनाय पूर्वोक्तधनस्य जननाय प्रादुर्भावाय लाभाय ममहे। स्तुतवानस्मि। द्यावापृथिव्योः प्रसन्नयोरेवेदं दानं लभ्यते नान्यदेति दानमाहात्म्यप्रशंसाधिगंतव्या ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

पिबा सुतस्येति चतुर्विंशत्यृचं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य मेध्यातिथेरार्षं। अयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्य एकविंश्यनुष्टुप् द्वाविंशीत्रयोविंश्यौ गायत्र्यौ चतुर्विंशी बृहती। एताश्चतस्रः कुरयाणस्य पुत्रस्य पाकस्थामनाम्नो राज्ञो दानस्तुतिप्रतिपादिकाः। अतस्तद्देवताकाः। शिष्टा ऐंद्र्यः। तथा चानुक्रांतं। पिबा चतुर्विंशतिर्मेध्यातिथिः प्रागाथं त्वनुष्टुप् गायत्र्यौ बृहती चांत्याः कौरयाणस्य पाकस्थाम्नो दानस्तुतिरिति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतौ दानस्तुतीर्विनेदं सूक्तं सप्तम्यष्टम्योश्चोद्धारः। तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं। पिबा सुतस्य रसिन इति विंशतेः सप्तमीं चाष्टमीं चोद्धरति। ऐ॰ आ॰ ५.१०.। इति ॥ ज्योतिष्टोमे निष्केवल्य आद्यो रथंतरसामप्रगाथः शंसनीयः। सूत्र्यते हि। पिबा सुतस्य रसिन इति सामप्रगाथः। आ॰ ५.१५.। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवल्येऽप्ययं प्रगाथः। सूत्र्यते हि। उक्तो रथंतरस्योभयं शृणवच्च न इति बृहतः। आ॰ ७.३.। इति ॥ एवमन्यत्रापि यदि रथंतरं पृष्ठं भवति तत्र सर्वत्रायं प्रगाथो द्रष्टव्यः ॥ पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रे पिबा सुतस्येत्ययमैंद्रः प्रगाथः। सूत्रितं च। पिबा सुतस्य रसिनो देवंदेवं वोऽवसे। आ॰ ७.१२.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पिबा सुतस्य रसिनो मत्स्वा न इंद्र गोमतः।

आपिर्नो बोधि सधमाद्यो वृधे३ स्माँ अवंतु ते धियः ॥१॥

पिब। सुतस्य। रसिनः। मत्स्व। नः। इंद्र। गोऽमतः।

आपिः। नः। बोधि। सधऽमाद्यः। वृधे। अस्मान्। अवंतु। ते। धियः ॥१॥

हे इंद्र रसिनो रसवतो गोमतो गोविकारैः पयःप्रभृतिभिः श्रयणद्रव्यैर्युक्तस्य नोऽस्मदीयस्य सुतस्याभिषुतस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ ईदृशं सोमं पिब। पीत्वा च मत्स्व। तृप्तो भव। अपि च सधमाद्यः सह मादयितव्यः संहितैरस्माभिस्तर्पयितव्यस्त्वमापिरापयिता बंधुः सन् नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय बोधि। बुध्यस्व। ते त्वदीया धियो बुद्धयोऽनुग्रहात्मिका अस्मान् स्तोतॄनवंतु। रक्षंतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

भूयाम॑ ते सुम॒तौ वा॒जिनो॑ व॒यं मा न॑ः स्तर॒भिमा॑तये।
अ॒स्मान् चि॒त्राभि॑रवताद॒भिष्टि॑भि॒रा न॑ः सु॒म्नेषु॑ यामय ॥२॥
भूयाम॑। ते॒। सु॒ऽम॒तौ। वा॒जिन॑ः। व॒यं। मा। न॒ः। स्त॒ः। अ॒भिऽमा॑तये।
अ॒स्मान्। चि॒त्राभि॑ः। अ॒व॒ता॒त्। अ॒भिष्टि॑ऽभिः। आ। न॒ः। सु॒म्नेषु॑। य॒म॒य॒ ॥२॥

हे इंद्र ते तव सुमतौ शोभनायां मतावनुग्रहबुद्धौ वाजिनो हविष्मंतो वयं भूयाम। वर्तमाना भवाम। अभिमातये। अभिमन्यत इत्यभिमातिः शत्रुः। तस्मै तदर्थं नोऽस्मान्मा स्तः। मा हिंसीः ॥ स्तृङ् हिंसायां। माङि लुङि छांदसश्च्लेर्लुक् ॥ अपि त्वभिष्टिभिरभ्येषणीयाभिः प्रार्थनीयाभिश्चित्राभिश्चायनीयाभिर्बहुविधाभिर्वा त्वदीयाभिरूतिभिरस्मानवतात्। अव। रक्ष। तथा नोऽस्मान् सुम्नेषु सुखेष्वायामय। आयतान् कुरु। सर्वदा सुखिन एव कुरु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इ॒मा उ॑ त्वा पुरूवसो॒ गिरो॑ वर्धन्तु॒ या मम॑।
पा॒व॒कव॑र्णाः शुच॑यो विप॒श्चितो॒ऽभि स्तोमै॑रनूषत ॥३॥
इ॒माः। ऊं इति॑। त्वा॒। पु॒रु॒व॒सो॒ इति॑ पुरुऽवसो। गिर॑ः। व॒र्ध॒न्तु॒। याः। मम॑।
पा॒व॒कऽव॑र्णाः। शुच॑यः। वि॒पः॒ऽचित॑ः। अ॒भि। स्तोमै॑ः। अ॒नू॒ष॒त॒ ॥३॥

हे पुरूवसो बहुधनेंद्र मम मदीया इमा गिरः शस्त्ररूपा वाचस्त्वा त्वां वर्धंतु। वर्धयंतु। तथा पावकवर्णा अग्निसमानतेजस्का अत एव शुचयः शुद्धा विपश्चितो विद्वांस उद्गातारश्च स्तोमैः स्तोत्रैर्बहिःपवमानादिभिरभ्यनूषत। त्वामभिष्टुवंति ॥ नू स्तुतौ कुटादिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं सहस्रमृषिभिः सहस्कृतः समुद्र इव पप्रथे ।
सत्यः सो अस्य महिमा गृणे शवो यज्ञेषु विप्रराज्ये ॥४॥
अयं । सहस्रं । ऋषिऽभिः । सहःऽकृतः । समुद्रःऽइव । पप्रथे ।
सत्यः । सः । अस्य । महिमा । गृणे । शवः । यज्ञेषु । विप्रऽराज्ये ॥४॥

अयमिंद्रः सहस्रं सहस्रसंख्याकैर्ऋषिभिरतींद्रियार्थदर्शिभिः स्तोतृभिः सहस्कृतः सहसा बलेन युक्तः कृतः । स्तुत्या हि देवताया बलं वर्धते । स चैवंभूतः सन् समुद्र इवोदधिरिव पप्रथे । प्रथितो विस्तीर्णो बभूव । अस्य चेंद्रस्य सत्योऽवितथः स प्रसिद्धो महिमा महत्त्वं शवो बलं च यज्ञेषु यागेषु विप्रराज्ये । राज्ञः कर्म राज्यं । विप्राणां स्तोतॄणां राज्ये स्तुतशस्त्रसंघे गृणे । स्तूयते ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवल्य इंद्रमिद्देवतातय इति रैवतसामप्रगाथः शंसनीयः पृष्ठ्येऽहनि निष्केवल्ये त्वयं प्रगाथः । सूत्र्यते हि । इंद्रमिद्देवतातय इतीतरेषां पृष्ठ्य एवैकैकमन्वहं । आ॰ ७. ३. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

इंद्रमिद्देवतातय इंद्रं प्रयत्यध्वरे ।
इंद्रं समीके वनिनो हवामह इंद्रं धनस्य सातये ॥५॥
इंद्रं । इत् । देवऽतातये । इंद्रं । प्रऽयति । अध्वरे ।
इंद्रं । संऽईके । वनिनः । हवामहे । इंद्रं । धनस्य । सातये ॥५॥

देवतातये । देवैः स्तोतृभिस्तायते विस्तार्यत इति देवतातिर्यज्ञः । तदर्थमिंद्रमित् देवेषु मध्ये इंद्रमेवाह्वयामहे । अध्वरे यज्ञे प्रयति प्रगच्छत्युपक्रांते सतींद्रं हवामहे । तथा समीके सम्यग्गते संपूर्णे च यागे वनिनः संभजमाना वयमिंद्रमेवाह्वयामहे । यद्वा समीकमिति संग्रामनाम । समीके संग्राम इंद्रमाह्वयामहे । धनस्य सातये लाभायेंद्रमेवाह्वयामहे । अतः शीघ्रमिंद्र आगच्छत्वित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्रो मह्ना रोदसी पप्रथच्छव इंद्रः सूर्यमरोचयत्।
इंद्रे ह विश्वा भुवनानि येमिर इंद्रे सुवानास इंदवः ॥६॥
इंद्रः। मह्ना। रोदसी इति। पप्रथत्। शवः। इंद्रः। सूर्यं। अरोचयत्।
इंद्रे। ह। विश्वा। भुवनानि। येमिरे। इंद्रे। सुवानासः। इंदवः ॥६॥

अयमिंद्रः शवः शवस आत्मीयस्य बलस्य मह्ना महिम्ना महत्त्वेन रोदसी द्यावापृथिव्यौ पप्रथत्। अप्रथयत्। विस्तारितवान्। तथा स्वर्भानुनावृतं सूर्यमयमेवेंद्रोऽरोचयत्। अदीपयत्। तस्यासुरस्य वधेन प्रकाशितवान्। अपि चेंद्रे हास्मिन्नेवेंद्रे विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवनानि भूतजातानि येमिरे। उपरमंते। इंद्रेण नियम्यंत इत्यर्थः। तथा सुवानासः सूयमाना अभिषूयमाणा इंदवः सोमाश्चास्मिन्नेवेंद्रे नियम्यंते। अंतर्भवंतीत्यर्थः ॥

ज्योतिष्टोमो यदि रथंतरपृष्ठस्तदा निष्केवल्येऽभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथोऽनुरूपः। सूत्र्यते हि। अभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ। आ॰ ५.१५.। इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्ये दक्षिणपक्षेऽयं प्रगाथः। सूचितं च। अभि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ। ऐ॰ आ॰ ५.८.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

अभि त्वा पूर्वपीतय इंद्र स्तोमेभिरायवः।
समीचीनास ऋभवः समस्वरन्रुद्रा गृणंत पूर्व्यं ॥७॥
अभि। त्वा। पूर्वऽपीतये। इंद्र। स्तोमेभिः। आयवः।
संऽईचीनासः। ऋभवः। सं। अस्वरन्। रुद्राः। गृणंत। पूर्व्यं ॥७॥

हे इंद्र आयवो मनुष्याः स्तोतारः स्तोमेभिः स्तोत्रैस्त्वामभिष्टुवंति। किमर्थं। पूर्वपीतये सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं प्रथमत एव सोमस्य पानाय। सवनमुखे हि चमसगणैरिंद्रस्यैव सोमो हूयते। तथा समीचीनासः संगता ऋभवः। प्रथमवाचकेन शब्देन त्रयोऽप्युपलक्ष्यंते। ऋभुर्विभ्वा वाज इत्येते च समस्वरन्। त्वामेव सम्यगस्तुवन् ॥ स्वृ शब्दोपतापयोः ॥ रुद्रा रुद्रपुत्रा मरुतश्च पूर्व्यं पुरातनं

वृद्धं त्वामेव गृणंत। अभ्यस्तुवन्। वृत्रवधसमये प्रहर भगवो जहि वीरयस्वेत्येवंरूपया वाचा त्वां स्तुतवंत इत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्येदिंद्रो वावृधे वृष्ण्यं शवो मदे सुतस्य विष्णवि।

अद्या तमस्य महिमानमायवोऽनु ष्टुवंति पूर्वथा ॥८॥

अस्य। इत्। इंद्रः। ववृधे। वृष्ण्यं। शवः। मदे। सुतस्य। विष्णवि।

अद्य। तं। अस्य। महिमानं। आयवः। अनु। स्तुवंति। पूर्वऽथा ॥८॥

अस्येदस्यैव यजमानस्य वृष्ण्यं वृषत्वं वीर्यं शवो बलं चेंद्रो वावृधे। वर्धयति। सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य पानेन विष्णवि कृत्स्नदेहस्य व्यापके मदे हर्षे सति तस्यैव यजमानस्य बलं वर्धयतीत्यर्थः। अद्यास्मिन् कालेऽस्येंद्रस्य तमुक्तगुणं महिमानं महत्त्वमायवो मनुष्या अनुष्टुवंति। आनुपूर्व्येण स्तुवंति। पूर्वथा ॥ पूर्वशब्दादिवार्थे प्रत्नपूर्वेत्यादिना थाल्प्रत्ययः ॥ यथा पूर्वस्मिन् कालेऽस्तुवन् एवमिदानीमपि तेनैव क्रमेण स्तुवंतीत्यर्थः ॥

ज्योतिष्टोमे माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे तत्त्वा यामीति प्रगाथोऽनुरूपः। सूत्रितं च। तत्त्वा यामि सुवीर्यमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ। आ॰ ५.१६.। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽप्ययं प्रगाथस्तस्यैवानुरूपः। सूत्रितं च। तत्त्वा यामि सुवीर्यमभि प्र वः सुराधसं। आ॰ ७.४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते नवमी ॥

तत्त्वा यामि सुवीर्यं तद्ब्रह्म पूर्वचित्तये।

येना यतिभ्यो भृगवे धने हिते येन प्रस्कण्वमाविथ ॥९॥

तत्। त्वा। यामि। सुऽवीर्यं। तत्। ब्रह्म। पूर्वऽचित्तये।

येन। यतिऽभ्यः। भृगवे। धने। हिते। येन। प्रस्कण्वं। आविथ ॥९॥

हे इंद्र तत्सुवीर्यं शोभनवीर्यं त्वा त्वां यामि। याचामि॥ छांदसो वर्णलोपः॥ तथा तद्ब्रह्म परिवृढमन्नं पूर्वचित्तये पूर्वप्रज्ञानायान्येभ्यः पूर्वमेव लाभाय त्वां याचामि। धने हितेऽभीष्टे सति येन सुवीर्येण यतिभ्यः कर्मसूपरतेभ्योऽयष्टृभ्यो जनेभ्यः सकाशाद्धनमाहृत्य भृगवे महर्षये प्रयच्छसि। यद्वा कर्मसु नियता अंगिरसो यतयः।

तेषामर्थं धनं प्रयच्छसि ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ येन च ब्रह्मणा प्रस्कण्वं कण्वप्रभवं कण्वस्य पुत्रमृषिमाविथ ररक्षिथ तदुभयं याचामीत्यन्वयः ॥

॥ अथ दशमी ॥

येना॑ समु॒द्रमसृ॑जो म॒हीर॒पस्तदि॑न्द्र॒ वृष्णि॑ ते॒ शवः॑ ।
स॒द्यः सो अ॑स्य महि॒मा न सं॒नशे॒ यं क्षो॒णीर॑नुचक्र॒दे ॥१०॥

येन॑ । स॒मु॒द्रं । असृ॑जः । म॒हीः । अ॒पः । तत् । इं॒द्र॒ । वृष्णि॑ । ते॒ । शवः॑ ।
स॒द्यः । सः । अ॒स्य॒ । म॒हि॒मा । न । सं॒ऽनशे॑ । यं । क्षो॒णीः । अ॒नु॒ऽच॒क्र॒दे ॥१०॥

हे इंद्र येनात्मीयेन बलेन समुद्रमब्धिं प्रति महीर्महतीरप उदकान्यसृजः व्यसृजः । महान् समुद्रो यावद्भिर्जलैः पूर्यते तावंति जलानि पुरा त्वं सृष्टवानित्यर्थः । ते त्वदीयं तच्छवो बलं वृष्णि वर्षकं । अभीष्टफलदमित्यर्थः । अस्येंद्रस्य स महिमा न संनशे । न सम्यगापनीयः । परैरप्रधृष्य इत्यर्थः ॥ नशेः कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः ॥ यं महिमानं क्षोणीः क्षोणी पृथिव्यनुचक्रदे अनुगच्छति । क्रदिरत्र गत्यर्थः । यदधीना वर्तत इत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

श॒ग्धी न॑ इंद्र॒ यत्त्वा॑ र॒यिं यामि॑ सु॒वीर्य॑म् ।
शग्धि वाजा॑य प्रथ॒मं सिषा॑सते श॒ग्धि स्तोमा॑य पूर्व्य ॥११॥

श॒ग्धि । न॒ः । इं॒द्र॒ । यत् । त्वा॒ । र॒यिं । यामि॑ । सु॒ऽवीर्यं॑ ।
श॒ग्धि । वाजा॑य । प्र॒थ॒मं । सिसा॑सते । श॒ग्धि । स्तोमा॑य । पू॒र्व्य॒ ॥११॥

हे इंद्र सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं ॥ बहुव्रीहौ वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ यद्रयिं धनं त्वां यामि याचामि ॥ छांदसो वर्णलोपः ॥ नोऽस्मभ्यं तद्धनं शग्धि । देहि ॥ शकिरत्र दानार्थः । तस्माल्लोटि हौ छांदसो विकरणस्य लुक् । हुझल्भ्य इति हेर्धित्वं ॥ तथा सिषासते संभक्तुमिच्छते ॥ सनतेः सनि सनीवंतर्धेति विकल्पनादिड्भावे जनसनखनामित्यात्वं ॥ वाजाय । वाज इत्यन्ननाम । तेन च तद्वान् लक्ष्यते । हविष्मते यजमानाय प्रथमं सर्वेभ्यः पूर्वमेव शग्धि । धनं प्रयच्छ । यद्वा वाजायेति द्वितीयार्थे चतुर्थी ॥ कर्मभिस्त्वां संभक्तुमिच्छते जनाय प्रथमं वाजाय

वाजमन्नं शग्धि। देहि। पश्चात्स्तोमाय स्तोत्रे हे पूर्व्य पूर्वस्मिन् काले भव चिरंतनेंद्र शग्धि। देहि ॥ स्तौतेः कर्तर्यर्तिस्तुस्वित्यादिना मन्प्रत्ययः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

शग्धी नो अस्य यद्ध पौरमाविथ धिय इंद्र सिषासतः।
शग्धि यथा रुशमं श्यावकं कृपमिंद्र प्रावः स्वर्णरं ॥१२॥
शग्धि। नः। अस्य। यत्। ह। पौरं। आविथ। धियः। इंद्र। सिसासतः।
शग्धि। यथा। रुशमं। श्यावकं। कृपं। इंद्र। प्र। आवः। स्वःऽनरं ॥१२॥

हे इंद्र धियः कर्माणि स्तोत्राणि वा सिषासतः संभक्तवतो नोऽस्माकं संबंधिनोऽस्य यजमानस्य तद्धनं शग्धि प्रदेहि यद्ध येन खलु धनेन पौरं। पुरुर्नाम राजा। तस्य पुत्रमाविथ ररक्षिथ। अपि च हे इंद्र रुशमं श्यावकं कृपं चैतन्नामकांस्त्रीन्राजर्षीन् यथा येन प्रकारेण प्रावः प्रारक्षः तथा स्वर्णरं सर्वस्य हविषो नेतारं प्रापयितारं। यद्वा स्वः स्वर्गं प्रति नेतव्यमिमं यजमानं शग्धि। शक्तं कुरु। धनादिसंपत्त्या यागानुष्ठानाय यथा शक्तो भवति तथा कुर्वित्यर्थः। इंद्रेत्यामंत्रितस्य पादादित्वेनाष्टमिकनिघाताभावे षाष्ठिकमामंत्रिताद्युदात्तत्वं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे कन्नव्य इति कद्वान्प्रगाथः। सूचितं च। कन्नव्यो अतसीनां कदू न्वस्याकृतमिति कद्वंतः प्रगाथाः। आ० ७.४.। इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु तस्मिन् शस्त्रे तस्यैवायं प्रगाथः। सूच्यते हि। आरंभणीयाः पर्यासान् कद्वतोऽहरहःशस्यानीति होत्रका द्वितीयादिष्वेव। आ० ७.१.। इति ॥

॥ तत्राद्या सूक्ते त्रयोदशी ॥

कन्नव्यो अतसीनां तुरो गृणीत मर्त्यः।
नही न्वस्य महिमानमिंद्रियं स्वर्गृणंत आनशुः ॥१३॥
कत्। नव्यः। अतसीनां। तुरः। गृणीत। मर्त्यः।
नहि। नु। अस्य। महिमानं। इंद्रियं। स्वः। गृणंतः। आनशुः ॥१३॥

अतसीनामतंतीनां सततगामिनीनां स्तुतीनां तुरः प्रेरयिता मर्त्यो मरणधर्मा नव्योऽभिनव इदानींतनः कत् को नाम स्तोता गृणीत। इंद्रं स्तुयात्।

अल्पप्रज्ञैरिदानींतनैरिंद्रः स्तोतुं न शक्यत इत्यर्थः ॥ गॄ शब्दे । क्र्यादिकः । प्वादीनां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वं ॥ नु पुरा पूर्वस्मिन्नपि काले विद्यमानाः स्वः सर्वे गृणंतः स्तोतारः । यद्वा स्वः सुष्ठरणीयं प्राप्तव्यमिंद्रं गृणंतः स्तुवंतो जना इंद्रियं । इंद्रियमिंद्रस्य लिंगमिंद्रस्यैवासाधारणं । अस्येंद्रस्य महिमानं महत्त्वं न ह्यानशुः । न खलु प्राप्नुवन् ॥ अश्नोतेर्लिटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । अत आदेरित्यभ्यासस्यात्वं । अश्नोतेश्चेति नट् । हि चेति निघातप्रतिषेधः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

कदु स्तुवंत ऋतयंत देवत ऋषिः को विप्र ओहते ।
कदा हवं मघवन्निंद्र सुन्वतः कदु स्तुवत आ गमः ॥१४॥

कत् । ऊं इति । स्तुवंतः । ऋतऽयंत । देवता । ऋषिः । कः । विप्रः । ओहते ।
कदा । हवं । मघऽवन् । इंद्र । सुन्वतः । कत् । ऊं इति । स्तुवतः । आ । गमः ॥१४॥

हे इंद्र स्तुवंतः स्तोत्रं कुर्वंतः कदु के खलु जना देवता ॥ देवात्तलिति स्वार्थिकस्तल्प्रत्ययः । व्यत्ययेन प्रथमा ॥ देवं त्वामुद्दिश्य ऋतयंत । ऋतं यज्ञमैच्छन् । त्वदीययागेच्छापि दुर्लभा दूरे त्वद्यागकथा । ऋषिर्द्रष्टा विप्रो मेधावी कः स्तोतौहते । वहति । त्वां स्तुतीः प्रापयति । न कश्चिदपि त्वां स्तोतुं शक्नोतीत्यर्थः । यत एवमतः कारणात् हे मघवन् धनवन्निंद्रानुग्रहीत्रा त्वयैवागंतव्यं ॥ स त्वं कदा कस्मिन्काले सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानं प्रत्यागमः । आगच्छः । कदु कदा च कस्मिंश्च काले स्तुवतः केवलं स्तोत्रं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानमागमः । अभ्यगच्छः ॥ सुन्वतः स्तुवत इत्युभयत्र शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं । गमेर्लुङि लृदित्वात् च्लेरङादेशः ॥

ज्योतिष्टोमे माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्र उदु त्य इति प्रगाथोऽनुरूपानंतरं शंसनीयः । सूचितं च । उदु त्ये मधुमत्तमा इंद्रः पूर्भित् । आ॰ ५.१६. । इति ॥ चातुर्विंशिके माध्यंदिनसवने तस्मिन्नेव शस्त्रेऽयं प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । उदु त्ये मधुमत्तमास्त्वमिंद्र प्रतूर्तिषु । आ॰ ७.४. । इति ॥

॥ तत्राद्या सूक्ते पंचदशी ॥

उदु त्ये मधुमत्तमा गिरः स्तोमास ईरते ।
सत्राजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयंतो रथा इव ॥१५॥

उत् । ऊं इति॑ । त्ये । मधु॑मत्ऽतमाः । गिरः॑ । स्तोमा॑सः । ई॒र॒ते॒ ।
स॒त्रा॒ऽजितः॑ । ध॒न॒ऽसाः । अक्षि॑तऽऊतयः । वा॒ज॒ऽयंतः॑ । रथाः॑ऽइव ॥ १५ ॥

त्ये ते प्रसिद्धा मधुमत्तमा अतिशयेन मधुरा गिरोऽप्रगीताः शस्त्ररूपा वाचः स्तोमासः प्रगीतानि बहिःपवमानादीनि स्तोत्राणि चोदीरते । हे इंद्र त्वामुद्दिश्योद्गच्छंति । ऊर्ध्वं प्रसरंति ॥ ईर गतौ । अदादिकः ॥ तत्र दृष्टांतः । सत्राजितः सहैव शत्रून् जयंतोऽत एव धनसा धनानि संभजंतः ॥ वन षण संभक्तौ । जनसनखनक्रमगमो विट् । विड्वनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं ॥ अक्षितोतयः । अक्षिताः क्षयरहिता ऊतयो रक्षा येषां ते तथोक्ताः ॥ क्षियो भावे निष्ठा । निष्ठायामण्यदर्थ इति पर्युदासाद्दीर्घाभावः । अत एव क्षियो दीर्घादिति निष्ठा नत्वाभावश्च ॥ वाजयंतो वाजमन्नमिच्छंतः ॥ क्यचि न छंदस्यपुत्रस्येतीत्वदीर्घयोः प्रतिषेधः ॥ एवंगुणविशिष्टा रथा इव । ते यथा विविधमितस्ततः उत्तिष्ठंति तद्वदुदीरत इत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

कण्वा॑ इव॒ भृग॑वः॒ सूर्या॑ इव॒ विश्व॒मिद्धी॒तमा॑नशुः ।
इं॒द्रं स्तोमे॑भि॒र्मह॑यंत आ॒यवः॑ प्रि॒यमे॑धासो अस्वरन् ॥ १६ ॥
कण्वाः॑ऽइव । भृग॑वः । सूर्याः॑ऽइव । विश्वं॑ । इत् । धी॒तं । आ॒न॒शुः॒ ।
इं॒द्रं । स्तोमे॑भिः । म॒हयं॑तः । आ॒यवः॑ । प्रि॒यऽमे॑धासः । अ॒स्व॒र॒न् ॥ १६ ॥

कण्वा इव कण्वगोत्रोत्पन्ना ऋषय इव स्तुवंतो भृगवो भृगुगोत्रोत्पन्ना ऋषयो धीतमाध्यातं विश्वमित् व्याप्तं तमेवेंद्रमानशुः । व्यापुः । सूर्या इव । यथा सूर्यरश्मयः सर्वं जगद्व्याप्नुवंति तद्वत् । अपि च प्रियमेधासः प्रियप्रज्ञा एतत्संज्ञा वायवो मनुष्यास्तमेवेंद्रं महयंतः पूजयंतः स्तोमेभिः स्तोत्रैरस्वरन् । अस्तुवन् ॥ स्वृ शब्दोपतापयोः । भौवादिकः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यु॒क्ष्वा हि वृ॑त्रहंतम॒ हरी॑ इंद्र परा॒वतः॑ ।
अ॒र्वा॒ची॒नो म॑घव॒न्सोम॑पीतय उ॒ग्र ऋ॒ष्वेभि॒रा ग॑हि ॥ १७ ॥

युक्ष्व । हि । वृत्रहन्ऽतम । हरी इति । इंद्र । पराऽवतः ।

अर्वाचीनः । मघऽवन् । सोमंऽपीतये । उग्रः । ऋष्वेभिः । आ । गहि ॥१७॥

हे वृत्रहंतम । वृत्रं हतवान् वृत्रहा । अतिशयेन हतवान् वृत्रहंतमः । यथा पुनर्नोत्तिष्ठति तथा हतवानित्यर्थः ॥ अनो नुडिति तमपो नुट् ॥ हे तादृशेंद्र हरी त्वदीयावश्वौ युक्ष्व । हिरवधारणे । आत्मीये रथे योजयैव । हे मघवन् धनवन् उग्र उद्गूर्णस्त्वं सोमपीतये सोमपानार्थं ॥ दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ अर्वाचीनोऽस्मदभिमुख ऋष्वेभिर्ऋष्वैर्दर्शनीयैर्मरुद्भिः सार्द्धं परावतः । दूरनामैतत् । दूरे वर्तमानाद्द्युलोकादागहि । आगच्छ ॥ गमेर्लोटः सेर्हिः । छांदसः शपो लुक् । अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः । तस्यासिद्धवदत्रा भादित्यसिद्धत्वाद्धेर्लुगभावः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

इमे हि ते कारवो वावशुर्धिया विप्रासो मेधसातये ।

स त्वं नो मघवन्निंद्र गिर्वणो वेनो न शृणुधी हवं ॥१८॥

इमे । हि । ते । कारवः । वावशुः । धिया । विप्रासः । मेधऽसातये ।

सः । त्वं । नः । मघऽवन् । इंद्र । गिर्वणः । वेनः । न । शृणुधि । हवं ॥१८॥

कारवः कर्मणां कर्तारो विप्रासो मेधाविन इमे हीमे खलु यजमाना धिया स्तुत्या हे इंद्र ते त्वां वावशुः । पुनरस्तुवन् ॥ वाशृ शब्द इत्यस्माद्यङ्लुगंताद्रूपमेतत् ॥ यद्वा वावशुः पुनः पुनरकामयंत ॥ वश कांतौ । अस्माद्यङ्लुगंताल्लङि सिजभ्यस्तेति झेर्जुस् । बाहुलकोऽडभावः । लिटि वा तुजादित्वादभ्यासदीर्घत्वं । हि चेति निघातप्रतिषेधः ॥ किमर्थं । मेधसातये मेधस्य यागस्य संभजनार्थं ॥ सनतेः क्तिनि जनसनखनामित्यात्वं । दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ हे मघवन् धनवन् गिर्वणो गीर्भिर्वननीय नोऽस्माकं हवं स्तोत्रं सर्वपूर्वोक्तगुणस्त्वं शृणुधि । शृणु । बुध्यस्व । वेनो न ॥ वेनतिः कांतिकर्मा ॥ यथा कांतो जाताभिलाषः पुरुषः कामयितव्यमैकाग्र्येण शृणोति तद्वत् ॥ श्रुशृणुपृकृवृभ्य इति हेर्धित्वं । अन्येषामपीति सांहितिको दीर्घः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

निरिंद्र बृहतीभ्यो वृत्रं धनुभ्यो अस्फुरः ।

निरर्बुदस्य मृगयस्य मायिनो निः पर्वतस्य गा आजः ॥१९॥

निः । इंद्र । बृहतीभ्यः । वृत्रं । धनुऽभ्यः । अस्फुरः ।

निः । अर्बुदस्य । मृगयस्य । मायिनः । निः । पर्वतस्य । गाः । आजः ॥१९॥

हे इंद्र वृत्रमावरकमसुरं बृहतीभ्यो महद्भ्यः ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ धनुभ्यो धनुर्भ्यः कोदंडेभ्यः ॥ छांदसो रेफलोपः । हेतौ पंचमी ॥ महद्भिर्धनुर्भिर्हेतुभिर्निरस्फुरः ॥ स्फुरतिर्वधकर्मा ॥ निरवधीः । निःशेषेण हतवानसि । यद्वा वृत्रमावरकं मेघं धनुभ्यः । धन्वंति गच्छंतीति धनव आपः । महतीभ्योऽद्भ्यः ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ ईदृशीनामपां लाभार्थं निरवधीः । अपि च मायिनो मायाविनोऽर्बुदस्यैतत्संज्ञकस्यासुरस्य मृगयस्यैतत्संज्ञकस्य च ॥ उभयत्र कर्मणि षष्ठी ॥ इमावप्यसुरौ निरस्फुरः । निःशेषेणावधीः ॥ मायाशब्दस्य व्रीह्यादिषु पाठात् व्रीह्यादिभ्यश्चेति मत्वर्थीयो विनिः ॥ तथा पर्वतस्य वलनाम्नासुरेण गवामदर्शनाय निहितस्य गिरेः संबंधिनीर्गा बलेनापहृता निराजः । निरगमयः ॥ अज गतिक्षेपणयोः ॥

॥ अथ विंशी ॥

निरग्नयो रुरुचुर्निरु सूर्यो निः सोम इंद्रियो रसः ।

निरंतरिक्षादधमो महामहिं कृषे तदिंद्र पौंस्यं ॥२०॥

निः । अग्नयः । रुरुचुः । निः । ऊं इति । सूर्यः । निः । सोमः । इंद्रियः । रसः ।

निः । अंतरिक्षात् । अधमः । महां । अहिं । कृषे । तत् । इंद्र । पौंस्यं ॥२०॥

हे इंद्र महां महांतं कृत्स्नस्य जगतो व्यापकमहिमाहननशीलं वृत्रं यदा त्वमंतरिक्षादाकाशान्निरधमो निरगमयः ॥ धमतिर्गतिकर्मा । तत्तदानीं पौंस्यं वृत्रहननहेतुभूतं बलं कृषे । कुरुषे । पुरस्कुरुषे ॥ करोतेश्छांदसो विकरणस्य लुक् ॥ अग्नयश्च त्रिस्थानगता नी रुरुचुः । निःशेषेण दिदीपिरे । सूर्यः प्रेरक आदित्योऽपि निःशेषेण दिदीपे । इंद्रिय इंद्रेण सेव्यो रसो रसात्मकोऽमृतमयः सोमश्च निःशेषेण दिदीपे । अग्न्यादयः सर्वे पूर्वं वृत्रेणावृतत्वान्निःप्रभाः संत इदानीं तस्मिन्नावरके हते सम्यक् प्राकाशिषतेत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यं मे दुरिंद्रो मरुतः पाकस्थामा कौरयाणः ।

विश्वेषां त्मना शोभिष्ठमुपेव दिवि धावमानं ॥२१॥

यं । मे । दुः । इंद्रः । मरुतः । पाकऽस्थामा । कौरयाणः ।
विश्वेषां । त्मनां । शोभिष्ठं । उपऽइव । दिवि । धावमानं ॥२१॥

इदमादिकेन चतुर्ऋचेन कुरयाणपुत्रात्पाकस्थामनाम्नो राज्ञो दानं लब्ध्वा मेध्यातिथिस्तदीयं दानं स्तौति। यं यादृशं धनसंघं मह्यमिंद्रो मरुतश्च दुः दत्तवंतः तादृशमेव धनसमूहं कौरयाणः। शत्रून् प्रति युद्धाभिमुख्येन कृतं यानं हस्त्यश्वादिकं येनासौ कुरयाणः। तस्य पुत्रः कौरयाणः। पाकस्थामा। तिष्ठत्यनेनेति स्थाम बलं। परिपक्वबलः। एतत्संज्ञो राजा मह्यं प्रादात्॥ ददातेर्लुङि गातिस्थेति सिचो लुक्। अडभावश्छांदसः॥ कीदृशं धनसंघं। विश्वेषां सर्वेषां धनानां मध्ये त्मनात्मना स्वत एव शोभिष्ठमतिशयेन शोभावंतं॥ मंत्रेष्वाङ्यादेरित्यात्मन आकारलोपः। शोभावच्छब्दादातिशायनिक इष्ठन्। विन्मतोर्लुक्। यस्येति लोपः॥ अतिशयेन शोभावत्त्वे दृष्टांतः। दिव्याकाश उपेव धावमानं प्रभाभिरुपेतं शीघ्रगामिनं सूर्यमिव। शोभावत्तममित्यर्थः॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

रोहितं मे पाकस्थामा सुधुरं कक्ष्यप्रां। अदाद्रायो विबोधनं ॥२२॥
रोहितं। मे। पाकऽस्थामा। सुऽधुरं। कक्ष्यऽप्रां। अदात्। रायः। विऽबोधनं ॥२२॥

पाकस्थामा राजा रोहितं लोहितवर्णं वृषभमश्वं वा मे मह्यमदात्। दत्तवान्। कीदृशं। सुधुरं शोभनधुरं शोभनवहनप्रदेशं॥ ऋक्पूरब्धूः। पा॰ ५.४.७४.। इत्यकारः समासांतः। ऋत्वादयश्चेति बहुव्रीहावुत्तरपदाद्युदात्तत्वं॥ कक्ष्यप्रां। कक्ष्या कक्षयोर्बाहुमूलयोर्बध्यमाना रज्जुः। तस्याः प्रातारं पूरयितारं। पीवरमित्यर्थः॥ प्रा पूरणे॥ रायो धनस्य विबोधनं विशेषेण बोधकं। बहुधनप्राप्तिहेतुमित्यर्थः॥ ऊडिदमित्यादिना रायो विभक्तिरुदात्ता॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

यस्मा अन्ये दश प्रति धुरं वहंति वह्नयः। अस्तं वयो न तुग्र्यं ॥२३॥
यस्मै। अन्ये। दश। प्रति। धुरं। वहंति। वह्नयः। अस्तं। वयः। न। तुग्र्यं ॥२३॥

पूर्वोक्त एवाश्वो विशेष्यते। यस्मै॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी॥ यस्याश्वस्य वृषभस्य वा धुरं वोढव्यं युगधुरमन्ये प्रकृतादस्माद्विलक्षणा दशसंख्याका वह्नयो वोढारोऽश्वा

बलीवर्दा वा प्रतिनिधयः संतो मां वोढुं वहंति बिभ्रति। बहूनामेकत्र वहने दृष्टांतः। अस्तं। अस्यते क्षिप्यते तस्मिन्पदार्थजातमित्यस्तं गृहं। प्रति वयो न गंतारोऽश्वा यथा तुग्र्यं तुग्रपुत्रं भुज्युं समुद्रतीरादवहन् तद्वत्। तादृशमश्वं मह्यं प्रादादिति पूर्वस्यामृच्यन्वयः॥ भुज्योर्वहनं च नासत्या भुज्युमूहथुः। ऋग्वे॰ १. ११६. ४.। इत्यादाववगंतव्यं। यद्वा यस्मा इति कर्मणि चतुर्थी। यं रथमन्ये दशसंख्याका वह्नयो वोढारोऽश्वा धुरं वहनप्रदेशं प्रति गताः संतो वहंति तादृशं रथमपि मह्यं दत्तवानित्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

आत्मा पितुस्तनूर्वास ओजोदा अभ्यंजनं।
तुरीयमिद्रोहितस्य पाकस्थामानं भोजं दातारमब्रवं॥२४॥
आत्मा। पितुः। तनूः। वासः। ओजःऽदाः। अभिऽअंजनं।
तुरीयं। इत्। रोहितस्य। पाकऽस्थामानं। भोजं। दातारं। अब्रवं॥२४॥

अयं पाकस्थामात्मा स्वयं पितुर्जनकस्य तनूस्तनयः। पिता यथा सन्मार्गवर्तितया प्रशस्त एवमयमपीत्यर्थः। तथा वासो वासयिता निवासयिता॥ वासयतेरौणादिकोऽसुन्॥ अभ्यंजनमभिव्यक्तं यथा भवति तथौजोदा ओजसो बलस्य दाता धारयिता वा। यद्वात्मा सततगामी। पितुरित्यन्ननाम। व्याप्तमन्नं येन दत्तं। तनूर्विस्तृतं वासो वस्त्रमभ्यंजनमभ्यंजनसाधनं घृततैलादिकं च येन दत्तं। यश्चौजोदा बलस्य दातारं पाकस्थामानं तुरीयं स्वकीयप्रपितामहापेक्षया चतुर्थं। यद्वा तुरीयं शत्रूणां तूर्वकं हिंसितारं भोजं शत्रूणां भोजयितारं रोहितस्य लोहितवर्णस्य पूर्वोक्तस्याश्वस्य दातारं। एवंगुणकं पाकस्थामानमब्रवं। उक्तेन प्रकारेणास्तौषं। इदिति पूरकः॥

॥ इति पंचमस्य सप्तम एकोनत्रिंशो वर्गः॥

यदिंद्रेत्येकविंशत्यृचं चतुर्थं सूक्तं काण्वगोत्रस्य देवातिथेरार्षं। वृक्षाश्चिन्म इत्येषा पुरउष्णिक् शिष्टास्त्वयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः। स्थूरं राध इत्यादिभिस्तिसृभिः कुरुंगदानस्य स्तूयमानत्वात्तास्तद्देवताकाः। तत्पूर्वाः पंचदश्याद्याश्चतस्रः पूषदेवताका इंद्रदेवताका वा शिष्टा ऐंद्र्यः। तथा चानुक्रांतं। यदिंद्र सैका देवातिथिस्तृचोंऽत्यः पुरउष्णिगंतः कुरुंगस्य दानस्तुतिस्तत्पूर्वाश्चतस्रः पौष्ण्यो वेति॥

महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावाद्याश्चतुर्दशर्चः शंसनीयाः। तथैव पंचमारण्यके। यदिंद्र प्रागपागुदगिति चतुर्दश। ऐ॰ आ॰ ५.१०.। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकशस्त्र आद्यः प्रगाथो वैकल्पिकस्तोत्रियः। सूत्र्यते हि। यदिंद्र प्रागपागुदग्यथा गौरो अपा कृतं। आ॰ ७.४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदिंद्र प्रागपागुदङ्न्यग्वा हूयसे नृभिः।
सिमा पुरू नृषूतो अस्यानवेऽसि प्रशर्ध तुर्वशे ॥१॥
यत्। इंद्र। प्राक्। अपाक्। उदक्। न्यक्। वा। हूयसे। नृऽभिः।
सिम। पुरु। नृऽसूतः। असि। आनवे। असि। प्रऽशर्ध। तुर्वशे ॥१॥

हे इंद्र यत् यदि प्राक् प्राच्यां दिशि वर्तमानैः ॥ सप्तम्यंताद्दिक्छब्दाद्विहितस्यास्तातेरंचेर्लुक्। पा॰ ५.३.३०.। इति लुक् ॥ अपाक् प्रतीच्यां दिशि वर्तमानैः। यदि वोदक् उदीच्यां दिशि वर्तमानैः। यद्वा न्यक् नीच्यां दिश्यधस्ताद्वर्तमानैः ॥ न्यधी इति नेः प्रकृतिस्वरत्वं। उदात्तस्वरितयोर्यण इति परस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वं ॥ एवंभूतैर्नृभिः स्तोतृभिस्त्वं हूयसे स्वस्वकार्यायाहूयसे हे सिम श्रेष्ठेंद्र। सिम इति वै श्रेष्ठमाचक्षत इति वाजसनेयकं। यद्यप्येवं बहुभिराहूयसे तथाप्यानवे। आनुर्नाम राजा। तस्य पुत्रे राजर्षौ पुरु बहुलं नृषूतो नृभिस्तदीयैः स्तोतृभिः प्रेरितोऽसि भवसि। राज्ञो हितकरणे त्वां स्तोतारः प्रेरयंतीत्यर्थः ॥ षू प्रेरणे। अस्मात्कर्मणि निष्ठा। तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ अपि च हे प्रशर्ध प्रकर्षेण शर्धयितरभिभवितरिंद्र तुर्वश एतत्संज्ञे च राजनि नृषूतोऽसि। नृभिः प्रेरितो भवसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्वा रुमे रुशमे श्यावके कृप इंद्र मादयसे सचा।
कण्वासस्त्वा ब्रह्मभिः स्तोमवाहस इंद्रा यच्छंत्या गहि ॥२॥
यत्। वा। रुमे। रुशमे। श्यावके। कृपे। इंद्र। मादयसे। सचा।
कण्वासः। त्वा। ब्रह्मऽभिः। स्तोमऽवाहसः। इंद्र। आ। यच्छंति। आ। गहि ॥२॥

यद्वा यद्यपि रुमादिषु चतुर्षु राजसु हे इंद्र त्वं सचा सह मादयसे माद्यसि

तथापि स्तोमवाहसः स्तोमानां स्तोत्राणां वोढारः कण्वासः कण्वगोत्रा ऋषयो ब्रह्मभिः परिवृढैर्मंत्रैर्हविर्भिर्वा हे इंद्र त्वामायच्छंति। आगमयंति। यद्वा द्वितीयार्थे तृतीया। ब्रह्मभिर्ब्रह्माणि हवींष्याभिमुख्येन प्रयच्छंति। ददति ॥ दाण् दाने। पाघ्रेत्यादिना यच्छादेशः॥ अतस्त्वमागहि। शीघ्रमागच्छ ॥ गमेर्लोटि छांदसः शपो लुक्॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे यथेति प्रगाथोऽनुरूपः। सूचितं च। यथा गौरो अपा कृतमित्यच्छावाकस्य। आ॰ ७.४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

यथा॑ गौ॒रो अ॒पा कृ॒तं तृष्य॒न्नेत्यवे॒रिणं॑।
आ॒पि॒त्वे नः॑ प्रपि॒त्वे तूय॒मा ग॑हि॒ कण्वे॑षु॒ सु सचा॒ पिब॑ ॥३॥

यथा॑। गौ॒रः। अ॒पा। कृ॒तं। तृष्य॑न्। एति॑। अव॑। इरि॑णं।
आ॒ऽपि॒त्वे। नः॑। प्र॒ऽपि॒त्वे। तूयं॑। आ। ग॒हि॒। कण्वे॑षु। सु। सचा॑। पिब॑ ॥३॥

गौरो गौरमृगस्तृष्यन् पिपासन् अपाद्भिरुदकैः॥ व्यत्ययेनैकवचनं। ऊडिदमित्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वं॥ कृतं संपूर्णं कृतमिरिणं निस्तृणं तटाकदेशं यथा येन प्रकारेणावैति अवगच्छति। अवशब्दोऽभिशब्दस्यार्थे। अभिमुखः सन् शीघ्रं गच्छति तथापित्वे बंधुत्वे प्रपित्वे प्राप्ते सति हे इंद्र त्वं नोऽस्मान् तूयं। क्षिप्रनामैतत्। शीघ्रमागहि। आगच्छ। आगत्य च कण्वेषु कण्वपुत्रेष्वस्मासु सचा सहैकयत्नेनैव विद्यमानं सर्वं सोमं सु सुष्ठु पिब ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मंदं॑तु त्वा मघवन्नि॒द्रेंद॑वो रा॒धो॒दे॑याय सु॒न्वते।
आ॒मुष्या॒ सोम॑मपिबश्च॒मू सु॒तं ज्येष्ठं॒ तद्द॑धिषे॒ सहः॑ ॥४॥

मंदं॑तु। त्वा॒। म॒घ॒ऽव॒न्। इं॒द्र॒। इंद॑वः। रा॒धः॒ऽदेया॑य। सु॒न्वते।
आ॒ऽमुष्य॑। सोमं॑। अ॒पि॒बः॒। च॒मू इति॑। सु॒तं। ज्येष्ठं॑। तत्। द॒धि॒षे॒। सहः॑ ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र इंदवः क्लेदनाः सोमास्त्वां मंदंतु। मादयंतु। हर्षयंतु ॥ मदेर्व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ किमर्थं। सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय राधो-

देयाय राधसो धनस्य दानार्थं ॥ ददातेरचो यदिति भावे यत्। ईद्यतीतीकारः। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वे कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। शतुरनुम इति सुन्वच्छन्द्वात्परा विभक्तिरुदात्ता ॥ अपि च त्वं सोममामुष्यामोषणं कृत्वा अदत्तमपि बलादपहृत्यापिबः। पीतवानसि। स यज्ञवेशसं कृत्वा प्रासहा सोममपिबदिति श्रुतेः। कीदृशं सोमं। चमू चम्वोरधिषवणफलकयोः सुतमभिषुतं। यद्वा चमूभ्यां चमसाभ्यां होतुर्मैत्रावरुणस्य च संबंधिभ्यां संस्कृताभिर्वसतीवरीभिः सुतमभिषुतं। यस्मादेवं तत्तस्मात्कारणात् ज्येष्ठं प्रशस्यतमं वृद्धतमं वा सहो बलं दधिषे। हे इंद्र त्वं धारयसि। अतो मदीया अपि सोमास्त्वां मादयंत्विति प्रार्थ्यते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र च॑क्रे सह॑सा सहो॑ ब॒भंज॑ म॒न्युमोज॑सा।
विश्वे॑ त इंद्र पृतना॒यवो॑ यहो॒ नि वृ॒क्षा इ॑व येमिरे ॥५॥
प्र। च॒क्रे॒। सह॑सा। सहः॑। ब॒भंज॑। म॒न्युं। ओज॑सा।
विश्वे॑। ते॒। इं॒द्र॒। पृ॒त॒ना॒ऽयवः॑। य॒हो॒ इति॑। नि। वृ॒क्षाःऽइ॑व। ये॒मि॒रे॒ ॥५॥

स इंद्रः सहसात्मीयेनाभिभवेन वीर्यकर्मणा सहः शत्रूणामभिभवनं प्र चक्रे। प्रकर्षेण कृतवान्। तथौजसा बलेन मन्युं परकीयं क्रोधं बभंज। भग्नवान्। उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः। हे यहो। महन्नामैतत्। हे महन्निंद्र विश्वे सर्वे पृतनायवो युद्धकामाः शत्रवस्ते त्वया वृक्षा इव महीरुहा इव नियेमिरे। नियता आसन्। यथा वृक्षा निश्चलास्तिष्ठंति तद्वन्निर्व्यापारा अभूवन्नित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स॒हस्रे॑णेव सचते यवी॒युधा॒ यस्त॒ आन॒ळुप॑स्तुतिं।
पु॒त्रं प्रा॑व॒र्गं कृ॑णुते सु॒वीर्ये॑ दा॒श्नोति॒ नम॑उक्तिभिः ॥६॥
स॒हस्रे॑णऽइव। स॒च॒ते॒। य॒वि॒ऽयु॒धा॑। यः। ते॒। आन॑ट्। उप॑ऽस्तुतिं।
पु॒त्रं। प्रा॒व॒र्गं। कृ॒णु॒ते॒। सु॒ऽवीर्ये॑। दा॒श्नोति॑। नम॑उक्तिऽभिः ॥६॥

हे इंद्र ते तवोपस्तुतिं स्तोत्रं यः पुरुष आनट् प्राप्नोति त्वां प्रापयति ॥ अश्नोतेर्लेङि व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ ‾ ‾ ‾ सचते। समवैति ॥ षच समवाये ॥ सहस्रेणेव

यथा सहस्रसंख्येन बलेन तथेत्यर्थः। यश्च यजमानो नमउक्तिभिर्नमस्कारवचनैः स्तोत्रैः सार्द्धं दाश्नोति हवींषि तुभ्यं ददाति॥ दाशृ दाने। स यजमानः सुवीर्ये शोभनवीर्ययुक्ते संग्रामे प्रावर्गे प्रकर्षेण शत्रूणां वर्जयितारं पुत्रं कृणुते। करोति। उत्पादयति। त्वत्प्रसादाल्लभत इत्यर्थः॥ प्रपूर्वाद्वृजेः कृत्यल्युटो बहुलमिति कर्तरि घञ्। उपसर्गस्य घञ्यमनुष्य इति दीर्घः। थाथादिनोत्तरपदांतोदात्तत्वं॥ यद्वा सुवीर्य इत्येतत्पुत्रस्य विशेषणं॥ द्वितीयार्थे सप्तमी॥ शोभनवीर्यं पुत्रं॥ बहुव्रीहौ वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं॥

॥ अथ सप्तमी॥

मा भेम मा श्रमिष्मोग्रस्य सख्ये तव।
महत्ते वृष्णो अभिचक्ष्यं कृतं पश्येम तुर्वशं यदुं॥७॥
मा। भेम। मा। श्रमिष्म। उग्रस्य। सख्ये। तव।
महत्। ते। वृष्णः। अभिऽचक्ष्यं। कृतं। पश्येम। तुर्वशं। यदुं॥७॥

हे इंद्र उग्रस्योद्गूर्णबलस्य तव सख्ये सखित्वे सति वयं मा भेम। मा भैष्म। कुतश्चिदपि शत्रोर्भीता मा भूम। मा श्रमिष्म। श्रांताः पीडिताश्च मा भूम। वृष्णः कामानां वर्षितुस्ते तव संबंधि महत्प्रभूतं कृतं वृत्रवधादिलक्षणं कर्माभिचक्ष्यं। अभितः ख्यापनीयं स्तोतव्यं। अतो महानुभावस्य तव सख्यं प्राप्तानां भीतिश्रमौ न जायेते इत्यर्थः। तत्कथमवगम्यत इति चेदुच्यते। तुर्वशमेतत्संज्ञं राजर्षिं यदुमेतत्संज्ञं च त्वत्प्रसादात्सुखेन जीवंतौ पश्येम। दृष्टवंतः खलु वयं। अतः कारणात्त्वत्सख्यं प्राप्तस्य भयादिकं न जायत इत्येतदुपपन्नमित्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी॥

सव्यामनु स्फिग्यं वावसे वृषा न दानो अस्य रोषति।
मध्वा संपृक्ताः सारघेण धेनवस्तूयमेहि द्रवा पिब॥८॥
सव्यां। अनु। स्फिग्यं। ववसे। वृषा। न। दानः। अस्य। रोषति।
मध्वा। संऽपृक्ताः। सारघेण। धेनवः। तूयं। आ। इहि। द्रव। पिब॥८॥

वृषा कामानां वर्षितेंद्रः सव्यां दक्षिणेतरां स्फिग्यं कटिप्रदेशमनु॥ तृतीयार्थेऽनोः कर्मप्रवचनीयत्वं॥ सव्यया स्फिग्या शरीरैकदेशेनैव वावसे। वस्ते।

सर्वभूतजातमाच्छादयति। स्वयं कृत्स्नं जगदतीत्य वर्तेत इत्यर्थः। निगमांतरं च भवति। यदन्यया स्फिग्या क्षामवस्थाः। ऋग्वे॰ ३. ३२. ११.। इति। अपि च दानोऽवखंडयिता॥ दान अवखंडने। पचाद्यच्॥ स चास्येममिंद्रं न रोषति। न हिनस्ति॥ रिष रुष हिंसायां॥ इंद्रं हिंसितुं शक्तः कश्चिदपि नास्तीत्यर्थः। यद्वा दानो हविषां दाता यजमानश्चास्येंद्रस्य न रोषति। रोषं न जनयति। सर्वदा हविर्भिः परिचरतीत्यर्थः। उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः। सारघेण। सरघा मधुमक्षिका। तत्संबंधिना मध्वा मधुना। लुप्तोपममेतत्। मधुनेव रसवता क्षीरादिना श्रयणद्रव्येण संपृक्ताः संसृष्टाः संस्कृता धेनवो धेनुवत् प्रीतिजनका अस्मदीयाः सोमाः। यद्वा धिवेः प्रीणनार्थाद्धेनवः। प्रीणयितार इत्यर्थः। यत एवमतः कारणात् हे इंद्र तूयं क्षिप्रमेहि। अस्मत्समीपमागच्छ। आगत्य च द्रव। सोमा यस्मिन्नुत्तरवेदिलक्षणे स्थाने हूयंते तं देशं शीघ्रं गच्छ॥ द्रु गताविति धातुः। द्व्यचोऽतस्तिङ इति सांहितिको दीर्घः॥ तदनंतरमध्वर्युणा दत्तं सोमं पिब। तेन सोमेन सम्यक् स्वोदरं पूरयेत्यर्थः॥

॥ अथ नवमी ॥

अश्वी रथी सुरूप इद्गोमाँ इदिंद्र ते सखा।
श्वात्रभाजा वयसा सचते सदा चंद्रो याति सभामुप ॥९॥

अश्वी। रथी। सुऽरूपः। इत्। गोऽमान्। इत्। इंद्र। ते। सखा।
श्वात्रऽभाजा। वयसा। सचते। सदा। चंद्रः। याति। सभां। उप ॥९॥

हे इंद्र ते तव सखा मित्रभूतः पुरुषोऽश्वादिगुणविशिष्ट एव भवति। इच्छब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते। अश्वीत् बहुभिरश्वैरुपेत एव भवति। न कदाचिदश्वैर्वियुज्यते। रथी रथवानेव स भवति। सुरूप इत् शोभनरूपः शोभनावयव एव स भवति। गोमां इत् बह्वीभिर्गोभिर्युक्त एव स भवति। न कदाचिदेतैर्वियुज्यत इत्यर्थः। अपि च श्वात्रभाजा। श्वात्रमिति धननाम। आश्वतनीयं शीघ्रं प्राप्तव्यं शोभनं धनं संभजतेहग्धनसंयुक्तेन वयसा। अन्ननामैतत्। अन्नेन स सर्वदा सचते। समवैति। संगच्छते॥ षच समवाये॥ अत एव चंद्रः सर्वेषामाह्लादकः सन् सभां जनसंसदमुपयाति। उपगच्छति॥

॥ अथ दशमी ॥

ऋश्यो न तृष्यन्नवपानमा गहि पिबा सोमं वशाँ अनु ।
निमेघमानो मघवन्दिवेदिव ओजिष्ठं दधिषे सहः ॥१०॥

ऋश्यः । न । तृष्यन् । अवऽपानं । आ । गहि । पिब । सोमं । वशान् । अनु ।
निऽमेघमानः । मघऽवन् । दिवेऽदिवे । ओजिष्ठं । दधिषे । सहः ॥१०॥

हे इंद्र ऋश्यो न ऋश्याख्यो मृग इव तृष्यन् पिपासंस्त्वमवपानमवनीतं ग्रहचमसादिषु पात्रेष्वानीतं पातव्यं सोममागहि । अभिगच्छ । गत्वा च तमस्मदीयं सोमं वशाँ अनु अनुकामं यथाकामं पिब । यावता पीतेन पर्याप्तिर्जायते तावता सोमेन स्वोदरं पूरयेत्यर्थः । अत एव सोमपानात् प्राप्तबलस्त्वं दिवे दिवे प्रतिदिवसं निमेघमानो न्यंच्यवाङ्मुखानि वृष्ट्युदकानि सिंचन् हे मघवन्निंद्र ओजिष्ठमोजस्वितममुद्गूर्णतमं सहो बलं दधिषे । धारयसि ॥ ओजस्विशब्दादिष्ठनि विन्मतोर्लुगिति विनो लुक् । टेरिति टिलोपः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तम एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अध्वर्यो द्रावया त्वं सोममिंद्रः पिपासति ।
उप नूनं युयुजे वृषणा हरी आ च जगाम वृत्रहा ॥११॥

अध्वर्यो इति । द्रवय । त्वं । सोमं । इंद्रः । पिपासति ।
उप । नूनं । युयुजे । वृषणा । हरी इति । आ । च । जगाम । वृत्रऽहा ॥११॥

हे अध्वर्यो अध्वरस्य नेतस्त्वं सोमं द्रावय । उत्तरवेदिलक्षणं स्थानं प्रापय । यद्वा रसात्मना द्रवणशीलं कुरु । अभिषुणिवत्यर्थः । किं कारणमिति चेत् । इंद्रः पिपासति । इमं सोमं पातुमिच्छति । त्वयैतत्कथमवगतमिति चेत् तत्राह । वृषणा वर्षितारौ युवानौ वा हरी अश्वौ नूनमद्य युयुजे । उपगम्य सारथियोजितवान्रथे । वृत्रहा वृत्रस्य हंतेंद्रश्चाजगाम । आगतवान् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स्वयं चित्स मन्यते दाशुरिर्जनो यत्रा सोमस्य तृंपसि ।
इदं ते अन्नं युज्यं समुक्षितं तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥१२॥

स्वयं । चित् । सः । मन्यते । दाशुरिः । जनः । यत्र । सोमस्य । तृंपसि ।

इदं । ते । अन्नं । युज्यं । संऽउंक्षितं । तस्य । आ । इहि । प्र । द्रव । पिब ॥१२॥

दाशुरिर्दाश्वान् ॥ दाशतेरौणादिक उरिन् ॥ हविषां दाता स यजमानलक्षणो जनः स्वयं चित् स्वयमेवात्मनैव मन्यते । सर्वं जानाति । परायत्तप्रज्ञो न भवतीत्यर्थः । यत्र यस्मिञ्जने सोमस्य पानेन हे इंद्र त्वं तृंपसि तृप्यसि ॥ तृप तृम्प तृप्तौ । तौदादिकः । शे तृंफादीनां । पा॰ ७.१.५९.१. । इति नुम् ॥ ते त्वदीयं युज्यं योग्यमिदमस्मदीयं सोमलक्षणमन्नं समुक्षितं सम्यक् पात्रेष्वासिक्तं ॥ उक्ष सेचने । कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ अतस्तं तादृशं सोममेहि । अभिगच्छ । प्रद्रव । शीघ्रं प्राप्नुहि । तदनंतरं पिब । पानं कुरु ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

रथेष्ठायाध्वर्यवः सोममिंद्राय सोतन ।

अधि ब्रध्नस्याद्रयो वि चक्षते सुन्वंतो दाश्वध्वरं ॥१३॥

रथेऽस्थायं । अध्वर्यवः । सोमं । इंद्राय । सोतन ।

अधि । ब्रध्नस्यं । अद्रयः । वि । चक्षते । सुन्वंतः । दाशुऽअंध्वरं ॥१३॥

रथेष्ठाय । रथे तिष्ठतीति रथेष्ठः ॥ सुपि स्थ इति कप्रत्ययः । तत्पुरुषे कृति बहुलमिति सप्तम्या अलुक् ॥ एवंलक्षणायेंद्राय हे अध्वर्यवः सोमं सोतन । अभिषुणुत ॥ षुञ् अभिषवे । तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः ॥ ब्रध्नस्य बुध्नस्य मूलस्याभिषवार्थं चर्मणि स्थापितस्योपराख्यस्य विस्तृतस्याश्मनोऽध्युपर्यद्रयोऽन्ये ग्रावाणश्चतसृषु दिक्षु वर्तमाना दाश्वध्वरं दाशोर्दातुर्यजमानस्याध्वरो यागो येन निष्पद्यते तादृशं सोमं सुन्वंत ऋत्विग्भिरपेक्षं स्वयमेवाभिषुण्वंतो वि चक्षते । विशेषेण प्रकाशंते । सोमाभिषवेऽतिशयेनानुकूला वर्तंत इत्यर्थः । अथवाद्रयस्तैरद्रिभिर्हे अध्वर्यवः सोममभिषुणुतेति योज्यं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उप ब्रध्नं वावाता वृषणा हरी इंद्रमपसु वक्षतः ।

अर्वाचं त्वा सप्तयोऽध्वरश्रियो वहंतु सवनेदुप ॥१४॥

उप । ब्रध्नं । ववाता । वृषणा । हरी इति । इंद्रं । अपऽसु । वक्षतः ।

अर्वाचं । त्वा । सप्तयः । अध्वरऽश्रियः । वहंतु । सवना । इत् । उप ॥१४॥

ब्रध्नमंतरिक्षं वावाता संभक्तवंतौ ॥ वनतेर्निष्ठायां छांदसं द्विर्वचनमिडभाव आत्वं धातुस्वरश्च । अन्येषामपि दृश्यत इति सांहितिकोऽभ्यासदीर्घः । यद्वा वावाता पुनःपुनर्गतौ ॥ वा गतिगंधनयोः । अस्माद्यङ्लुगंतात्कर्तरि निष्ठा ॥ वृषणा वृषणौ सेक्तारौ हरी हरणशीलावश्वावुक्तगुणौ संतावपस्वस्मदीयेषु कर्मसु ॥ अपस्शब्दः सकारांतः कर्मवचनः । पीवोपवसनानां छंदसि लोपो वक्तव्य इतीह सकारो लुप्यते ॥ तच्चेममिंद्रमुपवक्षतः । उपवहतां । उपानयतां ॥ वहतेर्लेट्यडागमः । सिब्बहुलमिति सिप् ॥ अपि चाध्वरश्रियोऽध्वरं सेवमानाः सप्तयः सर्पणशीला अन्येऽपि त्वदीया अश्वाः सवना सवनानि प्रातःसवनादीन्यस्मद्यागसंबंधीनि प्रति हे इंद्र त्वामर्वाचमभिमुखमुपवहंतु । उपगमयंतु । इदिति पूरकः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

प्र पूषणं वृणीमहे युज्याय पुरूवसुं ।

स शक्र शिक्ष पुरुहूत नो धिया तुजे राये विमोचन ॥१५॥

प्र । पूषणं । वृणीमहे । युज्याय । पुरुऽवसुं ।

सः । शक्र । शिक्ष । पुरुऽहूत । नः । धिया । तुजे । राये । विऽमोचन ॥१५॥

इदमाद्यासु चतसृषु पूष्ण इंद्रस्य च लिंगसद्भावादेता उभयथा व्याख्यायंते । पुरूवसुं बहुधनं पूषणं पोषकमिंद्रं यद्वैतत्संज्ञं देवं प्र वृणीमहे । प्रकर्षेण संभजामहे । किमर्थं । युज्याय । युंक्त इति युङ् सखा । तस्य भावाय । सखित्वायेत्यर्थः । हे शक्र शक्त पुरुहूत बहुभिराहूत हे विमोचन पापाद्विमोचयितरिंद्र पूषन्वा स त्वं नोऽस्मान् धियात्मीयया बुद्ध्या शिक्ष । शक्तान् कर्तुमिच्छ । किमर्थं । राये धनाय धनप्राप्त्यर्थं तुजे शत्रून् तोजयितुं हिंसितुं ॥ तुज हिंसायां । अस्मात्कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः ॥ यद्वा राय इति क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । जातावेकवचनं ॥ रायो धनानि धिया स्तुत्या प्रीतः सन् नोऽस्मभ्यं शिक्ष । देहि ॥ शिक्षतिर्दानकर्मा । ऊडिदमिति रायो विभक्तिरुदात्ता ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

सं नः शिशीहि भुरिजोरिव क्षुरं रास्व रायो विमोचन ।

त्वे तन्नः सुवेदमुस्रियं वसु यं त्वं हिनोषि मर्त्यं ॥१६॥

सं। नः। शिशीहि। भुरिजोःऽइव। क्षुरं। रास्व। रायः। विऽमोचन।
त्वे इति। तत्। नः। सुऽवेदं। उस्रियं। वसु। यं। त्वं। हिनोषि। मर्त्यं ॥१६॥

हे इंद्र पूषन्वा नोऽस्मान् सं शिशीहि। सम्यक् निश्य। तीक्ष्णबुद्धीन् कुरु। भुरिजोरिव। बाहुनामैतत्। नापितस्य बाह्वोरिव स्थितं क्षुरमिव। अपि च हे विमोचन पापाद्विमोचन पापाद्विमोचयितः रायो धनानि रास्व। अस्मभ्यं देहि॥ रा दाने॥ तत्कस्य हेतोः। त्वे त्वयि खलूस्रियं। उस्रा गावः। तत्संबद्धं तद्वसु निवासकं धनं नोऽस्माकं सुवेदं सुलभं नान्येषु देवेषु। यं धनसमूहं मर्त्यं मनुष्यं स्तोतारं प्रति त्वं हिनोषि प्रेरयसि तद्वसु त्वयीत्यन्वयः। यत एवं तस्माद्रास्वेति योज्यं॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

वेमि त्वा पूषन्नृंजसे वेमि स्तोतव आघृणे।
न तस्य वेम्यरणं हि तद्वसो स्तुषे पज्राय साम्ने ॥१७॥
वेमि। त्वा। पूषन्। ऋंजसे। वेमि। स्तोतवे। आघृणे।
न। तस्य। वेमि। अरणं। हि। तत्। वसो इति। स्तुषे। पज्राय। साम्ने ॥१७॥

हे पूषन् पोषकेंद्र एतत्संज्ञ वा देव त्वा त्वामृंजसे प्रसाधयितुं वेमि। कामये। आघृणे आगतदीप्ते स्तोतवे त्वां स्तोतुं वेमि। कामये। यत्त्वद्व्यतिरिक्तं देवतांतरं तस्य स्तोत्रं न वेमि। न कामये। तत्कुत इति चेत्। हि यस्मादरणमरमणम-सुखकरं। अतस्त्वामेव स्तोतुं कामय इत्यर्थः। हे वसो वासक स्तुषे स्तुवते पज्राय प्रार्जकाय स्तोत्राणां साम्ने। साम स्तोत्रं। सामर्थ्यादत्र तद्वान् लक्ष्यते। तद्वते। यद्वा पज्र इति कक्षीवत आख्या। आम्नातं हि। यद्वां पज्रासो अश्विना हवंते। ऋग्वे॰ १.११७.१०.। इति। तस्मै कक्षीवत इव मह्यं। सामर्थ्यादुपमार्थो लभ्यते। अपेक्षितं धनं देहीति शेषः॥

॥ अथाष्टादशी ॥

परा गावो यवसं कच्चिदाघृणे नित्यं रेक्णो अमर्त्य।
अस्माकं पूषन्नविता शिवो भव मंहिष्ठो वाजसातये ॥१८॥
परा। गावः। यवसं। कत्। चित्। आघृणे। नित्यं। रेक्णः। अमर्त्य।
अस्माकं। पूषन्। अविता। शिवः। भव। मंहिष्ठः। वाजऽसातये ॥१८॥

हे आघृणे आगतदीप्ते पूषन्निंद्र वा कच्चित् कस्मिंश्चित्कालेऽस्मदीया गावो यवसं तृणं भक्षितुं परा गच्छंति। हे अमर्त्य अमरण देव तदानीं रेक्णस्तन्नोरूपं धनं नित्यमस्माकं ध्रुवमस्तु। चोरव्याघ्रादिभिर्हिंसितं मा भूत्। अपि च हे पूषन् पोषयितरस्माकमविता रक्षिता भूत्वा शिवः सुखकरो भव। तथा वाजसातये वाजस्यान्नस्य बलस्य वा संभजनार्थं मंहिष्ठो दातृतमो भव॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

स्थूरं राधः शताश्वं कुरुंगस्य दिविष्टिषु।
राज्ञस्त्वेषस्य सुभगस्य रातिषु तुर्वशेष्वमन्महि॥१९॥
स्थूरं। राधः। शतऽअश्वं। कुरुंगस्य। दिविष्टिषु।
राज्ञः। त्वेषस्य। सुऽभगस्य। रातिषु। तुर्वशेषु। अमन्महि॥१९॥

इदमादिकेन तृचेन देवातिथिः कुरुंगनाम्नो राज्ञो दानं स्तौति। कुरुंगस्य। कुरून् जेतुं गच्छति कुलं गच्छतीति वा कुरुंगः॥ डोऽन्यत्रापि दृश्यत इति गमेर्डः। पृषोदरादिः॥ एतत्संज्ञस्य त्वेषस्य दीप्तस्य सुभगस्य शोभनधनस्यैवं-भूतस्य राज्ञः संबंधिनीषु दिविष्टिषु दिवः स्वर्गस्यैषणेषु प्राप्तिहेतुभूतासु याग-क्रियासु रातिषु दानेषु दक्षिणारूपेषु सत्सु तुर्वशेषु। मनुष्यनामैतत्। निर्धारणे सप्तमी। मनुष्येषु मध्ये वयं स्थूरं स्थूलं प्रभूतं शताश्वमश्वानां शतेन युक्तं राधो धनममन्महि। अज्ञासिष्म। अलभामहीत्यर्थः॥

॥ अथ विंशी॥

धीभिः सातानि काण्वस्य वाजिनः प्रियमेधैरभिद्युभिः।
षष्टिं सहस्रानु निर्मजामजे निर्यूथानि गवामृषिः॥२०॥
धीभिः। सातानि। काण्वस्य। वाजिनः। प्रियऽमेधैः। अभिद्युऽभिः।
षष्टिं। सहस्रा। अनु। निःऽमजां। अजे। निः। यूथानि। गवां। ऋषिः॥२०॥

काण्वस्य कण्वपुत्रस्य वाजिनो हविष्मतो मेधातिथेः संबंधिभिर्धीभिर्ध्यातृभिः स्तोतृभिः सातानि संभक्तान्यभिद्युभिरभिगतदीप्तिभिः प्रियमेधैरेतत्संज्ञैश्च ऋषिभिः सेवितानि निर्मजां निःशेषेण शुद्धानां गवां षष्टिं सहस्रा षष्टिसंख्याकानि सह-स्राणि यूथान्यृषिर्देवातिथिरहमनु पश्चात् निरजे। निःशेषेणागच्छं। साकल्येन

प्राप्तवानस्मि ॥ अज गतिक्षेपणयोः ॥ यथा प्रियमेधानां काखानां च गवां यूथानि राज्ञा दत्तानि तत्प्रतिगृहीतं एवं तेन दत्तानि मया प्रतिगृह्यंत इत्यर्थः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

वृक्षाश्चिन्मे अभिपित्वे अराराणुः ।
गां भजंत मेहनाश्वं भजंत मेहना ॥२१॥

वृक्षाः । चित् । मे । अभिऽपित्वे । अरराणुः ।
गां । भजंत । मेहना । अश्वं । भजंत । मेहना ॥२१॥

मे मयाभिपित्वे पूर्वोक्ते धनेऽभिप्राप्ते सति वृक्षाश्चित् वृक्षा अप्यराराणुः । अशब्दयन् । कथमिति तदाह । इम ऋषयो मेहना मंहनीयां प्रशस्यां गां भजंत । असेवंत । अलभंत । मेहना मंहनीयमश्वं च भजंत । अलभंतेति ॥ गामश्वमिति जात्यभिप्रायमेकवचनं ॥ यद्वा मेहनेति म इह नेति पदत्रयात्मकमेकं पदं । यदाह यास्कः । यदिंद्र चित्रं चायनीयं मंहनीयं धनमस्ति । यन्म इह नास्तीति वा त्रीणि मध्यमानि पदानि ॥ तदेवं व्याख्येयं । इम ऋषयो गामश्वं चालभंत । इहास्मिन्राजनि प्रशस्तस्य धनस्य तद्दानं मम नासीन्मम नासीदिति वृक्षप्रमुखा सर्वेऽपि जनाः प्रोचुरित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथाष्टमो व्याख्यातुमारभ्यते । अष्टमे मंडले प्रथमेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि व्याकृतानि । दूरादित्येकोनचत्वारिंशदृचं पंचमं सूक्तं कण्वगोत्रस्य ब्रह्मातिथेरार्षं ।

आदितः षट्त्रिंशद्गायत्र्यः। ततो द्वे बृहत्यौ। अंतिमानुष्टुप्। अंत्येषु पंचस्वर्द्धर्चेषु चेदिपुत्रस्य कशुनाम्नो राज्ञो दानं स्तूयते। अतस्तद्देवताकाः। शिष्टा आश्विन्यः। तथा चानुक्रांतं। दूरादेकान्नचत्वारिंशद्ब्रह्मातिथिराश्विनं द्विबृहत्यनुष्टुबंतमंत्याः पंचार्द्धर्चाश्चैद्यस्य कशोर्दानस्तुतिरिति॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रयोराश्विने क्रतौ गायत्रे छंदस्यंत्यतृचवर्जमिदं सूक्तं। सूत्र्यते हि। दूरादिहेवेति तिस्र उत्तमा उद्धरेत्। आ॰ ४. १५.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

दूरादिहेव यत्सत्यरुणप्सुरशिश्वितत्। वि भानुं विश्वधातनत् ॥१॥

दूरात्। इहऽइव। यत्। सती। अरुणऽप्सुः। अशिश्वितत्। वि। भानुं। विश्वधा। अतनत् ॥१॥

दूरात् दूरत एव विप्रकृष्ट एव नभसः प्राक्प्रदेशे वर्तमानेहेव सतीह समीपे विद्यमानेव॥ अस्तेः शतरि श्नसोरल्लोप उगितश्चेति ङीप्। शतुरनुम इति नद्या उदात्तत्वं॥ अरुणप्सुरारोचमानरूपा। ईदृश्युषा यद्यदाशिश्वितत् अश्वेतयत्॥ श्विता वर्णे। अस्माण्ण्यंताल्लुङि चङि रूपं। यद्वृत्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः॥ तदा भानुं दीप्तिं विश्वधा बहुविधं व्यतनत्। विस्तारितवती॥ तनोतेर्व्यत्ययेन शप्॥ ईदृशीमुषसं हे अश्विनौ सचेथे इत्युत्तरयैकवाक्यता। यद्वा प्रातरनुवाक्य उषस्येन कांडेनोषा स्तुता सती प्रादुर्बभूव। हे अश्विनौ शंसिष्यमाणमाश्विनं क्रतुं श्रोतुं युवामपि प्रादुर्भवतमित्यध्याहारेण वाक्यं पूरणीयं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नृवद्दस्रा मनोयुजा रथेन पृथुपाजसा। सचेथे अश्विनोषसं ॥२॥

नृऽवत्। दस्रा। मनःऽयुजा। रथेन। पृथुऽपाजसा। सचेथे इति। अश्विना। उषसं ॥२॥

हे दस्रा दस्रौ दर्शनीयौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ वा॥ सुपां सुलुगित्याकारः॥ ईदृशौ हे अश्विनाश्विनौ नृवत् नृभिर्नेतृभिस्तुल्यं वर्तमानौ युवां॥ तेन तुल्यमिति प्रथमार्थे वतिः॥ यद्वा नृवती॥ नृशब्दान्मतुपश्छांदसत्वं। रश्रुतिसामान्याद्वा छंदसीर इति वत्वं। ङीपश्छांदसो लुक्। ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं॥ ईदृशीमुषसं रथेनात्मीयेन वाहनेन सचेथे। सम्यगागच्छथः॥ षच समवाये॥ यद्वा सचतिः सेवनार्थः। सचेथे। सेवेथे। तदाह यास्कः। सचस्वा नः स्वस्तये सेवस्व नः स्वस्तय इति। कीदृशेन रथेन। मनोयुजा मनसैव व्यापारांतरनिरपेक्षेण

स्मरणमात्रेणाश्वैर्युज्यमानेन पृथुपाजसा विस्तीर्णबलेन बह्वन्नेन वा। उषसोऽनंतरमश्विनोः स्तूयमानत्वात्तामश्विनौ गच्छत इत्युच्यते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

युवाभ्यां वाजिनीवसू प्रति स्तोमा अदृक्षत। वाचं दूतो यथोहिषे ॥३॥

युवाभ्यां। वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू। प्रति। स्तोमाः। अदृक्षत। वाचं। दूतः। यथा। ओहिषे ॥३॥

हे वाजिनीवसू। वाजो हविर्लक्षणमन्नं। तद्युक्ता यागक्रिया वाजिनी। तस्यां वसु धनं ययोरस्ति तौ तथोक्तौ। यद्वान्नयुक्तं स्तोतृभ्यो देयं वसु धनं ययोरस्ति तादृशौ। हे अश्विनौ युवाभ्यां स्तोमा अस्माभिः कृतानि स्तोत्राणि प्रत्यदृक्षत। प्रतिदृश्यंतां ॥ दृशेश्छांदसः कर्मणि लुङ्। लिङ्सिचावात्मनेपदेष्विति कित्त्वात्सृजिदृशोरित्यमभावः। षत्वकत्वषत्वानि ॥ अहं च यथा येन प्रकारेण दूतः प्रेष्यो वाचं स्वामिनो वाक्यं याचते तथा युवयोः प्रीतिपूर्विकां वाचमोहिषे ॥ पुरुषव्यत्ययः ॥ याचे ॥ उहिर्र्दने याचन इत्यर्थः। व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ यद्वा दूतो यथा स्वामिनोक्तां वाचं विदेशस्थमन्यं प्रापयति एवमहमपि स्तुतिरूपां वाचमोहिषे। वहे। युवां प्रापयामि ॥ वहेर्व्यत्ययेन मध्यमः। छांदसं संप्रसारणं। छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वादिडागमः। शबभावो लघूपधगुणश्च। एङि पररूपमिति पररूपत्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पुरुप्रिया ण ऊतये पुरुमंद्रा पुरूवसू। स्तुषे कण्वासो अश्विना ॥४॥

पुरुऽप्रिया। नः। ऊतये। पुरुऽमंद्रा। पुरुवसू इति पुरुऽवसू। स्तुषे। कण्वासः। अश्विना ॥४॥

पुरुप्रिया बहूनां प्रियौ पुरुमंद्रा बहुमदौ बहूनां मादयितारौ वा। यद्वा पुरु बहुलं माद्यंतौ पुरुवसू बहुधनौ। ईदृशावश्विनाश्विनौ नोऽस्माकमूतये रक्षणाय कण्वासः कण्वगोत्रा वयं स्तुषे। स्तुमहे ॥ पुरुषवचनयोर्व्यत्ययः ॥ यद्वा कण्वास इति पूजार्थे बहुवचनं। ऋषिरात्मानं संबोध्य ब्रूते। हे अंतरात्मन् कण्वासः कण्वगोत्रस्त्वं स्तुषे। अश्विनौ स्तुहि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मंहिष्ठा वाजसातमेषयंता शुभस्पती । गंतारा दाशुषो गृहं ॥५॥

मंहिष्ठा । वाजऽसातमा । इषयंता । शुभः । पती इति । गंतारा । दाशुषः । गृहं ॥५॥

मंहिष्ठा मंहिष्ठौ मंहनीयौ पूजनीयौ यद्वा दातृतमौ वाजसातमा । वाजोऽन्नं बलं वा । तस्यातिशयेन दातारौ । यद्वा वाजो हविर्लक्षणमन्नं तस्य संभक्तृतमौ ॥ सनोतेः सनतेर्वा जनसनेति विट् । विड्वनोरनुनासिकस्यात्वं ॥ इषयंता स्तोतृभ्य इषमन्नं कुर्वंतौ ॥ इट्शब्दात्तत्करोतीति णिच् । णेरिष्ठवद्भावेन टिलोपे प्राप्ते प्रकृत्यैकाजिति प्रकृतिभावः ॥ यद्वेषयंतैषयंतौ श्रेयांसि प्रापयंतौ ॥ इष गतौ । अस्माद्धेतुमण्णिच् । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः ॥ शुभः शोभनस्य धनस्योदकस्य वा पती स्वामिनौ ॥ षष्ठ्याः पतिपुत्रेति विसर्जनीयस्य सत्वं ॥ दाशुषश्चरुपुरोडाशादीनि दत्तवतो यजमानस्य गृहं गंतारा गमनशीलौ ॥ गमेस्ताच्छीलिकस्तृन् । अतो न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः ॥ ईदृशावश्विनौ स्तुम इति शेषः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ता सुदेवाय दाशुषे सुमेधामविंतारिणी । घृतैर्गव्यूतिमुक्षतं ॥६॥

ता । सुऽदेवाय । दाशुषे । सुऽमेधां । अविंऽतारिणी । घृतैः । गव्यूतिं । उक्षतं ॥६॥

हे अश्विनौ ता तौ तादृशौ युवां सुदेवाय । शोभना देवा येन यष्टव्याः स तथोक्तः ॥ बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ तस्मै दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ ईदृग्यजमानार्थं सुमेधां शोभनयज्ञामवितारिणीं । वितरणं विगमनमपायः । अनपायिनीं ॥ नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ ईदृशीं गव्यूतिं । गावो यूयंते संयुज्यंतेऽत्रेति गव्यूतिर्गोसंचारभूमिः ॥ गोयूतौ छंदसीत्यवादेशः ॥ तां घृतैः क्षरणशीलैरुदकैरुक्षतं । सिंचतं ॥ उक्ष सेचने ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ नः स्तोममुप द्रवत्तूयं श्येनेभिराशुभिः । यातमश्वेभिरश्विना ॥७॥

आ । नः । स्तोमं । उप । द्रवत् । तूयं । श्येनेभिः । आशुऽभिः । यातं । अश्वेभिः । अश्विना ॥७॥

हे अश्विनाश्विनौ नोऽस्माकं स्तोमं स्तोत्रमश्वेभिरश्वैः। द्रवत् तूयमित्युभे क्षिप्रनामनी। एकः पूरकः। तूयं क्षिप्रमुपायातं। उपगच्छतं। यद्वा द्रवदिति स्तोमविशेषणं। द्रवत् शीघ्रं प्रवर्तमानं स्तोममित्यर्थः। कीदृशैरश्वैः। श्येनेभिः शंसनीयगामिभिः प्रशस्यगमनैराशुभिः शीघ्रगैः॥

॥ अथाष्टमी ॥

येभिस्तिस्रः परावतो दिवो विश्वानि रोचना। त्रीँरक्तून्परिदीयथः ॥८॥

येभिः। तिस्रः। पराऽवतः। दिवः। विश्वानि। रोचना। त्रीन्। अक्तून्। परिऽदीयथः ॥८॥

हे अश्विनौ तिस्रो दिवस्त्रीन्दिवसान् त्रीनक्तून् तिस्रो रात्रीश्च॥ अत्यंतसंयोगे द्वितीया॥ एतावंतं कालं विश्वानि सर्वाणि व्याप्तानि वा रोचना रोचमानानि नक्षत्ररूपाणि देवगृहाणि परावतो दूरदेशाद्येभिर्यैरश्वैः परिदीयथः परिगच्छथः॥ दीयतिर्गतिकर्मा॥ तैरस्माकं स्तोत्रमुपयातमिति पूर्वत्रान्वयः॥

॥ अथ नवमी ॥

उत नो गोमतीरिष उत सातीरहर्विदा। वि पथः सातये सितं ॥९॥

उत। नः। गोऽमतीः। इषः। उत। सातीः। अहःऽविदा। वि। पथः। सातये। सितं ॥९॥

उतापि च हे अहर्विदा अह्नो लंभयितारौ। यद्वाह्नि प्रभातसमये वेदितव्यौ स्तोतव्यौ नोऽस्मभ्यं गोमतीर्बहुभिर्गोभिर्युक्ता इषोऽन्नानि दत्तमिति शेषः। उतापि च सातीः संभजनीया दातव्या वा रायश्चास्मभ्यं दत्तं॥ सनतेः सनोतेर्वा कर्मणि क्तिन्। जनसनखनामित्यात्वं। ऊतियूतीत्यादिना क्तिन उदात्तत्वं निपात्यते॥ अपि चास्माकं सातय उक्तानां गवादीनां लाभाय संभजनाय वा पथस्तदुपायरूपान्मार्गान् वि सितं। विशेषेण बध्नीतं। यथान्ये न प्रविशंति तथा कुरुतमित्यर्थः॥ षिञ् बंधने। छांदसो विकरणस्य लुक्। यद्वोपसर्गवशादयं धातुः स्वार्थविपरीते बंधनाभावे वर्तते। प्रसरणं प्रस्थानमिति यथा॥ पथो मार्गान् विसितं। विमुंचतं। प्रदर्शयतमित्यर्थः॥ पथिन्शब्दोऽंतोदात्तः। तस्य शसि टिलोप उदात्तनिवृत्तिस्वरेण शस उदात्तत्वं॥

॥ अथ दशमी ॥

आ नो गोमंतमश्विना सुवीरं सुरथं रयिं। वोळ्हमश्वावतीरिषः ॥१०॥

आ। नः। गोऽमंतं। अश्विना। सुऽवीरं। सुऽरथं। रयिं। वोळ्हं। अश्वऽवतीः। इषः ॥१०॥

हे अश्विनाश्विनौ नोऽस्मभ्यं रयिं धनमावोळ्हं । आवहतं । आहरतं ॥ वहेर्लोटि छांदसः शपो लुक् । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपेषु कृतेषु सहिवहोरोदवर्णस्येत्योत्वं ॥ कीदृशं रयिं । गोमंतं बह्वीभिर्गोभिर्युक्तं सुवीरं । वीर्याज्जायंत इति वीराः पुत्राः । शोभनैस्तैरुपेतं । विविधमीरयंति शत्रूनिति वा वीराः शूराः । तैरुपेतं । सुरथं शोभनरथेन युक्तं । अपि चाश्वावतीरश्वयुक्ताः ॥ मंत्रे सोमाश्वेति मतौ दीर्घः ॥ इषः इष्यमाणान्यन्नानि चास्मभ्यमावहतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे द्वितीयो वर्गः ॥

द्विदेवत्यस्याश्विनग्रहस्य वावृधानेत्येषा याज्या । सूत्र्यते हि । होता यक्षदश्विना नासत्या वावृधाना शुभस्पती । आ० ५.५. । इति ॥

॥ सैषैकादशी ॥

वावृधाना शुभस्पती दस्रा हिरण्यवर्तनी । पिबतं सोम्यं मधु ॥ ११ ॥

ववृधाना । शुभः । पती इति । दस्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । पिबतं । सोम्यं । मधु ॥ ११ ॥

हे शुभस्पती शुभः शोभनस्यालंकारस्योदकस्य वा पती स्वामिनौ हे अश्विनौ ॥ सुबामंत्रित इति षष्ठ्यंतस्य परांगवद्भावात् षष्ठ्यामंत्रितसमुदायस्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वं ॥ दस्रा दर्शनीयौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ वा हिरण्यवर्तनी हिरण्मयमार्गौ । यद्वा वर्तते ऽस्मिन्निति वर्तनी रथः । हिरण्मयो रथो ययोस्तौ । यद्वा वर्तनि वर्तनमाचरणं । हितरमणीयाचरणौ । ववृधाना प्रवृद्धौ ॥ वृधेर्लिटः कानच् ॥ ईदृशौ युवां सोम्यं सोममयं मधु माधुर्योपेतं मदकरं वा रसं पिबतं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अस्मभ्यं वाजिनीवसू मघवद्भ्यश्च सप्रथः । छर्दिर्यंतमदाभ्यं ॥ १२ ॥

अस्मभ्यं । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । मघवत्ऽभ्यः । च । सऽप्रथः । छर्दिः । यंतं । अदाभ्यं ॥ १२ ॥

हे वाजिनीवसू । वाजिनी हविर्युक्ता यागक्रिया । तस्यां वसु धनं हविर्भागलक्षणं ययोस्तथाविधौ । हे अश्विनावस्मभ्यं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्यः । मघं धनं हविर्लक्षणं । तद्वद्भ्यो यजमानेभ्यश्च सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णमदाभ्यं केनाप-

हिंस्यं छर्दिः। गृहनामैतत्। गृहं यंतं। नियच्छतं। दत्तमिति यावत्॥ यमेश्छांदसः शपो लुक्। छंदस्युभयथेत्यार्द्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावादनुनासिकलोपाभावः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

नि षु ब्रह्म जनानां यावि॑ष्टं तूय॒मा ग॑तं। मो ष्व१॒॑न्याँ उपा॑रतं ॥१३॥

नि। सु। ब्रह्म॑। जना॑नां। या। अवि॑ष्टं। तूयं॑। आ। ग॒तं॒। मो इति॑। सु। अ॒न्यान्। उप॑। अ॒र॒तं॒ ॥१३॥

हे अश्विनौ या यौ युवां जनानां प्राणिनां मध्ये ब्रह्म ब्राह्मणजातिं सु सुष्ठु नि नितरामविष्टं अरक्षिष्टं। यद्वा जनानां यजमानानां ब्रह्म परिवृढं स्तोत्रं हविर्लक्षणमन्नं वा यौ युवां न्यविष्टं न्यगच्छतं॥ अवतिर्गत्यर्थः॥ तौ युवां तूयं क्षिप्रमागतं। अस्मानप्यागच्छतं। अन्यानस्मद्व्यतिरिक्तान्यजमानान् मो मैव सूपारतं। उपगमतं। कदाचिदपि मैव प्राप्नुतमित्यर्थः॥ अर्तेर्माङि लुङि सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्चेति च्लेरङादेशः॥

आपराह्णिके प्रवर्ग्ये घर्मस्य हविषोऽस्य पिबतमिति द्वितीया याज्या। सूचितं च। अस्य पिबतमश्विनेति वा प्रेषितो होता। आ॰ ४.७.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

अ॒स्य पि॑बतमश्विना यु॒वं मद॑स्य॒ चारु॑णः। मध्वो॑ रा॒तस्य॑ धिष्ण्या ॥१४॥

अ॒स्य। पि॒ब॒तं॒। अ॒श्वि॒ना॒। यु॒वं। मद॑स्य। चारु॑णः। मध्वः॑। रा॒तस्य॑। धि॒ष्ण्या॒ ॥१४॥

हे अश्विनाश्विनौ हे धिष्ण्या। धिषणा स्तुतिः। तदर्हौ युवं युवां मदस्य मदकरस्य चारुणः शोभनस्य रातस्यास्माभिर्दत्तस्यास्य मध्वो मधुरस्य सोमस्य स्वांशलक्षणं भागं पिबतं॥ यद्वा द्वितीयार्थे षष्ठी॥ इमं सोमं पिबतं॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अ॒स्मे आ व॑हतं र॒यिं श॒तव॑न्तं सह॒स्रिणं॑। पु॒रु॒क्षुं वि॒श्वधा॑यसं ॥१५॥

अ॒स्मे इति॑। आ। व॒ह॒तं॒। र॒यिं। श॒तऽव॑न्तं। स॒ह॒स्रिणं॑। पु॒रु॒ऽक्षुं। वि॒श्वऽधा॑यसं ॥१५॥

हे अश्विनावस्मे अस्मभ्यं रयिं धनमावहतं। आनयतं। कथंभूतं। शतवंतं शतसंख्योपेतं सहस्रिणं सहस्रसंख्योपेतं च पुरुक्षुं बहुनिवासं यद्वा पुरुभिर्बहुभिः

स्तुत्यं विश्वधायसं विश्वेषां सर्वेषामस्मदीयानां धारकं ॥ वहिहाधाञ्भ्यश्छंदसीति दधातेरसुन्। णिदित्यनुवृत्तेर्णिद्वद्भावेन युगागमः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

पुरुत्रा चिद्धि वां नरा विह्वयंते मनीषिणः। वाघद्भिरश्विना गतं ॥१६॥

पुरुऽत्रा। चित्। हि। वां। नरा। विऽह्वयंते। मनीषिणः। वाघत्ऽभिः। अश्विना। आ। गतं ॥१६॥

हे नरा नरौ स्तोतॄणां धनस्य नेतारावश्विनौ मनीषिणो मनस ईशितारः स्तोतारो वां युवां पुरुत्रा चिद्धि बहुषु हि देशेषु विह्वयंते। विविधमाह्वयंति। तथा सति हे अश्विनौ वाघद्भिर्वाहकैरश्वैरागतं। अस्मानेवागच्छतं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

जनासो वृक्तबर्हिषो हविष्मंतो अरंकृतः। युवां हवंते अश्विना ॥१७॥

जनासः। वृक्तऽबर्हिषः। हविष्मंतः। अरंऽकृतः। युवां। हवंते। अश्विना ॥१७॥

वृक्तबर्हिषः। वृक्तं छिन्नं बर्हिर्यैस्ते तथोक्ताः। हविष्मंतो हविर्भिर्युक्ता अरंकृतः पर्याप्तकारिणः। यद्वा हविरादीनामलंकर्तारो जनास ऋत्विग्लक्षणा जना हे अश्विनाश्विनौ युवां हवंते। आह्वयंति। अत आगच्छतमिति शेषः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

अस्माकमद्य वामयं स्तोमो वाहिष्ठो अंतमः। युवाभ्यां भूत्वश्विना ॥१८॥

अस्माकं। अद्य। वां। अयं। स्तोमः। वाहिष्ठः। अंतमः। युवाभ्यां। भूतु। अश्विना ॥१८॥

अद्येदानीमस्माकमयं स्तोमोऽस्मदीयं स्तोत्रं हे अश्विनौ वां युवयोर्वाहिष्ठो वाहयितृतमः प्रापयितृतमः सन् युवाभ्यामंतमोऽंतिकतमोऽतिशयेन समीपवर्ती भूतु। भवतु ॥ तमे तादेश्चेत्यंतिकशब्दस्य तादिर्लुप्यते। भवतेश्छांदसः शपो लुक् ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

यो ह वां मधुनो दृतिराहितो रथचर्षणे। ततः पिबतमश्विना ॥१९॥

यः। ह। वां। मधुनः। दृतिः। आऽहितः। रथऽचर्षणे। ततः। पिबतं। अश्विना ॥१९॥

हे अश्विनाश्विनौ रथचर्षणे रथस्य चर्षणे द्रष्टव्ये मध्ये देशे यो हतिर्मधुनो मधुरस्यास्माभिर्दत्तस्य सोमस्य संबंधी तेन मधुना पूर्ण आहितः स्थापितो वर्तते ततो हतेः सकाशात्सोमं पिबतं ॥

॥ अथ विंशी ॥

तेन॑ नो वाजिनीवसू पश्वे॑ तो॒काय॒ शं गवे॑। वह॑तं॒ पीव॑री॒रिष॑ः ॥२०॥

तेन॑। नः॒। वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू। पश्वे॑। तो॒काय॑। शं। गवे॑। वह॑तं। पीव॑रीः। इ॒षः॑ ॥२०॥

हे वाजिनीवसू। वाजोऽन्नं बलं वा। तद्युक्तधनौ नोऽस्माकं पश्वे पशवेऽश्वादिलक्षणाय ॥ जसादिषु छंदसि वावचनमिति घेर्ङितीति गुणस्य विकल्पितत्वाद्यण् ॥ तोकाय पुत्राय गवे च ॥ जात्यभिप्रायं सर्वत्रैकवचनं ॥ पश्वप्रभृतिभ्यः शं सुखं यथा भवति तथा पीवरीः प्रवृद्धानीषोऽन्नानि तेन भवदीयेन रथेन वहतं। आवहतं। प्रापयतं। दत्तमित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

उ॒त नो॑ दि॒व्या इष॑ उ॒त सिंधूँ॑रहर्विदा। अप॒ द्वारे॑व वर्षथः ॥२१॥

उ॒त। नः॒। दि॒व्याः। इषः॑। उ॒त। सिंधू॑न्। अ॒हः॒ऽवि॒दा॒। अप॑। द्वारा॑ऽइव। व॒र्ष॒थ॒ः ॥२१॥

उतापि च हे अहर्विदा अह्नो लंभयितारौ। यद्वाह्नि प्रभातसमये वेदितव्यौ स्तोतव्यावश्विनौ दिव्या दिवि भवा इष इष्यमाणा अपो नोऽस्मदर्थं द्वारेव द्वारेणेव छिद्रेणेवापवर्षथः। मेघादपकृष्य युवां सिंचथः। उतापि च सिंधून् स्यंदनशीला नदीर्वृष्टैस्तैरुदकैरस्माकं स्नानपानादिकार्याय कृतवंतावित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

क॒दा वां॑ तौ॒ग्र्यो विध॑त्समु॒द्रे ज॑हि॒तो न॑रा। यद्वां॒ रथो॒ विभि॒ष्पता॑त् ॥२२॥

क॒दा। वा॒ं। तौ॒ग्र्यः। वि॒ध॒त्। स॒मु॒द्रे। ज॒हि॒तः। न॒रा॒। यत्। वा॒ं। रथ॑ः। विऽभिः॑। पता॑त् ॥२२॥

हे नरा नरौ नेतारावश्विनौ तौग्र्यस्तुग्रपुत्रो भुज्युः समुद्रे जलधौ जहितोऽसुरैः प्रक्षिप्तः सन् कदा कस्मिन्काले वां युवां विधत्। अविधत्। स्तुतिभिः पर्यचरत्।

यद्यदा वां युवयोर्विभिर्गंतृभिरश्वैरुपेतो रथः पतात् तं भुज्युमानेतुं पतेत् गच्छेत् तदानीं भुज्युरस्तीदिति पूर्वेणार्द्धेन पृष्टस्य प्रतिवचनं ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

युवं कण्वाय नासत्यापिरिप्ताय हर्म्ये । शश्वदूतीर्दशस्यथः ॥ २३ ॥

युवं । कण्वाय । नासत्या । अपिऽरिप्ताय । हर्म्ये । शश्वत् । ऊतीः । दशस्यथः ॥ २३ ॥

हे नासत्या सत्सु साधु सत्यौ । न सत्यावसत्यौ । न असत्यौ नासत्यौ ॥ नभ्राण्नपादिति नञः प्रकृतिभावः ॥ यद्वा सत्यस्य नेतारौ नासिकाप्रभवौ वा । उक्तं च भगवता यास्केन । सत्यावेव नासत्यावित्यौर्णवाभः । सत्यस्य प्रणेताराविव्याग्रायणः । नासिकाप्रभवौ वेति । तौ युवां कण्वायैतत्संज्ञाय ऋषये हर्म्ये हर्म्यतलेऽपिरिप्तायासुरैर्बाधिताय शश्वत् शश्वतीर्बह्वीरूती रक्षा दशस्यथः । दत्तवंतौ । युवं कण्वायापिरिप्ताय चक्षुः प्रत्यधत्तं । ऋग्वे॰ १.११८.७. । इत्यत्रेतिहास उक्तः । सोऽत्र द्रष्टव्यः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

ताभिरा यातमूतिभिर्नव्यसीभिः सुशस्तिभिः । यद्वां वृषण्वसू हुवे ॥ २४ ॥

ताभिः । आ । यातं । ऊतिऽभिः । नव्यसीभिः । सुशस्तिऽभिः । यत् । वां । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । हुवे ॥ २४ ॥

हे वृषण्वसू वर्षणधनौ ॥ वृषण्वस्वश्वयोरुपसंख्यानमिति वृषण्भावो निपात्यते ॥ तदानीं ताभिः पूर्वोक्ताभिर्नव्यसीभिर्नवतराभिः सुशस्तिभिः सुप्रशस्याभिरूतिभी रक्षाभिः सार्द्धमायातं । आगच्छतं यद्यदा वां हुवे स्तुतिभिराह्वयामि ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

यथा चित्कण्वमावतं प्रियमेधमुपस्तुतं । अत्रिं शिंजारमश्विना ॥ २५ ॥

यथा । चित् । कण्वं । आवतं । प्रियऽमेधं । उपऽस्तुतं । अत्रिं । शिंजारं । अश्विना ॥ २५ ॥

हे अश्विनाश्विनौ यथा चिद्येन खलु प्रकारेण कण्वमेतत्संज्ञमृषिमावतं अरक्षतं । प्रियमेधं प्रिययज्ञमेतत्संज्ञं चोपस्तुतमेतदाख्यं च शिंजारं शब्दयंतं स्तुवंतमत्रिमेतानृषींश्च येन प्रकारेणारक्षतं तथास्मानपि रक्षतमिति शेषः । यद्वैतावद्वां वृषण्वसू इत्यनयैकवाक्यता ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

यथोत कृत्व्ये धनेऽंशुं गोष्वगस्त्यं । यथा वाजेषु सोभरिं ॥२६॥

यथा । उत । कृत्व्ये । धने । अंशुं । गोषु । अगस्त्यं । यथा । वाजेषु । सोभरिं ॥२६॥

उतापि च यथा येन प्रकारेण धने कृत्व्ये कर्तव्ये प्राप्तव्ये सत्यंशुमेतत्संज्ञं स्तोतारमावतं अरक्षतं । गोषु च लब्धव्यासु यथागस्त्यमृषिमरक्षतं । वाजेष्वन्नेषु लब्धव्येषु यथा येन प्रकारेण सोभरिमेतत्संज्ञमृषिं चारक्षतं । अत्रापि पूर्ववद्वाक्यशेष उत्तरयैकवाक्यता वा ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

एतावद्वां वृषण्वसू अतो वा भूयो अश्विना । गृणंतः सुम्नमीमहे ॥२७॥

एतावत् । वां । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । अतः । वा । भूयः । अश्विना । गृणंतः । सुम्नं । ईमहे ॥२७॥

हे वृषण्वसू वर्षणधनावश्विनाश्विनौ गृणंतः स्तुवंतो वयमेतावत् यथा चित् कण्वमित्यादिना यावदनुक्रांतमेतत्परिमाणं सुम्नं सुखमतो वास्माद्वा भूयो बहुतरमधिकं सुम्नं वां युवामीमहे । याचामहे ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

रथं हिरण्यवंधुरं हिरण्याभीशुमश्विना । आ हि स्थाथो दिविस्पृशं ॥२८॥

रथं । हिरण्यऽवंधुरं । हिरण्यऽअभीशुं । अश्विना । आ । हि । स्थाथः । दिविऽस्पृशं ॥२८॥

हे अश्विनाश्विनौ हिरण्यवंधुरं । सारथिस्थानं वंधुरं । हिरण्मयसारथिस्थानं हिरण्याभीशुं हिरण्मयप्रग्रहं दिविस्पृशमत्युन्नतत्वाद्दिवं स्पृशंतं ॥ स्पृशेः क्विन् । दिव्शब्दात् द्वितीयार्थे सप्तमी । हृद्द्युभ्यां ङेरुपसंख्यानमित्यलुक् ॥ ईदृशं रथमा हि स्थाथः । युवामातिष्ठथ एव । हिरवधारणे । अस्मदीयां स्तुतिं श्रोतुं शीघ्रं रथमास्थायागतमिति भावः ॥ ष्ठा गतिनिवृत्तौ । लटि छांदसः शपो लुक् ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

हिरण्ययी वां रभिरीषा अक्षो हिरण्ययः । उभा चक्रा हिरण्यया ॥२९॥

हिरण्ययी । वां । रभिः । ईषा । अक्षः । हिरण्ययः । उभा । चक्रा । हिरण्यया ॥२९॥

हे अश्विनौ वां युवयो रभिरारंभणीयालंभनभूता रथस्येषा हिरण्ययी हि-

रण्मयी हिरण्यविकारा। अक्षश्च हिरण्ययो हिरण्मयो हिरण्यनिर्मितः ॥ ईषा अक्षादिषु छंदसीति प्रकृतिभावः ॥ अपि चोभोभे द्वे अपि चक्रा चक्रे रथचरणे हिरण्यया हिरण्मये सुवर्णनिर्मिते ॥ सुपां सुलुगिति द्विवचनस्याकारः। ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वेत्यादिना हिरण्यशब्दान्मयटो मलोपो निपात्यते ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

तेन॑ नो वाजिनीवसू परा॒वत॑श्चि॒दा ग॑तं। उपे॒मां सु॑ष्टु॒तिं मम॑ ॥३०॥

तेन॑। नः॒। वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीवसू। प॒रा॒ऽवतः॑। चि॒त्। आ। ग॒तं॒। उप॑। इ॒मां। सु॒ऽस्तु॒तिं। मम॑ ॥३०॥

हे वाजिनीवसू अन्नवद्धनावश्विनौ य उक्तो हिरण्मयसर्वावयवो रथः तेन रथेन नोऽस्मान्परावतश्चित् दूरदेशादप्यागतं। आगच्छतं ॥ गमेश्छांदसः शपो लुक्। अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः ॥ इदानीमृषिरेकवदाह। मम मदीयामिमामिदानीं क्रियमाणां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं चोपगच्छतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

आ व॑हेथे परा॒कात्पू॒र्वीर॒श्नंता॑वश्विना। इषो॒ दासी॑रमर्त्या ॥३१॥

आ। व॒हे॒थे॒ इति॑। प॒रा॒कात्। पू॒र्वीः। अ॒श्नंतौ॑। अ॒श्वि॒ना॒। इषः॑। दासीः॑। अ॒म॒र्त्या॒ ॥३१॥

हे अमर्त्यामरणावश्विनाश्विनौ दासीः। दासा उपक्षपयितारोऽसुराः। तत्संबंधिनीः पूर्वीः पुरीरश्नंतौ भक्षयंतौ भंजंतौ युवामिषोऽन्नानि पराकात्परागताद्दूरदेशादावहेथे। अस्मान्प्रापयथः। यद्वाश्नंतौ व्याप्नुवंतौ ॥ अशू व्याप्तौ। अस्माद्व्यत्ययेन श्ना परस्मैपदं च ॥ पूर्वीर्बह्वीर्दासीर्दासस्योपक्षपयितुः शत्रोः संबंधिनीरिषोऽन्नानि शत्रुभ्योऽपहृत्यास्मान्प्रापयथः ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

आ नो द्यु॒म्नैरा श्रवो॑भि॒रा रा॒या यातमश्विना। पुरु॑श्चंद्रा॒ नास॑त्या ॥३२॥

आ। नः॒। द्यु॒म्नैः। आ। श्रवः॑ऽभिः। आ। रा॒या। या॒तं॒। अ॒श्वि॒ना॒। पुरु॑ऽचंद्रा। नास॑त्या ॥३२॥

हे पुरुश्चंद्रा बहुहिरण्यौ। यद्वा पुरूणां बहूनामाह्लादकौ ॥ ह्रस्वाच्चंद्रोत्तरपदे मंत्र इति सुट्। पादादित्वात्षाष्ठिकमामंत्रिताद्युदात्तत्वं ॥ हे नासत्या सत्यस्वभावौ

सत्यस्य नेतारौ नासिकाप्रभवौ वा ॥ आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्यामंत्रितस्याविद्यमानवद्भावादिदमप्यामंत्रितमाद्युदात्तं । न च नामंत्रिते समानाधिकरण इत्यविद्यमानवत्त्वनिषेधः पुरुश्चंद्रेत्यस्य विशेषवचनत्वात् ॥ ईदृशौ हे अश्विनाश्विनौ द्युम्नैर्द्योतमानैरन्नैर्दातव्यैः साऽर्धं नोऽस्मानायातं । आगच्छतं । तथा श्रवोभिः श्रवणीयैर्यशोभिश्चास्मानागच्छतं । तथा राया धनेन चास्मानागच्छतं ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

एह वां प्रुषितप्सवो वयो वहंतु पर्णिनः । अच्छा स्वध्वरं जनं ॥३३॥

आ । इह । वां । प्रुषितऽप्सवः । वयः । वहंतु । पर्णिनः । अच्छ । सुऽअध्वरं । जनं ॥३३॥

हे अश्विनाविहास्मिन्यागे वां युवां प्रुषितप्सवः ॥ प्रुषिः स्नेहनकर्मा ॥ स्निग्धरूपाः पर्णिनः पक्षोपेताः । यद्वा लुप्तोपममेतत् । पक्षिण इव शीघ्रगामिनो वयो गंतारोऽश्वाः स्वध्वरं शोभनयज्ञं यजमानलक्षणं जनमच्छाभिमुखमावहंतु । आनयंतु ॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी ॥

रथं वामनुगायसं य इषा वर्तते सह । न चक्रमभि बाधते ॥३४॥

रथं । वां । अनुऽगायसं । यः । इषा । वर्तते । सह । न । चक्रं । अभि । बाधते ॥३४॥

हे अश्विनौ यो रथोऽस्मभ्यं देयेनान्नेन सह वर्तते वां युवयोः स्वभूतमनुगायसं स्तोतृभिरनुगातव्यं तं रथं चक्रं परसैन्यं नाभिबाधते । नाभिहंति । यद्वा चक्रं वीर्यकर्मसाधनं ॥ घञर्थे कविधानमिति कः । कृञादीनां क इति द्विर्वचनं । अस्मिन्पक्षेऽन्यः शत्रुरिति कर्तृपदमध्याहर्तव्यं ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

हिरण्ययेन रथेन द्रवत्पाणिभिरश्वैः । धीजवना नासत्या ॥३५॥

हिरण्ययेन । रथेन । द्रवत्पाणिऽभिः । अश्वैः । धीऽजवना । नासत्या ॥३५॥

हे धीजवना मनोवद्वेगवंतौ ॥ आमंत्रिताद्युदात्तत्वं ॥ हे नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ वा ॥ आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदादपरत्वादाष्टमिकनिघाताभावः । न च नामंत्रितविद्यमानवत्त्वनिषेधो धीजवनेत्यस्य विशेषणत्वेन सामान्यवचनत्वाभावात् । व्यावर्तकं हि विशेषणं ॥ ईदृशौ युवां द्रवत्पाणिभिः शीघ्रगमनपदैरश्वैर्युक्तेन हिरण्ययेन हिरण्मयेन स्वर्णमयेन

रथेनागतमिति शेषः । यद्वा धीजवना नासत्येत्येतद्द्वयमपि प्रथमांतमेव नामंत्रितं । धियो जव इव जवो ययोस्तौ । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ ईदृशेन रथेन शीघ्रगमनौ नासत्यावश्विनावागच्छतमिति शेषः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

युवं मृगं जागृवांसं स्वदथो वा वृषण्वसू । ता नः पृंक्तमिषा रयिं ॥३६॥

युवं । मृगं । जागृऽवांसं । स्वदथः । वा । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । ता । नः ।
पृंक्तं । इषा । रयिं ॥३६॥

वाशब्दः समुच्चये । अपि च हे वृषण्वसू वर्षणधनावश्विनौ युवं युवां जागृवांसं जागरणशीलं स्वकार्ये मदजननेऽव्यग्रं मृगं मृग्यमन्वेषणीयं सोमं स्वदथः । आस्वादयथः । यद्वा जागृवांसं जाग्रतं मृगं मृगनामानमसुरं स्वदथः । स्वादयथः । हिंस्थ इत्यर्थः । ता तौ युवां नोऽस्मदर्थमिषान्नेन रयिं धनं पृंक्तं । संपृंक्तं । कुरुतं । ईदृशं धनमस्मभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशी ॥

ता मे अश्विना सनीनां विद्यातं नवानां ।
यथा चिच्चैद्यः कशुः शतमुष्ट्रानां ददत्सहस्रा दश गोनां ॥३७॥

ता । मे । अश्विना । सनीनां । विद्यातं । नवानां ।
यथा । चित् । चैद्यः । कशुः । शतं । उष्ट्रानां । ददत् । सहस्रा । दश । गोनां ॥३७॥

हे अश्विनाश्विनौ ता तादृशौ युवां नवानामभिनवानां श्रेष्ठानां सनीनां संभजनीयानां धनानां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ ईदृशानि धनानि मे मह्यं दापयितुं विद्यातं । जानीतं । यथा चित् येन खलु प्रकारेण चैद्यश्चेदिपुत्रः कशुरेतत्संज्ञो राजोष्ट्रानां शतं तथा गोनां गवां दश सहस्रा दशसंख्यानि सहस्राणि ददत् दद्यात् तथा विद्यातमिति पूर्वत्रान्वयः ॥

॥ अथाष्टात्रिंशी ॥

यो मे हिरण्यसंदृशो दश राज्ञो अमंहत ।
अधस्पदा इच्चैद्यस्य कृष्टयश्चर्मम्ना अभितो जनाः ॥३८॥

यः । मे । हिर॑ण्यऽसंदृशः । दश॑ । राज्ञः॑ । अमं॑हत ।

अधःऽपदाः । इत् । चैद्यस्य॑ । कृष्टयः॑ । चर्मऽम्नाः । अभितः॑ । जनाः॑ ॥३८॥

यः कशुसंज्ञो राजा मे मह्यं हिरण्यसंदृशो हिरण्यसंदर्शनान् हिरण्यसमानतेजस्कान् दश राज्ञोऽमंहत परिचरणार्थं दत्तवान्। दशसंख्याकान्राज्ञो युद्धे पराजितान् गृहीत्वा दासत्वेनास्मै दत्तवानित्यर्थः। नन्वीदृशानां बहुविधानां राज्ञां दान एकः कथं शक्नुयादिति तत्राह। कृष्टयः सर्वाः प्रजास्तस्य चैद्यस्य चेदिपुत्रस्य कशोरधस्पदा इत् पादयोरधस्तादेव वर्तंते। न कश्चिदपि तत्समानस्तदधिको वा विद्यते। अभितः सर्वतो वर्तमाना जनाश्चर्मम्नाश्चर्ममयस्य कवचादेर्धारणे कृताभ्यासाः। यद्वा चर्माणि चरणसाधनान्यश्वादीनि वाहनानि। तेषु मनंत्यभ्यस्यंतीति चर्मम्नाः॥ म्ना अभ्यासे। आतो मनिन्निति विच्॥ सर्वे मनुष्यास्तस्य भटा इत्यर्थः॥

॥ अथैकोनचत्वारिंशी ॥

माकि॑रेना प॒था गा॒द्येने॒मे यंति॑ चे॒दयः॑ ।

अ॒न्यो नेत्सू॒रिरोहं॑ते भू॒रि॒दाव॑त्तरो॒ जनः॑ ॥३९॥

माकिः॑ । ए॒ना । प॒था । गा॒त् । येन॑ । इ॒मे । यंति॑ । चे॒दयः॑ ।

अ॒न्यः । न । इत् । सू॒रिः । ओहं॑ते । भू॒रि॒दाव॑त्ऽतरः । जनः॑ ॥३९॥

येन मार्गेणेमे चेदयोऽस्य राज्ञः पितृपितामहादयो यंति गच्छंति एनानेन पथा मार्गेण माकिर्गात्। अन्यो न गंतुं शक्नोति। अपि चास्माद्राज्ञोऽन्यो भूरिदावत्तरो बहुदातृतमः सूरिर्विद्वान् सन् जनो नेत् नैवोहते। वहति। स्तोतृभ्यो धनं प्रापयति। यद्वा बहुदातृजनो यो जनः कशुर्नाम अस्मादन्यः॥ व्यत्ययेन प्रथमा॥ अन्यं सूरिः स्तोता नेदोहते। नैव याचते॥ ओहिर्याच्ञाकर्मा॥ यथान्यं न याचते तथा बहु धनं प्रयच्छतीत्यर्थः॥

॥ इति पंचमस्याष्टमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाके सप्त सूक्तानि। तत्र महाँ इंद्र इत्यष्टाचत्वारिंशदृचं प्रथमं सूक्तं काण्वस्य वत्सस्यार्षं गायत्रं। अंत्यतृचवर्जमैंद्रं। तस्मिन्परशुनाम्नो राज्ञः पुत्रस्य तिरिंदिरस्य दानं स्तूयते। अतः स तृचस्तद्देवताकः। तथा चानुक्रांतं। महाँ

चिच्छब्दोऽप्यर्थे। स च भिन्नक्रमः। वृत्रस्य चिदावरकस्यापि दोधतोऽत्यर्थं जगत्कंपयतोऽसुरस्य शिरो मूर्द्धानं शतपर्वणा शतसंख्यापर्वाणि धारा यस्य तादृशेन वृष्णिना वीर्यवता वज्रेणेंद्रो विबिभेद। विचिच्छेद॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने प्रशास्तुः शस्त्र इमा अभीति तृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः। सूचितं च। इमा अभि प्र णोनुम इत्यथ ब्राह्मणाच्छंसिनः। आ० ७. ८.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी॥

इमा अभि प्र णोनुमो विपामग्रेषु धीतयः। अग्नेः शोचिर्न दिद्युतः॥७॥

इमाः। अभि। प्र। नोनुमः। विपां। अग्रेषु। धीतयः। अग्नेः। शोचिः। न। दिद्युतः॥७॥

विपां स्तोतॄणामग्रेषु पुरस्तादिमा अस्मदीया धीतयो धियः स्तोत्राण्यभि प्र णोनुमः। आभिमुख्येन पुनः पुनः प्रवदामः॥ णु शब्दे॥ कीदृशीः स्तुतीः। अग्नेः शोचिर्न दीप्तिरिव दिद्युतो दीप्यमाना वेदरूपाः॥

॥ अथाष्टमी॥

गुहा सतीरुप त्मना प्र यच्छोचंत धीतयः। कण्वा ऋतस्य धारया॥८॥

गुहा। सतीः। उप। त्मना। प्र। यत्। शोचंत। धीतयः। कण्वाः। ऋतस्य। धारया॥८॥

गुहा गुहायां सतीः सत्यो भवंत्यो यत् या धीतयः स्तुतयः कर्माणि वा त्मनात्मना स्वेनेंद्रेणोपगम्यमानाः प्रशोचंत प्रादीप्यंत। यद्वात्मना स्वत एवेंद्रमुपगच्छंत्यः प्रदीप्यंते ताः स्तुतीः कण्वाः कण्वगोत्रा ऋषय ऋतस्योदकस्य सोमात्मकस्य धारया सहिताः कुर्वंतीति शेषः॥

॥ अथ नवमी॥

प्र तमिंद्र नशीमहि रयिं गोमंतमश्विनं। प्र ब्रह्म पूर्वचित्तये॥९॥

प्र। तं। इंद्र। नशीमहि। रयिं। गोऽमंतं। अश्विनं। प्र। ब्रह्म। पूर्वऽचित्तये॥९॥

हे इंद्र गोमंतं गोभिर्युक्तमश्विनमश्वैरुपेतं तं प्रसिद्धं रयिं त्वदीयं धनं प्रनशीमहि। प्राप्नुयाम। तथा ब्रह्म परिवृढमन्नं च पूर्वचित्तयेऽन्येभ्यः पूर्वमेव ज्ञानाय प्राप्नवाम॥

॥ अथ दशमी ॥

अहमिद्धि पितुष्परि मेधामृतस्य जग्रभ । अहं सूर्य इवाजनि ॥१०॥

अहं । इत् । हि । पितुः । परि । मेधां । ऋतस्य । जग्रभ । अहं । सूर्यःऽइव । अजनि ॥१०॥

पितुः पालकस्य ऋतस्य सत्यस्यावितथस्येंद्रस्य मेधामनुग्रहात्मिकां बुद्धिमहमित् अहमेव परिजग्रभ । परिगृहीतवानस्मि नान्ये । हि यस्मादेवं तस्मादहं सूर्य इवाजनि सूर्यो यथा प्रकाशमानः सन् प्रादुर्भवति तथाजनिषं । प्रादुरभूवं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे दशमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अहं प्रत्नेन मन्मना गिरः शुंभामि कण्ववत् । येनेंद्रः शुष्ममिद्दधे ॥११॥

अहं । प्रत्नेन । मन्मना । गिरः । शुंभामि । कण्वऽवत् । येन । इंद्रः । शुष्मं । इत् । दधे ॥११॥

कण्ववत् मम जनकः कण्व इवाहं प्रत्नेन नित्येन वेदरूपेण मन्मना मननसाधनेनेंद्रविषयेण स्तोत्रेण गिरो वाचः शुंभामि । अलंकरोमि । यदा हींद्रविषये प्रयुज्यंते तदानीं यथार्थत्वाद्वाचोऽलंकृता भवंति । येन खलु स्तोत्रेणेंद्रः शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलं दध इत् धत्त एव धारयत्येव । यत्स्तोत्रमिंद्र ईदृशं बलमवश्यं जनयति तेन मन्मनेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ये त्वामिंद्र न तुष्टुवुर्ऋषयो ये च तुष्टुवुः । ममेद्वर्धस्व सुष्टुतः ॥१२॥

ये । त्वां । इंद्र । न । तुस्तुवुः । ऋषयः । ये । च । तुस्तुवुः । मम । इत् । वर्धस्व । सुऽस्तुतः ॥१२॥

हे इंद्र ये जनास्त्वां न तुष्टुवुः न स्तुवंति । ये च ऋषयो मंत्राणां द्रष्टारो जनास्तुष्टुवुः त्वां स्तुवंति उभयेषां मध्ये ममेत् ममैव स्तोत्रेण सुष्टुतः शोभनं स्तुतः सन् वर्धस्व । वृद्धो भव ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यदस्य मन्युरध्वनीद्वि वृत्रं पर्वशो रुजन् । अपः समुद्रमैरयत् ॥१३॥

यत् । अस्य । मन्युः । अध्वनीत् । वि । वृत्रं । पर्वऽशः । रुजन् । अपः । समुद्रं । ऐरयत् ॥१३॥

अस्येंद्रस्य मन्युः क्रोधो वृत्रमावृत्य तिष्ठंतमसुरं मेघं वा पर्वशः पर्वणि पर्वणि

परुषि परुषि विरुजन् विभंजन् यद्यदाध्वनीत् स्तनयित्नुलक्षणं शब्दमकरोत् तदानीं समुद्रं समुंदनीयमुदधिं प्रत्यपो वृष्ट्युदकान्यैरयत्। स इंद्रः प्रेरितवान्॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

नि शुष्णं इंद्र धर्णसिं वज्रं जघंथ दस्यवि। वृषा ह्युग्र शृण्विषे ॥१४॥

नि। शुष्णें। इंद्र। धर्णसिं। वज्रं। जघंथ। दस्यवि। वृषा। हि। उग्र। शृण्विषे ॥१४॥

हे इंद्र शुष्णे शोषक एतत्संज्ञे दस्यव्युपक्षपयितर्यसुरे धर्णसिं धारयितव्यं वज्रं कुलिशं त्वं निजघंथ। निहतवानसि। वज्रेण तमसुरं न्यवधीरित्यर्थः। हे उग्रोद्गूर्णबलेंद्र वृषा कामानां वर्षितेति हि शृण्विषे। श्रूयसे। अतोऽस्मदपेक्षितं धनं देहीति शेषः॥

॥ अथ पंचदशी ॥

न द्याव इंद्रमोजसा नांतरिक्षाणि वज्रिणं। न विव्यचंत भूमयः ॥१५॥

न। द्यावः। इंद्रं। ओजसा। न। अंतरिक्षाणि। वज्रिणं। न। विव्यचंत। भूमयः ॥१५॥

द्यावो द्युलोका इममिंद्रमोजसा बलेन न विव्यचंत। न व्याप्नुवंति। द्युलोकेभ्योऽप्यस्य बलमधिकमित्यर्थः। तथांतरिक्षाण्यंतरा क्षांतानि द्यावापृथिव्योर्मध्ये वर्तमाना लोका वज्रिणं वज्रवंतमिंद्रं न व्याप्नुवंति। तथा भूमयो भूलोकाश्च तमिंद्रं न व्याप्नुवंति। त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका इति ब्राह्मणादेकैकस्य लोकस्य त्रित्वं। तिस्रो भूमीः। ऋग्वे० २.२७.८.। इत्यादिनिगमाच्च॥

॥ इति पंचमस्याष्टम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

यस्त इंद्र महीरपः स्तभूयमान आशयत्। नि तं पद्यासु शिश्नथः ॥१६॥

यः। ते। इंद्र। महीः। अपः। स्तभुऽयमानः। आ। अशयत्। नि। तं। पद्यासु। शिश्नथः ॥१६॥

हे इंद्र ते तव संबंधिनीर्महीर्महतीरप आंतरिक्ष्यान्युदकानि यो वृत्रः स्तभूयमानः स्तंभयन् यथाधो न पतंति तथा कुर्वन् आशयत् आवृत्याशेत तमसुरं पद्यासु गमनशीलास्वप्सु मध्ये निशिश्नथः। न्यहिंसीः॥ श्नथिर्हिंसार्थः॥ वज्रेण तमसुरं हत्वा नदीषु पातितवानित्यर्थः॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

य इमे रोदसी मही समीची समजग्रभीत्। तमोभिरिंद्र तं गुहः ॥१७॥

यः। इमे इति। रोदसी इति। मही इति। समीची इति संऽईची। संऽअजग्रभीत्। तमःऽभिः। इंद्र। तं। गुहः ॥१७॥

यो वृत्रो मही महत्यौ विस्तीर्णे समीची संगते इमे प्रत्यक्षत उपलभ्यमाने रोदसी द्यावापृथिव्यौ समजग्रभीत् सम्यगग्रहीत्। आवृणोदित्यर्थः। तमसुरं हे इंद्र त्वं तमोभिरंधकारैर्गुहः। संवृतमकरोः। अनाद्यनंतं मरणलक्षणं तमः प्रावेशय इत्यर्थः॥

॥ अथाष्टादशी ॥

य इंद्र यतयस्त्वा भृगवो ये च तुष्टुवुः। ममेदुग्र श्रुधी हवं ॥१८॥

ये। इंद्र। यतयः। त्वा। भृगवः। ये। च। तुस्तुवुः। मम। इत्। उग्र। श्रुधि। हवं ॥१८॥

हे इंद्र ये यतयो नियता अंगिरसस्त्वां तुष्टुवुः। ये च भृगवो भृगुगोत्रास्त्वां तुष्टुवुः स्तुवंति तेषु मध्ये ममेत् ममैव हवं स्तोत्रं हे उग्रौजस्विन्निंद्र श्रुधि। शृणु॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

इमास्त इंद्र पृश्नयो घृतं दुहत आशिरं। एनामृतस्य पिप्युषीः ॥१९॥

इमाः। ते। इंद्र। पृश्नयः। घृतं। दुहते। आऽशिरं। एनां। ऋतस्य। पिप्युषीः ॥१९॥

हे इंद्र ते त्वदीया इमाः पृश्नयः प्राष्टवर्णा गावो घृतं क्षरणशीलमेनामाशिरमाश्रयणद्रव्यं पयो दुहते दुहंति क्षारयंति। कीदृश्यः पृश्नयः। ऋतस्य सत्यस्यावितथस्येंद्रस्य यज्ञस्य वा पिप्युषीर्वर्धयित्र्यः॥

॥ अथ विंशी ॥

या इंद्र प्रस्वस्त्वासा गर्भमचक्रिरन्। परि धर्मेव सूर्यं ॥२०॥

याः। इंद्र। प्रऽस्वः। त्वा। आसा। गर्भं। अचक्रिरन्। परि। धर्मऽइव। सूर्यं ॥२०॥

हे इंद्र प्रस्वः। प्रसवते गर्भं विमुंचंतीति प्रस्वः॥ सूतेः सत्सूद्विषेति क्विप्॥ ईदृश्यो या गाव आसास्येन त्वा त्वदीयं वीर्यं वृत्रवधानंतरमोषध्यादिरूपेण परिणतं भक्षयित्वा गर्भमचक्रिरन् अकुर्वन् त्वदीयं वीर्यमंतरधारयन्। तत्र दृष्टांतः।

सूर्यं परितः सूर्यमंडलस्योपरि धर्मेव धारकं पोषकमुदकं यथा रश्मयो गर्भरूपेण बिभ्रति तद्वत्। यद्वा परि धर्मेव परितो धारयितारं सूर्यमिव। यथा सूर्यः परितः सर्वं जगद्धत्ते तद्वत्। कृत्स्नस्य जगतो धारकमिंद्रस्य वीर्यमित्यर्थः। ओषध्यादिरूपेण परिणतस्येंद्रवीर्यस्य गोभिरात्मनि धारणमिंद्रस्य वृत्रं जघ्नुष इत्यारभ्य तैत्तिरीयके विस्पष्टमाम्नातं। तत्पशव ओषधीभ्योऽध्यात्मन् समनयन् तत्प्रत्यदुहन्निति। पयोरूपेण परिणतं तद्वीर्यमिमा गाव आशिरार्थं दुहत इति पूर्वस्यामृच्यन्वयः॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे द्वादशो वर्गः ॥

वाजपेयेऽतिरिक्तोक्थे त्वामिच्छवसस्पत इत्येषा। सूचितं च। त्वामिच्छवसस्पते तं प्रत्नथा। आ° ९. ९.। इति ॥

॥ सैषैकविंशी ॥

त्वामिच्छ॑वसस्पते॒ कण्वा॑ उ॒क्थेन॑ वावृधुः। त्वां सु॒तास॒ इंद॑वः ॥२१॥

त्वां। इत्। श॒व॒सः॒। प॒ते॒। कण्वाः॑। उ॒क्थेन॑। व॒वृ॒धुः॒। त्वां। सु॒तासः॑। इंद॑वः ॥२१॥

हे शवसस्पते बलस्य स्वामिन्निंद्र त्वामेव कण्वाः स्तोतारः कण्वगोत्रा वा ऋषय उक्थेन शस्त्रेण ववृधुः। वर्धयंति। सुतासोऽध्वर्युभिरभिषुता इंदवः सोमाश्च त्वामेव वर्धयंति ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

तवेदिं॑द्र॒ प्रणी॑तिषू॒त प्रश॑स्तिरद्रिवः। य॒ज्ञो वि॑तंत॒साय्यः॑ ॥२२॥

तव॑। इत्। इं॒द्र॒। प्रऽनी॑तिषु। उ॒त। प्रऽश॑स्तिः। अ॒द्रि॒ऽव॒ः। य॒ज्ञः। वि॒तं॒त॒साय्यः॑ ॥२२॥

उतापि च हे अद्रिवः। आहणात्यनेनेत्यद्रिर्वज्रः। तद्वन्निंद्र तवेत् तवैव प्रणीतिषु प्रकृष्टेषु नयनेषु धनप्रदानेषु सत्सु प्रशस्तिः प्रकृष्टा स्तुतिः क्रियते। तथा वितंतसाय्यो विस्तृततमः॥ तनोतेश्छांदसमेतद्रूपं। यद्वा तंतसिः कंड्वादिर्वृद्ध्यर्थः। तस्मादौणादिक आय्यप्रत्ययः॥ प्रवृद्धो यज्ञश्च तवैव क्रियते॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

आ न॑ इंद्र म॒हीमिषं॒ पुरं॒ न द॑र्षि॒ गोम॑तीं। उ॒त प्र॒जां सु॒वीर्यं॑ ॥२३॥

आ। नः॒। इं॒द्र॒। म॒हीं। इषं॑। पुरं॑। न। द॒र्षि॒। गोऽम॑तीं। उ॒त। प्र॒ऽजां। सु॒ऽवीर्यं॑ ॥२३॥

हे इंद्र नोऽस्मभ्यमस्मदर्थं महीं महतीं गोमतीं गोभिर्युक्तामिषमन्नमादर्षि।

आद्रियस्व। दातुं कामयस्व। नशब्दश्चार्थे। पुरं न। पालनं पूः। पालनं रक्षणं चास्मभ्यं कर्तुमाद्रियस्व॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

उत त्यदाश्वश्व्यं यदिंद्र नाहुंषीष्वा। अग्रे विक्षु प्रदीदयत् ॥२४॥

उत। त्यत्। आशुऽअश्व्यं। यत्। इंद्र। नाहुंषीषु। आ। अग्रे। विक्षु। प्रऽदीदयत् ॥२४॥

हे इंद्र नाहुषीषु। नहुषा इति मनुष्यनाम। तत्संबंधिनीषु। यद्वा नाहुषो नाम कश्चिद्राजा। तदीयासु विक्षु प्रजास्वग्रे पुरस्ताद्यदाश्वश्व्यं शीघ्रगाम्यश्वसंघात्मकं बलं प्रदीदयत् प्रादीप्यत उतापि च त्यत्तदप्यस्मभ्यं देहीति शेषः। आकारः पूरकः॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

अभि व्रजं न तंत्निषे सूर उपाकचक्षसं। यदिंद्र मृळयासि नः ॥२५॥

अभि। व्रजं। न। तत्निषे। सूरः। उपाकऽचक्षसं। यत्। इंद्र। मृळयासि। नः ॥२५॥

न संप्रत्यर्थे। न संप्रतीदानीं हे इंद्र सूरः प्राज्ञस्त्वं व्रजं गोष्ठमुपाकचक्षसं। उपाक इत्यंतिकनाम। अंतिके द्रष्टव्यमभितत्निषे। अभितनोषि। अभिविस्तारयसि। गोभिः पूर्णं करोषीत्यर्थः॥ तनोतेश्छांदसे लिटि तनिपत्योश्छंदसीत्युपधालोपः। यद्यदा हे इंद्र त्वं नोऽस्मान् मृळयासि मृळयसि सुखयसि॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

यदंग तंविषीयस इंद्र प्रराजंसि क्षितीः। महाँ अपार ओजंसा ॥२६॥

यत्। अंग। तविषीऽयसे। इंद्र। प्रऽराजंसि। क्षितीः। महान्। अपारः। ओजंसा ॥२६॥

अंगेत्यभिमुखीकरणे। हे इंद्र यत् यस्त्वं तविषीयसे। तविषीति बलनाम। बलमिवाचरसि। हस्त्यश्वरथादिकं बलं यथा सर्वं शत्रुजातं भनक्ति तद्वत्त्वमसहाय एव सन् सर्वमेव शत्रुजातं मारयसीत्यर्थः। यश्च त्वं क्षितीः। मनुष्यनामैतत्। मनुष्यान् प्रराजसि प्रकर्षेणेशिषे॥ राजतिरैश्वर्यकर्मा॥ अस्यापि यद्वृत्तयोगान्न निघातः॥ स इंद्र ओजसा बलेन महान् सर्वेभ्योऽधिकः। अत एवापारः पाररहितः केनाप्यवसानं प्रापयितुमशक्य इत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

तं त्वा॑ ह॒विष्म॑ती॒र्विश॒ उप॑ ब्रुवत ऊ॒तये॑। उ॒रु॒ज्रय॑स॒मिंदु॑भिः ॥२७॥

तं। त्वा॒। ह॒विष्म॑तीः। विशः॑। उप॑। ब्रु॒व॒ते॒। ऊ॒तये॑। उ॒रु॒ऽज्रय॑सं। इंदु॑ऽभिः ॥२७॥

हे इंद्र तं पूर्वोक्तगुणमुरुज्रयसं विस्तीर्णव्यापिनं त्वां हविष्मतीर्हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिर्युक्ता विशः प्रजा उप ब्रुवते। उपेत्य स्तुवंति। किमर्थं। इंदुभिः सोमैरूतये तर्पणाय। यद्वेंदुभिः सोमैरुरुज्रयसं विस्तीर्णजवमूतये रक्षणाय स्तुवंति ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

उ॒प॒ह्व॒रे गि॑री॒णां स॑ङ्ग॒थे च॑ न॒दीना॑म्। धि॒या विप्रो॑ अजायत ॥२८॥

उ॒प॒ऽह्व॒रे। गि॒री॒णां। सं॒ऽग॒थे। च॒। न॒दीना॑ं। धि॒या। विप्रः॑। अ॒जा॒य॒त ॥२८॥

गिरीणां पर्वतानामुपह्वर उपह्वर्तव्ये प्रांते नदीनां सरितां संगथे संगमने च। ईदृग्विधे देशे क्रियमाणया धिया यागक्रियया स्तुत्या वा विप्रो मेधावींद्रोऽजायत। प्रादुर्भवति। अतो वयमपि तादृशे देशे यजामः स्तुमो वेति भावः ॥ गिरीणामित्यत्र नामन्यतरस्यामिति नाम उदात्तत्वं ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

अतः॑ समु॒द्रमु॒द्वत॑श्चिकि॒त्वाँ अव॑ पश्यति। यतो॑ विपा॒न एज॑ति ॥२९॥

अतः॑। स॒मु॒द्रं। उ॒त्ऽवतः॑। चि॒कि॒त्वान्। अव॑। प॒श्य॒ति॒। यतः॑। वि॒पा॒नः। एज॑ति ॥२९॥

यतो यस्मिन् द्युलोके विपानो व्याप्नुवन् विशिष्टपानयुक्तो वेंद्र एजति चेष्टते उद्वत उन्नतात् ॥ उपसर्गाच्छंदसि धात्वर्थ इति वतिः ॥ अतोऽस्माद्युलोकात् चिकित्वान् जानन् स इंद्रः समुद्रं समुंदनशीलं यजमानैर्दीयमानं सोममवपश्यति। अवाङ्मुखः सन् ईक्षते। यद्वा सूर्यात्मनेंद्रः स्तूयते। यस्मिन्नभसि विपानो व्याप्नुवन् सूर्यात्मेंद्र एजति वर्तते चिकित्वान् जानन् विद्वान्वा स इंद्र उद्वत उन्नतादतोऽस्मादंतरिक्षात्समुद्रं। उपलक्षणमेतत्। समुद्रोपलक्षितं सर्वं जगदवपश्यति। अवाङ्मुखं प्रसृतैः किरणैः प्रकाशयति ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

आदि॒त्प्र॒त्नस्य॒ रेत॑सो॒ ज्योति॑ष्पश्यंति वास॒रं। प॒रो यदि॒ध्यते॑ दि॒वा ॥३०॥

आत्। इ॒त्। प्र॒त्नस्य॑। रेत॑सः। ज्योतिः॑। प॒श्यं॒ति॒। वा॒स॒रं। प॒रः। यत्। इ॒ध्यते॑। दि॒वा ॥३०॥

परो दिवा दिवः परस्तात् द्युलोकस्योपरि यद्यदायमिंद्रः सूर्यात्मनेध्यते दीप्यते आदिदनंतरमेव प्रत्नस्य चिरंतनस्य रेतसो गंतुः ॥ री गतिरेषणयोः । अस्मात् सुरीभ्यां तुट् चेत्यसुन् तुडागमश्च ॥ यद्वा रेत इत्युदकनाम । रेतस्विन उदकवतः । सामर्थ्यान्मत्वर्थो लक्ष्यते । ईदृशस्येंद्रस्य सूर्यात्मनो वासरं निवासकं वासरस्य निवासस्य हेतुभूतं वा ज्योतिर्द्योतमानं तेजः पश्यंति सर्वे जनाः । यद्वा वासरमित्यत्यंतसंयोगे द्वितीया । कृत्स्नमहरुदयप्रभृत्यास्तमयनं यावत् ज्योतिष्पश्यंतीत्यर्थः ॥ इसुसोः सामर्थ्ये इति विसर्जनीयस्य षत्वं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

कण्वास इंद्र ते मतिं विश्वे वर्धंति पौंस्यं । उतो शविष्ठ वृष्ण्यं ॥३१॥

कण्वासः । इंद्र । ते । मतिं । विश्वे । वर्धंति । पौंस्यं । उतो इति । शविष्ठ । वृष्ण्यं ॥३१॥

हे इंद्र ते त्वदीयां मतिं बुद्धिं पौंस्यं । बलनामैतत् । बलं च विश्वे सर्वे कण्वासः कण्वाः स्तोतारः कण्वगोत्रा वा ऋषयो वर्धंति । वर्धयंति ॥ छंदस्युभयथेति शप आर्धधातुकत्वात् णेरनिटीति णिलोपः ॥ उतो अपि च हे शविष्ठ शवस्वितम बलवत्तम ॥ विन्मतोर्लुक् । टेरिति टिलोपः ॥ ईदृशेंद्र वृष्ण्यं त्वदीयं वीर्यं बलकर्म च कण्वासो वर्धयंत्येव ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

इमां मं इंद्र सुष्टुतिं जुषस्व प्र सु मामव । उत प्र वर्धया मतिं ॥३२॥

इमां । मे । इंद्र । सुऽस्तुतिं । जुषस्व । प्र । सु । मां । अव । उत । प्र । वर्धय । मतिं ॥३२॥

हे इंद्र इमां पुरोवर्तिनीं मे मदीयां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं जुषस्व । सेवस्व । सेवित्वा च स्तोतारं मां सु शोभनं प्राव । प्रकर्षेण रक्ष । उतापि च मतिमस्मदीयां बुद्धिं प्रवर्धय । प्रवृद्धां कुरु । यथा बह्वर्थदर्शिनी भवति तथा कुर्वित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

उत ब्रंह्मण्या वयं तुभ्यं प्रवृद्ध वज्रिवः । विप्रा अतक्ष्म जीवसे ॥३३॥

उत । ब्रह्मण्या । वयं । तुभ्यं । प्रऽवृद्ध । वज्रिऽवः । विप्राः । अतक्ष्म । जीवसे ॥३३॥

उतापि च हे प्रवृद्ध स्तुतिभिः प्रकृष्टां वृद्धिं प्राप्त हे वज्रिवो वज्रवन्निंद्र ॥

एको मत्वर्थीयोऽनुवादः । यद्वा वज्रोऽस्यास्तीति वज्री हस्तः । तद्वान् । छंदसीर इति मतुपो वत्वं । मतुवसो रुरिति मकारस्य रुत्वं ॥ ईद्दशेंद्र तुभ्यं त्वदर्थं विप्रा मेधाविनो ब्रह्मण्या ब्रह्माणि स्तोत्राणि हविर्लक्षणान्यन्नानि वा ॥ सुपां सुलुगिति सुपो याजादेशः ॥ जीवसे जीवनार्थमतक्ष्म । अकार्ष्म ॥ तक्षू त्वक्षू तनूकरणे । लङि छांदसः शपो लुक् ॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी ॥

अभि कण्वा अनूषतापो न प्रवता यतीः । इंद्रं वनन्वती मतिः ॥ ३४ ॥

अभि । कण्वाः । अनूषत । आपः । न । प्रऽवता । यतीः । इंद्रं । वनन्ऽवती । मतिः ॥ ३४ ॥

कण्वाः कण्वगोत्रा ऋषयोऽभ्यनूषत । इंद्रमभिष्टुवंति ॥ नू स्तुतौ । कुटादिः ॥ प्रवता प्रवणेन मार्गेण यतीर्गच्छंत्य आपो न आप इव मतिर्मननीया कण्वैः क्रियमाणा स्तुतिः स्तुत्यमिंद्रं वनन्वती स्वयमेव संभजनवती भवति ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

इंद्रमुक्थानि वावृधुः समुद्रमिव सिंधवः । अनुत्तमन्युमजरं ॥ ३५ ॥

इंद्रं । उक्थानि । ववृधुः । समुद्रंऽइव । सिंधवः । अनुत्तऽमन्युं । अजरं ॥ ३५ ॥

उक्थानि शस्त्राण्यस्माभिः शस्यमानानीद्रं ववृधुः । वर्धयंति । सिंधवः स्यंदनशीला नद्यः समुद्रमिव समुद्रं जलधिं यथा वर्धयंति तद्वत् । कीदृशमिंद्रं । अनुत्तमन्युं । अनुत्तोऽप्रेरितः परैरनभिभूतो मन्युः क्रोधो यस्य तादृशं ॥ नुदविदोन्दत्रेत्यादिना । पा० ८. २. ५६. । विकल्पितत्वान्निष्ठानत्वाभावः ॥ अजरं जरारहितं ॥ बहुव्रीहौ नञो जरमरमित्रमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

आ नो याहि परावतो हरिभ्यां हर्यताभ्यां । इममिंद्र सुतं पिब ॥ ३६ ॥

आ । नः । याहि । पराऽवतः । हरिऽभ्यां । हर्यताभ्यां । इमं । इंद्र । सुतं । पिब ॥ ३६ ॥

हे इंद्र परावतः परागतात् दूरे वर्तमानात् द्युलोकाद्धर्यताभ्यां कांताभ्यां हरिभ्यामश्वाभ्यां नोऽस्मानायाहि । आगच्छ । आगत्य चेममस्मदीयं सुतमभिषुतं सोमं पिब ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशी ॥

त्वामिदृत्रहंतम जनासो वृक्तबर्हिषः । हवंते वाजसातये ॥३७॥

त्वां । इत् । वृत्रहन्ऽतम । जनासः । वृक्तऽबर्हिषः । हवंते । वाजऽसातये ॥३७॥

हे वृत्रहंतम अतिशयेन वृत्राणामावृण्वतां शत्रूणां हंतस्त्वामित्त्वामेव वृक्तबर्हिषः । वृक्तं यागार्थं छिन्नं बर्हिर्येषां तथाविधोक्ताः प्रवृत्तयज्ञा जनासो जना ऋत्विग्लक्षणा ह्वयंते । आह्वयंति ॥ ह्वेञः शपि बहुलं छंदसीति संप्रसारणं ॥ किमर्थं । वाजसातये वाजस्यान्नस्य बलस्य वा सातये लाभाय । यद्वा संग्रामनामैतत् । वाजस्य सातिर्यस्मिन् संग्रामे तत्र साहाय्याय त्वामाह्वयंतीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टात्रिंशी ॥

अनु त्वा रोदसी उभे चक्रं न वर्त्येतशं । अनु सुवानास इंदवः ॥३८॥

अनु । त्वा । रोदसी इति । उभे इति । चक्रं । न । वर्ति । एतशं । अनु । सुवानासः । इंदवः ॥३८॥

हे इंद्र त्वा त्वामुभे रोदसी द्यावापृथिव्यावनुवर्तेते । त्वदधीने भवत इत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । चक्रं न । यथा रथचक्रमेतशं । अश्वनामैतत् । पुरो गच्छंतमश्वमनुवर्ति अनुवर्तते तद्वत् । अपि च सुवानास ऋत्विग्भिरभिषूयमाणा इंदवः सोमाश्च त्वामनुवर्तंते ॥

॥ अथैकोनचत्वारिंशी ॥

मंदस्वा सु स्वर्णर उतेंद्र शर्यणावति । मत्स्वा विवस्वतो मती ॥३९॥

मंदस्व । सु । स्वःऽनरे । उत । इंद्र । शर्यणाऽवति । मत्स्व । विवस्वतः । मती ॥३९॥

उतापि च हे इंद्र शर्यणावति । शर्यणा नाम कुरुक्षेत्रवर्तिनो देशाः । तेषामदूरभवं सरः शर्यणावत् ॥ मध्वादिभ्यश्चेति स्वार्थिको मतुप् । मतौ बह्वच इति दीर्घः । संज्ञायामिति वत्वं ॥ तस्मिन् सरसि विद्यमाने स्वर्णरे सर्वैर्ऋत्विग्भिर्नेतव्ये यज्ञे सु सुष्ठु मंदस्व । माद्य । तृप्तो भव । अपि च विवस्वतः परिचरणवतो यजमानस्य मती मत्या च मत्स्व । मदं प्राप्नुहि ॥ मतिशब्दात्तृतीयायाः सुपां सुलुगिति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥

॥ अथ चत्वारिंशी ॥

वावृधान उप द्यवि वृषा वज्र्यरोरवीत् । वृत्रहा सोमपातमः ॥४०॥

ववृधानः । उप । द्यवि । वृषा । वज्री । अरोरवीत् । वृत्रऽहा । सोमऽपातमः ॥४०॥

वावृधानो वृद्धो वज्री वज्रवान् अत एव वृत्रहा वृत्रस्य मेघस्यासुरस्य वा हंता सोमपातमोऽतिशयेन सोमस्य पातेंद्रो वृषोदकानां वर्षिता द्यवि द्युलोकेऽंतरिक्ष उप समीपे यथास्माभिः श्रूयते तथारोरवीत्। भृशं स्तनयित्नुलक्षणं शब्दमकरोत्। मेघेन वज्रहस्तेनेदृशं शब्दमचीकरदित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे षोडशो वर्गः ॥

॥ अथैकचत्वारिंशी ॥

ऋषिर्हि पूर्वजा अस्येक ईशान ओजसा। इंद्र चोष्कूयसे वसु ॥४१॥

ऋषिः। हि। पूर्वऽजाः। असि। एकः। ईशानः। ओजसा। इंद्र। चोष्कूयसे। वसु ॥४१॥

हे इंद्र पूर्वजाः सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं जात उत्पन्नः। यद्वा यज्ञेषु प्रथममेव प्रादुर्भूतस्त्वमृषिर्हि द्रष्टा सर्वज्ञः खल्वसि। भवसि। अपि च सर्वेषु देवेषु मध्य एको मुख्य ओजसा बलेनेशान ईश्वरो भवसि। यद्वैकोऽसहाय एव सन् ओजसात्मीयेनैव बलेनेशानः सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि। स त्वं वसु धनं चोष्कूयसे। पुनः पुनः स्तोतृभ्यो ददासि ॥ स्कुञ् आप्रवण इह दानार्थः ॥ तथा चोक्तं। चोष्कूयमाण इंद्र भूरि वामं ददद्विंद्र बहु वननीयं। नि॰ ६. २२.। इति ॥

॥ अथ द्विचत्वारिंशी ॥

अस्माकं त्वा सुताँ उप वीतपृष्ठा अभि प्रयः। शतं वहंतु हरयः ॥४२॥

अस्माकं। त्वा। सुतान्। उप। वीतऽपृष्ठाः। अभि। प्रयः। शतं। वहंतु। हरयः ॥४२॥

हे इंद्र अस्माकमस्मदीयान् सोमानुपलक्ष्य प्रयः। अन्ननामैतत्। धानाकरंभादिहविर्लक्षणमन्नं चाभिलक्ष्य वीतपृष्ठाः प्रशस्तोपरिभागाः शतं शतसंख्याका हरयोऽश्वास्त्वां वहंतु। प्रापयंतु ॥

॥ अथ त्रिचत्वारिंशी ॥

इमां सु पूर्व्यां धियं मधोर्घृतस्य पिप्युषीं। कण्वा उक्थेन वावृधुः ॥४३॥

इमां। सु। पूर्व्यां। धियं। मधोः। घृतस्य। पिप्युषीं। कण्वाः। उक्थेन। ववृधुः ॥४३॥

इमामिदानीं क्रियमाणां सु सुष्ठु पूर्व्यां पूर्वैः पित्रादिभिः कृतां मधोर्मधुरस्य घृतस्य क्षरणशीलस्योदकस्य पिप्युषीं वर्धयित्रीं। यद्वा मधुरेण घृतेनाज्येन प्रवृद्धां धियं यागक्रियां कण्वाः कण्वगोत्रा ऋषय उक्थेन शस्त्रेण वावृधुः। इंद्रार्थं वर्धयंति। उक्थैर्हि यागो वर्धते। अत्यग्निष्टोमादिषूत्तरासु संस्थासु शस्त्रवृद्धेर्दृष्टत्वात्।

यद्वा पूर्व्या चिरंतनीमिमामिंद्रस्य धियमनुग्रहबुद्धिं क्षरणशीलेन मधुरेण सोमेन पिप्युषी वर्धनीयामुक्थेन स्तोत्रेण वावृधुः। वर्धयंति ॥

॥ अथ चतुश्चत्वारिंशी ॥

इंद्रमिद्विमहीनां मेधे वृणीत मर्त्यः। इंद्रं सनिष्युरूतये ॥४४॥

इंद्रं। इत्। विऽमहीनां। मेधे। वृणीत। मर्त्यः। इंद्रं। सनिष्युः। ऊतये ॥४४॥

विमहीनां विशेषेण महतां देवानां मध्य इंद्रमिदिंद्रमेव मेधे यज्ञे मर्त्यो मनुष्यो होता वृणीत। स्तुतिभिः संभजते। तथा सनिष्युर्धनकामश्च स्तोतोतये रक्षणायेंद्रमेव वृणीते। स्तुत्या संभजते ॥

॥ अथ पंचचत्वारिंशी ॥

अर्वांचं त्वा पुरुष्टुत प्रियमेधस्तुता हरी। सोमपेयाय वक्षतः ॥४५॥

अर्वांचं। त्वा। पुरुऽस्तुत। प्रियमेधऽस्तुता। हरी इति। सोमऽपेयाय। वक्षतः ॥४५॥

हे पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेंद्र प्रियमेधस्तुता प्रियमेधैः प्रिययज्ञैर्ऋषिभिः स्तुतौ ॥ तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। सुपां सुलुगित्याकारः ॥ ईदृशौ हरी अश्वौ सोमपेयाय सोमपानार्थं त्वामर्वांचमस्मदभिमुखं वक्षतः। वहतां ॥

॥ अथ षट्चत्वारिंशी ॥

शतमहं तिरिंदिरे सहस्रं पर्शावा ददे। राधांसि याद्वानां ॥४६॥

शतं। अहं। तिरिंदिरे। सहस्रं। पर्शौ। आ। ददे। राधांसि। याद्वानां ॥४६॥

इदमादिकेन तृचेन तिरिंदिरस्य राज्ञो दानं स्तूयते। पर्शौ परशुनाम्नः पुत्रे ॥ उपचाराज्जन्ये जनकशब्दः ॥ तिरिंदिर एतत्संज्ञे राजनि याद्वानां। यदुरिति मनुष्यनाम। यदव एव याद्वाः ॥ स्वार्थिकस्तद्धितः ॥ तेषां मध्येऽहं शतं शतसंख्याकानि सहस्रं सहस्रसंख्याकानि च राधांसि धनान्याददे। स्वीकरोमि। यद्वा याद्वानां यदुकुलजानामन्येषां राज्ञां स्वभूतानि राधांसि बलादपहृतानि तिरिंदिरे वर्तमानान्यहं प्राप्नोमि ॥

॥ अथ सप्तचत्वारिंशी ॥

त्रीणि शतान्यर्वतां सहस्रा दश गोनां। ददुष्पज्राय साम्ने ॥४७॥

त्रीणि। शतानि। अर्वतां। सहस्रा। दश। गोनां। ददुः। पज्राय। साम्ने ॥४७॥

पूर्वस्यामृचि स्वसंप्रदानकं दानमुक्तं । अधुनान्येभ्योऽप्यृषिभ्यस्तिरिंदिरो बहु दानं दत्तवानित्याह । अर्वतां गंतॄणामश्वानां त्रीणि शतानि गोनां गवां दश दशगुणितानि सहस्रा सहस्राणि च पज्राय स्तुतीनां प्रार्जकाय साम्न एतत्संज्ञाय ऋषये । यद्वा साम्ने । साम स्तोत्रं । तद्वते पज्राय पज्रकुलजाताय कक्षीवते ददुः । तिरिंदिराख्या राजानो दत्तवंतः ॥

॥ अथाष्टाचत्वारिंशी ॥

उदा॑नट्ककु॒हो दिव॒मुष्ट्रा॑न् चतु॒र्युजो॒ दद॑त् । श्रव॑सा॒ याद्वं॒ जनं॑ ॥४८॥

उत् । आ॒न॒ट् । क॒कु॒हः । दिवं॑ । उष्ट्रा॑न् । च॒तुः॒ऽयुजः॑ । दद॑त् । श्रव॑सा । याद्वं॑ । जनं॑ ॥४८॥

अयं राजा ककुह उच्छ्रितः सन् श्रवसा कीर्त्या दिवं स्वर्गमुदानट् । उत्कृष्टतरं व्याप्नोत् । किं कुर्वन् । चतुर्युजश्चतुर्भिः स्वर्णभारैर्युक्तानुष्ट्रान् ददत् प्रयच्छन् । तथा याद्वं जनं च दासत्वेन प्रयच्छन् ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे सप्तदशो वर्गः ॥

प्र यद्व इति षट्त्रिंशदृचं द्वितीयं सूक्तं कण्वगोत्रस्य पुनर्वत्सस्यार्षं मारुतं गायत्रं । तथा चानुक्रांतं । प्र यद्वः षट्त्रिंशत्पुनर्वत्सो मारुतमिति ॥ व्यूळ्हे दशरात्रे प्रथमे छंदोम आग्निमारुतशस्त्र इदं सूक्तं मारुतनिविद्धानं । सूचितं च । प्र यद्वस्त्रिष्टुभं दूतं व इत्याग्निमारुतं । आ० ८. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र यद्व॑स्त्रि॒ष्टुभ॒मिषं॒ मरु॑तो॒ विप्रो॒ अक्ष॑रत् । वि पर्व॑तेषु राजथ ॥१॥

प्र । यत् । वः॒ । त्रि॒ऽस्तुभ॑ । इषं॑ । मरु॑तः । विप्रः॑ । अक्ष॑रत् । वि । पर्व॑तेषु । रा॒ज॒थ॒ ॥१॥

हे मरुतो मितराविणो मितरोचिनो वा एतत्संज्ञा माध्यमका देवगणाः ॥ पादादित्वादपादादाविति पर्युदासादाष्टमिकनिघाताभावे षाष्ठिकमामंत्रिताद्युदात्तत्वं ॥ वो युष्मभ्यं विप्रो मेधावी स्तोता त्रिष्टुभं त्रिषु सवनेषु प्रशस्यां त्रिभिर्देवैः स्तुतां वा । यद्वा त्रिष्टुप्छंदसा संबद्धां माध्यंदिनसवनिकीमिषं सोमलक्षणमन्नं यद्यदा प्राक्षरत् प्रासिंचत् अग्नौ प्राक्षिपत् । यद्वा त्रिष्टुभं त्रिष्टुप्छंदस्कं स्तोत्रमिषं सोमं चेति योज्यं । तदानीं यूयं पर्वतेषु पर्ववत्सु शिलोच्चयेषु वि राजथ । तेन सोमेन लब्धबलाः संतो विशेषेण दीप्ता भवथ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदंग तविषीयवो यामं शुभ्रा अचिध्वं । नि पर्वता अहासत ॥२॥

यत् । अंग । तविषीऽयवः । यामं । शुभ्राः । अचिध्वं । नि । पर्वताः । अहासत ॥२॥

हे तविषीयवः । तविषीति बलनाम । तां कामयमानाः । यद्वा बलयुक्ता हे शुभ्राः शोभमाना अंग हे मरुतो यामं । याति गच्छतीति यामो रथः । तं यद्यदाचिध्वं समचिनुध्वं अश्वादिभिः साधनैः संचितं संश्लिष्टं कुरुथ गमनार्थं तदानीं पर्वता गिरयोऽपि न्यहासत । नितरां गच्छंति । युष्मद्रथवेगाद्भीताः संतः स्वस्थानात्प्रचलंति ॥ ओहाङ् गतौ । छांदसो लुङ् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उदीरयंत वायुभिर्वाश्रासः पृश्निमातरः । धुक्षंत पिप्युषीमिषं ॥३॥

उत् । ईरयंत । वायुऽभिः । वाश्रासः । पृश्निऽमातरः । धुक्षंत । पिप्युषीं । इषं ॥३॥

वाश्रासो वाशनशीलाः शब्दकारिणः पृश्निमातरः । पृश्निर्माध्यमिका वाक् । सा माता जननी येषां ते तथोक्ताः ॥ ऋतश्छंदसीति कपः प्रतिषेधः ॥ ईदृशा मरुतो वायुभिः । वांति गच्छंतीति वायवः पृषत्यः । पृषतीभिर्वाहनभूताभिः स्वावयवभूतैर्वायुभिरेव वोदीरयंत । उद्गमयंति मेघादिकं । तथा पिप्युषीं वर्धयित्रीमिषमन्नं च स्तोतृभ्यो धुक्षंत । दुहंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वपंति मरुतो मिहं प्र वेपयंति पर्वतान् । यद्यामं यांति वायुभिः ॥४॥

वपंति । मरुतः । मिहं । प्र । वेपयंति । पर्वतान् । यत् । यामं । यांति । वायुऽभिः ॥४॥

मरुत एतत्संज्ञा देवा मिहं वृष्टिं वपंति । विकिरंति । विक्षिपंति । तथा पर्वतान् गिरीन् प्रवेपयंति । प्रकंपयंति । अयमर्थः कदेति चेत् । यद्यदा वायुभिः सार्द्धं यामं रथं गमनं वा यांति प्राप्नुवंति तदानीमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नि यद्यामाय वो गिरिर्नि सिंधवो विधर्मणे । महे शुष्माय येमिरे ॥५॥

नि । यत् । यामाय । वः । गिरिः । नि । सिंधवः । विऽधर्मणे । महे । शुष्माय । येमिरे ॥५॥

हे मरुतो वो युष्माकं यामाय रथाय गमनाय वा गिरिः ॥ सुपां सुलुगिति

जसः सुः ॥ गिरयः पर्वता यद्यदा नियेमिरे स्वयमेव नियम्यंते । तथा सिंधवः स्यंदनशीलाः समुद्रा नद्यो वा विधर्मणे विधरणाय महे महते शुष्माय शोषकाय युष्मदीयाय बलाय नियेमिरे स्वयमेव नियम्यंते । गिरयो नद्यश्च युष्मद्यामाद्ब-लाच्च भीत्यैकचैकस्थाने नियता वर्तंत इत्यर्थः । तदानीं वपंति मरुतो मिहमिति शेषः ॥ यमेः कर्मकर्तरि लिट् । यद्वृत्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युष्माँ उ नक्तमूतये युष्मान्दिवा हवामहे । युष्मान्प्रयत्यध्वरे ॥६॥

युष्मान् । ऊं इति । नक्तं । ऊतये । युष्मान् । दिवा । हवामहे । युष्मान् । प्रऽयति । अध्वरे ॥६॥

हे मरुतो युष्माँ उ युष्मानेव नक्तं रात्रावूतये रक्षणार्थं हवामहे । दिवाह्नि च युष्मानेवाह्वयामहे । अध्वरे । ध्वरो नास्त्यस्मिन्नित्यध्वरो यागः ॥ नञ्सुभ्या-मित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । यागे प्रयति प्रगच्छति प्रवर्तमाने सति रक्षणार्थं युष्मा-नेवाह्वयामहे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उदु त्ये अरुणप्सवश्चित्रा यामेभिरीरते । वाश्रा अधि ष्णुना दिवः ॥७॥

उत् । ऊं इति । त्ये । अरुणऽप्सवः । चित्राः । यामेभिः । ईरते । वाश्राः । अधि । स्नुना । दिवः ॥७॥

त्ये ते पूर्वोक्तगुणा अरुणप्सवोऽरुणवर्णरूपाश्चित्राश्चायनीया आश्चर्यभूता वा वाश्राः शब्दकारिण एवंभूता मरुतो यामेभिर्यामैर्यानैर्दिवोऽधि द्युलोकस्योपरि स्नुना सानुना समुच्छ्रितप्रदेशेनोदीरते । उद्गच्छंति । उ इति पूरणः ॥ पदादिषु मांस्पृत्स्नूनामुपसंख्यानमिति सानुशब्दस्य स्नुभावः ॥

कारीर्यां सौर्यस्य हविषः सृजंति रश्मिमित्येषानुवाक्या । सूत्र्यते हि । सृजंति रश्मिमोजसा वहिष्ठेभिर्विहरन्यासि तंतुं । आ॰ २. १३. । इति ॥

॥ सैषाष्टमी ॥

सृजंति रश्मिमोजसा पंथां सूर्याय यातवे । ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥८॥

सृजंति । रश्मिं । ओजसा । पंथां । सूर्याय । यातवे । ते । भानुऽभिः । वि । तस्थिरे ॥८॥

तच्छन्दश्रुतेर्यच्छन्दाध्याहारः । ये मरुतः सूर्याय सूर्यस्य ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी वक्तव्येति चतुर्थी ॥ यातवे गंतुं रश्मिं व्याप्तं ॥ अशे रश चेत्यश्नोतेरौणादिको मिप्रत्ययो रशादेशश्च ॥ यद्वा रश्मिभिस्तेजोभिर्युक्तं पंथां पंथानमोजसा बलेन सृजंति उत्पादयंति । वृक्षादिभिरावृतं सूर्यपथमावरकस्य वृक्षादेरपनयनेन जनयंतीत्यर्थः । ते मरुतो भानुभिस्तेजोभिर्वितस्थिरे । कृत्स्नं जगद्व्याप्यावतिष्ठंते ॥

॥ अथ नवमी ॥

इमां मे मरुतो गिरमिमं स्तोममृभुक्षणः । इमं मे वनता हवं ॥९॥

इमां । मे । मरुतः । गिरं । इमं । स्तोमं । ऋभुक्षणः । इमं । मे । वनत । हवं ॥९॥

हे मरुत इमां पुरो वर्तिनीं मे मम गिरं शस्त्ररूपां वाचं वनत । संभजत । हे ऋभुक्षणः । महन्नामैतत् । महांतः ॥ जसीतोऽत्सर्वनामस्थान इत्यकारः । वा षपूर्वस्य निगम इति दीर्घाभावः ॥ ते यूयमिमं स्तोमं स्तोत्रं प्रगीतमंत्रसाध्यं । मे ममेमं पुरो वर्तिनं हवमाह्वानरूपं च याजुषं मंत्रं वनत । संभजत । सेवध्वं ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्रीणि सरांसि पृश्नयो दुदुह्रे वज्रिणे मधु । उत्सं कवंधमुद्रिणं ॥१०॥

त्रीणि । सरांसि । पृश्नयः । दुदुह्रे । वज्रिणे । मधु । उत्सं । कवंधं । उद्रिणं ॥१०॥

पृश्नयो मरुन्मातृभूता गावो वज्रिणे वज्रवत इंद्राय ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ इंद्रार्थं मधु मधुरं क्षीरादिकमाश्रयणद्रव्यं त्रीणि सरांसि सर इव सोमैः पूरितानि त्रीणि सवनानि त्रिष्वपि सवनेषु श्रयणार्थं दुदुह्रे । दुदुहिरे । यद्वा मधु मधुरं सोमं वज्रिणे वज्रयुक्ताय मरुद्गणाय त्रीणि सरांसि द्रोणकलशाधवनीयपूतभृल्लक्षणानि प्रति पृश्नयो माध्यमिका वाचो दुदुह्रे । वृष्टिद्वारा दुहंति । यद्वा पृश्नय इति मातृवाचिना शब्देन पुत्रा उच्यंते । पृश्निमातरो मरुत इंद्रार्थं त्रीणि सरांसि द्रोणकलशादीनि मधु मधुना सोमेन पूरयितुमुत्समुत्स्रवणशीलं कवंधमुदकमुद्रिणमुदकवंतं मेघं दुदुह्रे । दुहते ॥ दुहेश्छांदसो लिट् । इरयो रे इति रेभावः । पादादित्वादनिघातः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

मरुतो यद्ध वो दिवः सुम्नायंतो हवामहे । आ तू न उप गंतन ॥११॥

मरुतः । यत् । ह । वः । दिवः । सुम्नऽयंतः । हवामहे । आ । तु । नः । उप । गंतन ॥११॥

हे मरुतो यद्व यदा खलु वो युष्मान् सुम्नायंतः सुम्नं सुखमात्मन इच्छंतो वयं दिवो द्युलोकाद्धवामहे स्तुतिभिराह्वयामहे आ तु अनंतरमेव शीघ्रं नोऽस्मानुपगंतन । उपगच्छत ॥ गमेर्लोटि तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानवो रुद्रा ऋभुक्षणो दमे । उत प्रचेतसो मदे ॥१२॥

यूयं । हि । स्थ । सुऽदानवः । रुद्राः । ऋभुक्षणः । दमे । उत । प्रऽचेतसः । मदे ॥१२॥

उतापि च हे सुदानवः शोभनदाना हे रुद्रा रुद्रपुत्राः ॥ पादादित्वादामंत्रितनिघाताभावः ॥ हे ऋभुक्षणो महांत उरुतेजस्का वा । ईदृशा हे मरुतो यूयं हि खलु दमे यज्ञगृहे मदे मदकरे सोमे पीते सति प्रचेतसः स्थ । प्रकृष्टज्ञाना भवथ ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

आ नो रयिं मदच्युतं पुरुक्षुं विश्वधायसं । इयर्ता मरुतो दिवः ॥१३॥

आ । नः । रयिं । मदऽच्युतं । पुरुऽक्षुं । विश्वऽधायसं । इयर्त । मरुतः । दिवः ॥१३॥

हे मरुतो नोऽस्माकं रयिं धनं दिवो द्युलोकादेयर्त । आगमयत ॥ ऋ गतावित्यस्मादंतर्भावितण्यर्थाज्जुहोत्यादिकाल्लोटि तस्य तप्तनप्तनेति तबादेशः । अनुदात्ते चेत्यभ्यस्ताद्युदात्तत्वं ॥ कीदृशं रयिं । मदच्युतं मदं स्रवंतं । यद्वा शत्रवस्य मदस्य च्यावयितारं पुरुक्षुं बहुनिवासं बहुभिः स्तूयमानं वा विश्वधायसं विश्वेषां सर्वेषामस्मदीयानां धारणाय पोषणाय पर्याप्तं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अधीव यद्गिरीणां यामं शुभ्रा अचिध्वं । सुवानैर्मंदध्व इंदुभिः ॥१४॥

अधिऽइव । यत् । गिरीणां । यामं । शुभ्राः । अचिध्वं । सुवानैः । मंदध्वे । इंदुऽभिः ॥१४॥

हे शुभ्राः शोभमाना मरुतो गिरीणां पर्वतानामधीवोपरीव यद्यदा यामं युष्मदीयं रथमचिध्वं गमनसाधनैरश्वादिभिरुपचितं कुरुथ तदानीं सुवानैरभिषूयमाणैरिंदुभिः सोमैर्मंदध्वे । मादयध्वे ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

एतावतश्चिदेषां सुम्नं भिक्षेत मर्त्यः । अदाभ्यस्य मन्मभिः ॥१५॥

एतावतः । चित् । एषां । सुम्नं । भिक्षेत । मर्त्यः । अदाभ्यस्य । मन्मऽभिः ॥१५॥

मर्त्यो मनुष्यः स्तोता मन्मभिः स्तोत्रैः सुम्नं सुखं धनं वैषां मरुतां स्वभूतं भिक्षेत। याचेत। इदानीं गणाभिप्रायेणैकवदाह। एतावतश्चित् यत्परिमाणस्य चादाभ्यस्य केनापि हिंसितुमशक्यस्य मरुद्गणस्य सुम्नं भिक्षेत॥ एतच्छब्दात् यत्तदेतेभ्य इति परिमाणेऽर्थे वतुप्। आ सर्वनाम्न इत्यात्वं॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे विंशो वर्गः॥

॥ अथ षोडशी ॥

ये द्र॒प्सा इ॑व॒ रोद॑सी॒ धम॒न्त्यनु॑ वृ॒ष्टिभिः॑। उत्सं॑ दु॒हन्तो॒ अक्षि॑तं॥१६॥

ये। द्र॒प्साःऽइ॑व। रोद॑सी॒ इति॑। धम॑न्ति। अनु॑। वृ॒ष्टिऽभिः॑। उत्सं॑। दु॒हन्तः॑। अक्षि॑तं॥१६॥

ये मरुतो द्रप्सा इवोदबिंदव इव रोदसी द्यावापृथिव्यौ वृष्टिभिर्वर्षणैरनुधमंति अनुगच्छंति साकल्येन व्याप्नुवंति। यद्वानुध्माते उच्छ्वसितावयवे कुर्वंति। किं कुर्वंतः। अक्षितमक्षीणमुदकमुत्सं मेघं दुहंतः पूरयंतो मेघादवाङ्मुखं पातयंतः॥ दुहेर्लक्षणहेत्वोः। पा॰ ३. २. १२६.। इति हेतौ शतृप्रत्ययः॥ यत एवं दुहंति ततो रोदसी अनुधमंतीत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उदु॑ स्वा॒नेभि॑रीरत॒ उद्रथै॑रु॒दु वा॒युभिः॑। उत्स्तोमैः॑ पृश्नि॑मातरः॥१७॥

उत्। ऊं॒ इति॑। स्वा॒नेभिः॑। ई॒र॒ते॒। उत्। रथैः॑। उत्। ऊं॒ इति॑। वा॒युऽभिः॑। उत्। स्तोमैः॑। पृश्नि॑ऽमातरः॥१७॥

स्वानेभिः स्वानैः शब्दैर्मरुत उदीरते। उद्गच्छंति॥ स्वन शब्दे। स्वनहसोर्वा। पा॰ ३. ३. ६२.। इत्यपो विकल्पितत्वात्पक्षे घञ्। कर्षात्वत इत्यंतोदात्तत्वं। बहुलं छंदसीति भिस ऐसभावः। उ इति पूरणः। तथा रथै रथप्रमुखैर्वाहनैश्चोदीरते। पृश्निमातरः ---॥

॥ अथाष्टादशी ॥

येना॑व तु॒र्वशं॒ यदुं॒ येन॒ कण्वं॑ धन॒स्पृतं॑। रा॒ये सु तस्य॑ धीमहि॥१८॥

येन॑। आ॒व। तु॒र्वशं॑। यदुं॑। येन॑। कण्वं॑। ध॒न॒ऽस्पृतं॑। रा॒ये। सु। तस्य॑। धी॒म॒हि॒॥१८॥

येनात्मीयेन रक्षणेन तुर्वशमेतत्संज्ञं यदुमेतत्संज्ञं च राजर्षिमाव यूयं रक्षितवंतः स्थ॥ अवतेर्लिटि मध्यमबहुवचने रूपमेतत्॥ येन च धनस्पृतं धनकामं

कण्वमृषिं रक्षितवंतः स्थ तस्य युष्मदीयं रक्षणं राये धनार्थं सु धीमहि । शोभनं ध्यायाम ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

इमा उ वः सुदानवो घृतं न पिप्युषीरिषः । वर्धान्काण्वस्य मन्मभिः ॥१९॥

इमाः । ऊं इति । वः । सुऽदानवः । घृतं । न । पिप्युषीः । इषः । वर्धान् । काण्वस्य । मन्मऽभिः ॥१९॥

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतो घृतं न घृतमिव पिप्युषीर्वर्धयित्र्यः शरीरपुष्टिहेतुभूता इमा इदानीं प्रदीयमाना इषोऽन्नानि सोमलक्षणानि काण्वस्य कण्वगोत्रस्य मम संबंधिभिर्मन्मभिः स्तोत्रैः सार्द्धं वो युष्मान् वर्धान् वर्धयंतु ॥ वृधेर्ण्यंताल्लेटि रूपमेतत् । उ इति पूरणः ॥

॥ अथ विंशी ॥

क्व नूनं सुदानवो मदथा वृक्तबर्हिषः । ब्रह्मा को वः सपर्यति ॥२०॥

क्व । नूनं । सुऽदानवः । मदथ । वृक्तऽबर्हिषः । ब्रह्मा । कः । वः । सपर्यति ॥२०॥

मरुदागमनस्य विलंबमसहमान ऋषिरनया वितर्कयति । सुदानवः शोभनदाना हे वृक्तबर्हिषः । वृक्तं वृक्णं छिन्नं बर्हिर्येषां यागाय । यद्वा बर्हिरिति यज्ञनाम । वृक्तः प्रवृक्तो यज्ञो येषां ते तथोक्ताः । हे ईदृशा मरुतः क्व कुत्र देशे नूनमिदानीं मदथ । माद्यथ ॥ मदी हर्षे । व्यत्ययेन शप् ॥ कश्च ब्रह्मा ब्राह्मणः स्तोता वो युष्मान् सपर्यति । परिचरति । किंकारणं बहुशः स्तुतैरपि भवद्भिरिदानीं नागम्यत इति न जानीमः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

नहि ष्म यद्ध वः पुरा स्तोमेभिर्वृक्तबर्हिषः । शर्धाँ ऋतस्य जिन्वथ ॥२१॥

नहि । स्म । यत् । ह । वः । पुरा । स्तोमेभिः । वृक्तऽबर्हिषः । शर्धान् । ऋतस्य । जिन्वथ ॥२१॥

पूर्वया वितर्क्येदानीं निश्चिनोति । हे वृक्तबर्हिषः प्रवृक्तयज्ञका मरुतो नहि ष्म तन्न खलु संभवति । वो यूयं पुरास्मत्तः पूर्वमेव कृतैः स्तोमैरन्यदीयैः स्तोत्रैर्ऋतस्योदकस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा संबंधिनः शर्धानात्मीयानि बलानि जिन्वथ

प्रीणयथेति यद्ध यत्खलु तन्न संभवत्येव। अतः शीघ्रमागच्छतेत्यर्थः। यद्वा वृक्तबर्हिष इत्यृत्विङ्नाम। हे ऋत्विजो वो युष्माकं संबंधिभिः स्तोमेभिः स्तोत्रैर्ऋतस्य यज्ञस्य संबंधिनो यागार्हान् शर्धान् मारुतानि बलानि पुरान्येभ्यः स्तोतृभ्यः पूर्वं यद्यस्मात्कारणात् जिन्वथ यूयं प्रीणयथ ॥ जिविः प्रीणनार्थः ॥ तस्मादन्यदीयैः स्तोत्रैर्नहि ष्म न खलु ते मरुतो वशीभवंतीत्यर्थः ॥

प्रवर्ग्ये महावीरे पयसोरासिक्तयोः सतोः समु त्ये महतीरप इत्येषानुवक्तव्या। सूत्र्यते हि। आसिक्तयोः समु त्ये महतीरप इति महावीरमादायोत्तिष्ठन्त्सु। आ° ४.७.। इति ॥

॥ सैषा द्वाविंशी ॥

समु त्ये महतीरपः सं क्षोणी समु सूर्यं। सं वज्रं पर्वशो दधुः ॥२२॥

सं। ऊं इति। त्ये। महतीः। अपः। सं। क्षोणी इति। सं। ऊं इति। सूर्यं। सं। वज्रं। पर्वऽशः। दधुः ॥२२॥

त्ये ते पूर्वोक्तगुणा मरुतो महतीर्बह्वीरपो वृष्ट्युदकानि समु दधुः। संदधति। ओषध्यादिभिः संयोजयंति। यद्वा घर्मकाले सूर्यरश्मिभिराहृता उपरि सम्यक् धारयंति ॥ बृहन्महतोरुपसंख्यानमिति महतः परस्य ङीप उदात्तत्वं। ऊडिदमित्यादिनाप्शब्दात्परः शस् उदात्तः॥ तथा क्षोणी क्षोण्यौ द्यावापृथिव्यौ च ते मरुतः संदधुः। यथा स्वे स्वे स्थानेऽवतिष्ठेते तथा धारयंति। सूत्रात्मना वायुना सर्वं जगद्धार्यते। तथा च श्रूयते। वायुर्वै गोतम तत्सूत्रं वायुना वै गौतम सूत्रेणायं च लोकः सर्वाणि च भूतानि संदृब्धानि भवंति। बृहदा° उ° ६.७.२.। इति। तथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं चांतरिक्षे सं दधुः। सम्यग्धारयंति। उशब्दः समुच्चये। ईदृशास्ते मरुतो वज्रमात्मीयमायुधं पर्वशः पर्वणि पर्वणि वृत्रस्य सर्वेष्ववयवसंबंधिषु हननार्थं संदधुः। समयूयुजन् ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

वि वृत्रं पर्वशो ययुर्वि पर्वताँ अराजिनः। चक्राणा वृष्णि पौंस्यं ॥२३॥

वि। वृत्रं। पर्वऽशः। ययुः। वि। पर्वतान्। अराजिनः। चक्राणाः। वृष्णि। पौंस्यं ॥२३॥

अराजिनो राज्ञा केनचित्स्वामिनानधिष्ठिताः। यद्वा राजा स्वाम्यस्य न विद्यत इत्यराजेंद्रः। तद्युक्ता वृष्णि वीर्यवत्पौंस्यं बलं चक्राणाः कुर्वाणा मरुतो

वृत्रमावरकमसुरं मेघं वा पर्वशः पर्वणि पर्वणि भेदेन वि ययुः । विशिष्टं वधमगमयन् । तथा पर्वतान् गिरींश्च विशिष्टं वधं प्रापयन् ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अनु त्रितस्य युध्यतः शुष्ममावन्नुत क्रतुं । अन्विंद्रं वृत्रतूर्ये ॥२४॥

अनु । त्रितस्य । युध्यतः । शुष्मं । आवन् । उत । क्रतुं । अनु । इंद्रं । वृत्रऽतूर्ये ॥२४॥

त्रितस्याप्त्यस्यैतत्संज्ञस्य युध्यतः शत्रून् संप्रहरतो राजर्षेः शुष्मं परेषां शोषकं बलं मरुतोऽन्वावन् । साहाय्यार्थमन्वगच्छन् । यद्वानुगुणमरक्षन् । उतापि च क्रतुं तदीयं कर्म चारक्षन् । अपि च वृत्रतूर्ये वृत्रवधार्थे संग्राम इंद्रं चान्वावन् । अरक्षन् ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

विद्युद्धस्ता अभिद्यवः शिप्राः शीर्षन्हिरण्ययीः । शुभ्रा व्यंजत श्रिये ॥२५॥

विद्युत्ऽहस्ताः । अभिऽद्यवः । शिप्राः । शीर्षन् । हिरण्ययीः । शुभ्राः । वि । अंजत । श्रिये ॥२५॥

विद्युद्धस्ता विद्योतमानायुधबाहवोऽभिद्यवोऽभिगतदीप्तयः शुभ्राः शोभमाना मरुतः शीर्षन् शीर्ष्णि शिरस्यात्मीयेषु शिरःसु हिरण्ययीर्हिरण्मयीः स्वर्णमयानि शिप्राः शिरस्त्राणानि श्रिये शोभार्थं व्यंजत । व्यंजयंति । व्यक्तीकुर्वंति । धारयंतीत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

उशना यत्परावत उक्ष्णो रंध्रमयातन । द्यौर्न चक्रदद्भिया ॥२६॥

उशना । यत् । पराऽवतः । उक्ष्णः । रंध्रं । अयातन । द्यौः । न । चक्रदत् । भिया ॥२६॥

हे मरुत उशनाः ॥ व्यत्ययेन प्रथमा ॥ उशनसा काव्येन ऋषिणा स्तूयमाना यूयं ॥ यद्वोशनस्शब्दात्सुपां सुलुगिति जसः सुः ॥ उशनसः स्तोतॄन् कामयमाना यूयमुक्ष्णः सेक्तुः कामानां वर्षितुरात्मीयस्य रथस्य वृष्टिहेतोरंतरिक्षस्य वा रंध्रं मध्यं परावतो दूरदेशाद्यद्यदायातन अगच्छत ॥ यातेर्लेङि मध्यमबहुवचनस्य तप्तनप्तनथनाश्चेति तनादेशः ॥ तदानीं द्यौर्न । अत्र द्युशब्देन तत्रत्यो जनसंघो

लक्ष्यते। द्युलोके वर्तमानो जनसंघ इव पार्थिवमपि सर्वं भूतजातं भिया युष्मद्वेगजनितया भीत्या चक्रदत्। अशब्दयत् अकंपत वा ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

आ नो॑ म॒खस्य॑ दा॒वनेऽश्वै॒र्हिर॑ण्यपाणिभिः। देवा॑स॒ उप॑ गंतन ॥२७॥

आ। नः॒। म॒खस्य॑। दा॒वने॑। अश्वैः॑। हिर॑ण्यपाणिऽभिः। देवा॑सः। उप॑। गंतन॒ ॥२७॥

हे देवासो दानादिगुणयुक्ता मरुतो नोऽस्माकं मखस्य यज्ञस्य दावने दानाय॥ ददातेरौणादिको भावे वनिः॥ हिरण्यपाणिभिः स्वर्णमयपादैः स्वर्णालंकृतैर्हितरमणीयपादैर्वाश्वैरोपगंतन। उपागच्छत। प्राप्नुत॥ गमेर्लोटि छांदसः शपो लुक्। तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः। अत एव ङित्त्वाभावादनुनासिकलोपो न क्रियते॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

यदे॑षां॒ पृष॑ती॒ रथे॒ प्रष्टि॒र्वह॑ति॒ रोहि॑तः। यांति॑ शु॒भ्रा रि॒णन्न॒पः ॥२८॥

यत्। ए॒षां॒। पृष॑तीः। रथे॑। प्रष्टिः॑। वह॑ति। रोहि॑तः। यांति॑। शु॒भ्राः। रि॒णन्। अ॒पः ॥२८॥

एषां मरुतां रथे पृषतीः पृषद्भिः श्वेतविंदुभिर्युक्ता मृग्यो यद्यदा वहंति। यदा च प्रष्टिः प्राशुः शीघ्रगामी। यद्वा प्रमुखे युज्यमानः सन् रोहितः पृषतः पृषद्भिर्युक्तो मृगो वहति तदानीं शुभ्राः शोभमाना मरुतो यांति। गच्छंति। तेषां गमने च सत्यप उदकानि वृष्टिलक्षणानि रिणन्। अरिणन्। अगच्छन्। सर्वत्र प्रवहंति॥ री गतिरेषणयोः। क्र्यादिकः। प्वादीनां ह्रस्वः। छांदसोऽडभावः। समानवाक्ये निघातयुष्मदस्मदादेशा वक्तव्या इति वचनादत्र पूर्वपदस्य वाक्यांतरगतत्वात्तिङ्ङतिङ इति निघाताभावः॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

सु॒षोमे॑ श॒र्य॒णाव॑त्यार्जी॑के प॒स्त्या॑वति। य॒युर्निच॑क्रया॒ नर॑ः ॥२९॥

सु॒ऽसोमे॑। श॒र्य॒णाऽव॑ति। आ॒र्जी॒के॑। प॒स्त्य॑ऽवति। य॒युः। निऽच॑क्रया। नर॑ः ॥२९॥

सुषोमे शोभनसोमयुक्त आर्जीके। ऋजीका नाम देशः। तत्संबंधिनि शर्यणावति कुरुक्षेत्रस्य जघनार्द्धे शर्यणावत्संज्ञे सरसि पस्त्यावति। पस्त्यमिति गृहनाम। यज्ञगृहोपेते सोमपानाय नरो नेतारो मरुतो निचक्रया नीचीनचक्रयावाङ्मुखं प्रवर्तमानया रथकट्या ययुः। यांति। गच्छंति॥ यातेश्छांदसो लिट्॥

यद्वा नरो नेतार ऋत्विज उक्तगुणविशिष्टे शर्यणावति मरुद्यागाय सोममाहर्तुं निचक्रया नीचीनचक्रया शकट्या ययुः। गच्छंति ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

कदा गच्छाथ मरुत इत्था विप्रं हवमानं। मार्डीकेभिर्नाधमानं ॥३०॥

कदा। गच्छाथ। मरुतः। इत्था। विप्रं। हवमानं। मार्डीकेभिः। नाधमानं ॥३०॥

हे मरुत इत्थेत्थमनेन प्रकारेण हवमानमाह्वयंतं स्तुवंतं नाधमानं याचमानं विप्रं मेधाविनं स्तोतारं मां कदा कस्मिन्काले मार्डीकेभिः सुखहेतुभिर्धनैः सार्द्धं गच्छाथ। गच्छथ। विलंबं मा कृषत शीघ्रमागच्छतेति भावः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

कद्ध नूनं कधप्रियो यदिंद्रमजहातन। को वः सखित्व ओहते ॥३१॥

कत्। ह। नूनं। कधऽप्रियः। यत्। इंद्रं। अजहातन। कः। वः। सखिऽत्वे। ओहते ॥३१॥

हे कधप्रियः कथया स्तुत्या प्रीयमाणाः ॥ कथ वाक्यप्रबंधने। अस्माद्भावे चिंतिपूजीत्यादिनाङ्। ततष्टाप्। उत्तरपदे ङ्यापोः संज्ञाच्छंदसोरिति ह्रस्वत्वं। धत्वं छांदसं ॥ ईदृशा हे मरुतो वृत्रेण सह युध्यमानमिंद्रं नूनं सत्यमजहातन पर्यत्यजतेति यदेतत् तत्कद्ध कदा खलु कस्मिन् काले जातं। न कदाचिदपीत्यर्थः। तथा च ब्राह्मणं। मरुतो हैनं नाजहुः प्रहर भगवो जहि वीरयस्व। ऐ॰ ब्रा॰ ३.२०.। इति। वृत्रस्य त्वा श्वसथादीषमाणाः। ऋग्वे॰ ८.८५.७.। इत्यादि च निगमांतरं। यत एवमतः कारणाद्वो युष्माकं सखित्वे ॥ व्यत्ययेन सप्तमी ॥ सखिभावं कः स्तोतौहते। याचते। यद्वा वहते। प्राप्नोति। ईदृशमनपायं युष्मत्सखित्वं दुर्लभमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

सहो षु णो वज्रहस्तैः कण्वासो अग्निं मरुद्भिः। स्तुषे हिरण्यवाशीभिः ॥३२॥

सहो इति। सु। नः। वज्रऽहस्तैः। कण्वासः। अग्निं। मरुत्ऽभिः। स्तुषे। हिरण्यऽवाशीभिः ॥३२॥

वज्रहस्तैर्वज्रबाहुभिर्हिरण्यवाशीभिः। हिरण्मयी वाशी तक्षणसाधनमायुधं येषामस्ति तादृशैः। मरुद्भिः सहो सहैव वर्तमानमग्निं नोऽस्मदीया हे कण्वासः

कण्वाः स्तोतारः कण्वगोत्रा वा ऋषयो यूयं स्तुषे। स्तुध्वं। यद्वा न इति प्रथमार्थे द्वितीया। नो वयं कण्वगोत्राः॥ अस्मदो द्वयोश्च। पा॰ १. २. ५९.। इत्येकस्मिन् बहुवचनं। सविशेषणस्य प्रतिषेधः। पा॰ १. २. ५९. १.। इति तु व्यत्ययेन प्रवर्तते॥ स्तुषे। स्तुवे॥ स्तौतेरुत्तमैकवचने सिब्बहुलमिति सिप्॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

ओ षु वृष्णः प्रयज्यूना नव्यसे सुविताय। ववृत्यां चित्रवाजान् ॥३३॥

ओ इति। सु। वृष्णः। प्रऽयज्यून्। आ। नव्यसे। सुविताय। ववृत्यां। चित्रऽवाजान्॥३३॥

वृष्णो वर्षितॄनभीष्टफलदान् प्रयज्यून् प्रकर्षेण यष्टव्यान् चित्रवाजान् विचित्रगमनान् विचित्रबलान् विचित्रधनान्वा। एवंभूतान्मरुतः सु सुष्ठो आ उ ववृत्यां। आवर्तयामि। अस्मदभिमुखं यथा गच्छंति तथा करोमि। अपि च नव्यसे नवीयसे नवतरायात्यंतं प्रशस्ताय सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय धनाय च तानाववृत्यां। आवर्तयामि॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी ॥

गिरयश्चिन्नि जिहते पर्शानासो मन्यमानाः। पर्वताश्चिन्नि येमिरे ॥३४॥

गिरयः। चित्। नि। जिहते। पर्शानासः। मन्यमानाः। पर्वताः। चित्। नि। येमिरे॥३४॥

मरुत्स्वागच्छत्सु गिरयश्चित् गिरयोऽपि शिलोच्चया अपि पर्शानासः पीड्यमानाः। यद्वा मरुद्भिः स्पृश्यमानाः। अत एव मन्यमाना अभिमन्यमाना बाध्यमानाः संतो नि जिहते। नितरां गच्छंति। मरुद्वेगेन स्थानात् प्रच्यवंते। तथा पर्वताश्चित् पर्ववंतो मेघा अपि तदीयेन गमनेन नियेमिरे। नियम्यंते। यद्वा गिरयः क्षुद्राः शिलोच्चया महांतः पर्वताः॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

आक्ष्णयावानो वहंत्यंतरिक्षेण पततः। धातारः स्तुवते वयः ॥३५॥

आ। अक्ष्णऽयावानः। वहंति। अंतरिक्षेण। पततः। धातारः। स्तुवते। वयः ॥३५॥

अक्ष्णयावानोऽक्ष्णं व्याप्तं गच्छंतः। यद्वाक्ष्णश्चक्षुषोऽपि शीघ्रं यांतीत्यक्ष्णयावानः॥ यातेरातो मनिन्निति वनिप्॥ ईदृशा अश्वा अंतरिक्षेणाकाशमार्गेण पततो गच्छतो मरुत आवहंति। आनयंति। यद्वा पतत इत्यश्वानां विशेषणं।

अंतरिक्षे नभसि पततो गच्छंतः ॥ छांदसो नुमभावः ॥ किं कुर्वंतः । स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते जनाय वयोऽन्नं धातारो विधातारः कुर्वाणाः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

अग्निर्हि जानि पूर्व्यश्छंदो न सूरो अर्चिषा । ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥३६॥

अग्निः । हि । जनि । पूर्व्यः । छंदः । न । सूरः । अर्चिषा । ते । भानुऽभिः । वि । तस्थिरे ॥३६॥

अग्निर्ह्यग्निः खल्वर्चिषा तेजसा पूर्व्यः सर्वेषु देवेषु मुख्यो जानि । अजायत ॥ दीपजनेत्यादिना कर्तरि लुङि च्लेश्चिणादेशः ॥ तत्र दृष्टांतः । छंद उपच्छंदनीयः सूरो न सूर्य इव । तदनंतरं ते पूर्वोक्तगुणा मरुतो भानुभिर्दीप्तिभिर्वितस्थिरे । विविधमवतिष्ठंते । आग्निमारुते ह्यग्निः पूर्वं स्तूयते पश्चान्मरुतः । तदपेक्षया च पूर्वोत्तरयोरर्धर्चयोः क्रमेणाग्निर्मरुतश्च स्तूयंते ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

आ नो विश्वाभिरिति त्रयोविंशत्यृचं तृतीयं सूक्तं सध्वंसाख्यस्य काण्वस्यार्षमानुष्टुभं । एतदादीनि त्रीणि सूक्तान्यश्विदेवत्यानि । तथा चानुक्रांतं । आ नस्त्र्यधिका सध्वंस आश्विनं ह्यानुष्टुभमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावानुष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चैतत्सूक्तं । सूत्र्यते हि । आ नो विश्वाभिस्त्यं चिदत्रिमित्यानुष्टुभं । आ० ४. १५. । इति ॥ अप्तोर्यामे प्रशास्तुरतिरिक्तोक्थेऽप्येतत् । सूचितं च । आ नो विश्वाभिः प्रातर्यावाणा । आ० ९. ११. । इति ॥ चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्र आ नो विश्वाभिरित्याश्विनस्तृचः । सूचितं च । आ नो विश्वाभिरूतिभिस्त्यमु वो अप्रहणं । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नो विश्वाभिरूतिभिरश्विना गच्छतं युवं ।
दस्रा हिरण्यवर्तनी पिबतं सोम्यं मधु ॥१॥

आ । नः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । अश्विना । गच्छतं । युवं ।
दस्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । पिबतं । सोम्यं । मधु ॥१॥

हे अश्विनाश्विनावश्नुवानौ सर्वं जगद्व्याप्नुवंतौ । यद्वाश्वैर्युक्तौ युवं युवां विश्वाभिः सर्वाभिर्व्याप्ताभिर्वोतिभी रक्षाभिर्दातव्याभिः सार्धं नोऽस्मानागच्छतं ।

आगत्य च हे दस्रा दस्रौ दर्शनीयौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ वा हे हिरण्यवर्तनी हिरण्मयरथौ हितरमणीयाचरणौ वा । ईदृशौ हे अश्विनौ सोम्यं सोममयं मधु पिबतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ नूनं यातमश्विना रथेन सूर्यत्वचा ।
भुजी हिरण्यपेशसा कवी गंभीरचेतसा ॥२॥

आ । नूनं । यातं । अश्विना । रथेन । सूर्यऽत्वचा ।
भुजी इति । हिरण्यऽपेशसा । कवी इति । गंभीरऽचेतसा ॥२॥

हे भुजी हविषां भोक्तारौ यद्वा स्तोतृभिरन्नानां भोजयितारौ सर्वस्य जगतः पालकौ वा हे हिरण्यपेशसा हिरण्मयालंकारौ हिरण्मयावयवौ वा हे कवी क्रांतदर्शिनौ स्तोतव्यौ वा हे गंभीरचेतसा प्रशस्तज्ञानौ । ईदृशौ हे अश्विनाश्विनौ सूर्यत्वचा सूर्यवद्भासमानेन रथेन नूनमवश्यमस्मानायातं । आगच्छतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ यातं नहुषस्पर्यांतरिक्षात्सुवृक्तिभिः ।
पिबाथो अश्विना मधु कण्वानां सवने सुतं ॥३॥

आ । यातं । नहुषः । परि । आ । अंतरिक्षात् । सुवृक्तिऽभिः ।
पिबाथः । अश्विना । मधु । कण्वानां । सवने । सुतं ॥३॥

हे अश्विनौ नहुषस्परि । नहुष इति मनुष्यनाम । सामर्थ्याच्चात्र तत्संबद्धो लोको लक्ष्यते । मानुषात्तस्माल्लोकात् ॥ परि पंचम्यर्थानुवादी ॥ सुवृक्तिभिः सुष्टु दोषवर्जिताभिः सुप्रवृत्ताभिर्वा स्तुतिभिर्हेतुभूताभिरायातं । आगच्छतं । तथांतरिक्षादंतरा क्षांतात् मध्यमाल्लोकादप्यागच्छतं । आगत्य च कण्वानां कण्वगोत्राणामस्माकं सवने यज्ञे प्रातःसवनादौ सुतमभिषुतं मधु मधुरं सोमं हे अश्विनौ पिबाथः । पिबतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ नो यातं दिवस्पर्यांतरिक्षादधप्रिया ।
पुत्रः कण्वस्य वामिह सुषाव सोम्यं मधु ॥४॥

आ। नः। यातं। दिवः। परि। आ। अंतरिक्षात्। अधऽप्रिया।

पुत्रः। कण्वस्य। वां। इह। सुसाव। सोम्यं। मधु ॥४॥

हे अश्विनौ दिवस्परि दिवोऽधि द्युलोकान्नोऽस्मानायातं। आगच्छतं ॥ पंचम्याः परावध्यर्थ इति विसर्जनीयस्य सत्वं ॥ हे अधप्रियाधोऽधस्तादस्मिन् लोके विद्यमानेन सोमेन प्रीयमाणौ। यद्वा कधप्रिया ॥ छांदसो वर्णलोपः ॥ कथया स्तुत्या प्रीयमाणौ हे ईदृशावश्विनावंतरिक्षादप्यागच्छतं। इहास्मिन्यज्ञे कण्वस्य ऋषिः पुत्रः सोम्यं सोममयं मधु वां युवाभ्यां युवयोरर्थं सुषाव। अभिषुणोति। अत आयातमित्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नो यातमुपश्रुत्यश्विना सोमपीतये।

स्वाहा स्तोमस्य वर्धना प्र कवी धीतिभिर्नरा ॥५॥

आ। नः। यातं। उपऽश्रुति। अश्विना। सोमऽपीतये।

स्वाहा। स्तोमस्य। वर्धना। प्र। कवी इति। धीतिऽभिः। नरा ॥५॥

हे अश्विनाश्विनौ नोऽस्माकमुपश्रुति। श्रूयत इति श्रुत् स्तुतिः। उपगता श्रुद्यस्मिन् तस्मिन्यज्ञे सोमपीतये सोमपानायायातं। आगच्छतं। हे वर्धना वर्धनौ कवी क्रांतदर्शिनावश्विनौ स्वाहा स्वाहाकृतौ स्वाहाकारेण सम्यगिष्टौ संतौ। यद्वा स्वाहेति वाङ्नाम। स्तुतिरूपया वाचा स्तुतौ वाचा स्तोमस्य स्तोतुः प्रवर्धकौ भवतं। तथा हे नरा नेतारावश्विनौ धीतिभिः कर्मभिर्यष्टुश्च प्रवर्धकौ भवतं। यद्वा स्वाहेत्यादीन्यामंत्रितानि। हे स्वाहा स्वाहाकृतौ स्तोमस्य स्तोत्रस्य स्तोतुर्वा हे प्रवर्धना प्रवर्धयितारौ हे कवी क्रांतदर्शिनौ धीतिभिर्बुद्धिभिरात्मीयैः कर्मभिर्वा हे नरा सर्वेषां नेतारावश्विनौ सोमपानायायातमित्येकमेव वाक्यं ॥ अस्मिन्पक्षे धीतिभिरित्यपरांगवत्त्वाभावश्छांदसः ॥ यद्वा धीतिभिर्ध्यातव्याभिर्युष्मदीयाभिरूतिभिः सार्द्धमायातमिति क्रियया संबंधः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यच्चिद्धि वां पुर ऋषयो जुहूरेऽवसे नरा।

आ यातमश्विना गतमुपेमां सुष्टुतिं मम ॥६॥

यत् । चित् । हि । वां । पुरा । ऋषयः । जुहूरे । अवसे । नरा ।
आ । यातं । अश्विना । आ । गतं । उप । इमां । सुऽस्तुतिं । मम ॥ ६ ॥

हे नरा नेतारावश्विनौ यच्चिद्धि यदा खलु वां युवां पुरा पूर्वस्मिन्काल ऋषयोऽतींद्रियार्थदर्शिनः स्तोतारोऽवसे रक्षणाय जुहूरे जुहुविरे स्तुतिभिराह्वयन् ॥ ह्वयतेर्लिट्यभ्यस्तस्य चेति संप्रसारणं। हल इति दीर्घः। इरयो रे इति रेभावः ॥ तदानीं हे अश्विनावायातं। आगच्छतं। आगतवंतौ स्थः। अतो मम मदीयामिमां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिमप्युपागतं। उपागच्छतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दिवश्चिद्रोचनादध्या नो गंतं स्वर्विदा ।
धीभिर्वत्सप्रचेतसा स्तोमेभिर्हवनश्रुता ॥ ७ ॥
दिवः । चित् । रोचनात् । अधि । आ । नः । गंतं । स्वःऽविदा ।
धीभिः । वत्सऽप्रचेतसा । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुता ॥ ७ ॥

हे स्वर्विदा स्वः सूर्यस्य द्युलोकस्य वा लंभयितारावश्विनौ दिवश्चित् द्युलोकाच्च रोचनादधि रोचमानादंतरिक्षाच्च नोऽस्मानागंतं। आगच्छतं ॥ पूर्ववदधिः पंचम्यर्थानुवादकः ॥ हे वत्सप्रचेतसा वत्से स्तोतरि प्रकृष्टज्ञानौ। यद्वा वत्सं निवासकं वेदितव्यं वा प्रकृष्टं चेतो ज्ञानं ययोस्तौ तथोक्तौ। तौ युवां धीभिरात्मीयाभिर्बुद्धिभिः सहागच्छतं। हे हवनश्रुता हवनस्यास्मदीयस्याह्वानस्य स्तोत्रस्य श्रोतारौ स्तोमेभिः स्तोत्रैरस्मत्कृतैर्युज्यमानौ संतावागच्छतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

किमन्ये पर्यासतेऽस्मत्स्तोमेभिरश्विना ।
पुत्रः कण्वस्य वामृषिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ॥ ८ ॥
किं । अन्ये । परि । आसते । अस्मत् । स्तोमेभिः । अश्विना ।
पुत्रः । कण्वस्य । वां । ऋषिः । गीःऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥ ८ ॥

अस्मदस्मत्तोऽन्ये व्यतिरिक्ताः स्तोतारः स्तोमेभिः स्तोत्रैरश्विनाश्विनौ देवौ किं पर्यासते। अस्मद्व्यतिरिक्ताः केऽप्यश्विनौ स्तोतुं न शक्नुवंतीत्यर्थः। कण्वस्य

ऋषेः पुत्र ऋषिर्मंत्रद्रष्टा वत्सो गीर्भिः स्तुतिभिर्हे अश्विनौ वां युवामवीवृधत्। अवर्धयत्॥

॥ अथ नवमी ॥

आ वां विप्र इहावसेऽह्वत्स्तोमेभिरश्विना।
अरिप्रा वृत्रहंतमा ता नो भूतं मयोभुवा॥९॥

आ। वां। विप्रः। इह। अवसे। अह्वत्। स्तोमेभिः। अश्विना।
अरिप्रा। वृत्रहन्ऽतमा। ता। नः। भूतं। मयःऽभुवा॥९॥

हे अश्विनाश्विनौ विप्रो मेधावी स्तोतेहास्मिन्यागेऽवसे रक्षणार्थं स्तोमेभिः स्तोत्रैर्वां युवामाह्वत्। आहूतवान्॥ ह्वयतेर्लुङि लिपिसिचिह्वश्चेति च्लेरङादेशः॥ हे अरिप्रा। रिप्रमिति पापनाम। अपापौ हे वृत्रहंतमा वृत्राणां शत्रूणां हंतृतमौ ता तौ तादृशौ युवां नोऽस्माकं मयोभुवा सुखस्य भावयितारौ भूतं। भवतं॥

॥ अथ दशमी ॥

आ यद्वां योषणा रथमतिष्ठद्वाजिनीवसू।
विश्वान्यश्विना युवं प्र धीतान्यगच्छतं॥१०॥

आ। यत्। वां। योषणा। रथं। अतिष्ठत्। वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू।
विश्वानि। अश्विना। युवं। प्र। धीतानि। अगच्छतं॥१०॥

हे वाजिनीवसू। वाजिनी हविष्मती यागक्रिया। तस्यां विद्यमानस्वांशलक्षणधनावश्विनौ योषणा योषित्सूर्याजिधावनेन व्रियमाणा सती वां युवयो रथं यद्यदातिष्ठत् आस्थितवती आरूढवती तदा हे अश्विनाश्विनौ युवं युवां धीतानि ध्यातान्यभिलषितानि विश्वानि सर्वाणि प्रकर्षेणागच्छतं। प्रापतं॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे षड्विंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना।
वत्सो वां मधुमद्वचोऽशंसीत्काव्यः कविः॥११॥

अतः। सहस्रऽनिर्णिजा। रथेन। आ। यातं। अश्विना।
वत्सः। वां। मधुऽमत्। वचः। अशंसीत्। काव्यः। कविः॥११॥

हे अश्विनाश्विनौ येषु लोकेषु यत्र वर्तेथे अतोऽस्मात्स्थानात्सहस्रनिर्णिजा। निर्णिगिति रूपनाम। स्वर्णमयतया बहुविधरूपयुक्तेन रथेनायातं। आगच्छतं। काव्यः कवेः पुत्रः कविर्मेधावी वत्स ऋषिर्वा युवाभ्यां युवयोरर्थं मधुमत् माधुर्योपेतं वचो वचनमुक्थमशंसीत्। शंसितवान्। यत एवमत आगच्छतमित्यर्थः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

पुरुमंद्रा पुरूवसू मनोतरा रयीणां।

स्तोमं मे अश्विनाविममभि वह्नी अनूषातां ॥१२॥

पुरुऽमंद्रा। पुरूवसू इति पुरुऽवसू। मनोतरा। रयीणां।

स्तोमं। मे। अश्विनौ। इमं। अभि। वह्नी इति। अनूषातां ॥१२॥

पुरुमंद्रा बहुमदौ बहुभिः सोमैर्मादयितव्यौ वा पुरूवसू बहुधनौ बहूनां निवासकौ वा रयीणां धनानां मनोतरा मंतारौ दातारौ॥ मन्यतेस्तृचि पृषोदरादित्वाद्रूपसिद्धिः। नामन्यतरस्यामिति रैशब्दान्नाम उदात्तत्वं॥ वह्नी कृत्स्नस्य जगतो वोढारौ। ईदृशावश्विनौ मे ममेमं स्तोमं स्तोत्रमभ्यनूषातां। सम्यक् स्तुतमिति प्राशंसिषातां॥ णु स्तुतौ॥ यद्वा नुवतिरत्र श्रवणार्थे वर्तते। अभिप्राप्नावश्रौष्टां॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

आ नो विश्वान्यश्विना धत्तं राधांस्यह्रया।

कृतं न ऋत्वियावतो मा नो रीरधतं निदे ॥१३॥

आ। नः। विश्वानि। अश्विना। धत्तं। राधांसि। अह्रया।

कृतं। नः। ऋत्वियऽवतः। मा। नः। रीरधतं। निदे ॥१३॥

हे अश्विनाश्विनावह्रयाह्रयाण्यह्रीतिकरणान्यलज्जाहेतूनि प्रशस्तानि विश्वानि सर्वाणि राधांसि धनानि नोऽस्मभ्यमाधत्तं। प्रयच्छतं। अपि च नोऽस्मानृत्वियावतः। ऋतौ काले भवं प्रजोत्पादनरूपं कर्म ऋत्वियं। तद्वतः कुरुतं। तथा निदे निंदायै निंदकाय वा नोऽस्मान्मा रीरधतं। मा वशं नैष्टं॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यन्नासत्या परावति यद्वा स्थो अध्यंबरे।

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ॥१४॥

यत् । नासत्या । पराऽवति । यत् । वा । स्थः । अधि । अंबरे ।

अतः । सहस्रऽनिर्निजा । रथेन । आ । यातं । अश्विना ॥ १४॥

हे नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ नासिकाप्रभवौ वाश्विनौ यद्यदि परावति दूरदेशे स्थः । यद्वा यदि चांबरे । अंतिकनामैतत् । समीपे स्थः भवथः ॥ अधिः सप्तम्यर्थानुवादी ॥ अतोऽस्मात्सर्वस्मात्स्थानात्सहस्रनिर्णिजा बहुविधरूपेण रथेन हे अश्विनावागच्छतं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यो वां नासत्यावृषिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ।

तस्मै सहस्रनिर्णिजमिषं धत्तं घृतश्चुतं ॥ १५॥

यः । वां । नासत्यौ । ऋषिः । गीःऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ।

तस्मै । सहस्रऽनिर्निजं । इषं । धत्तं । घृतऽश्चुतं ॥ १५॥

हे नासत्यौ यो वत्साख्य ऋषिर्वां युवां गीर्भिः स्तुतिभिरवीवृधत् अवर्धयत् तस्मा ऋषये सहस्रनिर्णिजं बहुविधरूपं घृतश्चुतं घृतं क्षरंतीमिषमन्नं धत्तं । प्रयच्छतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

प्रास्मा ऊर्जं घृतश्चुतमश्विना यच्छतं युवं ।

यो वां सुम्नाय तुष्टवद्वसूयाद्दानुनस्पती ॥ १६॥

प्र । अस्मै । ऊर्जं । घृतऽश्चुतं । अश्विना । यच्छतं । युवं ।

यः । वां । सुम्नाय । तुस्तवत् । वसुऽयात् । दानुनः । पती इति ॥ १६॥

हे अश्विनाश्विनावस्मै स्तोत्रे घृतश्चुतं घृतधारया युक्तामूर्जं बलकरमन्नरसं युवं युवां प्रयच्छतं । दत्तं । हे दानुनस्पती दानस्याधिपती वां युवां सुम्नाय सुखार्थं यस्तुष्टवत् स्तुयात् । यश्च वसूयात् वसु धनमात्मन इच्छेत् अस्मा इत्यन्वयः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

आ नो गंतं रिशादसेमं स्तोमं पुरुभुजा ।

कृतं नः सुश्रियो नरेमा दातमभिष्टये ॥ १७॥

आ । नः । गंतं । रिशादसा । इमं । स्तोमं । पुरुऽभुजा ।
कृतं । नः । सुऽश्रियः । नरा । इमा । दातं । अभिष्टये ॥१७॥

हे रिशादसा रिशतां हिंसतां निरसितारौ । यद्वा रिशानां हिंसकानामत्तारौ भक्षितारौ हे पुरुभुजा बहुलस्य हविषो भोक्तारौ बहूनां पालकौ वा हे अश्विनौ नोऽस्माकमिमं स्तोमं स्तोत्रमागंतं । अभिगच्छतं । आगत्य च हे नरा नेतारौ नोऽस्मान् सुश्रियः सुश्रीकान् शोभनया संपदा युक्तान् कृतं । कुरुतं । तदर्थमिमेमानि पुरो वर्तमानानि पार्थिवान्यभिष्टयेऽभिप्राप्तये दातं । दत्तं ॥ ददातेर्लोटि छांदसः शपो लुक् ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

आ वां विश्वाभिरूतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।
राजंतावध्वराणामश्विना यामहूतिषु ॥१८॥
आ । वां । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । प्रियऽमेधाः । अहूषत ।
राजंतौ । अध्वराणां । अश्विना । यामऽहूतिषु ॥१८॥

हे अश्विनाश्विनौ यामहूतिषु यामानां यातॄणां देवानां हूतिराह्वानं येषु यागेषु तेषु प्रियमेधा प्रिययज्ञा एतत्संज्ञा ऋषयोऽध्वराणां यज्ञानां राजंतावीश्वरौ ॥ राजतिरैश्वर्यकर्मा ॥ अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्तामिति हि ब्राह्मणं । ईदृशौ विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभी रक्षाभिः सहितौ वां युवामाहूषत । आह्वयन् । अस्तुवन्नित्यर्थः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आ नो गंतं मयोभुवाश्विना शंभुवा युवं ।
यो वां विपन्यू धीतिभिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ॥१९॥
आ । नः । गंतं । मयःऽभुवा । अश्विना । शंऽभुवा । युवं ।
यः । वां । विऽपन्यू इति । धीतिऽभिः । गीःऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥१९॥

हे अश्विनाश्विनौ मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारौ शंभुवा रोगाणां शमस्य भावयितारौ युवं युवां नोऽस्मानागंतं । आगच्छतं । हे विपन्यू स्तुत्या-

वश्विनौ यो वत्सः स्तोता वां युवां धीतिभिः कर्मभिः परिचरणैर्गीर्भिः स्तुतिभिश्चावीवृधत् अवर्धयत् तानस्मानिति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ अथ विंशी ॥

याभि॒: कण्वं॒ मेधा॑तिथिं॒ याभि॒र्वशं॒ दश॑व्रजं ।
याभि॒र्गोश॑र्य॒माव॑तं॒ ताभि॑र्नोऽवतं नरा ॥२०॥
याभि॑: । कण्वं॑ । मेध॑ऽअतिथिं । याभि॑: । वशं॑ । दश॑ऽव्रजं ।
याभि॑: । गोऽशर्यं । आव॑तं । ताभि॑: । न॒: । अ॒व॒तं॒ । न॒रा॒ ॥२०॥

हे अश्विनौ याभिरूतिभिः कण्वमृषिं मेधातिथिं चावतं अरक्षतं । याभिश्च वशमेतत्संज्ञं चावतं । याभिश्च गोशर्यं । शीर्णा गौर्यस्य स गोशर्यः शयुः । तथा चाम्नातं । शयवे चिन्नासत्या शचीभिर्जसुरये स्तर्यं पिप्यथुर्गां । ऋग्वे॰ १.११६.२२. । इति । ईदृशं गोशर्यं शयुमावतं अरक्षतं हे नरा नेतारौ ताभिरूतिभिर्नोऽस्मानवतं । रक्षतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

याभि॑र्नरा त्र॒सद॑स्यु॒माव॑तं॒ कृत्व्ये॒ धने॑ ।
ताभि॒: ष्व१॒॑स्माँ अ॒श्विना॒ प्राव॑तं॒ वाज॑सातये ॥२१॥
याभि॑: । न॒रा॒ । त्र॒सद॑स्युं । आव॑तं । कृत्व्ये॑ । धने॑ ।
ताभि॑: । सु । अ॒स्मान् । अ॒श्वि॒ना॒ । प्र । अ॒व॒तं॒ । वाज॑ऽसातये ॥२१॥

हे नरा नेतारावश्विनौ धने कृत्व्ये कर्तव्ये प्राप्तव्ये सति त्रसदस्युमेतत्संज्ञं पुरुकुत्सपुत्रमृषिं याभिरूतिभिरावतं अरक्षतं हे अश्विनौ ताभिरूतिभिः सु सुष्ठ्वस्मान् प्रावतं । प्ररक्षतं । किमर्थं । वाजसातये वाजस्यान्नस्य बलस्य वा सातये संभजनार्थं ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्र वां॒ स्तोमा॑: सुवृ॒क्तयो॒ गिरो॑ वर्धन्त्वश्विना ।
पुरु॑त्रा॒ वृत्र॑हंतमा॒ ता नो॑ भूतं पुरु॒स्पृहा॑ ॥२२॥

प्र । वां । स्तोमाः । सुऽवृक्तयः । गिरः । वर्धंतु । अश्विना ।
पुरुऽत्रा । वृत्रहन्ऽतमा । ता । नः । भूतं । पुरुऽस्पृहा ॥२२॥

हे अश्विनौ स्तोमाः प्रगीतमंत्ररूपाः स्तुतयः सुवृक्तयः सुप्रवृत्ताः सुष्ठु दोषवर्जिता वा गिरः शस्त्ररूपा वाचश्च वां युवां प्रवर्धंतु। प्रवर्धयंतु। अपि च हे पुरुत्रा बहूनां त्रातारौ हे वृत्रहंतमा वृत्राणां शत्रूणां हंतृतमौ। ईदृशौ हे अश्विनौ ता तौ युवां नोऽस्माकं पुरुस्पृहा पुरु बहुलं स्पृहणीयावीप्सितव्यौ भूतं। भवतं ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

त्रीणि पदान्यश्विनोराविः सांति गुहा परः ।
कवी ऋतस्य पत्मभिरर्वाग्जीवेभ्यस्परि ॥२३॥
त्रीणि । पदानि । अश्विनोः । आविः । संति । गुहा । परः ।
कवी इति । ऋतस्य । पत्मऽभिः । अर्वाक् । जीवेभ्यः । परि ॥२३॥

त्रीणि त्रिसंख्याकान्यनयोरश्विनोर्देवयो रथस्य संबंधीनि पदानि चक्राणि गुहा गुहायां वर्तमानान्येतावंतं कालमदृश्यमानानि परो गुहायाः परस्तात् दृष्टिगोचरे देश आविः संति। आविर्भवंति ॥ सांहितिकश्छांदसो दीर्घः। व्यत्ययेन निघाताभावः। यद्वा संतीत्येतदस्तेः शतरि जसि रूपं ॥ आविर्भूतानि दृश्यंते। आश्विनस्य रथस्य चक्रत्रयोपेतत्वं च रथस्त्रिचक्रः परि वर्तते। ऋग्वे॰ ४. ३६. १.। इत्यादिनिगमांतरे प्रसिद्धं। कवी क्रांतदर्शिनावश्विनावृतस्य सत्यस्योदकस्य यज्ञस्य वा हेतुभूतैः पत्मभिर्यैः पदैर्जीवेभ्यस्परि। परिरुपर्यर्थः। पंचम्याः परावध्यर्थ इति सत्वं ॥ जीवानामुपरि जीवेष्वस्मास्वर्वागभिमुखं। आगच्छतमिति शेषः। तानि पदानीदानीमुपलभ्यंत इत्यन्वयः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

आ नूनमित्येकविंशत्यृचं चतुर्थं सूक्तं शशकर्णस्यार्षमश्विदेवत्यं। विंश्येकविंश्यौ द्वितीयातृतीये चेति चतस्रो गायत्र्यः प्रथमा चतुर्थी षष्ठी चतुर्दशी पंचदशी चेति पंच बृहत्यः पंचमी ककुप्। मध्यमश्चेत्ककुबित्युक्तलक्षणसद्भावात्। दशमी त्रिष्टुबेकादशी विराट् द्वादशी जगती शिष्टा अनुष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। आ नूनं सैका शशकर्णोऽंत्ये गायत्र्यावुपाद्ये चाद्या चतुर्थी षष्ठी चतुर्दश्याद्ये च

बृहत्यः पंचमी ककुप् दशम्याद्यास्त्रिष्टुब्विराड्जगत्य इति ॥ अप्तोर्यामे ब्राह्मणाच्छंसिनोऽतिरिक्तोक्थ्य इदं सूक्तं। सूत्र्यते हि। आ नूनमश्विना तं वां रथं। आ॰ ९. ११.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नूनमश्विना युवं वत्सस्य गंतमवसे।

प्रास्मै यच्छतमवृकं पृथु छर्दिर्युयुतं या अरातयः ॥१॥

आ। नूनं। अश्विना। युवं। वत्सस्य। गंतं। अवसे।

प्र। अस्मै। यच्छतं। अवृकं। पृथु। छर्दिः। युयुतं। याः। अरातयः ॥१॥

हे अश्विनाश्विनौ युवं युवां वत्सस्य स्तोतुर्ममावसे रक्षणार्थं नूनमवश्यमागंतं। आगच्छतं। आगत्य चास्मा ऋषयेऽवृकं बाधकरहितं पृथु विस्तीर्णं छर्दिर्गृहं प्रयच्छतं। प्रदत्तं। तथा या अरातयोऽदानशीलाः शत्रुभूताः प्रजास्ता युयुतं। स्तोतृभ्यः पृथक्कुरुतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदंतरिक्षे यद्दिवि यत्पंच मानुषाँ अनु। नृम्णं तद्धत्तमश्विना ॥२॥

यत्। अंतरिक्षे। यत्। दिवि। यत्। पंच। मानुषान्। अनु। नृम्णं। तत्। धत्तं। अश्विना ॥२॥

अंतरिक्षे गंधर्वादिभिः सेविते मध्यमे लोके यन्नृम्णं धनमस्ति। दिवि द्युलोके च यदस्ति। पंच पंचसंख्याकान्मानुषान्मनुष्याननु ॥ लक्षणेऽनोः कर्मप्रवचनीयत्वं। कर्मप्रवचनीययुक्त इति द्वितीया ॥ पंचविधा मनुष्या निषादपंचमाश्चत्वारो वर्णा यत्र वर्तंते तत्र चेह लोके यन्नृम्णं धनमस्ति हे अश्विनौ तन्त्रिविधं नृम्णं धनं धत्तं। अस्मभ्यं प्रयच्छतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ये वां दंसांस्यश्विना विप्रासः परिमामृशुः। एवेत्काण्वस्य बोधतं ॥३॥

ये। वां। दंसांसि। अश्विना। विप्रासः। परिऽममृशुः। एव। इत्। काण्वस्य। बोधतं ॥३॥

हे अश्विनौ वां युवयोः संबंधीनि दंसांसि कर्माणि परिचरणात्मकानि ये विप्रासो विप्रा मेधाविनो यजमानाः परिमामृशुः परिमृशंति पुनः पुनः स्पृशंति। अनुतिष्ठंतीत्यर्थः। यथा तदीयानि परिचरणानि युवां जानीथः एवेदेवमेव काण्वस्य कण्वपुत्रस्य मम परिचरणं बोधतं। अवगच्छतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं वां घर्मो अश्विना स्तोमेन परि षिच्यते ।

अयं सोमो मधुमान्वाजिनीवसू येन वृत्रं चिकेतथः ॥४॥

अयं । वां । घर्मः । अश्विना । स्तोमेन । परि । सिच्यते ।

अयं । सोमः । मधुऽमान् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । येन । वृत्रं । चिकेतथः ॥४॥

हे अश्विनौ वां युवयोः संबंध्ययं घर्मः प्रवर्ग्यं स्तोमेन स्तोत्रेण ऋक्सामरूपेण परिषिच्यते । आर्द्रीक्रियते । यथा युवयोस्तृप्तिकरो भवति तथा क्रियत इत्यर्थः । यद्वा घर्मस्य हविष आधारभूतो महावीरो घर्मः । स स्तोमेन स्तोतव्येन पयसा परिषिच्यते । आसिच्यते वां युवयोरर्थं । अपि च हे वाजिनीवसू अन्नवद्धनावयं सोमस्तार्तीयसवनिको मधुमान् माधुर्यवान् युवाभ्यां दीयते । येन युवां वृत्रमावरकं शत्रुं चिकेतथः हंतव्यतया जानीथः अयं घर्मः सोमश्चेत्युभयत्रान्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यदप्सु यद्वनस्पतौ यदोषधीषु पुरुदंससा कृतं ।

तेन माविष्टमश्विना ॥५॥

यत् । अप्ऽसु । यत् । वनस्पतौ । यत् । ओषधीषु । पुरुऽदंससा । कृतं ।

तेन । मा । अविष्टं । अश्विना ॥५॥

हे पुरुदंससा बहुकर्माणावश्विनावप्सूदकेषु यद्भेषजं कृतं युवामकार्ष्टं ॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् ॥ तथा वनस्पतौ । वनानां पतिर्वनस्पतिः ॥ पारस्करादित्वात्सुट् । उभे वनस्पत्यादिष्विति पूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वं । जातौ चेदमेकवचनं ॥ वनस्पतिषु वृक्षेषु यच्च भेषजं युवामकुरुतं । ओषधीषु । ओषः पाक आसु धीयत इत्योषधयो व्रीह्यादयः ॥ कर्मण्यधिकरणे चेति दधातेरधिकरणे किप्रत्ययः । दासीभारादिषु पठितत्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायामिति दीर्घः ॥ व्रीह्यादिष्वोषधीषु च यद्भेषजं कृतं युवामकार्ष्टं हे अश्विनाश्विनौ तेन सर्वेण भेषजेन मा मामविष्टं । रक्षतं ॥ अवतेर्लोटि सिब्बहुलमिति बहुलग्रहणात्सिप् । तत इट् ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यन्नासत्या भुरण्यथो यद्वा देव भिषज्यथः ।

अयं वां वत्सो मतिभिर्न विंधते हविष्मंतं हि गच्छथः ॥६॥

यत् । नासत्या । भुरण्यथः । यत् । वा । देवा । भिषज्यथः ।

अयं । वां । वत्सः । मतिऽभिः । न । विंधते । हविष्मंतं । हि । गच्छथः ॥६॥

हे नासत्या सत्यस्वभावावश्विनौ यत् यौ युवां भुरण्यथः सर्वं जगत्पोषयथः ॥ भुरण् धारणपोषणयोः । कंड्वादिः ॥ हे देवा दानादिगुणयुक्तावश्विनौ ॥ छांदसः सांहितिको हृस्वः ॥ यद्वा यौ च युवां भिषज्यथः सर्वस्य प्राणिजातस्य भेषज्यं रोगोपशमनं कुरुथः ॥ भिषज् चिकित्सायां । अयमपि कंड्वादिः ॥ तौ वां युवामयं वत्सः स्तोता मतिभिर्मननीयैः केवलैः स्तोत्रैर्न विंधते । न विंदते । न लभते ॥ वर्णविकारश्छांदसः ॥ कुत इति चेदुच्यते । हविष्मंतं हविर्भिर्युक्तं स्तोतारं हि युवां गच्छथः । तस्माद्युवां हविर्भिर्युक्तैः स्तोत्रैः प्रसीदथ इति भावः ॥

प्रवर्ग्ये महावीरे गोपयस्यासिच्यमान आ नूनमित्येषानुवक्तव्या । सूत्यते हि । आ नूनमश्विनोर्ऋषिरिति गव्य आ सुते सिंचत श्रियमित्याजे । आ॰ ४.७. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

आ नूनमश्विनोर्ऋषिः स्तोमं चिकेत वामया ।

आ सोमं मधुमत्तमं घर्मं सिंचादथर्वणि ॥७॥

आ । नूनं । अश्विनोः । ऋषिः । स्तोमं । चिकेत । वामया ।

आ । सोमं । मधुमत्ऽतमं । घर्मं । सिंचात् । अथर्वणि ॥७॥

हे अश्विनौ यदा युवामागच्छेयाथां तदानीं युवयोरश्विनोः स्तोमं स्तोत्रमृषिर्मंत्रद्रष्टा वामया वननीययोत्कृष्टया बुद्ध्या नूनमवश्यमाचिकेत । अभिजानीयात् ॥ कित ज्ञाने । छांदसो लिट् ॥ तथा मधुमत्तममतिशयेन मधुरं सोमं घर्मं प्रवर्ग्यसंबंधि घर्माख्यं हविश्चाथर्वण्यहिंसकेऽग्नौ । यद्वाथर्वा ऋषिः । तेन निर्मथितोऽग्निरुपचारादथर्वेत्युच्यते । अथर्वणा निर्मथनं च त्वामग्ने पुष्करादधि । ऋग्वे॰ ६.१६.१३. । इत्यादिनिगमांतरेऽवगम्यते । तस्मिन्नग्नावासिंचात् । आसिंचेत् । प्रक्षिपेत् । अतः शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ नूनं रघुवर्तनिं रथं तिष्ठाथो अश्विना ।
आ वां स्तोमा इमे मम नभो न चुच्यवीरत ॥ ८ ॥

आ । नूनं । रघुऽवर्तनिं । रथं । तिष्ठाथः । अश्विना ।
आ । वां । स्तोमाः । इमे । मम । नभः । न । चुच्यवीरत ॥ ८ ॥

हे अश्विनौ रघुवर्तनिं लघुवर्तनं शीघ्रगमनं रथं नूनमवश्यमिदानीमेवातिष्ठाथः । आतिष्ठतं । अधिरोहतं ॥ वालमूललघुलमिति लघोर्लकारस्य रेफः ॥ मम मदीया इमे स्तोमाः स्तोत्राणि नभो न सूर्यमिव तेजस्विनौ वां युवामाचुच्यवीरत । आच्यवंते । अभिगच्छंति ॥ यद्वा च्यवतिरत्रांतर्भावितण्यर्थः । आच्यावयंति । युवामभिप्रापयंति ॥

॥ अथ नवमी ॥

यदद्य वां नासत्योक्थैराचुच्युवीमहि ।
यद्वा वाणीभिरश्विनेवेत्काण्वस्य बोधतं ॥ ९ ॥

यत् । अद्य । वां । नासत्या । उक्थैः । आऽचुच्युवीमहि ।
यत् । वा । वाणीभिः । अश्विना । एव । इत् । काण्वस्य । बोधतं ॥ ९ ॥

हे नासत्यावद्येदानीमुक्थैः शस्त्रैर्यद्यथा येन प्रकारेण वां युवामाचुच्युवीमहि आगमयेम । हे अश्विनौ यद्वा यथा वाणीभिरुक्थव्यतिरिक्ताभिरपि वाग्भिः स्तुतिभिर्युवामागमयेम एवेदेवमेव तथैव काण्वस्य मम तदुक्थादिकं बोधतं । अवगच्छतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

यद्वां कक्षीवाँ उत यद्व्यश्व ऋषिर्यद्वां दीर्घतमा जुहाव ।
पृथी यद्वां वैन्यः सादनेष्वेवेदतो अश्विना चेतयेथां ॥ १० ॥

यत् । वां । कक्षीवान् । उत । यत् । विऽअश्वः । ऋषिः । यत् । वां । दीर्घऽतमाः । जुहाव ।
पृथी । यत् । वां । वैन्यः । सदनेषु । एव । इत् । अतः । अश्विना । चेतयेथां ॥ १० ॥

हे अश्विनौ वां युवां कक्षीवानृषिर्यद्यथा जुहाव तुष्टाव । उतापि च व्यश्व एतत्संज्ञ ऋषिश्च यद्यथा जुहाव । यद्यथा च वां युवां दीर्घतमा ऋषिर्जुहाव ।

सदनेषु यज्ञगृहे वैन्यो वेनस्य पुत्रः पृथ्येतत्संज्ञो राजर्षिर्वा युवां यद्यथा जुहाव तुष्टाव एवेदेवमेव स्तुवतो ममात इदं स्तोत्रं ॥ इदंशब्दात् द्वितीयार्थे तसिः ॥ हे अश्विनौ चेतयेथां । जानीतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टम एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यातं छर्दिष्पा उत नः परस्पा भूतं जगत्पा उत नस्तनूपा ।
वर्तिस्तोकाय तनयाय यातं ॥११॥

यातं । छर्दिःऽपौ । उत । नः । परःऽपा । भूतं । जगत्ऽपा । उत । नः । तनूऽपा ।
वर्तिः । तोकाय । तनयाय । यातं ॥११॥

हे अश्विनौ छर्दिष्पौ । छर्दिरिति गृहनाम । तस्यास्मदीयस्य पालकौ संतौ युवां यातं । आगच्छतं । उतापि च नोऽस्माकं परस्पा परमतिशयेन पालकौ भूतं । भवतं ॥ पारस्करादित्वात्सुट् । तथा जगत्पौ सर्वस्य जगतो जंगमस्य प्राणिजातस्यास्मदीयस्य पालकौ भवतं । उतापि च नोऽस्माकं तनूपा तनूनां शरीराणां तनयानां वा पालकौ भवतं । एतत्सर्वार्थं तोकाय तोकस्य पुत्रस्य तनयाय तनयस्य पौत्रस्य चास्मदीयस्य वर्तिर्गृहं यातं । गच्छतं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यदिंद्रेण सरथं याथो अश्विना यद्वा वायुना भवथः समोकसा ।
यदादित्येभिर्ऋभुभिः सजोषसा यद्वा विष्णोर्विक्रमणेषु तिष्ठथः ॥१२॥

यत् । इंद्रेण । सऽरथं । याथः । अश्विना । यत् । वा । वायुना । भवथः । संऽओकसा ।
यत् । आदित्येभिः । ऋभुऽभिः । सऽजोषसा । यत् । वा । विष्णोः । विऽक्रमणेषु ।
तिष्ठथः ॥१२॥

हे अश्विनाविंद्रेण सह सरथं समानमेकं रथमास्थाय यद्यदि याथः गच्छथः । यद्वा यदि वा वायुना सह समोकसा समाननिवासौ भवथः । यद्यदि वादित्येभिरदितिपुत्रैर्मित्रादिभिर्ऋभुभिश्च सजोषसा सह प्रीयमाणौ वर्तेथे । यद्वा यदि वा विष्णोर्विक्रमणेषु विष्णुना देवेन विक्रांतेषु त्रिषु लोकेषु तिष्ठथः । अतः सर्वस्मादपि स्थानादागच्छतमिति शेषः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यद्द्याश्विनावहं हुवेय वाजसातये ।
यत्पृत्सु तुर्वणे सहस्तच्छ्रेष्ठमश्विनोरवः ॥१३॥

यत् । अद्य । अश्विनौ । अहं । हुवेयं । वाजऽसातये ।
यत् । पृत्ऽसु । तुर्वणे । सहः । तत् । श्रेष्ठं । अश्विनोः । अवः ॥१३॥

यद्यदाहमश्विनौ वाजसातये संग्रामार्थं हुवेय आह्वयेय अद्येदानीं तावागच्छतमिति शेषः । पृत्सु पृतनासु संग्रामेषु तुर्वणे शत्रूणां हिंसने यत्सहः शत्रूणामभिभवितृ रक्षणमश्विनोः तदवो रक्षणं श्रेष्ठं प्रशस्यतमं। अतस्तावाह्वयामीति भावः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ नूनं यातमश्विनेमा हव्यानि वां हिता ।
इमे सोमासो अधि तुर्वशे यदाविमे कण्वेषु वामथ ॥१४॥

आ । नूनं । यातं । अश्विना । इमा । हव्यानि । वां । हिता ।
इमे । सोमासः । अधि । तुर्वशे । यदौ । इमे । कण्वेषु । वां । अथ ॥१४॥

हे अश्विनौ नूनमवश्यमायातं । आगच्छतं । इमेमानि पुरोवर्तीनि हव्यानि हवींषि वां युवाभ्यां हिता हितानि। यद्वा युवयोरर्थे विहितानि कृतानि । इमे च सोमासः सोमास्तुर्वशे यदौ च वर्तमानाः। वां युवाभ्यां युवयोरर्थे संस्कृता वा॥ अधिः सप्तम्यर्थानुवादकः ॥ अथापि च कण्वेषु कण्वपुत्रेष्वस्मासु चेमे सोमा वां युवाभ्यां दत्ताः । अत आयातमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यन्नासत्या पराके अर्वाके अस्ति भेषजं ।
तेन नूनं विमदाय प्रचेतसा छर्दिर्वत्साय यच्छतं ॥१५॥

यत् । नासत्या । पराके । अर्वाके । अस्ति । भेषजं ।
तेन । नूनं । विऽमदाय । प्रऽचेतसा । छर्दिः । वत्साय । यच्छतं ॥१५॥

हे नासत्यावश्विनौ पराके दूरदेशेऽर्वाके समीपे च यद्युवयोः संबंधि भेषजं रोगोपशमनकारणमस्ति तेन भेषजेन सहितं छर्दिर्गृहं हे प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञा-

नावश्विनौ विमदाय । लुप्तोपममेतत् । एतत्संज्ञायेव ऋषये वत्साय नूनमवश्यं प्रयच्छतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अभुंत्सु प्र देव्या साकं वाचाहमश्विनोः ।

व्यावर्देव्या मतिं वि रातिं मर्त्येभ्यः ॥१६॥

अभुंत्सि । ऊं इति । प्र । देव्या । साकं । वाचा । अहं । अश्विनोः ।

वि । आवः । देवि । आ । मतिं । वि । रातिं । मर्त्येभ्यः ॥१६॥

अश्विनोः संबंधिन्या देव्या द्योतमानया वाचा स्तुतिरूपया साकं सहाहं प्राभुत्सि । प्रबुद्धोऽस्मि । उ इति पूरणः । हे देवि द्योतमाने उषस्त्वं च मतिं मया कृतां स्तुतिमा अभिलक्ष्य व्यावः । तमांसि विवृणु । अपगमय । प्रकाशयेत्यर्थः ॥ वृणोतेश्छांदसे लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् । छंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः ॥ अपि च मर्त्येभ्यो मनुष्येभ्यः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं रातिं धनं व्यावः । प्रकाशय ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

प्र बोधयोषो अश्विना प्र देवि सूनृते महि ।

प्र यज्ञहोतरानुषक्प्र मदाय श्रवो बृहत् ॥१७॥

प्र । बोधय । उषः । अश्विना । प्र । देवि । सूनृते । महि ।

प्र । यज्ञऽहोतः । आनुषक् । प्र । मदाय । श्रवः । बृहत् ॥१७॥

हे उषोऽश्विनौ देवौ प्रबोधयास्मत्स्तोत्रस्य श्रवणार्थं । हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे सूनृते सुष्ठु नेत्रि हे महि महति इत्थं महाभागा त्वमश्विनौ प्रबोधय । हे यज्ञहोतर्यज्ञानां यष्टव्यानां देवानामाह्वातर्होतर्वानुषगनुषक्तं संततं यथा भवति तथाश्विनौ स्तुतिभिः प्रबोधय । तथा मदायाश्विनोर्मदोत्पादनार्थं बृहन्महत् श्रवः श्रवणीयं सोमलक्षणमन्नमस्माभिः कल्पितं ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

यदुषो यासि भानुना सं सूर्येण रोचसे ।

आ हायमश्विनो रथो वर्तिर्याति नृपाय्यं ॥१८॥

यत्। उषः। यासि। भानुना। सं। सूर्येण। रोचसे।

आ। ह। अयं। अश्विनोः। रथः। वर्तिः। याति। नृऽपाय्यं ॥१८॥

हे उषो भानुना दीप्त्या सह यद्यदा यासि गच्छसि तदानीं सूर्येण सं रोचसे। सम्यग्दीप्यसे। अपि च तस्मिन्समयेऽश्विनोरयं रथो नृपाय्यं यन्नृभिर्नेतृभिर्ऋत्विग्भिः पालनीयं वर्तिर्यज्ञगृहमायाति ह। आगच्छति खलु ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

यदापीतासो अंशवो गावो न दुह्र ऊधभिः।

यद्वा वाणीरनूषत प्र देवयंतो अश्विना ॥१९॥

यत्। आऽपीतासः। अंशवः। गावः। न। दुह्रे। ऊधऽभिः।

यत्। वा। वाणीः। अनूषत। प्र। देवऽयंतः। अश्विना ॥१९॥

यद्यदापीतास आ समंतात्पीतवर्णा अंशवः सोमलता ऊधभिर्गावो न गाव इव दुह्र रसं दुहते ॥ लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः। बहुलं छंदसीति रुडागमः॥ यद्वा यदा च देवयंतो देवान् कामयमाना ऋत्विजो वाणीर्वाचः स्तुतीरनूषत अस्तुवन्। अकुर्वन्नित्यर्थः। तदाश्विनौ देवौ प्रावतं। प्ररक्षतं ॥

॥ अथ विंशी ॥

प्र द्युम्नाय प्र शवसे प्र नृषाह्याय शर्मणे। प्र दक्षाय प्रचेतसा ॥२०॥

प्र। द्युम्नाय। प्र। शवसे। प्र। नृऽसह्याय। शर्मणे। प्र। दक्षाय। प्रऽचेतसा ॥२०॥

प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानावश्विनौ द्युम्नाय द्योतमानायान्नाय यशसे वा ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ द्युम्नार्थमस्मान् प्ररक्षतं। शवसे बलाय च प्ररक्षतं। नृषह्याय नृभिः सोढव्याय शर्मणे सुखाय च प्ररक्षतं। दक्षाय वृद्ध्यर्थं प्ररक्षतं। यद्वा द्युम्नायेत्यादौ क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी। द्युम्नादीन्यस्मभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यन्नूनं धीभिरश्विना पितुर्योना निषीदथः। यद्वा सुम्नेभिरुक्थ्या ॥२१॥

यत्। नूनं। धीभिः। अश्विना। पितुः। योना। निऽसीदथः। यत्। वा। सुम्नेभिः। उक्थ्या ॥२१॥

हे अश्विनौ पितुः पालयितुर्द्युलोकस्य संबंधिनि योना योनौ स्थाने यद्यदि धीभिः कर्मभिः सह निषीदथः निवसथः। यद्वा यदि वा हे उक्थ्योक्थ्यौ प्रशस्यौ सुम्नेभिः सुम्नैः सुखैः सह निवसथः तदास्माभिः स्तुतौ संतावागच्छतमिति शेषः। अथवा पितुः पालयितुर्यजमानस्य संबंधिनि योनौ यज्ञगृहे धीभिः स्तुतिभिः सार्द्धं यदि निवसथः। यदि च सुम्नैः सुखकरैर्हविर्भिश्च सह निवसथः तर्ह्यागच्छतं। नूनमिति पदपूरणः। उक्तं च यास्केन। अथापि पदपूरणः। नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे। नि॰ १.७.। इति ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

यत्स्थ इति षडृचं पंचमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य प्रगाथस्यार्षमाश्विनं। आद्या बृहती। द्वितीया मध्येज्योतिस्त्रिष्टुप्। यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिरित्युक्तलक्षणसद्भावात्। तृतीयानुष्टुप्। चतुर्थ्यास्तारपंक्तिः। अंत्यौ चेदास्तारपंक्तिरिति हि तल्लक्षणं। पंचमी बृहती षष्ठी सतोबृहती। तथा चानुक्रांतं। यत्स्थः षट् प्रगाथोऽपश्यत् बृहती मध्येज्योतिरनुष्टुबास्तारपंक्तिः प्रगाथ इति॥ प्रातरनुवाकाश्विने क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं। सूत्र्यते हि। द्युम्नी वां यत्स्थ इति बार्हतं। आ॰ ४.१५.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यत्स्थो दी॒र्घप्र॑सद्मनि॒ यद्वा॒दो रो॑च॒ने दि॒वः।
यद्वा॑ समु॒द्रे अध्याकृ॑ते गृ॒हेऽत॒ आ या॑तमश्विना ॥१॥
यत्। स्थः। दी॒र्घऽप्र॑सद्मनि। यत्। वा॒। अ॒दः। रो॒च॒ने। दि॒वः।
यत्। वा॒। स॒मु॒द्रे। अधि॑। आऽकृ॑ते। गृ॒हे। अतः॑। आ। या॒तं॒। अ॒श्वि॒ना॒ ॥१॥

हे अश्विनौ दीर्घप्रसद्मनि। प्रसीदंत्येषु देवा इति प्रसद्मानो यज्ञगृहाः। दीर्घा आयताः प्रसद्मानो यस्मिन् तस्मिन् लोके यद्यदि स्थः भवथः वर्तेथे। यद्वा यदि वादोऽमुष्मिन्दिवो द्युलोकस्य संबंधिनि रोचने रोचमाने स्थाने भवथः। यद्वा यदि वा समुद्रेऽंतरिक्षे। समुद्द्रवंत्यस्मादाप इति समुद्रमंतरिक्षं। तस्मिन्। आकृते निर्मिते गृहेऽधिवसथः अतस्तितयादपि स्थानात् हे अश्विनावायातं। आगच्छतं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्वा॑ य॒ज्ञं मन॑वे संमिमि॒क्षथु॑रे॒वेत्का॒ण्वस्य॑ बोधतं।
बृह॒स्पतिं॒ विश्वा॑न्दे॒वाँ अ॒हं हु॑व॒ इंद्रा॒विष्णू॑ अ॒श्विना॑वाशु॒हेष॑सा ॥२॥

यत्। वा। यज्ञं। मनवे। संऽमिमिक्षथुः। एव। इत्। काण्वस्य। बोधतं।

बृहस्पतिं। विश्वान्। देवान्। अहं। हुवे। इंद्राविष्णू इति। अश्विनौ। आशुऽहेषसा ॥२॥

हे अश्विनौ यद्वा यथा वा येन वा प्रकारेण मनवे प्रजापतये यजमानाय यज्ञं संमिमिक्षथुः संसिक्तवंतौ युवां कृतवंतौ एवेदेवमेव काण्वस्य कण्वगोत्रस्य मम यज्ञं कर्तुं बोधतं। अवगच्छतं। अपि च बृहस्पतिं बृहतां देवानां पतिं देवपुरोहितं विश्वान् सर्वान्मित्रादीन्देवांश्चेंद्राविष्णू चाशुहेषसा शीघ्राश्वौ। यद्वा हेषृ शब्दे। शीघ्रं सर्वत्र शब्द्यमानौ स्तूयमानावश्विनौ चाहं हुवे। आह्वये ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्या न्व१श्विना हुवे सुदंससा गृभे कृता।

ययोरस्ति प्र णः सख्यं देवेष्वध्याप्यं ॥३॥

त्या। नु। अश्विना। हुवे। सुऽदंससा। गृभे। कृता।

ययोः। अस्ति। प्र। नः। सख्यं। देवेषु। अधि। आप्यं ॥३॥

त्या त्यौ पूर्वोक्तगुणावश्विनौ नु क्षिप्रमहं हुवे। आह्वयामि। कीदृशौ। सुदंससा शोभनकर्माणौ गृभे ग्रहे ग्रहणायास्माभिर्दत्तानां हविषां स्वीकरणायास्मभ्यं धनदानाय वा कृता कृतौ प्रादुर्भूतौ देवेषु मध्ये ॥ अधिः सप्तम्यर्थानुवादी ॥ ययोरश्विनोराप्यमाप्तव्यं नोऽस्माकं सख्यं सखित्वं प्रास्ति प्रभवति उत्कर्षेण वर्तते तौ हुव इत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ययोरधि प्र यज्ञा असूरे संति सूरयः।

ता यज्ञस्याध्वरस्य प्रचेतसा स्वधाभिर्या पिबतः सोम्यं मधु ॥४॥

ययोः। अधि। प्र। यज्ञाः। असूरे। संति। सूरयः।

ता। यज्ञस्य। अध्वरस्य। प्रऽचेतसा। स्वधाभिः। या। पिबतः। सोम्यं। मधु ॥४॥

ययोरश्विनोरध्युपरि यज्ञा ज्योतिष्टोमादयः सर्वे यागाः प्रसंति प्रभवंति। छिन्नस्य यज्ञशिरसोऽश्विभ्यां संधानात्। तथा च यज्ञशिरोऽच्छिद्यतेत्युपक्रम्य तैत्तिरीयकं। तावेतद्यज्ञशिरः प्रत्यधत्तां यदाश्विनो गृह्यते यज्ञस्य निष्कृत्यै। तै० सं० ६.४.९.५.। इति। असूरे स्तोत्ररहितेऽपि देशे ययोश्च सूरयः स्तोतारः संति

तावश्विनावध्वरस्य हिंसाप्रत्यवायरहितस्य यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेः प्रचेतसा प्रकृष्टं ज्ञातारौ स्वधाभिर्बलहेतुभिः स्तुतिभिराह्वयामीति शेषः। या यावश्विनौ सोम्यं सोममयं मधु मधुरं सोमरसं पिबतः॥

॥ अथ पंचमी ॥

यदद्याश्विनावपाग्यत्प्राक्स्थो वाजिनीवसू।

यद्द्रुह्यव्यनवि तुर्वशे यदौ हुवे वामथ मा गतं॥५॥

यत्। अद्य। अश्विनौ। अपाक्। यत्। प्राक्। स्थः। वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू।

यत्। द्रुह्यवि। अनवि। तुर्वशे। यदौ। हुवे। वां। अथ। मा। आ। गतं॥५॥

हे अश्विनावद्येदानीं यद्यद्यपाक् प्रतीच्यां दिशि स्थः भवथः वर्तेथे। हे वाजिनीवसू अन्नवद्धनौ यद्यदि प्राक् प्राच्यां दिशि स्थः भवथः। यद्यदि वा द्रुह्युप्रभृतिषु चतुर्षु स्तोतृषु संनिहितौ भवथः एवं सर्वत्र संनिहितौ वां युवां हुवे। अहमाह्वयामि। अथानंतरमेव मा मामागतं। आगच्छतं॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदंतरिक्षे पतथः पुरुभुजा यद्वेमे रोदसी अनु।

यद्वा स्वधाभिरधितिष्ठथो रथमत आ यातमश्विना॥६॥

यत्। अंतरिक्षे। पतथः। पुरुऽभुजा। यत्। वा। इमे इति। रोदसी इति। अनु।

यत्। वा। स्वधाभिः। अधिऽतिष्ठथः। रथं। अतः। आ। यातं। अश्विना॥६॥

हे पुरुभुजा बहूनां पालयितारौ बहुलहविषो भोक्तारौ वा यद्यद्यंतरिक्षे पतथः गच्छथः। यद्वा यदि वेमे रोदसी द्यावापृथिव्यावनुलक्ष्य गच्छथः। यद्वा यदि वा स्वधाभिरात्मीयैस्तेजोभिर्बलैर्वा सार्द्धं रथमधितिष्ठथः रथ उपविशथः॥ अधिशीङ्स्थासामित्याधारस्य कर्मसंज्ञा॥ अतः सर्वस्मात्स्थानात् हे अश्विनावायातं। आगच्छतं॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे चतुस्त्रिंशो वर्गः॥

त्वमग्न इति दशर्चं षष्ठं सूक्तं कण्वगोत्रस्य वत्सस्यार्षमाग्नेयं। आद्या प्रतिष्ठागायत्री। अष्टकसप्तकषट्कोपेतत्वात्। द्वितीया वर्धमाना। षट्कसप्तकाष्टकोपेतत्वात्। तथा चोक्तं। षट्कसप्तकाष्टकैव वर्धमाना विपरीता प्रतिष्ठेति। दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा

गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । त्वमग्ने दश वत्स आग्नेये गायत्रेऽंत्या त्रिष्टुबाद्या प्रतिष्ठोपाद्या वर्धमानेति ॥ प्रातरनुवाकस्याग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चोत्तमावर्जमेतत्सूक्तं । सूत्र्यते हि । त्वमग्ने व्रतपा इत्युत्तमामुद्धरेत् । आ॰ ४. १३. । इति ॥ व्रातपत्यामाद्यानुवाक्या । सूत्रितं च । त्वमग्ने व्रतपा असि यद्वो वयं प्रमिनाम व्रतानि । आ॰ ३. १३. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

त्वमग्ने व्रतपा असि देव आ मर्त्येष्वा । त्वं यज्ञेष्वीड्यः ॥१॥

त्वं । अग्ने । व्रतऽपाः । असि । देवः । आ । मर्त्येषु । आ । त्वं । यज्ञेषु । ईड्यः ॥१॥

हे अग्ने देवो द्योतमानस्त्वं मर्त्येष्वा मनुष्येषु च देवेषु च मध्ये व्रतपा असि । व्रतानां कर्मणां रक्षिता भवसि । अतः कारणाद्यज्ञेषु त्वमीड्यः स्तुत्योऽसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वमसि प्रशस्यो विदथेषु सहंत्य । अग्ने रथीरध्वराणां ॥२॥

त्वं । असि । प्रऽशस्यः । विदथेषु । सहंत्य । अग्ने । रथीः । अध्वराणां ॥२॥

हे सहंत्य शत्रूणामभिभवितरग्ने विदथेषु यज्ञेषु त्वं प्रशस्यः स्तुत्योऽसि । अध्वराणां यागानां रथीर्नेता च भवसि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स त्वमस्मदप द्विषो युयोधि जातवेदः । अदेवीरग्ने अरातीः ॥३॥

सः । त्वं । अस्मत् । अप । द्विषः । युयोधि । जातऽवेदः । अदेवीः । अग्ने । अरातीः ॥३॥

हे जातवेदो जातानां वेदितरग्ने स पूर्वोक्तगुणस्त्वमस्मदस्मत्तो द्विषो द्वेष्टॄन् शत्रूनपयुयोधि । पृथक्कुरु । अदेवीरासुरीररातीः शत्रुसेनाश्च पृथक्कुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अंति चित्संतमह यज्ञं मर्तस्य रिपोः । नोप वेषि जातवेदः ॥४॥

अंति । चित् । संतं । अह । यज्ञं । मर्तस्य । रिपोः । न । उप । वेषि । जातऽवेदः ॥४॥

हे जातवेदोऽंति चिदंतिकेऽपि संतं भवंतं समीपे विद्यमानमपि रिपोरस्मच्छत्रोर्मर्तस्य मनुष्यस्य यज्ञं नोपवेषि । अहशब्दोऽवधारणे । नैव कामयसे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मर्ता अमर्त्यस्य ते भूरि नाम मनामहे । विप्रासो जातवेदसः ॥५॥

मर्ताः । अमर्त्यस्य । ते । भूरि । नाम । मनामहे । विप्रासः । जातऽवेदसः ॥५॥

मर्ता मनुष्या विप्रासो मेधाविनो वयं हे अग्ने जातवेदसो जातानां वेदितुरमर्त्यस्य मरणरहितस्य देवस्य भूरि विस्तृतं नाम स्तोत्रं मनामहे । जानीमः । कुर्म इति यावत् ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे पंचत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

विप्रं विप्रासोऽवसे देवं मर्तास ऊतये । अग्निं गीर्भिर्हवामहे ॥६॥

विप्रं । विप्रासः । अवसे । देवं । मर्तासः । ऊतये । अग्निं । गीःऽभिः । हवामहे ॥६॥

विप्रासो मेधाविनो मर्तासो मर्ता मनुष्या वयं विप्रं मेधाविनं देवं दानादिगुणयुक्तमग्निमवसे हविर्भिस्तर्पयितुमूतयेऽस्माकं रक्षणार्थं च गीर्भिर्हवामहे । आह्वयामहे ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवन आ ते वत्स इति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । सूचितं च । आ ते वत्सो मनो यमदाग्ने स्थूरं रयिं भर । आ॰ ७.८. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

आ ते वत्सो मनो यमत्परमाच्चित्सधस्थात् । अग्ने त्वांकामया गिरा ॥७॥

आ । ते । वत्सः । मनः । यमत् । परमात् । चित् । सधऽस्थात् । अग्ने । त्वांऽकामया । गिरा ॥७॥

हे अग्ने वत्स ऋषिस्ते तव मनः परमाच्चिदुत्कृष्टादपि सधस्थात्सहस्थानाद्द्युलोकादायमत् । आयमयति । केन साधनेन । त्वांकामया त्वामभिलषंत्या गिरा स्तुत्या ॥

॥ अथाष्टमी ॥

पुरुत्रा हि सदृङ्ङसि विशो विश्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥८॥

पुरुऽत्रा । हि । सऽदृङ् । असि । विशः । विश्वाः । अनु । प्रऽभुः । समत्ऽसु । त्वा । हवामहे ॥८॥

हे अग्ने पुरुत्रा हि बहुषु देशेषु त्वं सदृङ्ङसि । समानं द्रष्टा भवसि । अत एव विश्वाः सर्वा विशः प्रजा अनुलक्ष्य प्रभुरीश्वरो भवसि । ईदृशं त्वां समत्सु संग्रामेषु रक्षणार्थं हवामहे । आह्वयामहे ॥

॥ अथ नवमी ॥

समत्स्वग्निमवसे वाजयंतो हवामहे । वाजेषु चित्रराधसं ॥९॥

समत्ऽसु । अग्निं । अवसे । वाजऽयंतः । हवामहे । वाजेषु । चित्रऽराधसं ॥९॥

समत्सु सहमदनेषु संग्रामेषु वाजयंतो बलमिच्छंतो वयमवसे रक्षणार्थमग्निं हवामहे । कीदृशं । वाजेषु संग्रामेषु चित्रराधसं चायनीयधनं ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्रत्नो हि कमीड्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सत्सि ।
स्वां चाग्ने तन्वं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमा यजस्व ॥१०॥

प्रत्नः । हि । कं । ईड्यः । अध्वरेषु । सनात् । च । होता । नव्यः । च । सत्सि ।
स्वां । च । अग्ने । तन्वं । पिप्रयस्व । अस्मभ्यं । च । सौभगं । आ । यजस्व ॥१०॥

हे अग्ने अध्वरेषु यज्ञेष्वीड्यः स्तुत्यस्त्वं प्रत्नो हि चिरंतनः खलु भवसि । कमिति पूरकः । तथा सनाच्चिरकालादारभ्य होता देवानामाह्वाता च सन् नव्यः स्तुत्यश्च सन् सत्सि । यज्ञेषु निषीदसि । हे अग्ने देवानां हविर्वहंस्त्वं स्वां च तन्वमात्मीयं च शरीरं पिप्रयस्व । त्वदीयेन हविर्भागेन तर्पय । अस्मभ्यं स्तोतृभ्यश्च सौभगं सुभगत्वं चायजस्व । प्रदेहि ॥ सुभगशब्दाद्भावार्थे सुभगान्मंत्र इत्युद्गात्रादिषु पाठादङ्प्रत्ययः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे षट्त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।
यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननं ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

इत्थं पंचमाष्टकं व्याख्यायेदानीमृषिच्छंदोदेवताविनियोगप्रदर्शनपुरःसरं षष्ठस्य प्रथमोऽध्यायो व्याख्यातुमारभ्यते ॥ अष्टममंडलस्य द्वितीयेऽनुवाके षट् सूक्तानि जातानि। य इंद्रेति चयस्त्रिंशदृचं सप्तमं सूक्तं कण्वगोत्रस्य पर्वताख्यस्यार्षमौष्णिहमैंद्रं । तथा चानुक्रांतं । य इंद्र चयस्त्रिंशत्पर्वत औष्णिहं त्विति ॥ महाव्रते निष्केवल्य औष्णिहतृचाशीताविदमादिके द्वे सूक्ते। तथैव पंचमारण्यके सूत्र्यते। औष्णिही तृचाशीतिर्य इंद्र सोमपातम इति सूक्ते। ऐ० आ० ५.११.। इति॥ दशमेऽहनि निष्केवल्य आदितः षडृचः शंसनीयाः । सूत्र्यते हि। य इंद्र सोमपातम इति षळुष्णिहः । आ० ८.१२.। इति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्र आद्यस्तृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । य इंद्र सोमपातम एंद्र नो गधि । आ० ७.८.। इति॥ तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रेऽप्ययमेव तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । इंद्रः सुतेषु सोमेषु य इंद्र सोमपातमः । आ० ६.४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य इंद्र सोमपातमो मदः शविष्ठ चेतति ।
येना हंसि न्य१त्रिणं तमीमहे ॥१॥
यः । इंद्र । सोमऽपातमः । मदः । शविष्ठ । चेतति ।
येन । हंसि । नि । अत्रिणं । तं । ईमहे ॥१॥

हे इंद्र यस्त्वं सोमपातमोऽतिशयेन सोमस्य पाता। हे शविष्ठ बलवत्तम॥ शव इति बलनाम। तस्माद्विनंतादातिशायनिक इष्ठन्। विन्मतोर्लुक्। टिलोपः॥ हे ईदृशेंद्र तस्य तव सोमपानजनितो यो मदश्चेतति सम्यक् जानाति वृत्रवधादीनि कार्याणि कर्तुं॥ य इत्यस्य चेततीत्यनेनापि संबंधाद्यद्वृत्तान्नित्यमिति तिङ्ङ्निहन्यते॥ अथवैतदेवं वाक्यं। हे बलवत्तमेंद्र सोमपातमः सोमस्य पातृतमो यस्त्वं मदः सोमैर्मादयितव्यस्तर्पणीयः सन् चेतति॥ पुरुषव्यत्ययः॥ चेतसि सम्यक् जानासि॥ मदोऽनुपसर्ग इति मदेः कर्मण्यप्॥ येन सोमपानजनितेन मदेनाचिणमत्तारं राक्षसादिकं नि हंसि नि हिनस्सि निकृष्टां हिंसां प्रापयसि तं मदं तादृङ्मदोपेतं त्वां वेमहे। याञ्चाकर्मायं। याचामहे॥ यद्वा ई गतौ दैवादिकः। छांदसो विकरणस्य लुक्॥ ईयामहे। उपगच्छामः। स्तुतिभिः संभजामह इत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

येना दशग्वमध्रिगुं वेपयंतं स्वर्णरं।
येना समुद्रमाविथा तमीमहे॥२॥
येन। दशऽग्वं। अध्रिऽगुं। वेपयंतं। स्वःऽनरं।
येन। समुद्रं। आविथ। तं। ईमहे॥२॥

हे इंद्र येन सोमपानजनितेन मदेन दशग्वं। ये दशभिर्मासैः सत्त्रासनं परिसमाप्य निरगमन् ते दशग्वा अंगिरसः। तेषामन्यतममध्रिगुमधृतगमनमनिवारितगतिमेतत्संज्ञं च ऋषिं वेपयंतं तमांसि वर्जयंतं स्वर्णरं सर्वस्य नेतारं सूर्यं चाविथ वृत्रादेर्दस्योरपनयनेन ररक्षिथ। येन च मदेन समुद्रमुदधिमंतरिक्षं वाविथ ररक्षिथ त्वदीयं मदं तद्वंतं त्वां वेमहे। याचामहे। मदे हि सति हृष्टः सन् इंद्रो बहु धनं प्रयच्छति। अतस्तत्कारणस्य मदस्य याञ्चोपपन्ना॥

॥ अथ तृतीया ॥

येन सिंधुं महीरपो रथाँ इव प्रचोदयः।
पंथामृतस्य यातवे तमीमहे॥३॥
येन। सिंधुं। महीः। अपः। रथान्ऽइव। प्रऽचोदयः।
पंथां। ऋतस्य। यातवे। तं। ईमहे॥३॥

हे इंद्र महीर्महतीरपो वृष्ट्युदकानि सिंधुं स्यंदनशीलां नदीं समुद्रं वा प्रति येन सोमपानजन्येन मदेन प्रचोदयः प्रेरयसि। तत्र दृष्टांतः। रथानिव। यथा रथिनो रथान् स्वाभिलषितदेशगमनाय प्रेरयंति तद्वत्। ऋतस्य यज्ञस्य पंथां पंथानं मार्गं यातवे यातुं प्राप्तुं तं मदमीमहे। याचामहे ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इमं स्तोममभिष्टये घृतं न पूतमद्रिवः।
येना नु सद्य ओजसा ववक्षिथ ॥४॥
इमं। स्तोमं। अभिष्टये। घृतं। न। पूतं। अद्रिऽवः।
येन। नु। सद्यः। ओजसा। ववक्षिथ ॥४॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र घृतं न घृतमिव मंत्रपूतमाज्यमिव पूतं शुद्धमिमम-स्मदीयं स्तोमं स्तोत्रं बुध्यस्वेति शेषः। किमर्थं। अभिष्टयेऽभिप्राप्त्यै। इष्टस्य धनादेरस्माकं लाभायेत्यर्थः। येन स्तोत्रेण स्तूयमानः सन् ओजसात्मीयेन बलेन सद्यस्तदानीमेव स्तुतिसमय एव नु क्षिप्रं ववक्षिथ अस्मान्वहसि अभिलषितं प्रापयसि इमं स्तोममित्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमं जुषस्व गिर्वणः समुद्र इव पिन्वते।
इंद्र विश्वाभिरूतिभिर्ववक्षिथ ॥५॥
इमं। जुषस्व। गिर्वणः। समुद्रःऽइव। पिन्वते।
इंद्र। विश्वाभिः। ऊतिऽभिः। ववक्षिथ ॥५॥

हे गिर्वणो गिरां स्तुतीनां संभक्तः। यद्वा स्तुतिभिः संभजनीयेंद्र इमं स्तोमं मया क्रियमाणं जुषस्व। सेवस्व। स च स्तोमः समुद्र इव समुद्रो यथा चंद्रोदयं प्राप्य पिन्वते। वर्धते। अभिधेयस्येंद्रगुणगणस्याधिक्येन तत्प्रतिपादिका स्तुतिरपि विस्तृता भवतीत्यर्थः ॥ पूर्वस्यामृचि ववक्षिथेत्यनेन युक्तो येनेति शब्दोऽत्रापि सामर्थ्यात्तेन संबध्यते। अत एवास्य तिङ्ङतिङ इति निघाताभावः ॥ हे इंद्र येन स्तोमेन हेतुना विश्वाभिर्व्याप्ताभिरूतिभी रक्षाभिर्ववक्षिथ वहसि श्रेयांस्यस्मान्प्रा-पयसि ॥ वहेः सनंताल्लिट्यमंत्र इति निषेधादामभावे थलि लिटि रूपमेतत् ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो नो देवः परावतः सखित्वनाय मामहे ।
दिवो न वृष्टिं प्रथयन्ववक्षिथ ॥६॥
यः । नः । देवः । पराऽवतः । सखिऽत्वनाय । ममहे ।
दिवः । न । वृष्टिं । प्रथयन् । ववक्षिथ ॥६॥

यो नो देवो दानादिगुणयुक्त इंद्रः परावतः परावतात् दूरात् द्युलोकादागत्य नोऽस्माकं सखित्वनाय सखित्वाय मामहे धनानि प्रददौ ॥ मंहतेर्दानकर्मण एतद्रूपं ॥ यद्वास्माभिः पूज्यते ॥ मह पूजायां । अस्माच्छांदसः कर्मणि लिट् ॥ उत्तरार्धर्चः प्रत्यक्षकृतः ॥ हे इंद्र दिवो न वृष्टिं दिवः सकाशाद्वृष्टिमिव प्रथयन् अस्मदीयानि धनानि विस्तारयन् यस्त्वं ववक्षिथ अस्मान् वोढुमिच्छसि तादृशं त्वां स्तौमीति शेषः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ववक्षुरस्य केतवं उत वज्रो गभस्त्योः ।
यत्सूर्यो न रोदसी अवर्धयत् ॥७॥
ववक्षुः । अस्य । केतवः । उत । वज्रः । गभस्त्योः ।
यत् । सूर्यः । न । रोदसी इति । अवर्धयत् ॥७॥

अस्येंद्रस्य केतवः प्रज्ञानान्यस्मत्स्तुतिविषयाणि । यद्वा रथ उत्क्षिप्ताः पताकाः केतवः । ववक्षुः अवहन् । अस्मान् श्रेयांसि प्रापयन् । उतापि च गभस्त्योः । बाहुनामैतत् । इंद्रस्य हस्तयोरवस्थितो वज्रश्चावहत् । यद्यदायमिंद्रः सूर्यो न सर्वस्य प्रेरक आदित्य इव रोदसी द्यावापृथिव्यौ वृष्ट्यादिप्रदानेनावर्धयत् तदानीमित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यदि प्रवृद्ध सत्पते सहस्रं महिषाँ अघः ।
आदित्ते इंद्रियं महि प्र वावृधे ॥८॥
यदि । प्रऽवृद्ध । सत्ऽपते । सहस्रं । महिषान् । अघः ।
आत् । इत् । ते । इंद्रियं । महि । प्र । ववृधे ॥८॥

हे प्रवृद्ध प्रकर्षेण महन् हे सत्पते सतामनुष्ठातॄणां पालयितरिंद्र सहस्रं सहस्रसंख्याकान्महिषान्। महन्नामैतत्। महतोऽसुरान् वृत्रादीन् यदि यदाघः अवधीः॥ हंतेश्छांदसमेतद्रूपं। यद्वा घस्लृ अदने। लुङि सिपि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक्॥ आदिदनंतरमेव हे इंद्र ते तवेंद्रियं वीर्यं महि महद्बहुलं सत्म वावृधे। प्रकर्षेण वर्धते॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्रः सूर्यस्य रश्मिभिर्न्यर्शसानमोषति।
अग्निर्वनेव सासहिः प्र वावृधे॥९॥
इंद्रः। सूर्यस्य। रश्मिऽभिः। नि। अर्शसानं। ओषति।
अग्निः। वनाऽइव। ससहिः। प्र। ववृधे॥९॥

अयमिंद्रः सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्यादित्यस्य रश्मिभिः किरणैः करणभूतैरर्शसानं॥ अर्तेर्गुणः शुट् च। उ॰ २.८५.। इत्यृ गतावित्यस्मादसानच्प्रत्ययः शुडागमश्च। अयं केवलोऽप्यर्तिराङ्पूर्वार्थो द्रष्टव्यः। आङ्पूर्वश्च बाधने वर्तते॥ यथा आर्तिमार्त्तोः। शत॰ ब्रा॰ १३.१.२.४.। इति॥ अर्शसानं बाधमानं मंदेहादिकमसुरं न्योषति। नितरां दहति॥ उष दाहे॥ तत्र दृष्टांतः। अग्निर्वनेव। यथा वनारण्यानि दावानलो भस्मसात्करोति तद्वत्। एवं सासहिः शत्रूणामभिभवनशील इंद्रः प्र वावृधे। प्रकर्षेण वर्धते॥

॥ अथ दशमी ॥

इयं त ऋत्वियावती धीतिरेति नवीयसी।
सपर्यंती पुरुप्रिया मिमीत इत्॥१०॥
इयं। ते। ऋत्वियऽवती। धीतिः। एति। नवीयसी।
सपर्यंती। पुरुऽप्रिया। मिमीते। इत्॥१०॥

हे इंद्र ते त्वामियं पुरोवर्तिनी मया क्रियमाणा धीतिः स्तुतिरेति। गच्छति। कीदृशी। ऋत्वियावती। ऋतौ वसंतादिकालेऽनुष्ठेयं यज्ञकर्म ऋत्वियं। तद्वती नवीयस्यतिशयेनाभिनवा स्तुतिः सपर्यंती पूजयंती पुरुप्रिया पुरु बहुलं प्रीणयित्री सती मिमीत इत्। इंद्रगतान् गुणान् परिच्छिनत्त्येव॥ माहात्म्यं प्रख्यापयत्येव सेयमित्यन्वयः॥ अनुमीयमानेन यच्छब्देन च योगात् मिमीत इत्यस्य

निघाताभावः। यद्वा सपर्यंती पुरुप्रियेतीदमपेतीत्यनेन संबंधनीयं। अतः पूर्वपदस्य भिन्नवाक्यस्थत्वात् समानवाक्ये युष्मदस्मदादेशा वक्तव्या इति वचनात्तदपेक्षया निघाताभावे सत्यभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

गर्भो यज्ञस्य देवयुः क्रतुं पुनीत आनुषक्।

स्तोमैरिंद्रस्य वावृधे मिमीत इत् ॥११॥

गर्भः। यज्ञस्य। देवऽयुः। क्रतुं। पुनीते। आनुषक्।

स्तोमैः। इंद्रस्य। ववृधे। मिमीते। इत् ॥११॥

यज्ञस्य यष्टव्यस्येंद्रस्य गर्भो गरिता स्तोता ॥ गॄ शब्दे। अर्तिगृभ्यां भन्। यद्वा यजेर्भाव एव नङ्प्रत्ययः ॥ यागस्य गर्भो गृहीतानुष्ठाता देवयुर्देवं दानादिगुणयुक्तमिंद्रमात्मन इच्छन् आनुषगनुषक्तमानुपूर्व्येण संततं यथा भवति तथा क्रतुं प्रज्ञापकं सोमं पुनीते। दशापवित्रेण शोधयति। इंद्रपानार्थमिति शेषः। यद्वा यज्ञस्य गर्भो दीक्षितः। पुनर्वा एतमृत्विजो गर्भं कुर्वंति। ऐ॰ ब्रा॰ १.३.। इत्यादि ब्राह्मणं। स देवकामः क्रतुं ज्योतिष्टोमादिकमानुषक्। आनुपूर्व्येनामैतत्। यदाह यास्कः। आनुषगिति नामानुपूर्व्यस्य। नि॰ ६.१४.। इति। स स्तोतेंद्रस्य ॥ कर्मणि षष्ठी॥ इंद्रविषयैः स्तोमैः स्तोत्रैर्ववृधे। वर्धते। यद्वा वृधिना प्रयोज्यव्यापारवाचिना प्रयोजकव्यापारो लक्ष्यते। स्तोमैः स्तोत्रैस्तमिंद्रं वर्धयति। स च स्तोमैर्मिमीत इत्। इंद्रस्य गुणजातं परिच्छिनत्त्येव। अनुगतार्थो भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सनिर्मित्रस्य पप्रथ इंद्रः सोमस्य पीतये।

प्राची वाशीव सुन्वते मिमीत इत् ॥१२॥

सनिः। मित्रस्य। पप्रथे। इंद्रः। सोमस्य। पीतये।

प्राची। वाशीऽइव। सुन्वते। मिमीते। इत् ॥१२॥

मित्रस्य मित्रभूतस्य स्तोतुः सनिर्धनस्य दातेंद्रः सोमस्य पीतये पानाय पप्रथे। प्रथितो विस्तीर्णशरीरो बभूव। यथा पीतो बहुलः सोम उदरेऽंतर्भवति तथा

प्रवृद्धशरीरो बभूवेत्यर्थः । तत्र प्रथमे दृष्टांतः । प्राची प्रांचती प्रकर्षेण स्तुत्यं गुणगणं प्राप्नुवती वाशीव । वाङ्नामैतत् । स्तुतिरूपा वाक् सुन्वते ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी वक्तव्येति चतुर्थी ॥ सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य संबंधिनी यथा स्तुत्यगुणबाहुल्येन विस्तीर्णा भवति तथेंद्रः पप्रथ इत्यर्थः । प्रथिता च सा मिमीत इत् । इंद्रमाहात्म्यं यथावत्परिच्छिनत्त्येव ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यं विप्रा उक्थवाहसोऽभिप्रमंदुरायवः ।
घृतं न पिप्य आसन्यृतस्य यत् ॥१३॥
यं । विप्राः । उक्थऽवाहसः । अभिऽप्रमंदुः । आयवः ।
घृतं । न । पिप्ये । आसनि । ऋतस्य । यत् ॥१३॥

विप्रा मेधाविन उक्थवाहस उक्थानां शस्त्राणां वोढारः प्रापयितार आयवो मनुष्या यमिंद्रमभिप्रमंदुः अभि प्रकर्षेण मादयंति ॥ मदेर्व्यत्ययेनऽन्परस्मैंद्विर्वचनपरेण छंदसि वेति वचनात् द्विर्वचनाभावः ॥ तस्येंद्रस्यासन्यास्ये ॥ पद्न्नित्यादिनास्यशब्दस्यासन्नादेशः ॥ घृतं न घृतमिव शुद्धं पिप्ये । सेचनेन वर्धये ॥ प्यायतेश्छांदसो लिट् । लिड्यङोश्चेति पीभावः ॥ किं तद्धविः । ऋतस्य यज्ञस्य संबंधि यत्सोमलक्षणं हविरस्ति तदित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उत स्वराजे अदितिः सोममिंद्राय जीजनत् ।
पुरुप्रशस्तमूतय ऋतस्य यत् ॥१४॥
उत । स्वऽराजे । अदितिः । स्तोमं । इंद्राय । जीजनत् ।
पुरुऽप्रशस्तं । ऊतये । ऋतस्य । यत् ॥१४॥

उतापि चादितिरदीना देवमाताखंडनीयस्तोता वा स्वराजे स्वयमेव राजमानायेंद्राय पुरुप्रशस्तं बहुलमुत्कृष्टं यद्वा पुरुभिर्बहुभिः प्रशंसितव्यं स्तोमं स्तोत्रं जीजनत् । अजीजनत् । अजनयत् । किमर्थं । ऊतये रक्षणार्थं । यत् स्तोत्रमृतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा संबंधि भवति तं स्तोममित्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अभि वह्नय ऊतयेऽनूषत प्रशस्तये ।

न देव विव्रता हरी ऋतस्य यत् ॥१५॥

अभि । वह्नयः । ऊतये । अनूषत । प्रऽशस्तये ।

न । देव । विऽव्रता । हरी इति । ऋतस्य । यत् ॥१५॥

वह्नयो वोढार ऋत्विज ऊतये रक्षणार्थं प्रशस्तये प्रशस्त्यर्थं चाभ्यनूषत । इंद्रमभ्यष्टुवन् ॥ नु स्तुतौ । कुटादिः ॥ हे देव दानादिगुणयुक्तेंद्र । नेति संप्रत्यर्थे । संप्रति विव्रता विविधकर्माणौ हरी त्वदीयावश्वावृतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा संबंधि यत् स्तोत्रं हविर्वा विद्यते तदभिलक्ष्य त्वां वहत इति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

यत्सोममिंद्र विष्णवि यद्वा घ त्रित आप्त्ये ।

यद्वा मरुत्सु मंदसे समिंदुभिः ॥१६॥

यत् । सोमं । इंद्र । विष्णवि । यत् । वा । घ । त्रिते । आप्त्ये ।

यत् । वा । मरुत्ऽसु । मंदसे । सं । इंदुऽभिः ॥१६॥

हे इंद्र विष्णवि विष्णौ पानार्थमागते सत्यन्यदीये यागे सोमं यद्यदि तेन विष्णुना सार्द्धं पिबसि । यद्वा यदि चाप्त्येऽपां पुत्रे त्रित एतत्संज्ञे राजर्षौ यजमाने सोमं पिबसि । घेति पूरणः । यद्वा यदि च मरुत्सु च सोमपानायागतेष्वन्यदीये यज्ञे मंदसे माद्यसि तथाप्यस्मदीयैरेवेंदुभिः सोमैः सं सम्यङ्माद्य ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यद्वा शक्र परावति समुद्रे अधि मंदसे ।

अस्माकमित्सुते रणा समिंदुभिः ॥१७॥

यत् । वा । शक्र । पराऽवति । समुद्रे । अधि । मंदसे ।

अस्माकं । इत् । सुते । रण । सं । इंदुऽभिः ॥१७॥

हे शक्र शक्तेंद्र परावति परागते दूरदेशे समुद्रे समुंदनशीले सोमे । अधि

सप्तम्यर्थानुवादी। यद्वा यदि वा मंदसे माद्यसि तथाप्यस्माकमिदस्माकमेव सोमेऽभिषुते सतींदुभिः सोमरसैः सं रण। सम्यग्रमस्व ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

यद्वासि॑ सुन्व॒तो वृ॒धो यज॑मानस्य सत्पते।
उ॒क्थे वा॒ यस्य॒ रण्य॑सि॒ समिं॑दुभिः ॥१८॥

यत्। वा॒। असि॑। सु॒न्व॒तः। वृ॒धः। यज॑मानस्य। स॒त्ऽप॒ते॒।
उ॒क्थे। वा॒। यस्य॑। रण्य॑सि। सं। इं॒दु॑ऽभिः ॥१८॥

हे सत्पते सतां पालयितरिंद्र सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य यद्वा यदि वा वृधोऽसि वर्धयिता भवसि॥ वृधेरंतर्णीतण्यर्थादिगुपधलक्षणः कः॥ यस्य च यजमानस्योक्थे शस्त्रे वा शंसिते सति रण्यसि रमसे एवमपींदुभिरस्मदीयैरेव सोमैः सम्यग्रमस्व ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

दे॒वंदे॑वं॒ वोऽव॑स॒ इंद्र॑मिंद्रं गृ॒णीषणि॑।
अधा॑ य॒ज्ञाय॑ तु॒र्वणे॒ व्या॑नशुः ॥१९॥

दे॒वंऽदे॑वं। वः॒। अव॑से। इंद्र॑ऽइंद्रं। गृ॒णी॒षणि॑।
अध॑। य॒ज्ञाय॑। तु॒र्वणे॑। वि। आ॒न॒शुः॒ ॥१९॥

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्माकमवसे रक्षणाय देवं देवमिंद्रमिंद्रं दानादिगुणयुक्तं। इंद्रो बहुषु देशेषु युगपत्प्रवृत्तेषु यागेषु तत्र तत्र हविःस्वीकरणाय बहूनि शरीराण्याददानः स्वयमेकोऽप्यनेकः सन् तत्र तत्र संनिधत्ते। तथा च निगमांतरं। इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते। ऋग्वे॰ ६.४७.१८.। इति। तदपेक्षयेयं वीप्सा। बहु विभज्य वर्तमानं सर्वं तमिंद्रं गृणीषणि। अहं स्तौमि॥ गृणातेर्लिङि छांदसमेतद्रूपं॥ यद्वा कारकमेवैतत्। गृणीषणि स्तवनेच्छायां सत्यामधानंतरं सर्वमिंद्रं मदीयाः स्तुतयो व्यानशुः। व्याप्नुवंति। किमर्थं। तुर्वणे तूर्णं संभजनाय यज्ञाय यागार्थं॥ यद्वा क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी॥ यज्ञं यष्टव्यं तुर्वणे शत्रूणां हिंसितारं तूर्णसंभजनं वा ॥

॥ अथ विंशी ॥

यज्ञेभिर्यज्ञवाहसं सोमेभिः सोमपातमं ।
होत्राभिरिंद्रं वावृधुर्व्यानशुः ॥२०॥
यज्ञेभिः । यज्ञऽवाहसं । सोमेभिः । सोमऽपातमं ।
होत्राभिः । इंद्रं । ववृधुः । वि । आनशुः ॥२०॥

यज्ञेभिर्यज्ञैर्यजमानसाधनैर्हविर्भिर्यज्ञवाहसं यज्ञे वोढव्यं प्रापणीयं यज्ञैर्यागैर्यज्ञानां यजमानानां फलस्य प्रापयितारं वा। अथवा यज्ञवाहसं यज्ञेन प्राप्यं। न केवलमेकेन यज्ञेनापि तु सर्वैरित्याह यज्ञेभिरिति। एवं सोमेभिः सोमपातमं सर्वेषां सोमानां पातृतममिंद्रं होत्राभिः स्तुतिभिर्वावृधुः। स्तोतारो वर्धयंति। ताश्च क्रियमाणाः स्तुतयो व्यानशुः। तमिंद्रं व्याप्नुवंति च॥ अश्नोतेर्व्यत्ययेन परस्मैपदं॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः ।
विश्वा वसूनि दाशुषे व्यानशुः ॥२१॥
महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः ।
विश्वा । वसूनि । दाशुषे । वि । आनशुः ॥२१॥

अस्येंद्रस्य प्रणीतयः प्रणयनानि धनानां प्रकृष्टप्रापणानि महीर्महत्यो महांति भवंति। उतापि चास्य प्रशस्तयः प्रशंसनीयाः कीर्त्तयः पूर्वीर्बह्व्यो विस्तृततमा भवंति। ता उभयविधा दाशुषे चरुपुरोडाशादीनि दत्तवते यजमानाय दातुं विश्वा विश्वानि सर्वाणि वसूनि धनानि व्यानशुः। व्याप्नुवंति॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

इंद्रं वृत्राय हंतवे देवासो दधिरे पुरः ।
इंद्रं वाणीरनूषता समोजसे ॥२२॥
इंद्रं । वृत्राय । हंतवे । देवासः । दधिरे । पुरः ।
इंद्रं । वाणीः । अनूषत । सं । ओजसे ॥२२॥

देवासो देवा वृत्राय हंतवे वृत्रमावरकमसुरं हंतुं ॥ हंतेस्तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः ॥ इममिंद्रं पुरो दधिरे। पुरस्तात्स्वामित्वेनाधारयन्। वाणीर्वाण्यः स्तुतिरूपा वाचश्चेममेवेंद्रमनूषत । स्तुवंति । किमर्थं । सं समीचीनायौजसे बलार्थं । यथा वृत्रवधानुगुणमुत्कृष्टं बलमस्य जायते तथा स्तुवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

महांतं महिना वयं स्तोमेभिर्हवनश्रुतं ।

अर्कैरभि प्र णोनुमः समोजसे ॥२३॥

महांतं । महिना । वयं । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुतं ।

अर्कैः । अभि । प्र । नोनुमः । सं । ओजसे ॥२३॥

महिना महिम्ना महांतं सर्वेभ्योऽधिकं हवनश्रुतं हवनस्याह्वानस्य श्रोतारमिंद्रं वयं स्तोमेभिः स्तोमैस्त्रिवृत्पंचदशादिभिरर्कैरर्चनसाधनैः शस्त्रैश्चाभि प्र णोनुमः । आभिमुख्येन प्रकर्षेण पुनः पुनः स्तुमः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

न यं विविक्तो रोदसी नांतरिक्षाणि वज्रिणं ।

अमादिदस्य तित्विषे समोजसः ॥२४॥

न । यं । विविक्तः । रोदसी इति । न । अंतरिक्षाणि । वज्रिणं ।

अमात् । इत् । अस्य । तित्विषे । सं । ओजसः ॥२४॥

यं वज्रिणं वज्रवंतमिंद्रं रोदसी द्यावापृथिव्यौ न विविक्तः न पृथक्कुरुतः । स्वसमीपात्पृथक्कर्तुं न शक्नुतः। द्यावापृथिव्यौ व्याप्य य इंद्रो वर्तत इत्यर्थः ॥ विचिर् पृथग्भावे ॥ अंतरिक्षाण्यंतरा क्षांतानि द्यावापृथिव्योर्वर्तमानानि गंधर्वादीनां स्थानानि च यं न पृथक्कुर्वंति अस्येंद्रस्यामादित्। अमति रुजति शत्रूननेनेत्यमो बलं । बलादेव तित्विषे। सर्वं जगद्दीप्यते । किमर्थं। ओजसो बलस्य संगमाय ॥ यद्वौजःशब्दाद्विहितस्य विनो बहुलं छंदसीति लुक्॥ ओजस्विनो बलवतोऽस्येंद्रस्येति योज्यं । समित्युपसर्गः स तित्विष इत्यनेन संबध्यते ॥

षोडशिशस्त्रे यदिंद्र पृतनाज्य इति तृचः । सूत्र्यते हि । यदिंद्र पृतनाज्येऽयं ते अस्तु हर्यत इत्यौष्णिहबार्हतौ तृचौ । आ॰ ६. २.। इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते पंचविंशी ॥

यदिंद्र पृतनाज्ये देवास्त्वा दधिरे पुरः ।

आदित्ते हर्यता हरी ववक्षतुः ॥२५॥

यत् । इंद्र । पृतनाज्ये । देवाः । त्वा । दधिरे । पुरः ।

आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति । ववक्षतुः ॥२५॥

हे इंद्र पृतनाज्ये । संग्रामनामैतत् ॥ पृतनाः सेना अजंति गच्छंत्यस्मिन्निति वा पृतना जीयतेऽत्रेति वा पृतनाज्यं संग्रामः । तत्र त्वा त्वां यद्यदा देवाः पुरो दधिरे वृत्रहननाय पुरतोऽधारयन् आदिदनंतरमेव हर्यता हर्यतौ कांतौ ॥ हर्य गतिकांत्योः । भृमृदृशीत्यादिनौणादिकोऽतच्प्रत्ययः ॥ ईदृशौ हरी अश्वौ ते त्वां ववक्षतुः । अवहतां ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

यदा वृत्रं नदीवृतं शवसा वज्रिन्नवधीः ।

आदित्ते हर्यता हरी ववक्षतुः ॥२६॥

यदा । वृत्रं । नदीऽवृतं । शवसा । वज्रिन् । अवधीः ।

आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति । ववक्षतुः ॥२६॥

हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र नदीवृतं । नदनान्नद्य आपः । श्रूयते हि । अहावनदता हते तस्मादा नद्यो नाम स्थेति । ता आवृण्वंतं वृत्रमवर्षणशीलं मेघमसुरं वा यदा यस्मिन्काले शवसा बलेनावधीरहिंसीः । शिष्टं समानं ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

यदा ते विष्णुरोजसा त्रीणि पदा विचक्रमे ।

आदित्ते हर्यता हरी ववक्षतुः ॥२७॥

यदा । ते । विष्णुः । ओजसा । त्रीणि । पदा । विऽचक्रमे ।

आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति । ववक्षतुः ॥२७॥

हे इंद्र ते तवानुजो विष्णुर्व्यापनशीलो देव ओजसा बलेन यदा यस्मिन्काले

त्रीणि पदानि पदत्रयरूपेण त्रीन् लोकान् विचक्रमे विक्रांतवान् परिच्छिन्न-
वान्। गतमन्यत्॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

यदा ते हर्यता हरी वावृधाते दिवेदिवे।

आदित्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥२८॥

यदा। ते। हर्यता। हरी इति। ववृधाते इति। दिवेऽदिवे।

आत्। इत्। ते। विश्वा। भुवनानि। येमिरे ॥२८॥

हे इंद्र त्वदीयौ हर्यता हर्यतौ कांतौ हरी हरणशीलावश्वौ दिवे दिवे प्रति-
दिवसं यदा यस्मिन्काले वावृधाते प्रवृद्धौ बभूवतुः आदिदनंतरमेव त्वया विश्वा
विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि येमिरे नियम्यंते स्म॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

यदा ते मारुतीर्विशस्तुभ्यमिंद्र नियेमिरे।

आदित्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥२९॥

यदा। ते। मारुतीः। विशः। तुभ्यं। इंद्र। निऽयेमिरे।

आत्। इत्। ते। विश्वा। भुवनानि। येमिरे ॥२९॥

हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थं मारुतीर्मारुत्यो मरुद्रूपास्ते त्वदीया विशः प्रजा यदा
यस्मिन्काले नियेमिरे नियच्छंति भूतजातानि। अन्यद्गतं॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

यदा सूर्यममुं दिवि शुक्रं ज्योतिरधारयः।

आदित्ते विश्वा भुवनानि येमिरे ॥३०॥

यदा। सूर्यं। अमुं। दिवि। शुक्रं। ज्योतिः। अधारयः।

आत्। इत्। ते। विश्वा। भुवनानि। येमिरे ॥३०॥

हे इंद्र अमुं विप्रकृष्टं शुक्रं निर्मलं ज्योतिर्द्योतमानं सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं शोभ-
नवीर्यं वादित्यं दिवि द्युलोके जगतः प्रकाशनाय यदा यस्मिन्कालेऽधारयः
धारितवानसि। समानमन्यत्॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

इमां त इंद्र सुष्टुतिं विप्र इयर्ति धीतिभिः ।
जामिं पदेव पिप्रती प्राध्वरे ॥३१॥

इमां । ते । इंद्र । सुऽस्तुतिं । विप्रः । इयर्ति । धीतिऽभिः ।
जामिं । पदाऽइव । पिप्रती । प्र । अध्वरे ॥३१॥

हे इंद्र विप्रो मेधावी स्तोताध्वरे यज्ञ इमां पुरो वर्तिनी पिप्रती पूजयंती प्रीणयंती वा सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं धीतिभिः कर्मभिः परिचरणैः सार्द्धं ते त्वां प्रेरयति । प्रगमयति । जामिं पदेव । यथा बंधुभूतं पुरुषमुत्कृष्टानि पदानि स्थानानि प्रापयति तद्वत् ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

यदस्य धामनि प्रिये समीचीनासो अस्वरन् ।
नाभा यज्ञस्य दोहना प्राध्वरे ॥३२॥

यत् । अस्य । धामनि । प्रिये । संऽईचीनासः । अस्वरन् ।
नाभा । यज्ञस्य । दोहना । प्र । अध्वरे ॥३२॥

अध्वरे यज्ञेऽस्येंद्रस्य धामनि स्थाने तेजसि वा प्रिये प्रीणयितव्ये सति समीचीनासः संगताः स्तोतारो यद्यदा प्रास्वरन् प्रकर्षेणास्तुवन् ॥ स्वृ शब्दोपतापयोः ॥ अयाळिंद्रस्य प्रिया धामानीति हि निगमः । कस्मिन्देशे । नाभा नाभौ पृथिव्या नाभिस्थानीये मध्ये यज्ञस्य यजनसाधनस्य सोमस्य दोहना दोहने दोहनाधिकारणेऽभिषवस्थाने । वेद्यामित्यर्थः । तदानीं धनं प्रदेहीत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

सुवीर्यं स्वश्व्यं सुगव्यमिंद्र दद्धि नः ।
होतेव पूर्वचित्तये प्राध्वरे ॥३३॥

सुऽवीर्यं । सुऽअश्व्यं । सुऽगव्यं । इंद्र । दद्धि । नः ।
होताऽइव । पूर्वऽचित्तये । प्र । अध्वरे ॥३३॥

सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं स्वश्व्यं शोभनेनाश्वसंघेन च युक्तं सुगव्यं शोभनगोसंघयुक्तं च धनं हे इंद्र नोऽस्मभ्यं दद्धि । ददस्व ॥ दद दाने । अनुदात्तेत् । व्यत्ययेन

परस्मैपदं। छांदसः शपो लुक्॥ अहं चाध्वरे यागे होतेव यथा मानुषो होता ऋत्विक् स्तौति एवमेव पूर्वचित्तये पूर्वप्रज्ञानायान्येभ्यः स्तोतृभ्यः पूर्वमेवास्मत्स्तोत्रपरिज्ञानाय प्राशंसिषमिति शेषः॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे षष्ठो वर्गः॥

॥ इत्यष्टमे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः॥

तृतीयेऽनुवाकेऽष्ट सूक्तानि। तत्रेंद्रः सुतेष्विति त्रयस्त्रिंशदृचं प्रथमं सूक्तं काण्वस्य नारदस्यार्षमौष्णिहमैंद्रं। तथाचानुक्रांतं। इंद्रः सुतेषु नारद इति॥ महाव्रते निष्केवल्य औष्णिहतृचाशीतौ पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः॥ तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र इंद्रः सुतेष्विति तृचः स्तोत्रियः। सूत्र्यते हि। इंद्रः सुतेषु सोमेषु य इंद्र सोमपातमः। आ॰ ६.४.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

इंद्रः सुतेषु सोमेषु क्रतुं पुनीत उक्थ्यं।

विदे वृधस्य दक्षसो महान्हि षः॥१॥

इंद्रः। सुतेषु। सोमेषु। क्रतुं। पुनीते। उक्थ्यं।

विदे। वृधस्य। दक्षसः। महान्। हि। सः॥१॥

सोमेषु सुतेष्वभिषुतेषु सत्स्विंद्रस्तान्पीत्वा क्रतुं कर्मणां कर्तारमुक्थ्यं स्तोतारं च पुनीते। शोधयति। यद्वा सोमेष्वभिषुतेषूक्थ्याख्यं क्रतुं यागं तैः सोमैः पुनीते। यजमानैः पूतं कारयति। किमर्थं। वृधस्य वर्धकस्य दक्षसो बलस्य विदे लाभाय। स तादृश इंद्रो महान् हि महान् खलु। अत एवं कर्तुं शक्नोतीति भावः॥

॥ अथ द्वितीया॥

स प्रथमे व्योमनि देवानां सदने वृधः।

सुपारः सुश्रवस्तमः समप्सुजित्॥२॥

सः। प्रथमे। विऽओमनि। देवानां। सदने। वृधः।

सुऽपारः। सुश्रवःऽतमः। सं। अप्सुऽजित्॥२॥

स इंद्रः प्रथमे प्रथिते विस्तीर्णे मुख्ये वा व्योमनि विशेषेण रक्षके देवानां सदने। सीदत्यस्मिन्निति सदनं स्थानं स्वर्गाख्यं। तत्र स्थितः सन् वृधो यजमानानां

वर्धयिता च भवति । तथा सुपारः सुष्ठु पारयिता प्रारब्धस्य सम्यक् परिसमापयिता सुश्रवस्तमः । अतिशयेन शोभनं श्रवोऽन्नं यशो वा यस्य स तथोक्तः । सं सम्यगप्सुजिदप्सूदकेषु प्राप्येषु सत्सु तद्विघातिनो वृत्रादेर्जेता । यद्वाप इत्यंतरिक्षनाम । अंतरिक्षे वर्तमानानामसुराणां जेता । तमह्व इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तमह्वे वाजसातय इंद्रं भराय शुष्मिणं ।
भवा नः सुम्ने अंतमः सखा वृधे ॥३॥
तं । अह्वे । वाजऽसातये । इंद्रं । भराय । शुष्मिणं ।
भव । नः । सुम्ने । अंतमः । सखा । वृधे ॥३॥

तं पूर्वोक्तगुणं शुष्मिणं बलवंतमिंद्रं वाजसातये बलानामन्नानां वा सातिर्लाभो यस्मिन् तादृशाय भराय संग्रामाय । यद्वा भ्रियंते तस्मिन् हवींषीति भरो यज्ञः । प्रायेण संग्रामनामानि यज्ञनामत्वेन च दृश्यंते । भराय यज्ञार्थमह्वे । आह्वये ॥ लिपिसिचिह्वश्चात्मनेपदेष्वन्यतरस्यामिति ह्वयतेश्छांदसे लङि च्लेरङादेशः ॥ हे इंद्र त्वं सुम्ने सुखे धने वा लिप्सिते सति नोऽस्माकमंतमोऽंतिकतमः संनिकृष्टतमो भव ॥ तमे तादेश्चेत्यंतिकशब्दस्य तादिलोपः ॥ तथा वृधे वर्धनार्थं च सखा समानख्यानो मित्रभूतो भव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इयं त इंद्र गिर्वणो रातिः क्षरति सुन्वतः ।
मंदानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥४॥
इयं । ते । इंद्र । गिर्वणः । रातिः । क्षरति । सुन्वतः ।
मंदानः । अस्य । बर्हिषः । वि । राजसि ॥४॥

हे गिर्वणो गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीय संभजनीयेंद्र ते तुभ्यं त्वदर्थमियं पुरो वर्तिनी सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य संबंधिनी रातिर्ऋत्विग्भिर्दीयमाना सोमाहुतिः क्षरति । आहवनीयं प्रति गच्छति । त्वं च तया मंदानो मंदमानो मोदमानस्तृप्यन् अस्य बर्हिषो यज्ञस्य वि राजसि । विशेषेणेशिषे ॥ राजतिरैश्वर्यकर्मा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नूनं तदिंद्र दद्धि नो यत्त्वा सुन्वंत ईमहे ।
रयिं नश्चित्रमा भरा स्वर्विदं ॥५॥

नूनं । तत् । इंद्र । दद्धि । नः । यत् । त्वा । सुन्वंतः । ईमहे ।
रयिं । नः । चित्रं । आ । भर । स्वःऽविदं ॥५॥

हे इंद्र नूनमवश्यं तद्धनं नोऽस्मभ्यं दद्धि । ददस्व ॥ दद दाने । व्यत्ययेन परस्मैपदं । छांदसः शपो लुक् ॥ यद्धनं त्वा त्वां सुन्वंतः सोममभिषुण्वंतो वयमीमहे । अपि च चित्रं चायनीयं स्वर्विदं सर्वस्य लंभकं यद्वा स्वर्गस्य वेदितारमास्तिकं रयिं पुत्रं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स्तोता यत्ते विचर्षणिरतिप्रशर्धयद्गिरः ।
वया इवानु रोहते जुषंत यत् ॥६॥

स्तोता । यत् । ते । विऽचर्षणिः । अतिऽप्रशर्धयत् । गिरः ।
वयाःऽइव । अनु । रोहते । जुषंत । यत् ॥६॥

हे इंद्र विचर्षणिर्विशेषेण द्रष्टा स्तोता ते तुभ्यं त्वदर्थं गिरः स्तुतीर्यद्यदातिप्रशर्धयत् अतिशयेन प्रशर्धयिनीरकरोत् । शत्रूणां प्रसहनसमर्थाः ॥ शृधु प्रसहने ॥ यद्यदा च ता गिरो जुषंत त्वामसेवंत अप्रीणयन्वा तदा वया इव शाखा इव । यथैकस्मिन्वृक्षे बह्वाः शाखा उपरि प्ररोहंति तथानुरोहते । स्तुत्या सर्वे गुणास्त्वयि प्ररोहंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रत्नवज्जनया गिरः शृणुधी जरितुर्हवं ।
मदेमदे ववक्षिथा सुकृत्वने ॥७॥

प्रत्नऽवत् । जनय । गिरः । शृणुधि । जरितुः । हवं ।
मदेऽमदे । ववक्षिथ । सुऽकृत्वने ॥७॥

हे इंद्र प्रत्नवत् पुरा यथा स्तोतृभ्योऽपेक्षितफलप्रदानेन स्तुतीर्जनयसि एवमिदानीमपि गिरः स्तुतीर्जनय। उत्पादय। जरितुः स्तोतुर्हवमाह्वानं च शृणुधि। शृणु। जानीहि। तादृशस्त्वं मदे मदे सोमेन तर्पणे तर्पणे सति सुकृत्वने शोभनकर्त्रे यजमानाय ववक्षिथ। अपेक्षितं फलं वहसि। ददासीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

क्रीळंत्यस्य सूनृता आपो न प्रवता यतीः।

अया धिया य उच्यते पतिर्दिवः ॥८॥

क्रीळंति। अस्य। सूनृताः। आपः। न। प्रऽवता। यतीः।

अया। धिया। यः। उच्यते। पतिः। दिवः ॥८॥

अस्येंद्रस्य सूनृताः प्रियसत्यात्मिका वाचः क्रीळंति। विहरंति। तत्र दृष्टांतः। प्रवता प्रवणेन मार्गेण यतीर्गच्छंत्य आपो न आप इव। यथा निम्नोन्नतेन पथा गच्छंत्य आप उत्पतननिपतनेन विहरंति तद्वत्। दिवः स्वर्गस्य पतिः पालयिता य इंद्रोऽयानया धिया स्तुत्योच्यते प्रतिपाद्यते अस्येंद्रस्येत्यन्वयः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उतो पतिर्य उच्यते कृष्टीनामेक इद्वशी।

नमोवृधैरवस्युभिः सुते रण ॥९॥

उतो इति। पतिः। यः। उच्यते। कृष्टीनां। एकः। इत्। वशी।

नमःऽवृधैः। अवस्युऽभिः। सुते। रण ॥९॥

उतो अपि च वशी वशयितैक इदेक एव कृष्टीनां मनुष्याणां पतिः पालयितेति य इंद्र उच्यते। कैः। नमोवृधैर्नमसा स्तोत्रेण हविषा वा वर्धयितृभिरवस्युभी रक्षणेच्छुभिः स त्वं पूर्वोक्ते सुतेऽभिषुते सोमे रण। रमस्व। यद्वा हे स्तोतस्तमिंद्रं सुते सोमे स्तुहि ॥ रणतिः शब्दार्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

स्तुहि श्रुतं विपश्चितं हरी यस्य प्रसक्षिणा।

गंतारा दाशुषो गृहं नमस्विनः ॥१०॥

स्तुहि । श्रुतं । विपःऽचितं । हरी इति । यस्य । प्रऽसक्षिणा ।

गंतारा । दाशुषः । गृहं । नमस्विनः ॥ १० ॥

हे स्तोतर्विपश्चितं विशिष्टज्ञानं श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं तमिंद्रं स्तुहि । प्रशंस । यस्येंद्रस्य हरी अश्वौ प्रसक्षिणा शत्रूणां प्रसहनशीलौ नमस्विनो हविष्मतो दाशुषो दत्तवतो यजमानस्य गृहं गंतारा गमनशीलौ च तमिंद्रं स्तुहीति संबंधः ॥ गमेस्ताच्छीलिकस्तृन् ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तूतुजानो महेमतेऽश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः ।

आ याहि यज्ञमाशुभिः शमिद्धि ते ॥ ११ ॥

तूतुजानः । महेऽमते । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुऽभिः ।

आ । याहि । यज्ञं । आशुऽभिः । शं । इत् । हि । ते ॥ ११ ॥

हे महेमते । महते फलाय मतिर्बुद्धिर्यस्यासौ महेमतिः ॥ अलुक् छांदसः ॥ स तादृश हे इंद्र तूतुजानस्त्वरमाणः सन् प्रुषितप्सुभिः स्निग्धरूपैराशुभिः शीघ्रगामिभिरश्वेभिरश्वैर्यज्ञमस्मदीयमायाहि । आगच्छ । हि यस्मात्ते तव तस्मिन्यज्ञे शमित् सुखं विद्यत एव अत आगच्छेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इंद्र शविष्ठ सत्पते रयिं गृणत्सु धारय ।

श्रवः सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वनं ॥ १२ ॥

इंद्र । शविष्ठ । सत्ऽपते । रयिं । गृणत्ऽसु । धारय ।

श्रवः । सूरिऽभ्यः । अमृतं । वसुऽत्वनं ॥ १२ ॥

हे शविष्ठ बलवत्तम सत्पते सतां पालयितरिंद्र गृणत्स्वस्मासु रयिं धनं धारय । अवस्थापय । अपि च सूरिभ्यः स्तोतृभ्योऽमृतमनश्वरं वसुत्वनं व्याप्तिमत् श्रवोऽन्नं यशो वा देहीति शेषः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

हवे त्वा सूर उदिते हवे मध्यंदिने दिवः ।
जुषाण इंद्र सप्तिभिर्न आ गहि ॥१३॥

हवे । त्वा । सूरे । उतऽइते । हवे । मध्यंदिने । दिवः ।
जुषाणः । इंद्र । सप्तिऽभिः । नः । आ । गहि ॥१३॥

हे इंद्र सूर सूर्ये उदित उदयं प्राप्ते सति प्रातःसवने त्वां हवे । आह्वये । तथा दिवो दिवसस्य मध्यंदिने मध्यभागे माध्यंदिनसवने त्वां हवे । आह्वये । हे इंद्र स त्वं जुषाणः प्रीयमाणः सन् सप्तिभिः सर्पणशीलैरश्वैर्नोऽस्मानागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ तू गहि प्र तु द्रव मत्स्वा सुतस्य गोमतः ।
तंतुं तनुष्व पूर्व्यं यथा विदे ॥१४॥

आ । तु । गहि । प्र । तु । द्रव । मत्स्व । सुतस्य । गोऽमतः ।
तंतुं । तनुष्व । पूर्व्यं । यथा । विदे ॥१४॥

हे इंद्र तु क्षिप्रमागहि । आगच्छ । आगत्य च तु क्षिप्रं प्रद्रव । सोमो यत्र निवसति तं देशं प्रति शीघ्रं गच्छ । गत्वा च गोमतो गोविकारैः पयःप्रभृतिभिः श्रयणद्रव्यैर्युक्तस्य सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य पानेन मत्स्व । माद्य । हृष्टो भव । तदनंतरं यथाहं विदे उपलभे तथा पूर्व्यं पूर्वैः कृतं तंतुं विस्तृतं यज्ञं तनुष्व । सम्यङ्निष्पादय । फलोत्पादनसमर्थं कुर्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यच्छक्रासि परावति यदर्वावति वृत्रहन् ।
यद्वा समुद्रे अंधसोऽवितेदसि ॥१५॥

यत् । शक्र । असि । पराऽवति । यत् । अर्वाऽवति । वृत्रऽहन् ।
यत् । वा । समुद्रे । अंधसः । अविता । इत् । असि ॥१५॥

हे शक्र शक्तेंद्र परावति दूरदेशे यद्यद्यसि भवसि । हे वृत्रहन् यद्यदि वार्वाति

समीपे भवसि वर्तसे। यद्वा यदि वा समुद्रे जलधावंतरिक्षे वा वर्तसे तस्मात्सर्वस्मात्स्थानादागत्यांधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य पानेनावितासि। रक्षिता भवसि॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

इंद्रं वर्धंतु नो गिर इंद्रं सुतास इंदवः।
इंद्रे हविष्मतीर्विशो अराणिषुः॥१६॥
इंद्रं। वर्धंतु। नः। गिरः। इंद्रं। सुतासः। इंदवः।
इंद्रे। हविष्मतीः। विशः। अराणिषुः॥१६॥

नोऽस्माकं गिरः स्तुतिरूपा वाच इंद्रं वर्धंतु। वर्धयंतु। सुतासोऽभिषुता इंदवः सोमाश्चास्मदीयास्तमिंद्रं वर्धयंतु। हविष्मतीर्हविष्मत्यो हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिर्युक्ता विशः प्रजास्तस्मिन्निंद्रेऽराणिषुः। अरंसिषुः॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

तमिद्विप्रा अवस्यवः प्रवत्वतीभिरूतिभिः।
इंद्रं क्षोणीरवर्धयन्वया इव॥१७॥
तं। इत्। विप्राः। अवस्यवः। प्रवत्वतीभिः। ऊतिऽभिः।
इंद्रं। क्षोणीः। अवर्धयन्। वयाःऽइव॥१७॥

विप्रा मेधाविनोऽवस्यवो रक्षणकामाः स्तोतारस्तमित्तमेवेंद्रं प्रवत्वतीभिः प्रकर्षेणाभिगंचीभिरूतिभिस्तृप्तिकरीभिराहुतिभिः स्तुतिभिर्वा वर्धयंति। तथा क्षोणीः क्षोण्यः। क्षोणीति पृथिवीनाम। तदुपलक्षिताः सर्वे लोका वया इव वृक्षस्य शाखा इव तदधीनाः संतोऽवर्धयन्। वर्धयंति॥

॥ अथाष्टादशी ॥

त्रिकद्रुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमत्नत।
तमिद्वर्धंतु नो गिरः सदावृधं॥१८॥
त्रिऽकद्रुकेषु। चेतनं। देवासः। यज्ञं। अत्नत।
तं। इत्। वर्धंतु। नः। गिरः। सदाऽवृधं॥१८॥

त्रिकद्रुकेषु। त्रिकद्रुका नाम ज्योतिर्गौरायुरिति त्रीण्याभिप्लविकान्यहानि। तेषु देवासो देवाश्चेतनं चेतयितारमिंद्रं यज्ञं यष्टव्यमत्नत। अतन्वत। अकृषत॥ तनोतेर्लेङि छांदसो विकरणस्य लुक्। तनिपत्योश्छंदसीत्युपधालोपः॥ तमित्तमेवेंद्रं नोऽस्माकं गिरः स्तुतयश्च वर्धयंतु। कीदृशं। सदावृधं सर्वदा स्तोतॄणां वर्धयितारं॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

स्तोता यत्ते अनुव्रत उक्थान्यृतुथा दधे।

शुचिः पावक उच्यते सो अद्भुतः॥१९॥

स्तोता। यत्। ते। अनुऽव्रतः। उक्थानि। ऋतुऽथा। दधे।

शुचिः। पावकः। उच्यते। सः। अद्भुतः॥१९॥

हे इंद्र यस्य ते तव स्तोतानुव्रतोऽनुकूलकर्मा सन् ऋतुथा ऋतुषु काले काल उक्थानि शस्त्रादि दधे विधत्ते करोति॥ लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः॥ परोऽर्धर्चः परोक्षकृतः। स इंद्रोऽद्भुत आश्चर्यभूतः शुचिः शुद्धः पावकोऽन्येषामपि शोधक उच्यते। स्तोतृभिः स्तूयते॥

॥ अथ विंशी ॥

तदिद्रुद्रस्य चेतति यह्वं प्रत्नेषु धामसु।

मनो यत्रा वि तद्दधुर्विचेतसः॥२०॥

तत्। इत्। रुद्रस्य। चेतति। यह्वं। प्रत्नेषु। धामऽसु।

मनः। यत्र। वि। तत्। दधुः। विऽचेतसः॥२०॥

तदित्तदेव रुद्रस्य। रुत् दुःखं। तस्य द्रावयितुरीश्वरस्य यह्वमपत्यं मरुत्संघात्मकं। यद्वा रुद्रशब्देन लक्षणया मरुद्गण उच्यते। रुद्रस्य रुद्रपुत्रस्य मरुद्गणस्य यह्वं। महन्नामैतत्। महत्तदेव बलं प्रत्नेषु चिरंतनेषु धामसु पृथिव्यादिस्थानेषु चेतति। ज्ञायते वर्तते। यत्र यस्मिन्बलविषये विचेतसो विशिष्टज्ञानाः स्तोतारस्तत्प्रसिद्धं मनो मननसाधनं स्तोत्रं विदधुः कुर्वंति तदित्यन्वयः॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे दशमो वर्गः॥

॥ अथैकविंशी ॥

यदि मे सख्यमावर इमस्य पाह्यंधसः।

येन विश्वा अति द्विषो अतारिम॥२१॥

यदि । मे । सख्यं । आऽवरः । इमस्य । पाहि । अंधसः ।

येन । विश्वाः । अति । द्विषः । अतारिम ॥२१॥

हे इंद्र मम सख्यं सखित्वं यद्यावरः यद्याभिमुख्येन वृणुयाः तर्हीमस्यास्य ॥ हलि लोपाभावश्छांदसः ॥ पुरो वर्तिनोऽंधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वांशं पाहि। पिब ॥ अंधस इति कर्मणि वा षष्ठी। पिबतेश्छांदसः शपो लुक् ॥ येन त्वत्पीतेन सोमेन हेतुना वयं विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः शत्रुसेना अत्यतारिम अतितरेम अतिक्रामेम ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

कदा त इंद्र गिर्वणः स्तोता भवाति शंतमः ।

कदा नो गव्ये अश्व्ये वसौ दधः ॥२२॥

कदा । ते । इंद्र । गिर्वणः । स्तोता । भवाति । शंऽतमः ।

कदा । नः । गव्ये । अश्व्ये । वसौ । दधः ॥२२॥

हे गिर्वणो गिरां स्तुतीनां संभक्तरिंद्र ते तव स्तोता शंतमः सुखतमोऽतिशयेन सुखवान् कदा कस्मिन्काले भवाति। भवेत्। कदा कस्मिंश्च काले नोऽस्मान् गव्ये गोसमूहेऽश्व्येऽश्वसंघे वसौ निवासभूतेऽन्यस्मिन्नपि धने दधः । धारयेः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

उत ते सुष्टुता हरी वृषणा वहतो रथं ।

अजुर्यस्य मदिंतमं यमीमहे ॥२३॥

उत । ते । सुऽस्तुता । हरी इति । वृषणा । वहतः । रथं ।

अजुर्यस्य । मदिन्ऽतमं । यं । ईमहे ॥२३॥

उतापि च हे इंद्र सुष्टुता शोभनं स्तुतौ वृषणौ कामानां वर्षितारौ हरी अश्वावजुर्यस्य जरारहितस्य ते तव रथमिदानीं वहतः। अस्मन्निकटं प्रापयतः। मदिंतममतिशयेन मदवंतं यं त्वां धनमीमहे याचामहे तस्य त इत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

तमीमहे पुरुष्टुतं यह्वं प्रत्नाभिरूतिभिः ।

नि बर्हिषि प्रिये सददध द्विता ॥२४॥

तं । ईमहे । पुरुऽस्तुतं । यह्वं । प्रत्नाभिः । ऊतिऽभिः ।

नि । बर्हिषि । प्रिये । सदत् । अध । द्विता ॥२४॥

यह्वं महांतं पुरुस्तुतं बहुभिः स्तुतं तमिंद्रं प्रत्नाभिः पुराणीभिरूतिभिस्तृप्तिकरीभिः सोमाहुतिभिर्हेतुभिरीमहे । याचामहे । स चेंद्रः प्रिये प्रीतिकरे बर्हिषास्तीर्णे दर्भे निषदत् । निषीदतु । हविःस्वीकरणायोपविशतु । अधानंतरं द्विता द्वैधं वर्तमानानि चरुपुरोडाशादीनि सोमलक्षणानि च हवींषि स्वीकरोत्विति शेषः ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

वर्धस्वा सु पुरुष्टुत ऋषिष्टुताभिरूतिभिः ।

धुक्षस्व पिप्युषीमिषमवा च नः ॥२५॥

वर्धस्व । सु । पुरुऽस्तुत । ऋषिऽस्तुताभिः । ऊतिऽभिः ।

धुक्षस्व । पिप्युषीं । इषं । अव । च । नः ॥२५॥

हे पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेंद्र ऋषिष्टुताभिर्ऋषिभिर्मंत्रदर्शिभिः पुरा स्तुताभिरूतिभी रक्षाभिः सु सुष्ठु वर्धस्व । अस्मान्वर्धय । यद्वा ऋषिभिरुत्पादिताभिरूतिभिः स्तुतिभिस्त्वं वर्धस्व । वृद्धिं प्राप्नुहि । नोऽस्मभ्यं च पिप्युषीं प्रवृद्धामिषमिष्यमाणमन्नमवधुक्षस्व । अवाङ्मुखमस्मदभिमुखं धुक्षस्व । क्षारय । देहीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

इंद्र त्वमवितेदसीत्था स्तुवतो अद्रिवः ।

ऋतादियर्मि ते धियं मनोयुजं ॥२६॥

इंद्र । त्वं । अविता । इत् । असि । इत्था । स्तुवतः । अद्रिऽवः ।

ऋतात् । इयर्मि । ते । धियं । मनःऽयुजं ॥२६॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र त्वमित्थेत्थमनेन प्रकारेण स्तुवतः स्तोत्रं कुर्वतो यजमानस्यावितेदसि । रक्षितैव भवसि । यत एवमतः कारणादहमप्यृताद्यज्ञाद्धेतोर्मनोयुजं मनसा मननीयेन स्तोत्रेण प्राप्यां ते त्वदीयां धियमनुग्रहबुद्धिमियर्मि । प्राप्नोमि । यद्वा ऋतात्सत्यभूतात्त्वत्तः स्तोत्रेण युक्तं त्वत्प्रीतिकरं कर्माहं प्राप्नोमि ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

इह त्या सधमाद्या युजानः सोमपीतये ।
हरी इंद्र प्रतद्वसू अभि स्वर ॥२७॥
इह । त्या । सधऽमाद्या । युजानः । सोमऽपीतये ।
हरी इति । इंद्र । प्रतद्वसू इति प्रतत्ऽवसू । अभि । स्वर ॥२७॥

हे इंद्र इहास्मिन्यागे सोमपीतये सोमपानायाभिस्वर । अभिगच्छ । किं कुर्वन् । त्या त्यौ तौ प्रसिद्धौ सधमाद्या त्वया सह हविर्भिर्मादयितव्यौ तर्पयितव्यौ प्रतद्वसू प्राप्तवसू विस्तीर्णधनौ । ईदृशौ हरी त्वदीयावश्वौ युजानो रथेन संयोजयन् ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

अभि स्वरंतु ये तव रुद्रासः सक्षत श्रियं ।
उतो मरुत्वतीर्विशो अभि प्रयः ॥२८॥
अभि । स्वरंतु । ये । तव । रुद्रासः । सक्षत । श्रियं ।
उतो इति । मरुत्वतीः । विशः । अभि । प्रयः ॥२८॥

अभिस्वरंतु अभिगच्छंतु ते हे इंद्र तवानुचरा रुद्रासो रुद्रपुत्रा ये मरुतः संति । अपि च ते श्रियं श्रयणीयमिमं यज्ञं सक्षत । सचंतु । प्राप्नुवंतु । उतो अपि च मरुत्वतीर्मरुद्भिर्युक्ता विशोऽन्यापि दैवी प्रजा प्रयः । अन्ननामैतत् । अस्मदीयं हविर्लक्षणमन्नमभिगच्छंतु ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

इमा अस्य प्रतूर्तयः पदं जुषंत यद्दिवि ।
नाभा यज्ञस्य सं दधुर्यथा विदे ॥२९॥
इमाः । अस्य । प्रऽतूर्तयः । पदं । जुषंत । यत् । दिवि ।
नाभा । यज्ञस्य । सं । दधुः । यथा । विदे ॥२९॥

अस्येंद्रस्य संबंधिन्य इमाः पूर्वोक्ता मरुदादिरूपाः प्रजाः प्रतूर्तयः प्रकर्षेण शत्रूणां हिंसित्र्यः पदं स्थानं जुषंत । असेवंत । दिवि द्युलोके यत्स्थानमन्यैर्दुःप्राप्यमस्ति तत्पदमित्यर्थः । अपि च ता यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेर्नाभा नाभौ नाभि-

स्थानीये हविर्धान उत्तरवेद्यां वा संदधुः संनिदधते । यथा येन प्रकारेण विदे विंदे अपेक्षितं धनं लभे तथेत्यर्थः । यद्वा विदे ज्ञानाय यथास्माकं दक्षावरं ज्ञानं भवति तथेत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

अयं दीर्घाय चक्षसे प्राचि प्रयत्यध्वरे ।
मिमीते यज्ञमानुषग्विचक्ष्य ॥३०॥

अयं । दीर्घाय । चक्षसे । प्राचि । प्रऽयति । अध्वरे ।
मिमीते । यज्ञं । आनुषक् । विऽचक्ष्य ॥३०॥

प्राचि प्राचीने प्रागायते यज्ञगृहेऽध्वरे हिंसारहिते यज्ञे प्रयति गच्छति प्रवर्तमाने सत्ययमिंद्रः प्रवर्तमानं तं यज्ञमानुषगनुषक्तमानुपूर्व्येण विचक्ष्य विशेषेण दृष्ट्वा मिमीते । निष्पादयति । किमर्थं । दीर्घायायताय चक्षसे दर्शनाय । यद्वा द्रष्टव्याय फलाय ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

वृषायमिंद्र ते रथ उतो ते वृषणा हरी ।
वृषा त्वं शतक्रतो वृषा हवः ॥३१॥

वृषा । अयं । इंद्र । ते । रथः । उतो इति । ते । वृषणा । हरी इति ।
वृषा । त्वं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । वृषा । हवः ॥३१॥

हे इंद्र ते त्वदीयोऽयं रथो वृषा कामानां वर्षिता । उतो अपि च ते तव हरी अश्वौ वृषणा वृषणौ वर्षितारौ । हे शतक्रतो बहुकर्मन् बहुप्रज्ञेंद्र त्वं च वृषा वर्षिता कामानां । तथा हवस्त्वद्विषयमाह्वानं च वृषा वर्षिता । त्वद्विषयमाह्वानमपि कामान्वर्षति । किमु वक्तव्यं त्वदीया रथादयो वर्षंतीति भावः ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

वृषा ग्रावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः ।
वृषा यज्ञो यमिन्वसि वृषा हवः ॥३२॥

वृषा । ग्रावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयं । सुतः ।
वृषा । यज्ञः । यं । इन्वसि । वृषा । हवः ॥३२॥

ग्रावाभिषवसाधनपाषाणो वृषा वर्षिता कामानां । हे इंद्र त्वदीयः सोमपानजन्यो मदश्च वृषा वर्षिता । सुतस्त्वदर्थमभिषुतोऽयं सोमश्च वृषा वर्षिता । यं यज्ञमिन्वसि त्वं प्राप्नोषि स च यज्ञो वृषाभीष्टफलस्य वर्षिता । त्वदीयो हवश्च वृषा ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिन् चित्राभिरूतिभिः ।
वावंथ हि प्रतिष्टुतिं वृषा हवः ॥३३॥
वृषा । त्वा । वृषणं । हुवे । वज्रिन् । चित्राभिः । ऊतिऽभिः ।
ववंथ । हि । प्रतिऽस्तुतिं । वृषा । हवः ॥३३॥

हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र वृषणं वृषाणं वर्षितारं त्वां वृषा वर्षिता हविषामासेक्ताहं चित्राभिश्चायनीयाभिर्नानाविधाभिर्वोतिभिस्तृप्तिकरीभिः स्तुतिभिर्हुवे । आह्वये । हि यस्मात्त्वं प्रतिष्टुतिं त्वामभिलक्ष्य कृतं स्तोत्रं ववंथ वनसि संभजसि अतस्त्वदीयो हव आह्वानं वृषा वर्षिता । यद्वा हवो ह्वातव्यो वृषा वर्षिता त्वं यस्मात्स्तुतिं वनसि तस्मात्त्वां हुव इत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे त्रयोदशो वर्गः ॥

यदिंद्राहमिति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं गोषूक्त्यश्वसूक्तिनोः काण्वगोत्रयोरार्षं गायत्रमैंद्रं । तथा चानुक्रांतं । यदिंद्र पंचोना गोषूक्त्यश्वसूक्तिनौ काण्वायनाविति ॥ महाव्रते निष्केवल्य एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूत्र्यते । यदिंद्राहं यथा त्वं प्र संम्राजं चर्षणीनामिति सूक्ते । ऐ॰ आ॰ ५.११. । इति ॥ तृतीये पर्याये ब्रह्मशस्त्रेऽपीदं सूक्तं । सूचितं च । यदिंद्राहं प्र ते महे । आ॰ ६.४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदिंद्राहं यथा त्वमीशीय वस्व एक इत् । स्तोता मे गोषखा स्यात् ॥१॥
यत् । इंद्र । अहं । यथा । त्वं । ईशीय । वस्वः । एकः । इत् । स्तोता । मे । गोऽसखा । स्यात् ॥१॥

हे इंद्र यथा त्वमेक इदेक एव केवलं वस्वो वसुनो धनस्येशिषे एवमपि यद्यदी-

शीय ऐश्वर्ययुक्तः स्यां तदानीं मे मम स्तोता गोसखा स्यात्। गोभिः सहितो भवेत्। ईश्वरस्य तव स्तोता कुतो हेतोर्गोसहितो न भवेत्। अपि तु भवेदित्यभिप्रायः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शिक्षेयमस्मै दित्सेयं शचीपते मनीषिणे। यदहं गोपतिः स्यां ॥२॥

शिक्षेयं। अस्मै। दित्सेयं। शचीऽपते। मनीषिणे। यत्। अहं। गोऽपतिः। स्यां ॥२॥

हे शचीपते शक्तिमन्निंद्र अस्मै मनीषिणे मनस ईशित्रे स्तोत्रे दित्सेयं। दातुमिच्छेयं। तदनंतरं शिक्षेयं। प्रार्थितं धनं दद्यां च यद्यद्यहं गोपतिर्गवामधिपतिः स्यां भवेयं त्वत्प्रसादादिति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

धेनुष्ट इंद्र सूनृता यजमानाय सुन्वते। गामश्वं पिप्युषी दुहे ॥३॥

धेनुः। ते। इंद्र। सूनृता। यजमानाय। सुन्वते। गां। अश्वं। पिप्युषी। दुहे ॥३॥

हे इंद्र ते तव सूनृता स्तुतिरूपा वाग्धेनुर्दोग्ध्री गौर्भूत्वा सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय गामश्वं च। उपलक्षणमेतत्। गवाश्वादिकं सर्वमभिलषितं दुहे। दुग्धे। किं कुर्वती। पिप्युषी तमेव प्रवर्धयित्री ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न ते वर्तास्ति राधस इंद्र देवो न मर्त्यः। यद्दित्ससि स्तुतो मघं ॥४॥

न। ते। वर्ता। अस्ति। राधसः। इंद्र। देवः। न। मर्त्यः। यत्। दित्ससि। स्तुतः। मघं ॥४॥

हे इंद्र ते तव राधसो धनस्य स्तोतृभ्यो दातव्यस्य वर्ता निवारको देवो नास्ति। न विद्यते। न मर्त्यो मनुष्योऽपि निवारको नास्ति। स्तुतः स्तोतृभिः प्रख्यापितगुणः सन् यन्मह्यं मघं मंहनीयं धनं दित्ससि त्वं दातुमिच्छसि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यज्ञ इंद्रमवर्धयद्यद्भूमिं व्यवर्तयत्। चक्राण ओपशं दिवि ॥५॥

यज्ञः। इंद्रं। अवर्धयत्। यत्। भूमिं। वि। अवर्तयत्। चक्राणः। ओपशं। दिवि ॥५॥

यज्ञो यजमानैरनुष्ठीयमानो याग इंद्रं देवमवर्धयत्। श्रूयते हि। इंद्र इदं हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायोऽकृतेति। स इंद्रो यद्यस्माद्भूमिं पृथिवीं व्यवर्तयत्

वृष्ट्यादिप्रदानेन विशेषेण वर्तमानामकरोत्। किं कुर्वन्। दिव्यंतरिक्षे मेघमोपशमुपेत्य शयानं चक्राणः कुर्वन्। यद्वात्मनि समवेतो वीर्यविशेष ओपशः। तमंतरिक्षे कुर्वन् ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वावृधानस्य ते वयं विश्वा धनानि जिग्युषः। ऊतिमिंद्रा वृणीमहे ॥६॥

ववृधानस्य। ते। वयं। विश्वा। धनानि। जिग्युषः। ऊतिं। इंद्र। आ। वृणीमहे ॥६॥

हे इंद्र वावृधानस्य वर्धमानस्य विश्वा विश्वानि सर्वाणि धनानि शत्रुसंबंधीनि जिग्युषो जितवतस्ते तवोतिं रक्षां वयमा वृणीमहे। आभिमुख्येन संभजामहे ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने ब्रह्मशस्त्रे व्यंतरिक्षमतिरदित्ययं पर्यासस्तृचः। सूत्र्यते हि। व्यंतरिक्षमतिरच्छ्यावाश्वस्य सुन्वत इति तृचाः पर्यासाः। आ॰ ७.२.। इति॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःस्वपि तस्यैव तस्मिन्नेव शस्त्रेऽयं पर्यासस्तृचः। सूचितं च। पर्यासान्कइतोऽहरहःशस्यानीति होत्रका द्वितीयादिष्वेव। आ॰ ७.१.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

व्यं१तरिक्षमतिरन्मदे सोमस्य रोचना। इंद्रो यदभिनद्वलं ॥७॥

वि। अंतरिक्षं। अतिरत्। मदे। सोमस्य। रोचना। इंद्रः। यत्। अभिनत्। वलं ॥७॥

सोमस्य पानेन मदे हर्षे सति रोचना रोचमानमंतरिक्षमयमिंद्रो व्यतिरत्। व्यवर्धयत्। यद्यस्मात्कारणाद्वलमावृत्य स्थितमसुरं मेघं वाभिनत् व्यदारयत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उद्गा आजदंगिरोभ्य आविष्कृण्वन्गुहा सतीः। अर्वांचं नुनुदे वलं ॥८॥

उत्। गाः। आजत्। अंगिरःऽभ्यः। आविः। कृण्वन्। गुहा। सतीः। अर्वांचं। नुनुदे। वलं ॥८॥

अंगिरोभ्य ऋषिभ्यो वलानुचरैः पणिभिरपहृता गा उदाजत्। उदगमयत्। किं कुर्वन्। गुहा गुहायां बिले सतीर्विद्यमाना यथा न दृश्यंते तथा पणिभिर्गूढास्ता गा आविष्कृण्वन् प्रकाशयन्। अपि च पणीनामधिपतिं वलमसुरमर्वांचमधोमुखं नुनुदे। प्रेरितवान् ॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्रेण रोचना दिवो दृळ्हानि दृंहितानि च । स्थिराणि न पराणुदे ॥ ९ ॥

इंद्रेण । रोचना । दिवः । दृळ्हानि । दृंहितानि । च । स्थिराणि । न । पराऽनुदे ॥ ९ ॥

दिवो द्युलोकस्य संबंधीनि रोचना रोचमानानि देवगृहात्मकानि नक्षत्राणींद्रेण दृळ्हानि दृढावयवानि बलवंति कृतानि दृंहितानि च दृढीकृतानि । यथैकत्र नैश्चल्येनावतिष्ठंते तथा कृतानीत्यर्थः । यद्वा दृह दृहि वृहि वृद्धौ । दृंहितानि वर्धितानि चेत्यर्थः । अपि च स्थिराणि स्थास्नूनि दृढानि तानि न पराणुदे परानोदनीयानि न भवंति । न केनापि स्थानात्प्रच्यावयितुं शक्यानीत्यर्थः ॥ नुद प्रेरणे । अस्मात्कृतार्थे इति केन्प्रत्ययः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अपामूर्मिर्मदन्निव स्तोम इंद्राजिरायते । वि ते मदा अराजिषुः ॥ १० ॥

अपां । ऊर्मिः । मदन्ऽइव । स्तोमः । इंद्र । अजिरऽयते । वि । ते । मदाः । अराजिषुः ॥ १० ॥

अपां समुद्राणामूर्मिस्तरंगो मदन्निव यथा माद्यन् उपर्युपरि जायते । हे इंद्र स्तोमस्त्वदीयं स्तोत्रं तथाजिरायते । अजिरः क्षिप्रगामी । स इवाचरति । अपि च ते त्वदीया मदाः स्तोत्रजन्याः सोमपानजन्याश्च व्यराजिषुः । विशेषेण राजंते । दीप्यंते ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वं हि स्तोमवर्धन इंद्रास्युक्थवर्धनः । स्तोतॄणामुत भद्रकृत् ॥ ११ ॥

त्वं । हि । स्तोमऽवर्धनः । इंद्र । असि । उक्थऽवर्धनः । स्तोतॄणां । उत । भद्रऽकृत् ॥ ११ ॥

हे इंद्र त्वं हि त्वं खलु स्तोमवर्धनः स्तोमेन त्रिवृत्पंचदशादिना वर्धनीयोऽसि । तथोक्थवर्धन उक्थैः शस्त्रैर्वर्धनीयश्च त्वमेवासि । उतापि च स्तोतॄणामस्माकं भद्रकृत् भद्रस्य कल्याणस्य फलस्य कर्तापि त्वमेवासि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इंद्रमित्केशिना हरी सोमपेयाय वक्षतः । उप यज्ञं सुराधसं ॥ १२ ॥

इंद्रं । इत् । केशिना । हरी इति । सोमऽपेयाय । वक्षतः । उप । यज्ञं । सुऽराधसं ॥ १२ ॥

केशिना केशिनौ। मूर्द्धजानि लोमानि केशाः। तद्वंतौ हरी अश्वौ सुराधसं शोभनधनमिंद्रमिदिंद्रमेव यज्ञमुपास्मद्यज्ञं प्रति सोमपेयाय सोमपानार्थं वक्षतः। वहतां। यद्वा यज्ञं यष्टव्यमिंद्रमुपवहतां ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अपां फेनेन नमुचेः शिर इंद्रोदवर्तयः। विश्वा यदजयः स्पृधः ॥१३॥

अपां। फेनेन। नमुचेः। शिरः। इंद्र। उत्। अवर्तयः। विश्वाः। यत्। अजयः। स्पृधः ॥१३॥

पुरा किलेंद्रोऽसुरान् जित्वा नमुचिमसुरं ग्रहीतुं न शशाक। स च युध्यमानस्तेनासुरेण जग्रहे। स च गृहीतमिंद्रमेवमवोचत्। त्वां विसृजामि रात्रावह्नि च शुष्केणार्द्रेण चायुधेन यदि मां मा हिंसीरिति। स इंद्रस्तेन विसृष्टः सन् अहोरात्रयोः संधौ शुष्कार्द्रविलक्षणेन फेनेन तस्य शिरश्चिच्छेद। अयमर्थोऽस्यां प्रतिपाद्यते ॥ हे इंद्र अपां फेनेन वज्रीभूतेन नमुचेरसुरस्य शिर उदवर्तयः। शरीरादुद्गतमवर्तयः। अच्छैत्सीरित्यर्थः। कदेति चेत्। यद्यदा विश्वाः सर्वाः स्पृधः स्पर्धमाना आसुरीः सेना अजयः जितवानसि। इंद्रो वृत्रं हत्वासुरान् ‒ ‒ ‒ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

मायाभिरुत्सिसृप्सत इंद्र द्यामारुरुक्षतः। अव दस्यूँरधूनुथाः ॥१४॥

मायाभिः। उत्ऽसिसृप्सतः। इंद्र। द्यां। आऽरुरुक्षतः। अव। दस्यून्। अधूनुथाः ॥१४॥

‒ ‒ ‒ हे इंद्र त्वमवाधूनुथाः। अवाङ्मुखं प्रेरितवानसि ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

असुन्वामिंद्र संसदं विषूचीं व्यनाशयः। सोमपा उत्तरो भवन् ॥१५॥

असुन्वां। इंद्र। संऽसदं। विषूचीं। वि। अनाशयः। सोमऽपाः। उत्ऽतरः। भवन् ॥१५॥

हे इंद्र त्वं सोमपाः सोमस्य पाता भूत्वोत्तर उत्कृष्टतरो भवन् असुन्वां सोमाभिषवहीनां संसदं जनसंहतिं विषूचीं परस्परविरोधेन विषु नाना गंत्रीं व्यनाशयः। विशेषेण नाशयसि ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे षोडशो वर्गः ॥

तम्वभीति त्रयोदशर्चं तृतीयं सूक्तमौष्णिहमैंद्रं। पूर्वोक्तावेव ऋषी। तथा चानु-

क्रम्यते । तम्वभि सप्तोनौष्णिहमिति ॥ महाव्रते निष्केवल्य औष्णिहतृचाशीता-वुत्तमावर्जमेतत्सूक्तं। सूत्र्यते हि। तम्वभि प्र गायतेत्युत्तमामुद्धरति।ऐ० आ० ५.११। इति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्र आद्यस्तृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः। सूचितं च। तम्वभि प्र गायत वयमु त्वामपूर्व्य। आ० ७.८.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तम्वभि प्र गायत पुरुहूतं पुरुष्टुतं ।
इंद्रं गीर्भिस्तविषमा विवासत ॥१॥
तं। ऊं इति। अभि। प्र। गायत। पुरुऽहूतं। पुरुऽस्तुतं।
इंद्रं। गीःऽभिः। तविषं। आ। विवासत ॥१॥

पुरुहूतं बहुभिराहूतं पुरुष्टुतं बहुभिः स्तुतं तमु तमेवेंद्रं हे स्तोतारोऽभि प्र गायत। अभिमुखं प्रकर्षेण स्तुध्वं। एतदेव स्पष्टयति। तविषं महांतमिंद्रं गीर्भिर्वाग्भिराविवासत। परिचरत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्य द्विबर्हसो बृहत्सहो दाधार रोदसी।
गिरीँरज्राँ अपः स्वर्वृषत्वना ॥२॥
यस्य। द्विऽबर्हसः। बृहत्। सहः। दाधार। रोदसी इति।
गिरीन्। अज्रान्। अपः। स्वः। वृषऽत्वना ॥२॥

द्विबर्हसो द्वयोः स्थानयोः परिवृढस्य यस्येंद्रस्य बृहन्महत्सहो बलं रोदसी द्यावापृथिव्यौ दाधार धारयति ॥ छांदसो लिट्। तुजादित्वादभ्यासदीर्घः ॥ तथाज्रान् क्षिप्रगमनान् गिरीन् पर्वतान् मेघान्वा स्वः सरणशीला अप उदकानि च वृषत्वना वृषत्वेन वीर्येण यस्येंद्रस्य बलं धारयति तत्रावस्थापयति तम्वभीति पूर्वया संबंधः। स त्वमित्युत्तरया वा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स राजसि पुरुष्टुतँ एको वृत्राणि जिघ्नसे।
इंद्र जैत्रा श्रवस्या च यंतवे ॥३॥

स: । राजसि । पुरुऽस्तुत । एकः । वृत्राणि । जिघ्नसे ।

इंद्र । जैत्रा । श्रवस्या । च । यंतवे ॥३॥

हे पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेंद्र स पूर्वोक्तगुणस्त्वं राजसि । दीप्यसे । ईशिषे वा । अपि च त्वमेकः सहायरहितः केवल एव सन् वृत्राण्यावरकाणि शत्रुजातानि जिघ्नसे । हतवानसि । किमर्थं । जैत्राणि जेतव्यानि धनानि श्रवस्या श्रवस्यानि श्रवणीयान्यन्नानि यद्वा श्रवणार्हाणि यशांसि च यंतवे यंतुं नियंतुं स्वाधीनं कर्तुं ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्रे तं ते मदमिति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्यते हि । तं ते मदं गृणीमसि तम्वभि प्र गायत । आ॰ ७.८. । इति ॥

॥ तत्रैषा सूक्ते चतुर्थी ॥

तं ते मदं गृणीमसि वृषणं पृत्सु सासहिं ।

उ लोककृत्नुमद्रिवो हरिश्रियं ॥४॥

तं । ते । मदं । गृणीमसि । वृषणं । पृत्ऽसु । ससहिं ।

ऊं इति । लोकऽकृत्नुं । अद्रिऽवः । हरिऽश्रियं ॥४॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र ते त्वदीयं तं मदं सोमपानजनितं हर्षं गृणीमसि । गृणीमः । प्रशंसामः ॥ गॄ शब्दे । क्र्यादिः । प्वादीनां ह्रस्वः । इदंतो मसीति मसिः । इकारागमः ॥ कीदृशं । वृषणं वर्षितारं कामानां पृत्सु संग्रामेषु सासहिं शत्रूणामभिभवितारं लोककृत्नुं लोकस्य स्थानस्य कर्तारं हरिश्रियं हरिभ्यामश्वाभ्यां श्रयणीयं सेव्यं । उशब्दः समुच्चये पदपूरणे वा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

येन ज्योतींष्यायवे मनवे च विवेदिथ ।

मंदानो अस्य बर्हिषो वि राजसि ॥५॥

येन । ज्योतींषि । आयवे । मनवे । च । विवेदिथ ।

मंदानः । अस्य । बर्हिषः । वि । राजसि ॥५॥

हे इंद्र येनात्मीयेन मदेनायव और्वशेयाय मनवे विवस्वतः पुत्राय च ज्योतींषि सूर्यादीनि वृत्रादिभिरावृतानि तद्वरणेन विवेदिथ अलंभयः । प्रज्ञापि-

तवान् प्रकाशितवानसीत्यर्थः । तेन मदेन मंदानो मोदमानस्त्वमस्य बर्हिषो वृद्धस्य यज्ञस्य वि राजसि। विशेषेणेशिषे । यद्वास्येति तृतीयार्थे षष्ठी । अनेन बर्हिषा वृद्धेन हृष्यन् वि राजसि । विशेषेण दीप्यसे ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तद्द्या चित्त उक्थिनोऽनु ष्टुवंति पूर्वथा ।
वृषपत्नीरपो जया दिवेदिवे ॥६॥

तत् । अद्य । चित् । ते । उक्थिनः । अनु । स्तुवंति । पूर्वऽथा ।
वृषऽपत्नीः । अपः । जय । दिवेऽदिवे ॥६॥

हे इंद्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धं बलमद्य चित् अद्यापि पूर्वथा पूर्वस्मिन्काल इवोक्थिनः शस्त्रिणः स्तोतारोऽनु ष्टुवंति । क्रमेण प्रशंसंति । स त्वं वृषपत्नीः । वृषा वर्षिता पर्जन्यः पतिर्यासां तादृशीरपो दिवे दिवे प्रतिदिवसं जय । स्वायत्तं कुरु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तव त्यदिंद्रियं बृहत्तव शुष्ममुत क्रतुं ।
वज्रं शिशाति धिषणा वरेण्यं ॥७॥

तव । त्यत् । इंद्रियं । बृहत् । तव । शुष्मं । उत । क्रतुं ।
वज्रं । शिशाति । धिषणा । वरेण्यं ॥७॥

हे इंद्र त्यत्तत्प्रसिद्धमिंद्रियमिंद्रस्य लिंगं बृहत्प्रभूतं वीर्यं धिषणा स्तुतिः शिशाति । निःश्यति । तीक्ष्णीकरोति । तथा तव त्वदीयं शुष्मं शोषकं बलमुतापि च क्रतुं प्रज्ञानं बलं कर्म वा वरेण्यं वरणीयं वज्रमायुधं च स्तुतिस्तीक्ष्णीकरोति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तव द्यौरिंद्र पौंस्यं पृथिवी वर्धति श्रवः ।
त्वामापः पर्वतासश्च हिन्विरे ॥८॥

तव । द्यौः । इंद्र । पौंस्यं । पृथिवी । वर्धति । श्रवः ।
त्वां । आपः । पर्वतासः । च । हिन्विरे ॥८॥

हे इंद्र तव त्वदीयं पौंस्यं बलं द्यौर्वर्धति । वर्धयति । त्वदीयं श्रवो यशः पृथिवी वर्धयति ॥ वृधेर्ण्यंताल्लटि शपि छंदस्युभयथेत्यार्द्धधातुकत्वाण्णेरनिटीति णिलोपः ॥ तं त्वामाप उदकान्यंतरिक्षाणि पर्वतासः पर्वताः पर्ववंतो मेघाश्च गिरयश्च वा हिन्विरे । प्रीणयंति । स्वामित्वेन प्राप्नुवंति वा ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वां विष्णुर्बृहन्क्षयो मित्रो गृणाति वरुणः ।
त्वां शर्धो मदत्यनु मारुतं ॥९॥

त्वां । विष्णुः । बृहन् । क्षयः । मित्रः । गृणाति । वरुणः ।
त्वां । शर्धः । मदति । अनु । मारुतं ॥९॥

हे इंद्र बृहन्महान् क्षयो निवासहेतुर्विष्णुर्मित्रो वरुणश्च त्वां गृणाति । स्तौति । तथा मारुतं मरुत्संबंधि शर्धो बलं त्वामनु मदति । तव मदमनुलक्ष्य पश्चान्माद्यति । त्वामनुमादयति वा ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वं वृषा जनानां मंहिष्ठ इंद्र जज्ञिषे ।
सत्रा विश्वा स्वपत्यानि दधिषे ॥१०॥

त्वं । वृषा । जनानां । मंहिष्ठः । इंद्र । जज्ञिषे ।
सत्रा । विश्वा । सुऽअपत्यानि । दधिषे ॥१०॥

हे इंद्र वृषा वर्षिता त्वं जनानां देवजनानां मध्ये मंहिष्ठो दातृतमो जज्ञिषे । प्रादुर्भवसि । अत एव विश्वा सर्वाणि स्वपत्यानि शोभनैः पुत्रादिभिः सहितानि सत्रा सह दधिषे । यद्वा स्तोतृतमो जज्ञिषे प्रादुर्भवसि । अत एव विश्वा सर्वाणि दातुं धारयसि ददासि वा ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

सत्रा त्वं पुरुष्टुतँ एको वृत्राणि तोशसे ।
नान्य इंद्रात्करणं भूय इन्वति ॥११॥

सत्रा । त्वं । पुरुऽस्तुत । एकः । वृत्राणि । तोशसे ।

न । अन्यः । इंद्रात् । करणं । भूयः । इन्वति ॥११॥

हे पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेंद्र त्वमेकोऽसहाय एव सन् सत्रा । महन्नामैतत् । महांति वृत्राणि शत्रुजातानि । यद्वा सत्रेति सहार्थे । सहैव युगपदेवैकयत्नेनैव तोशसे । हिनस्सि ॥ तोशतिर्वधकर्मा ॥ अकर्तुं शक्तानीति भावः । अपि चास्मादिंद्रादन्यः कश्चिद्भूयो बहुतरं करणं कर्म वृत्रवधादिकं न इन्वति न प्राप्नोति । इंद्र एव कर्तुं शक्नोतीति भावः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यदिंद्र मन्मशस्त्वा नाना हवंत ऊतये ।

अस्माकेभिर्नृभिरत्रा स्वर्जय ॥१२॥

यत् । इंद्र । मन्मऽशः । त्वा । नाना । हवंते । ऊतये ।

अस्माकेभिः । नृऽभिः । अत्र । स्वः । जय ॥१२॥

हे इंद्र यद्यस्मिन् संग्रामे त्वां मन्मशो मन्मना स्तोत्रेण नाना बहुप्रकारं हवंते आह्वयंति । किमर्थं । ऊतये रक्षायै । अत्रास्मिन् संग्रामेऽस्माकेभिरस्माकैरस्मदीयैरेव नृभिर्नेतृभिः स्तोतृभिराहूतः सन् स्वः शत्रुबलं जय । अभिभव ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अरं क्षयाय नो महे विश्वा रूपाण्याविशन् ।

इंद्रं जैत्राय हर्षया शचीपतिं ॥१३॥

अरं । क्षयाय । नः । महे । विश्वा । रूपाणि । आऽविशन् ।

इंद्रं । जैत्राय । हर्षय । शचीऽपतिं ॥१३॥

हे स्तोतर्महे महते नोऽस्माकं क्षयाय । गृहनामैतत् । गृहाय ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ गृहार्थमरमलं पर्याप्तं विश्वा विश्वानि व्याप्तानि रूपाणींद्रगतानि गुणजातान्याविशन् स्तुत्या व्याप्नुवन् शचीपतिं । शचीति कर्मनाम । कर्मणां पालकं । यद्वा शच्या इंद्राण्या भर्तारं तमेवेंद्रं जैत्राय जेतव्यधनार्थं हर्षय । तोषय स्तुत्या परिचरणेन वेति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथम एकोनविंशो वर्गः ॥

प्र सम्राजमिति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तमिरिंबिठिनाम्नः काण्वस्यार्षं गायत्रमैंद्रं। अनुक्रम्यते हि। प्र सम्राजं द्वादशेरिंबिठिरिति ॥ अतिरात्रे द्वितीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र एतत्सूक्तं। सूचितं च। प्र सम्राजमुप क्रमस्वा भर। आ० ६.४.। इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य एतदादिके द्वे सूक्ते उपरितनस्यांत्यं तृचं वर्जयित्वा। तथैव पंचमारण्यके सूचितं। प्र सम्राजं चर्षणीनामिति सूक्ते उत्तरस्योत्तमे उद्धरति। ऐ० आ० ५.११.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र सम्राजं चर्षणीनामिंद्रं स्तोता नव्यं गीर्भिः। नरं नृषाहं मंहिष्ठं ॥१॥

प्र। संऽराजं। चर्षणीनां। इंद्रं। स्तोत। नव्यं। गीःऽभिः। नरं। नृऽसहं। मंहिष्ठं ॥१॥

चर्षणीनां मनुष्याणां मध्ये सम्राजं सम्यग्राजमानं यद्वा मनुष्याणामधीश्वरमिंद्रं हे स्तोतारः प्र स्तोत। प्रकर्षेण स्तुत। कीदृशं। गीर्भिः स्तुतिभिर्नव्यं स्तुत्यं नरं नेतारं नृषाहं नृणां शत्रुमनुष्याणामभिभवितारं मंहिष्ठं दातृतमं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्मिन्नुक्थानि रण्यंति विश्वानि च श्रवस्या। अपामवो न समुद्रे ॥२॥

यस्मिन्। उक्थानि। रण्यंति। विश्वानि। च। श्रवस्या। अपां। अवः। न। समुद्रे ॥२॥

यस्मिन्निंद्र उक्थानि शस्त्राणि रण्यंति रमंते। विश्वानि सर्वाणि श्रवस्या श्रवस्यानि श्रवणीयानि हविर्लक्षणान्यन्नानि च रमंते। तत्र दृष्टांतः। समुद्र उदधावपामुदकानामवो न। अवति गच्छतीत्यवस्तरंगजालं। तद्यथा समुद्रेऽंतर्भवति तथा रण्यंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं सुष्टुत्या विवासे ज्येष्ठराजं भरे कृत्नुं। महो वाजिनं सनिभ्यः ॥३॥

तं। सुऽस्तुत्या। आ। विवासे। ज्येष्ठऽराजं। भरे। कृत्नुं। महः। वाजिनं। सनिऽभ्यः ॥३॥

तमिंद्रं सुष्टुत्या शोभनया स्तुत्याविवासे। परिचरामि। कीदृशं। ज्येष्ठराजं ज्येष्ठेषु प्रशस्यतमेषु देवेषु मध्ये राजमानं ॥ राजतेः सत्सूद्विषेति क्विप् ॥ भरे संग्रामे महो महतो वृत्रवधादेः कृत्नुं कर्तारं वाजिनमन्नवंतं बलवंतं वा। किमर्थं। सनिभ्यो धनेभ्यः। धनलाभायेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्यानूना गभीरा मदा उरवस्तरुत्राः । हर्षुमंतः शूरसातौ ॥४॥

यस्य । अनूनाः । गभीराः । मदाः । उरवः । तरुत्राः । हर्षुऽमंतः । शूरऽसातौ ॥४॥

यस्येंद्रस्य मदाः सोमपानजनिता अनूना अन्यूना गभीरा गांभीर्योपेता उरवो विस्तीर्णास्तरुत्राः शत्रूणां तारकाः शूरसातौ शूरसंभजनीये संग्रामे हर्षुमंतो हर्षयुक्ताः संग्रामोत्सुका भवंति । तमिंद्रमिति पूर्वयोत्तरया वा संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तमिद्धनेषु हितेष्वधिवाकाय हवंते । येषामिंद्रस्ते जयंति ॥५॥

तं । इत् । धनेषु । हितेषु । अधिऽवाकाय । हवंते । येषां । इंद्रः । ते । जयंति ॥५॥

धनेषु हितेषु शत्रुषु निहितेषु प्राप्तेषु सत्सु तमित्तं पूर्वोक्तगुणमेवेंद्रमधिवाकायाधिवचनाय पक्षपातवचनाय हवंते । स्तोतार आह्वयंति । तत्र च येषां पक्ष इंद्रो वर्तते त एव जयंति । जयेन तानि धनानि लभंते नान्ये ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तमिच्च्यौत्नैरार्यंति तं कृतेभिश्चर्षणयः । एष इंद्रो वरिवस्कृत् ॥६॥

तं । इत् । च्यौत्नैः । आर्यंति । तं । कृतेभिः । चर्षणयः । एषः । इंद्रः । वरिवःऽकृत् ॥६॥

तमित्तमेवेंद्रं च्यौत्नैर्बलकरैः स्तोत्रैरार्यंति । आर्यमभिज्ञमीश्वरं कुर्वंति । चर्षणयो मनुष्याः कृतैः कर्मभिश्चार्यंति । एष एवंगुणक इंद्रो वरिवस्कृत् धनस्य कर्ता भवति स्तोतृणां ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे विंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्रो ब्रह्मेंद्र ऋषिरिंद्रः पुरू पुरुहूतः । महान्महीभिः शचीभिः ॥७॥

इंद्रः । ब्रह्मा । इंद्रः । ऋषिः । इंद्रः । पुरु । पुरुऽहूतः । महान् । महीभिः । शचीभिः ॥७॥

अयमिंद्रो ब्रह्मा परिवृढः सर्वेभ्योऽधिकः । स एवेंद्र ऋषिर्द्रष्टा सर्वस्यार्यजातस्य । स इंद्रः पुरु बहुलं पुरुहूतो बहुभिराहूतश्च महीभिर्महतीभिः शचीभिः क्रियाभिर्वृत्रवधादिरूपाभिर्महान्प्रभूतो भवति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स स्तोम्यः स हव्यः सत्यः सत्वा तुविकूर्मिः । एकश्चित्सन्नभिभूतिः ॥ ८ ॥

सः । स्तोम्यः । सः । हव्यः । सत्यः । सत्वा । तुविऽकूर्मिः । एकः । चित् । सन् । अभिऽभूतिः ॥ ८ ॥

स पूर्वोक्त इंद्रः स्तोम्यः स्तोमार्हः स्तुत्यर्हः । स एव हव्यो ह्वातव्यश्च सत्यः सत्सु साधुरवितथस्वभावः सत्वा शत्रूणामवसादयिता तुविकूर्मिर्बहुकर्मा । यत एवातः कारणादेकश्चित्सन् असहायोऽपि भवन् अभिभूतिः शत्रूणामभिभविता तिरस्कर्ता भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

तमर्केभिस्तं सामभिस्तं गायत्रैश्चर्षणयः । इंद्रं वर्धंति क्षितयः ॥ ९ ॥

तं । अर्केभिः । तं । सामऽभिः । तं । गायत्रैः । चर्षणयः । इंद्रं । वर्धंति । क्षितयः ॥ ९ ॥

चर्षणयो द्रष्टारो मंत्राणां क्षितयो मनुष्यास्तमिंद्रमर्केभिरर्चनसाधनैर्यजूरूपैर्मंत्रैर्वर्धंति । वर्धयंति । तथोद्गातारः सामभिर्गानविशिष्टैर्मंत्रैस्तं वर्धयंति । तथा गायत्रैर्गायत्र्यादिच्छंदोयुक्तैः शस्त्ररूपैरप्रगीतैर्मंत्रैस्तमेवेंद्रं होतारो वर्धयंति ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्रणेतारं वस्यो अच्छा कर्तारं ज्योतिः समत्सु । सासह्वांसं युधामित्रान् ॥ १० ॥

प्रऽनेतारं । वस्यः । अच्छ । कर्तारं । ज्योतिः । समत्ऽसु । ससह्वांसं । युधा । अमित्रान् ॥ १० ॥

वस्यो वसीयः प्रशस्तं वसु धनमच्छाभिमुख्येन प्रणेतारं प्रापयितारं समत्सु संग्रामेषु शत्रुनिरसनेन ज्योतिः प्रकाशं जयलक्षणं कर्तारं करणशीलं ॥ करोतेस्ताच्छीलिकस्तृन् ॥ कुत इत्यत आह । युधायुधेनामित्रान् शत्रून् ससह्वांसमभिभूतवंतं । एवंगुणकमिंद्रं वर्धयंतीति शेषः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स नः पप्रिः पारयाति स्वस्ति नावा पुरुहूतः । इंद्रो विश्वा अति द्विषः ॥ ११ ॥

सः । नः । पप्रिः । पारयाति । स्वस्ति । नावा । पुरुऽहूतः । इंद्रः । विश्वाः । अति । द्विषः ॥ ११ ॥

पप्रिः प्राता पूरयिता पुरुहूतो बहुभिराहूतः स इंद्रो विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः प्रजा नोऽस्मान् नावा तरणसाधनेन स्वस्ति क्षेमेणातिपारयाति । अतिपारयतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स त्वं न॑ इंद्र॒ वाजे॑भिर्दश॒स्या च॑ गातु॒या च॑। अच्छा॑ च नः सु॒म्नं ने॑षि ॥१२॥

सः। त्वं। नः॒। इं॒द्र॒। वाजे॑भिः। द॒श॒स्य। च॒। गा॒तु॒ऽय। च॒। अच्छ॑। च॒। नः॒। सु॒म्नं। ने॒षि॒ ॥१२॥

हे इंद्र स तादृशस्त्वं नोऽस्मभ्यं वाजेभिर्बलैर्दशस्य च। धनं प्रयच्छ च॥ दशस्यतिर्दानकर्मा॥ गातुय च। गातुं मार्गमस्मभ्यमिच्छ च॥ गातुशब्दाच्छंदसि परेच्छायामिति क्यच्। छंदस्यपुत्रस्येति दीर्घनिषेधः॥ तथा नोऽस्मान् सुम्नं सुखं चाच्छ नेषि। अभिप्रापय॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथम एकविंशो वर्गः ॥

आ याहीति पंचदशर्चं पंचमं सूक्तमिरिंबिठेरार्षमैंद्रं। चतुर्दशी बृहती पंचदशी सतोबृहत्यादितस्त्रयोदश गायत्र्यः। अनुक्रम्यते हि। आ याहि पंचोना प्रगाथांतमिति॥ अंत्यं प्रगाथं वर्जयित्वा शिष्टस्य महाव्रत उक्तो विनियोगः॥ ज्योतिष्टोमे प्रातःसवने ब्रह्मशस्त्र आद्याः षडृचः स्तोत्रियानुरूपार्थाः। तथानंतराः सप्तर्चश्च शंसनीयाः। सूत्र्यते हि। आ याहि सुषुमा हि त इति षट् स्तोत्रियानुरूपावनंतराः सप्त। आ० ५.१०.। इति॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवन आद्यस्तृचोऽस्मिन्नेव शस्त्रे षळहस्तोत्रियसंज्ञक आवापार्थः। सूचितं च। आ याहि सुषुमा हि त इंद्रमिन्नाथिनो बृहत्। आ० ७.२.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ या॑हि सु॒षुमा हि त॒ इंद्र॒ सोमं॒ पिबा॑ इ॒मं। एदं ब॒र्हिः स॑दो॒ मम॑ ॥१॥

आ। या॒हि॒। सु॒सु॒म। हि। ते॒। इंद्र॑। सोम॑। पिब॑। इ॒मं। आ। इ॒दं। ब॒र्हिः। स॒दः॒। मम॑ ॥१॥

हे इंद्र त्वमायाहि। आगच्छ। ते त्वदर्थं सुषुम हि। अभिषुतवंतः खलु सोमं वयं। तमिमममभिषुतं सोमं पिब। तदर्थं मम मदीयमिदं बर्हिर्वेद्यामास्तीर्णमासदः। आसीद। अभिनिषीद॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ त्वा॑ ब्रह्म॒युजा॒ हरी॒ वहं॑तामिंद्र॒ के॒शिना॑। उप॒ ब्रह्मा॑णि नः शृणु ॥२॥

आ। त्वा॒। ब्र॒ह्म॒ऽयुजा॑। हरी॒ इति॑। वहं॑तां। इं॒द्र॒। के॒शिना॑। उप॑। ब्रह्मा॑णि। नः॒। शृ॒णु॒ ॥२॥

हे इंद्र ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मंत्रेण युज्यमानौ केशिना केशवंतौ हरी हरणशी-

लावश्वौ त्वा त्वामावहतां । अभिप्रापयतां । त्वं चास्मद्यज्ञमुपेत्य नोऽस्माकं ब्रह्माणि स्तोत्राणि शृणु । स्तोत्राणि गृहाण । सम्यक् चित्ते धारय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ब्रह्माणस्त्वा वयं युजा सोमपामिंद्र सोमिनः । सुतावंतो हवामहे ॥३॥

ब्रह्माणः । त्वा । वयं । युजा । सोमऽपां । इंद्र । सोमिनः । सुतऽवंतः । हवामहे ॥३॥

हे इंद्र ब्रह्माणो ब्राह्मणा वयं त्वा त्वां युजा योग्येन स्तोत्रेण हवामहे । आह्वयामहे । कथंभूतं । सोमपां सोमस्य पातारं । कीदृशा वयं । सोमिनः सोमयुक्ताः सुतावंतोऽभिषुतैश्च सोमैरुपेताः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ नो याहि सुतावतोऽस्माकं सुष्टुतीरुप । पिबा सु शिप्रिन्नंधसः ॥४॥

आ । नः । याहि । सुतऽवतः । अस्माकं । सुऽस्तुतीः । उप । पिब । सु । शिप्रिन् । अंधसः ॥४॥

हे इंद्र सुतावतोऽभिषुतसोमयुक्तानस्मानायाहि । अभिगच्छ । ततोऽस्माकं संबंधीनि सुष्टुतीः शोभनानि स्तोत्राण्युपगच्छ । जानीहि । हे सुशिप्रिन् शोभनशिरस्त्राण शोभनहनुक वेंद्र अंधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वांशलक्षणं भागं पिब ॥ यद्वा कर्मणि षष्ठी ॥ अंधोऽस्मदीयं सोमं पिब ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ ते सिंचामि कुक्ष्योरनु गात्रा वि धावतु । गृभाय जिह्वया मधु ॥५॥

आ । ते । सिंचामि । कुक्ष्योः । अनु । गात्रा । वि । धावतु । गृभाय । जिह्वया । मधु ॥५॥

हे इंद्र ते तव कुक्ष्योरुदरयोरासिंचामि । सोमानवनयामि । कुक्षी सोमेन पूरयामीत्यर्थः । इंद्रस्य हि द्वे उदरे । तथा च श्रूयते । ओभा कुक्षी पृणता वार्चघ्ने च माघोनं चेति । यद्वैकस्यैवोदरस्य सव्यदक्षिणभेदेनोर्ध्वाधोभागभेदेन वा द्वित्वं । स चासिक्तः सोमो गात्राणि शरीरावयवानि हस्तपादादीनि सर्वान्यनुक्रमेण विधावतु । व्याप्नोतु । त्वं च मधु मधुरं मया सिच्यमानं सोमं जिह्वया रसनेंद्रियेण गृभाय । गृहाण ॥ छंदसि शायजपीति ग्रह उत्तरस्य श्नः शायजादेशः । हृग्रहोर्भ इति भत्वं ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स्वादुष्टे अस्तु संसुदे मधुमान्तन्वे३ तव । सोमः शमस्तु ते हृदे ॥ ६ ॥

स्वादुः । ते । अस्तु । संऽसुदे । मधुऽमान् । तन्वे । तव । सोमः । शं । अस्तु । ते । हृदे ॥ ६ ॥

संसुदे सम्यक् सुष्ठु दात्रे हे इंद्र ते तुभ्यं मधुमान्माधुर्यवानयं सोमः स्वादुरस्तु । रुचिकरो भवतु । तव तन्वे शरीराय च स्वादुरस्तु । तव हृदे हृदयाय च स सोमः शमस्तु । सुखजनकं भवतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अयमु त्वा विचर्षणे जनीरिवाभि संवृतः । प्र सोम इंद्र सर्पतु ॥ ७ ॥

अयं । ऊं इति । त्वा । विऽचर्षणे । जनीःऽइव । अभि । संऽवृतः । प्र । सोमः । इंद्र । सर्पतु ॥ ७ ॥

हे विचर्षणे विद्रष्टरिंद्र जनीरिव जनयो जाया इव । ता यथा शुक्लैर्वस्त्रैः संवृता भवंति एवं संवृतः पयःप्रभृतिभिः श्रयणद्रव्यैरावृतोऽयं सोमोऽभिप्रसर्पतु । अभिगच्छतु । उ इति पूरकः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तुविग्रीवो वपोदरः सुबाहुरंधसो मदे । इंद्रो वृत्राणि जिघ्नते ॥ ८ ॥

तुविऽग्रीवः । वपाऽउदरः । सुऽबाहुः । अंधसः । मदे । इंद्रः । वृत्राणि । जिघ्नते ॥ ८ ॥

तुविग्रीवो विस्तीर्णकंधरो वपोदरः पीवरोदरः । यथा बहवः सोमाः पीता अंतर्भवंति तथा विस्तृतजठर इत्यर्थः । सुबाहुः शोभनबाहुः । एवंगुणक इंद्रोऽधसोऽन्नस्य सोमात्मकस्य मदे हर्षे सति वृत्राणि शत्रुजातानि जिघ्नते । हिनस्ति ॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्र प्रेहि पुरस्त्वं विश्वस्येशान ओजसा । वृत्राणि वृत्रहन् जहि ॥ ९ ॥

इंद्र । प्र । इहि । पुरः । त्वं । विश्वस्य । ईशानः । ओजसा । वृत्राणि । वृत्रऽहन् । जहि ॥ ९ ॥

हे इंद्र ओजसा बलेन विश्वस्य सर्वस्य जगत ईशानः स्वामी भवंस्त्वं पुरोऽस्माकं पुरस्तात्प्रेहि । प्रगच्छ । प्राप्नुहि । हे वृत्रहन् वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हंतर्वृत्राण्यस्मदीयानि शत्रुजातानि जहि । विनाशय ॥

अभ्युदयेष्टाविंद्रस्य प्रदातुर्दीर्घस्ते अस्त्वंकुश इत्यनुवाक्या । सूत्र्यते हि । दीर्घस्ते अस्त्वंकुशो भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी । आ० ३.१३. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते दशमी ॥

दीर्घस्ते अस्त्वंकुशो येना वसु प्रयच्छसि । यजमानाय सुन्वते ॥१०॥

दीर्घः । ते । अस्तु । अंकुशः । येन । वसु । प्रऽयच्छसि । यजमानाय । सुन्वते ॥१०॥

हे इंद्र ते तवांकुशः सृणिराकर्षणसाधनमायुधं दीर्घोऽस्तु । आयतो भवतु । यथा दूरस्थमपि वस्तु व्याप्नोति तथायामवान् भवत्वित्यर्थः । येनांकुशेन सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय वसु धनमाहृत्य प्रयच्छसि ददासि ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्रेऽयं त इंद्रेति स्तोत्रियस्तृचः । सूचितं च ॥ अयं त इंद्र सोमोऽयं ते मानुषे जने । आ० ६.४. । इति ॥

॥ तत्राद्या सूक्त एकादशी ॥

अयं त इंद्र सोमो निपूतो अधि बर्हिषि । एहीमस्य द्रवा पिब ॥११॥

अयं । ते । इंद्र । सोमः । निऽपूतः । अधि । बर्हिषि । आ । इहि । ईं । अस्य । द्रव । पिब ॥११॥

हे इंद्र ते तुभ्यं त्वदर्थमयं सोमो बर्हिष्यधि वेद्यामास्तीर्णे दर्भे निपूतो नितरां दशापवित्रेण शोधितः । अभिषवादिसंस्कारैः संस्कृत इत्यर्थः । ईमिदानीमस्येमं सोमं प्रत्येहि । आगच्छ । आगत्य यत्र रसात्मकः सोमो हूयते तं देशं प्रति द्रव । शीघ्रं गच्छ । तदनंतरं तं सोमं पिब ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

शाचिगो शाचिपूजनायं रणाय ते सुतः । आखंडल प्र हूयसे ॥१२॥

शाचिगो इति शाचिऽगो । शाचिऽपूजन । अयं । रणाय । ते । सुतः । आखंडल ।
प्र । हूयसे ॥१२॥

हे शाचिगो । शाचयः शक्ता गावो यस्यासौ शाचिगुः । यद्वा शच व्यक्तायां वाचि । अस्मादौणादिक इङ्प्रत्ययः । शाचयो व्यक्ता प्रख्याता गावो रश्मयो गाव एव वा यस्य तादृश । हे शाचिपूजन । पूज्यतेऽनेनेति पूजनं स्तोत्रादि । प्रख्यातपूजन ते तव रणाय रमणाय सुखजननायायं सोमः सुतोऽभिषुतः । यतः कारणात् हे आखंडल शत्रूणामाखंडयितः प्र हूयसे प्रकृष्टाभिः स्तुतिभिराहूयसे अत आगत्येमं सोमं पिबेति भावः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यस्ते॑ शृंगवृषो नपा॒त्प्रण॑पात्कुं॒डपाय्यः॑ । न्य॑स्मिन्दध्र॒ आ मनः॑ ॥१३॥

यः । ते॒ । शृं॒ग॒ऽवृ॒षः॒ । न॒पा॒त् । प्रण॑पादिति॒ प्रऽन॑पात् । कुं॒ड॒ऽपाय्यः॑ । नि । अ॒स्मि॒न् । द॒ध्रे॒ । आ । मनः॑ ॥१३॥

हे शृंगवृषो नपात् । शृंगवृषा नाम कश्चिदृषिस्तस्य चेंद्रः स्वयमेव पुत्रतया जज्ञ इत्याख्यायिका । नपादित्यपत्यनाम । शृंगवृषः पुत्र । यद्वा शृणंति हिंसंतीति शृंगाणि रश्मयः । तैर्वर्षतीति शृंगवृडादित्यः । तस्य न पातयितः स्वकीये स्थानेऽवस्थापयितः ॥ सुबामंत्रित इति षष्ठ्यंतस्य परांगवद्भावेनामंत्रितानुप्रवेशात् समुदायस्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वं ॥ ईदृश हे इंद्र ते तव संबंधी प्रणपात् प्रकर्षेण न पातयिता रक्षिता कुंडपाय्यः । कुंडैः पीयतेऽस्मिन् सोम इति कुंडपाय्यः क्रतुविशेषः ॥ क्रतौ कुंडपाय्यसंचाय्यौ । पा॰ ३. १. १३०. । इति पिबतेरधिकरणे एयत्प्रत्ययो युगागमश्च निपात्यते ॥ एतत्संज्ञो यः क्रतुरस्त्यस्मिन् कुंडपाय्ये क्रतौ मनः स्वांतमानिदध्रे । अभितो वर्तमानाः कुंडपायिनामान ऋषयः पुरा निदधिरे । सम्यक् त्वद्देवत्यं क्रतुमनुष्ठितवंत इत्यर्थः ॥ दधातेर्लिटि इरयो रे इति रेभावः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

वास्तो॑ष्पते ध्रु॒वा स्थूणांस॑त्रं सो॒म्याना॑म् ।
द्र॒प्सो भे॒त्ता पु॒रां शश्व॑तीना॒मिंद्रो॒ मुनी॑नां॒ सखा॑ ॥१४॥

वास्तोः॑ । प॒ते॒ । ध्रु॒वा । स्थूणा॑ । अंस॑त्रं । सो॒म्याना॑म् ।
द्र॒प्सः । भे॒त्ता । पु॒रां । शश्व॑तीनां । इंद्रः॑ । मुनी॑नां । सखा॑ ॥१४॥

हे वास्तोष्पते गृहपते स्थूणा गृहाधारभूतः स्तंभो ध्रुवा स्थिरा भवतु । सोम्यानां सोमार्हाणां सोमसंपादिनां वास्माकमंसत्रमंसत्राणमंसोपलक्षितस्य कृत्स्नशरीरस्य त्रायकं रक्षकं बलं भवतु । अपि च द्रप्सो द्रवणशीलः सोमः । तद्वान् ॥ अर्शआदित्वादच्प्रत्ययः ॥ शश्वतीनां बह्वीनां पुरामसुरपुरीणां भेत्ता विदारयिता । एवंभूत इंद्रो मुनीनामृषीणामस्माकं सखा मित्रभूतो भवतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

पृदा॑कुसानुर्यज॒तो ग॒वेष॑ण॒ एकः॒ सन्न॒भि भूय॑सः ।
भू॒र्णि॒मश्वं॑ नयत्तु॒जा पु॒रो गृ॒भेंद्रं॒ सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥१५॥

पृदाकुऽसानुः। यजतः। गोऽएषणः। एकः। सन्। अभि। भूयसः।

भूर्णिं। अश्वं। नयत्। तुजा। पुरः। गृभा। इंद्रं। सोमस्य। पीतये ॥१५॥

पृदाकुसानुः। पृदाकुः सर्पः। स इव सानुः समुच्छ्रितः। तद्वदुन्नतशिरस्क इत्यर्थः। यद्वा पृदाकुवत्सानुः संभजनीयः। स यथा बहुभिर्मणिमंत्रौषधादिभिः संसेव्यो नाल्पैरेवमिंद्रोऽपि बहुभिः स्तोत्रादिभिर्यत्नैः सेव्य इत्यर्थः। यजतो यष्टव्यो गवेषणो गवामेषयिता प्रापयिता। एवंगुणको य इंद्र एकः सन् असहायः केवल एव सन् भूयसो बहुतरान् शत्रूनभिभवति भूर्णिं भरणशीलमश्वं व्याप्नुवंतं तमिंद्रं सोमस्य पीतये पानार्थं पुरोऽस्माकं पुरस्तान्नयत्। नयति। प्रापयति। सामर्थ्यात् स्तोतेति लभ्यते। केन साधनेन। तुजा क्षिप्रगामिना गृभा ग्रहणसाधनेन स्तोत्रेण। यद्वाश्वमिति लुप्तोपममेतत्। यथा वोढारमश्वं दुर्ग्रहं पाशेनानयंति एवमुक्तेन प्रकारेण महानुभावमिंद्रं स्तुत्या स्तोतानयतीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

इदं हेति द्वाविंशत्यृचं षष्ठं सूक्तमिरिंबिठेरार्षमुष्णिक्छंदस्कं। उत त्येत्येषाश्विदेवताका। शमग्निरित्येषाग्निसूर्यवायुदेवताका। शिष्टा आदित्यदेवताकाः। तथा चानुक्रम्यते। इदं ह ह्यधिकादित्यमौष्णिहमष्टम्यश्विभ्यां पराग्निसूर्यानिलानामिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इदं ह नूनमेषां सुम्नं भिक्षेत मर्त्यः।

आदित्यानामपूर्व्यं सवीमनि ॥१॥

इदं। ह। नूनं। एषां। सुम्नं। भिक्षेत। मर्त्यः।

आदित्यानां। अपूर्व्यं। सवीमनि ॥१॥

इदं हेदानीं खलु नूनमवश्यमादित्यादीनामदितेः पुत्राणामेषां देवादीनां मित्रादीनां सवीमनि प्रसवे प्रेरणे सति मर्त्यो मनुष्यः स्तोतापूर्व्यमभिनवं सुम्नं सुखकरं धनं भिक्षेत। याचेत। न कालांतरे ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अनर्वाणो ह्येषां पंथा आदित्यानां।

अदब्धाः संति पायवः सुगेवृधः ॥२॥

अनर्वाणः । हि । एषां । पंथाः । आदित्यानां ।

अदब्धाः । संति । पायवः । सुगेऽवृधः ॥२॥

एषामादित्यानां पंथाः पंथानो मार्गाः ॥ सुपां सुलुगिति जसः सुः ॥ अनर्वाणोऽप्रत्यृताः परैरप्रतिगता अत एवादब्धा अहिंसिताश्च संति । भवंति । हि यस्मादेवं तस्मात्पायवः पालयितारस्ते मार्गाः सुगेवृधः सुगमे सुखे विषये वर्धका भवंतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तत्सु नः सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमा ।

शर्म यच्छंतु सप्रथो यदीमहे ॥३॥

तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।

शर्म । यच्छंतु । सऽप्रथः । यत् । ईमहे ॥३॥

सवित्रादयश्चत्वारो देवाः सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं तच्छर्म सुखं गृहं वा नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु यच्छंतु । ददतु । यच्छर्मेमहे वयं याचामहे ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

देवेभिर्देव्यदितेऽरिष्टभर्मन्ना गहि ।

स्मत्सूरिभिः पुरुप्रिये सुशर्मभिः ॥४॥

देवेभिः । देवि । अदिते । अरिष्टऽभर्मन् । आ । गहि ।

स्मत् । सूरिऽभिः । पुरुऽप्रिये । सुशर्मऽभिः ॥४॥

हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे अरिष्टभर्मन् अहिंसितभरणे हे पुरुप्रिये बहुभिः प्रीयमाणे । हे एवंगुणविशिष्टेऽदिते सूरिभिः प्राज्ञैः सुशर्मभिः सुसुखैर्देवेभिर्देवैरात्मीयैः पुत्रैः सार्द्धं । स्मदिति निपातः शोभनार्थः । स्मत् शोभनं यथा भवति तथागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ते हि पुत्रासो अदितेर्विदुर्द्वेषांसि योतवे ।

अंहोश्चिदुरुचक्रयोऽनेहसः ॥५॥

ते । हि । पुत्रासः । अदितेः । विदुः । द्वेषांसि । योतवे ।
अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः । अनेहसः ॥५॥

अदितेः पुत्रासः पुत्रास्ते हि ते खलु मित्रादयो देवा द्वेषांसि द्वेष्टॄणि राक्षसादीनि योतवे पृथक्कर्तुं विदुः । जानंति ॥ विदो लटो वेति विद उत्तरस्य झेरुसादेशः ॥ तथोरुचक्रयो विस्तीर्णस्य कर्मणः कर्तारोऽनेहसोऽनाहंतारो रक्षकास्तेऽंहोश्चिदाहननशीलात्पापादपि योतवे पृथक्कर्तुमस्मान् जानंति ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अदितिर्नो दिवा पशुमदितिर्नक्तमद्वयाः ।
अदितिः पात्वंहसः सदावृधा ॥६॥

अदितिः । नः । दिवा । पशुं । अदितिः । नक्तं । अद्वयाः ।
अदितिः । पातु । अंहसः । सदाऽवृधा ॥६॥

नोऽस्माकं पशुमदितिरदीनाखंडनीया वा देवमाता दिवाहनि पातु । रक्षतु । तथाद्वया बाह्याभ्यंतरभेदेन प्रकारद्वयरहिता सर्वदैकप्रकारा कपटरहिता सादितिर्नक्तं रात्रौ चास्मदीयं गवादिपशुजातं रक्षतु । तथास्मानप्यंहसः पापात् पातु । रक्षतु । केन साधनेन । सदावृधा सर्वदा वृद्धिमतात्मीयेन रक्षणेन ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत स्या नो दिवा मतिरदितिरूत्या गमत् ।
सा शंताति मयस्करदप स्रिधः ॥७॥

उत । स्या । नः । दिवा । मतिः । अदितिः । ऊत्या । आ । गमत् ।
सा । शंऽताति । मयः । करत् । अप । स्रिधः ॥७॥

उतापि च स्या सा पूर्वोक्ता मतिर्मत्री मंतव्या स्तोतव्या वादितिरूत्या रक्षया सार्द्धं दिवाहनि नोऽस्मानागमत् । आगच्छतु । आगत्य च शंताति शांतिकरं मयः सुखं सादितिः करत् । करोतु । स्रिधो बाधकाञ्छत्रूंश्चापगमयतु ॥ स्रिधिर्बाधनार्थः ॥ शिवशमरिष्टस्य कर इति शंशब्दात्करणार्थे तातिल्प्रत्ययः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत त्या दैव्या भिषजा शं नः करतो अश्विना।

युयुयातामितो रपो अप स्रिधः ॥८॥

उत। त्या। दैव्या। भिषजा। शं। नः। करतः। अश्विना।

युयुयातां। इतः। रपः। अप। स्रिधः ॥८॥

उतापि च त्या तौ प्रसिद्धौ दैव्या देवेषु भवौ भिषजा चिकित्सकौ। ईदृशावश्विनाश्विनौ नोऽस्माकं शं सुखं रोगाणां शमनं वा करतः। कुरुतां। इतोऽस्मत्तो रपः पापं युयुयातां। पृथक्कुर्यातां। स्रिधः शत्रूंश्चापगमयतां ॥

॥ अथ नवमी ॥

शमग्निरग्निभिः करच्छं नस्तपतु सूर्यः।

शं वातो वात्वरपा अप स्रिधः ॥९॥

शं। अग्निः। अग्निऽभिः। करत्। शं। नः। तपतु। सूर्यः।

शं। वातः। वातु। अरपाः। अप। स्रिधः ॥९॥

अग्निभिः स्वविभूत्या विभिन्नैर्गार्हपत्यादिभिरग्निर्देवः शं करत्। अस्माकं रोगशांतिं सुखं वा करोतु। सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्यश्च नोऽस्माकं शं सुखं यथा भवति तथा तपतु। प्रदीप्यतां। वातो वायुश्चारपा अपापः सन् शं यथा भवति तथा च वातु। अनुवर्ततां। स्रिधः शत्रूंश्चैतेऽग्न्यादयोऽपगमयंतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

अपामीवामप स्रिधमप सेधत दुर्मतिं।

आदित्यासो युयोतना नो अंहसः ॥१०॥

अप। अमीवां। अप। स्रिधं। अप। सेधत। दुःऽमतिं।

आदित्यासः। युयोतन। नः। अंहसः ॥१०॥

हे आदित्या अमीवां रोगमपसेधत। अस्मत्तोऽपगमयत। स्रिधं चापसेधकं शत्रुं चापसेधत। दुर्मतिमस्माकं दुःखस्य मंतारं चापसेधत। अपि च हे आदित्यास आदित्या नोऽस्मानंहसः पापाद्युयोतन। पृथक्कुरुत ॥ यौतेर्लोटि छांदसः शपः श्लुः।

तप्तनप्तनथनाश्चेति तस्य तनबादेशः। पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः शिष्यते। आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदादपरत्वान्निघातो न भवति॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

युयोता शरुमस्मदाँ आदित्यास उतामतिं।

अपधग्द्वेषः कृणुत विश्ववेदसः॥११॥

युयोत। शरुं। अस्मत्। आ। आदित्यासः। उत। अमतिं।

अपधक्। द्वेषः। कृणुत। विश्वऽवेदसः॥११॥

हे आदित्याः शरुं हिंसकमस्मदा अस्मत्तश्च युयोत। पृथक्कुरुत। उतापि चामतिं दुर्बुद्धिं च पृथक्कुरुत। हे विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञा वा द्वेषो द्वेष्टॄन् शत्रूनृधक् पृथक् कृणुत। कुरुत। अस्मत्तो वियोजयत॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तत्सु नः शर्म यच्छतादित्या यन्मुमोचति।

एनस्वंतं चिदेनसः सुदानवः॥१२॥

तत्। सु। नः। शर्म। यच्छत। आदित्याः। यत्। मुमोचति।

एनस्वंतं। चित्। एनसः। सुऽदानवः॥१२॥

हे आदित्यास्तच्छर्म सुखं नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु यच्छत। दत्त। हे सुदानवः शोभनदाना युष्मदीयं यच्छर्मैनस्वंतं चित् पापिनमपि स्तोतारमेनसः पापात् मुमोचति मोचयति तद्यच्छतेत्यन्वयः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो नः कश्चिद्रिरिक्षति रक्षस्त्वेन मर्त्यः।

स्वैः ष एवै रिरिषीष्ट युर्जनः॥१३॥

यः। नः। कः। चित्। रिरिक्षति। रक्षःऽत्वेन। मर्त्यः।

स्वैः। सः। एवैः। रिरिषीष्ट। युः। जनः॥१३॥

यः कश्चिन्मर्त्यो मनुष्यो नोऽस्मान् रक्षस्त्वेन रक्षोभावेन पिशाचाद्यात्मना रिरिक्षति जिहिंसिषति ॥ रिष हिंसायामिति धातुः ॥ स मनुष्यः स्वैरेवैरात्मीयैरेव चेष्टितै रिरिषीष्ट। हिंसितो भूयात्। स जनो युयीतापगमनशीलश्च भवतु। यद्वा स जनः स्वैरेव गमनैर्युर्दुःखं गच्छन् हिंसितो भवतु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

समित्तमघमश्नवद्दुःशंसं मर्त्यं रिपुं।
यो अस्मत्रा दुर्हणावाँ उप द्वयुः ॥१४॥

सं। इत्। तं। अघं। अश्नवत्। दुःऽशंसं। मर्त्यं। रिपुं।
यः। अस्मऽत्रा। दुःऽहनावान्। उप। द्वयुः ॥१४॥

दुःशंसं दुःकीर्तिं रिपुं शत्रुं तं मर्त्यमित् मनुष्यमेवाघं पापं समश्नवत्। सम्यक् व्याप्नोतु। यो मर्त्योऽस्मत्रास्मास्वस्मद्विषये दुर्हणावान् दुष्टहननवानुपजायते। द्वयुर्द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां युक्तश्च भवति। अयमर्थः। प्रत्यक्षकृतो हितं वदति परोक्षकृतस्त्वहितं। तादृशः कपटो द्वयुरित्युच्यते। यश्चास्मद्विषये कपटो भवति। तमपि पापं व्याप्नोत्विति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

पाकत्रा स्थन देवा हृत्सु जानीथ मर्त्यं।
उप द्वयुं चाद्वयुं च वसवः ॥१५॥

पाकऽत्रा। स्थन। देवाः। हृत्ऽसु। जानीथ। मर्त्यं।
उप। द्वयुं। च। अद्वयुं। च। वसवः ॥१५॥

हे देवा दानादिगुणयुक्ता आदित्या यूयं पाकत्रा पाकेषु विपक्वप्रज्ञेषु स्तोतृषु स्थन। भवथ ॥ यद्वा प्रथमार्थे त्राप्रत्ययः ॥ पाकत्रा पाकाः परिपक्वज्ञाना भवथ। यत एवमतः कारणात् हृत्स्वात्मीयेषु हृदयेषु द्वयुं द्विप्रकारयुक्तं कपटिनं चाद्वयुं च तद्विलक्षणं कापट्यरहितं च मर्त्यं मनुष्यमुपेत्य हे वसवो वासका जानीथ। अवगच्छथ ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

आ शर्म पर्वतानामोतापां वृणीमहे ।
द्यावाक्षामारे अस्मद्रपस्कृतं ॥१६॥

आ । शर्म । पर्वतानां । आ । उत । अपां । वृणीमहे ।
द्यावाक्षामा । आरे । अस्मत् । रपः । कृतं ॥१६॥

पर्वतानां मेघानां गिरीणां वा संबंधि शर्म सुखं वयमावृणीमहे। आभिमुख्येन संभजामहे। उतापि चापामुदकानां च। हे द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यावस्मदारेऽस्मत्तो विप्रकृष्टे देशे रपः पापं कृतं। कुरुतं। अस्मत्तो वियोजयतमित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

ते नो भद्रेण शर्मणा युष्माकं नावा वसवः ।
अति विश्वानि दुरिता पिपर्तन ॥१७॥

ते । नः । भद्रेण । शर्मणा । युष्माकं । नावा । वसवः ।
अति । विश्वानि । दुःऽइता । पिपर्तन ॥१७॥

हे वसवो वासयितार आदित्यास्ते पूर्वोक्तगुणा यूयं भद्रेण शोभनेन शर्मणा सुखेन युष्माकं नावा नोऽस्मान् विश्वा सर्वाणि दुरितानि दुर्गमनान्यतिपिपर्तन। पिपृत। अतिपारयत ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

तुचे तनाय तत्सु नो द्राघीय आयुर्जीवसे ।
आदित्यासः सुमहसः कृणोतन ॥॥१८॥

तुचे। तनाय। तत्। सु। नः। द्राघीयः। आयुः। जीवसे।
आदित्यासः। सुऽमहसः। कृणोतन ॥१८॥

हे आदित्यासोऽदितेः पुत्राः सुमहसः शोभनतेजस्का नोऽस्माकं तुचे पुत्राय तनाय तत्तनयाय पौत्राय च जीवसे जीवनाय द्राघीयो दीर्घतमं तत्प्रसिद्धमायुर्जीवितं सु सुष्ठु कृणोतन ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

यद्वो हीळो वो अंतर आदित्या अस्ति मृळत ।

युष्मे इद्वो अपि ष्मसि सजात्ये ॥१९॥

यत् । हीळः । वः । अंतरः । आदित्याः । अस्ति । मृळत ।

युष्मे इति । इत् । वः । अपि । स्मसि । सऽजात्ये ॥१९॥

हे आदित्या हीळः ॥ हीडिर्गत्यर्थः ॥ गंतव्यः प्राप्तव्योऽस्माभिरनुष्ठितो यज्ञो वो युष्माकमंतरोऽस्ति । अंतिके वर्तमानो भवति । अतोऽस्मान्मृळत । सुखयत । वो युष्माकं सजात्ये सजातत्वे ज्ञातित्वे बांधवे वर्तमाना वयं युष्मे इत् युष्मास्वेवापि स्मसि । सर्वदा भवामोऽपि ॥ इदंतो मसिः ॥

॥ अथ विंशी ॥

बृहद्वरूथं मरुतां देवं त्रातारमश्विना ।

मित्रमीमहे वरुणं स्वस्तये ॥२०॥

बृहत् । वरूथं । मरुतां । देवं । त्रातारं । अश्विना ।

मित्रं । ईमहे । वरुणं । स्वस्तये ॥२०॥

मरुतां देवानां स्वामिनां त्रातारं पालयितारं देवमिंद्रमश्विनाश्विनौ च मित्रं वरुणं च बृहत्प्रौढं वरूथं शीतातपादिनिवारकं गृहं स्वस्तयेऽविनाशायेमहे । याचामहे ॥

॥ अथैकविंशी ॥

अनेहो मित्रार्यमन्नृवद्वरुण शंस्यं ।

त्रिवरूथं मरुतो यंत नश्छर्दिः ॥२१॥

अनेहः । मित्र । अर्यमन् । नृऽवत् । वरुण । शंस्यं ।

त्रिऽवरूथं । मरुतः । यंत । नः । छर्दिः ॥२१॥

हे मित्र हे अर्यमन् हे वरुण हे मरुतः ते सर्वे यूयमनेहोऽहिंसितं नृवत् नृभिः पुत्रादिभिरुपेतं शंस्यं स्तुत्यं त्रिवरूथं त्रयाणां शीतातपवर्षाणां निवारकं यद्वा त्रिभूमिकं छर्दिर्गृहं यंत । यच्छत । दत्तेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

ये चि॒द्धि मृ॒त्युबं॑धव॒ आदि॑त्या॒ मन॑व॒: स्मसि॑ ।
प्र सू न॒ आयु॑र्जी॒वसे॑ तिरेतन ॥२२॥
ये । चि॒त् । हि । मृ॒त्युऽबं॑धवः । आदि॑त्याः । मन॑वः । स्मसि॑ ।
प्र । सु । न॒: । आयुः॑ । जी॒वसे॑ । ति॒रे॒त॒न॒ ॥२२॥

हे आदित्या ये चित् ये च वयं मनवो मनुष्या हि यस्मान्मृत्युबंधवः स्मसि मृत्योर्यमस्य बंधुभूताः प्रत्यासन्नमरणा भवामः अतो हेतोस्तेषां नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय चिरकालावस्थानायायुर्जीवितं सु प्रतिरेतन । शोभनं प्रवर्धयत ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

तं गूर्धयेति सप्तत्रिंशदृचं सप्तमं सूक्तं काण्वस्य सोभरेरार्षं प्रथमातृतीयाद्ययुजः ककुभो द्वितीयाचतुर्थ्यादियुजः सतोबृहत्यः । पितुर्न पुत्र एषा सप्तविंशी द्विपदा विंशत्यक्षरा विराट् । यमादित्यास इत्येषा चतुस्त्रिंश्युष्णिक् यूयं राजान एषा पंचत्रिंशी सतोबृहती । अदान्म इत्येषा ककुप् । उत म इत्येषा सप्तत्रिंशी पंक्तिः । षट्त्रिंशी सप्तत्रिंशी च त्रसदस्युनाम्नो राज्ञो दानस्तुतिरूपत्वात्तद्देवताके । चतुस्त्रिंशीपंचत्रिंश्यावादित्यदेवताके । शिष्टा आग्नेय्यः । तथा चानुक्रांतं । तं गूर्धय सप्तत्रिंशत् सौभरमाग्नेयं काकुभं प्रागाथं ह पितुर्द्विपदांत्ये ककुप्पंक्ती त्रसदस्योर्दानस्तुतिस्तत्पूर्वे ऊष्णिक्सतोबृहत्यावादित्येभ्य इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तं गूर्ध॑या॒ स्व॑र्णरं दे॒वासो॑ दे॒वम॑र॒तिं द॑धन्विरे ।
दे॒व॒त्रा ह॒व्यमोहि॑रे ॥१॥
तं । गूर्ध॑य॒ । स्वः॑ऽनरं । दे॒वास॑: । दे॒वं । अ॒र॒तिं । द॒ध॒न्वि॒रे॒ ।
दे॒व॒ऽत्रा । ह॒व्यं । आ । ऊ॒हि॒रे॒ ॥१॥

हे स्तोतस्त्वं प्रसिद्धमग्निं गूर्धय । स्तुहि ॥ गूर्धयतिः स्तुतिकर्मा ॥ कीदृशं । स्वर्णरं सर्वस्य नेतारं सर्वैर्यजमानैः कर्मादौ नीतं वा । अथवा स्वर्गं प्रति हविषां नेतारं । देवासः । दीव्यंति स्तुवंतीति देवा ऋत्विजो देवं दानादिगुणयुक्तमरतिमर्यं स्वामिनं यद्वाभिप्राप्तद्रव्यं दधन्विरे । धन्वंति । गच्छंति । स्तुत्यादिभिः प्राप्नुवंति ॥

धविर्गत्यर्थः ॥ प्राप्य च तेनाग्निना देवत्रा देवान् ॥ देवमनुष्येत्यादिना द्वितीयार्थे चाप्रत्ययः ॥ हव्यं चरुपुरोडाशादिलक्षणं हविरोहिरे । अभिप्रापयंति ॥ वहेर्यजादित्वात्संप्रसारणं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विभूतरातिं विप्र चित्रशोचिषमग्निमीळिष्व यंतुरं ।
अस्य मेधस्य सोम्यस्य सोभरे प्रेमध्वराय पूर्व्यं ॥२॥

विभूतऽरातिं । विप्र । चित्रऽशोचिषं । अग्निं । ईळिष्व । यंतुरं ।
अस्य । मेधस्य । सोम्यस्य । सोभरे । प्र । ईं । अध्वराय । पूर्व्यं ॥२॥

ऋषिरात्मानं संबोध्य स्तुतौ प्रेरयति । हे विप्र मेधाविन् सोभर एतत्संज्ञ ऋषे अध्वराय यागायेममग्निं प्रेळिष्व । प्रस्तुहि । कीदृशं । विभूतरातिं विभूतदानं चित्रशोचिषं चायनीयतेजस्कं विचित्रदीप्तिकं वा सोम्यस्य सोमसाध्यस्यास्य मेधस्य यज्ञस्य यंतुरं नियंतारं पूर्व्यं चिरंतनं ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने प्रशास्तुः शस्त्रे यजिष्ठं त्वेत्यादिकौ प्रगाथौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूचितं च । यजिष्ठं त्वा ववृमहे यः समिधा य आहुती । आ० ७.८. । इति ॥

॥ तत्राद्या सूक्ते तृतीया ॥

यजिष्ठं त्वा ववृमहे देवं देवत्रा होतारममर्त्यं ।
अस्य यज्ञस्य सुक्रतुं ॥३॥

यजिष्ठं । त्वा । ववृमहे । देवं । देवऽत्रा । होतारं । अमर्त्यं ।
अस्य । यज्ञस्य । सुऽक्रतुं ॥३॥

हे अग्ने यजिष्ठमिष्टतमं त्वा ववृमहे । वृणीमहे । संभजामहे । कीदृशं त्वां । देवत्रा देवेषु मध्ये देवमतिशयेन दानादिगुणयुक्तं होतारं देवानामाह्वातारममर्त्यमविनाशमस्य यज्ञस्य यागस्य सुक्रतुं सुष्ठु कर्तारं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऊर्जो नपातं सुभगं सुदीदितिमग्निं श्रेष्ठशोचिषं ।
स नो मित्रस्य वरुणस्य सो अपामा सुम्नं यक्षते दिवि ॥४॥

ऊर्जः । नपा॑तं । सुऽभग॑ं । सुऽदीदि॑तिं । अ॒ग्निं । श्रेष्ठ॑ऽशोचिषं ।
सः । नः॒ । मि॒त्रस्य॑ । वरु॑णस्य । सः । अ॒पां । आ । सु॒म्नं । य॒क्ष॒ते॒ । दि॒वि ॥४॥

ऊर्जोऽन्नस्य नपातं न पातयितारं । यद्वा नप्तारं चतुर्थं । हविर्लक्षणेनान्नेनापो जायंतेऽद्भिश्चौषधिवनस्पतयस्तेभ्य एष जात इति चतुर्थत्वं । नभ्राण्नपादिति नञः प्रकृतिता च ॥ सुभगं शोभनधनं सुदीदितिं सुष्ठु दीपयितारं श्रेष्ठशोचिषं प्रशस्यतमतेजस्कमग्निं स्तौमीति शेषः । स तादृशोऽग्निर्नोऽस्मदर्थं दिवि द्योतमाने देवयजने द्युलोके वा मित्रस्य देवस्य वरुणस्य च सुम्नं सुखमा अभिलक्ष्य यक्षते । यजतु । तथा सोऽग्निरपामब्देवतानां सुम्नमभियजतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यः स॒मिधा॒ य आहु॑ती यो॒ वेदे॑न द॒दाश॒ मर्तो॑ अ॒ग्नये॑ ।
यो नम॑सा स्वध्व॒रः ॥५॥
यः । स॒म्ऽइधा॑ । यः । आऽहु॑ती । यः । वेदे॑न । द॒दाश॑ । मर्तः॑ । अ॒ग्नये॑ ।
यः । नम॑सा । सु॒ऽअ॒ध्व॒रः ॥५॥

इयं पाकयज्ञप्रशंसापरेति भगवताश्वलायनेन व्याख्याता । यो मर्त्यो मनुष्यः समिधा पालाशादिनेध्मेनाग्नयेऽग्न्यर्थं ददाश परिचरति । यश्चाहुती आहुत्याज्यादिसाध्यया परिचरति । यश्च वेदेन वेदाध्ययनेन परिचरति । यश्च स्वध्वरः शोभनेनाध्वरेण ज्योतिष्टोमादिना युक्तः सन् नमसान्नेन चरुपुरोडाशादिनाग्नये ददाश अग्न्यर्थं परिचरति तस्येदर्वंत इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तस्येदर्वं॑तो रंहयंत आ॒शव॒स्तस्य॑ द्यु॒म्नित॑मं॒ यशः॑ ।
न तमंहो॑ दे॒वकृ॑तं॒ कुत॑श्च॒न न मर्त्य॑कृतं नशत् ॥६॥
तस्य॑ । इत् । अर्वं॑तः । रं॒ह॒यं॒ते॒ । आ॒शवः॑ । तस्य॑ । द्यु॒म्निऽत॑मं । यशः॑ ।
न । तं । अंहः॑ । दे॒वऽकृ॑तं । कुतः॑ । च॒न । न । मर्त्य॑ऽकृतं । न॒श॒त् ॥६॥

यः पूर्वोक्तस्तस्येत्तस्यैवाशवो व्यापनशीला अर्वंतोऽश्वा रंहयंते । वेगं कुर्वंति ।

शत्रून् प्रसहंत इत्यर्थः। द्युम्नितमं दीप्तिमत्तमं यशः कीर्त्तिश्च तस्यैव भवति। यद्वा द्युम्नमिति धननाम। धनवत्तमं यशोऽन्नं च तस्य भवति। अपि च देवकृतमंहः पापं कुतश्चन कस्मादपि हेतोस्तं न नशत्। न प्राप्नोति। न मर्त्यकृतं मनुष्यैः कृतं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स्वग्नयो वो अग्निभिः स्याम सूनो सहस ऊर्जां पते।

सुवीरस्त्वमस्मयुः ॥७॥

सुऽअग्नयः। वः। अग्निऽभिः। स्याम। सूनो इति। सहसः। ऊर्जां। पते।

सुऽवीरः। त्वं। अस्मऽयुः ॥७॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्र। अग्निर्हि बलेन मथ्यमनो जायते। हे ऊर्जां पतेऽन्नानां हविर्लक्षणानां स्वामिन् अग्ने वः॥ वचनव्यत्ययः॥ तवावयवभूतैरग्निभिर्गार्हपत्यादिभिर्वयं स्वग्नयः शोभनाग्निकाः स्याम। भवेम। सुवीरः शोभनैर्वीरैरुपेतस्त्वं चास्मयुरस्मान् कामयमानो भव॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्रशंसमानो अतिथिर्न मित्रियोऽग्नी रथो न वेद्यः।

त्वे क्षेमासो अपि संति साधवस्त्वं राजा रयीणां ॥८॥

प्रऽशंसमानः। अतिथिः। न। मित्रियः। अग्निः। रथः। न। वेद्यः।

त्वे इति। क्षेमासः। अपि। संति। साधवः। त्वं। राजा। रयीणां ॥८॥

प्रशंसमानः स्तुवन् अतिथिरिव॥ यद्वा व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः॥ प्रशस्यमानः सोऽग्निर्मित्रियो मित्राणां स्तोतॄणां हितो भवति। तथा रथो न रथ इव वेद्यो लंभनीयोऽभिषवफलसाधनत्वेन ज्ञातव्यो वा। उत्तरोऽर्द्धर्चः प्रत्यक्षत्वकर्ता। हे अग्ने त्वे त्वयि साधवः साधकाः समीचीनाः क्षेमासो धारणान्यपि संति। भवंति। तथा रयीणां धनानामेव राजेश्वरो भवसि॥

॥ अथ नवमी ॥

सो अद्धा दाश्वध्वरोऽग्ने मर्तः सुभग स प्रशंस्यः।

स धीभिरस्तु सनिता ॥९॥

सः। अद्धा। दाशुऽअध्वरः। अग्ने। मर्तः। सुऽभग। सः। प्रऽशंस्यः।
सः। धीभिः। अस्तु। सनिता ॥९॥

हे अग्ने यो मर्त्यो मनुष्यो दाश्वध्वरश्च दत्तयज्ञो भवति सो अद्धा। सत्यनामैतत्। सत्यफलो भवतु। हे सुभग शोभनधनाग्ने स एव प्रशंस्यः प्रशंसनीयः श्लाघनीयश्च भवतु। तथा स धीभिः कर्मभिः स्तोत्रैर्वा सनिता संभजनशीलो भवतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

यस्य त्वमूर्ध्वो अध्वराय तिष्ठसि क्षयद्वीरः स साधते।
सो अर्वद्भिः सनिता स विपन्युभिः स शूरैः सनिता कृतं ॥१०॥
यस्य। त्वं। ऊर्ध्वः। अध्वराय। तिष्ठसि। क्षयत्ऽवीरः। सः। साधते।
सः। अर्वत्ऽभिः। सनिता। स। विपन्युऽभिः। सः। शूरैः। सनिता। कृतं ॥१०॥

हे अग्ने यस्य यजमानस्याध्वराय यागनिष्पादनाय त्वमूर्ध्व उद्युक्तः सन् तिष्ठसि अवतिष्ठसे स यजमानः क्षयद्वीरो निवसद्भिरन्यैर्वा वीरैः पुत्रादिभिरुपेतः सन् साधते। सर्वकर्तव्यं साधयति। तदेव विवृणोति। स तादृशो जनोऽर्वद्भिरश्वैः कृतं निष्पादितं जयादिकं सनिता संभजनशीलो भवति। स तादृशो जनो विपन्युभिर्मेधाविभिः स शूरैश्च सनिता भवति ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यस्याग्निर्वपुर्गृहे स्तोमं चनो दधीत विश्ववार्यः।
हव्या वा वेविषद्विषः ॥११॥
यस्य। अग्निः। वपुः। गृहे। स्तोमं। चनः। दधीत। विश्वऽवार्यः।
हव्या। वा। वेविषत्। विषः ॥११॥

यस्य यजमानस्य गृहे विश्ववार्यो विश्वैर्वरणीयो वपुः। रूपनामैतत्। रूपवान् दीप्तिमानग्निः स्तोमं स्तोत्रं चनोऽन्नं च हविर्लक्षणं दधीत धारयेत्। यस्य च हव्या। वाशब्दः समुच्चये। हव्यानि हवींषि च विषो व्याप्तान् देवान् वेविषत् प्रापयेत्॥ विषॢ व्याप्तौ। अस्माल्लेटि रूपमेतत्॥ स यजमान इति पूर्वत्र संबंधः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

विप्रस्य वा स्तुवतः सहसो यहो मक्षूतमस्य रातिषु ।
अवोदेवमुपरिमर्त्यं कृधि वसो विविदुषो वचः ॥१२॥

विप्रस्य । वा । स्तुवतः । सहसः । यहो इति । मक्षुऽतमस्य । रातिषु ।
अवःऽदेवं । उपरिऽमर्त्यं । कृधि । वसो इति । विविदुषः । वचः ॥१२॥

हे सहसो यहो बलस्य पुत्राग्ने विप्रस्य मेधाविनः स्तुवतः स्तोतुर्वा रातिषु हविर्दानेषु मक्षुतमस्य शीघ्रतमस्य यष्टुर्वा विविदुषो ज्ञातव्यस्याभिज्ञस्य वचो वचनं हे वसो वासकाग्ने अवोदेवं देवानामवस्तात् उपरिमर्त्यं मर्त्यानामुपरिष्टाच्च कृधि । कुरु । सर्वं नभःप्रदेशं व्यापयेति यावत् ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो अग्निं हव्यदातिभिर्नमोभिर्वा सुदक्षमाविवासति ।
गिरा वाजिरशोचिषं ॥१३॥

यः । अग्निं । हव्यदातिऽभिः । नमःऽभिः । वा । सुऽदक्षं । आऽविवासति ।
गिरा । वा । अजिरऽशोचिषं ॥१३॥

यो यजमानो हव्यदातिभिर्हविषां दानैर्नमोभिर्नमस्कारैर्वा सुदक्षं शोभनबलमग्निमाविवासति परिचरति । गिरा वा स्तुत्या वाजिरशोचिषं क्षिप्रगामितेजस्कं तमग्निं परिचरति स समृद्धो भवतीति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

समिधा यो निशिती दाशददितिं धामभिरस्य मर्त्यः ।
विश्वेत्स धीभिः सुभगो जनाँ अति द्युम्नैरुद्न इव तारिषत् ॥१४॥

संऽइधा । यः । निऽशिती । दाशत् । अदितिं । धामऽभिः । अस्य । मर्त्यः ।
विश्वा । इत् । सः । धीभिः । सुऽभगः । जनान् । अति । द्युम्नैः । उद्नःऽइव । तारिषत् ॥१४॥

यो मर्त्यो मनुष्योऽस्याग्नेर्धामभिः शरीरैर्गार्हपत्यादिरूपेण विभज्य वर्तमानैः सार्धमदितिमखंडनीयं तमेवाग्निं निशिती निशित्या निशानसाधनया प्रज्वलनहेतुभूतया समिधा दाशत् परिचरेत् धीभिः कर्मभिर्बुद्धिविशेषैर्वा सुभगः सन्

विश्वेत् सर्वानेव जनान्द्युम्नैर्द्योतमानैरन्नैर्यशोभिर्वाद्भ इवोदकानीवातितारिषत्। अतितरेत्। अतिक्रामेत् ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तदग्ने द्युम्नमा भर यत्सासहत्सदने कं चिदत्रिणं।

मन्युं जनस्य दूढ्यः ॥१५॥

तत्। अग्ने। द्युम्नं। आ। भर। यत्। ससहत्। सदने। कं। चित्। अत्रिणं।

मन्युं। जनस्य। दुःऽध्यः ॥१५॥

हे अग्ने तद्द्युम्नमाभर। अस्मभ्यमाहर। यत्सदने गृहे वर्तमानं कं चित्कमप्यत्रिणमत्तारं राक्षसादिकं सासहत् अत्यर्थमभिभवेत्। तथा दूढ्यो दुर्धियः पापबुद्धेः शत्रुजनस्य मन्युं क्रोधं यच्च द्युम्नमभिभवेत् तदाहरेत्यन्वयः॥ ध्यै चेति पृषोदरादिपाठात् दुरो रेफस्योत्वं। उत्तरपदादेष्टुत्वं च ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथम एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

येन चष्टे वरुणो मित्रो अर्यमा येन नासत्या भगः।

वयं तत्ते शवसा गातुवित्तमा इंद्रत्वोता विधेमहि ॥१६॥

येन। चष्टे। वरुणः। मित्रः। अर्यमा। येन। नासत्या। भगः।

वयं। तत्। ते। शवसा। गातुवित्ऽतमाः। इंद्रत्वाऽऊताः। विधेमहि ॥१६॥

येनाग्नेयेन तेजसा वरुणो देवश्चष्टे प्रकाशयति। येन च मित्रोऽर्यमा च चष्टे। येन च नासत्याश्विनौ च चक्षाते। भगो भजनीय एतत्संज्ञो देवश्च चष्टे शवसा बलेन गातुवित्तमा गातोर्गातव्यस्य स्तोत्रस्य ज्ञातृतमाः। यद्वा गंतव्यस्य प्राप्तव्यस्य लब्धृतमा इंद्रत्वोता इंद्रेणेश्वरेण त्वयोता रक्षिताः संतो वयं हे अग्ने ते त्वदीयं तत्तेजो विधेमहि। परिचरेमहि ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

ते घेदग्ने स्वाध्यो३ ये त्वा विप्र निदधिरे नृचक्षसं।

विप्रासो देव सुक्रतुं ॥१७॥

ते। घ। इत्। अग्ने। सुऽआध्यः। ये। त्वा। विप्र। निऽदधिरे। नृऽचक्षसं।
विप्रासः। देव। सुऽक्रतुं ॥१७॥

हे अग्ने ते घेत्त एव खलु स्वाध्यः शोभनाध्याना भवंति। हे विप्र मेधाविन् देव द्योतमानाग्ने ये विप्रासो विप्रा मेधाविन ऋत्विजो नृचक्षसं नृणां चष्टारं सुक्रतुं सुकर्माणं शोभनप्रज्ञं वा त्वा त्वां निदधिरे निदधति यागार्थं गार्हपत्यादिस्थानेष्वाधानसंस्कारेण स्थापयंति ते घेदित्यन्वयः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

त इद्वेदिं सुभग त आहुतिं ते सोतुं चक्रिरे दिवि।
त इद्वाजेभिर्जिग्युर्महद्धनं ये त्वे कामं न्येरिरे ॥१८॥

ते। इत्। वेदिं। सुऽभग। ते। आऽहुतिं। ते। सोतुं। चक्रिरे। दिवि।
ते। इत्। वाजेभिः। जिग्युः। महत्। धनं। ये। त्वे इति। कामं। निऽएरिरे ॥१८॥

हे सुभग शोभनधनाग्ने त इत्त एव यजमानास्त्वद्यागाय वेदिं चक्रिरे। कुर्वंति। तदनंतरं ते यजमाना आहुतिं चरुपुरोडाशादिसाध्यां दीक्षणीयादिषु कुर्वंति। ततो दिवि द्योतमाने स्तोत्येऽहनि सोतुं सोममभिषोतुं चक्रिरे। उद्योगं कुर्वंति। अनुष्ठितयज्ञास्त इत्त एव वाजेभिर्वाजैर्बलैर्महत्प्रभूतं धनं जिग्युः। जयंति। शत्रुभ्यो लभंते। कुत इत्यत आह। ये यजमाना हे अग्ने त्वे त्वयि काममभिलाषं न्येरिरे नितरां गच्छंति। त्वामादरातिशयेन स्तुवंतीत्यर्थः ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने प्रशास्तुः शस्त्रे भद्रो न इति प्रगाथो वैकल्पिकः स्तोत्रियः। सूत्र्यते हि। भद्रो नो अग्निराहुतो यदी घृतेभिराहुतः। आ० ७. ८.। इति ॥

॥ तत्राद्या सूक्त एकोनविंशी ॥

भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अध्वरः।
भद्रा उत प्रशस्तयः ॥१९॥

भद्रः। नः। अग्निः। आऽहुतः। भद्रा। रातिः। सुऽभग। भद्रः। अध्वरः।
भद्राः। उत। प्रऽशस्तयः ॥१९॥

आहुतो हविर्भिस्तर्पितोऽग्निर्नोऽस्माकं भद्रः कल्याणो भवतु। हे सुभग शोभनधनाग्ने भद्रा कल्याणी रातिर्दानं चास्माकं भवतु। भद्रः कल्याणोऽध्वरो यागश्च भवतु। उतापि च भद्राः कल्याण्यः प्रशस्तयः प्रशंसाः स्तुतयश्च भवंतु॥

॥ अथ विंशी ॥

भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये येना समत्सु सासहः।
अव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धतां वनेमा ते अभिष्टिभिः॥२०॥
भद्रं। मनः। कृणुष्व। वृत्रऽतूर्ये। येन। समत्ऽसु। ससहः।
अव। स्थिरा। तनुहि। भूरि। शर्धतां। वनेम। ते। अभिष्टिऽभिः॥२०॥

हे अग्ने वृत्रतूर्ये संग्रामे भद्रं शोभनं मनः कृणुष्व। अस्माकं कुरु। येन मनसा त्वं समत्सु संग्रामेषु सासहः भृशं शत्रूनभिभवसि। अपि च शर्धतामभिभवतां शत्रूणां भूरि भूरीणि बहूनि स्थिराणि दृढान्यपवतनुहि। अवांचि कुरु। पराजितानि कुर्वित्यर्थः। वयं चाभिष्टिभिरभ्येषणसाधनैर्हविर्भिः स्तोत्रैश्च ते त्वां वनेम। संभजेमहि। यद्वा ते तव प्रसादादभिष्टिभिरभीष्टैः फलैर्वनेम। संगच्छेमहि॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे द्वाविंशो वर्गः॥

॥ अथैकविंशी ॥

ईळे गिरा मनुर्हितं यं देवा दूतमरतिं न्येरिरे।
यजिष्ठं हव्यवाहनं॥२१॥
ईळे। गिरा। मनुःऽहितं। यं। देवाः। दूतं। अरतिं। निऽएरिरे।
यजिष्ठं। हव्यऽवाहनं॥२१॥

गिरा वाचा स्तुतिरूपया मनुर्हितं मनुना प्रजापतिना यजमानेनाहितं तमग्निमीळे। स्तौमि। कीदृशं। यजिष्ठं यष्टृतमं हव्यवाहनं हविषां वोढारमरतिमर्यमीश्वरं वा दूतं देवानां दूत्ये वर्तमानं। यमग्निं देवा न्येरिरे नितरां प्रेरयंति॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

तिग्मजंभाय तरुणाय राजते प्रयो गायस्यग्नये।
यः पिंशते सूनृताभिः सुवीर्यमग्निर्घृतेभिराहुतः॥२२॥

तिग्मऽजंभाय । तरुणाय । राजते । प्रयः । गायसि । अग्नये ।

यः । पिंशते । सूनृताभिः । सुऽवीर्यं । अग्निः । घृतेभिः । आऽहुतः ॥२२॥

तिग्मजंभाय तीक्ष्णज्वालाय तरुणाय नित्ययूने जरामरणरहिताय राजते राजमानायाग्नये प्रयो हविर्लक्षणमन्नं गायसि हे स्तोतः । प्रवृद्धिं प्रयच्छत इत्यर्थः । योऽग्निः सूनृताभिः प्रियसत्यात्मिकाभिर्वाग्भिः स्तुतो घृतेभिर्घृतैराज्यैराहुतोऽभिहुतश्च सन् सुवीर्यं शोभनवीर्यं पिंशते । आश्लेषयति । स्तोतृभिः संयोजयति ॥ पिश अवयवे ॥ तस्मा अग्नय इत्यन्वयः ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु प्रशास्तुः शस्त्रे यदा भद्रो नः । ऋग्वे॰ ८.१९.१९. । इति प्रगाथः स्तोत्रियस्तदानीं यदी घृतेभिरिति प्रगाथोऽनुरूपः । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

॥ तत्राद्या सूक्ते त्रयोविंशी ॥

यदीं घृतेभिराहुतो वाशीमग्निर्भरत उच्चाव च ।

असुर इव निर्णिजं ॥२३॥

यदि । घृतेभिः । आऽहुतः । वाशीं । अग्निः । भरते । उत् । च । अव । च ।

असुरःऽइव । निःऽनिजं ॥२३॥

घृतेभिर्घृतैराहुतोऽभिहुतोऽयमग्निर्यदि यदा यस्मिन्काले वाशीं । वाङ्नामैतत् । वाचं शब्दमुच्चोर्ध्वं चाव चावाक्च भरते संपादयति । यद्वा वाशीं वाशनशीलां शब्दकारिणीं ज्वालामुद्भरते उद्धरति उद्गमयत्यूर्ध्वमुखमव च भरते अवाङ्मुखं च हरत्युपसंहरति । असुर इव । रश्मीनां क्षेप्ता सूर्यो यथा निर्णिजमात्मीयं रूपमुपरितनेषु लोकेषु प्रकाशतयोद्गमयति अधस्तनेषु चावाङ्मुखं गमयति तद्वदुच्चनीचभावनयाग्निस्तेज उद्गमयति । तं स्तुम इति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

यो हव्यान्यैरयता मनुर्हितो देव आसा सुगंधिना ।

विवासते वार्याणि स्वध्वरो होता देवो अमर्त्यः ॥२४॥

यः । हव्यानि । ऐरयत । मनुःऽहितः । देवः । आसा । सुऽगंधिना ।

विवासते । वार्याणि । सुऽअध्वरः । होता । देवः । अमर्त्यः ॥२४॥

यो मनुर्हितो मनुना प्रजापतिनाहितो देवो द्योतमानोऽग्निः सुगंधिना शोभनगंधयुक्तेनासास्येन हव्यान्यस्मदीयानि हवींष्यैरयत देवान्प्रति प्रेरयति स्वध्वरः शोभनयज्ञो होता देवानामाह्वाता देवो दीप्यमानोऽमर्त्यो मरणरहितः सोऽग्निर्वार्याणि वरणीयानि धनानि विवासते। परिचरते। यजमानाय प्रयच्छतीति शेषः ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

यदग्ने मर्त्यस्त्वं स्यामहं मित्रमहो अमर्त्यः ।
सहसः सूनवाहुत ॥२५॥

यत्। अग्ने। मर्त्यः। त्वं। स्यां। अहं। मित्रऽमहः। अमर्त्यः।
सहसः। सूनो इति। आऽहुत ॥२५॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राहुत घृतैरभिहुत हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्तिमन्नग्ने मर्त्यो मरणधर्माहं यद्यदि त्वं स्यां त्वदुपासनया त्वद्रूपमापन्नो भवेयं। ये यथायथोपासते ते तदेव भवंतीति श्रुतेः। तर्ह्यहममर्त्यो मरणरहितो देव एव भवेयमिति ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

न त्वा रासीयाभिशस्तये वसो न पापत्वाय संत्य ।
न मे स्तोतामतीवा न दुर्हितः स्यादग्ने न पापया ॥२६॥

न। त्वा। रासीय। अभिऽशस्तये। वसो इति। न। पापऽत्वाय। संत्य।
न। मे। स्तोता। अमतिऽवा। न। दुःऽहितः। स्यात्। अग्ने। न। पापया ॥२६॥

हे वसो वासकाग्ने त्वा त्वामभिशस्तयेऽभिशंसनाय मिथ्यापवादाय हिंसायै च न रासीय। नाक्रोशयेयं ॥ रासृ शब्दे ॥ हे संत्य संभजनीयाग्ने पापत्वाय त्वां न रासीय। मे मदीयः स्तोता चानभिमतवचनेन त्वां नाक्रोशयतु। अत एवामतीवा। अमतिरशोभना बुद्धिः। तद्वान्। अपि च दुर्हितः शत्रुर्हे अग्ने अस्माकं न स्यात्। न भवतु। अत एव पापयाशोभनया बुद्ध्या स न बाधतां ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

पितुर्न पुत्रः सुभृतो दुरोण आ देवाँ एतु प्र णो हविः ॥२७॥

पितुः। न। पुत्रः। सुऽभृतः। दुरोणे। आ। देवान्। एतु। प्र। नः। हविः ॥२७॥

पितुर्न पुत्रः पितुः पुत्र इवास्माकं सुभृतः सुष्ठु भर्ता। यद्वा पित्रा पुत्र इवास्माभिः सम्यग्भृतो हविर्भिः पोषितोऽयमग्निः पुत्र इवास्माकं सुभृतो दुरोणे यज्ञगृहे देवाना अभिलक्ष्य नोऽस्माकं हविः प्रैतु। प्रगमयतु। यद्वाग्निरेतु। आगच्छतु। अस्मदीयं हविश्च देवान् प्राप्नोतु॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

तवाहमग्न ऊतिभिर्नेदिष्ठाभिः सचेय जोषमा वसो।

सदा देवस्य मर्त्यः॥२८॥

तव। अहं। अग्ने। ऊतिऽभिः। नेदिष्ठाभिः। सचेय। जोषं। आ। वसो इति।

सदा। देवस्य। मर्त्यः॥२८॥

हे वसो वासकाग्ने नेदिष्ठाभिरंतिकतमाभिर्ऋजुगामिनीभिर्वा देवस्य तवोतिभी रक्षाभिर्मर्त्यो मनुष्योऽहं स्तोता सदा सर्वदा जोषमासचेय। प्रीतिमभिसेवेय॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

तव क्रत्वा सनेयं तव रातिभिरग्ने तव प्रशस्तिभिः।

त्वामिदाहुः प्रमतिं वसो ममाग्ने हर्षस्व दातवे॥२९॥

तव। क्रत्वा। सनेयं। तव। रातिऽभिः। अग्ने। तव। प्रशस्तिऽभिः।

त्वां। इत्। आहुः। प्रऽमतिं। वसो इति। मम। अग्ने। हर्षस्व। दातवे॥२९॥

हे अग्ने तव क्रत्वा त्वदीयेन परिचरणरूपेण कर्मणा सनेयं। त्वां संभजेयं। एतदेव विशदयति। तव रातिभिस्त्वदीयैर्हविर्दानैश्च सनेयं। तथा तव प्रशस्तिभिः प्रशंसनैः स्तोत्रैश्च त्वां संभजेयं। अस्यैव संभजने किं कारणं तदाह। हे वसो वासकाग्ने मम स्तोतुः प्रमतिं प्रकृष्टबुद्धिं रक्षकं त्वामित्त्वामेवाहुः। ब्रह्मवादिनः कथयंति। अतो हे अग्ने दातवे दातुं हर्षस्व। हृष्टो भव। हर्षयुक्तः सन् बहुधनं प्रयच्छेत्यर्थः॥

पूर्वोक्त एव प्रशास्तुः शस्त्रे प्र स इति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः। सूत्र्यते हि। प्र सो अग्ने तवोतिभिरग्निं वो वृधंतं। आ॰ ७.८.। इति॥

॥ तत्राद्या सूक्ते त्रिंशी ॥

प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तिरते वाजभर्मभिः।

यस्य त्वं सख्यमावरः॥३०॥

प्र। सः। अग्ने। तवं। ऊतिऽभिः। सुऽवीराभिः। तिरते। वाजभर्मऽभिः।

यस्यं। त्वं। सख्यं। आऽवरः ॥३०॥

हे अग्ने तवोतिभी रक्षाभिः स यजमानः प्रतिरते। प्रवर्धते। ऊतयो विशेष्यंते। सुवीराभिः। शोभना वीराः पुत्रादयो यासु तास्तथोक्ताः। वाजभर्मभिः। वाजानामन्नानां बलानां वा भर्म भरणं यासु तादृशीभिः। हे अग्ने त्वं यस्य यजमानस्य सख्यं सखित्वं मित्रत्वमावरः अभिवृणोषि स तिरत इत्यन्वयः॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

तवं द्रप्सो नीलंवान्वाश ऋत्विय इंधानः सिष्णवा दंदे।

त्वं महीनामुषसामसि प्रियः क्षपो वस्तुंषु राजसि ॥३१॥

तवं। द्रप्सः। नीलंऽवान्। वाशः। ऋत्वियः। इंधानः। सिष्णो इतिं। आ। ददे।

त्वं। महीनां। उषसां। असि। प्रियः। क्षपः। वस्तुंषु। राजसि ॥३१॥

हे सिष्णो॥ सिषिः सेचनार्थः॥ सोमेनासिच्यमानाग्ने द्रप्सो द्रवणशीलो नीलवान्। शकटनीडेऽवस्थानात् तद्वान्। वाशः कांतः शब्दायमानो वा ऋत्विय ऋतौ वसंतादिकालविशेषे भव इंधानः संदीपयन्। एवंभूतस्तव सोम आददे। तुभ्यं होमायाध्वर्युणादीयते। अपि च त्वं महीनां महतीनामुषसां प्रियो मित्रभूतोऽसि। उषसि ह्यग्नयो होमाय प्रज्वाल्यंते। तथा क्षपः क्षपाया रात्रेः संबंधिषु वस्तुषु राजसि। प्रकाशसे। यद्वा रात्रिसंबंधीनि वस्तूनि पदार्थजातानि त्वं प्रकाशयसि॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

तमागंन्म सोभंरयः सहस्रंमुष्कं स्वभिष्टिमवंसे।

सम्राजं त्रासंदस्यवं ॥३२॥

तं। आ। अगन्म। सोभंरयः। सहस्रंऽमुष्कं। सुऽअभिष्टिं। अवंसे।

संऽराजं। त्रासंदस्यवं ॥३२॥

सोभरय ऋषयो वयमवसे रक्षणाय तमग्निमागन्म। हविर्भिः स्तुतिभिश्च प्राप्ता अभूम। कीदृशं। सहस्रमुष्कं। मुष्णंति तमांस्यपहरंतीति मुष्काणि तेजांसि। बहु-

तेजस्कं स्वभिष्टिं शोभनाभ्येषणं सम्राजं सम्यग्राजमानं चासदस्यवं। त्रसदस्युर्नाम राजर्षिः। तस्य स्तोतव्येन संबंधिनं ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

यस्यं ते अग्ने अन्ये अग्नयं उपक्षितों वया इंव ।
विपो न द्युम्ना नि युवे जनानां तवं क्षत्राणिं वर्धयंन् ॥३३॥

यस्यं । ते । अग्ने । अन्ये । अग्नयंः । उपऽक्षितंः । वयाःऽइंव ।
विपंः । न । द्युम्ना । नि । युवे । जनानां । तवं । क्षत्राणिं । वर्धयंन् ॥३३॥

हे अग्ने यस्य ते तवान्येऽग्नयो वया इव वृक्षस्य शाखा इवोपक्षितः समीपे निवसंतो भवंति जनानां जनिमतां मनुष्याणां मध्येऽहं तस्य तव क्षत्राणि बलानि स्तुत्या वर्धयन् विपो न। स्तोतृनामैतत्। अन्ये स्तोतार इव द्युम्ना द्योतमानान्यन्नानि यशांसि वा नि युवे। नितरां प्राप्नोमि। त्वत्प्रसादाल्लभेयमित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी ॥

यमांदित्यासो अद्रुहः पारं नयंथ मर्त्यं ।
मघोनां विश्वेषां सुदानवः ॥३४॥

यं । आदित्यासः । अद्रुहः । पारं । नयंथ । मर्त्यं ।
मघोनां । विश्वेषां । सुऽदानवः ॥३४॥

हे अद्रुहोऽद्रोग्धारो हे सुदानवो हे आदित्यासोऽदितेः पुत्रा मित्रादयो मघोनां हविष्मतां विश्वेषां सर्वेषां मध्ये यं मर्त्यं मनुष्यं यजमानं पारं नयथ आरब्धस्य कर्मणः समाप्तिं प्रापयथ। स तत्फलं लभत इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

यूयं राजानः कं चिच्चर्षणीसहः क्षयंतं मानुषाँ अनुं ।
वयं ते वो वरुण मित्रार्यमन्त्स्यामेदृतस्यं रथ्यंः ॥३५॥

यूयं । राजानः । कं । चित् । चर्षणिऽसहः । क्षयंतं । मानुषान् । अनुं ।
वयं । ते । वः । वरुण । मित्रं । अर्यमन् । स्यामं । इत् । ऋतस्यं । रथ्यंः ॥३५॥

हे राजानो राजमाना हे चर्षणीसहः शत्रुभूतानामभिभवितार आदित्या यूयं

मानुषाननु मनुष्यान्यजमानाननुलक्ष्य क्षयंतं क्षपयंतं कं चित् कमपि शत्रुवर्गमभिभवथेति शेषः। यद्वा मनुष्येषु यजमानेषु क्षयंतं स्तुतीनामीश्वरं कं चित् कमपि स्तोतारं मा यूयं गच्छत। हे वरुण हे मित्र हे अर्यमन् ते तादृशा वयं वो युष्माकं संबंधिन ऋतस्य यज्ञस्य रथ्यः स्याम। नेतारो भवेम॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

अदान्मे पौरुकुत्स्यः पंचाशतं त्रसदस्युर्वधूनां।
मंहिष्ठो अर्यः सत्पतिः ॥३६॥

अदात्। मे। पौरुऽकुत्स्यः। पंचाशतं। त्रसदस्युः। वधूनां।
मंहिष्ठः। अर्यः। सत्ऽपतिः ॥३६॥

इदमादिकेन प्रगाथेन त्रसदस्योर्दानमृषिः प्रशंसति। पौरुकुत्स्यः पुरुकुत्सपुत्रस्त्रसदस्युर्मे मह्यं वधूनां पंचाशतमदात्। दत्तवान्। कीदृशः। मंहिष्ठो दातृतमोऽर्योऽभिगंतव्यः स्वामी वा सत्पतिः सतां श्रेष्ठानां स्तोतॄणां पालयिता॥

॥ अथ सप्तत्रिंशी ॥

उत मे प्रयियोर्वयियोः सुवास्त्वा अधि तुग्वनि।
तिसृणां सप्ततीनां श्यावः प्रणेता भुवद्वसुर्दियानां पतिः ॥३७॥

उत। मे। प्रयियोः। वयियोः। सुऽवास्त्वाः। अधि। तुग्वनि।
तिसृणां। सप्ततीनां। श्यावः। प्रऽनेता। भुवत्। वसुः। दियानां। पतिः ॥३७॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे पंचत्रिंशो वर्गः ॥

आ गंतेति षड्विंशत्यृचमष्टमं सूक्तं काण्वस्य सौभरेरार्षं मारुतं प्रथमाद्ययुजः ककुभो द्वितीयादियुजः सतोबृहत्यः। अनुक्रम्यते हि। आ गंत षड्विंशतिर्मारुतमिति। गतो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ गंता मा रिषण्यत प्रस्थावानो माप स्थाता समन्यवः।
स्थिरा चिन्नमयिष्णवः ॥१॥

आ। गंत। मा। रिषण्यत। प्रऽस्थावानः। मा। अप। स्थात। सऽमन्यवः।
स्थिरा। चित्। नमयिष्णवः ॥१॥

हे प्रस्थावानो गमनशीला यूयं मरुत आगंत। आगच्छत। मा रिषण्यत। अनागमनेनास्मान्मा हिंस्त। हे समन्यवः समानतेजस्काः समानक्रोधा वा स्थिरा चित् स्थिराणि दृढान्यपि पर्वतादीनि हे नमयिष्णवो नमनशीलाः कंपयितारो मापस्थात। अस्मत्तोऽपेत्यान्यत्र मा तिष्ठत। अस्मास्वेव तिष्ठतेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वीळुपविभिर्मरुत ऋभुक्षण आ रुद्रासः सुदीतिभिः।
इषा नो अद्या गंता पुरुस्पृहो यज्ञमा सोभरीयवः ॥२॥
वीळुपविऽभिः। मरुतः। ऋभुक्षणः। आ। रुद्रासः। सुदीतिऽभिः।
इषा। नः। अद्य। आ। गत। पुरुऽस्पृहः। यज्ञं। आ। सोभरीऽयवः ॥२॥

हे ऋभुक्षणो महांत उरुभासमाननिवासा वा हे रुद्रासो रुद्रा रुद्रपुत्रा ईदृशा हे मरुतः सुदीतिभिः शोभनदीप्तिकैर्वीळुपविभिः। रथनेमयः पवयः। वीळु दृढाः पवयो येषु तादृशै रथैरागत। आगच्छत। एतदेव विवृणोति। हे पुरुस्पृहो बहुभिः स्पृहणीया ईप्सितव्याः सोभरीयवः सोभरिमृषिं मां कामयमाना नोऽस्माकं यज्ञं प्रत्यद्येदानीमिषान्नेन सहागच्छत। आ पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विद्मा हि रुद्रियाणां शुष्ममुग्रं मरुतां शिमीवतां।
विष्णोरेषस्य मीळ्हुषां ॥३॥
विद्म। हि। रुद्रियाणां। शुष्मं। उग्रं। मरुतां। शिमीऽवतां।
विष्णोः। एषस्य। मीळ्हुषां ॥३॥

रुद्रियाणां रुद्रपुत्राणां शिमीवतां कर्मवतां विष्णोर्व्याप्तस्यैषस्यैषणीयस्य वृष्ट्युदकस्य मीळ्हुषां सेक्तॄणां मरुतामुग्रमुद्गूर्णं शुष्मं बलं विद्म हि। जानीमः खलु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि द्वीपानि पापतन्तिष्ठद्दुच्छुनोभे युजंत रोदसी ।
प्र धन्वान्यैरत शुभ्रखादयो यदेजथ स्वभानवः ॥४॥

वि । द्वीपानि । पापतन् । तिष्ठत् । दुच्छुना । उभे इति । युजंत । रोदसी इति ।
प्र । धन्वानि । ऐरत । शुभ्रऽखादयः । यत् । एजथ । स्वऽभानवः ॥४॥

द्वीपानि द्वयोः पार्श्वयोरापो येषु तान्युदमध्यस्थलानि ॥ द्व्यंतरुपसर्गेभ्योऽप ईत् । पा॰ ६. ३. ९७. । इतीत्वं । ऋक्पूरित्यादिनाकारः समासांतः ॥ तानि च वि पापतन् । अत्यर्थं मरुद्वेगेन विपतंति । तिष्ठत् स्थावरं चान्यवृक्षजातं दुच्छुना दुःखेन युज्यते । उभे रोदसी द्यावापृथिव्यावपि युजंत । ते मरुतः स्वागमनजनितेन कंपनेन योजयंति । परोऽर्धर्चः परोक्षकृतः । धन्वानि गमनशीलान्युदकानि च प्रैरत । प्रगच्छंति । हे शुभ्रखादयः शोभनायुधाः शोभनहविष्का वा हे स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयो यूयं यद्यदेजथ कंपयथ तदेतत्पूर्वोक्तं सर्वं निष्पाद्यत इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अच्युता चिद्वो अज्मन्ना नानदति पर्वतासो वनस्पतिः ।
भूमिर्यामेषु रेजते ॥५॥

अच्युता । चित् । वः । अज्मन् । आ । नानदति । पर्वतासः । वनस्पतिः ।
भूमिः । यामेषु । रेजते ॥५॥

हे मरुतो वो युष्माकमज्मन्नज्मनि गमने सत्यच्युता चित् च्यावयितुमशक्या अपि पर्वतासः पर्वता मेघा गिरयो वा वनस्पतिः ॥ जातावेकवचनं ॥ वनस्पतयो वृक्षाश्चा नानदति । अभितो भृशं शब्दायंते । अपि च यामेषु युष्मदीयेषु गमनेषु निमित्तेषु भूमिः पृथिवी च रेजते । कंपते ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे षट्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अमाय वो मरुतो यातवे द्यौर्जिहीत उत्तरा बृहत् ।
यत्रा नरो देदिशते तनूष्वा त्वक्षांसि बाह्वोजसः ॥६॥

अमाय । वः । मरुतः । यातवे । द्यौः । जिहीते । उत्ऽतरा । बृहत् ।
यत्र । नरः । देदिशते । तनूषु । आ । त्वक्षांसि । बाहुऽओजसः ॥६॥

हे मरुतो वो युष्माकममाय बलाय यातवे यातुं द्यौर्द्युलोको बृहदंतरिक्षं विसृज्योत्तरोन्नततरा जिहीते । गच्छति । युष्मदागमनाद्भीता सती युष्मदीयमांतरिक्षं स्थानं परित्यज्योर्ध्वं पालयत इत्यर्थः । यत्र यस्मिन्नंतरिक्षे बाह्वोजसः । बाह्वोरोजो बलं येषां तादृशाः । नरो नेतारो मरुतस्त्वक्षांसि दीप्तान्याभरणानि तनूष्वात्मीयेषु शरीरेष्वादेदिशते आदिष्टानि धृतानि कुर्वंति । यद्वा तनूषु विस्तृतासु मेघस्थास्वप्सु त्वक्षांसि तनूकृतानि तीक्ष्णीकृतान्यायुधानि मेघोद्भेदनायादेदिशते पुनः पुनरादिशंति तद्बृहदंतरिक्षं जिहीत इत्यन्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स्वधामनु श्रियं नरो महि त्वेषा अमवंतो वृषप्सवः ।
वहंते अहृतप्सवः ॥७॥
स्वधां । अनु । श्रियं । नरः । महि । त्वेषाः । अमऽवंतः । वृषऽप्सवः ।
वहंते । अहृतऽप्सवः ॥७॥

नरो नेतारो मरुतः स्वधामनु । स्वधेत्यन्ननाम । हविर्लक्षणमन्नमनुलक्ष्य श्रियं शोभां महि महत्प्रौढं वहंते । धारयंति । कीदृशाः । त्वेषा दीप्ता अमवंतो बलवंतो वृषप्सवो वर्षणरूपा अहृतप्सवोऽकुटिलरूपाश्च ॥

॥ अथाष्टमी ॥

गोभिर्वाणो अज्यते सोभरीणां रथे कोशे हिरण्यये ।
गोबंधवः सुजातास इषे भुजे महांतो नः स्परसे नु ॥८॥
गोभिः । वाणः । अज्यते । सोभरीणां । रथे । कोशे । हिरण्यये ।
गोऽबंधवः । सुऽजातासः । इषे । भुजे । महांतः । नः । स्परसे । नु ॥८॥

सोभरीणामृषीणां गोभिः शब्दैः स्तुतिलक्षणैर्वाणो मरुद्वीणाज्यते । व्यज्यते । प्रकटीक्रियते । कुत्र । हिरण्यये रथे कोशे कोशवद्वेष्टिते मध्यदेशे । यद्वा गोभिर्गंतृभिर्गोमातृकैर्वा मरुद्भिर्वाणोऽज्यते । व्यज्यते । सोभरीणां ज्ञानायेदृशे रथे वाद्यत

इत्यर्थः । अपि च गोबंधवो गोमातृकाः सुजातासः शोभनजन्मानो महांतो महानुभावास्ते मरुतो नोऽस्माकमिषेऽन्नाय भुजे भोगाय स्परसे प्रीत्यै च बलनाय वा नु क्षिप्रं भवंत्विति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्रति वो वृषदंजयो वृष्णे शर्धाय मारुताय भरध्वं ।

हव्या वृषप्रयाव्णे ॥९॥

प्रति । वः । वृषत्ऽअंजयः । वृष्णे । शर्धाय । मारुताय । भरध्वं ।

हव्या । वृषऽप्रयाव्ने ॥९॥

हे वृषदंजयो वृषता वर्षकेण सोमेनांजंतः सिंचंतोऽध्वर्यवो वो यूयं वृष्णे वर्षित्रे मारुताय मरुत्संघरूपाय शर्धाय बलाय हव्यानि हवींषि प्रतिभरध्वं । आहवनीयं प्रति हरत । शर्धं विशेष्यते । वृषप्रयाव्णे । वृषाणः सेक्तारः प्रयावानः प्रकृष्टं गंतारो मरुतो यस्मिन् तत्तथोक्तं । तस्मै ॥

॥ अथ दशमी ॥

वृषणश्वेन मरुतो वृषप्सुना रथेन वृषनाभिना ।

आ श्येनासो न पक्षिणो वृथा नरो हव्या नो वीतये गत ॥१०॥

वृषणश्वेन । मरुतः । वृषऽप्सुना । रथेन । वृषऽनाभिना ।

आ । श्येनासः । न । पक्षिणः । वृथा । नरः । हव्या । नः । वीतये । गत ॥१०॥

हे नरो नेतारो मरुतो वृषणश्वेन वृषभिः सेचनसमर्थैरश्वैरुपेतेन वृषप्सुना वर्षकरूपयुक्तेन वृषनाभिना । नाभिश्चक्रच्छिद्रं । वर्षकनाभियुक्तेन रथेन नोऽस्माकं हव्यानि हवींष्यागत । आगच्छत । वृथानायासेनैव वीतये भक्षणार्थं ॥ तत्र दृष्टांतः । श्येनासो न पक्षिणः । श्येनाः शंसनीयगतयः पक्षिणो यथा शीघ्रमागच्छंति तद्वदनायासेन शीघ्रमागच्छतेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे सप्तत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

समानमंज्येषां वि भ्राजंते रुक्मासो अधि बाहुषु ।

दविद्युतत्यृष्टयः ॥११॥

समानं। अंजि। एषां। वि। भ्राजंते। रुक्मासः। अधि। बाहुषु।

दविद्युतति। ऋष्टयः ॥११॥

एषां मरुतामंजि रूपाभिव्यंजकमाभरणं समानमेकविधमेव। एतदेवाह। रुक्मासो रुक्मा दीप्यमानाः सुवर्णमया हारा वि भ्राजंते। वक्षःस्थलेषु विशेषेण दीप्यंते। तथा बाहुष्वधि अंसेष्वृष्टयः शक्त्यादीन्यायुधानि दविद्युतति। अत्यर्थं द्योतंते॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त उग्रासो वृषण उग्रबाहवो नकिष्टनूषु येतिरे।

स्थिरा धन्वान्यायुधा रथेषु वोऽनीकेष्वधि श्रियः ॥१२॥

ते। उग्रासः। वृषणः। उग्रऽबाहवः। नकिः। तनूषु। येतिरे।

स्थिरा। धन्वानि। आयुधा। रथेषु। वः। अनीकेषु। अधि। श्रियः ॥१२॥

उग्रास उद्गूर्णाः सर्वकार्येषूद्यता वृषणो वर्षितार उग्रबाहव उद्गूर्णबाहुकास्ते मरुतस्तनूष्वात्मीयेषु शरीरेषु नकिर्येतिरे। रक्षणाय न प्रयतंते। न हि कश्चित्तेषां शरीराणि बाधितुं शक्नोति येन यत्नः क्रियेत। परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः। हे मरुतो वो युष्माकं रथेषु धन्वानि धनूंष्यायुधान्यायोधनानि बाणादीनि च स्थिरा स्थिराणि दृढतराणि संति। अत एव कारणादनीकेष्वधि सेनामुखेषु श्रियो जयसंपदो युष्माकं भवंति॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

येषामर्णो न सप्रथो नाम त्वेषं शश्वतामेकमिद्भुजे।

वयो न पित्र्यं सहः ॥१३॥

येषां। अर्णः। न। सऽप्रथः। नाम। त्वेषं। शश्वतां। एकं। इत्। भुजे।

वयः। न। पित्र्यं। सहः ॥१३॥

अर्णो न उदकमिव सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं त्वेषं दीप्तं शश्वतां बहूनां येषां मरुतामीदृशं नाम मरुत इति नामधेयमेकमिदेकमेवासहायमेव सत् भुजे स्तोतॄणां भोगाय भवति। तत्र दृष्टांतः। सहः प्रसहनशीलं पित्र्यं पितुरागतं वयो न अन्नमिव। यथा तद्विस्रंभेण भोगाय भवति तथेत्यर्थः। तानित्युत्तरवैकवाक्यता॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तान्वंदस्व मरुतस्ताँ उप स्तुहि तेषां हि धुनीनां ।

अराणां न चरमस्तदेषां दाना मह्ना तदेषां ॥१४॥

तान् । वंदस्व । मरुतः । तान् । उप । स्तुहि । तेषां । हि । धुनीनां ।

अराणां । न । चरमः । तत् । एषां । दाना । मह्ना । तत् । एषां ॥१४॥

हे अंतरात्मन् तान्पूर्वोक्तगुणान्मरुतो वंदस्व । प्रणम । तानेवोपेत्य स्तुहि । हि यस्मात् धुनीनां कंपयितॄणां तेषां मरुतां वयं शेषभूताः स्म । अराणामर्याणां स्वामिनां यथा चरमो हीनः सेवकः शेषभूतस्तद्वत् । तत्तस्मादेषां मरुतां दाना दानानि मह्ना महत्त्वेन युक्तान्यस्माकं भवंति । तदेषामिति द्विरुक्तिरादरार्था पदपूरणार्था वा ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

सुभगः स वं ऊतिष्वास पूर्वासु मरुतो व्युष्टिषु ।

यो वा नूनमुतासति ॥१५॥

सुऽभगः । सः । वः । ऊतिषु । आस । पूर्वासु । मरुतः । विऽउष्टिषु ।

यः । वा । नूनं । उत । असति ॥१५॥

हे मरुतो वो युष्माकमूतिषु रक्षासु सतीषु स स्तोता सुभग आस । शोभनधनो भवति ॥ अस्तेश्छांदसो भूभावाभावः ॥ यद्वा सुभग आस । दीप्यते ॥ अस गतिदीप्त्यादानेषु ॥ कदेति चेदुच्यते । पूर्वासु व्युष्टिषु पूर्वेषुऽतीतेषु विवासितेषु दिवसेषु । यद्वा पूर्वास्वागामिनीषु व्युष्टिषूषःसु । उषःकालोपलक्षितेषु दिवसेषु । उतापि च यो मनुष्यः स्तोता यष्टा वा नूनमवश्यमसति युष्माकं भवति ॥ अस्तेश्छांदसः शपो लुगभावः ॥ स सुभग इत्यन्वयः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमेऽष्टात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

यस्य वा यूयं प्रति वाजिनो नर आ हव्या वीतये गथ ।

अभि ष द्युम्नैरुत वाजसातिभिः सुम्ना वो धूतयो नशत् ॥१६॥

यस्य । वा । यूयं । प्रति । वाजिनः । नरः । आ । हव्या । वीतये । गथ ।

अभि । सः । द्युम्नैः । उत । वाजसातिऽभिः । सुम्ना । वः । धूतयः । नशत् ॥१६॥

हे नरो नेतारो मरुतो यूयं यस्य वा यस्य च वाजिनो हविष्मतो यजमानस्य हव्या हव्यानि हवींषि प्रति वीतये भक्षणायागथ आगच्छथ स यजमानो हे धूतयः कंपयितारो मरुतो द्युम्नैर्द्योतमानैरन्नैर्यशोभिर्वा उतापि च वाजसातिभिर्वाजानां संभजनैश्च वो युष्माकं संबंधीनि सुखान्यभि नशत् । अभितो व्याप्नोति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यथा रुद्रस्य सूनवो दिवो वशंत्यसुरस्य वेधसः ।

युवानस्तथेदसत् ॥१७॥

यथा । रुद्रस्य । सूनवः । दिवः । वशंति । असुरस्य । वेधसः ।

युवानः । तथा । इत् । असत् ॥१७॥

रुद्रस्य दुःखद्रावयितुरीश्वरस्य सूनवः पुत्रा असुरस्योदकानां क्षेप्तुर्मेघस्य वेधसो विधातारः । यद्वासवः प्राणाः । तान् राति ददातीत्यसुरं वृष्टिजलं । तस्य कर्तारः । युवानो नित्यतरुणा ईदृशा मरुतो दिवोऽतरिक्षादागत्य यथा येन प्रकारेण वशंति अस्मान् कामयंते तथेत्तेनैव प्रकारेणासत् । इदं स्तोत्रं भवतु ॥ वष्टेश्छांदसः शपो लुगभावः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

ये चार्हंति मरुतः सुदानवः स्मन्मीळ्हुषश्चरंति ये ।

अतश्चिदा न उप वस्यसा हृदा युवान आ ववृध्वं ॥१८॥

ये । च । अर्हंति । मरुतः । सुऽदानवः । स्मत् । मीळ्हुषः । चरंति । ये ।

अतः । चित् । आ । नः । उप । वस्यसा । हृदा । युवानः । आ । ववृध्वं ॥१८॥

सुदानवः शोभनदाना ये च यजमाना मरुतो देवानर्हंति पूजयंति । ये च मीळ्हुषः सेक्तॄन्मरुतः स्मत् प्रशस्तं चरंति हविर्भिः प्रचरंति यजंति । यत एवमतोऽपि कारणान्नानुभयविधान्नोऽस्माना अभिलक्ष्य वस्यसा वसीयसा वसुमत्तमेन हृदा हृदयेन हे युवानो मरुत उपाववृध्वं । उपेत्याभिसंभजत ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

यूनं ऊ षु नविष्ठया वृष्णः पावकाँ अभि सोभरे गिरा ।
गाय गा इव चर्कृषत् ॥१९॥
यूनः । ऊं इति । सु । नविष्ठया । वृष्णः । पावकान् । अभि । सोभरे । गिरा ।
गाय । गाःऽइव । चर्कृषत् ॥१९॥

हे सोभरे यूनो नित्यतरुणान् वृष्णो वर्षितान् पावकान् तान्मरुतो नविष्ठयातिशयेनाभिनवया गिरा वाचा स्तुतिरूपया सु शोभनमभिगाय । अभिष्टुहि । चर्कृषत् पुनः पुनः कृषन् कृषीवलो गा इव । स यथा यूनः शक्ताननडुहः स्तौति तद्वत् ॥

॥ अथ विंशी ॥

साहा ये संति मुष्टिहेव हव्यो विश्वासु पृत्सु होतृषु ।
वृष्णश्चंद्रान्न सुश्रवस्तमान् गिरा वंदस्व मरुतो अह ॥२०॥
सहाः । ये । संति । मुष्टिहाऽइव । हव्यः । विश्वासु । पृत्ऽसु । होतृषु ।
वृष्णः । चंद्रान् । न । सुश्रवःऽतमान् । गिरा । वंदस्व । मरुतः । अह ॥२०॥

विश्वासु सर्वासु पृत्सु पृतनासु युद्धेषु होतृष्वाह्वानशीलेषु योद्धृषु च ये मरुतः साहाः संति अभिभवितारो भवंति हव्यो ह्वातव्यो मुष्टिहेव । मुष्टिभिरेव हंतीति मुष्टिहा मल्लः । स इव । नेति संप्रत्यर्थे । न संप्रति वृष्णो वर्षितॄन् चंद्रानाह्लादकान् सुश्रवस्तमानतिशयेन शोभनयशस्कान् तान्मरुतोऽह मरुत एव गिरा वाचा वंदस्व । स्तुहि ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथम एकोनचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

गावश्चिद्घा समन्यवः सजात्येन मरुतः सबंधवः ।
रिहते ककुभो मिथः ॥२१॥
गावः । चित् । घ । सऽमन्यवः । सऽजात्येन । मरुतः । सऽबंधवः ।
रिहते । ककुभः । मिथः ॥२१॥

हे समन्यवः समानतेजस्काः समानक्रोधा वा हे मरुतो गावश्चित् गावश्च युष्मन्मातृभूताः सजात्येन समानजातित्वेन सबंधवः समानबंधुकाः सत्यः ककुभो दिशः प्राच्यादिदिग्भागान् प्राप्य मिथः परस्परं रिहते। लिहंति। घेति पूरकः॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

मर्तश्चिद्वो नृतवो रुक्मवक्षस उप भ्रातृत्वमायति।

अधि नो गात मरुतः सदा हि व आपित्वमस्ति निध्रुवि ॥२२॥

मर्तः। चित्। वः। नृतवः। रुक्मऽवक्षसः। उप। भ्रातृऽत्वं। आ। अयति।

अधि। नः। गात। मरुतः। सदा। हि। वः। आपिऽत्वं। अस्ति। निऽध्रुवि ॥२२॥

हे नृतवो नृत्यंतो हे रुक्मवक्षसः। रोचमानमाभरणं रुक्मं वक्षसि येषां ते तथोक्ताः। ईदृशा हे मरुतो मर्तश्चित् मनुष्योऽपि स्तोता वो युष्माकं भ्रातृत्वं सखित्वमा आभिमुख्येनोपायति। उपगच्छति। अतो नोऽस्मान् मनुष्यान् स्तोतृनधिगात। अधिब्रूत। अस्मत्पक्षपातवचना भवत। हि यस्माद्वो युष्माकमापित्वं बंधुत्वं निध्रुवि नितरां धारयितव्ये स्तोत्रे यज्ञे वा सदा सर्वदास्ति विद्यते तस्मादित्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

मरुतो मारुतस्य न आ भेषजस्य वहत सुदानवः।

यूयं सखायः सप्तयः ॥२३॥

मरुतः। मारुतस्य। नः। आ। भेषजस्य। वहत। सुऽदानवः।

यूयं। सखायः। सप्तयः ॥२३॥

हे सुदानवः शोभनदाना हे सखायः समानख्याना हे सप्तयः सर्पणशीला मरुतो नोऽस्माकं मारुतस्य भेषजस्य मरुत्संबंधि भेषजमौषधं यूयमावहत। आनयत॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

याभिः सिंधुमवथ याभिस्तूर्वथ याभिर्दशस्यथा क्रिविं।

मयो नो भूतोतिभिर्मयोभुवः शिवाभिरसचद्विषः ॥२४॥

याभिः । सिंधुं । अवथ । याभिः । तूर्वथ । याभिः । दशस्यथ । क्रिविं ।
मयः । नः । भूत । ऊतिऽभिः । मयःऽभुवः । शिवाभिः । असचऽद्विषः ॥२४॥

हे मरुतो याभिरूतिभिः सिंधुं समुद्रमवथ रक्षथ । याभिश्च तूर्वथ स्तोतॄणां शत्रून् हिंस्थ ॥ तुर्वी हिंसार्थः ॥ याभिश्च क्रिविं कूपं तृष्णजे गोतमाय दशस्यथ प्रयच्छथ । हे मयोभुवो मयसः सुखस्य भावयितारो हे असचद्विषोऽसक्तशत्रवः शत्रुरहिताः शिवाभिः कल्याणीभिः सर्वाभिरूतिभी रक्षाभिर्नोऽस्माकं मयः सुखं भूत । भावयत । उत्पादयत । यद्वा भू प्राप्तौ । प्रापयत ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

यत्सिंधौ यदसिक्न्यां यत्समुद्रेषु मरुतः सुबर्हिषः ।
यत्पर्वतेषु भेषजं ॥२५॥
यत् । सिंधौ । यत् । असिक्न्यां । यत् । समुद्रेषु । मरुतः । सुऽबर्हिषः ।
यत् । पर्वतेषु । भेषजं ॥२५॥

हे सुबर्हिषः शोभनयज्ञा मरुतः सिंधावेतत्संज्ञे स्यंदनशीले नदे यद्भेषजमस्ति । यच्चासिक्न्यां । यच्च समुद्रेषु जलधिषु । यच्च पर्वतेषु भेषजं विद्यते तत्सर्वं भेषजं पश्यंत इत्युत्तरयैकवाक्यता ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

विश्वं पश्यंतो बिभृथा तनूष्वा तेना नो अधि वोचता ।
क्षमा रपो मरुत आतुरस्य न इष्कर्ता विह्रुतं पुनः ॥२६॥
विश्वं । पश्यंतः । बिभृथ । तनूषु । आ । तेन । नः । अधि । वोचत ।
क्षमा । रपः । मरुतः । आतुरस्य । नः । इष्कर्त । विऽह्रुतं । पुनरिति ॥२६॥

विश्वं सर्वं पूर्वोक्तं भेषजं पश्यंतो जानंतो यूयं तनूष्वस्मदीयेषु विषयेष्वाबिभृथ । आहरथ । आहृतेन च तेन नोऽस्मानधिवोचत । अधिब्रूत । चिकित्सतेत्यर्थः । अपि च हे मरुतो नोऽस्माकं मध्य आतुरस्य रोगिणो रपः । पापनामैतत् । रपसः पापफलस्य रोगस्य क्षमा क्षांतिर्यथा भवति तथा विह्रुतं विबाधितमंगं पुनरिष्कर्त । निःशेषेण संपूर्णं कुरुत ॥ निसो नलोपश्छांदसः । करोतेर्लोटि

छांदसो विकरणस्य लुक्। तप्तनप्तनथनाश्चेति तशब्दस्य तबादेशः। अत एवोपसर्गसमुदायो नावगृह्यते ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे चत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थेऽनुवाके दश सूक्तानि। तत्र वयमु त्वामित्यष्टादशर्चं प्रथमं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। वयमु द्यूनांत्ये तृचे चित्रस्य दानस्तुतिरिति। ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषया काण्वः सौभरिर्ऋषिः। काकुभं प्रागाथं हेत्युक्तत्वादस्यापि सूक्तस्यायुजः ककुभो युजः सतोबृहत्यः। अंत्ये तृचे चित्रस्य दानं देवता। शिष्टा ऐंद्र्यः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ उक्थ्ये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे वयमु त्वामिति प्रगाथः स्तोत्रियः। सूत्रितं च। वयमु त्वामपूर्व्य यो न इदमिदं पुरेति प्रगाथौ। आ॰ ७. ८.। इति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येष्वपि तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकोऽयं स्तोत्रियः प्रगाथः। सूत्रमुक्तं ॥ अस्मिन्नेव शस्त्रे त्वं न इंद्रा भरेति प्रगाथो यदा स्तोत्रियस्तदा वयमु त्वेत्यनुरूपतृचस्याद्या। सूत्रितं च। वयमु त्वामपूर्व्य यो न इदमिदं पुरा याहीम इंदव इति समाहार्योऽनुरूपः। आ॰ ७. ८.। इति ॥

॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥

वयमु त्वामपूर्व्य स्थूरं न कच्चिद्भरंतोऽवस्यवः।
वाजे चित्रं हवामहे ॥१॥

वयं । ऊं इति । त्वां । अपूर्व्य । स्थूरं । न । कत् । चित् । भरंतः । अवस्यवः ।
वाजे । चित्रं । हवामहे ॥१॥

हे अपूर्व्य त्रिषु सवनेषु प्रादुर्भूतत्वादभिनवेंद्र भरंतः सोमलक्षणैरन्नैस्त्वां पोषयंतो वयं वाजे । वाजंति गच्छंति योद्धारोऽत्रेति वाजयंत्यायुधान्यत्रेति वा वाजः संग्रामः । तस्मिन् चित्रं चायनीयं विविधरूपं त्वामु त्वामेवावस्यवो रक्षणमात्मन इच्छंतः संतो हवामहे । त्वामाह्वयामः । तत्र दृष्टांतः । स्थूरं न । यथा भरंतो व्रीह्यादिभिर्गृहं पूरयंतो जना वाजेऽन्नविषये स्थूरं स्थूलं गुणाधिकं कच्चित् कंचित् मानवं यथाह्वयंति तद्वत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उप त्वा कर्मन्नूतये स नो युवोग्रश्चक्राम यो धृषत् ।
त्वामिद्ध्यवितारं ववृमहे सखाय इंद्र सानसिं ॥२॥

उप । त्वा । कर्मन् । ऊतये । सः । नः । युवा । उग्रः । चक्राम । यः । धृषत् ।
त्वां । इत् । हि । अवितारं । ववृमहे । सखायः । इंद्र । सानसिं ॥२॥

प्रथमपादः प्रत्यक्षकृतः । हे इंद्र कर्मन्नग्निष्टोमादिकर्मण्यूतये रक्षणाय त्वा त्वामुपगच्छामः । द्वितीयः पादः परोक्षकृतः । य इंद्रो धृषत् धृष्णोति शत्रूनभिभवति ॥ ञिधृषा प्रागल्भ्ये । बहुलं छंदसीति शप्रत्ययः ॥ युवा तरुण उग्र उद्गूर्णः स इंद्रो नोऽस्मान् प्रति चक्राम । आगच्छतु । यद्वा चक्राम । अस्मानुत्साहयुक्तान् करोतु ॥ क्रमतेः सर्गार्थे व्यत्ययेन परस्मैपदं । पा॰ १.३.३८.॥ परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । सखायः समानख्याना बंधुभूता वा वयं सानसिं ॥ वन षण संभक्तौ ॥ संभजनीयमवितारं सर्वस्य रक्षितारं त्वामित् त्वामेव ववृमहे । वृणीमहे । संभजामहे ॥ हिः प्रसिद्धौ । हियोगादनिघातः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ याहीम इंदवोऽश्वपते गोपत उर्वरापते ।
सोमं सोमपते पिब ॥३॥

आ । याहि । इमे । इंदवः । अश्वऽपते । गोऽपते । उर्वराऽपते ।
सोमं । सोमऽपते । पिब ॥३॥

अश्वपतेऽश्वानां स्वामिन् गोपते गवां पालयितरुर्वरापते । सर्वसस्याढ्या भूमिरुर्वरा । तस्याः पते हे इंद्र इंदवः सोमा इमे भवदीयाः । त्वदर्थमभिषुता इत्यर्थः । तस्मादायाहि । आगच्छ । आगत्य सोमपते हे इंद्र सोमं पिब ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वयं हि त्वा बंधुमंतमबंधवो विप्रास इंद्र येमिम ।

या ते धामानि वृषभ तेभिरा गहि विश्वेभिः सोमपीतये ॥४॥

वयं । हि । त्वा । बंधुऽमंतं । अबंधवः । विप्रासः । इंद्र । येमिम ।

या । ते । धामानि । वृषभ । तेभिः । आ । गहि । विश्वेभिः । सोमऽपीतये ॥४॥

हे इंद्र अबंधवो बंधुरहिता विप्रासो मेधाविनो वयं बंधुमंतं बंधुभिर्देवैरंगिरोभिर्वा तद्वंतं त्वा त्वां । हिरवधारणे । त्वामेव येमिम । बंधुत्वेन नियच्छाम ॥ यच्छतेर्लिटि रूपं ॥ तथा सति हे वृषभ कामानां वर्षितरिंद्र ते तव या यानि धामानि शरीराणि तेजांसि वा विद्यंते तेभिस्तैर्विश्वेभिः सर्वैर्धामभिः सह सोमपीतये सोमपानार्थमागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सीदंतस्ते वयो यथा गोश्रीते मधौ मदिरे विवक्षणे ।

अभि त्वामिंद्र नोनुमः ॥५॥

सीदंतः । ते । वयः । यथा । गोऽश्रीते । मधौ । मदिरे । विवक्षणे ।

अभि । त्वां । इंद्र । नोनुमः ॥५॥

हे इंद्र गोश्रीते ॥ श्रीङ् पाके ॥ गोविकारे दधिपयसी गोशब्देनोच्येते । दध्ना पयसा च श्रीतेन श्रयणद्रव्येण मिश्रिते मदिरे मदकरे विवक्षणे स्वर्गप्रापणशीले त्वदीये मधौ सोमे सीदंतो निवसंतः । सदने दृष्टांतः । वयो यथा पक्षिणो यथैकत्र संघीभूय तिष्ठंति तद्वत् सीदंतो वयं त्वामभ्याभिमुख्येन नोनुमः । पुनः पुनर्भृशं वा स्तुमः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अच्छा च त्वैना नमसा वदामसि किं मुहुश्चिद्वि दीधयः ।
संति कामासो हरिवो ददिष्ट्वं स्मो वयं संति नो धियः ॥ ६ ॥
अच्छ । च । त्वा । एना । नमसा । वदामसि । किं । मुहुः । चित् । वि । दीधयः ।
संति । कामासः । हरिऽवः । ददिः । त्वं । स्मः । वयं । संति । नः । धियः ॥ ६ ॥

हे इंद्र अच्छ चापि चाभिमुख्येन वैनैनेन नमसा स्तोत्रेण हविर्लक्षणेनान्नेन वा सह त्वा त्वां वदामसि । अभिवदामः ॥ चवायोगे प्रथमेति न निघातः ॥ त्वं तु मुहुश्चित् मुहुर्मुहुः किं कस्माद्धेतोर्विदीधयः । विपूर्वो दीधितिश्चिंतने । विचिंतयसि ॥ दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः । व्यत्ययेन परस्मैपदं लुगभावश्च ॥ किमर्थं यूयं वदथेति चेत् हरिवो हरिताश्ववन् हे इंद्र अस्माकं कामासः पुत्रपश्वादिविषयाः कामाः संति । कामाः संतु । अहं न प्रयच्छामीति चेत् । त्वं तु ददिर्धनादिदाता खलु । तस्माद्वयं त्वत्संनिधौ स्मः । भवामः । किंच नोऽस्माकं धियः कर्माणि च तव समीपे संति । तिष्ठंति । ततो धनादिलाभार्थं त्वां वदाम इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

नूत्ना इदिंद्र ते वयमूती अभूम नहि नू ते अद्रिवः ।
विद्मा पुरा परीणसः ॥ ७ ॥
नूत्नाः । इत् । इंद्र । ते । वयं । ऊती । अभूम । नहि । नु । ते । अद्रिऽवः ।
विद्म । पुरा । परीणसः ॥ ७ ॥

हे इंद्र ते तवोती ऊत्यै रक्षणे वयं नूत्ना इत् नूतना एव भवामः । अद्रिवो वज्रिन् हे इंद्र पुरा पूर्वं त्वां परीणसः ॥ सुब्व्यत्ययः ॥ परीणसं परितो व्याप्तं महांतं वेति नहि विद्म । न जानीमः । नु संप्रति तु ते त्वां महांतमिति जानंतो वयं भवता रक्ष्या इति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

विद्मा सखित्वमुत शूर भोज्य१मा ते ता वज्रिन्नीमहे ।
उतो समस्मिन्ना शिशीहि नो वसो वाजे सुशिप्र गोमति ॥ ८ ॥

अभितः स्यास्यामः । किंच वृत्रं गवामावरकं शत्रुं नृभिरायुधनेतृभिर्मरुद्भिः सह हन्याम । हिंस्याम । हत्वा शृणुयाम च । शत्रुराहित्येन पुत्रपौत्रैरग्निष्टोमादिकर्मभिश्च वर्धयेमहि । यद्वा श्वयतिरत्रांतर्णीतण्यर्थः । शत्रुभ्यो बाधाभावात्सोमलक्षणैरन्नैस्त्वां वर्धयेम । ततस्त्वं नोऽस्माकं धियः कर्माणि प्रावेः । प्रकर्षेण रक्ष ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽभ्रातृव्य इत्यादिकौ द्वौ प्रगाथौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूत्रितं च । अभ्रातृव्यो अना त्वं मा ते अमाजुरो यथा । आ॰ ७.८. । इति ॥

॥ तयोः प्रगाथयोः प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

अभ्रातृव्यो अना त्वमनापिरिंद्र जनुषा सनादसि ।
युधेदापित्वमिच्छसे ॥१३॥
अभ्रातृव्यः । अना । त्वं । अनापिः । इंद्र । जनुषा । सनात् । असि ।
युधा । इत् । आपित्वं । इच्छसे ॥१३॥

हे इंद्र त्वं जनुषा जन्मनैवाभ्रातृव्यः ॥ व्यन् सपत्ने । पा॰ ४.१.१४५. । इति व्यन्प्रत्ययः ॥ अनानेतृकः ॥ ऋतश्छंदसीति कपः प्रतिषेधः ॥ अनियंतृक इत्यर्थः । अनापिर्बंधुवर्जितश्च सनादसि । चिरादेव भ्रातृव्यादिवर्जितोऽसि । यत्र त्वयापित्वं बांधवमिच्छसे इच्छसि तत्र युधेत् युद्धेनैव । युद्धं कुर्वन्नेव स्तोतृणां सखा भवसीति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

नकी रेवंतं सख्याय विंदसे पीयंति ते सुराश्वः ।
यदा कृणोषि नदनुं समूहस्यादित्पितेव हूयसे ॥१४॥
नकिः । रेवंतं । सख्याय । विंदसे । पीयंति । ते । सुराश्वः ।
यदा । कृणोषि । नदनुं । सं । ऊहसि । आत् । इत् । पिताऽइव । हूयसे ॥१४॥

हे इंद्र रेवंतं धनवंतं केवलधनवंतं दानादिरहितमयष्टारमाढ्यं मानवं सख्याय सखिभावाय नकिर्विंदसे । न भजसे । नाश्रयसीत्यर्थः । अयष्टारो जनाः किं संतीत्यत आह । सुराश्वः ॥ टुओश्वि गतिवृद्ध्योः ॥ सुरया वृद्धास्तद्वत् प्रमत्ता नास्तिकास्ते त्वां पीयंति ॥ पीयतिर्हिंसाकर्मा । हिंसंति । तान्नाश्रयसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

मा ते अमाजुरो यथा मूरास इंद्र सख्ये त्वावतः ।
नि षदाम सचा सुते ॥१५॥

मा । ते । अमाऽजुरः । यथा । मूरासः । इंद्र । सख्ये । त्वाऽवतः ।
नि । सदाम । सचा । सुते ॥१५॥

हे इंद्र ते तव स्वभूता वयं तथा मा भूम मा भवाम यथा त्वावतस्त्वादृशस्त्वत्सदृशस्य देवस्य सख्ये मूरासो मूराः । सोमप्रदानादिंद्रेण सह सख्यं कुर्म इत्येतदजानंतो मूढा जनाः । अमाजुरः सोमाभिषवमकुर्वंतस्ते गृहैः पुत्रैः पौत्रैर्धनादिभिश्च सह जीर्णा भवंति । तथा वयममाजुरो न भवाम । कथं । सचा ऋत्विग्भिः सह सुतेऽभिषुते सोमे वयं तु निषदाम । निवसाम । तस्मात्सोमदानेन त्वया सह सखिभावं कुर्म इत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

मा ते गोदत्र निरराम राधस इंद्र मा ते गृहामहि ।
दृळ्हा चिदर्यः प्र मृशाभ्या भर न ते दामान आदभे ॥१६॥

मा । ते । गोऽदत्र । निः । अराम । राधसः । इंद्र । मा । ते । गृहामहि ।
दृळ्हा । चित् । अर्यः । प्र । मृश । अभि । आ । भर । न । ते । दामानः । आऽदभे ॥१६॥

हे गोदत्र स्तोतृणां गवादिदानशील हे इंद्र ते तव स्वभूता वयं राधसो धनान्मा निरराम। मा निर्गमाम॥ अर्तेर्लुङि सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्चेत्यङादेशः। ऋदृशोऽङीति गुणः॥ सर्वदा त्वत्तो धनाढ्या भवाम। किंच ते तव स्वभूता वयं धनं प्रयच्छाम। कस्माच्चित् मा गृहामहि। तस्मादन्यन्न गृह्णीमः। अपि तु त्वत्त एव धनं गृह्णीम इत्यर्थः॥ गृहेर्लुङि बहुलं छंदसीति शः। ङित्त्वात्संप्रसारणं॥ अर्यः स्वामी त्वं दृळ्हा चित् दृढान्यपि विनश्वराणि धनानि प्र मृश। प्रकर्षेणास्मासु स्थापय। किंचाभ्याभिमुख्येनाभर। धनादिभिः समंतादस्मान्पोषय। ते तव दामानस्तानि दानानि नादभे न कैश्चिदप्यादंभितुं शक्यंते। तस्माद्दानादियुक्तानस्मान् कुर्वित्यर्थः॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इंद्रो वा घेदियन्मघं सरस्वती वा सुभगा ददिर्वसु ।

त्वं वा चित्र दाशुषे ॥१७॥

इंद्रः । वा । घ । इत् । इयत् । मघं । सरस्वती । वा । सुऽभगा । ददिः । वसु ।

त्वं । वा । चित्र । दाशुषे ॥१७॥

अत्र चित्रस्य दानं स्तौति । चित्रो नाम राजा सरस्वतीतीरे इंद्रार्थं यागमकृत । तत्र मंत्रद्रष्टा ऋषिर्बहुधनलाभान्मह्यमेतावद्धनं को वा प्रायच्छदिति विकल्पयते । दाशुषे इंद्राय हवींषि दत्तवते मह्यमिंद्रो वा घेत् इंद्र एव किं खल्वेतावन्मघं मंहनीयं धनं ददिः प्रायच्छत् । यद्वा सुभगा शोभनधना सरस्वती नदी वसु धनं ददिः किं प्रायच्छत् । अथवा चित्र एतन्नामक हे राजन् त्वं वैतावद्धनं मह्यं प्रादा इति ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

चित्र इद्राजा राजका इदन्यके यके सरस्वतीमनु ।

पर्जन्य इव ततनद्धि वृष्ट्या सहस्रमयुता ददत् ॥१८॥

चित्रः । इत् । राजा । राजकाः । इत् । अन्यके । यके । सरस्वतीं । अनु ।

पर्जन्यःऽइव । ततनत् । हि । वृष्ट्या । सहस्रं । अयुता । ददत् ॥१८॥

अनया चित्र एव प्रादादिति निश्चयमकार्षीत् । सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनमयुतायुतानि च धनानि च ददत् प्रयच्छन् चित्र इत् चित्रनामैव राजा । अन्यके यके ॥ अल्प इत्यर्थे कः ॥ अल्पा येऽन्ये राजका इत् राजान एव सरस्वतीमनु सरस्वत्यास्तीरे वर्तते । तान् सर्वान्याचमानानयमेव चित्रो राजा ततनत् धनैस्तनोति ॥ तनोतेर्लुङि चङि रूपं । चङ्यन्यतरस्यामिति स्वरः ॥ तत्र दृष्टांतः । पर्जन्य इव । यथा पर्जन्यः पृथिवीं वृष्ट्या तनोति प्रीणयति तथायं चित्रः सर्वान् धनैः प्रीणयतीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये चतुर्थो वर्गः ॥

ओ त्यमह्व इत्यष्टादशर्चं द्वितीयं सूक्तं काण्वस्य सौभरेरार्षं । आद्यातृतीयापंचम्यौ बृहत्यौ द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतोबृहत्यः सप्तमी बृहत्यष्टम्यनुष्टुप् । नवमी दशमी द्वे ज्योतिषी । काकुभं प्रागाथं हेत्युक्तस्यानुवृत्तेः शिष्टाश्चत्वारः काकुभाः

प्रगाथाः। अश्विनौ देवता। तथा चानुक्रांतं। ओ त्यमश्विनौ त्रिप्रगाथादि बृहत्यनुष्टुबेकादश्याद्ये ककुम्मध्ये ज्योतिषी इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे चाद्याः सप्तर्चः। सूचितं च। ओ त्यमह्व आ रथमिति सप्त। आ॰ ४.१५.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ओ त्यमह्व आ रथमद्या दंसिष्ठमूतये।
यमश्विना सुहवा रुद्रवर्तनी आ सूर्यायै तस्थथुः ॥१॥
ओ इति। त्यं। अह्वे। आ। रथं। अद्य। दंसिष्ठं। ऊतये।
यं। अश्विना। सुऽहवा। रुद्रवर्तनी इति रुद्रऽवर्तनी। आ। सूर्यायै। तस्थथुः ॥१॥

हे अश्विनौ दंसिष्ठमत्यंतदर्शनीयं। यद्वातिशयेन शत्रूणामुपक्षपयितारं त्यं तं युवयो रथमूतये रक्षणायाद्यास्मिन्यागदिनेऽह्वे। सोभरिरहमाह्वयामि। सुहवा स्तोत्रशस्त्रादिभिः शोभनाह्वानौ रुद्रवर्तनी संग्रामे रोदनशीलमार्गौ यद्वा स्तूयमानमार्गौ हे अश्विनौ सूर्यायै सूर्यास्वयंवरे वरयितुं यं रथं युवामातस्थथुः आश्रयथः तं रथमाह्वयामीति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पूर्वायुषं सुहवं पुरुस्पृहं भुज्युं वाजेषु पूर्व्यं।
सचनावंतं सुमतिभिः सोभरे विद्वेषसमनेहसं ॥२॥
पूर्वऽआयुषं। सुऽहवं। पुरुऽस्पृहं। भुज्युं। वाजेषु। पूर्व्यं।
सचनाऽवंतं। सुमतिऽभिः। सोभरे। विऽद्वेषसं। अनेहसं ॥२॥

हे सोभरे सुमतिभिः कल्याणीभिः स्तुतिभिरश्विनो रथं स्तुहि। किंविशिष्टं। पूर्वायुषं पूर्वेषां स्तोतॄणां धनादिदानेन पोषकं सुहवं युद्धेषु शोभनाह्वानं पुरुस्पृहं बहुभिः स्पृहणीयं भुज्युं ॥ भुज पालने ॥ सर्वस्य रक्षकं वाजेषु पूर्व्यं संग्रामेष्वग्रतो गंतारं सचनावंतं सर्वैर्भजनवंतं विद्वेषसं शत्रूणां विशेषेण द्वेष्टारमनेहसं कैश्चिदप्यनुपद्रवं पापरहितं वा रथं स्तुहीत्यन्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इह त्या पुरुभूतमा देवा नमोभिरश्विना।
अर्वाचीना स्ववसे करामहे गंतारा दाशुषो गृहं ॥३॥

इह । त्वा । पुरुऽभूतमा । देवा । नमःऽभिः । अश्विना ।

अर्वाचीना । सु । अवसे । करामहे । गंतारा । दाशुषः । गृहं ॥३॥

पुरुभूतमातिशयेन बहूनां शत्रूणां भावयितारौ देवा देवौ द्योतनशीलौ स्तोतव्यौ वा दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहं प्रति गंतारौ गमनशीलौ त्वा तावश्विनाश्विनौ युवामिहास्मिन्कर्मण्यवसे रक्षणाय नमोभिर्हविर्भिः स्तोत्रैर्वार्वाचीनार्वाचीनावभिमुखमागच्छंतौ सु करामहे । वयं सुष्ठु कुर्मः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवो रथस्य परि चक्रमीयत ईर्मान्यद्वामिषण्यति ।

अस्माँ अच्छा सुमतिर्वां शुभस्पती आ धेनुरिव धावतु ॥४॥

युवोः । रथस्य । परि । चक्रं । ईयते । ईर्मा । अन्यत् । वां । इषण्यति ।

अस्मान् । अच्छ । सुऽमतिः । वां । शुभः । पती इति । आ । धेनुःऽइव । धावतु ॥४॥

हे अश्विनौ युवोर्युवयो रथस्यैकं चक्रं परितो द्यां गच्छति । अन्यदवस्थितं रथस्य चक्रमीर्मेर्मौ सर्वस्यांतर्यामितया प्रेरकौ । यद्वोदकस्य प्रेरयितारौ वां युवामिषण्यति । गच्छति । उक्तार्थे मंत्रांतरं । न्यघ्न्यस्य मूर्द्धनि । ऋग्वे० १. ३०. १९. । इति ॥ हे शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ हे अश्विनौ वां युवयोः सुमतिः कल्याणी मतिरच्छाभिमुख्येनास्मानाधावतु । आगच्छतु । तत्र दृष्टांतः । धेनुरिव यथा नवप्रसूता गौर्वत्सं प्रति पयोदानार्थमागच्छति तद्वद्युवयोः सुमतिरस्मान्प्रति धनादिप्रदानार्थमागच्छतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

रथो यो वां त्रिवंधुरो हिरण्याभीशुरश्विना ।

परि द्यावापृथिवी भूषति श्रुतस्तेन नासत्या गतं ॥५॥

रथः । यः । वां । त्रिऽवंधुरः । हिरण्यऽअभीशुः । अश्विना ।

परि । द्यावापृथिवी इति । भूषति । श्रुतः । तेन । नासत्या । आ । गतं ॥५॥

हे अश्विनाश्विनौ त्रिवंधुरः । वंधुरं सारथिस्थानं । त्रिप्रकारवंधुरोपेतः । यद्वा द्वे ईषे तन्मध्ये रज्जुसज्जनार्थको दंडः । एते त्रयो वंधुरशब्देनोच्यंते । त्रिवंधुरयुक्तो

हिरण्याभीशुर्हिरण्मयाश्वादिरज्जुर्वा युवयोर्यो रथः श्रुतः सर्वत्र प्रसिद्धः सन् द्यावापृथिव्यौ परिभूषति स्वबलेन परिभवति ॥ भवतेर्लेटि सिपडागमः ॥ यद्वा परितः स्वप्रकाशेनालंकरोति । हे नासत्या नासत्यौ तेन पूर्वोक्तेन रथेनागतं । आगच्छतं ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

दशस्यंता मनवे पूर्व्यं दिवि यवं वृकेण कर्षथः ।
ता वामद्य सुमतिभिः शुभस्पती अश्विना प्र स्तुवीमहि ॥६॥
दशस्यंता । मनवे । पूर्व्यं । दिवि । यवं । वृकेण । कर्षथः ।
ता । वां । अद्य । सुमतिऽभिः । शुभः । पती इति । अश्विना । प्र । स्तुवीमहि ॥६॥

हे अश्विनौ पूर्व्यं पुरातनं दिवि द्युलोके स्थितमुदकं मनव एतन्नामकाय राज्ञे दशस्यंता दशस्यंतौ प्रयच्छंतौ युवां वृकेण । वृको लांगलं भवति विकर्तनात् । नि॰ ६.२६. । इति यास्कः । तेन लांगलेन यवं यवनामकं धान्यं कर्षथः । पुनश्च तस्मै विलेखनं कुरुथः । शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ हे अश्विनाश्विनौ ता तौ पूर्वोक्तलक्षणयुक्तौ वां युवामद्यास्मिन् यज्ञदिने सुमतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिः प्रकर्षेण स्तुवीमहि । वयं स्तुमः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उप नो वाजिनीवसू यातमृतस्य पथिभिः ।
येभिस्तृक्षिं वृषणा त्रासदस्यवं महे क्षत्राय जिन्वथः ॥७॥
उप । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । यातं । ऋतस्य । पथिऽभिः ।
येभिः । तृक्षिं । वृषणा । त्रासदस्यवं । महे । क्षत्राय । जिन्वथः ॥७॥

हे वाजिनीवसू अन्नधनवंतौ । अन्नमेव धनं ययोस्तौ । अश्विनावृतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य पथिभिर्मार्गैर्नोऽस्मानुपयातं । आगच्छतं । वृषणा वृषणौ धनानां सेक्तारौ हे अश्विनौ त्रासदस्यवं त्रसदस्योः पुत्रं तृक्षिमेतन्नामकं येभिर्यैर्यज्ञमार्गैर्महे महते क्षत्राय धनाय जिन्वथः प्रीणयथ एव तैर्मार्गैरस्मान् धनादिभिः प्रीणयितुमागतमित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अयं वामद्रिभिः सुतः सोमो नरा वृषण्वसू ।
आ यातं सोमपीतये पिबतं दाशुषो गृहे ॥८॥

अयं । वां । अद्रिऽभिः । सुतः । सोमः । नरा । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।
आ । यातं । सोमऽपीतये । पिबतं । दाशुषः । गृहे ॥८॥

नरा सर्वस्य नेतारौ यद्वा स्तोतृणां धनस्य नेतारौ वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतौ हे अश्विनौ वां युष्मदर्थमद्रिभिर्ग्रावभिरयं सोमः सुतोऽभिषुतः । तस्मात्सोमपीतये सोमपानार्थं युवामायातं । आगत्य च दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे यज्ञस्थाने सोमं युवां पिबतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ हि रुहतमश्विना रथे कोशे हिरण्यये वृषण्वसू ।
युंजाथां पीवरीरिषः ॥९॥

आ । हि । रुहतं । अश्विना । रथे । कोशे । हिरण्यये । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।
युंजाथां । पीवरीः । इषः ॥९॥

वृषण्वसू वर्षणशीलधनौ हे अश्विनाश्विनौ हिरण्यये हिरण्मयरज्ज्वादियुक्ते कोश आयुधादीनां कोशस्थाने रमणशीले रथे । हिरवधारणे । युवामेवारुहतं । आरोहणं कुरुतं । ततः पीवरीः प्यावयितॄणि स्थूलानि वेषोऽन्नानि युंजाथां । अस्मासु योजयतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

याभिः पक्थमवथो याभिरध्रिगुं याभिर्बभ्रुं विजोषसं ।
ताभिर्नो मक्षू तूयमश्विना गतं भिषज्यतं यदातुरं ॥१०॥

याभिः । पक्थं । अवथः । याभिः । अध्रिऽगुं । याभिः । बभ्रुं । विऽजोषसं ।
ताभिः । नः । मक्षु । तूयं । अश्विना । आ । गतं । भिषज्यतं । यत् । आतुरं ॥१०॥

हे अश्विनौ याभिरूतिभिः पक्थमेतन्नामकं राजानमवथः रक्षथः । याभिरूतिभिश्चाध्रिगुमधृतगमनं राजानमवथः । याभिरूतिभिश्च बभ्रुं राजानं च विजोषसं

विशेषेण सोमैः प्रीणयंतं। एतान् सर्वान् यैः पालनैरवथः ताभिस्तै रक्षणैर्मक्षु क्षिप्रं तूयं तूर्णं नोऽस्मानागतं। रक्षणार्थमागच्छतं। किंच यद्यदातुरं रोगादिसहितमस्माकं पुत्रादिकं प्रति भिषज्यतं। भैषज्यं कुरुतं॥ भिषक्कंड्वादिः॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यदध्रिगावो अध्रिगू इदा चिदह्नो अश्विना हवामहे।

वयं गीर्भिर्विपन्यवः ॥११॥

यत्। अध्रिऽगावः। अध्रिगू इत्यध्रिऽगू। इदा। चित्। अह्नः। अश्विना। हवामहे।

वयं। गीःऽभिः। विपन्यवः ॥११॥

अध्रिगावोऽधृतगमनाः कर्मसु त्वरमाणा विपन्यवो मेधाविनो वयमध्रिगू अधृतगमनौ संग्रामे शत्रुवधार्थं त्वरया गच्छंतावश्विनाश्विनौ युवामह्नो दिवसस्येदा चिदिदानीमेव प्रातःकाले गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिर्यद्यदा हवामहे युवामाह्वयामः तदा ताभिरूतिभिरस्मानागच्छतमित्युत्तरत्र संबंधः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ताभिरा यातं वृषणोप मे हवं विश्वप्सुं विश्ववार्यं।

इषा मंहिष्ठा पुरुभूतमा नरा याभिः क्रिविं वावृधुस्ताभिरा गतं ॥१२॥

ताभिः। आ। यातं। वृषणा। उप। मे। हवं। विश्वऽप्सुं। विश्वऽवार्यं।

इषा। मंहिष्ठा। पुरुऽभूतमा। नरा। याभिः। क्रिविं। ववृधुः। ताभिः। आ। गतं ॥१२॥

वृषणा वृषणौ वर्षणशीलौ हे अश्विनौ विश्वप्सुं। प्सुरिति रूपनाम। स्तोत्रशस्त्रात्मकत्वेन नानारूपं विश्ववार्यं सर्वैर्देवैर्वरणीयं मे मदीयं हवं युष्मद्विषयमाह्वानमा अभीमुखीकृत्य ताभिरूतिभिरुपयातं। युवामागच्छतं। याभिर्नरा नरौ सर्वस्य नेतारावश्विनाविषा॥ इष इच्छायां॥ हवींषीच्छंतौ मंहिष्ठा मंहिष्ठावतिशयेन धनानां दातारौ पुरुभूतमा पुरुभूतमौ युद्धेष्वत्यंतं पुरुधा भवंतौ यद्वातिशयेन बहूनां शत्रूणामभिभवितारौ भवंतौ क्रिविं कूपं प्रति याभिरूतिभिरुदकानि वावृधुः अवर्धयतः॥ द्वयोर्बहुवचनं पूजार्थं॥ कूपपतितो वंदनो मायाभिः

कूपं पूरयित्वा युवाभ्यामुत्थापितः खलु । तथा मंत्रः । उद्वंदनमैरयतं स्वर्दृशे । ऋग्वे॰ १.११२.५.। इति। ताभिस्तैः पालनैरागतं। अस्मद्रक्षणार्थमागच्छतं॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

तावि॒दा चि॒दहा॑नां॒ ताव॒श्विना॒ वंद॑मान॒ उप॑ ब्रुवे ।

ता ऊ॒ नमो॑भिरीमहे ॥१३॥

तौ । इ॒दा । चि॒त् । अहा॑नां । तौ । अ॒श्विना॑ । वंद॑मानः । उप॑ । ब्रु॒वे॒ ।

तौ । ऊं॒ इति॑ । नम॑ःऽभिः । ई॒म॒हे॒ ॥१३॥

तौ संग्राम आयुधानि स्तोतृभ्यो धनानि वा विस्तारयंतौ पूर्वोक्तावश्विनाश्विनावहानामह्नामिदा चिदिदानीमेव प्रातःकाले वंदमानोऽभिवादनं कुर्वन् सन् उप ब्रुवे। तयोः समीपे स्तौमि। ततस्ता उ तावेव नमोभिर्हविर्भिः स्तोत्रैर्वेमहे। वयं धनादिकं याचामहे ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तावि॒द्दोषा ता उ॒षसि॑ शु॒भस्पती॒ ता याम॑न्रु॒द्रव॑र्तनी ।

मा नो॒ मर्ता॑य रि॒पवे॑ वाजिनीवसू प॒रो रु॑द्रा॒वति॑ ख्यतं ॥१४॥

तौ।इत्।दो॒षा।तौ।उ॒षसि॑।शु॒भः।पती॒ इति॑।ता।याम॑न्।रु॒द्रव॑र्तनी॒ इति॑ रु॒द्रऽव॑र्तनी।

मा। न॒ः। मर्ता॑य। रि॒पवे॑। वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू। प॒रः। रु॒द्रौ॒। अति॑।

ख्य॒तं॒ ॥१४॥

शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ रुद्रवर्तनी युद्धे रोदनशीलमार्गौ स्तूयमानमार्गौ वा तावित् तावेवाश्विनौ दोषा दोषायां रात्रौ तावेवोषस्युषःकाले तावश्विनौ यामन्यामन्यहनि च सर्वेषु कालेषु वयमश्विनावाह्वयामः। एवं सति वाजिनीवसू अन्नधनौ रुद्रौ हे अश्विनौ मर्ताय मनुष्याय रिपवे शत्रवे नोऽस्मत्परः परस्तान्मातिख्यतं। मा ब्रूतं। शत्रवेऽस्मान्मा कुरुतमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

आ सुग्म्या॑य॒ सुग्म्यं॑ प्रा॒ता रथे॑ना॒श्विना॑ वा स॒क्षणी॑ ।

हु॒वे पि॒तेव॒ सोभ॑री ॥१५॥

आ। सुग्म्याय। सुग्म्यं। प्रातरिति। रथेन। अश्विना। वा। सक्षणी इति।
हुवे। पिताऽइव। सोभरी ॥१५॥

वापि च सक्षणी सचनीयशीलावश्विनाश्विनौ युवां सुग्म्याय सुखार्हाय मह्यं सुग्म्यं सुखं प्रातःकाले रथेनावहतं। ततः सोभरी सौभरिरहं हुवे। युवामाह्वयामि। तत्र दृष्टांतः। पितेव। यथा मम पिताजुहाव तद्वदहमाह्वयामि॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

मनोजवसा वृषणा मदच्युता मक्षुंगमाभिरूतिभिः।
आरात्ताच्चिद्भूतमस्मे अवसे पूर्वीभिः पुरुभोजसा ॥१६॥

मनःऽजवसा। वृषणा। मदऽच्युता। मक्षुंऽगमाभिः। ऊतिऽभिः।
आरात्तात्। चित्। भूतं। अस्मे इति। अवसे। पूर्वीभिः। पुरुऽभोजसा ॥१६॥

हे मनोजवसा मनोवत् शीघ्रं गच्छंतौ वृषणा वृषणौ धनानां वर्षितारौ मदच्युता। माद्यंतीति मदाः शत्रवः। तेषां च्यावयितारौ पुरुभोजसा बहूनां भोक्तारौ रक्षकौ। यद्वा बहून् स्तोतॄन् धनादिभिर्भोजयंतौ हे अश्विनौ मक्षुंगमाभिः शीघ्रं गच्छद्भिरूतिभी रक्षाभिः पूर्वीभिर्बहुभिरस्मे अस्माकमवसे रक्षणायारात्तादंतिक एव भूतं। भवतं॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

आ नो अश्वावदश्विना वर्तिर्यासिष्टं मधुपातमा नरा।
गोमद्दस्रा हिरण्यवत् ॥१७॥

आ। नः। अश्वऽवत्। अश्विना। वर्तिः। यासिष्टं। मधुऽपातमा। नरा।
गोऽमत्। दस्रा। हिरण्यऽवत् ॥१७॥

मधुपातमातिशयेन मधोः सोमस्य पातारौ नरा नेतारौ दस्रा सर्वैर्दर्शनीयौ हे अश्विनौ नोऽस्माकं वर्तिः। वर्ततेऽत्रेति वर्तिर्गृहं। तदश्वावदश्वयुक्तं गोमद्गवादियुक्तं हिरण्यवत्सुवर्णकनकादियुक्तं कृत्वायासिष्टं। आगच्छतं। यद्वास्मान्प्रति वर्तिर्यज्ञमार्गमश्वादियुक्तं कृत्वागच्छतं॥ यातेर्लुङि रूपं॥

॥ अथाष्टादशी ॥

सुप्रावर्गं सुवीर्यं सुष्ठु वार्यमनाधृष्टं रक्षस्विना ।
अस्मिन्ना वामायाने वाजिनीवसू विश्वा वामानि धीमहि ॥१८॥

सुऽप्रावर्गं । सुऽवीर्यं । सुष्ठु । वार्यं । अनाधृष्टं । रक्षस्विना ।
अस्मिन् । आ । वां । आऽयाने । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । विश्वा ।
वामानि । धीमहि ॥१८॥

सुप्रावर्गं शोभनं प्रवर्जनं यस्य तत् । स्तोतृभ्यः स्वयमेव प्रयच्छतीत्यर्थः । तथाविधं सुवीर्यं शोभनवीर्यं सुष्ठु शोभनं यथा भवति तथा वार्यं सर्वैर्वरणीयं रक्षस्विना बलवतायनाधृष्टमनभिभवनीयं धनमाधीमहि । तन्नो वयं धारयामः । तदेवाह । वाजिनीवसू बलयुक्तधनावन्नधनौ वाश्विनौ वां युवयोरस्मिन्नायानेऽस्मद्गृहं प्रत्यागमने विश्वा विश्वानि दिव्यभौमादीनि वामानि धनान्याधीमहि । वयं लभामहे ॥ धीङ् आधार इत्यस्य लिङि छांदसो विकरणस्य लुक् ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीयेऽष्टमो वर्गः ॥

ईळिष्वेति त्रिंशदृचं तृतीयं सूक्तं । व्यश्वपुत्रो विश्वमना ऋषिः । उष्णिक् छंदः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रांतं । ईळिष्व त्रिंशद्विश्वमना वैयश्व आग्नेयमौष्णिहं हेति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावौष्णिहे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । ईळिष्वा हीत्यौष्णिहं । आ० ४.१३. । इति ॥

॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥

ईळिष्वा हि प्रतीव्यं१ यजस्व जातवेदसं ।
चरिष्णुधूममगृभीतशोचिषं ॥१॥

ईळिष्व । हि । प्रतीव्यं । यजस्व । जातऽवेदसं ।
चरिष्णुऽधूमं । अगृभीतऽशोचिषं ॥१॥

प्रतीव्यं शत्रुषु प्रतिगमनशीलमग्निं । हिरवधारणे । अग्निमेवेळिष्व । स्तुतिभिः स्तोत्रं कुरु । किंच चरिष्णुधूमं सर्वतश्चरणशीलधूमजालमगृभीतशोचिषं रक्षोभिरगृह्यमाणदीप्तिं जातवेदसं जातप्रज्ञं । यद्वा जातानि भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । तमग्निं यजस्व । हविर्भिः पूजय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दामानं विश्वचर्षणेऽग्निं विश्वमनो गिरा ।
उत स्तुषे विष्पर्धसो रथानां ॥२॥
दामानं । विश्वऽचर्षणे । अग्निं । विश्वऽमनः । गिरा ।
उत । स्तुषे । विऽस्पर्धसः । रथानां ॥२॥

उतापि च हे विश्वचर्षणे विश्वस्य सर्वस्यार्थस्य ज्ञानेन द्रष्टर्विश्वमनः । सर्वेषु स्थावरजंगमात्मकेष्वेकं मनो यस्य सः । एतन्नामक हे ऋषे विस्पर्धसो विगतमात्सर्यस्य यजमानस्य रथानां रथादीनां दामानं दातारमेवंविधमग्निं गिरा स्तुतिलक्षणया वाचा स्तुषे । स्तोत्रं कुरु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

येषामाबाध ऋग्मिय इषः पृक्षश्च निग्रभे ।
उपविदा वह्निर्विंदते वसु ॥३॥
येषां । आऽबाधः । ऋग्मियः । इषः । पृक्षः । च । निऽग्रभे ।
उपऽविदा । वह्निः । विंदते । वसु ॥३॥

आबाधः शत्रूणामाभिमुख्येन बाधक ऋग्मिय ऋग्भिरर्चनीयोऽग्निर्येषामयजमानानामिषोऽन्नानि पृक्षोऽन्नादिरसांश्च निग्रभे निगृह्णीते ॥ ग्रहेर्लेटि छांदसो विकरणस्य लुक् । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । हृग्रहोर्भश्छंदसीति भकारः ॥ निगृह्य च वह्निर्हविषां वोढा स एवाग्निरुपविदोपवेदनेनैतै हवींषि देवार्थं न प्रयच्छंतीत्येतज्ज्ञानेन तेषामेव वसु धनं विंदते । लभते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उदस्य शोचिरस्थाद्दीदियुषो व्य१जरं ।
तपुर्जंभस्य सुद्युतो गणश्रियः ॥४॥
उत् । अस्य । शोचिः । अस्थात् । दीदियुषः । वि । अजरं ।
तपुःऽजंभस्य । सुऽद्युतः । गणऽश्रियः ॥४॥

दीदियुषः ॥ दीदितिर्दीप्तिकर्मा ॥ संदीप्यमानस्य तपुर्जंभस्य तापयितृदंष्ट्रस्य

सुद्युतः शोभनदीप्तेर्गणश्रियः। हविरादानार्थं यजमानगणं श्रयति तस्य। अस्यैताहशोऽग्नेरजरं जरारहितं पुनःपुनर्मथ्यमानत्वान्नूतनं हविर्भिर्वर्धमानत्वादभिनवं वा शोचिस्तेज उदस्थात्। उद्गतमभूत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उदु तिष्ठ स्वध्वर स्तवानो देव्या कृपा।
अभिख्या भासा बृहता शुशुक्वनिः ॥५॥

उत्। ऊं इति। तिष्ठ। सुऽअध्वर। स्तवानः। देव्या। कृपा।
अभिऽख्या। भासा। बृहता। शुशुक्वनिः ॥५॥

स्वध्वर शोभनयज्ञ हे अग्ने अभिख्याभिमुखं गच्छत्याभितः प्रसिद्धया वा बृहत्या भासा दीप्त्या शुशुक्वनिः॥ शुच दीप्तौ॥ दीपनशीलस्त्वं स्तवानः स्तोतृभिः स्तूयमानः सन् देव्या द्योतमानया कृपा ज्वालयोत्तिष्ठ। तमःपरिहारार्थमुद्गच्छ। उ प्रसिद्धौ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्ने याहि सुशस्तिभिर्हव्या जुह्वान आनुषक्।
यथा दूतो बभूथ हव्यवाहनः ॥६॥

अग्ने। याहि। सुशस्तिऽभिः। हव्या। जुह्वानः। आनुषक्।
यथा। दूतः। बभूथ। हव्यऽवाहनः ॥६॥

हे अग्ने आनुषक् आनुषक्तं यथा भवति तथा हव्या हव्यानि हवनयोग्यान्यन्नानि जुह्वानो जुह्वन् देवेभ्यः प्रयच्छन् त्वं सुशस्तिभिः शोभनैः स्तोत्रैः सह याहि। देवानां हविःप्रदानार्थं गच्छ। अस्य हविःप्रदातृत्वं कथमित्याशंक्याह। यथा त्वं हव्यवाहनो हविषां वोढा देवानां दूतो बभूथ भवसि तथा जुह्वान इत्यन्वयः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्निं वः पूर्व्यं हुवे होतारं चर्षणीनां।
तमया वाचा गृणे तमु वः स्तुषे ॥७॥

अग्निं। वः। पूर्व्यं। हुवे। होतारं। चर्षणीनां।
तं। अया। वाचा। गृणे। तं। ऊं इति। वः। स्तुषे ॥७॥

चर्षणीनां मनुष्याणां होतारं होमनिष्पादकं पूर्व्यं पुरातनं वो यष्टृत्वेन युष्मत्संबंधिनमग्निं हुवे। आह्वयामि। आहूय च तमग्निमयानया सूक्तरूपया वाचा गिरा गृणे। शंसामि। किंच वो युष्मदर्थं तमु तमेवाग्निं स्तुषे। स्तौमि॥

॥ अथाष्टमी ॥

यज्ञेभिरद्भुतक्रतुं यं कृपा सूदयंत इत्।
मित्रं न जने सुधितमृतावनि ॥८॥
यज्ञेभिः। अद्भुतऽक्रतुं। यं। कृपा। सूदयंते। इत्।
मित्रं। न। जने। सुऽधितं। ऋतऽवनि ॥८॥

अद्भुतक्रतुं बहुविधप्रज्ञं यद्वा चित्रकर्माणं मित्रं न यजमानानां मित्रमिव स्थितं सुधितं हविर्भिः संतर्पितं यमग्निमृतावनि यज्ञवति जने यजमाने कृपा स्वसामर्थ्येन यज्ञेभिर्यज्ञैः सूदयंते॥ सूदिः क्षरणकर्मा॥ अध्वर्य्वादयः कामान् क्षारयंत्येव। यजमानस्य कामान् प्रापयंतीत्यर्थः। तमग्निमुपासेवध्वमित्युत्तरत्र संबंधः॥

॥ अथ नवमी ॥

ऋतावानमृतायवो यज्ञस्य साधनं गिरा।
उपो एनं जुजुषुर्नमसस्पदे ॥९॥
ऋतऽवानं। ऋतऽयवः। यज्ञस्य। साधनं। गिरा।
उपो इति। एनं। जुजुषुः। नमसः। पदे ॥९॥

ऋतायवो यज्ञकामा हे यजमाना ऋतावानं यज्ञवंतं यज्ञस्य साधनं साधनभूतमेनमग्निं नमसो हविषः पदे स्थाने यज्ञांगे वा गिरा स्तुतिलक्षणया वाचोपो जुजुषुः। उपासेवध्वं॥ तिङां तिङो भवंतीति मध्यमपुरुषस्य प्रथमपुरुषादेशः॥

॥ अथ दशमी ॥

अच्छा नो अंगिरस्तमं यज्ञासो यंतु संयतः।
होता यो अस्ति विक्ष्वा यशस्तमः ॥१०॥
अच्छ। नः। अंगिरःऽतमं। यज्ञासः। यंतु। संऽयतः।
होता। यः। अस्ति। विक्षु। आ। यशःऽतमः ॥१०॥

संयतः सुगादिभिर्नियमिता नोऽस्माकं यज्ञासो यज्ञा अंगिरस्तममंगिरसां विशिष्टमग्निमच्छाभिमुख्येन च यंतु। गच्छंतु। योऽग्निर्विक्षु मनुष्येषु होता होमनिष्पादकः सन् आ सर्वतो यशस्तमः ॥ लुप्तमत्वर्थीयः ॥ यशस्वितमोऽस्ति भवति तमग्निं यंत्वित्यन्वयः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये दशमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अग्ने तव त्ये अजरेंधानासो बृहद्भाः ।

अश्वा इव वृषणस्तविषीयवः ॥११॥

अग्ने । तव । त्ये । अजर । इंधानासः । बृहत् । भाः ।

अश्वाःऽइव । वृषणः । तविषीऽयवः ॥११॥

अजर जरारहित हे अग्ने इंधानास इंधाना दीप्यमाना बृहत् बृहंतो महांतस्त्ये ते सर्वगतास्तव त्वदीया भा भासो रश्मयो वृषणः कामानां वर्षितारः संतस्तविषीयवो बलमाचरंतो भवंति । तत्र दृष्टांतः । अश्वा इव । यथा वृषणो रेतसः सेक्तारोऽश्वा बलमाचरंतो भवंति तद्वत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स त्वं न ऊर्जां पते रयिं रास्व सुवीर्यं ।

प्राव नस्तोके तनये समत्स्वा ॥१२॥

स । त्वं । नः । ऊर्जां । पते । रयिं । रास्व । सुऽवीर्यं ।

प्र । अव । नः । तोके । तनये । समत्ऽसु । आ ॥१२॥

ऊर्जामन्नानां पते स्वामिन् हे अग्ने स तथाविधस्त्वं नोऽस्मभ्यं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं रयिं धनं रास्व। देहि। नोऽस्माकं तोके पुत्रे तनये। तनोति विस्तारयति पुत्रमिति तनयः पौत्रः। तस्मिन्वर्तमानं धनं समत्सु संग्रामेषु च यद्रक्षितव्यं धनं तच्च प्राव। प्रकर्षेण रक्ष। अनेन पुत्रपौत्रप्रार्थनं करोति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यद्वा उं विश्पतिः शितः सुप्रीतो मनुषो विशि ।

विश्वेदग्निः प्रति रक्षांसि सेधति ॥१३॥

यत्। वै। ऊं इति। विश्पतिः। शितः। सुऽप्रीतः। मनुषः। विशि।
विश्वा। इत्। अग्निः। प्रति। रक्षांसि। सेधति ॥१३॥

विश्पतिर्विशां पालयिता शितो हविर्भिस्तीक्ष्णीकृतः सोऽग्निः सुप्रीतः सुष्ठु प्रीतः सन् मनुषो मनुष्यस्य विशि निवेशने गृहे यद्वै यदा खलु वर्तते तदानीमग्निर्विश्वेत् विश्वान्येव तस्य बाधकानि रक्षांसि प्रतिषेधति। हिनस्ति ॥ षिधु गत्यां। भौवादिकः। उ प्रसिद्धौ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

श्रुष्ट्यग्ने नवस्य मे स्तोमस्य वीर विश्पते।
नि मायिनस्तपुषा रक्षसो दह ॥१४॥

श्रुष्टी। अग्ने। नवस्य। मे। स्तोमस्य। वीर। विश्पते।
नि। मायिनः। तपुषा। रक्षसः। दह ॥१४॥

वीर शत्रूणां विनाशयितर्वीर्यवन्विश्पते विशां पालयितर्हे अग्ने नवस्येदानीं क्रियमाणत्वान्नूतनं मे मदीयं स्तोमस्य स्तोत्रशस्त्रादिकं श्रुष्टी श्रुत्वा मायिनो मायाविनो रक्षसो कर्मविघ्नकारिणो राक्षसान् तपुषा तापकेन तेजसा नि दह। नितरां भस्मीकुरु ॥ श्रुष्टी। स्नात्व्यादयश्चेति निपातितः। वकारलोपश्छांदसः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

न तस्य मायया चन रिपुरीशीत मर्त्यः।
यो अग्नये ददाश हव्यदातिभिः ॥१५॥

न। तस्य। मायया। चन। रिपुः। ईशीत। मर्त्यः।
यः। अग्नये। ददाश। हव्यदातिऽभिः ॥१५॥

मर्त्यो मनुष्यो रिपुः शत्रुः ॥ चनेति निपातसमुदायोऽप्यर्थे ॥ मायया चन माययापि तस्य जनस्य नेशीत। ईश्वरो न भवति। यो जनो हव्यदातिभिर्हविषां दातृभिर्ऋत्विग्भिरग्नये ददाश हवींषि प्रयच्छति तस्य रिपुर्नास्तीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीय एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

व्यश्वस्त्वा वसुविदमुक्षण्युरप्रीणादृषिः ।
महो राये तमु त्वा समिधीमहि ॥१६॥
विऽअश्वः । त्वा । वसुऽविदं । उक्षण्युः । अप्रीणात् । ऋषिः ।
महः । राये । तं । ऊं इति । त्वा । सं । इधीमहि ॥१६॥

उक्षण्युर्धनानां सेक्तारमात्मन इच्छन् यद्वा वृष्टिसेक्तारमिच्छन् व्यश्व ऋषिरेतन्नामको मम पिता वसुविदं वसूनां धनानां लंभकं त्वामप्रीणात्। धनादिप्राप्त्यर्थं हविर्भिरतोषयत्। तथा वयमपि महो महते राये धनाय तमु तथाविधमेव त्वा त्वां समिधीमहि। सम्यगाज्यादिहविर्भिर्दीपयेम ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उशना काव्यस्त्वा नि होतारमसादयत् ।
आयजिं त्वा मनवे जातवेदसं ॥१७॥
उशना । काव्यः । त्वा । नि । होतारं । असादयत् ।
आऽयजिं । त्वा । मनवे । जातऽवेदसं ॥१७॥

हे अग्ने काव्यः कविपुत्र उशनैतन्नामक ऋषिर्मनवे राज्ञे। तस्य गृह इत्यर्थः। आयजिमाभिमुख्येन यष्टारं जातवेदसं जातप्रज्ञं त्वा त्वां। पुनस्त्वाशब्द आदरार्थः। त्वामेव होतारं होमनिष्पादकं न्यसादयत्। नितरामुपावेशयत् ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

विश्वे हि त्वा सजोषसो देवासो दूतमक्रत ।
श्रुष्टी देव प्रथमो यज्ञियो भुवः ॥१८॥
विश्वे । हि । त्वा । सऽजोषसः । देवासः । दूतं । अक्रत ।
श्रुष्टी । देव । प्रथमः । यज्ञियः । भुवः ॥१८॥

हे अग्ने विश्वे सर्वे देवासो देवाः सजोषसः संगताः संतोऽस्माकं हवींष्यानयतीति विचार्य। हिरवधारणे। त्वामेव दूतं हविषां वोढारं दूतमक्रत। अकार्षुः।

ततो देव द्योतमान हे अग्ने प्रथमो देवानां मुख्यभूतस्त्वं श्रुष्टी। श्रुष्टीति क्षिप्रनाम। क्षिप्रं यज्ञियो देवानां हविर्दातृत्वेन यज्ञार्हो भुवः। भूयाः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

इमं घा वीरो अमृतं दूतं कृण्वीत मर्त्यः।
पावकं कृष्णवर्तनिं विहायसं ॥१९॥

इमं। घ। वीरः। अमृतं। दूतं। कृण्वीत। मर्त्यः।
पावकं। कृष्णऽवर्तनिं। विऽहायसं ॥१९॥

अनया यजमानश्चाग्निं देवानां दूतमकार्षीदित्याह। वीरः कर्मणि समर्थो मर्त्यो मनुष्यो यजमानोऽमृतं मरणधर्मरहितं पावकं पापानां शोधकं कृष्णवर्तनिं। वर्तनिर्मार्गः। कृष्णमार्गं विहायसं। विहाया इति महन्नाम। गुणैस्तेजोऽधिकत्वेन वा महांतमिमं घेममेवाग्निं दूतं देवानां वोढृत्वेन दूतं कृण्वीत। अकार्षीत् ॥

॥ अथ विंशी ॥

तं हुवेम यतस्रुचः सुभासं शुक्रशोचिषं।
विशामग्निमजरं प्रत्नमीड्यं ॥२०॥

तं। हुवेम। यतऽस्रुचः। सुऽभासं। शुक्रऽशोचिषं।
विशां। अग्निं। अजरं। प्रत्नं। ईड्यं ॥२०॥

यतस्रुचो गृहीतस्रुचो यद्वा तत्तत्स्थानेषु नियमितस्रुचो वयं सुभासं शोभनदीप्तिं शुक्रशोचिषं दीपनशीलतेजस्कं विशां स्वामिनं। यद्वा विशामीड्यमित्यन्वयः। मनुष्याणां स्तोतव्यमजरं जरारहितं प्रत्नं पुरातनं तं तथाविधमग्निं हुवेम। स्तोत्रशस्त्रादिभिराह्वयामः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यो अस्मै हव्यदातिभिराहुतिं मर्तोऽविधत्।
भूरि पोषं स धत्ते वीरवद्यशः ॥२१॥

यः। अस्मै। हव्यदातिऽभिः। आऽहुतिं। मर्तः। अविधत्।
भूरि। पोषं। सः। धत्ते। वीरऽवत्। यशः ॥२१॥

यो मर्तो मनुष्यो हव्यदातिभिर्हविर्दातृभिर्ऋत्विग्भिरस्मा अग्नय आहुतिमविधत् विदधाति स मनुष्यो भूरि बहु पोषं धनादिभिः पोषणं वीरवत् पुत्रपौत्रादियुक्तं यशः कीर्त्तिं च धत्ते। धारयति। तस्मै धनादीनि प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्रथमं जातवेदसमग्निं यज्ञेषु पूर्व्यं।
प्रति स्रुगेति नमसा हविष्मती ॥२२॥
प्रथमं। जातऽवेदसं। अग्निं। यज्ञेषु। पूर्व्यं।
प्रति। स्रुक्। एति। नमसा। हविष्मती ॥२२॥

प्रथमं देवानां प्रधानभूतं जातवेदसं जातप्रज्ञं पूर्व्यं पुरातनं। एतादृशमग्निं यज्ञेष्वग्निष्टोमादियज्ञेषु हविष्मती सोमादिहविर्युक्ता स्रुक् नमसा स्तोत्रेण नमस्कारेण वा सह प्रत्येति। अग्निं प्रति गच्छति ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

आभिर्विधेमाग्नये ज्येष्ठाभिर्व्यश्ववत्।
मंहिष्ठाभिर्मतिभिः शुक्रशोचिषे ॥२३॥
आभिः। विधेम। अग्नये। ज्येष्ठाभिः। व्यश्वऽवत्।
मंहिष्ठाभिः। मतिऽभिः। शुक्रऽशोचिषे ॥२३॥

विश्वमनोनामका वयं ज्येष्ठाभिः प्रशस्यतमाभिर्मंहिष्ठाभिः पूज्यतमाभिराभिः सूक्तरूपाभिः स्तुतिभिः शुक्रशोचिषे ज्वालातेजसेऽग्नये विधेम। परिचरेम वयमिह व्यश्ववत्। यथा व्यश्वोऽस्माकं पिताग्निं स्तुतिभिः पर्यचरत् तद्वद्वयमपि परिचरेम ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

नूनमर्च विहायसे स्तोमेभिः स्थूरयूपवत्।
ऋषे वैयश्व दम्यायाग्नये ॥२४॥
नूनं। अर्च। विऽहायसे। स्तोमेभिः। स्थूरयूपऽवत्।
ऋषे। वैयश्व। दम्याय। अग्नये ॥२४॥

वैय्यश्व व्यश्वस्य पुत्र हे विश्वमनोनामक ऋषे विहायसे महते दम्याय दमे गृहेऽरणीभिर्मथ्यमानत्वेन भवाय। यद्वा यजमानगृहाणां बाधपरिहारेण हिताय्याग्नये नूनं संप्रति स्तोमेभिस्त्रिवृत्पंचदशादिलक्षणैः स्तोमैरर्च। स्तुहि। तत्र दृष्टांतः। स्यूरयूपवत्। यथा स्यूरयूपो नामर्षिरेनमग्निमानर्च तद्वदर्चेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

अतिथिं मानुषाणां सूनुं वनस्पतीनां।
विप्रा अग्निमवसे प्रत्नमीळते ॥२५॥
अतिथिं। मानुषाणां। सूनुं। वनस्पतीनां।
विप्राः। अग्निं। अवसे। प्रत्नं। ईळते ॥२५॥

विप्रा मेधाविनो यजमाना मानुषाणां मनुष्याणामतिथिमतिथिवत्पूज्यं वनस्पतीनां सूनुं वनस्पतिरूपाभिर्वारणीभिर्जायमानत्वेन तेषां सूनुं प्रत्नं पुरातनमेवंविधमग्निमवसे कर्मरक्षणायेळते। स्तुतिभिः स्तुवंति ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

महो विश्वाँ अभि षतोऽभि हव्यानि मानुषा।
अग्ने नि षत्सि नमसाधि बर्हिषि ॥२६॥
महः। विश्वान्। अभि। सतः। अभि। हव्यानि। मानुषा।
अग्ने। नि। सत्सि। नमसा। अधि। बर्हिषि ॥२६॥

हे अग्ने महः कर्मकर्तृत्वेन महतो विश्वान् सर्वान् सतः स्तोत्रकरणार्थं वर्तमानान् स्तोतॄनभि अभितस्त्वं नमसा स्तुत्यतया बर्हिष्यधि निषत्सि। निषीद। तथा मानुषा मनुष्यसंबंधीनि हव्यानि हवींष्यभि अभितस्तानि स्वीकर्तुं निषीद ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

वंस्वा नो वार्या पुरु वंस्व रायः पुरुस्पृहः।
सुवीर्यस्य प्रजावतो यशस्वतः ॥२७॥

वंस्व । नः । वार्या । पुरु । वंस्व । रायः । पुरुऽस्पृहः ।

सुऽवीर्यस्य । प्रजाऽवतः । यशस्वतः ॥२७॥

हे अग्ने वार्या वार्याणि वरणीयानि पुरु पुरूणि बहूनि गवादीनि नोऽस्मभ्यं वंस्व । प्रयच्छ । तथा पुरुस्पृहः पुरुभिर्बहुभिः स्पृहणीयं रायो धनं । किंविशिष्टं । सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतं प्रजावतः पुत्रपौत्रादिसहितं यशस्वतः कीर्त्तिमच्च धनं नोऽस्मभ्यं वंस्व । प्रयच्छ ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

त्वं वरो सुषाम्णेऽग्ने जनाय चोदय ।

सदा वसो रातिं यविष्ठ शश्वते ॥२८॥

त्वं । वरो इति । सुऽसाम्ने । अग्ने । जनाय । चोदय ।

सदा । वसो इति । रातिं । यविष्ठ । शश्वते ॥२८॥

वरो सर्वैर्वरणीय वसो शत्रूणां वासयितर्यविष्ठ पुनःपुनर्जायमानत्वेन युवतम हे अग्ने त्वं सुषाम्णे सुसाम्ने ॥ सुषामादित्वात् षत्वं ॥ त्वत्प्रसादात् शोभनसामवते शश्वते बहवे जनाय प्रादुर्भूताय स्तोतॄणां सदा सर्वदा रातिं धनादिकं चोदय । प्रेरय ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

त्वं हि सुप्रतूरसि त्वं नो गोमतीरिषः ।

महो रायः सातिमग्ने अपा वृधि ॥२९॥

त्वं । हि । सुऽप्रतूः । असि । त्वं । नः । गोऽमतीः । इषः ।

महः । रायः । सातिं । अग्ने । अप । वृधि ॥२९॥

हे अग्ने त्वं । हिरवधारणे । त्वमेव सुप्रतूः स्तोतॄणां धनादिकं सुष्ठु प्रदातासि । प्रयच्छसीत्यर्थः । अत एव गोमतीः पश्वादियुक्तानीषोऽन्नानि महो महतो रायो धनस्य मध्ये सातिं देयं धनं च नः स्तोतॄणामस्माकमपावृधि । अपावृणु । प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

अग्ने त्वं यशा अस्या मित्रावरुणा वह ।
ऋतावाना सम्राजा पूतदक्षसा ॥३०॥

अग्ने । त्वं । यशाः । असि । आ । मित्रावरुणा । वह ।
ऋतऽवाना । संऽराजा । पूतऽदक्षसा ॥३०॥

हे अग्ने त्वं यशाः ॥ लुप्तमत्वर्थीयः ॥ देवानां मध्ये यशस्वासि । भवसि । अत एव त्वमृतावाना ऋतावानौ सत्यवंतौ यज्ञवंतौ वा सम्राजा सम्राजौ सम्यग्राजमानौ पूतदक्षसा पूतदक्षसौ । दक्ष इति बलनाम । शुद्धबलौ मित्रावरुणावस्मिन्कर्मण्यावह । आह्वय । प्रायेण कर्मण्यग्नेर्मित्रावरुणसहितत्वमस्तीति सूचयति ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये चतुर्दशो वर्गः ॥

सखाय आ शिषामहीति त्रिंशदृचं चतुर्थं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । सखायस्तृचोऽंत्यः सौषाम्णस्य वरोर्दानस्तुतिरंत्यानुष्टुबिति । व्यश्वपुत्रो वैय्यश्वो नाम ऋषिः । औष्णिहं हेत्युक्तत्वादेतदादीनि त्रीणि सूक्तान्युष्णिक्छंदस्कानि । अनुक्तत्वादिंद्रो देवता । अंत्यासु तिसृषु सुषामाख्यस्य राज्ञः पुत्रस्य वरुनाम्नो राज्ञो दानं स्तूयते । अतस्तास्तद्देवताकाः ॥ महाव्रते निष्केवल्य औष्णिहतृचाशीतावेतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके शौनकेन सूत्र्यते । सखाय आ शिषामहि य एक इद्विदयत । ऐ॰ आ॰ ५. ११. । इति ॥ दशमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्रे सखाय इति तिस्र ऋचः । सूत्र्यते च । सखाय आ शिषामहीति तिस्र उष्णिहः । आ॰ ८. १२. । इति ॥

॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥

सखाय आ शिषामहि ब्रह्मेंद्राय वज्रिणे ।
स्तुष ऊ षु वो नृतमाय धृष्णवे ॥१॥

सखायः । आ । शिषामहि । ब्रह्म । इंद्राय । वज्रिणे ।
स्तुषे । ऊं इति । सु । वः । नृऽतमाय । धृष्णवे ॥१॥

सखायो मित्रभूता हे ऋत्विजो वज्रिणे वज्रहस्तायेंद्राय ब्रह्म कर्तव्यमेतत्सूक्तरूपं स्तोत्रमाशिषामहि । वयमाशास्मः ॥ शासु अनुशिष्टौ । लुङि च्लेरङादेशः । इत्त्वषत्वे । व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ तत्र वः सर्वेषामेव युष्माकमर्थाय नृतमाय सर्वेषां

नेतृतमाय यद्वा संग्रामेष्वायुधादीनां नेतृतमाय धृष्णवे शत्रूणां धर्षणशीलाय तस्मा इंद्रायाहमेव सु सुष्ठु स्तुषे। स्तौमि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शवसा ह्यसि श्रुतो वृत्रहत्येन वृत्रहा।
मघैर्मघोनो अति शूर दाशसि ॥२॥
शवसा। हि। असि। श्रुतः। वृत्रऽहत्येन। वृत्रऽहा।
मघैः। मघोनः। अति। शूर। दाशसि ॥२॥

हे इंद्र त्वं शवसा बलेन श्रुतः प्रसिद्धोऽसि। भवसि। हि प्रसिद्धौ। तदेवाह। वृत्रहत्येन वृत्रासुरहननेन वृत्रहा वृत्रहेति प्रसिद्धो भवसि। शूर शौर्यवन् हे इंद्र मघोनो मघवतो धनवतः पुरुषान्मघैस्त्वदीयैर्धनैरति अतिक्रम्य दाशसि। स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं प्रयच्छसि॥

॥ अथ तृतीया ॥

स नः स्तवान आ भर रयिं चित्रश्रवस्तमं।
निरेके चिद्यो हरिवो वसुर्ददिः ॥३॥
सः। नः। स्तवानः। आ। भर। रयिं। चित्रश्रवःऽतमं।
निरेके। चित्। यः। हरिऽवः। वसुः। ददिः ॥३॥

हे इंद्र स तथाविधस्त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् चित्रश्रवस्तममतिशयेन नानाविधान्नोपेतं रयिं पुत्रं धनं वा नोऽस्मभ्यमाभर। संपादय। देहीत्यर्थः। हरिवः। हरी अश्वौ। तद्वन् हे इंद्र यस्त्वं निरेके चित् निगर्मन एव वसुः शत्रूणां वासयिता भवसि। तवायुधनिर्गमनादेव शत्रवः पलायंते खलु। किंच त्वं ददिर्धनानां दाता भवसि॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ निरेकमुत प्रियमिंद्र दर्षि जनानां।
धृषता धृष्णो स्तवमान आ भर ॥४॥
आ। निरेकं। उत। प्रियं। इंद्र। दर्षि। जनानां।
धृषता। धृष्णो इति। स्तवमानः। आ। भर ॥४॥

हे इंद्र उतापि च प्रियं प्रीणनात् प्रियतमं निरेकं। निरेकं धनं भवति विरेचनान्निर्गमनाद्वेति। तद्धनं जनानां स्तोतॄणामस्माकमार्दर्षि। आविदारय। विवृतं कुरु॥ दॄ विदारणे। छांदसो विकरणस्य लुक्॥ विवृत्य च धृष्णो धर्षणशील हे इंद्र स्तवानः स्तोतृभिरस्माभिः स्तूयमानः सन् धृषता धृष्टेन मनसा सहाभर। तद्धनमस्मभ्यं देहि॥

॥ अथ पंचमी ॥

न ते॑ स॒व्यं न द॑क्षि॒णं हस्तं॑ वरंत आ॒मुरः॑।

न प॑रि॒बाधो॑ हरिवो॒ गवि॑ष्टिषु ॥५॥

न। ते॒। स॒व्यं। न। द॒क्षि॑णं। हस्तं॑। व॒रं॒ते॒। आ॒ऽमुरः॑।

न। प॒रि॒ऽबाधः॑। ह॒रि॒ऽवः॒। गोऽइ॑ष्टिषु ॥५॥

हे हरिवोऽश्ववन्निंद्र आमुरः संग्राम आभिमुख्येन कर्तारः प्रतियोद्धारो गविष्टिषु पणिभिरपहृतानामंगिरसां गवामन्वेषणेषु ते तव सव्यं हस्तं न वरंते। न निवारयंति। तेषामायुधादिभिर्न निवार्यत इत्यर्थः। तथा दक्षिणं हस्तं च न निवारयंति। किंच परिबाधः परितो बाधमाना वृत्रादयोऽसुराश्च तव सव्यदक्षिणहस्तौ न निवारयंति। संग्रामेषु त्वया सर्वे शत्रवश्छिन्नहस्ताः सर्वतो गच्छंतु। त्वं तु तैरबाधितो वर्तस इत्यर्थः॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये पंचदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ त्वा॒ गोभि॑रिव व्र॒जं गी॒र्भिर्ऋ॑णोम्यद्रिवः।

आ स्मा॒ कामं॑ जरि॒तुरा मनः॑ पृण ॥६॥

आ। त्वा॒। गोभिः॑ऽइव। व्र॒जं। गीः॒ऽभिः। ऋ॒णो॒मि॒। अ॒द्रि॒ऽवः॒।

आ। स्म॒। कामं॑। ज॒रि॒तुः। आ। मनः॑। पृ॒ण ॥६॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिस्त्वा त्वामा ऋणोमि। प्राप्नोमि॥ ऋणु गतौ। तनादिः॥ तत्र दृष्टांतः। गोभिरिव। यथा गोपालो गोभिर्व्रजं गोष्ठं गच्छति तद्वत्त्वां स्तुतिभिः प्राप्नोमीत्यर्थः। ततस्त्वं जरितुः स्तोतुर्मम कामं धनादिविषयमापृण। आपूरय। तथा मनो मदीयं मानसं धनादिप्रदानेनापूरय॥

॥ अथ सप्तमी ॥

विश्वानि विश्वमनसो धिया नो वृत्रहंतम ।

उग्रं प्रणेतरधि षू वसो गहि ॥७॥

विश्वानि । विश्वऽमनसः । धिया । नः । वृत्रहन्ऽतम ।

उग्रं । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । अधि । सु । वसो इति । गहि ॥७॥

हे वृत्रहंतम अतिशयेन वृत्रासुरस्योपद्रवाणां वा हंतः ॥ नाद्धस्येति तमपो नुडागमः ॥ कीदृश । उग्रोद्गूर्णबल प्रणेतः स्तोतॄणां प्रकर्षेण धनादेर्नेतः ॥ आमंत्रित इत्युग्रेत्यस्याविद्यमानवद्भावप्रतिषेधः ॥ तथाविध वसो शत्रूणां वासयितरिंद्र नः । पूजायां बहुवचनं । विश्वमनस एतन्नाम्नो मम विश्वानि सर्वाणि स्तोत्राणि कर्माणि वा धिया मनसा सु सुष्ठ्वधिगहि । अधिगच्छ । स्तुत्यतया यष्टव्यतया वा मनोवेगेन गच्छेत्यर्थः ॥ गमेर्लोटि छांदसः शपो लुक् । हेर्ङिद्भावादनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वयं ते अस्य वृत्रहन्विद्याम शूर नव्यसः ।

वसोः स्पार्हस्य पुरुहूत राधसः ॥८॥

वयं । ते । अस्य । वृत्रऽहन् । विद्याम । शूर । नव्यसः ।

वसोः । स्पार्हस्य । पुरुऽहूत । राधसः ॥८॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्य हंतः शूर बलवन् पुरुहूत पुरुभिर्बहुभिराह्वातव्येंद्र नव्यसो नवीयसः ॥ ईयसुन ईकारलोपश्छांदसः ॥ नवतरं स्पार्हस्य स्पृहणीयं राधसः ॥ राध साध संसिद्धौ ॥ शर्मादेः संसाधकं तव त्वदीयमस्य वसोः ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति वसोः संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे बहुलं छंदसीति वसोः षष्ठी ॥ त्वदीयमिदं परिदृश्यमानं धनं वयं विद्याम । लभेमहि ॥ विदॢ लाभे । अदादिकः । छांदसो विकरणस्य लुक् ॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्र यथा ह्यस्ति तेऽपरीतं नृतो शवः ।

अमृक्ता रातिः पुरुहूत दाशुषे ॥९॥

इंद्र । यथा । हि । अस्ति । ते । अपरिऽइतं । नृतो इति । शवः ।
अमृक्ता । रातिः । पुरुऽहूत । दाशुषे ॥९॥

हे नृतो सर्वस्यांतर्यामितया नर्तयितरिंद्र ते त्वदीयं शवो बलं यथापरीतमस्ति शत्रुभिरपरिगतमव्याप्तं भवति । हि प्रसिद्धौ । तथा हे पुरुहूत पुरुभिर्बहुभिराहूतेंद्र दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय रातिर्धनादिदानममृक्ता शत्रुभिरहिंसितं भवति । त्वत्तो लब्धं यजमानस्य धनं शत्रवो न हिंसंति । यथा त्वदीयबलस्य रक्षक एवं तस्य धनस्यापि रक्षक इत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ वृषस्व महामह महे नृतम राधसे ।
दृळ्हश्चिद्दृह्य मघवन्मघत्तये ॥१०॥

आ । वृषस्व । महाऽमह । महे । नृऽतम । राधसे ।
दृळ्हः । चित् । दृह्य । मघऽवन् । मघत्तये ॥१०॥

हे महामह अतिशयेन सर्वैः पूजनीय नृतम नेतृतमेंद्र महे महते राधसे शत्रुधनानां संसाधकाय बलाय बलार्थमावृषस्व । स्वोदरमासिंच । सोमं पिबेत्यर्थः । हे मघवन् धनवन्निंद्र सोमपानेन मत्तः सन् दृळ्हश्चित् दृढानि परैरबाधितान्यपि शत्रुपुराणि मघत्तये मघानां धनानां लाभाय दृह्य । जिघांस । विदारयेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये षोडशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू अन्यत्रा चिदद्रिवस्त्वन्नो जग्मुराशसः ।
मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिः ॥११॥

नु । अन्यत्र । चित् । अद्रिऽवः । त्वत् । नः । जग्मुः । आऽशसः ।
मघऽवन् । शग्धि । तव । तत् । नः । ऊतिऽभिः ॥११॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र त्वं धनवान् दाता चेत्यपरिज्ञाय नोऽस्मदीयान्याशस आशंसनान्यभिलाषास्त्वत्त्वत्तोऽन्यत्र देवादौ नू चित् पुरा जग्मुः । अगच्छन् । तत्र

फलं नालभंत। इदानीं त्वं धनवान् दानशील इत्यस्माभिर्ज्ञातं। अत एव हे मघवन् धनवन्निंद्र तव त्वदीयं तच्छत्रुपुरविदारणलब्धं धनमूतिभिस्त्वद्रक्षणैर्नोऽस्मभ्यं शग्धि। देहि ॥ शग्धीति दानकर्मा। शक्नोतेर्लोटि छांदसो विकरणस्य लुक् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

नह्यं१ग नृतो त्वदन्यं विंदामि राधसे।
राये द्युम्नाय शवसे च गिर्वणः ॥१२॥
नहि। अंग। नृतो इति। त्वत्। अन्यं। विंदामि। राधसे।
राये। द्युम्नाय। शवसे। च। गिर्वणः ॥१२॥

हे नृतो नर्तयितर्गिर्वणो गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीय संभजनीयेंद्र राधसे बलसंसाधकायान्नाय राये धनाय द्युम्नाय द्योतमानाय यशसे शवसे वर्धकाय बलाय च त्वत्त्वत्तोऽन्यं न हि विंदामि। न लभे। अंग प्रसिद्धौ ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

एंदुमिंद्राय सिंचत पिबाति सोम्यं मधु।
प्र राधसा चोदयाते महित्वना ॥१३॥
आ। इंदुं। इंद्राय। सिंचत। पिबाति। सोम्यं। मधु।
प्र। राधसा। चोदयाते। महिऽत्वना ॥१३॥

हे ऋत्विज इंदुं स्यंदनशीलं सोममिंद्रार्थमासिंचत। आश्रयणद्रव्येण सेचनं कुरुत। अभिषुतेत्यर्थः। ततः सोम्यं सोममयं मधु मधुकरं सोमरसं पिबाति। पिबतु। पीत्वा च स इंद्रो महित्वना स्वमहत्त्वेनैव राधसान्नेन सह धनादिकं स्तोतृभ्यः प्र चोदयाते। प्रकर्षेण चोदयति। यद्वा यजमानो महित्वना। इंद्राय प्रदीयमानत्वादस्य महत्त्वं। महत्त्वयुक्तेन राधसान्नेन सह स्तोतॄन् प्रचोदयति। इंद्राय हविर्दत्तेति स्तोतॄन्प्रेरयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उपो हरीणां पतिं दक्षं पृंचंतमब्रवं।
नूनं श्रुधि स्तुवतो अश्व्यस्य ॥१४॥

उपो इति । हरीणां । पतिं । दक्षं । पृंचंतं । अब्रवं ।
नूनं । श्रुधि । स्तुवतः । अश्व्यस्य ॥१४॥

हरीणां हरितवर्णानामश्वानां पतिं पालयितारं रक्षकं वर्धकं स्वबलं पृंचंतं ॥ पृची संपर्के ॥ मरुत्सु योजयंतं । यद्वा शत्रुषु स्वबलमायुधादिभिः संपर्चयंतमेतादृशमिंद्रं त्वामुपो अब्रवं । विश्वमना अहं स्तोत्रं करवाणि । अश्व्यस्य । व्यश्वो नामर्षिरश्वशब्देनोच्यते । तस्य पुत्रस्य स्तुवतः स्तोत्रं कुर्वतो मम संबंधिनीं त्वद्विषयां स्तुतिं नूनं संप्रति श्रुधि । शृणु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नह्यं१ग पुरा चन जज्ञे वीरतरस्त्वत् ।
नकी राया नैवथा न भंदना ॥१५॥

नहि । अंग । पुरा । चन । जज्ञे । वीरऽतरः । त्वत् ।
नकिः । राया । न । एवऽथा । न । भंदना ॥१५॥

हे इंद्र त्वत्त्वत्तः पुरा पूर्वं वीरतरः सामर्थ्यवान् कश्चिन्न हि जज्ञे । जातः खलु । अंग प्रसिद्धौ । त्वमेव सामर्थ्यवान् जात इत्यर्थः । किंच त्वत्तोऽपि राया धनेन समर्थो नकिर्नकश्चिदस्ति । तथैवथा शत्रुपुराणि संग्रामं वा प्रति गमनेन त्वत्तोऽधिको न जातः । यद्वैवथा ॥ अव रक्षणादिषु । अकारस्यैकारश्छांदसः । औणादिकोऽथप्रत्ययः ॥ शरणागतानां स्तोतॄणां चावनेन त्वत्तोऽधिको नास्ति । किंच भंदना । भंदतिः स्तुतिकर्मा । स्तुत्या च त्वदधिको न जातः । धनवान्रक्षकः स्तुत्यश्च त्वत्तोऽन्यो न जज्ञ इति ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये सप्तदशो वर्गः ॥

एदु मध्व इति तृचः पूर्वोक्ते ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । एदु मध्वो मदिंतरमेतो न्विंद्रं स्तवाम सखायः । आ॰ ७. ८. । इति ॥

॥ सूक्ते षोडशी ॥

एदु मध्वो मदिंतरं सिंच वाध्वर्यो अंधसः ।
एवा हि वीरः स्तवते सदावृधः ॥१६॥

आ। इत्। ऊं इति। मध्वः। मदिन्ऽतरं। सिंच। वा। अध्वर्यो इति। अंधसः।
एव। हि। वीरः। स्तवते। सदाऽवृधः ॥१६॥

हे अध्वर्यो अध्वरस्य नेतर्ऋत्विक् मध्वो मदकरस्यांधसः सोमलक्षस्यान्नस्य मदिंतरमत्यर्थं मादयितृतमं सोमरसमेवासिंचेंद्रार्थं । अयमेवेंद्रः स्तवते हि । स्तोत्रशस्त्रादिभिः स्तूयते खलु । स्तुतायेंद्राय सोमो दातव्यः । तस्मादासिंचेति समन्वयः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इंद्रं स्थातर्हरीणां नकिष्टे पूर्व्यस्तुतिं ।
उदानंश शवसा न भंदना ॥१७॥
इंद्र। स्थातः। हरीणां। नकिः। ते। पूर्व्यऽस्तुतिं।
उत्। आनंश। शवसा। न। भंदना ॥१७॥

हे हरीणां स्थातरश्वानामधिष्ठातरिंद्र ते त्वदीयां पूर्व्यस्तुतिं पूर्वैर्ऋषिभिः कृतां स्तुतिं। उपलक्षणं। इदानींतनैः क्रियमाणामपि स्तुतिं नकिर्न कश्चित् शवसा बलेनोदानंश। व्याप्नोति॥ अशू व्याप्तौ। लिट्यश्नोतेश्चेति नुट् छांदस आगमः॥ कश्चिन्नातिक्रामतीत्यर्थः । किंच भंदना सर्वैः प्रार्थनीयत्वात् पूजनीयेन धनेन स्तुत्या वा त्वदीयां स्तुतिं न कश्चिदतिक्रामति । त्वत्तो बलवान् धनी स्तुत्यो वान्यो नास्तीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

तं वो वाजानां पतिमहूमहि श्रवस्यवः ।
अप्रायुभिर्यज्ञेभिर्वावृधेन्यं ॥१८॥
तं। वः। वाजानां। पतिं। अहूमहि। श्रवस्यवः।
अप्रायुऽभिः। यज्ञेभिः। ववृधेन्यं ॥१८॥

अप्रायुभिः कर्मस्वप्रमाद्यन्मनुष्ययुक्तैः । अथवाप्रमत्ता एकत्र स्थित्वैव कर्म कुर्वंति। कर्म प्रारभ्य नान्यं देशं गच्छंतीत्यर्थः। एवंविधमनुष्ययुक्तैर्यज्ञेभिर्यज्ञैः। एतादृशमनुष्यैर्यज्ञैर्वा वावृधेन्यं वर्धनीयं वाजानामन्नानां पतिं स्वामिनं वो यष्टृ-

यष्टव्यसंबंधेन युष्मदीयं तं तादृशमिंद्रं श्रवस्यवो वयमन्नकामाः संतोऽहूमहि। आह्वयामः ॥ ह्वयतेर्लुङि बहुलं छंदसीति संप्रसारणं ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्र एतो न्विंद्रमित्येतौ तृचौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ। सूचितं च। एतो न्विंद्रं स्तवाम सखायः स्तुहींद्रं व्यश्ववत्। आ॰ ७.८.। इति ॥

॥ तयोः प्रथमा सूक्त एकोनविंशी ॥

एतो न्विंद्रं स्तवाम सखायः स्तोम्यं नरं।
कृष्टीर्यो विश्वा अभ्यस्त्येक इत् ॥१९॥

एतो इति। नु। इंद्रं। स्तवाम। सखायः। स्तोम्यं। नरं।
कृष्टीः। यः। विश्वाः। अभि। अस्ति। एकः। इत् ॥१९॥

हे सखायः समानख्याना मित्रभूता वा हे ऋत्विजो नु क्षिप्रमेतो। आगच्छतैव। किमर्थं। तदाह। स्तोम्यं स्तोमार्हं नरं सर्वस्य नेतारं तमिंद्रं स्तवाम। स्तोत्रं करवाम। य इंद्र एक इदेकोऽसहाय एव सन् विश्वाः सर्वाः कृष्टीः शत्रुसेना अभ्यस्ति अभिभवति। तं स्तवामेति शेषः॥

॥ अथ विंशी ॥

अगोरुधाय गविषे द्युक्षाय दस्म्यं वचः।
घृतात्स्वादीयो मधुनश्च वोचत ॥२०॥

अगोऽरुधाय। गोऽइषे। द्युक्षाय। दस्म्यं। वचः।
घृतात्। स्वादीयः। मधुनः। च। वोचत ॥२०॥

हे ऋत्विजः अगोरुधाय। गाः स्तुती रुणद्धीति गोरुधः। न गोरुधोऽगोरुधः। ता न विनाशयत्यादरेण शृणोतीत्यर्थः। तादृशाय। अत एव गविषे स्तोत्राणीच्छते द्युक्षाय दीप्यमानायेंद्राय दस्म्यं दर्शनीयं घृतात्स्वादुतरादाज्यान्मधुनश्च स्वादीयोऽतिशयेन स्वादुभूतं वचः स्तोत्ररूपं वाक्यं वोचत। ब्रूत ॥ ऋत्विग्भ्यः कृतं कर्म यजमानोऽपि कृतवान्भवतीति यदिदमिंद्रविषयं वचो घृतान्मधुनश्च स्वादुतरं भवत्वित्याशास्ते। तदाह भगवानाश्वलायनः। वच एव म इदं घृतान्मधुनश्च स्वादीयोऽस्ति प्रीतिः स्वादीयोऽस्त्वित्येव तदाह। गृ॰ सू॰ १.१.। इति ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यस्यामितानि वीर्या३ न राधः पर्येतवे ।
ज्योतिर्न विश्वमभ्यस्ति दक्षिणा ॥२१॥
यस्य । अमितानि । वीर्या । न । राधः । परिऽएतवे ।
ज्योतिः । न । विश्वं । अभि । अस्ति । दक्षिणा ॥२१॥

यस्येंद्रस्य वीर्या वीर्याणि वृत्रहननादिलक्षणानि सामर्थ्यान्यमितामितानि । अस्येयंति सामार्थ्यानि नान्यानीति परिमितानि न भवंति ॥ यद्वा मीङ् हिंसायां । छांदसो ह्रस्वः ॥ शत्रुभिरहिंसितानि भवंति । तथा यस्येंद्रस्य राधो धनं पर्येतवे शत्रुभिः परिगंतुं प्राप्तुं शक्यं न भवति । अत एव यस्य दक्षिणा धनं दानं विश्वमभ्यस्ति सर्वं स्तोतृजनमभिभवति । तत्र दृष्टांतः । ज्योतिर्न । ज्योतिषामयनत्वाज्ज्योतिरंतरिक्षं । यथांतरिक्षं सर्वलोकं पिधाय तिष्ठति तद्वत्स्तोतृजनं धनदानेन पिधत्त इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

स्तुहींद्रं व्यश्ववदनूर्मिं वाजिनं यमं ।
अर्यो गयं मंहमानं वि दाशुषे ॥२२॥
स्तुहि । इंद्रं । व्यश्वऽवत् । अनूर्मिं । वाजिनं । यमं ।
अर्यः । गयं । मंहमानं । वि । दाशुषे ॥२२॥

हे विश्वमनोऽनूर्मिं ॥ ऊर्मिर्हिंसाकर्मा ॥ केश्चिदप्यहिंस्यं । अथवा शत्रुभिरगंतव्यं । अत एव वाजिनं बलवंतं यमं स्तोतृभिः सुनियतमेतादृशमिंद्रं स्तुहि । स्तोत्रे दृष्टांतः । व्यश्ववत् । यथा व्यश्वो विश्वमनसः पितेंद्रमस्तौत्तद्वत्स्तुहीत्यर्थः । स्तुतश्चेदर्यः स्वामींद्रो दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय मंहमानं पूज्यमानं गयं धनं । यद्वा देवानां पूजायै गयं गृहं । गृहमस्ति चेत् देवा हविर्भिः पूज्यंते । तादृशं गृहं वितरति । तस्मात्त्वं धनगृहलाभाय स्तुहीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

एवा नूनमुप स्तुहि वैयश्व दशमं नवं ।
सुविद्वांसं चर्कृत्यं चरणीनां ॥२३॥

एव । नूनं । उप । स्तुहि । वैय्यश्व । दशमं । नवं ।

सुऽविद्वांसं । चर्कृत्यं । चरणीनां ॥२३॥

हे वैय्यश्व व्यश्वस्य पुत्र विश्वमनश्चरणीनां मनुष्याणां देहे स्थितानां नवानां प्राणानां दशमं दशसंख्यापूरकं। तत्र मंत्रः। नव वै पुरुषे प्राणा मनुष्येषु वर्तमाना इंद्रस्तेषां दशधा भवतींद्रस्यात्मानं दशधा चरंतमिति। एतादृशं। अत एव नवं स्तुत्यं सुविद्वांसमंतर्यामित्वात् सुष्ठु सर्वं जानंतं चर्कृत्यं भूयो भूयः कार्येषु सर्वैर्नमस्कर्तव्यमेवंविधमिंद्रमेव नूनमिदानीमुप स्तुहि। समीपे स्तुहि ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

वेत्था हि निर्ऋतीनां वज्रहस्त परिवृजं ।

अहरहः शुंध्युः परिपदामिव ॥२४॥

वेत्थ । हि । निःऽऋतीनां । वज्रऽहस्त । परिऽवृजं ।

अहःऽअहः । शुंध्युः । परिपदांऽइव ॥२४॥

इदानीमृषिरिंद्रं संबोध्याह। हे वज्रहस्त वज्रयुक्तहस्तेंद्र निर्ऋतीनामुपद्रवकारिणां रक्षसां परिवृजं परिवर्जनं। हिरवधारणे। त्वमेव वेत्थ। जानीषे। तत्र दृष्टांतः। अहरहः शुंध्युः। अस्मिन्नुदिते सति ब्राह्मणा आत्मीयं कर्म कृत्वा शुद्धा भवंतीति शोभाहेतुत्वात् शुंध्युरादित्यः। परिपदामिव परितो यजमानानामिव। यद्वा परिपदां समानाधिकरणः। परितः पततां पक्षिणां वर्जनं स्वस्थानत्यागमहरहः प्रतिदिवसं यथा वेत्ति। उदिते सूर्ये पक्षिणः स्वस्थानं परित्यज्य सर्वतो गच्छंति खलु। एवं त्वयींद्रे स्वबलेन प्रकाशमाने सति शत्रवः स्वपुरादि त्यक्त्वा पलायंत इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

तदिंद्राव आ भर येना दंसिष्ठ कृत्वने ।

द्विता कुत्साय शिश्नथो नि चोदय ॥२५॥

तत् । इंद्र । अवः । आ । भर । येन । दंसिष्ठ । कृत्वने ।

द्विता । कुत्साय । शिश्नथः । नि । चोदय ॥२५॥

हे इंद्र तदवस्तद्रक्षणमस्मभ्यमाभर। हे दंसिष्ठ अत्यंतं दर्शनीय यद्वा शत्रूणा-

मुपक्षपयितरिंद्र कृत्वने कर्म कुर्वते यजमानाय तदर्थं येन पालनमकृथाः तद्रक्षणमाभरेति समन्वयः । किंच कुत्साय कुत्सनामकाय राजर्षये द्विता द्विधा द्विप्रकारेण शिश्नथः त्वं शत्रूनवधीः । तस्मै द्वैधं पालनमकार्षीरित्यर्थः । तद्रक्षणमस्मभ्यं नि चोदय । नितरामत्यर्थं प्रेरय । यद्वा कृत्वन इति सामान्येनोक्त्वा निःशेषेण तदेवाह कुत्सायेत्यादि । शेषं पूर्ववत् ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीय एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

तमु॑ त्वा नू॒नमी॑महे नव्यं॑ दंसिष्ठ॒ सन्य॑से ।

स त्वं नो॒ विश्वा॑ अ॒भिमा॑तीः स॒क्षणिः॑ ॥२६॥

तं । ऊं इति॑ । त्वा । नू॒नं । ई॒म॒हे॒ । नव्यं॑ । दं॒सि॒ष्ठ॒ । सन्य॑से ।

सः । त्वं । नः॒ । विश्वाः॑ । अ॒भिऽमा॑तीः । स॒क्षणिः॑ ॥२६॥

हे दंसिष्ठ अतिशयेन दर्शनीयेंद्र नव्यं स्तोतृभिः स्तोतव्यं तमु तादृशमेव त्वा त्वां नूनमिदानीमीमहे । वयं याचामहे । किमर्थं । सन्यसे ॥ असु क्षेपणे । भावे क्विप् ॥ संन्यासार्थं याचामह इति शेषः । स तादृशस्त्वं नोऽस्माकं विश्वाः सर्वा अभिमातीः शत्रुसेनाः सक्षणिः ॥ सहेः सनिप्रत्ययः ॥ सहनशीलोऽभिभवनशीलो भवसि ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

य ऋ॒क्षाद॑ंहसो मु॒चद्यो वार्या॑त्स॒प्त सिंधु॑षु ।

वध॑र्दा॒सस्य॑ तुविनृम्ण नीनमः ॥२७॥

यः । ऋ॒क्षात् । अंह॑सः । मु॒चत् । यः । वा॒ । आर्या॑त् । स॒प्त । सिंधु॑षु ।

वधः॑ । दा॒सस्य॑ । तु॒वि॒ऽनृ॒म्ण॒ । नी॒न॒मः॒ ॥२७॥

पूर्वोऽर्धर्चः परोक्षकृतः । य इंद्र ऋक्षात् ॥ ऋन् मनुष्यान् क्षणोति । क्षणोतेरौणादिको डप्रत्ययः ॥ तस्माद्रक्षसो जातादंहसः पापरूपादुपद्रवान्मुचत् मुंचति । राक्षस एनं न बाधते । किं पुनस्तं हंतीत्यर्थः । अपि च य इंद्रः सप्त सिंधुषु गंगाद्यासु नदीषु । यद्वा सप्त सर्पणशीलासु सिंधुषु । तत्कूलेष्वित्यर्थः । गंगायां घोष इतिवत् । पा॰ १.४.४२. । तेषु वर्तमानानां स्तोतृणामार्यात् धनादिकं प्रेरयेत् ॥ ऋ गतिप्रापणयोः । आशीर्लिङि गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः । पा॰ ७.४.२९. । इति

गुणः। बहुलं छंदसीति लिङ्यपाडागमः॥ अथ प्रत्यक्षः। हे तुविनृम्ण बहुधनेंद्र दासस्योपक्षपयितुरसुरस्य वधर्हननसाधकमायुधं नीनमः। नमय॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

यथा वरो सुषाम्णे सनिभ्य आवहो रयिं।

व्यश्वेभ्यः सुभगे वाजिनीवति ॥२८॥

यथा। वरो इति। सुऽसाम्ने। सनिऽभ्यः। आ। अवहः। रयिं।

विऽअश्वेभ्यः। सुऽभगे। वाजिनीऽवति ॥२८॥

अनेन तृचेन वरोर्दानं स्तूयते। हे वरो वरुनामक राजन् सुषाम्णे सुसाम्ने सुषामाख्यं राजानं स्वपितरमुद्दिश्य तस्योत्तमलोकप्राप्त्यर्थं सनिभ्यो भिक्षमाणेभ्य आ कोशादाहृत्य रयिं धनं यथा पुरावहः प्रापितवानसि अत एवमिदानीं व्यश्वेभ्यो व्यश्वपुत्रेभ्योऽस्मभ्यं धनमावह। वाजिनीवतीति पदलिंगादियमुषस्या। अयं तृचोऽप्युषस्य इति शौनकेनोक्तं। यथा वरो सुषाम्ण इत्युत्तमस्त्वौषसस्तृच इति। हे सुभगे शोभनधनयुक्ते वाजिनीवत्यन्नवति॥ मतुबन्तवादार्थः॥ यद्वा वाजो वाजनं गमनमस्यास्तीति वाजिन्यन्नं। तद्वति हे उषस्त्वं चास्मभ्यं धनं प्रयच्छ। वरोर्बहुधनदानात्तस्य दानस्तुतिः। यद्वा विश्वमना ऋषिर्वरुं संबोध्याह। हे सुभगे शोभनधने वाजिनीवत्यन्नवति हे उषो यथा त्वं सुषाम्णे सुषामनाम्ने मम पित्रे धनं दत्वा तेनैव सुषाम्णा सनिभ्यो याचमानेभ्यो धनं यथा प्रापितवत्यसि तेन यथा दानमकारयः एवं मह्यमपि धनं दत्वा व्यश्वेभ्यः। पूजायां बहुवचनं। व्यश्वपुत्राय विश्वमनसे धनं प्रापयेति मयापि दानं करोषि। हे वरो उषसमेवं वदेत्यृषिराह॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

आ नार्यस्य दक्षिणा व्यश्वाँ एतु सोमिनः।

स्थूरं च राधः शतवत्सहस्रवत् ॥२९॥

आ। नार्यस्य। दक्षिणा। विऽअश्वान्। एतु। सोमिनः।

स्थूरं। च। राधः। शतऽवत्। सहस्रऽवत् ॥२९॥

अनया धनमृषिरादत्तवानित्याह। नार्यस्य। नरहितो नर्यः। तस्यापत्यं नार्यः॥ तस्मात्संबंधमात्रे तस्येदमित्यण्॥ तस्य सोमिनः सोमवतो यजमानस्य। यद्वा

व्यश्वानां विशेषणं। तादृशस्य वरोर्दक्षिणा दानं सोमवतो व्यश्वान् व्यश्वपुत्रानस्मानैतु। आगच्छतु। किंच स्थूरं स्थूलं शतवत्सहस्रवत् शतसहस्रधनयुक्तं राधोऽन्नं चास्मानागच्छतु ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

यत्त्वा॑ पृ॒च्छादी॑जा॒नः कु॑ह॒या कु॑हयाकृते ।
ए॒षो अप॑श्रितो व॒लो गो॑म॒तीमव॑ तिष्ठति ॥३०॥

यत् । त्वा॒ । पृ॒च्छात् । ई॒जा॒नः । कु॒ह॒या । कु॒ह॒या॒ऽकृ॒ते॒ ।
ए॒षः । अप॑ऽश्रितः । व॒लः । गो॒ऽम॒ती । अव॑ । ति॒ष्ठ॒ति॒ ॥३०॥

इदानीमुषसं संबोध्याभिधीयते। हे कुहयाकृते स वरुः कुह कुत्र तिष्ठतीत्येतदिच्छयाभिलक्षणप्रवृत्तैर्जिज्ञासुभिः पुरस्कृते॥ कुहशब्दात्क्यच्॥ एतादृशे हे उषस्त्वा त्वां यद्यदा कश्चित्पृच्छात् पृच्छति। ईजान इष्टवान् वरुः कुहया क्व तिष्ठतीति यदा पृच्छति तदानीमपश्रितः सर्वैराश्रितः। यद्वा विवृतद्वारः। यदा याचमाना आगच्छंति तदा दौवारिका न प्रतिबध्नंतीत्यर्थः। तादृशो वलो वरः स्वबलेनावारकः शत्रूणां। यद्वा भिक्षूणां धनादिप्रदानेनावरितैषो एष वरुर्गोमतीमेतन्नामिकां नदीं॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया॥ तस्यास्तीरेऽवतिष्ठतीति तदानीं त्वं कथयसि॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये विंशो वर्गः ॥

ता वामिति चतुर्विंशत्यृचं पंचमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। ता वां चतुर्विंशतिर्मैत्रावरुणं दशम्याद्यस्तिस्रो वैश्वदेव्या उपांत्योष्णिग्गर्भेति। व्यश्वपुत्रो वैयश्वनामा ऋषिः। उष्णिक् छंदः। उपांत्योष्णिग्गर्भा। षट् सप्तैकादशा उष्णिग्गर्भा इति तल्लक्षणोपेतत्वात्। दशम्येकादशीद्वादश्यो वैश्वदेव्योऽवशिष्टानां मित्रावरुणौ देवता॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः॥

॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥

ता वां॒ विश्व॑स्य गो॒पा दे॒वा दे॒वेषु॑ य॒ज्ञिया॑ ।
ऋ॒तावा॑ना यजसे पू॒तद॑क्षसा ॥१॥

ता । वां॒ । विश्व॑स्य । गो॒पा । दे॒वा । दे॒वेषु॑ । य॒ज्ञिया॑ ।
ऋ॒त॒ऽवा॑ना । य॒ज॒से॒ । पू॒त॒ऽद॑क्षसा ॥१॥

हे मित्रावरुणौ विश्वस्य सर्वस्य लोकस्य गोपा गोपायितारौ देवा देवौ द्योतनशीलौ देवेषु मध्ये यज्ञिया यजार्हौ ता तौ तादृशौ वां युवां हविःप्रदानार्थं यजमानं भजथः। अत एव हे विश्वमन ऋतावाना ऋतावानौ सत्यवंतौ यज्ञवंतौ वा पूतदक्षसौ शुद्धबलौ। आवां बलवंताविति वचनमात्रेण बलवंतौ न भवतः किंतु यथार्थत्वेन सामर्थ्यवंतौ। मित्रावरुणौ यजसे। हविर्भिः पूजयसि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मित्रा तना न रथ्या३ वरुणो यश्च सुक्रतुः।
सनात्सुजाता तनया धृतव्रता ॥२॥
मित्रा। तना। न। रथ्या। वरुणः। यः। च। सुऽक्रतुः।
सनात्। सुऽजाता। तनया। धृतऽव्रता ॥२॥

सुक्रतुः शोभनकर्मा यो वरुणः सुकर्मा मित्रा च मित्रावरुणौ। कीदृशौ। तना। तन्वंति मुकुटकटकादिनेति तनानि धनानि। नश्चार्थे। धनानि च रथ्या रथ्यौ नेतारौ। यद्वा धनानि कर्मणः कर्तृपक्षत्वात् प्रयच्छंताविति संबध्यते। तादृशौ रथ्यौ रथवंतौ सनाच्चिरादेव सुजाता सुजातौ शोभनजन्मानौ। तदेवाह। तनया तनयावदितेः पुत्रौ धृतव्रता धृतव्रतौ धृतकर्माणौ ता यजस इति पूर्वेण समन्वयः॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता माता विश्ववेदसासुर्याय प्रमहसा।
मही जजानादितिर्ऋतावरी ॥३॥
ता। माता। विश्वऽवेदसा। असुर्याय। प्रऽमहसा।
मही। जजान। अदितिः। ऋतऽवरी ॥३॥

अदितेस्तनयत्वमेव स्फुटयति। विश्ववेदसा विश्ववेदसौ सर्वधनौ। यद्वा विश्वानि स्थावरजंगमात्मकानि सर्वाणि विदतुर्जानीत इति विश्ववेदसौ। प्रमहसा प्रमहसौ प्रकृष्टतेजस्कौ ता तौ तादृशौ मित्रावरुणौ मही महत्यृतावरी सत्यवती माता देवमातादितिर्जजान। जनयामास। किमर्थं। असुर्यायासुराणां हंत्रे बलाय। असुरान् हंतुमुत्पादितवतीत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

महांता मित्रावरुणा सम्राजा देवावसुरा ।

ऋतावानावृतमा घोषतो बृहत् ॥४॥

महांता । मित्रावरुणा । संऽराजा । देवौ । असुरा ।

ऋतऽवानौ । ऋतं । आ । घोषतः । बृहत् ॥४॥

महांता गुणाधिक्येन महांतौ सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानावसुरासुरौ बलवंतौ । यद्वा सर्वांतर्यामितया प्रेरकौ । ऋतावाना सत्यवंतौ मित्रावरुणौ देवौ बृहत् स्तोत्रशस्त्रादिना महांतमृतं यज्ञमा घोषतः । स्वदीप्त्या प्रकाशयतः ॥ घुषेर्लेटि रूपं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नपाता शवसो महः सूनू दक्षस्य सुक्रतू ।

सृप्रदानू इषो वास्त्वधि क्षितः ॥५॥

नपाता । शवसः । महः । सूनू इति । दक्षस्य । सुक्रतू इति सुऽक्रतू ।

सृप्रदानू इति सृप्रऽदानू । इषः । वास्तु । अधि । क्षितः ॥५॥

महो महतः शवसो बलस्य नपाता नपातौ पौत्रौ । बलत उत्पादिताविति बलस्य पौत्रौ । तादृशौ दक्षस्य । दक्ष वृद्धौ शीघ्रार्थे चेति दक्षो वेगः । तस्य सूनू पुत्रौ । बलाद्वेग इति तयोः पुत्रत्वं । तौ सुक्रतू शोभनकर्माणौ सृप्रदानू प्रसृतधनादिदानौ मित्रावरुणाविषोऽन्नस्य वास्तु निवासस्थानेऽधिक्षितः । अधिवसतः ॥ अधिशीङिति वास्तुनः कर्मसंज्ञा । क्षयतेर्लेटि छांदसो विकरणस्य लुक् ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीय एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सं या दानूनि येमथुर्दिव्याः पार्थिवीरिषः ।

नभस्वतीरा वां चरंतु वृष्टयः ॥६॥

सं । या । दानूनि । येमथुः । दिव्याः । पार्थिवीः । इषः ।

नभस्वतीः । आ । वां । चरंतु । वृष्टयः ॥६॥

हे मित्रावरुणौ यौ युवां दानूनि देयानि धनानि संयेमथुः। अस्मासु संयच्छतं। तथा दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवीः पृथिव्यामुत्पन्नानीषोऽन्नानि संयच्छतं। वृष्ट्यभावे कथमन्नं लभ्यत इति चेत् तदुच्यते। नभस्वतीरुदकवत्यो वृष्टयस्तादृशौ वां युवामाचरंतु। उपतिष्ठंतु। यदा वृष्ट्यवेला तदा वर्षतमित्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अधि या बृहतो दिवो३ऽभि यूथेव पश्यंतः।
ऋतावाना सम्राजा नमसे हिता ॥७॥
अधि। या। बृहतः। दिवः। अभि। यूथाऽइव। पश्यंतः।
ऋतऽवाना। संऽराजा। नमसे। हिता ॥७॥

या यौ मित्रावरुणौ बृहतो दिवो द्योतमानान्देवानधि पश्यतः। तत्र दृष्टांतः। यूथेव। यथा वृषभो गोयूथानि रंतुमभि अभिमुखं पश्यति तद्वदेतौ स्ववीर्येणासुरान् हत्वा देवान् मोदयितुं पश्यत इत्यर्थः। कीदृशौ। ऋतावाना सत्यवंतौ सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ नमसे हविषे हिता हितौ प्रियौ पश्यत इति॥

॥ अथाष्टमी ॥

ऋतावाना नि षेदतुः साम्राज्याय सुक्रतू।
धृतव्रता क्षत्रिया क्षत्रमाशतुः ॥८॥
ऋतऽवाना। नि। सेदतुः। सांऽराज्याय। सुक्रतू इति सुऽक्रतू।
धृतऽव्रता। क्षत्रिया। क्षत्रं। आशतुः ॥८॥

ऋतावाना ऋतावानौ सत्यवंतौ सुक्रतू शोभनकर्माणौ सुप्रज्ञौ वा मित्रावरुणौ साम्राज्याय साम्राज्यार्थं निषेदतुः। न्यसीदतां। तथा मंत्रः। नि षसाद धृतव्रतो वरुणः पस्त्यास्वा साम्राज्याय सुक्रतुः। ऋग्वे॰ १. २५. १०.। इति। धृतव्रता धृतव्रतौ धृतकर्माणौ क्षत्रिया क्षत्रियौ बलवंतौ क्षत्रं बलमाशतुः। आनशाते। व्याप्नुत इत्यर्थः॥

॥ अथ नवमी ॥

अक्ष्णश्चिद्गातुवित्तरानुल्बणेन चक्षसा।
नि चिन्मिषंता निचिरा नि चिक्यतुः ॥९॥

अक्ष्णः । चित् । गातुवित्ऽतरा । अनुल्बणेन । चक्षसा ।
नि । चित् । मिषंता । निऽचिरा । नि । चिक्यतुः ॥९॥

अक्ष्णश्चित् चक्षुषोऽपि पूर्वं गातुवित्तरा गातुवित्तरावतिशयेन मार्गवेत्तारौ । यद्वा गातुवित्तरौ गातु गमनशीलं प्राणिजातं चक्षुषोऽपि पूर्वं वेत्तारौ मित्रावरुणौ । कीदृशौ । निमिषंता निमिषंतौ सर्वमुन्मेषयंतौ स्वस्वकर्मणि निचिरा नितरां चिरंतनौ तावनुल्बणेन । उल्बणमिति दुःसहमग्नेस्तेजः । तद्वदुःसहेन चक्षसाहोरात्रयोर्व्याप्तेन तेजसैव निचिक्यतुः । पूजितौ बभूवतुः । चिदवधारणे ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत नो देव्यदितिरुरुष्यतां नासत्या ।
उरुष्यंतु मरुतो वृद्धशवसः ॥१०॥
उत । नः । देवी । अदितिः । उरुष्यतां । नासत्या ।
उरुष्यंतु । मरुतः । वृद्धऽशवसः ॥१०॥

उतापि च देवी द्योतनशीलादितिर्मित्रावरुणयोर्माता नोऽस्मान्रक्षतु । नासत्या नासत्यौ । असत्यमनयोर्नास्तीति नासत्यौ । अश्विनौ चोरुष्यतां । रक्षतां ॥ उरुष्यतिः कण्ड्वादिः । वृद्धश्रवसो वृद्धवेगाः । अतिशयेन वेगवंत इत्यर्थः । यद्वा वर्धनशीलहविर्लक्षणान्नोपेता मरुत उरुष्यंतु । अस्मान्पालयंतु ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ते नो नावमुरुष्यत दिवा नक्तं सुदानवः ।
अरिष्यंतो नि पायुभिः सचेमहि ॥११॥
ते । नः । नावं । उरुष्यत । दिवा । नक्तं । सुऽदानवः ।
अरिष्यंतः । नि । पायुऽभिः । सचेमहि ॥११॥

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतोऽरिष्यंतः केनाप्यहिंसितास्ते तादृशा यूयं नोऽस्मदीयां नावं यज्ञियां नावं दिवा नक्तं चोरुष्यत । पालयत । ततो वयं पायुभिर्युष्मदीयैः पालनैर्नि सचेमहि । नितरां समवेता भवेम ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अग्नंते विष्णंवे वयमरिंष्यंतः सुदानंवे ।
श्रुधि स्वंयावन्सिंधो पूर्वचिंत्तये ॥१२॥

अग्नंते । विष्णंवे । वयं । अरिंष्यंतः । सुऽदानंवे ।
श्रुधि । स्वऽयावन् । सिंधो इतिं । पूर्वऽचिंत्तये ॥१२॥

पूर्वोऽर्द्धर्चः परोक्षकृतः । अरिष्यंतः पालनवत्त्वात् केनाप्यबाधिता वयमग्नते स्तोतॄणां यष्टॄणां चाहिंसकाय सुदानवे शोभनदानाय विष्णवे स्वमहत्त्वेन सर्वव्यापकायैतन्नामकाय देवाय स्तुतिं कुर्मः । अथ प्रत्यक्षः । हे स्वयावन् । स्वयमेवासहायः सन् दिवि संग्रामे वा यातीति स्वयावान् । सिंधो स्तोतॄन् प्रति धनानां स्यंदनशील विष्णो पूर्वचित्तये । चित्तिः कर्म । मंत्रांतरेऽपि तथा श्रवणात् । सा चित्तिभिर्नि ही चकार मर्त्यं । ऋग्वे० १. १६४. २९. । इति ॥ पूर्वं प्रारब्धकर्मणे यजमानाय तदर्थं श्रुधि । अस्माभिः क्रियमाणां स्तुतिं त्वं शृणु ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

तद्वार्यं वृणीमहे वरिंष्ठं गोपयत्यं ।
मित्रो यत्पांति वरुंणो यदर्यमा ॥१३॥

तत् । वार्यं । वृणीमहे । वरिंष्ठं । गोपयत्यं ।
मित्रः । यत् । पांतिं । वरुंणः । यत् । अर्यमा ॥१३॥

वरिष्ठमुरुतरं गोपयत्यं सर्वेषां रक्षकं यतः पालनीयं वा वार्यं सर्वैर्वननीयं तद्धनं वृणीमहे । वयं संभजामहे । यद्धनं मित्रः सर्वेषां मित्रभूतो वरुणः शत्रूणां वारयितार्यमा सर्वदा गच्छन् एतन्नामकास्त्रयो देवाः पांति पालयंति । तद्धनं वृणीमहे । अस्मदीयस्य धनस्य रक्षका भवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उत नः सिंधुरपां तन्मरुतस्तदश्विना ।
इंद्रो विष्णुर्मीढ्वांसः सजोषसः ॥१४॥

उत । नः । सिंधुः । अपां । तत् । मरुतः । तत् । अश्विना ।
इंद्रः । विष्णुः । मीढ्वांसः । सऽजोषसः ॥१४॥

पुनरपि धनरक्षणमेवाशास्ते। उतापि चापामुदकानां सिंधुः स्यंदनशीलः पर्जन्यो नोऽस्मदीयं तद्धनं रक्षतु। तदेव मरुतश्च पालयंतु। अश्विनाश्विनौ देवौ तद्धनं पालयंतां। तथेंद्रो विष्णुश्च मीढ्वांसः कामानां सेक्तार एते सर्वे देवाः सजोषसः संगताः संतोऽस्मदीयं धनं रक्षंतु। एते देवा अस्मभ्यं धनं दत्वा पालयंत्वित्यर्थः॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ते हि ष्मा वनुषो नरोऽभिमातिं कयस्य चित्।
तिग्मं न क्षोदः प्रतिघ्नंति भूर्णयः ॥१५॥

ते। हि। स्म। वनुषः। नरः। अभिऽमातिं। कयस्य। चित्।
तिग्मं। न। क्षोदः। प्रतिऽघ्नंति। भूर्णयः ॥१५॥

वनुषो वननीयाः संभजनीया नरो नेतारस्ते हि ष्मा ते खलु देवा भूर्णयः क्षिप्रगमनाः संतः कयस्य चित्कस्यचिच्छत्रोरभिमातिमभिमानं प्रतिघ्नंति। प्रतिकूलं यथा भवति तथा हिंसंति। तत्र दृष्टांतः। तिग्मं न यथा तिग्मं तीक्ष्णं जवेन गच्छत्क्षोद उदकमग्रतः स्थितं वृक्षमुन्मूलयति तद्वत्तस्याभिमानं घ्नंतीत्यर्थः॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अयमेक इत्था पुरूरु चष्टे वि विश्पतिः।
तस्य व्रतान्यनु वश्चरामसि ॥१६॥

अयं। एकः। इत्था। पुरु। उरु। चष्टे। वि। विश्पतिः।
तस्य। व्रतानि। अनु। वः। चरामसि ॥१६॥

मित्रस्य कर्माण्याह। विश्पतिर्विशां पालयितानयोर्मित्रावरुणयोरेकोऽयं मित्रः पुरु पुरूणि बहूनि चोरूरूणि च द्रव्याणीत्येत्थं विचष्टे। स्वतेजसा पश्यति। तस्य मित्रस्य व्रतानि कर्माणि वो युष्मदर्थमनुचरामसि। अनुचरामः। कुर्म इत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

अनु पूर्वाण्योक्या साम्राज्यस्य सश्चिम।
मित्रस्य व्रता वरुणस्य दीर्घश्रुत् ॥१७॥

अनु । पूर्वाणि । ओक्या । सांऽराज्यस्य । सश्चिम ।
मित्रस्य । व्रता । वरुणस्य । दीर्घऽश्रुत् ॥१७॥

साम्राज्यस्य । सम्राजो भावः साम्राज्यं । साम्राज्यमस्यास्तीति साम्राज्यः ॥ अर्शआदिभ्य इत्यच्प्रत्ययः ॥ साम्राज्यवतो वरुणस्य पूर्व्याणि पुरातनान्योक्या । ओको गृहं । तस्मै हितानि कर्माणि वयं सश्चिम ॥ सश्चतिर्गतिकर्मा । लिटि रूपं । द्विर्वचनस्य छंदसि विकल्पितत्वाद्च द्विर्वचनाभावः ॥ तदेवाह । मित्रस्य व्रता व्रतानि कर्माणि च दीर्घश्रुत् ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् ॥ दीर्घश्रुतोऽतिशयेन प्रसिद्धस्य वर्षणस्य व्रतानि वा सश्चिमेति ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

परि यो रश्मिना दिवोऽतान्ममे पृथिव्याः ।
उभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ॥१८॥
परि । यः । रश्मिना । दिवः । अंतान् । ममे । पृथिव्याः ।
उभे इति । आ । पप्रौ । रोदसी इति । महिऽत्वा ॥१८॥

यो मित्रो दिवः पृथिव्या द्यावापृथिव्योरंतान् रश्मिना स्वतेजसा परिममे परिमिनोति । तयोः पर्यंतान् स्वरश्मिना भासयतीत्यर्थः । स एवोभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ महित्वा स्वमहिम्ना पप्रौ । आ समंतात्पूरयति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

उदु ष्य शरणे दिवो ज्योतिरयंस्त सूर्यः ।
अग्निर्न शुक्रः समिधान आहुतः ॥१९॥
उत् । ऊं इति । स्यः । शरणे । दिवः । ज्योतिः । अयंस्त । सूर्यः ।
अग्निः । न । शुक्रः । संऽइधानः । आऽहुतः ॥१९॥

सूर्यः सुवीर्यः सुष्ठु सर्वस्य प्रेरकः स्य स मित्रो वरुणश्च दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य शरणे स्थाने नभसि ज्योतिरात्मीयं तेज उदयंस्त । उद्यच्छति । ऊर्ध्वं गमयति । सर्वत्र विस्तारयतीत्यर्थः ॥ यमेर्लुङि रूपं ॥ ततः सोऽग्निर्न शुक्रोऽग्निरिव दीप्यमानः समिधानो हविर्भिः समिध्यमान आहुतः सर्वैराहूतस्तिष्ठति ॥

॥ अथ विंशी ॥

वचो दीर्घप्रसद्मनीशे वाजस्य गोमतः ।
ईशे हि पित्वोऽविषस्य दावने ॥२०॥

वचः । दीर्घऽप्रसद्मनि । ईशे । वाजस्य । गोऽमतः ।
ईशे । हि । पित्वः । अविषस्य । दावने ॥२०॥

हे स्तोतर्दीर्घप्रसद्मनि । दीर्घे प्रततं विस्तृतं सद्म सदनं यस्मिन्यज्ञे वचः । मित्रं वरुणं च स्तुहि ॥ वक्तेर्लेट्यडागमः ॥ स वरुणो गोमतः पशुमतो वाजस्यान्नस्येशे । ईष्टे । स्वामी भवति । केवलं स्वामी न भवति किंत्वविषस्य महतः प्रीतिकारिणः पित्वोऽन्नस्य दावने दानाय चेशे । समर्थो भवति । ये स्तोत्रं कुर्वंति तेभ्योऽन्नं ददातीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

तत्सूर्यं रोदसी उभे दोषा वस्तोरुप ब्रुवे ।
भोजेष्वस्माँ अभ्युच्चरा सदा ॥२१॥

तत् । सूर्यं । रोदसी इति । उभे इति । दोषा । वस्तोः । उप । ब्रुवे ।
भोजेषु । अस्मान् । अभि । उत् । चर । सदा ॥२१॥

सूर्यं सुवीर्यं तत् वारुणं मैत्रं च तेज उभे रोदसी उभे द्यावापृथिव्यौ च दोषा ॥ सुपां सुलुगिति द्वितीयाया लुक् । कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ रात्रौ वस्तोरहनि चाहमुपब्रुवे । उपस्तौमि । त्वं स्तूयमानो वरुणो भोजेषु दातृष्वस्मान् सदाभ्युच्चर । सर्वदाभिमुखं प्रेरय । दातृष्वेतेषां दानेष्वस्मान् पुरो भाविनः कुर्वित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

ऋज्रमुक्षण्यायने रजतं हरयाणे ।
रथं युक्तमसनाम सुषामणि ॥२२॥

ऋज्रं । उक्षण्यायने । रजतं । हरयाणे ।
रथं । युक्तं । असनाम । सुऽसामनि ॥२२॥

सुषाम्णः पुत्रो वरुर्नाम राजा। स यद्दानं प्रादाद्विश्वमनसे तदसौ विश्वमना ऋषिरनयाचष्टे। उक्षण्यायने। उक्षनामा कश्चिद्वरोः पूर्वजः॥ तस्य गोत्रापत्य उक्षण्शब्दात् ण्यः। तदंतात्फक्प्रत्ययः। एतौ छांदसौ। वृद्धिभावोऽपि संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति न भवति॥ तस्य गोत्रापत्ये हरयाणे शत्रुजीवितैश्वर्यादिहरणशीलयान एतादृशे सुषामणि। बहुवत्पितृशब्देन पुत्रोऽभिधीयते। सुषाम्णः पुत्रे वरौ राजनि ददति सति किमभूत्। ऋज्रमृजुगामिनं रजतं रजतमयं रजतसदृशं वा युक्तमश्वाभ्यां युक्तं रथमसनाम। एतेषां मित्रादीनां प्रसादाद्वयं संभक्तवंतो लब्धवंतोऽभूम॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

ता मे अश्व्यानां हरीणां नितोशना।
उतो नु कृत्व्यानां नृवाहसा॥२३॥
ता। मे। अश्व्यानां। हरीणां। निऽतोशना।
उतो इति। नु। कृत्व्यानां। नृऽवाहसा॥२३॥

ऋषिः प्रतिगृहीतावश्वावाह। हरीणां हरितवर्णानामश्व्यानामश्वसंघानां मध्ये नितोशना नितोशनौ। तोशतिर्हिंसाकर्मा। शत्रूणामत्यंतं बाधकृतावुतो अपि च कृत्व्यानां युद्धकर्मणि कुशलानां च नु कुशलमिति बाधकौ नृवाहसा नृवाहसावायुधनेतृणां मनुष्याणां वोढारौ ता तावश्वौ मे मह्यं नु क्षिप्रं सौषाम्णेन वरुणा दत्तौ भवेतां॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

स्मदभीशू कशावंता विप्रा नविष्ठया मती।
महो वाजिनावर्वंता सचासनं॥२४॥
स्मदभीशू इति स्मत्ऽअभीशू। कशाऽवंता। विप्रा। नविष्ठया। मती।
महः। वाजिनौ। अर्वंता। सचा। असनं॥२४॥

ऋषिरिदानीं तावश्वावग्रहीषमित्याह। स्मदभीशू। स्मत्सुमत्। उकारलोपश्छांदसः। शोभनरज्जुयुक्तौ। यद्वा शोभनशरीरकांती कशावंता कशावंतौ कशायुक्तौ विप्रा विप्रौ मेधाविनामुचितौ। मेधावी स्तोता यथा स्तुत्यं देवं स्तुतिभिः प्रीणयति तद्वत् संतोषकौ। महो महतः सौषाम्णस्य वरोः संबंधिनौ वाजिनौ

शीघ्रगमनवंतावश्वैर्वंतौ द्वावश्वौ सचा सह युगपदेव नविष्ठया नवतरया मती मत्या स्तुत्या मित्रादीन् स्तुवन् असनं। विश्वमना अहं समभजं। प्रत्यग्रहीषमित्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये पंचविंशो वर्गः ॥

युवोरु ष्विति पंचविंशत्यृचं षष्ठं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। युवोः पंचाधिका व्यश्वो वांगिरस आश्विनं विंश्याद्यो वायव्यास्तत्पूर्व्यश्चतस्रो गायत्र्योऽंत्यैकविंश्यौ च विंश्यनुष्टुबिति। आंगिरसो व्यश्वो वैयश्वो विश्वमना वा ऋषिः। षोडश्याद्याश्चतस्रो गायत्र्यो विंश्यनुष्टुबेकविंशी पंचविंशी च गायत्र्यौ शिष्टाः पूर्ववदुष्णिहः। अश्विनौ देवता। विंश्याद्याः पंचर्चो वायुदेवताकाः ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावौष्णिहे छंदस्याश्विनशस्त्रे चादितः पंचर्चः। सूचितं च। युवोरु षू रथं हुव इति पंचदशेत्यौष्णिहं। आ॰ ४. १५.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युवोरु षू रथं हुवे सधस्तुत्याय सूरिषु।
अतूर्तदक्षा वृषणा वृषण्वसू ॥१॥

युवोः। ऊं इति। सु। रथं। हुवे। सधऽस्तुत्याय। सूरिषु।
अतूर्तऽदक्षा। वृषणा। वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ॥१॥

हे अतूर्तदक्षा ॥ तृ प्लवनतरणयोरित्यस्य निष्ठायां नसत्तेति सूत्रेण निपातितः ॥ परैरहिंसितबलौ वृषणा वृषणौ कामानां सेक्तारौ। अत एव वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनौ युवोर्युवयोरथं सु हुवे। सुष्ठु स्तोत्रादिभिराह्वयामि। किमर्थं। सूरिषु प्राज्ञेषु स्तोतृषु मध्ये सधस्तुत्याय॥ स्तौतेर्भावे क्यप् ॥ सह भवंतौ स्तोतुं। तस्माद्युवयोः शीघ्रगत्यै युष्मद्गमनसाधनरथमेवाह्वयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

युवं वरो सुषाम्णे महे तने नासत्या।
अवोभिर्याथो वृषणा वृषण्वसू ॥२॥

युवं। वरो इति। सुऽसाम्ने। महे। तने। नासत्या।
अवःऽभिः। याथः। वृषणा। वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ॥२॥

ऋषिर्वरुं राजानं संबोध्याह। हे नासत्या नासत्यौ। न विद्यतेऽसत्यमनयोरिति नासत्यौ। वृषणा कामानां वर्षितारौ वृषण्वसू वर्षणशीलवसुमंतावश्विनौ युवं युवां सुषाम्णे सुषामाख्यराज्ञे मम पित्रेऽस्मै महे महते तने। तनोतीति तनं धनं। धनाय॥ क्रियार्थोपपदस्येति चतुर्थी॥ तस्मै धनं दातुं पुरा यथागच्छतं तद्वन्मह्यमपि धनं दातुमवोभिः पालनैः सह याथः युवामायातमिति हे वरो वरुनामक राजन्नेवं ब्रूहीत्यृषिर्वदति॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता वा॑म॒द्य ह॑वामहे ह॒व्येभि॑र्वाजिनीवसू।
पू॒र्वीरि॒ष इ॒षय॑न्ता॒वति॑ क्ष॒पः॥३॥
ता। वा॒म्। अ॒द्य। ह॒वा॒म॒हे॒। ह॒व्येभिः॑। वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू।
पू॒र्वीः। इ॒षः। इ॒षय॑न्तौ। अति॑। क्ष॒पः॥३॥

हे वाजिनीवसू अन्नयुक्तधनवंतावश्विनौ पूर्वीर्बह्वीरिषोऽन्नानीषयंतौ॥ इषु इच्छायां॥ इच्छंतौ ता तौ प्रसिद्धौ वां युवामद्यास्मिन्यागदिनेऽति क्षपः क्षपाया अतिक्रमे। उषःकाल इत्यर्थः। तस्मिन्नुषःकाले हव्येभिर्हविर्लक्षणैरन्नैः सह वयं हवामहे। आह्वयामः। आश्विनशस्त्रस्य तत्र शस्यमानत्वादुषःकाल एवाह। याग इत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वा॒ं वाहि॑ष्ठो अश्विना॒ रथो॑ यातु श्रु॒तो न॑रा।
उप॒ स्तोमा॑न्तु॒रस्य॑ दर्श॑थः श्रि॒ये॥४॥
आ। वा॒म्। वाहि॑ष्ठः। अ॒श्वि॒ना॒। रथः॑। या॒तु॒। श्रु॒तः। न॒रा॒।
उप॑। स्तोमा॑न्। तु॒रस्य॑। द॒र्श॒थः॒। श्रि॒ये॥४॥

हे नरा सर्वस्य नेतारावश्विनाश्विनौ वां युवयोर्वाहिष्ठो वोढृतमः श्रुतो विश्रुतः सर्वत्र प्रसिद्धो रथ आयातु। अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतु। तेन रथेन युवामागत्य तुरस्य क्षिप्रं स्तोत्रं कुर्वतस्तस्य स्तोमान् त्रिवृत्पंचदशादिस्तोमान् श्रिये तस्यैश्वर्यप्रदानायोपदर्शथः। पश्यतिर्ज्ञानकर्मा। जानीतं॥ दृशेर्लेटि व्यत्ययेनानादेशः॥

॥ अथ पंचमी ॥

जुहुराणा चिदश्विना मन्येथां वृषण्वसू ।
युवं हि रुद्रा पर्षथो अति द्विषः ॥५॥

जुहुराणा । चित् । अश्विना । आ । मन्येथां । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।
युवं । हि । रुद्रा । पर्षथः । अति । द्विषः ॥५॥

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनाश्विनौ जुहुराणा चित् ॥ हुर्छा कौटिल्ये । हुर्छेः सनो लुक् छलोपश्च । उ० २. ८८. । इत्यानच्प्रत्ययः ॥ कुटिलान्कर्मविघ्नकारिणो मायाविनोऽपि शत्रूना आभिमुख्येन मन्येथां । जानीतं । ततो हे रुद्रा संग्रामे रोदनशीलौ रुदंतौ वाश्विनौ युवं । हिरवधारणे । युवामेव द्विषो द्वेषकारिणस्ताञ्छत्रूनति पर्षथः । अतीत्य संक्लेशयतं । हतमित्यर्थः ॥ पृषु हिंसासंक्लेशनयोरिति भौवादिकः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये षड्विंशो वर्गः

॥ अथ षष्ठी ॥

दस्रा हि विश्वमानुषङ्मक्षूभिः परिदीयथः ।
धियंजिन्वा मधुवर्णा शुभस्पती ॥६॥

दस्रा । हि । विश्वं । आनुषक् । मक्षुऽभिः । परिऽदीयथः ।
धियंऽजिन्वा । मधुऽवर्णा । शुभः । पती इति ॥६॥

दस्रा दस्रौ सर्वैर्दर्शनीयौ ॥ यद्वा दसु उपक्षये ॥ शत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ । कीदृशौ । धियंजिन्वा धियंजिन्वौ ॥ जिविः प्रीणनार्थः ॥ कर्माणि प्रीणयंतौ मधुवर्णा मधुवर्णौ सर्वेषां मादनशीलशरीरकांती । ये युवयो रूपं पश्यंति ते तत्रैव हृष्टा भवंतीत्यर्थः । तादृशौ शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ तादृशौ युवां मक्षुभिः शीघ्रगमनैरश्वैरानुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथा विश्वमृत्विग्भिर्हविर्भिश्च व्याप्तं । हिरवधारणे । अस्मदीयं यज्ञमेव प्रति परिदीयथः ॥ दीयतिर्गतिकर्मा ॥ परित आगच्छतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उप नो यातमश्विना राया विश्वपुषा सह ।
मघवाना सुवीरावनपच्युता ॥७॥

उप॑ । नः॒ । या॒तं॒ । अ॒श्वि॒ना॒ । रा॒या । वि॒श्व॒ऽपुषा॑ । स॒ह ।
म॒घ॒ऽवा॑ना । सु॒ऽवीरौ॑ । अन॑पऽच्युता ॥ ७ ॥

हे अश्विनाश्विनौ विश्वपुषा विश्वस्य सर्वस्य पोषकेण राया धनेन सह नोऽस्मदीयं यज्ञमुपयातं । उपागच्छतं । यज्ञमागत्य धनमस्मभ्यं प्रयच्छतमिति भावः । किमनयोर्धनमस्तीत्यत आह । मघवाना मघवानौ मंहनीयधनवंतौ सुवीरौ शोभनसामर्थ्योपेतौ । यद्वा वीराः समर्थाः शत्रवः । तद्वंतौ । तथाप्यनपच्युता तैरपच्यावनीयौ न भवतः । तौ यज्ञं प्रत्यागच्छतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ मे॑ अ॒स्य प्र॑ती॒व्य१॒॑मिंद्र॑नासत्या गतं ।
दे॒वा दे॒वेभि॑र॒द्य स॒चन॑स्तमा ॥ ८ ॥
आ । मे॒ । अ॒स्य । प्र॒ती॒व्यं॑ । इंद्र॑नासत्या । ग॒तं॒ ।
दे॒वा । दे॒वेभिः॑ । अ॒द्य । स॒चनः॑ऽतमा ॥ ८ ॥

हे इंद्रनासत्येंद्राश्विनौ सचनस्तमा ॥ षच समवाये । कृत्यल्युट इति कर्मणि ल्युट् ॥ अतिशयेन सर्वैः समवेतव्यौ सेव्यमानौ युवां प्रतीव्यं ॥ वी गत्यादिषु । अधिकरण औणादिकः क्विप् ॥ प्रतिशब्दस्य वीप्सार्थोऽस्ति । पुनःपुनर्वियंति भक्षयंति हवींषि देवा अत्रेति प्रतीवीर्यज्ञः । तमस्य पुरोवर्तिनो मे मम संबंधिनं यज्ञमद्यास्मिन्दिने देवेभिर्देवैः सार्द्धमागतं । आगच्छतं । यद्वा मे ममास्य क्रियमाणस्य स्तोत्रस्य प्रतीव्यं प्रतिगतं यथा भवति तथाभिमुख्येनायातं ॥

॥ अथ नवमी ॥

व॒यं हि वां॒ हवा॑मह उक्ष॒ण्यंतो॑ व्यश्व॒वत् ।
सु॒म॒तिभि॒रुप॑ विप्रावि॒हा ग॑तं ॥ ९ ॥
व॒यं । हि । वां॒ । हवा॑महे । उ॒क्ष॒ण्यंतः॑ । व्य॒श्व॒ऽवत् ।
सु॒म॒ति॒ऽभिः॑ । उप॑ । वि॒प्रौ॒ । इ॒ह । आ । ग॒तं॒ ॥ ९ ॥

उक्षण्यंतो धनादिसेक्तारावात्मन इच्छंतो वयं वां हि धनादीनां प्रदातारौ युवामेव हवामहे । तल्लाभार्थमाह्वयामः । तत्र दृष्टांतः । व्यश्ववत् । यथास्माकं

पिता युवामेव स्तुत्वा धनमलभत तद्वत्। हे विप्रा मेधाविनावश्विनौ सुमतिभिरस्माभिः क्रियमाणैः कल्याणैः स्तोत्रैः सह। यद्वा सुमतिभिः शोभनाभिरनुग्रहबुद्धिभिः सहेहास्मिन्यागदिन उपागतं। उपागच्छतं॥

॥ अथ दशमी ॥

अश्विना स्वृषे स्तुहि कुवित्ते श्रवतो हवं।

नेदीयसः कूळयातः पणीँरुत ॥१०॥

अश्विना। सु। ऋषे। स्तुहि। कुवित्। ते। श्रवतः। हवं।

नेदीयसः। कूळयातः। पणीन्। उत ॥१०॥

हे ऋषे विश्वमनोऽश्विनाश्विनौ देवौ सु ष्टुहि। शोभनं स्तुहि। ततस्तावश्विनौ ते स्तोतुस्तव हवमाह्वानं कुवित्। कुविदिति बहुनाम। बहुवारं श्रवतः। शृणुतां॥ श्रु श्रवणे। लेट्यडागमः॥ एवं त्वया स्तुतावश्विनौ नेदीयसोऽंतिकतमान् शत्रून् कूळयातः। हिंस्तां। उतापि च पणीनेतन्नामकानंगिरोगवामपनेतृनसुरानपि हिंस्तां॥ कुडि दाहे। ण्यंतस्य लेट्यडागमः॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वैय्यश्वस्य श्रुतं नरोतो मे अस्य वेदथः।

सजोषसा वरुणो मित्रो अर्यमा ॥११॥

वैय्यश्वस्य। श्रुतं। नरा। उतो इति। मे। अस्य। वेदथः।

सऽजोषसा। वरुणः। मित्रः। अर्यमा ॥११॥

हे नरा नेतारावश्विनौ वैय्यश्वस्य व्यश्वपुत्रस्य विश्वमनसो ममाह्वानं श्रुतः। शृणुतं। उतापि च मे मदीयमस्य तदाह्वानं वेदथः। आत्मायत्ततया जानीथः। अथ वरुणो मित्रो मित्रावरुणौ च सजोषसा संगतावर्यमैतन्नामको देवश्च मदीयमाह्वानं श्रुत्वा मह्यं धनादिकं प्रयच्छंतु॥

॥ अथ द्वादशी ॥

युवादत्तस्य धिष्ण्या युवानीतस्य सूरिभिः।

अहरहर्वृषणा मह्यं शिक्षतं ॥१२॥

युवाऽदत्तस्य । धिष्ण्या । युवाऽनीतस्य । सूरिऽभिः ।
अहःऽअहः । वृषणा । मह्यं । शिक्षतं ॥१२॥

हे धिष्ण्या धिष्ण्यौ धिषणार्हौ स्तुत्यौ वृषणौ कामानां सेक्तारावश्विनौ सूरिभिः ॥ सुपां सुपो भवंतीति चतुर्थ्यास्तृतीया ॥ सूरिभ्यः स्तोतृभ्यो युवादत्तस्य युवाभ्यां यत्स्तोतृभ्यो दीयते तत् तथा युवानीतस्य युवाभ्यां यत्स्तोतृभ्यो नीयते तच्च धनादिकमहरहरहन्यहनि मह्यं विश्वमनसे स्तोत्रं कुर्वाणाय युवां शिक्षतं । प्रयच्छतं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो वां यज्ञेभिरावृतोऽधिवस्त्रा वधूरिव ।
सपर्यंता शुभे चक्राते अश्विना ॥१३॥
यः । वां । यज्ञेभिः । आऽवृतः । अधिऽवस्त्रा । वधूःऽइव ।
सपर्यंता । शुभे । चक्राते इति । अश्विना ॥१३॥

अथ पूर्वोऽर्द्धर्चः परोक्षकृतः । यो मनुष्यो वां युवयोर्यज्ञेभिर्यजनैः पूजनैः । यद्वा युष्मद्विषयैर्यागैरावृतः परिवृतो भवति । तत्र दृष्टांतः । अधिवस्त्रोपरिनिहितवस्त्रा वधूरन्येन वस्त्रेण यथाच्छादिता भवति तथावृतो यदा भवति । तदा सपर्यंताभीष्टप्रदानेन तं परिचरंतावश्विनाश्विनौ भवंतौ तं मनुष्यं शुभे चक्राते । मंगले धने कृतवंतौ । तं धनादियुक्तमकार्ष्टामित्यर्थः । यो युवाभ्यां हवींषि प्रयच्छति तं धनादियुक्तं कुरुतमित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यो वामुरुव्यचस्तमं चिकेतति नृपाय्यं ।
वर्तिरश्विना परि यातमस्मयू ॥१४॥
यः । वां । उरुव्यचःऽतमं । चिकेतति । नृऽपाय्यं ।
वर्तिः । अश्विना । परि । यातं । अस्मयू इत्यस्मऽयू ॥१४॥

हे अश्विनावुरुव्यचस्तममतिशयेन ग्रहेषु भूतं व्याप्तं नृपाय्यं नेतृभ्यां युवाभ्यां पातव्यं सोमं यो मनुष्यो वां युवाभ्यां तं सोमं दातुं चिकेतति भृशं जानाति तस्य वर्तिः । वर्ततेऽत्रेति वर्तिर्गृहं । अस्मयू अस्मान् । पूजार्थं बहुवचनं । विश्वमनसं

मां कामयमानौ युवां परियातं। सोमपानार्थं तस्य गृहं प्रत्यायातं॥ चिकेतति। कित ज्ञान इत्यस्य यङ्लुगंतस्य लेट्यडागमः॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अस्मभ्यं सु वृषण्वसू यातं वर्तिर्नृपाय्यं।

विषुद्रुहेव यज्ञमूहथुर्गिरा ॥१५॥

अस्मभ्यं। सु। वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू। यातं। वर्तिः। नृऽपाय्यं।

विषुद्रुहाऽइव। यज्ञं। ऊहथुः। गिरा ॥१५॥

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनावस्मभ्यमस्मदर्थं नृपाय्यं नेतृभ्यां पातव्यं सोमं प्रति वर्तिरस्मदीयं गृहं प्रति सु यातं। युवां सुष्ठ्वायातं। गिरा स्तुतिलक्षणया वाचा युवां यज्ञमूहथुः। मनुष्येषु यज्ञसमाप्तिं प्रापयथः। तत्र दृष्टांतः। विषुद्रुहेव॥ द्रुह जिघांसायां॥ विश्वान्हिनस्ति शत्रूनिति विषुद्रुहः शरः। तेन यथा व्याधो मृगमभिलषितं देशं प्रापयति तद्वत् स्तुत्या यज्ञमवैकल्येन समाप्तिं प्रापयथ इत्यर्थः॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ गायत्रे छंदसि वाहिष्ठो वां हवानामिति चतस्रः। सूचितं च। वाहिष्ठो वां हवानामिति चतस्र उदीराथामा मे हवमिति गायत्रं। आ॰ ४. १५.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते षोडशी ॥

वाहिष्ठो वां हवानां स्तोमो दूतो हुवन्नरा। युवाभ्यां भूत्वश्विना ॥१६॥

वाहिष्ठः। वां। हवानां। स्तोमः। दूतः। हुवत्। नरा। युवाभ्यां। भूतु। अश्विना ॥१६॥

हे नरा नरौ सर्वस्य नेतारावश्विनौ हवानां स्तोतॄणां स्तोत्राणां मध्ये स्तोमो वाहिष्ठो युवामतिशयेन व्याप्नुवन् मदीयः स्तोमो दूतो दूतभूतः सन् हुवत्। आह्वयतु। सोऽयं मदीयः स्तोमो युवाभ्यां प्रियकरो भूतु। भवतु॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यदृदो दिवो अर्णव इषो वा मदथो गृहे। श्रुतमिन्मे अमर्त्या ॥१७॥

यत्। अदः। दिवः। अर्णवे। इषः। वा। मदथः। गृहे। श्रुतं। इत्। मे। अमर्त्या ॥१७॥

हे अश्विनौ दिवो द्युलोकस्यादः ॥ सुपां सुलुगिति सप्तम्याः सः ॥ अमुष्मिन्नर्णवेऽपां स्थाने यद्यदि मदथः माद्यथः । वापि चेषो युवमिच्छतो यजमानस्य गृहे यदि माद्यथः । एवं चेत् हे अमर्त्या मरणधर्मरहितावमनुष्यौ वाश्विनौ मे मदीयं स्तोत्रं श्रुतमित् । युवां शृणुतमेव । ममैव स्तोत्रं श्रुत्वा युवां माद्यतमित्यर्थः । यद्वादः स्तोत्रमिति संबध्यते ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

उत स्या श्वैतयावरी वाहिष्ठा वां नदीनां । सिंधुर्हिरण्यवर्तनिः ॥१८॥

उत । स्या । श्वैतऽयावरी । वाहिष्ठा । वां । नदीनां । सिंधुः । हिरण्यऽवर्तनिः ॥१८॥

विश्वमना ऋषिः श्वैतयावरीनाम्न्यो नद्यास्तीरेऽश्विनावस्तौत् । अनया नद्यपि स्तुतवतीत्याह । उतापि च श्वैतयावरी । श्वेतजला यातीति श्वैतयावरी । कीदृशी । सिंधुः स्यंदमाना हिरण्यवर्तनिर्हिरण्मयस्वीयमार्गा हिरण्मयोभयकूला स्यैषा श्वैतयावरीनामिका नदीनामन्यासां नदीनां मध्ये वां युवां वाहिष्ठा स्तुत्यातिशयेनागंत्री भवति । एषापि युवां स्तौतीत्यर्थः । यद्वैषा नदी युवयो रथस्य वाहिष्ठा वोढृतमा सती प्रियकरी भवति । यस्मादहमस्यास्तीरे युवामस्तुवमिति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

स्मदेतया सुकीर्त्याश्विना श्वेतया धिया । वहेथे शुभ्रयावाना ॥१९॥

स्मत् । एतया । सुऽकीर्त्या । अश्विना । श्वेतया । धिया । वहेथे इति । शुभ्रऽयावाना ॥१९॥

हे शुभ्रयावाना शोभनशीलगमनवंतौ हे अश्विनाश्विनौ सुकीर्त्या शोभनस्तुत्या श्वेतया श्वेतजलया धिया धारयित्र्या हिरण्मयकूलवत्योभयकूलस्थितानां प्राणिनां धनदानेन पोषयित्र्यैतया नद्या स्मत्सुमत् शोभनं वहेथे । युवां स्तुतिं प्राप्नुथः । एषा युवामस्तौदित्यर्थः ॥

॥ अथ विंशी ॥

युक्ष्वा हि त्वं रथासहा युवस्व पोष्या वसो ।

आन्नो वायो मधु पिबास्माकं सवना गहि ॥२०॥

युक्ष्व । हि । त्वं । रथऽसहा । युवस्व । पोष्या । वसो इति ।

आत् । नः । वायो इति । मधु । पिब । अस्माकं । सवना । आ । गहि ॥२०॥

एतदाद्या वायव्यः। हे वायो रथसहा रथसहौ रथवहनसमर्थावश्वौ। हिरव-धारणे। त्वमेव युक्ष्व। संयोजय। हे वसो वासयितः शत्रूणां पोष्या पोष्यौ। कंठेषु करलतास्फालनैराश्वास्य पोषणीयौ तावश्वौ युवस्व। संग्रामेषु शत्रुवधार्थं मिश्रय। यद्वास्मद्यज्ञेषु संमिश्रय। ताभ्यां युक्तः सन् यज्ञं प्रत्यागच्छेत्यर्थः। हे वायो आदनंतरं नोऽस्मदीयं मधु मदकरं सोमं त्वं पिब। अत एवास्माकं यज्ञेषु सवना चिषु सवनेष्वागहि। सोमपानार्थमागच्छ ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीय एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

वायव्ये पशौ वपायास्तव वायावित्येषा वानुवाक्या। सूत्रितं च। प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा तव वायवृतस्पते। आ॰ ३. ८.। इति ॥

॥ सैषा सूक्त एकविंशी ॥

तव॑ वायवृतस्पते॒ त्वष्टु॒र्जामातरद्भुत। अवां॒स्या वृ॑णीमहे ॥२१॥

तव॑। वा॒यो॒ इति॑। ऋ॒तः॒ऽप॒ते॒। त्वष्टुः॑। जा॒मा॒तः॒। अ॒द्भु॒त॒। अवां॑सि। आ। वृ॒णी॒म॒हे॒ ॥२१॥

हे ऋतस्पत ऋतपते यज्ञानां पते ॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लालसायां सुगिति सुगागमः ॥ त्वष्टुर्जामातर्ब्रह्मणो जामातः। एषा कथेतिहासादिभिरवगंतव्या। तादृशाद्भुत महन् विचित्रकर्मन् हे वायो तव त्वदीयान्यवांसि पालनान्यावृणीमहे। वयमस्मिन्पशुयागे संभजामहे ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

त्वष्टु॒र्जामा॑तरं व॒यमीशा॑नं रा॒य ई॑महे।
सु॒तावं॑तो वा॒युं द्यु॒म्ना जना॑सः ॥२२॥

त्वष्टुः॑। जामा॑तरं। व॒यं। ईशा॑नं। रा॒यः। ई॒म॒हे॒।
सु॒तऽवं॑तः। वा॒युं। द्यु॒म्ना। जना॑सः ॥२२॥

इमे जनासो जना वयं त्वष्टुर्ब्रह्मणो जामातरमीशानं सर्वस्येश्वरमेतादृशं वायुं सुतवंतोऽभिषुतसोमा रायो धनमीमहे। याचामहे। तेन दत्तेन वयं द्युम्ना धनवंतः स्यामेति शेषः ॥

वायव्यतृचे वायो याहि शिवा दिव इत्यादिके द्वे ऋचौ द्वितीयातृतीये। सूत्रितं च। वायो याहि शिवा दिव इति द्वे। आ॰ ७. १०.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोविंशी ॥

वायो॑ या॒हि शि॒वा दि॒वो वह॑स्वा॒ सु स्वश्व्य॑॑म् ।
वह॑स्व म॒हः पृ॑थु॒पक्ष॑सा॒ रथे॑ ॥२३॥

वायो॒ इति॑ । या॒हि । शि॒व । आ । दि॒वः । वह॑स्व । सु । सु॒ऽअश्व्य॑म् ।
वह॑स्व । म॒हः । पृ॒थु॒ऽपक्ष॑सा । रथे॑ ॥२३॥

हे वायो दिवो द्युलोकस्य शिव ॥ सुपां सुलुगिति द्वितीयाया लुक् ॥ शिवं कल्याणमायाहि । आप्रापय । सर्वज्योतिषां त्वदाधारत्वात्तेषामाधारो भूत्वा द्युलोके तानि स्थापयेति प्रार्थयते । ततस्त्वं स्वश्व्यं । अश्वानां संघोऽश्व्यः । शोभनाश्वसंघं रथं सु सुष्ठु वहस्व । सर्वतो दिक्षु प्रापय । इदानीं तेभ्योऽपि समर्थावश्वावावह । महो महान् त्वं पृथुपक्षसा पृथुपार्श्वद्वययुक्तावश्वौ रथे स्वकीये वहस्व । शत्रुहननार्थं संयोजय ॥

वायव्ये पशौ पुरोडाशहविषोस्त्वां हि सुप्सरस्तममिति द्वे अनुवाक्ये । सूचितं च । त्वां हि सुप्सरस्तममिति द्वे कुविदंग नमसा ये वृधासः । आ॰ ३. ८. । इति ॥

॥ तयोः प्रथमा सूक्ते चतुर्विंशी ॥

त्वां हि सु॒प्सर॑स्तमं नृ॒षद॑नेषु हू॒महे॑ ।
ग्रावा॑णं॒ नाश्व॑पृष्ठं मं॒हना॑ ॥२४॥

त्वाम् । हि । सु॒प्सरः॑ऽतमम् । नृ॒ऽसद॑नेषु । हू॒महे॑ ।
ग्रावा॑णम् । न । अश्व॑ऽपृष्ठम् । मं॒हना॑ ॥२४॥

हे वायो सुप्सरस्तमं । सुप्स इति रूपनाम ॥ रो मत्वर्थीयः ॥ अतिशयेन शोभनरूपवंतं मंहना स्वकीयेन महत्त्वेनाश्वपृष्ठं सर्वतो व्याप्तपृष्ठं । पृष्ठशब्दः सर्वांगं लक्षयति । व्याप्तकृत्स्नांगमित्यर्थः । त्वां ॥ हिरवधारणे ॥ त्वामेव नृषदनेषु नृसदनेषु । नरोऽध्वरस्य नेतार ऋत्विजोऽत्र सीदंतीति नृषदना यज्ञाः । तेषु हूमहे । वयमाह्वयामः । कथमिव । ग्रावाणं न । यथा सोमाभिषवार्थं ग्रावाणं स्तुतिभिराह्वयंति तद्वत्त्वां स्तुतिभिराह्वयामः ॥

शुनासीरीये स त्वं नो देवेत्येषा वायोरनुवाक्या । सूचितं च । स त्वं नो देव मनसेशानाय प्रहुतिं यस्त आनट् । आ॰ २. २०. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते पंचविंशी ॥

स त्वं नो देव मनसा वायो मंदानो अग्रियः। कृधि वाजाँ अपो धियः ॥२५॥

सः। त्वं। नः। देव। मनसा। वायो इति। मंदानः। अग्रियः। कृधि। वाजान्। अपः। धियः ॥२५॥

हे देव द्योतमान यद्वा स्तोतव्य वायो अग्रियो देवानां मध्ये मुख्योऽग्रतो गंतासि। तादृशस्त्वं मनसा मंदानो मंदमानः स्वयमेव मोदमानः सन् नोऽस्माकं वाजानन्नान्यपो मेघभेदनेनोदकानि च। उभयस्मिन् त्वया प्रदत्ते सति धियोऽग्निहोत्रादिकर्माणि च कृधि। कुरु। कारयेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये त्रिंशो वर्गः ॥

अग्निरुक्थ इति द्वाविंशत्यृचं सप्तमं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। अग्निरुक्थे द्व्यधिका मनुर्वैवस्वतो वैश्वदेवं ह प्रगाथमिति। विवस्वतः पुत्रो मनुर्ऋषिः। प्रथमातृतीयाद्ययुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादि युजः सतोबृहत्यः। इदमादीनां चतुर्णां सूक्तानां विश्वे देवा देवता ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥

अग्निरुक्थे पुरोहितो ग्रावाणो बर्हिरध्वरे।
ऋचा यामि मरुतो ब्रह्मणस्पतिं देवाँ अवो वरेण्यं ॥१॥

अग्निः। उक्थे। पुरःऽहितः। ग्रावाणः। बर्हिः। अध्वरे।
ऋचा। यामि। मरुतः। ब्रह्मणः। पतिं। देवान्। अवः। वरेण्यं ॥१॥

मनुः प्रार्थयते। उक्थे स्तोत्रशस्त्रात्मकेऽध्वरे हिंसारहितेऽस्मिन्यज्ञेऽग्निः पुरोहितो यज्ञार्थं पुरत उत्तरवेद्यामृत्विग्भिर्निहितोऽभूत्। तथा ग्रावाणश्च सोमाभिषवार्थं पुरतो निहिताः। बर्हिश्च पुरतो निहितमासादितं। एवं सामग्र्यां सत्यां मरुत एकोनपंचाशन्मरुद्गणान् ब्रह्मणस्पतिं स्तोत्रस्य पालयितारमेतन्नामकं देवं देवानिंद्रादींश्च। एतान् सर्वान्देवान्वरेण्यं वरणीयं भजनीयमवो रक्षणमृचा सूक्तरूपया स्तुत्या यामि। मनुरहं याचामि ॥ याचतेर्लटि रूपं। वर्णलोपश्छांदसः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ पशुं गासि पृथिवीं वनस्पतींनुषासा नक्तमोषधीः ।
विश्वे च नो वसवो विश्ववेदसो धीनां भूत प्रावितारः ॥२॥

आ । पशुं । गासि । पृथिवीं । वनस्पतीन् । उषसा । नक्तं । ओषधीः ।
विश्वे । च । नः । वसवः । विश्वऽवेदसः । धीनां । भूत । प्रऽअवितारः ॥२॥

पूर्वार्धर्चेऽग्निः संबोध्यते पश्वादिशब्दसद्भावात् । हे अग्ने नोऽस्मदीये यज्ञे पशुमग्नीषोमीयं पशुं प्रत्यागासि । आगच्छसि ॥ गाङ् गतौ । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तथा पृथिवीमिदं देवसदनं प्रति । किंच वनस्पतीन् मथनसाधनानरणिरूपान्वनस्पतीन्प्रति । तथोषासा होतव्यत्वेनोषःकालं । तथा नक्तं यष्टव्यतया रात्रिं च प्रति । किंचौषधीः ॥ उष दाहेऽच मादनकर्मा ॥ ओषंति माद्यंत्यनेनेत्योषः सोमः । स धीयते निधीयते येष्वित्योषधयो ग्रावाणः । तान्प्रत्यागच्छसि । यद्वौषधयः फलपाकांता लताः । ताः प्रत्यायाहि । अथवा हे स्तोतः पश्वादीनागासि । समंतात्स्तुहि ॥ कै गै शब्द इति धातुः ॥ ततो हे वसवो वासयितारो विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाना वा हे विश्वे सर्वेऽपि देवा नोऽस्मदीयानां कर्मणां प्रावितारो भूत । अनेनाग्निना सह यूयं प्रकर्षेण रक्षका भवत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र सू नं एत्वध्वरो३ऽग्ना देवेषु पूर्व्यः ।
आदित्येषु प्र वरुणे धृतव्रंते मरुत्सु विश्वभानुषु ॥३॥

प्र । सु । नः । एतु । अध्वरः । अग्ना । देवेषु । पूर्व्यः ।
आदित्येषु । प्र । वरुणे । धृतऽव्रंते । मरुत्ऽसु । विश्वऽभानुषु ॥३॥

पूर्व्यः पुरातनः । पूर्व्यान् पुरातनानिंद्रादीन् देवान्प्रति क्रियमाणत्वाद्यज्ञोऽपि पूर्व्य इत्युच्यते । तादृशो मुख्यो नोऽस्मदीयोऽध्वरो यज्ञोऽग्ना ॥ सुपां सुलुगिति सप्तम्या डादेशः ॥ अग्नौ । अग्निर्देवानां मुख्यत्वात्प्रथममभिहितः । तस्मिन्नग्नौ सर्वेष्वन्येषु देवेषु च स सुष्ठु प्रैतु । प्रकर्षेण गच्छतु । देवान् विशिनष्टि । आदित्येष्वदितेः पुत्रेष्विंद्रादिषु धृतव्रते धृतकर्मणि वरुणे च विश्वभानुषु सर्वतो व्याप्ततेजस्केषु मरुत्सु च प्रैतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

विश्वे हि ष्मा मनवे विश्ववेदसो भुवन्वृधे रिशादसः ।
अरिष्टेभिः पायुभिर्विश्ववेदसो यंता नोऽवृकं छर्दिः ॥४॥

विश्वे । हि । स्म । मनवे । विश्वऽवेदसः । भुवन् । वृधे । रिशादसः ।
अरिष्टेभिः । पायुऽभिः । विश्वऽवेदसः । यंत । नः । अवृकं । छर्दिः ॥४॥

विश्ववेदसः सर्वतो व्याप्तधनाः । बहुधना इत्यर्थः । तादृशा रिशादसो रिशतां हिंसतां शत्रूणामसितार उपक्षपयितारो वा विश्वे हि ष्म सर्वे खलु देवा मनवे ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ मनोर्वृधे वर्धनाय भुवन् । भवंतु । स्तोत्रे मनुष्याय धनं दत्वा तं वर्धयंत्वित्याशास्ते । ततो हे विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञा वा देवा अरिष्टेभिः परैरहिंसितैः पायुभिः पालनैः सहावृकं । वृकः स्तेनः । तद्रहितं । बाधारहितमित्यर्थः । तादृशं छर्दिर्गृहं नोऽस्मभ्यं यंत । प्रयच्छत । शत्रून्हत्वा गृहेष्वस्माभिः कर्माणि कारयतेत्यर्थः ॥ यंतेति यमेर्लोटि छांदसो विकरणस्य लुक् । तस्य तबादेशः । तेनानुनासिकलोपाभावः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नो अद्य समनसो गंता विश्वे सजोषसः ।
ऋचा गिरा मरुतो देव्यदिते सदने पस्त्ये महि ॥५॥

आ । नः । अद्य । सऽमनसः । गंत । विश्वे । सऽजोषसः ।
ऋचा । गिरा । मरुतः । देवि । अदिते । सदने । पस्त्ये । महि ॥५॥

समनसः सर्वेषु स्तोत्रेषु समानमनस्का विश्वे सर्वे देवा यूयं सजोषसः परस्परं संगताः संतो गिरा । शुश्रूषुतया प्राप्तव्ययेत्यर्थः । तया ऋचा सहाद्यास्मिन्यागदिने नो यष्टॄनस्मानागंत । आगच्छत । अनंतरं हे मरुतो दिवि द्योतमाने महि महति देवानां मातृत्वात् महत्त्वयुक्ते हे अदिते अदीने एतन्नामिके देवि सदने स्थाने पस्त्येऽस्मदीये गृहे स्तोतव्यतयोपविशत ॥ मरुत इत्यादेर्वाक्यभेदादनिघातः । उत्तरत्र पूर्वस्यामंत्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन वाक्यादित्वादनिघातः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीय एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभि प्रिया मरुतो या वो अश्व्या हव्या मित्र प्रयाथन ।
आ बर्हिरिंद्रो वरुणस्तुरा नर आदित्यासः सदंतु नः ॥६॥

अभि । प्रिया । मरुतः । या । वः । अश्व्या । हव्या । मित्र । प्रऽयाथन ।
आ । बर्हिः । इंद्रः । वरुणः । तुराः । नरः । आदित्यासः । सदंतु । नः ॥६॥

हे मरुतः प्रिया प्रियाणि या यानि वो युष्माकमश्व्याश्व्यानि प्रियानश्वसंघानभिप्रयाथन । अस्मद्यज्ञं प्रति प्रापयत । यूयमश्वैर्युक्ताः संत आगच्छतेत्यर्थः । अथ हे मित्र । मित्रशब्देनान्ये वरुणादयोऽप्युच्यंते । हे मित्रादयो देवा हव्या हव्यानि हवनयोग्यानि हवींषि स्वीकर्तुमागच्छतेत्यर्थः । स्तूयमाना आगच्छत ॥ प्रपूर्वाद्यातेर्लोटि तप्तनप्तनथनाश्चेति थनादेशः ॥ आगत्य चेंद्रो वरुण इंद्रावरुणौ तुराः संग्रामे शत्रुवधार्थं त्वरमाणा नरो नेतार आदित्यासोऽदितेः पुत्रा मरुदादयो देवाश्च नोऽस्मदीये यज्ञे बर्हिर्बर्हिष्यासादित आसदंतु । आसीदंतु । प्रविशंतु ॥ सदेः सीदादेशाभावश्छांदसः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वयं वो वृक्तबर्हिषो हितप्रयस आनुषक् ।
सुतसोमासो वरुण हवामहे मनुष्वदिद्धाग्नयः ॥७॥

वयं । वः । वृक्तऽबर्हिषः । हितऽप्रयसः । आनुषक् ।
सुतऽसोमासः । वरुण । हवामहे । मनुष्वत् । इद्धऽअग्नयः ॥७॥

हे वरुण वरुणादयो हे देवा वृक्तबर्हिष ऋत्विजो वयमानुषक् सुगादिष्वनुषक्तं यथा भवति तथा हितप्रयसः । प्रीणातीति प्रयोऽन्नं । तेषु निहितहविष्काः संतो वो युष्मान् हवामहे । एतानि हवींष्यादातुमाह्वयामः । कीदृशाः । सुतसोमासोऽभिषुतसोमा इद्धाग्नय आहुतिभिः समिद्धाग्नयो वयमाह्वयामः । तत्र दृष्टांतः । मनुष्वत् । मनुर्यथा यज्ञे युष्मानाजुहाव तद्वत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ प्र यात मरुतो विष्णो अश्विना पूषन्माकीनया धिया ।
इंद्र आ यातु प्रथमः सनिष्युभिर्वृषा यो वृत्रहा गृणे ॥८॥

आ। प्र। यात। मरुतः। विष्णो इति। अश्विना। पूषन्। माकीनया। धिया।
इंद्रः। आ। यातु। प्रथमः। सनिष्युऽभिः। वृषा। यः। वृत्रऽहा। गृणे ॥८॥

हे विश्वे देवाः प्र यात। प्रकर्षेणास्मदीयकर्माण्यागच्छत। हे मरुतो हे विष्णो स्वबलेन सर्वतो व्याप्तितन्नामक देव हे अश्विनाश्विनौ पूषन्। स्तोतॄन्धनादिना पोषयतीति पूषा। एतन्नामक देव मरुदादयो हे देवा माकीनया॥ अस्मच्छन्दा-द्युष्मदस्मदोरिति खञ् शैषिकः। एकवचने तवकममकाविति ममकादेशः। वर्ण-लोपश्छांदसः॥ मया क्रियमाणया धिया स्तुत्या सहास्मद्यज्ञं प्रत्यागच्छत॥ मरु-दादेरामंत्रितस्य वाक्यभेदादनिघातः॥ किंच प्रथमो देवानां मुख्यः स इंद्रश्चायातु। वृषा कामानां सेक्ता य इंद्रः सनिष्युभिः। सनिः संभजनं। तदात्मन इच्छद्भिः स्तोतृ-भिर्वृत्रहापामावरकस्य वृत्रासुरस्य हंतेति गृणे स्तूयते॥ गॄ शब्द इत्यस्य कर्मणि लिटि छांदसो विकरणः॥

॥ अथ नवमी ॥

वि नो देवासो अद्रुहोऽच्छिद्रं शर्म यच्छत।
न यद्दूराद्वसवो नू चिदंतितो वरूथमादधर्षति ॥९॥
वि। नः। देवासः। अद्रुहः। अच्छिद्रं। शर्म। यच्छत।
न। यत्। दूरात्। वसवः। नु। चित्। अंतितः। वरूथं। आऽदधर्षति ॥९॥

हे अद्रुहः स्तोतॄणामद्रोग्धारः॥ यद्वा द्रुहेरौणादिकः कर्मणि क्विप्॥ शत्रुभि-रहिंस्या हे देवासो मरुदादयो देवा अच्छिद्रं बाधकरहितं साधीयो वा शर्म। शृणाति दुःखादिकमिति शर्म गृहं। तन्नोऽस्मभ्यं वियच्छत। हे वसवः शत्रूणां वासयितारो मरुदादयो दूराद्दूरदेशादंतितोऽतिकदेशाद्वा कश्चिदागत्य नूचित्कदा-चिदपि वरूथं वरणीयं संभजनीयं यद्गृहं नादधर्षति आधर्षणं हिंसनं न करोति तद्गृहं प्रयच्छतेति समन्वयः॥ धृष प्रसहन इत्यस्य विभाषितणिच्त्वात् यदा णिच् नास्ति तदा रूपं॥

॥ अथ दशमी ॥

अस्ति हि वः सजात्यं रिशादसो देवासो अस्त्याप्यं।
प्र णः पूर्वस्मै सुवितायं वोचत मक्षू सुम्नाय नव्यसे ॥१०॥

अस्ति । हि । वः । सऽजात्यं । रिशादसः । देवासः । अस्ति । आप्यं ।
प्र । नः । पूर्वस्मै । सुविताय । वोचत । मक्षु । सुम्नाय । नव्यसे ॥१०॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो देवासो देवा द्योतमाना मरुदादयो वो युष्माकं सजात्यमस्ति । परस्परं समानजातिभावोऽस्ति खलु । किंचाप्यं । आपिर्बंधुः । तस्य भाव आप्यं । स्तोतृषु स्तुत्यलक्षणेन संबंधात् वैवस्वतेन मनुना मया स्तोत्रा सह युष्माकं बंधुभावोऽस्ति खलु । ततः पूर्वस्मै प्रथमभाविने सुविताय । सुष्ठ्वीयते सर्वैरागम्यत इति सुवितोऽभ्युदयः । तस्मै नव्यसे नवीयसे नवतराय सुम्नाय च । उभयं मक्षु शीघ्रं नोऽस्माकं प्र वोचत । प्रकर्षेण ब्रूत । अभ्युदयधनानि प्रयच्छतेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

इदा हि व उपस्तुतिमिदा वामस्य भक्तये ।
उप वो विश्ववेदसो नमस्युराँ असृक्ष्यन्यामिव ॥११॥
इदा । हि । वः । उपऽस्तुतिं । इदा । वामस्य । भक्तये ।
उप । वः । विश्वऽवेदसः । नमस्युः । आ । असृक्षि । अन्यांऽइव ॥११॥

हे विश्ववेदसः सर्वधना हे देवा नमस्युरन्नमिच्छन् मनुरहं वो युष्मद्विषयामुपस्तुतिमन्यामिवादृष्टपूर्वामिव स्थितां । केश्चिदप्यकृतामित्यर्थः । तादृशीमुपस्तुतिमिदा हि । हिरवधारणे । इदानीमेवोपासृक्षि । उपासृजामि । करोमीत्यर्थः । किमर्थं । वो युष्मत्संबंधिनो वामस्य वननीयस्येदेदानीमेव भक्तये संभजनाय । लाभायेत्यर्थः ॥ असृक्षीति सृजेर्लुङि रूपं । पादादित्वादनिघातः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उदु ष्य वः सविता सुप्रणीतयोऽस्थादूर्ध्वो वरेण्यः ।
नि द्विपादश्चतुष्पादो अर्थिनोऽविश्रन्पतयिष्णवः ॥१२॥
उत् । ऊं इति । स्यः । वः । सविता । सुऽप्रनीतयः । अस्थात् । ऊर्ध्वः । वरेण्यः ।
नि । द्विऽपादः । चतुःऽपादः । अर्थिनः । अविश्रन् । पतयिष्णवः ॥१२॥

हे सुप्रणीतयः। शोभनप्रणीतिः स्तुतिः। शोभनप्रणयनाः शोभनस्तुतयो मरुतो वो युष्माकं मध्य ऊर्ध्व ऊर्ध्वं गंता वरेण्यः सर्वैर्वरणीयः संभजनीयः स सविता सर्वस्य स्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामकः स देवो यदोदस्थात् स्वतेजसोन्नतोऽभूत् तदार्थिनो द्विपादो पादद्वययुक्ताः पुरुषाश्चतुष्पादः पादचतुष्टययुक्ता अश्वादयः पतयिष्णवः पतनशीलाः पक्षिणश्च न्यविश्रन्। स्वस्वकार्येषु निविशंते। सूर्ये उदिते केचन पुरुषा अग्निहोत्रादिकं कुर्वंति केचन देवताविषयं स्तोत्रं कुर्वंति। पश्चाद्-यस्तृणादिभक्षणार्थं सर्वत्र संचरंति ॥ न्यविश्रन्। निपूर्वाद्विशतेर्लङि व्यत्ययेन परस्मैपदं। बहुलं छंदसीति रुडागमः ॥

पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रे देवंदेवमिति वैश्वदेवस्तृचः। सूत्रितं च। देवंदेवं बृहदु गायिषे वचः। आ० ७.१२.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

दे॒वंदे॑वं॒ वोऽव॑से दे॒वंदे॑वम॒भिष्ट॑ये।

दे॒वंदे॑वं हुवेम॒ वाज॑सातये गृ॒णंतो॑ दे॒व्या धि॒या ॥१३॥

दे॒वंऽदे॑वं। वः॒। अव॑से। दे॒वंऽदे॑वं। अ॒भिष्ट॑ये।

दे॒वंऽदे॑वं। हु॒वे॒म॒। वाज॑ऽसातये। गृ॒णंतः॑। दे॒व्या। धि॒या ॥१३॥

वयं देव्या द्योतमानया धिया स्तुत्या गृणंतः स्तुवंतः संतो वो युष्माकं मध्ये देवं देवं दीप्यमानं देवमवसे कर्मरक्षणायाह्वयाम। अनुक्रमेणाह। अभिष्ट-येऽभिलषितप्राप्त्यर्थं च देवं देवं वयमाह्वयाम। ततो वाजसातयेऽन्नलाभाय हुवेम। ह्वयाम ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

दे॒वासो॒ हि ष्मा॒ मन॑वे॒ सम॑न्यवो॒ विश्वे॑ सा॒कं सरा॑तयः।

ते नो॑ अ॒द्य ते अ॑प॒रं तु॒चे तु नो॒ भवं॑तु वरिवो॒विदः॑ ॥१४॥

दे॒वासः॑। हि। स्म॒। मन॑वे। सऽम॑न्यवः। विश्वे॑। सा॒कं। सऽरा॑तयः।

ते। नः॒। अ॒द्य। ते। अ॒प॒रं। तु॒चे। तु। नः॒। भवं॑तु। व॒रि॒वः॒ऽविदः॑ ॥१४॥

समन्यवः समानमनसः। यद्वा संग्रामेषु शत्रुहननार्थं समानक्रोधयुक्ता विश्वे सर्वे एव देवासो हि ष्म मरुदादयो देवाः खलु मनव एतन्नामकाय ऋषये मह्यं

साकं सह युगपदेव सरातयो धनादिदानेन सहिता भवंतु। पुनरपि प्रार्थयते। ते देवा नोऽस्माकमद्यास्मिन्दिनेऽपरं च। किं बहुना सर्वेषु दिवसेषु धनदातारो भवंतु। न केवलमस्माकमेव किंतु तुचे। तुगित्यपत्यनाम॥ तुजि पिजि हिंसादाननिकेतनेषु॥ तोजयति हिनस्ति पितुर्दुःखादिकमिति तुक् पुत्रः। तस्मै नोऽस्माकं पुत्राय वरिवोविदो वरणीयस्य धनस्य लंभयितारो भवंतु॥

॥ अथ पंचदशी ॥

प्र वः शंसाम्यद्रुहः संस्थ उपस्तुतीनां।

न तं धूतिर्वरुण मित्र मर्त्यं यो वो धामभ्योऽविधत्॥१५॥

प्र। वः। शंसामि। अद्रुहः। संऽस्थे। उपऽस्तुतीनां।

न। तं। धूर्तिः। वरुण। मित्र। मर्त्यं। यः। वः। धामऽभ्यः। अविधत्॥१५॥

हे अद्रुहोऽद्रोग्धारोऽहिंस्या वा मरुदादय उपस्तुतीनामुपस्तोत्राणां संस्थे तासां यज्ञे क्रियमाणत्वादस्मत्संस्थानभूतेऽस्मिन्यज्ञे वो युष्मान् प्र शंसामि। प्रकर्षेण स्तौमि। हे वरुण मित्र मित्रावरुणौ तं मर्त्यं मनुष्यं धूर्तिः॥ धुर्वी हिंसार्थः॥ शत्रुभ्यो हिंसा तं न बाधते यो मनुष्यो वो युष्माकं धामभ्यस्तेजोभ्यः। धीयतेऽस्मिन्निति धाम शरीरं वा। तेभ्योऽविधत्॥ विध विधाने॥ हवींषि विदधाति प्रयच्छति। एतेन तेजसामपि हविर्भक्षणमस्तीति ज्ञायते॥

॥ अथ षोडशी ॥

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति।

प्र प्रजाभिर्जायते धर्मणस्पर्यरिष्टः सर्व एधते॥१६॥

प्र। सः। क्षयं। तिरते। वि। महीः। इषः। यः। वः। वराय। दाशति।

प्र। प्रऽजाभिः। जायते। धर्मणः। परि। अरिष्टः। सर्वः। एधते॥१६॥

हे मरुदादयः स मनुष्यः क्षयं। क्षियंति निवसंत्यत्रेति क्षयो गृहं। तत्स मनुष्यः प्र तिरते। प्रकर्षेण वर्धयति॥ तिरतिर्वृद्धिकर्मा॥ स एव महीर्महांतीषोऽन्नानि च वि वर्धयति यो मनुष्यो वराय वरणीयाय धनाय तदर्थं वो युष्मभ्यं दाशति हवींषि प्रयच्छति। धनादिभिर्वर्धयतीत्यन्वयः। किंच धर्मणे। ध्रियत ऋत्विग्भिरिति धर्म कर्म। युष्मद्विषयात्कर्मणः सकाशात्स मनुष्यः प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः

परि परितः सर्वतः प्र जायते । प्रकर्षेणाविर्भवति । आत्मा वै पुत्र नामासीति श्रुतेः । ततोऽरिष्टोऽन्यैरहिंसितः सर्वो युष्माकं हविःप्रदानात्सकलो जन एधते । धनादिभिर्वर्धते ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

ऋते स विंदते युधः सुगेभिर्यात्यध्वनः ।
अर्यमा मित्रो वरुणः सरातयो यं त्रायंते सजोषसः ॥१७॥
ऋते । सः । विंदते । युधः । सुऽगेभिः । याति । अध्वनः ।
अर्यमा । मित्रः । वरुणः । सऽरातयः । यं । त्रायंते । सऽजोषसः ॥१७॥

सोऽर्यमादीनां हविर्दाता मनुष्यो युधः ॥ युध संप्रहारे । भावे क्विप् ॥ युद्धादृते विनापि विंदते । धनानि लभते । किंच सुगेभिः शोभनगमनैः सुष्ठु गंतृभिर्वाश्वैः सहाध्वनो मार्गान् । गंतव्यान्देशानित्यर्थः । तान् याति । गच्छति । यं जनमर्यमा सततं गच्छन् मित्रः स्तोतॄणां यष्टॄणां च धनप्रदानेन मित्रभूतो वरुणो निवारयिता शत्रूणां यद्वा वरणीयः संभजनीय एतन्नामकाः सरातयः समानदानास्त्रयो देवाः सजोषसः परस्परं संगताः संतो यं हव्यप्रदातारं त्रायंते स्वरक्षणैः पालयंति स धनादीनि विंदतीत्यन्वयः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

अज्रे चिदस्मै कृणुथा न्यंचनं दुर्गे चिदा सुसरणं ।
एषा चिदस्मादशनिः परो नु सास्रेधंती वि नश्यतु ॥१८॥
अज्रे । चित् । अस्मै । कृणुथ । निऽअंचनं । दुःऽगे । चित् । आ । सुऽसरणं ।
एषा । चित् । अस्मात् । अशनिः । परः । नु । सा । अस्रेधंती । वि । नश्यतु ॥१८॥

हे देवा अज्रे चित् ॥ ज्रि अभिभवे ॥ परैरनभिभवनीयेऽपि परपुरे न्यंचनं नितरां गमनमस्मै मनवे कृणुथ । यूयं कुरुत । यद्वाज्र ऋजुगमने प्रस्थे गमनं कुरुत । तथा दुर्गे चिदगंतव्येऽपि स्थले सुसरणं ॥ सृ गतौ ॥ शोभनगमनमा समंतात्कुरुत । एवं सति सैषाशनिः शत्रूणां तदेतदायुधमस्मात्सर्वतो गंतुर्मनोर्न क्षिप्रं परः परस्ताद्भवेत् । पश्चात्साशनिरस्रेधंती कांश्चिदप्यहिंसती विनश्यतु । विनष्टा भवेत् ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

यदद्य सूर्य उद्यति प्रियक्षत्रा ऋतं दध ।
यन्निम्रुचि प्रबुधि विश्ववेदसो यद्वा मध्यंदिने दिवः ॥१९॥
यत् । अद्य । सूर्ये । उत्ऽयति । प्रियऽक्षत्राः । ऋतं । दध ।
यत् । निऽम्रुचि । प्रऽबुधि । विश्वऽवेदसः । यत् । वा । मध्यंदिने । दिवः ॥१९॥

हे प्रियक्षत्राः प्रीणयितृबला देवाः सूर्ये सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरके सवितर्युद्यत्युद्गच्छति सत्यद्यास्मिन्दिने यद्यदा ऋतं कल्याणभूतं गृहं दध धारयत ॥ दधातेर्लिटि मध्यमबहुवचने रूपं ॥ यद्यदा हे विश्ववेदसः सर्वधना देवा निम्रुचि ॥ निम्रुचिर्गत्यर्थः ॥ सूर्यस्य निम्रोचने नितरां गमने । सायमित्यर्थः । तस्मिन् धारयथ । यद्वा प्रबुधि तस्य प्रबोधने प्रातःकाले । यद्वा दिवः सूर्यतेजसा दीप्यमानस्याह्नो मध्यंदिने मध्ये धनं मनवे धत्तेत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ विंशी ॥

यद्वाभिपित्वे असुरा ऋतं यते छर्दिर्येम वि दाशुषे ।
वयं तद्वो वसवो विश्ववेदस उप स्थेयाम मध्य आ ॥२०॥
यत् । वा । अभिऽपित्वे । असुराः । ऋतं । यते । छर्दिः । येम । वि । दाशुषे ।
वयं । तत् । वः । वसवः । विश्वऽवेदसः । उप । स्थेयाम । मध्ये । आ ॥२०॥

हे असुराः प्राज्ञाः संग्राम आप्तानां क्षेप्तारो वा देवा यद्वाभिपित्वेऽस्मद्यज्ञं प्रति युष्माकमभिप्राप्तावृतं सत्यभूतं यज्ञं यते ॥ इणः शतरि रूपं ॥ गच्छते दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय छर्दिः ॥ छर्दिर्दीप्तिदेवनयोः ॥ दीप्यतेऽनेनेति छर्दिस्तेजः । यद्वा छर्दतेति दीव्यंतेऽत्रेति छर्दिर्गृहं । तद्गृहं तेजो वा वियेम प्रयच्छथ । यद्येवं यूयं कुरुथ तर्हि वयं हे वसवः स्तोतॄणां धनादिभिराच्छादयितारः । यद्वा शत्रूणां विवासयितारो विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाना वा हे देवा वो युष्मत्संबंधि तत्कल्याणं गृहं ॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया ॥ भवद्भिः प्रत्तस्य गृहस्य मध्य उपस्थेयाम । उपतिष्ठेम । युष्मान्हविर्भिः पूजयेम ॥ तिष्ठतेराशीर्लिङि लिङ्याशिष्यङित्यङ्प्रत्ययः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यद॒द्य सूर॒ उदि॑ते॒ यन्म॒ध्यंदि॑न आ॒तुचि॑ ।
वा॒मं ध॒त्थ मन॑वे विश्ववेदसो॒ जुह्वा॑नाय॒ प्रचे॑तसे ॥२१॥
यत् । अ॒द्य । सूरे॑ । उत्ऽइ॑ते । यत् । म॒ध्यंदि॑ने । आ॒ऽतुचि॑ ।
वा॒मं । ध॒त्थ । मन॑वे । वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सः॒ । जुह्वा॑नाय । प्रऽचे॑तसे ॥२१॥

हे विश्ववेदसः सर्वतो व्याप्तधना हे देवा यद्यदाद्येदानीं । यद्वा सूर्ये उदिते सति । यद्यदा मध्यंदिने दिवसस्य मध्ये । यद्वातुचि ॥ आतुचिर्गमनार्थः ॥ सूर्यस्य निम्रोचने । सायमित्यर्थः । जुह्वानायाग्नौ हवींषि जुह्वते अत एव प्रचेतसे प्रकृष्टज्ञानाय मनव एतन्नामकाय ऋषये मह्यं वामं वननीयं धनं धत्थ दत्थ तद्वृणीमह इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

व॒यं तद्वः॑ सम्राज॒ आ वृ॑णीमहे पु॒त्रो न ब॑हु॒पाय्यं॑ ।
अ॒श्याम॒ तदा॑दित्या॒ जुह्व॑तो ह॒विर्येन॒ वस्यो॒ऽनशा॑महै ॥२२॥
व॒यं । तत् । व॒ः । सं॒ऽरा॒ज॒ः । आ । वृ॒णी॒म॒हे॒ । पु॒त्रः । न । ब॒हु॒ऽपाय्यं॑ ।
अ॒श्याम॑ । तत् । आ॒दि॒त्या॒ः । जुह्व॑तः । ह॒विः । येन॑ । वस्य॑ः । अ॒नशा॑महै ॥२२॥

हे सम्राजः सम्यग्दीप्यमाना देवाः पुत्रो न ॥ एकवचनं छांदसं ॥ युष्माकं पुत्रा इव स्थिताः । पुत्रा यथा पितृभिः पोष्यास्तद्वत् युष्माभिः पोष्या वयं । बहुपाय्यं बहुभिर्भोज्यं वो युष्मत्संबंधि तद्धनमश्याम । प्राप्नुयाम । येन धनेन वस्यो वसीयोऽतिशयेन वसुमत्त्वमनशामहै अश्नवामहै । प्राप्नुमः ॥ अश्नोतेर्लोटि व्यत्ययेन श्नम्प्रत्ययः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

ये त्रिंशतीति पंचर्चमष्टमं सूक्तं । अत्रानुक्रांतं ॥ ये त्रिंशति पंचोपांत्या पुरउष्णिगिति । मनुर्ऋषिः । प्राग्वत्सप्रीयपरिभाषया गायत्री छंदः । उपांत्या पुरउष्णिक् । पूर्ववद्विश्वे देवे देवता ॥ तृतीये छंदोमे वैश्वदेवशस्त्रे ये त्रिंशतीत्येतत्सूक्तं वैश्वदेवनिविद्धानं । सूचितं च । ये त्रिंशतीति वैश्वदेवं । आ० ८.११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ये त्रिंशति त्रयस्परो देवासो बर्हिरासदन्। विदन्नह द्वितासनन् ॥१॥

ये। त्रिंशति। त्रयः। परः। देवासः। बर्हिः। आ। असदन्। विदन्। अह। द्विता। असनन् ॥१॥

मनुराह। त्रिंशति त्रिंशत्संख्यायाः परः परस्तात्त्रयः। त्रयस्त्रिंशद्देवता इत्यर्थः। ये देवासो देवा बर्हिरस्मदीययज्ञसंबंधिनि बर्हिषि हविःस्वीकरणार्थमासदन्। आसीदंतु। अथानंतरं विदन्। ते देवा अस्मान्हविषां प्रदातॄनिति जानंतु। ततो द्विता द्विधा द्विप्रकारमसनन्। अस्मभ्यं धनं पश्वादिकं च प्रयच्छंतु। यद्वा द्विता द्वैधं। अनेन पौनःपुन्यं लक्ष्यते। पुनःपुनरस्मभ्यं धनादिकं ददत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वरुणो मित्रो अर्यमा स्मद्रातिषाचो अग्नयः। पत्नीवंतो वषट्कृताः ॥२॥

वरुणः। मित्रः। अर्यमा। स्मद्रातिऽसाचः। अग्नयः। पत्नीऽवंतः। वषट्ऽकृताः ॥२॥

वरुणो वरणीयः संभजनीयो मित्रः स्तोतॄणां यष्टॄणां च धनादिदानेन मित्रभूतोऽर्यमा स्तोत्रकारिणे धनं प्रापयन् यद्वा सततं गच्छन् एतन्नामकास्त्रयो देवाः स्मद्रातिषाचः। स्मत् सुमत् शोभना रातिर्हविःप्रदानं येषामस्तीति स्मद्रातयो यजमानाः। तान् सचंते धनादिप्रदानेन सेवंत इति तथोक्ताः। यद्वा कल्याणं यथा भवति तथा हविषां दातॄन् सचंत इति। ते तादृशाः पत्नीवंतो देवपत्नीसहिता अग्नयोऽंगनशीला नानाविधा अग्नयो वषट्कृताः। मया सोमस्याग्ने वीहि वौषडित्यादिना स्वाहाकृताः। सुहुता इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते नो गोपा अपाच्यास्त उदक्त इत्था न्यक्। पुरस्तात्सर्वया विशा ॥३॥

ते। नः। गोपाः। अपाच्याः। ते। उदक्। ते। इत्था। न्यक्। पुरस्तात्। सर्वया। विशा ॥३॥

ते वरुणादयो देवाः सर्वया सर्वेण विशानुचरवर्गेण सहापाच्याः। अपाची प्रतीची। ततो नोऽस्माकं गोपा गोपायितारो भवंतु। त एव उदक् उदीच्याः॥ अंचेर्लुगिति पंचम्यर्थे विहितस्यास्तातेर्लुक् ॥ ततोऽप्यस्माकं रक्षका भवंतु। इत्थेति शब्देनोर्ध्वा दिशं दक्षिणां च निर्दिशति। इत्थमनेन पूर्वोक्तेन प्रकारेणोर्ध्वाया दक्षिणस्याश्च दिशस्ते देवा अस्माकं पालयितारो भवंतु। तथा न्यक्

नीच्या दिशः ॥ अत्रापि पूर्ववदस्तातेर्लुक् ॥ अधस्तादेवाप्यस्माकं त्रातारो भवंतु । किंच पुरस्तात्प्राच्या दिशश्च ते देवा अस्माकं गोपायितारो भवंतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यथा वशंति देवास्तथेदसत्तदेषां नकिरा मिनत् ।
अरावा चन मर्त्यः ॥४॥

यथा । वशंति । देवाः । तथा । इत् । असत् । तत् । एषां । नकिः । आ । मिनत् ।
अरावा । चन । मर्त्यः ॥४॥

देवा द्योतमानाः सर्वे देवा यथा वशंति यथा कामयंते ॥ वश कांतौ । संप्रसारणाच्चेति पूर्वरूपस्य छंदसि विकल्पितत्वाद्यणादेशः ॥ तथेत् यथोशंति तथैवासत् । तद्भवत्येव । तदेवाह । एषां देवानां तत्कामनं नकिर्न कश्चिदपि मिनत् । हिनस्ति ॥ मीङ् हिंसायां । लेटि रूपं । मीनातेर्निगम इति ह्रस्वत्वं ॥ कथं देवानामभिलषितं तथा भवतीति चेत् तदाह । अरावा । यदि देवाः कस्यचिदप्यदातारं मनुष्यं कामयेरन् तदारावादाता । चनेत्यप्यर्थे । अदातापि मर्त्यो मनुष्य उशद्भ्यो देवेभ्यो हवींषि प्रयच्छति । तस्मात्तेषां यत्कामनं तत्तथा भवत्येवेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सप्तानां सप्त ऋष्टयः सप्त द्युम्नान्येषां । सप्तो अधि श्रियो धिरे ॥५॥

सप्तानां । सप्त । ऋष्टयः । सप्त । द्युम्नानि । एषां । सप्तो इति । अधि । श्रियः । धिरे ॥५॥

अत्र पुरातनी कथा । इंद्रसमानं पुत्रमिच्छंत्या अदितेर्गर्भस्य केनचित्कारणेनेंद्रेण सप्तधा भिन्नत्वात्स गर्भः सप्तगणात्मकोऽभवत् । ततो मरुतः संपन्नाः । सप्तगणा वै मरुत इति श्रुतेः । एषा कथेदं पित्रे मरुतामुच्यते वचः । ऋग्वे० १. ११४. ६. । इत्यस्मिन्वर्गे सप्रपंचेनाभ्यधायि । तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः । सप्तानां मरुतां गणानां सप्त सप्तसंख्याका ऋष्टय आयुधविशेषा विभिन्नाः संति । तथा सप्त सप्तसंख्याकानि द्युम्नानि द्योतमानानि कुंडलादीन्याभरणानि । द्युम्नान्यन्नानि वा । एषां गणानां विभिन्नानि संति । ततः सप्त मरुतां गणाः सप्तो सप्तैव सप्तविधाः श्रियः सकला दीप्तीरधि धिरे । परस्परमधिकं दधिरे ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये पंचत्रिंशो वर्गः ॥

बभ्रुरेक इति दशर्चं नवमं सूक्तं। मरीचिपुत्रः कश्यपो वैवस्वतो मनुर्वा ऋषिः। तथा चानुक्रम्यते। बभ्रुर्दश कश्यपो वा मारीचो द्वैपदमिति। दशापि द्विपदा विंशत्यक्षरा विराजः। पूर्ववद्विश्वे देवा देवता॥ तृतीये छंदोमे वैश्वदेवसूक्तात्पूर्वमेव द्वैपदं सूक्तं शंसनीयं। सूत्रते हि। बभ्रुरेक इति द्विपदासूक्तानि पुरस्ताद्वैश्वदेवसूक्तानां। आ॰ ८.७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

बभ्रुरेको विषुणः सूनरो युवांज्यंक्ते हिरण्ययं॥१॥

बभ्रुः। एकः। विषुणः। सूनरः। युवा। अंजि। अंक्ते। हिरण्ययं॥१॥

अत्र दशानामृचां किंचित्पदं लिंगात्पृथग्देवतं। अत्र प्रथमायां बभ्रुरित्यनेन सोमोऽभिधीयते। सोम्यं बभ्रुमालभेतेत्यादिषु दृष्टत्वात्। बभ्रुर्बभ्रुवर्णः सवलतादिषु परिपक्वः॥ यद्वा डुभृञ् धारणपोषणयोः। कुर्भ्रश्च। उ॰ १.२२.। इति कुप्रत्ययः॥ सर्वस्य सुधामयैः किरणैस्तावदुन्नते चंद्रमसि दुःखोपशमनानि पुष्टानि खलु। तादृशो विषुणो विष्वगंचनः सूनरः सुष्ठु रात्रीणां नेता। रात्रयश्चंद्रनेतृकाः खलु। एतादृशो युवा प्रतिदिवसमाविर्भूतत्वात्तरुण एको देवः सोमो हिरण्ययं हिरण्मयमंजि। अभिव्यज्यते प्रकाश्यतेऽनेनेत्यंज्याभरणं। अभिव्यक्तिसाधनं कुंडलमुकुटादिकं स्वशरीरमंक्ते। अभिव्यंजयति॥

॥ अथ द्वितीया॥

योनिमेक आ ससाद द्योतनोऽंतर्देवेषु मेधिरः॥२॥

योनिं। एकः। आ। ससाद। द्योतनः। अंतः। देवेषु। मेधिरः॥२॥

अत्र योनिमिति लिंगादग्निरुच्यते। अग्नये गृहपतय इत्यादिषु दृष्टत्वात्। देवेषु देवानामंतर्मध्ये द्योतनः स्वतेजसा दीप्यमानो मेधिरो मेधावी। अथवा मेधाकांक्षिणां स्तोतॄणां मेधादातृत्वेन मेधायुक्तः। एवंविध एकोऽग्निर्योनिं स्थानभूतमाहवनीयादिकमाससाद। हविःस्वीकरणार्थमासीदति॥

॥ अथ तृतीया॥

वाशीमेको बिभर्ति हस्त आयसीमंतर्देवेषु निध्रुविः॥३॥

वाशीं। एकः। बिभर्ति। हस्ते। आयसीं। अंतः। देवेषु। निऽध्रुविः॥३॥

देवेष्वंतर्देवानां मध्ये द्योतमानो निध्रुविर्निश्चले स्थाने वर्तमानः। यद्वा नितरां

गमनमस्यास्तीति निध्रुविः सर्वदा गच्छन्। अथवा संग्रामेषु शत्रूणां पुरतोऽतिशयेन स्थैर्यवान्। एतादृश एकस्त्वष्टृनामको देव आयसीमयोमयधारां वाशी ॥ वाशृ शब्दे ॥ शब्दयत्याक्रंदयति शत्रूननयेति वाशी तक्षणसाधनं कुठारः। तं स्वकीये हस्ते बिभर्ति। धारयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वज्रमेको बिभर्ति हस्त आहितं तेन वृत्राणि जिघ्नते ॥४॥

वज्रं। एकः। बिभर्ति। हस्ते। आऽहितं। तेन। वृत्राणि। जिघ्नते ॥४॥

अत्र वज्रलिंगादिंद्रो देवता। एक इंद्र आहितं स्वकीयहस्ते निहितं वज्रमेतन्नामकमायुधं बिभर्ति। धत्ते। स एवेंद्रस्तेन निहितेन वज्रेण वृत्राख्यावरकाणि रक्षांसि पापानि वा जिघ्नते। भृशं हंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तिग्ममेको बिभर्ति हस्त आयुधं शुचिरुग्रो जलाषभेषजः ॥५॥

तिग्मं। एकः। बिभर्ति। हस्ते। आयुधं। शुचिः। उग्रः। जलाषऽभेषजः ॥५॥

अत्र जलाषभेषज इत्यनेन रुद्रोऽभिधीयते। शुचिः ॥ शुच दीप्तौ ॥ सर्वतः स्वतेजसा दीप्यमानः ॥ यद्वा शुच शोके ॥ शत्रूणां शोचयिता दुःखयिता। अत एवोग्र उद्गूर्णबलो जलाषभेषजो रोगापनयनेन सुखकरभैषज्यवान्। यद्वा स्तोतॄणां दुःखरूपसंसारोच्छेदेन सुखकारिभिषग्रूपः। प्रथमो दैव्यो भिषगित्यादिश्रुतिभिरस्य भिषक्त्वं श्रूयते। तादृश एको रुद्रस्तिग्मं तीक्ष्णधारमायुधं। आयुध्यति संप्रहरति शत्रूननेनेत्यायुधं पिनाकः। तं स्वकीये हस्ते बिभर्ति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पथ एकः पीपाय तस्करो यथाँ एष वेद निधीनां ॥६॥

पथः। एकः। पीपाय। तस्करः। यथा। एषः। वेद। निऽधीनां ॥६॥

पथ इति लिंगेन पूषा निगद्यते। सं पूषन्नध्वनस्तिर। ऋग्वे० १.४२.१। इत्यादिषु दृष्टत्वात्। एकः पूषनामको देवः पथो मार्गान् पीपाय ॥ प्यायतिर्वर्धनकर्माप्यत्र रक्षणार्थः ॥ येऽग्निहोत्रादि कर्म कुर्वंति तेषां स्वर्गमार्गं ये दुःकृतं कर्म कुर्वंति तेषां यातनामार्गं च रक्षति। उभयेषां मार्गविपर्ययो यथा न भवति

तथा पालयतीत्यर्थः। एष सोऽयं पूषा निधीनां पृथिव्यां निहितानि धनानि वेद। वेत्ति। ज्ञात्वा स्तोतॄणां तानि ददातीत्यर्थः। तत्र दृष्टांतः। तस्करो यथा। यथा चोरः पथि गच्छतां पुरुषाणां धनहरणार्थं मार्गं रक्षति तथा च स चोरो गृहे निहितानि ज्ञात्वा तदाहृत्य तस्य सहायेभ्यो यथा तानि ददाति तद्वत्॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्रीण्येक उरुगायो वि चक्रमे यत्र देवासो मदंति ॥७॥

त्रीणि। एकः। उरुऽगायः। वि। चक्रमे। यत्र। देवासः। मदंति ॥७॥

उरुगायो विचक्रम इति पदलिंगाद्विष्णुरुच्यते। उरुगाय उरुभिर्बहुभिर्गातव्यः। यद्वा बहुषु देशेषु गंता बहुकीर्त्तिर्वा। सर्वान् शत्रून् स्वसामर्थ्येन शब्दयत्याक्रंदयतीति वोरुगायः। एतादृश एकोऽसहायो विष्णुस्त्रीणि पदानि भुवनानि विचक्रमे। साधु पादेन विक्रांतवान्॥ वेः पादविहरणे। पा॰ १.३.४१.। इति क्रमतेरात्मनेपदं॥ यत्र येषु लोकेषु देवास इंद्रादयो देवा मदंति यजमानदत्तैर्हविर्भिर्माद्यंति तानि विचक्रम इत्यन्वयः॥

॥ अथाष्टमी ॥

विभिर्द्वा चरत एकया सह प्र प्रवासेव वसतः ॥८॥

विऽभिः। द्वा। चरतः। एकया। सह। प्र। प्रवासाऽईव। वसतः ॥८॥

एकया सहेति लिंगादश्विनावभिधीयेते। द्वा द्वौ द्वित्वसंख्योपेतावश्विनौ विभिः॥ वी गत्यादिषु। क्विप्। छांदसो ह्रस्वः॥ गमनसाधनैरश्वैश्चरतः। संचरेते। किंचेमावश्विनावेकया सूर्याख्यया ताभ्यां स्वयंवृतया स्त्रिया सह प्रवसतः। प्रवासं सर्वत्र गमनं कुरुतः। प्रवासे दृष्टांतः। प्रवासेव। यथा प्रवासिनौ द्वौ पुरुषावेकया स्त्रिया सह प्रवसतस्तद्वत्॥

॥ अथ नवमी ॥

सदो द्वा चक्राते उपमा दिवि सम्राजा सर्पिरासुती ॥९॥

सदः। द्वा। चक्राते इति। उपऽमा। दिवि। संऽराजा। सर्पिरासुती इति सर्पिःऽआसुती ॥९॥

सम्राजाविति लिंगेन मित्रावरुणावभिधीयेते। उपमोपमौ परस्परं स्वकांत्योपमानभूतौ। यद्वोपमीयत आभ्यां सर्वमित्युपमौ। सर्वस्य एतावेव सम्राजा

सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ सर्पिरासुती। सर्पिर्घृतमाभ्यामासूयत इति सर्पिरासुती। घृतहविष्कौ द्वा द्वौ मित्रावरुणौ दिवि द्युलोके सदः। सीदंत्यत्रेति सदः स्थानं। तच्चक्राते। अकार्ष्टां॥

॥ अथ दशमी॥

अर्चंत एके महि साम मन्वत तेन सूर्यमरोचयन्॥१०॥

अर्चंतः। एके। महि। साम। मन्वत। तेन। सूर्यं। अरोचयन्॥१०॥

एकेऽत्रयो महि महत्साम त्रिवृत्पंचदशादि मन्वत। अमन्वत। तदेवार्चंतः पूजयंत एतादृशा अत्रयस्तेनोक्तेन साम्ना सूर्यमरोचयन्। अदीपयन्। त एवात्र देवता॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये षट्त्रिंशो वर्गः॥

नहि व इति चतुर्ऋचं दशमं सूक्तं। आद्या गायत्री द्वितीया पुरउष्णिक् तृतीया बृहती चतुर्थ्यनुष्टुप्। मनुर्वैवस्वत ऋषिः। पूर्ववद्विश्वे देवा देवता। तथा चानुक्रांतं। नहि वश्चतुष्कं पुरउष्णिक् बृहत्यनुष्टुबंतमिति॥ विनियोगस्तु लिंगादवगंतव्यः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

नहि वो अस्त्यर्भको देवासो न कुमारकः। विश्वे सतोमहांत इत्॥१॥

नहि। वः। अस्ति। अर्भकः। देवासः। न। कुमारकः। विश्वे। सतःऽमहांतः। इत्॥१॥

हे देवासो देवा वो युष्माकं मध्येऽर्भको न ह्यस्ति। शिशुर्नास्ति। तथा न कुमारको युष्माकं मध्ये कुमारोऽपि नास्ति। किंतु सर्वे यूयं सवयसो नित्यतरुणा भवथ। एतदेव प्रतिपादयति। विश्वे सर्वे देवा यूयं सतोमहांत इत्। सर्वस्माद्विद्यमानात्पृथिव्यामपि ये महांतस्ते सतोमहांत इत्युच्यंते। तस्माद्युष्माकमर्भकोऽपि कुमारोऽपि नास्तीत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

इति स्तुतासो असथा रिशादसो ये स्थ त्रयश्च त्रिंशच्च।

मनोर्देवा यज्ञियासः॥२॥

इति। स्तुतासः। असथ। रिशादसः। ये। स्थ। त्रयः। च। त्रिंशत्। च।

मनोः। देवाः। यज्ञियासः॥२॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो हे मनोर्यज्ञियासो मनुनामकस्य मम यज्ञार्हा हे देवा ये यूयं त्रयश्च त्रिसंख्याकास्त्रिंशच्च त्रिंशत्संख्याकास्त्रयस्त्रिंशद्देवताः स्थ भवथ अभूत ते यूयमितीत्थमनेन प्रकारेण स्तुतासोऽसथ। मया मनुना स्तुता भवथ॥ अस्तेर्लेटि छांदसो लुगभावः॥ यद्वासथेति कांत्यर्थः। इत्थं स्तुता यूयं हवींषि कामयध्वं॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते नस्त्राध्वं तेऽवत त उ नो अधि वोचत।

मा नः पथः पित्र्यान्मानवादधि दूरं नैष्ट परावतः॥३॥

ते। नः। त्राध्वं। ते। अवत। ते। ऊं इति। नः। अधि। वोचत।

मा। नः। पथः। पित्र्यात्। मानवात्। अधि। दूरं। नैष्ट। पराऽवतः॥३॥

हे देवा ते यूयं नोऽस्मान् त्राध्वं। बाधकेभ्यो रक्षोभ्यस्त्रायध्वं। ते यूयमवत। धनादिप्रदानैरस्मान्रक्षत। त एव देवा नोऽस्मानधि वोचत। अधिकं भवंतः कर्मकारिणो धनादिमंतश्च भवंत्विति यूयं ब्रूत। किंच हे देवा मानवात्पित्र्यात्। सर्वेषां मनुः पिता। तत आगतात्परावतः। पिता मनुर्दूरं मार्गं चक्रे। तस्मात्पथो मार्गात् नोऽस्मान्मा नैष्ट। मा नयत। अपनयनं मा कुरुतेत्यर्थः। सर्वदा ब्रह्मचर्याग्निहोत्रादिकर्माणि येन मार्गेण भवंति तमेवास्मान्नयत। किंतु दूरं य एतद्व्यतिरिक्तो विप्रकृष्टमार्गोऽस्ति तस्मादधि। अधिकमित्यर्थः। अस्मानपनयत॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये देवास इह स्थन विश्वे वैश्वानरा उत।

अस्मभ्यं शर्म सप्रथो गवेऽश्वाय यच्छत॥४॥

ये। देवासः। इह। स्थन। विश्वे। वैश्वानराः। उत।

अस्मभ्यं। शर्म। सऽप्रथः। गवे। अश्वाय। यच्छत॥४॥

ये देवासो देवा उतापि च वैश्वानराः। विश्वे सर्वे नरः कर्मनेतारोऽध्वर्य्वादयो यस्य स विश्वानरो यज्ञः। तस्मिन् सोमादिहवींषि स्वीकर्तुं भवाः प्रादुर्भूताः॥ भवार्थेऽण्प्रत्ययः॥ यद्वा विश्वानरोऽग्निः। देवानां तन्मुखत्वात्तस्य संबंधिनो विश्वे सर्वे ये देवा यूयमिहास्मिन्नस्मदीये यज्ञे स्थन हवींष्यादातुं भवथ ततः सप्रथः॥ प्रथ प्रख्याने॥ सर्वतः प्रसिद्धं सर्वत्र पृथुतमं वा शर्म। सर्वं शृणोति हिनस्ति

दुःखमिति शर्म सुखं। तदस्मभ्यं प्रयच्छत। तथा गवेऽस्मदीयेभ्यो यज्ञसाधनभूतेभ्यो गोभ्योऽश्वाय शर्म सुखं प्रदत्त ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये सप्तत्रिंशो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि। तत्र यो यजातीत्यष्टादशर्चं प्रथमं सूक्तं। वैवस्वतो मनुर्ऋषिः। नवमीचतुर्दश्यावनुष्टुभौ शिष्टाः पंचदश्याद्याश्चतस्रः पंक्तयः। दशमी पादनिचृत्। त्रयः सप्तकाः पादनिचृदिति तल्लक्षणात्। शिष्टा एकादश प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्र्यः। आद्यासु चतसृषु यज्ञस्ततो यजमानप्रशंसा च श्रूयते। अतस्तद्देवताकाः। या दंपती इत्याद्यासु पंचम्यादिषु दंपती प्रशस्येते। अतस्तद्देवताकाः। अवशिष्टासु नवसु दंपत्योराशिषः प्रतिपाद्यंते। अतस्ता एव देवताः। तथा चानुक्रम्यते। यो यजाति द्व्यूनाग्रेज्यास्तवो यजमानप्रशंसा च येत्यादिपंच दंपत्योः शिष्टास्तदाशिषोऽनुष्टुप् चतुष्पंक्त्यंतं नवम्यनुष्टुप् दशमी पादनिचृदिति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यो यजा॑ति॒ यजा॑त॒ इत्सु॒नव॑च्च॒ पचा॑ति च। ब्र॒ह्मेदिंद्र॑स्य चाकनत् ॥१॥

यः। यजा॑ति। यजा॑ते। इत्। सु॒नव॑त्। च॒। पचा॑ति। च॒। ब्र॒ह्म। इत्। इंद्र॑स्य। चा॒क॒न॒त् ॥१॥

यो यजमानः सकृद्यजाति यागं करोति हविर्भिर्देवान्पूजयति स देवेभ्यो लब्धधनादिकः सन् यजात इत्। पुनरभीष्टप्राप्तये देवेभ्यो हवींषि प्रयच्छत्येव। तथा स एव यजमानः सुनवच्च। सोमाभिषवं करोति च। स एव पचाति च। पशुपुरोडाशादिकं पचति च ॥ सर्वत्र यजादिषु लेट्यडागमाः ॥ स यजमान इंद्रस्य ब्रह्म ब्रह्माणि। इदवधारणे। इंद्रसंबंधीनि स्तोत्राण्येव चाकनत्। पुनःपुनः कामयते ॥ कनतेः कांत्यर्थाद्यङ्लुक्यभ्यासत्वं छांदसं। ततो लेट्यडागमः ॥ अत्र यागे यजमानो धनादि लभत इति यज्ञप्रशंसा। स एव दृष्टफलः सन् सोमाभिषवादीन्करोतीति यजमानप्रशंसा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पु॒रो॒ळाशं॒ यो अ॒स्मै॒ सोमं॒ रर॑त आ॒शिर॑म्। पादित्तं श॒क्रो अंह॑सः ॥२॥

पु॒रो॒ळाश॑म्। यः। अ॒स्मै॒। सोम॑म्। रर॑ते। आ॒ऽशिर॑म्। पात्। इत्। तम्। श॒क्रः। अंह॑सः ॥२॥

यो यजमानोऽस्मा इंद्राय पशुपुरोलाशं तथाशिरं तृतीयसवने गोक्षीरेणा-मिश्रितं सोमं ररते प्रयच्छति ॥ रातेर्लेटि शपः श्लुः । अडागमः ॥ शक्रः समर्थः स इंद्रस्तं यष्टारमंहसः पापात्तद्रूपाद्रक्षसो वा पात् । इद्वधारणे । अपादेव । रक्षत्येव ॥ पातेर्लुङि रूपं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तस्य॑ द्यु॒माँ अ॑सद्र॒थो॑ दे॒वजू॑तः॒ स शू॑शुवत् । विश्वा॑ व॒न्वन्न॑मि॒त्रिया॑ ॥३॥

तस्य॑ । द्यु॒ऽमान् । अ॒स॒त् । रथः॑ । दे॒वऽजू॑तः । सः । शू॒शु॒व॒त् । विश्वा॑ । व॒न्वन् । अ॒मि॒त्रिया॑ ॥३॥

तस्य देवान्पूजयतो यजमानस्य देवजूतो देवैरिंद्रादिभिः प्रेरितो द्युमान् दीप्तिमान् रथो रंहणशीलः स्यंदनो देवानां हविःप्रदानरूपेण यज्ञेनासत् । भवति । आगच्छति । ततस्तेन रथेनामित्रियामित्रियान् शत्रुभिः कृतान् विश्वा सर्वान् बाधान् वन्वन् । वनोतिर्हिंसाकर्मेति यास्कः । हिंसन् स एव शूशुवत् । पुत्रादिभिर्धनैश्च वर्धते । अत्र येन मे रथो बाधाभावश्चाभूदिति यागप्रशंसा येन सम्यगिष्टदेवा रथं दत्तवंत इति यजमानप्रशंसा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्य॑ प्र॒जाव॑ती गृ॒हेऽस॑श्चंती दि॒वेदि॑वे । इळा॑ धे॒नुमती॑ दुहे ॥४॥

अस्य॑ । प्र॒जाऽव॑ती । गृ॒हे । अस॑श्चंती । दि॒वेऽदि॑वे । इळा॑ । धे॒नु॒ऽमती॑ । दु॒हे॒ ॥४॥

प्रजावती पुत्रादियुक्तमसश्चंती । सश्चतिर्गतिकर्मा । अगमनशीलं । तादृशं । धेनुमती । पयसा सर्वान् धिनोति प्रीणयतीति धेनुर्गौः । तत्सहितमिळान्नमस्य यष्टुर्गृहे दिवेदिवे दुहे । दुह्यते । यद्वेळेति गवां देवता । सा स्थिरा धेनुमती । गवां पतित्वाद्धेनुभिर्धेनुमती । इळा गोदेवता देवैः पेरिता सत्यस्य यजमानस्य गृहे दोग्धा । पुत्रादिकमस्मै ददातीत्यर्थः ॥ दुहेर्लेटि लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥ अत्रेज्यास्तवः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

या दंप॑ती॒ सम॑नसा सुनु॒त आ च॒ धाव॑तः । देवा॑सो॒ नित्य॑याशि॒रा॑ ॥५॥

या । दंप॑ती॒ इति॒ दंऽप॑ती । सऽम॑नसा । सु॒नु॒तः । आ । च॒ । धाव॑तः । देवा॑सः । नित्य॑या । आ॒ऽशिरा॑ ॥५॥

अत्र यजने दंपत्योः स्तुतिः । हे देवासो देवाः समनसा समनसौ कर्मणि

समानमनस्कौ या यौ दंपती यज्ञकारिणौ जायापती सुनुतः सोमाभिषवं कुरुतः। यौ दंपती ततस्तमभिषुतं सोममाधावतश्च दशापवित्रेण शोधयतः॥ धावु गतिशुद्ध्योः॥ तथा नित्यया। यत्र तृतीयसवने सोमोऽस्ति तत्राग्रयणद्रव्यं गोक्षीरमस्त्येव। तस्मान्नित्यसंबंधेनाशिराग्रयणेन गोक्षीरेण संयुतं सोमं यौ प्रयच्छतः तावन्नादीन् प्राप्नुत इत्युत्तरत्र संबंधः॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीयेऽष्टात्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

प्रति प्राशव्याँ इतः सम्यंचा बर्हिराशाते। न ता वाजेषु वायतः॥६॥

प्रति। प्राशव्यान्। इतः। सम्यंचा। बर्हिः। आशाते इति। न। ता। वाजेषु। वायतः॥६॥

तौ देवेभ्यो हविषां दातारौ दंपती प्राशव्यान्॥ अश भोजने। प्रपूर्वस्यास्यौणादिको भाव उणप्रत्ययः। प्राशुर्भक्षणं। तस्मै साधून् हितान्वान्नादीन् प्रतीतः। प्रतिगच्छतः॥ यद्वा प्राशितव्यान्। अत्र वर्णलोपः॥ तावेव सम्यंचा सम्यंचौ समीचीनौ संगतौ बर्हिर्यज्ञमाशाते। आनशाते। तत्र द्रव्यैर्व्याप्नुतः। तस्मात्तौ यष्टारौ भार्यापती वाजेषु देवैर्दत्तेष्वन्नेषु न वायतः॥ वयतिर्गत्यर्थः॥ न गच्छतः। सर्वदान्नसहितौ तिष्ठातामित्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी॥

न देवानामपि ह्नुतः सुमतिं न जुगुक्षतः। श्रवो बृहद्विवासतः॥७॥

न। देवानां। अपि। ह्नुतः। सुऽमतिं। न। जुघुक्षतः। श्रवः। बृहत्। विवासतः॥७॥

एतौ दंपती देवानामिंद्रादीनां नापिह्नुतः। अपलापं न कुरुतः। अपिह्नवोऽपलापः। देवेभ्यो हविः प्रदास्याम इति प्रतिज्ञाय पुनरदानमपलापः॥ हुङ् अपनये॥ कथं नापलपंतीत्यवसीयते। तदाह। सुमतिं युष्मदीयां शोभनां मतिं न जुगुक्षतः। जुघुक्षतः। न संवरीतुमिच्छतः। संवारणमाच्छादनं। न छादयत इत्यर्थः। किंतु स्तुतिं कुरुतः॥ गुहू संवरणे। सनि ग्रहगुहोश्चेतीट्प्रतिषेधः। ढत्वषत्वभावौ। संहिताकाले भष्भावो नास्ति छांदसत्वात्॥ किंच बृहत् देवेभ्यो दीयमानत्वात् महत् श्रवः। श्रव इत्यन्ननाम। महदन्नं विवासतः। युष्मभ्यं प्रयच्छतः। विवासतिः परिचरणकर्मा। दानमपि च परिचरणमेव। देवैर्दत्तमन्नं घृतादिभिर्मिश्रीकृत्य पुनः पुनर्यजत इत्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

पुत्रिणा ता कुमारिणा विश्वमायुर्व्यश्नुतः । उभा हिरण्यपेशसा ॥८॥

पुत्रिणा । ता । कुमारिणा । विश्वं । आयुः । वि । अश्नुतः । उभा । हिरण्यऽपेशसा ॥८॥

पुत्रिणा पुत्रवंतौ तत्रापि कुमारिणा षोडशवर्षदेशीयपुत्रवंतौ हिरण्यपेशसा हिरण्मयैराभरणैरलंकृतरूपावुभोभौ ता तौ दंपती विश्वं सर्वमायुरायुष्यं व्यश्नुतः । व्याप्नुतः । यज्ञेन तयोः पुत्रादिकं धनमायुश्च संभवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

वीतिहोत्रा कृतद्वसू दशस्यंतामृताय कं ।
समूधो रोमशं हतो देवेषु कृणुतो दुवः ॥९॥

वीतिऽहोत्रा । कृतद्वसू इति कृतत्ऽवसू । दशस्यंता । अमृताय । कं ।
सं । ऊधः । रोमशं । हतः । देवेषु । कृणुतः । दुवः ॥९॥

वीतिहोत्रा वीतिहोत्रौ । वीतिः प्रियकरो होत्रा यज्ञो ययोस्तौ । अनेन यज्ञेन तयोः सुखादिकं संभवति । तादृशौ । यद्वा वीतिः कांत्यर्थः । होत्रेति वाङ्नाम । अस्मद्विषयां स्तुतिं कुरुतमिति पृथक् पृथक् देवैः काम्यमानस्तुती । अत एव कं सुखप्रदं हवीरूपमन्नं दशस्यंता देवेभ्यः प्रयच्छंतौ कृतद्वसू॥ तकारोपजनश्छांदसः ॥ याचमानकृतधनौ । पात्रेषूपयुक्तधनावित्यर्थः । एवंविधौ दंपती अमृतायामरणाय संतानाभिवृद्धये रोमशं रोमवंतं वृषणमूधो योनिं च संहतः । संयोजयत इति । मैथुनमनूद्यते । ततः सपुत्रादिकौ तौ देवेषु दुवः स्तुत्यन्नदानरूपां परिचर्यां कृणुतः । कुरुतः ॥ पंचभिर्दंपती अस्तूयेतां ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ शर्म पर्वतानां वृणीमहे नदीनां । आ विष्णोः सचाभुवः ॥१०॥

आ । शर्म । पर्वतानां । वृणीमहे । नदीनां । आ । विष्णोः । सचाऽभुवः ॥१०॥

एतदादिषु दंपत्योराशिषः । यष्टारो वयं पर्वतानां स्वर्गपुष्पफलसहितलताभिर्युक्तानां यच्छर्म सुखं तत् तेषां स्थैर्यलक्षणं सुखं वा नदीनां चोभयकूलवासिभिर्मुनिभिर्मनुष्यैर्वा जपाद्यनुष्ठाने कृते यत्सुखं तासां भवति तत्सुखं एकत्र स्थित्वा सकलपदार्थभोक्तृत्वलक्षणमनुष्ठानलक्षणं सुखमावृणीमहे । संभजामहे ।

सचाभुवो देवैः सह भवतो देवसहितस्य विष्णोरपि शत्रुहननलक्षणं यत्सुखं तदपि वयमावृणीमहे। बाधाभावाद्धविःप्रदानेन देवैः सह वर्ताम इत्यर्थः॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीय एकोनचत्वारिंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

ऐतु पूषा रयिर्भगः स्वस्ति सर्वधातमः। उरुरध्वा स्वस्तये॥११॥

आ। एतु। पूषा। रयिः। भगः। स्वस्ति। सर्वऽधातमः। उरुः। अध्वा। स्वस्तये॥११॥

रयिर्धनानां दाता भगो भजनीयः सर्वैः सर्वधातमः सर्वेषां धारयितृतमः सर्वेषां धनादिभिः पोषयितृतमः पूषैतन्नामको देवः स्वस्ति क्षेमेणैतु। अस्मान्प्रति गच्छतु। ततो मार्गरक्षके पूषण्यागते सत्युरुर्विस्तीर्णोऽध्वा मार्गः स्वस्तयेऽस्माकमविनाशाय भवतु॥

॥ अथ द्वादशी॥

अरमतिरनर्वणो विश्वो देवस्य मनसा। आदित्यानामनेह इत्॥१२॥

अरमतिः। अनर्वणः। विश्वः। देवस्य। मनसा। आदित्यानां। अनेहः। इत्॥१२॥

देवानां मध्ये पूषणमाह। अनर्वणः। अर्वा गंतव्यः। शत्रुभिरगंतव्यस्याप्रत्यृतस्य देवस्य द्योतमानस्य पूष्णो विश्वः सर्वः स्तोतृजनो मनसा श्रद्धया भक्त्यैवारमतिरलंमतिः पर्याप्तस्तुतिर्भवति। तथा ह्यादित्यानामदितेः पुत्राणां देवानां दानमनेह इत् अपापमेव खलु। तस्मादन्नादिप्राप्तये स्तोतृजनः पूषणं स्तौतीत्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोदशी॥

यथा नो मित्रो अर्यमा वरुणः संति गोपाः। सुगा ऋतस्य पंथाः॥१३॥

यथा। नः। मित्रः। अर्यमा। वरुणः। संति। गोपाः। सुऽगाः। ऋतस्य। पंथाः॥१३॥

मित्रोऽर्यमा वरुण एते त्रयो देवा नोऽस्माकं गोपा गोपयितारो यथा संति भवंति यैर्मार्गैर्वयमेतैः पालयितव्या भवाम त ऋतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य पंथाः पंथानः सुगा एषां सुगमना भवंतु। तैरागत्यास्मान्यज्ञमार्गे स्थापयंत्वित्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्दशी॥

अग्निं वः पूर्व्यं गिरा देवमीळे वसूनां।
सपर्यंतः पुरुप्रियं मित्रं न क्षेत्रसाधसं॥१४॥

अग्निं । वः । पूर्व्यं । गिरा । देवं । ईळे । वसूनां ।
सपर्यंतः । पुरुऽप्रियं । मित्रं । न । क्षेत्रऽसाधसं ॥१४॥

हे देवा वो युष्माकं पूर्व्यं मुख्यं पुरतो गंतारं वा देवं स्वभासा दीप्यमानमग्निं वसूनां प्राप्तये गिरा स्तुतिलक्षणया वाचेळे । अहं स्तौमि । किंच सपर्यंतो युष्मान्परिचरंतो मनुष्याः पुरुप्रियं बहुविधप्रियं बहूनामभिमतदानेन प्रीणयितारं वा क्षेत्रसाधसं । क्षियंति निवसंति कर्मकरणार्थमत्रेति क्षेत्रो यज्ञः । तस्य साधकं। साधने दृष्टांतः । मित्रं न। यथा मित्रं सुहृदन्यस्य क्षेत्रं केदारादिकं साधयति तद्वद्यज्ञसाधकमग्निं वसुप्राप्तये स्तुवंति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

मक्षू देववतो रथः शूरो वा पृत्सु कासु चित् ।
देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१५॥
मक्षु। देवऽवतः। रथः। शूरः। वा। पृत्ऽसु। कासु। चित्।
देवानां। यः। इत्। मनः। यजमानः। इयक्षति। अभि। इत्। अयज्वनः। भुवत् ॥१५॥

देववतः । देवा यष्टव्यतया यस्य संति स देववान् । तस्य रथो देवैर्दत्तो मक्षु शीघ्रं दुर्गमं मार्गमपि प्रविशति । सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । वेतिशब्दोऽत्रोपमानवाची । यथा शूरो योद्धा कासु चित्पृत्सु पृतनासु तद्वत् । यो दवानां॥इदवधारणे॥मन एवेयक्षति स्तुतिभिः पूजयितुमिच्छति।यद्वा देवानां मन इयक्षति हविर्भिर्यष्टुमिच्छति स यजमानोऽयज्वनो यागमकुर्वतो जनानभिभुवत् । स्वसामर्थ्येनाभिभवत्येव ॥ इयक्षति । यक्ष पूजायां । यज देवपूजादिषु । उभयोरभ्यासस्य संप्रसारणं छांदसं । पूर्वस्य स्कोः संयोगाद्योरिति ककारलोपः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

न यजमान रिषसि न सुन्वान न देवयो ।
देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१६॥
न। यजमान। रिषसि। न। सुन्वान। न। देवयो इति देवऽयो।
देवानां। यः। इत्। मनः। यजमानः। इयक्षति। अभि। इत्। अयज्वनः। भुवत् ॥१६॥

हे यजमान यो भवान् देवानां मन इयक्षति। स त्वं न रिष्यसि। विनष्टो न भवसि। किंतु पुत्रपौत्रादिभिर्वर्धसे। हे सुन्वान सोमाभिषवं कुर्वन् यः सुन्वन् तेषां मन इयक्षति स त्वमपि न रिष्यसि। हे देवयो देवान् कामयमान यो देवानियक्षति तादृशस्त्वमपि न रिष्यसि। किंतु धनादिभिर्वर्धसे। देवानां मनो यो यजमानो यष्टुमिच्छति स यागमकुर्वतो जनानभिभवति॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

नकिष्टं कर्मणा नशन्न प्र योषन्न योषति।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१७॥

नकिः। तं। कर्मणा। नशत्। न। प्र। योषत्। न। योषति।

देवानां। यः। इत्। मनः। यजमानः। इयक्षति। अभि। इत्। अयज्वनः। भुवत् ॥१७॥

यो यजमानो देवानां मनो यष्टुमिच्छति तं नकिर्नकश्चिदपि नशत्। स्वकीयेन कर्मणा न व्याप्नोति॥ नशतिर्व्याप्तिकर्मा॥ किंच स यष्टा न प्रयोषत्। स्वस्मात्स्थानान्न विभक्तः पृथक्कृतो न भवति। किंच न योषति। पुत्रादिभिर्धनादिभिश्च न विभक्तो भवति॥ यु मिश्रणामिश्रणयोरित्यस्योभयत्र लेट्यडागमः॥ शिष्टं व्याख्यातं॥

॥ अथाष्टादशी ॥

असदत्र सुवीर्यमुत त्यदाश्वश्व्यं।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥१८॥

असत्। अत्र। सुऽवीर्यं। उत। त्यत्। आशुऽअश्व्यं।

देवानां। यः। इत्। मनः। यजमानः। इयक्षति। अभि। इत्। अयज्वनः। भुवत् ॥१८॥

यो यजमानो देवानां मनो यष्टुमिच्छति अत्रास्मिन्यजमाने सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रादिकमसत्। भवत्येव। उतापि चाश्वश्व्यमाशुगमनाश्वसंघयुक्तं त्यत्तद्धनादिकं तस्मिन्यजमाने भवति। देवानां मनो यो जनो हविर्भिर्यष्टुमिच्छति यद्वा पूजयितुमिच्छति स जनोऽयज्वनः सर्वानभिभवत्येव॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये चत्वारिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठस्य तृतीयोऽध्याय आरभ्यते ॥ प्र कृतानीति त्रिंशदृचं द्वितीयं सूक्तं । तत्रेयमनुक्रमणिका । प्र कृतानि त्रिंशन्मेधातिथिरिति । काण्वो मेधातिथिर्ऋषिः । परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेरिति परिभाषया गायत्री छंदः । अनादेशपरिभाषयेंद्रो देवता ॥ महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावेतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके शौनकेन सूचितं । प्र कृतान्यृजीषिण आ घा ये अग्निमिंधते । ऐ० आ० ५.९. । इति ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये मैत्रावरुणशस्त्रे प्र कृतानीति तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । प्र व इंद्राय मादनं प्र कृतान्यृजीषिणः । आ० ६.४. । इति ॥ तस्मिन्नेव शस्त्रे प्रति श्रुतायेत्याद्याः पंचदशर्चः । सूच्यते हि । प्रति श्रुताय वो धृषदिति पंचदश । आ० ६.४. । इति ॥ दशमेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकवादे पत्नीयजमानस्थाने प्रति श्रुतायेति तृचः । सूचितं च । प्रति श्रुताय वो धृषदिति तृचौ । आ० ८.१२. । इति ॥ अहीनांतर्गतस्यातिरात्रस्य प्रथमे पर्याये होतुः पन्य इदुप गायतेत्यनुरूपः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र कृतान्यृजीषिणः कण्वा इंद्रस्य गाथया । मदे सोमस्य वोचत ॥१॥

प्र । कृतानि । ऋजीषिणः । कण्वाः । इंद्रस्य । गाथया । मदे । सोमस्य । वोचत ॥१॥

हे कण्वा ऋजीषिण ऋजीषवतः सोमस्य कृतानि कर्माणींद्रस्य गाथयेंद्रस्य वाचा मदेऽस्य मदे संजाते सति प्रवोचत । प्रब्रूत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यः सृबिंदमनर्शनिं पिप्रुं दासमहीशुवं। वधीदुग्रो रिणन्नपः ॥२॥

यः। सृबिंदं। अनर्शनिं। पिप्रुं। दासं। अहीशुवं। वधीत्। उग्रः। रिणन्। अपः ॥२॥

य इंद्र उग्र उद्गूर्णस्तेजस्वी वा सोऽप उदकानि रिणन् प्रेरयन् सृबिंदनामकं शत्रुमनर्शनिमनर्शनिनामकं पिप्रुं पिप्रुनामकं च दासं चाहीशुवं च शत्रुं वधीत्। अवधीत्। जघान ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न्यर्बुदस्य विष्टपं वर्ष्माणं बृहतस्तिर। कृषे तदिंद्र पौंस्यं ॥३॥

नि। अर्बुदस्य। विष्टपं। वर्ष्माणं। बृहतः। तिर। कृषे। तत्। इंद्र। पौंस्यं ॥३॥

हे इंद्र बृहतो महतोऽर्बुदस्य मेघस्य वर्ष्माणमुदकस्य वारकं विष्टपं स्थानं नितिर। विध्य। तत्प्रसिद्धं पौंस्यं व्रतं च कृषे। कुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्रति श्रुताय वो धृषत्तूर्णाशं न गिरेरधि। हुवे सुशिप्रमूतये ॥४॥

प्रति। श्रुताय। वः। धृषत्। तूर्णाशं। न। गिरेः। अधि। हुवे। सुऽशिप्रं। ऊतये ॥४॥

हे स्तोतारो वो युष्माकं श्रुताय स्तुतीनां श्रवणाय रक्षणाय च धृषच्छत्रून् धृषंतं सुशिप्रं सुहनुमिंद्रं प्रतिहुवे। ह्वयामि। तूर्णाशं न। यथा घर्मेऽभितप्तः पुमान् तूर्णाशमुदकं। तथा च यास्कः। तूर्णाशमुदकं भवति तूर्णमश्नुते। नि॰ ५.१६.। इति। गिरेरधि मेघं प्रति ह्वयति। पर्वतो गिरिरिति मेघनामसु पाठात्। तद्वदित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स गोरश्वस्य वि व्रजं मंदानः सोम्येभ्यः। पुरं न शूर दर्षसि ॥५॥

सः। गोः। अश्वस्य। वि। व्रजं। मंदानः। सोम्येभ्यः। पुरं। न। शूर। दर्षसि ॥५॥

हे शूरेंद्र स प्रसिद्धस्त्वं मंदानो मोदमानो गोरश्वस्य च व्रजं निवासस्थानं सोम्येभ्यः सोमार्हेभ्यः पुरं न शत्रूणां नगरमिव विदर्षसि। विवृतद्वारं करोषि ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदि मे रारणः सुत उक्थे वा दधसे चनः । आरादुप स्वधा गहि ॥ ६॥

यदि । मे । ररणः । सुते । उक्थे । वा । दधसे । चनः । आरात् । उप । स्वधा । आ । गहि ॥ ६॥

हे इंद्र मे मम सुतेऽभिषुते सोम उक्थे स्तोत्रे वा यदि रारणः रमसे । चनोऽन्नं यदि च दधसे मह्यं प्रयच्छसि तर्ह्यारादूरात् स्वधान्नेनोपागहि । उपागच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वयं घा ते अपि ष्मसि स्तोतार इंद्र गिर्वणः । त्वं नो जिन्व सोमपाः ॥ ७॥

वयं । घ । ते । अपि । स्मसि । स्तोतारः । इंद्र । गिर्वणः । त्वं । नः । जिन्व । सोमऽपाः ॥ ७॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेंद्र ते तवापि वयं घ वयं खलु स्तोतारः स्मसि । भवामः । हे सोमपाः सोमस्य पातरिंद्र त्वं नोऽस्मान् जिन्व । प्रीणयसि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत नः पितुमा भर संरराणो अविक्षितं । मघवन्भूरि ते वसु ॥ ८॥

उत । नः । पितुं । आ । भर । संऽरराणः । अविऽक्षितं । मघऽवन् । भूरि । ते । वसु ॥ ८॥

उतापि च हे मघवन् संरराणः संरममाणस्त्वमविक्षितमविक्षीणं पितुमन्नं ॥ पृक्षः पितुरित्यन्ननामसु पाठात् ॥ नोऽस्मभ्यमाभर । आहर । ते तव वसु धनं भूर्यधिकं हि ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत नो गोमतस्कृधि हिरण्यवतो अश्विनः । इळाभिः सं रभेमहि ॥ ९॥

उत । नः । गोऽमतः । कृधि । हिरण्यऽवतः । अश्विनः । इळाभिः । सं । रभेमहि ॥ ९॥

उतापि च हे इंद्र नोऽस्मान् गोमतो गोमिनः कृधि । कुरु । अश्विनोऽश्वयुक्तान् कृधि । हिरण्यवतो धनवतश्च कृधि । इळाभिरन्नैश्च संरभेमहि । वयं संरब्धा भवेम ॥

॥ अथ दशमी ॥

बृबदुक्थं हवामहे सृप्रकरस्नमूतये । साधु कृण्वंतमवसे ॥ १०॥

बृबत्ऽउक्थं । हवामहे । सृप्रऽकरस्नं । ऊतये । साधु । कृण्वंतं । अवसे ॥ १०॥

ऊतये लोकस्य रक्षणाय सुप्रकरसं प्रसृतबाहुं । करस्नौ बाहू कर्मणां प्रस्नाताराविति यास्कवचनात् । अवसे लोकस्य पालनाय साधु कृण्वंतं साधु कुर्वंतं बृबदुक्थं महदुक्थमिंद्रं हवामहे । ह्वयामः । तथा च यास्कः । बृबदुक्थो महदुक्थो वक्तव्यमस्मा उक्थं । नि॰ ६. ४. । इति ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यः संस्थे चिच्छतक्रतुरादीं कृणोति वृत्रहा । जरितृभ्यः पुरूवसुः ॥११॥

यः । संऽस्थे । चित् । शतऽक्रतुः । आत् । ईं । कृणोति । वृत्रऽहा । जरितृऽभ्यः । पुरुऽवसुः ॥११॥

यः प्रसिद्ध इंद्रः संस्थे संग्रामे शतक्रतुर्बहुकर्मा भवति । अपि चादनंतरमीमिदं शत्रुवधादिकं कृणोति करोति चिदेव अयमिंद्रो वृत्रहा शत्रूणां हंता भवति । किंच जरितृभ्यः स्तोतृणामर्थे पुरूवसुर्बहुधनो भवति । न स्वार्थमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स नः शक्रश्चिदा शकद्दानवाँ अंतराभरः । इंद्रो विश्वाभिरूतिभिः ॥१२॥

सः । नः । शक्रः । चित् । आ । शकत् । दानऽवान् । अंतरऽआभरः । इंद्रः । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ॥१२॥

शक्रः शक्तः स इंद्रो नश्चिदस्मानप्याशकत् । शक्तान् करोतु । अपि चेंद्रो दानवान् विश्वाभिः सर्वैरूतिभिः पालनैरंतराभरोऽंतराहरश्छिद्राणामापूरकः । छिद्रापिधायीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो रायो३वनिर्महान्त्सुपारः सुन्वतः सखा । तमिंद्रमभि गायत ॥१३॥

यः । रायः । अवनिः । महान् । सुऽपारः । सुन्वतः । सखा । तं । इंद्रं । अभि । गायत ॥१३॥

य इंद्रो रायो धनस्यावनिः पालको महान् सर्वोत्तमः सुपारः शोभनपारणश्च भवति । यश्च सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य सखा प्रियो भवति । तमिंद्रमभिगायत । अभिष्टुत ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आयंतारं महिं स्थिरं पृतनासु श्रवोजितं । भूरेरीशानमोजसा ॥१४॥

आऽयंतारं । महिं । स्थिरं । पृतनासु । श्रवःऽजितं । भूरेः । ईशानं । ओजसा ॥१४॥

आयंतारमागंतारं महि महांतं पृतनासु संग्रामेषु स्थिरमचलं श्रवोजितं श्रवसो जेतारमोजसा बलेन भूरेर्बहोर्धनस्येशानमीश्वरमभिगायत ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नकिरस्य शचीनां नियंता सूनृतानां । नकिर्वक्ता न दादिति ॥१५॥

नकिः । अस्य । शचीनां । निऽयंता । सूनृतानां । नकिः । वक्ता । न । दात् । इति ॥१५॥

अस्येंद्रस्य सूनृतानां शोभनानां शचीनां कर्मणां ॥ धीः शचीति कर्मनामसु पाठात् ॥ नकिर्नकश्चिन्नियंता नियामकः । अयमिंद्रो न दादिति न प्रयच्छतीति नकिर्वक्ता न कश्चिद्वदति । किंतु सर्वोऽपि जनोऽयं प्रदातेत्येव ब्रवीतीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

न नूनं ब्रह्मणामृणं प्राशूनामस्ति सुन्वतां । न सोमो अप्रता पपे ॥१६॥

न । नूनं । ब्रह्मणां । ऋणं । प्राशूनां । अस्ति । सुन्वतां । न । सोमः । अप्रता । पपे ॥१६॥

प्राशूनां । ये सोमं प्राश्नुवंति ते प्राशवः । तेषां सोमं सुन्वतां ब्रह्मणां ब्राह्मणानामृणं देवऋणं न नूनमस्ति । न खलु विद्यते । तथा च श्रूयते । एष वा अनृणो यः पुत्री यज्वा ब्रह्मचारीति । किंचाप्रताविस्तीर्णधनेन सोमो न पपे । न पीयते । प्रभूतधनेनैव सोमः पीयत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

पन्य इदुप गायत पन्यं उक्थानि शंसत । ब्रह्मा कृणोत पन्य इत् ॥१७॥

पन्यें । इत् । उप । गायत । पन्यें । उक्थानि । शंसत । ब्रह्म । कृणोत । पन्यें । इत् ॥१७॥

हे उपगातारः पन्य इत् स्तुत्य एवेंद्र उपगायत । उपगानं कुरुत । किंच पन्य एवेंद्र उक्थानि स्तोत्राणि शंसत । हे स्तोतार इति शेषः । पन्य इत् स्तुत्य एवेंद्रे ब्रह्माण्यन्यानि स्तोत्राणि कृणोत । कुरुत ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

पन्य आ दर्दिरच्छता सहस्रा वाज्यवृतः । इंद्रो यो यज्वनो वृधः ॥१८॥

पन्यः । आ । दर्दिरत् । शता । सहस्रा । वाजी । अवृतः । इंद्रः । यः । यज्वनः । वृधः ॥१८॥

यो वाजी बलवान् शता वीराणां शतानि सहस्रा सहस्राणि चादर्दिरत् आभिमुख्येन दारयति सोऽयमिंद्रः शत्रुभिरवृतः पन्यः स्तुत्यो भवति । यज्वनो विधिनेष्टवतो यजमानस्य वृधो वर्धयिता च भवति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

वि षू चर स्वधा अनु कृष्टीनामन्वाहुवः । इंद्र पिब सुतानां ॥१९॥

वि । सु । चर । स्वधाः । अनु । कृष्टीनां । अनु । आऽहुवः । इंद्र । पिब । सुतानां ॥१९॥

हे इंद्र आहुव आह्वातव्यस्त्वं कृष्टीनां मनुष्याणां स्वधा हवींष्यनु सु सुष्ठु विचर । द्वितीयोऽनु पूरणः । सुतानामभिषुतान् सोमांश्च पिब ॥

॥ अथ विंशी ॥

पिब स्वधैनवानामुत यस्तुग्र्ये सचा । उतायमिंद्र यस्तव ॥२०॥

पिब । स्वऽधैनवानां । उत । यः । तुग्र्ये । सचा । उत । अयं । इंद्र । यः । तव ॥२०॥

हे इंद्र स्वधैनवानां स्वधैनवान् स्वभूतपयसो धेनोः संबंधिनः सोमान् । धेन्वा क्रीतानित्यर्थः । तथा च श्रूयते । धेन्वा क्रीणातीति । उतापि च यः सोमस्तुग्र्य उदके । बुसं तुग्र्यमित्युदकनामसु पाठात् । सचा संसृष्टः तमपि सोमं पिब । उतापि च यः सोमस्तव त्वदीयस्त्वामुद्दिश्य गृहीतः सोऽयं त्वया पातव्य इति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

अतीहि मन्युषाविणं सुषुवांसमुपारणे । इमं रातं सुतं पिब ॥२१॥

अति । इहि । मन्युऽसाविनं । सुसुऽवांसं । उपऽअरणे । इमं । रातं । सुतं । पिब ॥२१॥

हे इंद्र मन्युषाविणं क्रोधेन सोमं सुन्वंतमतीहि । अतिगच्छ । तथोपारणे । ब्राह्मणा उपेत्य यस्मिन्देशे न रमंते स उपारणः । तस्मिन्देशे सुषुवांसं सुन्वंतमतीहि । इमं रातं ब्राह्मणोपद्रवरहिते देशेऽस्माभिर्दत्तमिमं सुतं सोमं पिब ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

इहि तिस्रः परावत इहि पंच जनाँ अति । धेना इंद्रावचाकशत् ॥२२॥

इहि । तिस्रः । पराऽवतः । इहि । पंच । जनान् । अति । धेनाः । इंद्र । अवऽचाकशत् ॥२२॥

हे इंद्र धेना अस्मदीयाः स्तुतीरवचाकशद्योऽपश्यत् स त्वं परावतो दूरात् ॥ आरे परावत इति दूरनामसु पाठात् ॥ तिस्रोऽग्रपृष्ठपार्श्वदिश इहि । गच्छ । अनेनाग्रतः पृष्ठतः पार्श्वतश्चेंद्रस्यागमनमाशास्ते । अपि च जनान् मनुष्यानतीहि । अतिगच्छ । यद्वा गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसि च पंच जनाः । ताननतीहीत्यर्थः । तथा च यास्कः । गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसीत्येके चत्वारो वर्णा निषादः पंचम इत्यौपमन्यवः । नि० ३. ८. । इति ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

सूर्यो रश्मिं यथा सृजा त्वा यच्छंतु मे गिरः । निम्नमापो न सध्र्यक् ॥२३॥

सूर्यः । रश्मिं । यथा । सृज । आ । त्वा । यच्छंतु । मे । गिरः । निम्नं । आपः । न । सध्र्यक् ॥२३॥

हे इंद्र सूर्यो यथा रश्मिं रश्मीन्किरणानश्वप्रग्रहान्वा विसृजति तथा मह्यं धनं विसृज । अपि च मे मदीया गिरः स्तुतयः सध्र्यक् सह त्वामायच्छंतु । निम्नमापो न । यथा निम्नदेशमापः सह परिगृह्णंति तद्वदित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अध्वर्यवा तु हि षिंच सोमं वीराय शिप्रिणे । भरा सुतस्य पीतये ॥२४॥

अध्वर्यो इति । आ । तु । हि । सिंच । सोमं । वीराय । शिप्रिणे । भर । सुतस्य । पीतये ॥२४॥

हे अध्वर्यवः शिप्रिणे हनूमते वीराय शूरायेंद्राय सोमं तु हि क्षिप्रमेवासिंच । सुतस्य सुतं सोमं पीतये पानाय च भर । आहर च ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

य उद्नः फलिगं भिनन्न्यक्सिंधूँरवासृजत् । यो गोषु पक्वं धारयत् ॥२५॥

यः । उद्नः । फलिऽगं । भिनत् । न्यक् । सिंधून् । अवऽअसृजत् । यः । गोषु । पक्वं । धारयत् ॥२५॥

य उद्न उदकार्थं फलिगं मेघं । रैवतः फलिग इति मेघनामसु पाठात् ।

भिनत् अभिनत् । सिंधूनपश्चांतरिक्षान्यगवींगवासृजत् । यश्च गोषु पक्कं पयो धारयत् अधारयत् स इंद्र इत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

अहंन्वृत्रमृचीषम और्णवाभमहीशुवं । हिमेनाविध्यदर्बुदं ॥२६॥

अहंन् । वृत्रं । ऋचीषमः । और्णऽवाभं । अहीशुवं । हिमेन । अविध्यत् । अर्बुदं ॥२६॥

ऋचीषम ऋचा दीप्त्या सम इंद्रो वृत्रं वृत्रनामकं शत्रुमहनत् । जघान । तथौर्णवाभमौर्णवाभनामकमहीशुवमहीशुवनामकं च शत्रुमहनत् । तथा हिमेन तुषारेणोदकेन वार्बुदं मेघमविध्यत् ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

प्र वं उग्राय निष्टुरेऽषाळ्हाय प्रसक्षिणे । देवत्तं ब्रह्म गायत ॥२७॥

प्र । वः । उग्राय । निःऽतुरे । अषाळ्हाय । प्रऽसक्षिणे । देवत्तं । ब्रह्म । गायत ॥२७॥

हे उद्गातारो वो यूयमुग्रायोद्गूर्णाय निष्टुरे शत्रून्निस्तरतेऽषाळ्हाय शत्रूणामभिभवित्रे प्रसक्षिणे प्रसहनशीलायेंद्राय देवत्तं देवप्रसादलब्धं ब्रह्म स्तोत्रं प्रगायत ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

यो विश्वान्यभि व्रता सोमस्य मदे अंधसः । इंद्रो देवेषु चेतति ॥२८॥

यः । विश्वानि । अभि । व्रता । सोमस्य । मदे । अंधसः । इंद्रः । देवेषु । चेतति ॥२८॥

अंधसोऽद्यमानस्य सोमस्य मदे संजाते विश्वानि सर्वाणि व्रता व्रतानि कर्माणि य इंद्रो देवेष्वभिचेतति ज्ञापयति तस्मा इंद्राय देवत्तं ब्रह्म गायतेत्यर्थः ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या । वोळ्हामभि प्रयो हितं ॥२९॥

इह । त्या । सधऽमाद्या । हरी इति । हिरण्यऽकेश्या । वोळ्हां । अभि । प्रयः । हितं ॥२९॥

इह यज्ञे त्या तौ प्रसिद्धौ सधमाद्या सह माद्यंतौ हिरण्यकेश्या हिरण्यकेश्यौ हरी अश्वौ हितं हितकरं प्रयः सोमरूपमन्नमभि अभिलक्ष्य वोळ्हां । इंद्रं वहतां । प्रापयतामिति ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

अर्वाचं त्वा पुरुष्टुत प्रियमेधस्तुता हरी। सोमपेयाय वक्षतः ॥३०॥

अर्वाचं। त्वा। पुरुऽस्तुत। प्रियमेधऽस्तुता। हरी इति। सोमऽपेयाय। वक्षतः ॥३०॥

हे पुरुष्टुतेंद्र त्वा त्वां प्रियमेधस्तुता हरी अश्वौ सोमपेयाय सोमपानायार्वाचमस्मदभिमुखं वक्षतः। वहतः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये षष्ठो वर्गः ॥

वयं घ त्वेत्येकोनविंशत्यृचं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य मेध्यातिथेरार्षं बृहतीच्छंदस्कं। षोडश्याद्यास्तिस्रो गायत्र्य एकोनविंश्यनुष्टुप्। इंद्रो देवता ॥ तथा चानुक्रांतं। वयं घैकोना मेध्यातिथिर्बार्हतं त्रिगायत्र्यनुष्टुबंतमिति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावादितः पंचदशर्चः। तथैव पंचमारण्यके शौनकेन सूत्र्यते। वयं घ त्वा सुतावंत इति पंचदश मो षु त्वा वाघतश्चनेत्येतस्य द्विपदां चोद्धरति। ऐ० आ० ५.१०। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे वयं घ त्वेति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः। तथा च सूत्रं। वयं घ त्वा सुतावंतः क ईं वेद सुते सचा। आ० ७.४। इति ॥ स्वरसाम्ययमेव तृचोऽनुरूपः। सूचितं च। वयं घ त्वा सुतावंत इति तिस्रो बृहत्यः। आ० ८.५। इति ॥ तस्मिन्नेव शस्त्रे क ईं वेदेति वैकल्पिकोऽनुरूपः। सूत्रमुक्तमेव ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वयं घ त्वा सुतावंत आपो न वृक्तबर्हिषः।
पवित्रस्य प्रस्रवणेषु वृत्रहन्परि स्तोतार आसते ॥१॥

वयं। घ। त्वा। सुतऽवंतः। आपः। न। वृक्तऽबर्हिषः।
पवित्रस्य। प्रऽस्रवणेषु। वृत्रऽहन्। परि। स्तोतारः। आसते ॥१॥

हे वृत्रहन्निंद्र त्वा त्वां वयं घ वयं खलु सुतवंतः सोममभिषुतवंत आपो नाप इव प्रवणमभिगच्छामः। पवित्रस्य सोमानां प्रस्रवणेषु वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषः स्तोतारश्च त्वां पर्युपासते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स्वरंति त्वा सुते नरो वसो निरेक उक्थिनः।
कदा सुतं तृषाण ओक आ गम इंद्र स्वब्दीव वंसगः ॥२॥

स्वरंति । त्वा । सुते । नरः । वसो इति । निरेके । उक्थिनः ।
कदा । सुतं । तृषाणः । ओकः । आ । गमः । इंद्र । स्वब्दीऽइव । वंसगः ॥२॥

हे वसो वासयितरिंद्र त्वा त्वां सुतेऽभिषुते सोमे निरेके निर्गमन उक्थिनो नरो नेतारः स्वरंति । शब्दायंते । अपि चेंद्रः सुतं सोमं प्रति तृषाणस्तृष्यन् स्वब्दीव स्वभूतशब्द इव वंसगो वननीयगमनो वृषभः शब्दं कुर्वन् कदौकः स्थानमागमत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कण्वेभिर्धृष्णवा धृषद्वाजं दर्षि सहस्रिणं ।
पिशंगरूपं मघवन्विचर्षणे मक्षू गोमंतमीमहे ॥३॥
कण्वेभिः । धृष्णो इति । आ । धृषत् । वाजं । दर्षि । सहस्रिणं ।
पिशंगऽरूपं । मघऽवन् । विऽचर्षणे । मक्षु । गोऽमंतं । ईमहे ॥३॥

हे धृष्णो धर्षकेंद्र कण्वेभिः कण्वानुद्दिश्य ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं वाजमादर्षि । देहि । हे मघवन्धनवन् विचर्षणे विद्रष्टरिंद्र धृषत् धृष्टं पिशंगरूपं गोमंतं च वाजं मक्षु शीघ्रमीमहे । याचामहे । त्वामिति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पाहि गायांधसो मद इंद्राय मेध्यातिथे ।
यः संमिश्लो हर्योर्यः सुते सचा वज्री रथो हिरण्ययः ॥४॥
पाहि । गाय । अंधसः । मदे । इंद्राय । मेध्यऽअतिथे ।
यः । संऽमिश्लः । हर्योः । यः । सुते । सचा । वज्री । रथः । हिरण्ययः ॥४॥

हे मेध्यातिथे पाहि । सोमं पिब । अंधसः पीतस्य सोमस्य मदे तस्मा इंद्राय गाय । स्तोत्रं पठ च । य इंद्रो हर्योरश्वयोः संमिश्लः स्वरथे संमिश्लयिता । यश्च सुते सोमे सचा सहायः । य इंद्रो वज्री । यस्य रथो हिरण्ययो हिरण्मयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यः सुषव्यः सुदक्षिण इनो यः सुक्रतुर्गृणे ।
य आकरः सहस्रा यः शतामघ इंद्रो यः पूर्भिदारितः ॥५॥

यः । सुऽसव्यः । सुऽदक्षिणः । इनः । यः । सुऽक्रतुः । गृणे ।

यः । आऽकरः । सहस्रा । यः । शतऽमघः । इंद्रः । यः । पूःऽभित् । आरितः ॥ ५ ॥

यः सुषव्यः शोभनसव्यहस्तः । यश्च सुदक्षिणः । यश्चेन ईश्वरः ॥ नियुत्वानिन इतीश्वरनामसु पाठात् ॥ यश्चापि सुक्रतुः सुप्रज्ञः । सहस्रा सहस्राणां बहूनां यश्चाकरः कर्ता । यश्चापि शतमघो बहुधनः । यश्च पूर्भित् पुरां भेत्ता । यश्चारितः प्रत्यृतः स्तोमान् । तथा च यास्कः । य आरितः कर्मणि कर्मणि स्थिरः प्रत्यृतः स्तोमान् । नि० ५. १४. । इति । स इंद्रो गृणे । अस्माभिः स्तूयते च ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो धृषितो योऽवृतो यो अस्ति श्मश्रुषु श्रितः ।

विभूतद्युम्नश्च्यवनः पुरुष्टुतः क्रत्वा गौरिव शाकिनः ॥ ६ ॥

यः । धृषितः । यः । अवृतः । यः । अस्ति । श्मश्रुषु । श्रितः ।

विभूतऽद्युम्नः । च्यवनः । पुरुऽस्तुतः । क्रत्वा । गौःऽइव । शाकिनः ॥ ६ ॥

यो धृषितः शत्रूणां धर्षयिता । यश्चावृतः शत्रुभिरपरिवृतः । यश्चापि श्मश्रुषु युद्धेषु । श्रवः श्रयंत्यस्मिन्निति व्युत्पत्तेः श्मश्रु युद्धमिति वृद्धा वदंति । श्रितोऽस्ति भवति । यश्चापि विभूतद्युम्नः प्रभूतधनः । यश्च च्यवनः सोमानां च्यावयिता । यश्चापि पुरुष्टुतो बहुस्तुतः स इंद्रः क्रत्वा कर्मणा शाकिनः शक्तस्य यजमानस्य गौरिव । यथा गौः पयसो दोग्ध्री तथा कामानां दोग्धा भवति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

क ईं वेद सुते सचा पिबंतं कद्वयो दधे ।

अयं यः पुरो विभिनत्त्योजसा मंदानः शिप्र्यंधसः ॥ ७ ॥

कः । ईं । वेद । सुते । सचा । पिबंतं । कत् । वयः । दधे ।

अयं । यः । पुरः । विऽभिनत्ति । ओजसा । मंदानः । शिप्री । अंधसः ॥ ७ ॥

सुतेऽभिषुते सोमे सचा ऋत्विजा सह सोमं पिबंतमीमेनमिंद्रं को वेद । वेत्ति । न कोऽपि वेत्तीत्यर्थः । कत् किं वा वयोऽन्नं दधे । धारयति । योऽयमिंद्रः शिप्री हनूमानंधसः सोमेन मंदानो मंदमान ओजसा बलेन पुरो विभिनत्ति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

दाना मृगो न वारणः पुरुत्रा चरथं दधे।

नकिष्ट्वा नि यमदा सुते गमो महांश्चरस्योजसा ॥८॥

दाना। मृगः। न। वारणः। पुरुऽत्रा। चरथं। दधे।

नकिः। त्वा। नि। यमत्। आ। सुते। गमः। महान्। चरसि। ओजसा ॥८॥

मृगः शत्रूणामन्वेषको वारणो गजो दाना मदजलानीव पुरुत्रा बहुषु यज्ञेषु चरथं चरणशीलं मदं दधे। इंद्रो धारयति। अथ प्रत्यक्षस्तुतिः। हे इंद्र त्वा त्वां नकिर्नियमत्। न कश्चिन्नियच्छति। सुते सोम आगमः। आगच्छ। महान् हि त्वमोजसा बलेन सर्वतश्चरसि॥

॥ अथ नवमी ॥

य उग्रः सन्ननिष्टृतः स्थिरो रणाय संस्कृतः।

यदि स्तोतुर्मघवा शृणवद्धवं नेंद्रो योषत्या गमत् ॥९॥

यः। उग्रः। सन्। अनिऽस्तृतः। स्थिरः। रणाय। संस्कृतः।

यदि। स्तोतुः। मघऽवा। शृणवत्। हवं। न। इंद्रः। योषति। आ। गमत् ॥९॥

य उग्र उद्गूर्ण ओजस्वी वा सन् भवन् अनिष्टृतः शत्रुभिरनिस्तीर्णः स्थिरोऽचलो रणाय युद्धाय संस्कृतः शस्त्रैरलंकृतः सोमैर्वा संस्कृतः स इंद्रो मघवा धनवान् यदि स्तोतुर्हवमाह्वानं शृणवत् शृणोति तर्ह्यन्यत्र न योषति। न गच्छति। किंत्वागमत्। तत्रैवागच्छति॥

॥ अथ दशमी ॥

सत्यमित्था वृषेदसि वृषजूतिर्नोऽवृतः।

वृषा ह्युग्र शृण्विषे परावति वृषो अर्वावति श्रुतः ॥१०॥

सत्यं। इत्था। वृषा। इत्। असि। वृषऽजूतिः। नः। अवृतः।

वृषा। हि। उग्र। शृण्विषे। पराऽवति। वृषो इति। अर्वाऽवति। श्रुतः ॥१०॥

हे उग्रोद्गूर्णेंद्र त्वं सत्यमित्थेत्थं वृषेत्कामानां वर्षक एवासि। वृषजूतिर्वृषभिश्चाकृष्टो नोऽस्माकमवृतः शत्रुभिरपरिवृतश्चासि। वृषा हि सेचक एव शृण्विषे।

श्रूयसे। परावति दूरेऽपि वृषैवार्वावति समीपेऽपि वृषा सेचक एव श्रुतो वृषैवाश्रूयथाः॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीयेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वृषणस्ते अभीशवो वृषा कशा हिरण्ययी।

वृषा रथो मघवन्वृषणा हरी वृषा त्वं शतक्रतो ॥११॥

वृषणः। ते। अभीशवः। वृषा। कशा। हिरण्ययी।

वृषा। रथः। मघऽवन्। वृषणा। हरी इति। वृषा। त्वं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥११॥

हे मघवन् ते तवाभीशवो रश्मयोऽश्वरशना वृषणो वर्षितारः। हिरण्ययी हिरण्मयी कशापि वृषा। रथोऽपि वृषा वर्षिता। हरी अश्वावपि वृषणा वृषणौ वर्षितारौ। हे शतक्रतो बहुप्रज्ञेंद्र त्वं च वृषा वर्षिता॥

॥ अथ द्वादशी ॥

वृषा सोता सुनोतु ते वृषन्नृजीपिन्ना भर।

वृषा दधन्वे वृषणं नदीष्वा तुभ्यं स्थातर्हरीणां ॥१२॥

वृषा। सोता। सुनोतु। ते। वृषन्। ऋजीपिन्। आ। भर।

वृषा। दधन्वे। वृषणं। नदीषु। आ। तुभ्यं। स्थातः। हरीणां ॥१२॥

हे वृषन् वर्षितरिंद्र ते तव सोताभिषवकर्ता वृषा वर्षिता सन् सुनोतु। सोममभिषुणोतु। हे ऋजीपिन्नृजुगमनेंद्र आभर। धनमस्मभ्यमाहर। हरीणामश्वानामाभिमुख्येन हे स्थातरिंद्र तुभ्यं नदीषूदकेषु वृषणं वर्षितारं सोमं वृषा वर्षिता दधन्वे। धारितवानभिषवार्थं॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

एंद्र याहि पीतये मधु शविष्ठ सोम्यं।

नायमच्छा मघवा शृणवद्गिरो ब्रह्मोक्था च सुक्रतुः ॥१३॥

आ। इंद्र। याहि। पीतये। मधु। शविष्ठ। सोम्यं।

न। अयं। अच्छ। मघऽवा। शृणवत्। गिरः। ब्रह्म। उक्था। च। सुऽक्रतुः ॥१३॥

हे शविष्ठ बलवत्तमेंद्र सोम्यं सोमात्मकं मध्वमृतं पीतये पानायायाहि । आगच्छ । किमर्थमागमनमित्यत आह । यत आगमनमंतरेण मघवा धनवान् सुक्रतुः सुकर्मा शोभनप्रज्ञो वायमिंद्रो गिरः स्तुतीर्ब्रह्म स्तोत्राण्युक्थानि च नाच्छ शृणवत् । नाभिशृणोति । अत आगमनमित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

वहंतु त्वा रथेष्ठामा हरयो रथयुजः ।

तिरश्चिदर्य सवनानि वृत्रहन्नन्येषां या शतक्रतो ॥१४॥

वहंतु । त्वा । रथेऽस्थां । आ । हरयः । रथऽयुजः ।

तिरः । चित् । अर्य । सवनानि । वृत्रऽहन् । अन्येषां । या । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥१४॥

हे वृत्रहन् शतक्रतो बहुप्रज्ञ रथेष्ठां रथस्थामर्यमीश्वरं त्वा त्वां रथयुजो रथे युक्ता हरयोऽश्वा अन्येषां या यानि सवनानि संति तानि तिरस्तिरस्कुर्वंतः सवनान्यस्मदीयानि सवनान्यावहंतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अस्माकमद्यांतमं स्तोमं धिष्व महामह ।

अस्माकं ते सवना संतु शंतमा मदाय द्युक्ष सोमपाः ॥१५॥

अस्माकं । अद्य । अंतमं । स्तोमं । धिष्व । महाऽमह ।

अस्माकं । ते । सवना । संतु । शंऽतमा । मदाय । द्युक्ष । सोमऽपाः ॥१५॥

हे महामह महतामपि महान् महापूज वाद्यांतममंतिकतममस्माकं मेध्यातिथीनां स्तोमं धिष्व । धारय । हे द्युक्ष दीप्त सोमपाः सोमस्य पातरिंद्र ते तव मदाय मदार्थं सवना सवनान्यस्माकं शंतमा शंतमानि संतु । भवंतु ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

नहि षस्तव नो मम शास्त्रे अन्यस्य रण्यति । यो अस्मान्वीर आनयत् ॥१६॥

नहि । सः । तव । नो इति । मम । शास्त्रे । अन्यस्य । रण्यति । यः । अस्मान् । वीरः ।
आ । अनयत् ॥१६॥

यो वीरः शूरोऽस्मानानयत् स इंद्रस्ते तव शास्त्रे शासने न हि रण्यति। न रमते। ममापि शास्त्रे शासने नो रण्यति। अन्यस्यापि शासने न रण्यति। किंतु रक्षण एव रमत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इंद्रश्चिद्घा तदब्रवीत्स्त्रिया अशास्यं मनः। उतो अह क्रतुं रघुं ॥१७॥

इंद्रः। चित्। घ। तत्। अब्रवीत्। स्त्रियाः। अशास्यं। मनः। उतो इति। अह। क्रतुं। रघुं ॥१७॥

यो मेध्यातिथेर्धनप्रदाता प्रायोगिरासंगः स पुमान् भूत्वा स्त्र्यभवत्। तदा यदिंद्र उवाच तदिदमाह। तथा चाहुः। प्रायोगिश्चासंगो यः स्त्री भूत्वा पुमानभूत् स मेध्यातिथये दानं दत्वेति। इंद्रश्चिद्घेंद्रः खलु तदब्रवीत्। स्त्रिया मनश्चित्त-मशास्यं पुरुषेणाशिष्यं शासितुमशक्यं प्रबलत्वादिति। उतो अपि स्त्रिया क्रतुं प्रज्ञां रघुं लघुमाह ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

सप्ती चिद्घा मदच्युता मिथुना वहतो रथं। एवेद्धूर्वृष्ण उत्तरा ॥१८॥

सप्ती इति। चित्। घ। मदऽच्युता। मिथुना। वहतः। रथं। एव। इत्। धूः। वृष्णः। उत्ऽतरा ॥१८॥

सप्ती चिद्घेंद्रस्याश्वावपि खलु मदच्युता सोमं प्रति गंताराविंद्रस्यैव रथं मिथुनौ वहतः। एवेदेवमेव वृष्ण इंद्रस्य रथो धूरुत्तराश्वयोरुत्तरा भवति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अधः पश्यस्व मोपरि संतरां पादकौ हर।

मा ते कशप्लकौ दृशन् स्त्री हि ब्रह्मा बभूविथ ॥१९॥

अधः। पश्यस्व। मा। उपरि। संऽतरां। पादकौ। हर।

मा। ते। कशऽप्लकौ। दृशन्। स्त्री। हि। ब्रह्मा। बभूविथ ॥१९॥

एवमंतरिक्षादागच्छन्नयस्य इंद्रः स्त्रियं संतं स्वस्मात्पुंस्त्वमिच्छंतं प्रायोगिं यदुवाच तदाह। हे प्रायोगे त्वं स्त्री सत्यधः पश्यस्व। एष स्त्रीणां धर्मः। उपरि मा पश्यस्व। उपरि दर्शनं स्त्रीणां धर्मो न भवति हि। पादकौ पादावपि संतरां

संश्लिष्टौ यथा भवतस्तथा हर। यथा पुरुषो विश्लिष्टपादनिधानो भवति तथा त्वया स्त्रिया न कर्तव्यमित्यर्थः। अपि च ते कशप्लकौ। कशश्च प्लकश्च कशप्लकौ॥ कशतिराहननकर्मा॥ कशप्लकावुभे अंगे मा दृशन्। पुरुषा न पश्यंतु। तयोरदर्शनं वाससः सुष्ठु परिधानेन भवति। अतः सुष्ठु वाससा परिधानं कुरु। स्त्रियो ह्यागुल्फादभिसंवीता भवंतीत्यर्थः। हि यस्मात्कारणाद्ब्रह्मा सन् स्त्री बभूविथ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये दशमो वर्गः॥

एंद्र याहीत्यष्टादशर्चं चतुर्थं सूक्तं काण्वस्य नीपातिथेरार्षमानुष्टुभं। षोडश्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यः। वसुरोचिषोऽंगिरोगोत्राः सहस्रसंख्याका आ यदिंद्रश्चेत्यादीनां तासां तिसृणामृषयः। इंद्रो देवता। तथा चानुक्रमणं। ऐंद्र याहि द्यूना नीपातिथिरानुष्टुभं तृचोऽंत्यो गायत्र्यस्तं सहस्रं वसुरोचिषोऽंगिरसोऽपश्यन्निति॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

एंद्र याहि हरिभिरुप कण्वस्य सुष्टुतिं।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो॥१॥

आ। इंद्र। याहि। हरिऽभिः। उप। कण्वस्य। सुऽस्तुतिं।

दिवः। अमुष्य। शासतः। दिवं। यय। दिवावसो इति दिवाऽवसो॥१॥

हे इंद्र कण्वस्य सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं हरिभिरश्वैरुपायाहि। दिवो द्युलोकं॥ द्वितीयार्थे षष्ठी॥ अमुषामुष्मिन्निंद्रे शासतः शासति॥ विभक्तिव्यत्ययः॥ तत्र वयं सुखमास्महे। हे दिवावसो दीप्तहविष्केंद्र दिवं स्वर्गं यय। यूयं गच्छत। बहुवचनं पूजार्थं। यद्वा हे दिवावसो दिवो द्युनामकममुषामुं लोकं शासनं कुर्वतो यूयं दिवं स्वर्गं यय। गच्छत। अत्र बहुवचनं पूजार्थमित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

आ त्वा ग्रावा वदन्निह सोमी घोषेण यच्छतु।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो॥२॥

आ। त्वा। ग्रावा। वदन्। इह। सोमी। घोषेण। यच्छतु।

दिवः। अमुष्य। शासतः। दिवं। यय। दिवावसो इति दिवाऽवसो॥२॥

हे इंद्र त्वा त्वामिह यज्ञे ग्रावा सोमाभिषवपाषाणः सोमी सोमवान् वदन् शब्दं कुर्वन् घोषेण ध्वनिना सहायच्छतु । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अत्रा वि नेमिरेषामुरां न धूनुते वृकः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥३॥

अत्र । वि । नेमिः । एषां । उरां । न । धूनुते । वृकः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥३॥

अत्रास्मिन्यज्ञ एषामभिषवग्राव्णां नेमिः सोमलता वि धूनुते । विशेषेण कंपयति । उरां मेषीं वृको न वृक इव । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ त्वा कण्वा इहावसे हवंते वाजसातये ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥४॥

आ । त्वा । कण्वाः । इह । अवसे । हवंते । वाजऽसातये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥४॥

हे इंद्र त्वा त्वामिह यज्ञे कण्वा अवसे रक्षणाय वाजसातयेऽन्नस्य प्राप्त्यर्थं चा-हवंते । आभिमुख्येन ह्वयंति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

दधामि ते सुतानां वृष्णे न पूर्वपाय्यं ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥५॥

दधामि । ते । सुतानां । वृष्णे । न । पूर्वऽपाय्यं ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥५॥

हे इंद्र ते तुभ्यं सुतानां ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ सुतान् सोमान् दधामि । प्रयच्छामि । वृष्णे न । यथा वायवे पूर्वपाय्यं यज्ञमुखे पेयं प्रयच्छंति तद्वदहं प्रयच्छामीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स्मत्पुरंधिर्न आ गहि विश्वतोधीर्न ऊतये ।
दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ ६॥

स्मत्ऽपुरंधिः । नः । आ । गहि । विश्वतःऽधीः । नः । ऊतये ।
दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ६॥

हे इंद्र स्मत्पुरंधिः स्वर्गकुटुंबी नोऽस्मानागहि । तथा विश्वतोधीः सर्वजगतो धारकस्त्वं नोऽस्माकमूतये रक्षणायागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ नो याहि महेमते सहस्रोते शतामघ ।
दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ ७॥

आ । नः । याहि । महेऽमते । सहस्रऽऊते । शतऽमघ ।
दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ७॥

हे महेमते महाबुद्धे सहस्रोते सहस्ररक्षण शतामघ बहुधनेंद्र त्वं नोऽस्मानायाहि । आगच्छ । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ त्वा होता मनुर्हितो देवत्रा वक्षदीड्यः ।
दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ ८॥

आ । त्वा । होता । मनुःऽहितः । देवऽत्रा । वक्षत् । ईड्यः ।
दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ८॥

हे इंद्र त्वा त्वां देवत्रा देवानां मध्य ईड्यः स्तुत्यो होता देवानामाह्वाताग्निर्मनुर्हितो मनुष्यैर्गृहेषु निहित आवक्षत् । वहतु । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ त्वा मदच्युता हरी श्येनं पक्षेव वक्षतः ।
दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ ९॥

आ । त्वा । मदऽच्युता । हरी इति । श्येनं । पक्षाऽइव । वक्षतः ।
दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥९॥

हे इंद्र त्वा त्वां मदच्युता मदच्युतौ शत्रूणां मदस्य च्यावयितारौ हरी अश्वौ श्येनं श्येनाख्यं पक्षिणं पक्षेवात्मीयपक्षाविवावक्षतः । आवहतां । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ याह्यर्य आ परि स्वाहा सोमस्य पीतये ।
दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१०॥
आ । याहि । अर्यः । आ । परि । स्वाहा । सोमस्य । पीतये ।
दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१०॥

हे अर्येश्वर त्वमा परि सर्वत आयाहि । आगच्छ । पीतये तव पानार्थं सोमस्य सोमं स्वाहा करोमि । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ नो याह्युपश्रुत्युक्थेषु रणया इह ।
दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥११॥
आ । नः । याहि । उपऽश्रुति । उक्थेषु । रणय । इह ।
दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥११॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकमिह यज्ञ उक्थेषु शस्त्रेषु पठ्यमानेषूपश्रुत्युपश्रुतौ समीपमायाहि । आगच्छ । अस्मान् रणय च । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सरूपैरा सु नो गहि संभृतैः संभृताश्वः ।
दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१२॥
सऽरूपैः । आ । सु । नः । गहि । संऽभृतैः । संभृतऽअश्वः ।
दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१२॥

हे इंद्र संभृताश्वः पुष्टाश्वस्त्वं सु संभृतैः सरूपैः समानरूपैरश्वैर्नोऽस्मानागहि। आगच्छ। सिद्धमन्यत्॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

आ याहि पर्वतेभ्यः समुद्रस्याधि विष्टपः।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१३॥

आ। याहि। पर्वतेभ्यः। समुद्रस्य। अधि। विष्टपः।

दिवः। अमुष्य। शासतः। दिवं। यय। दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१३॥

हे इंद्र त्वं पर्वतेभ्य आयाहि। आगच्छ। समुद्रस्यांतरिक्षस्य विष्टपो विष्टपाच्चाध्यायाहीत्यर्थः। सिद्धमन्यत्॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ नो गव्यान्यश्व्या सहस्रा शूर दर्हहि।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१४॥

आ। नः। गव्यानि। अश्व्या। सहस्रा। शूर। दर्हहि।

दिवः। अमुष्य। शासतः। दिवं। यय। दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१४॥

हे शूरेंद्र त्वं नोऽस्मभ्यं सहस्रा सहस्राणि सहस्रसंख्यानि गव्यानि गोहितानि गोरूपाणि वाश्व्यान्यश्वहितान्यश्वात्मकानि वादर्हहि। आविवृणु। सिद्धमन्यत्॥

॥ अथ पंचदशी ॥

आ नः सहस्रशो भरायुतानि शतानि च।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥१५॥

आ। नः। सहस्रऽशः। भर। अयुतानि। शतानि। च।

दिवः। अमुष्य। शासतः। दिवं। यय। दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥१५॥

हे इंद्र नोऽस्मभ्यं सहस्रशः सहस्रधायुतानि शतानि चाभीष्टानि वसून्याभर। आहर। सिद्धमन्यत्॥

॥ अथ षोडशी ॥

आ यदिंद्रश्च दद्वहे सहस्रं वसुरोचिषः। ओजिष्ठमश्व्यं पशुं ॥१६॥

आ। यत्। इंद्रः। च। दद्वहे इति। सहस्रं। वसुऽरोचिषः। ओजिष्ठं। अश्व्यं। पशुं ॥१६॥

वसुरोचिषो वसुदीप्तयो वयं सहस्रमस्माकं नेतेंद्रश्चौजिष्ठं बलवत्तरमश्वमश्वात्मकं पशुं च यद्यदादद्महे पारावतादाद्महे। उत्तरत्र संबंधः॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

य ऋज्रा वातरंहसोऽरुषासो रघुष्यदः। भ्राजंते सूर्या इव ॥१७॥

ये। ऋज्राः। वातऽरंहसः। अरुषासः। रघुऽस्यदः। भ्राजंते। सूर्याःऽइव ॥१७॥

तदा य ऋज्रा ऋजुगामिनो वातरंहसो वायुसदृशवेगा अरुषास आरोचमाना रघुष्यदो लघु स्यंदमाना अश्वा सूर्या इव यथा सूर्यस्तथा भ्राजंते॥

॥ अथाष्टादशी ॥

पारावतस्य रातिषु द्रवच्चक्रेष्वाशुषु। तिष्ठं वनस्य मध्य आ ॥१८॥

पारावतस्य। रातिषु। द्रवत्ऽचक्रेषु। आशुषु। तिष्ठं। वनस्य। मध्ये। आ ॥१८॥

तेषु पारावतस्य रातिषु देयेषु द्रवच्चक्रेषु द्रवद्रथचक्रेष्वाशुष्वश्वेषु। तार्क्ष्य आशुरित्यश्वनामसु पाठात्। प्रतिगृहीतेषु सत्सु वनस्य मध्य आतिष्ठमिति वसुरोचिषां सहस्रं वदति॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये त्रयोदशो वर्गः ॥

अग्निनेंद्रेणेति चतुर्विंशत्यृचं पंचमं सूक्तं श्यावाश्वस्यात्रेयस्यार्षं। अत्रानुक्रमणिका। अग्निना चतुर्विंशतिः श्यावाश्व आश्विनमुपरिष्टाज्ज्योतिषं पंक्तिमहाबृहतीपंक्त्यंतमिति। उपरिष्टाज्ज्योतिश्छंदः चतुर्थपादस्याष्टाक्षरत्वात्। यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिरिति तल्लक्षणं। द्वाविंशी पंक्तिः। त्रयोविंशी महाबृहती चत्वारोऽष्टका जागतश्च महाबृहतीत्युक्तलक्षणोपेतत्वात्। चतुर्विंशी पंक्तिः। अश्विनौ देवता॥ अश्विनोर्यामे होतुरतिरिक्तोक्थ्येऽग्निनेंद्रेणेत्येतत्सूक्तं। सूचितं च। अग्निनेंद्रेण भात्यग्निः। आ॰ ९.११.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्निनेंद्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा।
सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥१॥

अग्निना। इंद्रेण। वरुणेन। विष्णुना। आदित्यैः। रुद्रैः। वसुऽभिः। सचाऽभुवा।
सऽजोषसौ। उषसा। सूर्येण। च। सोमं। पिबतं। अश्विना ॥१॥

हे अश्विनाश्विनावग्निनेंद्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिश्च सचाभुवा सहभूतावुषसा सूर्येण च सजोषसा संगतौ युवां सोमं पिबतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विश्वाभिर्धीभिर्भुवनेन वाजिना दिवा पृथिव्याद्रिभिः सचाभुवा ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥२॥

विश्वाभिः । धीभिः । भुवनेन । वाजिना । दिवा । पृथिव्या । अद्रिऽभिः । सचाऽभुवा ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥२॥

हे वाजिना बलिनावश्विनौ विश्वाभिः सर्वाभिर्धीभिः प्रज्ञाभिर्भुवनेनाखिलेन भूतजातेन च दिवा द्युलोकेन च पृथिव्या चाद्रिभिश्च सचाभुवा सहभूतावुषसा सूर्येण च संगतौ युवां सोमं पिबतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वैर्देवैस्त्रिभिरेकादशैरिहाद्भिर्मरुद्भिर्भृगुभिः सचाभुवा ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥३॥

विश्वैः । देवैः । त्रिऽभिः । एकादशैः । इह । अतऽभिः । मरुत्ऽभिः । भृगुऽभिः । सचाऽभुवा ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥३॥

हे अश्विनौ विश्वैर्देवैस्त्रिभिरेकादशैस्त्रयस्त्रिंशैरिह यज्ञेऽद्भिर्मरुद्भिर्भृगुभिश्च सचाभुवा सहभूतावुषसा सूर्येण च संगतौ युवां सोमं पिबतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥४॥

जुषेथां । यज्ञं । बोधतं । हवस्य । मे । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अव । गच्छतं ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥४॥

हे अश्विनौ यज्ञं जुषेथां । सेवेथां । मे मम हवस्य हवं बोधतं । जानीतं । इह यज्ञे विश्वा सर्वाणि सवनान्यवगच्छतं । प्राप्नुतं । इषमन्नं न आवोळ्हं । प्रापयतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स्तोमं जुषेथां युवशेव कन्यनां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥५॥
स्तोमं । जुषेथां । युवशाऽइव । कन्यनां । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अव । गच्छतं ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥५॥

हे अश्विनौ देवौ युवामिहास्मिन्यज्ञे स्तोमं जुषेथां । सेवेथां । युवशेव । यथा युवानौ कन्यनां कन्यानामाह्वानं सेवेते तद्वदित्यर्थः । इह यज्ञे विश्वा विश्वानि सवनान्यवगच्छतं । प्राप्नुतं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

गिरो जुषेथामध्वरं जुषेथां विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चेषं नो वोळ्हमश्विना ॥६॥
गिरः । जुषेथां । अध्वरं । जुषेथां । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अव । गच्छतं ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इषं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥६॥

हे देवावश्विनौ नोऽस्माकं गिरः स्तुतीर्जुषेथां । सेवेथां । तथाध्वरं यज्ञं च जुषेथां । इह यज्ञे विश्वानि सवनान्यवगच्छतं । प्राप्नुतं ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

हारिद्रवेव पतथो वनेदुप सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥७॥
हारिद्रवाऽइव । पतथः । वना । इत् । उप । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अव । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥७॥

हे अश्विनौ युवां सुतमभिषुतं सोममुपपतथो हारिद्रवाविव । यथा हारिद्रवौ पक्षिणौ वना वनान्युदकानि वा । वनमित्युदकनामसु पाठात् । उपपततः । तद्वदित्यर्थः । महिषाविव । यथा पिपासितौ महिषावुदकान्युपगच्छतः तथा सुतं सोममवगच्छथ । उषसा सूर्येण च संगतौ त्रिर्वर्तिस्त्रिर्मार्गं यातं च ॥

॥ अथाष्टमी ॥

हंसाविव पतथो अध्वगाविव सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥८॥

हंसौऽइव । पतथः । अध्वगौऽइव । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अव । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥८॥

हे अश्विनौ युवां हंसाविव यथा हंसावध्वगाविव यथा च पथिकावुदकं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं पतथः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

श्येनाविव पतथो हव्यदातये सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च त्रिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥९॥

श्येनौऽइव । पतथः । हव्यऽदातये । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अव । गच्छथः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥९॥

हे अश्विनौ युवां श्येनाविव यथा श्येनौ गगणं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं हव्यदातये यजमानार्थं पतथः । गच्छथः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

पिबतं च तृप्णुतं चा च गच्छतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥१०॥

पिबतं । च । तृप्णुतं । च । आ । च । गच्छतं । प्रऽजां । च । धत्तं । द्रविणं । च । धत्तं ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । ऊर्जं । नः । धत्तं । अश्विना ॥१०॥

हे अश्विनौ युवां सोमं पिबतं च । तृप्णुतं च । तृप्यतं च । पानार्थं तृप्त्यर्थं चागच्छतं । सोमं पीत्वा तृप्तौ संतौ युवामस्मभ्यं प्रजां च धत्तं । धारयतं । द्रविणं धनं च धत्तं । उषसा सूर्येण च संगतौ नोऽस्मभ्यमूर्जं बलं च धत्तं ॥

॥ अथैकादशी ॥

जयतं च प्र स्तुतं च प्र चावतं प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥११॥

जयतं। च। प्र। स्तुतं। च। प्र। च। अवतं। प्रऽजां। च। धत्तं। द्रविणं। च। धत्तं।
सऽजोषसौ। उषसा। सूर्येण। च। ऊर्जं। नः। धत्तं। अश्विना ॥११॥

हे अश्विनौ युवां जयतं। शत्रूंश्च जयतं। प्र स्तुतं स्तोतॄंश्च प्र चावतमस्मांश्च प्ररक्षतं। अन्यत्सिद्धं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

हतं च शत्रून्यततं च मित्रिणः प्रजां च धत्तं द्रविणं च धत्तं।
सजोषसा उषसा सूर्येण चोर्जं नो धत्तमश्विना ॥१२॥
हतं। च। शत्रून्। यततं। च। मित्रिणः। प्रऽजां। च। धत्तं। द्रविणं। च। धत्तं।
सऽजोषसौ। उषसा। सूर्येण। च। ऊर्जं। नः। धत्तं। अश्विना ॥१२॥

हे अश्विनौ युवां शत्रूंश्च हतं। उतापि च यततं मित्रिणः। मैत्रीयुक्तांश्च गच्छतं। सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

मित्रावरुणवंता उत धर्मवंता मरुत्वंता जरितुर्गच्छथो हवं।
सजोषसा उषसा सूर्येण चादित्यैर्यातमश्विना ॥१३॥
मित्रावरुणऽवंतौ। उत। धर्मऽवंता। मरुत्वंता। जरितुः। गच्छथः। हवं।
सऽजोषसौ। उषसा। सूर्येण। च। आदित्यैः। यातं। अश्विनौ ॥१३॥

उतापि च हे अश्विनौ युवां मित्रावरुणवंता मित्रावरुणयुक्तौ धर्मवंतौ धर्मयुक्तौ च मरुत्वंता मरुद्भिर्युक्तौ च जरितुः स्तोतुर्हवमाह्वानं गच्छथः। आगच्छतं। उषसा सूर्येण चादित्यैश्च यातं। गच्छतं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अंगिरस्वंता उत विष्णुवंता मरुत्वंता जरितुर्गच्छथो हवं।
सजोषसा उषसा सूर्येण चादित्यैर्यातमश्विना ॥१४॥
अंगिरस्वंतौ। उत। विष्णुऽवंता। मरुत्वंता। जरितुः। गच्छथः। हवं।
सऽजोषसौ। उषसा। सूर्येण। च। आदित्यैः। यातं। अश्विनौ ॥१४॥

उतापि च हे अश्विनौ युवामंगिरस्वंतांगिरोभिर्युक्तौ विष्णुवंता विष्णुना च सहितौ मरुद्भिश्च सहितौ स्तोतुराह्वानं गच्छतं। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ऋभुमंता वृषणा वाजवंता मरुत्वंता जरितुर्गच्छथो हवं।
सजोषसा उषसा सूर्येण चादित्यैर्यातमश्विना ॥ १५ ॥
ऋभुऽमंता। वृषणा। वाजऽवंता। मरुत्वंता। जरितुः। गच्छथः। हवं।
सऽजोषसौ। उषसा। सूर्येण। च। आदित्यैः। यातं। अश्विनौ ॥ १५ ॥

हे अश्विनावृभुमंता ऋभुसहितौ वृषणा कामानां वर्षितारौ वाजवंतौ वाजयुक्तौ मरुत्वंतौ च स्तोतुराह्वानं गच्छतं। ऋभुमंता वाजवंतेति ज्येष्ठकनिष्ठाभ्यां व्यपदेशः। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ षोडशी ॥

ब्रह्म जिन्वतमुत जिन्वतं धियो हतं रक्षांसि सेधतममीवाः।
सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं सुन्वतो अश्विना ॥ १६ ॥
ब्रह्म। जिन्वतं। उत। जिन्वतं। धियः। हतं। रक्षांसि। सेधतं। अमीवाः।
सऽजोषसौ। उषसा। सूर्येण। च। सोमं। सुन्वतः। अश्विना ॥ १६ ॥

हे अश्विनौ युवां ब्रह्म ब्राह्मणं जिन्वतं। प्रीणयतं। उतापि च धियः कर्माणि जिन्वतं। हतं च रक्षांसि। अमीवा राक्षसांश्च सेधतं। उषसा सूर्येण च संगतौ सुन्वतो यजमानस्य सोमं पिबतमित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

क्षत्रं जिन्वतमुत जिन्वतं नॄन्हतं रक्षांसि सेधतममीवाः।
सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं सुन्वतो अश्विना ॥ १७ ॥
क्षत्रं। जिन्वतं। उत। जिन्वतं। नॄन्। हतं। रक्षांसि। सेधतं। अमीवाः।
सऽजोषसौ। उषसा। सूर्येण। च। सोमं। सुन्वतः। अश्विना ॥ १७ ॥

हे अश्विनौ युवां क्षत्रं क्षत्रियं जिन्वतं। उतापि च नॄन्योद्धॄन् जिन्वतं। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

धेनूर्जिन्वतमुत जिन्वतं विशो हतं रक्षांसि सेधतममीवाः ।
सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं सुन्वतो अश्विना ॥१८॥

धेनूः । जिन्वतं । उत । जिन्वतं । विशः । हतं । रक्षांसि । सेधतं । अमीवाः ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । सुन्वतः । अश्विना ॥१८॥

हे अश्विनौ धेनूर्जिन्वतं । उतापि च विशो वैश्यांश्च जिन्वतं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये षोडशो वर्गः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अत्रेरिव शृणुतं पूर्व्यस्तुतिं श्यावाश्वस्य सुन्वतो मदच्युता ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चाश्विना तिरोअह्न्यं ॥१९॥

अत्रेःऽइव । शृणुतं । पूर्व्यऽस्तुतिं । श्यावऽअश्वस्य । सुन्वतः । मदऽच्युता ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । अश्विना । तिरःऽअह्न्यं ॥१९॥

हे अश्विनौ मदच्युता शत्रूणां मदस्य च्यावयितारौ युवां सुन्वतोऽभिषवं कुर्वतः श्यावाश्वस्य मम पितामहस्यात्रेरिव पूर्व्यस्तुतिं मुख्यां स्तुतिं शृणुतं । उषसा सूर्येण च संगतौ तिरोअह्न्यं सोमं पिबतं । तिरोहिते पूर्वस्मिन्नहन्यपरेद्युः प्रातरश्विनोर्याग इति ॥

॥ अथ विंशी ॥

सर्गाँ इव सृजतं सुष्टुतीरुप श्यावाश्वस्य सुन्वतो मदच्युता ।
सजोषसा उषसा सूर्येण चाश्विना तिरोअह्न्यं ॥२०॥

सर्गान्ऽइव । सृजतं । सुऽस्तुतीः । उप । श्यावऽअश्वस्य । सुन्वतः । मदऽच्युता ।
सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । अश्विना । तिरःऽअह्न्यं ॥२०॥

हे अश्विनौ श्यावाश्वस्य मम सुष्टुतीः शोभनाः स्तुतीः सर्गानिव । आभरणानि वा हवींषि वा सर्गाः । तान्यथा तथात्मन्युपसृजतं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथैकविंशी ॥

रश्मीँरिव यच्छतमध्वराँ उप श्यावाश्वस्य सुन्वतो मदच्युता ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चाश्विना तिरोअह्न्यं ॥२१॥

रश्मीन्ऽइव । यच्छतं । अध्वरान् । उप । श्यावऽअश्वस्य । सुन्वतः । मदऽच्युता ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । अश्विना । तिरःऽअह्न्यं ॥२१॥

हे अश्विनौ श्यावाश्वस्य ममाध्वरान्रश्मीनिव यथाश्वप्रग्रहांस्तद्वदुपयच्छतं । उपगच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

अर्वाग्रथं नि यच्छतं पिबतं सोम्यं मधु ।

आ यातमश्विना गतमवस्युर्वामहं हुवे धत्तं रत्नानि दाशुषे ॥२२॥

अर्वाक् । रथं । नि । यच्छतं । पिबतं । सोम्यं । मधु ।

आ । यातं । अश्विना । आ । गतं । अवस्युः । वां । अहं । हुवे । धत्तं । रत्नानि । दाशुषे ॥२२॥

हे अश्विनौ वां स्वीयं रथमर्वागस्मदभिमुखं नियच्छतं । सोम्यं सोममयं मध्वमृतं च पिबतं । यज्ञमायातं च । सोमं प्रत्यागतं । आगच्छतं च । अवस्यू रक्षणकामोऽहं श्यावाश्वो वां हुवे । ह्वयामि । दाशुषे हवींषि प्रयच्छते मह्यं रत्नानि धत्तं । धारयतं ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

नमोवाके प्रस्थिते अध्वरे नरा विवक्षणस्य पीतये ।

आ यातमश्विना गतमवस्युर्वामहं हुवे धत्तं रत्नानि दाशुषे ॥२३॥

नमःऽवाके । प्रऽस्थिते । अध्वरे । नरा । विवक्षणस्य । पीतये ।

आ । यातं । अश्विना । आ । गतं । अवस्युः । वां । अहं । हुवे । धत्तं । रत्नानि । दाशुषे ॥२३॥

हे अश्विनौ नरा नेतारौ युवां विवक्षणस्य हवनशीलस्य मम प्रस्थिते नमोवाके । नमस्काराय प्रोच्यते स नमोवाकः । तस्मिन्नध्वरे यज्ञे । तथा च ब्राह्मणं । उभयं सह वा एतद्यज्ञे सूक्तवाकश्च नमोवाकश्चेति । पीतये सोमपानायायातं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

स्वाहाकृतस्य तृंपतं सुतस्यं देवावंधसः ।

आ यांतमश्विना गंतमवस्युर्वांमहं हुंवे धत्तं रत्नांनि दाशुषें ॥२४॥

स्वाहांऽकृतस्य । तृंपतं । सुतस्यं । देवौ । अंधंसः ।

आ । यातं । अश्विना । आ । गतं । अवस्युः । वां । अहं । हुवे । धत्तं । रत्नांनि । दाशुषें ॥२४॥

हे अश्विनौ देवौ युवां सुतस्याभिषुतस्य स्वाहाकृतस्य हुतस्यांधसः सोमस्य तृंपतं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये सप्तदशो वर्गः ॥

अवितासीति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तमात्रेयस्य श्यावाश्वस्यार्षं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अविता सप्त शाक्करं महापंक्त्यंतमिति । षट्पंचाशदक्षरा शक्करी छंदः । श्यावाश्वस्येति सप्तमी महापंक्तिः षडष्टका वा महापंक्तिरिति लक्षणसद्भावात् ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि मरुत्वतीय इदं सूक्तं । सूचितं च । अवितासीत्या हि । आ॰ ७.१२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अवितासिं सुन्वतो वृक्तबर्हिषः पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं तें भागमधांरयन्विश्वांः सेहानः पृतंना उरु ज्रयः समंप्सुजिन्मरुत्वाँ इंद्र सत्पते ॥१॥

अविता । असि । सुन्वतः । वृक्तऽबर्हिषः । पिबं । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं । ते । भागं । अधांरयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतंनाः । उरु । ज्रयंः । सं । अप्सुऽजित् । मरुत्वान् । इंद्र । सत्ऽपते ॥१॥

हे शतक्रतो बहुकर्मन्निंद्र सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषो यजमानस्याविता रक्षितासि । भवसि । मदाय मदार्थं सोमं पिब । हे सत्पते सतां पत इंद्र ते तुभ्यं यं सोमस्य भागमधारयन् सर्वे देवा अकल्पयन् । तथा च यजुर्ब्राह्मणं । स एतं माहेंद्रमुद्धारमुदहरत् वृत्रं हत्वान्यदेवतास्वधीति । तं भागं विश्वाः पृतनाः शत्रूणां सर्वाः सेना उरु बहु ज्रयो वेगं च संसेहानः सम्यगभिभवन्नप्सुजिदप्सु जेता च सन् पिब ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्राव स्तोतारं मघवन्नव त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।
यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु ज्रयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इंद्र सत्पते ॥२॥
प्र । अव । स्तोतारं । मघऽवन् । अव । त्वां । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
यं । ते । भागं । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । ज्रयः । सं । अप्सुऽजित् । मरुत्वान् । इंद्र । सत्ऽपते ॥२॥

हे मघवन् स्तोतारं प्राव । प्ररक्ष । त्वां चाव । सोमपानेन रक्ष । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ऊर्जा देवाँ अवस्योजसा त्वां पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।
यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु ज्रयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इंद्र सत्पते ॥३॥
ऊर्जा । देवान् । अवसि । ओजसा । त्वां । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
यं । ते । भागं । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । ज्रयः । सं । अप्सुऽजित् । मरुत्वान् । इंद्र । सत्ऽपते ॥३॥

हे इंद्र त्वं देवानूर्जानेन हविषावसि रक्षसि । त्वामप्योजसा बलेनावसि । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।
यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु ज्रयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इंद्र सत्पते ॥४॥
जनिता । दिवः । जनिता । पृथिव्याः । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
यं । ते । भागं । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । ज्रयः । सं । अप्सुऽजित् । मरुत्वान् । इंद्र । सत्ऽपते ॥४॥

हे इंद्र त्वं दिवो द्युलोकस्य जनिता जनकोऽसि । पृथिव्याश्च जनितासि । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

जनिताश्वानां जनिता गवामसि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो।
यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु ज्रयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इंद्र सत्पते ॥५॥

जनिता। अश्वानां। जनिता। गवां। असि। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो।
यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। ज्रयः। सं। अप्सुऽजित्। मरुत्वान्। इंद्र। सत्ऽपते ॥५॥

हे इंद्र त्वमश्वानां जनिता जनकोऽसि। गवां च जनितासि। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अत्रीणां स्तोममद्रिवो महस्कृधि पिबा सोमं मदाय कं शतक्रतो।
यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु ज्रयः समप्सुजिन्मरुत्वाँ इंद्र सत्पते ॥६॥

अत्रीणां। स्तोमं। अद्रिऽवः। महः। कृधि। पिब। सोमं। मदाय। कं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो।
यं। ते। भागं। अधारयन्। विश्वाः। सेहानः। पृतनाः। उरु। ज्रयः। सं। अप्सुऽजित्। मरुत्वान्। इंद्र। सत्ऽपते ॥६॥

हे अद्रिवो अद्रिमन् अत्रीणां स्तोमं महस्कृधि। पूजितं कुरु। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

श्यावाश्वस्य सुन्वतस्तथा शृणु यथाशृणोरत्रेः कर्माणि कृण्वतः।
प्र त्रसदस्युमाविथ त्वमेक इन्नृषाह्य इंद्र ब्रह्माणि वर्धयन् ॥७॥

श्यावऽअश्वस्य। सुन्वतः। तथा। शृणु। यथा। अशृणोः। अत्रेः। कर्माणि। कृण्वतः।
प्र। त्रसदस्युं। आविथ। त्वं। एकः। इत्। नृऽसह्ये। इंद्र। ब्रह्माणि। वर्धयन् ॥७॥

हे इंद्र त्वं सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतः श्यावाश्वस्य मम स्तुतिं कर्माणि कृण्वतः कुर्वतोऽत्रेर्यथाशृणोरश्रौषीः तथा शृणु। अपि च त्वमेक इदेक एव नृषाह्ये युद्धे ब्रह्माणि स्तोत्राणि कामैर्वर्धयन् त्रसदस्युं प्राविथ ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

प्रेदं ब्रह्मेति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तमात्रेयस्य श्यावाश्वस्यार्षं। आद्या द्वापंचाशदक्षराति‌जगती। शिष्टाः षडृचः षडष्टका महापंक्तयः। इंद्रो देवता। तथा चानुक्रांतं। प्रेदं महापांक्तमाद्यातिजगतीति॥ महाव्रते निष्केवल्य एतत्सूक्तं। तथा च सूत्रं। प्रेदं ब्रह्मेंद्रो मदाय। आ॰ ७.१२.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रेदं ब्रह्म वृत्रतूर्येष्वाविथ प्र सुन्वतः शचीपत इंद्र विश्वाभिरूतिभिः।
माध्यंदिनस्य सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः॥१॥
प्र। इदं। ब्रह्म। वृत्रऽतूर्येषु। आविथ। प्र। सुन्वतः। शचीऽपते। इंद्र। विश्वाभिः। ऊतिऽभिः।
माध्यंदिनस्य। सवनस्य। वृत्रऽहन्। अनेद्य। पिब। सोमस्य। वज्रिऽवः॥१॥

हे शचीपत इंद्र त्वं वृत्रतूर्येषु संग्रामेष्विदं ब्रह्मेमान् ब्राह्मणान्विश्वाभिः सर्वाभी रक्षाभिः प्राविथ। प्ररक्ष। सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानांश्च प्राविथ। अपि च हे अनेद्यानिंद्य वज्रिवो वज्रिन् वृत्रहन्निंद्र माध्यंदिनस्य सवनस्य संबंधिनं सोमस्य सोमं पिब॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सेहान उग्र पृतना अभि द्रुहः शचीपत इंद्र विश्वाभिरूतिभिः।
माध्यंदिनस्य सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः॥२॥
सेहानः। उग्र। पृतनाः। अभि। द्रुहः। शचीऽपते। इंद्र। विश्वाभिः। ऊतिऽभिः।
माध्यंदिनस्य। सवनस्य। वृत्रऽहन्। अनेद्य। पिब। सोमस्य। वज्रिऽवः॥२॥

हे शचीपते कर्मपत उग्रोद्गूर्णेंद्र अभिद्रुहो द्रोग्ध्रीः पृतनाः सेनाः सेहानोऽभिभवन् सर्वैः पालनैर्ब्राह्मणान् प्राविथेत्यर्थः। सिद्धमन्यत्॥

॥ अथ तृतीया ॥

एकराळस्य भुवनस्य राजसि शचीपत इंद्र विश्वाभिरूतिभिः।
माध्यंदिनस्य सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः॥३॥
एकऽराट्। अस्य। भुवनस्य। राजसि। शचीऽपते। इंद्र। विश्वाभिः। ऊतिऽभिः।
माध्यंदिनस्य। सवनस्य। वृत्रऽहन्। अनेद्य। पिब। सोमस्य। वज्रिऽवः॥३॥

हे शचीपत इंद्र भुवनस्यैकराडेक एव राजा सन् राजसि। भ्राजसे। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सस्थावाना यवयसि त्वमेक इच्छचीपत इंद्र विश्वाभिरूतिभिः ।
माध्यंदिनस्य सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥४॥

सऽस्थावाना। यवयसि। त्वं। एकः। इत्। शचीऽपते। इंद्र। विश्वाभिः। ऊतिऽभिः।
माध्यंदिनस्य। सवनस्य। वृत्रऽहन्। अनेद्य। पिब। सोमस्य। वज्रिऽवः ॥४॥

हे शचीपत इंद्र त्वमेक एव सस्थावाना समानं तिष्ठंताविमौ लोकौ यवयसि। पृथक्करोषि। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

क्षेमस्य च प्रयुजश्च त्वमीशिषे शचीपत इंद्र विश्वाभिरूतिभिः ।
माध्यंदिनस्य सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥५॥

क्षेमस्य। च। प्रऽयुजः। च। त्वं। ईशिषे। शचीऽपते। इंद्र। विश्वाभिः। ऊतिऽभिः।
माध्यंदिनस्य। सवनस्य। वृत्रऽहन्। अनेद्य। पिब। सोमस्य। वज्रिऽवः ॥५॥

अपि च हे शचीपत इंद्र सर्वस्य जगतः क्षेमस्य प्रयुजश्च प्रयोगस्य च। योगक्षेमयोरित्यर्थः। ईशिषे। ईश्वरो भवसि। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

क्षत्राय त्वमवसि न त्वमाविथ शचीपत इंद्र विश्वाभिरूतिभिः ।
माध्यंदिनस्य सवनस्य वृत्रहन्ननेद्य पिबा सोमस्य वज्रिवः ॥६॥

क्षत्राय। त्वं। अवसि। न। त्वं। आविथ। शचीऽपते। इंद्र। विश्वाभिः। ऊतिऽभिः।
माध्यंदिनस्य। सवनस्य। वृत्रऽहन्। अनेद्य। पिब। सोमस्य। वज्रिऽवः ॥६॥

हे शचीपत इंद्र त्वं क्षत्राय जगतो बलाय भवसि। अवसि। आश्रितान्रक्षसि। त्वं नाविथ। केनापि न रक्ष्यसे। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

श्यावाश्वस्य रेभतस्तथा शृणु यथाशृणोरत्रेः कर्माणि कृण्वतः ।
प्र त्रसदस्युमाविथ त्वमेक इन्नृषाह्य इंद्र क्षत्राणि वर्धयन् ॥७॥

श्यावऽअश्वस्य। रेभतः। तथा। शृणु। यथा। अशृणोः। अत्रेः। कर्माणि। कृण्वतः। प्र। त्रसदस्युं। आविथ। त्वं। एकः। इत्। नृऽसह्ये। इंद्रं। क्षत्राणि। वर्धयन् ॥७॥

हे इंद्र रेभतः स्तुवतः श्यावाश्वस्य मम स्तुतिं कर्माणि कृण्वतोऽत्रेर्यथाशृणोस्तथा शृणु। अपि च क्षत्राणि बलानि कामैर्वर्धयन् युद्धे त्वमेक एव त्रसदस्युं प्राविथ ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकोनविंशो वर्गः ॥

यज्ञस्य हीति दशर्चमष्टमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्रमिंद्राग्निदेवताकं। तथा चानुक्रांतं। यज्ञस्य दशैंद्राग्नमिति ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र आवापार्थमेतत्सूक्तं। सूचितं च। यज्ञस्य हि स्थ इत्यच्छावाकस्य। आ० ७.५.। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने यज्ञस्य हि स्थ इति षळहस्तोत्रियसंज्ञकस्तृचः। सूचितं च। इंद्राग्नी युवामिमे यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजेत्यच्छावाकस्य। आ० ७.२.। इति ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवनेऽच्छावाकस्य प्रातर्यावभिरिति प्रातःसवनीयस्य प्रस्थितयाज्या। सूचितं च। प्रातर्यावभिरिति यजति। आ० ५.७.। इति ॥ चातुर्विंशिके प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे श्यावाश्वस्येत्ययं पर्यासस्तृचः। अन्यत्राप्यहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु। सूत्र्यते हि। श्यावाश्वस्य सुन्वत इति तृचाः पर्यासाः। आ० ७.२.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजा सस्नी वाजेषु कर्मसु। इंद्राग्नी तस्य बोधतं ॥१॥

यज्ञस्य। हि। स्थः। ऋत्विजा। सस्नी इति। वाजेषु। कर्मऽसु। इंद्राग्नी इति। तस्य। बोधतं ॥१॥

हे इंद्राग्नी सस्नी शुद्धौ युवां यज्ञस्य ऋत्विजा ऋत्विजौ स्थः। भवथः। वाजेषु कर्मसु युद्धेषु वोपतिष्ठंताविंद्राग्नी तस्य तं मां तस्य मम स्तुतिं वा बोधतं। जानीतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तोशासा रथयावाना वृत्रहणापराजिता। इंद्राग्नी तस्य बोधतं ॥२॥

तोशासा। रथऽयावाना। वृत्रऽहना। अपराऽजिता। इंद्राग्नी इति। तस्य। बोधतं ॥२॥

हे इंद्राग्नी तोशासा शत्रून् हिंसंतौ रथयावाना रथेन गच्छंतौ वृत्रहणा वृत्रस्य हंतारावपराजिता केनाप्यपराजितौ तस्य तं मां बोधतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इदं वां मदिरं मध्वधुक्षन्नद्रिभिर्नरः । इंद्राग्नी तस्य बोधतं ॥३॥

इदं । वां । मदिरं । मधु । अधुक्षन् । अद्रिऽभिः । नरः । इंद्राग्नी इति । तस्य । बोधतं ॥३॥

हे इंद्राग्नी वां युवामुद्दिश्य नरो यज्ञस्य नेतारोऽद्रिभिर्ग्रावभिर्मदिरं मदकरं मधु सोमात्मकममृतमधुक्षन् । अपूरयन् । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जुषेथां यज्ञमिष्टये सुतं सोमं सधस्तुती । इंद्राग्नी आ गतं नरा ॥४॥

जुषेथां । यज्ञं । इष्टये । सुतं । सोमं । सधस्तुती इति सधऽस्तुती । इंद्राग्नी इति । आ । गतं । नरा ॥४॥

हे सधस्तुती सहभूतस्तुती नरा नेताराविंद्राग्नी यज्ञं जुषेथां । सेवेथां । इष्टये यागाय सुतमभिषुतं सोमं चागतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमा जुषेथां सवना येभिर्हव्यान्यूहथुः । इंद्राग्नी आ गतं नरा ॥५॥

इमा । जुषेथां । सवना । येभिः । हव्यानि । ऊहथुः । इंद्राग्नी इति । आ । गतं । नरा ॥५॥

हे इंद्राग्नी नरा नेतारौ युवां येभिर्यैः सवनैर्हव्यान्यूहथुः वहथस्तानीमेमानि सवना सवनानि जुषेथां । सेवेथां । आगतं च ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इमां गायत्रवर्तनिं जुषेथां सुष्टुतिं मम । इंद्राग्नी आ गतं नरा ॥६॥

इमां । गायत्रऽवर्तनिं । जुषेथां । सुऽस्तुतिं । मम । इंद्राग्नी इति । आ । गतं । नरा ॥६॥

हे इंद्राग्नी नरौ युवां मम गायत्रवर्तनिं गायत्रमार्गामिमां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं जुषेथां । सेवेथां । आगतं च ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये विंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रातर्यावभिरा गतं देवेभिर्जेन्यावसू । इंद्राग्नी सोमपीतये ॥७॥

प्रातर्यावऽभिः । आ । गतं । देवेभिः । जेन्यावसू इति । इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥७॥

हे जेन्यावसू जेतव्यशत्रुधनाविंद्राग्नी प्रातर्यावभिर्देवैः सह सोमपीतये सोमस्य पानायागतं। आगच्छतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

श्यावाश्वस्य सुन्वतोऽत्रीणां शृणुतं हवं। इंद्राग्नी सोमपीतये ॥८॥

श्यावऽअश्वस्य। सुन्वतः। अत्रीणां। शृणुतं। हवं। इंद्राग्नी इति। सोमऽपीतये ॥८॥

हे इंद्राग्नी युवां सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य श्यावाश्वस्य ममात्रीणामृत्विजां हवं ह्वानं सोमस्य पानाय शृणुतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

एवा वामह्व ऊतये यथाहुवंत मेधिराः। इंद्राग्नी सोमपीतये ॥९॥

एव। वां। अह्वे। ऊतये। यथा। अहुवंत। मेधिराः। इंद्राग्नी इति। सोमऽपीतये ॥९॥

हे इंद्राग्नी वां युवां यथा मेधिराः प्राज्ञा अहुवंत आहूतवंत एवमहमूतये रक्षणाय सोमस्य पीतये चाह्वे। ह्वयामि ॥

॥ अथ दशमी ॥

आहं सरस्वतीवतोरिंद्राग्न्योरवो वृणे। याभ्यां गायत्रमृच्यते ॥१०॥

आ। अहं। सरस्वतीऽवतोः। इंद्राग्न्योः। अवः। वृणे। याभ्यां। गायत्रं। ऋच्यते ॥१०॥

याभ्यां ययोरिंद्राग्न्योरर्थं गायत्रं सामोच्यते स्तूयते तयोः सरस्वतीवतोः स्तुतिमतोरिंद्राग्न्योः संबंध्यवो रक्षणमहमावृणे ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकविंशो वर्गः ॥

अग्निमस्तोषीति दशर्चं नवमं सूक्तं काण्वस्य नाभाकस्यार्षं। षडष्टका महापंक्तिश्छंदः। अग्निर्देवता। अनुक्रांतं च। अग्निमस्तोषि नाभाक आग्नेयं महापांक्तं हीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्निमस्तोष्यृग्मियमग्निमीळा यजध्यै।

अग्निर्देवाँ अनक्तु न उभे हि विदथे कविरंतश्चरति दूत्यं१ नभंतामन्यके समे ॥१॥

अग्निं । अस्तोषि । ऋग्मियं । अग्निं । ईळा । यजध्यै ।

अग्निः । देवान् । अनक्तु । नः । उभे इति । हि । विदथे इति । कविः । अंतरिति ।

चरति । दूत्यं । नभंतां । अन्यके । समे ॥१॥

ऋग्मियमृगर्हमग्निमस्तोषि । स्तौमि । अपि चाग्निं यजध्यै यष्टुमीळा स्तुत्या स्तौमीत्यर्थः । अपि चाग्निर्नोऽस्माकं विदथे यज्ञे देवान् हविर्भिरनक्तु । कविः क्रांतदर्श्यग्निरुभे द्यावापृथिव्यावंतर्दूत्यं हविर्वहनादिलक्षणं दूतकर्म चरति । अन्यके शत्रवोऽपि समे सर्वे नभंतां । नभतिर्हिंसाकर्मा । अग्निना हिंस्यंतां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न्यग्ने नव्यसा वचस्तनूषु शंसमेषां ।

न्यराती रराव्णां विश्वा अर्यो अरातीरितो युच्छंत्वामुरो नभंतामन्यके समे ॥२॥

नि । अग्ने । नव्यसा । वचः । तनूषु । शंसं । एषां ।

नि । अरातीः । रराव्णां । विश्वाः । अर्यः । अरातीः । इतः । युच्छंतु । आऽमुरः ।

नभंतां । अन्यके । समे ॥२॥

हे अग्ने तनूष्वस्माकमंगेषु नव्यसा नवतरेण वचो वचसा स्तोत्रेणैषां शत्रूणां शंसं शंसनं नि दहेत्यर्थः । रराव्णां हविः प्रयच्छंतामरातीः शत्रूंश्च निदह । अपि च विश्वाः सर्वेऽर्योऽभिगच्छंत आमुर आमूढा अरातीः शत्रव इतो युच्छंतु । गच्छंतु । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्ने मन्मानि तुभ्यं कं घृतं न जुह्व आसनि ।

स देवेषु प्र चिकिद्धि त्वं ह्यसि पूर्व्यः शिवो दूतो विवस्वतो नभंतामन्यके समे ॥३॥

अग्ने । मन्मानि । तुभ्यं । कं । घृतं । न । जुह्वे । आसनि ।

सः । देवेषु । प्र । चिकिद्धि । त्वं । हि । असि । पूर्व्यः । शिवः । दूतः । विवस्वतः ।

नभंतां । अन्यके । समे ॥३॥

हे अग्ने तुभ्यं त्वदर्थमासन्यास्ये कं घृतं न । यथा सुखकरं घृतं जुह्वत्यन्ये तद्वदहमपि तवास्ये मन्मानि मननीयानि स्तोत्राणि जुह्वे । जुहोमि । स त्वं देवेषु

देवानां मध्ये प्रचिकिद्धि। अस्मदीयाः स्तुतीर्जानीहि। अपि च त्वं पूर्व्यः प्रत्नोऽसि। शिवः सुखकरश्चासि। विवस्वतो दूतश्चासि। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तत्तदग्निर्वयो दधे यथायथा कृपण्यति।
ऊर्जाहुतिर्वसूनां शं च योश्च मयो दधे विश्वस्यै देवहूत्यै नभन्तामन्यके समे ॥४॥

तत्ऽतत्। अग्निः। वयः। दधे। यथाऽयथा। कृपण्यति।
ऊर्जाऽआहुतिः। वसूनां। शं। च। योः। च। मयः। दधे। विश्वस्यै। देवऽहूत्यै। नभन्तां। अन्यके। समे ॥४॥

यथा यथा यद्यदन्नं कृपण्यति स्तोतृभिर्याच्यते तत्तद्वयोऽग्निर्दधे। स्तोतृभ्यः प्रयच्छति। अपि चोर्जाहुतिरन्नेनाहूयमानोऽग्निर्वसूनां हविषां वासकानां यजमानानां शं शांतिनिमित्तं योर्विषययोगजनितं च मयः सुखं दधे। करोति। विश्वस्यै देवहूत्यै सर्वस्मै देवानां ह्वानाय च भवति। यः कश्चनापि देवो यदि हूयतेऽग्निरेव सर्वं करोतीत्यर्थः। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स चिकेत सहीयसाग्निश्चित्रेण कर्मणा।
स होता शश्वतीनां दक्षिणाभिरभीवृत इनोति च प्रतीव्यं१ नभन्तामन्यके समे ॥५॥

सः। चिकेत। सहीयसा। अग्निः। चित्रेण। कर्मणा।
सः। होता। शश्वतीनां। दक्षिणाभिः। अभिऽवृतः। इनोति। च। प्रतीव्यं। नभन्तां। अन्यके। समे ॥५॥

सोऽग्निः सहीयसाभिभावुकेन चित्रेण नानाविधेन कर्मणा व्यापारेण चिकेत। ज्ञायते। सोऽग्निः शश्वतीनां बह्वीनां देवतानां होता ह्वाता दक्षिणाभिः पशुभिश्चाभीवृतः प्रतीव्यं प्रत्येतव्यं शत्रुमिनोति च। गच्छति च। सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निर्जाता देवानामग्निर्वेद मर्तानामपीच्यं।
अग्निः स द्रविणोदा अग्निर्द्वारा व्यूर्णुते स्वाहुतो नवीयसा नभन्तामन्यके समे ॥६॥

अग्निः । जाता । देवानां । अग्निः । वेद । मर्तानां । अपीच्यं ।
अग्निः । सः । द्रविणःऽदाः । अग्निः । द्वारा । वि । ऊर्णुते । सुऽआहुतः । नवीयसा ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥६॥

देवानां जाता जातानि जन्मान्यग्निर्वेत्ति । मर्तानां मनुष्याणां चापीच्यं गुह्यमग्निर्वेद । वेत्ति । सोऽग्निर्द्रविणोदा धनस्य दाता । नवीयसा नवतरेण हविषा स्वाहुतः सम्यक् हुतोऽग्निर्द्वारा धनस्य द्वाराणि व्यूर्णुते च । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्निर्देवेषु संवसुः स विक्षु यज्ञियास्वा ।
स मुदा काव्या पुरु विश्वं भूमेव पुष्यति देवो देवेषु यज्ञियो नभंतामन्यके समे ॥७॥
अग्निः । देवेषु । संऽवसुः । सः । विक्षु । यज्ञियासु । आ ।
सः । मुदा । काव्या । पुरु । विश्वं । भूमऽइव । पुष्यति । देवः । देवेषु । यज्ञियः ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥७॥

देवेषु मध्येऽग्निः संवसुः । संवसति । सोऽग्निर्यज्ञियासु यज्ञार्हासु विक्षु प्रजास्वपि संवसुः । किंच सोऽग्निः पुरु बहूनि काव्या कर्माणि भूमेव यथा भूमिर्विश्वं तथा मुदा मोदेन पुष्यति । देवेषु मध्ये देवोऽग्निर्यज्ञियो यज्ञार्हश्च भवति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो अग्निः सप्तमानुषः श्रितो विश्वेषु सिंधुषु ।
तमागन्म त्रिपस्त्यं मंधातुर्दस्युहंतममग्निं यज्ञेषु पूर्व्यं नभंतामन्यके समे ॥८॥
यः । अग्निः । सप्तऽमानुषः । श्रितः । विश्वेषु । सिंधुषु ।
तं । आ । अगन्म । त्रिऽपस्त्यं । मंधातुः । दस्युहन्ऽतमं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्व्यं ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥८॥

योऽग्निः सप्तमानुषो विश्वेषु सर्वेषु सिंधुषु नदीषु श्रितस्त्रिपस्त्यं त्रिस्थानं मंधातुर्यौवनाश्वस्य मांधातुर्दस्युहंतमं दस्यूनां हंतारं यज्ञेषु पूर्व्यं मुख्यं तमग्निं वयमागन्म । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

अग्निस्त्रीणि त्रिधातून्या क्षेति विदथा कविः ।
स त्रीरेकादशाँ इह यक्षच्च पिप्रयच्च नो विप्रो दूतः परिष्कृतो नभंतामन्यके समे ॥९॥
अग्निः । त्रीणि । त्रिऽधातूनि । आ । क्षेति । विदथा । कविः ।
सः । त्रीन् । एकादशान् । इह । यक्षत् । च । पिप्रयत् । च । नः । विप्रः । दूतः ।
परिऽकृतः । नभंतां । अन्यके । समे ॥९॥

कविः क्रांतदर्श्यग्निस्त्रीणि त्रिधातूनि त्रिबंधनादीनि पृथिव्यादीनि विदथा वेदनीयानि स्थानान्याक्षेति । आवसति । अपि च सोऽग्निर्दूतो देवानां विप्रः प्राज्ञः परिष्कृतोऽलंकृतश्च सन्निह यज्ञे त्रीनेकादशान् त्रयस्त्रिंशद्देवान्यक्षत् । यजतु । नोऽस्मान् पिप्रयच्च । कामैः पूरयतु च । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वं नो अग्न आयुषु त्वं देवेषु पूर्व्य वस्व एक इरज्यसि ।
त्वामापः परिस्रुतः परि यंति स्वसेतवो नभंतामन्यके समे ॥१०॥
त्वं । नः । अग्ने । आयुषु । त्वं । देवेषु । पूर्व्य । वस्वः । एकः । इरज्यसि ।
त्वां । आपः । परिऽस्रुतः । परि । यंति । स्वऽसेतवः । नभंतां । अन्यके । समे ॥१०॥

हे पूर्व्याग्ने त्वमेक एवायुषु मनुष्येषु । द्वह्यव आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् । नोऽस्माकं वस्वो धनस्येरज्यसि । ईशिषे । देवेष्वपि त्वमेक एव वस्व इरज्यसि । अपि च त्वां स्वसेतवः स्वभूतसेतवः परिस्रुतः परिस्रवंत्य आपः परियंति । परिगच्छंति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

इंद्राग्नी युवमिति द्वादशर्चं दशमं सूक्तं नाभाकस्यार्षं । द्वितीया षट्पंचाशदक्षरा शक्वरी द्वादशी त्रिष्टुप् शिष्टा महापंक्तयः । इंद्राग्नी देवता । तथा चानुक्रांतं । इंद्राग्नी द्वादशैंद्राग्नं त्रिष्टुबंतं द्वितीया शक्वरीति ॥ महाव्रते निष्केवल्य ऊरुभाग एव सूक्तं । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । ऊरू इंद्राग्नी युवं सु नः । ऐ॰ आ॰ ५. १२. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि तृतीयसवने मैत्रावरुणो यदि महावालभिदं शंसेत्त-

दानी माध्यंदिनसवने होत्रकाः स्वशस्त्र आरंभणीयाभ्य ऊर्ध्वं नाभाकतृचावाव- पेरन्। तत्र ता हि मध्यमित्यच्छावाकस्य नाभाकतृचः। सूचितं च। ता हि मध्यं भराणामित्यच्छावाकः। आ० ७.२.। इति॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः पूर्वीष्ट इंद्रेति नाभाकतृचः। सूचितं च। पूर्वीष्ट इंद्रोपमातय इति ब्राह्मणाच्छंसी। आ० ७.२.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रा॑ग्नी यु॒वं सु नः॒ सहं॑ता॒ दास॑थो र॒यिं।

येन॑ दृ॒ळ्हा स॒मत्स्वा वी॒ळु चि॑त्साहिषी॒मह्य॒ग्निर्वने॑व॒ वात॒ इन्नभं॑तामन्य॒के स॑मे ॥१॥

इंद्रा॑ग्नी॒ इति॑। यु॒वं। सु। नः॒। सहं॑ता। दास॑थः। र॒यिं।

येन॑। दृ॒ळ्हा। स॒मत्ऽसु॑। आ। वी॒ळु। चि॒त्। स॒हि॒षी॒महि॑। अ॒ग्निः। वना॑ऽइव। वाते॑। इत्। नभं॑तां। अ॒न्य॒के। स॒मे॒ ॥१॥

हे इंद्राग्नी सहंता शत्रूनभिभवंतौ युवं युवां नोऽस्मभ्यं रयिं धनं सुष्ठु दासथः। दत्तं। तं रयिं विशिनष्टि। येन रयिणा समत्सु चित् संग्रामे दृढा चित् दृढानि स्थिराण्यपि वीळु शत्रुबलान्यग्निर्वनेव यथाग्निर्वनानि वात इद्वातेनैवाभिभवति तथा सहीषिमहि अभिभवाम। सिद्धमन्यत्॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न॒हि वां॑ व॒व्रया॑म॒हेऽथेंद्र॒मिद्य॑जामहे॒ शवि॑ष्ठं नृ॒णां नरं॑।

स नः॑ क॒दा चि॒दर्वं॑ता॒ गम॒दा वाज॑सातये॒ गम॒दा मे॒धसा॑तये॒ नभं॑तामन्य॒के स॑मे ॥२॥

न॒हि। वां॒। व॒व्रया॑महे। अथ॑। इंद्रं॑। इत्। य॒जा॒म॒हे॒। शवि॑ष्ठं। नृ॒णां। नरं॑।

सः। नः॒। क॒दा। चि॒त्। अर्वं॑ता। गम॑त्। आ। वाज॑ऽसातये। गम॑त्। आ। मे॒धऽसा॑तये। नभं॑तां। अ॒न्य॒के। स॒मे॒ ॥२॥

हे इंद्राग्नी वां युवां न वव्रयामहे। वयं धनं न याचामहे। अथ ह्यपि तर्हि शविष्ठमतिशयेन बलवंतं नृणां नरं नेतॄणामपि नेतारमिंद्रमिदिंद्रमेव यजामहे। स इंद्रो नोऽस्मानर्वताश्वेन कदाचिद्वाजसातयेऽन्नलाभायागमत्। आगच्छति। कदाचिन्मेधसातये यज्ञभजनायागमत्। सिद्धमन्यत्॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता हि मध्यं भराणामिंद्राग्नी अधिक्षितः ।

ता उ कवित्वना कवी पृच्छ्यमाना सखीयते सं धीतमश्नुतं नरा नभंतामन्यके समे ॥३॥

ता । हि । मध्यं । भराणां । इंद्राग्नी इति । अधिऽक्षितः ।

तौ । ऊं इति । कविऽत्वना । कवी इति । पृच्छ्यमाना । सखिऽयते । सं । धीतं ।
अश्नुतं । नरा । नभंतां । अन्यके । समे ॥३॥

ता तौ प्रसिद्धाविंद्राग्नी भराणां संग्रामाणां मध्यमधिक्षितः । अधिनिवसतो हि । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे नरा नेतारौ कवित्वना कवित्वेन कवी क्रांतकर्माणौ पृच्छ्यमाना कविजनैः पृच्छ्यमानौ ता उ तावेव युवां सखीयते सखित्वमिच्छते यजमानाय धीतं तत्कृतं कर्म समश्नुतं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभ्यर्च नभाकवदिंद्राग्नी यजसा गिरा ।

ययोर्विश्वमिदं जगदियं द्यौः पृथिवी मह्यु१पस्थे बिभृतो वसु नभंतामन्यके समे ॥४॥

अभि । अर्च । नभाकऽवत् । इंद्राग्नी इति । यजसा । गिरा ।

ययोः । विश्वं । इदं । जगत् । इयं । द्यौः । पृथिवी । मही । उपऽस्थे । बिभृतः । वसु ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥४॥

हे नाभाक नभाकवदिंद्राग्नी यजसा यागेन गिरा स्तुत्या चाभ्यर्च । अभिपूजय । ययोरिंद्राग्न्योर्विश्वं सर्वमिदं जगत्तिष्ठति । ययोश्चोपस्थ इयं द्यौर्मही महती पृथिवी च द्यावापृथिव्यावुभे वसु धनं बिभृतः । धारयतः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र ब्रह्माणि नभाकवदिंद्राग्निभ्यामिरज्यत ।

या सप्तबुध्नमर्णवं जिह्मबारमपोर्णुत इंद्र ईशान ओजसा नभंतामन्यके समे ॥५॥

प्र । ब्रह्माणि । नभाकऽवत् । इंद्राग्निऽभ्यां । इरज्यत ।

या । सप्तऽबुध्नं । अर्णवं । जिह्मऽबारं । अपऽऊर्णुतः । इंद्रः । ईशानः । ओजसा ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥५॥

ब्रह्माणि स्तोत्राणींद्राग्निभ्यां नभाकवत्प्रेरज्यत। नाभाकः प्रेरयते। या याविंद्राग्नी सप्तबुध्नं सप्तमूलं जिह्मबारं पिहितद्वारमर्णवमपोर्णुतः तेजोभिराच्छादयतः तयोर्मध्य ओजसा बलेनेंद्र ईशान ईश्वरो भवति। सिद्धमन्यत्॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अपि वृश्च पुराणवद्व्रततेरिव गुष्पितमोजो दासस्य दंभय।

वयं तदस्य संभृतं वस्विंद्रेण वि भजेमहि नभंतामन्यके समे ॥६॥

अपि। वृश्च। पुराणऽवत्। व्रततेःऽइव। गुष्पितं। ओजः। दासस्य। दंभय।

वयं। तत्। अस्य। संऽभृतं। वसु। इंद्रेण। वि। भजेमहि। नभंतां। अन्यके। समे ॥६॥

अपि च हे इंद्र पुराणवत्प्रत्नो यथा व्रततेरिव यथा वल्ल्या गुष्पितं निर्गतां शाखां वृश्चति तथा शत्रूणां वृश्च। छेदय। तदेवाह। दासस्य दासनामकस्य शत्रोरोजो बलं दंभय। नाशय। अथ परोक्षस्तुतिः। वयं नाभाका अस्य दासस्य संभृतं वस्विंद्रेण हेतुना विभजेमहि। सिद्धमन्यत्॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यदिंद्राग्नी जना इमे विह्वयंते तना गिरा।

अस्माकेभिर्नृभिर्वयं सासह्याम पृतन्यतो वनुयाम वनुष्यतो नभंतामन्यके समे ॥७॥

यत्। इंद्राग्नी इति। जनाः। इमे। विऽह्वयंते। तना। गिरा।

अस्माकेभिः। नृऽभिः। वयं। ससह्याम। पृतन्यतः। वनुयाम। वनुष्यतः। नभंतां। अन्यके। समे ॥७॥

यद्य इमे जनास्तना धनेन गिरा स्तुत्या चेंद्राग्नी वि ह्वयंते विशेषेण ह्वयंति तेषु मध्ये वयं नाभाकाः पृतन्यतः पृतनामिच्छंतोऽस्माकेभिरस्माकीनैर्नृभिर्मनुष्यैः ससह्याम। शत्रूनभिभवेम। वनुष्यतः स्तुतिमिच्छंतः शत्रून्वनुयाम च। सिद्धमन्यत्॥

॥ अथाष्टमी ॥

या नु श्वेताववो दिव उच्चरात उप द्युभिः।

इंद्राग्न्योरनु व्रतमुहाना यंति सिंधवो यान्सीं बंधादमुंचतां नभंतामन्यके समे ॥८॥

या । नु । श्वेतौ । अवः । दिवः । उत्ऽचरातः । उप । द्युऽभिः ।
इंद्राग्न्योः । अनु । व्रतं । उहानाः । यंति । सिंधवः । यान् । सीं । बंधात् । अमुंचतां ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥ ८॥

या नु यावेवेंद्राग्नी श्वेतौ श्वेतवर्णौ । सत्त्वगुणोपेतावित्यर्थः । अवोऽधस्तात् द्युभिर्दीप्तिभिर्दिव उपोच्चरातः उच्चरतः तयोरेवेंद्राग्न्योरुहाना हविर्वहंतो यजमाना व्रतं कर्मानुयंति । अपि सीमिमाविंद्राग्नी यान्प्रसिद्धान् सिंधवः सिंधून् बंधाद्बंधनादमुंचतां । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

पूर्वीष्ट इंद्रोपमातयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः सूनो हिन्वस्य हरिवः ।
वस्वो वीरस्यापृचो या नु साधंत नो धियो नभंतामन्यके समे ॥ ९॥

पूर्वीः । ते । इंद्र । उपऽमातयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः । सूनो इति । हिन्वस्य । हरिऽवः ।
वस्वः । वीरस्य । आऽपृचः । याः । नु । साधंत । नः । धियः । नभंतां । अन्यके । समे ॥ ९॥

हे हरिवो वज्रिन् सूनो प्रेरयितरिंद्र हिन्वस्य प्रीणयितुर्वस्वो दीपकस्य वीरस्यापृचो धनान्युपयच्छतस्ते तव ता उपमातय उपमानानि पूर्वीर्बहूनि । उतापि च प्रशस्तयः पूर्वीः । या नो धियः प्रज्ञां साधंत असाधयन् । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

तं शिशीता सुवृक्तिभिस्त्वेषं सत्वानमृग्मियं ।
उतो नु चिद्य ओजसा शुष्णस्यांडानि भेदति जेषत्स्वर्वतीरपो नभंतामन्यके समे ॥१०॥

तं । शिशीत । सुवृक्तिऽभिः । त्वेषं । सत्वानं । ऋग्मियं ।
उतो इति । नु । चित् । यः । ओजसा । शुष्णस्य । आंडानि । भेदति । जेषत् । स्वःऽवतीः ।
अपः । नभंतां । अन्यके । समे ॥ १०॥

हे स्तोतारस्त्वेषं दीप्तं सत्वानं संभक्तारं धनानामृग्मियमृगर्हमृग्भिः स्तोतव्यं तमिंद्रं सुवृक्तिभिः स्तुतिभिः शिशीत । संस्कुरुत । उत नु चिदपि च य इंद्र ओजसा बलेन शुष्णस्य शुष्णनामकस्यासुरस्यांडान्यंडजातान्यपत्यानि भेदति अभिनत् स स्वर्वतीर्दिव्यान्यपः सलिलानि जेषत् । जयतु । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथैकादशी ॥

तं शिशीता स्वध्वरं सत्यं सत्वानमृत्वियं ।
उतो नु चिद्य ओहत आंडा शुष्णस्य भेदत्यजैः स्वर्वतीरपो नभंतामन्यके समे ॥११॥
तं । शिशीत । सुऽअध्वरं । सत्यं । सत्वानं । ऋत्वियं ।
उतो इति । नु । चित् । यः । ओहते । आंडा । शुष्णस्य । भेदति । अजैः । स्वःऽवतीः ।
अपः । नभंतां । अन्यके । समे ॥११॥

हे स्तोतारः स्वध्वरं सुयज्ञं सत्यमविनाशं सत्वानं संभक्तारमृत्वियमृतौ यष्टव्यं तमिंद्रं शिशीत । स्तुतिभिः संस्कुरुत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । उतो नु चिदपि च य इंद्र ओहते यज्ञं प्रति गच्छति । शुष्णस्यांडांडान्यंडजातानि च भेदति भिनत्ति स त्वं स्वर्वतीर्दिव्यान्यपः सलिलान्यजैः । अजैषीः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

एवेंद्राग्निभ्यां पितृवन्नवीयो मंधातृवदंगिरस्वदवाचि ।
त्रिधातुना शर्मणा पातमस्मान्वयं स्याम पतयो रयीणां ॥१२॥
एव । इंद्राग्निऽभ्यां । पितृऽवत् । नवीयः । मंधातृऽवत् । अंगिरस्वत् । अवाचि ।
त्रिऽधातुना । शर्मणा । पातं । अस्मान् । वयं । स्याम । पतयः । रयीणां ॥१२॥

एवैवं याभ्यामिंद्राग्निभ्यां पितृवन्नभाकवत् मंधातृवद्यौवनाश्वमंधातृवच्चांगिरस्वदंगिरोवच्च नवीयो नवतरमवाचि नाभाकेन मया पाठिताविंद्राग्नी त्रिधातुना त्रिपर्वणा शर्मणा गृहेण नोऽस्मान्नाभाकान्पातं । रक्षतं । वयं रयीणां धनानां पतयः स्वामिनः स्याम । भवेम ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये पंचविंशो वर्गः ॥

अस्मा ऊ ष्विति दशर्चमेकादशं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अस्मा ऊ षु दश वारुणं त्विति । नाभाक ऋषिरनुवृत्तत्वात् । महापांक्तं हीत्युक्तत्वादिदमपि महापांक्तं । इदमादिके द्वे सूक्ते वरुणदेवत्ये ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्र आरंभणीयाया ऊर्ध्वं स क्षप इत्ययं नाभाकतृचः । सूचितं च । स क्षपः परि षस्वज इति मैत्रावरुणः । आ॰ ७.२. । इति ॥ यः ककुभ

इत्येतत्प्रभृतिको वा नाभाकतृचः। सूचितं च। यः ककुभो निधारय इति वा। आ॰ ७.२.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अस्मा ऊ षु प्रभूतये वरुणाय मरुद्भ्योऽर्चा विदुष्टरेभ्यः।
यो धीता मानुषाणां पश्वो गा इव रक्षति नभंतामन्यके समे ॥१॥

अस्मै। ऊं इति। सु। प्रऽभूतये। वरुणाय। मरुत्ऽभ्यः। अर्च। विदुःऽतरेभ्यः।
यः। धीता। मानुषाणां। पश्वः। गाःऽइव। रक्षति। नभंतां। अन्यके। समे ॥१॥

हे स्तोतः सु प्रभूतये प्रकृष्टधनायास्मै वरुणाय विदुष्टरेभ्यो विद्वत्तरेभ्यो मरुद्भिश्चार्च। स्तुहि। यो वरुणो धीता कर्मणा मानुषाणां मनुष्याणां पश्वः पशून् गा इव रक्षति। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमू षु समना गिरा पितॄणां च मन्मभिः।
नाभाकस्य प्रशस्तिभिर्यः सिंधूनामुपोदये सप्तस्वसा स मध्यमो नभंतामन्यके समे ॥२॥

तं। ऊं इति। सु। समना। गिरा। पितॄणां। च। मन्मऽभिः।
नाभाकस्य। प्रशस्तिऽभिः। यः। सिंधूनां। उप। उत्ऽअये। सप्तऽस्वसा। सः।
मध्यमः। नभंतां। अन्यके। समे ॥२॥

तमु तमेव वरुणं समना समानया गिरा स्तुत्या स्वभिष्टौमि। पितॄणां मन्मभिः स्तोमैश्चाभिष्टौमि। नाभाकस्य ऋषेः प्रशस्तिभिः स्तोत्रैश्चाभिष्टौमि। सिंधूनां स्यंदमानानां नदीनामुप समीप य उदये उद्गच्छति। यश्च सप्तस्वसा स मध्यम इति वाग्भिर्निरुच्यते। अन्यके दुर्धियः शत्रवः समे सर्वे नभंतां। मा भूवन् ॥ तथा च यास्कः। तं स्वभिष्टौमि समानया गिरा गीत्या स्तुत्या पितॄणां च मननीयैः स्तोमैर्नाभाकस्य प्रशस्तिभिः। ऋषिर्नाभाको बभूव। यः स्यंदमानानामासामपामुपोदये सप्तस्वसारमेनमाह वाग्भिः स मध्यम इति निरुच्यतेऽथैष एव भवति। नभंतामन्यके समे मा भूवन्नन्यके सर्वे ये नो द्विषंति दुर्धियः पापधियः पापसंकल्पाः। नि॰ १०.५.। इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स क्षपः परि षस्वजे न्यु१स्रो मायया दधे स विश्वं परि दर्शतः ।
तस्य वेनीरनु व्रतमुषस्तिस्रो अवर्धयन्नभंतामन्यके समे ॥३॥

सः । क्षपः । परि । सस्वजे । नि । उस्रः । मायया । दधे । सः । विश्वं । परि । दर्शतः ।
तस्य । वेनीः । अनु । व्रतं । उषः । तिस्रः । अवर्धयन् । नभंतां । अन्यके । समे ॥३॥

स वरुणः क्षपो रात्रीः परिषस्वजे । परिष्वजते । अपि च दर्शतो दर्शनीयः स वरुण उस्र उत्सरणशीलः सन् विश्वं मायया कर्मणा परि परितो निदधे । निदधाति । किंच तस्य वरुणस्य व्रतं कर्म वेनीः कामयमानाः प्रजास्तिस्र उषस्त्रिषु प्रातर्माध्यंदिनं सायं चान्ववर्धयन् । अनुवर्धयंति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यः ककुभो निधारयः पृथिव्यामधि दर्शतः ।
स माता पूर्व्यं पदं तद्वरुणस्य सप्त्यं स हि गोपा इवेर्यो नभंतामन्यके समे ॥४॥

यः । ककुभः । निऽधारयः । पृथिव्यां । अधि । दर्शतः ।
सः । माता । पूर्व्यं । पदं । तत् । वरुणस्य । सप्त्यं । सः । हि । गोपाःऽइव । इर्यः ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥४॥

यो वरुणः पृथिव्यामधि पृथिव्या उपरि दर्शतो दर्शनीयः सन् ककुभो दिशो निधारयः निधारयति स वरुणो माता निर्माता । पूर्व्यं प्रत्नं पदं स्वर्गाख्यं स्थानं सप्त्यमस्माभिश्च सर्पणीयं तद्वरुणस्य स्वकृतं । अपि च स इत्स एवेर्य ईश्वरः सन् गोपा इव गोपाल इव पशूनामस्माकं रक्षिता । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यो धर्ता भुवनानां य उस्राणामपीच्या३ वेद नामानि गुह्या ।
स कविः काव्या पुरु रूपं द्यौरिव पुष्यति नभंतामन्यके समे ॥५॥

यः । धर्ता । भुवनानां । यः । उस्राणां । अपीच्या । वेद । नामानि । गुह्या ।
सः । कविः । काव्या । पुरु । रूपं । द्यौःऽइव । पुष्यति । नभंतां । अन्यके । समे ॥५॥

यो वरुणो भुवनानां धर्ता धारयिता । यश्चोस्राणां देवाधिष्ठानभूतानां रश्मीनामपीच्यापीच्यान्यंतर्हितानि गुह्या गुह्यानि गुहायां निहितानि नामानि वेद जानाति स वरुणः कविः प्राज्ञः सन् काव्या काव्यानि कविकर्माणि पुरु बहूनि रूपं द्यौरिव पुष्यति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यस्मिन्विश्वानि काव्या चक्रे नाभिरिव श्रिता ।
त्रितं जूती सपर्यत व्रजे गावो न संयुजे युजे अश्वाँ अयुक्षत नभंतामन्यके समे ॥६॥

यस्मिन् । विश्वानि । काव्या । चक्रे । नाभिःऽइव । श्रिता ।
त्रितं । जूती । सपर्यत । व्रजे । गावः । न । संऽयुजे । युजे । अश्वान् । अयुक्षत ।
नभंतां । अन्यके । समे ॥६॥

यस्मिन्वरुणे विश्वानि सर्वाणि काव्या काव्यानि कविकर्माणि चक्रे नाभिरिव यथा रथस्य चक्रे नाभिस्तथा श्रिता श्रितानि तं त्रितं त्रिस्थानं वरुणं जूती जूत्या क्षिप्रं सपर्यत । हे मदीया जनाः परिचरत । किमर्थमित्यत आह । व्रजे गोष्ठे गावो न । यथा गाः संयुजे संयोगार्थं सह स्थापयितुं युजे युंजंति तथास्माकमभियोगायाश्वानयुक्षत । सपत्ना युंजंति । अतस्तदुपद्रवपरिहाराय वरुणं परिचरतेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

य आस्वत्क आशये विश्वा जातान्येषां ।
परि धामानि मर्मृशद्वरुणस्य पुरो गये विश्वे देवा अनु व्रतं नभंतामन्यके समे ॥७॥

यः । आसु । अत्कः । आऽशये । विश्वा । जातानि । एषां ।
परि । धामानि । मर्मृशत् । वरुणस्य । पुरः । गये । विश्वे । देवाः । अनु । व्रतं । नभंतां ।
अन्यके । समे ॥७॥

---त्परिमृशतो वरुणस्य पुरो गये रथस्य पुरस्ताद्भवति तस्य वरुणस्य पुरस्ताद्विश्वे सर्वे देवा व्रतं कर्मानुगच्छंतीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स स॒मुद्रो अ॒पीच्य॑स्तु॒रो द्यामि॑व रोहति॒ नि यदा॑सु॒ यजु॑र्द॒धे।
स मा॒या अ॒र्चिना॑ प॒दास्तृ॑णा॒न्नाक॒मारु॑ह॒न्नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥८॥

सः। स॒मु॒द्रः। अ॒पी॒च्यः॑। तु॒रः। द्यांऽइ॑व। रो॒ह॒ति॒। नि। यत्। आ॒सु॒। यजुः॑। द॒धे।
सः। मा॒याः। अ॒र्चिना॑। प॒दा। अस्तृ॑णात्। नाक॑म्। आ। अ॒रु॒ह॒त्। नभ॑न्ताम्।
अ॒न्य॒के। स॒मे ॥८॥

यस्मादापः समुद्द्रवंति स वरुणः समुद्रोऽपीच्योऽंतर्हितस्तुरः क्षिप्रो द्यामिव यथादित्यो द्यां रोहति तथा नाकं रोहति। अपि च यत् यो वरुण आसु दिक्षु यजुः प्रजाभ्यो दानं निदधे निदधाति स वरुणो माया असुराणां माया अर्चिनार्चिष्मता पदा स्थानेन। तेजसेत्यर्थः। आस्तृणात्। समंताद्धिनस्ति। नाकं स्वर्गमारुहत्। आरोहति। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

यस्य॑ श्वे॒ता वि॑चक्ष॒णा ति॒स्रो भूमी॑रधिक्षि॒तः।
त्रिरुत्त॑राणि प॒प्रतु॒र्वरु॑णस्य ध्रु॒वं सदः॒ स स॑प्ता॒नामि॑रज्यति॒ नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥९॥

यस्य॑। श्वे॒ता। वि॒ऽच॒क्ष॒णा। ति॒स्रः। भूमीः॑। अ॒धि॒ऽक्षि॒तः।
त्रिः। उत्ऽत॑राणि। प॒प्रतुः॑। वरु॑णस्य। ध्रु॒वम्। सदः॑। सः। स॒प्ता॒नाम्। इ॒र॒ज्य॒ति॒।
नभ॑न्ताम्। अ॒न्य॒के। स॒मे ॥९॥

यस्य वरुणस्याधिक्षितोऽंतरिक्षेऽधिवसतः श्वेता श्वेतानि विचक्षणा तेजांसि तिस्रो भूमीस्त्रिरुत्तराणि तिसृणामधिस्थितानि भुवनानि पप्रतुः प्रथयंति। तथा च मंत्रवर्णः। तिस्रो भूमीर्धारयन् त्रीँरुत द्यून्। ऋग्वे॰ २.२७.८.। इति। तस्य वरुणस्य सदः स्थानं ध्रुवमचलमिति। किंच स वरुणः सप्तानां सिंधूनामिरज्यति। ईश्वरो भवति। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

यः श्वे॒ताँ अधि॑निर्णिजश्च॒क्रे कृ॒ष्णाँ अनु॑ व्र॒ता।
स धाम॑ पू॒र्व्यं म॑मे॒ यः स्क॒म्भेन॒ वि रोद॑सी अ॒जो न द्यामधा॑रय॒न्नभ॑न्तामन्य॒के स॑मे ॥१०॥

यः। श्वेतान्। अधिऽनिर्निजः। चक्रे। कृष्णान्। अनु। व्रता।
सः। धाम। पूर्व्यं। ममे। यः। स्कंभेन। वि। रोदसी इति। अजः। न। द्यां। अधारयत्।
नभंतां। अन्यके। समे ॥१०॥

यो वरुणो निर्णिज आत्मीयान्रश्मीन्दिवा श्वेतानधिचक्रे अधिकरोति। तथा रात्रौ कृष्णान् चक्रे स वरुणोऽनु व्रता कर्माणि लक्षीकृत्योभयविधकर्मानुगुणं पूर्व्यं धामांतरिक्षं दिवं वा ममे। निर्ममे। अपि च यः स्कंभेनांतरिक्षेणाजो न यथादित्यो द्यां धारयति तथा रोदसी द्यावापृथिव्यावधारयत् विधारयति स वरुण इत्यर्थः। सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

अस्तभ्नादिति षडृचं द्वादशं सूक्तं। अर्चनाना ऋषिः काण्वो नाभाको वा ऋषिः। उत्तरे त्वर्चनानाः। आद्यस्तृचस्त्रैष्टुभो वरुणदेवत्यो द्वितीयस्तृच आनुष्टुभोऽश्विदेवताकः। तथा चानुक्रांतं। अस्तभ्नात् षळर्चनाना वा त्रैष्टुभमंत्यं वा तृचमाश्विनमानुष्टुभमपश्यदिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ वारुणे पशौ हविषो याज्यास्तभ्नादिति। सूचितं च। अस्तभ्नाद्यामसुरो विश्ववेदा इत्येकादशिनः। आ॰ ३.७.। इति ॥ अग्नीषोमप्रणयनेऽप्येषोत्तरा परिधानीया। तथा सूचितं। अस्तभ्नाद्यामसुरो विश्ववेदा इति परिदध्यादुत्तरया वा। आ॰ ४.१०.। इति ॥ एवा वंदस्वेत्येषा वारुणे पशौ हविषोऽनुवाक्या। सूचितं च। एवा वंदस्व वरुणं बृहंतं तं त्वा यामि ब्रह्मणा वंदमान इति द्वे। आ॰ ३.७.॥ सोमप्रवहण इमां धियमित्येषा परिधानीया। सूचितं च। इमां धियं शिक्षमाणस्य निहिते परिदध्यात्। आ॰ ४.४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अस्तभ्नाद्द्यामसुरो विश्ववेदा अमिमीत वरिमाणं पृथिव्याः।
आसीदद्विश्वा भुवनानि सम्राड्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥१॥
अस्तभ्नात्। द्यां। असुरः। विश्वऽवेदाः। अमिमीत। वरिमाणं। पृथिव्याः।
आ। असीदत्। विश्वा। भुवनानि। सम्ऽराट्। विश्वा। इत्। तानि। वरुणस्य।
व्रतानि ॥१॥

विश्ववेदा विश्वधनोऽसुरो बलवान्वरुणो द्यामस्तभ्नात्। तथा पृथिव्याश्च वरिमाणं परिमाणममिमीत। चक्रे। एवं निर्मितानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि सम्राड्भूत्वासीदच्च। अध्यतिष्ठच्च। वरुणस्य तान्येतानि व्रतानि कर्माणि विश्वेद्विश्वान्येव। अतो वर्णयितुमशक्यानीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

एवा वंदस्व वरुणं बृहंतं नमस्या धीरममृतस्य गोपां।

स नः शर्म त्रिवरूथं वि यंसत्पातं नो द्यावापृथिवी उपस्थे ॥२॥

एव। वंदस्व। वरुणं। बृहंतं। नमस्य। धीरं। अमृतस्य। गोपां।

सः। नः। शर्म। त्रिऽवरूथं। वि। यंसत्। पातं। नः। द्यावापृथिवी इति। उपऽस्थे ॥२॥

हे स्तोतर्बृहंतं महांतं वरुणमेवैवं वंदस्व। स्तुहि। अमृतस्य गोपां गोपयितारं धीरं प्राज्ञं वरुणं नमस्य। नमस्कुरु च। स वरुणो नोऽस्मभ्यं त्रिवरूथं त्रिस्थानं शर्म गृहं वियंसत्। प्रयच्छतु। उपस्थ उपस्थाने वर्तमानान्नोऽस्मान्द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ पातं। रक्षतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इमां धियं शिक्षमाणस्य देव क्रतुं दक्षं वरुण सं शिशाधि।

ययाति विश्वा दुरिता तरेम सुतर्माणमधि नावं रुहेम ॥३॥

इमां। धियं। शिक्षमाणस्य। देव। क्रतुं। दक्षं। वरुण। सं। शिशाधि।

यया। अति। विश्वा। दुःऽइता। तरेम। सुऽतर्माणं। अधि। नावं। रुहेम ॥३॥

हे देव द्योतमान वरुण इमां धियमिदं कर्म शिक्षमाणस्यानुतिष्ठतो मम क्रतुं प्रज्ञानं दक्षं च संशिशाधि। तीक्ष्णीकुरु। यया नावा यज्ञरूपया विश्वा सर्वाणि। दुरिता दुरितान्यतितरेम तां सुतर्माणं सुष्ठु तारयित्रीं यज्ञरूपां नावमधिरुहेम। वयमारुहेम। दुःखसागरतरणे हेतुत्वाद्यज्ञो नौरित्यत्र व्यपदिश्यते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वां ग्रावाणो अश्विना धीभिर्विप्रा अचुच्यवुः।

नासत्या सोमपीतये नभंतामन्यके समे ॥४॥

आ। वां। ग्रावाणः। अश्विना। धीभिः। विप्राः। अचुच्यवुः।
नासत्या। सोमऽपीतये। नभंतां। अन्यके। समे ॥४॥

हे नासत्या सत्यौ सत्यप्रणेतारौ वा। तथा च यास्कः। सत्यावेव नासत्यावित्यौर्णवाभः सत्यस्य प्रणेताराविति। अश्विनाश्विनौ वां युवां सोमपीतये सोमस्य पानाय विप्राः प्राज्ञा ऋत्विजो ग्रावाणः सोमाभिषवपाषाणाश्च धीभिः कर्मभिः स्वस्वव्यापारैरच्युच्यवुः। अभिगच्छंति। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यथा वामत्रिरश्विना गीर्भिर्विप्रो अजोहवीत्।
नासत्या सोमपीतये नभंतामन्यके समे ॥५॥
यथा। वां। अत्रिः। अश्विना। गीःऽभिः। विप्रः। अजोहवीत्।
नासत्या। सोमऽपीतये। नभंतां। अन्यके। समे ॥५॥

हे नासत्यावश्विनौ वां युवां विप्रः प्राज्ञोऽत्रिर्यथा गीर्भिः स्तुतिभिः सोमपीतयेऽजोहवीत् तथाहमपि जोहवीमि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवा वामह्न ऊतये यथाहुवंत मेधिराः।
नासत्या सोमपीतये नभंतामन्यके समे ॥६॥
एव। वां। अह्वे। ऊतये। यथा। अहुवंत। मेधिराः।
नासत्या। सोमऽपीतये। नभंतां। अन्यके। समे ॥६॥

इयं व्याख्यातचरा ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ इति दाशतय्यां भाष्येऽष्टमे मंडले पंचमोऽनुवाकः ॥

षष्ठेऽनुवाके षट् सूक्तानि। तत्रेमे विप्रस्येति त्रयस्त्रिंशदृचं प्रथमं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्यार्षं गायत्रमग्निदेवताकं। तथा चानुक्रांतं। इमे त्रयस्त्रिंशद्विरूप आंगिरस आग्नेयं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चैतदादिके द्वे सूक्ते। सूत्रितं च। इमे विप्रस्येति सूक्ते। आ॰ ४.१३.। इति ॥ कारीर्यवभृथेष्ट्योः

प्रथमाज्यभागस्याप्स्वग्न इत्यनुवाक्या। तथा सूचितं। अप्सुमंतावाज्यभागावप्स्वग्ने सधिष्टव। आ० २.१३.। इति॥ आग्नीध्रस्य प्रातःसवने प्रस्थितयाज्या। श्रूयते च। उक्षान्नाय वशान्नायेत्याग्नीध्रो यजति। ऐ० ब्रा० ६.१०.। इति॥ अग्निवतीष्टौ त्वं ह्यग्न इत्येषा याज्या। सूचितं च। त्वं ह्यग्ने अग्निना अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवाः। आ० ३.१३.। इति॥ अग्निमंथनेऽप्येषा। सूचितं च। त्वं ह्यग्ने अग्निना तं मर्जयंत सुक्रतुं। आ० २.१६.। इति॥ अग्नये कामायाष्टाकपालेष्टौ तुभ्यं ता अंगिरस्तमेत्येषानुवाक्या। सूचितं च। तुभ्यं ता अंगिरस्तमाश्याम तं काममग्ने तवोतीति कामाय। आ० २.१०.। इति॥ अन्वाहिताग्नेः प्रयाणे समारोपणपक्षेऽनयैकाहुतिः कर्तव्या। तथा सूचितं। तुभ्यं ता अंगिरस्तमेति वाज्याहुतिं हुत्वा समारोपयेत्। आ० ३.१०.। इति॥ वैद्युताग्निनाग्नीनां संसर्गेऽग्नयेऽप्सुमतीष्टिः। तत्र यदग्ने दिविजा इति याज्या। यदग्ने दिविजा अस्यग्निर्होता न्यसीदद्यजीयान्। आ० ३.१३.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमे विप्रस्य वेधसोऽग्नेरस्तृतयज्वनः। गिरः स्तोमास ईरते ॥१॥

इमे। विप्रस्य। वेधसः। अग्नेः। अस्तृतऽयज्वनः। गिरः। स्तोमासः। ईरते ॥१॥

इमेऽस्मदीयाः स्तोमासः स्तोतारो विप्रस्य मेधाविनो वेधसो विधातुरस्तृतयज्वनोऽहिंसितयजमानस्याग्नेर्गिरः स्तुतीरीरते। प्रेरयंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्मै ते प्रतिहर्यते जातवेदो विचर्षणे। अग्ने जनामि सुष्टुतिं ॥२॥

अस्मै। ते। प्रतिऽहर्यते। जातऽवेदः। विऽचर्षणे। अग्ने। जनामि। सुऽस्तुतिं ॥२॥

हे जातवेदो जातधन विचर्षणे विद्रष्टरग्ने अस्मै प्रतिहर्यते प्रयच्छते ते तुभ्यं सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं जनामि। आंगिरसोऽहं जनयामि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आरोका इव घेदह तिग्मा अग्ने तव त्विषः। दद्भिर्वनानि बप्सति ॥३॥

आरोकाःऽइव। घ। इत्। अह। तिग्माः। अग्ने। तव। त्विषः। दत्ऽभिः। वनानि। बप्सति ॥३॥

हे अग्ने तव तिग्मास्तीक्ष्णास्त्विषो दीप्तय आरोका इवारोचमानाः पशव इव दद्भिर्दंतैर्वनान्यरण्यानि बप्संति । भक्षयंति । घेदहेति चयं पूरकं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

हरयो धूमकेतवो वातजूता उप द्यवि । यतंते वृथगग्नयः ॥४॥

हरयः । धूमऽकेतवः । वातऽजूताः । उप । द्यवि । यतंते । वृथक् । अग्नयः ॥४॥

हरयो हरणशीला वातजूता वातप्रेरिता धूमकेतवो धूमध्वजा अग्नय उप द्यव्यंतरिक्षे वृथक् पृथक् यतंते । गच्छंति ॥ पृथगित्यनेन सममव्ययं वृथगिति । पृथगित्येव वाजसनेयिनः पठंति । वाज० सं० ३३.२. ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एते त्ये वृथगग्नय इद्धासः समदृक्षत । उषसामिव केतवः ॥५॥

एते । त्ये । वृथक् । अग्नयः । इद्धासः । सं । अदृक्षत । उषसांऽइव । केतवः ॥५॥

एते त्य एतेऽग्नयो वृथक् पृथगिद्धासोऽग्निहोतृभिः समिद्धाः संत उषसामिव केतव उषसां प्रज्ञापका इव समदृक्षत । सम्यक् दृश्यंते ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

कृष्णा रजांसि पत्सुतः प्रयाणे जातवेदसः । अग्निर्यद्रोधति क्षमि ॥६॥

कृष्णा । रजांसि । पत्सुतः । प्रऽयाने । जातऽवेदसः । अग्निः । यत् । रोधति । क्षमि ॥६॥

जातवेदसोऽग्नेः प्रयाणे पत्सुतः पत्तो रजांसि पांसवः कृष्णानि भवंति । कदेत्यत आह । क्षमि क्षमायां यद्यदाग्नी रोधति शुष्कान्वनस्पतीन्निरुणद्धि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

धासिं कृण्वान ओषधीर्बप्सदग्निर्न वायति । पुनर्यन्तरुणीरपि ॥७॥

धासिं । कृण्वानः । ओषधीः । बप्सत् । अग्निः । न । वायति । पुनः । यन् । तरुणीः । अपि ॥७॥

अग्निरोषधीर्धासिमन्नं । क्षुत् धासीत्यन्ननामसु पाठात् । कृण्वानः कुर्वन् बप्सत् भक्षयन्न वायति । न शाम्यति । पुनश्च तरुणीरोषधीरपि यन् गच्छन् भवति । भक्षयितुमिति शेषः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

जि॒ह्वाभि॒रह॒ नन्न॑मद॒र्चिषा॑ जंज॒णाभ॒वन्॑ । अ॒ग्निर्वने॑षु रोचते ॥ ८॥

जि॒ह्वाभिः॑ । अह॑ । नन्न॑मत् । अ॒र्चिषा॑ । जं॒ज॒णा॒ऽभव॑न् । अ॒ग्निः । वने॑षु । रो॒च॒ते॒ ॥ ८॥

अग्निर्जिह्वाभिरह ज्वालाभिरेव नन्नमत् । वनस्पतीनत्यंतं नमयन्नर्चिषा तेजसा जंजणाभवन् ज्वलन् । जंजणाभवन् मल्मलाभवन्निति ज्वलतिकर्मसु पाठात् । वनेष्वरण्येषु रोचते । प्रकाशते ॥

॥ अथ नवमी ॥

अ॒प्स्व॑ग्ने॒ सधि॒ष्टव॒ सौष॑धी॒रनु॑ रुध्यसे । गर्भे॒ सन् जा॑यसे॒ पुनः॑ ॥ ९॥

अ॒प्ऽसु । अ॒ग्ने॒ । सधिः॑ । तव॑ । सः । ओष॑धीः । अनु॑ । रु॒ध्य॒से॒ । गर्भे॑ । सन् । जा॒य॒से॒ । पु॒नरिति॑ ॥ ९॥

हे अग्ने यस्य तवाप्सु सधिः प्रवेशस्थानं स त्वमोषधीरनुरुध्यसे । अनुरुणत्सि । पुनश्च तासां भूमिष्ठानां गर्भे सन् भवन् जायसे । प्रादुर्भवसि ॥

॥ अथ दशमी ॥

उद॑ग्ने॒ तव॒ तद्घृ॒ताद॒र्ची रो॑चत॒ आहु॑तं । निंसा॑नं जु॒ह्वो॒३॒॑ मुखे॑ ॥ १०॥

उत् । अ॒ग्ने॒ । तव॑ । तत् । घृ॒तात् । अ॒र्चिः । रो॒च॒ते॒ । आऽहु॑तं । निंसा॑नं । जु॒ह्वः॑ । मुखे॑ ॥ १०॥

हे अग्ने तव घृतादाहुतं जुह्वो होमसाधनभूतायाः स्रुचो मुखे निंसानं लिहानं तदर्चिरुद्रोचते । प्रकाशते ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

उ॒क्षान्ना॑य व॒शान्ना॑य॒ सोम॑पृष्ठाय वे॒धसे॑ । स्तोमै॑र्विधेमा॒ग्नये॑ ॥ ११॥

उ॒क्षऽअ॑न्नाय । व॒शाऽअ॑न्नाय । सोम॑ऽपृष्ठाय । वे॒धसे॑ । स्तोमैः॑ । वि॒धे॒म॒ । अ॒ग्नये॑ ॥ ११॥

उक्षान्नाय । उक्षान्नमदनीयं हविर्यस्यासावुक्षान्नः । तस्मै । वशान्नाय । वशान्नं यस्यासौ वशान्नः । तस्मै । सोमपृष्ठाय सोमघृतपृष्ठाय वेधसे विधात्रे कामानामग्नये स्तोमैर्विधेम । परिचरेम ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उत त्वा नमसा वयं होतर्वरेण्यक्रतो । अग्ने समिद्भिरीमहे ॥१२॥

उत । त्वा । नमसा । वयं । होतः । वरेण्यक्रतो इति वरेण्यऽक्रतो । अग्ने । समित्ऽभिः । ईमहे ॥१२॥

उतापि च हे होतर्देवानां ह्वातर्वरेण्यक्रतो वरणीयप्रज्ञाग्ने त्वा त्वां वयमांगिरसा नमसान्नेन हविषा समिद्भिश्चेमहे । याचामहे ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उत त्वा भृगुवच्छुचे मनुष्वदग्न आहुत । अंगिरस्वद्धवामहे ॥१३॥

उत । त्वा । भृगुऽवत् । शुचे । मनुष्वत् । अग्ने । आऽहुत । अंगिरस्वत् । हवामहे ॥१३॥

हे शुचे स्वभावतः शुद्धाहुताग्ने त्वा त्वां भृगुवद्यथा भृगुस्तथा मनुष्वद्यथा च मनुस्तथांगिरोवच्च हवामहे ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्त्सता । सखा सख्या समिध्यसे ॥१४॥

त्वं । हि । अग्ने । अग्निना । विप्रः । विप्रेण । सन् । सता । सखा । सख्या । संऽइध्यसे ॥१४॥

हे अग्ने विप्रो मेधावी सन् विद्यमानः सखा च त्वं विप्रेण सता सख्याग्निना समिध्यसे । तथा च ब्राह्मणं । त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्त्सतेति विप्र इतरो विप्र इतरः सन्नितरः सन्नितरः सखा सख्या समिध्यस इत्येष ह वा अस्य स्वः सखा । ऐ० ब्रा० १.१६. । इति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

स त्वं विप्राय दाशुषे रयिं देहि सहस्रिणं । अग्ने वीरवतीमिषं ॥१५॥

सः । त्वं । विप्राय । दाशुषे । रयिं । देहि । सहस्रिणं । अग्ने । वीरऽवतीं । इषं ॥१५॥

हे अग्ने सः प्रसिद्धस्त्वं विप्राय मेधाविने दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय सहस्रिणं सहस्रसंख्याकमपरिमितं रयिं धनं वीरवतीं पुत्रपौत्रादिसहितमिषमन्नं च देहि ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अग्ने भ्रातः सहस्कृत रोहिदश्व शुचिव्रत । इमं स्तोमं जुषस्व मे ॥१६॥

अग्ने । भ्रातरिति । सहःऽकृत । रोहित्ऽअश्व । शुचिऽव्रत । इमं । स्तोमं ।
जुषस्व । मे ॥१६॥

हे अग्ने भ्रातर्भ्रातृवद्यजमानानां मित्रभूत सहस्कृत सहसा बलेन कृत रोहिदश्व लोहितवर्णाश्व शुचिव्रत शुद्धकर्मन्नग्ने म आंगिरसस्य ममेमं स्तोमं जुषस्व । सेवस्व ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उत त्वाग्ने मम स्तुतो वाश्राय प्रतिहर्यते । गोष्ठं गाव इवाशत ॥१७॥

उत । त्वा । अग्ने । मम । स्तुतः । वाश्राय । प्रतिऽहर्यते । गोऽस्थं । गावःऽइव ।
आशत ॥१७॥

उतापि च हे अग्ने त्वा त्वां ममांगिरसस्य स्तुतः स्तुतयो वाश्राय वाशनशीलाय वत्साय प्रतिहर्यते पयः कामयमानाय दोग्धुं गोष्ठं गाव इव यथा गावः प्रविशंति तथाशत । प्राप्नुवंति ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

तुभ्यं ता अंगिरस्तम विश्वाः सुक्षितयः पृथक् । अग्ने कामाय येमिरे ॥१८॥

तुभ्यं । ताः । अंगिरःऽतम । विश्वाः । सुऽक्षितयः । पृथक् । अग्ने । कामाय ।
येमिरे ॥१८॥

हे अंगिरस्तमांगिरसां श्रेष्ठाग्ने तुभ्यं विश्वाः सर्वास्ताः प्रसिद्धाः सुक्षितयः प्रजाः कामायात्मनः कामसिद्ध्यर्थं पृथग्येमिरे । नियच्छंति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अग्निं धीभिर्मनीषिणो मेधिरासो विपश्चितः । अद्मसद्याय हिन्विरे ॥१९॥

अग्निं । धीभिः । मनीषिणः । मेधिरासः । विपःऽचितः । अद्मऽसद्याय । हिन्विरे ॥१९॥

मनीषिणो मनस ईश्वरा मेधिरासो मेधाविनो विपश्चितः प्राज्ञा यजमाना धीभिः कर्मभिरद्मसद्यायान्नस्य भजनायाग्निं हिन्विरे । प्रीणयंति ॥

॥ अथ विंशी ॥

तं त्वामज्मेषु वाजिनं तन्वाना अग्ने अध्वरं । वह्निं होतारमीळते ॥२०॥

तं । त्वां । अज्मेषु । वाजिनं । तन्वानाः । अग्ने । अध्वरं । वह्निं । होतारं । ईळते ॥२०॥

हे अग्ने वाजिनं बलिनं वह्निं हविषां वोढारं होतारं देवानामाह्वातारं तं प्रसिद्धं त्वामज्मेषु गृहेष्वध्वरं यज्ञं तन्वाना विस्तारयंतो यजमाना ईळते। स्तुवंति॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

पुरुत्रा हि सदृङ्ङसि विशो विश्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥२१॥

पुरुऽत्रा । हि । सऽदृङ् । असि । विशः । विश्वाः । अनु । प्रऽभुः । समत्ऽसु । त्वा । हवामहे ॥२१॥

हे अग्ने त्वं हि यतः प्रभु प्रभुः ॥ सुलोपश्छांदसः ॥ पुरुत्रा बहुषु प्रदेशेषु विश्वाः सर्वा विशः प्रजा अनु सदृङ् समानदर्श्यसि अतस्त्वा त्वां समत्सु संग्रामेषु हवामहे । ह्वयामः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

तमीळिष्व य आहुतोऽग्निर्विभ्राजते घृतैः । इमं नः शृणवद्धवं ॥२२॥

तं । ईळिष्व । यः । आऽहुतः । अग्निः । विऽभ्राजते । घृतैः । इमं । नः । शृणवत् । हवं ॥२२॥

योऽग्निर्घृतैः सहाहुतो विभ्राजते । यश्च नोऽस्माकमिमं हवमाह्वानं शृणवत् शृणोति तमग्निमीळिष्व । स्तुहि ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

तं त्वा वयं हवामहे शृण्वंतं जातवेदसं । अग्ने घ्नंतमप द्विषः ॥२३॥

तं । त्वा । वयं । हवामहे । शृण्वंतं । जातऽवेदसं । अग्ने । घ्नंतं । अप । द्विषः ॥२३॥

हे अग्ने जातवेदसं जातधनं जातप्रज्ञं वा द्विषः शत्रूनपघ्नंतं हिंसंतं शृण्वंतमस्मदीयमाह्वानं शृण्वंतं च त्वां वयमांगिरसा हवामहे ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

विशां राजानमद्भुतमध्यक्षं धर्मणामिमं । अग्निमीळे स उ श्रवत् ॥२४॥

विशां । राजानं । अद्भुतं । अधिऽअक्षं । धर्मणां । इमं । अग्निं । ईळे । सः । ऊं इति । श्रवत् ॥२४॥

विशां प्रजानां राजानमीश्वरमद्भुतं महांतं धर्मणां कर्मणामध्यक्षमनुसंधातारमिममग्निमीळे। स्तौमि। स उ स एवाग्निः श्रवत्। अस्मदीयां स्तुतिं शृणोतु ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

अग्निं विश्वायुवेपसं मर्यं न वाजिनं हितं। सप्तिं न वाजयामसि ॥२५॥

अग्निं। विश्वायुऽवेपसं। मर्यं। न। वाजिनं। हितं। सप्तिं। न। वाजयामसि ॥२५॥

विश्वायुवेपसं सर्वगतबलमग्निं वाजिनं बलिनं मर्यं न मनुष्यमिव हितं सप्तिं नाश्वमिव वाजयामसि। स्तुतिभिर्हविर्भिश्च बलिनं कुर्मः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

घ्नन्मृध्राण्यप द्विषो दहन्रक्षांसि विश्वहा। अग्ने तिग्मेन दीदिहि ॥२६॥

घ्नन्। मृध्राणि। अप। द्विषः। दहन्। रक्षांसि। विश्वहा। अग्ने। तिग्मेन। दीदिहि ॥२६॥

हे अग्ने त्वं मृध्राणि हिंसकान् द्विषो द्वेष्टॄनपघ्नन् हिंसन् विश्वहा सर्वदा रक्षांसि च दहन् तिग्मेन तीक्ष्णेन तेजसा दीदिहि। दीप्यस्व ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

यं त्वा जनास इंधते मनुष्वदंगिरस्तम। अग्ने स बोधि मे वचः ॥२७॥

यं। त्वा। जनासः। इंधते। मनुष्वत्। अंगिरःऽतम। अग्ने। सः। बोधि। मे। वचः ॥२७॥

हे अंगिरस्तमाग्ने यं त्वा त्वां जनासो जना मनुष्वत् यथा मनुस्तथेंधते दीपयंति स त्वं मे मदीयं वचः स्तुतिं बोधि। बुध्यस्व ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

यदग्ने दिविजा अस्यप्सुजा वा सहस्कृत। तं त्वा गीर्भिर्हवामहे ॥२८॥

यत्। अग्ने। दिविऽजाः। असि। अप्सुऽजाः। वा। सहःऽकृत। तं। त्वा। गीःऽभिः। हवामहे ॥२८॥

हे अग्ने यद्यस्त्वं दिविजा दिविभवोऽसि भवसि। अप्सुजा वांतरिक्षजातश्च भवसि सहस्कृतः सहसा बलेन कृतश्चासि तं त्वा त्वामग्निं गीर्भिः स्तुतिभिर्हवामहे। ह्वयामः ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

तुभ्यं घेत्ते जना इमे विश्वाः सुक्षितयः पृथक् । धासिं हिन्वंत्यत्तवे ॥२९॥

तुभ्यं । घ । इत् । ते । जनाः । इमे । विश्वाः । सुऽक्षितयः । पृथक् । धासिं । हिन्वंति ।
अत्तवे ॥२९॥

हे अग्ने तुभ्यं घ त्वदर्थमेव त इमे मया दृश्यमाना जना विश्वाः सर्वाः सुक्षितयः प्रजाश्च धासिमन्नं हविरत्तवेऽदनाय पृथक् हिन्वंति । प्रेरयंति ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

ते घेदग्ने स्वाध्योऽहा विश्वा नृचक्षसः । तरंतः स्याम दुर्गहा ॥३०॥

ते । घ । इत् । अग्ने । सुऽआध्यः । अहा । विश्वा । नृऽचक्षसः । तरंतः । स्याम ।
दुःऽगहा ॥३०॥

हे अग्ने ते घेत् त्वदर्थमेव खलु वयं स्वाध्यः सुकर्माणः संतो विश्वा विश्वान्यहाहानि नृचक्षसो द्रष्टारश्च दुर्गहा दुःखेन गाहयितव्यानि तरंतः स्याम । भवेम ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

अग्निं मंद्रं पुरुप्रियं शीरं पावकशोचिषं । हृद्भिर्मंद्रेभिरीमहे ॥३१॥

अग्निं । मंद्रं । पुरुऽप्रियं । शीरं । पावकऽशोचिषं । हृत्ऽभिः । मंद्रेभिः । ईमहे ॥३१॥

मंद्रं मादनं पुरुप्रियं बहुप्रियं शीरं यज्ञेषु शयनशीलं पावकशोचिषं पावकदीप्तिमग्निं हृद्भिर्मनोहरैर्मंद्रैर्मादनैः स्तोत्रैरीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

स त्वमग्ने विभावसुः सृजन्सूर्यो न रश्मिभिः । शर्धन्तमांसि जिघ्नसे ॥३२॥

सः । त्वं । अग्ने । विभाऽवसुः । सृजन् । सूर्यः । न । रश्मिऽभिः । शर्धन् । तमांसि ।
जिघ्नसे ॥३२॥

हे अग्ने विभावसुर्दीप्तिरोचनः स प्रसिद्धस्त्वं सृजन्नुद्यन् सूर्यो न यथा सूर्यस्तथा रश्मिभिः शर्धन् बलं कुर्वन् तमांसि जिघ्नसे । नाशयसि ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

तत्ते सहस्व ईमहे दात्रं यन्नोपदस्यति । त्वदग्ने वार्यं वसु ॥ ३३ ॥

तत् । ते । सहस्वः । ईमहे । दात्रं । यत् । न । उपऽदस्यति । त्वत् । अग्ने । वार्यं । वसु ॥ ३३ ॥

हे सहस्वो बलवन्नग्ने ते तव यद्वसु नोपदस्यति नोपक्षीयते तद्दात्रं दातव्यं वार्यं वरणीयं च वसु धनं त्वत् त्वत्त ईमहे । याचामहे ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये पंचत्रिंशो वर्गः ॥

समिधाग्निमिति त्रिंशदृचं द्वितीयं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्यार्षं प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्रमाग्नेयं । तथा चानुक्रम्यते । समिधाग्निं त्रिंशदिति ॥ प्रातरनुवाके गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं विनियुक्तं ॥ महाव्रते समिधाग्निमित्याद्याश्चतस्रः सामिधेन्यः । तथा च पंचमारण्यके सूत्रितं । समिधाग्निमिति चतस्रो वैश्वकर्मण ऋषभः । ऐ॰ आ॰ ५.१. । इति ॥ आतिथ्यायां समिधाग्निमित्येषा प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूत्रितं च । समिधाग्निं दुवस्यता प्यायस्व समेतु ते । आ॰ ४.५. । इति ॥ अमावास्यायां प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूत्रितं च । वृधन्वंतावमावास्यायामग्निः प्रत्नेन मन्मना । आ॰ १.५. । इति ॥ दर्शपूर्णमासयोराग्नेयस्यानुवाक्याग्निर्मूर्द्धेत्येषा । सूत्रितं च । अग्निर्मूर्द्धा भुवो यज्ञस्य । आ॰ १.६. । इति ॥ मूर्द्धन्वद्गुणस्याग्नेरप्येषैवानुवाक्या । सूत्रितं च । नित्ये मूर्द्धन्व इति ॥ पवमानेष्टिषु द्वितीयस्यामिष्टावग्नेः शुचेरनुवाक्याग्निः शुचिव्रततम इत्येषा । सूत्रितं च । अग्निः शुचिव्रततम उदग्ने शुचयस्तव । आ॰ २.१. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

समिधाग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिं । आस्मिन्हव्या जुहोतन ॥ १ ॥

संऽइधा । अग्निं । दुवस्यत । घृतैः । बोधयत । अतिथिं । आ । अस्मिन् । हव्या । जुहोतन ॥ १ ॥

हे ऋत्विजोऽतिथिमतिथिवत्प्रियमग्निं समिधा दुवस्यत । परिचरत । घृतैर्दीप्तिसाधनैराज्यैर्बोधयत च । अस्मिन् समिद्धेऽग्नौ हव्या हवींष्याजुहोतन । आजुहुत च ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्ने स्तोमं जुषस्व मे वर्धस्वानेन मन्मना । प्रति सूक्तानि हर्य नः ॥२॥

अग्ने । स्तोमं । जुषस्व । मे । वर्धस्व । अनेन । मन्मना । प्रति । सुऽउक्तानि । हर्य । नः ॥२॥

हे अग्ने म आंगिरसस्य मम स्तोमं स्तोत्रं जुषस्व । सेवस्व । अनेन मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण वर्धस्व च । नोऽस्माकं सूक्तानि प्रतिहर्य । कामय च ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्निं दूतं पुरो दधे हव्यवाहमुप ब्रुवे । देवाँ आ सादयादिह ॥३॥

अग्निं । दूतं । पुरः । दधे । हव्यऽवाहं । उप । ब्रुवे । देवान् । आ । सादयात् । इह ॥३॥

दूतं देवानां हव्यवाहं हविषां वोढारं चाग्निं पुरो दधे । पुरस्करोमि । उपब्रुवे । उपस्तौमि च । सोऽग्निरिह यज्ञे देवानासादयत् । आसादयतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत्ते बृहंतो अर्चयः समिधानस्य दीदिवः । अग्ने शुक्रास ईरते ॥४॥

उत् । ते । बृहंतः । अर्चयः । संऽइधानस्य । दीदिऽवः । अग्ने । शुक्रासः । ईरते ॥४॥

हे दीदिवो दीप्ताग्ने समिधानस्य समिध्यमानस्य ते तव बृहंतो महांतः शुक्रासो ज्वलंतोऽर्चयो दीप्तय उदीरते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उप त्वा जुह्वो३ मम घृताचीर्यंतु हर्यत । अग्ने हव्या जुषस्व नः ॥५॥

उप । त्वा । जुह्वः । मम । घृताचीः । यंतु । हर्यत । अग्ने । हव्या । जुषस्व । नः ॥५॥

हे हर्यत कामयमानाग्ने मम मदीया घृताचीर्घृतमंचंत्यो जुह्वः स्रुचस्त्वा त्वामुपयंतु । नोऽस्माकं हव्या हव्यानि जुषस्व । सेवस्व च ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये षट्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

मंद्रं होतारमृत्विजं चित्रभानुं विभावसुं । अग्निमीळे स उ श्रवत् ॥६॥

मंद्रं । होतारं । ऋत्विजं । चित्रऽभानुं । विभाऽवसुं । अग्निं । ईळे । सः । ऊं इति । श्रवत् ॥६॥

मंद्रं मादनं होतारं देवानामाह्वातारमृत्विजमृतौ यष्टव्यं चित्रभानुं चित्रदीप्तिं विभावसुं दीप्तिधनमग्निमीळे । स्तौमि । सोऽग्निः श्रवत् । अस्मदीयां स्तुतिं शृणोत्वेव ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रत्नं होतारमीड्यं जुष्टमग्निं कविक्रतुं । अध्वराणामभिश्रियं ॥७॥

प्रत्नं । होतारं । ईड्यं । जुष्टं । अग्निं । कविऽक्रतुं । अध्वराणां । अभिऽश्रियं ॥७॥

प्रत्नं पुराणं होतारं देवानामाह्वातारमीड्यं स्तुत्यं जुष्टं प्रीतं सेवितं वा कविक्रतुं क्रांतकर्माणमध्वराणां यज्ञानामभिश्रियमभिश्रयितारमीड्यमग्निमीळे । स्तौमि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

जुषाणो अंगिरस्तमेमा हव्यान्यानुषक् । अग्ने यज्ञं नय ऋतुथा ॥८॥

जुषाणः । अंगिरःऽतम । इमा । हव्यानि । आनुषक् । अग्ने । यज्ञं । नय । ऋतुऽथा ॥८॥

हे अंगिरस्तमांगिरसां श्रेष्ठाग्ने इमेमान्यस्मदीयानि हव्यानि हवींष्यानुषगनुषक्तं यथा भवति तथा जुषाणः सेवमानो भव । ऋतुथा काले काले यज्ञं च नय ॥

॥ अथ नवमी ॥

समिधान उ संत्य शुक्रशोच इहा वह । चिकित्वान्दैव्यं जनं ॥९॥

संऽइधानः । ऊं इति । संत्य । शुक्रऽशोचे । इह । आ । वह । चिकित्वान् । दैव्यं । जनं ॥९॥

हे संत्य भजनशील शुक्रशोचे ज्वलदीप्ते त्वं समिधान उ समिध्यमान एव दैव्यं देवसंबंधिनं जनं चिकित्वान् जानन्निह यज्ञ आवह ॥

॥ अथ दशमी ॥

विप्रं होतारमद्रुहं धूमकेतुं विभावसुं । यज्ञानां केतुमीमहे ॥१०॥

विप्रं । होतारं । अद्रुहं । धूमऽकेतुं । विभाऽवसुं । यज्ञानां । केतुं । ईमहे ॥१०॥

विप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाह्वातारमद्रुहमद्रोग्धारं धूमकेतुं धूमध्वजं विभावसुं दीप्तिधनं यज्ञानां केतुं पताकस्थानीयमग्निमीमहे । अभीष्टं याचामहे ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये सप्तत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अग्ने नि पाहि नस्त्वं प्रति ष्म देव रीषतः । भिंधि द्वेषः सहस्कृत ॥११॥

अग्ने । नि । पाहि । नः । त्वं । प्रति । स्म । देव । रिषतः । भिंधि । द्वेषः । सहःऽकृत ॥११॥

हे सहस्कृत बलेन कृत देव दीप्ताग्ने रिषतो हिंसकान् नोऽस्मान् प्रतिनिपाहि । प्रतिरक्ष । स्मेति पूरणः । द्वेषो द्विषः शत्रूंश्च भिंधि । विदारय ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अग्निः प्रत्नेन मन्मना शुंभानस्तन्वं१ स्वां । कविर्विप्रेण वावृधे ॥१२॥

अग्निः । प्रत्नेन । मन्मना । शुंभानः । तन्वं । स्वां । कविः । विप्रेण । ववृधे ॥१२॥

कविः क्रांतकर्माग्निः प्रत्नेन पुराणेन मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण स्वां स्वकीयां तन्वं तनुमंगं शुंभानः शोभयन् विप्रेण मेधाविना स्तोत्रा वावृधे। प्रवृद्धो भवति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ऊर्जो नपातमा हुवेऽग्निं पावकशोचिषं । अस्मिन्यज्ञे स्वध्वरे ॥१३॥

ऊर्जः । नपातं । आ । हुवे । अग्निं । पावकऽशोचिषं । अस्मिन् । यज्ञे । सुऽअध्वरे ॥१३॥

ऊर्जोऽन्नस्य नपातं पुत्रं पावकशोचिषं शोधकदीप्तिमग्निं स्वध्वरेऽसुरैरत्यंतमहिंस्येऽस्मिन्यज्ञ आहुवे । आह्वयामि ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

स नो मित्रमहस्त्वमग्ने शुक्रेण शोचिषा । देवैरा सत्सि बर्हिषि ॥१४॥

सः । नः । मित्रऽमहः । त्वं । अग्ने । शुक्रेण । शोचिषा । देवैः । आ । सत्सि । बर्हिषि ॥१४॥

हे मित्रमहो मित्राणां पूजनीयाग्ने स त्वं शुक्रेण ज्वलता शोचिषा तेजसा देवैः सह बर्हिषि यज्ञ आसत्सि । आसीद ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यो अग्निं तन्वो३ दमे देवं मर्तः सपर्यति । तस्मा इद्दीदयद्वसु ॥१५॥

यः । अग्निं । तन्वः । दमे । देवं । मर्तः । सपर्यति । तस्मै । इत् । दीदयत् । वसु ॥१५॥

यो मर्तो मनुष्यो दमे गृहेऽग्निं देवं तन्वो धनस्य प्राप्त्यर्थमिति शेषः । भोजनं

तना इति धननामसु पाठात्। सपर्यति परिचरति तस्मा इत् तस्मा एव वसु धनं दीदयत्। सोऽग्निः प्रयच्छति ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीयेऽष्टात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अ॒ग्निर्मू॒र्द्धा दि॒वः क॒कुत्पतिः॑ पृथि॒व्या अ॒यं। अ॒पां रेतां॑सि जिन्वति ॥१६॥

अ॒ग्निः। मू॒र्द्धा। दि॒वः। क॒कुत्। पतिः॑। पृ॒थि॒व्याः। अ॒यं। अ॒पां। रेतां॑सि। जि॒न्व॒ति॒ ॥१६॥

मूर्द्धा देवानां श्रेष्ठो दिवो द्युलोकस्य ककुदुच्छ्रितः पृथिव्याश्च पतिरयमग्निरपां रेतांसि स्थावरजंगमात्मकानि भूतानि जिन्वति। प्रीणयति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उद॑ग्ने॒ शुच॑य॒स्तव॑ शु॒क्रा भ्राजं॑त ईरते। तव॒ ज्योतीं॑ष्य॒र्चयः॑ ॥१७॥

उत्। अ॒ग्ने॒। शुच॑यः। तव॑। शु॒क्राः। भ्राजं॑तः। ई॒र॒ते॒। तव॑। ज्योतीं॑षि। अ॒र्चयः॑ ॥१७॥

हे अग्ने ते तव शुचयो निर्मलाः शुक्राः शुक्लवर्णा भ्राजंतो दीप्यमाना अर्चयः प्रभास्तव ज्योतींषि तेजांस्युदीरते। प्रेरयंति ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

ईशि॑षे॒ वार्य॑स्य॒ हि दा॒त्रस्या॑ग्ने॒ स्व॑र्पतिः। स्तो॒ता स्या॒ं तव॒ शर्म॑णि ॥१८॥

ईशि॑षे। वार्य॑स्य। हि। दा॒त्रस्य॑। अ॒ग्ने॒। स्वः॑ऽपतिः। स्तो॒ता। स्या॒ं। तव॑। शर्म॑णि ॥१८॥

हे अग्ने स्वर्पतिः स्वर्गस्य स्वामी त्वं वार्यस्य वरणीयस्य दात्रस्य दातव्यस्य धनस्येशिषे। ईश्वरोऽसि। शर्मणि सुखे निमित्ते तव स्तोता स्यां। भवेयं ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

त्वाम॑ग्ने मनी॒षिण॒स्त्वां हि॑न्वंति॒ चित्ति॑भिः। त्वां व॑र्धंतु नो॒ गिरः॑ ॥१९॥

त्वां। अ॒ग्ने॒। म॒नी॒षिणः॑। त्वां। हि॒न्वं॒ति॒। चित्ति॑ऽभिः। त्वां। व॒र्धं॒तु॒। नः॒। गिरः॑ ॥१९॥

हे अग्ने त्वां मनीषिणो मनस ईश्वराः स्तोतारः स्तुतिभिः स्तुवंतीति शेषः। किंच त्वामेव चित्तिभिः कर्मभिर्हिन्वंति। प्रीणयंति। नोऽस्माकं गिरः स्तुतयस्त्वामेव वर्धंतु। वर्धयंतु ॥

॥ अथ विंशी ॥

अदब्धस्य स्वधावतो दूतस्य रेभतः सदा। अग्नेः सख्यं वृणीमहे ॥२०॥

अदब्धस्य। स्वधाऽवतः। दूतस्य। रेभतः। सदा। अग्नेः। सख्यं। वृणीमहे ॥२०॥

हे अग्ने अदब्धस्य केनाप्यहिंसितस्य स्वधावतो बलवतो दूतस्य देवानां रेभतो देवान् स्तुवतस्तव सख्यं सदा वयं वृणीमहे ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकोनचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

अग्निः शुचिव्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः। शुची रोचत आहुतः ॥२१॥

अग्निः। शुचिव्रतऽतमः। शुचिः। विप्रः। शुचिः। कविः। शुचिः। रोचते। आऽहुतः ॥२१॥

शुचिव्रततमोऽतिशयेन शुद्धकर्मा शुचिः शुद्ध एव विप्रो मेधावी शुचिः शुद्धः सन्नेव कविः क्रांतकर्मा शुचिरेवाहुतोऽग्नी रोचते। प्रकाशते ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

उत त्वा धीतयो मम गिरो वर्धंतु विश्वहा। अग्ने सख्यस्य बोधि नः ॥२२॥

उत। त्वा। धीतयः। मम। गिरः। वर्धंतु। विश्वहा। अग्ने। सख्यस्य। बोधि। नः ॥२२॥

उतापि च हे अग्ने त्वा त्वां मम धीतयः कर्माणि गिरः स्तुतयश्च विश्वहा सर्वदा वर्धंतु। वर्धयंतु। नोऽस्माकं सख्यस्य सख्यं सखिकर्म स्तुत्यादिकं बोधि। बुध्यस्व ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

यदग्ने स्यामहं त्वं त्वं वा घा स्या अहं। स्युष्टे सत्या इहाशिषः ॥२३॥

यत्। अग्ने। स्यां। अहं। त्वं। त्वं। वा। घ। स्याः। अहं। स्युः। ते। सत्याः। इह। आऽशिषः ॥२३॥

हे अग्ने यद्यद्यहं त्वं बहुधनः स्यां भवेयं। त्वं वा घ त्वं वा खल्वहं दरिद्रः स्तोता स्याः भवेः ततस्तवाशिष आशासनानीहास्मद्विषये सत्याः सत्यानि स्युः। भवेयुः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

वसुर्वसुपतिर्हि कमस्यग्ने विभावसुः। स्याम ते सुमतावपि ॥२४॥

वसुः। वसुऽपतिः। हि। कं। असि। अग्ने। विभाऽवसुः। स्याम। ते। सुऽमतौ। अपि ॥२४॥

हे अग्ने त्वं विभावसुर्दीप्तिधनो वसुपतिर्धनपतिर्वसुर्वासयिता चासि। भवसि। हि यस्मादतो वयमपि ते तव सुमतावनुग्रहबुद्धौ स्याम। भवेम॥

॥ अथ पंचविंशी॥

अग्ने धृतव्रताय ते समुद्रायेव सिंधवः। गिरो वाश्रास ईरते ॥२५॥

अग्ने। धृतऽव्रताय। ते। समुद्रायऽइव। सिंधवः। गिरः। वाश्रासः। ईरते ॥२५॥

हे अग्ने धृतव्रताय धृतकर्मणे ते तुभ्यं वाश्रासो वाशनशीला गिरो मम स्तुतय सिंधवो नद्यः समुद्रायेव यथा समुद्राय तथेरते। प्रवर्तंते॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये चत्वारिंशो वर्गः॥

॥ अथ षड्विंशी॥

युवानं विश्पतिं कविं विश्वादं पुरुवेपसं। अग्निं शुंभामि मन्मभिः ॥२६॥

युवानं। विश्पतिं। कविं। विश्वऽअदं। पुरुऽवेपसं। अग्निं। शुंभामि। मन्मऽभिः ॥२६॥

युवानं नित्यतरुणं विश्पतिं विशां पतिं कविं क्रांतकर्माणं विश्वादं सर्वस्य हविषोऽत्तारं पुरुवेपसं बहुकर्माणं। वेशः वेप इति कर्मनामसु पाठात्। अग्निं मन्मभिर्मननीयैः स्तोत्रैः शुंभामि। शोभयामि॥

॥ अथ सप्तविंशी॥

यज्ञानां रथ्ये वयं तिग्मजंभाय वीळवे। स्तोमैरिषेमाग्नये ॥२७॥

यज्ञानां। रथ्ये। वयं। तिग्मऽजंभाय। वीळवे। स्तोमैः। इषेम। अग्नये ॥२७॥

यज्ञानां रथ्ये नेत्रे तिग्मजंभाय तीक्ष्णज्वालाय वीळवे बलवतेऽग्नये स्तोमैः स्तोत्रैर्वयमांगिरसा इषेम। स्तुतिं कर्तुमिच्छेम॥

॥ अथाष्टाविंशी॥

अयमग्ने त्वे अपि जरिता भूतु संत्य। तस्मै पावक मृळय ॥२८॥

अयं। अग्ने। त्वे इति। अपि। जरिता। भूतु। संत्य। तस्मै। पावक। मृळय ॥२८॥

हे पावक शोधक संत्य भजनीयाग्ने त्वे अपि त्वय्यपययमस्मदीयो जनो जरिता स्तोता भूतु। भवतु। तस्मै जरित्रे मृळय। सुखमुत्पादय। तं सुखय वा॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

धीरो ह्यस्यद्मसद्विप्रो न जागृविः सदा। अग्ने दीदयसि द्यवि ॥२९॥

धीरः। हि। असि। अद्मऽसत्। विप्रः। न। जागृविः। सदा। अग्ने। दीदयसि। द्यवि॥२९॥

हे अग्ने त्वं धीरोऽसि हि। भवसि खलु। अद्मसद्धविषि सीदन्विप्रो न मेधावीव जागृविः प्रजानां हितकरणे जागरणशीलोऽसि। सदा द्यव्यंतरिक्षे दीदयसि। दीव्यसि च ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

पुराग्ने दुरितेभ्यः पुरा मृध्रेभ्यः कवे। प्र ण आयुर्वसो तिर ॥३०॥

पुरा। अग्ने। दुःऽइतेभ्यः। पुरा। मृध्रेभ्यः। कवे। प्र। नः। आयुः। वसो इति। तिर॥३०॥

हे वसो वासक कवे क्रांतकर्मन्नग्ने दुरितेभ्यः पापेभ्यः पुरा मृध्रेभ्यो हिंसकेभ्यश्च पुरा। यदा दुरितानि शत्रवश्चास्मान् हिंसितुमुद्युंजते ततः प्रागेवेत्यर्थः। नोऽस्माकमायुः प्रतिर। वर्धय ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकचत्वारिंशो वर्गः ॥

आ घा य इति द्विचत्वारिंशदृचं तृतीयं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। आ घ द्विचत्वारिंशत्त्रिशोक आद्याग्नेंद्री ॥ अनुक्तगोत्रत्वात्काण्वस्त्रिशोक ऋषिः। परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेरिति परिभाषया गायत्री छंदः। अनुक्तत्वादिंद्रो देवता। आद्यायास्त्वग्निश्चेंद्रश्च ॥ महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावेतत्सूक्तं। तथैव पंचमारण्यके सूचितं। आ घा ये अग्निमिंधत आ तू न इंद्र क्षुमंतमिति सूक्ते। ऐ॰ आ॰ ३.९.। इति ॥ तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र आदितः सप्तदशर्चः। तथैवातिरात्र इति खंडे सूत्र्यते। आ घा ये अग्निमिंधत इति सप्तदश। आ॰ ६.४.। इति ॥ आग्रयण आग्नेंद्रस्य हविष आ घा य इत्येषानुवाक्या। सूचितं च। आ घा ये अग्निमिंधते सुकर्माणः सुरुचो देवयंत इति स्तोत्रं। आ॰ २.९.। इति ॥ मैत्रावरुणातिरिक्तोक्थ्ये स्तोत्रमिंद्रायेत्याद्याः षडृचो विकल्पेन स्तोत्रियानुरूपाः। सूचितं च। तद्वो गाय सुते सचा स्तोत्रमिंद्राय गायत। आ॰ ९.११.। इति ॥ द्वितीये पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिनोऽभि त्वा वृषभेति स्तोत्रियस्तृचः। सूचितं च। अभि त्वा वृषभा सुतेऽभि प्र गोपतिं गिरा। आ॰ ६.४.। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने भिंधि विश्वा इति ब्राह्मणाच्छंसिनः षळहस्तोत्रियः। तथा च सूचितं। भिंधि विश्वा अप द्विष इति ब्राह्मणाच्छंसिनः। आ॰ ७.२.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ घा ये अग्निमिंधते स्तृणंति बर्हिरानुषक्। येषामिंद्रो युवा सखा ॥१॥

आ। घ। ये। अग्निं। इंधते। स्तृणंति। बर्हिः। आनुषक्। येषां। इंद्रः। युवा। सखा ॥१॥

य ऋषय आ घाभिमुख्येन खल्वग्निमिंधते दीपयंति। येषां च युवा नित्यतरुण इंद्रः सखा भवति त आनुषगानुपूर्व्येण बर्हिः स्तृणंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

बृहन्निदिध्म एषां भूरि शस्तं पृथुः स्वरुः। येषामिंद्रो युवा सखा ॥२॥

बृहन्। इत्। इध्मः। एषां। भूरि। शस्तं। पृथुः। स्वरुः। येषां। इंद्रः। युवा। सखा ॥२॥

एषामृषीणामिध्मो बृहन्नित् महान् खलु भूरि बहु च शस्तं स्तोत्रं स्वरुश्च पृथुर्महान्। सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयुद्ध इद्युधा वृतं शूर आजति सत्वभिः। येषामिंद्रो युवा सखा ॥३॥

अयुद्धः। इत्। युधा। वृतं। शूरः। आ। अजति। सत्वऽभिः। येषां। इंद्रः। युवा। सखा ॥३॥

तेष्वंतर्भूतः कश्चिदयुद्ध इत्प्रागयोद्धैव सन् युधा वृतं योद्धृभिर्भटैरावृतं शत्रुं सत्वभिरात्मीयैर्बलैः शूरः सन् आजति। नमयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ बुंदं वृत्रहा ददे जातः पृच्छद्वि मातरं। क उग्राः के ह शृण्विरे ॥४॥

आ। बुंदं। वृत्रऽहा। ददे। जातः। पृच्छत्। वि। मातरं। के। उग्राः। के। ह। शृण्विरे ॥४॥

जात उत्पन्नो वृत्रहेंद्रो बुंदमिषुं। तथा च यास्कः। बुंद इषुर्भवति। नि॰ ६.३२.। इति। आददे। आदाय चेषुमुग्रा उद्गूर्णबलाः के के च शृण्विरे वीर्येण विश्रुता इति स्वमातरं विपृच्छत्। अप्राक्षीत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्रति त्वा शवसी वदद्गिरावप्सो न योधिषत्। यस्ते शत्रुत्वमाचके ॥५॥

प्रति। त्वा। शवसी। वदत्। गिरौ। अप्सः। न। योधिषत्। यः। ते। शत्रुऽत्वं। आऽचके ॥५॥

हे इंद्र त्वा त्वां शवसी बलवती माता प्रतिवदत्। प्रत्यवोचत्। यस्ते शत्रुत्वमाचके कामयते स गिरौ पर्वतेऽसौ न दर्शनीयो गज इव योधिषत्। योधयति॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये द्विचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत त्वं मघवञ्छृणु यस्ते वष्टि ववक्षि तत्। यद्वीळयासि वीळु तत् ॥६॥

उत। त्वं। मघऽवन्। शृणु। यः। ते। वष्टि। ववक्षि। तत्। यत्। वीळयासि। वीळु। तत् ॥६॥

उतापि च हे मघवन् त्वं शृणवस्मदीयां स्तुतिं। ते त्वत्तो यद्वष्टि कामयते स्तोता तद्विवक्षि तस्मै तद्वहसि। किंच त्वं यद्वीळयासि दृढीकरोषि तद्वीळु तत् दृढमेव सर्वच भवति॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यदाजिं यात्याजिकृदिंद्रः स्वश्वयुरुप। रथीतमो रथीनां ॥७॥

यत्। आजिं। याति। आजिऽकृत्। इंद्रः। स्वश्वऽयुः। उप। रथिऽतमः। रथिनां ॥७॥

यद्यदाजिकृत् युद्धकृदिंद्रः स्वश्वयुः कल्याणमश्वमिच्छन् आजिं युद्धमुपयाति तदा रथीतमोऽतिशयेन रथी भवति। रथीनां सर्वान्रथिनश्च जयतीति शेषः॥

॥ अथाष्टमी ॥

वि षु विश्वा अभियुजो वज्रिन्विष्वग्यथा वृह। भवा नः सुश्रवस्तमः ॥८॥

वि। सु। विश्वाः। अभिऽयुजः। वज्रिन्। विष्वक्। यथा। वृह। भव। नः। सुश्रवःऽतमः ॥८॥

हे वज्रिन् त्वं विश्वाः सर्वा अभियुजोऽभियोक्त्रीः प्रजा यथा विष्वग्भवंति तथा सु सुष्ठु विवृह। नोऽस्माकं सुश्रवस्तमः शोभनान्नवत्तमश्च भव॥

॥ अथ नवमी ॥

अस्माकं सु रथं पुर इंद्रः कृणोतु सातये। न यं धूर्वंति धूर्तयः ॥९॥

अस्माकं। सु। रथं। पुरः। इंद्रः। कृणोतु। सातये। न। यं। धूर्वंति। धूर्तयः ॥९॥

यमिंद्रं धूर्तयो हिंसका न धूर्वंति न हिंसंति स इंद्रोऽस्माकं सातयेऽभीष्टलाभाय सु रथं कल्याणं रथं पुरः कृणोतु। पुरस्करोतु॥

॥ अथ दशमी ॥

वृज्याम ते परि द्विषोऽरं ते शक्र दावने । गमेमेदिंद्र गोमतः ॥१०॥

वृज्याम । ते । परि । द्विषः । अरं । ते । शक्र । दावने । गमेम । इत् । इंद्र । गोऽमतः ॥१०॥

हे शक्रेंद्र याचमाना वयं ते तव द्विषो द्वेष्टॄन् परिवृज्याम । नोपगच्छेम । किंतु ते तव गोमतः पशुमतो दावनेऽभीष्टदानायारं पर्याप्तं गमेमेत् । गच्छेमैव ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये त्रिचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

शनैश्चिद्यंतो अद्रिवोऽश्वावंतः शतग्विनः । विवक्षणा अनेहसः ॥११॥

शनैः । चित् । यंतः । अद्रिऽवः । अश्वऽवंतः । शतऽग्विनः । विवक्षणाः । अनेहसः ॥११॥

हे अद्रिवो वज्रिन् वयं शनैर्मंदं मंदं यंतो गच्छंतोऽश्वावंतोऽश्ववंतः शतग्विनो बहुधना विवक्षणा वोढव्यं वहंतोऽनेहस उपद्रवरहिताश्च संतो गमेमेदिति संबंधः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ऊर्ध्वा हि ते दिवेदिवे सहस्रा सूनृता शता । जरितृभ्यो विमंहते ॥१२॥

ऊर्ध्वा । हि । ते । दिवेऽदिवे । सहस्रा । सूनृता । शता । जरितृऽभ्यः । विऽमंहते ॥१२॥

हे इंद्र ते तव जरितृभ्यः स्तोतृभ्यः सहस्रा सहस्राणि शता शतानि चोर्ध्वोर्ध्वानि मुख्यानि सूनृता सूनृतानि साधनानि दिवे दिवेऽन्वहं विमंहते । यजमानः प्रयच्छति ॥ मंहतिर्दानकर्मा ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विद्मा हि त्वा धनंजयमिंद्र दृळ्हा चिदारुजं । आदारिणं यथा गयं ॥१३॥

विद्म । हि । त्वा । धनंऽजयं । इंद्र । दृळ्हा । चित् । आऽरुजं । आऽदारिणं । यथा । गयं ॥१३॥

हे इंद्र त्वा त्वां धनंजयं धनानां जेतारं दृढा चित् दृढानामपि शत्रूणामारुजमाभिमुख्येन भंक्तारमादारिणमादर्तारं च यथा गयं गृहमिवोपद्रवेभ्यो रक्षकं च विद्म । जानीम ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ककुहं चित्त्वा कवे मंदंतु धृष्णविंदवः । आ त्वां पणिं यदीमहे ॥१४॥

ककुहं । चित् । त्वा । कवे । मंदंतु । धृष्णो इति । इंदवः । आ । त्वा । पणिं । यत् । ईमहे ॥१४॥

हे कवे क्रांतकर्मन् धृष्णो धर्षकेंद्र यद्यदा पणिं पणमानं त्वा त्वामा आभिमुख्येनेमहे अभीष्टं याचामहे तदा ककुहमुच्छ्रितं त्वा त्वामिंदवश्चित् सोमा अपि मंदंतु । मादयंतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यस्ते रेवाँ अदाशुरिः प्रममर्ष मघत्तये । तस्य नो वेद आ भर ॥१५॥

यः । ते । रेवान् । अदाशुरिः । प्रऽममर्ष । मघत्तये । तस्य । नः । वेदः । आ । भर ॥१५॥

हे इंद्र मघत्तये धनदानाय ते तुभ्यं यः पुमान् रेवान् धनवान् सन् अदाशुरिरदानशीलः प्रममर्ष अभ्यसूयति तस्य पुंसो वेदो धनं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये चतुश्चत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

इम उ त्वा वि चक्षते सखाय इंद्र सोमिनः । पुष्टावंतो यथा पशुं ॥१६॥

इमे । ऊं इति । त्वा । वि । चक्षते । सखायः । इंद्र । सोमिनः । पुष्टऽवंतः । यथा । पशुं ॥१६॥

हे इंद्र त्वा त्वां सोमिनोऽभिषुतसोमाः सखाय इम उ इम एव खल्वस्मदीया जनाः पुष्टावंतः संभृतघासा यथा पशुं पशुमिव विचक्षते । विपश्यंति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उत त्वाबधिरं वयं श्रुत्कर्णं संतमूतये । दूरादिह हवामहे ॥१७॥

उत । त्वा । अबधिरं । वयं । श्रुत्ऽकर्णं । संतं । ऊतये । दूरात् । इह । हवामहे ॥१७॥

उतापि च हे इंद्र अबधिरमनुपहतश्रोत्रेंद्रियं अत एव श्रुत्कर्णं श्रवणपरकर्णं संतं त्वा त्वां वयं त्रिशोका इह यज्ञ ऊतये रक्षणाय दूराद्धवामहे । ह्वयामः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

यच्छुश्रूया इमं हवं दुर्मर्षं चक्रिया उत । भवेरापिर्नो अंतमः ॥१८॥

यत् । शुश्रुयाः । इमं । हवं । दुःऽमर्षं । चक्रियाः । उत । भवेः । आपिः । नः । अंतमः ॥१८॥

हे इंद्र यद्यदीममस्मदीयं हवमाह्वानं शुश्रुयाः शृणुयाः तर्हि दुर्मर्षं शत्रूणां दुःसहं बलं चक्रियाः। कुर्याः। उतापि च नोऽस्माकमंतमोऽंतिकतम आपिर्बंधुर्भवेः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

यच्चिद्धि ते अपि व्यथिर्जगन्वांसो अमन्महि। गोदा इदिंद्र बोधि नः ॥१९॥

यत्। चित्। हि। ते। अपि। व्यथिः। जगन्वांसः। अमन्महि। गोऽदाः। इत्। इंद्र। बोधि। नः ॥१९॥

अपि चिदपि च हे इंद्र ते तुभ्यं यद्यदा हि व्यथिर्दारिद्र्येण व्यथिता जगन्वांसो गंतारो वयममन्महि विष्टुमः तदा नोऽस्माकं गोदा इत् गवां दातैव भवामीति बोधि। बुध्यस्व ॥

॥ अथ विंशी ॥

आ त्वा रंभं न जिव्रयो ररभ्मा शवसस्पते। उश्मसि त्वा सधस्थ आ ॥२०॥

आ। त्वा। रंभं। न। जिव्रयः। ररभ्म। शवसः। पते। उश्मसि। त्वा। सधऽस्थे। आ ॥२०॥

हे शवसस्पते बलस्य पते त्वा त्वां वयं जिव्रयो क्षीणा वृद्धा रंभं न दंडमिव ररभ्म। रभामहे ॥ तथा च यास्कः। आरभामहे त्वा जीर्णा इव दंडं। नि॰ ३.२१.। इति ॥ अपि च त्वा त्वां सधस्थे यज्ञ उश्मसि। कामयामहे ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये पंचचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

स्तोत्रमिंद्राय गायत पुरुनृम्णाय सत्वने। नकिर्यं वृण्वते युधि ॥२१॥

स्तोत्रं। इंद्राय। गायत। पुरुऽनृम्णाय। सत्वने। नकिः। यं। वृण्वते। युधि ॥२१॥

यमिंद्रं युधि युद्धे नकिर्वृण्वते केऽपि न वारयंति तस्मै सत्वने दानशीलाय पुरुनृम्णाय बहुधनायेंद्राय स्तोत्रं गायत। पठत ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

अभि त्वा वृषभा सुते सुतं सृजामि पीतये। तृंपा व्यश्नुही मदं ॥२२॥

अभि। त्वा। वृषभ। सुते। सुतं। सृजामि। पीतये। तृंप। वि। अश्नुहि। मदं ॥२२॥

हे वृषभेंद्र त्वा त्वां सुते सोमेऽभिषुते सति सुतमभिषुतं सोमं पीतये पानायाभिसृजामि। तृंप। तृप्य। मदं मदकरं व्यश्नुहि च ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

मा त्वा मूरा अविष्यवो मोपहस्वान आ दभन्। माकीं ब्रह्मद्विषो वनः ॥२३॥

मा। त्वा। मूराः। अविष्यवः। मा। उपऽहस्वानः। आ। दभन्। माकीं। ब्रह्मऽद्विषः। वनः ॥२३॥

हे इंद्र त्वा त्वां मूरा मूरका मूढा मनुष्या अविष्यवः पालनकामा मादभन्। मा हिंसंतु। उपहस्वान उपहसनपराश्च मा भवंतु। ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणानां द्वेष्टॄन् माकीं वनः। मा भजेथाः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

इह त्वा गोपरीणसा महे मंदंतु राधसे। सरो गौरो यथा पिब ॥२४॥

इह। त्वा। गोऽपरीणसा। महे। मंदंतु। राधसे। सरः। गौरः। यथा। पिब ॥२४॥

हे इंद्र त्वा त्वामिह यज्ञे गोपरीणसा गव्येन पयसा संमिश्रितेन सोमेन महे महते राधसे धनाय मंदंतु। मनुष्या मादयंतु। त्वं च तं सोमं यथा गौरो मृगः सरः पिबति तथा पिब ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

या वृत्रहा परावति सना नवा च चुच्युवे। ता संसत्सु प्र वोचत ॥२५॥

या। वृत्रऽहा। पराऽवति। सना। नवा। च। चुच्युवे। ता। संसत्ऽसु। प्र। वोचत ॥२५॥

वृत्रहेंद्रः परावति दूरे या यानि सना सनातनानि नवा नवानि नूतनानि च धनानि चुच्युवे प्रेरितवान् तानि धनानि संसत्सु यज्ञेषु सभासु वा प्रवोचत। प्रब्रूते विद्वज्जनः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये षट्चत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

अपिबत्कद्रुवः सुतमिंद्रः सहस्रबाह्वे। अत्रादेदिष्ट पौंस्यं ॥२६॥

अपिबत्। कद्रुवः। सुतं। इंद्रः। सहस्रऽबाह्वे। अत्र। अदेदिष्ट। पौंस्यं ॥२६॥

इंद्रः कद्रुवः कद्रुनामकस्यर्षेः संबंधिनं सुतमभिषुतं सोममपिबत्। पीतवान्। सहस्रबाह्वे सहस्रबाहोः शत्रूंश्चाहन्निति शेषः। अत्रास्मिन्नवसरे पौंस्यमिंद्रस्य वीर्यमदेदिष्ट। अदीप्यत ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

सत्यं तत्तुर्वशे यदौ विदानो अह्नवाय्यं। व्यानट् तुर्वणे शमि ॥२७॥

सत्यं। तत्। तुर्वशे। यदौ। विदानः। अह्नवाय्यं। वि। आनट्। तुर्वणे। शमि ॥२७॥

तुर्वशे राज्ञि यदौ च यदुनामके च राज्ञि तत्प्रसिद्धं यागादिलक्षणं शमि कर्म। शची शमीति कर्मनामसु पाठात्। सत्यं परमार्थं विदानो जानन् तयोः प्रीत्यर्थमह्नवाय्यमह्नवाय्यनामकं तयोः शत्रुं तुर्वणे संग्रामे व्यानट्। व्याप्तवान् ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

तरणिं वो जनानां त्रदं वाजस्य गोमतः। समानमु प्र शंसिषं ॥२८॥

तरणिं। वः। जनानां। त्रदं। वाजस्य। गोऽमतः। समानं। ऊं इति। प्र। शंसिषं ॥२८॥

हे अस्मदीयाः पुरुषा वो युष्माकं जनानां पुत्रपौत्रादीनां तरणिं तारकं त्रदं शत्रूणां तर्दयितारं गोमतः पशुमतोऽन्नस्य दातारं चेंद्रं समानमु साधारणमेव प्रशंसिषं। स्तौमि ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

ऋभुक्षणं न वर्तव उक्थेषु तुग्र्यावृधं। इंद्रं सोमे सचा सुते ॥२९॥

ऋभुक्षणं। न। वर्तवे। उक्थेषु। तुग्र्यऽवृधं। इंद्रं। सोमे। सचा। सुते ॥२९॥

ऋभुक्षणं महांतं तुग्र्यावृधमुदकस्य वर्धयितारं। तुग्र्या बुर्बुरेत्युदकनामसु पाठात्। इंद्रं सोमे सचा स्तोत्रेण सह सुतेऽभिषुते सत्युक्थेषु शस्त्रेषु वर्तवे धनं वरितुं प्रशंसामीति शेषः। नेति संप्रत्यर्थे ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

यः कृंतदिद्वि योन्यं त्रिशोकाय गिरिं पृथुं। गोभ्यो गातुं निरेतवे ॥३०॥

यः। कृंतत्। इत्। वि। योन्यं। त्रिऽशोकाय। गिरिं। पृथुं। गोभ्यः। गातुं। निःऽएतवे ॥३०॥

य इद्य एवेंद्रो योन्यमुदकनिर्गमनद्वारं पृथुं विस्तीर्णं गिरिं मेघं। गिरिर्व्रज

इति मेघनामसु पाठात्। चिशोकाय चिशोकनामर्षयेर्थे विकृंतत् व्यच्छिनत् स गोभ्यो गमनवद्ध्य उदकेभ्यो निरेतवे निर्गमनाय गातुं भूमिं। भूमिर्गातुरिति तन्नामसु पाठात्। मार्गमित्यर्थः। करोतीति शेषः॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये सप्तचत्वारिंशो वर्गः॥

॥ अथैकत्रिंशी॥

यद्दधिषे मनस्यसि मंदानः प्रेदियक्षसि। मा तत्करिंद्र मृळय ॥३१॥

यत्। दधिषे। मनस्यसि। मंदानः। प्र। इत्। इयक्षसि। मा। तत्। कः। इंद्र। मृळय॥३१॥

हे इंद्र मंदानो मोदमानस्त्वं यच्छुभं वस्तु दधिषे धारयसि। यच्च मनस्यसि पूजयसि। यदपि च प्रेदियक्षसि प्रयच्छस्येव तत्सर्वं मा कः। किं नाकार्षीः। अस्माकं कृतवानेव। किंचास्मान्मृळय। सुखय॥

॥ अथ द्वात्रिंशी॥

दभ्रं चिद्धि त्वावतः कृतं शृण्वे अधि क्षमि। जिगात्विंद्र ते मनः॥३२॥

दभ्रं। चित्। हि। त्वाऽवतः। कृतं। शृण्वे। अधि। क्षमि। जिगातु। इंद्र। ते। मनः॥३२॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य दभ्रं चिदल्पमपि कृतं कर्माधि क्षमि क्षमायां॥ अधीति सप्तम्यर्थानुवादः॥ शृण्वे। विश्रुतं भवति हि। तथा सति ते तव मनो जिगातु। मयि गच्छतु॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी॥

तवेदु ताः सुकीर्तयोऽसन्नुत प्रशस्तयः। यदिंद्र मृळयासि नः॥३३॥

तव। इत्। ऊं इति। ताः। सुऽकीर्तयः। असन्। उत। प्रऽशस्तयः। यत्। इंद्र। मृळयासि। नः॥३३॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मान्यद्याभिर्मृळयासि सुखयसि ताः सुकीर्तयः शोभनाख्यातयस्तवेत्तवैवासन्। भवेयुः। उतापि च ताः प्रशस्तयः स्तुतयश्च तवैव भवेयुः॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी॥

मा न एकस्मिन्नागसि मा द्वयोरुत त्रिषु। वधीर्मा शूर भूरिषु॥३४॥

मा। नः। एकस्मिन्। आगसि। मा। द्वयोः। उत। त्रिषु। वधीः। मा। शूर। भूरिषु॥३४॥

हे शूरेंद्र नोऽस्मानेकस्मिन्नागस्यपराधे मा वधीः। मा हिंसीः। द्वयोरागसोरपि मा वधीः। उतापि च त्रिष्वागःस्वपि मा हिंसीः। भूरिष्वप्यसंख्यातेष्वागःसु मा च वधीः ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

बिभया हि त्वावत उग्रादभिप्रभंगिणः। दस्मादहमृतीषहः ॥३५॥

बिभय। हि। त्वाऽवतः। उग्रात्। अभिऽप्रभंगिनः। दस्मात्। अहं। ऋतिऽसहः ॥३५॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशादुग्रादुद्गूर्णादभिप्रभंगिणः शत्रूणामभिप्रहर्तुर्दस्मात्पापानामुपक्षपयितुर्ऋतीषहः शत्रुकृतां हिंसां सहतोऽहं बिभय हि ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीयेऽष्टाचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

मा सख्युः शूनमा विदे मा पुत्रस्य प्रभूवसो। आवृत्वद्भूतु ते मनः ॥३६॥

मा। सख्युः। शूनं। आ। विदे। मा। पुत्रस्य। प्रभुवसो इति प्रभुऽवसो। आऽवृत्वत्।
भूतु। ते। मनः ॥३६॥

हे प्रभूवसो प्रभूतधनेंद्र ते तव सख्युः शूनं वृद्धं माविदे। मावेदयामि। पुत्रस्यापि शूनं माविदे। तव मनोऽस्मास्वावृत्वदावर्तनवद्भूतु। भवतु। पुनः पुनः सुखं करोत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशी ॥

को नु मर्या अमिथितः सखा सखायमब्रवीत्। जहा को अस्मदीषते ॥३७॥

कः। नु। मर्याः। अमिथितः। सखा। सखायं। अब्रवीत्। जहा। कः। अस्मत्।
ईषते ॥३७॥

को नु कः खलु हे मर्या मनुष्या अमिथितः। मेथतिराक्रोशकर्मा। अनाक्रुष्ट इंद्रादन्यः सखा सखायं प्रति जहा अहं कं जघान कः को वाऽस्मदस्मत्तो भीत ईषते पलायत इत्यब्रवीत् वदति। इंद्र एवैतादृशस्य वचनस्य वक्तेत्यभिप्रायः ॥ तथा च यास्कः। मेथतिराक्रोशकर्मा। अपापकं जघान कमहं जातु कोऽस्मद्भीतः पलायते। नि॰ ४. २.। इति ॥ मा न एकस्मिन्नागसीत्यादिकया स्तुत्या नूनमृषिमिंद्र आजहारेत्यचर्षिर्विस्मयत इति ॥

॥ अथाष्टात्रिंशी ॥

एवारें वृषभा सुतेऽसिंन्वन्भूर्यावयः। श्वघ्नीवं निवता चरंन् ॥३८॥

एवारें। वृषभ। सुते। असिंन्वन्। भूरिं। आवयः। श्वघ्नीऽइंव। निऽवतां। चरंन् ॥३८॥

हे वृषभ कामानां वर्षकेंद्र एवारे। एवारो नाम कश्चित्। तस्मिन् सुतेऽभिषुते सोमे सति भूरि बहूनि धनान्यसिन्वन् न बध्नन् श्वघ्नी। श्वघ्नी कितवः। तथा च यास्कः। श्वघ्नी कितवो भवति स्वं हंति --- ॥

॥ अथैकोनचत्वारिंशी ॥

आ तं एता वंचोयुजा हरीं गृभ्णे सुमद्रंथा। यदीं ब्रह्मभ्य इद्दंदः ॥३९॥

आ। ते। एता। वचःऽयुजां। हरी इतिं। गृभ्णे। सुमत्ऽरंथा। यत्। ईं। ब्रह्मऽभ्यंः। इत्। ददंः ॥३९॥

ते तव सुमद्रथा कल्याणरथौ वचोयुजा मंत्रेण युज्यमानावेतैतौ हरी अश्वावागृभ्णे। अस्मदभिमुखं यातुं हस्ताभ्यामाकर्षामीत्यर्थः। यद्यस्मात्त्वं ब्रह्मभ्य इद्ब्राह्मणेभ्य एवेमिदं धनं ददः ददासि ॥

॥ अथ चत्वारिंशी ॥

भिंधि विश्वा अप द्विषः परि बाधों जही मृधः। वसुं स्पार्हं तदा भंर ॥४०॥

भिंधि। विश्वाः। अपं। द्विषंः। परिं। बाधंः। जहि। मृधंः। वसुं। स्पार्हं। तत्। आ। भर ॥४०॥

हे इंद्र त्वं विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः शत्रुसेना अपभिंधि। विदारय। बाधो हिंसित्रीर्मृधः संग्रामान्। स्पृधो मृध इति संग्रामनामसु पाठात्। परिजहि। हिंस च। तासां स्पार्हं स्पृहणीयं तत्प्रसिद्धं वस्वाभर। अस्मभ्यमाहर ॥

॥ अथैकचत्वारिंशी ॥

यद्वीळाविंद्र यत्स्थिरे यत्पर्शाने पराभृतं। वसुं स्पार्हं तदा भंर ॥४१॥

यत्। वीळौ। इंद्र। यत्। स्थिरे। यत्। पर्शाने। पराऽभृतं। वसुं। स्पार्हं। तत्। आ। भर ॥४१॥

हे इंद्र त्वया च वीळौ दृढे परैः कंपयितुमशक्ये यद्धनं पराभृतं विन्यस्तं। यच्च स्थिरे स्वयमचले पराभृतं। यच्चापि पर्शाने विमर्शनक्षमे पराभृतं तत्स्पार्हं वस्वाभर ॥

॥ अथ द्विचत्वारिंशी ॥

यस्य॑ ते वि॒श्वमा॑नुषो॒ भूरे॑र्द॒त्तस्य॒ वेद॑ति । वसु॑ स्पा॒र्हं तदा भ॑र ॥४२॥

यस्य॑ । ते॒ । वि॒श्वऽमा॑नुषः । भूरेः॑ । द॒त्तस्य॑ । वेद॑ति । वसु॑ । स्पा॒र्हं । तत् । आ । भ॒र॒ ॥४२॥

हे इंद्र ते त्वया ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ दत्तस्य दत्तं भूरेर्बहु यस्य यद्धनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ विश्वमानुषः सर्वो मनुष्यो वेदति जानाति तत्स्पार्हं स्पृहणीयं वस्वाभर ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकोनपंचाशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
षष्ठे तृतीयमध्यायं व्याख्याय श्रीमतीसुतः ।
श्रीसायणार्यः संगृह्य चतुर्थं व्याकरोत्यथ ॥

तत्र त्वावत इति त्रयस्त्रिंशदृचं चतुर्थं सूक्तमश्वपुत्रस्य वशाख्यस्यार्षं । प्राग्वत्सप्रपरिभाषयाद्याश्चतस्रो गायत्र्यः । तत्राद्या पादनिचृत् त्रयः सप्तकाः पादनिचृदित्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । दधानो गोमदश्ववदित्येषा पंचमी ककुबष्टकद्वादशाष्टकैः पादैरुपेतत्वात् । मध्यमश्चेत्ककुबिति हि तल्लक्षणं । तमिंद्रमिति षष्ठी गायत्री । तस्मिन् हि संतीति सप्तमी बृहती । यस्ते मद इत्यष्टम्यनुष्टुप् । यो दुष्टर इति नवमी सतोबृहती । अयुजौ जागतौ सतोबृहतीति ह्युक्तं । गव्यो षु ण इति दशमी गायत्री । न हि ते शूरेत्येकादशी बृहती । य ऋष्व इति द्वादशी विपरीता सतोबृहती प्रथमतृतीययोरष्टाक्षरा द्वितीयचतुर्थयोर्द्वादशाक्षरा च । युजौ चेद्विपरीतेत्युक्त-

त्वात्। स नो वाजेष्विति त्रयोदशी चतुर्विंशत्यक्षरा द्विपदा। अभि वो वीरमिति चतुर्दशी पिपीलिकमध्या बृहती। त्रयोदशिनोर्मध्येऽष्टकः पिपीलिकमध्येत्युक्तत्वात्। ददी रेक्ण इति पंचदशी ककुम्न्यंकुशिरा त्रैष्टुभजागतचतुष्काः ककुम्न्यंकुशिरेत्युक्तत्वात्। विश्वेषामिति षोडशी विराट्। महः सु व इति सप्तदशी जगती। ये पातयंत इत्यष्टादश्युपरिष्टाद्बृहती चतुर्थपादस्य द्वादशाक्षरत्वात्। प्रभंगमित्येकोनविंशी बृहती। सनितः सुसनितरिति विंशी विषमपदा बृहती नवकाश्चैकादश्यष्टिनो विषमपदेत्युक्तत्वात्। आ स एतु षष्टिं सहस्रेत्येकविंशीद्वाविंश्यौ पंक्ती। दश श्यावा इति त्रयोविंशी गायत्री। दानास इति चतुर्विंशी पंक्तिः। पंचविंशीसप्तविंश्यौ बृहत्यौ। षड्विंश्यष्टाविंश्यौ सतोबृहत्यौ। एकोनत्रिंशी गायत्री। गावो न यूथमिति त्रिंशी विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट्। एकत्रिंश्युष्णिक्। द्वात्रिंशी पंक्तिः। त्रयस्त्रिंशी गायत्री। आ स एत्वित्यादिभिश्चतसृभिः कनीतपुत्रस्य पृथुश्रवसो दानं स्तूयते। अतस्तद्देवताकाः। आ नो वायवित्यादीनां चतसृणां द्वात्रिंश्याश्च वायुर्देवता। शिष्टा अनादेशपरिभाषयेंद्रदेवताकाः॥ एतत्सर्वमनुक्रमण्यामुक्तं। त्वावतस्त्रयस्त्रिंशद्वशोऽश्व्य आ स आदि कानीतस्य पृथुश्रवसो दानस्तुतिराद्या पादनिचृत् पंचम्यादि ककुप् गायत्री बृहत्यनुष्टुप् सतोबृहती गायत्री विपरीतोत्तरः प्रगाथो द्विपदा चतुर्विंशिका बृहती पिपीलिकमध्या ककुम्न्यंकुशिरा विराड्जगत्युपरिष्टाद्बृहतीबृहत्यौ विषमपदोत्तरा पंक्ती गायत्री पंक्तिः प्रगाथौ च वायव्यौ गायत्री द्विपदोष्णिक् पंक्तिर्वायव्या गायत्रीति॥ महाव्रते निष्केवल्ये सनितः सुसनितरित्यंतमेव सूक्तं। तथा च पंचमारण्यके शौनकेन सूत्रितं। त्वावतः पुरूवसविति वशः सनितः सुसनितरित्येतदंतः। ऐ॰ आ॰ ५.११.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वावतः पुरूवसो वयमिंद्र प्रणेतः। स्मसि स्थातर्हरीणां॥१॥

त्वाऽवतः। पुरुवसो इति पुरुऽवसो। वयं। इंद्र। प्रनेतरिति प्रऽनेतः। स्मसि। स्थातः। हरीणां॥१॥

हे पुरूवसो बहुधनेंद्र प्रणेतः कर्मणां पारं प्रकर्षेण प्रापयितरिंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य। इंद्रसमानस्यान्यस्याभावात्तवेत्यर्थः। तव स्वभूता वयं स्मसि। स्मः। हे हरीणामेतत्संज्ञकानामश्वानां स्थातरधिष्ठातः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां हि सत्यमद्रिवो विद्म दातारमिषां । विद्म दातारं रयीणां ॥२॥

त्वां । हि । सत्यं । अद्रिऽवः । विद्म । दातारं । इषां । विद्म । दातारं । रयीणां ॥२॥

हे अद्रिवः । अत्ति शत्रुमित्यद्रिर्वज्रः । तद्वन्निंद्र त्वां सत्यं निश्चयमिषामन्नानां दातारं विद्म । जानीमः । तथा रयीणां धनानां दातारं विद्म ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ यस्य ते महिमानं शतमूते शतक्रतो । गीर्भिर्गृणंति कारवः ॥३॥

आ । यस्य । ते । महिमानं । शतंऽऊते । शतक्रतो इति शतंक्रतो । गीःऽभिः । गृणंति । कारवः ॥३॥

हे शतमूते अपरिमितरक्षण हे शतक्रतो बहुकर्मयुक्तेंद्र यस्य ते महिमानं माहात्म्यं कारवः स्तोतारो गीर्भिः स्तुतिभिर्गृणंति स्तुवंति स्वाभीष्टाय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुनीथो घा स मर्त्यो यं मरुतो यमर्यमा । मित्रः पांत्यद्रुहः ॥४॥

सुऽनीथः । घ । सः । मर्त्यः । यं । मरुतः । यं । अर्यमा । मित्रः । पांति । अद्रुहः ॥४॥

स मर्त्यो मनुष्यो यजमानः सुनीथः सुयज्ञः सुनयनो वा भवति । घेति प्रसिद्धौ । स इत्युक्तं कमित्याह । यं यजमानं मरुतो देवाः पांति रक्षंत्यद्रुहोऽद्रोहकर्तारः । तथा यमर्यमा पाति । यं च मित्रः पाति । स एवं भवतीति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

दधानो गोमदश्ववत्सुवीर्यमादित्यजूत एधते । सदा राया पुरुस्पृहा ॥५॥

दधानः । गोऽमत् । अश्वऽवत् । सुऽवीर्यं । आदित्यऽजूतः । एधते । सदा । राया । पुरुऽस्पृहा ॥५॥

आदित्यजूत आदित्यप्रेरित आदित्यानुगृहीतो यजमानो गोमद्गोभिरुपेतमश्ववदश्वैरुपेतं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रं दधानो धारयन्नेधते वर्धते सदा सर्वदा । किंच पुरुस्पृहा बहुभिः स्पृहणीयेन राया धनेन सदैधते ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तमिंद्रं दानमीमहे शवसानमभीर्वं । ईशानं राय ईमहे ॥६॥

तं । इंद्रं । दानं । ईमहे । शवसानं । अभीर्वं । ईशानं । रायः । ईमहे ॥६॥

तं प्रसिद्धमिंद्रं दानं देयं धनमीमहे । याचामहे । कीदृशमिंद्रं । शवसानं बलमाचरंतमभीर्वमभीरुमीशानं सर्वस्य स्वामिनं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तस्मिन्हि संत्यूतयो विश्वा अभीरवः सचा ।
तमा वहंतु सप्तयः पुरूवसुं मदाय हरयः सुतं ॥७॥

तस्मिन् । हि । संति । ऊतयः । विश्वाः । अभीरवः । सचा ।
तं । आ । वहंतु । सप्तयः । पुरुऽवसुं । मदाय । हरयः । सुतं ॥७॥

तस्मिन्निंद्र ऊतयो गंत्र्यो विश्वाः सर्वा अभीरवोऽकातराः सचा सहायभूता मरुद्रूपाः सेनाः संति । भवंति । अथवा तस्मिन् सर्वा रक्षणाः सह संभवंति । तमिंद्रं सप्तयः सर्पणशीला हरयोऽश्वाः पुरूवसुं बहुधनं । बहुधनप्रदमित्यर्थः । तं मदाय सुतमभिसुतमभिषुतं सोमं प्रत्यावहंतु । आगमयंतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्ते मदो वरेण्यो य इंद्र वृत्रहंतमः ।
य आददिः स्व१र्नृभिर्यः पृतनासु दुष्टरः ॥८॥

यः । ते । मदः । वरेण्यः । यः । इंद्र । वृत्रहन्ऽतमः ।
यः । आऽददिः । स्वः । नृऽभिः । यः । पृतनासु । दुस्तरः ॥८॥

पूर्वमंत्रे मदाय हरय इत्युक्तं स मदः स्तूयते । हे इंद्र ते तव यो मदो वरेण्यो वरणीयः । यश्च मदः संग्रामे वृत्रहंतमः शत्रूणामतिशयेन हंता । यश्चाददिरादाता स्वः स्वरणं धनं नृभिर्नृभ्यः शत्रुभ्यः । यश्च पृतनासु संग्रामेषु दुष्टरोऽनभिभाव्यः तस्मै मदाय हरयो वहंत्विति ॥

॥ अथ नवमी ॥

यो दुष्टरो विश्ववार श्रवाय्यो वाजेष्वस्ति तरुता ।
स नः शविष्ठ सवना वसो गहि गमेम गोमति व्रजे ॥९॥

यः । दुस्तरः । विश्वऽवार । श्रवाय्यः । वाजेषु । अस्ति । तरुता ।
सः । नः । शविष्ठ । सवना । आ । वसो इति । गहि । गमेम । गोऽमति । व्रजे ॥९॥

हे विश्ववार विश्वैर्वरणीयेंद्र वाजेषु युद्धेषु यस्तव दुष्टरो दुःखेन तरीतुं शक्यस्तरुता शत्रूणां तारकोऽस्ति भवति हे वसो वासक हे शविष्ठातिशयेन बलवन्निंद्र स त्वं नः सवनास्माकं सवनान्यागहि । आगच्छ । वयं च गोमति व्रजे गोमंतं व्रजं गमेम । गच्छेम ॥

॥ अथ दशमी ॥

गव्यो षु णो यथा पुराश्वयोत रथया । वरिवस्य महामह ॥१०॥

गव्यो इति । सु । नः । यथा । पुरा । अश्वऽया । उत । रथऽया । वरिवस्य । महाऽमह ॥१०॥

हे महामह महाधनेंद्र गव्या ॥ गव्या उ इति निपातानिपातद्वयसमुदायस्यादिवद्भावेन निपातवद्भावात्प्रकृतिभावः ॥ अस्माकं गवामिच्छयास्माकं गा दातुं यथा पुरा पूर्वं यथास्माकं गवादिदानाय वरिवस्यसि तद्वदद्यापि सु सुष्ठु वरिवस्य । परिचर । आगच्छेत्यर्थः । न केवलं गवेच्छया किंत्वश्वयाश्वप्रदानेच्छया । उतापि च रथया रथेच्छया च वरिवस्येति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

नहि ते शूर राधसोऽंतं विंदामि सत्रा ।
दशस्या नो मघवन्नू चिदद्रिवो धियो वाजेभिराविथ ॥११॥

नहि । ते । शूर । राधसः । अंतं । विंदामि । सत्रा ।
दशस्य । नः । मघऽवन् । नु । चित् । अद्रिऽवः । धियः । वाजेभिः । आविथ ॥११॥

हे शूर विक्रांतेंद्र ते तव राधसो धनस्यांतमियत्तां सत्रा सत्यं न हि विंदामि । न लभे । यस्मादेवं तस्मात् हे मघवन् धनवन् हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र नोऽस्माकं

नूचित् क्षिप्रमेव दशस्य देहि तद्धनं । किंच वाजेभिर्वाजैरन्नैर्धियोऽस्मदीयानि कर्माण्याविथ । रक्ष ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

य ऋष्वः श्रावयत्सखा विश्वेत्स वेद जनिमा पुरुष्टुतः ।

तं विश्वे मानुषा युगेंद्रं हवंते तविषं यतस्रुचः ॥१२॥

यः । ऋष्वः । श्रवयत्ऽसखा । विश्वा । इत् । सः । वेद । जनिम । पुरुऽस्तुतः ।

तं । विश्वे । मानुषा । युगा । इंद्रं । हवंते । तविषं । यतऽस्रुचः ॥१२॥

य इंद्र ऋष्वो दर्शनीयः श्रावयत्सखा । श्रावयंतः सखाय ऋत्विजो यस्य स तादृशः श्रावयत्सखा । पुरुष्टुतो बहुभिर्यजमानैः स्तुतो य इंद्रः स विश्वेत् सर्वाण्यपि जनिमा जन्मानि प्राणिनां वेद । जानाति । तं तविषं बलवंतमिंद्रं विश्वे सर्वेऽप्यध्वर्य्वादयो यतस्रुचः स्वीकृतहविष्काः संतो मानुषा मनुष्यसंबंधिनो युगा युगानि कालान् सर्वेषु कालेषु हवंते । आह्वयंति । स्तुवंति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

स नो वाजेष्वविता पुरूवसुः पुरःस्थाता । मघवा वृत्रहा भुवत् ॥१३॥

सः । नः । वाजेषु । अविता । पुरुऽवसुः । पुरःऽस्थाता । मघऽवा । वृत्रऽहा । भुवत् ॥१३॥

एषा द्विपदा जगती ॥ स पुरूवसुर्बहुधनो मघवा धनवान् वृत्रहा शत्रूणां हंतेंद्रो नोऽस्माकं वाजेषु संग्रामेष्वविता रक्षिता पुरःस्थाता तदर्थं पुरतो वर्तमानो भुवत् । भवतु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अभि वो वीरमंधसो मदेषु गाय गिरा महा विचेतसं ।

इंद्रं नाम श्रुत्यं शाकिनं वचो यथा ॥१४॥

अभि । वः । वीरं । अंधसः । मदेषु । गाय । गिरा । महा । विऽचेतसं ।

इंद्रं । नाम । श्रुत्यं । शाकिनं । वचः । यथा ॥१४॥

हे उद्गात्रादयो वो । यूयमित्यर्थः । अथवा हे यजमाना वो युष्माकं हितायांधसः सोमस्य मदेषूत्पाद्यमानेषु सत्सु वीरं शत्रूणामीरयितारं नाम शत्रूणां नामकं विचेतसं विशिष्टप्रज्ञं श्रुत्यं सर्वत्र श्रोतव्यं शाकिनं शक्तमीदृशमिंद्रं महा

महत्या गिरा स्तुत्या वचो वाग्युष्मदीया यथा येन प्रकारेण प्रवर्तते गायत्र्या त्रिष्टुभा वा तथा गाय। गायत। स्तुतिं कुरुत ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

दुदी रेक्णस्तन्वे॑ दुदिर्वसु॑ दुदिर्वाजे॑षु पुरुहूत वाजिन॑म्।

नूनमथ॑ ॥१५॥

दुदिः। रेक्णः। तुन्वे॑। दुदिः। वसु॑। दुदिः। वाजे॑षु। पुरुऽहूत। वाजिन॑म्।

नूनं। अथ॑ ॥१५॥

हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वं तन्वे मह्यं शरीराय रेक्णो धनं ददिर्दाता भव। कदेत्युच्यते। नूनं क्षिप्रमद्येदानीमेव। एवं प्रतिवाक्यं योज्यं। तथा वसु धनं पुत्रादिभ्यो ददिर्दाता भव। तथा वाजेषु संग्रामेषु वाजिनमन्नवंतं रयिं ददिर्दाता भवेति॥ अत्र सर्वेष्वपि वाक्येषु ददिरित्यस्य लिड्भावान्न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

विश्वे॑षामिरुज्यंतं वसू॑नां सासुह्वांसं॑ चिदुस्य वर्प॑सः।

कृपयुतो नूनमत्यथ॑ ॥१६॥

विश्वे॑षां। इरुज्यंत॑म्। वसू॑नां। ससुह्वांसं॑। चित्। अस्य। वर्प॑सः।

कृपुऽयुतः। नूनं। अति॑। अथ॑ ॥१६॥

हे इंद्र त्वां विश्वेषां सर्वेषां वसूनां धनानामिरज्यंतमीशानमस्य वर्पसो वारकस्य कृपयतो युद्धं कल्पयतः शत्रोः सासह्वांसमभिभवितारं स्तुवंत इति शेषः। स त्वं नूनं क्षिप्रमद्यापीदानीमपि धनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

महः सु वो अर॑मिषे स्तवा॑महे मीळ्हुषे॑ अरंगुमाय जग्म॑ये।

यज्ञेभिर्गीर्भिर्विश्वम॑नुषां मुरुता॑मियक्षसि गाये॑ त्वा नम॑सा गिरा ॥१७॥

महः। सु। वः। अर॑म्। इषे। स्तवा॑महे। मीळ्हुषे॑। अरंऽगमाय॑। जग्म॑ये।

यज्ञेभिः। गीःऽभिः। विश्वऽम॑नुषां। मुरुता॑म्। इयक्षसि। गाये॑। त्वा। नम॑सा। गिरा ॥१७॥

हे इंद्र महो महतो वः । तवेत्यर्थः ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ अरं गमनमस्म-द्विषयमिच्छामि ॥ अर्तेररमिति रूपं ॥ तदर्थं मीळ्हुषे सेक्त्रेऽरंगमाय संपूर्ण-गमनाय जग्मये गमनशीलाय यज्ञं प्रति । एवंभूताय देवाय स्तवामहे । त्वां स्तुम इत्यर्थः । केन साधनेनेति तदुच्यते । यज्ञेभिर्यजमानसाधनैर्हविर्भिर्यज्ञैरेव वा गीर्भिः स्तुतिभिः । हे देव विश्वमनुषां विश्वेषां मनुष्याणां यष्टॄणामियक्षसि । एतैरिज्यसे । मरुतां संबंधी त्वं । किंच त्वा त्वां नमसा नमस्कारेण गिरा स्तुत्या च गाये । स्तुवे ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

ये पातयंते अज्मभिर्गिरीणां स्नुभिरेषां ।
यज्ञं महिष्वणीनां सुम्नं तुविष्वणीनां प्राध्वरे ॥१८॥
ये । पातयंते । अज्मऽभिः । गिरीणां । स्नुऽभिः । एषां ।
यज्ञं । महिऽस्वनीनां । सुम्नं । तुविऽस्वनीनां । प्र । अध्वरे ॥१८॥

ये मरुतो गिरीणां मेघानां स्नुभिः प्रस्नवद्भिरज्मभिर्बलैर्बलकैरुदकैः सह पातयंते पतंति गच्छंति एषां मरुतां महिष्वणीनां प्रभूतध्वनीनां यज्ञं कुर्म इति शेषः । कृत्वा च तुविष्वणीनां बहुध्वनीनां सुम्नं सुखं तैः कृतमध्वरे यज्ञे प्र प्राप्नुयाम ॥ अथवा चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ प्रभूतस्वनेभ्यः सुम्नमुक्तलक्षणं हविः प्र प्राप्नुयामाध्वरे यज्ञे ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

प्रभंगं दुर्मतीनामिंद्र शविष्ठा भर ।
रयिमस्मभ्यं युज्यं चोदयन्मते ज्येष्ठं चोदयन्मते ॥१९॥
प्रऽभंगं । दुःऽमतीनां । इंद्र । शविष्ठ । आ । भर ।
रयिं । अस्मभ्यं । युज्यं । चोदयत्ऽमते । ज्येष्ठं । चोदयत्ऽमते ॥१९॥

दुर्मतीनां दुष्टमनस्कानां वृत्रादीनां प्रभंगं प्रकर्षेण भंजकं त्वां याचामह इति शेषः । हे इंद्र शविष्ठातिशयेन बलवन् स्तुतस्त्वमस्मभ्यं रयिं धनं युज्यं योग्यमस्माकमुचितं धनमाभर । आहर । हे चोदयन्मते । चोदयंती धनं प्रेरयंती मतिर्यस्य स तथोक्तः । हे तादृश देव । किंच हे चोदयन्मते उक्तार्थ ज्येष्ठं धनमाभर ॥

॥ अथ विंशी ॥

सनितः सुसनितरुग्र चित्र चेतिष्ठ सूनृत ।
प्रासहा सम्राट् सहुरिं सहंतं भुज्युं वाजेषु पूर्व्यं ॥२०॥

सनितरिति । सुऽसनितः । उग्र । चित्र । चेतिष्ठ । सूनृत ।
प्रऽसहा । संऽराट् । सहुरिं । सहंतं । भुज्युं । वाजेषु । पूर्व्यं ॥२०॥

हे सनितः संभक्तर्दातर्वोग्रोद्गूर्णबल चित्र चायनीय चेतिष्ठात्यंतं चेतयितः सूनृत सुसत्य प्रासहा प्रसह्य हे सम्राट् सर्वस्य स्वामिन् सम्यग्राजमान वा त्वं सहुरिं सहनशीलं भुज्युं भोजयितारं पूर्व्यं प्रवृद्धं । मुख्यमित्यर्थः । ईदृशं धनं वाजेषु संग्रामेष्वाभरेति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

आ स एतु य ईवदाँ अदेवः पूर्तमाददे ।
यथा चिद्वशो अश्व्यः पृथुश्रवसि कानीतेऽस्या व्युष्याददे ॥२१॥

आ । सः । एतु । यः । ईवत् । आ । अदेवः । पूर्तं । आऽददे ।
यथा । चित् । वशः । अश्व्यः । पृथुऽश्रवसि । कानीते । अस्याः । विऽउषि ।
आऽददे ॥२१॥

अत्र शौनकः । वशायाश्व्याय यस्मादात्कानीतस्तु पृथुश्रवाः । तदत्र स्तूयते दानमा स एत्वेवमादिभिः ॥ एतु आगच्छतु स योऽदेवो देवादन्यो मनुष्यो वश ईवत् गमनवद्गवादिलक्षणं पूर्तं पूर्णमाददे आदत्ते। स्वीकृतवानित्यर्थः। देवश्चेन्मायया प्यागंतुमर्हति । अतः प्रकाशेनैवागच्छत्वित्यर्थः । कथमस्य धनावाप्तिप्रसंग आगमनप्रसंगश्चेति तदुच्यते । यथा चित् । चिदिति पूरणः । येन कारणेन यस्माद्वा वश एतत्संज्ञकोऽश्व्योऽश्वपुत्रः पृथुश्रवस्येतन्नामके राज्ञि कानीते कनीतपुत्रे कन्यायाः पुत्रेऽस्या उषसो व्युषि व्युष्टावाददे आदत्ते तेन कारणेन तस्माद्वा कारणादायात्विति । एवमश्वो बंधुवर्गो वा ब्रूते ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

षष्टिं सहस्राश्व्यस्यायुतासनमुष्ट्रानां विंशतिं शता ।
दश श्यावीनां शता दश त्र्यरुषीणां दश गवां सहस्रा ॥२२॥

षष्टिं । सहस्रा । अश्व्यस्य । अयुता । असनं । उष्ट्रानां । विंशतिं । शता ।
दश । श्यावीनां । शता । दश । त्रिऽअरुषीणां । दश । गवां । सहस्रा ॥२२॥

स वश आगत्य ब्रूते । अश्व्यस्याश्वसंबंधिनः षष्टिं सहस्रा सहस्राण्ययुतायुतानि चासनं । अभजं । उष्ट्राणां विंशतिं शता शतानि चासनं । श्यावीनां श्याववर्णानां वडवानां दश शता शतानि चासनं । त्र्यरुषीणां त्रीण्यारोचमानानि शुभ्राणि ककुप्पृष्ठपार्श्वादिस्थानानि यासां तादृशीनां गवां दश सहस्रा सहस्राण्यभजं ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

दश श्यावा ऋधद्रयो वीतवारास आशवः । मथ्रा नेमिं नि वावृतुः ॥२३॥

दश । श्यावाः । ऋधत्ऽरयः । वीतऽवारासः । आशवः । मथ्राः । नेमिं । नि ।
ववृतुः ॥२३॥

दश दशसंख्याकाः श्यावाः श्याववर्णा आशवोऽश्वा नेमिं रथनेमिं निवावृतुः । निवर्तयंति । रथं वहंतीत्यर्थः । ईदृशास्त ऋधद्रयः प्रवृद्धवेगा वीतवारासः क्रांतबलाः प्राप्तबला वाशवो मथ्रा मथनशीलाः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

दानासः पृथुश्रवसः कानीतस्य सुराधसः ।
रथं हिरण्ययं ददन्मंहिष्ठः सूरिरभूद्वर्षिष्ठमकृत श्रवः ॥२४॥

दानासः । पृथुऽश्रवसः । कानीतस्य । सुऽराधसः ।
रथं । हिरण्ययं । ददत् । मंहिष्ठः । सूरिः । अभूत् । वर्षिष्ठं । अकृत । श्रवः ॥२४॥

पूर्वमंत्रैः प्रतिपादितानि धनानि बंधूनां पितुर्वा पुरस्तान्निर्दिशन्नाशास्ते । पृथुश्रवसः कानीतस्य सुराधसः शोभनधनस्य । यतस्तस्य धनं दानाय कल्पितमतः स सुराधाः । तस्य दानासो दाना दत्तानि धनानीमानि । स च पृथुश्रवाः पूर्वमुक्तानि हिरण्ययं हिरण्मयं रथं च ददत् प्रयच्छन् मंहिष्ठोऽतिशयेन

दाता सूरिः सर्वस्य प्रेरकः प्राज्ञो वाभूत्। भवति। भवतु वा। वर्षिष्ठमतिशयेन प्रवृद्धां श्रवः कीर्तिमकृत। करोति। करोतु वा ॥

आ नो वायवित्येषा पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचे तृतीया। आ नो वायो महे तन इत्येका रथेन पृथुपाजसा। आ॰ ७.१२.। इति हि सूचितं ॥

॥ तत्पाठस्तु ॥

आ नो वायो महे तने याहि मखाय पाजसे।
वयं हि ते चकृमा भूरि दावने सद्यश्चिन्महि दावने ॥२५॥
आ। नः। वायो इति। महे। तने। याहि। मखाय। पाजसे।
वयं। हि। ते। चकृम। भूरि। दावने। सद्यः। चित्। महि। दावने ॥२५॥

हे वायो त्वं नोऽस्मान् प्रत्यायाहि। आगच्छ। किमर्थं। महे महते तने धनाय मखाय महनीयाय पाजसे बलाय च। उभयं प्रदातुमित्यर्थः। किमत्रास्तीति चेदुच्यते। वयं हि वयं खलु ते भूरि दावने प्रभूतधनस्य दात्रे चकृम स्तुतिं हविर्वा। सद्यश्चित्तदानीमेव तवागमनानंतरमेव चकृम महि महतो धनस्य दावने दात्रे ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

यो अश्वेभिर्वहते वस्त उस्रास्त्रिः सप्त सप्ततीनां।
एभिः सोमेभिः सोमसुद्भिः सोमपा दानाय शुक्रपूतपाः ॥२६॥
यः। अश्वेभिः। वहते। वस्ते। उस्राः। त्रिः। सप्त। सप्ततीनां।
एभिः। सोमेभिः। सोमसुत्ऽभिः। सोमऽपाः। दानाय। शुक्रपूतऽपाः ॥२६॥

यः पृथुश्रवा अश्वेभिरश्वैर्वहते गृहं वस्ते चोस्रा गाः। ताभिश्च गच्छतीत्यर्थः। त्रिः सप्तेति तासां गवां संख्योक्ता। सा संख्या विशेष्यते। सप्ततीनां त्रिः सप्त। उक्तसंख्याकाभिर्गोभिरश्वैश्च यो गच्छति स पृथुश्रवा एभिः सोमेभिः सोमैः सोमसुद्भिः सोममभिषुण्वद्भिश्च हे सोमपाः। सोमस्य पातरिति वायोः संबोधनं। हे शुक्रपूतपा दीप्तपूतस्य च सोमस्य पातर्वायो दानाय तुभ्यं सोमं दातुं सोमैर्युक्तो भवतीति शेषः ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

यो मे इमं चिदु त्मनामंदच्चित्रं दावने ।
अरट्वे अक्षे नहुषे सुकृत्वनि सुकृत्तराय सुक्रतुः ॥२७॥

यः । मे । इमं । चित् । ऊं इति । त्मना । अमंदत् । चित्रं । दावने ।
अरट्वे । अक्षे । नहुषे । सुऽकृत्वनि । सुकृत्ऽतराय । सुऽक्रतुः ॥२७॥

यः पृथुश्रवा मे मह्यमिमं पुरतो वर्तमानं चित्रं चायनीयं गवाश्वादिकं दावने दानाय त्मनात्मना स्वबुद्ध्यैवामंदत् अमंदत अमाद्यत । स च सुक्रतुः शोभनकर्मा राजा सुकृत्तराय सुकृतकर्तृत्वायारट्वेऽक्षे नहुषे सुकृत्वनि च । एते तस्य राज्ञोऽध्यक्षाः । तेष्वन्वशात् अस्मै गवादिकान् संयोजयतेति । यद्वारट्वादयोऽन्ये राजानः । तेषु मध्ये सुकृत्तरायामंददिति ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

उचथ्ये३ वपुषि यः स्वराळुत वायो घृतस्नाः ।
अश्वेषितं रजेषितं शुनेषितं प्राज्म तदिदं नु तत् ॥२८॥

उचथ्ये । वपुषि । यः । स्वऽराट् । उत । वायो इति । घृतऽस्नाः ।
अश्वऽइषितं । रजःऽइषितं । शुनाऽइषितं । प्र । अज्म । तत् । इदं । नु । तत् ॥२८॥

उचथ्ये वक्तव्ये स्तुत्ये वपुषि शरीरे यः स्वराट् स्वयं राजते । यद्वोचथ्यो वपुश्चोभौ राजानौ । तयोरपि यः स्वराट् स्वाराज्यं करोति अतिशयेन वर्तते । हे वायो यश्च घृतस्ना घृतवच्छुद्धः स राजाश्वेषितमश्वैः प्रापितं रजेषितं । रजःशब्देनोष्ट्रो गर्दभो वोच्यते । तेनाप्यानीतं शुनेषितं चाज्मान्नं प्रादात् । तदन्नमश्वाद्यानीतमिदं पुरतो दृश्यते । तत्तवैवानुग्रहादित्यर्थः । अथवैकस्तच्छब्दः पूरणः । अश्वाद्यानीतं यदस्ति तदिदं खल्विति ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

अध प्रियमिषिराय षष्टिं सहस्रासनं । अश्वानामिन्न वृष्णां ॥२९॥

अध । प्रियं । इषिराय । षष्टिं । सहस्रा । असनं । अश्वानां । इत् । न । वृष्णां ॥२९॥

अधाधुनेषिराय धनादिप्रेरयित्रे राज्ञे प्रियं श्रद्धेयमश्वानामिव वृष्णां सेक्तॄणां गवां सहस्रा सहस्राणां षष्टिं षष्टिसहस्रसंख्याकं प्रियभूतमसनं । अभजं ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

गावो न यूथमुप यंति वध्रय उप मा यंति वध्रयः ॥३०॥

गावः। न। यूथं। उप। यंति। वध्रयः। उप। मा। आ। यंति। वध्रयः ॥३०॥

गावो न गाव इव। ता यथा संगवे यूथमुपयंति उपगच्छंति तद्वद्वध्रयश्छिन्नमुष्का वृषभाः पृथुश्रवसा दत्ता मा मामुपयंति। समीपं प्राप्नुवंति। मा मां वध्रय उपायंतीति पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

अध यच्चारथे गणे शतं उष्ट्राँ अचिक्रदत्।

अध श्वित्नेषु विंशतिं शता ॥३१॥

अध। यत्। चारथे। गणे। शतं। उष्ट्रान्। अचिक्रदत्।

अध। श्वित्नेषु। विंशतिं। शता ॥३१॥

अधाथ यद्यदा चारथे। चरथं चरणं गमनं। तत्संबंधिनि चार्यमाणे वनाय प्रेर्यमाण इत्यर्थः। तादृशे गण उष्ट्रसंघ उष्ट्रान् शतमुष्ट्राणां शतमचिक्रदत् अस्मभ्यं प्रदानायाजुहाव। अधापि चास्मदर्थमेव श्वित्नेषु श्वेतवर्णेषु गोयूथेषु विंशतिं च शता शतानि च। अथवा शतानां विंशतिमचिक्रदत् ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

शतं दासे बल्बूथे विप्रस्तरुक्ष आ ददे।

ते ते वायविमे जना मदंतींद्रगोपा मदंति देवगोपाः ॥३२॥

शतं। दासे। बल्बूथे। विप्रः। तरुक्षे। आ। ददे।

ते। ते। वायो इति। इमे। जनाः। मदंति। इंद्रऽगोपाः। मदंति। देवऽगोपाः ॥३२॥

अयं विप्रो मेधावी वशो जनोऽहं बल्बूथ एतन्नामके दासे तरुक्षे गवाश्वादीनां तारके गवाद्यधिकृते राज्ञास्माकं प्रदिष्टधनदातर्यादंदे। किं दानं। गवाश्वादीनां शतं। शतशब्दोऽपरिमितवचनः। हे वायो ते तव स्वभूतास्ते स्तोतार इमे जनाः। वयमित्यर्थः। आत्मन एव परोक्षत्वेन वादः। त्वयानुगृहीतत्वादिंद्र-

गोपाः। इंद्रो गोपायिता येषां ते तथोक्ताः। इंद्रेण रक्षिता मदंति। तथा देवगोपा मदंति। इंद्रं देवांश्च राज्ञो लब्धेन धनेन यजंतो मदंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

अध॒ स्या योष॑णा म॒ही प्र॑ती॒ची वश॑म॒श्व्यं। अधि॑रुक्मा॒ वि नी॑यते ॥३३॥

अध॑। स्या। योष॑णा। म॒ही। प्र॒ती॒ची। वश॑। अ॒श्व्यं। अधि॑ऽरुक्मा। वि। नी॒य॒ते॒ ॥३३॥

अधाधुना स्या सा योषणा योषा राज्ञा प्रदत्ता मही महती पूज्या प्रतीच्यस्मदभिमुख्यश्व्यमश्वपुत्रं वशं मां प्रति साधिरुक्माभरणा सती विनीयते। तां कन्यां मां प्रत्यानयंतीत्यर्थः। अत्र वायव्यास्वृक्षु यत्र वायुर्न स्तूयते परं दानप्रशंसैव तासु सर्वासु हे वायो त्वदनुग्रहादेवमिति योज्य वायुपरत्वमवगंतव्यं ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे षष्ठो वर्गः ॥

महि व इत्यष्टादशर्चं पंचमं सूक्तमाश्वस्य त्रितस्यार्षं। षडष्टका महापंक्तिश्छंदः। आद्यास्त्रयोदशर्च आदित्यदेवताकाः। यच्च गोष्वित्याद्याः पंचर्च उषोदेवताका आदित्यदेवताकाश्च। तथा चानुक्रमणिका। महि वो द्व्यूना त्रित आश्व आदित्येभ्योऽंत्याः पंचोषसेऽपि महापांक्तमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महि॑ वो मह॒तामवो॒ वरु॑ण॒ मित्र॑ दा॒श्रुषे॑।

यमा॑दित्या अ॒भि द्रु॒हो रक्ष॑था॒ नेमघं न॑शदने॒हसो॑ व ऊ॒तय॑ः सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तय॑ः ॥१॥

महि॑। व॒ः। म॒ह॒तां। अव॑ः। वरु॑ण। मित्र॑। दा॒श्रुषे॑।

यं। आ॒दि॒त्या॒ः। अ॒भि। द्रु॒हः। रक्ष॑थ। न। ई॒म्। अ॒घं। न॒श॒त्। अ॒ने॒हस॑ः। व॒ः। ऊ॒तय॑ः।
सु॒ऽऊ॒तय॑ः। व॒ः। ऊ॒तय॑ः ॥१॥

हे वरुण हे मित्र। एतद्द्वयमर्यम्णोऽप्युपलक्षणं। हे वरुणादयो महतां वो युष्माकमवो रक्षणं महि महत्। कस्मै। दाश्रुषे हविर्दात्रे यजमानाय क्रियमाणं। किंच हे आदित्या यं यजमानं द्रुहो द्रोग्धुः सकाशादभिरक्षथ ईमेनं यजमानमघं पापं न नशत्। न प्राप्नोति। कुत एवमिति तत्रोच्यते। वो युष्माकमूतयो रक्षणान्यनेहसोऽपापान्यनुपद्रवाणि च। ऊतयो युष्माकं रक्षणानि सुऊतयः शोभनरक्षणानि। पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विदा देवा अघानामादित्यासो अपाकृतिं ।
पक्षा वयो यथोपरि व्य१स्मे शर्म यच्छतानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥२॥

विद । देवाः । अघानां । आदित्यासः । अपऽआकृतिं ।
पक्षा । वयः । यथा । उपरि । वि । अस्मे इति । शर्म । यच्छत । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥२॥

हे देवा आदित्यास आदित्या यूयमघानां दुःखानामपाकृतिमपाकरणं परिहारप्रकारं विद । जानीथ । यस्मादेवं तस्माद्वयः पक्षिणो यथा पक्षा पक्षावुपरि स्वशिशुकानामुपरि कुर्वंति सुखाय तद्वदस्मे अध्यस्मासु शर्म सुखं यच्छत । कुरुत ॥ अधीति सप्तम्यर्थानुवादी ॥ अस्मे अस्माकमुपरीति वा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

व्य१स्मे अधि शर्म तत्पक्षा वयो न यंतन ।
विश्वानि विश्ववेदसो वरूथ्या मनामहेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥३॥

वि । अस्मे इति । अधि । शर्म । तत् । पक्षा । वयः । न । यंतन ।
विश्वानि । विश्वऽवेदसः । वरूथ्या । मनामहे । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।
वः । ऊतयः ॥३॥

हे आदित्या यूयमस्मे अध्यस्मासु तत् । युष्मास्वेवासाधारणं यच्छर्मास्ति तदित्यर्थः । तद्वि यंतन । विशेषेण प्रापयत । हे विश्ववेदसः सर्वधना युष्मान् विश्वानि सर्वाणि वरूथ्या । वरूथं गृहं । तदुचितानि धनानि मनामहे । याचामहे ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्मा अरासत क्षयं जीवातुं च प्रचेतसः ।
मनोर्विश्वस्य घेदिम आदित्या राय ईशतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥४॥

यस्मै । अरासत । क्षयं । जीवातुं । च । प्रऽचेतसः ।
मनोः । विश्वस्य । घ । इत् । इमे । आदित्याः । रायः । ईशते । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥४॥

यस्मै मनुष्याय क्षयं निवासं जीवातुं जीवनसाधनमन्नं च प्रचेतसः प्रकृष्टमतयोऽरासत प्रयच्छंति तस्मै यजमानाय तदर्थमिम आदित्या विश्वस्य घेत् सर्वस्याप्ययद्गुर्मनोर्मनुषस्य धनिकस्य रायो धनस्येशते । स्वामिनो भवंत्यपहृत्य यजमानाय प्रदातुं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

परि णो वृणजन्नघा दुर्गाणि रथ्यो यथा ।

स्यामेदिंद्रस्य शर्मण्यादित्यानामुतावस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥५॥

परि । नः । वृणजन् । अघा । दुःऽगानि । रथ्यः । यथा ।

स्याम । इत् । इंद्रस्य । शर्मणि । आदित्यानां । उत । अवसि । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥५॥

परिवृणजन् परिवर्जयंतु नोऽस्माकमघानि पापानि । तत्र दृष्टांतः । दुर्गाणि दुर्गमनान् प्रदेशान् अवटधिष्ण्यादिकान् यथा परिवर्जयंति तद्वत् । इंद्रस्य शर्मणि स्याम । भवेम वयं । उतापि चादित्यानामवसि रक्षणे च स्याम ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

परिह्वृतेदना जनो युष्मादत्तस्य वायति ।

देवा अदभ्रमाश वो यमादित्या अहेतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥६॥

परिऽह्वृता । इत् । अना । जनः । युष्माऽदत्तस्य । वायति ।

देवाः । अदभ्रं । आश । वः । यं । आदित्याः । अहेतन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।
सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥६॥

परिह्वृतेत् परिपीडितेनैव तपोनियमादिनाना प्राणयुक्तो जनो युष्मादत्तस्य युष्माभिर्दत्तं धनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ वायति । गच्छति । हे देवा हे आशवः शीघ्रगमना यूयं यं यजमानमहेतन प्राप्नुथः स जनोऽदभ्रमनल्पं धनं वायति प्राप्नोतीति संबंधः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न तं तिग्मं चन त्यजो न द्रासदभि तं गुरु।
यस्मा उ शर्म सप्रथ आदित्यासो अराध्वमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥७॥

न। तं। तिग्मं। चन। त्यजः। न। द्रासत्। अभि। तं। गुरु।
यस्मै। ऊं इति। शर्म। सऽप्रथः। आदित्यासः। अराध्वं। अनेहसः। वः। ऊतयः।
सुऽऊतयः। वः। ऊतयः ॥७॥

तं मनुष्यं तिग्मं चन तीक्ष्णमेव संतं त्यजः। क्रोधनामैतत्। अत्र क्रोधात्प्रयुज्यमानमायुधमुच्यते। न द्रासत् ॥ द्रा कुत्सायां गतौ ॥ कुत्सितं नागच्छति। न हिनस्तीत्यर्थः। तथा तं जनं गुरु प्रवृद्धमपरिहारार्हं दुःखं न द्रासत्। न गच्छति। हे आदित्यास आदित्याः सप्रथः समानप्रथनाः सर्वतः पृथुभूता वा यूयं यस्मा उ यस्मै यजमानाय। उशब्दः पूरणः। शर्म सुखमराध्वं अदत्त तं न द्रासदिति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

युष्मे देवा अपि ष्मसि युध्यंत इव वर्मसु।
यूयं महो न एनसो यूयमर्भादुरुष्यतानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥८॥

युष्मे इति। देवाः। अपि। स्मसि। युध्यंतःऽइव। वर्मऽसु।
यूयं। महः। नः। एनसः। यूयं। अर्भात्। उरुष्यत। अनेहसः। वः। ऊतयः।
सुऽऊतयः। वः। ऊतयः ॥८॥

हे देवा आदित्या युष्मे युष्मासु वयमपि स्मसि। अपि भवेम। युष्माभिरपिहिताः स्मेत्यर्थः। तत्र दृष्टांतः। युध्यंतः शूरा वर्मसु कवचेषु यथा भवंति तद्वत्। यूयं नोऽस्मान् महो महत एनसः पापादुरुष्यत। रक्षत। तथा यूयमस्मानर्भादल्पादप्येनस उरुष्यत ॥

॥ अथ नवमी ॥

अदितिर्न उरुष्यत्वदितिः शर्म यच्छतु।
माता मित्रस्य रेवतोऽर्यम्णो वरुणस्य चानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥९॥

अदितिः। नः। उरुष्यतु। अदितिः। शर्म। यच्छतु।
माता। मित्रस्य। रेवतः। अर्यम्णः। वरुणस्य। च। अनेहसः। वः। ऊतयः।
सुऽऊतयः। वः। ऊतयः ॥९॥

नोऽस्मानदितिरखंडनीया देवमातोरुष्यतु। रक्षतु। तथादितिः शर्म सुखं यच्छतु। अदितिर्विशेष्यते। या माता निर्मात्री। कस्य। मित्रस्य रेवतो धनवतोऽर्यम्णो वरुणस्य च। सा न उरुष्यत्विति ॥

॥ अथ दशमी ॥

यद्देवाः शर्म शरणं यद्भद्रं यदनातुरं।
त्रिधातु यद्वरूथ्यं१ तदस्मासु वि यंतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१०॥
यत्। देवाः। शर्म। शरणं। यत्। भद्रं। यत्। अनातुरं।
त्रिऽधातु। यत्। वरूथ्यं। तत्। अस्मासु। वि। यंतन। अनेहसः। वः। ऊतयः।
सुऽऊतयः। वः। ऊतयः ॥१०॥

हे देवा आदित्या यच्छर्म सुखं शरणं शरणीयं। यद्भद्रं सर्वैर्भजनीयं। यदनातुरं रोगरहितं। यत्त्रिधातु त्रिगुणं। यद्वरूथ्यं। वरूथं गृहं। तदर्हं। तदुक्तगुणकं शर्मास्मासु वियंतन। वियच्छत ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आदित्या अव हि ख्यताधि कूलादिव स्पशः।
सुतीर्थमर्वतो यथानु नो नेषथा सुगमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥११॥
आदित्याः। अव। हि। ख्यत। अधि। कूलात्ऽइव। स्पशः।
सुऽतीर्थं। अर्वतः। यथा। अनु। नः। नेषथ। सुऽगं। अनेहसः। वः। ऊतयः।
सुऽऊतयः। वः। ऊतयः ॥११॥

हे आदित्या यूयमव हि ख्यत। अव हि पश्यताधस्तात्स्थितानस्मान्। तत्र दृष्टांतः। कूलादधि कूले स्पशः स्पष्टाः। स्थिता इत्यर्थः। यथा कूलस्थः पुरुषोऽधो

गतमुदकं जिज्ञासुस्तचस्थं मनुष्यं वा विलोकयितुमवाक्पश्यति तद्वत्। तथा कृत्वा सुतीर्थं शोभनावतारप्रदेशमर्वतोऽश्वान्यथा प्रापयंत्यश्वरक्षकास्तद्वन्नोऽस्मान् सुगं सुपंथानमनुनेषथ। अनुनयथ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

नेह भद्रं रक्षस्विने नावयै नोपया उत।

गवे च भद्रं धेनवे वीराय च श्रवस्यतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः॥१२॥

न। इह। भद्रं। रक्षस्विने। न। अवऽयै। न। उपऽयै। उत।

गवे। च। भद्रं। धेनवे। वीराय। च। श्रवस्यते। अनेहसः। वः। ऊतयः। सुऽऊतयः।

वः। ऊतयः॥१२॥

हे आदित्या इह भूमौ भद्रं कल्याणं सुखं रक्षस्विने। रक्षो बलं। बलवतेऽस्मद्द्वेष्ट्रे न भवत्विति शेषः। अवया अस्मान् हिंसितुमवगच्छते न भवतु भद्रं। तथोपया उपगच्छते न भवतु। तर्हि कस्य भवत्वित्युच्यते। गवे च भद्रं युष्मदीयं भवतु। चशब्दो वक्ष्यमाणधेन्वाद्यपेक्षः। किंच धेनवे नवप्रसूतिकायै भद्रं भवतु। वीरायास्मत्पुत्रादिकाय भद्रं भवतु। कीदृशाय वीराय। श्रवस्यतेऽन्नमिच्छते। अथवोत्तरार्द्धेऽपि नेत्यनुवर्तते। अस्मद्विरोधिनो गवादिकाय भद्रं न भवत्विति तस्यार्थः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यदाविर्यदपीच्यं१ देवासो अस्ति दुष्कृतं।

त्रिते तद्विश्वमाप्त्य आरे अस्मद्दधातनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः॥१३॥

यत्। आविः। यत्। अपीच्यं। देवासः। अस्ति। दुःऽकृतं।

त्रिते। तत्। विश्वं। आप्त्ये। आरे। अस्मत्। दधातन। अनेहसः। वः। ऊतयः।

सुऽऊतयः। वः। ऊतयः॥१३॥

हे देवासो देवा आदित्या यदाविर्यत्पापमाविर्भूतमस्ति। दुष्कृतं यच्चापीच्यमंतर्हितमस्ति। अपीच्यमित्यंतर्हितनाम। तद्विश्वं तदुभयमाप्त्ये त्रिते मयि मा भूत्। किंत्वस्मदारे दूरे दधातन। स्थापयत॥

यच्च गोष्वित्यादिसूक्तशेषेण दुःस्वप्नं दृष्ट्वादित्यमुपतिष्ठेत्। तथा च स्वप्नमम-

नोऽज्ञं दृष्ट्वेत्युपक्रम्य यच्च गोषु दुःष्वप्न्यमिति पंचभिरादित्यमुपतिष्ठेत्। गृ॰ सू॰ ३. ६.। इति सूचितं ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्दशी ॥

यच्च गोषु दुःष्वप्न्यं यच्चास्मे दुहितर्दिवः।

त्रिताय तद्विभावर्याप्त्याय परा वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१४॥

यत्। च। गोषु। दुःऽस्वप्न्यं। यत्। च। अस्मे इति। दुहितः। दिवः।

त्रिताय। तत्। विभाऽवरि। आप्त्याय। परा। वह। अनेहसः। वः। ऊतयः।

सुऽऊतयः। वः। ऊतयः ॥१४॥

हे दिवो दुहितरुष उषोदेवते यच्च गोष्वस्मदीयासु दुःष्वप्न्यमनर्थसूचकं दृष्टं ॥ स्वार्थिको यत्॥ किंच यच्च दुःष्वप्न्यमस्मे अस्मासु दृष्टं। गोपीडानिमित्तकमस्माकं पीडानिमित्तकं च यद्दुःस्वप्नं पश्याम इत्यर्थः। तत्सर्वं हे विभावरि। उषोनामैतत्। हे व्युच्छनवति देवि आप्त्याय त्रिताय परावह। दूरे परिहर ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

निष्कं वा घा कृणवते स्रजं वा दुहितर्दिवः।

त्रिते दुःष्वप्न्यं सर्वमाप्त्ये परि दद्मस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१५॥

निष्कं। वा। घ। कृणवते। स्रजं। वा। दुहितः। दिवः।

त्रिते। दुःऽस्वप्न्यं। सर्वं। आप्त्ये। परि। दद्मसि। अनेहसः। वः। ऊतयः। सुऽऊतयः।

वः। ऊतयः ॥१५॥

हे दिवो दुहितरुषो निष्कं वा घाभरणविशेषं वा कृणवते कुर्वते स्वर्णकाराय यद्दुःष्वप्न्यं दृष्टं। स्वर्णकारेण निर्माणसमये दृष्टमित्यर्थः। घेति पूरणः। वाशब्द- श्चार्थे। वाथवा स्रजं माल्यं कृणवते। कुर्वाण इत्यर्थः। तस्मिन्नपि मालाकारे मालानिर्माणसमये यद्दुःष्वप्न्यं दृष्टं तदुभयविषयं दुःस्वप्न्यमाप्त्येऽपां पुत्रे त्रिते वर्त- मानं परिदद्मसि। उपरि दद्मः। वयं त्रिताः परित्यजामेत्यर्थः। अथवा त्रिते मयि यद्दुःष्वप्न्यं दृष्टं तत्स्वर्णकाराय मालाकाराय वा परिदद्मसि। अस्मत्तोऽपि निष्कृष्य तयोरुपरि स्थापयामः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

तदन्नाय तदपसे तं भागमुपसेदुषे।

त्रिताय च द्विताय चोषो दुःष्वप्न्यं वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१६॥

तत्ऽअन्नाय। तत्ऽअपसे। तं। भागं। उपऽसेदुषे।

त्रिताय। च। द्विताय। च। उषः। दुःऽस्वप्न्यं। वह। अनेहसः। वः। ऊतयः।
सुऽऊतयः। वः। ऊतयः ॥१६॥

तदन्नाय। यदेव जागरावस्थायां भोज्यत्वेन प्रसिद्धं मधुपायसादि स्वप्नेऽपि तदेवान्नं यस्य सः। तादृशाय। प्रत्यक्षभोजनवत् स्वप्नेऽपि भोक्त्र इत्यर्थः। तथा तदपसे यदेवापः कर्म निंदितं जाग्रदवस्थायां क्रियते तदेव कर्म स्वप्ने यस्य स तत्कर्मा। तादृशाय देवाय तं भागं दुःस्वप्नस्यांशमुपसेदुषे प्राप्नुवते त्रिताय द्विताय च हे उषो देवि दुःष्वप्न्यमन्नकर्मविषयं वह। अन्यत्र प्रापय। स्वप्ने दृष्टं मधुभोजनादिकं जाग्रदवस्थानुरूपवत्सुखकरं भवत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यथा कलां यथा शफं यथ ऋणं संनयामसि।

एवा दुःष्वप्न्यं सर्वमाप्त्ये सं नयामस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१७॥

यथा। कलां। यथा। शफं। यथा। ऋणं। संऽनयामसि।

एव। दुःऽस्वप्न्यं। सर्वं। आप्त्ये। सं। नयामसि। अनेहसः। वः। ऊतयः। सुऽऊतयः।
वः। ऊतयः ॥१७॥

संज्ञापितं पशुं दानार्थं संस्कुर्वंतो यथा येन प्रकारेण कलां शफमिति संदायान्यत्र संनयंति। अथापरो यथाशब्दः पूरणः। अथवा यथा कलां हृदयाद्यवयवमवदानार्हं संनयंति। यथा च शफं शफोपलक्षितमनवदानार्हं शफास्थ्यादिकं संनयंति। यथा वा ऋणं शनैः संनयंति एवैवं दुःष्वप्न्यं सर्वमाप्त्ये वर्तमानं संनयामसि। संनयामः। अपसारयामः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

अजैष्माद्यासनाम चाभूमानागसो वयं।

उषो यस्माद्दुःष्वप्न्यादभैष्माप तदुच्छत्वनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥१८॥

अजैष्म। अद्य। असनाम। च। अभूम। अनागसः। वयं।
उषः। यस्मात्। दुःऽस्वप्न्यात्। अभैष्म। अप। तत्। उच्छतु। अनेहसः। वः। ऊतयः।
सुऽऊतयः। वः। ऊतयः ॥१४॥

वयं चिता अद्याजैष्म। जयेम। असनाम च। संभजेम च सुस्वप्नं सुखं वा। अनागसोऽपापा अभूम। भवेम। हे उषो यस्माद्दुःष्वप्न्यादभैष्म भीताः स्म तत्पापमपोच्छतु। अपगच्छतु ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे दशमो वर्गः ॥

स्वादोरभक्षीति पंचदशर्चं षष्ठं सूक्तं काण्वस्य प्रगाथस्यार्षं सोमदेवताकं त्रैष्टुभं। पंचमी जगती। सोमो देवता। तथा चानुक्रांतं। स्वादोः पंचोना प्रगाथः सौम्यं त्रैष्टुभं पंचमी जगतीति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स्वादोरभक्षि वयसः सुमेधाः स्वाध्यो वरिवोवित्तरस्य।
विश्वे यं देवा उत मर्त्यासो मधु ब्रुवंतो अभि संचरंति ॥१॥
स्वादोः। अभक्षि। वयसः। सुऽमेधाः। सुऽआध्यः। वरिवोवित्ऽतरस्य।
विश्वे। यं। देवाः। उत। मर्त्यासः। मधु। ब्रुवंतः। अभि। संऽचरंति ॥१॥

अहं प्रगाथः सुमेधाः शोभनप्रज्ञः स्वाध्यः स्वाध्ययनः सुकर्मा वरिवोवित्तरस्यातिशयेन पूजां लभमानस्य स्वादोः सुष्ठ्वदनीयस्य स्वादुभूतस्य वयसोऽन्नस्य ॥ एताः कर्मणि षष्ठ्यः ॥ उक्तलक्षणं वयोऽन्नं सोमाख्यमभक्षि। भक्षयेय। यं यदन्नं विश्वे देवाः सर्वेऽपींद्रादय उतापि च मर्त्यासो मर्त्या मनुष्या मधु ब्रुवंतो मनोहरमेतदिति शब्दायंतोऽभिसंचरंति अभिसंगच्छंते प्राप्नुवंति तदन्नमभक्षीति ॥

अग्नीषोमप्रणयनेऽंतश्चेत्येषा। तथा च सूत्रितं। अंतश्च प्रागा अदितिर्भवासि श्येनो न योनिं सदनं धिया कृतं। आ० ४.१०.। इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

अंतश्च प्रागा अदितिर्भवास्यवयाता हरसो दैव्यस्य।
इंदविंद्रस्य सख्यं जुषाणः श्रौष्टीव धुरमनु राय ऋध्याः ॥२॥

अंतरिति । च । प्र । अगाः । अदितिः । भवासि । अवऽयाता । हरसः । दैव्यस्य ।
इंदो इति । इंद्रस्य । सख्यं । जुषाणः । श्रौष्टीऽइव । धुरं । अनु । राये । ऋध्याः ॥२॥

हे सोम त्वमंतश्च प्रागाः । हृदयस्य यागागारस्य वांतर्गच्छसि । गत्वा चादितिरदीनस्त्वं दैव्यस्य हरसः क्रोधस्यावयाता पृथक्कर्ता भवासि । भवसि । हर इति क्रोधनाम । हे इंदो सोम त्वमिंद्रस्य सख्यं जुषाणः सेवमानः श्रौष्टी । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम । तत्संबंधी श्रौष्टी । क्षिप्रगाम्यश्वो धुरमिव रायेऽस्माकं धनलाभायान्वृध्याः । अनुगच्छसि । अथवाश्वो यथा धुरं वृत्त्वाभिमतदेशं प्रापयति तद्वदस्मान्प्रापय ॥ अनुपूर्व ऋधिर्गत्यर्थः ॥

अपाम सोममित्यादिके द्वे सोमपानोत्तरकालीनास्याभिमर्शने हृदयाभिमर्शने च क्रमेण विनियुक्ते । तथा च सूचितं । अपाम सोमममृता अभूम शं नो भव हृद आ पीत इंदवितिं मुखहृदये अभिमृशेरन्निति ॥

॥ अनयोर्मध्ये प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

अपाम सोमममृता अभूमागन्म ज्योतिरविदाम देवान् ।
किं नूनमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्य ॥३॥
अपाम । सोमं । अमृताः । अभूम । अगन्म । ज्योतिः । अविदाम । देवान् ।
किं । नूनं । अस्मान् । कृणवत् । अरातिः । किं । ऊं इति । धूर्तिः । अमृत । मर्त्यस्य ॥३॥

हे अमृत अमरण सोम त्वामपाम । पानं करवाम । कुर्मः । ततोऽमृता अभूम । भवेम । यस्मात्त्वममृतोऽतस्तव पानाद्वयमप्यमृताः स्याम । पश्चाज्ज्योतिर्द्योतमानं स्वर्गमगन्म । अविदाम ज्ञातवंतो देवान् । तथाभूतानस्मान्नूनमिदानीमरातिः शत्रुः किं कृणवत् । कुर्यात् । किमु किं वा मर्त्यस्येदानीं मनुष्यभूतस्य मम धूर्तिर्हिंसकः किं कृणवत् । कुर्यात् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शं नो भव हृद आ पीत इंदो पितेव सोम सूनवे सुशेवः ।
सखेव सख्य उरुशंस धीरः प्र ण आयुर्जीवसे सोम तारीः ॥४॥
शं । नः । भव । हृदे । आ । पीतः । इंदो इति । पिताऽइव । सोम । सूनवे । सुऽशेवः ।
सखाऽइव । सख्ये । उरुऽशंस । धीरः । प्र । नः । आयुः । जीवसे । सोम । तारीः ॥४॥

हे इंदो सोम अस्माभिः पीतस्त्वं नोऽस्माकं हृदे हृदयाय शं सुखमाभव। सुखभवने दृष्टांतद्वयं। पिता सूनवे स्वात्मजाय यथा सुखाय भवति यथा वा सखाहितान्निवर्त्य हिते स्थापयिता सखायं स्वसख्ये यथा सुशेवः सुसुखो भवति। शेवमिति सुखनाम। तद्वत्त्वमपि भव। किंच हे उरुशंस बहुभिर्बहुधा वा शंसनीय बहुकीर्ते सोम धीरो धीमांस्त्वं नोऽस्माकं जीवसे जीवनायायुरायुष्यं प्रतारीः। प्रवर्धय॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमे मा पीता यशस उरुष्यवो रथं न गावः समनाह पर्वसु।

ते मा रक्षंतु विस्रसश्चरित्रादुत मा स्रामाद्यवयंत्विंदवः ॥५॥

इमे। मा। पीताः। यशसः। उरुष्यवः। रथं। न। गावः। सं। अनाह। पर्वऽसु।

ते। मा। रक्षंतु। विऽस्रसः। चरित्रात्। उत। मा। स्रामात्। यवयंतु। इंदवः ॥५॥

इमे पीता यशसो यशस्करा उरुष्यवोऽस्माकं रक्षाकामाः सोमा गावो गोविकारभूता वध्रो रथं न रथमिव। ता यथा रथं विस्रस्तं पर्वसु समनाह संदधते तद्वन्मां पीताः सोमाः पर्वसु संनह्यंतु। किंच ते सोमा मा मां विस्रसो विस्रस्ताच्चरित्राच्चरणादनुष्ठानाद्रक्षंतु। सोमः पीतश्चेत्कर्म ह्यविस्रस्तं भवति। उतापि च मा मां स्रामाद्व्याधेः सकाशादिंदवः पीता यवयंतु। पृथक्कुर्वंतु॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थ एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निं न मा मथितं सं दिदीपः प्र चक्षय कृणुहि वस्यसो नः।

अथा हि ते मद आ सोम मन्ये रेवाँ इव प्र चरा पुष्टिमच्छ ॥६॥

अग्निं। न। मा। मथितं। सं। दिदीपः। प्र। चक्षय। कृणुहि। वस्यसः। नः।

अथ। हि। ते। मदे। आ। सोम। मन्ये। रेवान्ऽइव। प्र। चर। पुष्टिं। अच्छ ॥६॥

हे सोम पीतस्त्वं मा मां मथितमग्निं नाग्निमिव संदिदीपः। संदीपय। प्रचक्षय च चक्षुषः संधुक्षणेन। नोऽस्मान् वस्यसोऽतिशयेन वसुमतः कृणुहि। कुरु। अथाधुना हि खलु ते त्वां हे सोम मदे मदाय मन्ये। स्तौमि। तथा सति रेवानिव धनवानिह। इवेति संप्रत्यर्थे। पुष्टिमस्मत्पोषमच्छ प्रचर। अभिगच्छ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इषिरेण ते मनसा सुतस्य भक्षीमहि पित्र्यस्येव रायः ।
सोम राजन्प्र ण आयूंषि तारीरहानीव सूर्यो वासराणि ॥७॥
इषिरेण । ते । मनसा । सुतस्य । भक्षीमहि । पित्र्यस्यऽइव । रायः ।
सोम । राजन् । प्र । नः । आयूंषि । तारीः । अहानिऽइव । सूर्यः । वासराणि ॥७॥

इषिरेण इच्छावता मनसा सुतस्य ते सुतमभिषुतं त्वां भक्षीमहि । पित्र्यस्य पितृसंबंधिनो धनस्येव धनमिव । पित्र्यं धनं यथैषणेन मनसोपभुंजते तद्वत् । भक्षित हे सोम राजन् स्वामिन् नोऽस्माकमायूंषि प्रतारीः । प्रवर्धय । वासराणि जगद्वासकान्यहानि सूर्य इव । अवेषणेन वैषणेन वार्षणेन वा । नि॰ ४.७. । इत्यादिनिरुक्तं ज्ञातव्यं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सोम राजन्मृळया नः स्वस्ति तव स्मसि व्रत्या३स्तस्य विद्धि ।
अलर्ति दक्ष उत मन्युरिंदो मा नो अर्यो अनुकामं परा दाः ॥८॥
सोम । राजन् । मृळय । नः । स्वस्ति । तव । स्मसि । व्रत्याः । तस्य । विद्धि ।
अलर्ति । दक्षः । उत । मन्युः । इंदो इति । मा । नः । अर्यः । अनुऽकामं । परा । दाः ॥८॥

हे सोम राजन् नोऽस्मान् स्वस्त्यविनाशाय मृळय । सुखय च । व्रत्या व्रतिनो वयं तव स्मसि । स्वभूताः स्म । तस्य तं स्वकीयं तव विद्धि । जानीहि । अथवा तव त्वमित्यर्थः । त्वं जानीहि । किंच हे इंदो दक्षः प्रवृद्धोऽस्मच्छत्रुरलर्ति । गच्छति । उतापि च मन्युः क्रोधः क्रुद्धो वालर्ति । तादृशस्योभयविधस्यार्योऽरेरनुकामं यथा कामं नोऽस्मान् मा परादाः । परादेहि ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वं हि नस्तन्वः सोम गोपा गात्रेगात्रे निषसत्था नृचक्षाः ।
यत्ते वयं प्रमिनाम व्रतानि स नो मृळ सुषखा देव वस्यः ॥९॥
त्वं । हि । नः । तन्वः । सोम । गोपाः । गात्रेऽगात्रे । निऽससत्थ । नृऽचक्षाः ।
यत् । ते । वयं । प्रऽमिनाम । व्रतानि । सः । नः । मृळ । सुऽसखा । देव । वस्यः ॥९॥

हे सोम देव त्वं नोऽस्माकं तन्वस्तनोरंगस्य गोपा हि रक्षिता खलु । अतो गात्रे गात्रे सर्वेष्वंगेषु नृचक्षा नृणां कर्मनेतृणां द्रष्टा त्वं निषसत्थ । निषीदसि । यद्यद्यपि ते तव व्रतानि कर्माणि वयं प्रमिनाम हिंस्मः तथापि हे देव स त्वं वस्यः श्रेष्ठान्नोऽस्मान्सुषखा शोभनसखा सन् मृळ । सुखय ॥

॥ अथ दशमी ॥

ऋदूदरेण सख्या सचेय यो मा न रिष्येद्धर्यश्व पीतः ।

अयं यः सोमो न्यधाय्यस्मे तस्मा इंद्रं प्रतिरमेम्यायुः ॥१०॥

ऋदूदरेण । सख्या । सचेय । यः । मा । न । रिष्येत् । हरिऽअश्व । पीतः ।

अयं । यः । सोमः । नि । अधायि । अस्मे इति । तस्मै । इंद्रं । प्रऽतिरं । एमि । आयुः ॥१०॥

अहं प्रगाय ऋदूदरेणोदराबाधकेन सोमेन सख्या सचेय । संगच्छेय । संगतो भवामि । ऋदूदरः सोमो मृदूदर इति यास्कः । यः सोमः पीतः सन् मा मां न रिष्येत् न हिंस्येत् । हे हर्यश्वेंद्र । सौम्ये सूक्त इंद्रस्य कीर्तनं सोमस्येंद्रस्वामिकत्वान्न विरुद्धं । योऽयं सोमोऽस्मे अस्मासु न्यधायि निहितोऽभूत्तस्मै सोमाय प्रतिरमायुर्जठरे चिरकालावस्थानमिंद्रमेमि । याचे ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अप त्या अस्थुरनिरा अमीवा निरत्रसन्तमिषीचीरभैषुः ।

आ सोमो अस्माँ अरुहद्विहाया अगन्म यत्र प्रतिरंत आयुः ॥११॥

अप । त्याः । अस्थुः । अनिराः । अमीवाः । निः । अत्रसन् । तमिषीचीः । अभैषुः ।

आ । सोमः । अस्मान् । अरुहत् । विऽहायाः । अगन्म । यत्र । प्रऽतिरंते । आयुः ॥११॥

त्यास्ता अनिराः प्रेरयितुमशक्या अमीवा बलवत्यः पीडा अपास्थुः । अपगच्छंतु । यास्तमिषीचीर्बलवत्योऽस्मान्निर्नितरामत्रसन् प्राप्नुवन् कंपयंति । तथाभैषुः । अपगमे कारणमाह । यस्मात्सोमो विहाया महान् सन् अस्मानारुहत् आगमत् प्राप्तवान् अतोऽपास्थुरिति भावः । यत्र यस्मिन् सोमे पीत आयुरायुष्यं प्रतिरंते वर्धयंति मनुष्यास्तं सोममगन्मेति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यो न इंदुः पितरो हृत्सु पीतोऽमर्त्यो मर्त्याँ आविवेश।
तस्मै सोमाय हविषा विधेम मृळीके अस्य सुमतौ स्याम ॥१२॥
यः। नः। इंदुः। पितरः। हृत्ऽसु। पीतः। अमर्त्यः। मर्त्यान्। आऽविवेश।
तस्मै। सोमाय। हविषा। विधेम। मृळीके। अस्य। सुऽमतौ। स्याम ॥१२॥

हे पितरो य इंदुर्हृत्सु पीतः सन्नमर्त्यो मृतिरहितः सन्नाविवेश मर्तान्नोऽस्मान् तस्मै सोमाय हविषा विधेम। परिचरेम। अस्य सोमस्य मृळीके सुखे सुमतौ चानुग्रहबुद्धौ च स्याम। भवेम ॥

महापितृयज्ञे सोमाय पितृमते पुरोडाशमित्यत्र त्वं सोमेति याज्या। सूचितं च। त्वं सोम पितृभिः संविदानो बर्हिषदः पितर ऊत्यर्वाक्। आ॰ २. १९.। इति ॥ तृतीयसवने सोमस्य चरोरपीयं याज्या। त्वं सोम पितृभिः संविदान इति सौम्यस्य। आ॰ ५. १९.। इति हि सूचितं ॥

॥ सैषा त्रयोदशी ॥

त्वं सोम पितृभिः संविदानोऽनु द्यावापृथिवी आ ततंथ।
तस्मै त इंदो हविषा विधेम वयं स्याम पतयो रयीणां ॥१३॥
त्वं। सोम। पितृऽभिः। संऽविदानः। अनु। द्यावापृथिवी इति। आ। ततंथ।
तस्मै। ते। इंदो इति। हविषा। विधेम। वयं। स्याम। पतयः। रयीणां ॥१३॥

हे सोम त्वं पितृभिः सह संविदानः संगच्छमानो द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावन्वाततंथ। क्रमेण विस्तारयसि। तस्मै सोमाय हविषा विधेम। परिचरेम। वयं रयीणां धनानां पतयः स्याम। भवेम ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्रातारो देवा अधि वोचता नो मा नो निद्रा ईशत मोत जल्पिः।
वयं सोमस्य विश्वह प्रियासः सुवीरासो विदथमा वदेम ॥१४॥
त्रातारः। देवाः। अधि। वोचत। नः। मा। नः। निऽद्रा। ईशत। मा। उत। जल्पिः।
वयं। सोमस्य। विश्वह। प्रियासः। सुऽवीरासः। विदथं। आ। वदेम ॥१४॥

हे त्रातारो रक्षितारो हे देवा नोऽस्मानधिवोचत। अधिवचनं कुरुत। किंच नोऽस्मान्निद्राः स्वप्ना मेशत। ईश्वरा मा भूवन् बाधितुं। उतापि च जल्पिर्निंदकोऽस्मान्मा निंदतु। वयं सोमस्य प्रियासः प्रियाः स्याम विश्वह सर्वेष्वप्यहःसु। सर्वदेत्यर्थः। सुवीरासः शोभनपुत्राः संतो विदथं स्तोत्रमा वदेम। आभिमुख्येन वदेम। अथवा सुपुत्रा विदथं गृहमावदेम। आवदनं पुत्रपौत्राणां धनेनोपच्छंदनं॥

त्वं नः सोम विश्वत इति सौम्ये पशौ हविषोऽनुवाक्या। सूत्रितं च। त्वं नः सोम विश्वतो वयोधा या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां। आ॰ ३.७.। इति ॥

॥ सैषा पंचदशी ॥

त्वं नः सोम विश्वतो वयोधास्त्वं स्वर्विदा विशा नृचक्षाः।

त्वं न इंद ऊतिभिः सजोषाः पाहि पश्चातादुत वा पुरस्तात् ॥ १५ ॥

त्वं। नः। सोम। विश्वतः। वयःऽधाः। त्वं। स्वःऽवित्। आ। विश। नृऽचक्षाः।

त्वं। नः। इंदो इति। ऊतिऽभिः। सऽजोषाः। पाहि। पश्चातात्। उत। वा। पुरस्तात् ॥ १५ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं विश्वतः सर्वाभ्यो दिग्भ्यो वयोधा अन्नदाता। तथा त्वं स्वर्वित् स्वर्गलंभको नृचक्षाः सर्वमनुष्यद्रष्टा त्वमाविश। हे इंदो त्वं सजोषाः सह प्रीयमाणः सन् ऊतिभिः सह। अथवोतयो गंतारो मरुतः। तैः सहितः सन् पश्चातात् पश्चादुत वा पुरस्ताच्च पाहि ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः ॥

॥ अथ वालखिल्यं ॥

॥ प्रथमं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अभि प्र वः सुराधसमिंद्रमर्च यथा विदे।
यो जरितृभ्यो मघवा पुरूवसुः सहस्रेणेव शिक्षति ॥१॥
अभि। प्र। वः। सुऽराधसं। इंद्रं। अर्च। यथा। विदे।
यः। जरितृऽभ्यः। मघऽवा। पुरुऽवसुः। सहस्रेणऽइव। शिक्षति ॥१॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शतानीकेव प्र जिगाति धृष्णुया हंति वृत्राणि दाशुषे।
गिरेरिव प्र रसा अस्य पिन्विरे दत्राणि पुरुभोजसः ॥२॥
शतानीकाऽइव। प्र। जिगाति। धृष्णुऽया। हंति। वृत्राणि। दाशुषे।
गिरेःऽइव। प्र। रसाः। अस्य। पिन्विरे। दत्राणि। पुरुऽभोजसः ॥२॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ त्वा सुतास इंदवो मदा ये इंद्र गिर्वणः।
आपो न वज्रिन्नन्वोक्यं१ सरः पृणंति शूर राधसे ॥३॥
आ। त्वा। सुतासः। इंदवः। मदाः। ये। इंद्र। गिर्वणः।
आपः। न। वज्रिन्। अनु। ओक्यं। सरः। पृणंति। शूर। राधसे ॥३॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अनेहसं प्रतरणं विवक्षणं मध्वः स्वादिष्ठमीं पिब।
आ यथा मंदसानः किरासि नः प्र क्षुद्रेव त्मना धृषत् ॥४॥
अनेहसं। प्रऽतरणं। विवक्षणं। मध्वः। स्वादिष्ठं। ईं। पिब।
आ। यथा। मंदसानः। किरासि। नः। प्र। क्षुद्राऽइव। त्मना। धृषत् ॥४॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नः स्तोममुप द्रवद्धियानो अश्वो न सोतृभिः ।
यं ते स्वधावन्त्स्वदयंति धेनव इंद्र कण्वेषु रातयः ॥ ५ ॥
आ । नः । स्तोमं । उप । द्रवत् । हियानः । अश्वः । न । सोतृऽभिः ।
यं । ते । स्वधाऽवन् । स्वदयंति । धेनवः । इंद्र । कण्वेषु । रातयः ॥ ५ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उग्रं न वीरं नमसोप सेदिम विभूतिमक्षितावसुं ।
उद्रीव वज्रिन्नवतो न सिंचते क्षरंतीद्र धीतयः ॥ ६ ॥
उग्रं । न । वीरं । नमसा । उप । सेदिम । विऽभूतिं । अक्षितऽवसुं ।
उद्रीऽइव । वज्रिन् । अवतः । न । सिंचते । क्षरंति । इंद्र । धीतयः ॥ ६ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यद्ध नूनं यद्वा यज्ञे यद्वा पृथिव्यामधि ।
अतो नो यज्ञमाशुभिर्महेमत उग्र उग्रेभिरा गहि ॥ ७ ॥
यत् । ह । नूनं । यत् । वा । यज्ञे । यत् । वा । पृथिव्यां । अधि ।
अतः । नः । यज्ञं । आशुऽभिः । महेऽमते । उग्रः । उग्रेभिः । आ । गहि ॥ ७ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अजिरासो हरयो ये त आशवो वाता इव प्रसक्षिणः ।
येभिरपत्यं मनुषः परीयसे येभिर्विश्वं स्वर्दृशे ॥ ८ ॥
अजिरासः । हरयः । ये । ते । आशवः । वाताःऽइव । प्रऽसक्षिणः ।
येभिः । अपत्यं । मनुषः । परिऽईयसे । येभिः । विश्वं । स्वः । दृशे ॥ ८ ॥

॥ अथ नवमी ॥

एतावतस्त ईमह इंद्र सुम्नस्य गोमतः ।
यथा प्रावो मघवन्मेध्यातिथिं यथा नीपातिथिं धने ॥९॥
एतावतः । ते । ईमहे । इंद्र । सुम्नस्य । गोऽमतः ।
यथा । प्र । आवः । मघऽवन् । मेध्यऽअतिथिं । यथा । नीपऽअतिथिं । धने ॥९॥

॥ अथ दशमी ॥

यथा कण्वे मघवन्त्रसदस्यवि यथा पक्थे दशव्रजे ।
यथा गोशर्ये असनोर्ऋजिश्वनींद्र गोमद्धिरण्यवत् ॥१०॥
यथा । कण्वे । मघऽवन् । त्रसदस्यवि । यथा । पक्थे । दशऽव्रजे ।
यथा । गोऽशर्ये । असनोः । ऋजिश्वनि । इंद्र । गोऽमत् । हिरण्यऽवत् ॥१०॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ द्वितीयं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र सु श्रुतं सुराधसमर्चा शक्रमभिष्टये ।
यः सुन्वते स्तुवते काम्यं वसु सहस्रेणेव मंहते ॥१॥
प्र । सु । श्रुतं । सुऽराधसं । अर्च । शक्रं । अभिष्टये ।
यः । सुन्वते । स्तुवते । काम्यं । वसु । सहस्रेणऽइव । मंहते ॥१॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शतानीका हेतयो अस्य दुष्टरा इंद्रस्य समिषो महीः ।
गिरिर्न भुज्मा मघवत्सु पिन्वते यदीं सुता अमंदिषुः ॥२॥
शतऽअनीकाः । हेतयः । अस्य । दुस्तराः । इंद्रस्य । संऽइषः । महीः ।
गिरिः । न । भुज्मा । मघवत्ऽसु । पिन्वते । यत् । ईं । सुताः । अमंदिषुः ॥२॥

॥ अथ तृतीया ॥

यदीं सुतास इंदवोऽभि प्रियममंदिषुः ।
आपो न धायि सवनं म आ वसो दुघा इवोप दाशुषे ॥ ३ ॥
यत् । ईं । सुतासः । इंदवः । अभि । प्रियं । अमंदिषुः ।
आपः । न । धायि । सवनं । मे । आ । वसो इति । दुघाःऽइव । उप । दाशुषे ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अनेहसं वो हवमानमूतये मध्वः क्षरंति धीतयः ।
आ त्वा वसो हवमानास इंदव उप स्तोत्रेषु दधिरे ॥ ४ ॥
अनेहसं । वः । हवमानं । ऊतये । मध्वः । क्षरंति । धीतयः ।
आ । त्वा । वसो इति । हवमानासः । इंदवः । उप । स्तोत्रेषु । दधिरे ॥ ४ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नः सोमे स्वध्वर इयानो अत्यो न तोशते ।
यं ते स्वदावन्स्वदंति गूर्तयः पौरे छंदयसे हवं ॥ ५ ॥
आ । नः । सोमे । सुऽअध्वरे । इयानः । अत्यः । न । तोशते ।
यं । ते । स्वदाऽवन् । स्वदंति । गूर्तयः । पौरे । छंदयसे । हवं ॥ ५ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र वीरमुग्रं विविचिं धनस्पृतं विभूतिं राधसो महः ।
उद्रीव वज्रिन्नवतो वसुत्वना सदा पीपेथ दाशुषे ॥ ६ ॥
प्र । वीरं । उग्रं । विविचिं । धनऽस्पृतं । विऽभूतिं । राधसः । महः ।
उद्रीऽइव । वज्रिन् । अवतः । वसुऽत्वना । सदा । पीपेथ । दाशुषे ॥ ६ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यद्ध नूनं परावति यद्वा पृथिव्यां दिवि ।
युजान इंद्र हरिभिर्महेमत ऋष्व ऋष्वेभिरा गहि ॥७॥
यत् । ह । नूनं । पराऽवति । यत् । वा । पृथिव्यां । दिवि ।
युजानः । इंद्र । हरिऽभिः । महेऽमते । ऋष्वः । ऋष्वेभिः । आ । गहि ॥७॥

॥ अथाष्टमी ॥

रथिरासो हरयो ये ते अस्रिध ओजो वातस्य पिप्रति ।
येभिर्नि दस्युं मनुषो निघोषयो येभिः स्वः परीयसे ॥८॥
रथिरासः । हरयः । ये । ते । अस्रिधः । ओजः । वातस्य । पिप्रति ।
येभिः । नि । दस्युं । मनुषः । निऽघोषयः । येभिः । स्व१रिति स्वः । परिऽईयसे ॥८॥

॥ अथ नवमी ॥

एतावतस्ते वसो विद्याम शूर नव्यसः ।
यथा प्राव एतशं कृत्व्ये धने यथा वशं दशव्रजे ॥९॥
एतावतः । ते । वसो इति । विद्याम । शूर । नव्यसः ।
यथा । प्रऽआवः । एतशं । कृत्व्ये । धने । यथा । वशं । दशऽव्रजे ॥९॥

॥ अथ दशमी ॥

यथा कण्वे मघवन्मेधे अध्वरे दीर्घनीथे दमूनसि ।
यथा गोशर्ये असिषासो अद्रिवो मयि गोत्रं हरिश्रियं ॥१०॥
यथा । कण्वे । मघऽवन् । मेधे । अध्वरे । दीर्घऽनीथे । दमूनसि ।
यथा । गोऽशर्ये । असिसासः । अद्रिऽवः । मयि । गोत्रं । हरिऽश्रियं ॥१०॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ तृतीयं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यथा मनौ सांवरणौ सोममिंद्रापिबः सुतं ।
नीपातिथौ मघवन्मेध्यातिथौ पुष्टिगौ श्रुष्टिगौ सचा ॥१॥
यथा । मनौ । सांऽवरणौ । सोमं । इंद्र । अपिबः । सुतं ।
नीपऽअतिथौ । मघऽवन् । मेध्यऽअतिथौ । पुष्टिऽगौ । श्रुष्टिऽगौ । सचा ॥१॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पार्षद्वाणः प्रस्कण्वं समसादयच्छयानं जिव्रिमुद्धितं ।
सहस्राण्यसिषासद्गवामृषिस्त्वोतो दस्यवे वृकः ॥२॥
पार्षद्वाणः । प्रस्कण्वं । सं । असादयत् । शयानं । जिव्रिं । उत्ऽहितं ।
सहस्राणि । असिसासत् । गवां । ऋषिः । त्वाऽऊतः । दस्यवे । वृकः ॥२॥

॥ अथ तृतीया ॥

य उक्थेभिर्न विंधते चिकिद्य ऋषिचोदनः ।
इंद्रं तमच्छा वद नव्यस्या मत्यरिष्यंतं न भोजसे ॥३॥
यः । उक्थेभिः । न । विंधते । चिकित् । यः । ऋषिऽचोदनः ।
इंद्रं । तं । अच्छ । वद । नव्यस्या । मती । अरिष्यंतं । न । भोजसे ॥३॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्मा अर्कं सप्तशीर्षाणमानृचुस्त्रिधातुमुत्तमे पदे ।
स त्विमा विश्वा भुवनानि चिक्रददादिज्जनिष्ट पौंस्यं ॥४॥
यस्मै । अर्कं । सप्तऽशीर्षाणं । आनृचुः । त्रिऽधातुं । उत्ऽतमे । पदे ।
सः । तु । इमा । विश्वा । भुवनानि । चिक्रदत् । आत् । इत् । जनिष्ट । पौंस्यं ॥४॥

॥ अथ पंचमी ॥

यो नो दाता वसूनामिंद्रं तं हूमहे वयं।
विद्मा ह्यस्य सुमतिं नवीयसीं गमेम गोमति व्रजे ॥५॥
यः। नः। दाता। वसूनां। इंद्रं। तं। हूमहे। वयं।
विद्म। हि। अस्य। सुऽमतिं। नवीयसीं। गमेम। गोऽमति। व्रजे ॥५॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यस्मै त्वं वसो दानाय शिक्षसि स रायस्पोषमश्नुते।
तं त्वा वयं मघवन्निंद्र गिर्वणः सुतावंतो हवामहे ॥६॥
यस्मै। त्वं। वसो इति। दानाय। शिक्षसि। सः। रायः। पोषं। अश्नुते।
तं। त्वा। वयं। मघऽवन्। इंद्र। गिर्वणः। सुतऽवंतः। हवामहे ॥६॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कदा चन स्तरीरसि नेंद्र सश्चसि दाशुषे।
उपोपेन्नु मघवन्भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यते ॥७॥
कदा। चन। स्तरीः। असि। न। इंद्र। सश्चसि। दाशुषे।
उपऽउप। इत्। नु। मघऽवन्। भूयः। इत्। नु। ते। दानं। देवस्य। पृच्यते ॥७॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्र यो ननक्षे अभ्योजसा क्रिविं वधैः शुष्णं निघोषयन्।
यदेदस्तंभीत्प्रथयन्नमूं दिवमादिज्जनिष्ट पार्थिवः ॥८॥
प्र। यः। ननक्षे। अभि। ओजसा। क्रिविं। वधैः। शुष्णं। निऽघोषयन्।
यदा। इत्। अस्तंभीत्। प्रथयन्। अमूं। दिवं। आत्। इत्। जनिष्ट। पार्थिवः ॥८॥

॥ अथ नवमी ॥

यस्यायं विश्व आर्यो दासः शेवधिपा अरिः ।
तिरश्चिदर्ये रुशमे पवीरवि तुभ्येत्सो अज्यते रयिः ॥ ९ ॥
यस्य । अयं । विश्वः । आर्यः । दासः । शेवधिऽपाः । अरिः ।
तिरः । चित् । अर्ये । रुशमे । पवीरवि । तुभ्यं । इत् । सः । अज्यते । रयिः ॥ ९ ॥

॥ अथ दशमी ॥

तुरण्यवो मधुमंतं घृतश्चुतं विप्रासो अर्कमानृचुः ।
अस्मे रयिः पप्रथे वृष्ण्यं शवोऽस्मे सुवानास इंदवः ॥ १० ॥
तुरण्यवः । मधुऽमंतं । घृतऽश्चुतं । विप्रासः । अर्कं । आनृचुः ।
अस्मे इति । रयिः । पप्रथे । वृष्ण्यं । शवः । अस्मे इति । सुवानासः । इंदवः ॥ १० ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थ एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ चतुर्थं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यथा मनौ विवस्वति सोमं शक्रापिबः सुतं ।
यथा चिते छंदं इंद्र जुजोषस्यायौ मादयसे सचा ॥ १ ॥
यथा । मनौ । विवस्वति । सोमं । शक्र । अपिबः । सुतं ।
यथा । चिते । छंदः । इंद्र । जुजोषसि । आयौ । मादयसे । सचा ॥ १ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पृषध्रे मेध्ये मातरिश्वनींद्र सुवाने अमंदथाः ।
यथा सोमं दशशिप्रे दशोण्ये स्यूमरश्मावृजूनसि ॥ २ ॥
पृषध्रे । मेध्ये । मातरिश्वनि । इंद्र । सुवाने । अमंदथाः ।
यथा । सोमं । दशऽशिप्रे । दशऽओण्ये । स्यूमऽरश्मौ । ऋजूनसि ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

य उक्था केवला दधे यः सोमं धृषितापिबत् ।
यस्मै विष्णुस्त्रीणि पदा विचक्रम उप मित्रस्य धर्मभिः ॥ ३ ॥
यः । उक्था । केवला । दधे । यः । सोमं । धृषिता । अपिबत् ।
यस्मै । विष्णुः । त्रीणि । पदा । विऽचक्रमे । उप । मित्रस्य । धर्मऽभिः ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्य त्वमिंद्र स्तोमेषु चाकनो वाजे वाजिञ्छतक्रतो ।
तं त्वा वयं सुदुघामिव गोदुहो जुहूमसि श्रवस्यवः ॥ ४ ॥
यस्य । त्वं । इंद्र । स्तोमेषु । चाकनः । वाजे । वाजिन् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
तं । त्वा । वयं । सुदुघाऽइव । गोऽदुहः । जुहूमसि । श्रवस्यवः ॥ ४ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यो नो दाता स नः पिता महाँ उग्र ईशानकृत् ।
अयामन्नुग्रो मघवा पुरूवसुर्गोरश्वस्य प्र दातु नः ॥ ५ ॥
यः । नः । दाता । सः । नः । पिता । महान् । उग्रः । ईशानऽकृत् ।
अयामन् । उग्रः । मघऽवा । पुरुऽवसुः । गोः । अश्वस्य । प्र । दातु । नः ॥ ५ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यस्मै त्वं वसो दानाय मंहसे स रायस्पोषमिन्वति ।
वसूयवो वसुपतिं शतक्रतुं स्तोमैरिंद्रं हवामहे ॥ ६ ॥
यस्मै । त्वं । वसो इति । दानाय । मंहसे । सः । रायः । पोषं । इन्वति ।
वसुऽयवः । वसुऽपतिं । शतऽक्रतुं । स्तोमैः । इंद्रं । हवामहे ॥ ६ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कदा चन प्र युच्छस्युभे नि पासि जन्मनी ।
तुरीयादित्य हवनं त इंद्रियमा तस्थावमृतं दिवि ॥७॥
कदा । चन । प्र । युच्छसि । उभे इति । नि । पासि । जन्मनी इति ।
तुरीय । आदित्य । हवनं । ते । इंद्रियं । आ । तस्थौ । अमृतं । दिवि ॥७॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्मै त्वं मघवन्निंद्र गिर्वणः शिक्षो शिक्षसि दाशुषे ।
अस्माकं गिर उत सुष्टुतिं वसो कण्ववच्छृणुधी हवं ॥८॥
यस्मै । त्वं । मघऽवन् । इंद्र । गिर्वणः । शिक्षो इति । शिक्षसि । दाशुषे ।
अस्माकं । गिरः । उत । सुऽस्तुतिं । वसो इति । कण्वऽवत् । शृणुधि । हवं ॥८॥

॥ अथ नवमी ॥

अस्तावि मन्म पूर्व्यं ब्रह्मेंद्राय वोचत ।
पूर्वीर्ऋतस्य बृहतीरनूषत स्तोतुर्मेधा असृक्षत ॥९॥
अस्तावि । मन्म । पूर्व्यं । ब्रह्म । इंद्राय । वोचत ।
पूर्वीः । ऋतस्य । बृहतीः । अनूषत । स्तोतुः । मेधाः । असृक्षत ॥९॥

॥ अथ दशमी ॥

समिंद्रो रायो बृहतीरधूनुत सं क्षोणी समु सूर्यं ।
सं शुक्रासः शुचयः सं गवाशिरः सोमा इंद्रममंदिषुः ॥१०॥
सं । इंद्रः । रायः । बृहतीः । अधूनुत । सं । क्षोणी इति । सं । ऊं इति । सूर्यं ।
सं । शुक्रासः । शुचयः । सं । गोऽआशिरः । सोमाः । इंद्रं । अमंदिषुः ॥१०॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ पंचमं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उपमं त्वा मघोनां ज्येष्ठं च वृषभाणां ।
पूर्भित्तमं मघवन्निंद्र गोविदमीशानं राय ईमहे ॥१॥
उपऽमं । त्वा । मघोनां । ज्येष्ठं । च । वृषभाणां ।
पूर्भित्ऽतमं । मघऽवन् । इंद्र । गोऽविदं । ईशानं । रायः । ईमहे ॥१॥

॥ अथ द्वितीया ॥

य आयुं कुत्समतिथिग्वमर्दयो वावृधानो दिवेदिवे ।
तं त्वा वयं हर्यश्वं शतक्रतुं वाजयंतो हवामहे ॥२॥
यः । आयुं । कुत्सं । अतिथिऽग्वं । अर्दयः । ववृधानः । दिवेऽदिवे ।
तं । त्वा । वयं । हरिऽअश्वं । शतऽक्रतुं । वाजऽयंतः । हवामहे ॥२॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ नो विश्वेषां रसं मध्वः सिंचंत्वद्रयः ।
ये परावति सुन्विरे जनेष्वा ये अर्वावतीदवः ॥३॥
आ । नः । विश्वेषां । रसं । मध्वः । सिंचंतु । अद्रयः ।
ये । पराऽवति । सुन्विरे । जनेषु । आ । ये । अर्वाऽवति । इंदवः ॥३॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

विश्वा द्वेषांसि जहि चाव चा कृधि विश्वे सन्वंत्वा वसु ।
शीष्टेषु चित्ते मदिरासो अंशवो यत्रा सोमस्य तृंपसि ॥४॥
विश्वा । द्वेषांसि । जहि । च । अव । च । आ । कृधि । विश्वे । सन्वंतु । आ । वसु ।
शीष्टेषु । चित् । ते । मदिरासः । अंशवः । यत्र । सोमस्य । तृंपसि ॥४॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्र नेदीय एदिहि मितमेधाभिरूतिभिः ।
आ शंतम शंतमाभिरभिष्टिभिरा स्वापे स्वापिभिः ॥५॥
इंद्र । नेदीयः । आ । इत् । इहि । मितऽमेधाभिः । ऊतिऽभिः ।
आ । शंऽतम । शंऽतमाभिः । अभिष्टिऽभिः । आ । सुऽआपे । स्वापिऽभिः ॥५॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आजितुरं सत्पतिं विश्वचर्षणिं कृधि प्रजास्वाभगं ।
प्र सू तिरा शचीभिर्ये त उक्थिनः क्रतुं पुनत आनुषक् ॥६॥
आजिऽतुरं । सत्ऽपतिं । विश्वऽचर्षणिं । कृधि । प्रऽजासु । आऽभगं ।
प्र । सु । तिर । शचीभिः । ये । ते । उक्थिनः । क्रतुं । पुनते । आनुषक् ॥६॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्ते साधिष्ठोऽवसे ते स्याम भरेषु ते ।
वयं होत्राभिरुत देवहूतिभिः ससवांसो मनामहे ॥७॥
यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । ते । स्याम । भरेषु । ते ।
वयं । होत्राभिः । उत । देवहूतिऽभिः । ससऽवांसः । मनामहे ॥७॥

॥ अथाष्टमी ॥

अहं हि ते हरिवो ब्रह्म वाजयुराजिं यामि सदोतिभिः ।
त्वामिदेव तममे समश्वयुर्गव्युरग्रे मथीनां ॥८॥
अहं । हि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । वाजऽयुः । आजिं । यामि । सदा । ऊतिऽभिः ।
त्वां । इत् । एव । तं । अमे । सं । अश्वऽयुः । गव्युः । अग्रे । मथीनां ॥८॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

एतत्त इंद्र वीर्यं गीर्भिर्गृणंति कारवः ।
ते स्तोभंत ऊर्जमावन्घृतश्चुतं पौरासो नक्षन्धीतिभिः ॥१॥
एतत् । ते । इंद्र । वीर्यं । गीःऽभिः । गृणंति । कारवः ।
ते । स्तोभंतः । ऊर्जं । आवन् । घृतऽश्चुतं । पौरासः । नक्षन् । धीतिऽभिः ॥१॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नक्षंत इंद्रमवसे सुकृत्यया येषां सुतेषु मंदसे ।
यथा संवर्ते अमदो यथा कृश एवास्मे इंद्र मत्स्व ॥२॥
नक्षंते । इंद्रं । अवसे । सुऽकृत्यया । येषां । सुतेषु । मंदसे ।
यथा । संऽवर्ते । अमदः । यथा । कृशे । एव । अस्मे इति । इंद्र । मत्स्व ॥२॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ नो विश्वे सजोषसो देवासो गंतनोप नः ।
वसवो रुद्रा अवसे न आ गमञ्छृण्वंतु मरुतो हवं ॥३॥
आ । नः । विश्वे । सऽजोषसः । देवासः । गंतन । उप । नः ।
वसवः । रुद्राः । अवसे । नः । आ । गमन् । शृण्वंतु । मरुतः । हवं ॥३॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पूषा विष्णुर्हवनं मे सरस्वत्यवंतु सप्त सिंधवः ।
आपो वातः पर्वतासो वनस्पतिः शृणोतु पृथिवी हवं ॥४॥
पूषा । विष्णुः । हवनं । मे । सरस्वती । अवंतु । सप्त । सिंधवः ।
आपः । वातः । पर्वतासः । वनस्पतिः । शृणोतु । पृथिवी । हवं ॥४॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यदिंद्र राधो अस्ति ते माघोनं मघवत्तम ।
तेन नो बोधि सधमाद्यो वृधे भगो दानाय वृत्रहन् ॥५॥
यत् । इंद्र । राधः । अस्ति । ते । माघोनं । मघवत्ऽतम ।
तेन । नः । बोधि । सधऽमाद्यः । वृधे । भगः । दानाय । वृत्रऽहन् ॥५॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आजिंपते नृपते त्वमिद्धि नो वाज आ वक्षि सुक्रतो ।
वीती होत्राभिरुत देववीतिभिः ससवांसो वि शृण्विरे ॥६॥
आजिऽपते । नृऽपते । त्वं । इत् । हि । नः । वाजे । आ । वक्षि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ।
वीती । होत्राभिः । उत । देववीतिऽभिः । ससऽवांसः । वि । शृण्विरे ॥६॥

॥ अथ सप्तमी ॥

संति ह्यर्य आशिष इंद्र आयुर्जनानां ।
अस्मान्नक्षस्व मघवन्नुपावसे धुक्षस्व पिप्युषीमिषं ॥७॥
संति । हि । अर्ये । आऽशिषः । इंद्रे । आयुः । जनानां ।
अस्मान् । नक्षस्व । मघऽवन् । उप । अवसे । धुक्षस्व । पिप्युषीं । इषं ॥७॥

॥ अथाष्टमी ॥

वयं त इंद्र स्तोमेभिर्विधेम त्वमस्माकं शतक्रतो ।
महि स्थूरं शशयं राधो अह्रयं प्रस्कण्वाय नि तोशय ॥८॥
वयं । ते । इंद्र । स्तोमेभिः । विधेम । त्वं । अस्माकं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
महि । स्थूरं । शशयं । राधः । अह्रयं । प्रस्कण्वाय । नि । तोशय ॥८॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

भूरीदिंद्रस्य वीर्यं१ व्यख्यमभ्यायति। राधस्ते दस्यवे वृक ॥१॥

भूरिं। इत्। इंद्रस्य। वीर्यं। वि। अख्यं। अभि। आ। अयति। राधः। ते। दस्यवे। वृक ॥१॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शतं श्वेतास उक्षणो दिवि तारो न रोचंते। मह्ना दिवं न तस्तभुः ॥२॥

शतं। श्वेतासः। उक्षणः। दिवि। तारः। न। रोचंते। मह्ना। दिवं। न। तस्तभुः ॥२॥

॥ अथ तृतीया ॥

शतं वेणूञ्छतं शुनः शतं चर्माणि म्लातानि।

शतं मे बल्बजस्तुका अरुषीणां चतुःशतं ॥३॥

शतं। वेणून्। शतं। शुनः। शतं। चर्माणि। म्लातानि।

शतं। मे। बल्बजऽस्तुकाः। अरुषीणां। चतुःऽशतं ॥३॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुदेवाः स्थ काण्वायना वयोवयो विचरंतः। अश्वासो न चंक्रमत ॥४॥

सुऽदेवाः। स्थ। काण्वायनाः। वयःऽवयः। विऽचरंतः। अश्वासः। न। चंक्रमत ॥४॥

॥ अथ पंचमी ॥

आदित्साप्तस्य चर्किरन्नानूनस्य महि श्रवः।

श्यावीरतिध्वसन्पथश्चक्षुषा चन संनशे ॥५॥

आत्। इत्। साप्तस्य। चर्किरन्। न। अनूनस्य। महि। श्रवः।

श्यावीः। अतिऽध्वसन्। पथः। चक्षुषा। चन। संऽनशे ॥५॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथाष्टमं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति ते दस्यवे वृक राधो अदर्श्यह्रयं । द्यौर्न प्रथिना शवः ॥१॥
प्रति । ते । दस्यवे । वृक । राधः । अदर्शि । अह्रयं । द्यौः । न । प्रथिना । शवः ॥१॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दश मह्यं पौतक्रतः सहस्रा दस्यवे वृकः । नित्याद्रायो अमंहत ॥२॥
दश । मह्यं । पौतऽक्रतः । सहस्रा । दस्यवे । वृकः । नित्यात् । रायः । अमंहत ॥२॥

॥ अथ तृतीया ॥

शतं मे गर्दभानां शतमूर्णावतीनां । शतं दासाँ अति स्रजः ॥३॥
शतं । मे । गर्दभानां । शतं । ऊर्णाऽवतीनां । शतं । दासान् । अति । स्रजः ॥३॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तत्रो अपि प्राणीयत पूतक्रतायै व्यक्ता । अश्वानामिन्न यूथ्यां ॥४॥
तत्रो इति । अपि । प्र । अनीयत । पूतऽक्रतायै । विऽअक्ता । अश्वानां । इत् । न । यूथ्यां ॥४॥

॥ अथ पंचमी ॥

अचेत्यग्निश्चिकितुर्हव्यवाट् स सुमद्रथः ॥
अग्निः शुक्रेण शोचिषा बृहत्सूरो अरोचत दिवि सूर्यो अरोचत ॥५॥
अचेति । अग्निः । चिकितुः । हव्यऽवाट् । सः । सुमत्ऽरथः ।
अग्निः । शुक्रेण । शोचिषा । बृहत् । सूरः । अरोचत । दिवि । सूर्यः । अरोचत ॥५॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ नवमं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युवं देवा क्रतुना पूर्व्येण युक्ता रथेन तविषं यजत्रा।
आगच्छतं नासत्या शचीभिरिदं तृतीयं सवनं पिबाथः ॥१॥
युवं। देवा। क्रतुना। पूर्व्येण। युक्ता। रथेन। तविषं। यजत्रा।
आ। अगच्छतं। नासत्या। शचीभिः। इदं। तृतीयं। सवनं। पिबाथः ॥१॥

॥ अथ द्वितीया ॥

युवां देवास्त्रय एकादशासः सत्याः सत्यस्य ददृशे पुरस्तात्।
अस्माकं यज्ञं सवनं जुषाणा पातं सोममश्विना दीद्यग्नी ॥२॥
युवां। देवाः। त्रयः। एकादशासः। सत्याः। सत्यस्य। ददृशे। पुरस्तात्।
अस्माकं। यज्ञं। सवनं। जुषाणा। पातं। सोमं। अश्विना। दीद्यग्नी इति दीदिऽअग्नी ॥२॥

॥ अथ तृतीया ॥

पनाय्यं तदश्विना कृतं वां वृषभो दिवो रजसः पृथिव्याः।
सहस्रं शंसा उत ये गविष्टौ सर्वाँ इत्ताँ उप याता पिबध्यै ॥३॥
पनाय्यं। तत्। अश्विना। कृतं। वां। वृषभः। दिवः। रजसः। पृथिव्याः।
सहस्रं। शंसाः। उत। ये। गोऽइष्टौ। सर्वान्। इत्। तान्। उप। यात। पिबध्यै ॥३॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं वां भागो निहितो यजत्रेमा गिरो नासत्योप यातं।
पिबतं सोमं मधुमंतमस्मे प्र दाश्वांसमवतं शचीभिः ॥४॥
अयं। वां। भागः। निऽहितः। यजत्रा। इमाः। गिरः। नासत्या। उप। यातं।
पिबतं। सोमं। मधुऽमंतं। अस्मे इति। प्र। दाश्वांसं। अवतं। शचीभिः ॥४॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ दशमं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यमृत्विजो बहुधा कल्पयंतः सचेतसो यज्ञमिमं वहंति ।
यो अनूचानो ब्राह्मणो युक्त आसीत्का स्वित्तत्र यजमानस्य संवित् ॥१॥
यं । ऋत्विजः । बहुधा । कल्पयंतः । सऽचेतसः । यज्ञं । इमं । वहंति ।
यः । अनूचानः । ब्राह्मणः । युक्तः । आसीत् । का । स्वित् । तत्र । यजमानस्य । संऽवित् ॥१॥

॥ अथ द्वितीया ॥

एक एवाग्निर्बहुधा समिद्ध एकः सूर्यो विश्वमनु प्रभूतः ।
एकैवोषाः सर्वमिदं वि भात्येकं वा इदं वि बभूव सर्वं ॥२॥
एकः । एव । अग्निः । बहुधा । संऽइद्धः । एकः । सूर्यः । विश्वं । अनु । प्रऽभूतः ।
एका । एव । उषाः । सर्वं । इदं । वि । भाति । एकं । वै । इदं । वि । बभूव । सर्वं ॥२॥

॥ अथ तृतीया ॥

ज्योतिष्मंतं केतुमंतं त्रिचक्रं सुखं रथं सुषदं भूरिवारं ।
चित्रामघा यस्य योगेऽधिजज्ञे तं वां हुवे अति रिक्तं पिबध्यै ॥३॥
ज्योतिष्मंतं । केतुऽमंतं । त्रिऽचक्रं । सुऽखं । रथं । सुऽसदं । भूरिऽवारं ।
चित्रऽमघा । यस्य । योगे । अधिऽजज्ञे । तं । वां । हुवे । अति । रिक्तं । पिबध्यै ॥३॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमानि वां भागधेयानि सिस्रत इंद्रावरुणा प्र महे सुतेषु वां ।
यज्ञेयज्ञे ह सवना भुरण्यथो यत्सुन्वते यजमानाय शिक्षथः ॥१॥
इमानि । वां । भागऽधेयानि । सिस्रते । इंद्रावरुणा । प्र । महे । सुतेषु । वां ।
यज्ञेऽयज्ञे । ह । सवना । भुरण्यथः । यत् । सुन्वते । यजमानाय । शिक्षथः ॥१॥

॥ अथ द्वितीया ॥

निःषिध्वरीरोषधीराप आस्तामिंद्रावरुणा महिमानमाशत ।
या सिस्रतू रजसः पारे अध्वनो ययोः शत्रुर्नकिरादेव ओहते ॥२॥
निःऽसिध्वरीः । ओषधीः । आपः । आस्तां । इंद्रावरुणा । महिमानं । आशत ।
या । सिस्रतुः । रजसः । पारे । अध्वनः । ययोः । शत्रुः । नकिः । अदेवः । ओहते ॥२॥

॥ अथ तृतीया ॥

सत्यं तदिंद्रावरुणा कृशस्य वां मध्व ऊर्मिं दुहते सप्त वाणीः ।
ताभिर्दाश्वांसमवतं शुभस्पती यो वामदब्धो अभि पाति चित्तिभिः ॥३॥
सत्यं । तत् । इंद्रावरुणा । कृशस्य । वां । मध्वः । ऊर्मिं । दुहते । सप्त । वाणीः ।
ताभिः । दाश्वांसं । अवतं । शुभः । पती इति । यः । वां । अदब्धः । अभि । पाति । चित्तिऽभिः ॥३॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

घृतप्रुषः सौम्या जीरदानवः सप्त स्वसारः सदन ऋतस्य ।
या ह वामिंद्रावरुणा घृतश्चुतस्ताभिर्धत्तं यजमानाय शिक्षतं ॥४॥
घृतऽप्रुषः । सौम्याः । जीरऽदानवः । सप्त । स्वसारः । सदने । ऋतस्य ।
याः । ह । वां । इंद्रावरुणा । घृतऽश्चुतः । ताभिः । धत्तं । यजमानाय । शिक्षतं ॥४॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अवोचाम महते सौभगाय सत्यं त्वेषाभ्यां महिमानमिंद्रियं ।
अस्मान्त्स्विंद्रावरुणा घृतश्चुतस्त्रिभिः साप्तेभिरवतं शुभस्पती ॥५॥
अवोचाम । महते । सौभगाय । सत्यं । त्वेषाभ्यां । महिमानं । इंद्रियं ।
अस्मान् । सु । इंद्रावरुणा । घृतऽश्चुतः । त्रिऽभिः । साप्तेभिः । अवतं । शुभः । पती इति ॥५॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्रावरुणा यदृषिभ्यो मनीषां वाचो मतिं श्रुतमदत्तमग्रे ।
यानि स्थानान्यसृजंत धीरा यज्ञं तन्वानास्तपसाभ्यपश्यं ॥ ६ ॥
इंद्रावरुणा । यत् । ऋषिऽभ्यः । मनीषां । वाचः । मतिं । श्रुतं । अदत्तं । अग्रे ।
यानि । स्थानानि । असृजंत । धीराः । यज्ञं । तन्वानाः । तपसा । अभि । अपश्यं ॥ ६ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्रावरुणा सौमनसमदृप्तं रायस्पोषं यजमानेषु धत्तं ।
प्रजां पुष्टिं भूतिमस्मासु धत्तं दीर्घायुत्वाय प्र तिरतं न आयुः ॥ ७ ॥
इंद्रावरुणा । सौमनसं । अदृप्तं । रायः । पोषं । यजमानेषु । धत्तं ।
प्रऽजां । पुष्टिं । भूतिं । अस्मासु । धत्तं । दीर्घायुऽत्वाय । प्र । तिरतं । नः । आयुः ॥ ७ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थ एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ इति वालखिल्यं समाप्तं ॥

सप्तमेऽनुवाके दश सूक्तानि। तत्राग्न आ याहीति विंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं प्रगाथपुत्रस्य भर्गस्यार्षमाग्नेयं। प्रथमातृतीयाद्ययुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादि युजः सतोबृहत्यः। तथा चानुक्रांतं। अग्न आ विंशतिर्भर्गः प्रागाथ आग्नेयं प्रागाथं त्विति। प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं। तथा च सूचितं। अयमग्निरग्न आ याहि। आ॰ ४.१३.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्न आ याह्यग्निभिर्होतारं त्वा वृणीमहे।
आ त्वामनक्तु प्रयता हविष्मती यजिष्ठं बर्हिरासदे ॥१॥
अग्ने। आ। याहि। अग्निऽभिः। होतारं। त्वा। वृणीमहे।
आ। त्वां। अनक्तु। प्रऽयता। हविष्मती। यजिष्ठं। बर्हिः। आऽसदे ॥१॥

हे अग्ने अग्निभिर्यष्टव्यैः सहायाहि। आगच्छ। तदर्थं होतारं देवानामाह्वातारं त्वा त्वां वृणीमहे। त्वा त्वामागतं प्रयताध्वर्युहस्ताभ्यां नियता हविष्मती घृतवती यजिष्ठं त्वां बर्हिर्बर्हिषासद आसाद्या सर्वतोऽनक्तु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अच्छा हि त्वा सहसः सूनो अंगिरः स्रुचश्चरंत्यध्वरे।
ऊर्जो नपातं घृतकेशमीमहेऽग्निं यज्ञेषु पूर्व्यं ॥२॥
अच्छ। हि। त्वा। सहसः। सूनो इति। अंगिरः। स्रुचः। चरंति। अध्वरे।
ऊर्जः। नपातं। घृतऽकेशं। ईमहे। अग्निं। यज्ञेषु। पूर्व्यं ॥२॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्र। बलेन मथ्यमानत्वात्। हे अंगिरोऽंगिरसां मध्य एक। अथवांगतिर्गतिकर्मा। सर्वत्र संगत त्वा त्वामध्वरे यागेऽच्छाभिप्राप्तुं स्रुचश्चरंति। गच्छंति। अत ऊर्जोऽन्नस्य नपातं न पातयितारं रक्षकं बलस्य नप्तारं वा घृतकेशं प्रदीप्तकलशस्थानीयज्वालं पूर्व्यं पुरातनं पूरकं वाग्निं यज्ञेष्वस्मदीयेष्वीमहे। स्तौमि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्ने॑ क॒विर्वे॒धा अ॑सि॒ होता॑ पावक॒ यक्ष्यः॑ ।

म॒न्द्रो यजि॑ष्ठो अध्व॒रेष्वीड्यो॒ विप्रे॑भिः शुक्र॒ मन्म॑भिः ॥ ३ ॥

अग्ने॑ । क॒विः । वे॒धाः । अ॒सि॒ । होता॑ । पा॒व॒क॒ । यक्ष्यः॑ ।

म॒न्द्रः । यजि॑ष्ठः । अ॒ध्व॒रेषु॑ । ईड्यः॑ । विप्रे॑भिः । शु॒क्र॒ । मन्म॑ऽभिः ॥ ३ ॥

हे अग्ने कविर्मेधावी त्वं वेधा विधातासि फलानां । हे पावक होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वा यक्ष्यो यष्टव्योऽसि। हे शुक्र दीप्त मंद्रो मोदनीयो यजिष्ठो यष्टृतमस्त्वमध्वरेषु यज्ञेषु विप्रेभिर्मेधाविभिर्ऋत्विग्भिर्मन्मभिर्मननीयैः स्तोत्रैरीड्यः स्तुत्योऽसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अद्रो॑घमा व॑होश॒तो य॑विष्ठ्य दे॒वाँ अ॑जस्र वी॒तये॑ ।

अ॒भि प्रयां॑सि॒ सुधि॒ता व॑सो गहि॒ मंद॑स्व धी॒तिभि॑र्हि॒तः ॥ ४ ॥

अद्रो॑घं । आ । व॒ह॒ । उ॒श॒तः । य॒वि॒ष्ठ्य॒ । दे॒वान् । अ॒ज॒स्र॒ । वी॒तये॑ ।

अ॒भि । प्रयां॑सि । सु॒ऽधि॑ता । आ । व॒सो॒ इति॑ । ग॒हि॒ । मंद॑स्व । धी॒तिऽभिः॑ । हि॒तः ॥ ४ ॥

अद्रोघमद्रोग्धारं मां प्रति हे यविष्ठ्य युवतमाजस्र नित्यावह । आनय । कान् । उशतोऽस्मदर्थं कामयमानान्देवान् । किमर्थं । वीतये हविर्भक्षणाय । हे वसो वासकाग्ने सुधिता सुनिहितानि प्रयांस्यन्नान्यभिगहि । अभिगच्छ । आगत्य च धीतिभिः स्तुतिभिर्हितो निहितः सन् मंदस्व । यद्वा धीतिभिर्मंदस्वेति संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमित्स॒प्रथा॑ अ॒स्यग्ने॑ त्रातर्ऋ॒तस्क॒विः ।

त्वां विप्रा॑सः समिधान दीदिव॒ आ वि॑वासंति वे॒धसः॑ ॥ ५ ॥

त्वं । इत् । स॒ऽप्रथाः॑ । अ॒सि॒ । अग्ने॑ । त्रा॒तः॒ । ऋ॒तः । क॒विः ।

त्वां । विप्रा॑सः । स॒म्ऽइ॒धा॒न॒ । दी॒दि॒ऽवः॒ । आ । वि॒वा॒सं॒ति॒ । वे॒धसः॑ ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्राता रक्षक ऋतः सत्यभूतः कविः क्रांतप्रज्ञस्त्वमित्त्वमेव सप्रथाः

सर्वतः पृथुरसि। भवसि। हे समिधान समिध्यमान हे दीदिवो दीप्त त्वां विप्रासो विप्रा मेधाविनो वेधसो विधातारः स्तोतारो विवासंति। परिचरंति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

शोचा शोचिष्ठ दीदिहि विशे मयो रास्व स्तोत्रे महाँ असि।
देवानां शर्मन्मम संतु सूरयः शत्रूषाहः स्वग्नयः ॥ ६ ॥

शोच। शोचिष्ठ। दीदिहि। विशे। मयः। रास्व। स्तोत्रे। महान्। असि।
देवानां। शर्मन्। मम। संतु। सूरयः। शत्रुऽसहः। सुऽअग्नयः ॥ ६ ॥

हे शोचिष्ठातिशयेन शोचयितरग्ने शोच। दीप्यस्व। दीदिहि। दीपयास्मान्। विशे प्रजायै स्तोत्रे मयः सुखं रास्व। देहि। त्वं महानसि। देवानां संबंधिनि शर्मन् शर्मणि सुखे मम सूरयः स्तोतारो मेधाविनोऽस्माकं पुत्राद्यो वा संतु। भवंतु। शत्रूषाहः शत्रूणामभिभवितारः स्वग्नयः शोभनाग्नयश्च संतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यथा चिद्वृद्धमतसमग्ने संजूर्वसि क्षमि।
एवा दह मित्रमहो यो अस्मध्रुग्दुर्मन्मा कश्च वेनति ॥ ७ ॥

यथा। चित्। वृद्धं। अतसं। अग्ने। संऽजूर्वसि। क्षमि।
एव। दह। मित्रऽमहः। यः। अस्मऽध्रुक्। दुःऽमन्मा। कः। च। वेनति ॥ ७ ॥

हे अग्ने क्षमि क्षमायां वर्तमानं वृद्धमतसं शुष्कं काष्ठं यथा येन प्रकारेण संजूर्वसि। जूर्वतिर्हिंसाकर्मा। सम्यग्दहसीत्यर्थः। एवैवं दह हे मित्रमहो मित्राणामस्माकं पूजक तेजो वा। कं। योऽस्मध्रुगस्माकं द्रोग्धा। कश्च कश्चिद्दुर्मन्मा दुर्मतिर्वेनति कामयतेऽस्मान्द्रोग्धुं तं दहेति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मा नो मर्ताय रिपवे रक्षस्विने माघशंसाय रीरधः।
अस्रेधद्भिस्तरणिभिर्यविष्ठ्य शिवेभिः पाहि पायुभिः ॥ ८ ॥

मा । नः । मर्ताय । रिपवे । रक्षस्विने । मा । अघऽशंसाय । रीरधः ।
अस्रेधत्ऽभिः । तरणिऽभिः । यविष्ठ्य । शिवेभिः । पाहि । पायुऽभिः ॥ ८ ॥

नोऽस्मान्मर्ताय मरणधर्माय रिपवे शत्रवे हिंसित्रे रक्षस्विने बलवते मा रीरधः । वशमानय । तथाघशंसाय पापशंसकाय मा रीरधः । हे यविष्ठ्य युवतमास्रेधद्भिरहिंसकैस्तरणिभिस्तारकैः शिवेभिः सुखकरैः पायुभिः पालनैर्नोऽस्मान्पाहि । रक्ष ॥

॥ अथ नवमी ॥

पाहि नो अग्न एकया पाह्यु१त द्वितीयया ।
पाहि गीर्भिस्तिसृभिरूर्जां पते पाहि चतसृभिर्वसो ॥ ९ ॥
पाहि । नः । अग्ने । एकया । पाहि । उत । द्वितीयया ।
पाहि । गीःऽभिः । तिसृऽभिः । ऊर्जाम् । पते । पाहि । चतसृऽभिः । वसो इति ॥ ९ ॥

हे अग्ने नोऽस्मानेकया ऋचा गिरा पाहि । रक्ष । उतापि च द्वितीयया ऋचा पाहि । पालय । पाहि तिसृभिर्गीर्भिरूर्जामन्नानां बलानां वा पते स्वामिन् । तथा पाहि चतसृभिर्गीर्भिर्हे वसो वासकाग्ने ॥

॥ अथ दशमी ॥

पाहि विश्वस्माद्रक्षसो अराव्णः प्र स्म वाजेषु नोऽव ।
त्वामिद्धि नेदिष्ठं देवतातय आपिं नक्षामहे वृधे ॥ १० ॥
पाहि । विश्वस्मात् । रक्षसः । अराव्णः । प्र । स्म । वाजेषु । नः । अव ।
त्वाम् । इत् । हि । नेदिष्ठम् । देवऽतातये । आपिम् । नक्षामहे । वृधे ॥ १० ॥

हे अग्ने विश्वस्मात्सर्वस्माद्रक्षसोऽराव्णोऽदातुः सकाशात्पाहि । रक्षास्मान् । वाजेषु संग्रामेषु नोऽस्मान् प्राव । प्रकर्षेण रक्ष । स्मेति पूरणः । हि यस्मान्नेदिष्ठमासन्नमापिं बंधुभूतं त्वामित्त्वामेव देवतातये यज्ञाय यज्ञसिद्ध्यर्थं वृधे वर्धनाय नक्षामहे व्याप्नुमः । नक्षतिर्व्याप्तिकर्मा ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ नो॑ अग्ने वयो॒वृधं॑ र॒यिं पा॑वक॒ शंस्यं॑।
रास्वा॑ च न उपमाते पुरु॒स्पृहं॑ सुनी॑ती॒ स्वय॑शस्तरं ॥११॥

आ। नः॒। अ॒ग्ने॒। व॒यः॒ऽवृधं॑। र॒यिं। पा॒व॒क॒। शंस्यं॑।
रास्व॑। च॒। नः॒। उ॒प॒ऽमा॒ते॒। पु॒रु॒ऽस्पृहं॑। सु॒ऽनीती॑। स्वय॑शः॒ऽतरं ॥११॥

हे अग्ने पावक शोधक वयोवृधमन्नस्य वर्धकं शंस्यं रयिं धनं नोऽस्मभ्यमाहरेति शेषः। आहृत्य च हे उपमाते। उपास्मत्समीपे माति नो धनमित्युपमातिः। हे तादृशाग्ने नोऽस्मभ्यं सुनीती सुनीत्या शोभननयनेन पुरुस्पृहं बहुभिः स्पृहणीयं स्वयशस्तरमत्यंतं स्वभूतकीर्ति धनं रास्व च। देहि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

येन॒ वंसा॑म॒ पृत॑नासु॒ शर्ध॑तस्तर॑तो अ॒र्य आ॒दिशः॑।
स त्वं नो॑ वर्ध॒ प्रय॑सा शचीवसो॒ जिन्वा॒ धियो॑ वसु॒विदः॑ ॥१२॥

येन॑। वंसा॑म। पृत॑नासु। शर्ध॑तः। तर॑तः। अ॒र्यः। आ॒ऽदिशः॑।
सः। त्वं। नः॒। व॒र्ध॒। प्रय॑सा। श॒ची॒व॒सो॒ इति॑ शची॑ऽवसो। जिन्व॑। धियः॑। व॒सु॒ऽविदः॑ ॥१२॥

येन धनेन पृतनासु संग्रामेषु शर्धतो वेगं कुर्वतोऽर्योऽरीन् शत्रूनादिश आदेष्टॄन् शस्त्रप्रक्षेप्तॄन् तरंतो वंसाम हिंसाम तद्धनं देहि। हे शचीवसो प्रज्ञया वासयितः कर्म धनं वा स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान्वर्ध वर्धय। प्रीणय। प्रयसान्नेन त्वं वा वर्ध। अस्मदीयेन प्रयसा हविषा वसुविदो वसूनां लंभकानि धियः कर्माण्यस्मदीयानि जिन्व। प्रीणय ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

शिशा॑नो वृष॒भो यथा॒ग्निः शृंगे॒ दवि॑ध्वत्।
ति॒ग्मा अ॑स्य॒ हन॑वो॒ न प्र॑ति॒धृषे॑ सु॒जंभः॒ सह॑सो य॒हुः ॥१३॥

शिशा॑नः। वृ॒ष॒भः। य॒था॒। अ॒ग्निः। शृंगे॒ इति॑। दवि॑ध्वत्।
ति॒ग्माः। अ॒स्य॒। हन॑वः। न। प्र॒ति॒ऽधृषे॑। सु॒ऽजंभः॑। सह॑सः। य॒हुः ॥१३॥

अयमग्निः शृंगे शिशानस्तीक्ष्णीकुर्वन् वृषभो यथा दविध्वत् कंपयति शिर

एवं शृंगस्थानीया ज्वालाः शिशानस्तीक्ष्णीकुर्वन् दविध्वत्। कंपयति शिरः। अस्याग्नेर्हनवो न हनव इव हनुस्थानीया ज्वालास्तिग्मा न प्रतिधृषे। प्रतिधर्षितुमशक्याः। योऽग्निः सुजंभः सुदंष्ट्रः सहसो यहुः सहसः पुत्रोऽस्य हनव इत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

नहि ते अग्ने वृषभ प्रतिधृषे जंभासो यद्वितिष्ठसे।
स त्वं नो होतः सुहुतं हविष्कृधि वंस्वा नो वार्या पुरु॥ १४॥
नहि। ते। अग्ने। वृषभ। प्रतिऽधृषे। जंभासः। यत्। विऽतिष्ठसे।
सः। त्वं। नः। होतरिति। सुऽहुतं। हविः। कृधि। वंस्व। नः। वार्या। पुरु॥ १४॥

हे वृषभ वर्षक ते तव जंभासो जंभा दंतस्थानीया ज्वाला नहि प्रतिधृषे प्रतिधर्षितुं न शक्याः। यद्यस्माद्वितिष्ठसे विविधं गच्छसि। प्रवर्धस इत्यर्थः। हे होतर्होमनिष्पादक स त्वं हविरस्मद्दत्तं सुहुतं कृधि। कुरु। नोऽस्मभ्यं वार्या वरणीयानि पुरु बहूनि वंस्व। देहि॥

॥ अथ पंचदशी ॥

शेषे वनेषु मात्रोः सं त्वा मर्तास इंधते।
अतंद्रो हव्या वहसि हविष्कृत आदिद्देवेषु राजसि॥ १५॥
शेषे। वनेषु। मात्रोः। सं। त्वा। मर्तासः। इंधते।
अतंद्रः। हव्या। वहसि। हविःऽकृतः। आत्। इत्। देवेषु। राजसि॥ १५॥

हे अग्ने वनेषु वर्तमानयोर्मात्रोररण्योः शेषे। स्वपिषि। वर्तसे। त्वा त्वां तथाभूतं मर्तासो मनुष्या अध्वर्य्वादयो मथनेनोत्पाद्य समिंधते। पश्चात्प्रवृद्धस्त्वमतंद्रोऽनलसः सन् हविष्कृतो यजमानस्य हव्या हवींषि वहसि देवान्प्रति। आदिदनंतरमेव देवेषु मध्ये राजसि। दीप्यसे॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चतुस्त्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षोडशी ॥

सप्त होतारस्तमिदीळते त्वाग्ने सुत्यजमह्रयं।
भिनत्स्यद्रिं तपसा वि शोचिषा प्राग्ने तिष्ठ जनाँ अति॥ १६॥

सप्त । होतारः । तं । इत् । ईळते । त्वा । अग्ने । सुऽत्यजं । अह्रयं ।
भिनत्सि । अद्रिं । तपसा । वि । शोचिषा । प्र । अग्ने । तिष्ठ । जनान् । अति ॥ १६ ॥

हे अग्ने तमित्तमेव त्वा त्वां सप्त होतारो होत्रका ईळते । स्तुवंति । कीदृशं त्वां । सुत्यजं सुत्यागं । अभिमतप्रदमित्यर्थः । अह्रयमक्षीणं प्रवृद्धं । किंचाद्रिं मेघं तपसा तापकेन शोचिषा तेजसा । तपसा शोचिषा चेति वा योज्यं । विभिनत्सि । हे अग्ने जनानस्मानत्यतीत्य प्रतिष्ठ प्रगच्छ हविरादाय देवान्प्रति । अथवास्मद्विरोधिजनानतिक्रम्य प्रतिष्ठ ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

अग्निमग्निं वो अध्रिगुं हुवेम वृक्तबर्हिषः ।
अग्निं हितप्रयसः शश्वतीष्वा होतारं चर्षणीनां ॥ १७ ॥
अग्निंऽअग्निं । वः । अध्रिऽगुं । हुवेम । वृक्तऽबर्हिषः ।
अग्निं । हितऽप्रयसः । शश्वतीषु । आ । होतारं । चर्षणीनां ॥ १७ ॥

अग्निमग्निं । वीप्सादरार्था । अग्निमेव हे यजमाना वो युष्मदर्थं हुवेम । आह्वयाम । अथवा हे देवा वो युष्मदर्थमिति वा व्याख्येयं । कीदृशा वयं । वृक्तबर्हिषश्छिन्नदर्भाः । कीदृशमग्निं । अध्रिगुमधृतकर्माणं सर्वदा गृहे वर्तमानमग्निं हितप्रयसो निहितहविष्का वयमाहुवेमेति शेषः । कीदृशमग्निं । शश्वतीषु बह्वीषु भूमिषु वर्तमानं होतारं होमनिष्पादकं । किमर्थं । चर्षणीनां मनुष्याणामर्थाय । अग्नौ तृप्ते सति वृष्टिलाभात्प्राण्युपकारसिद्धं प्राण्यर्थत्वं । अथवा मनुष्याणां यजमानानां होतारं होमसाधकं ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

केतेन शर्मन्त्सचते सुषामण्यग्ने तुभ्यं चिकित्वना ।
इषण्यया नः पुरुरूपमा भर वाजं नेदिष्ठमूतये ॥ १८ ॥
केतेन । शर्मन् । सचते । सुऽसामनि । अग्ने । तुभ्यं । चिकित्वना ।
इषण्यया । नः । पुरुऽरूपं । आ । भर । वाजं । नेदिष्ठं । ऊतये ॥ १८ ॥

हे अग्ने तुभ्यं चिकित्वना चिकितुषा जनेन होत्रादिना सह यजमानः केतेन

प्रज्ञापकेन स्तोत्रेण यजत इति शेषः । कुत्रेति तदुच्यते । सुषामणि शोभनरथंतरादिसामोपेते शर्मन् शर्मणि सुखसाधने यज्ञे । अतो हे अग्ने इषण्ययेच्छया स्वीयया नोऽस्मभ्यं पुरुरूपं नानारूपं नेदिष्ठमंतिके सर्वदा वर्तमानं वाजमन्नमूतये रक्षणायाभर । आहर ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अग्ने जरितर्विश्पतिस्तेपानो देव रक्षसः ।
अप्रोषिवान्गृहपतिर्महाँ असि दिवस्पायुर्दुरोणयुः ॥ १९ ॥
अग्ने । जरितः । विश्पतिः । तेपानः । देव । रक्षसः ।
अप्रोषिऽवान् । गृहऽपतिः । महान् । असि । दिवः । पायुः । दुरोणऽयुः ॥ १९ ॥

हे अग्ने देव जरितः स्तोतः । स्तुत्येत्यर्थः । विश्पतिः प्रजानां पालको रक्षसो राक्षसानां तेपानः संतापकोऽसि । अप्रोषिवान्यजमानगृहमत्यजन् । तदेवाह । गृहपतिर्यजमानगृहस्य पालकश्च त्वं महानतिशयेन पूज्योऽसि । दिवो द्युलोकस्य पायुः पाता दुरोणयुर्यजमानगृहस्य मिश्रयिता । सर्वदा वर्तमान इत्यर्थः । तादृशस्त्वं महानसीत्यन्वयः ॥

॥ अथ विंशी ॥

मा नो रक्ष आ वेशीदाघृणीवसो मा यातुर्यातुमावतां ।
परोगव्यूत्यनिरामप क्षुधमग्ने सेध रक्षस्विनः ॥ २० ॥
मा । नः । रक्षः । आ । वेशीत् । आघृणिवसो इत्याघृणिऽवसो । मा । यातुः । यातुऽमावतां ।
परःऽगव्यूति । अनिरां । अप । क्षुधं । अग्ने । सेध । रक्षस्विनः ॥ २० ॥

हे आघृणीवसो दीप्तधनाग्ने नोऽस्मान्रक्षो राक्षसादिः । रक्षो रक्षितव्यमस्मादिति यास्कः । मावेशीत् । सर्वतो न प्रविशतु । तथा यातुमावतां । यातुर्यातना पीडा । तद्वतां यातुधानानां यातुः पीडा मावेशीत् । हे अग्ने अनिरां । इरान्नं । अन्नाभावं दारिद्र्यं क्षुधं क्षपयितारं रक्षस्विनो बलवंति रक्षांसि च परोगव्यूति क्रोशद्वयाद्देशात्परस्तात् । एतदुपलक्षणं । अत्यंतं दूरदेशेऽपसेध । परिहर । अनिरा क्षुद्बाह्यानि रक्षांसि च न पीडयंत्विति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे पंचत्रिंशो वर्गः ॥

उभयं शृणवदित्यष्टादशर्चं द्वितीयं सूक्तं प्रागाथस्य भर्गस्यार्षं। अत्रानुक्रमणिका। उभयं द्व्यूनेति। पूर्वसूक्ते प्रागाथं त्वित्युक्तत्वादिदमपि प्रागाथं। अत्रायुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः। अनुक्तत्वादिंद्रो देवता॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावेतत्सूक्तं सप्तम्यष्टमीवर्जं। तथैव पंचमारण्यके सूचितं शौनकेन। उभयं शृणवच्च न इति सप्तमी चाष्टमी चोद्धरति। ऐ॰ आ॰ ५.१०.। इति॥ चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवल्य उभयमिति बृहत्साम प्रगाथः। तथा च सूचितं। उभयं शृणवच्च न आ वृषस्व पुरूवसो। आ॰ ७.४.। इति॥ एवमन्यत्रापि यस्मिन्नहनि पृष्ठस्तोत्रे बृहत्साम क्रियते तस्मिन्नहनि निष्केवल्येऽयं प्रगाथः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उ॒भयं॑ शृ॒णव॑च्च न॒ इंद्रो॑ अ॒र्वागि॒दं वचः॑।
स॒त्राच्या॑ म॒घवा॒ सोम॑पीतये धि॒या शवि॑ष्ठ॒ आ ग॑मत्॥१॥
उ॒भय॑म्। शृ॒णव॑त्। च॒। नः॒। इंद्रः॑। अ॒र्वाक्। इ॒दम्। वचः॑।
स॒त्राच्या॑। म॒घऽवा॑। सोम॑ऽपीतये। धि॒या। शवि॑ष्ठः। आ। ग॒म॒त्॥१॥

उभयं स्तोत्रात्मकं शस्त्रात्मकं चोभयविधमिदं वचोऽर्वागस्मदभिमुखमिंद्रः शृणवत्। शृणोतु। श्रुत्वा च सत्राच्यास्माकं सहांचत्या धिया युक्तः सन् मघवा शविष्ठोऽतिशयेन बलवानागमत् आगच्छतु सोमपीतये सोमपानाय॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तं हि स्व॒राजं॑ वृष॒भं तमोज॑से धि॒षणे॑ निष्टत॒क्षतुः॑।
उ॒तोप॒मानां॑ प्र॒थ॒मो नि षी॑दसि॒ सोम॑का॒मं हि ते॒ मनः॑॥२॥
तम्। हि। स्व॒ऽराज॑म्। वृ॒ष॒भम्। तम्। ओज॑से। धि॒षणे॒ इति॑। निः॒ऽत॒त॒क्षतुः॑।
उ॒त। उ॒प॒ऽमाना॑म्। प्र॒थ॒मः। नि। सी॒द॒सि॒। सोम॑ऽकामम्। हि। ते॒। मनः॑॥२॥

तं हि तं खल्विंद्रं स्वराजं स्वयमेव राजमानं धिषणे द्यावापृथिव्यौ वृषभं जगदुपकारकाया वृष्टेर्वर्षकं निष्टतक्षतुः। संचस्करतुः। तं तमेवेंद्रमोजसे बलाय निष्टतक्षतुः। उत यस्मादेवं तस्माद्धे इंद्रोपमानामुपमानभूतानामन्येषां देवानां मध्ये प्रथमो मुख्यः सन् निषीदसि वेद्यां। सोमकामं हि खलु ते मनः॥

पूर्वोक्तेऽच्छावाकशस्त्र आ वृषस्वेति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः। सूत्रमुक्तं॥

॥ सैषा तृतीया ॥

आ वृषस्व पुरूवसो सुतस्येंद्रांधसः।

विद्मा हि त्वा हरिवः पृत्सु सासहिमधृष्टं चिद्दधृष्वणिं ॥३॥

आ। वृषस्व। पुरुवसो इति पुरुऽवसो। सुतस्य। इंद्र। अंधसः।

विद्म। हि। त्वा। हरिऽवः। पृत्ऽसु। ससहिं। अधृष्टं। चित्। दधृष्वणिं ॥३॥

हे पुरूवसो बहुधनेंद्र त्वमावृषस्व। आसिंचस्व। किं। सुतस्यांधसः सुतमंधः सोमं जठरे। हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन्निंद्र त्वा त्वां विद्म हि। जानीमः खलु। कीदृशं। पृत्सु संग्रामेषु सासहिमभिभवितारं शत्रूणामधृष्टं चित्केरप्यधर्षणीयं दधृष्वणिमन्येषां धर्षकं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अप्रामिसत्य मघवन्तथेदसदिंद्र क्रत्वा यथा वशः।

सनेम वाजं तव शिप्रिन्नवसा मक्षू चिद्यंतो अद्रिवः ॥४॥

अप्रामिऽसत्य। मघऽवन्। तथा। इत्। असत्। इंद्र। क्रत्वा। यथा। वशः।

सनेम। वाजं। तव। शिप्रिन्। अवसा। मक्षु। चित्। यंतः। अद्रिऽवः ॥४॥

हे अप्रामिसत्य अहिंसितसत्य हे मघवन्निंद्र तथेदसत्। तथैव भवति हे इंद्र क्रत्वा कर्मणा प्रज्ञानेन यथा येन प्रकारेण वशः कामयेः। हे शिप्रिन् अवसा रक्षणेन निमित्तेन वाजमन्नं सनेम संभजेम वयं तव त्वदनुग्रहात्। कीदृशा वयं। मक्षु चित् शीघ्रमेव यंतः शत्रून्गच्छंतोऽभिभवंतः। हे अद्रिवः। अद्रिर्वज्रः। तद्वन्निंद्रेति॥

॥ अथ पंचमी ॥

शग्ध्यू३षु शचीपत इंद्र विश्वाभिरूतिभिः।

भगं न हि त्वा यशसं वसुविदमनु शूर चरामसि ॥५॥

शग्धि। ऊं इति। सु। शचीऽपते। इंद्र। विश्वाभिः। ऊतिऽभिः।

भगं। न। हि। त्वा। यशसं। वसुऽविदं। अनु। शूर। चरामसि ॥५॥

हे शचीपत इंद्र शग्धि। देह्यभिमतं। विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभिर्मरुद्भिः सह। हे शूर भगं न भाग्यमिव यशसं यशस्विनं वसुविदं धनस्य लंभकं त्वा त्वामनुचरामसि। अनुचरामः। परिचरामेत्यर्थः॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे षट्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पौरो अश्वस्य पुरुकृद्गवामस्युत्सो देव हिरण्ययः।

नकिर्हि दानं परिमर्धिषत्त्वे यद्यद्यामि तदा भर॥६॥

पौरः। अश्वस्य। पुरुऽकृत्। गवां। असि। उत्सः। देव। हिरण्ययः।

नकिः। हि। दानं। परिऽमर्धिषत्। त्वे इति। यत्ऽयत्। यामि। तत्। आ। भर॥६॥

हे इंद्र त्वमश्वस्य पौरः पूरयितासि। भवसि। तथा गवां पुरुकृद्बहुकर्तासि। हे देव हिरण्ययो हिरण्मयशरीरस्त्वमुत्स उत्ससदृशोऽसि। हे इंद्र त्वे त्वयि वर्तमानं दानमस्मद्विषयं देयं धनं वा नकिः परिमर्धिषत्। न कश्चिद्धिनस्ति। अतो यद्यद्यामि याचे तदाभर। आहर मह्यं॥

यद्यग्निष्टोमे बृहत्साम तदानीं निष्केवल्ये प्रगाथोऽनुरूपः। सूचितं च। त्वं ह्येहि चेरव इति प्रगाथा एते भवंति। आ॰ ५.१५.। इति॥ महाव्रते निष्केवल्य उत्तरपक्षेऽयं प्रगाथः। तथैव पंचमारण्यके सूचितं। त्वामिद्धि हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृहत्स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ। ऐ॰ आ॰ ५.८.। इति॥

॥ प्रगाथे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

त्वं ह्येहि चेरवे विदा भगं वसुत्तये।

उद्वावृषस्व मघवन्गविष्टय उदिंद्राश्वमिष्टये॥७॥

त्वं। हि। आ। इहि। चेरवे। विदाः। भगं। वसुत्तये।

उत्। ववृषस्व। मघऽवन्। गोऽइष्टये। उत्। इंद्र। अश्वंऽइष्टये॥७॥

हे इंद्र त्वं हि त्वं खलु। सामर्थ्याद्दातेति गम्यते। अत एहि। आगच्छ। आगत्य चास्मभ्यं भगं भजनीयं धनं विदाः। लभस्व। दत्स्व। किमर्थं। वसुत्तयेऽस्माकं वसुदानाय। हे मघवन् गविष्टये गा इच्छते मह्यमुद्ववृषस्व। उत्सिं-

चस्व गामिति शेषः । तथा हे इंद्राश्वमिष्टयेऽश्वैषणवते मह्यमश्वानुद्ववृषस्व । उत्सिंचस्व । देहि ॥

॥ अथ प्रगाथे द्वितीया सूक्तेऽष्टमी ॥

त्वं पुरू सहस्राणि शतानि च यूथा दानाय मंहसे ।
आ पुरंदरं चकृम विप्रवचस इंद्रं गायंतोऽवसे ॥ ८ ॥
त्वं । पुरु । सहस्राणि । शतानि । च । यूथा । दानाय । मंहसे ।
आ । पुरंऽदरं । चकृम । विप्रऽवचसः । इंद्रं । गायंतः । अवसे ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वं पुरू पुरूणि बहूनि सहस्राणि शतानि च यूथा गवादियूथानि दानाय यजमानविषयाय मंहसे । अनुमन्यसे । यद्वा दानाय दात्रे यजमानाय मंहसे । प्रयच्छसि । मंहतिर्दानकर्मा । अथ परोक्षेण ब्रवीति । पुरंदरं शत्रुपुराणां दारयितारमिंद्रमवसे रक्षणाय प्रीतये वा गायंतः स्तुवंतो विप्रवचसो विविधप्रकृष्टवचना वयमा आगंतारमभिमुखं वा चकृम । कुर्मः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अविप्रो वा यदविधद्विप्रो वेंद्र ते वचः ।
स प्र ममंदत्त्वाया शतक्रतो प्राचामन्यो अहंसन ॥ ९ ॥
अविप्रः । वा । यत् । अविधत् । विप्रः । वा । इंद्र । ते । वचः ।
सः । प्र । ममंदत् । त्वाऽया । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । प्राचामन्यो इति प्राचाऽमन्यो ।
अहंऽसन ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव वचः स्तोत्रं यद्योऽविप्रो वामेधाव्यस्तुतिकुशलो वा विप्रो मेधावी स्तुतिकुशलो वाविधत् कुर्यात् । त्वां स्तौतीत्यर्थः । स स्तोता त्वाया त्वयीच्छया साधनेन प्र ममंदत् । प्रकर्षेण मोदते । हे शतक्रतो बहुकर्मन् हे प्राचामन्यो प्राचीनक्रोध । अप्रतिहतक्रोधेत्यर्थः । नहींद्रक्रोधं प्रतिहंति कश्चित् । हे अहंसन । संग्रामेऽहमित्यात्मनो महत्त्वं प्रकाशयन्यः शत्रुं संभजते स तथोक्तः । तादृशेंद्र ॥

॥ अथ दशमी ॥

उग्रबाहुर्म्रक्षकृत्वा पुरंदरो यदि मे शृणवद्धवं ।
वसूयवो वसुपतिं शतक्रतुं स्तोमैरिंद्रं हवामहे ॥१०॥
उग्रऽबाहुः । म्रक्षऽकृत्वा । पुरंऽदरः । यदि । मे । शृणवत् । हवं ।
वसुऽयवः । वसुऽपतिं । शतऽक्रतुं । स्तोमैः । इंद्रं । हवामहे ॥१०॥

उग्रबाहुरुद्गूर्णभुजो म्रक्षकृत्वा वधकर्ता शत्रूणां पुरंदरः पुराणां दारयितेंद्रो यदि मे हवं शृणवत् शृणुयात् तर्हि वसूयवो वसुकामा वयं वसुपतिं बहुधनस्वामिनं शतक्रतुमपरिमितप्रज्ञमिंद्रं स्तोमैः स्तोत्रैर्हवामहे । आह्वयामः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे सप्तत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

न पापासो मनामहे नारायासो न जळ्हवः ।
यदिन्न्विंद्रं वृषणं सचा सुते सखायं कृणवामहै ॥११॥
न । पापासः । मनामहे । न । अरायासः । न । जळ्हवः ।
यत् । इत् । नु । इंद्रं । वृषणं । सचा । सुते । सखायं । कृणवामहै ॥११॥

वयमिंद्रं पापासः पापा अकृतपुण्या ब्रह्मचर्यव्रतादिरहिता न मनामहे । न मन्यामहे । तथारायासोऽराया अधना वाहविष्का वा न मनामहे । न जळ्हवोऽज्वलना अनग्नयो न मनामहे । कृतव्रतनियमादिपुण्या दानवंतोऽग्निसहितास्तं स्तुम इत्यृषिरात्मानमाह । यदिद्यस्मादेव कारणात् नु इदानीं वृषणं वर्षकमिंद्रं सुते सोमेऽभिषुते सचा सहिताः सखायं कृणवामहै कुर्मः तस्मात्पापादिरहिता मनामहे । पापादिविशिष्टानामिंद्रसाहाय्यकरणासंभवात् ॥ अत्र न पापा मन्यामहे । नि० ६.२५. । इत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उग्रं युयुज्म पृतनासु सासहिमृणकातिमदाभ्यं ।
वेदा भृमं चित्सनिता रथीतमो वाजिनं यमिदू नशत् ॥१२॥

उग्रं। युयुज्म। पृतनासु। ससहिं। ऋणऽकातिं। अदाभ्यं।

वेद। भृमं। चित्। सनिता। रथिऽतमः। वाजिनं। यं। इत्। ऊं इति। नशत् ॥१२॥

उग्रमुद्गूर्णबलमिंद्रं युयुज्म। योजयामः। कीदृशमिंद्रं। पृतनासु संग्रामेषु सासहिं शत्रूणामभिभवितारमृणकातिमृणभूतस्तुतिं। यस्मै स्तुतिर्ऋणवदवश्यं क्रियते तं तादृशं। अथवा ऋणवदवश्यफलप्रदस्तुतिकं। अदाभ्यं केनाप्यहिंस्यं। य इंद्रो भृमं चिद्बहुष्वश्वेषु भ्रमणशीलमेव वाजिनं बलवंतमश्वं रथीतमो रथस्वामी वेद वेत्ति गृह्णाति। तद्वत् सनितेंद्रो वाजिनं हविष्मंतं यमिद्यमेव जनं बहूनां यजमानानां मध्ये नशत् व्याप्नोति तमिंद्रमिति। ते वयमिति वा योज्यं। वयं युयुज्मेति पक्षे व्यत्ययेन बहुवचनं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकस्य यत इंद्रेति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः। सूचितं च। यत इंद्र भयामहे यथा गौरो अपा कृतं। आ॰ ७.४.। इति ॥ दुःस्वप्नदर्शनेऽप्येतदादिसूक्तशेषो जप्यः। गृ॰ सू॰ ३.१०.॥

॥ तत्राच्छावाकतृचे प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

यत इंद्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि।

मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिर्वि द्विषो वि मृधो जहि ॥१३॥

यतः। इंद्र। भयामहे। ततः। नः। अभयं। कृधि।

मघऽवन्। शग्धि। तव। तत्। नः। ऊतिऽभिः। वि। द्विषः। वि। मृधः। जहि ॥१३॥

हे इंद्र यतो हिंसकाद्भयामहे वयं ततो नोऽस्मभ्यमभयं कृधि। कुरु। हे मघवन् शग्धि शक्तो भवसि नोऽस्मभ्यमभयं कर्तुं तव तन्नैरूतिभी रक्षणै रक्षकैः पुरुषैः। किंच विजहि द्विषोऽस्मद्द्वेष्टॄन्। विजहि मृधोऽस्मद्धिंसकान् ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते चतुर्दशी ॥

त्वं हि राधस्पते राधसो महः क्षयस्यासि विधतः।

तं त्वा वयं मघवन्निंद्र गिर्वणः सुतावंतो हवामहे ॥१४॥

त्वं। हि। राधःऽपते। राधसः। महः। क्षयस्य। असि। विधतः।

तं। त्वा। वयं। मघऽवन्। इंद्र। गिर्वणः। सुतऽवंतः। हवामहे ॥१४॥

हे राधस्पते धनस्वामिन् त्वं हि त्वं खलु महो महतो राधसो धनस्य क्षयस्य च गृहस्य च वर्धयितासि हि खलु। सामर्थ्यादेवं लभ्यते। कस्य राधसो गृहस्य च वर्धक इत्युच्यते। विधतः परिचरतो यजमानस्य। तं तादृशं त्वा त्वां वयं हे मघवन्निंद्र गिर्वणो गीर्भिर्वननीय सुतावंतोऽभिषुतसोमा हवामहे। आह्वयाम॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते पंचदशी ॥

इंद्र स्पळुत वृत्रहा परस्पा नो वरेण्यः।
स नो रक्षिषच्चरमं स मध्यमं स पश्चात्पातु नः पुरः ॥ १५॥
इंद्रः। स्पट्। उत। वृत्रऽहा। परःऽपाः। नः। वरेण्यः।
सः। नः। रक्षिषत्। चरमं। सः। मध्यमं। सः। पश्चात्। पातु। नः। पुरः ॥ १५॥

अयमिंद्रः स्पट् सर्वस्य ज्ञाता। स्पशतिर्ज्ञानकर्मा। उतायं वृत्रहा वृत्रहंता परस्पाः परपालयिता नोऽस्माकं वरेण्यो वरणीयः। स इंद्रो नोऽस्माकं। पुत्रमिति शेषः। रक्षिषत्। रक्षतु। चरमं पुत्रं तथा स रक्षिषत्। स मध्यमं पुत्रं रक्षिषत्। स नोऽस्मान् पश्चाद्रक्षिषत्। नः पुरः पुरस्ताद्रक्षिषत्॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थेऽष्टात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

त्वं नः पश्चादधरादुत्तरात्पुर इंद्र नि पाहि विश्वतः।
आरे अस्मत्कृणुहि दैव्यं भयमारे हेतीरदेवीः ॥ १६॥
त्वं। नः। पश्चात्। अधरात्। उत्तरात्। पुरः। इंद्र। नि। पाहि। विश्वतः।
आरे। अस्मत्। कृणुहि। दैव्यं। भयं। आरे। हेतीः। अदेवीः ॥ १६॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मान्पश्चात्पश्चाद्भागात्पुरः पूर्वभागादधरादधोभागात्। एतदुपरिभागस्योपलक्षणं। उत्तरादुत्तरभागात्। एतद्दक्षिणस्याप्युपलक्षणं। किं बहुना विश्वतः सर्वस्मात्प्रदेशान्निपाहि। हे इंद्र दैव्यं भयमस्मदस्मत्त आरे दूरे कृणुहि। कुरु। तथादेवीरासुराणि हेतीरायुधान्यारे कृणुहि॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

अद्याद्या श्वःश्व इंद्र त्रास्व परे च नः ।
विश्वा च नो जरितॄन्त्सत्पते अहा दिवा नक्तं च रक्षिषः ॥ १७ ॥
अद्यऽअद्य । श्वःऽश्वः । इंद्र । त्रास्व । परे । च । नः ।
विश्वा । च । नः । जरितॄन् । सत्ऽपते । अहा । दिवा । नक्तं । च । रक्षिषः ॥ १७ ॥

अद्याद्य यदद्यशब्दवाच्यमहरस्ति तत्र सर्वत्र । एवं श्वःश्वस्त्रास्व । रक्ष । तथा परे च परस्मिंस्तृतीयेऽहनि च त्रास्व । हे सत्पते सतां पालक विश्वा सर्वाण्यप्यहाहानि सर्वेष्वप्यहःसु नोऽस्मान् जरितॄन् रक्षिषः । रक्षसि । तथा दिवा नक्तं च रक्षिषः । रक्षसि रक्ष वा ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

प्रभंगी शूरो मघवा तुवीमघः संमिश्लो वीर्याय कं ।
उभा ते बाहू वृषणा शतक्रतो नि या वज्रं मिमिक्षतुः ॥ १८ ॥
प्रऽभंगी । शूरः । मघऽवा । तुविऽमघः । संऽमिश्लः । वीर्याय । कं ।
उभा । ते । बाहू इति । वृषणा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । नि । या । वज्रं ।
मिमिक्षतुः ॥ १८ ॥

अयं मघवेंद्रः प्रभंगी प्रभंजनशीलः शूरस्तुवीमघः प्रभूतधनः संमिश्लः सम्यङ्मिश्रयिता । किमर्थं । वीर्याय शत्रूणां वीर्यकरणाय । कमिति पादपूरणः । एवं महानुभावो भवति । अथ प्रत्यक्षवादः । हे इंद्र त उभावपि बाहू वृषणा वर्षकौ कामानां हे शतक्रतो बहुप्रज्ञ या यौ वज्रमायुधं निमिमिक्षतुः परिगृह्णीतः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे एकोनचत्वारिंशो वर्गः ॥

प्रो अस्मा इति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य प्रगाथस्यार्षं । पंचपदा पंक्तिः । सप्तम्याद्यास्तिस्रो बृहत्यः । इंद्रो देवता । अत्रानुक्रमणिका । प्रो अस्मै द्वादश प्रगाथः पांक्तं सप्तम्याद्याश्च तिस्रो बृहत्य इति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रो अस्मा उपस्तुतिं भरता यज्जुजोषति ।
उक्थैरिंद्रस्य माहिनं वयो वर्धंति सोमिनो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥१॥

प्रो इति । अस्मै । उपऽस्तुतिं । भरत । यत् । जुजोषति ।
उक्थैः । इंद्रस्य । माहिनं । वयः । वर्धंति । सोमिनः । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥१॥

अस्मा इंद्रायोपस्तुतिमुपेत्य क्रियमाणां स्तुतिं प्रो भरत । प्रकर्षेण संपादयत हे ऋत्विजः । यद्यद्ययमिंद्रो जुजोषति सेवते तर्हि भरतेति । सोमिनः सोमप्रियस्येंद्रस्य स्वभूतं माहिनं महद्वयोऽन्नं सोमलक्षणमुक्थैः शस्त्रैर्वर्धंति । वर्धयंति । भद्राः स्तुत्यानि खल्विंद्रस्य रातयो दानानि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयुजो असमो नृभिरेकः कृष्टीरयास्यः ।
पूर्वीरति प्र वावृधे विश्वा जातान्योजसा भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥२॥

अयुजः । असमः । नृऽभिः । एकः । कृष्टीः । अयास्यः ।
पूर्वीः । अति । प्र । ववृधे । विश्वा । जातानि । ओजसा । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥२॥

अयुजोऽसहायोऽसमोऽसदृशोऽन्यैर्नृभिर्देवैरेको मुख्योऽयास्य उपक्षपयितुमशक्यः पूर्वीः कृष्टीः पूर्वतन्यः प्रजा अतिप्रववृधे । अतिप्रवर्धते । किंच विश्वा सर्वाणि जातानीदानीमुत्पन्नान्योजसा बलेनातिप्रवावृधे । भद्रा हींद्रस्य रातयः । अथवायमृषिरयुजोऽसहायोऽन्यैरसदृश एक एव सन् पूर्वीः प्रजा जातानि सर्वाण्यप्यतिक्रम्य वर्धते । शिष्टं समानं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहितेन चिदर्वता जीरदानुः सिषासति ।
प्रवाच्यमिंद्र तत्तव वीर्याणि करिष्यतो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥३॥

अहितेन । चित् । अर्वता । जीरऽदानुः । सिसासति ।
प्रऽवाच्यं । इंद्र । तत् । तव । वीर्याणि । करिष्यतः । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥३॥

अयं जीरदानुः क्षिप्रप्रदान इंद्रोऽहितेनायोजितेनाप्रेरितेन चिदर्वतारणव-

ताश्वेन सिषासति। संभक्तुमिच्छति। तस्माद्धे इंद्र वीर्याणि सामर्थ्यानि करिष्यतस्तव महत्त्वं प्रवाच्यं। स्तुत्यमित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ याहि कृणवाम त इंद्र ब्रह्माणि वर्धना।
येभिः शविष्ठ चाकनो भद्रमिह श्रवस्यते भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥४॥

आ। याहि। कृणवाम। ते। इंद्र। ब्रह्माणि। वर्धना।
येभिः। शविष्ठ। चाकनः। भद्रं। इह। श्रवस्यते। भद्राः। इंद्रस्य। रातयः ॥४॥

हे इंद्र आयाहि। आगच्छ। ते कृणवाम। किं। ब्रह्माणि परिवृढानि स्तुतिलक्षणानि कर्माणि। कीदृशानि। वर्धनोत्सहवर्धकानि। येभिर्यैः कर्मभिर्हे शविष्ठातिशयेन बलवन्निंद्र चाकनः कामयसे। किं। भद्रं कर्तुं। कस्मै। श्रवस्यवेऽन्नमिच्छते स्तोत्रे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

धृषतश्चिद्धृषन्मनः कृणोषींद्र यत्त्वं।
तीव्रैः सोमैः सपर्यतो नमोभिः प्रतिभूषतो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥५॥

धृषतः। चित्। धृषत्। मनः। कृणोषि। इंद्र। यत्। त्वं।
तीव्रैः। सोमैः। सपर्यतः। नमःऽभिः। प्रतिऽभूषतः। भद्राः। इंद्रस्य। रातयः ॥५॥

हे इंद्र धृषतश्चिद्धृष्टादपि धृषद्धृष्टं मनः कृणोषि। अत्यंतं धृष्टं करोषि। यद्यस्मात्त्वं तीव्रैर्मदजनकैः सोमैः सपर्यतो पूजयतो नमोभिर्नमस्कारैश्च प्रतिभूषतोऽलंकुर्वतो यजमानस्याभिमतं दित्ससीति शेषः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अव चष्ट ऋचीषमोऽवताँ इव मानुषः।
जुष्ट्वी दक्षस्य सोमिनः सखायं कृणुते युजं भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥६॥

अव। चष्टे। ऋचीषमः। अवतान्ऽइव। मानुषः।
जुष्ट्वी। दक्षस्य। सोमिनः। सखायं। कृणुते। युजं। भद्राः। इंद्रस्य। रातयः ॥६॥

अयमिंद्र ऋचीषम ऋचा स्तुत्या समस्तया परिच्छिन्नः सन्नवचष्टे पश्यत्य-

नुग्रहेणास्मान्। तत्र दृष्टांतः। मानुषो मनुष्योऽवतानवटान् कूपादिप्रदेशानिव। दृष्ट्वा च जुष्ट्वी प्रीतोऽयं दक्षस्य प्रवृद्धस्य सोमिनो यजमानस्य युजं युज्यमात्मानं सखायं कृणुते। करोति। तस्याभिमतं साधयतीत्यर्थः। अथवा तृषितो मनुष्यो जलपूर्णानवटानिव स्तुतः सन् पश्यति सोमं पातुं। पश्चादवेक्षितं तं युज्यमानं सोमं जुष्ट्वी सेवित्वा दक्षस्य सोमिनः सखायं कुरुते ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

विश्वे॑ त इं॒द्र वी॒र्यं॑ दे॒वा अनु॒ क्रतुं॑ ददुः।

भुवो॒ विश्व॑स्य॒ गोप॑तिः पुरुष्टुत भ॒द्रा इं॒द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥ ७ ॥

विश्वे॑। ते॒। इं॒द्र॒। वी॒र्यं॑। दे॒वाः। अनु॑। क्रतुं॑। द॒दुः॒।

भुवः॑। विश्व॑स्य। गोऽप॑तिः। पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒। भ॒द्राः। इं॒द्र॑स्य। रा॒तयः॑ ॥ ७ ॥

हे इंद्र ते तव वीर्यं सामर्थ्यं क्रतुं प्रज्ञां चानु अनुसृत्य विश्वे सर्वे देवा ददुः। दधुः। धारयंति वीर्यं प्रज्ञां च। तव बलेन प्रज्ञया च तेऽपि बलिनः प्रज्ञावंतश्च भवंतीत्यर्थः। तादृशस्त्वं गोपतिः प्रसिद्धानां गवामुदकानां स्तुतिवचसो वा पतिर्भुवः। भवसि। विश्वस्येत्येतत्पदांतर्गतस्यापि गोशब्दस्य विशेषः। हे पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेंद्र भवसीति समन्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

गृ॒णे तदिं॑द्र ते॒ शव॑ उप॒मं दे॒वता॑तये।

यद्धंसि॑ वृ॒त्रमोज॑सा शचीपते भ॒द्रा इं॒द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥ ८ ॥

गृ॒णे। तत्। इं॒द्र॒। ते॒। शवः॑। उ॒प॒ऽमं। दे॒वऽता॑तये।

यत्। हंसि॑। वृ॒त्रं। ओज॑सा। श॒ची॒ऽप॒ते॒। भ॒द्राः। इं॒द्र॑स्य। रा॒तयः॑ ॥ ८ ॥

हे इंद्र ते तव तच्छवो बलमुपमममंतिकं देवतातये यजमानाय यज्ञार्थं वा गृणे। स्तुवे। यद्यस्माद्धे शचीपते वृत्रमोजसा बलेन हंसि तस्मात्ते शवो गृणे ॥

॥ अथ नवमी ॥

सम॑नेव वपुष्य॒तः कृ॒णव॒न्मानु॑षा यु॒गा।

वि॒दे तदिं॒द्रश्चेत॑न॒मध॑ श्रु॒तो भ॒द्रा इं॒द्र॑स्य रा॒तयः॑ ॥ ९ ॥

समंनाऽइव । वपुष्यतः । कृण्वंत् । मानुषा । युगा ।

विदे । तत् । इंद्रः । चेतंनं । अधं । श्रुतः । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥ ९ ॥

समनेव समानमनस्का योषिदिव । सा यथा वपुष्यतो वपुरिच्छतः पुरुषान् कृण्वत्करोति स्ववशान् एवमयमिंद्रो मानुषा मनुष्यान् युगा युगानि कालान् संवत्सरायनर्तुमासादीन्विदे । लंभयति । तद्युगनिर्माणात्मकं कर्मेंद्रश्चेतनं सर्वस्य प्रज्ञापकं कृतवानिति शेषः । अधाथैवं कृत्वा श्रुतः सर्वत्र ख्यातोऽभूत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

उज्जातमिंद्र ते शव उत्त्वामुत्तव क्रतुं ।

भूरिंगो भूरिं वावृधुर्मघंवन्तव शर्मंणि भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ १० ॥

उत् । जातं । इंद्र । ते । शवः । उत् । त्वां । उत् । तवं । क्रतुं ।

भूरिंगो इति भूरिंऽगो । भूरिं । ववृधुः । मघंऽवन् । तवं । शर्मंणि । भद्राः । इंद्रस्य ।
रातयः ॥ १० ॥

हे इंद्र उत् । अयं व्यवहितेनापि वावृधुरित्यनेन संबध्यते । उद्वर्धयंति सोमेन । किं । ते शवो बलं । न केवलं बलं किंतु त्वामुद्वर्धयंति स्तुत्यादिना । पश्चात्तव क्रतुं प्रज्ञां स्वानुकूलामुद्वर्धयंति । भूरीत्येतत्प्रत्याख्यातं संबध्यते । अतिप्रभूतमुद्वर्धयंतीत्यर्थः । क एवं कुर्वंतीत्युच्यते । हे भूरिगो बहुपशो हे मघवन्धनवन्निंद्र तव शर्मणि त्वदीये सुखे ये वर्तंते ते च कुर्वंतीति ॥

॥ अथैकादशी ॥

अहं च त्वं चं वृत्रहन्त्सं युंज्याव सनिभ्य आ ।

अरातीवा चिंदद्रिवोऽनुं नौ शूर मंसते भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ ११ ॥

अहं । च । त्वं । च । वृत्रऽहन् । सं । युज्याव । सनिऽभ्यः । आ ।

अरातिऽवा । चित् । अद्रिऽवः । अनुं । नौ । शूर । मंसते । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥ ११ ॥

हे वृत्रहन्निंद्र त्वं चाहं च संयुज्याव । संगतौ भवाव । कियदवधीत्युच्यते । सनिभ्य आ यावता कालेन धनानि लभ्यंते तावत्कालं । नौ संगतयोरावव-

योर्हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र अरातीवादानोऽपि जनस्त्वद्दत्तधनस्यानुमंसते। अनुमतिं करोति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सत्यमित्था उ तं वयमिंद्रं स्तवाम नानृतं।

महाँ असुन्वतो वधो भूरि ज्योतींषि सुन्वतो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ १२ ॥

सत्यं। इत्था। वै। ऊं इति। तं। वयं। इंद्रं। स्तवाम। न। अनृतं।

महान्। असुन्वतः। वधः। भूरि। ज्योतींषि। सुन्वतः। भद्राः। इंद्रस्य। रातयः ॥१२॥

वयं प्रगाथास्तमिंद्रं सत्यमित्सत्यमेव स्तवाम। नानृतमसत्यं न स्तवाम। अस्माभिरुक्ता गुणाः सत्या एव संतु नानृता इत्यर्थः। स्तुत्यस्येंद्रस्य संबंध्यसुन्वतोऽयष्टुर्वधो महान्प्रभूतो भवति। भूरि ज्योतींषि बहून्सोमान्सुन्वतोऽभिषवं कुर्वतो यजमानस्येंद्रकृतोऽनुग्रहो महान्भवतीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे एकचत्वारिंशो वर्गः ॥

स पूर्व्य इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। स पूर्व्यो गायत्रमाद्या चतुर्थ्यादिद्वे सप्तमी चानुष्टुभोऽंत्या देवी त्रिष्टुबिति। प्रथमाचतुर्थीपंचमीसप्तम्यश्चतस्रोऽनुष्टुभोऽस्मे रुद्रा इत्यंत्या त्रिष्टुबवशिष्टा गायत्र्यः। अंत्याया देवा देवता शिष्टा ऐंद्र्यः ॥ षष्ठेऽहनि मरुत्वतीयस्याद्यस्तृचः प्रतिपत्। सूत्रितं च। स पूर्व्यो महानां त्रय इंद्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ। आ॰ ८.१.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स पूर्व्यो महानां वेनः क्रतुभिरानजे।

यस्य द्वारा मनुष्पिता देवेषु धिय आनजे ॥ १ ॥

सः। पूर्व्यः। महानां। वेनः। क्रतुऽभिः। आनजे।

यस्य। द्वारा। मनुः। पिता। देवेषु। धियः। आनजे ॥ १ ॥

स पूर्व्यो मुख्यो महानां पूज्यानां यजमानानां क्रतुभिः कर्मभिर्निमित्तभूतैर्वेनः कांतस्तेषां हविः कामयमान आनजे। आगच्छति। यस्येंद्रस्य द्वारा द्वाराणि प्राप्तुपायानि धियः कर्माणि देवेष्वेतेषु मध्ये पिता सर्वेषां पालको मनुरानजे प्राप ॥ आनजिः प्राप्तिकर्मा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दिवो मानं नोत्सदन्त्सोमपृष्ठासो अद्रयः । उक्था ब्रह्म च शंस्या ॥२॥

दिवः । मानं । न । उत् । सदन् । सोमऽपृष्ठासः । अद्रयः । उक्था । ब्रह्म । च । शंस्या ॥२॥

दिवो द्युलोकस्य मानं निर्मातारमिंद्रं नोत्सदन् । नोत्सृजंतु । के । सोमपृष्ठासः सोमस्प्रष्टारः सोमाभिषवकर्तारोऽद्रयो ग्रावाणः । किंचोक्थोक्थानि शस्त्राणि ब्रह्म च ब्रह्माणि स्तोत्राणि शंस्या शंसनीयानि भवंतीति शेषः । यद्वा यानि स्तोत्राणि शस्त्राणि च संति तानींद्रं नोत्सृजंत्विति समन्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स विद्वाँ अंगिरोभ्य इंद्रो गा अवृणोदप । स्तुषे तदस्य पौंस्यं ॥३॥

सः । विद्वान् । अंगिरःऽभ्यः । इंद्रः । गाः । अवृणोत् । अप । स्तुषे । तत् । अस्य । पौंस्यं ॥३॥

स विद्वानुपायज्ञ इंद्रोऽंगिरोभ्यस्तेषामर्थाय गाः पणिभिरपहृताः पिहिता अपावृणोत् । अपवारितवान् । तत्तादृशमस्य पौंस्यं पुंस्त्वं सामर्थ्यं स्तुषे । स्तौमि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स प्रत्नथा कविवृध इंद्रो वाकस्य वक्षणिः ।
शिवो अर्कस्य होमन्यस्मत्रा गंत्ववसे ॥४॥

सः । प्रत्नऽथा । कविऽवृधः । इंद्रः । वाकस्य । वक्षणिः ।
शिवः । अर्कस्य । होमनि । अस्मऽत्रा । गंतु । अवसे ॥४॥

स इंद्रः प्रत्नथा प्रत्नवत्पूर्वस्मिन्काले यथा तद्वदिदानीमपि कविवृधो मेधाविनां स्तोतॄणां वर्धयिता वाकस्य स्तोतुर्वक्षणिर्वोढा शिवः सुखकरोऽर्कस्य । अर्कमन्नमर्चनीयत्वादर्चनसाधनत्वाद्वा । तादृशस्य सोमस्य होमनि होमे सोऽस्मत्रास्मासु निमित्तभूतेष्ववसे रक्षणाय गच्छतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आदू नु ते अनु क्रतुं स्वाहा वरस्य यज्यवः ।
श्वात्रमर्का अनूषतेंद्र गोत्रस्य दावने ॥५॥

आत्। ऊं इति। नु। ते। अनु। क्रतुं। स्वाहा। वरस्य। यज्यवः।
श्वात्रं। अर्काः। अनूषत। इंद्र। गोत्रस्य। दावने ॥ ५॥

आदु अनंतरमेव नु अद्य हे इंद्र ते तव क्रतुं कर्मानु क्रमेण। अनूषतेति संबंधः। अनुक्रमेण स्तुवंति। के। स्वाहा वरस्य स्वाहादेव्याः पतेरग्नेर्यज्यवो यष्टारः। त्वदर्थमग्नौ यागं कुर्वंत इत्यर्थः। तादृशा अर्का अर्चयितारः स्तोतारः। श्वात्रमिति क्षिप्रनाम। अन्यदेवतास्तुतिरूपविलंबमकृत्वातिशीघ्रमतिदीर्घं स्तुवंतीत्यभिप्रायः। किमर्थं स्तुवंतीत्युच्यते। गोत्रस्य दावने धनस्य दानाय ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्रे विश्वानि वीर्या कृतानि कर्त्वानि च। यमर्का अध्वरं विदुः ॥ ६॥
इंद्रे। विश्वानि। वीर्या। कृतानि। कर्त्वानि। च। यं। अर्काः। अध्वरं। विदुः ॥ ६॥

अस्मिन्निंद्रे विश्वानि सर्वाणि वीर्या वीर्याणि सामर्थ्यानि कृतानि कर्त्वानि च कर्तव्यानि च वर्तंत इति शेषः। यमिंद्रमर्काः स्तोतारोऽध्वरमहिंसकं विदुर्जानंति तस्मिन्निंद्र इति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे द्विचत्वारिंशो वर्गः ॥

पंचमेऽहनि मरुत्वतीये यत्पांचजन्ययेति तृचः प्रतिपत्। सूचितं च। यत्पांचजन्यया विशेंद्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ। आ॰ ७.१२.। इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

यत्पांचजन्यया विशेंद्रे घोषा असृक्षत।
अस्तृणाद्बर्हणा विपो३ऽर्यो मानस्य स क्षयः ॥ ७॥
यत्। पांचऽजन्यया। विशा। इंद्रे। घोषाः। असृक्षत।
अस्तृणात्। बर्हणा। विपः। अर्यः। मानस्य। सः। क्षयः ॥ ७॥

यद्यदा पांचजन्यया। निषादपंचमाश्चत्वारो वर्णाः पंच जनाः। तत्रभवया विशा प्रजयेंद्रे घोषाः स्तुतयोऽसृक्षत सृज्यंते तदानीमयमिंद्रोऽस्तृणात् हिनस्ति शत्रून् बर्हणा स्वमहत्त्वेन। अनन्यसहायेनेत्यर्थः। तादृशः सोऽयं इंद्रो विपो मेधाविनः स्तोतुर्मम मानस्य पूजायाः सत्कारस्य क्षयो निवासो भवति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इयमु ते अनुष्टुतिश्चकृषे तानि पौंस्या । प्रावश्चक्रस्य वर्तनिं ॥ ८ ॥

इयं । ऊं इति । ते । अनुऽस्तुतिः । चकृषे । तानि । पौंस्या । प्र । आवः । चक्रस्य । वर्तनिं ॥ ८ ॥

इयमिदानीं क्रियमाणानुष्टुतिरनुकूला स्तुतिस्ते तव स्वभूता । कुतस्त इत्युच्यते । तानि प्रसिद्धानि वृत्रवधादीनि पौंस्या पुंस्त्वानि यतश्चकृषेऽतस्त इत्यर्थः । हे इंद्र चक्रस्य रथाधारस्य वर्तनिं मार्गं प्रावः । प्रारक्षः । अथास्मद्यज्ञगमनाय रक्षःकृता चक्रमार्गबाधा यथा न भवति तथा रक्षसीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अस्य वृष्णो व्योदन उरु क्रमिष्ट जीवसे । यवं न पश्व आ ददे ॥ ९ ॥

अस्य । वृष्णः । विऽओदने । उरु । क्रमिष्ट । जीवसे । यवं । न । पश्वः । आ । ददे ॥ ९ ॥

अस्य वृष्णो वर्षितुरिंद्रस्य व्योदने विविधेऽन्ने लब्धे सति जीवसे जीवनायोरु विस्तीर्णं क्रमिष्ट पदनिधानं करोति सर्वो लोकः । अथवेंद्रस्य स्वभूतेऽन्ने लब्धे लब्धव्ये वा सति पदन्यासं करोति । तथा कृत्वा यवं न पश्वो यवं पशव इव सर्वो जन आददे आदत्ते स्तुतादस्मात् ॥

॥ अथ दशमी ॥

तद्दधाना अवस्यवो युष्माभिर्दक्षपितरः । स्याम मरुत्वतो वृधे ॥ १० ॥

तत् । दधानाः । अवस्यवः । युष्माभिः । दक्षऽपितरः । स्याम । मरुत्वतः । वृधे ॥ १० ॥

तत्स्तोत्रं दधाना धारयंतोऽवस्यवो रक्षाकामा वयं हे ऋत्विजो युष्माभिः । सहिता इति वा योज्यं । तादृशा दक्षपितरः । दक्षोऽन्नं । तस्य पितरः पालकाः स्वामिनः स्याम । किमर्थं । मरुत्वतो मरुद्भिस्तद्वत इंद्रस्य वृधे वर्धनाय यागाय ॥

॥ अथैकादशी ॥

बळृत्वियाय धाम्न ऋक्वभिः शूर नोनुमः । जेषामेंद्र त्वया युजा ॥ ११ ॥

बट् । ऋत्वियाय । धाम्ने । ऋक्वऽभिः । शूर । नोनुमः । जेषाम । इंद्र । त्वया । युजा ॥ ११ ॥

बट् सत्यमृत्वियाय ऋतौ भवाय । ऋतुशब्दो यागकालोपलक्षकः । यागकाले प्रादुर्भूताय धाम्ने कल्याणतेजसे तुभ्यं हे शूरेंद्र ऋक्वभिर्मंत्रैर्नोनुमः । अतिशयेन स्तुमः । हे इंद्र स्तुतेन त्वया युजा सहायभूतेन जेषाम जयेम शत्रून् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अस्मे रुद्रा मेहना पर्वतासो वृत्रहत्ये भरहूतौ सजोषाः ।
यः शंसते स्तुवते धायि पज्र इंद्रज्येष्ठा अस्माँ अवंतु देवाः ॥ १२ ॥
अस्मे इति । रुद्राः । मेहना । पर्वतासः । वृत्रऽहत्ये । भरऽहूतौ । सऽजोषाः ।
यः । शंसते । स्तुवते । धायि । पज्रः । इंद्रऽज्येष्ठाः । अस्मान् । अवंतु । देवाः ॥ १२ ॥

अस्मे अस्मान्रुद्रा मेहनोदकसेचनयुक्ताः पर्वतासो मेघाश्च वृत्रहत्ये वृत्रहननसाधने भरहूतौ संग्रामाह्वाने सजोषा अस्मत्समानप्रीतिश्च य इंद्रः शंसते शस्त्रं पठते स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते च यजमानाय पज्रो बलवान् वेगवान्वा धायि गच्छति स इंद्रश्चेम इंद्रज्येष्ठा देवा अस्मानवंतु । रक्षंतु । अस्मानिति पूरणः । अथवैवं योज्यं । रुद्रा रुद्रपुत्रा मेहना सेचनेन युक्ताः पर्वताः पर्वतसदृशाः पूरणवंतः प्रीणनवंतो वा । पर्व पुनः पृणातेः प्रीणातेर्वेति निरुक्तं । वृत्रहत्ये भरहूतौ सजोषाः सजोषसः सहायभूता मरुतो देवा इंद्रज्येष्ठा उक्तलक्षण इंद्रश्चास्मानवंत्विति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे त्रिचत्वारिंशो वर्गः ॥

उत्त्वा मंदंत्विति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं प्रगाथस्यार्षं । प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्रमैंद्रं । उत्त्वेत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उत्त्वा मंदंतु स्तोमाः कृणुष्व राधो अद्रिवः । अव ब्रह्मद्विषो जहि ॥ १ ॥
उत् । त्वा । मंदंतु । स्तोमाः । कृणुष्व । राधः । अद्रिऽवः । अव । ब्रह्मऽद्विषः । जहि ॥ १ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां स्तोमाः स्तुतय उदुत्कृष्टं मंदंतु । मादयंतु । कृणुष्व कुरु राधोऽन्नं हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्रास्मभ्यं । किंच ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणद्वेष्टॄनवजहि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पदा पणीँरराधसो नि बाधस्व महाँ असि । नहि त्वा कश्चन प्रति ॥ २ ॥
पदा । पणीन् । अराधसः । नि । बाधस्व । महान् । असि । नहि । त्वा । कः । चन । प्रति ॥ २ ॥

पणीन् लुब्धानराधसो यष्टव्यधनरहितान् केवलधनान् पदा पादेनातिक्रम्य

नि नितरां बाधस्व। त्वा त्वां तव कश्चन कश्चिदपि देवोऽसुरो मनुष्यो वा प्रति प्रतिनिधिः सदृशो न ह्यस्ति खलु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वमीशिषे सुतानामिंद्र त्वमसुतानां। त्वं राजा जनानां ॥३॥

त्वं। ईशिषे। सुतानां। इंद्र। त्वं। असुतानां। त्वं। राजा। जनानां ॥३॥

हे इंद्र त्वं सुतानामभिषुतानां सोमानामीशिषे। ईश्वरो भवसि। तथा त्वमसुतानां वल्ल्याकारे वर्तमानानां चेशिषे। त्वं जनानां सर्वेषां राजा भवसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एहि प्रेहि क्षयो दिव्या३घोषन् चर्षणीनां। ओभे पृणासि रोदसी ॥४॥

आ। इहि। प्र। इहि। क्षयः। दिवि। आऽघोषन्। चर्षणीनां। आ। उभे इति। पृणासि। रोदसी इति ॥४॥

हे इंद्र एहि। आगच्छ। तथा प्रेहि प्रगच्छ दिवि द्युलोकात्। किं। क्षयो निवासं। किं कुर्वन्। आघोषन् शब्दं कुर्वन्। किमर्थं। चर्षणीनां मनुष्याणामर्थाय। अथवा हविः स्वीकृत्य प्रेहि सुखेन गच्छ। दिवमाघोषन् यजमानं स्तुवन्। उभे रोदसी द्यावापृथिव्यावापृणासि आपूरयसि तेजसा वृष्ट्या वा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्यं चित्पर्वतं गिरिं शतवंतं सहस्रिणं। वि स्तोतृभ्यो रुरोजिथ ॥५॥

त्यं। चित्। पर्वतं। गिरिं। शतऽवंतं। सहस्रिणं। वि। स्तोतृऽभ्यः। रुरोजिथ ॥५॥

हे इंद्र त्वं त्यं चित् तं। चिदिति पूरणः। पर्वतं पर्ववंतं गिरिं मेघं। उभयोर्मेघनामत्वादेको योगरूढो द्रष्टव्यः। शतवंतं शतोदकवंतं तथा सहस्रिणमपरिमितवृष्टिं मेघं स्तोतृभ्योऽर्थाय विरुरोजिथ। विरुज वज्रेण ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वयमु त्वा दिवा सुते वयं नक्तं हवामहे। अस्माकं काममा पृण ॥६॥

वयं। ऊं इति। त्वा। दिवा। सुते। वयं। नक्तं। हवामहे। अस्माकं। कामं। आ। पृण ॥६॥

हे इंद्र वयं त्वा त्वां दिवाहनि सुते सोमेऽभिषुते हवामहे। आह्वयामः। तथा वयं नक्तं हवामहे। आहूत आगत्यास्माकं काममापृण। आपूरय ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चतुश्चत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

क्वं१स्य वृ॑ष॒भो युवा॑ तुवि॒ग्रीवो॒ अना॑नतः। ब्र॒ह्मा कस्तं स॑पर्यति ॥७॥

क्व॑। स्यः। वृ॒ष॒भः। युवा॑। तु॒वि॒ऽग्रीवः॑। अना॑नतः। ब्र॒ह्मा। कः। तं। स॒प॒र्य॒ति ॥७॥

स्य स वृषभो वर्षिता युवा नित्यतरुणस्तुविग्रीवो विस्तीर्णकंधरोऽनानतः कदाचिदप्यनवनत इंद्रः क्व कुत्र वर्तत इति को जानातीत्यर्थः। को ब्रह्मा स्तोता त्वा त्वां सपर्यति। पूजयति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

कस्य॑ स्वि॒त्सव॑नं॒ वृषा॑ जुजु॒ष्वाँ अव॑ गच्छति। इंद्रं॒ क उं स्वि॒दा च॑के ॥८॥

कस्य॑। स्वि॒त्। सव॑नं। वृषा॑। जु॒जु॒ष्वान्। अव॑। ग॒च्छ॒ति॒। इंद्रं॑। कः। ऊं इति॑। स्वि॒त्। आ। च॒के॒ ॥८॥

कस्य स्वित्सवनं। स्विदिति विचिकित्सायां। वृषा वर्षितेंद्रो जुजुष्वान् प्रीयमाणोऽवगच्छति। क उ को वा यजमान इंद्रमाचके जानाति स्तोतुं। स्विदिति पूरणः ॥

॥ अथ नवमी ॥

कं ते॑ दा॒ना अ॑सक्षत॒ वृत्र॑ह॒न्कं सु॒वीर्या॑। उ॒क्थे क उं स्वि॒दंत॑मः ॥९॥

कं। ते॒। दा॒नाः। अ॒स॒क्ष॒त॒। वृत्र॑ऽहन्। कं। सु॒ऽवीर्या॑। उ॒क्थे। कः। ऊँ इति॑। स्वि॒त्। अंत॑मः ॥९॥

ते त्वां दाना यजमानैर्दत्ता असक्षत। सेवंते। हे वृत्रहन् वृत्रस्य हंतरिंद्र कं कीदृशं त्वामुक्थे शस्त्रे सुवीर्या शोभनवीर्याणि स्तोत्राण्यसक्षत। क उ स्विदंतमो वांतिकतमो भवति युद्धे ॥

द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्रेऽयं ते मानुष इति तृचोऽनुरूपः। सूचितं च। अयं ते मानुषे जन उद्वेदभि। आ॰ ६.४.। इति ॥

॥ सैषा तृचे प्रथमा सूक्ते दशमी ॥

अयं ते मानुषे जने सोमः पूरुषु सूयते । तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥१०॥

अयं । ते । मानुषे । जने । सोमः । पूरुषु । सूयते । तस्य । आ । इहि । प्र । द्रव । पिब ॥१०॥

अयं सोमस्ते त्वदर्थं तव स्वभूतो वा पूरुषु मनुष्येषु मध्ये मानुषे जने मयि सूयते । अथवा पूरुनामसु राजसु सूयते । तस्य । तमित्यर्थः । तमेहि । आगच्छ । आगत्य च प्रद्रव गृहसमीपं । तथा कृत्वा पिब तं सोमं ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्त एकादशी ॥

अयं ते शर्यणावति सुषोमायामधि प्रियः । आर्जीकीये मदिंतमः ॥११॥

अयं । ते । शर्यणाऽवति । सुऽसोमायां । अधि । प्रियः । आर्जीकीये । मदिन्ऽतमः ॥११॥

अयमस्माभिरभिषुतः सोमस्ते त्वां मदितमो मादयितृतमः । अयमधिश्रित आश्रितः । कुत्रेति तदुच्यते । शर्यणावति कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धभवे शरतृणोपेते सरसि । तत्सरः कुत्र वर्तत इत्युच्यते । सुषोमायामेतन्नामिकायां नद्यां । सा च कुत्र वर्तत इति तदुच्यते । आर्जीकीय एतन्नामके देशे । एवमुक्तप्रकारेणात्यंत-दूरदेशे वर्तते यः सोमः स एवायं । अभिषुतं पिबेत्युत्तरत्रान्वयः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते द्वादशी ॥

तमद्य राधसे महे चारुं मदाय घृष्वये । एहीमिंद्र द्रवा पिब ॥१२॥

तं । अद्य । राधसे । महे । चारुं । मदाय । घृष्वये । आ । इहि । ईं । इंद्र । द्रव । पिब ॥१२॥

तं पूर्वमंत्र उपवर्णितं चारुं चरणशीलं सोमं महे महते राधसेऽस्माकं धनाय तव घृष्वये शत्रूणां घर्षणशीलाय मदाय पिब । हे इंद्र तदर्थं द्रव । गच्छ शीघ्रं सोमपात्रं प्रति । तदर्थमीमिदानीमेहि । आगच्छ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे पंचचत्वारिंशो वर्गः ॥

यदिंद्र प्रागिति द्वादशर्चं षष्ठं सूक्तं प्रगाथस्यार्षं गायत्रमैंद्रं । यदिंद्रेत्यनुक्रांतं ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदिंद्र प्रागपागुदङ्न्यग्वा हूयसे नृभिः । आ याहि तूयमाशुभिः ॥१॥

यत् । इंद्र । प्राक् । अपाक् । उदक् । न्यक् । वा । हूयसे । नृऽभिः । आ । याहि । तूयं । आशुऽभिः ॥१॥

हे इंद्र त्वं नृभिः कर्मनेतृभिरस्मदीयैरध्वर्य्वादिभिः प्राग्वापागुदग्वा न्यग्वा यतः कुतश्चिद्धूयसेऽतस्तूयं तूर्णमाशुभिराशुगामिभिरश्वैरायाहि। आगच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्वा प्रस्रवणे दिवो मादयासे स्वर्णरे। यद्वा समुद्रे अंधसः ॥२॥

यत्। वा। प्रऽस्रवणे। दिवः। मादयासे। स्वःऽनरे। यत्। वा। समुद्रे। अंधसः ॥२॥

यद्वाथवा दिवो द्युलोकस्य प्रस्रवणेऽमृतनिःष्यंदनस्थाने मादयासे माद्यसि। यद्वा स्वर्णरे स्वर्गनयने वा भूलोकेऽन्यस्य यागदेशे माद्यसि। यद्वांधसः। अंधोऽन्नं। तेन तत्कारणमुदकं लक्ष्यते। तस्य समुद्रे समुंदनापादानभूतेऽंतरिक्षे माद्यसि तत्र तत्र वर्तमानमपि हुव इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ त्वा गीर्भिर्महामुरुं हुवे गामिव भोजसे। इंद्र सोमस्य पीतये ॥३॥

आ। त्वा। गीःऽभिः। महां। उरुं। हुवे। गांऽइव। भोजसे। इंद्र। सोमस्य। पीतये ॥३॥

हे इंद्र त्वा त्वां गीर्भिः स्तुतिभिर्हुवे। आह्वयामि। कीदृशं त्वां। महां महांतमुरुं प्रभूतं। किमर्थं। सोमस्य पीतये पानाय। ह्वाने दृष्टांतः। भोजसे भोगाय गामिव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ त इंद्र महिमानं हरयो देव ते महः। रथे वहंतु बिभ्रतः ॥४॥

आ। ते। इंद्र। महिमानं। हरयः। देव। ते। महः। रथे। वहंतु। बिभ्रतः ॥४॥

हे इंद्र ते तव महिमानं माहात्म्यं रथे बिभ्रतो धारयंतो हरयोऽश्वा आवहंतु। तथा हे देव ते महस्तेजो रथे बिभ्रतोऽश्वा आवहंतु। अत्र महिम्नो महसश्च पृथगावहनासंभवात्ताभ्यां विशिष्टं वहंत्वित्यर्थः। अथवा महिमानं बिभ्रतस्ते त्वां रथे वहंतु महो बिभ्रतश्च त्वां वहंत्विति योज्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रं गृणीष उं स्तुषे महाँ उग्र ईशानकृत्। एहि नः सुतं पिब ॥५॥

इंद्रं। गृणीषे। ऊं इति। स्तुषे। महान्। उग्रः। ईशानऽकृत्। आ। इहि। नः। सुतं। पिब ॥५॥

हे इंद्र त्वं गृणीषे। उच्यसे। इदं देहीदं कुर्विति। तथा स्तुष उ। स्तूयसे च। उ इति चार्थे। कीदृशस्त्वं। महान् गुणैः प्रवृद्ध उग्र उद्गूर्णबल ईशानकृदैश्वर्यकर्ता। तादृशस्त्वमेहि। आगच्छ। आगत्य च नः सुतं सोमं पिब॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सुतावंतस्त्वा वयं प्रयस्वंतो हवामहे। इदं नो बर्हिरासदे॥ ६॥

सुतऽवंतः। त्वा। वयं। प्रयस्वंतः। हवामहे। इदं। नः। बर्हिः। आऽसदे॥ ६॥

सुतावंतोऽभिषुतसोमवंतः प्रयस्वंतश्चरुपुरोडाशाद्यन्नवंतश्च वयं त्वा त्वां हवामहे। आह्वयामः। किमर्थं। इदं नोऽस्मदीयं बर्हिर्बर्हिषि यज्ञे बर्हिषि वासद आसादनाय॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे षट्चत्वारिंशो वर्गः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यच्चिद्धि शश्वतामसींद्र साधारणस्त्वं। तं त्वा वयं हवामहे॥ ७॥

यत्। चित्। हि। शश्वतां। असि। इंद्र। साधारणः। त्वं। तं। त्वा। वयं। हवामहे॥ ७॥

हे इंद्र त्वं यच्चिद्धि यस्मात्खलु शश्वतां बहूनां यजमानानां साधारणोऽसि। चिदिति पूरणः। हीति प्रसिद्धौ। तं तादृशं साधारणं त्वा त्वां वयं हवामहे। आह्वयामः। इतरेभ्यः पूर्वमिति भावः॥

प्रातःसवन इदं ते सोम्यमिति होतुः प्रस्थितयाज्या। सूचितं च। इदं ते सोम्यं मधु मित्रं वयं हवामहे। आ॰ ५. ५.। इति॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

इदं ते सोम्यं मध्वधुक्षन्नद्रिभिर्नरः। जुषाण इंद्र तत्पिब॥ ८॥

इदं। ते। सोम्यं। मधु। अधुक्षन्। अद्रिऽभिः। नरः। जुषाणः। इंद्र। तत्। पिब॥ ८॥

हे इंद्र ते त्वदर्थमिदं सोम्यं सोमसंबंधि मध्वधुक्षन्नद्रिभिर्ग्रावभिरभिषवसाधनैर्नरोऽस्मदीया अध्वर्य्वादयः। हे इंद्र तन्मधु जुषाणः प्रीयमाणः पिब॥

॥ अथ नवमी ॥

विश्वाँ अर्यो विपश्चितोऽति ख्यस्तूयमा गहि। अस्मे धेहि श्रवो बृहत् ॥ ९॥

विश्वान्। अर्यः। विपःऽचितः। अति। ख्यः। तूयं। आ। गहि। अस्मे इति। धेहि। श्रवः। बृहत् ॥ ९॥

हे इंद्र अर्यः स्वामी त्वं विश्वान्विपश्चितः स्तोतॄनति ख्यः। अतिक्रम्य पश्य। तदर्थं तूयं क्षिप्रमागहि। आगत्य चास्मे अस्मासु बृहच्छ्रवोऽन्नं यशो वा धेहि॥

॥ अथ दशमी ॥

दाता मे पृषतीनां राजा हिरण्यवीनां। मा देवा मघवा रिषत् ॥ १०॥

दाता। मे। पृषतीनां। राजा। हिरण्यऽवीनां। मा। देवाः। मघऽवा। रिषत् ॥ १०॥

हिरण्यवीनां हिरण्यवीतानां पृषतीनां राजेंद्रो मे दाता भवतु। हे देवा मघवेंद्रो मा रिषत्। रिष्टो मा भवतु ॥

॥ अथैकादशी ॥

सहस्रे पृषतीनामधि श्चंद्रं बृहत्पृथु। शुक्रं हिरण्यमा ददे ॥ ११॥

सहस्रे। पृषतीनां। अधि। चंद्रं। बृहत्। पृथु। शुक्रं। हिरण्यं। आ। ददे ॥ ११॥

अहं पृषतीनां गवां सहस्रेऽध्युपरि धारितं बृहन्महत्पृथु विस्तृतं चंद्रमाह्लादकं शुक्रं निर्मलं हिरण्यमाददे। स्वीकरोमींद्रेणानीतं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

नपातो दुर्गहस्य मे सहस्रेण सुराधसः। श्रवो देवेष्वक्रत ॥ १२॥

नपातः। दुःऽगहस्य। मे। सहस्रेण। सुऽराधसः। श्रवः। देवेषु। अक्रत ॥ १२॥

नपातोऽरक्षितस्य दुर्गहस्य दुःखं गाहमानस्य मे संबंधिनो जनाः सहस्रेणापरिमितेनेंद्रदत्तेन गवादिधनेन सुराधसः सुधनाः संतो देवेषु प्रीतेषु। इंद्रे प्रीत इत्यर्थः। श्रवोऽन्नं यशो वाक्रत। अलभंतेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे सप्तचत्वारिंशो वर्गः ॥

तरोभिर्व इति पंचदशर्चं सप्तमं सूक्तं प्रगाथपुत्रस्य कलेरार्षं। प्रथमातृती-

याद्ययुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादियुजः सतोबृहत्यः पंचदशी त्वनुष्टुप्। तथा चानुक्रमणिका। तरोभिः पंचोना कलिः प्रागाथः प्रागाथमंत्यानुष्टुबिति॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावेतत्सूक्तं। तथा च पंचमारण्यके सूचितं। तरोभिर्वो विदद्वसुमित्युत्तमामुद्धरति। ऐ॰ आ॰ ५.१०.। इति॥ अग्निष्टोमेऽच्छावाकशस्त्रेऽयं प्रगाथः स्तोत्रियः। तथा च सूचितं। तरोभिर्वो विदद्वसुं तरणिरित्सिषासतीति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ। आ॰ ५.१६.। इति॥ चातुर्विंशिकेऽहन्ययमेव प्रगाथः स्तोत्रियः। सूचितं च। तरोभिर्वो विदद्वसुं तरणिरित्सिषासति। आ॰ ७.४.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

तरो॑भिर्वो वि॒दद्व॑सु॒मिंद्रं॑ स॒बाध॑ ऊ॒तये॑।
बृ॒हद्गाय॑न्तः सु॒तसो॑मे अध्व॒रे हु॒वे भरं॒ न का॒रिणं॑॥१॥
तरः॑ऽभिः। वः॒। वि॒दत्ऽव॑सुं। इंद्रं॑। स॒ऽबाधः॑। ऊ॒तये॑।
बृ॒हत्। गाय॑न्तः। सु॒तऽसो॑मे। अ॒ध्व॒रे। हु॒वे। भर॑ं। न। का॒रिण॑ं॥१॥

हे ऋत्विजो वो यूयं तरोभिर्वेगैरश्वैरुपेतं वेगैरेव वा विदद्वसुं वेदयद्वसुं धनावेदकमिंद्रं सबाधो बाधासहिता ऊतये रक्षणाय बृहत्सामैतत्संज्ञं गायंतः संतः परिचरतेति शेषः। कुत्रेति तदुच्यते। सुतसोमे सुतसोमकेऽध्वरे यज्ञे सोमयागे। अहं च तमिंद्रं हुवे। आह्वयामि। कमिव। भरं भर्तारं कुटुंबपोषकं कारिणं हितकरणशीलं यथा स्वहितकरणायाह्वयंति पुत्रादयस्तद्वत्तथाभूतमिंद्रं हुव इति॥

॥ अथ द्वितीया॥

न यं दु॒ध्रा वर॑न्ते॒ न स्थि॒रा मुरो॒ मदे॑ सुशि॒प्रमंध॑सः।
य आ॒दृत्या॑ शशमा॒नाय॑ सुन्व॒ते दाता॑ जरि॒त्र उ॒क्थ्य॑ं॥२॥
न। यं। दु॒ध्राः। वर॑न्ते। न। स्थि॒राः। मुरः॑। मदे॑। सु॒ऽशि॒प्रं। अंध॑सः।
यः। आ॒ऽदृत्य॑। श॒श॒मा॒नाय॑। सु॒न्व॒ते। दाता॑। ज॒रि॒त्रे। उ॒क्थ्य॑ं॥२॥

यं सुशिप्रमिंद्रं दुध्रा दुर्धरा असुरादयो न वरंते न वारयंति संग्रामे। तथा स्थिरा देवा न वरंते। किंच मुरो मरणस्वभावा मनुष्या न वरंते। अंधसोऽन्नस्य सोमस्य मदे मदाय सोमपानजनितायादृत्य यः शशमानाय शंसमानाय सुन्व-

तेऽभिषवं कुर्वते जरित्रे स्तोत्रे च दाता भवति। किं। उक्थ्यं स्तुत्यं धनं। स रेजयतीत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यः शक्रो मृक्षो अश्व्यो यो वा कीजो हिरण्ययः।
स ऊर्वस्य रेजयत्यपावृतिमिंद्रो गव्यस्य वृत्रहा ॥३॥

यः। शक्रः। मृक्षः। अश्व्यः। यः। वा। कीजः। हिरण्ययः।
सः। ऊर्वस्य। रेजयति। अपऽवृतिं। इंद्रः। गव्यस्य। वृत्रऽहा ॥३॥

यः शक्र इंद्रः स्तोतॄणां मृक्षः शोधकः परिचरणीयो वा। यश्चाश्व्यः। अश्वकुशलोऽश्व्यः। अथवाश्व्य इति स्वार्थिको यत्। मृक्षोऽश्वः प्रक्षालितोऽश्व इव वर्तते। यो वा कीजः। कीज इत्यद्भुतमाह। किमस्य कथं जात इति व---। यश्च हिरण्ययो हिरण्मयशरीरः स एवमाश्चर्यभूत इंद्रो वृत्रहा गव्यस्य गोसमूहस्य। कीदृशस्य। ऊर्वस्य बहुलस्यापावृतिमपवरणीयं रेजयति। कंपयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

निखातं चिद्यः पुरुसंभृतं वसूदिद्वपति दाशुषे।
वज्री सुशिप्रो हर्यश्व इत्करदिंद्रः क्रत्वा यथा वशत् ॥४॥

निऽखातं। चित्। यः। पुरुऽसंभृतं। वसु। उत्। इत्। वपति। दाशुषे।
वज्री। सुऽशिप्रः। हरिऽअश्वः। इत्। करत्। इंद्रः। क्रत्वा। यथा। वशत् ॥४॥

निखातं चिद्भूमौ खात्वा स्थापितमपि संभृतं संगृहीतं यागदानादिकं कृत्वेदृशं पुरु बहु वसु धनमुदिद्वपति उद्वपत्येव दाशुषे यजमानाय। एवं यो देवः करोति स वज्री सुशिप्रः सुहनुर्हर्यश्व इत् हरितवर्णाश्वयुक्त इंद्र एव करोति। केनोपाधिना। क्रत्वा कर्मणा यागेनोपाधिना। यथा वशत् येन प्रकारेण कामयते तथा स एव करोति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यद्वावंथ पुरुष्टुत पुरा चिच्छूर नृणां।
वयं तत्त इंद्र सं भरामसि यज्ञमुक्थं तुरं वचः ॥५॥

यत्। ववंर्थ। पुरुऽस्तुत। पुरा। चित्। शूर। नृणां।

वयं। तत्। ते। इंद्र। सं। भरामसि। यज्ञं। उक्थं। तुरं। वचः ॥ ५ ॥

हे पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेंद्र शूर विक्रांत नृणां नेतॄणां स्तोतॄणां सकाशात्। पुरा चिदित्युपमार्थे। तथेदानीमपि यद्ववंथाचीकमथास्तदेव वयं तुरं तूर्णं ते तुभ्यमिंद्र संभरामसि। संभरामः। किं तदित्युच्यते। यज्ञं यागयोग्यं हविरुक्थं शस्त्रं वचो वाच्यं। तव प्रियतमं हविः स्तोत्रं च संभराम इत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थेऽष्टाचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सचा सोमेषु पुरुहूत वज्रिवो मदाय द्युक्ष सोमपाः।

त्वमिद्धि ब्रह्मकृते काम्यं वसु देष्ठः सुन्वते भुवः ॥ ६ ॥

सचा। सोमेषु। पुरुऽहूत। वज्रिऽवः। मदाय। द्युक्ष। सोमऽपाः।

त्वं। इत्। हि। ब्रह्मऽकृते। काम्यं। वसु। देष्ठः। सुन्वते। भुवः ॥ ६ ॥

हे पुरुहूत बहुभिराहूत हे वज्रिवो वज्रवन् द्युक्ष द्युमन् सोमपाः सोमस्य पातस्त्वं सोमेष्वभिषुतेषु मदाय सचा सह भवेति शेषः। त्वमित्त्वमेव ब्रह्मकृते स्तोत्रकर्त्रे सुन्वते च काम्यं कमनीयं वसु धनं देष्ठो दातृतमो भुवः। भवसि ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे वयमेनमिति वैकल्पिकोऽनुरूपः। तथा च सूचितं। वयमेनमिदा ह्यो यो राजा चर्षणीनां। आ॰ ७.४.। इति ॥

॥ सैषा प्रगाथे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

वयमेनमिदा ह्योऽपीपेमेह वज्रिणं।

तस्मा उ अद्य समना सुतं भरा नूनं भूषत श्रुते ॥ ७ ॥

वयं। एनं। इदा। ह्यः। अपीपेम। इह। वज्रिणं।

तस्मै। ऊं इति। अद्य। समना। सुतं। भर। आ। नूनं। भूषत। श्रुते ॥ ७ ॥

वयं यजमाना एनमिंद्रं वज्रिणमिदेदानीं ह्यश्चेहाचापीपेम आप्याययाम सोमेन। तस्मा उ तस्मा एवाद्याच समना संग्रामार्थं सुतमभिषुतं सोमं भर

हरत हे अध्वर्य्वादयः । नूनमिदानीं श्रुते स्तोत्रे श्रुते सत्याभूषत । आभवतु । आगच्छतु ॥

॥ अथ प्रगाथे द्वितीया सूक्तेऽष्टमी ॥

वृकश्चिदस्य वारण उरामथिरा वयुनेषु भूषति ।
सेमं नः स्तोमं जुजुषाण आ गहींद्र प्र चित्रया धिया ॥ ८ ॥
वृकः । चित् । अस्य । वारणः । उराऽमथिः । आ । वयुनेषु । भूषति ।
सः । इमं । नः । स्तोमं । जुजुषाणः । आ । गहि । इंद्र । प्र । चित्रया । धिया ॥ ८ ॥

वृकश्चित्स्तेनोऽपि वारणो वारयिता सर्वस्य सन्नप्युरामथिः शत्रूणां मार्गे गच्छतां मथिता सन्नप्यस्येंद्रस्य वयुनेषु मार्गेषु प्रज्ञानेषु वाभूषति । आनुकूल्यमेव भजते । अतीवहिंस्रोऽपींद्रस्यानुकूलो भवतीत्यर्थः ॥ यद्वास्येति कर्मणि षष्ठी ॥ अमुमिंद्रमुक्तरूपो वृकोऽपि वयुनेषु स्तोत्रेष्वाभूषति । स त्वमिमं नः स्तोमं जुजुषाणः प्रीयमाण आगहि । आगच्छ । हे इंद्र चित्रया धिया कर्मणा स्तुतिलक्षणेन निमित्तेन प्र प्रकर्षेणागहि । शीघ्रमागच्छ ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्र एव कदू न्विति कद्वत्प्रगाथः । कदू न्वस्याकृतमिति कद्वंतः प्रगाथाः । आ॰ ७.४. । इति हि सूत्रितं ॥

॥ सैषा प्रगाथे प्रथमा सूक्ते नवमी ॥

कदू न्व१स्याकृतमिंद्रस्यास्ति पौंस्यं ।
केनो नु कं श्रोमतेन न शुश्रुवे जनुषः परि वृत्रहा ॥ ९ ॥
कत् । ऊं इति । नु । अस्य । अकृतं । इंद्रस्य । अस्ति । पौंस्यं ।
केनो इति । नु । कं । श्रोमतेन । न । शुश्रुवे । जनुषः । परि । वृत्रऽहा ॥ ९ ॥

अस्येंद्रस्य कदू नु किं तु खलु पौंस्यं पौरुषमकृतमनाचारितमस्ति । सर्वमपि वृत्रवधादिकमनेन कृतमेव इतः परं न किंच पौंस्यं कृत्यमस्तीत्यर्थः । लोके स्वल्पमपि यः पुंस्त्वं कुर्यात्स तेन स्तूयतेऽयं तु न स्तुत एतदुच्यते । केनो नु कं केन खलु श्रोमतेन श्रवणीयेन पुंस्त्वेन न शुश्रुवे । न श्रूयते । किं कतिपयैरेवाहोभिः कृतेन नेत्याह । अयं वृत्रहा वृत्रस्यातिप्रबलस्य हंतायं जनुषः परि जन्मप्रभृति

क्रियमाणैः सामर्थ्यैः श्रूयते। वृत्रहत्यं तत्पुंस्त्वप्रदर्शनाद्योतनाय। यथा वृत्रहननं सर्वैः श्रूयते तद्वदन्यान्यपीति भावः ॥

॥ अथ प्रगाथे द्वितीया सूक्ते दशमी ॥

कदू महीरधृष्टा अस्य तविषीः कदु वृत्रघ्नो अस्तृतं।

इंद्रो विश्वान्बेकनाटाँ अहर्दृश उत क्रत्वा पणीँरभि ॥ १० ॥

कत्। ऊं इति। महीः। अधृष्टाः। अस्य। तविषीः। कत्। ऊं इति। वृत्रऽघ्नः। अस्तृतं।

इंद्रः। विश्वान्। बेकऽनाटान्। अहःऽदृशः। उत। क्रत्वा। पणीन्। अभि ॥ १० ॥

कदू कदा खल्वस्येंद्रस्य तविषीर्बलान्यधृष्टा अधृष्टान्यधर्षकान्यासन्। कदु कदा नु खलु वृत्रघ्नो वृत्रहंतुरिंद्रस्य हंतव्यमस्तृतमहिंसितमभवत्। न कदाचिदित्य-- ----व्ययंहं अभवदित्यर्थः। अथवास्य महांति बलानि सेनालक्षणानि कदाप्यधृष्टान्यन्यबलैरहिंसितानि तथा वृत्रघ्नो शारीरं बलमस्तृतमन्यैरहिंस्यं। ईदृशेन द्विविधेन बलेनेंद्रो विश्वान् सर्वान्बेकनाटान्। अनेन कुसीदिनो वृद्धिजीविनो वार्धुषिका उच्यंते। कथं तद्युत्पत्तिः। वे इत्यपभ्रंशो द्विशब्दार्थे। एकं कार्षापणमृणिकाय प्रयच्छन् द्वौ मह्यं दातव्य---नयेन दर्शयंति ततो द्विशब्देनैकशब्देन च नाटयंतीति बेकनाटाः। तानहर्दृशः। अहःशब्देन तदुत्पादक आदित्योऽभिधेयो भवति। तं पश्यंतीत्यहर्दृशः। ननु सर्वे सूर्यं पश्यंति कोऽत्रातिशय इत्युच्यते। इहैव जन्मनि सूर्यं पश्यंति न जन्मांतरे। लुब्धका अयष्टारोऽंधे तमसि मज्जंति। अथवा लौकिकान्येवाहानि पश्यंति न पारलौकिकान्यदृष्टानि। दृष्टप्रधाना हि नास्तिकाः। अतो---शान् पणीन् पणिसदृशान् शूद्रकल्पान्। उतशब्द एवार्थे। क्रत्वोत कर्मणैव ताडनादिव्यापारेणैवाभिभवतीति शेषः। यद्वा पणीनुत पणीनेवाभिभवति न यष्टारं। पणीनां निंदा स्मर्यते। गोरक्षकानापणिकांस्तथा च कारुशीलकान्। प्रेष्यान्वार्धुषिकांश्चैव विप्रान् शूद्रवदाचरेत्। मनु० ८.१०२.। इति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थ एकोनपंचाशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वयं घा ते अपूर्व्येंद्र ब्रह्माणि वृत्रहन्।

पुरूतमासः पुरुहूत वज्रिवो भृतिं न प्र भरामसि ॥ ११ ॥

वयं । घ । ते । अपूर्व्या । इंद्र । ब्रह्माणि । वृत्रऽहन् ।
पुरुऽतमासः । पुरुऽहूत । वज्रिऽवः । भृतिं । न । प्र । भरामसि ॥ ११ ॥

हे इंद्र वयं घ खलु ते तवापूर्व्या नूतनानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि प्रभरामसि संभरामः पुरुतमासो बहुतमा वयमृत्विग्यजमानरूपेण वृत्रहन् वृत्रस्य हंतः पुरुहूत बहुभिराहूत हे वज्रिवो वज्रयुक्तेंद्र । किमिव । भृतिं न भृतिमिव । तं यथा नियमेन प्रयच्छंति तद्वत् । नियमेन प्रदानतात्पर्याद्भृतिदृष्टांतत्वमविरुद्धं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

पूर्वीश्चिद्धि त्वे तुविकूर्मिन्नाशसो हवंत इंद्रोतयः ।
तिरश्चिदर्यः सवना वसो गहि शविष्ठ श्रुधि मे हवं ॥ १२ ॥
पूर्वीः । चित् । हि । त्वे इति । तुविऽकूर्मिन् । आऽशसः । हवंते । इंद्र । ऊतयः ।
तिरः । चित् । अर्यः । सवना । आ । वसो इति । गहि । शविष्ठ । श्रुधि । मे । हवं ॥ १२ ॥

हे तुविकूर्मिन् बहुकर्मन्निंद्र त्वे त्वयि पूर्वीर्बह्व्याशस आशंसनानि स्थितानि तथोतयो रक्षाश्च त्वय्यवस्थिता लब्धुं हवंत आह्वयंति स्तोतारोऽन्ये । अतोऽर्योऽरेः सवना सवनानि तिरश्चित्तिरस्कृत्यारीन्वा तिरस्कृत्यास्मत्सवनान्यभिलक्ष्य हे वसो वासकेंद्रागहि । आगच्छ । अतो हे शविष्ठातिशयेन बलवन् मे हवं श्रुधि । शृणु ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

वयं घा ते त्वे इद्विंद्र विप्रा अपि ष्मसि ।
नहि त्वदन्यः पुरुहूत कश्चन मघवन्नस्ति मर्डिता ॥ १३ ॥
वयं । घ । ते । त्वे इति । इत् । ऊं इति । इंद्र । विप्राः । अपि । स्मसि ।
नहि । त्वत् । अन्यः । पुरुऽहूत । कः । चन । मघऽवन् । अस्ति । मर्डिता ॥ १३ ॥

हे इंद्र वयं घ वयं खलु ते तव स्वभूताः । अतस्त्वे इत्त्वय्येव विप्रा मेधाविनः स्तोतारोऽपि स्मसि । अपिः संभावनायां । त्वदधीनाः स्मेत्यर्थः । अन्यान्विहायेंद्र एव वर्तते । तस्मिन्कोऽतिशय इत्याह । हे पुरुहूत त्वदन्यः कश्चन हे मघवन् मर्डिता सुखयिता नास्ति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्वं नो॑ अ॒स्या अम॑तेरु॒त क्षु॒धो॒३॑ऽभिश॑स्ते॒रव॑ स्पृधि ।
त्वं न॑ ऊ॒ती तव॑ चि॒त्रया॑ धि॒या शिक्षा॑ शचिष्ठ गातु॒वित् ॥ १४ ॥
त्वं । नः॒ । अ॒स्याः । अम॑तेः । उ॒त । क्षु॒धः । अ॒भिऽश॑स्तेः । अव॑ । स्पृ॒धि॒ ।
त्वं । नः॒ । ऊ॒ती । तव॑ । चि॒त्रया॑ । धि॒या । शिक्ष॑ । श॒चि॒ष्ठ॒ । गा॒तु॒ऽवि॒त् ॥ १४ ॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मानस्या अमतेर्दारिद्र्यात्मिकाया उतापि च क्षुधोऽभिशस्तेर्निंदायाश्च सकाशादवस्पृधि । अवमोचय । किंच त्वं नोऽस्मभ्यं तवोती ऊत्या चित्रया धिया विचित्रेण कर्मणा शिक्ष । देह्यभिमतं । हे शविष्ठ गातुविन्मार्गज्ञ उपायज्ञस्त्वं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

सोम॒ इद्वः॑ सु॒तो अ॑स्तु॒ कल॑यो॒ मा बि॑भीतन ।
अपेदे॒ष ध्व॒स्माय॑ति स्व॒यं घै॒षो अपा॑यति ॥ १५ ॥
सोमः॑ । इत् । वः॒ । सु॒तः । अ॒स्तु॒ । कल॑यः । मा । बि॒भी॒त॒न॒ ।
अप॑ । इत् । ए॒षः । ध्व॒स्मा । अ॒य॒ति॒ । स्व॒यं । घ॒ । ए॒षः । अप॑ । अ॒य॒ति॒ ॥ १५ ॥

सोमः सुतोऽभिषुतो वो युष्माकं संबंध्यस्त्वित् । भवत्वेवेंद्राय । हे कलयः । कलिमहर्षेर्ज्ञातयः पुत्राश्चाच संबोध्यंते । यूयं मा बिभीतन । भीता मा भवत । भीत्यभावे कारणमाह । एष ध्वस्मा ध्वंसको राक्षसादिरपायति । अपगच्छत्येवेंद्रसामर्थ्यात् । स्वयं घ स्वयमेवैषोऽपायति । उ इति पूरणः । पुनरुक्तिर्दार्ढ्यार्था ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे पंचाशो वर्गः ॥

त्यान्न्वित्येकविंशत्यृचमष्टमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । त्यान्नु सैका मत्स्यः सामदो मैत्रावरुणिर्मान्यो वा बहवो वा मत्स्या जालनद्धा आदित्यानस्तुवन् । समदाख्यस्य महामीनस्य पुत्रो मत्स्यो यद्वा मित्रावरुणयोः पुत्रो मान्योऽथवा बहवो वा मत्स्या जालनद्धाः संतो बंधनमोक्षायादित्यानस्तुवन् । अतस्त एवर्षयः । परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेरिति परिभाषया गायत्री छंदः । आदित्या देवता ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्यान्नु क्षत्रियाँ अव आदित्यान्याचिषामहे। सुमृळीकाँ अभिष्टये ॥१॥

त्यान्। नु। क्षत्रियान्। अवः। आदित्यान्। याचिषामहे। सुऽमृळीकान्। अभिष्टये॥१॥

त्यान् तानादित्यान् क्षत्रियान् जात्या क्षत्रियानवो रक्षणं याचिषामहे। याचामहे। कीदृशान्। सुमृळीकान् सुष्ठु सुखयितॄन्। किमर्थं। अभिष्टयेऽभिगमनायाभिमताय वा। मत्स्यपक्षे जालनिर्गमनं प्रार्थितमितरपक्षेऽभिमतमिति विवेकः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मित्रो नो अत्यंहतिं वरुणः पर्षदर्यमा। आदित्यासो यथा विदुः ॥२॥

मित्रः। नः। अति। अंहतिं। वरुणः। पर्षत्। अर्यमा। आदित्यासः। यथा। विदुः ॥२॥

मित्रो वरुणोऽर्यमादित्यास आदित्या नोऽस्मानंहतिमतिपर्षत्। अतिनयंतु। ते यथा विदुर्येन प्रकारेण दुःसहं जानंति तथातिपर्षदिति। इतरपक्षेऽंहतिं पापमतिपर्षदिति॥

॥ अथ तृतीया ॥

तेषां हि चित्रमुक्थ्यं१ वरूथमस्ति दाशुषे। आदित्यानामरंकृते ॥३॥

तेषां। हि। चित्रं। उक्थ्यं। वरूथं। अस्ति। दाशुषे। आदित्यानां। अरंऽकृते ॥३॥

तेषामादित्यानां हि खलु चित्रं चायनीयमुक्थ्यं स्तुत्यं वरूथं धनमस्ति दाशुषे हविर्दात्रेऽरंकृतेऽरंकर्त्रे पर्याप्तकारिणे यजमानाय दातव्यं धनमस्तीति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

महि वो महतामवो वरुण मित्रार्यमन्। अवांस्या वृणीमहे ॥४॥

महि। वः। महतां। अवः। वरुण। मित्र। अर्यऽमन्। अवांसि। आ। वृणीमहे ॥४॥

हे वरुणादयो महतां वोऽवो रक्षणं महि महद्दाशुषे हविर्दात्रे करणीयमस्ति। अतोऽवांसि रक्षणान्यावृणीमहे॥

॥ अथ पंचमी ॥

जीवान्नो अभि धेतनादित्यासः पुरा हथात्। कद्ध स्थ हवनश्रुतः ॥५॥

जीवान्। नः। अभि। धेतन। आदित्यासः। पुरा। हथात्। कत्। ह। स्थ। हवनऽश्रुतः ॥५॥

हे आदित्यास आदित्या नोऽस्मानिदानीं जीवान् जीवतः सतोऽभिधेतन। अभिधावत। अभिधावनं कुरुत। पुरा हथाडननान्मृतेः पूर्वं। कत्के स्थ। भवथ। हे हवनश्रुत आह्वानश्रोतारः। आह्वानं श्रुत्वा शीघ्रमागच्छतेति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे एकपंचाशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यद्वः श्रांताय सुन्वते वरूथमस्ति यच्छर्दिः। तेना नो अधि वोचत ॥६॥

यत्। वः। श्रांताय। सुन्वते। वरूथं। अस्ति। यत्। छर्दिः। तेन। नः। अधि। वोचत ॥६॥

श्रांताय कर्मणः सुन्वतेऽभिषुण्वते यजमानाय दातव्यं यद्वरूथं वरणीयं धनं वो युष्माकमस्ति। यच्च छर्दिः सुखवासयोग्यं गृहमस्ति तेन द्वयेनास्मान्प्री-णयित्वा नोऽस्मानधिवोचत। अधिवचनं कुरुत ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अस्ति देवा अंहोरुर्वस्ति रत्नमनागसः। आदित्या अद्भुतैनसः ॥७॥

अस्ति। देवाः। अंहोः। उरु। अस्ति। रत्नं। अनागसः। आदित्याः। अद्भुतऽएनसः ॥७॥

हे देवा अंहोर्हेतुः पापशीलस्योर्वस्ति। महत्पापमस्ति। अनागसोऽपापस्य रत्नं रमणीयं सुकृतं श्रेयोऽस्ति। ततो हे आदित्या अद्भुतैनसोऽभूतपापाः। अतोऽस्मदभिमतं कुरुतेति भावः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मा नः सेतुः सिषेदयं महे वृणक्तु नस्परि। इंद्र इद्धि श्रुतो वशी ॥८॥

मा। नः। सेतुः। सिसेत्। अयं। महे। वृणक्तु। नः। परि। इंद्रः। इत्। हि। श्रुतः। वशी ॥८॥

नोऽस्मान् सेतुर्बंधको जालो मा सिषेत्। मा बध्नातु। नोऽस्मान्महे महते कर्मणे परिवृणक्तु। परिवर्जयतु जालात्। कः। इंद्र इदिंद्र एव श्रुतो विश्रुतो वशी सर्वस्य वशीकर्ता। स परिवृणक्तु ॥

॥ अथ नवमी ॥

मा नो मृचा रिपूणां वृजिनानामविष्यवः। देवा अभि प्र मृक्षत ॥९॥

मा। नः। मृचा। रिपूणां। वृजिनानां। अविष्यवः। देवाः। अभि। प्र। मृक्षत ॥९॥

हे अविथवो रक्षितुमिच्छंतो देवा नोऽस्मान्वृजिनानां हिंसकानां रिपूणां मृचा । मृचिर्हिंसाकर्मा । यत्क्षुरेण मर्चयता सुपेशसेत्यादिषु तथा दृष्टत्वात् । हिंसकेन जालेन माभिप्रमृक्षत । अभिमर्शनमुपरि जालस्य प्रेरणं मा कुरुत । यद्वा मृचा जालेन प्राप्ता बाधा नोऽस्माकं मा भवतु । हे देवा यूयं च परिमार्जयत । परिहरत ॥

आधाने पवमानेष्टिषूत त्वामदित इत्यनुवाक्या । सूचितं च । उत त्वामदिते महि महीमू षु मातरं । आ० २.१.। इति ॥ आदित्यपशौ वपाया अनुवाक्येयमेव । सूचितं च । उत त्वामदिते मह्यनेहो न उरुव्रजे । आ० ३.८.। इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

उत त्वामदिते मह्यहं देव्युप ब्रुवे । सुमृळीकामभिष्टये ॥ १० ॥

उत । त्वां । अदिते । महि । अहं । देवि । उप । ब्रुवे । सुऽमृळीकां । अभिष्टये ॥ १० ॥

हे महि महत्यदिते देवमातर्देवि त्वामहं मत्स्यप्रमुखोऽहमुप ब्रुवे । उपेत्य स्तौमि । कीदृशीं । सुमृळीकां सुष्ठु सुखयित्रीं । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिमताय ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे द्विपंचाशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

पर्षि दीने गंभीर आँ उग्रपुत्रे जिघांसतः । माकिस्तोकस्य नो रिषत् ॥ ११ ॥

पर्षि । दीने । गभीरे । आ । उग्रऽपुत्रे । जिघांसतः । माकिः । तोकस्य । नः । रिषत् ॥ ११ ॥

हे अदित आ पर्षि । सर्वतः पालयसि । दीने क्षीणे गभीर उदके । उदकनामैतत् । गंभीरं गहनमिति तन्नामसु पाठात् । उग्रपुत्रे । उद्गूर्णाः पुत्रा यस्मिन् तत् । तस्मिन्नुदके जिघांसतो हिंसतो जालं तोकस्यास्माकं तनयस्य तनयं माकी रिषत् । मैव हिंसां करोतु ॥

आदित्यस्य पशावनेहो न इति पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूत्रं च । अनेहो न उरुव्रजेऽदितिर्ह्यजनिष्ट । आ० ३.८.। इति ॥

॥ सैषा द्वादशी ॥

अनेहो न उरुव्रज उरूचि वि प्रसर्तवे । कृधि तोकाय जीवसे ॥ १२ ॥

अनेहः । नः । उरुऽव्रजे । उरूचि । वि । प्रऽसर्तवे । कृधि । तोकाय । जीवसे ॥ १२ ॥

अनेहोऽपापान्नोऽस्मान् हे उरुव्रजे विस्तीर्णगमने। दूरमियमदितिर्भूरिरूपा गता भवत्यतिविस्तृतत्वात्। अथवोरुगमने धीरे हे उरूच्युरुत्वं वि प्रसर्तवेऽभिसरणाय कृधि। कुरु। कस्मै। तोकाय पुत्राय मत्याय जीवसे जीवनाय। यथा जीवेनापृत्यान्नक्षितुं तथोरुत्वं कुर्विति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ये मूर्धानः क्षितीनामदब्धासः स्वयशसः। व्रता रक्षंते अद्रुहः ॥१३॥

ये। मूर्धानः। क्षितीनां। अदब्धासः। स्वऽयशसः। व्रता। रक्षंते। अद्रुहः ॥१३॥

ये मूर्धानः सर्वेषां मूर्धस्थानीया उच्छ्रयंतः क्षितीनां मनुष्याणामदब्धासोऽहिंसकाः स्वयशसः स्वायत्तकीर्तयो व्रता व्रतान्यस्मदीयानि कर्माणि रक्षंते पालयंतेऽद्रुहोऽद्रोग्धारः संतः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ते न आस्नो वृकाणामादित्यासो मुमोचत। स्तेनं बद्धमिवादिते ॥१४॥

ते। नः। आस्नः। वृकाणां। आदित्यासः। मुमोचत। स्तेनं। बद्धंऽइव। अदिते ॥१४॥

हे आदित्यास आदित्यास्ते यूयं नोऽस्मान्वृकाणां हिंसकानामदातॄणां वास्न आस्यात्सकाशान्मुमोचत। विमोचत। विमोचनं कुरुत स्तेनं बद्धमिव। हे अदिते त्वं च मोचयास्मानिति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अपो षु ण इयं शरुरादित्या अप दुर्मतिः। अस्मदेत्वजघ्नुषी ॥१५॥

अपो इति। सु। नः। इयं। शरुः। आदित्याः। अप। दुःऽमतिः। अस्मत्। एतु। अजघ्नुषी ॥१५॥

हे आदित्या इयं शरुर्हिंसिका प्रसितिर्जालिकप्रेरिताजघ्नुष्यहिंसंती सत्यस्मदस्मत्तः सु सुष्ठ्वपो एतु। अपगच्छत्वेव। तथा दुर्मतिर्दुष्टा मतिरप्यजघ्नुषस्मत्तोऽपगच्छतु ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे त्रिपंचाशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

शश्वद्धि वः सुदानव आदित्या ऊतिभिर्वयं। पुरा नूनं बुभुज्महे ॥१६॥

शश्वत्। हि। वः। सुऽदानवः। आदित्याः। ऊतिऽभिः। वयं। पुरा। नूनं। बुभुज्महे ॥१६॥

हे सुदानवः सुदाना हे आदित्या वो युष्माकमूतिभी रक्षाभिर्वयं पुरा नूनमिदानीमपि शश्वत्सर्वदा बुभुज्महे। यद्वा शश्वद्बहून्भोगान्भुज्महे ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

शश्वंतं हि प्रचेतसः प्रतियंतं चिदेनसः। देवाः कृणुथ जीवसे ॥१७॥

शश्वंतं। हि। प्रऽचेतसः। प्रतिऽयंतं। चित्। एनसः। देवाः। कृणुथ। जीवसे ॥१७॥

हे प्रचेतसः प्रकृष्टमाया हे देवाः शश्वंतं बहुमपि प्रतियंतं चित् प्रतिगच्छंतमपि शत्रुमेनसः पापस्य कर्तारं। अथवैनसः पापकृतः ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ पापकर्तारं जीवसे जीवनायास्माकं कृणुत। कुरुत। अस्मत्तो वियुक्तमिति शेषः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

तत्सु नो नव्यं सन्यस आदित्या यन्मुमोचति। बंधाद्बद्धमिवादिते ॥१८॥

तत्। सु। नः। नव्यं। सन्यसे। आदित्याः। यत्। मुमोचति। बंधात्। बद्धंऽइव। अदिते ॥१८॥

तद्बंधकं नोऽस्माकं स सुष्ठु नव्यं स्तुत्यं सन्यसे संभजनाय भवतु। अस्माकं मोचनेन स्तुत्यं भवत्वित्यर्थः। हे आदित्या अदितेः पुत्रा हे अदिते त्वदनुग्रहाद्यन्मुमोचति मुंचत्यस्मान्। बंधनसाधनं पूर्वं यत्प्रतिबंधकत्वादासीत्तदेव युष्मदनुग्रहादस्मान्मुंचतु। यद्वा युष्माकं यद्रक्षणमस्मान्मुंचति तत्सुष्ठु स्तुत्यं संभजनाय भवत्विति योज्यं ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

नास्माकमस्ति तत्तर आदित्यासो अतिष्कदे। यूयमस्मभ्यं मृळत ॥१९॥

न। अस्माकं। अस्ति। तत्। तरः। आदित्यासः। अतिऽस्कदे। यूयं। अस्मभ्यं। मृळत ॥१९॥

हे आदित्यास आदित्या युष्मत्कर्तृकस्तत्तरो वेगोऽस्माकं नास्ति। यो वेगो

बंधकाज्जालादतिष्कदेऽस्माकमतिष्कंदनाय प्रभवति। अतो यूयमस्मभ्यं मृळत। तत्तादृशं तरः कुरुतेत्यर्थः ॥

॥ अथ विंशी ॥

मा नो॑ हे॒तिर्वि॒वस्व॑त॒ आदि॑त्याः कृ॒त्रिमा॒ शरुः॑। पु॒रा नु ज॒रसो॑ वधीत् ॥२०॥

मा। नः॒। हे॒तिः। वि॒वस्व॑तः। आदि॑त्याः। कृ॒त्रिमा॑। शरुः॑। पु॒रा। नु। ज॒रसः॑। व॒धी॒त्॥२०॥

हे आदित्या नोऽस्मान्विवस्वतो विवस्वत्पुत्रस्य यमस्य। पुत्रे पितृशब्दः। तस्य हेतिरायुधभूता कृत्रिमा क्रियया निष्पन्ना शरुर्हिंसिका प्रसितिः पुरा पूर्वं न्विदानीं। सर्वदेत्यर्थः। जरस इदानीं जीर्णान्मा वधीत्। मा हिंस्यात् ॥

॥ अथैकविंशी ॥

वि षु द्वेषो॒ व्यं॑ह॒तिमादि॑त्यासो॒ वि संहि॑तं। विष्व॒ग्वि वृ॑हता॒ रपः॑ ॥२१॥

वि। सु। द्वेषः॑। वि। अं॒ह॒तिं। आदि॑त्यासः। वि। सम्ऽहि॑तं। विष्व॑क्। वि। वृ॒ह॒त॒। रपः॑ ॥२१॥

हे आदित्यास आदित्या द्वेषो द्वेष्टॄन् सु सुष्ठु विवृहत। उन्मूलयत। नाशयतेत्यर्थः। तथांहतिं पातकं पापं विवृहत ॥ हंतेरंह च। उ० ४.६२.। इत्यतिप्रत्ययः ॥ तथा संहितं जालं विवृहत। तथा रपः पापं सर्वं विष्वक् विषूचीनं विवृहत ॥ रपो रिप्र इति पापनामनी भवतः। नि० ४.२१.। इति यास्कः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चतुःपंचाशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
षष्ठे चतुर्थमध्यायं श्रीमायणसुतः सुधीः।
व्याख्याय सायणाचार्यः पंचमं व्याकरोत्यथ ॥

तत्रा त्वा रथमित्येकोनविंशत्यृचं नवमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। आ त्वैकोना प्रियमेध आदावनुष्टुम्मुखास्तृचाश्चत्वारोऽंत्याः षक्ष्क्षाश्वमेधयोर्दानस्तुतिरिति। आंगिरसः प्रियमेध ऋषिः। प्रथमाचतुर्थीसप्तमीदशम्योऽनुष्टुभः शिष्टाः परं गायत्रमिति परिभाषया गायत्र्यः। अंततः षट्स्वृक्ष्वृक्षाश्वमेधयोर्दानं स्तूयते। अतस्तास्तद्देवताकाः। शिष्टा अनुक्तपरिभाषयेंद्र्यः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आद्यस्तृचो मरुत्वतीयस्य प्रतिपत्। तथा च सूचितं। आ त्वा रथं यथोतय इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ। आ० ५.१४.। इति ॥ महाव्रतादिष्वपि यत्र तृचांतरं न विधीयते तत्र सर्वत्रायमेव प्रतिपद्भवति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ त्वा रथं यथोतये सुम्नाय वर्तयामसि।
तुविकूर्मिमृतीषहमिंद्र शविष्ठ सत्पते ॥१॥
आ। त्वा। रथं। यथा। ऊतये। सुम्नाय। वर्तयामसि।
तुविऽकूर्मिं। ऋतिऽसहं। इंद्र। शविष्ठ। सत्ऽपते ॥१॥

हे इंद्र त्वा त्वामावर्तयामसि। आवर्तयामः। किमर्थं। ऊतयेऽस्माकं रक्षणाय सुम्नाय सुखाय च। किमिव। रथं यथा। रथं यथोतये सुखाय चावर्तयंति तद्वत्। कीदृशं त्वां। तुविकूर्मिं बहुकर्माणमृतीषहं हिंसकानामभिभवितारं। हे इंद्र शविष्ठातिशयेन बलवन् हे सत्पते सतां पालक त्वामिति समन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तुविशुष्म तुविक्रतो शचीवो विश्वया मते। आ पप्राथ महित्वना ॥२॥
तुविऽशुष्म। तुविक्रतो इति तुविऽक्रतो। शचीऽवः। विश्वया। मते। आ। पप्राथ।
महिऽत्वना ॥२॥

हे तुविशुष्म प्रभूतबल हे तुविक्रतो बहुकर्मन्। अथवा बहुप्रज्ञ कर्मणः पृथगभिधानात्। हे शचीवो बहुकर्मोपेत पूजनीयेंद्र विश्वया विश्वव्याप्तेन महित्वना महत्त्वेनापप्राथ। आपूरितवानसि। अविशेषाद्विश्वमित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्य॑ ते महि॒ना म॒हः परि॑ ज्मा॒यंत॑मी॒यतुः॑। हस्ता॒ वज्रं॑ हिर॒ण्ययं॑ ॥३॥

यस्य॑। ते॒। म॒हि॒ना। म॒हः। परि॑। ज्मा॒यंत॑। ई॒यतुः॑। हस्ता॑। वज्रं॑। हि॒र॒ण्ययं॑ ॥३॥

महो महतो यस्य ते तव। यच्छब्दः प्रकृतपरामर्शकः। प्रकृतं तूक्तमृग्द्वयं। तचत्यतुविकूर्मिमृतीषहमीत्याद्युक्तलक्षणस्य तवेत्यर्थः। महिना महत्त्वेन हस्ता तव हस्ता हस्तौ ज्मायंतं पृथिव्यां सर्वतो व्याप्नुवंतं हिरण्ययं हिरण्मयं वज्रमीयतुः परिगृह्णीतः सर्वदास्माकं भयनिवारणायेति भावः ॥

पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेऽहनि विश्वानरस्येति प्रतिपत्तृचः। सूचितं च। विश्वानरस्य वस्पतिमिंद्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ। आ० ७.६.। इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

वि॒श्वान॑रस्य व॒स्पति॒मना॑नतस्य॒ शव॑सः।
ए॒वैश्च॑ चर्षणी॒नामू॒ती हु॑वे॒ रथा॑नां ॥४॥

वि॒श्वान॑रस्य। व॒ः। पति॑। अना॑नतस्य। शव॑सः।
ए॒वैः॑। च॒। च॒र्ष॒णी॒नां। ऊ॒ती। हु॒वे॒। रथा॑नां ॥४॥

विश्वानरस्य विश्वाञ्शत्रून्प्रत्यृतस्यानानतस्य शत्रूणामप्रह्वस्य शवसो बलस्य पतिं स्वामिनमिंद्रं वा। अत्रेंद्रसंबंधिनो मरुतोऽपि संकीर्त्यंते। हे मरुतो वः। युष्माकमित्यर्थः। यद्यपि मरुत्संशब्दनं नास्ति तथापि व इति सामर्थ्याल्लभ्यते। युष्माकं चर्षणीनामिंद्रस्य सेनारूपाणां वो युष्माकं गमनैरिति सामानाधिकरण्यं। युष्माकं रथानां चोत्यूतिभिर्गमनैश्च सह हुवे। आह्वयामि। गंतृभी रथैर्गंतृभिर्मरुद्भिश्च सहेंद्रं हुव इत्यर्थः। यद्वा हे यजमाना युष्मदीयाः सैनिकाः सरथा यदा प्रविशंति युद्धाय संग्रामं तदानीं तेषां साहाय्यायेंद्रं हुव इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते पंचमी ॥

अभिष्टये सदावृधं स्वर्मीळ्हेषु यं नरः । नाना हवंत ऊतये ॥५॥

अभिष्टये । सदाऽवृधं । स्वःऽमीळ्हेषु । यं । नरः । नाना । हवंते । ऊतये ॥५॥

हे यजमाना युष्माकमभिष्टये साहाय्यार्थमभिगमनायाभिष्टये वा सदावृधं सर्वदा वर्धयंतं सेवकान् स्वयं सर्वदा वर्धमानं वा हुव इति शेषः । यं स्वर्मीळ्हेषु संग्रामेषु नरो नेतारो मनुष्या नाना बहुप्रकारं हवंत आह्वयंत्यूतये रक्षार्थं तं हुव इति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते षष्ठ्येषा ॥

परोमात्रमृचीषममिंद्रमुग्रं सुराधसं । ईशानं चिद्वसूनां ॥६॥

परःऽमात्रं । ऋचीषमं । इंद्रं । उग्रं । सुऽराधसं । ईशानं । चित् । वसूनां ॥६॥

परोमात्रं । परा मात्रा यस्य तादृशं । अथवा मीयत इति मात्रं दूरदेशः । ततः परस्ताद्वर्तमानमपरिमितस्वरूपं । तथाप्यृचीषममृचा स्तुत्या समं । यद्यप्यपरिच्छिन्नस्तथापि स्तुतिर्यावन्मात्रं विषयीकरोति तत्सम इत्यर्थः । तदेवाह । इंद्रं परमैश्वर्ययोगत्वादिच्छानुकूलस्वरूपमुग्रमुद्गूर्णबलं सुराधसं । राध इति धननाम । शोभनधनं शोभनान्नं वेशानं चिदीश्वरं च । केषां । वसूनामस्मभ्यं प्रदेयानां गवादिधनानां । एवं महानुभावमिंद्रं हुव इति शेषः ॥

तृतीयेऽहनि मरुत्वतीये तंतमिदिति प्रतिपत्तृचः । सूचितं च । तंतमिद्राधसे महे त्रय इंद्रस्य सोमाः । आ० ७.१०. । इति ॥

॥ तस्मिंस्तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

तंतमिद्राधसे मह इंद्रं चोदामि पीतये ।
यः पूर्व्यामनुष्टुतिमीशे कृष्टीनां नृतुः ॥७॥

तंऽतं । इत् । राधसे । महे । इंद्रं । चोदामि । पीतये ।
यः । पूर्व्यां । अनुऽस्तुतिं । ईशे । कृष्टीनां । नृतुः ॥७॥

तं तमित्तमेवेंद्रं । सर्वेष्वपि यागकालेषु तमेवेंद्रमित्यर्थः । तं प्रति चोदामि

प्रेरयामि स्तुतिं पीतये सोमपानाय । ततः को लाभ इत्युच्यते । महे महते राधसे धनाय प्रभूतधनलाभार्थं । यो नृतुः फलस्य नेता देवः पूर्व्या पूर्वे भवां यज्ञमुखस्थामनुष्टुतिमनुक्रमेण क्रियमाणां स्तुतिं कृष्टीनां मनुष्याणामृत्विजां संबंधिनीमीशे ईष्टे श्रोतुं तं चोदामीति संबंधः ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्तेऽष्टमी ॥

न यस्य॑ ते शवसान स॒ख्यमा॒नंश॒ मर्त्यः॑ । नकिः॒ शवां॑सि ते नशत् ॥ ८ ॥

न । यस्य॑ । ते॒ । श॒व॒सा॒न॒ । स॒ख्यं । आ॒नंश॑ । मर्त्यः॑ । नकिः॑ । शवां॑सि । ते॒ । न॒श॒त् ॥ ८ ॥

हे शवसान बलवन्निंद्र यस्य ते तव सख्यं मर्त्यो मरणधर्मा मनुष्यो नानंश न व्याप्नोति । ते शवांसि बलान्यपि नकिर्नैव नशत् व्याप्नोति ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते नवमी ॥

त्वोता॑स॒स्त्वा युजाप्सु सूर्ये॑ म॒हद्धनं॑ । जयेम पृत्सु व॑ज्रिवः ॥ ९ ॥

त्वाऽऊ॑तासः । त्वा । यु॒जा । अ॒प्ऽसु । सूर्ये॑ । म॒हत् । धनं॑ । जयेम । पृत्ऽसु । व॒ज्रि॒ऽवः॒ ॥ ९ ॥

हे इंद्र त्वोतासस्त्वया रक्षितास्त्वा त्वया युजा सहायेनाप्सु स्नातुं सूर्ये द्रष्टुं च । स्नानादिव्यवहारं कर्तुं सूर्ये उदिते सति गमनादिव्यवहारं कर्तुमित्यर्थः । तदर्थं पृत्सु संग्रामेषु हे वज्रिवो वज्रिन्निंद्र महद्धनं जयेम । शत्रून् संग्रामे जित्वा तेषां धनं लभेमेत्यर्थः ॥

चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीये तं त्वा यज्ञेभिरिति तृचः प्रतिपत् । सूचितं च । तं त्वा यज्ञेभिरीमह इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयप्रतिपदनुचरौ । आ० ७.११. इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते दशमी ॥

तं त्वा॑ य॒ज्ञेभि॑रीमहे॒ तं गी॒र्भिर्गिर्व॑णस्तम ।

इंद्र॒ यथा॑ चि॒दावि॑थ॒ वाजे॑षु पु॒रुमाय्यं॑ ॥ १० ॥

तं । त्वा॒ । य॒ज्ञेभिः॑ । ई॒म॒हे॒ । तं । गीः॒ऽभिः । गि॒र्व॒णः॒ऽत॒म॒ ।

इंद्र॑ । यथा॑ । चि॒त् । आवि॑थ । वाजे॑षु । पु॒रु॒ऽमाय्यं॑ ॥ १० ॥

तं स्तुत्यत्वेन प्रसिद्धं त्वा त्वां यज्ञेभिर्यागसाधनैः सोमादिभिरीमहे । याचामहे । तमेवेंद्रं गीर्भिः स्तुतिभिरीमहे । हे गिर्वणस्तम गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीयतमेंद्र तं

त्वामिति समन्वयः । हे इंद्र त्वं यथा चिदाविथ येन प्रकारेण ररक्षिथ मां । चिदिति पूरणः । कुत्रेत्युच्यते । वाजेषु संग्रामेषु । कीदृशं मां । पुरुमाय्यं बहुप्रज्ञं । बहुस्तुतिमित्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यस्यं ते स्वादु सख्यं स्वाद्वी प्रणीतिरद्रिवः । यज्ञो वितंतसाय्यः ॥ ११ ॥

यस्यं । ते । स्वादु । सख्यं । स्वाद्वी । प्रऽनीतिः । अद्रिऽवः । यज्ञः । वितंतसाय्यः ॥ ११ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र यस्य स्तुत्यत्वेन प्रसिद्धस्य ते तव सख्यं स्वाद्वतीवानुभवार्हं । किंच ते प्रणीतिः प्रणयनं धनादीनां स्वाद्वी स्वादु सहर्षकं । तथोभे त्वद्विषयो यज्ञश्च वितंतसाय्यो विशेषेण तननीयः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते द्वादशी ॥

उरु णंस्तन्वे३ तनं उरु क्षयाय नस्कृधि । उरु णों यंधि जीवसें ॥ १२ ॥

उरु । नः । तन्वें । तनें । उरु । क्षयाय । नः । कृधि । उरु । नः । यंधि । जीवसें ॥ १२ ॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं तन्व आत्मजायोरु प्रभूतं कृधि । कुरु । सामर्थ्याद्धनं सुखं वेति गम्यते । तथा तने तत्पुत्रायोरु कृधि । तथा क्षयाय निवासायोरु कृधि । नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय यंधि । प्रयच्छाभिमतं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उरुं नृभ्यं उरुं गवं उरुं रथाय पंथां । देववीतिं मनामहे ॥ १३ ॥

उरुं । नृऽभ्यः । उरुं । गवें । उरुं । रथाय । पंथां । देवऽवीतिं । मनामहे ॥ १३ ॥

हे इंद्र नृभ्योऽस्मदीयेभ्यो भृत्येभ्य उरुं हितं मनामहे । तथा गवे । एतदुपलक्षणं । गवाश्वादिकाय तथा रथाय पंथां पंथानं मार्गं । अथवा नृप्रभृतीनां संचाराय शोभनं मार्गं मनामहे । तथा देववीतिं यज्ञं मनामहे ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उपं मा षट् द्वाद्वा नरः सोमस्य हर्ष्या । तिष्ठंति स्वादुरातयः ॥ १४ ॥

उपं । मा । षट् । द्वाऽद्वा । नरः । सोमस्य । हर्ष्या । तिष्ठंति । स्वादुऽरातयः ॥ १४ ॥

एतदाद्याः षडृच ऋक्षाश्वमेधयोर्दानस्तुतिरूपाः । यद्यपि बृहद्देवतानुक्रमण्यामृक्षाश्वमेधयोरत्र पंच दानप्रशंसका इत्युक्तं तथाप्युप मा षडित्यस्या राजदानस्तुतिशेषत्वादविरोधः । अनयैवाशयानुक्रमण्यामंत्याः षळृच ऋक्षाश्वमेधयोर्दानस्तुतिरित्युक्तं ॥ मा मां प्रियमेधं यज्ञे प्रसर्पंतः षट् एतत्संख्याका नरो नेतारो राजानः सोमस्य पीतस्य हर्षा हर्षेण स्वादुरातयः सुष्ठूपभोगार्हदानाः संतो द्वा द्वा द्वौ द्वौ पितृपुत्ररूपेण युग्मौ भूत्वा मामुपतिष्ठंति । तेषां युग्मानां नाम तृचरत्र स्पष्टीक्रियते ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ऋ॒ज्राविं॑द्रो॒त आ द॑दे॒ हरी॒ ऋक्ष॑स्य सू॒नवि॑ । आ॒श्व॒मे॒धस्य॒ रोहि॑ता ॥१५॥

ऋ॒ज्रौ । इं॒द्रो॒ते । आ । द॒दे॒ । हरी॒ इति॑ । ऋक्ष॑स्य । सू॒नवि॑ । आ॒श्व॒ऽमे॒धस्य॑ । रोहि॑ता ॥१५॥

इंद्रोत एतन्नामक आतिथिग्वऽतिथिग्वनाम्नो राज्ञः पुत्र । अतिथिग्वाय शंबरं । ऋग्वे॰ १.५१.६.। इत्यतिथिग्वाय शंस्यं । ऋग्वे॰ ६.२६.३.। इत्यादिष्वतिथिग्वः प्रसिद्धः । तत्पुत्र इंद्रोत ऋज्रावृजुगामिनावश्वावाददे । स्वीकृतवानस्मि । तथर्क्षस्य सूनव्यृक्षनाम्नो पुत्रेऽन्यस्मिन्राजनि हरी हरितवर्णावश्वावाददे। तथाश्वमेधस्याश्वमेधपुत्रे राजनि रोहिता रोहितवर्णावश्वावाददे । नन्वनुक्रमण्यामुभयोरेव दानप्रशंसारूपत्वमुक्तमत्र कथं त्रयाणां दानकीर्तनमिति नैष दोषः । ऋक्षाश्वमेधपुत्रयोरेव यागेऽस्य ऋषेः प्रवृत्तेस्तयोरेव दानं । प्रस्तुत इंद्रोतस्तु स्वपित्रा सह तयोर्यज्ञदिदृक्षयागत्य तयोर्दानं दृष्ट्वा स्वपित्रा प्रेरितो दत्तवानश्वौ । अतस्तद्दानं प्रासंगिकमिति । एवमृक्षाश्वमेधयोर्दानस्तुतित्वं न व्याहन्यते । पितृपुत्रयोरभेदात्तयोः पक्षकर्तृत्वाच्चेंद्रोतदानस्य प्रासंगिकत्वं षडश्वानित्यत्र विस्पष्टयिष्यते ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

सु॒रथाँ॑ आतिथि॒ग्वे स्व॑भी॒शूँ॑रा॒र्क्षे । आ॒श्व॒मे॒धे सु॒पेश॑सः ॥१६॥

सु॒ऽरथा॑न् । आ॒ति॒थि॒ऽग्वे । सु॒ऽअ॒भी॒शून् । आ॒र्क्षे । आ॒श्व॒ऽमे॒धे । सु॒ऽपेश॑सः ॥१६॥

आतिथिग्व इंद्रोते सुरथान् शोभनरथोपेतानश्वानाददे। आर्क्षे ऋक्षपुत्रे स्वभीशूनश्वानाददे। आश्वमेधेऽश्वमेधपुत्रे सुपेशसः सुरूपानश्वान् शोभनालंकारानाददे॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

षळश्वाँ आतिथिग्व इंद्रोते वधूमंतः । सचा पूतक्रतौ सनं ॥ १७ ॥

षट् । अश्वान् । आतिथिऽग्वे । इंद्रोते । वधूऽमंतः । सचा । पूतऽक्रतौ । सनं ॥ १७ ॥

आतिथिग्व इंद्रोते पूतक्रतौ शुद्धप्रज्ञे शुद्धकर्मोपेते वा तस्मिन्वधूमतो वधूभिर्वडवाभिस्तद्वतः षडश्वान् सचा ऋक्षाश्वमेधयोः पुत्राभ्यां दत्तेनाश्वादिधनेन सचा सह सनं । लब्धवानस्मि । एतत्साहित्यवचनमिंद्रोतदानस्य प्रासंगिकत्वे लिंगं ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

ऐषु चेतद्वृषण्वत्यंतर्ऋज्रेष्वरुषी । स्वभीशुः कशावती ॥ १८ ॥

आ । एषु । चेतत् । वृषण्ऽवती । अंतः । ऋज्रेषु । अरुषी । सुऽअभीशुः । कशाऽवती ॥ १८ ॥

एष्वृज्रेष्वृजुगामिष्वश्वेष्वंतर्मध्य आचेतत् । आज्ञायते । का । वृषण्वती वर्षकैः पुमश्वैस्तद्वत्यरुष्यारोचमाना स्वभीशुः शोभनप्रग्रहा कशावती दप्ता वडवा ज्ञायते ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

न युष्मे वाजबंधवो निनित्सुश्चन मर्त्यः । अवद्यमधि दीधरत् ॥ १९ ॥

न । युष्मे इति । वाजऽबंधवः । निनित्सुः । चन । मर्त्यः । अवद्यं । अधि । दीधरत् ॥ १९ ॥

हे वाजबंधवोऽन्नबंधवोऽन्नप्रदाः । एवं पुत्राणां पितृपुत्ररूपाणां षण्णां वा संबोधनं । हे राजानो युष्मे युष्मासु निनित्सुश्चन निंदकोऽपि मर्त्यो मनुष्योऽवद्यं निंदां नाधिदीधरत् । नान्वधारयत् । नारोपयति युष्मासु । अतोऽनिंद्या यूयमिति दातॄणां स्तुतिः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

प्रप्र व इत्यष्टादशर्चं दशमं सूक्तं प्रियमेधस्यांगिरसस्यार्षं । द्वितीया नदं व इत्येषा चतुःसप्तकोष्णिक् चतुर्थ्याद्यास्तिस्रो गायत्र्य एकादशीषोडश्यौ पंक्ती शिष्टा दशानुष्टुभः । अपादिंद्र इत्यर्धर्चो वैश्वदेवो वरुण इह हेत्याद्यास्तु येऽर्धर्चा वरुणदेवताकाः शिष्टा ऐंद्र्यः । तथा चानुक्रांतं । प्रप्र द्व्यूनानुष्टुभं द्विबृहत्यंतं द्वितीयोष्णिक् चतुर्थ्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यः षोळश्येकादश्यौ पंक्ती अपाद्वैश्वदेवोऽर्धर्च-

स्त्रयो वारुणा इति ॥ आद्यस्तृचः षोडशीशस्त्र आनुष्टुभः । सूचितं च । प्रप्र वस्त्रिष्टुभमिषमर्चत प्रार्चत । आ० ६. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रप्रं वस्त्रिष्टुभमिषं मंदद्वीरायेंदवे ।

धिया वो मेधसांतये पुरंध्या विवासति ॥ १ ॥

प्रऽप्रं । वः । त्रिऽस्तुभं । इषं । मंदत्ऽवीराय । इंदवे ।

धिया । वः । मेधऽसांतये । पुरंऽध्या । आ । विवासति ॥ १ ॥

हे अध्वर्यादयो वो यूयं ॥ प्रथमार्थे द्वितीया ॥ त्रिष्टुभं स्तोभत्रयोपेतमिषमन्नं प्रप्र । अपरः प्रशब्दः पूरणः । प्रभरतेति शेषः ॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ कस्मै । मंदद्वीराय । यो वीरान् हर्षयति स मंदद्वीरः । तस्मा इंदव इंद्राय ॥ इंदतेरैश्वर्यकर्मण इदं रूपं ॥ अथवा फलैर्वृष्टिभिर्वोनत्तीतीदुरिंद्रः । तस्मै । स चेंद्रो वो युष्मान्मेधसातये यज्ञसंभजनाय पुरंध्या बहुप्रज्ञया धिया कर्मणाविवासति । अभिमतफलयोजनेन सत्करोतीत्यर्थः ॥

महाव्रते निष्केवल्ये नदं व इत्येषा विहरणीया । तथैव पंचमारण्यके सूचितं च । नदं व ओदतीनामित्येतयैतानि व्यतिषजति । ऐ० आ० ५. ११. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

नदं व ओदतीनां नदं योयुवतीनां ।

पतिं वो अघ्न्यानां धेनूनामिषुध्यसि ॥ २ ॥

नदं । वः । ओदतीनां । नदं । योयुवतीनां ।

पतिं । वः । अघ्न्यानां । धेनूनां । इषुध्यसि ॥ २ ॥

ओदतीनां । ओदत्य उषसः । ओदती भास्वतीति तन्नामसु पाठात् । तासां नदं । उत्पादकमित्यर्थः । इंद्रेण ह्युषस उत्पद्यंत इंद्रस्यैव सूर्यत्वात् विवस्वदिंद्रयुग्म्य इति हि द्वादशादित्यमध्य इंद्रः पठितः । तादृशमिंद्रं हे यजमाना वो युष्मदर्थं । आह्वयतेत्यर्थः । तथा योयुवतीनां सर्वत्र मिश्रयंतीनां नदीनां नदं शब्दयितारं वो युष्मदर्थमाह्वयामि । अघ्न्यानामहंतव्यानां गवां पतिमाह्वये । अथ प्रत्यक्ष-

कृता । हे यजमान त्वं धेनूनां क्षीरादिना प्रीणयित्रीणां गवामिषुध्यसि । अन्नमिच्छसि ॥

अग्निहोत्रे पूर्वाहुतौ हुतायां ता अस्येत्यनयोत्तरामाहुतिं कांक्षमाणस्तिष्ठेत् । तथा च सूत्रितं । ता अस्य सूददोहस इति पूर्वामाहुतिमुपोत्थायोत्तरां कांक्षेतेति ॥ महाव्रते निष्केवल्येऽप्येषा । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं । ता अस्य सूददोहस इत्येतदादिः सूददोहाः सूददोहाः । ऐ॰ आ॰ ५. ११. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

ता अस्य सूददोहसः सोमं श्रीणंति पृश्नयः ।

जन्मन्देवानां विशस्त्रिष्वा रोचने दिवः ॥ ३ ॥

ताः । अस्य । सूदऽदोहसः । सोमं । श्रीणंति । पृश्नयः ।

जन्मन् । देवानां । विशः । त्रिषु । आ । रोचने । दिवः ॥ ३ ॥

ताः प्रसिद्धाः सूददोहसः । सूद इति कूपनाम । तत्सदृशदोहनाः पृश्नयः पृश्निवर्णा गावोऽस्येंद्रस्य सोमं श्रीणंति । मिश्रयंत्याशिरेण । कदा । त्रिषु त्रिष्वपि सवनेषु । गावो विशेष्यंते । देवानां जन्मन् जन्मस्थाने दिवीति शेषः । दिव आदित्यस्या रोचन आरोचमाने । अनेन द्यौर्विशेष्यते । तस्मिन् स्थाने विशो निविशंत्यः । यज्ञार्थोपयुक्तानां गवां द्युप्राप्तिः प्रसिद्धा ॥

द्वितीये पर्याये मैत्रावरुणशस्त्रेऽभि प्र गोपतिमिति तृचोऽनुरूपः । सूत्रितं च । अभि त्वा वृषभा सुतेऽभि प्र गोपतिं गिरा । आ॰ ६. ४. । इति ॥

॥ तस्मिंस्तृचे प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

अभि प्र गोपतिं गिरेंद्रमर्च यथा विदे । सूनुं सत्यस्य सत्पतिं ॥ ४ ॥

अभि । प्र । गोऽपतिं । गिरा । इंद्रं । अर्च । यथा । विदे । सूनुं । सत्यस्य । सत्ऽपतिं ॥ ४ ॥

गोपतिं गवां स्वामिनमिंद्रमभि प्रार्च । प्रकर्षेण पूजय स्तुत्या । यथा विदे स यथा स्वात्मानं स्तुतप्रकारं जानाति यथा वा यागं प्रति गंतव्यमिति जानाति तथा वेति । किंदृशमिंद्रं । सत्यस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा सूनुं पुत्रं । तच्चानुरक्तत्वात्सूनुरित्युपचर्यते । सत्पतिं सतां यजमानानां पालकं ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते पंचमी ॥

आ हर॑यः ससृज्रि॒रेऽरु॑षी॒रधि॑ ब॒र्हिषि॑ । यत्रा॒भि सं॒नवा॑महे ॥ ५ ॥

आ । हर॑यः । स॒सृ॒ज्रि॒रे॒ । अरु॑षीः । अधि॑ । ब॒र्हिषि॑ । यत्र॑ । अ॒भि । सं॒ऽनवा॑महे ॥ ५ ॥

हरयो हरितवर्णा अश्वा अरुषीरारोचमाना अधि बर्हिषि ॥ अधीति सप्तम्यर्थानुवादी ॥ बर्हिष्यास्तृत आसृज्रिरे । आसृजंतु । यत्र यस्मिन्बर्हिषि स्थितमिंद्रमभिसंनवामहे अभिसंस्तुमः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते षष्ठी ॥

इंद्रा॑य॒ गाव॑ आ॒शिरं॑ दुदु॒ह्रे व॒ज्रिणे॒ मधु॑ । यत्सी॑मुपह्व॒रे वि॒दत् ॥ ६ ॥

इंद्रा॑य । गाव॑ः । आ॒ऽशिर॑म् । दु॒दु॒ह्रे । व॒ज्रिणे॑ । मधु॑ । यत् । सी॒म् । उ॒प॒ऽह्व॒रे । वि॒दत् ॥ ६ ॥

इंद्राय गाव आशिरमाश्रयणसाधनं पयआदिकं मधु मदकरं दुदुह्रे । दुहते । कीदृशाय । वज्रिणे वज्रयुक्तायेंद्राय । यद्यदोपह्वरे समीपे वर्तमानं मधु सोमरसं सीं सर्वतो विदत् लभते तदा ॥

षोडशिशस्त्रस्योद्यद्ब्रध्नस्येत्येषांत्या । सूचितं च । उद्यद्ब्रध्नस्य विष्टपमित्येषा परिधानीया । आ॰ ६. २. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

उद्यद्ब्र॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टपं॑ गृ॒हमिंद्र॑श्च॒ गन्व॑हि ।
मध्वः॑ पी॒त्वा स॑चेवहि॒ त्रिः स॒प्त सख्युः॑ प॒दे ॥ ७ ॥

उत् । यत् । ब्र॒ध्नस्य॑ । वि॒ष्टप॑म् । गृ॒हम् । इंद्रः॑ । च॒ । गन्व॑हि ।
मध्वः॑ । पी॒त्वा । स॒चे॒व॒हि॒ । त्रिः । स॒प्त । सख्युः॑ । प॒दे ॥ ७ ॥

यद्यदा ब्रध्नस्य विष्टपं सूर्यस्य स्थानं गृहमिंद्रश्चाहं चोभावुद्गन्वहि उद्गच्छावः तदानीं मध्वो मधुरं सोमरसं पीत्वा सचेवहि । संसृष्टौ भवेव । कुत्र । सख्युः सर्वेषां सखिभूतस्यादित्यस्य । त्रिः सप्तेत्यनेन देवलोकानामुत्तममेकविंशं स्थानमुच्यते । आदित्यस्यैकविंशत्वात् । तथा च ब्राह्मणं । द्वादश मासाः पंचर्तवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविंश इति । तादृश एकविंशस्थाने सचेवहीति ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रेऽर्चतेति द्वितीय आनुष्टुभस्तृचः। सूचितं च। प्र प्र वस्त्रिष्टुभमिषमर्चत प्रार्चत। आ॰ ६.२.। इति ॥

॥ अस्मिंस्तृचे प्रथमा सूक्तेऽष्टम्येषा ॥

अर्चत प्रार्चत प्रियमेधासो अर्चत।
अर्चंतु पुत्रका उत पुरं न धृष्ण्वर्चत ॥८॥
अर्चत। प्र। अर्चत। प्रियऽमेधासः। अर्चत।
अर्चंतु। पुत्रकाः। उत। पुरं। न। धृष्णु। अर्चत ॥८॥

हे अध्वर्य्वादयो यूयमिंद्रमर्चत। पूजयत स्तुत्या। प्रार्चत। प्रकर्षेणार्चतेंद्रमेव। हे प्रियमेधासः प्रियमेधसंबंधिनस्तद्गोत्रा यूयमर्चतेंद्रं। पुत्रकाः पुत्रा अप्यर्चंत्विंद्रं। उतापि च पुरं न धृष्णु। यथा पुरं धर्षणशीलमर्चंति तादृशमिंद्रमर्चत ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते नवमी ॥

अव स्वराति गर्गरो गोधा परि सनिष्वणत्।
पिंगा परि चनिष्कददिंद्राय ब्रह्मोद्यतं ॥९॥
अव। स्वराति। गर्गरः। गोधा। परि। सनिस्वनत्।
पिंगा। परि। चनिस्कदत्। इंद्राय। ब्रह्म। उत्ऽयतं ॥९॥

गर्गरो गर्गरध्वनियुक्तो वाद्यविशेषो युद्धेऽवस्वराति। भयं शब्दयति। गोधा हस्तघ्नः परि परितः सनिष्वणत्। स्वनति भृशं। पिंगा पिंगवर्णा ज्यापि परिचनिष्कदत्। परिस्कंदते। यस्मादेवं युद्धः संनद्धोऽत इंद्राय ब्रह्म परिवृढं कर्म स्तुतिलक्षणमुद्यतं भवत्विति शेषः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते दशमी ॥

आ यत्पतंत्येन्यः सुदुघा अनपस्फुरः।
अपस्फुरं गृभायत सोममिंद्राय पातवे ॥१०॥
आ। यत्। पतंति। एन्यः। सुऽदुघाः। अनपऽस्फुरः।
अपऽस्फुरं। गृभायत। सोमं। इंद्राय। पातवे ॥१०॥

यद्यदेन्य एतवर्णाः शुभ्रवर्णा नद्य आ पतंति आगच्छंति सर्वतः प्रवहंति । कीदृश्यः । सुदुघाः सुदोहा अनपस्फुरः । अपस्फुरोऽपस्फुरा अपवृद्धाः । अतादृश्योऽनपस्फुरः । अत्यंतं प्रवृद्धा इत्यर्थः । यद्वा सुदुघाः प्रवृद्धा एतवर्णा गावो यदा पयआद्यर्थायापतंति तदापस्फुरं ॥ अत्रापशब्दो धात्वर्थानुवादी ॥ अत्यंतप्रवृद्धं सोममिंद्राय पातवे पातुं गृभायत । ग्रहणं कुरुत ॥ अथवानपस्फुर इत्यत्राप्यपशब्दोऽनुवादी धात्वर्थस्य ॥ तथा सत्ययमर्थः । यदेन्यो नद्योऽनपस्फुरोऽप्रवृद्धोदका आपतंति वृष्टिरल्पा यदा भवति तदा सोममिंद्रार्थं संपादयतेति ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अपादिंद्रो अपादग्निर्विश्वे देवा अमत्सत ।

वरुण इदिह क्षयत्तमापो अभ्यनूषत वत्सं संशिश्वरीरिव ॥ ११ ॥

अपात् । इंद्रः । अपात् । अग्निः । विश्वे । देवाः । अमत्सत ।

वरुणः । इत् । इह । क्षयत् । तं । आपः । अभि । अनूषत । वत्सं । संशिश्वरीःऽइव ॥ ११ ॥

इंद्रोऽपात् । अपिबत्सोमं । अग्निरप्यपिबत् । विश्वे देवा अप्यमत्सत । तृप्ता अभवन् सोमपानेन । वरुण इत् वरुणोऽपीहास्मिन्यागगृहे क्षयत् । निवसतु सोमपानार्थं । निवसंतं तमापोऽप्यभ्यनूषत । उदकान्यापनशीलाः स्तुतयो वाभ्यष्टुवन् । किमिव । वत्सं स्वीयं संशिश्वरीः संशिश्वर्यः संगच्छमाना गाव इव । ता यथा धावंत्यो हंभारवं कुर्वंति तद्वत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सुदेवो असि वरुण यस्य ते सप्त सिंधवः ।

अनुक्षरंति काकुदं सूर्म्यं सुषिरामिव ॥ १२ ॥

सुऽदेवः । असि । वरुण । यस्य । ते । सप्त । सिंधवः ।

अनुऽक्षरंति । काकुदं । सूर्म्यं । सुषिरांऽइव ॥ १२ ॥

हे वरुण जलाभिमानिन्देव त्वं सुदेवोऽसि । यस्य सुदेवस्य ते तव काकुदं तालुं समुद्राख्यं सप्त सिंधवो गंगाद्याः सप्त नद्योऽनु क्षरंति जिह्वायां सर्वदा स्रवंति ॥

षोडशिशस्त्रे यो व्यतीनिति तृतीय आनुष्टुभस्तृचः । सूचितं च । यो व्यतीर-फाणयदिति तृच आनुष्टुभः । आ० ६.२. । इति ॥

॥ तत्र तृचे प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

यो व्यँतीरफाँणयत्सुयुंक्ताँ उप दाशुषे ।
तक्वो नेता तदिद्वपुरुपमा यो अमुच्यत ॥ १३ ॥

यः । व्यतीन् । अफाणयत् । सुऽयुंक्तान् । उप । दाशुषे ।
तक्वः । नेता । तत् । इत् । वपुः । उपऽमा । यः । अमुच्यत ॥ १३ ॥

य इंद्रो व्यतीन्विविधगमनान् सुयुक्तान् सुष्ठु रथे संबद्धानश्वान्दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय गंतुं प्राप्तुमुपाफाणयत् उपगमयति ॥ फणतिर्गतिकर्मा ॥ यदेवं करोति तदित्तदानीमेव तक्वः ॥ तकतिर्गतिकर्मा ॥ यद्वागमनशीलो नेतोदकस्य फलस्य वा नायक इंद्रो वपुरुदकमुत्पादयतीति शेषः । य इंद्र उपमोपमान-भूतोऽमुच्यत अन्यैर्वृष्टिवारकैरसुरादिभिर्मुक्तो भवति ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते चतुर्दशी ॥

अतीदु शक्र ओहत इंद्रो विश्वा अति द्विषः ।
भिनत्कनीन ओदनं पच्यमानं परो गिरा ॥ १४ ॥

अति । इत् । ऊं इति । शक्रः । ओहते । इंद्रः । विश्वाः । अति । द्विषः ।
भिनत् । कनीनः । ओदनं । पच्यमानं । परः । गिरा ॥ १४ ॥

अयमिंद्र शक्रः शक्तः सन् अतीदोहते । अतिक्रम्य गच्छत्येव संग्रामे निरो-धकाञ्शत्रून् । तदेवाह । अयमिंद्रो विश्वा द्विषो द्वेष्टॄञ्शत्रूनत्यतिक्रम्य गच्छति । कनीनः कमनीयः परो मेघानां परस्ताद्वर्तमान इंद्र ओदनं । मेघनामैतत् । मेघं भिनत् । अभिनत् । भिनत्ति वृष्ट्यर्थं । कीदृशं । गिरा माध्यमिकया वाचा स्तनितलक्षणया पच्यमानं । वज्रनिर्घोषेण ताड्यमानमित्यर्थः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते पंचदशी ॥

अर्भको न कुमारकोऽधि तिष्ठन्नवं रथं ।
स पक्षन्महिषं मृगं पित्रे मात्रे विभुक्रतुं ॥ १५ ॥

अर्भकः । न । कुमारकः । अधि । तिष्ठत् । नवं । रथं ।
सः । पक्षत् । महिषं । मृगं । पित्रे । मात्रे । विभुऽक्रतुं ॥ १५ ॥

अयमिंद्रोऽर्भको नाल्पशरीरः कुमारकः कुमार इव नवं स्तुत्यं रथमधितिष्ठत् । अधितिष्ठति । स इंद्रो महिषं महांतं मृगं मृगवदितस्ततो धावंतं सर्वैर्मृग्यं वा विभुक्रतुं बहुकर्माणं मेघं पक्षत् । पचति । वृष्ट्यभिमुखं करोतीत्यर्थः ॥

॥ सैषा षोडशी ॥

आ तू सुशिप्र दंपते रथं तिष्ठा हिरण्ययं ।
अध द्युक्षं सचेवहि सहस्रपादमरुषं स्वस्तिगामनेहसं ॥ १६ ॥
आ । तु । सुऽशिप्र । दंऽपते । रथं । तिष्ठ । हिरण्ययं ।
अध । द्युक्षं । सचेवहि । सहस्रऽपादं । अरुषं । स्वस्तिऽगां । अनेहसं ॥ १६ ॥

हे सुशिप्र सुहनो हे दंपते गृहस्वामिन् । अत्र गृहो रथः । तस्य स्वामिन् तु त्वं तावद्रथमातिष्ठ । हविःस्वीकरणानंतरं पश्चादहं रथमारोहामीति भावः । कीदृशं । हिरण्ययं हिरण्मयं । अध तवारोहणानंतरमहमप्यारुह्योभौ सचेवहि । संगच्छेवहि । संगतौ भवेव । पुनः कीदृशं । द्युक्षं दीप्तं रथं सहस्रपादं बहुपादमरुषमारोचमानं स्वस्तिगां कुशलगमनमनेहसमपापं ॥

पूर्वाह्णे प्रवर्ग्ये तं घेमित्थेत्येषा । सूचितं च । तं घेमित्था नमस्विन इति प्रागाथी पूर्वाह्णे । आ॰ ४. ७. । इति ॥

॥ सैषा सप्तदशी ॥

तं घेमित्था नमस्विन उप स्वराजमासते ।
अर्थं चिदस्य सुधितं यदेतव आवर्तयंति दावने ॥ १७ ॥
तं । घ । ईं । इत्था । नमस्विनः । उप । स्वऽराजं । आसते ।
अर्थं । चित् । अस्य । सुऽधितं । यत् । एतवे । आऽवर्तयंति । दावने ॥ १७ ॥

तं घ तं खल्वीमेनमिंद्रमित्थेत्थमनेन प्रकारेण नमस्विनोऽन्नवंतः स्तुतिवंतो वाध्वर्य्वादयः स्वराजं स्वयं राजमानं वोपासते । सेवंते । तथा कृत्वार्थं चिदरणीयं धनं सुधितं सुष्ठु स्थापितमस्येंद्रस्य संबंधिनं प्राप्नुवंतीति शेषः । कदेत्याह । यद्य-

दैतवेऽस्येंद्रस्य गमनाय स्वयं प्राप्तुं वा दावने हविर्दानायावर्तयंति स्तुतयस्त-देत्यर्थः । अथवाश्वा वावर्तयंति तदेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

अनु॑ प्र॒त्नस्यौक॑सः प्रि॒यमे॑धास एषां ।

पूर्वा॑म॒नु॒ प्रय॑तिं वृ॒क्तब॑र्हिषो हि॒तप्र॑यस आशत ॥१८॥

अनु॑ । प्र॒त्नस्य॑ । ओक॑सः । प्रि॒यऽमे॑धासः । ए॒षां॒ ।

पूर्वा॑ । अनु॑ । प्रऽय॑तिं । वृ॒क्तऽब॑र्हिषः । हि॒तऽप्र॑यसः । आ॒श॒त॒ ॥१८॥

अनया स्तुतिमुपसंहरति । एषां देवानामिंद्रादीनां प्रत्नस्य पुराणस्यौकसः स्थानस्य पुराणं स्थानं प्रियमेधासः प्रियमेधा अन्वाशत । अनुप्राप्ताः । कीदृशाः प्रियमेधाः । पूर्वां मुख्यं प्रयतिं प्रदानमनु लक्षीकृत्य वृक्तबर्हिषः स्तीर्णदर्भा हितप्रयस आसादितसोमादिहविष्काः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले सप्तमोऽनुवाकः ॥

अष्टमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र यो राजेति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । यो राजा पंचोना पुरुहन्मा बार्हतं त्रिप्रगाथाद्युष्णिगनुष्टुप्पुरउष्णिगंतमिति । पुरुहन्मा ऋषिः । स च क्वचित्कथंचिदविशेषितमिति परिभाषयांगिरसः । आद्यातृतीयापंचम्यो बृहत्यः । द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतोबृहत्यः सप्तम्याद्याः षड्बृहत्यस्त्रयोदशी पुरउष्णिगाद्यद्वादशका द्व्यष्टका । आद्यश्चेत्पुरउष्णिगिति हि तल्लक्षणं । इंद्रो देवता ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावादित एकादशर्चः । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । यो राजा चर्षणीनामित्येकादश । ऐ० आ० ५.१०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यो राजा॑ चर्षणी॒नां याता॒ रथे॑भि॒रध्रि॑गुः ।

विश्वा॑सां तरु॒ता पृत॑नानां॒ ज्येष्ठो॒ यो वृ॑त्र॒हा गृ॒णे ॥१॥

यः । राजा॑ । च॒र्ष॒णी॒नां । याता॑ । रथे॑भिः । अध्रि॑ऽगुः ।

विश्वा॑सां । त॒रु॒ता । पृत॑नानां । ज्येष्ठः॑ । यः । वृ॒त्र॒ऽहा । गृ॒णे ॥१॥

य इंद्रश्चर्षणीनां मनुष्याणां राजा स्वामी रथैर्याता गंता चाध्रिगुरधृतगमनोऽन्यैर्विश्वासां पृतनानां सेनानां तरुता तारकः। यश्च ज्येष्ठो गुणैर्ज्यायान्। यश्च वृत्रहा वृत्रं हतवान् तं महाभागमिंद्रं गृणे। स्तौमि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रं तं शुंभ पुरुहन्मन्नवसे यस्य द्विता विधर्तरि।
हस्ताय वज्रः प्रति धायि दर्शतो महो दिवे न सूर्यः॥२॥
इंद्रं। तं। शुंभ। पुरुऽहन्मन्। अवसे। यस्य। द्विता। विऽधर्तरि।
हस्ताय। वज्रः। प्रति। धायि। दर्शतः। महः। दिवे। न। सूर्यः॥२॥

हे पुरुहन्मन्नृषे त्वं तमिंद्रं शुंभ। हविःप्रदानादिनालंकुरु। किमर्थं। अवसे रक्षणाय। एवमात्मा स्वात्मानं संबोध्य ब्रवीति। यस्य तव विधर्तरि विधारक इंद्रे द्विता द्वित्वमस्त्यौग्र्यमनौग्र्यं। तव शत्रून्हंतुमुग्रत्वं त्वदनुग्रहायानौग्र्यं चेति द्वैतमस्ति। तचौग्र्यचिह्नं दर्शयति। हस्ताय कराय हननाय शत्रूणां दर्शतो दर्शनीयो महो महान्वज्रः प्रतिधायि प्रतिनिहितो भवति दिवे प्रकाशाय दिवसाय वा। अथवा दिवि दृश्यमानः सूर्य इव॥

तस्मिन्नेव शस्त्रे नकिष्टमिति प्रगाथो वैकल्पिकः स्तोत्रियः। सूचितं च। नकिष्टं कर्मणा नशन्न त्वा बृहंतो अद्रयः। आ॰ ७.४.। इति॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

नकिष्टं कर्मणा नशद्यश्चकार सदावृधं।
इंद्रं न यज्ञैर्विश्वगूर्तमृभ्वसमधृष्टं धृष्णवोजसं॥३॥
नकिः। तं। कर्मणा। नशत्। यः। चकार। सदाऽवृधं।
इंद्रं। न। यज्ञैः। विश्वऽगूर्तं। ऋभ्वसं। अधृष्टं। धृष्णुऽओजसं॥३॥

तं जनमन्यो मर्षको जनः कर्मणा हननादिव्यापारेण नकिर्नशत्। नैव व्याप्नोति। य इंद्रं चकार इंद्रमेवानुकूलं यज्ञैः साधनैः। कीदृशमिंद्रं। सदावृधं सदा वर्धकं विश्वगूर्तं सर्वैः स्तुत्यमृभ्वसं महांतमधृष्टमन्यैर्धृष्णवोजसं धर्षकबलं॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते चतुर्थी ॥

अषाळ्हमुग्रं पृतनासु सासहिं यस्मिन्महीरुरुज्रयः ।
सं धेनवो जायमाने अनोनवुर्द्यावः क्षामो अनोनवुः ॥४॥

अषाळ्हं । उग्रं । पृतनासु । ससहिं । यस्मिन् । महीः । उरुऽज्रयः ।
सं । धेनवः । जायमाने । अनोनवुः । द्यावः । क्षामः । अनोनवुः ॥४॥

अषाळ्हमसोढमुग्रमुद्गूर्णबलं पृतनासु शत्रुसेनासु सासहिमभिभवितारं स्तौमीत्यर्थः । यस्मिन्निंद्रे जायमाने महीर्महत्य उरुज्रयो बहुवेगा धेनवो हविरादिना प्रीणयित्र्यः प्रजा गाव एव वा समनोनवुः समस्तुवन् । न केवलं धेनव एव अपि तु द्यावो द्युलोकाः क्षामः पृथिव्यश्च समनोनवुः । तत्रत्याः सर्वे प्राणिनो नमंत इत्यर्थः । त्रिवृतो लोका इति श्रुतेर्बहुवचनं ॥

तृतीयेऽहनि निष्केवल्ये वैरूपसामपक्षे यद्द्याव इति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । यद्द्याव इंद्र ते शतं यदिंद्र यावतस्त्वमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ॰ ७.१०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

यद्द्याव इंद्र ते शतं शतं भूमीरुत स्युः ।
न त्वा वज्रिन्त्सहस्रं सूर्या अनु न जातमष्ट रोदसी ॥५॥

यत् । द्यावः । इंद्र । ते । शतं । शतं । भूमीः । उत । स्युरिति स्युः ।
न । त्वा । वज्रिन् । सहस्रं । सूर्याः । अनु । न । जातं । अष्ट । रोदसी इति ॥५॥

हे इंद्र ते तव प्रतिमानार्थं यद्यदि द्यावो द्युलोकाः स्युस्तथापि नाश्नुवंति । उतापि च भूमीर्भूम्यस्ते तव मूर्तिप्रतिबिंबाय शतं स्युस्तथापि नाश्नुवंति । हे वज्रिन् ते त्वां सहस्रं सूर्या अगणिता अपि सूर्या नानुभवंति । न प्रकाशयंतीत्यर्थः । न तत्र सूर्यो भातीति श्रुतेः । किं बहुना । जातं पूर्वमुत्पन्नं किंचन नाष्ट । नाश्नुते । तथा रोदसी द्यावापृथिव्यौ नाश्नुवाते । सर्वेभ्योऽतिरिच्यस इत्यर्थः । ज्यायान्पृथिव्या ज्यायानंतरिक्षाज्ज्यायान्दिवो ज्यायानेभ्यो लोकेभ्य इति श्रुतेः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथ प्रगाथे द्वितीया सूक्ते षष्ठी ॥

आ पंप्राथ महिना वृष्ण्या वृषन्विश्वा शविष्ठ शवसा ।
अस्माँ अव मघवन्गोमति व्रजे वज्रिन् चित्राभिरूतिभिः ॥ ६ ॥
आ । पप्राथ । महिना । वृष्ण्या । वृषन् । विश्वा । शविष्ठ । शवसा ।
अस्मान् । अव । मघऽवन् । गोऽमति । व्रजे । वज्रिन् । चित्राभिः । ऊतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे वृषन्नभिमतवर्षकेंद्र त्वमापप्राथ । आपूरयसि । व्याप्नोषि । कानि । विश्वा सर्वाणि वृष्ण्या वर्षकाणि बलानि शत्रुसंबंधीनि । केन साधनेन । महिना महता शवसा बलेन स्वीयेन । अथवा वृष्ण्येत्येतच्छवोविशेषणं । तथा सत्यभिमतवर्षकेण महता बलेनास्मदीयानि बलानि पूरयसीत्यर्थः । अथ तथा कृत्वास्मान् गोमति बहुभिर्गोभिर्युक्ते व्रजे शत्रुसंबंधिनि निमित्ते सत्यस्मानव । हे वज्रिन् वज्रयुक्तेंद्र कैः साधनैः । चित्राभिर्नानाविधैरूतिभी रक्षणैरिति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न सीमदेव आपदिषं दीर्घायो मर्त्यः ।
एतग्वा चिद्य एतशा युयोजते हरी इंद्रो युयोजते ॥ ७ ॥
न । सीं । अदेवः । आपत् । इषं । दीर्घायो इति दीर्घऽआयो । मर्त्यः ।
एतऽग्वा । चित् । यः । एतशा । युयोजते । हरी इति । इंद्रः । युयोजते ॥ ७ ॥

हे दीर्घायो नित्येंद्र सोऽदेव इंद्राख्यदेवरहितो मर्त्यो मरणधर्मा मनुष्यः सीं सर्वमिषमन्नं नापत् । न प्राप्नोति । यो मर्त्योऽस्येंद्रस्यैतग्वा चित् । एतवर्णावेवाश्वौ भवतोऽभिमतदेशगमनाय । एतशैतशावश्वौ युयोजते योजयति रथे यज्ञं गंतुं । यश्चेंद्रो हरी युयोजते तत्र यः स्तौति स न प्राप्नोतीति समन्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तं वो महो महाय्यमिंद्रं दानाय सक्षणिं ।
यो गाधेषु य आरणेषु हव्यो वाजेष्वस्ति हव्यः ॥ ८ ॥
तं । वः । महः । महाय्यं । इंद्रं । दानाय । सक्षणिं ।
यः । गाधेषु । यः । आऽअरणेषु । हव्यः । वाजेषु । अस्ति । हव्यः ॥ ८ ॥

हे ऋत्विजो महो महांतो वो यूयं तं महाय्यं पूज्यमिंद्रं दानाय सक्षणिं सचमानं परिचरतेति शेषः। य इंद्रो गोधेषूदकेषु हव्योऽस्ति आह्वातव्यो भवति। यश्चारणेषु गंतव्येषु निम्नेषूदकेषु स्थलेषु वा हव्योऽस्ति। तथा वाजेषु संग्रामेषु जयाय हव्यो ह्वातव्योऽस्ति भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

उदू षु णो वसो महे मृशस्व शूर राधसे।
उदू षु मह्यै मघवन्मघत्तय उदिंद्र श्रवसे महे ॥९॥
उत्। ऊं इति। सु। नः। वसो इति। महे। मृशस्व। शूर। राधसे।
उत्। ऊं इति। सु। मह्यै। मघऽवन्। मघत्तये। उत्। इंद्र। श्रवसे। महे ॥९॥

हे वसो वासयितः शूरेंद्र त्वं नोऽस्मान् सु सुष्ठूदु मृशस्व। उन्मृशस्वैव। उत्थापय। किमर्थं। महे महते राधसेऽन्नाय। तथा हे शूर मघवन्निंद्र उन्मृशस्व मह्यै महते मघत्तये धनदानाय। तथोन्मृशस्वेंद्र महे महत्यै श्रवसे कीर्त्यै ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वं न इंद्र ऋतयुस्त्वानिदो नि तृंपसि।
मध्ये वसिष्व तुविनृम्णोर्वोर्नि दासं शिश्नथो हथैः ॥१०॥
त्वं। नः। इंद्र। ऋतऽयुः। त्वाऽनिदः। नि। तृंपसि।
मध्ये। वसिष्व। तुविऽनृम्ण। ऊर्वोः। नि। दासं। शिश्नथः। हथैः ॥१०॥

हे इंद्र ऋतयुर्यज्ञकामस्त्वं नोऽस्मान् त्वानिदः। त्वां यो निंदति सः। अयजनमेव निंदा तव। तस्मादयष्टुः सकाशान्नि नितरां तृंपसि। प्रीणयसि। तस्य धनमपहृत्येति भावः। एवं संतर्प्य हे तुविनृम्ण प्रभूतधन स त्वं तवोर्वोर्मध्येऽस्मान्वसिष्व। ऊरुभ्यामाच्छादय रक्षार्थं। दासमुपक्षपयितारमस्मद्द्वेषिणं पापं वा हथैर्हननैर्विशिश्नथः। मारयसि। अथवा त्वद्विरोधिनं दासमसुरं विशिश्नथो हननैः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अन्यव्रतममानुषमयज्वानमदेवयुं ।

अव स्वः सखा दुधुवीत पर्वतः सुघ्नाय दस्युं पर्वतः ॥११॥

अन्यऽव्रतं । अमानुषं । अयज्वानं । अदेवऽयुं ।

अव । स्वः । सखा । दुधुवीत । पर्वतः । सुऽघ्नाय । दस्युं । पर्वतः ॥११॥

हे इंद्र अन्यव्रतं व्यतिरिक्तकर्माणमत एवामानुषं मानुषाणामिंद्रयाजिनामप्रियमयज्वानमयष्टारमदेवयुमदेवकर्मिणं पापिनं स्वः स्वर्गादेव दुधुवीत। अवचालयेदित्यर्थः। कः। सखा पर्वतस्तव सखिभूतः पर्वत ऋषिः। यद्यप्यन्यं देवमिष्ट्वा स्वर्गं प्राप्नोति सः तथापि पातयत्यृषिः। न केवलं धूननमात्रं। अपि तु सुघ्नाय सुष्ठु हंत्रे मृत्यवे दस्युमुक्तलक्षणं पर्वतः प्रेरयतीति शेषः। अत इंद्रमेवावश्यं यजध्वमिति शेषः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वं न इंद्रासां हस्ते शविष्ठ दावने ।

धानानां न सं गृभायास्मयुर्द्विः सं गृभायास्मयुः ॥१२॥

त्वं । नः । इंद्र । आसां । हस्ते । शविष्ठ । दावने ।

धानानां । न । सं । गृभाय । अस्मऽयुः । द्विः । सं । गृभाय । अस्मऽयुः ॥१२॥

हे शविष्ठ बलवन्निंद्र त्वं नोऽस्मभ्यं दावन प्रदानायासां गवां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ एता गा हस्ते गृभाय। गृहाण। ग्रहणे दृष्टांतः। धानानां न। धाना भ्रष्टयवाः ॥ अत्रापि कर्मणि षष्ठी ॥ धाना यथा संगृह्णाति तद्वद्गृहाण। कीदृशस्त्वं। अस्मयुरस्मान्कामयमानः। गृहीत्वा चास्मयुः सन् द्विः संगृभाय पुनर्द्विवारं संगृहाण ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

सखायः क्रतुमिच्छत कथा राधाम शरस्य ।

उपस्तुतिं भोजः सूरिर्यो अह्रयः ॥१३॥

सखायः । क्रतुं । इच्छत । कथा । राधाम । शरस्य ।

उपऽस्तुतिं । भोजः । सूरिः । यः । अह्रयः ॥१३॥

हे सखाय ऋत्विजोऽध्वर्य्वादयः क्रतुं कर्मेंद्रसंबंधिनमिच्छत कर्तुं । हे सखायः शरस्य ॥ शॄ हिंसायां ॥ हिंसकस्येंद्रस्य कथा कथं राधाम । साधयाम । किं । उपस्तुतिं स्तोत्रं । य इंद्रो भोजः शत्रूणां भोजयिता सूरिः प्रेरकोऽह्रयोऽनवनतः शत्रूणामिति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

भूरिभिः समह ऋषिभिर्बर्हिष्मद्भिः स्तविष्यसे ।
यदित्थमेकमेकमिच्छर वत्सान्पराददः ॥ १४ ॥
भूरिऽभिः । समह । ऋषिऽभिः । बर्हिष्मत्ऽभिः । स्तविष्यसे ।
यत् । इत्थं । एकंऽएकं । इत् । शर । वत्सान् । पराऽददः ॥ १४ ॥

हे इंद्र समह समानपूज । सर्वैः पूज्येत्यर्थः । भूरिभिर्बहुभिर्ऋषिभिरतींद्रियज्ञैर्ऋत्विग्भिर्बर्हिष्मद्भिर्यागवद्भिः स्तविष्यसे । स्तूयसे । यद्य इंद्र इत्थमेकमेकमित् एकमेकमेव बहून्वत्सान् स्तोतृभ्यः पराददः प्रयच्छसि । हे शर हिंसक शत्रोः । अत्र वत्सशब्दो वत्समातॄणां गवामुपलक्षकः । गाः प्रयच्छसीति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

कर्णगृह्या मघवा शौरदेव्यो वत्सं नस्त्रिभ्य आनयत् ।
अजां सूरिर्न धातवे ॥ १५ ॥
कर्णऽगृह्य । मघऽवा । शौरऽदेव्यः । वत्सं । नः । त्रिऽभ्यः । आ । अनयत् ।
अजां । सूरिः । न । धातवे ॥ १५ ॥

अयं मघवेंद्रस्त्रिभ्यो हिंसकेभ्यः सकाशाच्छौरदेव्यः । दीव्यंति क्रीडंत इति देवा योद्धारः । शूराश्च ते देवाश्च शूरदेवाः । तेषां हितं शौरदेवं युद्धं । तत्संबंधिन्यो गाः । युद्धे शत्रून्हत्वा तत्संबंधिन्य इत्यर्थः । ता वत्सं न ॥ नेति चार्थे ॥ वत्ससहिता अस्मभ्यं कर्णगृह्य कर्णे गृहीत्वानयत् । आनयतु । सूरिर्न प्रेरकः स्वामीव धातवे पानायाजां यथा स आनयति गृहीत्वा तद्वदिति ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे दशमो वर्गः ॥

त्वं नो अग्न इति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं । सुदीतिपुरुमीळ्हावृषी तयोरन्यतरो वा । आदौ नव गायत्र्यो दशमीद्वादशीचतुर्दश्यो बृहत्य एकादशीत्रयोदशी-

पंचदश्यः सतोबृहत्यः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रांतं । त्वं नः सुदीतिपुरुमीळ्हौ तयोर्वान्यतर आग्नेयं तु त्रिप्रगाथांतमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्र आदितो नवर्चः । तथा च सूचितं । त्वं नो अग्ने महोभिरिति नव । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं नो॑ अग्ने म॒हो॑भिः पा॒हि विश्व॑स्या॒ अरा॑तेः । उ॒त द्वि॒षो मर्त्य॑स्य ॥ १ ॥

त्वं । नः॒ । अ॒ग्ने॒ । म॒हः॑ऽभिः । पा॒हि । विश्व॑स्याः । अरा॑तेः । उ॒त । द्वि॒षः । मर्त्य॑स्य ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं नोऽस्मान्महोभिः पूजाभिर्महद्भिर्धनैर्वा पाहि । रक्ष । कस्य महोभिः । विश्वस्या बहुविधस्यारातेरदातुः । तत्सकाशाददानाद्वा पाहि । त्वमेव महद्धनं दत्वा-दातुरदानाद्वा सकाशाद्रक्षेत्यर्थः । यद्वा महोभिर्युक्तस्त्वमिति योज्यं । उतापि च द्विषो द्वेष्टुर्मर्त्यस्य मर्त्यात्सकाशात्पाहि । अस्मभ्यं बलं दत्वेति भावः । अथवा मर्त्यस्य द्विषो द्वेषाद्रक्षेति संबंधः । अरातेरित्यस्यादानादिति पक्षे तत्रापि मर्त्यस्यादानादिति संबंधनीयं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न॒हि म॒न्युः पौरु॑षेय॒ ईशे॒ हि वः॑ प्रियजात । त्वमिद॑सि॒ क्षपा॑वान् ॥ २ ॥

न॒हि । म॒न्युः । पौरु॑षेयः । ईशे॑ । हि । वः॒ । प्रि॒य॒ऽजा॒त॒ । त्वं । इत् । अ॒सि॒ । क्षपा॑ऽवान् ॥ २ ॥

हे प्रियजाताग्ने वस्तव पौरुषेयः पुरुषसंबंधी मन्युः क्रोधो नेशे नेष्टे बाधितुं । अस्मदादिभी रक्षितत्वादिति भावः । दिवाचराः खलु पुरुषाः अतो दिवा तव हानिर्नास्तीति भावः । अथ रात्रिंचरा रक्षःप्रभृतयः । तेभ्योऽपि पीडा नास्ती-त्युच्यते । त्वमित्त्वमेव खलु क्षपावान् रात्रिमानसि । रात्रौ ह्यग्निर्विशेषेण तेजस्वी भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स नो॒ विश्वे॑भिर्दे॒वेभि॒रूर्जो॑ नपा॒द्भद्र॑शोचे । र॒यिं दे॑हि वि॒श्ववा॑रं ॥ ३ ॥

सः । नः॒ । विश्वे॑भिः । दे॒वेभिः॑ । ऊर्जः॑ । न॒पा॒त् । भद्र॑ऽशोचे । र॒यिं । दे॒हि॒ । वि॒श्वऽवा॑रं ॥ ३ ॥

हे अग्ने स स्तुत्यस्त्वं नोऽस्मभ्यं वस्वो वसु धनमुपमासि । प्रयच्छसि । हे ऊर्जो नपात् बलस्य नप्त्रन् पातयितर्वा हे भद्रशोचे स्तुत्यप्रकाशन । देवादरार्थं

पुनराह। रयिं धनं विश्ववारं सर्वैर्वरणीयं धनं देहि। अथवा यद्रूपमास्यस्मभ्यं दातुं तद्धनं गृहादिलक्षणं तच्च रयिं दानार्हं गोहिरण्यादिकं च देहीत्यपुनरुक्तिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न तमग्ने अरातयो मर्तं युवंत रायः। यं त्रायसे दाश्वांसं ॥ ४ ॥

न। तं। अग्ने। अरातयः। मर्तं। युवंत। रायः। यं। त्रायसे। दाश्वांसं ॥ ४ ॥

हे अग्ने तं स्तोतारमरातयोऽदानशीला द्वेषिणो रायो रयिमंतो न युवंत। न पृथक्कुर्वंति। रायो धनाद्वा न युवंत। यं दाश्वांसं हविर्दातारं त्रायसे पालयसे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यं त्वं विप्र मेधसाताव्ग्ने हिनोषि धनाय। स तवोती गोषु गंता ॥ ५ ॥

यं। त्वं। विप्र। मेधऽसातौ। अग्ने। हिनोषि। धनाय। सः। तव। ऊती। गोषु। गंता ॥ ५ ॥

हे अग्ने विप्र त्वं यं मर्त्यं मेधसातौ यज्ञस्य संभजने हिनोषि प्रेरयसि धनाय गवादिधनलाभाय स यजमानस्तवोती ऊत्या रक्षणेन यागेषु गंता भवति गोमान् भवतीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं रयिं पुरुवीरमग्ने दाशुषे मर्ताय। प्र णो नय वस्यो अच्छ ॥ ६ ॥

त्वं। रयिं। पुरुऽवीरं। अग्ने। दाशुषे। मर्ताय। प्र। नः। नय। वस्यः। अच्छ ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते मर्त्याय यजमानाय रयिं धनं पुरुवीरं बहुभिर्वीरैर्युक्तं प्रयच्छसि। अतो नोऽस्मानपि वस्यो वसीयो धनमच्छाभिप्राप्तुं प्रणय। प्रापय ॥

॥ अथ सूक्ते सप्तमी ॥

उरुष्या णो मा परा दा अघायते जातवेदः। दुराध्ये३ मर्ताय ॥ ७ ॥

उरुष्य। नः। मा। परा। दाः। अघऽयते। जातऽवेदः। दुःऽआध्ये। मर्ताय ॥ ७ ॥

हे जातवेदो जातविद्य जातधन वाग्ने नोऽस्मानुरुष्य। रक्ष ॥ उरुष्यती रक्षाकर्मेति यास्कः ॥ मा परादाः। मा परादेह्यस्मान्। कस्मा इति स उच्यते।

अघायतेऽघं पापमिच्छते दुराध्ये दुराध्यानाय दुर्विचिंतकाय हिंसाबुद्धये मर्ताय मनुष्याय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अग्ने माकिष्टे देवस्य रातिमदेवो युयोत । त्वमीशिषे वसूनां ॥८॥

अग्ने । माकिः । ते । देवस्य । रातिं । अदेवः । युयोत । त्वं । ईशिषे । वसूनां ॥८॥

हे अग्ने देवस्य द्योतमानस्य ते तव रातिं दानं दत्तं धनं वा कश्चिददेवो मर्त्यादिर्माकिर्युयोत । मैव पृथक्करोतु । त्वमेवेशिषे । कस्य । वसूनां धनानामीश्वरो भवसि दातुं । अनेनामिश्रणीयाया रातेः सद्भाव उक्तो भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

स नो वस्व उप मास्यूर्जो नपान्माहिनस्य । सखे वसो जरितृभ्यः ॥९॥

सः । नः । वस्वः । उप । मासि । ऊर्जः । नपात् । माहिनस्य । सखे । वसो इति । जरितृऽभ्यः ॥९॥

हे ऊर्जो नपात् बलस्यान्नस्य पुत्र । बलेन मथ्यमानत्वादाज्यलक्षणेनान्नेन प्रवर्धनादूर्जोनपात्त्वं । हे सखे सखिवद्धितकारिन्वसो वासकाग्ने स स्तुत्यत्वेन वा प्रसिद्धस्त्वं जरितृभ्यो गरितृभ्यः स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं माहिनस्य वस्वः । माहिन इति महन्नाम । महद्धनमुप मासि । समीपे मासि । निर्मासि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

प्रातरनुवाके बार्हते छंदस्यच्छा न इत्याद्याः षडृचः । तथा च सूचितं । अच्छा नः शीरशोचिषमिति षट् । आ॰ ४.१३. । इति ॥ दशमेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छा वो अग्निमिति तृचस्य स्थानेऽच्छा न इति तृचोऽच्छावाकवादः । सूचितं च । अच्छा नः शीरशोचिषं प्रति श्रुताय वो धृषदिति तृचौ । आ॰ ८.१२. । इति ॥

॥ अथ सूक्ते दशमी ॥

अच्छा नः शीरशोचिषं गिरो यंतु दर्शतं ।
अच्छा यज्ञासो नमसा पुरूवसुं पुरुप्रशस्तमूतये ॥१०॥

अच्छ । नः । शीरऽशोचिषं । गिरः । यंतु । दर्शतं ।
अच्छ । यज्ञासः । नमसा । पुरुऽवसुं । पुरुऽप्रशस्तं । ऊतये ॥१०॥

अच्छाभिमुखं यंतु गच्छंतु नोऽस्माकं गिरः स्तुतयः। कं। शीरशोचिषमश्नशीलज्वालं दर्शतं सर्वैर्दर्शनीयमग्निं। तथा यज्ञासो यज्ञाश्चास्मदीया नमसा हविषाज्यादिलक्षणेनाच्छाभिमुखं यंतु। गच्छंतु। कीदृशं। पुरुवसुं प्रभूतधनं पुरुप्रशस्तं बहुस्तुतं। किमर्थं। ऊतयेऽस्माकं रक्षणाय ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अ॒ग्निं सू॒नुं सह॑सो जा॒तवे॑दसं दा॒नाय॒ वार्या॑णां।
द्वि॒ता यो भूद॒मृतो॒ मर्त्ये॒ष्वा होता॒ मं॒द्रत॑मो वि॒शि ॥११॥
अ॒ग्निं। सू॒नुं। सह॑सः। जा॒तऽवे॑दसं। दा॒नाय॑। वार्या॑णां।
द्वि॒ता। यः। भूत्। अ॒मृतः॑। मर्त्ये॑षु। आ। होता॑। मं॒द्रऽत॑मः। वि॒शि ॥११॥

अग्निं सहसः सूनुं बलस्य पुत्रं जातवेदसं जातधनं वार्याणां वरणीयानां गवादिधनानां दानाय गिरोऽच्छ यंत्वित्यनुवर्तते। योऽग्निरमृतोऽमरणधर्मा देवेषु भवति स मर्त्येष्वा ॥ आकारश्चार्थे ॥ मनुष्येषु चाभूदभवदित्येवं द्विता द्वैधं भवति। देवेष्वमृतत्वमस्य प्रसिद्धं मनुष्येषु कीदृशोऽभूदित्युच्यते। विशि विक्षु यजमानरूपासु प्रजासु होमनिष्पादको मंद्रतमो मादयितृतमश्च भवति। अच्छ यंत्विति समन्वयः। अथवा योऽमृतो द्विता द्वित्वं द्वैधं द्विप्रकारोऽभूत्। कथं। मर्त्येषु सामान्येन दाहपाकादिसाधनोऽभवदित्येतत्प्रसिद्धं विशि यजमानरूपायां तु होता मंद्रतमोऽभवदित्येवं द्वित्वं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अ॒ग्निं वो॑ देवय॒ज्यया॒ग्निं प्र॑य॒त्य॑ध्व॒रे।
अ॒ग्निं धी॒षु प्र॑थ॒मम॒ग्निमर्व॑त्य॒ग्निं क्षैत्रा॑य॒ साध॑से ॥१२॥
अ॒ग्निं। वः॒। दे॒व॒ऽय॒ज्यया॑। अ॒ग्निं। प्र॒ऽय॒ति। अ॒ध्व॒रे।
अ॒ग्निं। धी॒षु। प्र॒थ॒मं। अ॒ग्निं। अर्व॑ति। अ॒ग्निं। क्षैत्रा॑य। साध॑से ॥१२॥

हे यजमाना युष्माकं देवयज्यया देवयागेन निमित्तेन देवयागार्थमग्निं स्तौमीति शेषः। तथाग्निमध्वरे यागे प्रयति प्रकर्षेण गच्छति प्रवृत्ते सति स्तौमि प्रथममितरदेवेभ्यः। तथाग्निमर्वत्यागते भ्रातृव्ये स्तौमि यज्ञविघ्नपरिहारार्थं। तथा

क्षेत्राय क्षेत्राय क्षेत्रसंबंधिने साधसे साधनाय क्षेत्रलाभाय स्तौमि। यज्ञांते क्षेत्र-लाभरूपाय फलाय च स्तौमि। एवमादौ मध्येऽंते च सर्वदा स्तौमीत्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अग्निरिषां सख्ये ददातु न ईशे यो वार्याणां।
अग्निं तोके तनये शश्वदीमहे वसुं संतं तनूपां ॥१३॥
अग्निः। इषां। सख्ये। ददातु। नः। ईशे। यः। वार्याणां।
अग्निं। तोके। तनये। शश्वत्। ईमहे। वसुं। संतं। तनूऽपां ॥१३॥

अग्निर्देवः सख्ये समानख्यानाय नो मह्यं। सख्युः कर्म सख्यं। तस्मिन्। अथवा नोऽस्मभ्यमिषामिषोऽन्नानि ददातु। योऽग्निर्वार्याणां धनानामीशे ईष्टे स ददात्विति। तमेवाग्निं तोके पुत्रार्थं तनये तत्पुत्रार्थं च शश्वद्बहु धनमन्नं वेमहे। याचामहे। वार्याणामीश इत्युक्तत्वादेवं लभ्यते। कीदृशमग्निं। वसुं वासकं संतं सर्वदा वर्तमानं तनूपामंगानां पालयितारं॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अग्निमीळिष्वावसे गाथाभिः शीरशोचिषं।
अग्निं राये पुरुमीळ्ह श्रुतं नरोऽग्निं सुदीतये छर्दिः ॥१४॥
अग्निं। ईळिष्व। अवसे। गाथाभिः। शीरऽशोचिषं।
अग्निं। राये। पुरुऽमीळ्ह। श्रुतं। नरः। अग्निं। सुऽदीतये। छर्दिः ॥१४॥

हे पुरुमीळ्ह त्वमग्निमवस आवयो रक्षणायेळिष्व। स्तुहि गाथाभिः॥ गाथेति वाङ्नाम॥ मंत्ररूपाभिर्वाग्भिः। कीदृशं। शीरशोचिषं शयनस्वभावरोचिष्कं। तथा राय ईळिष्व। श्रुतमेनं नरोऽन्येऽपि यजमानाः स्तुवंति स्वार्थं। तस्मात्सुदीतये मह्यमग्निं छर्दिर्गृहं याचस्वेत्येवं सुदीतिः पुरुमीळ्हं ब्रूते॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अग्निं द्वेषो योतवै नो गृणीमस्यग्निं शं योश्च दातवे।
विश्वासु विक्ष्ववितेव हव्यो भुवद्वस्तुर्ऋषूणां ॥१५॥

अग्निं। द्वेषः। योतवै। नः। गृणीमसि। अग्निं। शं। योः। च। दातवे।
विश्वासु। विक्षु। अविताऽइव। हव्यः। भुवत्। वस्तुः। ऋषूणां ॥ १५ ॥

अग्निं द्वेषो द्वेष्टॄन्योतवै पृथक्कर्तुं गृणीमसि। गृणीमः। स्तुमः। तथाग्निं शं सुखं योश्च भयानाममिश्रणं च दातवे दातुं। अथवा शं सुखस्य योर्मिश्रणाय च गृणीमसि। अस्मिन्पक्षे द्वेषो योतवा इत्यनेन सह समुच्चयार्थश्चशब्दः। सोऽग्निर्विश्वासु सर्वासु विक्षु प्रजास्ववितेव रक्षिता राजेव ऋषूणामृषीणामस्माकं वस्तुर्वासको देवो हव्यो भुवत्। भवतु। अथवा सर्वासु विक्षु यजमानरूपासु प्रजासु मध्य ऋषूणामृषीणां सूक्तद्रष्टॄणामस्माकमेव हव्यो भवतु वस्तुः सर्वस्य वासको देवः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः ॥

हविष्कृणुध्वमित्यष्टादशर्चं तृतीयं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। हविर्द्व्यूना हर्यतः प्रागाथो हविषां स्तुतिर्वेति। प्रगाथपुत्रो हर्यत ऋषिः। परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेरिति परिभाषया गायत्री छंदः। आग्नेयं त्वित्युक्तत्वादग्निर्देवता यद्वा हविषां स्तूयमानत्वात्तद्देवताकं वा ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हविष्कृणुध्वमा गमदध्वर्युर्वनते पुनः। विद्वाँ अस्य प्रशासनं ॥ १ ॥

हविः। कृणुध्वं। आ। गमत्। अध्वर्युः। वनते। पुनरिति। विद्वान्। अस्य।
प्रऽशासनं ॥ १ ॥

हे अध्वर्युसंबंधिनो हविष्कर्तारो यूयं हविः कृणुध्वं। कुरुध्वं शीघ्रं। यत आगमदाजगामायमग्निरतः कृणुध्वं। अध्वर्युः पुनर्वनते संभजते। किं। सामर्थ्यादध्वरमिति गम्यते। कीदृशोऽध्वर्युः। अस्य हविषः प्रशासनं प्रदानं विद्वान् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नि तिग्ममभ्यं१शुं सीदद्धोता मनावधि। जुषाणो अस्य सख्यं ॥ २ ॥

नि। तिग्मं। अभि। अंशुं। सीदत्। होता। मनौ। अधि। जुषाणः। अस्य। सख्यं ॥ २ ॥

होता ऋत्विक् तिग्मं तीक्ष्णमंशुं तमग्निं निषीदत्। निषीदति। कीदृशो होता। अस्याग्नेः सख्यं मनावधि यजमाने जुषाणः ॥ अधीति सप्तम्यर्थानुवादी ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अंतरिच्छंति तं जने रुद्रं परो मनीषया। गृभ्णंति जिह्वया ससं ॥ ३॥

अंतः। इच्छंति। तं। जने। रुद्रं। परः। मनीषया। गृभ्णंति। जिह्वया। ससं ॥ ३॥

तं रुद्रं। रुद्दुःखं। तस्य द्रावयितारं। अथवा रुत् स्तुतिः। तया गंतव्यं। स्तुत्यमित्यर्थः। तादृशमग्निं जने यजमानार्थं मनीषया स्वप्रज्ञानेन परः परस्तात्पुरोदेश इच्छंति स्थापयितुं। त एव पश्चात्ससं स्वपंतमग्निं जिह्वया ॥ जन्ये जनकशब्दः ॥ जिह्वाप्रभवया स्तुत्या गृभ्णंति। गृह्णंत्यंगुलिभिः ॥ अत्र यास्कः। स्वप्नमेतन्मध्यमं ज्योतिरनित्यदर्शनं। नि॰ ५. ३.। इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जाम्यतीतपे धनुर्वयोधा अरुहद्वनं। दृषदं जिह्वयावधीत् ॥ ४॥

जामि। अतीतपे। धनुः। वयःऽधाः। अरुहत्। वनं। दृषदं। जिह्वया। आ। अवधीत् ॥ ४॥

वयोधा अन्नस्य दाताग्निर्मध्यमस्थानो जामि प्रवृद्धं सर्वमतिरिच्य वर्तमानं ॥ जाम्यतिरेकनामेति यास्कः ॥ धनुर्धन्वांतरिक्षमतीतपे। अतितपति। अथवाग्नेर्जामि गमनशीलं धनुरतितपते स्वविरोधिनं। स च वयोधा अन्नस्य दाताग्निर्वनमुदकमरुहत्। आरोहति विमोकाय। तदर्थं जिह्वया ज्वालया दृषदं मेघमवधीत्। हंति। दावाग्निपक्षे वनं तरुसमूहं हंति। जिह्वया दृषदं कठिनमपि पाषाणं भिनत्तीति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

चरन्वत्सो रुशन्निह निदातारं न विंदते। वेति स्तोतव अंब्यं ॥ ५॥

चरन्। वत्सः। रुशन्। इह। निऽदातारं। न। विंदते। वेति। स्तोतवे। अंब्यं ॥ ५॥

वत्सः। वत्सवच्चापलेन धावनाद्वत्स इत्युपचर्यते। अथवा वत्स इव संचरन्। इवशब्दो लुप्यते। रुशन् श्वेतो भवन्निहास्मिन् लोके निदातारं निरोधकं न विंदते। न लभते। किंतु स्तोतवे स्तोतुमंब्यं स्तोतारं स्वयं वेति। कामयते। अथवात्र वैद्युतोऽग्निरुच्यते। वैद्युतोऽयं रुशंश्चरंश्चेहांतरिक्षे वत्सः सर्वदा वसन् वत्सस्थानीयो वा सन् निदातारं निरोधकं न विंदते। किंतु स्तोतुमंब्यं माध्यमिकां वाचं वेति ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उतो न्वस्य यन्महदश्वावद्योजनं बृहत्। दामा रथस्य ददृशे ॥६॥

उतो इति। नु। अस्य। यत्। महत्। अश्वऽवत्। योजनं। बृहत्। दामा। रथस्य। ददृशे॥६॥

उतो अपि च नु क्षिप्रमद्यास्यादित्यस्य यन्महन्माहात्म्ययुक्तमश्वावत्संवृद्धाश्ववद्बृहन्महत्स्थूलं योजनं दृश्यते। तदेवाह। रथस्य दामा ददृशे। दृश्यते। अंतरिक्षे रथेऽश्वान्नियोजयतीत्यर्थः। तदादुहंतीत्युत्तरत्र संबंधः॥

अभिष्टवे घर्मदोहे दुहंति सप्तेत्येषा। सूचितं च। दुहंति सप्तैकां समिद्धो अग्निरश्विना। आ॰ ४.७.। इति॥ ग्रावस्तोत्रेऽप्येषा। सूचितं च। दुहंति सप्तैकामधुक्षत्पिप्युषीमिषं। आ॰ ५.१२.। इति॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

दुहंति सप्तैकामुप द्वा पंच सृजतः। तीर्थे सिंधोरधि स्वरे॥७॥

दुहंति। सप्त। एकां। उप। द्वा। पंच। सृजतः। तीर्थे। सिंधोः। अधि। स्वरे॥७॥

सप्त ऋत्विज एकां घर्मं दुहंति। तेषां मध्ये द्वा द्वौ प्रतिप्रस्थातारावध्वर्यू पंचान्यानुपसृजतः। प्रयोजयतः। के ते पंच त उच्यंते। यजमानं ब्राह्मणं होतारमाग्नीध्रं प्रस्तोतारमिति। कुत्रेत्युच्यते। सिंधोः कस्याश्चित्सरस्वत्यादिप्रख्याताया नद्यास्तीर्थे। यत्रायमृषिर्यजति तत्र। स्वरेऽधि॥ स्वरतिः शब्दकर्मा। अधीति सप्तम्यर्थानुवादी॥ स्वरोपेते शब्दवति। यत्तीर्थमृत्विजां ओँ श्रावयेत्यादिशब्दैः शब्दवद्भवति। तस्मिन्नित्यर्थः॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टवे ग्राव्णोऽभिष्टवे वा दशभिरित्येषा। सूचितं च। आ दशभिर्विवस्वतो दुहंति सप्तैकां। आ॰ ४.७. आ॰ ५.१२.। इति॥

॥ सैषाष्टमी ॥

आ दशभिर्विवस्वत इंद्रः कोशमचुच्यवीत्। खेदया त्रिवृता दिवः॥८॥

आ। दशऽभिः। विवस्वतः। इंद्रः। कोशं। अचुच्यवीत्। खेदया। त्रिऽवृता। दिवः॥८॥

विवस्वतः परिचरतो यजमानस्य दशभिरंगुलीभिर्याचितः सन्निंद्रः कोशं॥ मेघनामैतत्॥ उदकसेचकं मेघं दिवोऽंतरिक्षसंबंधिनं तत्सकाशाद्वाचुच्यवीत्।

व्यदारयदित्यर्थः। केन साधनेनेति तदुच्यते। त्रिवृता त्रिप्रकारवर्तनवता खेदया रश्मिना। यद्वात्रेंद्रशब्देनाग्निरादित्यो वा गृह्यते। खेदया त्रिवृतेति लिंगात्॥

॥ अथ नवमी ॥

परि त्रिधातुरध्वरं जूर्णिरेति नवीयसी। मध्वा होतारो अंजते ॥९॥

परि। त्रिऽधातुः। अध्वरं। जूर्णिः। एति। नवीयसी। मध्वा। होतारः। अंजते ॥९॥

अयमग्निस्त्रिधातुर्लोहितशुक्लकृष्णभेदेन त्रिवर्णो जूर्णिर्जवो वेगवान्नवीयसी नवीयस्या ज्वालयाध्वरं प्रवर्ग्यमेति। गच्छति। होतारो होमनिष्पादका अध्वर्य्वादयो मध्वाज्यादिना पर्यंजते। अथवाग्नेस्त्रिस्त्रिप्रकारा क्षिप्रा जवतरा ज्वाला पर्येति महावीरं। तं मध्वांजत इति॥

॥ अथ दशमी ॥

सिंचंति नमसावतमुच्चाचक्रं परिज्मानं। नीचीनबारमक्षितं ॥१०॥

सिंचंति। नमसा। अवतं। उच्चाऽचक्रं। परिऽज्मानं। नीचीनऽबारं। अक्षितं ॥१०॥

नमसा नमनेनावतं महावीरमुच्चाचक्रमुपरिस्थितचक्रं परिज्मानं परिणत्याभं नीचीनबारं नीचीनद्वारमक्षितमक्षीणं। ईदृशं क्षीराद्यवशेषयुक्तमाहवनीयस्योपरि नमनेन सिंचंति। जुह्वति। महावीरेण ह्याहवनीये हूयते॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे पंचदशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

अभ्यारमिदद्रयो निषिक्तं पुष्करे मधु। अवतस्य विसर्जने ॥११॥

अभिऽआरं। इत्। अद्रयः। निऽसिक्तं। पुष्करे। मधु। अवतस्य। विऽसर्जने ॥११॥

अद्रय आद्रियमाणा अध्वर्य्वादयोऽभ्यारमित् अभिगम्यैव निषिक्तमतिरिक्तं मधु पुष्करे वपुष्करे प्रवृद्ध उपयमनीपात्रे सिंचंति। अग्निहोत्रार्थमवतस्य महावीरस्य विसर्जने विसर्जनसमये होमानंतरं खलु महावीरमासंध्यमासादयंति॥

॥ अथ द्वादशी ॥

गाव उपावतावतं मही यज्ञस्य रप्सुदा। उभा कर्णा हिरण्यया ॥१२॥

गावः। उप। अवत। अवतं। मही इति। यज्ञस्य। रप्सुदा। उभा। कर्णा। हिरण्यया ॥१२॥

हे गावो घर्मदुघा यूयमवतं महावीरं प्रत्युपावत। उपागच्छत। यस्माद्यज्ञस्य घर्मयागस्य साधनभूते रप्सुदा रप्सुदारप्सुदे। आरिप्सोः फलप्रदे लिप्सोरश्विनोर्दातव्ये वा। यद्वा रपणं शब्दनं। रप् मंत्रः। तेन सुष्ठु दातव्ये। अथवा षूद् क्षरणे। रपा मंत्रेण क्षारणीये दोहनीये। ईदृशे गवाजयोः पयसी मही महती बहुले अपेक्षिते अत उपावतं। गौरजाया अप्युपलक्षकः। अजापयसोऽपि महावीरे सेचनीयत्वात्। अपि चास्य महावीरस्योभोभौ कर्णा कर्णस्थानीयौ द्वौ रुक्मौ हिरण्यया हिरण्मयौ सुवर्णरजतमयावित्यर्थः॥

प्रवर्ग्येऽजापयसि महावीर आनीयमान आ सुत इत्येषा। सूचितं च। आ सुते सिंचत श्रियमित्याजे। आ॰ ४. ७.। इति॥

॥ सैषा त्रयोदशी ॥

आ सुते सिंचत श्रियं रोदस्योरभिश्रियं। रसा दधीत वृषभं ॥१३॥

आ। सुते। सिंचत। श्रियं। रोदस्योः। अभिऽश्रियं। रसा। दधीत। वृषभं ॥१३॥

सुते दुग्धे गोपयसि श्रियं श्रयणमाजं पय आसिंचत। सिंचत हे अध्वर्यवः। कीदृशमाजं। रोदस्योः॥ कर्मणि षष्ठ्येषा॥ द्यावापृथिव्यावभिश्रियमभिश्रयंतं। अग्निसंयोगात्तावत्पर्यंतं प्रवृद्धमित्यर्थः। अथवा तत्कावश्विनौ द्यावापृथिव्यावित्येके। नि॰ १२. १.। इति निरुक्तत्वादश्विनोरभिश्रियमित्यर्थः। सेचनानंतरं रसा रस आजे पयसि वृषभं वर्षकमग्निं दधीत। स्थापयत। अजाया आग्नेयीत्वात् क्षीरस्याप्यग्निसंयोजनमुचितं। आग्नेयी वा एषा यदजेति ब्राह्मणं॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ते जानत स्वमोक्यं१ सं वत्सासो न मातृभिः। मिथो नसंत जामिभिः॥१४॥

ते। जानत। स्वं। ओक्यं। सं। वत्सासः। न। मातृऽभिः। मिथः। नसंत। जामिऽभिः॥१४॥

ते ता गावो जानत। ज्ञातवत्यः। अथवा सामान्याकारेण त इति पुंनिर्देशः। किं। स्वं स्वकीयमोक्यं निवासं महावीरं। तत्र दोग्धुमगमन्नित्यर्थः। तदेवाह। वत्सासो वत्सा मातृभिर्न जननीभिः सह यथा संगच्छंति तद्वज्जामिभिर्बंधुभिः सहिता गावो मिथः प्रत्येकं संनसंत। संगच्छंते महावीरं॥

॥ अथ पंचदशी ॥

उप स्रक्वेषु बप्सतः कृण्वते धरुणं दिवि। इंद्रे अग्ना नमः स्वः ॥१५॥

उप। स्रक्वेषु। बप्सतः। कृण्वते। धरुणं। दिवि। इंद्रे। अग्ना। नमः। स्व१रिति स्वः ॥१५॥

महावीरस्य स्रक्वेषु बप्सतो ज्वालया भक्षयतोऽग्नेरन्नं धरुणमिंद्रे अग्नेति वक्ष्यमाणत्वादिंद्राग्न्योर्धारकमाज्यं दिव्यंतरिक्ष उपकृण्वते। उपकुर्वते। यदाग्निर्महावीरं दहति तदा तस्योपर्युभयविधं क्षीरमासेचयंतीत्यर्थः। एवं महावीर आसिच्येंद्रेऽग्नावग्नौ च स्वः सर्वं गव्यमाज्यं च नमोऽन्नं। अथवा स्वरंतरिक्षे। योजयंतीति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

प्रवर्ग्ये घर्मदुहि दुग्धायामधुक्षदित्येषा। सूचितं च। दुग्धायामधुक्षत्पिप्युषी। आ० ४.७.। इति ॥ ग्रावस्तोत्रेऽप्येषा। अधुक्षत्पिप्युषीमिषमा कलशेषु धावति। आ० ५.१२.। इति सूचितत्वात् ॥

॥ सैषा षोडशी ॥

अधुक्षत्पिप्युषीमिषमूर्जं सप्तपदीमरिः। सूर्यस्य सप्त रश्मिभिः ॥१६॥

अधुक्षत्। पिप्युषीं। इषं। ऊर्जं। सप्तऽपदीं। अरिः। सूर्यस्य। सप्त। रश्मिऽभिः ॥१६॥

अरिररणशीलो वायुः सूर्यस्य सप्त रश्मिभिः साधनैः पिप्युषीमाप्याययदिषमन्नमूर्जं रसं च सप्तपदीं सर्पणस्वभावपादां माध्यमिकां वाचं घर्मधुग्रूपेणावस्थितामधुक्षत्। दुग्धवान्। यद्यप्यध्वर्युः पात्रेण गां दुग्धे तथाप्येवं भावनया सांगं भवति। माध्यमिकाया वाचो मधुधुक्त्वं हिंकृण्वती गौरमीमेत्। ऋग्वे० १. १६४.२७.२८.। इत्यादिषु प्रसिद्धं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

सोमस्य मित्रावरुणोदिता सूर आ ददे। तदातुरस्य भेषजं ॥१७॥

सोमस्य। मित्रावरुणा। उत्ऽइता। सूरे। आ। ददे। तत्। आतुरस्य। भेषजं ॥१७॥

हे मित्रावरुणौ सूरे सूर्ये उदितोदिते सोमस्य सोममाददे। स्वीकरोति। तत्र हेतुमाह। तत्स्वीकाररूपं कर्मातुरस्यास्मदादेर्भेषजमौषधं। हितकरमित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

उतो न्वस्य यत्पदं हर्यतस्य निधान्यं। परि द्यां जिह्वयातनत् ॥ १८ ॥

उतो इति। नु। अस्य। यत्। पदं। हर्यतस्य। निऽधान्यं। परि। द्यां। जिह्वया। अतनत् ॥ १८ ॥

पवमाने सोम उतो अपि चास्य सोमदातुर्हर्यतस्य प्रदानं कामयमानस्य मम यत्पदं निधान्यं हविषां निधानार्हमुत्तरवेदिलक्षणं तत्र स्थित्वाग्निर्द्यां परि परितो जिह्वया ज्वालयातनत्। व्याप्नोत् ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः ॥

उदीराथामित्यष्टादशर्चं चतुर्थं सूक्तमात्रेयस्य गोपवनस्य सप्तवध्रेर्वार्षं गायत्रमाश्विनं। तथा चानुक्रमणिका। उदीराथां गोपवन आत्रेयः सप्तवध्रिर्वाश्विनमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं। उदीराथामा मे हवमिति गायत्रं। आ॰ ४.१५.। इति सूचितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उदीराथामृतायते युंजाथामश्विना रथं। अंति षद्भूतु वामवः ॥ १ ॥

उत्। ईराथां। ऋतऽयते। युंजाथां। अश्विना। रथं। अंति। सत्। भूतु। वां। अवः ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनावृतायते यज्ञमिच्छते मह्यं मदर्थमुदीराथां। उद्गच्छतं। तदर्थं हवमाह्वानं यज्ञं वा प्राप्तुं युंजाथां। योजयतमश्वै रथं। वां युवयोरवो रक्षणमंत्यस्मदंतिके सद्वर्तमानं भूतु। भवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

निमिषश्चिज्जवीयसा रथेना यातमश्विना। अंति षद्भूतु वामवः ॥ २ ॥

निऽमिषः। चित्। जवीयसा। रथेन। आ। यातं। अश्विना। अंति। सत्। भूतु। वां। अवः ॥ २ ॥

निमिषश्चित् निमेषादपि जवीयसातिशयवेगेन रथेनायातं। आगच्छतमस्मद्यज्ञं हे अश्विना। शिष्टमुक्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उप॑ स्तृणीतमत्र॑ये हि॒मेन॑ घ॒र्मम॑श्विना । अंति॑ ष॒द्भूतु वा॒मवः॑ ॥३॥

उप॑ । स्तृ॒णी॒तं । अत्र॑ये । हि॒मेन॑ । घ॒र्मं । अ॒श्वि॒ना॒ । अंति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वां॒ । अवः॑ ॥३॥

अत्रये महर्षयेऽसुरैरग्नौ प्रक्षिप्ताय तस्य हितार्थं घर्ममग्निदाहकं हिमेनोदकेनोपस्तृणीतं । उपस्तीर्णवंतौ । हिमेनाग्निं घ्रंसमवारयेथां । ऋग्वे॰ १. ११६. ८. । इति निगमः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

कुह॑ स्थः॒ कुह॑ जग्मथुः॒ कुह॑ श्ये॒नेव॑ पेतथुः । अंति॑ ष॒द्भूतु वा॒मवः॑ ॥४॥

कुह॑ । स्थः॒ । कुह॑ । ज॒ग्म॒थुः॒ । कुह॑ । श्ये॒नाऽइ॑व । पे॒त॒थुः॒ । अंति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वां॒ । अवः॑ ॥४॥

हे अश्विनौ युवां कुह क्व स्थः । भवथः । इदानीं कुह क्व कुत्र जग्मथुः । गच्छथः स्वेच्छया । कुह क्व वा श्येनेव श्येनाविव शीघ्रपतनौ संतौ पेतथुः । पतथः । एवमचिंत्यस्वभावौ कृपया संनिहितौ भवतमिति शेषः । तादृशयोरवोऽंतिके भवतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यद॒द्य कर्हि॒ कर्हि॑ चिच्छुश्रू॒यात॑मि॒मं हवं॑ । अंति॑ ष॒द्भूतु वा॒मवः॑ ॥५॥

यत् । अ॒द्य । कर्हि॑ । कर्हि॑ । चि॒त् । शु॒श्रु॒यातं॑ । इ॒मं । हवं॑ । अंति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वां॒ । अवः॑ ॥५॥

यद्यस्मान्न निर्धार्यतेऽतोऽद्यास्मिन्काले कर्हि कस्मिन्नपि देशे कर्हि कस्मिन्नपि काल इमं हवमस्मदीयमाह्वानं शुश्रूयातं । शृणुयातं ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अ॒श्विना॑ याम॒हूत॑मा नेदि॑ष्ठं या॒म्याप्यं॑ । अंति॑ ष॒द्भूतु वा॒मवः॑ ॥६॥

अ॒श्विना॑ । या॒म॒ऽहूत॑मा । नेदि॑ष्ठं । या॒मि॒ । आप्यं॑ । अंति॑ । सत् । भू॒तु॒ । वां॒ । अवः॑ ॥६॥

यामहूतमातिशयेन काले ह्वातव्यावश्विनाश्विनौ यामि । नेदिष्ठमंतिकतममाप्यं बांधवं च यामि तयोः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अवंतमत्रये गृहं कृणुतं युवमश्विना। अंति षद्भूतु वामवः ॥७॥

अवंतं। अत्रये। गृहं। कृणुतं। युवं। अश्विना। अंति। सत्। भूतु। वां। अवः ॥७॥

हे अश्विना युवं युवामत्रयेऽग्न्यागारे दह्यमानायावंतं रक्षंतं गृहं कृणुतं। कृतवंतौ। तादृशयोर्वामवो भवतु ॥ अवंतमिति व्यत्ययेन पुंल्लिंगता ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वरेथे अग्निमातपो वदते वल्ग्वत्रये। अंति षद्भूतु वामवः ॥८॥

वरेथे इति। अग्निं। आऽतपः। वदते। वल्गु। अत्रये। अंति। सत्। भूतु। वां। अवः ॥८॥

हे अश्विनौ वल्गु मनोहरं वदते स्तुवतेऽत्रय आतप आतपादौष्ण्यादग्निं वरेथे। आवारयतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र सप्तवध्रिराशसा धारामग्नेरशायत। अंति षद्भूतु वामवः ॥९॥

प्र। सप्तऽवध्रिः। आऽशसा। धारां। अग्नेः। अशायत। अंति। सत्। भूतु। वां। अवः ॥९॥

सप्तवध्रिर्महर्षिर्हे अश्विनौ युवयोराशसाशंसनेन स्तुत्या मंजूषाया निर्गत्याग्नेर्धारां तस्यां मंजूषायां प्राशायत। आशाययत्। स्वनिरोधिकां तां दग्धवानित्यर्थः। सप्तवध्रेः पेटिकांतःप्रवेशोऽश्विनोरनुग्रहान्निर्गमश्च वि जिहीष्व वनस्पते। ऋग्वे॰ ५.७८.५.। इत्यत्र स्पष्टमुक्तं ॥

॥ अथ दशमी ॥

इहा गतं वृषण्वसू शृणुतं म इमं हवं। अंति षद्भूतु वामवः ॥१०॥

इह। आ। गतं। वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू। शृणुतं। मे। इमं। हवं। अंति। सत्। भूतु। वां। अवः ॥१०॥

हे वृषण्वसू वर्षणधनावश्विनाविहास्मिन्यज्ञ आगतं। आगच्छतं। तदर्थं मे ममेमं हवं शृणुतं ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

किमिदं वां पुराणवज्जरतोरिव शस्यते। अंति षद्भूतु वामवः ॥११॥

किं। इदं। वां। पुराणऽवत्। जरतोःऽइव। शस्यते। अंति। संत्। भूतु। वां। अवः ॥११॥

हे अश्विनौ वां युवयोरर्थमागमनाय पुराणवत् पुराणयोरतिवृद्धयोरिव। तदेवाह। जरतोरिव शस्यते। पुनःपुनरागच्छतमिति शस्यते। किमिदं। यथा लोके वृद्धो जीर्णो बहुवारमाहूतोऽपि नागच्छति तद्वद्युवामपीत्यर्थः। एवमनागमाद्ब्रवीति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

समानं वां सजात्यं समानो बंधुरश्विना। अंति षद्भूतु वामवः ॥१२॥

समानं। वां। सऽजात्यं। समानः। बंधुः। अश्विना। अंति। सत्। भूतु। वां। अवः ॥१२॥

हे अश्विनाश्विनौ वां युवयोः परस्परं सजात्यं समानजातित्वं। समानमेकमेवोभयोरप्यश्वरूपाया सूर्यपत्न्या उत्पत्तेः सजात्यं। तथा युवयोर्बंधुर्बंधकः सुवः समान एक एव। अथवर्षिरहं समान एक एव बंधुः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो वां रजांस्यश्विना रथो वियाति रोदसी। अंति षद्भूतु वामवः ॥१३॥

यः। वां। रजांसि। अश्विना। रथः। विऽयाति। रोदसी इति। अंति। सत्। भूतु। वां। अवः ॥१३॥

वां युवयोर्यो रथोऽस्ति स रथो रजांसि लोकान्रोदसी द्यावापृथिव्यौ च वियाति विशेषेण गच्छति। अतस्तेन रथेन शीघ्रमागच्छतमिति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ नो गव्येभिरश्व्यैः सहस्रैरुप गच्छतं। अंति षद्भूतु वामवः ॥१४॥

आ। नः। गव्येभिः। अश्व्यैः। सहस्रैः। उप। गच्छतं। अंति। सत्। भूतु। वां। अवः ॥१४॥

हे अश्विनौ नोऽस्मान् सहस्रैरपरिमितैर्गव्यैर्गोसमूहैरश्व्यैरश्वसमूहैश्चोपगच्छतं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

मा नो गव्येभिरश्व्यैः सहस्रेभिरति ख्यतं। अंति षद्भूतु वामवः ॥१५॥

मा। नः। गव्येभिः। अश्व्यैः। सहस्रेभिः। अति। ख्यतं। अंति। सत्। भूतु। वां। अवः॥१५॥

हे अश्विनौ गव्येभिर्गोसमूहैरश्व्यैरश्वसमूहैः सहस्रेभिः सहस्रसंख्याकैर्मास्मानतिख्यतं ॥ अतीति प्रतीत्यस्मिन्नर्थे ॥ मा निवारयतमित्यर्थः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अरुणप्सुरुषा अभूदकर्ज्योतिर्ऋतावरी। अंति षद्भूतु वामवः ॥१६॥

अरुणऽप्सुः। उषाः। अभूत्। अकः। ज्योतिः। ऋतऽवरी। अंति। सत्। भूतु। वां। अवः ॥१६॥

हे अश्विनावुषा अरुणप्सुः शुभ्रवर्णाभूत्। भवति। न केवलं स्वयं। ज्योतिस्तेजोऽकः करोत्यंति सर्वत ऋतावर्यृतवत्युषाः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

अश्विना सु विचाकशद्वृक्षं परशुमाँ इव। अंति षद्भूतु वामवः ॥१७॥

अश्विना। सु। विऽचाकशत्। वृक्षं। परशुमान्ऽइव। अंति। सत्। भूतु। वां। अवः॥१७॥

सुविचाकशदत्यंतं दीप्यमानः सूर्योऽग्निर्वा वृक्षं परशुमानिव स यथा शकलयति तद्वत्तमो निशारयतीति शेषः। दृष्टांतसामर्थ्यादेव लभ्यते। यस्मादेवं तस्मादश्विनाश्विनावाह्वय इति शेषः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

पुरं न धृष्णवा रुज कृष्णया बाधितो विशा। अंति षद्भूतु वामवः ॥१८॥

पुरं। न। धृष्णो इति। आ। रुज। कृष्णया। बाधितः। विशा। अंति। सत्। भूतु। वां। अवः ॥१८॥

हे धृष्णो धर्षक सप्तवध्रे त्वं कृष्णयाकर्षया विशा प्रवेशयंत्या पेटिकया बाधितस्त्वं ततो निर्गत्य तामेवारुज। पीडयाश्विनोरनुग्रहात्। एवं स्वयं स्वात्मानं

प्रेषति। अथवा गोपवनः सप्तवध्रिमेवं ब्रवीति। वां युवयोरवो रक्षणं गमनं वा समीपे ॥ तत्र त्रिषु वर्गेष्वंति षदित्युत्तरोऽर्धर्चोऽन्वितपदाध्याहारेण योज्यः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे विंशो वर्गः ॥

विशो विशो व इति पंचदशर्चं चतुर्थं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। विशो विशो वः पंचोनाग्नेयं त्वनुष्टुम्मुखास्तृचाश्चत्वारोऽंत्यास्तिस्रोऽनुष्टुभ आर्क्ष्यस्य श्रुतर्वणो दानस्तुतिरिति। अनुवृत्तेर्गोपवन ऋषिः। आदितस्त्रिषु तृचेषु सर्वाः प्रथमा अनुष्टुभो द्वितीयातृतीये प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्र्यौ त्रयोदश्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः। अस्योत्तरस्य चाग्निर्देवता। अंत्यास्तिस्रः श्रुतर्वनाम्नो राज्ञो दानस्तुतिः। व्योमविश्वदेवस्तुत्पंचशारदीयेष्विदं सूक्तमाज्यशस्त्रं। सूचितं च। विशो विशो वो अतिथिमित्याज्यं। आ॰ ९. ८.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

विशोविशो वो अतिथिं वाजयंतः पुरुप्रियं।
अग्निं वो दुर्यं वचः स्तुषे शूषस्य मन्मभिः ॥१॥
विशःऽविशः। वः। अतिथिं। वाजऽयंतः। पुरुऽप्रियं।
अग्निं। वः। दुर्यं। वचः। स्तुषे। शूषस्य। मन्मऽभिः ॥१॥

हे अन्य ऋत्विजो यजमानाश्च वो यूयं वाजयंतोऽन्नमिच्छंतो विशो विशः सर्वस्याः प्रजाया अतिथिं पूज्यं पुरुप्रियं बहुप्रियमग्निं स्तुत्या परिचरतेति शेषः। अहं च वो युष्मदर्थं दुर्यं गुहा हितं वचो नु स्तुषे शूषस्य सुखस्य लाभाय। कैः साधनैः। मन्मभिर्मननीयैः स्तोत्रैः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यं जनासो हविष्मंतो मित्रं न सर्पिरासुतिं। प्रशंसंति प्रशस्तिभिः ॥२॥
यं। जनासः। हविष्मंतः। मित्रं। न। सर्पिःऽआसुतिं। प्रऽशंसंति। प्रशस्तिऽभिः ॥२॥

यमग्निं जनासो जना यजमाना हविष्मंतः संतो मित्रं न मित्रमिवादित्यमिव सखायमिव वा सर्पिरासुतिं। सर्पिरासूयते हूयते यस्मिन् तादृशं। प्रशंसंति स्तुवंति प्रशस्तिभिः स्तुतिभिः स्तुव इति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पन्यांसं जातवेदसं यो देवतात्युद्यता । हव्यान्यैरयद्दिवि ॥३॥

पन्यांसं । जातऽवेदसं । यः । देवऽताति । उत्ऽयता । हव्यानि । ऐरयत् । दिवि ॥३॥

पन्यांसमतिशयेन स्तोतारं साधु कृतमिति यजमानं स्तुवंतं जातवेदसं जातधनं जातविद्यं वा स्तुव इति शेषः । योऽग्निर्देवताति देवतातौ यज्ञ उद्यतोद्यतानि हव्यानि हवींषि दिव्यैरयत् । प्रेरयति दिवि देवेभ्यः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आगन्म वृत्रहंतमं ज्येष्ठमग्निमानवं ।

यस्य श्रुतर्वा बृहन्नार्क्षो अनीक एधते ॥४॥

आ । अगन्म । वृत्रहन्ऽतमं । ज्येष्ठं । अग्निं । आनवं ।

यस्य । श्रुतर्वा । बृहन् । आर्क्षः । अनीके । एधते ॥४॥

वृत्रहंतमं पापानामतिशयेन हंतारं ज्येष्ठं प्रशस्यमानवं मनुष्यसंबंधिनं तेषां हितकारिणमग्निमागन्म । आगता वयं ॥ पूजार्थं बहुवचनं ॥ यस्याग्नेरनीके ज्वालासंघे बृहन्महान् आर्क्ष ऋक्षपुत्रः श्रुतर्वा नाम राजैधते वर्धते । कर्म करोतीत्यर्थः । तमग्निमागन्मेति समन्वयः । एवं श्रुतर्वाणं भिक्षयागतो गोपवनोऽग्निं स्तौति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अमृतं जातवेदसं तिरस्तमांसि दर्शतं । घृताहवनमीड्यं ॥५॥

अमृतं । जातऽवेदसं । तिरः । तमांसि । दर्शतं । घृतऽआहवनं । ईड्यं ॥५॥

स एवागत्य स्तौति । अमृतममरणं जातवेदसं जाततेजआद्युपलक्षणधनं तमांसि तिरो दर्शतं । दर्शयंतमित्यर्थः । घृताहवनं । घृतमाहूयते यत्र तं । ईड्यं स्तुत्यं । ईदृशमागन्मेति संबंधः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सबाधो यं जना इमे३ऽग्निं हव्येभिरीळते । जुह्वानासो यतस्रुचः ॥६॥

सऽबाधः । यं । जनाः । इमे । अग्निं । हव्येभिः । ईळते । जुह्वानासः । यतऽस्रुचः ॥६॥

इमे सबाधो बाधसहिता अध्वर्य्वादयो यमग्निं हव्येभिर्हविर्भिरीळते स्तुवंति । कीदृशा जनाः । जुह्वानासो यागं कुर्वाणा यतस्रुचस्तदर्थं धृतस्रुग्दंडाः । तमागन्मेति समन्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इ॒यं ते॒ नव्य॑सी म॒तिर॑ग्ने॒ अधा॑य्य॒स्मदा ।

मंद्र॒ सुजा॑त॒ सुक्र॒तोऽमू॑र॒ दस्माति॑थे ॥ ७ ॥

इ॒यं । ते॒ । नव्य॑सी । म॒तिः । अग्ने॑ । अधा॑यि । अ॒स्मत् । आ ।

मंद्र॑ । सुऽजा॑त । सुक्र॑तो॒ इति॒ सुऽक्र॑तो । अमू॑र । दस्म॑ । अति॑थे ॥ ७ ॥

हे अग्ने इयमिदानीं क्रियमाणा नव्यसी नवतरा स्तुतिस्ते तव स्वभूतास्मदस्मास्वधायि । धृताभूत् । वयं तव स्तुतिं कुर्म इत्यर्थः । हे मंद्र मोदमान सुजात शोभनजनन सुक्रतो शोभनकर्मन्नमूरामूढ दस्म दर्शनीयातिथेऽतिथिवत्पूज्येत्यग्नेर्विशेषणानि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सा ते॑ अग्ने॒ शंत॑मा॒ चनि॑ष्ठा भवतु प्रि॒या । तया॑ वर्धस्व॒ सुष्टु॑तः ॥ ८ ॥

सा । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । शंऽत॑मा । चनि॑ष्ठा । भ॒व॒तु॒ । प्रि॒या । तया॑ । वर्धस्व । सुऽस्तु॑तः ॥ ८ ॥

हे अग्ने सास्माभिः क्रियमाणा स्तुतिः शंतमात्यंतं सुखकरा चनिष्ठातिशयेनान्नवती ते तव प्रिया भवतु । तया स्तुत्या सुष्टुतः सुष्ठु स्तुतः सन् वर्धस्व । प्रवृद्धो भव ॥

॥ अथ नवमी ॥

सा द्यु॒म्नैर्द्यु॒म्निनी॑ बृ॒हदुपो॑प॒ श्रव॑सि॒ श्रवः॑ । दधी॑त वृत्र॒तूर्ये॑ ॥ ९ ॥

सा । द्यु॒म्नैः । द्यु॒म्निनी॑ । बृ॒हत् । उप॑ऽउप । श्रव॑सि । श्रवः॑ । दधी॑त । वृ॒त्र॒ऽतूर्ये॑ ॥ ९ ॥

सास्माभिः क्रियमाणा स्तुतिर्द्युम्नैर्द्योतमानैरन्नैरस्मभ्यं प्रदेयैर्द्युम्निन्यन्नवती श्रवसि पूर्वस्मिन्विद्यमानेऽन्ने पुनरपि बृहन्महच्छ्रवोऽन्नमुपोप दधीत । पुनरुपरिधारयतु । कुत्रेत्युच्यते । वृत्रतूर्ये संग्रामे । शंत्रोः संबंधीति यावत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

अश्वमिन्न गां रथप्रां त्वेषमिंद्रं न सत्पतिं ।
यस्य श्रवांसि तूर्वथ पन्यंपन्यं च कृष्टयः ॥ १० ॥
अश्वं । इत् । गां । रथऽप्रां । त्वेषं । इंद्रं । न । सत्ऽपतिं ।
यस्य । श्रवांसि । तूर्वथ । पन्यंऽपन्यं । च । कृष्टयः ॥ १० ॥

गां गंतारमश्वमित् ॥ इच्छब्द इवार्थे ॥ अश्वमिव । तं यथा स्तुवंते तथेत्यर्थः । रथप्रां रथानामस्मदीयानां पूरयितारं धनैः । तथा त्वेषं दीप्तमग्निं सत्पतिं सतां पालकमिंद्रं नेंद्रमिवेमं कृष्टयो मनुष्याः परिचरतेति शेषः । यस्याग्नेर्बलेन श्रवांस्यन्नानि शत्रुसंबंधीनि तूर्वथ । तथा पन्यं पन्यं च यद्यत्स्तुत्यं धनमस्ति तदपि तूर्वथ हिंस्थ ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यं त्वा गोपवनो गिरा चनिष्ठदग्ने अंगिरः । स पावक श्रुधी हवं ॥ ११ ॥
यं । त्वा । गोपवनः । गिरा । चनिष्ठत् । अग्ने । अंगिरः । सः । पावक । श्रुधि । हवं ॥ ११ ॥

हे अग्ने यं त्वा त्वां गोपवन ऋषिर्गिरा स्तुत्या चनिष्ठत् । अतिशयेनान्नप्रदातारमकरोत् स तादृशाग्नेऽंगिरः सर्वत्र गंतरंगिरसां मध्य एक वा पावक शोधक हवं गोपवनस्य श्रुधि । शृणु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यं त्वा जनास ईळते सबाधो वाजसातये । स बोधि वृत्रतूर्ये ॥ १२ ॥
यं । त्वा । जनासः । ईळते । सऽबाधः । वाजऽसातये । सः । बोधि । वृत्रऽतूर्ये ॥ १२ ॥

हे अग्ने यं त्वा त्वां जनासो जनाः स्तोतारो वा वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय सबाधो निर्बंधरूपबाधोपेताः संत ईळते स्तुवंति स त्वं वृत्रतूर्ये वैरिनाशनाय पापक्षयाय वा बोधि । बुध्यस्व । अथवा वृत्रस्य तूर्ये संग्रामे बोधि ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अहं हुवान आर्क्षे श्रुतर्वणि मदच्युति ।
शर्धांसीव स्तुकाविनां मृक्षा शीर्षा चतुर्णां ॥ १३ ॥
अहं । हुवानः । आर्क्षे । श्रुतर्वणि । मदऽच्युति ।
शर्धांसिऽइव । स्तुकाऽविनां । मृक्षा । शीर्षा । चतुर्णां ॥ १३ ॥

अहमृषिर्हुवानो हूयमानो यज्ञदिदृक्षार्थं श्रुतर्वण्येतन्नाम्नि राजनि मदच्युति शत्रूणां मदस्य च्यावयितरि स्तुकाविनां । स्तुकाविन ऊर्णायवः । स्तुकः केशसंघातः । तद्वतां शर्धासीवोच्छ्रितानि लोमानीव तानि यथा स्पृशंति तद्वत् मृक्षा मृक्षाणि । मृश्यंत इति मृक्षाः केशाः । तद्वंति मृक्षाणि शीर्षा शीर्षाणि शिरांसि । केषां । चतुर्णां श्रुतर्वणा प्रदत्तानामश्वानां शिरांस्युन्मृजामीति शेषः । अथवा मृक्षा मृक्षेण । म्रक्षणसाधनत्वान्मृक्षो हस्तः । तेनोन्मृजामि ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

मां चत्वार आशवः शविष्ठस्य द्रवित्नवः ।
सुरथासो अभि प्रयो वक्षन्वयो न तुग्र्यं ॥ १४ ॥
मां । चत्वारः । आशवः । शविष्ठस्य । द्रवित्नवः ।
सुऽरथासः । अभि । प्रयः । वक्षन् । वयः । न । तुग्र्यं ॥ १४ ॥

मां शविष्ठस्यातिशयेनान्नवतः श्रुतर्वणो राज्ञः संबंधिनश्चत्वार आशवोऽश्वा द्रवित्नवो गमनशीलाः सुरथासः शोभनरथा अश्वाः प्रयोऽन्नं शत्रूणां प्रत्यभिवक्षन् । अभिवहंति । वयो न तुग्र्यं भुज्युं यथाश्विभ्यां प्रेरिताश्चतस्रो नावः स्वगृहं प्रापयन् तद्वदिति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

सत्यमित्त्वा महेनदि परुष्ण्यव देदिशं ।
नेमापो अश्वदातरः शविष्ठादस्ति मर्त्यः ॥ १५ ॥
सत्यं । इत् । त्वा । महेऽनदि । परुष्णि । अव । देदिशं ।
न । ईं । आपः । अश्वऽदातरः । शविष्ठात् । अस्ति । मर्त्यः ॥ १५ ॥

हे महेनदि परुष्ण्येतन्नामिके त्वा त्वां सत्यमित् सत्यमेवावदेदिशं। आदिशामि। वदामि। नद्याकारेण संबोध्यापः संबोधयति। हे आप ईमस्माच्छ्विष्ठाद्बलवत्तमाच्छ्रुतर्वणोऽधिकः कश्चिदश्वदातरोऽश्वानां दातृतमो मर्त्यो नास्ति। परुष्ण्यास्तीरे राज्ञोऽश्वमेधप्रतिग्रहात्तां संबोध्य ब्रूते ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

युक्ष्वा हीति षोडशर्चं पंचमं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्यार्षं गायत्रमाग्नेयं। तथा चानुक्रमणिका। युक्ष्वा हि षोळश विरूप इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं। सूचितं च। तृतीये युक्ष्वा हीत्याज्यं। आ॰ ७.१०.। इति ॥ प्रातरनुवाकेऽप्याग्नेये गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं। सूचितं च। युक्ष्वा हि प्रेष्ठं वः। आ॰ ४.१३.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युक्ष्वा हि देवहूतमाँ अश्वाँ अग्ने रथीरिव। नि होता पूर्व्यः सदः ॥१॥

युक्ष्व। हि। देवऽहूतमान्। अश्वान्। अग्ने। रथीःऽइव। नि। होता। पूर्व्यः। सदः ॥१॥

हे अग्ने देवहूतमान् देवानामाह्वातृतमानश्वान्युक्ष्व। योजय रथे। रथीरिव। यथा रथी स्वाश्वानिष्टदेशगमनाय योजयति तद्वत्। तथा कृत्वा होता त्वं पूर्व्यो मुख्यः सन् निषदः। उपविश च ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उत नो देव देवाँ अच्छा वोचो विदुष्टरः। श्रद्विश्वा वार्या कृधि ॥२॥

उत। नः। देव। देवान्। अच्छ। वोचः। विदुःऽतरः। श्रत्। विश्वा। वार्या। कृधि ॥२॥

हे देवाग्ने उतापि च नोऽस्मान् देवानच्छा वोचः। अभिब्रूयाः। सम्यगनुष्ठितवंत इति। तथा विदुष्टरो विद्वत्तमान्वोचः। तथा कृत्वा विश्वा सर्वाणि वार्या वरणीयानि धनानि देवसंबंधीनि श्रत् सत्यानि कृधि। कुर्वस्माकं। अथवास्मदीयानि सर्वाणि वरणीयानि हवींषि श्रत् सत्यानि कुरु। देवान् प्रापयेत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं ह यद्यविष्ठ्य सहसः सूनवाहुत। ऋतावा यज्ञियो भुवः ॥३॥

त्वं। ह। यत्। यविष्ठ्य। सहसः। सूनो इति। आऽहुत। ऋतऽवा। यज्ञियः। भुवः ॥३॥

हे अग्ने यविष्ठ्य युवतम सहसः सूनो बलस्य पुत्राहुत सर्वतो हुत आहूतो वा त्वं यद्यदा ह खलु ऋतावा सत्यवान् यज्ञियो यज्ञार्हश्च भुवो भवसि तदा वार्याणि अत्कुर्विति संबंधः ॥

दर्शपूर्णमासयोराग्नेयस्यायमग्निरिति वैकल्पिकी याज्या । सूचितं च । अयमग्निः सहस्रिण इति वेदं विष्णुर्वि चक्रमे । आ० १.६. । इति ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य शतिनस्पतिः । मूर्धा कवी रयीणां ॥४॥

अयं । अग्निः । सहस्रिणः । वाजस्य । शतिनः । पतिः । मूर्धा । कविः । रयीणां ॥४॥

अयमग्निः शतिनः सहस्रिणश्चोक्तसंख्योपेतस्य वाजस्यान्नस्य पतिः स्वामी मूर्धा शिरोवदुन्नतः श्रेष्ठः कविर्मेधावी रयीणां धनानामपि पतिरिति शेषः । तदुभयं प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तं नेमिमृभवो यथा नमस्व सहूतिभिः । नेदीयो यज्ञमंगिरः ॥५॥

तं । नेमिं । ऋभवः । यथा । आ । नमस्व । सहूतिऽभिः । नेदीयः । यज्ञं । अंगिरः ॥५॥

हे अंगिरस्त्वं सहूतिभिः समानाह्वानैरन्यैर्देवैः सह नेदीयोऽंतिकतमं यज्ञमानमस्व । आनमय । ऋभवो नेमिं रथमिव ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यया । वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिं ॥६॥

तस्मै । नूनं । अभिऽद्यवे । वाचा । विऽरूप । नित्यया । वृष्णे । चोदस्व । सुऽस्तुतिं ॥६॥

हे विरूप नानारूप एतन्नामक महर्षे त्वं तस्मै प्रसिद्धायाभिद्यवेऽभिगततृप्तये वृष्णे वर्षकायाग्नये नित्ययोत्पत्तिरहितया वाचा मंत्ररूपया सुष्टुतिं नूनमिदानीं चोदस्व । स्तुहीत्येवमृषिः स्वात्मानं ब्रवीति यजमानो वा होतारं विरूपं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कमु ष्विदस्य सेनयाग्नेरपाकचक्षसः । पणिं गोषु स्तरामहे ॥७॥

कं । ऊं इति । स्वित् । अस्य । सेनया । अग्नेः । अपाकऽचक्षसः । पणिं । गोषु । स्तरामहे ॥७॥

अस्याग्नेरपाकचक्षसोऽनल्पचक्षसोऽग्नेः सेनया ज्वालारूपया गोषु निमित्तेषु कमुष्वित् कं खलु पणिं स्तरामहे। स्तरणं हिंसनं। इदानीं बलिनमभिभवेमेत्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

मा नो देवानां विशः प्रस्नातीरिवोस्राः । कृशं न हासुरघ्न्याः ॥८॥

मा । नः । देवानां । विशः । प्रस्नातीःऽइव । उस्राः । कृशं । न । हासुः । अघ्न्याः ॥८॥

देवानां सर्वेषां विशः प्रजाभूतान्परिचारकान् नोऽस्मान् मा हासीत् । अग्निर्मा परित्यजतु । प्रस्नातीरुस्रा इव पयः क्षरंतीर्गाव इव । ता यथा न मुंचंति । उभयमपि न परित्यजत्वित्यर्थः । किमिव । कृशमल्पं स्ववत्समघ्न्या गावो यथा न हासुर्नपरित्यजंति तद्वत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

मा नः समस्य दूढ्यः परिद्वेषसो अंहतिः । ऊर्मिर्न नावमा वधीत् ॥९॥

मा। नः। समस्य। दुःऽध्यः। परिऽद्वेषसः। अंहतिः। ऊर्मिः। न। नावं। आ। वधीत्॥९॥

समस्य सर्वस्य परिद्वेषसः परितो द्विषतो दूढ्यः पापबुद्धेरंहतिर्हननं मा वधीत् । मा हिंस्यात् । नावमूर्मिः समुद्रतरंग इव । स यथा तां पीडयति तद्वन्मा वधीदित्यर्थः । अत्र मा नः सर्वस्य दुर्धियः । नि॰ ५.२३.। इत्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

॥ अथ दशमी ॥

नमस्ते अग्न ओजसे गृणंति देव कृष्टयः । अमैरमित्रमर्दय ॥१०॥

नमः । ते । अग्ने । ओजसे । गृणंति । देव । कृष्टयः । अमैः । अमित्रं । अर्दय ॥१०॥

हे अग्ने देव तुभ्यं नमो गृणंति । नमस्कारशब्दमुच्चारयंति । किमर्थं । ओजसे

बलाय। के। कृष्टयो मनुष्या यजमानाः। अतोऽहमपि गृणामीत्यर्थः। तथामैर्बलैरमित्रं शत्रुमर्दय। नाशय॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः॥

याम्येणाग्निना वैतानिकस्य संसर्गेऽग्नये संवर्गायेष्टिः कार्या। तत्र कुवित्सु न इत्यनुवाक्या मा नो अस्मिन्निति याज्या। सूचितं च। कुवित्सु नो गविष्टये मा नो अस्मिन्महाधने। आ॰ ३.१३.। इति॥

॥ सैषैकादशी॥

कुवित्सु नो गविष्टयेऽग्ने संवेषिषो रयिं। उरुकृदुरु णस्कृधि॥११॥

कुवित्। सु। नः। गोऽइष्टये। अग्ने। संऽवेषिषः। रयिं। उरुऽकृत्। उरु। नः। कृधि॥११॥

हे अग्ने त्वं नोऽस्माकं गविष्टये गवामेषणाय कुविद्बहु रयिं धनं संवेषिषः। संप्रापय। उरुकृत्त्वं नोऽस्मानुरु कृधि। कुरु॥

॥ अथ द्वादशी॥

मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्ग्भारभृद्यथा। संवर्गं सं रयिं जय॥१२॥

मा। नः। अस्मिन्। महाऽधने। परा। वर्क्। भारऽभृत्। यथा। संऽवर्गं। सं। रयिं। जय॥१२॥

नोऽस्मानस्मिन्महाधने संग्रामे मा परावर्क्। मा परित्यक्षीः। भारभृद्यथा। भारवाही यथा भारमंते परित्यजति तद्वत्। संवर्गं शत्रुभ्यः सहाच्छिद्यमानं रयिं धनं संजयास्मदर्थं॥

॥ अथ त्रयोदशी॥

अन्यमस्मद्भिया इयमग्ने सिषक्तु दुच्छुना। वर्धा नो अमवच्छवः॥१३॥

अन्यं। अस्मत्। भिये। इयं। अग्ने। सिसक्तु। दुच्छुना। वर्ध। नः। अमऽवत्। शवः॥१३॥

हे अग्ने त्वदीयेयं दुच्छुना बाधकसंहतिरस्मदन्यमस्तोतारं भिये भयाय सिषक्तु। सेवतां। त्वं च नोऽस्माकममवद्बलोपेतं शवो वेगं वर्ध। वर्धय संग्रामे॥

॥ अथ चतुर्दशी॥

यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा। तं घेदग्निर्वृधावति॥१४॥

यस्य। अजुषत्। नमस्विनः। शमीं। अदुःऽमखस्य। वा। तं। घ। इत्। अग्निः। वृधा। अवति॥१४॥

यस्य नमस्विनो नमस्कारवतोऽदुर्मखस्य वादुष्टयागस्य वा शमी कर्माजुषत् असेवत तं घेत्तमेव यजमानं संग्रामेऽग्निर्वृधावति विशेषेण गच्छति । अतो नमोयुक्ता अदुर्मखाश्च भवेमेतिः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

परस्या अधि संवतोऽवराँ अभ्या तर । यत्राहमस्मि ताँ अव ॥१५॥

परस्याः । अधि । संऽवतः । अवरान् । अभि । आ । तर । यत्र । अहं । अस्मि । तान् । अव ॥१५॥

हे अग्ने परस्या अन्यायाः संवतः सेनाया अवरानन्यानस्मदीयानभ्यभिमुखमा सर्वतस्तर । तारय । वैरिसेना अस्मद्भटैः पराभावयेत्यर्थः । यत्र येष्वस्मदीयपरिजनमध्येऽहमस्मि स्वामी तानव । रक्ष ॥

॥ अथ षोडशी ॥

विद्मा हि ते पुरा वयमग्ने पितुर्यथावसः । अधा ते सुम्नमीमहे ॥१६॥

विद्म । हि । ते । पुरा । वयं । अग्ने । पितुः । यथा । अवसः । अध । ते । सुम्नं । ईमहे ॥१६॥

हे अग्ने पितुः पालकस्य ते तवावसोऽवो रक्षणं पुरा यथा तथेदानीमपीति विद्म । अध तत्ते तव सुम्नं सुखमीमहे । याचामहे । अथवा पितुर्यथेति दृष्टांतः । पितुः पालनं पुत्रो यथा वेत्ति तथेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे षड्विंशो वर्गः ॥

इमं नु मायिनमिति द्वादशर्चं षष्ठं सूक्तं । कुरुसुतिर्नाम काण्व ऋषिः । गायत्री छंदः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । इमं नु द्वादश कुरुसुतिः काण्व इति ॥ व्यूढे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीय आद्यस्तृचः । सूत्रितं च । इमं नु मायिनं हुवे त्यमु वः सत्रासाहं । आ॰ ८.८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमं नु मायिनं हुव इंद्रमीशानमोजसा । मरुत्वंतं न वृंजसे ॥१॥

इमं । नु । मायिनं । हुवे । इंद्रं । ईशानं । ओजसा । मरुत्वंतं । न । वृंजसे ॥१॥

इमं मायिनं प्रज्ञावंतमोजसा स्वबलेनेशानं सर्वस्य स्वामिनं मरुत्वंतं न ।

नेति संप्रत्यर्थे । मरुद्भिस्तद्वंतमिदानीमिंद्रं वृंजसे शत्रूणां छेदनाय हुवे । आह्वयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयमिंद्रो मरुत्सखा वि वृत्रस्याभिनच्छिरः । वज्रेण शतपर्वणा ॥२॥

अयं । इंद्रः । मरुत्ऽसखा । वि । वृत्रस्य । अभिनत् । शिरः । वज्रेण । शतऽपर्वणा ॥२॥

अयमिंद्रो मरुत्सखा मरुद्युक्तो वृत्रस्य व्यभिनत् व्यच्छिनच्छिरो वज्रेण शतपर्वणा शतसंधिना ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वावृधानो मरुत्सखेंद्रो वि वृत्रमैरयत् । सृजन्त्समुद्रिया अपः ॥३॥

ववृधानः । मरुत्ऽसखा । इंद्रः । वि । वृत्रं । ऐरयत् । सृजन् । समुद्रियाः । अपः ॥३॥

अयमिंद्रो वावृधानो वर्धमानो मरुत्सखा मरुत्सहायो वृत्रं मेघं व्यैरयत् । विदारितवान् । किं कुर्वन् । समुद्रियाः । समुद्रमंतरिक्षं । तत्संबंधिन्य अप अपसृजन् ॥

षष्ठेऽहनि मरुत्वतीयेऽयं ह येनेति मरुत्वन्निविद्धानीयः । सूचितं च । अयं ह येन वा इदमुप नो हरिभिः सुतं । आ॰ ८.८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

अयं ह येन वा इदं स्वर्मरुत्वता जितं । इंद्रेण सोमपीतये ॥४॥

अयं । ह । येन । वै । इदं । स्वः । मरुत्वता । जितं । इंद्रेण । सोमऽपीतये ॥४॥

अयं ह खल्विंद्रो येन वै येन खलु मरुत्वता मरुद्भिर्युक्तेनेद्रेणेदं स्वः स्वर्गाख्यं स्थानमिदं स्वः सर्वं कर्म वा यद्वेदं सर्वं जगत् जितं । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते पंचमी ॥

मरुत्वंतमृजीषिणमोजस्वंतं विरप्शिनं । इंद्रं गीर्भिर्हवामहे ॥५॥

मरुत्वंतं । ऋजीषिणं । ओजस्वंतं । विऽरप्शिनं । इंद्रं । गीःऽभिः । हवामहे ॥५॥

मरुत्वंतं मरुद्भिस्तद्वंतमृजीषिणं । अभिषुतशेष ऋजीषः । स च तृतीयसवने

पुनः सूयते। तद्वंतमोजस्वंतं। ओजो नामाष्टमी दशा। शरीरवृद्ध्युपेतमित्यर्थः। विरप्शिनं। महन्नामैतत्। महांतं। एवं महानुभावमिंद्रं गीर्भिः स्तुतिभिर्हवामहे। आह्वयामः॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते षष्ठी ॥

इंद्रं प्रत्नेन मन्मना मरुत्वंतं हवामहे। अस्य सोमस्य पीतये ॥६॥

इंद्रं। प्रत्नेन। मन्मना। मरुत्वंतं। हवामहे। अस्य। सोमस्य। पीतये ॥६॥

मरुत्वंतमिंद्रं प्रत्नेन पुराणेन मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण हवामहेऽस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः ॥

पंचमेऽहनि मरुत्वतीये मरुत्वाँ इंद्र मीढ्व इति तृचो निविद्धानीयः। सूचितं च। मरुत्वाँ इंद्र मीढ्वस्तमिंद्रं वाजयामसि। आ॰ ८.८.। इति ॥

॥ सैषा तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

मरुत्वाँ इंद्र मीढ्वः पिबा सोमं शतक्रतो। अस्मिन्यज्ञे पुरुष्टुत ॥७॥

मरुत्वान्। इंद्र। मीढ्वः। पिब। सोमं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो। अस्मिन्। यज्ञे। पुरुऽस्तुत ॥७॥

हे मीढ्वः फलस्य वृष्टेर्वा सेक्तः शतक्रतो बहुकर्मेंद्र त्वं मरुत्वान् सोमं पिबास्मिन्यज्ञे हे पुरुष्टुत बहुभिराहूत ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्तेऽष्टमी ॥

तुभ्येदिंद्र मरुत्वते सुताः सोमासो अद्रिवः। हृदा हूयंत उक्थिनः ॥८॥

तुभ्य। इत्। इंद्र। मरुत्वते। सुताः। सोमासः। अद्रिऽवः। हृदा। हूयंते। उक्थिनः ॥८॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र मरुत्वते तुभ्येत्तुभ्यमेव सोमासः सुताः। अभिषुताः। ते चोक्थिनः शस्त्रवंतो हृदा मनसा भक्त्या हूयंते त्वदर्थं ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते नवमी ॥

पिबेदिंद्र मरुत्सखा सुतं सोमं दिविष्टिषु। वज्रं शिशान ओजसा ॥९॥

पिब। इत्। इंद्र। मरुत्ऽसखा। सुतं। सोमं। दिविष्टिषु। वज्रं। शिशानः। ओजसा ॥९॥

हे इंद्र मरुत्सखा त्वं सुतमभिषुतं सोमं पिब। किमर्थं। दिविष्टिष्वस्माकमह्नामभिगमनेषु दिवः स्वर्गस्य वैषणेषु निमित्तेषु। पीत्वा चोजसा बलेन सोमपानजनितेन वज्रं शिशानस्तीक्ष्णीकुर्वन् शत्रूञ्जहीति भावः॥

चतुर्विंशेऽहनि प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र उत्तिष्ठन्निति तृचः षळहस्तोत्रियः। सूत्रितं च। उत्तिष्ठन्नोजसा सह भिंधि विश्वा अप द्विषः। आ० ७.२.। इति॥

॥ अस्मिंस्तृचे प्रथमा सूक्ते दशमी॥

उत्तिष्ठन्नोजसा सह पीत्वी शिप्रे अवेपयः। सोममिंद्र चमू सुतं॥१०॥

उत्ऽतिष्ठन्। ओजसा। सह। पीत्वी। शिप्रे इति। अवेपयः। सोमं। इंद्र। चमू इति। सुतं॥१०॥

हे इंद्र त्वं पीत्वी पीत्वौजसा बलेन सहोत्तिष्ठन् शिप्रे हनू अवेपयः। अकंपयः। मदावेशादिति भावः। किं पीत्वा। चमू चम्वोरधिषवणफलकयोः सुतं सोमं॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्त एकादशी॥

अनु त्वा रोदसी उभे क्रक्षमाणमकृपेतां। इंद्र यद्दस्युहाभवः॥११॥

अनु। त्वा। रोदसी इति। उभे इति। क्रक्षमाणं। अकृपेतां। इंद्र। यत्। दस्युऽहा। अभवः॥११॥

हे इंद्र क्रक्षमाणं शत्रून्विलिखंतं त्वा त्वामुभे रोदसी उभे अपि द्यावापृथिव्यावकृपेतां। अनुकल्पयेतां। यद्यदा दस्युहाभवो भवसि तदा॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते द्वादशी॥

वाचमष्टापदीमहं नवस्रक्तिमृतस्पृशं। इंद्रात्परि तन्वं ममे॥१२॥

वाचं। अष्टाऽपदीं। अहं। नवऽस्रक्तिं। ऋतऽस्पृशं। इंद्रात्। परि। तन्वं। ममे॥१२॥

अष्टापदी। अष्टाभिर्दिग्भिर्विदिग्भिः साष्टापदी। नवस्रक्तिमुपरि स्थितेनादित्येन नवस्रक्तिं। आसु दिक्षु व्याप्तामित्यर्थः। ऋतस्पृशं यज्ञस्पृशं वाचं स्तुतिं मया परिपूर्णादिंद्रात्तन्वं तनूं न्यूनां सतीं परिममे। अन्यूनेयत्तां करोमीत्यर्थः। कार्त्स्न्येन स्वरूपं स्तुत्या विषयीकर्तुमशक्यत्वादिति भावः॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमेऽष्टाविंशो वर्गः॥

जज्ञान इत्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं काखस्य पुरुस्तेरार्षं। आद्या नव गायत्र्यो दशमी बृहत्येकादशी सतोबृहती। इंद्रो देवता। तथा चानुक्रांतं। जज्ञान एकादश प्रगाथांतमिति॥ महाव्रते निष्केवल्ये जज्ञानो नु शतक्रतुरित्येषा। तथैव पंचमारण्यके सूचितं। जज्ञानो नु शतक्रतुरित्येका। ऐ॰ आ॰ ५. ९.। इति॥

॥ सैषा प्रथमा॥

जज्ञानो नु शतक्रंतुर्वि पृच्छदिति मातरं। क उग्राः के ह शृखिरे॥१॥

जज्ञानः। नु। शतऽक्रंतुः। वि। पृच्छत्। इति। मातरं। के। उग्राः। के। ह। शृखिरे॥१॥

अयमिंद्रो जज्ञानो नु जायमान एव शतक्रतुर्बहुकर्मेतीत्थं मातरं स्वजननीं विपृच्छति। किमिति। के उग्रा उद्गूर्णबला लोके। के ह शृखिरे श्रूयंते गुणैः। के विश्रुता इत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

आदीं शवस्यब्रवीदौर्णवाभमहीशुवं। ते पुत्र संतु निष्टुरः॥२॥

आत्। ईं। शवसी। अब्रवीत्। और्णऽवाभं। अहीशुवं। ते। पुत्र। संतु। निःऽतुरः॥२॥

इंद्रेण पृष्टा शवसी मातानंतरमेवैतमिंद्रमब्रवीत्। किमित्युच्यते। और्णवाभमहीशुवमेतन्नामानावसुरौ तिष्ठतः। तावुक्तावन्ये च तादृशा हे पुत्र तव निष्टुरो निस्तारणीयाः संत्विति॥

॥ अथ तृतीया॥

समित्तान्वृत्रहाखिदत्खे अराँ इव खेदया। प्रवृद्धो दस्युहाभवत्॥३॥

सं। इत्। तान्। वृत्रऽहा। अखिदत्। खे। अरान्ऽइव। खेदया। प्रऽवृद्धः। दस्युऽहा। अभवत्॥३॥

ताञ्जनन्योक्तान् वृत्रहेंद्रः समित्सहैवाखिदत्। खेदनं नामाकर्षणं। खे रथचक्रस्य नाभावरान् चक्रांगभूतान् शंकून् खेदया रज्ज्वेव। तया तान्यथा संखिदंति तद्वत्। तथा कृत्वा दस्युहा शत्रुघातींद्रः प्रवृद्धोऽभवत्॥

॥ अथ चतुर्थी॥

एकया प्रतिधापिबत्साकं सरांसि त्रिंशतं। इंद्रः सोमस्य काणुका॥४॥

एकया। प्रतिऽधा। अपिबत्। साकं। सरांसि। त्रिंशतं। इंद्रः। सोमस्य। काणुका॥४॥

अयमिंद्र एकयैकेन प्रतिधा प्रतिधानेन साकमेकधैव त्रिंशतमपि। उक्थपात्राणीत्यर्थः। कीदृशानि। सरांसि सोमस्य पूर्णानि सोमरसेन पूर्णानि काणुका कांतानि क्रांतानि वा सोमेन कृतानि वा सोमपूर्णान्यपिबत्। पीतवान् माध्यंदिनसवने॥ याज्ञिकप्रसिद्ध्यैवं। नैरुक्तप्रसिद्ध्या तु कालाभिमानींद्रः। त्रिंशदपरपक्षस्याहोरात्रास्त्रिंशत्पूर्वपक्षस्य च संति। तानेकरूपमनुभवतीति। एतत्सर्वमेकेन प्रतिधानेनापिबत्। नि॰ ५.११.। इत्यादि निरुक्ते तद्व्याख्याने च स्पष्टमुक्तं। तदत्र द्रष्टव्यं॥

॥ अथ पंचमी ॥

अभि गंधर्वमतृणदबुध्नेषु रजःस्वा। इंद्रो ब्रह्मभ्य इद्वृधे॥५॥

अभि। गंधर्वं। अतृणत्। अबुध्नेषु। रजःऽसु। आ। इंद्रः। ब्रह्मऽभ्यः। इत्। वृधे॥५॥

अयमिंद्रो गंधर्वं। गामुदकं धारयतीति गंधर्वो मेघः। तमभ्यातृणत्। सर्वतो हिंसितवान्। कुत्र। अबुध्नेषु पदनिधानयोग्यस्थानरहितेषु रजःसु लोकेषु। अंतरिक्षप्रदेशेष्वित्यर्थः। किमर्थं। ब्रह्मभ्य इत् ब्राह्मणेभ्य एव वृधे वर्धनाय॥

॥ इति षष्ठस्य पंचम एकोनत्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

निराविध्यद्गिरिभ्य आ धारयत्पक्वमोदनं। इंद्रो बुंदं स्वाततं॥६॥

निः। अविध्यत्। गिरिऽभ्यः। आ। धारयत्। पक्वं। ओदनं। इंद्रः। बुंदं। सुऽआततं॥६॥

अयमिंद्रो गिरिभ्यो मेघेभ्यः सकाशादुदकं निर्गमयितुं निराविध्यत्॥ संप्राहरत्तानेव मेघान्। किं कुर्वन्। पक्वं परिपक्वमोदनं कुर्वन् मनुष्याणामर्थाय। केन साधनेनेति तदुच्यते। बुंदमिषुं स्वाततं सुष्ठु सर्वतो विस्तृतमादायेति शेषः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

शतब्रध्न इषुस्तव सहस्रपर्ण एक इत्। यमिंद्र चकृषे युजं॥७॥

शतऽब्रध्नः। इषुः। तव। सहस्रऽपर्णः। एकः। इत्। यं। इंद्र। चकृषे। युजं॥७॥

हे इंद्र तवेषुः शतब्रध्नः शताग्रः सहस्रपर्णः सहस्रसंख्याकैः पत्रैः संवृतः शीघ्रगमनाय। अपरिमितगमनो वा। स चैक इत् एक एव। यं चेषुं युजं सहायं चकृषे करोषि युद्धाय॥

॥ अथाष्टमी ॥

तेन॑ स्तो॒तृभ्य॒ आ भ॑र॒ नृभ्यो॒ नारि॑भ्यो॒ अत्त॑वे । स॒द्यो जा॒त ऋ॑भुष्ठिर ॥८॥

तेन॑ । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । आ । भ॒र॒ । नृऽभ्यः॑ । नारि॑ऽभ्यः । अत्त॑वे । स॒द्यः । जा॒तः । ऋ॒भु॒ऽस्थि॒र॒ ॥८॥

तेनेषुणा स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं नृभ्यो मनुष्येभ्यः । पुत्रेभ्य इत्यर्थः । तथा नारिभ्यः स्त्रीभ्यश्चात्तवेऽदनाय पर्याप्तं धनमाभर । आहर । सद्यस्तदानीमेव जातोऽस्माभिर्दत्तेन सोमेन प्रवृद्धः सन् हे ऋभुष्ठिर । उरुः प्रभूतः स्थिरश्च । संग्रामे स तथोक्तः । हे तादृशेंद्र त्वमाभरेति समन्वयः ॥

॥ अथ नवमी ॥

ए॒ता च्यौ॒त्नानि॑ ते कृ॒ता वर्षि॑ष्ठानि॒ परी॑णसा । हृ॒दा वी॒ड्व॑धारयः ॥९॥

ए॒ता । च्यौ॒त्नानि॑ । ते॒ । कृ॒ता । वर्षि॑ष्ठानि । परी॑णसा । हृ॒दा । वी॒ळु । अ॒धा॒र॒यः॒ ॥९॥

हे इंद्र ते त्वयैतैतानि पुरतः सर्वैर्दृश्यमानानि वर्षिष्ठान्यतिशयेन प्रवृद्धानि परीणसा परितो नतान्यत एव च्यौत्नानीति भावः । भूमेः किल बद्धाधारणानि कृता कृतानि । पर्वतास्त्वया कृता इत्यर्थः । या यानि हृदा बुद्ध्या वीळु स्थिराण्यधारयः । बुद्ध्या कर्तव्यानीति यान्यधारयस्तानीमानीति ॥

॥ अथ दशमी ॥

विश्वेत्ता विष्णु॒राभ॑रदुरुक्र॒मस्त्वेषि॑तः ।
श॒तं म॑हि॒षान्क्षी॑रपा॒कमो॑द॒नं व॑रा॒हमिंद्र॑ एमु॒षं ॥१०॥

विश्वा॑ । इत् । ता । विष्णुः॑ । आ । अ॒भ॒र॒त् । उ॒रु॒ऽक्र॒मः । त्वाऽइ॑षितः ।
श॒तं । म॒हि॒षान् । क्षी॒र॒ऽपा॒कं । ओ॒द॒नं । व॒रा॒हं । इंद्रः॑ । ए॒मु॒षं ॥१०॥

अस्या ऋचो निरुक्तैतिहासिकमतभेदेन द्विधा योजना । नैरुक्तपक्षे तावत् । हे इंद्र ता तानि यानि त्वया स्रष्टव्यान्युदकानि संति तानि विष्णुर्व्यापनशील आदित्य आभरत् । आभरति । लोकाय प्रयच्छतीत्यर्थः । कीदृशो विष्णुः । उरुक्रमो बहुगतिः । किं स्वविरोधेनेत्याह । त्वेषितस्त्वया प्रेरितः । न केवलमुदकान्येवापि च शतं महिषान् शतसंख्याकान्पशून् । महिषशब्दो गवादेरप्युपलक्षकः ।

अथवा शतशब्दोऽपरिमितवचने महिष इति महन्नाम । असंख्यातान्महतो यज्ञान्यजमानेभ्य आभरत् । ददातीत्यर्थः । किंच क्षीरपाकं क्षीरपक्कमोदनं पायसं । एतच्चरुपुरोडाशादेरुपलक्षकं । तद्यजमानेभ्य आभरत् । अथवा सर्वार्थं वृष्टिप्रदानद्वारौदनं प्राहरत् । किंचेंद्रो वराहं जलपूर्णं मेघं हंतीति शेषः । कीदृशं तं । एमुषं ॥ आ इत्यस्य स्थाने छांदस एकारः ॥ आमुषमुदकस्य मोषकमित्यर्थः ॥ निरुक्तपक्ष एवं । ऐतिहासिकपक्षे चरकब्राह्मण इतिहास आम्नायते । विष्णुर्यज्ञः । स देवेभ्य आत्मानमंतरधात् । तमन्यदेवता नाविदन्निंद्रस्त्ववेत् । स इंद्रमब्रवीत्को भवानिति । तमिंद्रः प्रत्यब्रवीदहं दुर्गाणामसुराणां च हंता भवांस्तु क इति । सोऽब्रवीदहं दुर्गादाहर्ता त्वं तु यदि दुर्गाणामसुराणां हंता ततोऽयं वराहो वाममुष एकविंशत्याः पुरां पारेऽश्ममयीनां वसति तस्मिन्नसुराणां वसु वाममस्ति तमिमं जहीति । तस्येंद्रस्ताः पुरो भित्त्वा हृदयमविध्यत् । अधि तत्र यदासीत्तद्विष्णुराहरदिति सोऽयमितिहासोऽस्येदु मातुः सवनेषु विश्वेत्ता विष्णुरित्याभ्यां प्रतिपादितः । तयोर्मध्येऽस्येदु मातुरित्यत्र विष्णुना हे इंद्र त्वं दुर्गाणां हंतेत्यात्मानं कथयसि तर्हि वाममुषं वराहमसुरं जहीत्युक्तार्थो विध्यद्वराहमिति पादेन प्रतिपादितः । इंद्रेण च विष्णो त्वं दुर्गादाहर्तेति ब्रूषे मया पुराणि जितान्यसुरश्च घातितस्तस्य वामं वस्वानयेत्युक्तो विष्णुमूर्तिस्तस्य वराहासुरस्य धनं मुमोष । सोऽर्थो मुषायद्विष्णुः पचतमिति पादेन सूचितः । स किं पुनर्मुषितवानिति तदत्रोच्यते विश्वेत्तेति । हे इंद्र त्वेषितस्त्वया प्रेरितो विष्णुर्यज्ञरूपी त्वेषितस्त्वं दुर्गादाहर्ता किल तर्हि त्वं तस्य धनान्याहरेति त्वया प्रेरितः सन् उरुक्रमो भूत्वा विश्वेत्ता यानि त्वयाहर्तव्यानीत्युक्तानि यानि च तत्र स्थितानि सर्वाण्याभरत् । आभरतु । कानि तानीति । शतं महिषान् अपरिमितान्प्रशस्तान्पदार्थान् तेषां वाहनरूपान् महिषान्वा क्षीरपाकमोदनं च पक्कमात्रमेवौदनं चाभरत् । विध्यद्वराहमित्यत्रोक्तोऽर्थश्च चरमपादेनोच्यते । इंद्रस्तु वराहं वराहारं स्वीकृतासुरसर्वस्वं वराहरूपिणं वैमुषमेमुषनामानमथवैमुषं धनानामामोषकं वराहमसुरं हृदयेऽविध्यदिति शेषः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तुविक्षं ते सुकृतं सूमयं धनुः साधुर्बुंदो हिरण्ययः ।

उभा ते बाहू रण्या सुसंस्कृत ऋदूपे चिदृदूवृधा ॥ ११ ॥

तुविऽक्षं । ते । सुऽकृतं । सुऽमयं । धनुः । साधुः । बुंदः । हिरण्ययः ।
उभा । ते । बाहू इति । रण्यां । सुऽसंस्कृता । ऋदुऽपे । चित् । ऋदुऽवृधां ॥११॥

एषा निरुक्त एकमपि पदं विहाय यास्केन व्याख्याता । तदेव लिख्यते । तुविक्षं बहुविक्षेपं महाविक्षेपं वा ते सुकृतं सूमयं सुसुखं धनुः साधयिता ते बुंदो हिरण्मयः । उभौ ते बाहू रण्यौ रमणीयौ सांग्राम्यौ वर्दूपे अर्दनपातिनौ गमनपातिनौ मर्मण्यर्दनवेधिनौ गमनवेधिनौ वा । नि० ६. ३३. । इति ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे त्रिंशो वर्गः ॥

पुरोळाशं न इति दशर्चमष्टमं सूक्तं काण्वस्य कुरुसुतेरार्षं । आद्या नव गायत्र्यो दशमी बृहती । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । पुरोळाशं दश बृहत्यंतमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावद्यास्तिस्र ऋचः । तथा च सूचितं । पुरोळाशं नो अंधस इति तिस्रः । ऐ० आ० ५. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुरोळाशं नो अंधस इंद्र सहस्रमा भर । शता च शूर गोनां ॥१॥
पुरोळाशं । नः । अंधसः । इंद्र । सहस्रं । आ । भर । शता । च । शूर । गोनां ॥१॥

हे शूरेंद्र पुरोळाशं पुरो दीयमानमेतत्संज्ञकमंधसोऽन्नं स्वीकृत्य गोनां गवां सहस्रं शता शतानि च नोऽस्मभ्यमाभर । आहर । अथवा नोऽस्मभ्यं पुरतो दीयमानमंधसोऽंधो व्यंजनं सहस्रं सहस्रसंख्याकं गोसहस्रं चाहरेति योज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ नो भर व्यंजनं गामश्वमभ्यंजनं । सचा मना हिरण्यया ॥२॥
आ । नः । भर । विऽअंजनं । गां । अश्वं । अभिऽअंजनं । सचा । मना । हिरण्यया ॥२॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मभ्यं व्यंजनं गामश्वमभ्यंजनं तैलं चाभर । मना मननीयानि हिरण्यया हिरण्मयान्युपकरणानि सचा सहाभरेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत नः कर्णशोभना पुरूणि धृष्णवा भर । त्वं हि शृण्विषे वसो ॥३॥

उत । नः । कर्णऽशोभना । पुरूणि । धृष्णो इति । आ । भर । त्वं । हि । शृण्विषे । वसो इति ॥३॥

उतापि च नोऽस्मभ्यं कर्णशोभना कर्णाभरणानि पुरूणि बहून्याभर । हे धृष्णो धर्षकेंद्र वसो वासयितरिंद्र त्वं हि खलु शृण्विषे । श्रूयसे । किमिति । उदारोऽयमिंद्र इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नकीं वृधीक इंद्र ते न सुषा न सुदा उत । नान्यस्त्वच्छूर वाघतः ॥४॥

नकीं । वृधीकः । इंद्र । ते । न । सुऽसाः । न । सुऽदाः । उत । न । अन्यः । त्वत् । शूर । वाघतः ॥४॥

हे इंद्र ते त्वत्तोऽन्यः कश्चिद्वृधीको वर्धयिता नकी नैव । तथा सुषाः सुष्ठु संभक्ता संग्रामादौ त्वत्तोऽन्यो न । उतापि च सुदाः सुदाता न । तथा हे शूर त्वत् त्वत्तोऽन्यो वाघतः । ऋत्विग्नामैतत् । ऋत्विजो यजमानस्य नेता नान्योऽस्ति त्वामृते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नकीमिंद्रो निकर्तवे न शक्रः परिशक्तवे । विश्वं शृणोति पश्यति ॥५॥

नकीं । इंद्रः । निऽकर्तवे । न । शक्रः । परिऽशक्तवे । विश्वं । शृणोति । पश्यति ॥५॥

अयमिंद्रो निकर्तवे निकर्तुं नकी नैव शक्यः । तथा शक्रः शक्तोऽयं परिशक्तवे परिभावाय न शक्यत इति । स तु विश्वं शृणोति पश्यति च ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचम एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स मन्युं मर्त्यानामदब्धो नि चिकीषते । पुरा निदश्चिकीषते ॥६॥

सः । मन्युं । मर्त्यानां । अदब्धः । नि । चिकीषते । पुरा । निदः । चिकीषते ॥६॥

स इंद्रो मन्युं क्रोधं । केषां । मर्त्यानामदब्धः केनाप्यहिंसितः सन् निचिकीषते ।

निकरोति। किं मन्युं प्राप्यैव नेत्याह। निदो निंदायाः पुरा पूर्वमेव चिकीषते। यदा तं निंदितुमिच्छति कश्चित्ततः पूर्वमेव तं निकरोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

क्रत्व इत्पूर्णमुदरं तुरस्यास्ति विधतः। वृत्रघ्नः सोमपाव्नः ॥७॥

क्रत्वः। इत्। पूर्णं। उदरं। तुरस्यं। अस्ति। विधतः। वृत्रऽघ्नः। सोमऽपाव्नः ॥७॥

तुरस्य त्वरमाणस्य वृत्रघ्नो वृत्रं हतवतः सोमपाव्नः सोमपातुरुदरं क्रत्व इत् कर्मणैव पूर्णमस्ति। भवति। कस्य कर्मणेत्युच्यते। विधतः परिचरतो यजमानस्य। यतः परिचरणाभावे तस्य कुक्षिपूर्त्यभावोऽतस्तत्पूर्तये परिचरतेति शेषः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वे वसूनि संगता विश्वा च सोम सौभगा। सुदात्वपरिह्वृता ॥८॥

त्वे इति। वसूनि। संऽगता। विश्वा। च। सोम। सौभगा। सुऽदातु। अपरिऽह्वृता ॥८॥

हे इंद्र त्वे त्वयि वसूनि धनान्यस्मदिष्टानि संगता संगतानि। तथा हे सोम सोमवन्निंद्र त्वयि विश्वा सर्वाणि सौभगा सौभाग्यानि संगतानि। तथा सुदातु सुदानान्यपरिह्वृताकुटिलानि। अतस्तानि कुर्विति भावः। यद्वेंद्रः सोमं पीत्वा सोम इत्यभिहितः सोमश्रुतेः ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वामिद्यवयुर्मम कामो गव्युर्हिरण्ययुः। त्वामश्वयुरेषते ॥९॥

त्वां। इत्। यवऽयुः। मम। कामः। गव्युः। हिरण्यऽयुः। त्वां। अश्वऽयुः। आ। ईषते ॥९॥

त्वामित् त्वामेवैषते। किं। मम कामः। स कीदृशः। यवयुर्यवेच्छुः सन्नेषते। तथा गव्युः सन्नेषते। तथा हिरण्ययुश्च सन्नेषते। तथाश्वयुश्च सन्नेषते। तं काममाप्तेच्छं कुर्विति भावः ॥

॥ अथ दशमी ॥

तवेदिंद्राहमाशसा हस्ते दात्रं चना ददे।

दिनस्य वा मघवन्संभृतस्य वा पूर्धि यवस्य काशिना ॥१०॥

तव। इत्। इंद्र। अहं। आऽशसा। हस्ते। दात्रं। चन। आ। ददे।

दिनस्य। वा। मघऽवन्। संऽभृतस्य। वा। पूर्धि। यवस्य। काशिना ॥१०॥

हे इंद्र तवेत्तवैवाशसाशंसनेन त्वमस्मदीयं क्षेत्रं यवसमृद्धं करोषीत्याशंसनेन हस्ते दात्रं चन लवनसाधनं दात्रमप्याददे। स्वीकरोमि। किमनेन प्रयासेन। दिनस्य वा पूर्वमेव छिन्नस्य वा यवस्य संभृतस्य वा पूर्वमेव च्छित्त्वा निष्कृतस्य राशीकृतस्य वा यवस्य काशिना मुष्टिना पूर्धि। पूरय। आशंसनं देहि च॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे द्वात्रिंशो वर्गः॥

अयं कृत्नुरिति नवर्चं नवमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। अयं कृत्नुर्नव कृत्नुर्भार्गवः सौम्यमंत्यानुष्टुबिति। भार्गवः कृत्नुर्ऋषिः। नवम्यनुष्टुप्। अष्टौ गायत्र्यः। सोमो देवता॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

अ॒यं कृ॒त्नुरगृ॑भीतो विश्व॒जिदु॒द्भिदित्सोमः॑। ऋषि॒र्विप्रः॒ काव्ये॑न॥१॥

अ॒यं। कृ॒त्नुः। अगृ॑भीतः। वि॒श्व॒ऽजित्। उ॒त्ऽभित्। इत्। सोमः॑। ऋषिः॑। विप्रः॑। काव्ये॑न॥१॥

अयं सोमः कृत्नुः कर्ता सर्वस्यागृभीतोऽन्यैरगृहीतो विश्वजित् सर्वस्य जेतोद्भित्फलस्योद्भेदकः। अथवा विश्वजिदुद्भिदौ सोमयागौ। तयोर्निष्पादकत्वात्तद्रूपः। ऋषिर्ज्ञानवान्विप्रो मेधावी विप्रवत्पूज्यो विशेषेण पूरको वा। एवं महानुभावः सोमः काव्येन स्तोत्रेण स्तुत्यो भवतीति शेषः॥

॥ अथ द्वितीया॥

अ॒भ्यू॑र्णोति॒ यन्न॒ग्नं भि॒षक्ति॒ विश्वं॒ यत्तु॒रं। प्रेमं॒धः ख्य॒न्निः श्रो॒णो भू॑त्॥२॥

अ॒भि। ऊ॒र्णो॒ति॒। यत्। न॒ग्नं। भि॒षक्ति॑। विश्वं॑। यत्। तु॒रं। प्र। ई॒। अं॒धः। ख्य॒त्। निः। श्रो॒णः। भूत्॥२॥

अयं सोमो यन्नग्नमस्ति तदभ्यूर्णोति। आच्छादयति। यन्नग्नमिव विफलं वर्तते तदाच्छादयति फलेन। अथवा वस्त्रं जनयन्नाच्छादयति। तथा यत्तुरमातुरं रुग्णं विश्वं तद्भिषक्ति। भिषज्यति। यज्ञद्वारा स्वर्गसाधनेनौषधरूपेण च शरीरसिद्धिसाधनश्च। अंधः संनद्धोऽपि प्रख्यत्। पश्यति। श्रोणोऽपि पंगुरपि निर्भूत्। निर्भवति। निर्गच्छति॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं सो॑म तनू॒कृद्भ्यो॒ द्वेषो॑भ्यो॒ऽन्यकृ॑तेभ्यः । उ॒रु य॒न्तासि॒ वरू॑थं ॥३॥

त्वं । सो॒म॒ । त॒नू॒कृत्ऽभ्यः॑ । द्वेषः॑ऽभ्यः । अ॒न्यऽकृ॑तेभ्यः । उ॒रु । य॒न्ता । अ॒सि॒ । वरू॑थं ॥३॥

हे सोम त्वं तनूकृद्भ्यः कृशीकुर्वद्भ्यः । अथवांगानां विच्छेदकेभ्योऽन्यकृतेभ्यो द्वेषोभ्यः । शत्रुकृतेभ्योऽप्रियेभ्यः । कृत्येभ्य इत्यर्थः । वरूथं वरकं रक्षणमुरु यंतासि । भवसि स्तोतॄणां । अन्यकृतानि हि रक्षांसीति ब्राह्मणं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं चि॒त्ती तव॒ दक्षै॑र्दि॒व आ पृ॑थि॒व्या ऋ॑जीषिन् । यावी॑र॒घस्य॑ चि॒द्द्वेषः॑ ॥४॥

त्वं । चि॒त्ती । तव॑ । दक्षैः॑ । दि॒वः । आ । पृ॒थि॒व्याः । ऋ॒जी॒षि॒न् । यावीः॑ । अ॒घस्य॑ ।
चि॒त् । द्वेषः॑ ॥४॥

हे ऋजीषिन् तृतीयसवनगतेनर्जीषेण तद्वन् सोम त्वं तव चित्ती चित्त्या प्रज्ञया दक्षैर्बलैश्च दिव आ ॥ आ इति चार्थे ॥ पृथिव्या आ पृथिव्याश्च सकाशादघस्य चिदस्माकमाहंतुरपि द्वेषः शत्रोः कृत्यां यावीः । पृथक्कुरु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अ॒र्थिनो॒ यंति॒ चेदर्थं॒ गच्छा॒निद्द॒दुषो॑ रा॒तिं । व॒वृ॒ज्युस्तृष्य॑तः॒ कामं॑ ॥५॥

अ॒र्थिनः॑ । यंति॑ । च॒ । इत् । अर्थं॑ । गच्छा॑न् । इत् । द॒दुषः॑ । रा॒तिं । व॒वृ॒ज्युः । तृष्य॑तः । कामं॑ ॥५॥

अर्थिनो धनानि कामयमाना यंति चेत् यंति चार्थं प्रति गत्वा च ददुषो दातृ रातिं दानं गच्छानित् । गच्छंति च । गतेषु मध्ये यं हे सोम त्वमनुगृह्णासि तस्य तृष्यतो भिक्षमाणस्य कामं ववृज्युः पुनः कामानावर्जयंति । तावत्पर्यंतं पूरयंतीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि॒दद्यत्पूर्व्यं॑ न॒ष्टमुदी॑मृता॒युमी॑रयत् । प्रेमायु॑स्तारी॒दती॑र्णं ॥६॥

वि॒दत् । यत् । पूर्व्यं॑ । न॒ष्टं । उत् । ई॒ । ऋ॒त॒ऽयुं । ई॒र॒यत् । प्र । ई॒ । आयुः॑ । ता॒री॒त् । अती॑र्णं ॥६॥

यद्यदा पूर्व्यं पुराणं नष्टं स्वकीयं धनं विदत् लभते नष्टधन ईमेनमृतायुं नष्टधनलाभार्थं यज्ञकाममुदीरयत्। प्रेरयति। धनं साधयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सुशेवो नो मृळयाकुरदृप्तक्रतुरवातः। भवा नः सोम शं हृदे ॥७॥

सुऽशेवः। नः। मृळयाकुः। अदृप्तऽक्रतुः। अवातः। भव। नः। सोम। शं। हृदे॥७॥

हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं हृदे हृदये वर्तमानः सुशेवः ¨¨। अपरो नः पूरणः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मा नः सोम सं वीविजो मा वि बीभिषथा राजन्। मा नो हार्दि त्विषा वधीः ॥८॥

मा। नः। सोम। सं। वीविजः। मा। वि। बीभिषथाः। राजन्। मा। नः। हार्दि। त्विषा। वधीः ॥८॥

हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्मान्मा संवीविजः। चलितांगान्मा कार्षीः। हे राजन् सोमास्मान्मा विबीभिषथाः। भीतान्मा कुरु। नोऽस्माकं हार्दि हृदयं त्विषा दीप्त्या मा वधीः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अव यत्स्वे सधस्थे देवानां दुर्मतीरीक्षे।
राजन्नप द्विषः सेध मीढ्वो अप स्रिधः सेध ॥९॥

अव। यत्। स्वे। सधऽस्थे। देवानां। दुःऽमतीः। ईक्षे।
राजन्। अप। द्विषः। सेध। मीढ्वः। अप। स्रिधः। सेध ॥९॥

स्वे सधस्थे स्वकीये सहस्थाने गृहे देवानां दुर्मतीर्दुर्मतयो न प्रविशंत्विति यद्यदावेक्षे अहं त्वं वेक्षसे तदा हे राजन् द्विषोऽस्मद्द्वेष्टॄनपसेध। हे मीढ्वः सोमरसस्य सेक्तः स्रिधो हिंसकानपसेध। भिंधीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

न ह्यन्यमिति दशर्चं द्वादशं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। न ह्यन्यं दशैकद्यूर्नौधसो गायत्रेऽंत्या दैवी त्रिष्टुबिति। एकद्यूर्नामा नोधसः पुत्र ऋषिः। अंत्या

त्रिष्टुप् सा च देवदेवत्या शिष्टा गायत्र्य ऐंद्र्यः ॥ द्वितीये पर्याये मैत्रावरुणशस्त्र आदितोऽष्टर्चः । सूचितं च । न ह्यन्यं बळाकरमित्यष्टौ । आ° ६.४. । इति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावाद्या विनियुक्ता । तथा च पंचमारण्यके शौनकः । न ह्य१न्यं बळाकरमित्येतां प्रत्यवदधाति । ऐ° आ° ५.९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

नह्य१न्यं बळाकरं मर्डितारं शतक्रतो । त्वं न इंद्र मृळय ॥१॥

नहि । अन्यं । बळा । अकरं । मर्डितारं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । त्वं । नः । इंद्र । मृळय ॥१॥

हे शतक्रतो त्वत्तोऽन्यं मर्डितारं सुखयितारं बळा बट् ˉ तत्राकरं । न करोमि । तस्माद्धे इंद्र त्वं नोऽस्मान्मृळय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यो नः शश्वत्पुराविथामृध्रो वाजसातये । स त्वं न इंद्र मृळय ॥२॥

यः । नः । शश्वत् । पुरा । आविथ । अमृध्रः । वाजऽसातये । सः । त्वं । नः । इंद्र । मृळय ॥२॥

(योऽमृध्रोऽहिंसको नोऽस्मान्वाजसातये पुरा पूर्वमाविथ रक्षितवान् हे इंद्र स त्वं नोऽस्मान् शश्वत्सदा मृळय । सुखय ॥)

॥ अथ तृतीया ॥

किमंग रध्रचोदनः सुन्वानस्यावितेदसि । कुवित्स्विंद्र णः शकः ॥३॥

किं । अंग । रध्रऽचोदनः । सुन्वानस्य । अविता । इत् । असि । कुवित् । सु । इंद्र । नः । शकः ॥३॥

हे इंद्र त्वं रध्रचोदनः । रध्रं राधकं चोदयतीति रध्रचोदनः । तादृशस्त्वं सुन्वानस्यावितेदसि । रक्षक एव भवसि । अतो नोऽस्माकं कुविद्बहु सु सुष्ठु शकः । अशकः । शक्तो भव । बहु धनं कुर्वित्यर्थः । अस्मान्वा बहु कुर्विति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इंद्र प्र णो रथमव पश्चाच्चित्संतमद्रिवः । पुरस्तादेनं मे कृधि ॥४॥

इंद्र । प्र । नः । रथं । अव । पश्चात् । चित् । संतं । अद्रिऽवः । पुरस्तात् । एनं । मे । कृधि ॥४॥

हे इंद्र नो रथं प्रावः। प्ररक्ष। कीदृशं रथं। पश्चाच्चित्संतं॥ चिदप्यर्थे॥ अस्मत्समानरथानां पश्चाद्भूतमप्येनं मे रथं हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र पुरस्ताद्वर्तमानं कृधि। कुरु॥

॥ अथ पंचमी ॥

हंतो नु किमाससे प्रथमं नो रथं कृधि। उपमं वाजयु श्रवः॥५॥

हंतो इति। नु। किं। आससे। प्रथमं। नः। रथं। कृधि। उपऽमं। वाजऽयु। श्रवः॥५॥

हंतेत्येतदादि मुख्यकृदामंचितेन समानं। हे हंतेंद्र नु इदानीं किं त्वं तूष्णीमाससे। तत्र किं करोमीति चेत् उच्यते नो रथं प्रथमं सर्वेषां मुख्यं कृधि। कुरु। वाजयुरस्माकमन्नमिच्छच्छ्रवोऽन्नं हविर्लक्षणमुपमं। अंतिकनामैतत्। तवांतिकभूतं वर्तत इति शेषः। यस्मादेवं तस्माद्रथमस्मदीयं प्रथमं कृधीति॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे पंचत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अवा नो वाजयुं रथं सुकरं ते किमित्परि। अस्मान्त्सु जिग्युषस्कृधि॥६॥

अव। नः। वाजऽयुं। रथं। सुऽकरं। ते। किं। इत्। परि। अस्मान्। सु। जिग्युषः। कृधि॥६॥

हे इंद्र नो वाजयुमन्नेच्छुं रथमव। रक्ष संग्रामे। ते तव किमित् किमपि सर्वकर्तव्यजातं परि परितः सुकरं सुखेन कर्तव्यं। तव कर्तुमशक्यं न किंचिदस्ति। यस्मादेवं तस्मात्सु जिग्युषः सुष्ठु जेतॄन् कुरु संग्रामे॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्र दृह्यस्व पूरसि भद्रा त एति निष्कृतं। इयं धीर्ऋत्वियावती॥७॥

इंद्र। दृह्यस्व। पूः। असि। भद्रा। ते। एति। निःऽकृतं। इयं। धीः। ऋत्वियऽवती॥७॥

हे इंद्र त्वं दृह्यस्व। दृढो भव संग्रामे। त्वं पूरसि। पूरयसि। यथा पुरमविचलितं तद्वत्त्वमसि। अथवास्मदीये यज्ञे दृढो भव। त्वं पुनरन्ययज्ञजिगमिषुर्मा भूः। त्वं पूः पूरकः कामानामसि। किमत्र विद्यत इति चेत् उच्यते। निष्कृतं निष्कर्तारं ते त्वां भद्रा कल्याणीयं धीः स्तुतिः क्रिया वर्त्वियावती। ऋतु-

शब्दः कालोपलक्षकः । स्वकालोपेता सत्येति । गच्छति । यद्वा ते निष्कृतं स्थानमेति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मा सीमवद्य आ भागुर्वी काष्ठा हितं धनं । अपावृक्ता अरत्नयः ॥८॥

मा । सीं । अवद्ये । आ । भाक् । उर्वी । काष्ठा । हितं । धनं । अपऽआवृक्ताः । अरत्नयः ॥८॥

मास्मान् सीं सर्वतोऽवद्ये निंदाभाक् । मा भजतु । प्राप्नोतु न कुतश्चित् । पापरहितान्कुर्वित्यर्थः । किंचोर्वी काष्ठा बह्वंतराल आज्यंतः । आज्यंतोऽपि काष्ठोच्यते क्रांत्वा स्थिता भवति । नि॰ २.१५. । इति यास्कः । तत्र हितं निहितं शत्रुसंबंधि धनमस्माकं भवत्वित्यर्थः । अरत्नयोऽरममाणाः शत्रवोऽपावृक्ताः संत्विति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

तुरीयं नाम यज्ञियं यदा करस्तदुश्मसि । आदित्पतिर्न ओहसे ॥९॥

तुरीयं । नाम । यज्ञियं । यदा । करः । तत् । उश्मसि । आत् । इत् । पतिः । नः । ओहसे ॥९॥

हे इंद्र त्वं यज्ञियं यज्ञसंबंधि तुरीयं चतुर्थं नाम यदा करः करोषि तदुश्मसि । कामयामहे । आदिदनंतरमेव नामकामानंतरमेव पतिः पालकस्त्वं नोऽस्मानोहसे । वहसि । प्रापयसि । नक्षत्रं नाम गुह्यं नाम प्रकाशं नामेति त्रीणि नामानि सोमयाजीति तुरीयं नाम तच्च यज्ञियं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अवीवृधद्वो अमृता अमंदीदेकद्यूर्देवा उत याश्च देवीः ।
तस्मा उ राधः कृणुत प्रशस्तं प्रातर्मक्षू धियावसुर्जगम्यात् ॥१०॥

अवीवृधत् । वः । अमृताः । अमंदीत् । एकऽद्यूः । देवाः । उत । याः । च । देवीः ।
तस्मै । ऊं इति । राधः । कृणुत । प्रऽशस्तं । प्रातः । मक्षु । धियाऽवसुः । जगम्यात् ॥१०॥

इयं वैश्वदेवी । हे देवा हे अमृता अमरणा वो युष्मानयमवीवृधत् वर्धयति स्तुत्यामंदीत् तर्पयति सोमेनैकद्यूर्ऋषिरहं । उतापि च हे देवीर्देव्यो देवपत्न्यो याश्च यूयं स्थ युष्मानप्यवीवृधदमंदीच्च । तस्मै राधो धनं प्रशस्तं प्रवृद्धं कृणुत । कुरुत । उ इति पूरण एवकारार्थो वा । प्रातः प्रातरेव मक्षु क्षिप्रं धियावसुः

कर्मधन इंद्रो जगम्यात् । आगच्छतु । इंद्रस्य देवस्वामित्वादाधिक्यद्योतनाय पुनरभिधानं ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे षट्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडलेऽष्टमोऽनुवाकः ॥

नवमेऽनुवाके त्रयोदश सूक्तानि । तत्रा तू न इंद्रेति नवर्चं प्रथमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य कुसीदिन आर्षं गायत्रमैंद्रं । तथा चानुक्रम्यते । आ तू नो नव कुसीदी काण्व इति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावेतदादिके द्वे सूक्ते । तथैव पंचमारण्यके सूचितं च शौनकेन । आ तू न इंद्र क्षुमंतमिति सूक्ते सूददोहाः । ऐ° आ° ५.९. । इति ॥ द्वितीये पर्याये मैत्रावरुणे शस्त्र आद्यस्तृचः । सूचितं च । आ तू न इंद्र क्षुमंतमा प्र द्रव परावतः । आ° ६.४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ तू न॑ इंद्र क्षु॒मंतं॑ चि॒त्रं ग्रा॒भं सं गृ॑भाय । म॒हा॒ह॒स्ती दक्षि॑णेन ॥१॥

आ । तु । नः॒ । इं॒द्र॒ । क्षु॒ऽमंतं॑ । चि॒त्रं । ग्रा॒भं । सं । गृ॒भा॒य॒ । म॒हा॒ऽह॒स्ती । दक्षि॑णेन ॥१॥

हे इंद्र महाहस्ती महाहस्तवान् त्वं तु तदानीमेवास्मभ्यं दातुं नोऽस्मदर्थं क्षुमंतं शब्दवंतं । स्तुत्यमित्यर्थः । चित्रं चायनीयं ग्राभं ग्राहकं ग्रहणार्हं वा धनं दक्षिणेन हस्तेना संगृभाय । आभिमुख्येन संगृहाण ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि॒द्मा हि त्वा॑ तुविकू॒र्मिं तु॒विदे॑ष्णं तु॒वीम॑घं । तु॒वि॒मा॒त्रमवो॑भिः ॥२॥

वि॒द्म । हि । त्वा॒ । तु॒वि॒ऽकू॒र्मिं । तु॒विऽदे॑ष्णं । तु॒विऽम॑घं । तु॒वि॒ऽमा॒त्रं । अवः॑ऽभिः ॥२॥

हे इंद्र त्वा त्वां विद्म हि । जानीमः खलु । कीदृशमिति । तुविकूर्मिं बहुकर्माणं तुविदेष्णं बहुप्रदेयं तुविमघं बहुधनं तुतिमात्रं बहुप्रमाणमवोभिर्युक्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न॒हि त्वा॑ शूर दे॒वा न मर्ता॑सो॒ दित्सं॑तं । भी॒मं न गां वा॒रयं॑ते ॥३॥

न॒हि । त्वा॒ । शू॒र॒ । दे॒वाः । न । मर्ता॑सः । दित्सं॑तं । भी॒मं । न । गां । वा॒रयं॑ते ॥३॥

हे शूरेंद्र त्वा त्वां दित्संतं दातुमिच्छंतं देवा न हि वारयंते । न निवारयंति ।

तथा मर्तासो मर्त्या अपि न वारयंते। भीमं न गां भयजनकं वृषभं यवसे प्रवृत्तमिव। तं यथा वारयितुं न शक्नुवंति तद्वत् ॥

प्रथमे पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र एतो न्विंद्रमिति तृचः। तथा च सूचितं। एतो न्विंद्रं स्तवामेशानं मा नो अस्मिन्मघवन्। आ° ६.४.। इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

एतो न्विंद्रं स्तवामेशानं वस्वः स्वराजं। न राधसा मर्धिषन्नः ॥४॥

आ। इत। ऊं इति। नु। इंद्रं। स्तवाम। ईशानं। वस्वः। स्वऽराजं। न। राधसा। मर्धिषत्। नः ॥४॥

हे अस्मदीया जना एतो। आगच्छतैव नु क्षिप्रं। किं कर्तुं। स्तवामेंद्रं। कीदृशं तं। वस्वो वसुनो धनस्येशानं स्वामिनं स्वराजं स्वयमेव राजमानं स्वर्गे राजमानं वा। नोऽस्मानिंद्रेणानुगृहीतान्राधसा धनेनान्यो धनी न मर्धिषत्। न बाधतां। आढ्यानामस्मत्समानानामप्याढ्यत्वाय स्तवामेत्यर्थः ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते पंचमी ॥

प्र स्तोषदुप गासिषच्छ्रवत्साम गीयमानं। अभि राधसा जुगुरत् ॥५॥

प्र। स्तोषत्। उप। गासिषत्। श्रवत्। साम। गीयमानं। अभि। राधसा। जुगुरत् ॥५॥

पूर्वमंत्रे स्तवामेत्युक्तं। तदेव स्तोत्रमिंद्रः प्रस्तोषत्। प्रस्तुत्वा च गासिषत्। उपगानं च करोतु। तदर्थं गीयमानं साम स्तोत्रं श्रवत्। शृणोतु। राधसा धनेन च युक्तोऽस्मानभिजुगुरत्। अभिगृणातु ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे सप्तत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते षष्ठी ॥

आ नो भर दक्षिणेनाभि सव्येन प्र मृश। इंद्र मा नो वसोर्निर्भाक् ॥६॥

आ। नः। भर। दक्षिणेन। अभि। सव्येन। प्र। मृश। इंद्र। मा। नः। वसोः। निः। भाक् ॥६॥

हे इंद्र नोऽस्मभ्यमाभर। आहृत्य दक्षिणेन सव्येन च हस्तेनोभाभ्यां हस्ताभ्यामभिप्रमृश। प्रयच्छेत्यर्थः। नोऽस्मान्वसोर्धनान्मा निर्भाक्। मा निर्भाक्षीः ॥

द्वितीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र उप क्रमस्वेति तृचः। सूचितं च। उप क्रमस्वा भर धृषता तदस्मै नव्यं। आ° ६.४.। इति ॥

॥ सैषा तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

उप क्रमस्वा भर धृषता धृष्णो जनानां। अदाशूष्टरस्य वेदः ॥७॥

उप। क्रमस्व। आ। भर। धृषता। धृष्णो इति। जनानां। अदाशूःऽतरस्य। वेदः ॥७॥

हे इंद्र त्वमुपक्रमस्व। धनं प्रत्युपगच्छ। प्रवृत्तो भव वा दातुं। हे धृष्णो धर्षक शत्रूणां धृषता धृष्टेन चेतसा युक्तः सन् आभर। आहर च। कस्य धनमाहरेत्युच्यते। जनानां मध्येऽदाशूष्टरस्यात्यंतमदातृतमस्य वेदो धनं ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्तेऽष्टमी ॥

इंद्र य उ नु ते अस्ति वाजो विप्रेभिः सनित्वः। अस्माभिः सु तं सनुहि ॥८॥

इंद्र। यः। ऊं इति। नु। ते। अस्ति। वाजः। विप्रेभिः। सनित्वः। अस्माभिः। सु। तं। सनुहि ॥८॥

हे इंद्र यो वाजोऽन्नं विप्रेभिर्मेधाविभिः सनित्वः संभजनीयस्ते तवास्ति तं वाजमस्माभिर्याचितः सन् अस्मभ्यं वा सु सुष्ठु सनुहि। देहि ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते नवमी ॥

सद्योजुवस्ते वाजा अस्मभ्यं विश्वश्चंद्राः। वशैश्च मक्षू जरंते ॥९॥

सद्यःऽजुवः। ते। वाजाः। अस्मभ्यं। विश्वऽचंद्राः। वशैः। च। मक्षु। जरंते ॥९॥

हे इंद्र ते तव वाजा अस्मभ्यं सद्योजुवः शीघ्रं गंतारो भवंतु। कीदृशास्ते। विश्वचंद्राः सर्वहिरण्योपेता बहूनामाह्लादका वा। अस्मदीयाश्च जना वशैः कामैरनेकैर्युक्ता मक्षु शीघ्रं जरंते। स्तुवंति ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमेऽष्टत्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके पंचमोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

आ प्र द्रवेति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं। तथा चानुक्रम्यते। आ प्र द्रवेति। ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषया काण्वः कुसीदृषिः। प्राग्वत्सप्रीयपरिभाषया गायत्री छंदः। अनादेशपरिभाषयेंद्रो देवता॥ महाव्रते निष्केवल्ये सूक्तविनियोग उक्तः॥ द्वितीये रात्रिपर्याये मैत्रावरुणशस्त्र आ प्र द्रवेति तृचोऽनुरूपः। सूत्रितं च। आ प्र द्रव परावतो न ह्यन्यं बळाकरमित्यष्टौ। आ० ६.४.। इति॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

आ प्र द्रव परावतोऽर्वावतश्च वृत्रहन्। मध्वः प्रति प्रभर्मणि ॥१॥

आ। प्र। द्रव। पराऽवतः। अर्वाऽवतः। च। वृत्रऽहन्। मध्वः। प्रति। प्रऽभर्मणि ॥१॥

हे वृत्रहन्नपामावरकस्य वृत्रासुरस्य हंतर्हे इंद्र प्रभर्मणि। प्रकृष्टानि भर्माणि भरणानि पश्वग्रहादिसंपादनानि यस्मिन् स प्रभर्मा यज्ञः। यद्वा प्रकृष्टाः कर्मणि कुशला भर्माणो देवानां हविःप्रदानेन पोषका ऋत्विजो यस्मिन्निति स तथोक्तः। एतादृशे यज्ञे मध्वो मदकरान् सोमान्प्रति परावतो विप्रकृष्टाद्दूरस्थाद्देशादर्वावतश्च समीपस्थाद्देशादाभिमुख्येन प्रद्रव। त्वं त्वरयागच्छ॥ मध्व इति वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घाभावः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तीव्राः सोमास आ गहि सुतासो मादयिष्णवः। पिबा दधृग्यथोचिषे ॥२॥

तीव्राः। सोमासः। आ। गहि। सुतासः। मादयिष्णवः। पिब। दधृक्। यथा। ओचिषे ॥२॥

हे इंद्र तीव्रास्तीव्रमदाः। क्षिप्रं मदकारिण इत्यर्थः। मादयिष्णवो मादनशीला मादनकारिणो वेमे सोमासः सोमाः सुतासस्त्वदर्थमभिषुताः। तस्मादागहि। अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छ। आगत्य च तान् पिब। सोमपाने कारणमाह। त्वं यथा दधृक् धृष्टस्तत्प्रीतौ प्रगल्भः सन् तानूचिषे समवैषि सेवसे।

ततस्त्वान्यथाकामं पिबेत्यर्थः ॥ दधृगिति ञिधृषा प्रागल्भ्य इत्यस्मादृत्विग्दधृगित्यादिना क्विन्प्रत्ययांतो निपात्यते । ऊचिषे । उच समवाये । छांदसे लेटि रूपं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इषा मंदस्वादु तेऽरं वराय मन्यवे । भुवत्त इंद्र शं हृदे ॥३॥

इषा । मंदस्व । आत् । ऊं इति । ते । अरं । वराय । मन्यवे । भुवत् । ते । इंद्र । शं । हृदे ॥३॥

हे इंद्रेषा सोमलक्षणेनान्नेन मंदस्व । मोदस्व । हृष्टो भव ॥ उ इत्यवधारणे ॥ आदनंतरमेव ते तव वराय शत्रुनिवारकाय मन्यवे क्रोधाय स सोमोऽरमलं पर्याप्तो भवतु । क्रोधशमने समर्थो भवतु । यदा सोमं पिबति तदा मन्युं त्यजतीत्यर्थः । किंच ते तव हृदे हृदये स सोमः शं शंकरः सुखकरो भुवत् । भवतु ॥

तृतीये पर्याय आ त्वशत्रवित्यनुरूपस्तृचः । सूचितं च । आ त्वेता नि षीदता त्वशत्रवागहि । आ० ६.४. । इति ॥

॥ तस्मिन्प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

आ त्वशत्रवा गहि न्युक्थानि च हूयसे । उपमे रोचने दिवः ॥४॥

आ । तु । अशत्रो इति । आ । गहि । नि । उक्थानि । च । हूयसे । उपऽमे । रोचने ।
दिवः ॥४॥

हे अशत्रो सपत्नरहित । अस्य बहुविधबलत्वाद्रणाभिमुखं गंतारः शत्रवो न संतीत्यर्थः । तादृशेंद्र तु क्षिप्रमागहि । आयाहि । अस्मद्यज्ञं प्रत्यागच्छ । यतो दिवः स्वतेजसा दीप्यमानाद्द्युलोकात् । तत्रस्थैर्देवैरित्यर्थः । रोचनेऽग्निभिर्दीप्यमाने लोके चोपमे समीपे । स्तोतारः स्तोत्रशस्त्रात्मकं शब्दं कुर्वंत्यत्रेत्युपमो यज्ञः । तस्मिन्नस्मदीये यज्ञे चोक्थानि त्रिवृत्पंचदशादिलक्षणानि स्तोत्राणि प्रति नि हूयसे त्वं स्तोतव्यतया नितरामाहूयसे । यस्मादेवं तस्मादागच्छेति समन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तुभ्यायमद्रिभिः सुतो गोभिः श्रीतो मदाय कं । प्र सोम इंद्र हूयते ॥५॥

तुभ्य । अयं । अद्रिऽभिः । सुतः । गोभिः । श्रीतः । मदाय । कं । प्र । सोमः । इंद्र । हूयते ॥५॥

हे इंद्र अद्रिभिरभिषवसाधनैर्ग्रावभिरयं सोमस्तुभ्यं त्वदर्थं सुतोऽभिषुतः। ततो दशापवित्रेण पूत्वा गोभिर्गोविकारैः क्षीरादिभिः श्रीतः सोऽस्माभिः परावत एव संस्कृतः सोमस्तव मदाय मदार्थं कं सुखेन प्रहूयते। अग्नौ स्वाहा क्रियते। तस्मादागत्य सोमं पिब ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्र श्रुधि सु मे हवमस्मे सुतस्य गोमतः। वि पीतिं तृप्तिमश्नुहि ॥६॥

इंद्र। श्रुधि। सु। मे। हवं। अस्मे इति। सुतस्य। गोऽमतः। वि। पीतिं। तृप्तिं। अश्नुहि ॥६॥

हे इंद्र मे मदीयं हवं त्वद्विषयमाह्वानं सु सुष्ठु श्रुधि। शृणु। तथास्मे अस्माभिः सुतस्याभिषुतस्य गोमतो गव्यक्षीरवतः। क्षीरेण मिश्रितस्येत्यर्थः। तादृशस्य सोमस्य पीतिं पानं व्यश्नुहि। विविधं प्राप्नुहि। तत्पानेन विविधां तृप्तिं च गच्छ ॥ अशू व्याप्तौ। व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥

तृतीये पर्याय एवाच्छावाकशस्त्रे य इंद्र चमसेष्विति तृचः। सूत्रितं च। य इंद्र चमसेष्वा सोमः प्र वः सतां। आ॰ ६.४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

य इंद्र चमसेष्वा सोमश्चमूषु ते सुतः। पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥७॥

यः। इंद्र। चमसेषु। आ। सोमः। चमूषु। ते। सुतः। पिब। इत्। अस्य। त्वं। ईशिषे ॥७॥

हे इंद्र ते त्वदर्थं सुतोऽभिषुतो यः सोमश्चमसेष्वेतन्नामकेषु पात्रेषु तथा चमूषु। चमंति यजंत्यत्रेति चम्वो ग्रहाः। तेषु चा सर्वतोऽस्ति अस्य तमेतं सोमं पिबेत् ॥ इदवधारणे ॥ पिबैव। कथमस्य सोमपानयोग्यता तत्राह। हे इंद्र त्वमीशिषे। तस्य त्वमेवेश्वरो भवसि खलु। यत एवं ततः पिबेति समन्वयः ॥ ईश ऐश्वर्ये। लटीशः स इतीडागमः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो अप्सु चंद्रमा इव सोमश्चमूषु ददृशे। पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥८॥

यः। अप्ऽसु। चंद्रमाःऽइव। सोमः। चमूषु। ददृशे। पिब। इत्। अस्य। त्वं। ईशिषे ॥८॥

हे इंद्र यो गृहीतः सोमश्चमूषु ग्रहेषु ददृशे अंतर्दृश्यते। तत्र दृष्टांतः। चंद्रमा इव। यथा चंद्रमा अप्स्वंतरिक्षे निर्मलतया दृश्यते तद्वत्। यद्वाप्सूदकेषु चंद्रमाः प्रतिबिंबतया नानाविधो दृश्यते तथाष्टग्रहेष्वनेकरूपः सन् दृश्यते। तमेतं सोमं पिबेव। यतस्त्वमेवेशिषे खलु ॥

॥ अथ नवमी ॥

यं ते॑ श्ये॒नः प॒दाभ॑रत्ति॒रो रजां॒स्यस्पृ॑तं। पिबेद॑स्य॒ त्वमी॑शिषे ॥९॥

यं। ते॒। श्ये॒नः। प॒दा। आ। अभ॑रत्। ति॒रः। रजां॑सि। अस्पृ॑तं। पिब॑। इत्। अ॒स्य॒। त्वं। ई॒शि॒षे॒ ॥९॥

हे इंद्र श्येनः शंसनीयः पक्षी। पक्षिरूपधारिणी गायत्रीत्यर्थः। स पक्षी रजांस्यंतरिक्षादिलोकस्थितान् सोमपालान् गंधर्वान् तिरस्तिरःकुर्वन्नस्पृतं शत्रुभिरस्पृष्टं संतं यं सोमं ते त्वदर्थं पदा पद्भ्यामाभरत्। पदेति सवनद्वयाभिप्रायं। सवनद्वय आहृतं सोमं त्वं पिब ॥ गायत्री पक्षिरूपं धारयित्वा पद्भ्यां सोममाहरदित्यत्रार्थे यजुर्ब्राह्मणं। पद्भ्यां द्वे सवने समगृह्णान्मुखेनैकं तस्माद्द्वे सवने शुक्रवती प्रातःसवनं च माध्यंदिनं चेति ॥ तं पिबेव त्वमेव तस्येश्वरो भवसि ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

देवानामिति नवर्चं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य कुसीदिन आर्षं गायत्रं वैश्वदेवं। तथा चानुक्रम्यते। देवानां वैश्वदेवमिति ॥ दशरात्रेऽष्टमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं वैश्वदेवनिविद्धानं। सूचितं च। देवानामिदव इति वैश्वदेवं। आ॰ ८.१०.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

दे॒वाना॒मिदवो॑ म॒हत्तदा वृ॑णीमहे व॒यं। वृष्णा॑म॒स्मभ्य॑मू॒तये॑ ॥१॥

दे॒वानां॑। इत्। अवः॑। म॒हत्। तत्। आ। वृ॒णी॒म॒हे॒। व॒यं। वृष्णां॑। अ॒स्मभ्यं॑। ऊ॒तये॑ ॥१॥

हे देवा देवानां स्वतेजसा सर्वतो दीप्यमानानां ॥ इदेवार्थे ॥ युष्माकमेव महद्व्याप्तं मंहनीयं वावः पालनं यद्विद्यते तद्वृष्णां कामानां वर्षितॄणां युष्माकं स्वभूतं तद्रक्षणं यजमाना वयमा वृणीमहे। समंतात्संभजामहे। किमर्थं। अस्मभ्यमूतये। पूर्वमस्मभ्यमस्मदर्थमिति साधारण्येनोक्त्वा तद्विशिनष्टि। ऊतय इति। अस्माकं पालनायेति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते नः संतु युजः सदा वरुणो मित्रो अर्यमा । वृधासश्च प्रचेतसः ॥२॥

ते । नः । संतु । युजः । सदा । वरुणः । मित्रः । अर्यऽमा । वृधासः । च । प्रऽचेतसः ॥२॥

ते देवा वरुणः शत्रूणां निवारको मित्रः सर्वेषां मित्रभूतोऽर्यमा सततं गच्छन् । एतन्नामकास्ते त्रयो देवा सदा सर्वदा सर्वेष्वहःसु नोऽस्माकं युजः सहायाः संतु । भवंतु । अग्निहोत्रादिकर्मणींद्रादिदेवाः सहागमनादियज्ञपरिसमापनांतेषु साहाय्यं कुर्वंत्वित्यर्थः । ततः प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः । यद्वा चेतः स्तोत्रं । शोभनस्तुतयस्ते देवा वृधासो वर्धकाश्चास्माकं धनादिदानेन वर्धयितारश्च संतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अति नो विष्पिता पुरु नौभिरपो न पर्षथ । यूयमृतस्य रथ्यः ॥३॥

अति । नः । विष्पिता । पुरु । नौभिः । अपः । न । पर्षथ । यूयं । ऋतस्य । रथ्यः ॥३॥

ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा हे रथ्यो नेतारो देवाः । यद्वा ऋतस्येति संबंधि---त्वात्कर्ताक्षिप्यते । यज्ञस्य साधका हे रथ्यो रथवंतो देवा विष्पिता विष्पितानि विप्राप्तानि विततानि पुरु ॥ सुपो लुक् ॥ पुरूणि बहूनि शत्रुबलानि कर्माणि नोऽस्मानतिपर्षथ । पारं समाप्तिं रक्षणैर्गमयत । तत्र दृष्टांतः । नौभिरपो न । यथा नाविकोऽप उदकानि नौभिर्जनान् तीरं प्रति प्रापयति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वामं नो अस्त्वर्यमन्वामं वरुण शंस्यं । वामं ह्यावृणीमहे ॥४॥

वामं । नः । अस्तु । अर्यमन् । वामं । वरुण । शंस्यं । वामं । हि । आऽवृणीमहे ॥४॥

हे अर्यमन् देव वामं वननीयं संभजनीयं धनं नोऽस्माकमस्तु । भवतु । हे वरुण शंस्यं सर्वे शंसनीयं स्तुत्यं वामं धनमस्माकमस्तु । कुतः ॥ हिशब्दो हेतौ ॥ यस्मात्कारणाद्वयं वामं धनं युष्मानावृणीमहे । याचामह इत्यर्थः । तस्मान्नोऽस्त्वित्याशास्ते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वामस्य हि प्रचेतस ईशानासो रिशादसः । नेमादित्या अघस्य यत् ॥५॥

वामस्य । हि । प्रऽचेतसः । ईशानासः । रिशादसः । न । ई । आदित्याः । अघस्य । यत् ॥५॥

हे प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः शोभनस्तुतयो वा हे रिशादसो रिशतां हिंसतां शत्रूणामसितारः क्षेप्तारो देवा यूयं वामस्य वननीयस्य धनस्येशानास ईशानाः ॥ हिरवधारणे ॥ ईशाना एव स्वामिन एव भवथ। तस्माद्युष्मान्याचाम इत्यर्थः ॥ ईशानाः। ईश ऐश्वर्ये। अनुदात्तेत्। तास्यनुदात्तेदिति स्वरेणाद्युदात्तता भवति। न संबुद्धिः ॥ ततो हे आदित्या अदितेः पुत्रा देवा ईमेनं याचमानं मां तद्धनं प्राप्नोतु यद्धनमघस्य पापस्य संबंधि विद्यते ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वयमिद्वः सुदानवः क्षियंतो यांतो अध्वन्ना। देवा वृधाय हूमहे ॥६॥

वयं। इत्। वः। सुऽदानवः। क्षियंतः। यांतः। अध्वन्। आ। देवाः। वृधाय। हूमहे ॥६॥

हे सुदानवः शोभनदाना हे देवाः क्षियंतो गृहेष्वग्निहोत्रार्थं निवसंतोऽध्वन् ॥ सुपो लुक् ॥ अध्वनि समिदाहरणार्थं यांतो गच्छंतोऽपि वयमिद्वो युष्मानेव वृधाय हविर्भिर्वर्धनाय हूमहे। आह्वयामः। यद्वा वयं गृहेषु गृहान्निर्गमनकाले मार्गेषु च वृधायास्माकं धनादिभिर्वर्धनायाह्वयामः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अधि न इंद्रैषां विष्णो सजात्यानां। इता मरुतो अश्विना ॥७॥

अधि। नः। इंद्र। एषां। विष्णो इति। सऽजात्यानां। इत। मरुतः। अश्विना ॥७॥

हे इंद्र विष्णो मरुतो हे अश्विना अश्विनौ हे इंद्रादयो देवाः सजात्यानां। समानायां जातौ भवाः सजात्या भ्रातृमित्रादयः। तेषां मध्ये नोऽस्मानधीत। यूयं स्तुत्यतयाधिगच्छत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्र भ्रातृत्वं सुदानवोऽध द्विता समान्या। मातुर्गर्भे भरामहे ॥८॥

प्र। भ्रातृऽत्वं। सुऽदानवः। अध। द्विता। समान्या। मातुः। गर्भे। भरामहे ॥८॥

हे सुदानवः शोभनदाना आदित्या अधाथास्मत्प्रत्यागमनानंतरं वयं समान्या समान्येन ॥ सुपो ड्यादेशः ॥ पूर्वं सर्वेषां देवानां सांहत्येन ततो द्विता द्विधा द्विप्रकारेण च मातुरदितेर्गर्भे संजातं यद्युष्माकं भ्रातृत्वं विद्यते तदिदानीं वयं

प्रभरामहे । प्रभरणमुच्चारणं प्रकाशनं वा । उच्चारयामः । प्रकाशयामो वा । सर्वेषां देवानां द्वंद्वशो जननं तैत्तिरीयके स्पष्टमभिहितं । अदितिः पुत्रकामा साध्येभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मौदनमपचदित्युपक्रम्य तस्यै पूषा चार्यमाचाजायेतां । तै॰ सं॰ ६.५.६. । इत्यादिना ॥

॥ अथ नवमी ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानव इंद्रज्येष्ठा अभिद्यवः । अधा चिद्व उत ब्रुवे ॥९॥

यूयं । हि । स्थ । सुऽदानवः । इंद्रऽज्येष्ठाः । अभिऽद्यवः । अध । चित् । वः । उत । ब्रुवे ॥९॥

पूर्वोऽर्धर्चः सिद्धः । हे सुदानवः शोभनदाना देवा इंद्रज्येष्ठाः । इंद्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषां ते तथोक्ताः । सर्वदेवा इंद्रनेतृका इत्यर्थः । तादृशा अभिद्यवोऽभिगतदीप्तयो यूयं हि स्थ । अस्मद्यज्ञे भवथ खलु ॥ हि प्रसिद्धौ ॥ अध चिदथानंतरमेव वो युष्मानहं ब्रुवे । स्तौमि । उतापि च पुनः पुनः स्तौमीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः ॥

प्रेष्ठं व इति नवर्चं चतुर्थं सूक्तं कवेः पुत्रस्योशनस आर्षं गायत्रमाग्नेयं । तथानुक्रम्यते । प्रेष्ठमुशना काव्य आग्नेयमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । युक्ष्वा हि प्रेष्ठं वः । आ॰ ४.१३. । इति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु मैत्रावरुणे प्रेष्ठं व इति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । प्रेष्ठं वो अतिथिं श्रेष्ठं यविष्ठ भारत । आ॰ ७.८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रेष्ठं वो अतिथिं स्तुषे मित्रमिव प्रियं । अग्निं रथं न वेद्यं ॥१॥

प्रेष्ठं । वः । अतिथिं । स्तुषे । मित्रंऽइव । प्रियं । अग्निं । रथं । न । वेद्यं ॥१॥

हे यजमानाः प्रेष्ठं युष्माकं धनदानेन प्रियतममतिथिं युष्माभिरतिथिवत्पूज्यं । यद्वा अत सातत्यगमने । ऋतन्यंजीत्यादिनातेरिथिन् । सततं देवानां हविःप्रदातुं गच्छंतं । मित्रमिव सखायमिव प्रियं स्तोतुः प्रीणनकरं रथं न रथमिव वेद्यं । वेदो धनं । धनहितं लाभहेतुं । यथा रथी रथेन धनं लभते तद्वत् स्तोतारोऽनेन धनं लभंते । तादृशं धनलाभकारणमग्निं वो युष्मत्कर्मसिद्ध्यर्थं स्तुषे । काव्य उशना स्तौमि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कविमिंव प्रचेतसं यं देवासो अधं द्विता । नि मर्त्यैष्वादधुः ॥२॥

कविंऽइंव । प्रऽचेतसं । यं । देवासः । अधं । द्विता । नि । मर्त्येषु । आऽदधुः ॥२॥

अधापि च देवासो देवा इंद्रादयो यमग्निं मर्त्येषु मनुष्येषु द्विता द्विधा न्यादधुः गार्हपत्याहवनीयात्मकत्वेन द्विधा निहितवंतः । तत्र दृष्टांतः । कविमिव प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानं कविं क्रांतकर्माणं पुरुषं यथा द्विधा कार्यद्वयेऽन्यो नियोजयति तद्वत् । यद्वा दिवि पृथिव्यां च निहितवंतः । भूमौ तु हविराहरणार्थं दिवि तु हविःप्रदानार्थमिति द्वैधं विधानं कृतवंत इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं यविष्ठ दाशुषो नॄँः पाहि शृणुधी गिरः । रक्षा तोकमुत त्मना ॥३॥

त्वं । यविष्ठ । दाशुषः । नॄन् । पाहि । शृणुधि । गिरः । रक्ष । तोकं । उत । त्मना ॥३॥

हे यविष्ठ युवतम । यद्वा यौतेस्तृजंतस्येष्ठनि रूपं । देवानां हविषां मिश्रयितृतमाग्ने त्वं दाशुषो हविर्दत्तवतो नॄन् कर्मणां नेतॄन्यजमानान् पाहि । धनादिदानेन रक्ष ॥ नॄँः पाहीत्यत्र संहितायां नॄन्प इति नकारस्य रुत्वं । अत्रानुनासिकः । पा॰ ८. ३. २. । इति पूर्वस्यानुनासिकः ॥ किंच गिरस्त्वद्विषयाः स्तुतीः शृणुधि । अवहितः सन् शृणु ॥ श्रु श्रवणे । श्रुशृणुपॄ इत्यादिना हेर्ध्यादेशः ॥ उतापि च त्मनात्मनैव स्वयमेव तोकमस्मदीयं तनयं पुत्रं रक्ष । पालय । आत्मनेति सर्वत्र संबध्यते । आत्मना स्वयमेव रक्ष । त्वदन्यं पालयितारं न विंदामः । त्वमेवास्मदीयं स्तोत्रं शृणु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

कया ते अग्ने अंगिर ऊर्जो नपादुपस्तुतिं । वराय देव मन्यवे ॥४॥

कया । ते । अग्ने । अंगिरः । ऊर्जः । नपात् । उपऽस्तुतिं । वराय । देव । मन्यवे ॥४॥

हे अंगिरोऽंगिरसां वरिष्ठ । यद्वांगति सर्वत्र गच्छतीत्यंगिराः । तादृश हे ऊर्जो नपात् । नपादित्यपत्यनाम । अन्नस्य पुत्र । हविर्भिर्वर्धमानत्वात् । यद्वा नपादिति नप्ता । हविर्लक्षणस्यान्नस्य नप्तः । अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिरिति । वृष्टेरोषधय ओषधीभ्योऽग्निरित्यन्नस्य

नप्ता। हे देव द्योतमानाग्ने वराय सर्वैर्वरणीयाय मन्यवे शत्रूनतिमन्यमानाय ते तुभ्यं कया कीदृश्या वाचोपस्तुतिमुपस्तोत्रमहं भरेयं। त्वं महान् खल्वहमल्पः। तदर्थं स्तुतिं कुर्यामित्यृषिरग्निं प्रति वदति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

दाशेम कस्य मनसा यज्ञस्य सहसो यहो। कदु वोच इदं नमः ॥५॥

दाशेम। कस्य। मनसा। यज्ञस्य। सहसः। यहो इति। कत्। ऊं इति। वोचे। इदं। नमः ॥५॥

ऋषिरग्निं प्रति ब्रूते। हे सहसो यहो। यहुरित्यपत्यनाम। बलेन निष्पाद्यमानत्वाद्बलस्य पुत्र हे अग्ने कस्य कीदृशस्य यज्ञस्य यज्ञवतो यजनीयदेववतो यजमानस्य मनसा युक्ताः संतो हवींषि तुभ्यं वयं दाशेम। प्रयच्छेम ॥ पूजायां बहुवचनं ॥ किंच तुभ्यमिदं नमो हविर्नमस्कारं वा कत् कदा वोचे। अहं वदामि। उ इति प्रश्ने। ऋषिः कदा यक्ष्यामि कदा स्तोष्यामीत्यग्निं पृच्छति ॥ वोचे। वच्यादेशस्य लुङ्यात्मनेपद उत्तमैकवचने रूपं ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अधा त्वं हि नस्करो विश्वा अस्मभ्यं सुक्षितीः। वाजद्रविणसो गिरः ॥६॥

अध। त्वं। हि। नः। करः। विश्वाः। अस्मभ्यं। सुऽक्षितीः। वाजऽद्रविणसः। गिरः ॥६॥

हे अग्ने अधानंतरं त्वं ॥ हिरवधारणे ॥ त्वमेवास्मभ्यं करः। कुरु। देहीत्यर्थः ॥ करोतेर्लेट्यडागमः ॥ किमित्यपेक्षायामाह। नोऽस्मदीया गिरस्त्वद्विषया विश्वाः सर्वाः स्तुतीरेवं कुरु यथा सुक्षितीः। क्षियंति निवसंत्यत्रेति क्षितयो गृहाः। शोभननिवासाः। यद्वा क्षितयो मनुष्याः। कल्याणपुत्रपौत्रादियुक्ताः। तथा वाजद्रविणसोऽन्नयुक्तधनवतीः। अथवा वाजो दीप्तिः। सर्वतो दीप्तधनाश्च कुरु। त्वमस्माभिः स्तुतः सन् गृहपुत्रान्नधनादीनि देहीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कस्य नूनं परीणसो धियो जिन्वसि दंपते। गोषाता यस्य ते गिरः ॥७॥

कस्य। नूनं। परीणसः। धियः। जिन्वसि। दंऽपते। गोऽसाता। यस्य। ते। गिरः ॥७॥

हे दंपते। यदा गार्हपत्ये वर्तसे तदा जायापतिस्वरूपोऽसि। तस्माद्दंपतिशब्देनाग्निरभिधीयते। तथाविध हे अग्ने नूनमिदानीं कस्य कीदृशस्य जनस्य परीणसो बहूनि धियः कर्माणि जिन्वसि। प्रीणयसि। यस्य ते तव संबंधिन्यो गिरः स्तुतयो गोसाता गोसातौ गवां लाभे भवंति खलु। तस्मात्त्वं कुत्र तिष्ठसि। अस्माकमिदानीं गवेच्छा प्रवर्तते। यद्वा हे अग्ने त्वमिदानीं कस्य कर्माणि प्रीणयसि। न कस्यापीत्यर्थः। अस्माकमेव कर्माणि प्रीणयेति भावः॥

अग्निमंथने तं मर्जयंत सुक्रतुमित्येषा। सूचितं च॥ तं मर्जयंत सुक्रतुं यज्ञेन यज्ञमयजंत देवाः। आ॰ २.१६.। इति॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी॥

तं म॑र्जयंत सु॒क्रतुं॑ पुरो॒यावा॑नमा॒जिषु॑। स्वेषु॒ क्षये॑षु वा॒जिन॑म्॥८॥

तं। म॒र्ज॒यं॒त॒। सु॒ऽक्रतुं॑। पु॒रः॒ऽयावा॑नं। आ॒जिषु॑। स्वेषु॑। क्षये॑षु। वा॒जिन॑म्॥८॥

सुक्रतुं शोभनप्रज्ञं सुकर्माणं वाजिषु संग्रामेषु पुरोयावानं शत्रुहननार्थं पुरत एव गंतारं वाजिनं बलवंतं तादृशमग्निं यजमानाः स्वेष्वात्मीयेषु क्षयेषु गृहेषु मर्जयंत। निर्मथितमग्निमलंकुर्वंति। परिचरंतीति यावत्॥

॥ अथ नवमी॥

क्षेति॒ क्षेमे॑भिः सा॒धुभि॒र्नकि॒र्यं घ्नंति॒ हंति॒ यः। अग्ने॑ सु॒वीर॑ एधते॥९॥

क्षेति॑। क्षेमे॑भिः। सा॒धुऽभिः॑। नकिः॑। यं। घ्नंति॑। हंति॑। यः। अग्ने॑। सु॒ऽवीरः॑। ए॒ध॒ते॒॥९॥

हे अग्ने यो मनुष्यः साधुभिः साधयद्भिः क्षेमेभिः पालनैः सह क्षेति स्वगृहे निवसति। तथा यं जनं नकिः न केचन घ्नंति न हिंसंति। य एव हंति शत्रून् स्वयमेव हंति स मनुष्यस्तव स्तोता खलु। अन्यथा तस्यैतावन्न घटते। ततः स स्तोता सुवीरः शोभनपुत्रादियुक्तः सन् एधते। आत्मीयगृहेषु धनादिभिर्वर्धते॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे षष्ठो वर्गः॥

आ मे हवमिति नवर्चं पंचमं सूक्तं। कृष्णो नामांगिरस ऋषिः। गायत्री छंदः। एतदादीनि त्रीणि सूक्तान्यश्विदेवत्यानि। तथा चानुक्रांतं। आ मे कृष्ण आश्विनं हीति॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं। सूचितं च। उदीराथामा मे हवं। आ॰ ४.१३.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ मे हवं नासत्याश्विना गच्छतं युवं। मध्वः सोमस्य पीतये ॥१॥

आ। मे। हवं। नासत्या। अश्विना। गच्छतं। युवं। मध्वः। सोमस्य। पीतये ॥१॥

हे नासत्या। असत्यमनयोर्नास्तीति नासत्यौ। तादृशौ हे अश्विनाश्विनौ युवं युवां मे मदीयं हवमाह्वानं श्रुत्वा। यद्वा हवं। हूयतेऽत्रेति हवो यज्ञः ॥ केवलस्याधिकरणेऽप् छांदसः ॥ मदीयं यज्ञं प्रति मध्वो मदकरस्य सोमस्य पीतये पानाय तदर्थमागच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इमं मे स्तोममश्विनेमं मे शृणुतं हवं। मध्वः सोमस्य पीतये ॥२॥

इमं। मे। स्तोमं। अश्विना। इमं। मे। शृणुतं। हवं। मध्वः। सोमस्य। पीतये ॥२॥

हे अश्विनाश्विनौ मे मदीयमिमं स्तोमं स्तोत्रं किंच मे मदीयमिममिद-मागमनविषयं हवमाह्वानं च शृणुतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयं वां कृष्णो अश्विना हवते वाजिनीवसू। मध्वः सोमस्य पीतये ॥३॥

अयं। वां। कृष्णः। अश्विना। हवते। वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू। मध्वः। सोमस्य। पीतये ॥३॥

हे वाजिनीवसू अन्नयुक्तधनौ ॥ अत्रेनिरन्नवादार्थः ॥ यद्वा वाजो वजनं क्रिया। तद्वती वाजिनी। तद्युक्तधनवंतौ हे अश्विनाश्विनावयं कृष्णो नाम मंत्रद्रष्टर्षिर्वां युवां हवते। स्तुतिभिराह्वयति। किमर्थं। मध्वः सोमस्य पीतय इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शृणुतं जरितुर्हवं कृष्णस्य स्तुवतो नरा। मध्वः सोमस्य पीतये ॥४॥

शृणुतं। जरितुः। हवं। कृष्णस्य। स्तुवतः। नरा। मध्वः। सोमस्य। पीतये ॥४॥

हे नरा नरौ सर्वस्य नेतारावश्विनौ जरितुः ॥ तच्छीलार्थे तृन्। व्यत्यये-नांतोदात्तत्वं ॥ जरितुः स्तवनशीलस्य स्तुवतः स्तोत्रं कुर्वतः कृष्णस्यैतन्नामकस्य

ऋषेः संबंधि हवं युष्मद्विषयमाह्वानं शृणुतं। यद्वा जरितुरन्यदेवानां स्तोतुः स्तुवत इदानीं युवयोः स्तोत्रकारिणस्तस्य हवं शृणुतं। शिष्टं गतं॥

॥ अथ पंचमी ॥

छर्दिर्यंतमदाभ्यं विप्राय स्तुवते नरा। मध्वः सोमस्य पीतये॥५॥

छर्दिः। यंतं। अदाभ्यं। विप्राय। स्तुवते। नरा। मध्वः। सोमस्य। पीतये॥५॥

हे नरा नेतारावश्विनौ विप्राय मेधाविनेऽत एव स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते कृष्णायर्षयेऽदाभ्यं॥ दभेश्चेति ण्यत्प्रत्ययः॥ परैरहिंस्यं छर्दिर्गृहं यंतं। प्रयच्छतं। किमर्थं। सोमपानाय। स्तोत्रे गृहे दीयमाने सति तदा स सोमं युवाभ्यां प्रयच्छति॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

गच्छंतं दाशुषो गृहमित्था स्तुवतो अश्विना। मध्वः सोमस्य पीतये॥६॥

गच्छंतं। दाशुषः। गृहं। इत्था। स्तुवतः। अश्विना। मध्वः। सोमस्य। पीतये॥६॥

हे अश्विनाश्विनावित्थेत्थमनेन प्रकारेण स्तुवतो युवयोः स्तोत्रं कुर्वतो दाशुषो हवींषि दत्तवतो यजमानस्य गृहं प्रति गच्छतं। युवामागच्छतं। किमर्थं। मध्वः सोमस्य पीतय इति॥

॥ अथ सप्तमी ॥

युंजाथां रासभं रथे वीड्वंगे वृषण्वसू। मध्वः सोमस्य पीतये॥७॥

युंजाथां। रासभं। रथे। वीळुऽअंगे। वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू। मध्वः। सोमस्य। पीतये॥७॥

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनौ युवां वीड्वंगे। वीळुर्दृढः। दृढांगोपेते स्वरथे रासभं शब्दायमानमेतन्नामकमश्वं युंजाथां। संयोजयतं। किमर्थं। मध्वः सोमस्य पीतय इति। रासभावश्विनोरिति रासभावेवाश्विनो रथस्य वाहनौ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्रिवंधुरेण त्रिवृता रथेना यातमश्विना । मध्वः सोमस्य पीतये ॥८॥

त्रिऽवंधुरेण । त्रिऽवृता । रथेन । आ । यातं । अश्विना । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥८॥

हे अश्विनाश्विनौ त्रिवंधुरेण त्रिफलकासंघटितेन त्रिवृता त्रिकोणेन । यद्वा त्रिवृता । त्रीणि कवचादिभिरावरणानि यस्य स तथोक्तः । तेन रथेनास्मद्यज्ञं प्रत्यायातं । युवामागच्छतं च । शिष्टं गतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

नू मे गिरो नासत्याश्विना प्रावतं युवं । मध्वः सोमस्य पीतये ॥९॥

नु । मे । गिरः । नासत्या । अश्विना । प्र । अवतं । युवं । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥९॥

हे नासत्यासत्यरहितौ हे अश्विनाश्विनौ मे मदीया गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः प्रति युवं युवां नु क्षिप्रं प्रावतं । प्रकर्षेण गच्छतं । यद्वा मे गिरः प्रावतं । आत्मीयतया प्ररक्षतं । किमर्थं । मध्वो मदकरस्य सोमस्य पीतये पानाय तदर्थं । सर्वे देवाः स्तुतिभिराहूताः संतो यज्ञं प्रत्यागच्छंतीति गच्छतं रक्षतं चेति युक्तं भवति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठेऽष्टमो वर्गः ॥

उभा हि दस्रेति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं । विश्वको नाम कृष्णस्य पुत्रः कृष्ण एव वर्षिः । जगती छंदः । अश्विनौ देवता । तथानुक्रम्यते । उभा हि पंच विश्वको वा कार्ष्णिर्जागतमिति ॥ विनियोगो लिंगादवगंतव्यः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उभा हि दस्रा भिषजा मयोभुवोभा दक्षस्य वचसो बभूवथुः ।
ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥१॥

उभा । हि । दस्रा । भिषजा । मयःऽभुवा । उभा । दक्षस्य । वचसः । बभूवथुः ।
ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥१॥

हे अश्विनौ दस्रा दर्शनीयौ । यद्वा दसु उपक्षये ॥ सर्वेषां शत्रूणामुपक्षपयितारौ भिषजा देवानां वैद्यौ यद्वा भीतीनां त्रासयितारौ । यदा नरोऽश्विनौ

स्तुवंति तदा तौ तेषां भीतिमपनयत इत्यर्थः ॥ पृषोदरादित्वाद्रूपसिद्धिः ॥ तादृशा अत एव मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारावुभा परस्परं द्वित्वसंख्यापूरका-वुभोभौ द्वौ युवां दक्षस्यैतन्नामकस्य प्रजापतेर्वचसः स्तुतेः संबंधिनौ बभूवथुः ॥ हि प्रसिद्धौः ॥ पुरा युवां दक्षेणास्ताविषाथां खलु । तौ तादृशौ प्रशस्तौ वां युवां विश्वक एतन्नामक ऋषिस्तनूकृथे । तनोति कुलमिति तनूः पुत्रः । तस्य विष्णाप्वो निमित्तं हवते । स्तुतिभिराह्वयति । तस्मान्नोऽस्माकं सख्या सख्यानि यष्टृयष्टव्यतया जातानि सखित्वानि मा वि यौष्टं । मा पृथक्कुरुतं ॥ यौतेर्लुङि सिचि रूपं ॥ किंच युवां मुमोचतं । अस्मानागंतुं रथे स्थित्वाश्वप्रग्र-हान्मुंचतं ॥ मुंचतेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । अडागमः ॥ अत्र विष्णापू-नामानं पुत्रमुद्दिश्य तस्य पिता विश्वको युवामाह्वयतीत्यात्मानमाह । यद्वा विश्वकस्य पिता कृष्णो नामर्षिर्मम पुत्रो विश्वकः पुत्रार्थं युवामधिह्वयतीति वदति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कथा नूनं वां विमना उप स्तवद्युवं धियं ददथुर्वस्यइष्टये ।
ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥२॥

कथा । नूनं । वां । विऽमनाः । उप । स्तवत् । युवं । धियं । ददथुः । वस्यःऽइष्टये ।
ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥२॥

हे अश्विनौ विमना एतन्नामक ऋषिर्नूनं पुरा कथा युवामुपस्तवत् । कथ-मुपास्तौत् । तेन स्तुतौ युवं युवां वस्यइष्टये । वस्यो वसीयः प्रशस्तं धनं । तस्या-भिलषितस्येष्टयेऽभिगमनाय यद्वा वसिष्ठधनस्येष्टये प्राप्तये धियं बुद्धिं विमनसे ददथुः । अदधाथां खलु । वस्य इति वसुमच्छब्दादीयसुनि विन्मतोर्लुगिति लुक् । ईयसुन ईकारलोपश्छांदसः ॥ तादृशौ युवां विश्वको हवत इति गतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

युवं हि ष्मा पुरुभुजेममेधतुं विष्णाप्वे ददथुर्वस्यइष्टये ।
ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥३॥

युवं । हि । स्म । पुरुऽभुजा । इमं । एधतुं । विष्णाप्वे । ददथुः । वस्यःऽइष्टये ।
ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥३॥

हे पुरुभुजा पुरुभुजौ पुरूणां बहूनां धनादिदानेन भोजयितारौ। यद्वा बहूनां स्तोतॄणां पालयितारावश्विनौ युवं ॥ हि ष्मेत्यवधारणे ॥ युवामेवेममेधतुं ॥ एधतेरेधिवहोश्चतुरिति चतुप्रत्ययः। चित्त्वादंतोदात्तः ॥ इमां धनादिवृद्धिं विष्णाप्वे। विष्णोः सर्वेषां देवानां मुख्यत्वात् तद्ग्रहणे सर्वे देवा गृहीता भवंति। विष्णवादीन्कर्मणा व्याप्नोतीति विष्णापूः। पृषोदरादिः। यद्वा विष्णुं सर्वग्रहेषु व्याप्तं सोमं दशापवित्रेण पुनातीति। तस्य चतुर्थी विष्णाप्व इति ॥ एतन्नामके मम पुत्रे पौत्रे वा। पुत्राय पौत्राय वा। इमां धनादिवृद्धिं ददथुः। अदत्तं। किमर्थं। वस्यइष्टये वसीयसः प्रशस्तधनस्येष्टय इच्छां पूरयितुं ॥ क्रियार्थोपपदस्येति चतुर्थी ॥ ता वामिति पूर्ववद्व्याख्येयं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उ॒त त्यं वी॒रं ध॑न॒सामृ॑जी॒षिणं॑ दू॒रे चि॒त्सन्त॒मव॑से हवामहे।
यस्य॒ स्वादि॑ष्ठा सुम॒तिः पि॒तुर्य॑था॒ मा नो॒ वि यौ॑ष्टं स॒ख्या मु॒मोच॑तं ॥४॥
उ॒त। त्यं। वी॒रं। ध॒न॒ऽसां। ऋ॒जी॒षिणं॑। दू॒रे। चि॒त्। सन्तं॑। अव॑से। ह॒वा॒म॒हे॒।
यस्य॑। स्वादि॑ष्ठा। सु॒ऽम॒तिः। पि॒तुः। य॒था॒। मा। नः॒। वि। यौ॒ष्टं॒। स॒ख्या। मु॒मोच॑तं ॥४॥

हे अश्विनावुतापि च वीरं कर्मणि समर्थं धनसां धनानां संभक्तारमृजीषिणं। ऋजीष उपार्जितोऽभिषुतः सोमः। तद्वंतं दूरे चित् दूर एव संतं भवंतं विनष्टमिव त्यं तं विष्णाप्वमवसेऽस्माकं रक्षणाय हवामहे। आह्वयामः। पुत्रो हि पितरं रक्षते। किंच यस्य पुत्रस्य पौत्रस्य वा सुमतिः शोभना स्तुतिः स्वादिष्ठा स्वादुतमा। अतिशयेन देवानां स्वादुकारिणीत्यर्थः। तत्र दृष्टांतः। पितुर्यथा। पितुर्विश्वकस्य स्तुतिर्यथा देवानां प्रीतिकरी तद्वत्। तस्मात्तमाह्वयाम इति शेषः। मेति गतार्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ऋ॒तेन॑ दे॒वः स॑वि॒ता श॑मायत ऋ॒तस्य॒ शृङ्ग॑मुर्वि॒या वि प॑प्रथे।
ऋ॒तं सा॑साह॒ महि॑ चित्पृतन्य॒तो मा नो॒ वि यौ॑ष्टं स॒ख्या मु॒मोच॑तं ॥५॥
ऋ॒तेन॑। दे॒वः। स॒वि॒ता। शं॒ऽआ॒य॒त॒। ऋ॒तस्य॑। शृङ्ग॑। उ॒र्वि॒या। वि। प॒प्र॒थे॒।
ऋ॒तं। स॒सा॒ह॒। महि॑। चि॒त्। पृ॒त॒न्य॒तः। मा। नः॒। वि। यौ॒ष्टं॒। स॒ख्या। मु॒मोच॑तं ॥५॥

ऋषिः सत्यप्रशंसां करोति । हे अश्विनौ देवो द्योतमानः सविता सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामको देव ऋतेन सत्येन शमायते। सायंकाले स्वकिरणसमूहं शमयति । ततोऽनंतरं स एव सविता ऋतस्य सत्यस्य शृंगमग्रमुर्विंयोरु विस्तीर्णं यथा भवति तथा प्रातःकाले वि पप्रथे । विशेषेण प्रथयति । सर्वतो विस्तारयति । किंच पृतन्यतः पृतनामिच्छतः संयुयुत्सोः शत्रोर्महि चित् महदपि बलमृतं सत्यं स्वयमेवाभिभवति। इत्थमृतं प्रशस्तमभूत्। तस्माद्युवामपि तेन ऋतेन नोऽस्माकं सख्यानि मा वियौष्टं। अत्रागंतुमश्वरश्मीन्मुंचतमिति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

द्युम्नी वामिति षडृचं सप्तमं सूक्तं। तथा चानुक्रम्यते। द्युम्नी षड्वासिष्ठो वा द्युम्नीकः प्रियमेधो वा प्रागाथं हेति । वसिष्ठपुत्रो द्युम्नीक ऋषिरांगिरसः प्रियमेधो वा । उभयत्र वाशब्दाद्यदोभावपि न स्यातां तदा प्रकृत आंगिरसः कृष्ण एव ऋषिः। अयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः। अश्विनौ देवता ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं। सूचितं च। द्युम्नी वां यत्स्थो बार्हतं। आ० ४.१५.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द्युम्नी वां स्तोमो अश्विना क्रिविर्न सेक आ गतं।
मध्वः सुतस्य स दिवि प्रियो नरा पातं गौराविवेरिणे ॥१॥

द्युम्नी। वां। स्तोमः। अश्विना। क्रिविः। न। सेके। आ। गतं।
मध्वः। सुतस्य। सः। दिवि। प्रियः। नरा। पातं। गौरौऽइव। इरिणे ॥१॥

हे अश्विनाश्विनावयमनुपक्षीणस्तोत्रो द्युम्नीक एतन्नामक ऋषिर्वा युवयोः स्तोमः स्तोता भवति। युष्मत्स्तुतौ कृतायां स्तोत्राणि नाल्पीभवंति किंतु पुनर्वर्धंत इत्यर्थः। तत्र दृष्टांतः। क्रिविर्न। क्रिविरिति कूपनाम। कूपो यथा सेक उदकसेचने वृष्टौ भवंत्यां नाल्पोदको भवति तद्वत्। यद्वा वां युवयोः स्तोमो युष्मद्विषया स्तुतिर्द्युम्न्यन्नवती खलु। स्तोत्रे कृते तस्मा अन्नादिकं प्रयच्छथ इत्यर्थः। तस्माद्युवामस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतं स्तोत्राणि श्रोतुमागच्छतं। हे नरा नरौ नेतारावश्विनौ सोऽयं स्तोता दिवि द्योतमानेऽस्मिन्यज्ञे सुतस्याभिषुतस्य मध्वो मदकरस्य सोमस्य प्रियः स्तोत्रकारित्वेन प्रियतमो भवति। ततस्तेन सुतं सोमं पातं

युवां । तत्र दृष्टांतः । गौराविव । यथा तृषितौ गौरावेतन्नामकौ मृगाविरिण तटाकादिषूदकपानार्थं शीघ्रमागच्छतस्तद्वत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पिबतं घर्मं मधुमंतमश्विना बर्हिः सीदतं नरा ।
ता मंदसाना मनुषो दुरोण आ नि पातं वेदसा वयः ॥२॥
पिबतं । घर्मं । मधुऽमंतं । अश्विना । आ । बर्हिः । सीदतं । नरा ।
ता । मंदसाना । मनुषः । दुरोणे । आ । नि । पातं । वेदसा । वयः ॥२॥

हे अश्विनाश्विनौ मधुमंतं मदवंतं । मदकारिणमित्यर्थः । तादृशं रसवंतं वा घर्मं ॥ घृ क्षरणदीप्त्योः ॥ पात्रेषु क्षरंतं सोमं पिबतं । यद्वा मधुमंतं । मधुर्मदकरः सोमः । तद्वंतं । घर्मं महावीरपात्रगतं क्षीरं पिबतं सोमं चेति । न तु साहचर्येण तदसंभवात् । हे नरा नरौ नेतारौ सर्वस्य हे अश्विनौ बर्हिर्बर्हिषि यज्ञ आसीदतं । उपविशतं । यद्वा पूर्वं द्वितीयं पादं व्याख्याय प्रथमपादो व्याख्येयः । उपसदनानंतरं सोमपानं युक्तमिति । किंच मनुषो मनुष्यस्य दुरोणे गृहभूतेऽस्मिन्देवयजने मंदसानौ सोमपानेन मोदमानौ ता तौ पूर्वोक्तलक्षणौ युवां वेदसा पुरोडाशादिलक्षणेन हविषा सह वयः सोमरूपमन्नमागत्य निपातं । निपिबतं । यद्वा वेदसा धनेन सह वयोऽस्माकमायुर्नि पातं । नितरां रक्षतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वां विश्वाभिरूतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।
ता वर्तिर्यातमुप वृक्तबर्हिषो जुष्टं यज्ञं दिविष्टिषु ॥३॥
आ । वां । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः । प्रियऽमेधाः । अहूषत ।
ता । वर्तिः । यातं । उप । वृक्तऽबर्हिषः । जुष्टं । यज्ञं । दिविष्टिषु ॥३॥

हे अश्विनौ प्रियमेधाः । मेधो यज्ञः । प्रियतमयज्ञा यजमानाः । यद्वा प्रियमेधा एतन्नामक ऋषिः । पूजायां बहुवचनं । यष्टार ऋषिर्वा विश्वाभिरूतिभिः सर्वैः पालनैः सह । अथवावति याञ्चाकर्म । सर्वैरभिलषितयाचनैः सहिता अहूषत । आह्वासिषुः । आह्वासीत् । आत्मना पालनहेतुकत्वेन । यद्वाभिलषितदानाय वामाह्वयंति । ततो युवां वृक्तबर्हिष आस्तरणार्थं छिन्नबर्हिषो यष्टुः

संबंधि जुष्टं सर्वदेवेषु सेवितं पर्याप्तं वा यज्ञं यजनीयं हविः प्रति दिविष्टिषु दिवसानामह्नामागमनेषु प्रातःकालेषु यज्ञेषु वा वर्तिः। वर्ततेऽत्रेति वर्तिर्गृहं। तदुपायातं। हविःस्वीकरणार्थं युवामागच्छतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पिबतं सोमं मधुमंतमश्विना बर्हिः सीदतं सुमत्।
ता वावृधाना उप सुष्टुतिं दिवो गंतं गौराविवेरिणं ॥४॥
पिबतं। सोमं। मधुऽमंतं। अश्विना। आ। बर्हिः। सीदतं। सुऽमत्।
ता। ववृधानौ। उप। सुऽस्तुतिं। दिवः। गंतं। गौरौऽइव। इरिणं ॥४॥

हे अश्विनाश्विनौ मधुमंतं रसवंतं मदवंतं वा सोमं युवां पिबतं। ततो बर्हिर्बर्हिषि यज्ञे सुमत् शोभनमासीदतं। पश्चाद्वावृधानौ सोमपानेन वृद्धौ ता तौ युवां दिवो द्युलोकात्सुष्टुतिमस्माभिः क्रियमाणां स्तुतिमुपगंतं। उपगच्छतं। तत्र दृष्टांतः। गौराविव। यथा गौरमृगावन्यस्माद्देशादिरिणं तटाकादिकं प्रति जलपानार्थमागच्छतस्तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नूनं यातमश्विनाश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः।
दस्रा हिरण्यवर्तनी शुभस्पती पातं सोममृतावृधा ॥५॥
आ। नूनं। यातं। अश्विना। अश्वेभिः। प्रुषितप्सुऽभिः।
दस्रा। हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी। शुभः। पती इति। पातं। सोमं।
ऋतऽवृधा ॥५॥

हे अश्विनाश्विनौ युवां प्रुषितप्सुभिः ॥ प्सु इति रूपनाम। प्रुष स्नेहनसेचनपूरणेषु ॥ स्निग्धरूपैः। दीप्तरूपैरित्यर्थः। तादृशैः शीघ्रगामिभिरश्वैः सह नूनमिदानीमायातं। अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतं। हे दस्रा दस्रौ दर्शनीयावुपक्षपयितारौ वा हे हिरण्यवर्तनी। वर्ततेऽत्रेति वर्तनी रथः। हिरण्मयरथौ हे शुभस्पती उदकस्य कल्याणस्य वा पालयितारौ हे ऋतावृधा सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयितारौ हे अश्विनौ युवां शीघ्रमागत्य सोमं पातं। पिबतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वयं हि वां हवामहे विपन्यवो विप्रासो वाजसातये।
ता वल्गू दस्रा पुरुदंससा धियाश्विना श्रुष्ट्या गतं ॥६॥
वयं। हि। वां। हवामहे। विपन्यवः। विप्रासः। वाजऽसातये।
ता। वल्गू इति। दस्रा। पुरुऽदंससा। धिया। अश्विना। श्रुष्टी। आ। गतं ॥६॥

हे अश्विनौ विपन्यवः स्तोतारोऽत एव विप्रासो विप्रा मेधाविनो वयं वाजसातयेऽन्नकामाय वां ॥ हिरवधारणे ॥ युवामेव हवामहे। स्तुतिभिराह्वयामः। ततो वल्गू। वल्गनं कुशलगमनं। कुशलगमनशीलौ पुरुदंससा बहुकर्माणौ तौ युवां धियास्मदीयया स्तुत्याहूतौ संतौ श्रुष्टी ॥ श्रुष्टीति क्षिप्रनाम ॥ क्षिप्रमस्मभ्यं धनादिदानायागतं। आगच्छतं ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे दशमो वर्गः ॥

तं वो दस्ममिति षडृचमष्टमं सूक्तं गौतमस्य नोधस आर्षं। तथा चानुक्रम्यते। तं वो दस्मं नोधा इति। प्रागाथं हेत्युक्तत्वादेतदादिसूक्तत्रयं प्रागाथं। इंद्रो देवता ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावेतत्सूक्तं। तथा च पंचमारण्यके सूचितं। तं वो दस्ममृतीषहमा नो विश्वासु हव्यः। ऐ॰ आ॰ ५.१०.। इति ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे तं वो दस्ममिति प्रगाथः स्तोत्रियः। सूचितं च। तं वो दस्ममृतीषहं तं त्वा यामि सुवीर्यमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ। आ॰ ५.१६.। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकस्तोत्रियोऽयमेव प्रगाथः। आ॰ ७.४.॥ विषुवत्यपि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे तं वो दस्ममृतीषहमिति नौधसस्य योनिः शंसनीया। तं वो दस्ममृतीषहमभि प्र वः सुराधसं। आ॰ ८.६.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तं वो दस्ममृतीषहं वसोर्मंदानमंधसः।
अभि वत्सं न स्वसरेषु धेनव इंद्रं गीर्भिर्नवामहे ॥१॥
तं। वः। दस्मं। ऋतिऽसहं। वसोः। मंदानं। अंधसः।
अभि। वत्सं। न। स्वसरेषु। धेनवः। इंद्रं। गीःऽभिः। नवामहे ॥१॥

नोधा इंद्रं स्तौति । हे ऋत्विग्यजमाना दस्मं दर्शनीयमृतीषहं । ऋतयो बाधकाः शत्रवः । तेषामभिभवितारं । पुनः कीदृशं । वसोर्वासयितुर्दुःखस्य निवासयितुः । यद्वा वसोः पात्रे निवसतः । तादृशस्यांधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य पानेन मंदानं मंदमानं मोदमानं वो यष्टृयष्टव्यत्वेन युष्मत्संबंधिनं तं तादृशमिंद्रं गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिरभिनवामहे ॥ नू स्तवने नु शब्दे ॥ अभिष्टुमः । कुचेति । स्वसरेषु ॥ अत्र यास्कः । स्वसराण्यहानि स्वयं सारीण्यपि वा स्वरादित्यो भवति स एनानि सारयति । नि॰ ५.४. । इति ॥ सूर्येनेतृकेषु दिवसेषु वयमभिष्टुमः । तत्र दृष्टांतः । वत्सं न । यथा धेनवो नवप्रसूतिका धेनवः स्वसरेषु । सुष्ठुस्यंते प्रेर्यंते गावो यत्रेति स्वसराणि गोष्ठानि । तेषु वत्समभिलक्ष्य शब्दयंति तद्वत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

द्युक्षं सुदानुं तविषीभिरावृतं गिरिं न पुरुभोजसं ।
क्षुमंतं वाजं शतिनं सहस्रिणं मक्षू गोमंतमीमहे ॥२॥
द्युक्षं । सुऽदानुं । तविषीभिः । आऽवृतं । गिरिं । न । पुरुऽभोजसं ।
क्षुमंतं । वाजं । शतिनं । सहस्रिणं । मक्षु । गोऽमंतं । ईमहे ॥२॥

द्युक्षं दीप्तीनां निवासस्थानं । अतिशयेत दीप्तमित्यर्थः । यद्वा द्युक्षं दिवि द्युलोके क्षियंतं निवसंतं सुदानुं शोभनदानं तविषीभिर्बलैरावृतमाच्छादितं । आवरणे दृष्टांतः । गिरिं न तविषीभिर्बलयुक्तैर्मेघैरावृतं शिलोच्चयमिव स्थितं । पुनः कीदृशं । पुरुभोजसं सोमादिहविःप्रदानेन बहुभिर्यजमानैर्भोजयितव्यं । यद्वा बहूनां पालयितारमिंद्रं क्षुमंतं ॥ टुक्षु शब्दे ॥ शब्दवंतं । अनेन पुत्रादिकं लक्ष्यते । स्तोत्रादीनि कुर्वाणं शतिनं सहस्रिणं शतसहस्रसंख्याकधनयुक्तं गोमंतं गवादियुक्तं वाजमन्नं मक्षु शीघ्रमीमहे । याचामहे । यद्वा पूर्वार्धो वाजविशेषणत्वेन वा योजनीयः । प्रदीप्तं शोभनयोग्यं बलादियुक्तं बहुभिः पुत्रमित्रादिभिर्भोक्तव्यं शब्दादियुक्तमन्नमिंद्रं याचाम इति ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो न त्वा बृहंत इति वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च ॥ न त्वा बृहंतो अद्रय उभयं शृणवच्च नः । आ॰ ७.४. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

न त्वा बृहंतो अद्रयो वरंत इंद्र वीळवः ।
यद्दित्ससि स्तुवते मावते वसु नकिष्टदा मिनाति ते ॥३॥
न । त्वा । बृहंतः । अद्रयः । वरंते । इंद्र । वीळवः ।
यत् । दित्ससि । स्तुवते । माऽवंते । वसु । नकिः । तत् । आ । मिनाति । ते ॥३॥

हे इंद्र बृहंतो बलेन महांतोऽत एव वीळवः सर्वतो दृढा अपद्रयः पर्वतास्त्वा त्वां न वरंते । बलेन निवारयंति । अनिवारणमेवोत्तरार्धेन विवृणोति । स्तुवते त्वद्विषयं स्तोत्रं कुर्वते मावते मत्सदृशाय मादृशाय स्तोत्रे यद्वसु यद्धनं दित्ससि त्वं दातुमिच्छसि तव देयं तद्धनं नकिर्नकश्चिदा मिनाति । आभिमुख्ये न हिनस्ति ॥ मीञ् हिंसायां । मीनातेर्निगम इति ह्रस्वः । मावते । युष्मदस्मद्भ्यां सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

योद्धासि क्रत्वा शवसोत दंसना विश्वा जाताभि मज्मना ।
आ त्वायमर्क ऊतये ववर्तति यं गोतमा अजीजनन् ॥४॥
योद्धा । असि । क्रत्वा । शवसा । उत । दंसना । विश्वा । जाता । अभि । मज्मना ।
आ । त्वा । अयं । अर्कः । ऊतये । ववर्तति । यं । गोतमाः । अजीजनन् ॥४॥

हे इंद्र क्रत्वा वृत्रहननादिकर्मणापिवा प्रज्ञानेन शवसात्मीयेन बलेन योद्धा शत्रूणां संप्रहारकोऽसि । उतापि च त्वं दंसना स्वकीयेन कर्मणा मज्मना ॥ मज मुजि शब्दार्थाः । मजमुजी चेति मजतिः शब्दार्थः ॥ शत्रूणामाक्रोशनसमर्थेन बलेन विश्वा जाता सर्वाणि भूतजातान्यभिभवसि । उक्तार्थस्य विश्वा जातान्यभ्यसि मह्ना । ऋग्वे॰ ८.१००.४.। इत्यादिष्विंद्रेणैवोक्तत्वात् । एतादृशं त्वा त्वामर्कः ॥ अर्च पूजायां ॥ अर्चनीयोऽयं मंत्रः । यद्वार्को देवानामर्चकः पूजकोऽयं स्तोतोतये स्वरक्षणायाववर्तति । आवर्तयति । आत्माभिमुख्ये करोतीत्यर्थः ॥ वर्ततेर्लेटि बहुलं श्लुरडागमश्च ॥ यं त्वां गोतमा गोतमपुत्रा नोधःप्रभृतयोऽजीजनन् स्वयज्ञे प्रादुरबीभवन् । तं त्वामयं मंत्रः स्तोता वावर्तयति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र हि रिरिक्ष ओजसा दिवो अंतेभ्यस्परि ।
न त्वा विव्याच रज इंद्र पार्थिवमनु स्वधां ववक्षिथ ॥५॥
प्र । हि । रिरिक्षे । ओजसा । दिवः । अंतेभ्यः । परि ।
न । त्वा । विव्याच । रजः । इंद्र । पार्थिवं । अनु । स्वधां । ववक्षिथ ॥५॥

हे इंद्र दिवो द्युलोकस्य पर्यंतेभ्य ओजसा ॥ हिरवधारणे ॥ स्वबलेनैव प्र रिरिक्षे । प्रकर्षेणातिरिक्तो भवसि ॥ रिचेर्लेटि बहुलं छंदसीति श्लुः । प्रत्ययस्वरः ॥ किंच हे इंद्र पार्थिवं पृथिव्यां भवो रजो लोकस्त्वा त्वां महता स्वशरीरेण न विव्याच । न व्याप्नोति । द्यावापृथिवीभ्यामपि स्वतः स त्वं बलेन समर्थो भवसीत्यर्थः । एवंभूतः सन् अस्माकं स्वधामन्नमुदकं वानु ववक्षिथ । अनुवोढुमिच्छ ॥ वहेः सनंतस्य छादसे लिटि रूपं । मंत्रत्वादामभावः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नकिः परिष्टिर्मघवन्मघस्य ते यद्दाशुषे दशस्यसि ।
अस्माकं बोध्युचथस्य चोदिता मंहिष्ठो वाजसातये ॥६॥
नकिः । परिष्टिः । मघऽवन् । मघस्य । ते । यत् । दाशुषे । दशस्यसि ।
अस्माकं । बोधि । उचथस्य । चोदिता । मंहिष्ठः । वाजऽसातये ॥६॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र ते तव मघस्य मंहनीयस्य धनस्य परिष्टिः परिबाधको निरोद्धा नकिर्न कश्चिदस्ति । यद्यदा दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय दशस्यसि धनं प्रयच्छसि तदा तस्य निरोधको नास्तीत्यर्थः । तथा सति चोदिता धनानां चोदयिता स्तोतृभ्यः प्रेरयिता अत एव मंहिष्ठो दातृतमो मंहनीयो वा स त्वमस्माकं संबंध्युचथस्य स्तोत्रं वाजसातयेऽन्नलाभाय तदर्थं क्रियमाणमिति बोधि । बुध्यस्व । स्तोत्रेण स्तुतः सन्नस्मभ्यमन्नादिकं प्रयच्छेति शेषः ॥ बोधि । बुध अवबोधने । भौवादिकः । लोटि छांदसः शपो लुक् । ध्यादेशः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठ एकादशो वर्गः ॥

बृहदिंद्रायेति सप्तर्चं नवमं सूक्तं । नृमेधपुरुमेधावृषी । तौ चानुक्तत्वादांगिरसौ । आदितो द्वौ प्रगाथौ पंचमीषष्ठ्यावनुष्टुभौ सप्तमी बृहती । तथा

चानुक्रम्यते । बृहदिंद्राय सप्त नृमेधपुरुमेधौ ह्यनुष्टुब्बृहत्यंतमिति ॥ चातुर्विंशके ऽहनि मरुत्वतीये प्राकृतान्मरुत्वतीयात्प्रगाथादूर्ध्वं द्वौ मरुत्वतीयौ प्रगाथौ शंसनीयौ । बृहदिंद्राय गायतेत्ययमाद्यः प्रगाथः पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेऽहन्ययं प्रगाथः । सूचितं च । बृहदिंद्राय गायत नकिः सुदासो रथमिति मरुत्वतीय ऊर्ध्वं नित्यात् । आ॰ ७.३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

बृहदिंद्राय गायत मरुतो वृत्रहंतमं ।
येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधो देवं देवाय जागृवि ॥१॥

बृहत् । इंद्राय । गायत । मरुतः । वृत्रहंऽतमं ।
येन । ज्योतिः । अजनयन् । ऋतऽवृधः । देवं । देवाय । जागृवि ॥१॥

हे मरुतः ॥ रु शब्दे ॥ मितं रुवंतीति मरुतः । हे मितभाषिणः स्तोतारो वृत्रहंतममतिशयेन पापविनाशनं बृहत्सामेंद्रायेंद्रार्थं गायत । अस्मदीययज्ञे गानं कुरुत । ऋतावृधः सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धका विश्वे देवा देवाय द्योतमानायेंद्राय देवं देवनशीलं --- जागृवि सर्वेषां जागरणशीलं ज्योतिः सूर्यं येन साम्नाजनयन् इंद्रार्थमुदपादयन् तत्साम गायतेति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अपाधमदभिशस्तीरशस्तिहाथेंद्रो द्युम्न्याभवत् ।
देवास्त इंद्र सख्याय येमिरे बृहद्भानो मरुद्गण ॥२॥

अप । अधमत् । अभिऽशस्तीः । अशस्तिऽहा । अथ । इंद्रः । द्युम्नी । आ । अभवत् ।
देवाः । ते । इंद्र । सख्याय । येमिरे । बृहद्भानो इति बृहत्ऽभानो । मरुत्ऽगण ॥२॥

अशस्तिहा स्तोत्रशंसनरहितानां शत्रूणां हंतेंद्रोऽभिशस्तीः ॥ शसु हिंसायां ॥ अभितो हिंसा येषां ते । तादृशान् । यद्वाभिशस्तीः शत्रुकृता हिंसा अपाधमत् । अपागमयत् । अथ शत्रुहननानंतरमिंद्रो द्युम्नी सर्वत्र द्योतमानयशोयुक्तः । यद्वा तेषां धनापहरणेन धनादिमानाभवत् । सर्वतः प्रसिद्धोऽभवत् । अथोत्तरोऽर्धः प्रत्यक्षकृतः । हे बृहद्भानो बृंहणशीलतेजस्क महादीप्ते वा मरुद्गण मरुतां सप्त

गणा यस्य संति स तथोक्तः। तादृश हे इंद्र देवा द्योतमानाः सर्वे देवाः सख्याय्यात्मनः सखिभावाय ते त्वां येमिरे। नियच्छंति ॥

अग्निष्टोमे मरुत्वतीये प्र व इंद्रायेत्ययं मरुत्वतीयः प्रगाथः। सूत्रितं च। प्र व इंद्राय बृहत इति मरुत्वतीयः प्रगाथः। आ० ५.१४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

प्र व इंद्राय बृहते मरुतो ब्रह्मार्चत।
वृत्रं हनति वृत्रहा शतक्रतुर्वज्रेण शतपर्वणा ॥३॥
प्र। वः। इंद्राय। बृहते। मरुतः। ब्रह्म। अर्चत।
वृत्रं। हनति। वृत्रऽहा। शतऽक्रतुः। वज्रेण। शतऽपर्वणा ॥३॥

हे मरुतो मितराविणः स्तोतारो बृहते महते वः स्तुत्यस्तोतृत्वलक्षणेन संबंधेन युष्मदीयायेंद्राय ब्रह्म सामलक्षणं स्तोत्रं प्रार्चत। प्रोच्चारयत। ततो वृत्रहा वृत्रस्य पापस्य वा हंता शतक्रतुः शतविधकर्मा बहुविधप्रज्ञो वेंद्रो शतपर्वणा शतसंख्याकधारेण वज्रेणैतन्नामकेनायुधेन वृत्रमपामावरकं वृत्राख्यमसुरं हनति। युष्माभिरभिष्टुतः सन् हंतु ॥ हंतेर्लेट्यडागमः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभि प्र भर धृषता धृषन्मनः श्रवश्चित्ते असद्बृहत्।
अर्षंत्वापो जवसा वि मातरो हनो वृत्रं जया स्वः ॥४॥
अभि। प्र। भर। धृषता। धृषत्ऽमनः। श्रवः। चित्। ते। असत्। बृहत्।
अर्षंतु। आपः। जवसा। वि। मातरः। हनः। वृत्रं। जय। स्व१रिति स्वः ॥४॥

हे धृषन्मनः शत्रूणां धर्षणशीलमनस्केंद्र ते तवैव बृहन्महदतिप्रभूतं श्रवोऽन्नमसत्। अस्ति। तदन्नं धृषता धृष्टेन मनसा युक्तः सन् अस्मभ्यमभि प्र भर। आभिमुख्येन प्रकर्षेण संपादय। देहीत्यर्थः। हे इंद्र मातरोऽस्माकमुत्पादनहेतुत्वान्मातृभूताः। कथमपां मातृत्वं। अद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या ओषधय इत्यादि श्रुतेः। तादृश्य आपो जवसा वेगेन व्यर्षंतु। विविधं भूमिं प्रतिगच्छंतु। कथमापो गच्छंतीति चेत् तदाह। वृत्रमपामावरितारं शत्रुं मेघं हनः। जहि। ताडय। ततो मेघभेदनेनोदकानि विगच्छंतु। पुनरपि स्वः सर्वं भूतजातं जय ॥

प्रथमे स्वरसाम्नि निष्केवल्ये यज्जायथा अपूर्व्येति स्तोत्रियः। तथा सूत्र्यते। तेषां स्तोत्रिया यज्जायथा अपूर्व्य। आ॰ ८.४.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते पंचमी ॥

यज्जायथा अपूर्व्य मघवन्वृत्रहत्याय।

तत्पृथिवीमप्रथयस्तदस्तभ्ना उत द्यां ॥५॥

यत्। जायथाः। अपूर्व्य। मघऽवन्। वृत्रऽहत्याय।

तत्। पृथिवीं। अप्रथयः। तत्। अस्तभ्नाः। उत। द्यां ॥५॥

हे अपूर्व्य स्वतो व्यतिरिक्तेन पूर्व्येण वर्जित हे मघवन् मंहनीयधनवन्निंद्र वृत्रहत्याय वृत्रासुरहननाय यद्यदा त्वं जायथाः उत्पन्नः प्रादुर्भूतोऽसि तत्तदानीमेव पृथिवीं प्रथमानामप्रथयः। प्रसिद्धां दृढामकरोः। उतापि च तत्तदानीमेव द्यां द्युलोकमंतरिक्षेणास्तभ्नाः। निरुद्धामकार्षीः। एतादृशं वीर्यं त्वदन्यस्य न संभवतीत्यर्थं द्योतयितुमपूर्व्येति पदं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तत्ते यज्ञो अजायत तदर्क उत हस्कृतिः।

तद्विश्वमभिभूरसि यज्जातं यच्च जंत्वं ॥६॥

तत्। ते। यज्ञः। अजायत। तत्। अर्कः। उत। हस्कृतिः।

तत्। विश्वं। अभिऽभूः। असि। यत्। जातं। यत्। च। जंत्वं ॥६॥

हे इंद्र यद्यदा त्वमजायथास्तत्तदानीं ते त्वदर्थो यज्ञोऽग्निष्टोमादिरजायत। सोमपानार्थमभूत्। उतापि च तदानीं हस्कृतिः ॥ हसे हसने ॥ हासकारी प्रीत्यर्थं क्रियमाणो हर्षस्य सूचकोऽर्कोऽर्चनीयो मंत्रोऽप्यजायत। किंच तदा यज्जातं भूतजातं यच्च जंत्वं ॥ कृत्यार्थे त्वन्प्रत्ययः ॥ जनितव्यं यद्विश्वमस्ति तत्सर्वमभिभूरसि। स्वमहिम्नाभिभूतवानसि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आमासु पक्वमैरय आ सूर्यं रोहयो दिवि।

घर्मं न सामन्तपता सुवृक्तिभिर्जुष्टं गिर्वणसे बृहत् ॥७॥

आमासु । पक्कं । ऐरयः । आ । सूर्यं । रोहयः । दिवि ।

घर्मं । न । सामन् । तपत । सुवृक्तिऽभिः । जुष्टं । गिर्वणसे । बृहत् ॥७॥

हे इंद्र आमास्वपक्वासु गोषु पक्कं पय ऐरयः । प्रैरयश्च । तथा मंत्रः । आमासु चिद्दधिषे पक्कमंतः । ऋग्वे॰ १.६२.९. । इति । किंच दिवि द्युलोके सूर्यमारोहयश्च । पूर्वं पणयो नामासुरा अंगिरसां गा अपहृत्यांधकारावृते कस्मिंश्चित्पर्वते ताः स्थापितवंतः । ततोऽंगिरस इंद्रं स्तुत्वा गाः पुनरस्मभ्यमाहरेति तैरुक्त इंद्रो गवां स्थानं तमसावृतं दृष्ट्वा तत्र गोदर्शनाय द्युलोके सर्वप्रकाशकं सूर्यमारोहितवान् स्थापितवानसि ॥ चादिलोपे विभाषेति पूर्वस्यैरय इत्यस्य न निघातः ॥ अथ परोक्षकृतोऽर्धर्चः । हे स्तोतारः सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिस्तपत । इंद्रं तीक्ष्णीकुरुत । इंद्रं स्तुतिभिः प्रवर्धयतेत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । घर्मं न । यथा घर्मं दीपनशीलं प्रवर्ग्यं सामन् ॥ सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक् ॥ सामभिर्यथा तपंति तद्वत् । ततो गिर्वणसे गीर्भिर्वननीयायेंद्राय जुष्टं प्रीतिकरं पर्याप्तं वा बृहत्साम गायत ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः ॥

आ नो विश्वास्विति षडृचं दशमं सूक्तं । नृमेधपुरुमेधावृषी । विषमसंख्याका बृहत्यः समसंख्याकाः सतोबृहत्यः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । आ नो विश्वासु षडिति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावेतत्सूक्तं । सूत्र्यते हि पंचमारण्यके । आ नो विश्वासु हव्यो या इंद्र भुज आ भर । आ॰ ५.१०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नो विश्वासु हव्य इंद्रः समत्सु भूषतु ।

उप ब्रह्माणि सवनानि वृत्रहा परमज्या ऋचीषमः ॥१॥

आ । नः । विश्वासु । हव्यः । इंद्रः । समत्ऽसु । भूषतु ।

उप । ब्रह्माणि । सवनानि । वृत्रऽहा । परमऽज्याः । ऋचीषमः ॥१॥

ऋषिरनयेंद्र एवं करोत्वित्याशास्ते । विश्वासु सर्वासु समत्स्वसुरयुद्धेषु हव्यः सर्वैर्देवैरात्मरक्षणार्थमाह्वातव्यः । एतादृश इंद्रो नोऽस्माकं ब्रह्माणि स्तोत्राणि हवीरूपाण्यन्नानि वोपाभूषतु । उदकमनुभावयतु । सेवतामित्यर्थः । यद्वैतान्यलं-

करोतु। तदागमनेन स्तोत्राणि हवींषि वालंकृतानि भवंति। तथा सवनानि प्रातःसवनादीनि त्रीणि सवनानि च भूषतु। कीदृश इंद्रः। वृत्रहा वृत्रस्यासुरस्य पापस्य वा हंता परमज्याः। युद्धेषु शत्रुहननार्थं परमाविनश्वरी ज्या मौर्वी यस्य स तथोक्तः। यद्वा परमान्बलेन प्रकृष्टाञ्शत्रूञ्जीनाति हिनस्तीति परमज्याः। ऋचीषमः स्तुत्या समः स्तुतिभिरभिमुखीकरणीयः। एतादृगिंद्रः स्तोत्राणि भूषत्विति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं दाता प्रथमो राधसामस्यसि सत्य ईशानकृत्।
तुविद्युम्नस्य युज्या वृणीमहे पुत्रस्य शवसो महः॥२॥
त्वं। दाता। प्रथमः। राधसां। असि। असि। सत्यः। ईशानऽकृत्।
तुविऽद्युम्नस्य। युज्या। आ। वृणीमहे। पुत्रस्य। शवसः। महः॥२॥

हे इंद्र प्रथमः सर्वेषां मुख्यस्त्वं राधसां धनानां दातासि। यद्वा धनदातॄणां मध्ये त्वं प्रथम आदिमो भवसि। तथेशानकृत् तव स्तोतॄनीशानानैश्वर्ययुक्तान् कुर्वन् त्वं सत्यः सत्यकर्मासि। यथार्थकर्मा भवसीत्यर्थः। यस्मादेवं तस्माद्वयं तुविद्युम्नस्य बहुधनवतो बह्वन्नस्य वा शवसो बलस्य पुत्रस्य शत्रुवधार्थं बलकारणत्वेनोत्पन्नत्वात्तत्पुत्रस्य। अत एव महो महतस्तव युज्या योग्यानि धनान्यावृणीमहे। संभजामहे॥

॥ अथ तृतीया ॥

ब्रह्मा त इंद्र गिर्वणः क्रियंते अनतिद्भुता।
इमा जुषस्व हर्यश्व योजनेंद्र या ते अमन्महि॥३॥
ब्रह्म। ते। इंद्र। गिर्वणः। क्रियंते। अनतिऽद्भुता।
इमा। जुषस्व। हरिऽअश्व। योजना। इंद्र। या। ते। अमन्महि॥३॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेंद्र अनतिद्भुता। सर्वानतिक्रम्य न भवंति। इंद्रगुणव्यापकानि। यथार्थभूतानीत्यर्थः। तादृशानि यानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि ते त्वदर्थमस्माभिः क्रियंते हे हर्यश्व हरिताश्ववन् हे इंद्र योजनानि तव सम्यग्योजनशीलानि तानीमेमानि स्तोत्राणि जुषस्व। सेवस्व। किंच हे इंद्र ते त्वदर्थं या यानि स्तोत्राण्यमन्महि वयमुच्चरामस्तानि सर्वाणि सेवस्व॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं हि सत्यो मघवन्ननानतो वृत्रा भूरि न्यृंजसे ।
स त्वं शविष्ठ वज्रहस्त दाशुषेऽर्वांचं रयिमा कृधि ॥४॥

त्वं । हि । सत्यः । मघऽवन् । अनानतः । वृत्रा । भूरि । निऽऋंजसे ।
सः । त्वं । शविष्ठ । वज्रऽहस्त । दाशुषे । अर्वांचं । रयिं । आ । कृधि ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र सत्यः सत्यकर्मा त्वमेवानानतः केषामप्यप्रह्वः सन् भूरि भूरीणि वृत्राणि रक्षांसि न्यृंजसे । तानि प्रह्वीभावयसि । न्यक्करोषीत्यर्थः ॥ हिरवधारणे ॥ हे शविष्ठ बलेन वृद्धतम हे वज्रहस्त वज्रो हस्ते यस्य स तथोक्तः । हे इंद्र स तादृशस्त्वं दाशुषे तुभ्यं हविर्दत्तवते यजमानाय रयिं धनादिकमर्वांचमर्वाचीनमभिमुखं यथा गच्छति तथा तमाकृधि । समंतात्कुरु ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे त्वमिंद्र यशा असीति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्र्यते च । त्वमिंद्र यशा असीद्र ऋतुं न आ भर । आ॰ ७.४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

त्वमिंद्र यशा अस्यृजीषी शवसस्पते ।
त्वं वृत्राणि हंस्यप्रतीन्येक इदनुत्ता चर्षणीधृता ॥५॥

त्वं । इंद्र । यशाः । असि । ऋजीषी । शवसः । पते ।
त्वं । वृत्राणि । हंसि । अप्रतीनि । एकः । इत् । अनुत्ता । चर्षणिऽधृता ॥५॥

हे शवसस्पते बलस्य पालयितर्हे इंद्र ऋजीषिन् । ऋजीष उपार्जितोऽभिषुतः सोमः । तद्वान् त्वं यशा यशस्व्यसि । कथमस्य यशस्वित्वं तदाह । अप्रतीनि बलिभिरप्यप्रतिगतानि अत एवानुत्तान्यैर्नोत्तुमशक्यानि वृत्राणि रक्षांसि त्वमेक इत् असहाय एव चर्षणीधृतासुरादिहननद्वारेण मनुष्याणां धारकेण वज्रेण हंसि । संप्रहरसि । अत एवास्य यशस्वित्वं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तमु त्वा नूनमसुर प्रचेतसं राधो भागमिवेमहे ।
महीव कृत्तिः शरणा त इंद्र प्र ते सुम्ना नो अश्नवन् ॥६॥

तं। ऊं इति। त्वा। नूनं। असुर। प्रऽचेतसं। राधः। भागंऽइव। ईमहे।
महीऽइव। कृत्तिः। शरणा। ते। इंद्र। प्र। ते। सुम्ना। नः। अश्नवन् ॥ ६॥

हे असुर बलवन् प्राणवन् हे इंद्र य उक्तगुणोऽस्ति तं प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानं त्वां ॥ उ इत्यवधारणे ॥ पितृवत्पोषकं त्वामेव राधो धर्मादिसाधनं धनं नूनमिदानीमीमहे। वयं याचामहे। तत्र दृष्टांतः। भागमिव। यथा कश्चित्पितृभागभूतं धनं याचते तद्वदिंद्रो यजमानेभ्यः स्तोतृभ्यश्च धनं प्रयच्छत्येव। तस्माद्भागभूतं धनं यष्टारो वयं याचामहे ॥ हे इंद्र महीव कृत्तिः। कृत्तिर्यशो वान्नं वा ॥ कृती छेदने। करणे क्तिन्। कृंतत्यनेनेति। ईदृशी कृत्तिरिव ते तव शरणा शरणं गृहमंतरिक्षे द्युलोके महद्वर्तते। अत्र यास्कः। कृत्तिः कृंततेर्यशो वान्नं वा महीव कृत्तिः शरणा त इंद्र सुमहत्त इंद्र शरणमंतरिक्षे कृत्तिरिवेति। नि॰ ५.२२.। किंच ते तव स्वभूतानि सुम्ना सुम्नानि पुत्रादिविषयसुखानि च नोऽस्मान्प्राश्नवन्। प्रकर्षेणाश्नुवंतां। व्याप्नुवंतु ॥ अश्नोतेर्लेट्यडागमः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥

कन्या वारिति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं। अत्रेः पुत्र्यपालाख्या त्वग्दोषपरिहारायानेन सूक्तेनेंद्रं स्तुतवती। अतः सैवर्षिः। प्रथमाद्वितीये पंक्ती शिष्टाः पंचानुष्टुभः। इंद्रो देवता। तथा चानुक्रांतं। कन्या वाः सप्तात्रेय्यपालेतिहास ऐंद्र आनुष्टुभं द्विपंक्त्यादीति। विनियोगो लैंगिकः ॥ अत्रेतिहासमाचक्षते। पुरा किलात्रिसुतापाला ब्रह्मवादिनी केनचित्कारणेन त्वग्दोषदुष्टा सत्यत एव दुर्भगेति भर्त्रा परित्यक्ता पितुराश्रमे त्वग्दोषपरिहाराय चिरकालमिंद्रमधिकृत्य तपस्तेपे। सा कदाचिदिंद्रस्य सोमः प्रियकरो भवति तमिंद्राय दास्यामीति बुद्ध्या नदीतीरं प्रत्यागमत्। सा तत्र स्नात्वा पथि सोममपलभत। तमादाय गृहं प्रत्यागच्छंती मार्ग एव तं चखाद। तद्भक्षणकाले दंतघर्षणजातं शब्दं ग्राव्णां सोमाभिषवध्वनिमिति मत्वा तदानीमेवेंद्रः समागमत्। आगत्य तामुवाच। किमत्र ग्रावाणोऽभिषुण्वंतीति। सा प्रत्यूचे। अत्र कन्या स्नानार्थमागत्य सोमं दृष्ट्वा तं भक्षयति तद्भक्षणजो ध्वनिरेव न तु ग्राव्णां सोमाभिषवध्वनिरिति। तथा प्रत्युक्त इंद्रः पराङावर्तत। गच्छंतमिंद्रं सा पुनरब्रवीत्। किमर्थं निवर्तसे त्वं तु सोमपानाय गृहं गृहं प्रतिगच्छसि। इदानीमत्रापि मम दंष्ट्राभ्यामभिषुतं सोमं पिब धानादींश्च भक्षयेति। सैवेंद्रमनादृियमाणा सती पुनरप्याह। अत्रागतं

त्वामिंद्र इति न जानामि त्वयि गृहमागते बहुमानं करिष्यामीतींद्रमुक्त्वाच समागत इंद्र एव नान्य इति निश्चित्य स्वास्ये निहितं सोममाह। हे सोम त्वमागतायेंद्राय पूर्वं शनैस्ततः शनकैः क्षिप्रं परिस्रवेति। तत इंद्रस्तां कामयित्वा तस्या आस्य एव दंष्ट्राभिषुतं सोममपात्। तत इंद्रेण सोमे पीते सति त्वग्दोषादहं भर्त्रा परित्यक्ता सतीदानीमिंद्रेण संगतेत्यपालायामुक्तायामिंद्रस्तां व्याजहार। किं कामयसे तदहं करिष्यामीत्युक्ते सा वरमचीकमत। मम पितुः शिरो रोमवर्जितं तस्योषरं क्षेत्रं फलादिरहितं मम गुह्यस्थानमप्यरोमशमेतानि रोमफलादियुक्तं कुर्वित्युक्तायां तत्पितृशिरःस्थितं खलतिमपहाय क्षेत्रं च फलादियुक्तं कृत्वैतस्यास्त्वग्दोषपरिहाराय स्वकीयरथच्छिद्रे शकटस्य युगस्य च छिद्र एतां त्रिवारं निश्चकर्ष। तस्याः पूर्वापहता या त्वक् शल्यको द्वितीया गोधा तृतीया कृकलासोऽभूत्। तत इंद्रस्तामप्यपालां सूर्यसदृशत्वचमकरोदित्यैतिहासिकी कथा। एतच्च शाट्यायनब्राह्मणे स्पष्टमुक्तं। तद्ब्राह्मणं तत्तदृग्व्याख्यानसमये दर्शयिष्यते। एषोऽर्थः कन्या वारित्यादिषृक्षु प्रतिपाद्यते ॥

॥ तत्र सूक्ते प्रथमा ॥

कन्या३ वारवायती सोममपि सुताविदत्।
अस्तं भरंत्यब्रवीदिंद्राय सुनवै त्वा शक्राय सुनवै त्वा ॥१॥

कन्या। वाः। अवऽयती। सोमं। अपि। सुता। अविदत्।
अस्तं। भरंती। अब्रवीत्। इंद्राय। सुनवै। त्वा। शक्राय। सुनवै। त्वा ॥१॥

वारुदकं प्रत्यवायती स्नानार्थमभ्यवगच्छंती कन्यापाला नाम स्त्री सुता सुतौ मार्गे सोममप्यविदत्। अलभत ॥ विद्लृ लाभे। लङि रूपं ॥ तं सोममस्तं गृहं प्रतिभरंत्याहरंती सा सोममब्रवीत्। हे सोम त्वा त्वामिंद्राय सुनवै। मम दंतैरेवाभिषुणवै। पुनर्हे सोम त्वा त्वां शक्राय समर्थायेंद्राय सुनवै। इदानीमेवाभिषवं करवै। सोमभक्षणकाले दंतध्वनिं ग्रावध्वनिमिति मत्वेंद्रस्तामगमत्। एषोऽर्थः शाट्यायनब्राह्मणे स्पष्टमभिहितः। सा तीर्थमभ्यवयंती सोमांशुमविंदत्तं समखादत्तस्यै ह ग्रावाण इव दंता ऊदुः। स इंद्र आद्रवत् ग्रावाणो वै वदंतीति। सा तमभिव्याजहार कन्या वारवायती सोममपि सुताविददित्यस्यै त इदं ग्रावाण इव दंता वदंतीति विदित्वेंद्रः पराङावर्तत। तमब्रवीदसौ य एषि वीरक इत्यादिनेति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

असौ य एषि वीरको गृहंगृहं विचाकशत् ।
इमं जंभसुतं पिब धानावंतं करंभिणमपूपवंतमुक्थिनं ॥२॥

असौ । यः । एषि । वीरकः । गृहंऽगृहं । विऽचाकशत् ।
इमं । जंभऽसुतं । पिब । धानाऽवंतं । करंभिणं । अपूपऽवंतं । उक्थिनं ॥२॥

सा शक्रमब्रवीत् । हे इंद्र वीरको वीरः समर्थस्त्वं योऽसौ त्वं विचाकशत् ॥ काशृ दीप्तौ । यङ्लुकि शतरि रूपं । धातोर्ह्रस्वश्छांदसः ॥ अत्यर्थं दीप्यमानः सन् गृहं गृहं यजमानगृहं प्रति सोमपानाय त्वमेषि । गच्छसि । अतस्त्वमद्यापि जंभसुतं मम दंतैरभिषुतमिमं सोमं पिब । कीदृशं । धानावंतं । धाना भ्रष्टयवाः । तद्वंतं करंभिणं सक्तुमंतमपूपवंतं पुरोडाशादिसहितमुक्थिनं स्तोत्रादियुक्तमेतादृशं सोममद्यैव पिबेति । सा सोमेन सह धानादीनावेदयत् स्तोत्रं चाकार्षीदित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ चन त्वा चिकित्सामोऽधि चन त्वा नेमसि ।
शनैरिव शनकैरिवेंद्रायेंदो परि स्रव ॥३॥

आ । चन । त्वा । चिकित्सामः । अधि । चन । त्वा । न । इमसि ।
शनैःऽइव । शनकैःऽइव । इंद्राय । इंदो इति । परि । स्रव ॥३॥

पुनरपि सा तमनादृत्याह । हे इंद्र ॥ चनेति निपातसमुदायोऽवधारणार्थे ॥ त्वा त्वामाचिकित्सामः । ज्ञातुमिच्छाम एव । मम गृहमागच्छतं त्वामिंद्र इति न जानीम एव । इह मार्ग एवागतं त्वा त्वां नाधीमसि । नाधिगच्छामः ॥ अद्यापि चनेत्यवधारणे ॥ इह त्वामिंद्रेति न जानीम इत्यपाला तमिंद्रमुक्त्वा स्वास्ये स्थितं सोमं प्रत्याह । हे इंदो क्षरणशील सोम अस्मा आगतायेंद्राय तदर्थं पूर्वं शनैर्मंदं मंदं ततः शनकैरिव ॥ कुत्सितार्थेऽकच् ॥ कुत्सितं शनैः शनकैः क्षिप्रमित्यर्थः । क्षिप्रमेव त्वं परि स्रव । मदीयदंष्ट्राभिरभिषूयमाणः सन् परितः क्षरेति ॥ तथा यज्ञेष्वपि ग्रावभिरभिषूयमाणः सोमः प्रथमं शनैः परिस्रवति ततः शनकैः क्षिप्रमिति तदभिप्रायेणोक्तं । तत इंद्र एतद्वाक्यं श्रुत्वा तदानीमेवमभिषुतं सोमं यज्ञस्थानीयादपालामुखादेवाधासीत् ॥ उक्तार्थः शाट्यायनकब्राह्मणे स्पष्टमभ्यधायि ।

अनाद्रियमाणेव तमब्रवीदा चन त्वा चिकित्सामोऽधि चन त्वा नेमसीति। पुरा मां सर्वयर्चापालां स्तौतीत्युपपर्यावर्तत शनैरिव शनकैरिवेंद्रायेंदो परिस्रवेति ह वा अस्यै मुखात्सोमं निरधयत्सोमपीथ इह वा अस्य भवति य एवं विद्वान् स्त्रीमुपजिघ्रतीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

कुविच्छकत्कुवित्करत्कुविन्नो वस्यसस्करत्।
कुवित्पतिद्विषो यतीरिंद्रेण संगमामहै ॥४॥

कुवित्। शकत्। कुवित्। करत्। कुवित्। नः। वस्यसः। करत्।
कुवित्। पतिऽद्विषः। यतीः। इंद्रेण। संऽगमामहै ॥४॥

सोमं पीतवानिंद्रोऽस्मानेवं करोत्वित्याह। स इंद्रः कुविद्बहुवारमस्माञ्शकत् शक्तान् समर्थान्करोतु। किंच कुविद्बहु चास्मभ्यं करत्। करोतु। किंच स एवेंद्रो नोऽस्मान्कुविद्बहुकृत्वो वस्यसो वसीयसोऽतिशयेन वसुमतः करोतु ॥ करोतेः शक्नोतेश्च लेट्यडागमः ॥ इदानीमाचेय्यहमेवं करिष्यामीति वदति। पूर्वं कुविद्बहु पतिद्विषस्त्वग्दोषात्पतिभिर्भर्तृभिर्बहुवारं द्विष्टा अत एव यतीः पतिभ्यः सकाशादितो गच्छंत्यो वयं कैश्चिदप्यनूह्यमानाः सत्यः संप्रतींद्रेण सह संगमामहै। संगच्छामहै। सर्वत्र पूजार्थे बहुवचनं। संगमशब्देनेंद्रोऽपालामचकमतेति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमानि त्रीणि विष्टपा तानींद्र वि रोहय।
शिरस्ततस्योर्वरामादिदं म उपोदरे ॥५॥

इमानि। त्रीणि। विष्टपा। तानि। इंद्र। वि। रोहय।
शिरः। ततस्य। उर्वरां। आत्। इदं। मे। उप। उदरे ॥५॥

इंद्रेण किं कामयसे तद्दास्यामीत्युक्ता सा वरमनया प्रार्थयते। हे इंद्र इमानि त्रीणि विष्टपानि स्थानानि संति। तानि त्रीणि स्थानानि विरोहय। उत्पादय। कानि तानि। ततस्य मम पितू रोमवर्जितं शिरः। खलतिमित्यर्थः। तच्चापगमय। रोमशं कुर्वित्यर्थः। उर्वरां तस्योषरं क्षेत्रं सर्वसस्याढ्यं कुरु। आदनंतरं मे ममोपोदर उपोदरस्य समीपे यदिदं स्थानं। गुह्यमित्यर्थः। तच्च त्वग्दोषे

सत्यसंजातरोमकं । तदपि त्वग्दोषपरिहारेण रोमयुक्तं कुरु । एतानि त्रीणि स्थानानि । एषोऽर्थः शाट्यायनके प्रपंचेनोक्तः । तामब्रवीदपाले किं कामयसीति । साब्रवीदिमानि त्रीणि विष्टपेति खलतिर्हास्यै पिता स तं हाखलतिं चकारोर्वरा हास्य न जज्ञे सो जज्ञ उपस्थे हास्यै रोमाणि नासुस्तान्यु ह जज्ञिर इत्यस्योत्तरा भूयसे निवर्चनायासौ च या न इति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

असौ च या न उर्वरादिमां तन्वं१ मम ।
अथो ततस्य यच्छिरः सर्वा ता रोमशा कृधि ॥६॥
असौ । च । या । नः । उर्वरा । आत् । इमां । तन्वं । मम ।
अथो इति । ततस्य । यत् । शिरः । सर्वा । ता । रोमशा । कृधि ॥६॥

उक्तमेवार्थमनया विवृणोति । नोऽस्माकं पितुर्यासा उर्वरा यदिदमूषरं क्षेत्रमस्ति । आदनंतरं ममेमां तन्वमिदं त्वग्दोषदुष्टं गुह्यस्थानं । अथो अथापि च ततस्य तातस्य यच्छिरो रोमवर्जितमस्ति एतानि सर्वा सर्वाणि तानीमानि त्रीणि स्थानानि रोमशा रोमशानि कृधि । कुरु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

खे रथस्य खेऽनसः खे युगस्य शतक्रतो ।
अपालामिंद्र त्रिष्पूत्व्यकृणोः सूर्यत्वचं ॥७॥
खे । रथस्य । खे । अनसः । खे । युगस्य । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
अपालां । इंद्र । त्रिः । पूत्वी । अकृणोः । सूर्यऽत्वचं ॥७॥

अनयापालां सूर्यसदृशप्रभामकरोदित्याह । हे शतक्रतो हे शतसंख्याकयज्ञ बहुविधप्रज्ञ वा हे इंद्र रथस्य स्वकीयस्य खे पृथुतरे छिद्रे तथानसः शकटस्य खे तदपेक्षयाल्पे छिद्रे युगस्य खे चाल्पतरे सूक्ष्मे छिद्रे रथशकटयुगानां छिद्रेषु त्वग्दोषपरिहाराय त्रिस्त्रिवारं निष्कर्षणेन पूत्वी शोधयित्वा ततोऽपालामेतन्नामिकामत्रिसुतां ब्रह्मवादिनीं सूर्यत्वचं सूर्यसमानत्वचमकृणोः । अकरोः । कल्याणतमरूपभाजमकरोरित्यर्थः शाट्यायनकब्राह्मणे स्पष्टमभिहितः । तां खे रथस्यात्यबृहत्सा गोधाभवत्तां खेऽनसोऽत्यबृहत्सा संश्लिष्टकाभवत्तदेषाभ्यनूच्यते खे

रथस्य खेऽनस इति। तस्यै ह यत्कल्याणतमं रूपाणां तद्रूपमासेति त्वग्दोषापनयनायाक्षादिद्वारेष्वतिकर्षणमिति। यस्त्वग्दोषदूषितः सन् एतत्सूक्तं पठति तस्य त्वग्दोषमपगमय्य सूर्यसदृशकांतिमिंद्रः करोतीति सूक्तं प्रशस्यते ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे चतुर्दशो वर्गः ॥

पांतमा व इति त्रयस्त्रिंशदृचं द्वादशं सूक्तमांगिरसस्य श्रुतकक्षस्य सुकक्षस्य वार्षमैंद्रं। आद्यानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः। तथानुक्रम्यते। पांतं त्रयस्त्रिंशच्छ्रुतकक्षः सुकक्षो वाद्यानुष्टुबिति ॥ महाव्रते गायत्रतृचाशीतौ प्रथमावर्जमिदं सूक्तमुत्तरं च। पंचमारण्यके सूचितं च। पुरुहूतं पुरुष्टुतमिति शेषः। ऐ० आ० ५.९.। इति ॥ प्रथमे रात्रिपर्याये होतुः शस्त्र आद्यौ तृचौ स्तोत्रियानुरूपौ। सूचितं च। पांतमा वो अंधसोऽपादु शिप्र्यंधसः। आ० ६.४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पांतमा वो अंधस इंद्रमभि प्र गायत।
विश्वासाहं शतक्रतुं मंहिष्ठं चर्षणीनां ॥१॥
पांतं। आ। वः। अंधसः। इंद्रं। अभि। प्र। गायत।
विश्वऽसहं। शतऽक्रतुं। मंहिष्ठं। चर्षणीनां ॥१॥

हे ऋत्विजो वो युष्मदीयमंधसः सोमलक्षणमन्नमा पांतमाभिमुख्येन पिबंतं॥ पा पाने। छांदसः शपो लुक्। सर्वे विधयश्छंदसि विकल्प्यंत इति न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधाभावः। ततोऽधस इत्यस्य कर्तृकर्मणोरिति षष्ठी ॥ सोममाभिमुख्येन पिबंतमेतादृशमिंद्रं प्र गायत। प्रकर्षेणाभिष्टुत। कीदृशं। विश्वसहं सर्वेषां शत्रूणामभिवितारं सर्वेषां भूतजातानां वा। अत एव शतक्रतुं बहुविधप्रज्ञानं बहुविधकर्माणं वा चर्षणीनां मनुष्याणां मंहिष्ठं धनस्य दातृतमं। यद्वा यजमानानां यष्टव्यत्वेन पूजनीयमिंद्रं गायतेति समन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पुरुहूतं पुरुष्टुतं गाथान्यं१ सनश्रुतं। इंद्र इति ब्रवीतन ॥२॥
पुरुऽहूतं। पुरुऽस्तुतं। गाथान्यं। सनऽश्रुतं। इंद्रः। इति। ब्रवीतन ॥२॥

हे ऋत्विग्यजमानाः पुरुहूतं यज्ञेषु बहुभिराहूतं पुरुष्टुतं बहुभिः स्तोत्रशस्त्रादिभिः स्तुतं। अत एव गाथान्यं गाथायोग्यं गातव्यं सनश्रुतं सनातनतया

प्रसिद्धं। एवंविधं देवमिंद्र इति यूयं ब्रवीतन। ब्रूयात ॥ ब्रूञ् व्यक्तायां वाचीत्यस्य लोटि व्यत्ययेन ध्वमस्तनबादेशः। अत एव गुणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्र इन्नो महानां दाता वाजानां नृतुः। महाँ अभिज्ञ्वा यमत् ॥३॥

इंद्रः। इत्। नः। महानां। दाता। वाजानां। नृतुः। महान्। अभिऽज्ञु। आ। यमत् ॥३॥

इंद्र इत्पूर्वोक्तलक्षण इंद्र एव नोऽस्मभ्यं महानां महतां वाजानामन्नानां। यद्वा महानां ॥ वर्णव्यत्ययः ॥ मघानां धनानां वाजानामन्नानां च दाता भवतु। कीदृशः। नृतुः ॥ नृतिगृध्योः कूरिति कूप्रत्ययः। ह्रस्वश्छांदसः ॥ सर्वस्य नर्तयिता। यद्वा नृ नये। औणादिकस्तुप्रत्ययः। धातोर्ह्रस्वश्छांदसः ॥ स्तोतृभ्यो गवादिनेता। अत एव महान् स इंद्रोऽभिज्ञ्वभिगतजानुकमस्मभ्यमायमत्। आयच्छतु। ददातु। यद्वा स इंद्रोऽभिज्ञ्वस्मदभिमुखमागच्छन्धनं स्वहस्तयोः परिगृह्यास्मान्नयतु। धनं यत्वास्मभ्यं ददात्वित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अपादु शिप्र्यंधसः सुदक्षस्य प्रहोषिणः। इंदोरिंद्रो यवाशिरः ॥४॥

अपात्। ऊं इति। शिप्री। अंधसः। सुऽदक्षस्य। प्रऽहोषिणः। इंदोः। इंद्रः। यवऽआशिरः ॥४॥

शिप्री। शिप्रे हनू नासिके वा। शोभनहनुः। यद्वा शिप्राः शीर्षण्याः। सुशिरस्त्राणः स इंद्र एव प्रहोषिणः प्रकर्षेण देवान्हविर्भिर्जुह्वतः सुदक्षस्यैतन्नामकस्य ऋषेः संबंधि यवाशिरः ॥ श्रीङ् पाके। आङ्पूर्वस्यापस्पृधेयामानृचुरित्यादिना धातोः शिरादेशः ॥ यवैरामिश्रितं यवैः सह पक्वमिंदोः सर्वतः पात्रेषु क्षरत् अंधसः सोमलक्षणमन्नमपात्। अपिबत्। यद्वास्य सोमस्य भागमिंद्रार्थं परिकल्पितं सोमांशमपिबत्। उ इत्यवधारणे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तम्वभि प्रार्चतेंद्रं सोमस्य पीतये। तदिद्ध्यस्य वर्धनं ॥५॥

तं। ऊं इति। अभि। प्र। अर्चत। इंद्रं। सोमस्य। पीतये। तत्। इत्। हि। अस्य। वर्धनं ॥५॥

हे ऋत्विजस्तमु तमेवेंद्रमभ्याभिमुख्येन प्रार्चत। प्रकर्षेण स्तुत। किमर्थं। सोमस्य पीतयेऽत्रागत्य सोमपानाय। किमर्थं सोमपानायेति विशेष्यते तदाह। तदित्तत्सोमपानमेवास्येंद्रस्य वर्धनं वर्धकं भवति खलु। तस्मात्सोमपानजहर्षाय प्रार्चत॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अस्य पीत्वा मदानां देवो देवस्यौजसा। विश्वाभि भुवना भुवत् ॥६॥

अस्य। पीत्वा। मदानां। देवः। देवस्य। ओजसा। विश्वा। अभि। भुवना। भुवत् ॥६॥

देवो द्योतमान इंद्रोऽस्यास्माभिर्दीयमानस्य सोमस्य मदानां मदकरान्रसान् पीत्वा पानं कृत्वा। यद्वास्यैतं सोमं पीत्वा तथा मदानां मदसाधनादीनि भक्षयित्वा देवस्य गृहेषु शोभमानस्य यद्वा देवनशीलस्य देवैः काम्यमानस्य सोमस्य पानजातेनौजसा बलेन विश्वा भुवना सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्यभिभुवत्। अभिभवति। सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार। ऋग्वे० २.१५.२.। इत्यादिषु सोमपानमदे सर्वाणि वृत्रहननादिकर्माणि चकारेत्येवमत्रापि सर्वाणि भूतानि भुवनादीनि कर्माण्यकार्षीदिति ॥

प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रे त्यमु वः सत्रासाहमित्यादिसूक्तशेषः। सूचितं च। त्यमु वः सत्रासाहमिति सूक्तशेषोऽभि त्यं मेषं। आ० ६.४.। इति ॥ अप्तोर्यामेऽच्छावाकातिरिक्तोक्थ्ये त्यमु वः सत्रासाहमिति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः। सूचितं च। त्यमु वः सत्रासाहं सत्रा ते अनु कृष्टय इति वा स्तोत्रियानुरूपौ। आ० ९.११.। इति ॥ व्यूळहस्य दशरात्रस्य चतुर्थेऽहनि निष्केवल्य एष एव तृचो निविद्धानीयः। सूचितं च। इमं नु मायिनं हुवे त्यमु वः सत्रासाहं। आ० ८.८.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

त्यमु वः सत्रासाहं विश्वासु गीर्ष्वायतं। आ च्यावयस्यूतये ॥७॥

त्यं। ऊं इति। वः। सत्राऽसहं। विश्वासु। गीर्षु। आऽयतं। आ। च्यवयसि। ऊतये ॥७॥

यजमानः स्तोतारं संबोध्याह। हे स्तोतः सत्रासाहं। सत्राशब्दो बहुवाची। बहूनामभिभवितारं। यद्वा शत्रून् स्वबलेन संगत्य जेतारं वो युष्मदीयेषु विश्वासु गीर्षु सर्वेषु स्तोत्रेष्वायतं विस्तृतं। सर्वत्रेंद्र एव स्तूयते। तस्मात्तेषु

विततं त्वं । उ इत्यवधारणे । तमेवेंद्रमूतयेऽस्मद्रक्षणायाच्यावयसि ॥ च्युङ् प्रुङ् गतौ ॥ त्वदीयैः स्तोत्रैर्यज्ञं प्रत्याभिमुख्येनागमय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

युध्मं संतमनर्वाणं सोमपामनपच्युतं । नरमवार्यक्रतुं ॥८॥

युध्मं । संतं । अनर्वाणं । सोमऽपां । अनपऽच्युतं । नरं । अवार्यऽक्रतुं ॥८॥

एवंगुणोपेतमिंद्रमागमयेत्याह । युध्मं शत्रूणां संप्रहारकं संतं । अत एवानर्वाणमन्यैरप्रत्यृतमनभिगतं । तस्मादनपच्युतं संग्रामेषु शत्रुभिरहिंसितं सोमपां सोमस्य पातारमस्य सोमस्य मदे सत्यवार्यक्रतुं भटैरनिवारणीयकर्माणं नरं सर्वस्य नेतारं । एतादृग्गुणोपेतमिंद्रमागमयेति पूर्वेण सह संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

शिक्षा ण इंद्र राय आ पुरु विद्वाँ ऋचीषम । अवा नः पार्ये धने ॥९॥

शिक्ष । नः । इंद्र । रायः । आ । पुरु । विद्वान् । ऋचीषम । अव । नः । पार्ये । धने ॥९॥

हे ऋचीषम स्तुत्या सम ॥ यद्वा ईष गतिहिंसादर्शनेषु । अस्मादमप्रत्ययः ॥ सर्वैर्गंतव्य दर्शनीय वा । उक्तगुणोपेत हे इंद्र विद्वान् सर्वविषयज्ञानवांस्त्वं शत्रुभ्य आहृत्य रायो धनानि नोऽस्मभ्यं पुरु बहुवारं शिक्ष । प्रयच्छ । यद्वा पुर्विति रायो विशेषणं । बहूनि धनानि प्रयच्छ । किंच पार्ये । पाराः शत्रवः । तत्रभवे धन आजिहीर्षिते शत्रुधने नोऽस्मानव । रक्ष । शत्रून् हत्वा तद्धनेनास्मान् पालयेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अतश्चिदिंद्र ण उपा याहि शतवाजया । इषा सहस्रवाजया ॥१०॥

अतः । चित् । इंद्र । नः । उप । आ । याहि । शतऽवाजया । इषा । सहस्रऽवाजया ॥१०॥

हे इंद्र अतश्चिदस्माद्द्युलोकादेव । यद्वास्माच्छत्रुस्थानाच्छतवाजया शतसंख्याकबलयुक्तेन तथा सहस्रवाजया । वाजोऽन्नं । सहस्रसंख्यान्नवता बहुबलान्नेनेषान्नरसेन युक्तः सन् नोऽस्मानुपा याहि । अधिकमाभिमुख्येनागच्छ ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे षोडशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अयाम धीवतो धियोऽर्वद्भिः शक्र गोदरे। जयेम पृत्सु वज्रिवः ॥११॥

अयाम। धीऽवतः। धियः। अर्वत्ऽभिः। शक्र। गोऽदरे। जयेम। पृत्ऽसु। वज्रिऽवः ॥११॥

हे शक्र समर्थेंद्र धीवतः ॥ छंदसीर इति मतुपो वत्वं ॥ कर्मकरणात्कर्मवंतो वयं धियो युष्मज्जयार्थं कर्माण्ययाम। गच्छाम। ततो गोदरे ॥ दॄ विदारणे। अच इरितीप्रत्ययः ॥ गवां पर्वतानां दरयितर्हे वज्रिवो वज्रवन्। यद्वा वजनं गमनं वज्रः। तद्वान् कुलिशः। तद्वन्निंद्र पृत्सु संग्रामेष्वर्वद्भिः सर्वतो गंतृभिस्त्वया दत्तैरश्वैर्जयेम। वयं तवादात्तृञ्जेष्यामः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

वयमु त्वा शतक्रतो गावो न यवसेष्वा। उक्थेषु रणयामसि ॥१२॥

वयं। ऊं इति। त्वा। शतक्रतो इति शतऽक्रतो। गावः। न। यवसेषु। आ। उक्थेषु। रणयामसि ॥१२॥

हे शतक्रतो बहुप्रज्ञान बहुकर्मन्निंद्र त्वा सर्वतः ॥ उ इत्यवधारणे ॥ त्वामेवोक्थेषु स्तोत्रशस्त्रादिकेषु वयं रणयामसि ॥ इदंतो मसिः ॥ आरणयामः। शब्दयामः। रमयाम इत्यर्थः। तत्र दृष्टांतः। गावो न। यथा गोपालो यवसेषु तृणविशेषेषु गावो गाः पशूना समंताद्रमयति तद्वत् ॥ गाव इति सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादौत्वाभावः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विश्वा हि मर्त्यत्वनानुकामा शतक्रतो। अगन्म वज्रिन्नाशसः ॥१३॥

विश्वा। हि। मर्त्यऽत्वना। अनुऽकामा। शतक्रतो इति शतऽक्रतो। अगन्म। वज्रिन्। आऽशसः ॥१३॥

हे शतक्रतो बहुप्रज्ञेंद्र मर्त्यत्वना मर्त्यत्वानि ॥ सुपां सुलुगिति विभक्तेराजादेशः॥ संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्दीर्घाभावः॥ विश्वा हि विश्वान्येव मर्त्यत्वान्यनुकामा कामानभिलाषाननुगतानि। कामोपेतानीत्यर्थः। मनुष्याश्चैतानि कामयंत इत्यर्थः। तथा सति हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र वयमप्याशस आशंसनानि धनादि-

कामानगन्म। अवगच्छामः॥ गमेर्लेटि बहुलं छंदसीति शपो लुक्। म्वोश्चेति मकारस्य नकारः॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्वे सु पुत्र शवसोऽवृत्रन्कामकातयः। न त्वामिंद्राति रिच्यते॥१४॥

त्वे इति। सु। पुत्र। शवसः। अवृत्रन्। कामऽकातयः। न। त्वां। इंद्र। अति। रिच्यते॥१४॥

हे शवसस्पुत्र बलनिमित्तमुत्पन्नत्वाद्बलस्य पुत्रेंद्र कामकातयः॥ कै गै रै शब्दे॥ कामपराः कातयः शब्दा येषां भवंति ते तथोक्ताः। तादृशा मनुष्यास्त्वे त्वयि स्ववृत्रन्। स्वस्वकामाभिपूरणार्थं सुष्ठु वर्तंते। तस्मान्मर्त्यत्वानि कामोपेतानीत्युत्पन्नं॥ वृतु वर्तने। लङि छांदसो विकरणस्य लुक्। बहुलं छंदसीति रुडागमः॥ यत एवं ततः हे इंद्र त्वां कश्चिदपि देवो नातिरिच्यते। बलेन धनेन वातिरिक्तः समर्थो नास्ति॥

॥ अथ पंचदशी ॥

स नो वृषन्त्सनिष्ठया सं घोरया द्रवित्न्वा। धियाविड्ढि पुरंध्या॥१५॥

सः। नः। वृषन्। सनिष्ठया। सं। घोरया। द्रवित्न्वा। धिया। अविड्ढि। पुरंऽध्या॥१५॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिंद्र स पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं सनिष्ठया॥ षणु दाने॥ धनादेर्दातृतमया घोरया सपत्नानां भयकारिण्या अत एव द्रवित्न्वा द्रावयित्र्या शत्रूणां पलायित्र्या॥ द्रवतेरित्नुच्प्रत्ययः॥ पुरंध्या बहूनां धारयित्र्या धिया तादृशेन कर्मणा नोऽस्मान्त्समविड्ढि। समंतात्पालय॥ अवतेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक्। बहुलवदनात्सिप इडागमः॥ अस्मान्धनदानादिना रक्षेत्यर्थः॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः॥

॥ अथ षोडशी ॥

यस्ते नूनं शतक्रतविंद्र द्युम्नितमो मदः। तेन नूनं मदे मदेः॥१६॥

यः। ते। नूनं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो। इंद्र। द्युम्निऽतमः। मदः। तेन। नूनं। मदे। मदेरिति मदेः॥१६॥

अत्र सोमः स्तूयते। हे शतक्रतो शतविधप्रज्ञान हे इंद्र द्युम्नितमो यशस्वितमो यो मदः। माद्यंत्यनेनेति मदः सोमः। यः सोमो नूनं पुरा ते त्वदर्थम-

स्माभिरभिषुतोऽस्ति तेनास्माभिः प्रदीयमानसोमेन नूनमिदानीं मदे तत्पानेन मदे तव संजाते सत्यस्मानपि मदेः । धनादिदानेन त्वं मादय ॥ मदी हर्षे ॥ अंतर्णीतण्यर्थः । बहुलमिति शप् ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यस्ते॑ चि॒त्रश्र॑वस्तमो॒ य इं॑द्र वृत्र॒हंत॑मः । य ओ॑जो॒दात॑मो॒ मदः॑ ॥१७॥

यः । ते॒ । चि॒त्रश्र॑वःऽतमः । यः । इं॒द्र॒ । वृ॒त्र॒हन्ऽत॑मः । यः । ओ॒जः॒ऽदात॑मः । मदः॑ ॥१७॥

हे इंद्र चित्रश्रवस्तमोऽतिशयेन नानाविधकीर्तिर्यो मदः सोमस्ते त्वदर्थमस्माभिरभिषुतः । यः सोमो वृत्रहंतमोऽतिशयेन पापानां हंता । किंच यः सोम ओजोदातमोऽतिशयेन बलस्य दाता तेनास्माभिर्दीयमानेन सोमेन त्वं माद्येरिति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

वि॒द्म हि यस्ते॑ अद्रिव॒स्त्वाद॑त्तः सत्य सोमपाः । विश्वा॑सु दस्म कृ॒ष्टिषु॑ ॥१८॥

वि॒द्म । हि । यः । ते॒ । अ॒द्रि॒ऽव॒ः । त्वाऽद॑त्तः । स॒त्य॒ । सो॒म॒ऽपा॒ः । विश्वा॑सु । द॒स्म॒ । कृ॒ष्टिषु॑ ॥१८॥

हे अद्रिवः । अद्रिर्वज्रः । तद्वन् हे सत्य यथार्थकर्मन् सोमपाः सोमस्य पातर्दस्म दर्शनीय यद्वा शत्रूणामुपक्षपयितरिंद्र विश्वासु कृष्टिषु सर्वेषु सोमस्य दातृषु यजमानेषु त्वादत्तस्त्वया दत्तस्ते त्वदीयो यो रयिरस्ति तं विद्म हि। यष्टारो वयमपि जानीम एव । यद्वा हे इंद्र सर्वेषु यष्टृषु मध्ये वयं ते त्वदीयमेव नान्यदीयमिति तं सोमं जानीम एव यः सोमस्त्वादत्तोऽस्माभिस्त्वदर्थं दीयते ॥ अत्र त्वादेशश्छांदसः ॥ प्रथमे पर्यायेऽच्छावाकस्येंद्राय मद्वने सुतमिति स्तोत्रियः । सूत्रितं च । इंद्राय मद्वने सुतमिंद्रमिद्गाथिनो बृहत् । आ॰ ६.४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्त एकोनविंशी ॥

इंद्रा॑य॒ मद्व॑ने सु॒तं परि॑ ष्टोभंतु नो॒ गिरः॑ । अ॒र्कम॑र्चंतु का॒रवः॑ ॥१९॥

इंद्रा॑य । मद्व॑ने । सु॒तं । परि॑ । स्तो॒भं॒तु॒ । नः॒ । गिरः॑ । अ॒र्कं । अ॒र्चं॒तु॒ । का॒रवः॑ ॥१९॥

मद्वने ॥ माद्यतेः क्वनिप् ॥ मदनशीलायेंद्राय तदर्थं सुतमभिषुतं सोमं नोऽस्मदीया गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः परि ष्टोभंतु ॥ स्तोभतिः स्तुतिकर्मा ॥

परितः सोमं स्तुवंतु । ततः कारवः स्तुतिकारिणः स्तोतारश्चार्कं सर्वैरर्चनीयं सोममर्चंतु । पूजयंतु ॥

॥ अथ विंशी ॥

यस्मिन्विश्वा अधि श्रियो रणंति सप्त संसदः । इंद्रं सुते हवामहे ॥२०॥

यस्मिन् । विश्वाः । अधि । श्रियः । रणंति । सप्त । संऽसदः । इंद्रं । सुते । हवामहे ॥२०॥

यस्मिन्निंद्रे विश्वाः सर्वाः श्रियः कांतयोऽधि अधिकं भवंति । अतिशयेन तेजस्वीत्यर्थः । किंच सप्त सप्तसंख्याकाः संसदः । सम्यग्यज्ञेषु कर्मकरणार्थं सीदंतीति संसदो होत्रकाः । यस्मिन्नणंति सोमप्रदानार्थं रमंते । यद्वा यं शब्दयंति स्तुवंति तं पूर्वोक्तलक्षणमिंद्रं सुते सोमेऽभिषुते सति हवामहे । वयं सोमपानायाह्वयामः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

त्रिकद्रुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमत्नत । तमिद्वर्धंतु नो गिरः ॥२१॥

त्रिऽकद्रुकेषु । चेतनं । देवासः । यज्ञं । अत्नत । तं । इत् । वर्धंतु । नः । गिरः ॥२१॥

हे देवासो देवास्त्रिकद्रुकेष्वाभिप्लविकेष्वहःसु । ज्योतिर्गौरायुरिति त्रिकद्रुकाः । तेषु चेतनं ॥ चिती संज्ञाने ॥ चेतंति जानंत्यनेन स्वर्गादिकमिति चेतनः । ज्ञानसाधनं यज्ञमत्नत । अतन्वत । स्वैः स्वैः कर्मभिः पालनैश्च विस्तारितवंतः ॥ तनु विस्तारे । लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । तनिपत्योश्छंदसीत्युपधालोपः ॥ तमित्तमेवास्मदीयं यज्ञं नोऽस्माकं गिरः स्तुतिलक्षणा वाचो वर्धंतु । वर्धयंतु ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

आ त्वा विशंत्विंदवः समुद्रमिव सिंधवः । न त्वामिंद्राति रिच्यते ॥२२॥

आ । त्वा । विशंतु । इंदवः । समुद्रंऽइव । सिंधवः । न । त्वां । इंद्र । अति । रिच्यते ॥२२॥

हे इंद्र इंदवः स्रवंतोऽस्माभिर्दीयमानाः सोमास्त्वा त्वामा विशंतु । सर्वतः प्रविशंतु । तत्र दृष्टांतः । समुद्रमिव सिंधवः । स्यंदमाना नद्यो यथा समुद्रं जलाशयं सर्वतः प्रविशंति तद्वत् । यत एवं तस्मात् हे इंद्र त्वां कश्चिदपि देवो

बलेन धनेन वा नातिरिच्यते । नातिरिक्तोऽस्ति । सामर्थ्यवान् त्वत्तोऽधिको नास्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

विव्यक्थ महिना वृषन्भक्षं सोमस्य जागृवे । य इंद्र जठरेषु ते ॥२३॥

विव्यक्थ । महिना । वृषन् । भक्षं । सोमस्य । जागृवे । यः । इंद्र । जठरेषु । ते ॥२३॥

हे वृषन् कामानां वर्षितर्हे जागृवे जागरणशीलेंद्र त्वं तस्य सोमस्य भक्षं पानं प्रति महिना स्वमहिम्ना विव्यक्थ । सर्वतो व्याप्तवानसि ॥ व्यचेर्लिटि थल्यभ्यासस्योभयेषामिति संप्रसारणं ॥ हे इंद्र यः सोमस्ते जठरेषूदरेषु प्रविशति तस्य पानं व्याप्तवानसीति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अरं त इंद्र कुक्षये सोमो भवतु वृत्रहन् । अरं धामभ्य इंदवः ॥२४॥

अरं । ते । इंद्र । कुक्षये । सोमः । भवतु । वृत्रऽहन् । अरं । धामऽभ्यः । इंदवः ॥२४॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्यापामावरकस्यासुरस्य पापस्य वा हंतर्हे इंद्र सोमोऽस्माभिर्दीयमानस्ते तव कुक्षयेऽरमलं पर्याप्तो भवतु । किंचेंदवः सर्वतः क्षरणशीलाः सोमास्तव धामभ्यो नानाविधेभ्यः शरीरेभ्यस्तव तेजोभ्यो वारमलं पर्याप्ता भवंतु । अनेन तेजसा हविर्भाक्त्वमस्तीति सूचितं । अस्मदीयाः सोमा एव तव कुक्षये देहेभ्योऽपि पर्याप्ता भवंतु नान्यदीया इति भावः ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

अरमश्वाय गायति श्रुतकक्षो अरं गवे । अरमिंद्रस्य धाम्ने ॥२५॥

अरं । अश्वाय । गायति । श्रुतऽकक्षः । अरं । गवे । अरं । इंद्रस्य । धाम्ने ॥२५॥

श्रुतकक्षो नामर्षिर्गवाश्वादिंद्रं स्तौति । अयं श्रुतकक्ष एतन्नामक ऋषिरश्वायेंद्रेण दीयमानायाश्वायैतदर्थमरमलं गायति । इंद्रविषयं स्तोत्रं करोति । तथा गवेऽरमलं गायति । इंद्रस्येंद्रकर्तृकाय धाम्ने गृहाय तदर्थं चारं पर्याप्तं स्तौति । यदश्वादिकमिंद्रः प्रयच्छति तस्मै गायतीति ॥ यद्वेंद्रस्येति कर्मणि षष्ठी ॥ गवादिलाभार्थमिंद्रं स्तौति ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

अरं हि ष्मा सुतेषु णः सोमेष्विंद्र भूषसि । अरं ते शक्र दावने ॥२६॥

अरं । हि । स्म । सुतेषु । नः । सोमेषु । इंद्र । भूषसि । अरं । ते । शक्र । दावने ॥२६॥

हे इंद्र सुतेष्वभिषुतेषु नोऽस्मदीयेषु सोमेषु ॥ हि ष्मेत्यवधारणे ॥ त्वमेव तेषां पानेऽलं पर्याप्तो भूषसि । भवसि । यद्वा सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु नोऽस्माकं पर्याप्तं धनं भूषसि ॥ भू प्राप्तौ ॥ त्वं प्रापय । तथा भवति हे शक्र समर्थेंद्र दावने धनादिकस्य दात्रे ते तुभ्यमस्माभिर्दीयमानाः सोमा अरमलं पर्याप्ता भवंतु ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

पराकात्ताच्चिदद्रिवस्त्वां नक्षंत नो गिरः । अरं गमाम ते वयं ॥२७॥

पराकात्तात् । चित् । अद्रिऽवः । त्वां । नक्षंत । नः । गिरः । अरं । गमाम । ते । वयं ॥२७॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र नोऽस्मदीया गिर इतो निर्गताः स्तुतयः पराकात्तात् । चिदप्यर्थः । अतिदूरादपि त्वां नक्षंत । व्याप्नुवंतु । किमुत समीपात्त्वामश्नुवंतामिति ॥ नक्षतेर्व्याप्तिकर्मणो नशतेर्वा लेटि सिपि रूपं ॥ एवं सति स्तोतारो वयं ते त्वदीयं धनमरमलं पर्याप्तं गमाम । त्वत्तो गच्छाम ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिन एवा ह्यसि वीरयुरिति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । एवा ह्यसि वीरयुरेवा ह्यस्य सूनृता । आ० ७.८. । इति ॥

॥ तस्मिन्प्रथमा सूक्तेऽष्टाविंशी ॥

एवा ह्यसि वीरयुरेवा शूर उत स्थिरः । एवा ते राध्यं मनः ॥२८॥

एव । हि । असि । वीरऽयुः । एव । शूरः । उत । स्थिरः । एव । ते । राध्यं । मनः ॥२८॥

हे इंद्र त्वं वीरयुर्वीरान्युद्धकर्मणि समर्थान् हंतुं कामयमान एवासि । भवसि खलु । हि प्रसिद्धौ । अत एव त्वं शूरः सामर्थ्यवानेव भवसि । उतापि च स्थिरः संग्रामे धैर्यवान् भवसि । एकत्र स्थित्वैव शत्रून् संप्रहरसीत्यर्थः । एवं सति ते तव मनो राध्यं स्तुतिभिराराधनीयमेव यतोऽनेन मनसा त्वं शत्रुवधं संग्रामे धैर्यादिकं च करोषीति । तव मन एव सर्वैः स्तुत्यमित्यर्थः ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

एवा रातिस्तुवीमघ विश्वेभिर्धायि धातृभिः । अधा चिदिंद्र मे सचा ॥२९॥

एव । रातिः । तुविऽमघ । विश्वेभिः । धायि । धातृऽभिः । अध । चित् । इंद्र । मे । सचा ॥२९॥

हे तुविमघ ॥ तुविरिति बहुनाम ॥ बहुधनवन्निंद्र विश्वेभिर्विश्वैर्धातृभिः कर्माधारकैः । यद्वा देवानां हविर्दानेन पोषयितृभिः सर्वैर्यजमानैस्तव रातिर्गवाश्वधनादिदानं धायि । तैर्धार्यत एव ॥ दधातेर्लुङि कर्मणि रूपं । चिदेवार्थे ॥ अधात एव हे इंद्रैवंविध त्वं मे यष्टुर्ममापि सचा धनादिदानेन कर्मसहायो भव ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

मो षु ब्रह्मेव तंद्रयुर्भुवो वाजानां पते । मत्स्वा सुतस्य गोमतः ॥३०॥

मो इति । सु । ब्रह्माऽइव । तंद्रयुः । भुवः । वाजानां । पते । मत्स्व । सुतस्य । गोऽमतः ॥३०॥

हे वाजानां पते अन्नानां पते बलानां वा हे इंद्र तंद्रयुर्निष्कारणं निवृत्तकर्मवत्त्वादालस्ययुक्तो ब्रह्मेव ब्राह्मण इव । अथापि तद्वदर्थे भाषत इति यास्कोक्तमनुसृत्य तंद्रयुक्त इत्युक्तं । अथवा यागादिकर्मपरित्यागेनालस्यमिच्छन् नास्तिको ब्राह्मण इव त्वं मो षु भुवः । सुष्ठु मा भवः । सर्वदास्मत्कर्मान्वितो भवेत्याशासनं । तदेवाह । सुतस्याभिषुतस्य ततो गोमतो गव्येन क्षीरेण दध्ना वा मिश्रणवतः सोमस्य पानेन मत्स्व । माद्य । हृष्टो भव ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

मा न इंद्राभ्या३दिशः सूरो अक्तुष्वा यमन् । त्वा युजा वनेम तत् ॥३१॥

मा । नः । इंद्र । अभि । आऽदिशः । सूरः । अक्तुषु । आ । यमन् । त्वा । युजा । वनेम । तत् ॥३१॥

हे इंद्र आदिश आदेष्टारः समंतादायुधान्यतिविसृजंतः सूरः ॥ सृ गतौ ॥ सर्वत्र सरणशीला राक्षसा अक्तुषु रात्रिषु दिवापि नोऽस्माकं माभ्या यमन् । आभिमुख्येन मा नियंतारो भवंतु । यद्यागताश्चेत्तदा तद्रक्षः कुलं त्वा त्वया

युजा सहायेन वयं वनेम। हिंसाम॥ श्नथ क्नथ क्रथ क्लथ हिंसार्था वनु चेत्यच पठितत्वाद्धिंसार्थः॥

॥ अथ द्वात्रिंशी॥

त्वयेदिंद्र युजा वयं प्रति ब्रुवीमहि स्पृधः। त्वमस्माकं तव स्मसि॥३२॥

त्वया। इत्। इंद्र। युजा। वयं। प्रति। ब्रुवीमहि। स्पृधः। त्वं। अस्माकं। तव। स्मसि॥३२॥

हे इंद्र त्वयेत्॥ इदवधारणे॥ त्वयैव युजा सहायेन स्पृधः स्पर्धमानान् शत्रून्वयं प्रतिब्रुवीमहि। निराकुर्वीमहि। प्रतिवचनं निराकरणं। उत्तरार्धेनेंद्रसाहाय्यमेव प्रतिपादयति। हे इंद्र त्वमस्माकं भवसि। स्तुत्यस्तोतृषष्ठ्यष्टव्यतया त्वमस्माकं भवसि वयं तव स्मसि। भवामः। तथारण्यकं। त्वमिदं सर्वं भवसि तव वयं स्मः। त्वमस्माकमसीति तस्मात्त्वया सहायेन शत्रून्हन्यामेति॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी॥

त्वामिद्धि त्वायवोऽनुनोनुवतश्चरान्। सखाय इंद्र कारवः॥३३॥

त्वां। इत्। हि। त्वाऽयवः। अनुऽनोनुवतः। चरान्। सखायः। इंद्र। कारवः॥३३॥

हे इंद्र कर्मोपद्रवपरिहारादनंतरं त्वायवस्त्वां धनादिदानार्थं कामयमाना अत एवानुनोनुवतः॥ नौतेर्यङ्लुगंतस्य शतरि रूपं॥ अनुक्रमेण पुनः पुनः स्तुतिं कुर्वंतस्तस्मात्तव सखायः सखिभूताः कारवः स्तोतारस्त्वामित्॥ इदवधारणे॥ त्वामेव चरान्। स्तुतिभिः परिचरंतु खलु॥ हीति प्रसिद्ध्यर्थः। चरतेर्लेट्याडागमः। हियोगादनिघातः॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे विंशो वर्गः॥

उद्वेति चतुस्त्रिंशदृचं त्रयोदशं सूक्तं सुकक्षस्यार्षं गायत्रमैंद्रं। अंत्या त्विंद्रऋभुदेवताका। तथा चानुक्रांतं। उद्व चतुस्त्रिंशत्सुकक्षोऽंत्यैंद्रार्भवीति॥ द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्र उत्तमावर्जमेतत्सूक्तं। सूचितं च। उद्वेदभीत्युत्तमामुद्धरेत्। आ॰ ६.४.। इति॥ महाव्रतेऽप्यस्य विनियोगः पूर्वसूक्तेन सहोक्तः॥ ज्योतिष्टोमे ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र आद्यस्तृचः। सूचितं च। उद्वेदभीति तिस्र इंद्र क्रतुविदं सुतमिति याज्या। आ॰ ५.१०.। इति॥ तथाप्तोर्यामे मैत्रावरुणातिरिक्तोक्थेऽयं तृचोऽनुरूपः। सूचितं च। यदद्य कच्च वृत्रहन्नुद्वेदभि श्रुतामघमा नो विश्वाभिः। आ॰ ९.११.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उद्घेद॒भि श्रु॒ताम॑घं वृष॒भं नर्या॑पसं । अस्ता॑रमेषि सूर्य ॥१॥

उत् । घ॒ । इत् । अ॒भि । श्रु॒तऽम॑घं । वृ॒ष॒भं । नर्य॑ऽअपसं । अस्ता॑रं । ए॒षि॒ । सू॒र्य॒ ॥१॥

सुकक्ष इंद्रगुणानाह । हे सूर्य द्वादशसु भानुष्विंद्रोऽपि सूर्यात्मना पठितः । तस्मात्सूर्यात्मक सुवीर्य हे इंद्र श्रुतमघं सर्वदा देयत्वेन विख्यातधनमत एव वृषभं याचमनानां धनस्य वर्षितारं । नर्यापसं । नरहितं नर्यं । नरहितकर्माणमस्तारं दानशौंडमौदार्यवंतं । एतादृशानुभावमभित उदेषि ॥ इदवधारणे ॥ त्वमेव तस्य यज्ञे सूर्यात्मनोद्गतोऽसि ॥ घेति प्रसिद्धौ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नव॒ यो न॑व॒तिं पुरो॑ बि॒भेद॑ बा॒ह्वो॑जसा । अहिं॑ च वृत्र॒हाव॑धीत् ॥२॥

नव॑ । यः । न॒व॒तिं । पुरः॑ । बि॒भेद॑ । बा॒हुऽओ॑जसा । अहि॑म् । च॒ । वृ॒त्र॒ऽहा । अ॒व॒धी॒त् ॥२॥

य इंद्रो नव नवतिं नवनवतिसंख्याका एकोनशतसंख्याकाः शंबरस्य पुरः पुरीर्बाह्वोजसा स्वबाहुबलेनैव बिभेद दिवोदासाय भिनत्ति स्म । तथा च मंत्रः । दिवोदासाय नवतिं च नवेंद्रः पुरो व्यैरच्छंबरस्य । ऋग्वे० २.१९.६.। इति । स वृत्रहा वृत्रासुरस्य हंता स इंद्रोऽहिं च केनाप्यहंतव्यं मेघमपामावरकं वृत्रं वावधीत् । स इंद्रोऽस्माकं धनं ददात्वित्युत्तरेण संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स न॒ इंद्रः॑ शि॒वः सखाश्वा॑व॒द्गोम॒द्यव॑मत् । उ॒रुधा॑रेव दोहते ॥३॥

सः । न॒ः । इंद्रः॑ । शि॒वः । सखा॑ । अश्व॑ऽवत् । गोऽम॑त् । यव॑ऽमत् । उ॒रुधा॑राऽइव । दो॒ह॒ते ॥३॥

स पूर्वोक्तलक्षणः शिवः कल्याणतमः सखा यष्टृयष्टव्यस्तोतृस्तुत्यलक्षणेन संबंधेनास्माकं मित्रभूत एतादृश इंद्रोऽश्ववदश्वयुक्तं गोमत् पश्वादिसहितं यवमत् ॥ अयवादिभ्य इति वप्रतिषेधान्मतुपो वत्वाभावः ॥ यव इति धान्यविशेषः । धान्ययुक्तं धनं नोऽस्मभ्यं दोहते । दोग्धु । ददातु । तत्र दृष्टांतः । उरुधारेव । प्रभूतपयोधारा । यद्वा बहूनां पोषयित्री गौर्यथा वत्सस्य पयो दोग्धि तथा प्रभूतं धनमस्माकं दोग्धु । ददातु ॥ दुहेर्लेट्यडागमः ॥

अग्नीर्योमे मैत्रावरुणातिरिक्तोक्थे यदद्येति तृचः स्तोत्रियः। सूत्रं तु पूर्वेण तृचेन सहोदाहृतं ॥

॥ तस्मिन्प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

यदद्य कच्च वृत्रहन्नुदगा अभि सूर्य। सर्वं तदिंद्र ते वशे ॥४॥

यत्। अद्य। कत्। च। वृत्रऽहन्। उत्ऽअगाः। अभि। सूर्य। सर्वं। तत्। इंद्र। ते। वशे ॥४॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्यापामावरकस्य मेघस्य हंतर्हे सूर्य सूर्यात्मकेंद्र अद्यास्मिन्दिने यत्कच्च यत्किंचित्पदार्थजातमभ्यभिमुखीकृत्योदगाः ॥ इण् गतौ। उत्पूर्वः। तस्य लुङि गादेशः ॥ स्वतेजसोद्गतः प्रादुर्भूतोऽसि तदा तत्सर्वं स्थावरजंगमात्मकं जगत्ते तव वशे भवति। त्वदधीनं भवति। उदिते सूर्ये त्वदर्थं प्राक्कर्म कुर्वंति जुह्वति च ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यद्वा प्रवृद्ध सत्पते न मरा इति मन्यसे। उतो तत्सत्यमित्तव ॥५॥

यत्। वा। प्रऽवृद्ध। सत्ऽपते। न। मरै। इति। मन्यसे। उतो इति। तत्। सत्यं। इत्। तव ॥५॥

वाशब्दः समुच्चये। अपि च हे प्रवृद्ध स्वबलेन प्रवर्धमान सत्पते सतां पते स्वप्रकाशाधिक्येन सतां नक्षत्राणां पते हे इंद्र न मरा इति मनुष्यवद्वार्धक्येनाहं न म्रिय इति यद्यदि मन्यसे बुध्यसे ॥ मृङ् प्राणत्यागे। लेट्यडागमः। वैतोऽन्यत्रेत्यैकारः ॥ उतो अपि च तव तन्न म्रिय इति मननं सत्यमित् यथार्थमेव। इंद्रो न म्रियत इत्यर्थे मंत्रांतरं। न ह्यस्या अपरं चन जरसा मरते पतिः। ऋग्वे॰ १०.८६.११.। इति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ये सोमासः परावति ये अर्वावति सुन्विरे। सर्वांस्ताँ इंद्र गच्छसि ॥६॥

ये। सोमासः। पराऽवति। ये। अर्वाऽवति। सुन्विरे। सर्वान्। तान्। इंद्र। गच्छसि ॥६॥

हे इंद्र ये सोमासः सोमाः परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरदेशे। ये सोमा अर्वावत्यंतिकतमे देशे च सुन्विरे ॥ छंदसि द्विर्वचनस्य विकल्पितत्वादत्र द्विर्वचनाभावः ॥

ये सोमा ऋत्विग्भिरभिषूयंते सर्वान् दूरे समीपे चाभिषूयमाणांस्तान् सोमान् गच्छसि । तत्पानार्थं युगपत्प्राप्नोषि । अनेनेंद्रस्य सर्वगतत्वं सूचितं च ॥

अग्नीर्यामे ब्राह्मणाच्छंसिनोऽतिरिक्तोक्थ्ये तमिंद्रं वाजयामसीति स्तोत्रिय-स्तृचः । सूचितं च । तमिंद्रं वाजयामसि महाँ इंद्रो य ओजसा । आ॰ ९.११. । इति ॥ व्यूळ्हस्य दशरात्रस्य पंचमेऽहनि निष्केवल्येऽयमेव तृचो निविद्धा-नीयः । सूचितं च । व्यूळ्हस्येति खंडे मरुत्वाँ इंद्र मीढ्वस्तमिंद्रं वाजयामसि । आ॰ ८.८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

तमिंद्रँ वाजयामसि मुहे वृत्राय हंतवे । स वृषा वृषभो भुवत् ॥७॥

तं । इंद्रं । वाजयामसि । मुहे । वृत्राय । हंतवे । सः । वृषा । वृषभः । भुवत् ॥७॥

यजमाना आहुः । तं पूर्वोक्तलक्षणमिंद्रं वाजयामसि । वाजयामः । सोमेन स्तुतिभिर्वा वाजवंतं बलवंतं कुर्मः । किमर्थं महे महते वृत्रायापामावरकं वृत्रासुरं हंतवे हंतुं ॥ वाजयामसि । वाजवंतं करोतीत्यर्थे तत्करोतीति णिच् । णा-विष्ठवदिति णेरिष्ठवद्भावात् विन्मतोर्लुक् इति वचनान्मतुपो लुक् टेरिति टिलोपः ॥ सोमपानेन मत्तः स्तुतिभिर्वा स्तुतः सन् वृषा धनानां सेक्ता दाता स इंद्रो वृषभोऽस्माकं स्तोतॄणां सोमस्य दातॄणां धनादिसेचको दाता भुवत् । भवतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इंद्रः स दामने कृत ओजिष्ठः स मदे हितः । द्युम्नी श्लोकी स सोम्यः ॥८॥

इंद्रः । सः । दामने । कृतः । ओजिष्ठः । सः । मदे । हितः । द्युम्नी । श्लोकी । सः । सोम्यः ॥८॥

स इंद्रो दामने स्तोतृभ्यो धनादिदानायैव कृतः । प्रजापतिना सृष्टः । किंचौ-जिष्ठ ओजस्वितमः स एवेंद्रः मदे । माद्यंत्यनेनेति मदः सोमः । तस्मिंश्च प्रजा-पतिना सृष्टिकाले हितः । सोमपानार्थं च निहित इत्यर्थः । द्युम्नी । द्युम्नं द्योत-तेर्यशो वान्नं वेति । यशस्व्यन्नवान्वात एव श्लोकी । श्लोकः स्तुतिः । तद्वान् स इंद्रः सोम्यः सोमार्हो भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

गिरा वज्रो न संभृतः सबलो अनपच्युतः । ववक्ष ऋष्व अस्तृतः ॥९॥

गिरा । वज्रः । न । संऽभृतः । सऽबलः । अनपऽच्युतः । ववक्षे । ऋष्वः । अस्तृतः ॥९॥

गिरा स्तुतिलक्षणया वाचा स्तोतृभिः संभृत उत्पादितः तीक्ष्णीकृतः । तत्र दृष्टांतः । वज्रो न । वज्र आयुधं । तत्कर्तृभिर्निशितधारो यथा भवति तीक्ष्णीक्रियते तद्वत् स्तोतृभिः स्तुत्या संभृतः । अत एव सबलो बलसहितस्तस्मादनपच्युतः परैरप्रच्युतः । अनभिगत इत्यर्थः । तादृश ऋष्वो महान् दीप्यमानो वास्तृतो युद्धे शत्रुभिरहिंसित इंद्रो ववक्षे । स्तोतृभ्यो धनादिकं वोढुमिच्छति ॥

॥ अथ दशमी ॥

दुर्गे चिन्नः सुगं कृधि गृणान इंद्र गिर्वणः । त्वं च मघवन्वशः ॥१०॥

दुःऽगे । चित् । नः । सुऽगं । कृधि । गृणानः । इंद्र । गिर्वणः । त्वं । च । मघऽवन् । वशः ॥१०॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेंद्र गृणानः स्तोतृभिः स्तूयमानस्त्वं नोऽस्माकं दुर्गे चित् दुर्गमेऽपि मार्गे सुगं सुगमं पंथानं कृधि । तथा कुरु । हे मघवन् धनवन्निंद्र त्वं ॥ चशब्दश्चेदर्थे ॥ यदि वशः सोमपानार्थं तत्प्रदातॄनस्मान्कामयेथाः तदा पंथानं शोभनगमनं कुरुष्व ॥ वष्टेर्लेट्यडागमः । चशब्दयोगादनिघातः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यस्य ते नू चिदादिशं न मिनंति स्वराज्यं । न देवो नाध्रिगुर्जनः ॥११॥

यस्य । ते । नु । चित् । आऽदिशं । न । मिनंति । स्वऽराज्यं । न । देवः । न । अध्रिऽगुः । जनः ॥११॥

हे इंद्र यस्य ते तवादिशं । आदिशति नयति सर्वचानयेत्यादिग्बलं ॥ औणादिकः करणे प्रत्ययः ॥ यद्वादेश एवादिक् आज्ञा ॥ भावे क्विप् ॥ त्वदीयामाज्ञां नू चिदिदानीं पुरा च न मिनंति केचिदपि न हिंसंति । किंच स्वराज्यं तव स्वभूतं राज्यं च । यद्वा स्वशब्देन स्वर्गोऽभिधीयते । स्वर्गस्वामित्वं च न हिंसंति । हिंसकानाह । न देवो त्वदन्यो देवोऽपि च तथाप्यध्रि-

गुरधृतगमनः संग्रामे त्वरमाणो वीरोऽपि न च जनः प्रादुर्भूतो मनुष्योऽपि। एते न मिनंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अधा ते अप्रतिष्कुतं देवी शुष्मं सपर्यतः। उभे सुशिप्र रोदसी ॥१२॥

अध। ते। अप्रतिऽस्कुतं। देवी इति। शुष्मं। सपर्यतः। उभे इति। सुऽशिप्र। रोदसी इति ॥१२॥

हे सुशिप्र सुहनो शोभनशिरस्त्राणेंद्र अधापि च देवी देव्यौ स्वतेजसा दीप्यमाने उभे रोदसी द्यावापृथिव्यावप्रतिष्कुतं ॥ स्कु इति सौत्रो धातुः स्तंभने वर्तते ॥ शत्रुभिरप्रतिरोधनीयं शुष्मं परबलशोषकं बलं सपर्यतः। पूजयतः। त्वदधीने एव भवतः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

त्वमेतदधारयः कृष्णासु रोहिणीषु च। परुष्णीषु रुशत्पयः ॥१३॥

त्वं। एतत्। अधारयः। कृष्णासु। रोहिणीषु। च। परुष्णीषु। रुशत्। पयः ॥१३॥

अस्य सामर्थ्यमेवोपपादयति। हे इंद्र कृष्णासु कृष्णवर्णासु गोषु तथा रोहिणीषु ॥ वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः। पा॰ ४.१.३९.। इति ङीप् ॥ रोहितवर्णासु च गोषु रुशत् ॥ रोचतेर्दीप्तिकर्मणः ॥ दीप्यमानं श्वेतमेतत्परिदृश्यमानं पयः क्षीरं त्वमधारयः। धारयसि। तस्मात्तबलं पूजयत इति समन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

वि यदहेरध त्विषो विश्वे देवासो अक्रमुः। विदन्मृगस्य ताँ अमः ॥१४॥

वि। यत्। अहेः। अध। त्विषः। विश्वे। देवासः। अक्रमुः। विदत्। मृगस्य। तान्। अमः ॥१४॥

अधापि चाहेरहंतव्यस्य वृत्रासुरस्य त्विषस्तेजोरूपादुच्छ्वासाद्भीताः। यद्वा तस्य प्रभावेन परिगमिता विश्वे सर्वे देवासो देवा यद्यदा व्यक्रमुः विविधं पादविहरणमकुर्वन्। स्वस्थानं परित्यज्यान्यं देशमगच्छन्नित्यर्थः। तदानीं मृगस्य। एवं तान् भीषयितुं वृत्रो मृगरूपोऽभवत्। तद्रूपस्य संबंध्यमः सर्वतो गमनशीलं बलं तज्जातं भयं वा तान् सर्वान्देवान्विदत्। अविंदत्। प्राप्नोदित्यर्थः। तस्यासुरस्येंद्रो निवारको हंताभवदित्युत्तरेण संबंधः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

आदु मे निवरो भुवद्वृत्रहादिष्ट पौंस्यं । अजातशत्रुरस्तृतः ॥१५॥

आत् । ऊं इति । मे । निऽवरः । भुवत् । वृत्रऽहा । अदिष्ट । पौंस्यं । अजातऽशत्रुः । अस्तृतः ॥१५॥

आत् ॥ उ इत्यवधारणे ॥ देवानां भीत्या सर्वतो गमनानंतरमेव मे स्तोतृस्तुत्यलक्षणेन संबंधेन मम संबंध्ययमिंद्रो निवरो वृत्रासुरस्य निवारयिता हंता भुवत् । अभवत् । ततो वृत्रहा वृत्रस्य हंतेंद्रः पौंस्यं ॥ पुंसः कर्म पौंस्यं । यद्वा स्त्रीपुंसाभ्यामिति भवार्थे स्नञ् । नकारस्य यकारो वर्णव्यत्ययेन । पुंसींद्रे भवं । यद्वा बलनामैतत् ॥ स्वबलमदिष्ट । तस्य राज्ये दिशति । निदधाति । तद्राज्यं स्ववशमकरोदित्यर्थः । ततः प्रभृतींद्रोऽजातशत्रुरनुत्पन्नशत्रुरस्तृतः संग्रामे परैरहिंसितश्चाभवत् ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

श्रुतं वो वृत्रहंतमं प्र शर्धं चर्षणीनां । आ शुषे राधसे महे ॥१६॥

श्रुतं । वः । वृत्रहन्ऽतमं । प्र । शर्धं । चर्षणीनां । आ । शुषे । राधसे । महे ॥१६॥

हे ऋत्विग्यष्टारः श्रुतं बलवत्तया प्रसिद्धमत एव वृत्रहंतममतिशयेन वृत्रहंतारं शर्धं बलभूतं वेगवंतं वा । एतादृशमिंद्रं चर्षणीनां मनुष्याणां वो युष्माकमाशुषे ॥ अश्नोतेर्लेट्युत्तम इटि सिप् । व्यत्ययेनोप्रत्ययः । बहुलं छंदसीत्यडागमः ॥ तमिंद्रं स्तुतिभिः प्रीणयित्वा युष्मभ्यं प्रकर्षेणाश्नवै । प्रयच्छामीत्यर्थः । किमर्थं । महे महते राधसे धनाय धनं युष्मभ्यं दातुं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

अया धिया च गव्यया पुरुणामन्पुरुष्टुत । यत्सोमेसोम आभवः ॥१७॥

अया । धिया । च । गव्यऽया । पुरुऽनामन् । पुरुऽस्तुत । यत् । सोमेऽसोमे । आ । अभवः ॥१७॥

हे पुरुनामन् बहुविधशक्रवृत्रहादिनामोपेत । यद्वा बहुस्तुतिमन् । नामयंति स्तुत्यं देवं वशं नयंतीति नाम स्तोत्रं । अत एव पुरुष्टुत बहुभिरभिष्टुतेंद्र सोमे-

सोमेऽस्मदीयेषु सोमेषु त्वं यदाभवः तेषां पानार्थं समंताद्भवः तदा वयमयानया। कीदृश्या। गव्यया गा आत्मन इच्छंत्या धियानया बुद्ध्या युक्ता भवेम। सोमं पीतवति त्वयि वयं गवादियुक्ता भवेमेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

बोधिन्मना इदस्तु नो वृत्रहा भूर्यासुतिः। शृणोतु शक्र आशिषं ॥१८॥

बोधित्ऽमनाः। इत्। अस्तु। नः। वृत्रऽहा। भूरिऽआसुतिः। शृणोतु। शक्रः। आऽशिषं ॥१८॥

अयं परोक्षकृतः। वृत्रहा वृत्रहंता भूर्यासुतिः। बहुषु देशेष्विंद्रार्थं सोम आसूयतेऽभिषूयत इति तादृशः। यद्वा बहूनि सोमादिहवींषींद्रार्थमासूयंते हूयंत इति तादृशः। बोधिन्मनाः ॥ बुध अवगमने। औणादिक इतिप्रत्ययः ॥ यस्य मनः स्तोतॄणामभिमतं बुध्यते जानातीति तथोक्तः ॥ इदवधारणे ॥ नोऽस्माकं बोधिन्मना एवास्तु। सर्वदास्मदभीप्सितानि जानात्वेवेत्यर्थः। यद्वैतादृश इंद्रो नोऽस्माकं यज्ञे भवत्विति। ततः शक्रः संग्रामे शत्रुहननसमर्थ इंद्र आशिषमस्मदीयां स्तुतिमाशासनं वा शृणोतु ॥

ज्योतिष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने मैत्रावरुणस्य कया त्वं न ऊत्येति तृचोऽनुरूपः। सूचितं च। होत्रकाणां कया नश्चित्र आ भुवत् कया त्वं न ऊत्या। आ॰ ७.४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्त एकोनविंशी ॥

कया त्वं न ऊत्याभि प्र मंदसे वृषन्। कया स्तोतृभ्य आ भर ॥१९॥

कया। त्वं। नः। ऊत्या। अभि। प्र। मंदसे। वृषन्। कया। स्तोतृऽभ्यः। आ। भर ॥१९॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिंद्र कया केनोत्या ॥ अव रक्षणादिषु गत्यर्थे। ऊतियूत्यादिना निपातितः ॥ केनाभिगमनेन नोऽस्मानभ्यभितः प्र मंदसे। प्रकर्षेण मादयसि। अस्मदीयं यज्ञं प्रति सोमपानार्थमागमनेन वा त्वदीयस्तुतिश्रवणार्थमागमनेन वा कदास्मान् प्रमादयसीति। किंच कया केनाभिगमनेन स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं धनमाभराविभर्षीतींद्रं स्तोता पृच्छति ॥

॥ अथ विंशी ॥

कस्य॒ वृषा॑ सु॒ते सचा॑ नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्। वृ॒त्र॒हा सोम॑पीतये ॥२०॥

कस्य॑। वृषा॑। सु॒ते। सचा॑। नि॒युत्वा॑न्। वृ॒ष॒भः। र॒ण॒त्। वृ॒त्र॒ऽहा। सोम॑ऽपीतये ॥२०॥

वृषेंद्रः कस्य यजमानस्य सचा सुते ऋग्भिः सहाभिषुते सोमे। अनेन तद्वान्यज्ञो लक्ष्यते। कस्य यज्ञे सोमपीतये सोमपानाय तदर्थं रणत्। रमते। कीदृशः। नियुत्वान्। नितरां युवंति मिश्रयंति स्वबलेन शत्रूनिति नियुतो मरुतः। तद्वान्। यद्वा नियुत इति वायोर्वाहनाश्वाः। स वायुः कदाचित्संग्राम इंद्राय स्वाश्वान्दात्। तद्वान्वृषभो धनानामपां वा वर्षको वृत्रहा वृत्रस्य हंतेंद्रः कस्य यज्ञे रमते। इदानीं नोऽस्मदीयं यागं प्रत्यागच्छतु। यद्वा कस्याध्वरे रमते। न कुत्रापि। किंत्वस्मद्यज्ञ एव सोमपानार्थं संक्रीडते ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

अभी षु ण॒स्त्वं र॒यिं म॑ंदसा॒नः स॑ह॒स्रिण॑ं। प्र॒यं॒ता बो॑धि दा॒शुषे॑ ॥२१॥

अ॒भि। सु। नः॒। त्वं। र॒यिं। मं॒द॒सा॒नः। स॒ह॒स्रिण॑ं। प्र॒ऽयं॒ता। बो॒धि॒। दा॒शुषे॑ ॥२१॥

हे इंद्र त्वं मंदसानोऽस्माभिर्दत्तेन सोमेन मोदमानः सन् सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं धनं नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठ्वभ्याभर। तदेवाह। त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय प्रयंता धनादेः प्रदाता कर्मणो नियंता वा भवानीति बोधि। बुध्यस्व॥ बुध अवगमने। भौवादिकः। लोटि छांदसो विकरणस्य लुक्। हेर्धिः। धित्वे धकारलोपश्छांदसः॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

पत्नी॑वंतः सु॒ता इ॒म उ॒शंतो॑ यंति वी॒तये॑। अ॒पां जग्मि॑र्निचुंपु॒णः ॥२२॥

पत्नी॑ऽवंतः। सु॒ताः। इ॒मे। उ॒शंतः॑। यं॒ति॒। वी॒तये॑। अ॒पां। जग्मिः॑। नि॒ऽचुं॒पु॒णः ॥२२॥

पत्नीवंतः। सोमसेकार्थे पत्न्यः पालयित्र्य आपो वसतीवर्य एकधनाश्च। तद्वंतः सुता अस्माभिरभिषुता इमे गृहस्थाश्रमसस्थाश्च सोमा उशंत आत्मनः पानं कामयमानाः संतो यंति। इंद्रं गच्छंति। किमर्थं। वीतये। आत्मनः पानाय। किंच निचुंपुणः। निचांतपृणः। नि॰ ५.१७.। इति यास्कः॥ चमु अदने। निचांतो

भक्षितः पृणः प्रीणयिता। यद्वा निचमनेन प्रीणातीति भक्षणेन तर्पयतीति निचुंपुणः। अभिषुतस्य सोमस्याप्सु प्रक्षेपासंभवात्सामर्थ्यादृजीषरूपः सोमो गृह्यते। तादृशः सोमोऽपां जग्मिः॥ अपामिति न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधाभावश्छांदसः॥ अप इत्यर्थः। यद्वापां मध्यं वापः प्रति वा जग्मिर्गमनशीलः साधुगंता वा। सोमश्चेंद्रं गच्छति। स ह्यवभृथकाल ऋजीषमप्सु प्रास्यंतीति वचनादप्स्वृजीषरूपः प्रक्षिप्यते। तदाहापां जग्मिरिति॥

॥ अथ त्रयोविंशी॥

इष्टा होत्रा असृक्षतेंद्रं वृधासो अध्वरे। अच्छावभृथमोजसा॥२३॥

इष्टाः। होत्राः। असृक्षत। इंद्रं। वृधासः। अध्वरे। अच्छ। अवऽभृथं। ओजसा॥२३॥

अपां जग्मिरिति सामर्थ्यादवभृथदिन एव----र-वि-जः कुर्वंतीत्युक्तं। तत्प्रसंगादाह। अध्वरेऽस्मदीये यज्ञे वृधासो हविर्भिरिंद्रं वर्धयंत इष्टा इष्टवंतो यागं कृतवंतः सप्तसंख्याका होत्रा होत्रका अवभृथमंत्यदिवसमच्छा प्रत्योजसा स्वतेजसा सहिता इंद्रमसृक्षत। विसृजंति। यावदवभृथं सप्तहोत्रका यजंतीति॥

॥ अथ चतुर्विंशी॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या। वोळ्हामभि प्रयो हितं॥२४॥

इह। त्या। सधऽमाद्या। हरी इति। हिरण्यऽकेश्या। वोळ्हां। अभि। प्रयः। हितं॥२४॥

एषा व्याख्याता। ऋग्वे॰ ८.३२.२९.। अत्रापि वाक्यार्थो विधीयते। सधमाद्येंद्रेण सह हविर्भिस्तर्पयितव्यौ। यद्वा संग्रामे सह माद्यंतौ हिरण्यकेश्या हिरण्मयस्कंधगतकेशवंतौ त्या तौ प्रसिद्धौ हरी हरितवर्णावेतन्नामकावश्वाविहास्मिन्यज्ञे हितं--वादिषु निहितं हितकरं वा प्रयो हवीरूपमन्नमभिलक्ष्य वोळ्हां। इंद्रं वहतां। प्रापयतामिति॥

॥ अथ पंचविंशी॥

तुभ्यं सोमाः सुता इमे स्तीर्णं बर्हिर्विभावसो। स्तोतृभ्य इंद्रमा वह॥२५॥

तुभ्यं। सोमाः। सुताः। इमे। स्तीर्णं। बर्हिः। विभावसो इति विभाऽवसो। स्तोतृऽभ्यः। इंद्रं। आ। वह॥२५॥

हे विभावसो विशेषेण भासमानवसुमन्। यद्वा विशिष्टा भा विभाः प्रकृष्ट-

दीप्तयः। निवसत्यत्रेति विभावसुरग्निः। हे तादृशाग्ने तुभ्यं त्वदर्थमिमे सोमाः सुता अभिषुताः। तथा बर्हिः स्तीर्णं। तस्मात्स्तोतृभ्योऽस्मभ्यमस्मदर्थमिंद्रं सोमपानार्थमावह। आह्वय। यज्ञं प्रति प्रापयेत्यर्थः॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः॥

॥ अथ षड्विंशी॥

आ ते दक्षं वि रोचना दधद्रत्ना वि दाशुषे। स्तोतृभ्य इंद्रमर्चत ॥२६॥

आ। ते। दक्षं। वि। रोचना। दधत्। रत्ना। वि। दाशुषे। स्तोतृऽभ्यः। इंद्रं। अर्चत॥२६॥

ऋषिर्ऋत्विग्यजमानान् प्रत्याह। हे यष्टर्दाशुष इंद्राय हविर्दत्तवते ते तुभ्यं रोचना रोचनं दीप्यमानं दक्षं बलमाभिमुख्येन विदधत्। इंद्रो विदधातु। यद्वा रोचनमिति स्वर्गः। देवतेजसा दीप्तं रोचननामानं लोकं विदधातु। तथा रत्ना रत्नानि च तुभ्यं करोतु॥ डुधाञ् धारणपोषणयोः। लेटि घोर्लोपो लेटि वा। पा॰ ७.३.७०। इत्याकारलोपः। अडागमः॥ हे स्तोतारः स्तोतृभ्य इंद्रविषयस्तोत्रकारिभ्यो युष्मभ्यं च बलरत्नादिकमिंद्रः कुरुतां। तस्मात्तमिंद्रं यूयमर्चत। हविर्भिः स्तुतिभिश्च पूजयत॥

॥ अथ सप्तविंशी॥

आ ते दधामींद्रियमुक्था विश्वा शतक्रतो। स्तोतृभ्य इंद्र मृळय ॥२७॥

आ। ते। दधामि। इंद्रियं। उक्था। विश्वा। शतक्रतो इति शतऽक्रतो। स्तोतृऽभ्यः। इंद्र। मृळय॥२७॥

हे शतक्रतो इंद्र ते तवेंद्रियं वीर्यवंतं सोमं विश्वोक्था सर्वाणि स्तोत्राण्यादधामि। संपादयामि। हे इंद्र त्वं स्तोतृभ्यो मृळय। सुखय॥

॥ अथाष्टाविंशी॥

भद्रंभद्रं न आ भरेषमूर्जं शतक्रतो। यदिंद्र मृळयासि नः ॥२८॥

भद्रंऽभद्रं। नः। आ। भर। इषं। ऊर्जं। शतक्रतो इति शतऽक्रतो। यत्। इंद्र। मृळयासि। नः॥२८॥

हे शतक्रतो शतविधकर्मन् शतप्रज्ञ वेंद्र भद्रं भद्रं कल्याणतममथ सुखोत्पादकं वा धनं नोऽस्मभ्यमाभर। आसंपादय। देहि। तथेषमन्नमूर्जमन्नरसं। यद्वा बल-

वदनं च देहि। नोऽस्मान्यद्यदि मृळयासि सुखयसि तर्हि तद्धनादिकं देहीति॥ मृड सुखने। एयंतस्य लेट्याडागमः॥

॥ अथैकोनत्रिंशी॥

स नो विश्वान्या भर सुवितानि शतक्रतो। यदिंद्र मृळयासि नः॥२९॥

सः। नः। विश्वानि। आ। भर। सुवितानि। शतक्रतो इति शतऽक्रतो। यत्। इंद्र। मृळयासि। नः॥२९॥

हे शतक्रतो इंद्र स पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं विश्वानि सर्वाणि सुवितानि। सुष्ठीयते प्राप्यते येष्विति सुवितानि मंगलानि॥ सुपूर्वादेतेः क्ते प्रत्यय उवङादेशः॥ सर्वानभ्युदयान्नोऽस्मभ्यमाहर। हे इंद्र यदि नोऽस्मान् सुखयसि तर्हि धनादिसहितानभ्युदयान्देहीति॥

॥ अथ त्रिंशी॥

त्वामिद्वृत्रहंतम सुतावंतो हवामहे। यदिंद्र मृळयासि नः॥३०॥

त्वां। इत्। वृत्रहन्ऽतम। सुतऽवंतः। हवामहे। यत्। इंद्र। मृळयासि। नः॥३०॥

हे वृत्रहंतम अतिशयेन वृत्रस्यापामावरकस्य हंतरिंद्र सुतवंतोऽभिषुतसोमवंतो वयं॥ इदवधारणे॥ त्वामित्त्वामेव हवामहे। अस्मद्यज्ञमागत्य सोमपानायाह्वयामः। हे इंद्र नोऽस्मान्यदि सुखयसि तर्ह्याह्वयाम इति॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे षड्विंशो वर्गः॥

व्यूळ्हस्य दशरात्रस्य षष्ठेऽहनि निष्केवल्य उप नो हरिभिरिति तृचो निविद्धानीयः। सूचितं च। अयं ह येन वा इदमुप नो हरिभिः सुतं। आ॰ ८.८.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्त एकत्रिंशी॥

उप नो हरिभिः सुतं याहि मदानां पते। उप नो हरिभिः सुतं॥३१॥

उप। नः। हरिऽभिः। सुतं। याहि। मदानां। पते। उप। नः। हरिऽभिः। सुतं॥३१॥

हे मदानां पते। माद्यंतेऽनेनेति मदाः सोमाः॥ मदोऽनुपसर्ग इति करणेऽप्प्रत्ययः॥ सोमानां स्वामिन्निंद्र हरिभिरा शतेन हरिभिः। ऋग्वे॰ २.१८.६.। इत्यादिषु बहूनामश्वानां श्रुतेऽचापि शतसहस्रसंख्याकैरश्वैः सह नोऽस्माकं यज्ञे सुतमभिषुतं सोममुपयाहि। तत्पानार्थं शीघ्रमायाहि। पुनरुप न इत्यादरार्थं॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

द्विता यो वृत्रहंतमो विद इंद्रः शतक्रतुः । उप नो हरिभिः सुतं ॥३२॥

द्विता । यः । वृत्रहन्ऽतमः । विदे । इंद्रः । शतऽक्रतुः । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥३२॥

वृत्रहंतमोऽतिशयेन वृत्रस्य हंता शतक्रतुर्नानाविधकर्मा य इंद्रो द्विता द्विधा विदे वृत्रवधादावुग्रकर्मा जगद्रक्षणकाले शांतकर्मेति द्विप्रकारेण सर्वैर्ज्ञायते ॥ विद ज्ञाने । कर्मणि विहितस्य तप्रत्ययस्य लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥ स त्वं हरिभिः सह सुतं सोममुपयाहि ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

त्वं हि वृत्रहन्नेषां पाता सोमानामसि । उप नो हरिभिः सुतं ॥३३॥

त्वं । हि । वृत्रऽहन् । एषां । पाता । सोमानां । असि । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥३३॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्य पापस्य वा हंतरिंद्र ॥ हिशब्दो हेत्वर्थे ॥ यस्मात्त्वमेषामस्मदीयानां सोमानां पाता पानकर्तासि भवसि ॥ एषामितीदमोऽन्वादेशेऽशादेशोऽनुदात्तश्च ॥ अतस्त्वमश्वैः सह सोमं पातुमुपयाहि । आगच्छ ॥

व्यूळ्हस्य दशरात्रस्य नवमेऽहनि वैश्वदेवेऽभिप्लवतृचस्येंद्र इषे ददातु नस्ते नो रत्नानि धत्तनेति द्वे ऋचावर्भव्यौ । सूचितं च । इंद्र इषे ददातु नस्ते नो रत्नानि धत्तनेत्येका द्वे च । आ॰ ८.११. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुस्त्रिंशी ॥

इंद्र इषे ददातु न ऋभुक्षणमृभुं रयिं । वाजी ददातु वाजिनं ॥३४॥

इंद्रः । इषे । ददातु । नः । ऋभुक्षणं । ऋभुं । रयिं । वाजी । ददातु । वाजिनं ॥३४॥

इंद्र एवास्माभिः स्तुत इष्टः सन् ऋभुक्षणं ॥ वा षपूर्वस्येति दीर्घाभावः ॥ यागादिकर्मकरणेन महांतं सर्वेषां भ्रातॄणां श्रेष्ठं वा । अथवा तृतीयसवने प्रजापतिसवित्रोर्मध्ये सोमपातृत्वान्महांतं रयिं दातारमृभुं सोमपानेनामर्त्यत्वं प्राप्तं तादृशमेतन्नामकं देवं नोऽस्मभ्यमिषेऽन्नार्थं ददातु । प्रयच्छतु । तथा वाजी बलवानिंद्रो वाजिनं बलवंतमन्नवंतं वा वाजनामानं कनीयांसं भ्रातरं चास्माकमन्नलाभाय ददातु ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले नवमोऽनुवाकः ॥

दशमेऽनुवाके दश सूक्तानि। तत्र गौर्धयतीति द्वादशर्चमाद्यं सूक्तमांगिरसस्य विंदुनाम्नः पूतदक्षनाम्नो वार्षं गायत्रं मरुद्देवताकं। तथा चानुक्रम्यते। गौर्धयति द्वादश विंदुः पूतदक्षो वा मारुतमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ प्रातःसवने सोमातिरिक्त एकं शस्त्रमुपजायते। तत्राद्यस्तृचोऽनुरूपः। सूचितं च। अस्ति सोमो अयं सुतो गौर्धयति मरुतामिति स्तोत्रियानुरूपौ। आ॰ ६.७.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

गौर्धयति मरुतां श्रवस्युर्माता मघोनां। युक्ता वह्नी रथानां ॥१॥

गौः। धयति। मरुतां। श्रवस्युः। माता। मघोनां। युक्ता। वह्निः। रथानां ॥१॥

मघोनां धनवतां मरुतां माता निर्मात्री गौः पृश्निरूपा। पृश्न्यै वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतेः। यद्वा गौर्माध्यमिकी वाक्। तत्रैव मध्यमस्थाने मरुतामपि वर्तनात्तेषां तत्पुत्रत्वमुपचर्यते। धयति। सोमं पिबति पाययति वा स्वपुत्रान्मरुतः। किमिच्छंती। श्रवस्युरन्नं कामयमाना। कीदृशी। रथानां मारुतानां वह्निः पृषतीभिर्वडवाभिर्वोढ्री संयोजयित्री सा युक्ता सर्वत्र समंतात्पूज्या भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्यां देवा उपस्थे व्रता विश्वे धारयंते। सूर्यामासा दृशे कं ॥२॥

यस्याः। देवाः। उपऽस्थे। व्रता। विश्वे। धारयंते। सूर्यामासा। दृशे। कं ॥२॥

गौः सर्वदेवमयीत्याह। यस्या मरुतां मातुर्गोरुपस्थे वर्तमाना विश्वे सर्वे देवा व्रता व्रतानि स्वस्वकर्माणि धारयंते बिभ्रति। इयमेवास्माकं स्वपयोमिश्रितस्य सोमस्य दात्रीति सर्वे तत्समीपे तिष्ठंतीत्यर्थः ॥ किंच सूर्यामासा ॥ माति स्वकलाभिस्तिथीनिति माश्चंद्रमाः। देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ सूर्याचंद्रमसौ दृशे दर्शनाय सर्वलोकप्रकाशनाय च यस्या गोः समीपे कं सुखेन वर्तमानौ भवतः सेयं गौः सोमं धयतीति पूर्वेण समन्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तत्सु नो विश्वे अर्य आ सदा गृणंति कारवः। मरुतः सोमपीतये ॥३॥

तत्। सु। नः। विश्वे। अर्यः। आ। सदा। गृणंति। कारवः। मरुतः। सोमऽपीतये ॥३॥

अयं स्तोत्रकरणार्थमितस्ततो गंतारो नोऽस्मदीया विश्वे सर्वे कारवः स्तोतारस्तन्मरुतां बलं सदा सर्वदागृणंति। आभिमुख्येन स्तुतिभिः स्तुवंति। किमर्थं। सोमपीतये। अस्माभिर्दीयमानं सोमं पातुं। मरुत एतन्नामका देवा अस्माभिराह्वातव्याः खलु। ततः पुरस्तात्तद्बलं स्तुवंतीत्यर्थः ॥

पूर्वत्राभिहित एव शस्त्रेऽस्ति सोम इति स्तोत्रियस्तृचः। सूक्तं तु पूर्वेण सहोदाहृतं ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

अस्ति सोमो अयं सुतः पिबंत्यस्य मरुतः। उत स्वराजो अश्विना ॥४॥

अस्ति। सोमः। अयं। सुतः। पिबंति। अस्य। मरुतः। उत। स्वऽराजः। अश्विना ॥४॥

अयं पुरोवर्ती सोमः सुतो मरुदर्थमस्माभिरभिषुतोऽस्ति। विद्यते। तस्मादस्य। अन्वादेशे। एनं सुतं सोमं स्वराजः स्वयं दीप्यमानाः। स्वतेजसा नान्यदीयेनेत्यर्थः। तादृशा मरुतः पिबंति। उतापि चाश्विनाश्विनौ च सोमं पिबतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पिबंति मित्रो अर्यमा तना पूतस्य वरुणः। त्रिषधस्थस्य जावतः ॥५॥

पिबंति। मित्रः। अर्यमा। तना। पूतस्य। वरुणः। त्रिऽसधस्थस्य। जाऽवतः ॥५॥

न केवलं मरुत एव सोमपातारः किंत्वेतेऽपीत्याह। मित्रः सर्वेषां स्वस्वकर्मणि प्रवर्तकत्वात्सखिभूतोऽर्यमा च वरुणो दुःखादीनां शत्रूणां वा वरिता निवारकः। एतन्नामकास्त्रयो देवास्तना। ततमूर्णास्तुकेनेति तनं दशापवित्रं ॥ सुपां सुलुगिति तृतीयाया आलादेशः। तनाद्युदात्तः ॥ तना पूतस्य शोधितं त्रिसधस्थस्य। सह तिष्ठंत्यत्रेति सधस्थं स्थानं। द्रोणकलशाधवनीयपूतभृदात्मानि त्रीणि स्थानानि यस्य तत्तथोक्तं तादृशं जावतः स्तुत्यजनवंतमिमं सोमं पिबंति। द्वितीयार्थे षष्ठ्यः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उतो न्वस्य जोषमाँ इंद्रः सुतस्य गोमतः। प्रातर्होतेव मत्सति ॥६॥

उतो इति। नु। अस्य। जोषं। आ। इंद्रः। सुतस्य। गोऽमतः। प्रातः। होताऽइव। मत्सति ॥६॥

उतो अपि चेंद्रः सुतस्यास्माभिरभिषुतस्य गोमतो गव्यैर्मिश्रणवतोऽस्य। अन्वादेशः। पूर्ववद्दशापवित्रेण पूतस्य सोमस्य जोषं पानरूपां सेवां प्रातः प्रातःसवने नु क्षिप्रमामत्सति ॥ मदि स्तुत्यादिषु ॥ आभिमुख्येन स्तौति। यद्वा सोममेवाकामयते। तत्र दृष्टांतः। होतेव। यथा होता प्रातःसवने देवानभिष्टौति देवान् स्तोतुं वाभिवांछति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कद्॑त्विषंत सूरय॑स्तिर आप॑ इव स्रिधः। अर्षंति पूतद॑क्षसः ॥७॥

कत्। अत्विषंत। सूरयः। तिरः। आपः॑ऽइव। स्रिधः। अर्षंति। पूतऽद॑क्षसः ॥७॥

ऋषिर्मरुतो बहुवारं स्तुत्वेदानीमात्मानं वितर्कयति। सूरयः प्राज्ञा आप इवोदकानीव तिरो यथोदकानि तिर्यग्गच्छंति तद्वत्तिरश्चीनगतयः संतः कत्कदात्विषंत ॥ त्विष दीप्तौ ॥ अंतरिक्षे कदा दीप्यंते। किंच स्रिधः शत्रूणां शोषका हंतारस्त इमे मरुतः पूतदक्षसः शुद्धबलाः संतः कदा वार्षंति। अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छंति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

कद्वो॑ अद्य महानां॑ देवानामवो॑ वृणे। त्मना॑ च दस्मव॑र्चसां ॥८॥

कत्। वः। अद्य। महानां। देवानां। अवः। वृणे। त्मना। च। दस्मऽव॑र्चसां ॥८॥

हे मरुतो महानां मंहनीयानां महतां वा त्मना चात्मनैवालंकरणैर्विनापि दस्मवर्चसां दर्शनीयतेजस्कानां अत एव देवानां द्योतमानानां वो युष्माकमवः पालनं कत् कदाहं वृणे। संभजे ॥ वृङ् संभक्तौ। क्र्य्यादिकः ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ ये विश्वा पार्थिवानि पप्रथन्रोचना दिवः। मरुतः सोमपीतये ॥९॥

आ। ये। विश्वा। पार्थिवानि। पप्रथन्। रोचना। दिवः। मरुतः। सोमऽपीतये ॥९॥

ये मरुतो विश्वा विश्वानि पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि भूतजातानि दिवो द्युलोकस्य रोचना रोचमानानि ज्योतींषि चापप्रथन् सर्वत्र विस्तारितान्यकार्षुः॥ प्रथ प्रख्याने। एयंतस्य चङ्यत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशां। पा॰ ७.४.९५.। इत्यभ्यास-

स्यादादेशः । चङ्घन्यतरस्यामिति स्वरेण मध्योदात्तः ॥ तादृशान्मरुतो देवान् सोमपीतये सोमपानायाहमाह्वयामि ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्यान्नु पूतदक्षसो दिवो वो मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १० ॥

त्यान् । नु । पूतऽदक्षसः । दिवः । वः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १० ॥

हे मरुतो मित्रावरुण एतन्नामका देवाः पूतदक्षसः परिशुद्धबलान् दिवः स्वतेजसा दीप्यमानान् । यद्वा दिवो द्युलोकस्थितान् त्यान् तान् प्रसिद्धान्वो युष्मान् नु क्षिप्रं हुवे । आह्वयामि । किमर्थं । अस्यास्मदीयस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्यान्नु ये वि रोदसी तस्तभुर्मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ११ ॥

त्यान् । नु । ये । वि । रोदसी इति । तस्तभुः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ११ ॥

ये मरुतो रोदसी द्यावापृथिव्यौ वितस्तभुः स्वबलेनैवात्यर्थं स्तब्धे चक्रुः । ते रोदसी स्वाधीने अकार्षुरित्यर्थः । त्यान् तान् सर्वतः प्रसिद्धान् नु क्षिप्रमहं हुवे । आह्वयामि । किमर्थं । अस्येत्यादि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्यं नु मारुतं गणं गिरिष्ठां वृषणं हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १२ ॥

त्यं । नु । मारुतं । गणं । गिरिऽस्थां । वृषणं । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १२ ॥

त्यं तं सर्वत्र विस्तृतं गिरिष्ठां गिरिषु मेघेषु पर्वतेषु वा तिष्ठंतं वृषणमुदकानां कामानां वा वर्षितारं मारुतं मरुत्संबंधिनं गणं संघं हुवे बिंदुरहमाह्वयामि । किं प्रयोजनं । अस्यास्मदीयस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठ एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

आ त्वेति नवर्चं द्वितीयं सूक्तमानुष्टुभमैंद्रं । तिरश्चीर्नामांगिरस ऋषिः । तथा चानुक्रम्यते । आ त्वा नव तिरश्चीरानुष्टुभमिति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवनेऽच्छावाकस्या त्वां गिर इति तृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्र्यते हि । गायंति त्वा गायत्रिण आ त्वा गिरो रथीरिव । आ॰ ७.८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ त्वा गिरो रथीरिवास्थुः सुतेषु गिर्वणः ।
अभि त्वा समनूषतेंद्र वत्सं न मातरः ॥१॥
आ । त्वा । गिरः । रथीःऽइव । अस्थुः । सुतेषु । गिर्वणः ।
अभि । त्वा । सं । अनूषत । इंद्र । वत्सं । न । मातरः ॥१॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेंद्र सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु गिरोऽस्माकं स्तुतिलक्षणा वाचस्त्वा त्वामास्थुः । आभिमुख्येन शीघ्रं तिष्ठंति । तत्र दृष्टांतः । रथीरिव यथा रथवान् रथेन गच्छन् वीरः प्राप्यं देशं क्षिप्रं गच्छति तद्वदस्माभिरभिगंतव्यं त्वां स्तुतयोऽभिगच्छंति । किंच हे इंद्र अस्मदीया गिरस्त्वा त्वामभिलक्ष्य समनूषत । सम्यक् शब्दायंते । स्तुवंतीत्यर्थः ॥ नू स्तवने । कुटादिः । तस्य लुङि रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः । वत्सं न मातरः । यथा मातरो गावो वत्समभिलक्ष्य हंभारवादिशब्दं कुर्वंति तद्वत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ त्वा शुक्रा अचुच्यवुः सुतास इंद्र गिर्वणः ।
पिबा त्व१स्यांधस इंद्र विश्वासु ते हितं ॥२॥
आ । त्वा । शुक्राः । अचुच्यवुः । सुतासः । इंद्र । गिर्वणः ।
पिब । तु । अस्य । अंधसः । इंद्र । विश्वासु । ते । हितं ॥२॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीय हे इंद्र शुक्रा ग्रहेषु पात्रेषु च दीप्यमानाः सुतासोऽस्माभिरभिषुताः सोमास्त्वा त्वामाचुच्यवुः ॥ आगच्छंतु ॥ च्युङ् प्रुङ् गतौ । लङि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः ॥ ततस्त्वमस्माभिर्दीयमानस्यांधसः सोमस्य भवदीयं भागं तु क्षिप्रं पिब । तदेवोपपादयति । हे इंद्र विश्वासु सर्वासु दिक्षु ते त्वदर्थं सोमपुरोडाशादिहविर्हितं भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पिबा सोमं मदाय कमिंद्र श्येनाभृतं सुतं ।
त्वं हि शश्वतीनां पती राजा विशामसि ॥३॥

पिब । सोमं । मदाय । कं । इंद्र । श्येनऽआभृतं । सुतं ।

त्वं । हि । शश्वतीनां । पतिः । राजा । विशां । असि ॥३॥

हे इंद्र त्वं श्येनाभृतं ॥ हिग्रहोर्भश्छंदसीति हकारस्य भकारः ॥ द्युलोकाच्छ्येनरूपया गायत्र्याहृतं सुतमभिषुतं सोमं मदाय हर्षाय पिब । कमिति पूरणः सुखार्थो वा । सुखेन सोमं पिब । हिशब्दो हेतौ । हि यस्मात्त्वं शश्वतीनां बह्वीनां विशां मरुद्गणानां सर्वेषां देवगणानां च पतिः पालयिता स्वाम्यसि । भवसि । तथा राजा स्वतेजसा दीप्यमानश्चासि । अतस्त्वं पूर्वं सोमं पिबेति ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवनेऽच्छावाकस्य श्रुधी हवं तिरश्च्या इति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । श्रुधी हवं तिरश्च्या आश्रुत्कर्ण श्रुधी हवं । आ॰ ७. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

श्रुधी हवं तिरश्च्या इंद्र यस्त्वा सपर्यति ।

सुवीर्यस्य गोमतो रायस्पूर्धि महाँ असि ॥४॥

श्रुधि । हवं । तिरश्च्याः । इंद्र । यः । त्वा । सपर्यति ।

सुऽवीर्यस्य । गोऽमतः । रायः । पूर्धि । महान् । असि ॥४॥

हे इंद्र यस्त्वा त्वां सपर्यति ॥ सपरशब्दः कंड्वादिः ॥ हविर्भिः परिचरति तादृशस्य तिरश्च्या एतन्नामकस्यर्षेर्मम हवं स्तुतिभिस्त्वद्विषयमाह्वानं श्रुधि । शृणु । श्रुत्वा च हे इंद्र त्वं सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतस्य । यद्वा वीरे पुत्रे भवं वीर्यं । सुपुत्रस्य गोमतो गवादिपशुमतो रायो धनस्य दानेन पूर्धि । अस्मान्पूरय । एतत्सामर्थ्यं कुत इत्यत आह । त्वं महान् गुणाधिको देवानां श्रेष्ठश्चासि । भवसि खलु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्र यस्ते नवीयसीं गिरं मंद्रामजीजनत् ।

चिकित्विन्मनसं धियं प्रत्नामृतस्य पिप्युषीं ॥५॥

इंद्र । यः । ते । नवीयसीं । गिरं । मंद्रां । अजीजनत् ।

चिकित्वित्ऽमनसं । धियं । प्रत्नां । ऋतस्य । पिप्युषीं ॥५॥

हे इंद्र यो यजमानो नवीयसीं नवतरां पुनःपुनः क्रियमाणतया मंद्रां मदकरीं गिरं स्तुतिलक्षणां वाचं ते त्वदर्थमजीजनत् उदपीपदत्। अकार्षीदित्यर्थः। तस्मै स्तोत्रे त्वं प्रत्नां पुरातनमृतस्य सत्यस्य संबंधि॥ यद्वा तृतीयार्थे षष्ठी॥ सत्येन पिप्युषीं प्रवृद्धां॥ लिङ्यङोश्चेति प्यायतेः पीभावः॥ तादृशं चिकित्विन्मनसं॥ कित ज्ञाने। क्वसौ रूपं। अकारस्येकारश्छांदसः॥ चिकित्वांसि ज्ञातानि सर्वेषां हृदयानि ययेति। अमायया क्रियमाणं यत्तव रक्षणं सर्वेषां हृदयं प्रज्ञापयतीति तदतींद्रियार्थदर्शकं धियं रक्षणाख्यं तस्मै कुरु॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे त्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

तमु ष्टवाम यं गिर इंद्रमुक्थानि वावृधुः।
पुरूण्यस्य पौंस्या सिषासंतो वनामहे॥६॥
तं। ऊं इति। स्तवाम। यं। गिरः। इंद्रं। उक्थानि। ववृधुः।
पुरूणि। अस्य। पौंस्या। सिसासंतः। वनामहे॥६॥

ऋषयः परस्परमाहुः तं पूर्वोक्तलक्षणं॥ उ इत्यवधारणे॥ तमेवेंद्रं स्तवाम। स्तुतिभिः स्तुमः। यमिंद्रं गिरोऽस्माकं स्तुतय उक्थानि शस्त्राणि च वावृधुः प्रावर्धयन् तं स्तुमः। ततो वयमस्येंद्रस्य पुरूणि बहूनि पौंस्या वीर्याणि सिसासंतः॥ षण संभक्तौ। सनीडभावपक्ष आत्वे कृते सनोतेरन इति सांहितिकं षत्वं॥ तानि वीर्याणि संभक्तुमिच्छंतो वनामहे। तमिंद्रं स्तुतिभिः संभजामहे॥

॥ अथ सप्तमी॥

एतो न्विंद्रं स्तवाम शुद्धं शुद्धेन साम्ना।
शुद्धैरुक्थैर्वावृध्वांसं शुद्ध आशीर्वान्ममत्तु॥७॥
एतो इति। नु। इंद्रं। स्तवाम। शुद्धं। शुद्धेन। साम्ना।
शुद्धैः। उक्थैः। ववृध्वांसं। शुद्धः। आशीःऽवान्। ममत्तु॥७॥

अत्रेतिहासमाचक्षते। पुरा किलेंद्रो वृत्रादिकानसुरान् हत्वा ब्रह्महत्यादिदोषेणात्मानमपरिशुद्धमित्यमन्यत। ततस्तद्दोषपरिहारायेंद्र ऋषीनवोचत्। अपूतं

मां युष्मदीयेन साम्ना शुद्धं कुरुतेति। ततस्ते च शुद्ध्युत्पादकेन साम्ना शस्त्रैश्च परिशुद्धमकार्षुः। पश्चात्पूतायेंद्रयागादिकर्माणि सोमादीनि हवींषि प्रादुरिति। एषोऽर्थः शाट्यायनकब्राह्मणे प्रतिपादितः। इंद्रो वासुरान् हत्वापूत इवामेध्योऽमन्यत। सोऽकामयत शुद्धमेव मा संतं शुद्धेन साम्ना स्तुयुरिति। स ऋषीनब्रवीत् स्तुत मेति। तत ऋषयः सामापश्यन् तेनास्तुवन्नेतो न्विंद्रमिति। ततो वा इंद्रः पूतः शुद्धो मेध्योऽभवदिति॥ तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः। ऋषयः परस्परं ब्रुवंति। नु क्षिप्रमेतो। गच्छतैव। आगत्य च शुद्धेन शुद्ध्युत्पादकेन साम्ना तथा शुद्धैः शुद्धिहेतुभिरुक्थैः शस्त्रैश्चेंद्रं शुद्धमपापिनं कृत्वा स्तवाम। स्तुयाम। ततः सामशस्त्रैश्च वावृध्वांसं पापराहित्येन वर्धमानं तमिममिंद्रं शुद्धो दशापवित्रेणाशीर्वान् आश्रयणवान् गव्यादिभिः॥ छंदसीर इति मतुपो वत्वं॥ तादृशः सोमो ममत्तु। इंद्रं मादयतु॥ मादयतेश्छांदसः श्लुः॥

॥ अथाष्टमी ॥

इंद्रं शुद्धो न आ गंहि शुद्धः शुद्धाभिरूतिभिः।
शुद्धो रयिं नि धारय शुद्धो ममद्धि सोम्यः॥८॥

इंद्रं। शुद्धः। नः। आ। गहि। शुद्धः। शुद्धाभिः। ऊतिऽभिः
शुद्धः। रयिं। नि। धारय। शुद्धः। ममद्धि। सोम्यः॥८॥

हे इंद्र शुद्धोऽस्मदीयैः सामभिः शस्त्रैश्च परिशुद्धस्त्वं नोऽस्मानागहि। आगच्छ। शुद्धाभिरूतिभिः। ऊतयो मरुतः। अवंति सर्वत्र गच्छंतीति वा। तेऽपि सामभिः शस्त्रैः परिपूताः। तैर्मरुद्भिः सह शुद्धः पापरहितस्त्वमागहि। आगत्य च शुद्धस्त्वं रयिं धनमस्मासु नि धारय। नितरां स्थापय। किंच शुद्धस्त्वं च सोम्यः सोमार्हो भूत्वा ममद्धि। सोमेन माद्य॥ मदी हर्षे। लोटि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्रं शुद्धो हि नो रयिं शुद्धो रत्नानि दाशुषे।
शुद्धो वृत्राणि जिघ्नसे शुद्धो वाजं सिषाससि॥९॥

इंद्रं। शुद्धः। हि। नः। रयिं। शुद्धः। रत्नानि। दाशुषे।
शुद्धः। वृत्राणि। जिघ्नसे। शुद्धः। वाजं। सिसाससि॥९॥

हे इंद्र शुद्धः। हिरवधारणे। शुद्ध एव त्वं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं प्रयच्छ। तथा शुद्धस्त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय रत्नानि रमणीयानि धनादीनि च देहि। ततः शुद्धः पापरहितस्त्वं वृत्राण्यपामावरकान् कर्मविघ्नकारिणः शत्रून् पापानि वा जिघ्नसे। हंसि। ततः शुद्धः शत्रुहननदोषपरिहारायास्मदीयैः सामभिः शस्त्रैः परिशुद्धस्त्वं वाजमन्नमस्मभ्यं सिषासिसि। प्रदातुमिच्छसि। यदा यदा शत्रूनहं हन्यां तदा तदा शुद्ध्युत्पादकैः सामभिः शस्त्रैश्च यूयं मां परिशुद्धं कुरुतेत्यस्मभ्यमन्नं दातुमिच्छसीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठ एकत्रिंशो वर्गः ॥

अस्मा इत्येकविंशत्यृचं तृतीयं सूक्तं। अत्रानुक्रम्यते। अस्मै सैका द्युतानो वा मारुतस्त्रैष्टुभं चतुर्थी विराळिष्यामीति मारुतः पादः पैरेंद्राबार्हस्पत्येति। द्युतानाख्यो मरुतां पुत्र ऋषिस्तिरश्चीर्नामांगिरसो वा। चतुर्थी विराट्। शिष्टास्त्रिष्टुभः। इंद्रो देवता। इषामि वो मरुत इति पादो मरुद्देवत्यः। अव द्रप्स इत्येषा त्विंद्राबृहस्पतिदेवताका। सूक्तविनियोगो लिंगादवगंतव्यः ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

अस्मा उषास आतिरंत याममिंद्राय नक्तमूर्म्याः सुवाचः।
अस्मा आपो मातरः सप्त तस्थुर्नृभ्यस्तराय सिंधवः सुपाराः ॥१॥
अस्मै। उषसः। आ। अतिरंत। यामं। इंद्राय। नक्तं। ऊर्म्याः। सुऽवाचः।
अस्मै। आपः। मातरः। सप्त। तस्थुः। नृऽभ्यः। तराय। सिंधवः। सुऽपाराः ॥१॥

इंद्रसामर्थ्याद्भीता उषस उषःकाला अस्मै पूर्वोक्तगुणोपेतायेंद्राय यामं स्वस्वगमनमातिरंत ॥ तिरतिर्वर्धनकर्मा ॥ समंतादवर्धयंत। यथा पूर्वमुद्यंति तथेदानीमप्यस्मा उन्नता अभवन्। तथोर्म्याः ॥ रात्रिनामैतत्। ऋ गतिप्रापणयोः। अर्तेरूच्चेति मिप्रत्ययः। भवे छंदसीति यत् ॥ सर्वैरभिगंतव्याः। रात्रौ हि सर्वे स्वनिवासं गच्छंति। स्वनिलयप्राप्तिहेतुभूता रात्रयः। नक्तमपररात्रिकाले सुवाचः शोभनवाचो भवंति। तस्मिन् काले हि सर्वे वेदाध्ययनादीनि कुर्वंति। तस्मात्कल्याणवाचोऽभवन्। इंद्रेऽनुशासति वेदाद्यनुमाने निरता अभवन्। तथापः॥ आप्लृ व्याप्तौ॥ सर्वतो व्याप्ता मातरो जगतां निर्मात्र्यः सप्त सप्तसंख्याकाः सिंधवः स्यंदमाना गंगाद्या नद्यः। यद्वा सर्पणशीलाः सिंधवः सरितः। तासा-

मावरकस्याहेर्हननोत्पादितत्वादस्मा इंद्राय नृभ्यस्तराय मनुष्याणां सुखेन तरणार्थं सुपाराः शोभनपाराः सुखेन तर्तुं योग्या अभवन्नित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अतिविद्धा विथुरेणा चिदस्त्रा त्रिः सप्त सानु संहिता गिरीणां।

न तद्देवो न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृद्धो वृषभश्चकार ॥२॥

अतिऽविद्धाः। विथुरेण। चित्। अस्त्रा। त्रिः। सप्त। सानु। संऽहिता। गिरीणां।

न। तत्। देवः। न। मर्त्यः। तुतुर्यात्। यानि। प्रऽवृद्धः। वृषभः। चकार ॥२॥

विथुरेण॥ वर्णव्यत्ययः। चिदप्यर्थे॥ विधुरेणासहायेनाप्यस्त्रा॥ असु क्षेपणे। ताच्छीलिकस्तृन्॥ शत्रुक्षेपणशीलेनेंद्रेण। यद्वास्त्रास्त्रेण वज्रेण। त्रिः सप्तैकविंशतिसंख्यानि संहिता संहितान्येकत्र संघीभूतानि गिरीणां सप्तानां पर्वतानां सानु सानून्यतिविद्धानि। अतीत्य ताडितानि। तेन मुक्तो वज्रपातस्तानि भित्त्वागमदित्यर्थः। अत्र तैत्तिरीयकब्राह्मणं। दर्भपिंजूलमुद्वृत्य सप्त गिरीन् भित्त्वा तमहन्नित्यादि। तस्येंद्रस्य तत्तानि सानुभेदनादीनि कर्माणि देव इंद्राद्व्यतिरिक्तो देवो मर्त्यो मनुष्यो वा न तुतुर्यात् न तरेत्। तथा कर्तुं न शक्नोतीत्यर्थः॥ तॄ प्लवनतरणयोः। लिङि छांदसः शपः श्लुः। बहुलं छंदसीत्युत्वं। यद्वा तुर त्वरणे। जौहोत्यादिकः॥ प्रवृद्धः सोमपानेन बलेन वा प्रवृद्धो वृषभः कामानामुदकानां वा वर्षक इंद्रो यानि कर्माणि चकार कृतवान् तानि देवो मनुष्यो वा न तथा कर्तुं शक्नोतीत्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्रस्य वज्र आयसो निमिश्ल इंद्रस्य बाह्वोर्भूयिष्ठमोजः।

शीर्षन्निंद्रस्य क्रतवो निरेक आसन्नेषंत श्रुत्या उपाके ॥३॥

इंद्रस्य। वज्रः। आयसः। निऽमिश्लः। इंद्रस्य। बाह्वोः। भूयिष्ठं। ओजः।

शीर्षन्। इंद्रस्य। क्रतवः। निरेके। आसन्। आ। ईषंत। श्रुत्यै। उपाके ॥३॥

उक्तगुणस्येंद्रस्य वज्र आयसोऽयसा निर्मितः। अयोमय इत्यर्थः। स वज्र इंद्रेण स्वहस्ते निमिश्लः संमिश्रः। अत्यंतं संबद्धः कृतः। अत एवेंद्रस्य बाह्वोर्भुजयोर्भूयिष्ठं बहुतममोजो वीर्यमस्ति। तथा निरेके। निपूर्वाद्रिच्यतेर्वा निःपूर्वा-

देतेर्वेति संदेहादनवग्रहः। निर्गमने यदा युद्धार्थमिंद्रो निर्गच्छति तदानीमिंद्रस्य शीर्षन् शिरसि क्रतवः कर्माणि शिरस्त्राणनिधानादीनि। यद्वा शिर इति गलप्रभृत्यूर्ध्वमंगमुच्यते। तचत्याभ्यामक्षिभ्यां दर्शनप्रेरणादीनि कर्माणि भवंति। तयासन्। आस्यस्यासन्नादेशः। आस्ये च यानि कर्माणि युद्धार्थं वाजिनो गजान्संनाहयतेत्यादीनि भवंति। किंच श्रुत्यै संग्रामाय निर्गच्छतोऽनुशासत इंद्रस्य वाक्यश्रवणार्थं सर्वे उपजीविनो भृत्या उपाकेऽतिक एषंत। अयमिंद्रोऽस्मान् कुत्र कुत्र कार्ये नियोक्ष्यतीत्येतेन मनसा तदंतिके समंतादागच्छंति॥ ईष गतिहिंसादर्शनेषु। भौवादिकः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मन्ये॑ त्वा य॒ज्ञियं॑ य॒ज्ञिया॑नां॒ मन्ये॑ त्वा॒ च्यव॑न॒मच्यु॑तानां।
मन्ये॑ त्वा॒ सत्व॑नामिंद्र के॒तुं मन्ये॑ त्वा वृष॒भं च॑र्षणीनां॥४॥

मन्ये॑। त्वा॒। य॒ज्ञियं॑। य॒ज्ञिया॑नां। मन्ये॑। त्वा॒। च्यव॑नं। अच्यु॑तानां।
मन्ये॑। त्वा॒। सत्व॑नां। इं॒द्र॒। के॒तुं। मन्ये॑। त्वा॒। वृ॒ष॒भं। च॒र्ष॒णी॒नां॥४॥

एतदादयः प्रत्यक्षाः। हे इंद्र त्वा त्वां यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानामपि यज्ञियं पुरस्तादेव यज्ञार्हमिति मन्ये। अवबुध्ये। तथा त्वा त्वामच्युतानां च्युतिरहितानामपि पर्वतानां च्यवनं च्यावयितारं वज्रेण विभेदकमिति मन्ये। जानामि। यद्वा अच्युतानां बलेन च्यावयितुमशक्यानां बलिनां वीराणामपि स्वबलेन विद्रावयितारमिति जाने। किंच हे इंद्र सत्वनां॥ षण संभक्तौ। क्वनिप्॥ संभजमानानां भटानां केतुमुच्छ्रितमिति मन्ये। यद्वा सत्वनां स्तुतिभिर्हविर्भिर्वा संभक्तॄणां यष्टॄणां केतुमात्मनः प्रज्ञापकं तेषां पूजनीयमिति वा मन्ये। तथा त्वा त्वां चर्षणीनां मनुष्याणां वृषभमभिमतफलवर्षकमिति मन्ये। जानामि॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ यद्वज्रं॑ बा॒ह्वोरिं॑द्र॒ धत्से॑ मद॒च्युत॒मह॑ये॒ हंत॒वा उं॑।
प्र पर्व॑ता॒ अन॑वंत॒ प्र गावः॒ प्र ब्र॒ह्माणो॑ अ॒भि॒ नक्षं॑त॒ इंद्रं॑॥५॥

आ। यत्। वज्रं॑। बा॒ह्वोः। इं॒द्र॒। धत्से॑। म॒द॒ऽच्युतं॑। अह॑ये। हंत॒वै। ऊं॒ इति॑।
प्र। पर्व॑ताः। अन॑वंत। प्र। गावः॑। प्र। ब्र॒ह्माणः॑। अ॒भि॒ऽनक्षं॑त। इंद्रं॑॥५॥

हे इंद्र बाह्वोर्वज्रमायुधं । कीदृशं । मदच्युतं शत्रूणां मदस्य च्यावयितारं यद्यदाधत्से आदधासि । किमर्थं । अहयेऽहिनामानमसुरं मेघं वा हंतवै । उ इत्यवधारणे । हंतुमेव । किंच यदा वेंद्रेणाहिनामकेऽसुरे हते सति पर्वता जगदापूरका मेघाः प्रानवंत । नु शब्दे । प्रकर्षेणाशब्दयन् । यदा वा गावस्तत्स्थान्युदकानि च प्रकर्षेण ध्वनिमकुर्वन् । उदकान्यध्वनयन्नित्यत्र याजुषो निगमः । यददः संप्रयतीरहावनदता हते तस्माद्‌ा नद्यो नाम स्थ । अथ॰ ३.१३.१. । इति । तुरीयः पादः परोक्षः । तदानीमभिनक्षंत अभित इंद्रं स्तुतिभिर्हविर्भिर्गच्छंतो ब्रह्माणो ब्राह्मणा इंद्रं पर्यचरन् । यद्वा ब्रह्माणः । बृह वृद्धौ । प्रवृद्धाः पर्वतादय इंद्रमस्तुवन्निति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तमु॑ ष्टवाम॒ य इ॒मा ज॒जान॒ विश्वा॑ जा॒तान्यव॑राण्यस्मात् ।
इंद्रे॑ण मि॒त्रं दि॑धिषेम गी॒र्भिरुपो॒ नमो॑भिर्वृ॒षभं॒ वि॑शेम ॥६॥

तं । ऊं इति॑ । स्त॒वा॒म॒ । यः । इ॒मा । ज॒जान॑ । विश्वा॑ । जा॒तानि॑ । अव॑राणि । अ॒स्मा॒त् ।
इंद्रे॑ण । मि॒त्रं । दि॒धि॒षे॒म॒ । गी॒ःऽभिः । उपो॒ इति॑ । नम॑ःऽभिः । वृ॒ष॒भं । वि॒शे॒म॒ ॥६॥

परस्परं स्तोतार आहुः । तमु तमेवेंद्रं वयं संहत्य स्तवाम । स्तोत्रं करवाम । य इंद्र इमेमानि भूतानि जजान जनयामास । तस्मादस्मादिंद्रादेव विश्वा विश्वानि सर्वाणि वस्तुजातानि सर्वाणि जगंति वावराण्यवरकालीनानि पश्चाद्भवानि भवंति । तेनानेनेंद्रेण वयं गीर्भिः स्तुतिभिर्मित्रं । लुप्तभावप्रत्ययेन निर्देशः । मैत्री दिधिषेम ॥ धिष धारण इति धातुं केचिद्वदंति ॥ यद्वा मित्रं छांदसमेकवचनं । वयमिंद्रेण सह मित्राणि सुहृदो भवेमेति गीर्भिरिंद्रं शब्दयेम ॥ धिष शब्दे । जौहोत्यादिकः । अत्र व्यत्ययेन द्विविकरणता श्लुश्च शश्च ॥ ततो नमोभिः क्रियमाणैर्नमस्कारैर्दीयमानैर्हविर्भिर्वा वृषभं कामानां वर्षकमिंद्रमुपो विशेम । अस्मदभिमुखमेव कुर्याम ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वृत्रस्य॑ त्वा श्व॒सथा॒दीष॑माणा॒ विश्वे॑ दे॒वा अ॑जहु॒र्ये सखा॑यः ।
म॒रुद्भि॑रिंद्र स॒ख्यं ते॑ अ॒स्त्वथे॒मा विश्वा॒ः पृत॑ना जयासि ॥७॥

वृत्रस्यं । त्वा । श्वसथात् । ईषमाणाः । विश्वे । देवाः । अजहुः । ये । सखायः ।
मरुत्ऽभिः । इंद्र । सख्यं । ते । अस्तु । अथ । इमाः । विश्वाः । पृतनाः । जयासि ॥७॥

हे इंद्र तव ये विश्वे देवाः प्राक् सखायाः संग्रामे सखित्वं कुर्यामेति मित्राण्यभवन् ते सर्वे देवा वृत्रस्य वृत्रासुरस्य श्वसथात् ॥ श्वसेरौणादिकोऽथप्रत्ययः ॥ सर्वानागच्छतो दृष्ट्वा तेषां भीत्युत्पादनाय वृत्रासुरः श्वासमकार्षीत् । श्वासाद्भीताः संत अत एव ईषमाणाः सर्वतः पलायमानास्त्वा त्वामजहुः । संग्रामे त्यक्तवंतः । एवं सति हे इंद्र मरुद्भिः सह सख्यं सखिभावस्ते तवास्तु । ये मरुतस्त्वां न परित्यजंति तैः सहेति । अथानंतरमिमा विश्वाः पृतनाः शत्रुसेना जयासि । स्वबलेनाभिभवसि । अनेन वृत्रघ्नं तमिंद्रमाह । अथेंद्रो वृत्रं हनिष्यन्नित्यादि ब्राह्मणमनुसंधेयं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्रिः षष्टिस्त्वा मरुतो वावृधाना उस्रा इव राशयो यज्ञियासः ।
उप त्वेमः कृधि नो भागधेयं शुष्मं त एना हविषा विधेम ॥८॥
त्रिः । षष्टिः । त्वा । मरुतः । ववृधानाः । उस्राःऽइव । राशयः । यज्ञियासः ।
उप । त्वा । आ । इमः । कृधि । नः । भागऽधेयं । शुष्मं । ते । एना । हविषा । विधेम ॥८॥

प्रसंगादेतावंतो मरुतः सहाया अभवन्नित्याह । हे इंद्र त्रिः त्रयः ॥ जसः सुपां सुलुगिति सुः ॥ षष्टिश्चुत्तरसंख्याका मरुतः । ते च तैत्तिरीयक ईदृङ्चान्यादृङ्चेत्यादिना नवसु गणेषु सप्त सप्त निपादिताः । तत्रादि पंच गणाः संहितायामाम्नायंते । स्वतवांश्च प्रघासी च सांतपनश्च गृहमेधी च क्रीडी च शाकी चोज्जेषी । तै° सं° ४.६.५. । इति । खैलिकः षष्ठो गणः । ततो धुनिश्च ध्वांतश्चेत्याद्यास्त्रयोऽरण्येऽनुवाक्याः । तै° आ° ४.२४.॥ इत्थं त्रयःषष्टिसंख्याका उस्रा इव राशयो गाव इव संघीभूतास्ते त्वां वावृधानाः स्वबलेन वर्धितवंतः । ते मरुतो यज्ञियासो यज्ञार्हा अभवन् । तं मरुत्सहायमिंद्र त्वा त्वां वयमेमः । उपगच्छामः । ततस्त्वं नोऽस्मभ्यं भागधेयं भजनीयं धनं कृधि कुरु । पश्चाद्वयमप्येनैनेन सोमलक्षणेन हविषा ते तुभ्यं शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलं विधेम ॥ विध विधाने । विदध्मः । कुर्म इत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

तिग्ममायुधं मरुतामनीकं कस्त इंद्र प्रति वज्रं दधर्ष ।
अनायुधासो असुरा अदेवाश्चक्रेण ताँ अप वप ऋजीषिन् ॥९॥

तिग्मं । आयुधं । मरुतां । अनीकं । कः । ते । इंद्र । प्रति । वज्रं । दधर्ष ।
अनायुधासः । असुराः । अदेवाः । चक्रेण । तान् । अप । वप । ऋजीषिन् ॥९॥

हे इंद्र ते तव स्वभूतं तिग्मं तीक्ष्णमायुधं । आयुध्यतेऽनेनेत्यायुधं धनुः । तव मरुतां त्रयःषष्टिसंख्यानां त्वत्सहायानामनीकं संघं ते त्वदीयं वज्रं च कः को वा देवो मनुष्यो वा प्रति दधर्ष । प्रतिकूलमभिभवति । अभिभावुको नास्तीत्यर्थः ॥ धृष प्रसहने । आ धृषाद्वा । धा॰ पा॰ ३४.। इति विभाषितणिच् । तदभावे लिटि रूपं ॥ अत एवानायुधासो धनुराद्यायुधवर्जिता अदेवा देववर्जिता देवद्विषो येऽसुराः संति हे ऋजीषिन् । अपार्जितोऽभिषुत्यः सोम ऋजीषी । तद्वन्निंद्र तानसुरांश्चक्रेण चक्रसमानवीर्येण चक्ररूपेण वज्रेण वापवप । अपगतान् कुरु । अपनुदेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

मह उग्राय तवसे सुवृक्तिं प्रेरय शिवतमाय पश्वः ।
गिर्वाहसे गिर इंद्राय पूर्वीर्धेहि तन्वे कुविदंग वेदत् ॥१०॥

महे । उग्राय । तवसे । सुऽवृक्तिं । प्र । ईरय । शिवऽतमाय । पश्वः ।
गिर्वाहसे । गिरः । इंद्राय । पूर्वीः । धेहि । तन्वे । कुवित् । अंग । वेदत् ॥१०॥

हे स्तोतः महे महते गुणैरुग्राय बलेनोद्गूर्णाय तवसे । तु इति धातुर्वृद्ध्यर्थः । प्रवृद्धाय शिवतमाय कल्याणतमायेंद्राय सुवृक्तिं शोभनां स्तुतिं प्रेरय । चोदय । कुरु । किमर्थं । पश्वः पशोः । द्विपाच्चतुष्पाच्च । पशोर्ममास्मदीयाय गवे वा । यद्वा पशोरतींद्रियार्थं द्रष्टुर्मम धनादिकं दातुं गवे सुखादिकं प्रदातुमिंद्राय पूर्वीर्बह्वीर्गिरः स्तुतीर्धेहि । कुरु । ततः स इंद्रस्तन्वे । तनोति कुलमिति तनूस्तनयः । तस्मै पुत्राय स्वशरीरायात्मने वा कुवित् । बहुनामैतत् । बहु धनमंग क्षिप्रं वेदत् । लंभयतु । ददातु ॥ विद्लृ लाभे । लेट्यडागमः । कुविच्छब्दयोगादनिघातः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

उक्थवाहसे विभ्वे मनीषां द्रुणा न पारमीरय नदीनां ।
नि स्पृश धिया तन्वि श्रुतस्य जुष्टतरस्य कुविदंग वेदत् ॥११॥
उक्थऽवाहसे । विऽभ्वे । मनीषां । द्रुणा । न । पारं । ईरय । नदीनां ।
नि । स्पृश । धिया । तन्वि । श्रुतस्य । जुष्टऽतरस्य । कुवित् । अंग । वेदत् ॥११॥

हे स्तोतः उक्थवाहस उक्थैः स्तोत्रशस्त्रादिभिरुह्यमानाय अत एव विभ्वे महते । यद्वा शत्रूणामभिभवित्र इंद्रायेंद्रार्थं मनीषां मनस ईशां स्तुतिमीरय । प्रेरय । तत्र दृष्टांतः । द्रुणा न । यथा नाविको नदीनां नदमानानां सरितां पारं तीरं प्रति पथिकं द्रुणा नावा प्रापयति तद्वदिंद्रं प्रति स्तुतिं गमयेति । किंच नि स्पृश नितरां धनं स्पर्शय गमय तन्वि आत्मनि पुत्रे वा । कीदृशं । श्रुतस्य सर्वत्र विश्रुतस्य प्रसिद्धस्य जुष्टतरस्यात्यर्थं प्रीणयितुरिंद्रस्य स्वभूतं । धनं धिया त्वदीयया स्तुत्या कर्मणा वात्मानं गमय । ततस्त्वयाभिष्टुत इंद्रः कुविद्बहु धनं क्षिप्रं वेदत् । लंभयतु । ददातु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तद्विविड्ढि यत्त इंद्रो जुजोषत्स्तुहि सुष्टुतिं नमसा विवास ।
उप भूष जरितर्मा रुवण्यः श्रावया वाचं कुविदंग वेदत् ॥१२॥
तत् । विविड्ढि । यत् । ते । इंद्रः । जुजोषत् । स्तुहि । सुऽस्तुतिं । नमसा । आ । विवास ।
उप । भूष । जरितः । मा । रुवण्यः । श्रवय । वाचं । कुवित् । अंग । वेदत् ॥१२॥

हे ऋत्विक् तत् सोमादिहविः स्तोत्रं वा विविड्ढि । व्यापय । तानींद्रार्थं कुर्वित्यर्थः । ते तव स्वभूतं यद्धविः स्तोत्रं वेंद्रो जुजोषत् स्वीकुर्यात् तत्कुरु ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः । लेटि शपः श्लुः । अडागमः । छांदसत्वान्नाभ्यस्तस्येति गुणप्रतिषेधाभावः ॥ हे स्तोतः सुष्टुतिं सुस्तुतिं । शोभमाना स्तुतिर्यस्य स तथोक्तः । तादृशमिंद्रं स्तुहि । तथा नमसा स्तोत्रेण हविषा वा आ विवास । इंद्रमाभिमुख्येन परिचर ॥ विवासतिः परिचरणकर्मा । लोटि रूपं ॥ हे जरितः स्तोतः उप भूष ॥ भूष अलंकारे ॥ अलंकृतो भव । मा रुवण्यः । धनाभावान्मा ध्वनयः । मा रोदीरित्यर्थः । धनागमने कारणमाह । हे स्तोतः वाचं स्तुति-

मिंद्रं श्रावय । ज्ञापय । ततस्त्वया स्तुत इंद्रस्तुभ्यं कुविद्बहु धनं क्षिप्रं प्रयच्छतु ॥

पृष्ठ्यषडहगतेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽव द्रप्स इति तृचः । सूचितं च । अव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदिति तिस्रोऽच्छा म इंद्रमिति नित्यमैकाहिकं । आ° ८.३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

अव॑ द्र॒प्सो अं॑शु॒मती॑मतिष्ठदिया॒नः कृ॒ष्णो द॒शभिः॑ स॒हस्रैः॑ ।
आव॒त्तमिंद्रः॒ शच्या॒ धम॑न्तम॒प स्नेहि॑तीर्नृ॒मणा॑ अधत्त ॥ १३॥

अव॑ । द्र॒प्सः । अं॒शु॒ऽमती॑ं । अ॒ति॒ष्ठ॒त् । इ॒या॒नः । कृ॒ष्णः । द॒शऽभिः॑ । स॒हस्रैः॑ ।
आव॑त् । तं । इंद्रः॑ । शच्या॑ । धम॑न्तं । अप॑ । स्नेहि॑तीः । नृ॒ऽमनाः॑ । अ॒ध॒त्त ॥ १३॥

अत्रेतिहासमाचक्षते किल । कृष्णो नामासुरो दशसहस्रसंख्यैरसुरैः परिवृतः सन् अंशुमतीनामधेयाया नद्यास्तीरेऽतिष्ठत् । तत्र तं कृष्णमुदकमध्ये स्थितमिंद्रो बृहस्पतिना सहागच्छत् । आगत्य तं कृष्णं तस्यानुचरांश्च बृहस्पतिसहायो जघानेति ॥ केचिदन्यथा वदंति । तेषां कथा हेतुः । द्रप्स इत्युदककणोऽभिधीयते स तु सोमो द्रप्सश्चस्कंदेत्यादिषु सोमपरत्वेनोक्तत्वात् । एतत्पदमाश्रित्याहुः ॥ अपक्रम्य तु देवेभ्यः सोमो वृत्रभयार्दितः । नदीमंशुमतीं नामाभ्यतिष्ठत्कुरून्प्रति ॥ १॥ तं बृहस्पतिनैकेन सोऽभ्ययाद्वृत्रहा सह । योत्स्यमानं सुसंहृष्टैर्मरुद्भिर्विविधायुधैः ॥ २॥ दृष्ट्वा तानायतः सोमः स्वबलेन व्यवस्थितः । मन्वानो वृत्रमायांतं जिघांसुमरिसेनया ॥ ३॥ व्यवस्थितं धनुष्मंतं तमुवाच बृहस्पतिः । मरुत्पतिरयं सोम प्रेहि देवान्पुनर्विभो ॥ ४॥ सोऽब्रवीन्नेति तं शक्र ओजसैव बलाद्बली । इयाय देवानादाय तं पपुर्विधिवत्सुराः ॥ ५॥ जघ्नुः पीत्वा च दैत्यानां समरे नवतीर्नव । तदव द्रप्स इत्यस्मिन् ऋचे सर्वं निगद्यते ॥ ६॥ एतदनार्षत्वे नादरणीयं भवति ॥ एषोऽर्थः क्रमेण ऋक्षु वक्ष्यते ॥ तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः ॥ द्रप्सः । द्रुतं सरति गच्छतीति द्रप्सः । पृषोदरादिः । द्रुतं गच्छन् दशभिः सहस्रैर्दशसहस्रसंख्यैरसुरैरियानः कृष्ण एतन्नामकोऽसुरोंऽशुमतीं नाम नदीमवातिष्ठत् अवतिष्ठते । ततः शच्या कर्मणा प्रज्ञानेन वा धमंतमुदस्यांतरुच्छ्वसंतं यद्वा जगद्भीतिकरं शब्दं कुर्वंतं तं कृष्णमसुरमिंद्रो मरुद्भिः सहावत् । प्राप्नोत् । पश्चात्तं

कृष्णमसुरं तस्यानुचरांश्च हतवानिति वदति । नृमणा नृषु मनो यस्य सः । यद्वा कर्मनेतृषु सूत्विक्ष्वेकविधं मनो यस्य स तथोक्तः । तादृशः सन् स्नेहितीः । स्नेहतिर्वधकर्मसु पठितः । सर्वस्य हिंसित्रीस्तस्य सेना अपाधत्त । अपधानं हननं । अवधीदित्यर्थः ॥ अप स्नीहितिं नृमणा अधद्रा इति छंदोगाः पठंति । सं० १.४. १.४.१.॥ तस्यानुचरान् हत्वा तं द्रुतं गच्छंतमसुरमपाधत्त । हतवान् ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

द्रप्समपश्यं विषुणे चरंतमुपह्वरे नद्यो अंशुमत्याः ।
नभो न कृष्णमवतस्थिवांसमिष्यामि वो वृषणो युध्यताजौ ॥१४॥
द्रप्सं । अपश्यं । विषुणे । चरंतं । उपऽह्वरे । नद्यः । अंशुऽमत्याः ।
नभः । न । कृष्णं । अवतस्थिऽवांसं । इष्यामि । वः । वृषणः । युध्यत । आजौ ॥१४॥

तुरीयपादो मारुतः । मरुतः प्रति यद्वाक्यमिंद्र उवाच तदत्र कीर्त्यते । हे मरुतो द्रप्सं द्रुतगामिनं कृष्णमहमपश्यं । अदर्शं । कुत्र वर्तमानं । विषुणे विष्वगंचने सर्वतो विस्तृते देशे । यद्वा विषुणो विषमः । विषमे परैरदृश्ये गुहारूपे देशे चरंतं परितो गच्छंतं । किंच अंशुमत्या एतन्नामिकाया नद्यो नद्या उपह्वरेऽत्यंतं गूढस्थाने नभो न नभसि यथादित्यो दीप्यते तद्वत्तत्र दीप्यमानमवतस्थिवांसमुदकस्यांतरवस्थितं कृष्णमेतन्नामकमसुरमपश्यं । तस्मिन्दृष्टे सति हे वृषणः कामानामुदकानां वा सेक्तारो मरुतो वो युष्मान् युद्धार्थमिष्यामि । अहमिच्छामि । ततो यूयं तमिमं कृष्णमाजौ । अजंति गच्छंत्यत्र योद्धार आयुधानि प्रक्षेपयंतीति वाजिः संग्रामः । तस्मिन्युध्यत । संहरत । वाक्यभेदादनिघातः । केचिदिष्यामि वो मरुत इति पठंति । तत्र हे मरुतो वो युष्मानिच्छामीत्यर्थो भवति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अध द्रप्सो अंशुमत्या उपस्थेऽधारयत्तन्वं तित्विषाणः ।
विशो अदेवीरभ्याचरंतीर्बृहस्पतिना युजेंद्रः ससाहे ॥१५॥
अध । द्रप्सः । अंशुऽमत्याः । उपऽस्थे । अधारयत् । तन्वं । तित्विषाणः ।
विशः । अदेवीः । अभि । आऽचरंतीः । बृहस्पतिना । युजा । इंद्रः । ससहे ॥१५॥

अथ अथ द्रप्सो द्रुतगामी कृष्णोऽंशुमत्या नद्या उपस्थे समीपे तित्विषाणो दीप्यमानः सन् तन्वमात्मीयं शरीरमधारयत् । परैरहिंस्यत्वेन बिभर्ति । यद्वा बलप्राप्त्यर्थं स्वशरीरमाहारादिभिरपोषयत् । तच्चेंद्रो गत्वा बृहस्पतिनैतन्नामकेन देवेन युजा सहायेनादेवीरद्योतमानाः । कृष्णरूपा इत्यर्थः । यद्वा पापयुक्तत्वादस्तुत्या आचरंतीरागच्छंतीर्विशोऽसुरसेना अभिससहे । जघान । तमवधीदित्यर्थः प्रसंगादवगम्यते ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

त्वं ह त्यत्सप्तभ्यो जायमानोऽशत्रुभ्यो अभवः शत्रुरिंद्र ।
गूळ्हे द्यावापृथिवी अन्वविंदो विभुमद्भ्यो भुवनेभ्यो रणं धाः ॥१६॥
त्वं । ह । त्यत् । सप्तऽभ्यः । जायमानः । अशत्रुऽभ्यः । अभवः । शत्रुः । इंद्र ।
गूळ्हे इति । द्यावापृथिवी इति । अनु । अविंदः । विभुमत्ऽभ्यः । भुवनेभ्यः । रणं । धाः ॥१६॥

हे इंद्र त्वं खलु त्यत् तत्कर्म कृतवानसि । किं तत् उच्यते । जायमानस्त्वं प्रादुर्भवन्नेवाशत्रुभ्यः शत्रुरहितेभ्यः सप्तभ्यः कृष्णवृत्रनमुचिशंबरादिसप्तभ्यो बलवद्भ्यः शत्रुभ्यः तदर्थं शत्रुरभवः । यद्वा सप्तभ्यः । सप्तैवांगिरसः । सप्तभ्योऽंगिरोभ्यो गवानयनार्थं प्रादुर्भवन्नेवाशत्रुभ्यो बलवद्भ्यः पणिभ्यः शत्रुरभवः । किंच हे इंद्र त्वं गूळ्हे तमसा गूढे संवृते द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ सूर्यात्मना ते प्रकाश्यानुक्रमेणाविंदः । अलभथाः । तथा विभुमद्भ्यो महत्त्वयुक्तेभ्यो भुवनेभ्यो लोकेभ्यो रणं रमणं धाः । धारयसि । विदधासीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

त्वं ह त्यदप्रतिमानमोजो वज्रेण वज्रिन्धृषितो जघंथ ।
त्वं शुष्णस्यावातिरो वधत्रैस्त्वं गा इंद्र शच्येदविंदः ॥१७॥
त्वं । ह । त्यत् । अप्रतिऽमानं । ओजः । वज्रेण । वज्रिन् । धृषितः । जघंथ ।
त्वं । शुष्णस्य । अव । अतिरः । वधत्रैः । त्वं । गाः । इंद्र । शच्या । इत् । अविंदः ॥१७॥

हे इंद्र त्वं ह त्वं खलु त्यदेतत्कर्माकार्षीः। किं तदभिधीयते। हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र धृषितो धृष्टः संग्रामेषु शत्रुहनने कुशलः सन्। यद्वा धृष्टो धीरः सन् अप्रतिमानं। प्रतिमानमुपमा। निरुपमं। अस्य सदृशमन्यदीयं वीर्यं नास्तीत्यर्थः। तादृशं शुष्णस्यौजो बलं वज्रेणायुधेन जघंथ। हतवानसि॥ अभ्यासाच्चेति हंतेर्घत्वं॥ पूर्वं शुष्णस्य बलं विनाश्येदानीं शुष्णमपि हतवानित्याह। त्वं वधैर्हननसाधनैरायुधैः शुष्णस्य॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति संप्रदानसंज्ञा। चतुर्थ्यर्थे बहुलमिति षष्ठी॥ शुष्णमवातिरः। कुत्साय राजर्षयेऽवाङ्मुखं कृत्वावधीः। तथा च निगमः। कुत्साय शुष्णमशुषं नि बर्हीः। ऋग्वे॰ ४.१६.१२.। इति। तथा हे इंद्र त्वं शच्या स्वकीयया प्रज्ञया कर्मणा वा गाः शत्रून्हत्वा तेषां गा अविंदः। अलभथाः। यद्वा अंगिरसां गाः पणीन् संप्रहृत्य लब्धवानसि॥

॥ अथाष्टादशी ॥

त्वं ह॒ त्यदि॑ंद्र वृषभ चर्ष॒णीनां घ॒नो वृ॒त्राणां॑ तवि॒षो ब॑भूथ।
त्वं सिंधूँ॑रसृजस्तस्तभा॒नान् त्वम॒पो अ॑जयो दा॒सप॑त्नीः॥१८॥

त्वं। ह॒। त्यत्। वृ॒ष॒भ॒। च॒र्ष॒णी॒नां। घ॒नः। वृ॒त्राणां॑। त॒वि॒षः। ब॒भू॒थ॒।
त्वं। सिंधू॑न्। अ॒सृ॒जः॒। त॒स्त॒भा॒नान्। त्वं। अ॒पः। अ॒ज॒यः॒। दा॒सऽप॑त्नीः॥१८॥

त्वं खलु तत्कर्म कृतवानसि। किं तत्। हे वृषभ कामानां वर्षितरिंद्र चर्षणीनां यष्टॄणां मनुष्याणां भावितानां वृत्राणामुपद्रवाणां घनो हंता॥ अमूर्त्यर्थेऽपि छंदोविषयत्वान्निपातनं॥ तादृशस्त्वं तविषः प्रवृद्धो बलवान्वा बभूथ। बभूविथ॥ बभूथाततंथेतीडभावो निपात्यते॥ ततस्त्वं तस्तभानान् असुरैर्विरुध्यमानाः सिंधून् गंगाद्याः सप्त नदीः सरणायासृजः। पश्चात्त्वं दासपत्नीः। दासा उपक्षपयितारः शत्रवः। ते पतयः स्वामिनो यासां ताः॥ नित्यं सपत्न्यादिष्वित्यत्र दासाच्चेत्युपसंख्यानात् ङीप्॥ असुरस्वामिका अपोऽजयः। जितवानसि। तानसुराञ्जित्वोदकानि च प्रासृज इत्यर्थः॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

स सु॒क्रतू॑ रणि॑ता यः सु॒तेष्वनु॑त्तमन्युर्यो अहे॑व रे॒वान्।
य एक॒ इन्नर्यपां॑सि॒ कर्ता॒ स वृ॑त्र॒हा प्रतीद॒न्यमा॑हुः॥१९॥

सः। सुऽक्रतुः। रणिता। यः। सुतेषु। अनुत्तऽमन्युः। यः। अहाऽइव। रेवान्।
यः। एकः। इत्। नरि। अपांसि। कर्ता। सः। वृत्रऽहा। प्रति। इत्। अन्यं। आहुः॥१९॥

अथ परोक्षकृताः। स इंद्रः सुक्रतुः शोभनप्रज्ञः शोभनकर्मा भवति यः सुतेष्वभिषुतेषु सोमेषु रणिता तत्पानार्थं रमणशीलः। किंच अनुत्तमन्युः। परैरनुन्नक्रोधः। शत्रुभिर्नोत्तुमशक्यः। तादृशो य इंद्रो रेवान् धनवान्। तत्र दृष्टांतः। अहेव। यथाहाहानि दिवसा धनवंतः। दिवसेषु हि धनानि प्रादुर्भवंति न रात्रिषु। तद्वत्। तथा य इंद्र एक इत् असहाय एव नरि कर्मनेतरि मनुष्येऽपांसि कर्माणि कर्ता कर्तुशीलो भवति॥ ताच्छीलिकस्तृन्। अत एव षष्ठीप्रतिषेधः॥ स पूर्वोक्तगुणोपेत इंद्रो वृत्रहा। अपामावरकस्यासुरस्योपद्रवस्य वा हंतृत्वाद्वृत्रहेति सर्वैः श्रूयते। तमेवेंद्रमन्यं प्रति। इदवधारणे। अन्यं प्रत्येवाहुः। इंद्रः सर्वमन्यं शत्रुसंघं प्रति भवति। अभिभवत्येवेति वदंति॥

॥ अथ विंशी ॥

स वृत्रहेंद्रश्चर्षणीधृत्तं सुष्टुत्या हव्यं हुवेम।
स प्राविता मघवा नोऽधिवक्ता स वाजस्य श्रवस्यस्य दाता॥२०॥
सः। वृत्रऽहा। इंद्रः। चर्षणिऽधृत्। तं। सुऽस्तुत्या। हव्यं। हुवेम।
सः। प्रऽअविता। मघऽवा। नः। अधिऽवक्ता। सः। वाजस्य। श्रवस्यस्य। दाता॥२०॥

स वृत्रहा वृत्रस्य हंता स इंद्रश्चर्षणिधृत् मनुष्याणां धनादिदानेन पोषको भवति। तमिंद्रं वयं सुष्टुत्या शोभनया स्तुत्या हुवेम। अस्मद्यज्ञेष्वाह्वयामः। किमर्थं यूयमाह्वयथेति चेत् कारणं ब्रूमः। स इंद्रः प्राविता प्रकर्षेणास्माकं रक्षिता भवति किंच मघवा धनवानिंद्रो नोऽस्माकमधिवक्ताधिकं वक्ता बहुमानेन वक्ता भवति। यद्वा धनदानेनास्मानधिकं वक्तुमर्हति॥ अर्हे कृत्यतृचश्च। पा॰ ३.३.१६९। इति तृच्॥ किंच स एवेंद्रः श्रवस्यस्य श्रवसः कीर्तेर्निमित्तस्य वाजस्यान्नस्य। यद्वा श्रवसोऽन्नस्य हिताय वाजस्य बलस्य दाता भवति खलु। तस्मादेवंगुणमिंद्रं वयमाह्वयामः॥

॥ अथैकविंशी ॥

स वृ॑त्र॒हेंद्र॑ ऋभु॒क्षाः स॒द्यो ज॑ज्ञा॒नो हव्यो॑ बभूव ।

कृ॒ण्वन्नपां॑सि॒ नर्या॑ पु॒रूणि॒ सोमो॒ न पी॒तो हव्य॒ः सखि॑भ्यः ॥२१॥

सः । वृ॒त्र॒ऽहा । इंद्रः॑ । ऋ॒भु॒क्षाः । स॒द्यः । ज॒ज्ञा॒नः । हव्यः॑ । ब॒भू॒व॒ ।

कृ॒ण्वन् । अपां॑सि । नर्या॑ । पु॒रूणि॑ । सोमः॑ । न । पी॒तः । हव्यः॑ । सखि॑ऽभ्यः ॥२१॥

ऋभुक्षाः स महान् यद्वा ऋभुशब्देन ऋभ्वादयस्त्रयो गृह्यंते । ऋभुभिः सह क्षियति निवसतीति तादृशो वृत्रहा स इंद्रः सद्यस्तदानीमेव जज्ञानः प्रादुर्भवन्हव्यः सर्वैः स्तोतृभिर्यष्टृभिराह्वातव्यो बभूव । किंच नर्या नर्याणि । नरा मनुष्याः कर्मनेतारः । तेभ्यो हितानि पुरूणि बहून्यपांसि कर्माणि कृण्वन् कुर्वन् सखिभ्यो हविःप्रदानेनोपकारत्वान्मित्रेभ्य ऋत्विग्भ्यो हव्य आह्वातव्यो हवनयोग्यो बाभूव । तत्र दृष्टांतः । सोमो न । यथा पीतः सोमो यष्टृभ्यः स्वर्गादिफलानि कुर्वन् देवैराह्वातव्यो भवति तद्वत् ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे पंचत्रिंशो वर्गः ॥

या इंद्रेति पंचदशर्चं चतुर्थं सूक्तं काश्यपस्य रेभस्यार्षमैंद्रं । दशम्यतिजगती द्वापंचाशदक्षरा । एकादशीद्वादश्यावुपरिष्टाद्बृहत्यौ त्र्यष्टकांतद्वादशकवत्यौ । त्रयोदश्यतिजगती । चतुर्दशी त्रिष्टुप् । पंचदशी जगती । शिष्टा बृहत्यः । तथा चानुक्रम्यते । या इंद्र पंचोना रेभः काश्यपो बार्हतमतिजगत्युपरिष्टाद्बृहत्यावतिजगती त्रिष्टुब्जगतीत्यंतत इति । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतौ या इंद्रेत्यादि नवर्चः । तथैव पंचमारण्यके सूत्र्यते । या इंद्र भुज आभर इति नव सूददोहाः ।५.२०.। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकानुरूपतृचस्य या इंद्रेत्यादिके द्वे द्वितीयातृतीये । सूत्र्यते च । तमिंद्रं जोहवीमि या इंद्र भुज आभर इत्येका द्वे वा ।आ॰ ७.५.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

या इं॑द्र॒ भुज॒ आभ॑र॒ः स्व॑र्वाँ॒ असु॑रेभ्यः ।

स्तो॒तार॒मिन्म॑घवन्नस्य वर्धय॒ ये च॒ त्वे वृ॒क्तब॑र्हिषः ॥१॥

याः । इंद्र । भुजः । आ । अभरः । स्वःऽवान् । असुरेभ्यः ।

स्तोतारं । इत् । मघऽवन् । अस्य । वर्धय । ये । च । त्वे इति । वृक्तऽबर्हिषः ॥१॥

ऋषिरिंद्रं प्रार्थयते। हे इंद्र स्वर्वान् सुखवान् स्वर्गवान्वा। अथवा स्वःशब्दः सर्वपर्यायः। सर्वं भूतजातं। आत्मन एवोत्पन्नत्वात्तद्वान्। एवंगुणस्त्वं या यानि भुजो भोक्तव्यानि धनान्यसुरेभ्यो बलवद्भ्यो राक्षसेभ्य आभरः आहरः तान् हत्वाहृतवानसि ॥ हृग्रहोरिति भकारादेशः ॥ अत एव हे मघवन् धनवन्निंद्र अस्य ॥ अन्वादेशेऽशादेशः ॥ एतस्याहृतस्य धनस्य दानेन स्तोतारमित् तव स्तोत्रकारिणमेव वर्धय। वृद्धिमंतं कुरु। ये चान्ये यष्टारस्त्वदर्थं वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषो भवंति अतस्तांश्च धनेन वर्धय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यमिंद्र दधिषे त्वमश्वं गां भागमव्ययं ।

यजमाने सुन्वति दक्षिणावति तस्मिन् तं धेहि मा पणौ ॥२॥

यं । इंद्र । दधिषे । त्वं । अश्वं । गां । भागं । अव्ययं ।

यजमाने । सुन्वति । दक्षिणाऽवति । तस्मिन् । तं । धेहि । मा । पणौ ॥२॥

हे इंद्र त्वं यमश्वं गमनसाधनान् हरीन् गामग्निहोत्रकर्मणि पयःप्रदानेनोपकारिका गा अव्ययं व्ययरहितमविनश्वरं भागं भजनीयं धनं। सर्वत्रैकत्वमाविवक्षितं। एतान्शत्रुभ्य आहृत्य दधिषे बिभर्षि तं सर्वं सुन्वति सोमाभिषवं कुर्वति दक्षिणावति यज्ञ ऋत्विग्भ्यो दक्षिणादेयत्वेन तद्वति यजमाने यागं कुर्वाणे तस्मिन् त्वं धेहि। सर्वत्र धनादिदानं मा कुर्वित्याह। मा पणौ॥ पण व्यवहारे॥ द्रव्यव्यवहारादयष्टा जनः पणिः। तस्मिनेतत्सर्वं मा देहि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

य इंद्र सस्त्यव्रतोऽनुष्वापमदेवयुः ।

स्वैः ष एवैर्मुमुरत्पोष्यं रयिं सनुतर्धेहि तं ततः ॥३॥

यः । इंद्र । सस्ति । अव्रतः । अनुऽस्वापं । अदेवऽयुः ।

स्वैः । सः । एवैः । मुमुरत् । पोष्यं । रयिं । सनुतः । धेहि । तं । ततः ॥३॥

हे इंद्र अदेवयुर्देवान् युष्मानकामयमानोऽव्रतो व्रतरहितः कर्मरहितो भूत्वानुस्वापमनुवृत्तस्वप्नं यथा भवति तथा यः सस्ति स्वपिति ॥ षस स्वापे। आदादिकः ॥ स जनः स्वैरात्मीयैरेवैर्गमनैरेव पोष्यं पोषणीयं रयिं स्वीयं धनं मुमुरत् मारयतु। विनाशयतु। अमार्गैर्द्यूतादिभिस्तस्य धनं नश्यतु न तु देवानां हविःप्रदानेनेति। ततस्त्वं तमयष्टारं जनं। सनुतरित्यंतर्हितनाम। सुनुतरंतर्हिते कर्मरहिते कस्मिंश्चिद्देशे धेहि। स्थापय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यच्छ॑क्रासि॑ परा॒वति॒ यद॑र्वा॒वति॑ वृत्रहन्।
अत॑स्त्वा गी॒र्भिर्द्यु॒गदिं॑द्र के॒शिभिः॑ सु॒ताव॒ाँ आ वि॑वासति ॥४॥

यत्। श॒क्र॒। असि॑। प॒रा॒ऽवति॑। यत्। अ॒र्वा॒ऽवति॑। वृ॒त्र॒ऽह॒न्।
अतः॑। त्वा॒। गी॒ःऽभिः॑। द्यु॒ऽगत्। इं॒द्र॒। के॒शिऽभिः॑। सु॒तऽवा॑न्। आ। वि॒वा॒स॒ति॒ ॥४॥

हे शक्र शत्रुहननसमर्थेंद्र यद्यदा परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरे द्युलोके देशेऽसि विद्यसे हे वृत्रहन् वृत्रस्य हंतरिंद्र यद्यद्यर्वावत्यर्वाचीने तस्मादधस्तात्स्थिते तदपेक्षया समीपे देशेऽंतरिक्षे भवसि तस्मादपि अतोऽस्माद्भूलोकाद्वा द्युगत् ॥ गम्लृ गतौ। क्विपि गमः क्वावित्यनुनासिकलोपः। तुक्। सुपां सुलुगिति लुक्॥ द्युलोकं प्रति गच्छद्भिः स्वभासा सर्वतो गच्छद्भिः केशिभिः केशवद्भिर्हरिभिरिव स्थिताभिर्गीर्भिः स्तुतिभिस्त्वा त्वां सुतवानभिषुतसोमवान्यजमान आ विवासति। आत्मीयं यज्ञं प्रत्यागमयति त्वामेतैः स्तोत्रैः परिचरतीति वा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यद्वासि॑ रोच॒ने दि॒वः स॑मु॒द्रस्याधि॑ वि॒ष्टपि॑।
यत्पार्थि॑वे॒ सद॑ने वृत्रहंतम॒ यदं॒तरि॑क्ष॒ आ ग॑हि ॥५॥

यत्। वा॒। असि॑। रो॒च॒ने। दि॒वः। स॒मु॒द्रस्य॑। अधि॑। वि॒ष्टपि॑।
यत्। पार्थि॑वे। सद॑ने। वृ॒त्र॒ह॒न्ऽत॒म॒। यत्। अं॒तरि॑क्षे। आ। ग॒हि॒ ॥५॥

हे इंद्र यद्वा यदि वा दिवो द्युलोकस्य रोचने दीपनशीले स्थाने भवसि। यद्वा समुद्रस्य मध्येऽधि अधिगते विष्टपि विष्टपे तत्संबद्धे कस्मिंश्चित्स्थाने भवसि।

हे वृत्रहंतम अतिशयेन वृत्रस्यासुरस्य पापस्य वा हंतरिंद्र यद्यदिवा पार्थिवे पृथिव्यां भवे सदने स्थाने विद्यसे यदिवांतरिक्षे तस्मिँल्लोके वर्तसे यत्रकुत्र भवसि तथाप्यस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागहि । आगच्छ ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे षट्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स नः सोमेषु सोमपाः सुतेषु शवसस्पते ।

मादयस्व राधसा सूनृतावतेंद्र राया परीणसा ॥ ६ ॥

सः । नः । सोमेषु । सोमऽपाः । सुतेषु । शवसः । पते ।

मादयस्व । राधसा । सूनृताऽवता । इंद्र । राया । परीणसा ॥ ६ ॥

हे सोमपाः सोमस्य पातः हे शवसस्पते बलस्य पालयितरिंद्र स पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं सुतेष्वस्माभिरभिषुतेषु नोऽस्मान् राधसा बलसाधनेनान्नेन सूनृतावतानृतरहितत्वोपेतेन । यद्वा सूनृतेति वाङ्नाम । शोभनवाक्ययुक्तेन । अनेन पुत्रादिकं लक्ष्यते । पुत्रोपेतेनान्नेन परीणसा । बहुनामैतत् । बहुना राया धनेन च नोऽस्मान्मादयस्व । मोदय । सोमस्य प्रदातृभ्योऽस्मभ्यमन्नपुत्रधनादिकं देहीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा न इंद्र परा वृणग्भवा नः सधमाद्यः ।

त्वं न ऊती त्वमिन्न आप्यं मा न इंद्र परा वृणक् ॥ ७ ॥

मा । नः । इंद्र । परा । वृणक् । भव । नः । सधऽमाद्यः ।

त्वं । नः । ऊती । त्वं । इत् । नः । आप्यं । मा । नः । इंद्र । परा । वृणक् ॥ ७ ॥

हे इंद्र नो हविषां प्रदातॄनस्मान् मा परावृणक् । मा परित्याक्षीः ॥ वृजी वर्जने । रौधादिकः । लङि रूपं ॥ तदेवाह । त्वं नोऽस्माकं सोमेन सधमाद्यः सधमादनशीलो भव । किंच हे इंद्र नोऽस्मान् त्वमेवोती ऊत्यां स्थापय । यद्वोती । व्यत्ययेन कर्तरि क्तिचि वा निपातितः । त्वमेवास्माकं रक्षिता खलु । तथा त्वमित् । इदवधारणे । त्वमेवास्माकमाप्यं ज्ञातेयं । त्वमेव बंधुरित्यर्थः । अत एव मा न इंद्र परावृणगित्येष गतार्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्मे इंद्र सचा सुते नि षदा पीतये मधु ।

कृधी जरित्रे मघवन्नवो महदस्मे इंद्र सचा सुते ॥८॥

अस्मे इति । इंद्र । सचा । सुते । नि । सद । पीतये । मधु ।

कृधि । जरित्रे । मघऽवन् । अवः । महत् । अस्मे इति । इंद्र । सचा । सुते ॥८॥

हे इंद्र अस्मे अस्माभिः सचा सह सुतेऽभिषुते सोमे निषद । अस्मदीये यज्ञे निषीद । किमर्थं । मधु पीतये । मधुनः ॥ सुपां सुलुगिति ङसो लुक् ॥ मदकरस्य सोमस्य पीतये पानार्थं । किंच हे मघवन् धनवन्निंद्र महदवो रक्षणं जरित्रे कृधि । कुरु । कस्मिन् सति । अस्मे इंद्र सचा सुत इति व्याख्यातः पादः ॥

॥ अथ नवमी ॥

न त्वा देवास आशत न मर्त्यासो अद्रिवः ।

विश्वा जातानि शवसाभिभूरसि न त्वा देवास आशत ॥९॥

न । त्वा । देवासः । आशत । न । मर्त्यासः । अद्रिऽवः ।

विश्वा । जातानि । शवसा । अभिऽभूः । असि । न । त्वा । देवासः । आशत ॥९॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र त्वा त्वां देवासस्त्वदन्ये सर्वे देवा नाशत । स्वकर्मणा स्वबलेन वा न व्याप्नुवंति । न मर्त्यासो मर्त्या मनुष्याश्च न व्याप्नुवंति । कुत एव तदवसीयते । तदाह । विश्वा विश्वानि सर्वाणि जातानि भूतजातानि शवसा स्वबलेनैवाभिभूरसि । अभिभावुकोऽसि भवसि । तस्मान्न त्वा देवास आशतेति गतार्थः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो विश्वाः पृतना इति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरं तमिंद्रं जोहवीमि । आ॰ ७.४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते दशमी ॥

विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरं सजूस्ततक्षुरिंद्रं जजनुश्च राजसे ।

क्रत्वा वरिष्ठं वर आमुरिमुतोग्रमोजिष्ठं तवसं तरस्विनं ॥१०॥

विश्वाः। पृतनाः। अभिऽभूतरं। नरं। सऽजूः। ततक्षुः। इंद्रं। जजनुः। च। राजसे। क्रत्वा। वरिष्ठं। वरे। आऽमुरिं। उत। उग्रं। ओजिष्ठं। तवसं। तरस्विनं ॥१०॥

विश्वाः सर्वा व्याप्ता वा पृतनाः ॥ पृङ् व्यायामे। व्याप्रियंत इति पृतनाः सेनाः। सजूः परस्परं संगताः सत्योऽभिभूतरं शत्रूणामत्यर्थमभिभवितारं नरं सर्वस्य नेतारमिंद्रं ततक्षुः। आयुधादिभिस्तीक्ष्णीकुर्वंति। आयुधवंतमश्ववंतं च चक्रुरित्यर्थः। यद्वा पृतना इति संग्रामाः। व्याप्रियंतेऽत्रेति पृतनाः संग्रामाः। सर्वानेव संग्रामानभिभावुकमिंद्रं स्तोतारोऽन्योन्यं संगताः स्तुतिभिस्तीक्ष्णमकुर्वन्। स्तुते सति बलवान्भवतीति। यद्वा यष्टारो हविःप्रदानेन वीर्यवंतं कुर्वंतीति। किंच स्तोतारो राजसे ॥ राजतेस्तुमर्थेऽसेप्रत्ययः ॥ आत्मनो विराजनार्थं प्रकाशनार्थं सूर्यात्मानमिंद्रं जजनुः। जनयामासुः। स्तोत्रं यज्ञे प्रादुरभावयन्नित्यर्थः। उतापि च क्रत्वा स्वीयवृत्रवधादिकर्मणैव वरिष्ठमुरुतममामुरिं शत्रूणामाभिमुख्येन मारयितारमिंद्रं वरे वरणीये धने स्तोतारश्चक्रुः। आत्मनां धनलाभार्थं स्तुवंतीत्यर्थः। कीदृशं। उग्रं। उद्गूर्णबलं। अत एवौजिष्ठमोजस्वितमं तवसं प्रवृद्धं तरस्विनं संग्रामे शत्रुवधार्थं वेगवंतमिंद्रं धनार्थं स्तुवंति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे सप्तत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

समीं रेभासो अस्वरन्निंद्रं सोमस्य पीतये।
स्वर्पतिं यदीं वृधे धृतव्रतो ह्योजसा समूतिभिः ॥११॥

सं। ईं। रेभासः। अस्वरन्। इंद्रं। सोमस्य। पीतये।
स्वःऽपतिं। यत्। ईं। वृधे। धृतऽव्रतः। हि। ओजसा। सं। ऊतिऽभिः ॥११॥

रेभासः ॥ रेभृ शब्दे ॥ शब्दयितारः स्तोतारः। यद्वा रेभासः कश्यपपुत्रा रेभासः। एतन्नामका ऋषय ईमेनमिंद्रं समस्वरन् सम्यगशब्दयन्। समस्तुवन्। किमर्थं। सोमपीतये सोमपानाय। किंच स्वर्पतिं स्वर्गस्य पालयितारं धनस्य स्वामिनं वेमेनमिंद्रं यद्यदा वृधे हविर्भिर्वर्धनाय संस्तुवंति तदा धृतव्रतो धृतकर्मेंद्र ओजसा बलेन स्तोतृभिरूतिभिर्मरुद्भिः पालनैश्च सह संगच्छते। स्तुतिभिर्बलं मरुद्भिः पालनं चेंद्रस्य भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

नेमिं नमंति चक्षसा मेषं विप्रा अभिस्वरा ।
सुदीतयो वो अद्रुहोऽपि कर्णे तरस्विनः समृक्वभिः ॥१२॥
नेमिं । नमंति । चक्षसा । मेषं । विप्राः । अभिऽस्वरा ।
सुऽदीतयः । वः । अद्रुहः । अपि । कर्णे । तरस्विनः । सं । ऋक्वऽभिः ॥१२॥

नेमिं । अरान्यथा नेमिर्व्याप्नोति तद्वत्सर्वं व्याप्नुते । तादृशं नमनशीलमिंद्रं चक्षसा दर्शनमात्रेणैव नमंति । काश्यपा रेभाः स्तोतारो वा नमस्कुर्वंति । ततो विप्रा मेधाविनो मेषं । इंद्रो मेषो भूत्वा मेधातिथिं स्वर्गमनयत् । तस्मान्मेधातिथेर्मेषभूतमिंद्रमभिस्वराभिस्वरणेन स्तोत्रेण प्रणमंति । इदानीं यजमानः स्तोतॄनाह । अपि च सुदीतयः शोभनदीप्तयोऽद्रुहः कस्याप्यद्रोग्धारो वो यूयं ॥ छांदसो वसादेशः ॥ तरस्विनः कर्मसु स्तोत्रेषु वा त्वरायुक्ताः संत इंद्रस्य कर्णे श्रोत्रसमीपे ऋक्वभिरर्चनायुक्तैर्मंत्रैः । यद्वा ऋचो बह्व्यो येषु संति तैः शस्त्रादिभिः संस्तुत । इंद्रो यथा युष्मदीयानि स्तोत्रशस्त्रादीनि शृणोति तथा सम्यगभिष्टुतेत्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रे वैकल्पिकस्यानुरूपतृचस्य तमिंद्रमित्याद्याः । सूत्रमुदाहृतं ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

तमिंद्रं जोहवीमि मघवानमुग्रं सत्रा दधानमप्रतिष्कुतं शवांसि ।
मंहिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियो ववर्तद्राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री ॥१३॥
तं । इंद्रं । जोहवीमि । मघऽवानं । उग्रं । सत्रा । दधानं । अप्रतिऽस्कुतं । शवांसि ।
मंहिष्ठः । गीःऽभिः । आ । च । यज्ञियः । ववर्तत् । राये । नः । विश्वा । सुऽपथा ।
कृणोतु । वज्री ॥१३॥

तं पूर्वोक्तगुणोपेतमिंद्रं जोहवीमि । यष्टाहं पुनराह्वयामि ॥ ह्वयतेरभ्यस्तस्य चेति संप्रसारणं ॥ कीदृशं । मघवानं मंहनीयधनवंतमुग्रमुद्गूर्णबलं सत्रा सत्यं यथार्थमेव शवांसि बलानि दधानं । अत एवाप्रतिष्कुतं शत्रुभिरप्रतिरोधनीयमाह्वयामि । किंच मंहिष्ठः पूज्यतमो दातृतमो वा यज्ञियो यज्ञार्ह इंद्रो गीर्भिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिराववर्तच्च । यज्ञेष्वाभिमुख्येन वर्ततां च ॥ वर्ततेर्ण्यंतस्य

चङि रूपं । चवायोगे प्रथमेति न निघातः । चङ्यन्यतरस्यामिति स्वरः ॥ ततो वज्री वज्रवानिंद्रो नोऽस्माकं राये धनाय विश्वा विश्वानि सर्वाण्येव सुपथा सुमार्गाणि कृणोतु च । करोतु । धनं सर्वदिक्स्थमस्मान्प्राप्नोत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्वं पुर॑ इंद्र चि॒कि॒दे॑ना॒ व्योज॑सा शविष्ठ शक्र नाश॒यध्यै॑ ।

त्वद्विश्वा॑नि॒ भुव॑नानि वज्रि॒न्द्यावा॑ रेजेते पृथि॒वी च॑ भी॒षा ॥१४॥

त्वं । पुर॑ः । इं॒द्र॒ । चि॒कित् । ए॒नाः॒ । वि । ओज॑सा । श॒वि॒ष्ठ॒ । श॒क्र॒ । ना॒श॒यध्यै॑ ।

त्वत् । विश्वा॑नि । भुव॑नानि । व॒ज्रि॒न् । द्यावा॑ । रे॒जे॒ते॒ इति॑ । पृ॒थि॒वी इति॑ । च॒ । भी॒षा ॥१४॥

हे शविष्ठ बलवत्तम अत एव हे शक्र शत्रुहननसमर्थ हे इंद्र त्वमेना । अन्वादेशे । एतानि पुरः शंबरस्य पुराण्योजसा स्वीयेनैव तेजसा विनाशयध्यै विनाशयितुं चिकित् ज्ञाता भवसि ॥ नशेर्ण्यंताच्छध्यैप्रत्ययः ॥ पुनरपि सामर्थ्यं प्रशंसति । हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि त्वत् त्वत्तो भीत्या कंपंते । तथा द्यावापृथिवी ॥ दिवो द्यावेति द्यावादेशः । आद्युदात्तश्च । पृथिवी ङीषंतत्वेनांतोदात्तः । देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । विप्रकर्षस्तु छांदसः ॥ द्यावापृथिवी च भीषा त्वत्तो भीत्या रेजेते । कंपेते । अरेजेतां रोदसी इति निगमः । सर्वे त्वदधीना इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तन्म॑ ऋ॒तमिं॑द्र शूर चित्र पात्व॒पो न व॑ज्रिन्दुरि॒ताति॑ पर्षि॒ भूरि॑ ।

क॒दा न॑ इंद्र रा॒य आ द॑शस्येर्वि॒श्वप्स्न्य॑स्य स्पृह॒याय्य॑स्य राजन् ॥१५॥

तत् । मा॒ । ऋ॒तं । इं॒द्र॒ । शू॒र॒ । चि॒त्र॒ । पा॒तु॒ । अ॒पः । न । व॒ज्रि॒न् । दुः॒ऽइ॒ता । अति॑ । प॒र्षि॒ । भूरि॑ ।

क॒दा । नः॒ । इं॒द्र॒ । रा॒यः॒ । आ । द॒श॒स्येः॒ । वि॒श्वऽप्स्न्य॑स्य । स्पृ॒ह॒याय्य॑स्य । रा॒ज॒न् ॥१५॥

हे शूर बलवन् चित्र चायनीय विविधरूप वा । इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयत इत्यादिषु दृष्टत्वात् । बहुविधरूप हे इंद्र तत् प्रशस्तं त्वदीयमृतं सत्यं मा मां पातु । सर्वतो रक्षतु । किंच हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र भूरि ॥ सुपो लुक् ॥ भूरीणि बहूनि दुरिता दुरितानि पापान्यतिपर्षि । अतीत्य पारय । तत्र दृष्टांतः । अपो न । यथा नाविक उदकानि मनुष्यान्पारयति तद्वदस्मान्पापानि पारय । हे

राजन् दीप्यमान हे इंद्र विश्वप्स्न्यस्य ॥ प्स इति रूपनाम । रूपे साधु प्स्न्यं । नकारोपजनश्छांदसः ॥ बहुरूपं तत् स्पृहयाय्यस्य सर्वैः स्पृहणीयं रायः । क्रिया-ग्रहणमिति संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे बहुलमिति षष्ठी ॥ तद्धनं नोऽस्मभ्यमा आभिमुख्येन कदा दशस्येः । कस्मिन्काले प्रयच्छेः । तदा तव स्वभूतं सत्यं मा रक्षतु । मह्यं धनं दत्वा कर्माणि च मयानुष्ठाप्य मां पापरहितं कुर्वित्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठेऽष्टत्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठस्य सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । तत्रेंद्रायेति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तमांगिरसस्य नृमेधस्यार्षमैंद्रं । सप्तमी दशम्येकादश्यौ च तिस्रः ककुभो मध्यमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । मध्यमश्चेत्ककुबिति हि तल्लक्षणं । नवमीद्वादश्यौ पुरउष्णिहौ । प्रथमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । आद्यश्चेत्ककुबिति हि तल्लक्षणं । शिष्टा उष्णिहः । तथा चानुक्रम्यते । इंद्राय द्वादश नृमेध औष्णिहं सप्तम्युपांत्ये च ककुभोऽंत्यानवम्यौ पुरउष्णिहाविति ॥ महाव्रते औष्णिहतृचाशीताविदं सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । इंद्राय साम गायत सखाय आशिषमहि । ५. ११. । इति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिन इंद्राय साम गायतेति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । सूचितं च । इंद्राय साम गायत सखाय आशिषामहि । आ० ७. ८. । इति ॥ पूर्वोक्तस्यैव ब्राह्मणाच्छंसिन आभिप्लविकेषूक्थ्येष्विंद्र नो गधीति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । एंद्र नो गध्येदु मध्वो मदिंतरं । आ० ७. ८. । इति ॥ उक्थ्ये तृतीयसवनेऽच्छावाकस्याधा हींद्रेति स्तोत्रियस्तृचः ।

सूचितं च। अधा हींद्र गिर्वण इयं त इंद्र गिर्वणः। आ॰ ६.१.। इति ॥ पूर्वोक्त एव शस्त्रे त्वं न इंद्रा भरेति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः। सूचितं च। त्वं न इंद्रा भर वयमु त्वामपूर्व्य यो न इदमिदं पुरा। आ॰ ७.८.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्राय साम गायत विप्राय बृहते बृहत्।
धर्मकृते विपश्चिते पनस्यवे ॥१॥
इंद्राय। साम। गायत। विप्राय। बृहते। बृहत्।
धर्मऽकृते। विपःऽचिते। पनस्यवे ॥१॥

हे उद्गातारः विप्राय मेधाविने बृहते महते धर्मकृते कर्मणः कर्त्रे विपश्चिते विदुषे पनस्यवे स्तुतिमिच्छत इंद्राय बृहद्बृहन्नामकं साम गायत। पठत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वमिंद्राभिभूरसि त्वं सूर्यमरोचयः।
विश्वकर्मा विश्वदेवो महाँ असि ॥२॥
त्वं। इंद्र। अभिऽभूः। असि। त्वं। सूर्यं। अरोचयः।
विश्वऽकर्मा। विश्वऽदेवः। महान्। असि ॥२॥

हे इंद्र त्वमभिभूः शत्रूणामभिभवितासि। भवसि। किंच त्वं सूर्यमादित्यमरोचयः। तेजोभिरदीपयः। किंच विश्वकर्मा विश्वस्य कर्तासि विश्वदेवः सर्वदेवश्चासि। तथा च यजुर्ब्राह्मणं। अग्निं वा अन्वन्या देवता इंद्रमन्वन्या इति। अतो महान् सर्वाधिकोऽसि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विभ्राजन् ज्योतिषा स्व१रगच्छो रोचनं दिवः।
देवास्त इंद्र सख्याय येमिरे ॥३॥
विऽभ्राजन्। ज्योतिषा। स्वः। अगच्छः। रोचनं। दिवः।
देवाः। ते। इंद्र। सख्याय। येमिरे ॥३॥

हे इंद्र त्वं ज्योतिषा तेजसा दिव आदित्यस्य रोचनं प्रकाशकमधिकरणत्वेन स्वः स्वर्गं विभ्राजन् प्रकाशयन् अगच्छः। अप्राप्नोः। किंच देवाः सर्वे ते तव सख्याय मित्रत्वाय येमिरे। स्वं स्वमात्मानं नियमितवंतः। अस्माकमिंद्रः सखा यथा स्यादिति सर्वे देवा यत्नमकार्षुरित्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एंद्र नो गधि प्रियः सत्राजिदगोह्यः।
गिरिर्न विश्वतस्पृथुः पतिर्दिवः॥४॥
आ। इंद्र। नः। गधि। प्रियः। सत्राऽजित्। अगोह्यः।
गिरिः। न। विश्वतः। पृथुः। पतिः। दिवः॥४॥

हे इंद्र प्रियः प्रियतमः सत्राजित् महतां जेतागोह्यः केनापि गूहितुमशक्यो गिरिर्न पर्वत इव विश्वतः सर्वतः पृथुः पृथुतमो दिवः स्वर्गस्य पतिरीश्वरस्त्वं नोऽस्मानागधि। आगच्छ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अभि हि सत्य सोमपा उभे बभूथ रोदसी।
इंद्रासि सुन्वतो वृधः पतिर्दिवः॥५॥
अभि। हि। सत्य। सोमऽपाः। उभे इति। बभूथ। रोदसी इति।
इंद्र। असि। सुन्वतः। वृधः। पतिः। दिवः॥५॥

हे सत्य सोमपाः सोमस्य पातरिंद्र यस्त्वमुभे रोदसी द्यावापृथिव्यावभि बभूथ सामर्थ्येनाभिभवसि स त्वं सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य वृधो वर्धकोऽसि। दिवः स्वर्गस्यापि पतिरीश्वरोऽसि॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं हि शश्वतीनामिंद्र दर्ता पुरामसि।
हंता दस्योर्मनोर्वृधः पतिर्दिवः॥६॥
त्वं। हि। शश्वतीनां। इंद्र। दर्ता। पुरां। असि।
हंता। दस्योः। मनोः। वृधः। पतिः। दिवः॥६॥

हे इंद्र शश्वतीनां बह्वीनां पुरां शत्रुनगरीणां दर्तासि दारयिता भवसि। किंच दस्योरुपक्षपयितुरसुरस्य हंतासि। घातको भवसि। मनोर्मनुष्यस्य यागादिकं कुर्वतो वृधो वर्धकश्चासि। दिवः स्वर्गस्यापि पतिरीश्वरोऽसि॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अधा हींद्र गिर्वण उप त्वा कामान्महः ससृज्महे।
उदेव यंत उदभिः ॥७॥

अध। हि। इंद्र। गिर्वणः। उप। त्वा। कामान्। महः। ससृज्महे।
उदाऽइव। यंतः। उदऽभिः ॥७॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेंद्र अधा हि संप्रति हि त्वा त्वां महो महतः कामान्कमनीयान् स्तोमानुपसृज्महे। उपसृजामः। प्रापयाम इत्यर्थः। तत्र दृष्टांतमाह। उदेव। यथोदकेन यंतो गच्छंत उदभिरंजलिनोत्क्षिप्योदकैः समीपस्थान्पुरुषान् क्रीडार्थं संसृजंति तद्वदित्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

वार्ण त्वा यव्याभिर्वर्धंति शूर ब्रह्माणि।
ववृध्वांसं चिदद्रिवो दिवेदिवे ॥८॥

वाः। न। त्वा। यव्याभिः। वर्धंति। शूर। ब्रह्माणि।
ववृध्वांसं। चित्। अद्रिऽवः। दिवेऽदिवे ॥८॥

हे अद्रिवो वज्रिन् शूरेंद्र वार्णो यथोदकमुदकस्थानं यव्याभिर्नदीभिः। अवनयो यव्या इति नदीनामसु पाठात्। वर्धंति वर्धयंति तथा ब्रह्माणि स्तोत्रैर्ववृध्वांसं चित् यथा निरुदकं देशं नदीभिस्तथा न किंतु प्रवृद्धमेव त्वां दिवेदिवेऽन्वहं वर्धयंति। स्तोतारो वर्धयंति॥

॥ अथ नवमी ॥

युंजंति हरी इषिरस्य गाथयोरौ रथ उरुयुगे।
इंद्रवाहा वचोयुजा ॥९॥

युंजंति । हरी इति । इषिरस्य । गाथया । उरौ । रथे । उरुऽयुगे ।
इंद्रऽवाहा । वचःऽयुजा ॥९॥

इषिरस्य गमनशीलस्येंद्रस्योरुयुगे महायुग उरौ महति रथ इंद्रवाहेंद्रस्य वाहनभूतौ वचोयुजा वचनमात्रेणैव युज्यमानौ हरी अश्वौ गाथया स्तोत्रेण स्तोतारो युंजंति । योजयंति ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वं न इंद्रा भरँ ओजो नृम्णं शतक्रतो विचर्षणे ।
आ वीरं पृतनाषहं ॥१०॥
त्वं । नः । इंद्र । आ । भर । ओजः । नृम्णं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विऽचर्षणे ।
आ । वीरं । पृतनाऽसहं ॥१०॥

हे शतक्रतो बहुकर्मन् विचर्षणे विद्रष्टरिंद्र त्वं नोऽस्मभ्यमोजो बलं नृम्णं धनं ॥ गयो नृम्णमिति धननामसु पाठात् ॥ आ भर । आ हर । वीरं वीर्योपेतं पृतनाषहं सेनासहं सेनामभिभवितारं त्वामायाचामह इति शेषः ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वं हि नः पिता वसो त्वं माता शतक्रतो बभूविथ ।
अधा ते सुम्नमीमहे ॥११॥
त्वं । हि । नः । पिता । वसो इति । त्वं । माता । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । बभूविथ ।
अध । ते । सुम्नं । ईमहे ॥११॥

हे वसो वासयितः शतक्रतो बहुकर्मन्निंद्र त्वं नोऽस्माकं पिता पितृवत्पालको बभूविथ । भव । त्वं माता मातृवद्धारकश्च बभूविथ । अध अथ च वयं ते तव स्वभूतं सुम्नं सुखमीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वां शुष्मिन्पुरुहूत वाजयंतमुप ब्रुवे शतक्रतो ।
स नो रास्व सुवीर्यं ॥१२॥

त्वां। शुष्मिन्। पुरुऽहूत। वाजऽयंतं। उप। ब्रुवे। शतक्रतो इति शतऽक्रतो।
सः। नः। रास्व। सुऽवीर्यं ॥१२॥

हे शुष्मिन्बलवन् पुरुहूत बहुभिर्यजमानैराहूत शतक्रतो बहुकर्मन्निंद्र वाजयंतं बलमिच्छंतं त्वामुपब्रुवे। उपस्तौमि। स त्वं नोऽस्मभ्यं सुवीर्यं धनं रास्व। देहि ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥

त्वामिदा ह्य इत्यष्टर्चं षष्ठं सूक्तं नृमेधस्यार्षं। अयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः। तथा चानुक्रांतं। त्वामिदाष्टौ प्रागाथमिति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकस्य त्वामिदा ह्यः। आ॰ ७.४.। इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावयं प्रगाथः। तथैव पंचमारण्यके सूचितं। त्वामिदा ह्यो नर इत्येतं प्रगाथं प्रत्यवदधाति। ऐ॰ आ॰ ५.१०.। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनः श्रायंत इवेति वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः। सूचितं च। श्रायंत इव सूर्यं बण्महां असि सूर्य। आ॰ ७.४.। इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने त्वमिंद्र प्रतूर्तिषु त्वमिंद्र यशा असि। आ॰ ७.४.। इति ॥ तस्मिन्नेवाहनि निष्केवल्ये वैराजयोनिभूतोऽयं प्रगाथः शंसनीयः। सूचितं च। तयोरक्रियमाणस्य योनिं शंसेद्वैरूपवैराजशाक्वररैवतानां च। आ॰ ७.३.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वामिदा ह्यो नरोऽपीप्यन्वज्रिन्भूर्णयः।
स इंद्र स्तोमवाहसामिह श्रुध्युप स्वसरमा गहि ॥१॥
त्वां। इदा। ह्यः। नरः। अपीप्यन्। वज्रिन्। भूर्णयः।
सः। इंद्र। स्तोमऽवाहसां। इह। श्रुधि। उप। स्वसरं। आ। गहि ॥१॥

हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र यं त्वां भूर्णयो हविर्भिर्भरणशीला नरः कर्मणां नेतारो यजमाना इदाद्य ह्यश्चापीप्यन् सोममपाययन् स त्वं स्तोमवाहसां स्तोत्रवाहकानामस्माकं स्तोत्रमिह यज्ञे श्रुधि। शृणु। स्वसरं च गृहं च ॥ दुर्याः स्वसराणीति गृहनामसु पाठात् ॥ उपागहि। उपागच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मत्स्वा सुशिप्र हरिवस्तदीमहे त्वे आ भूषंति वेधसः ।
तव श्रवांस्युपमान्युक्थ्या सुतेष्विंद्र गिर्वणः ॥२॥
मत्स्व । सुऽशिप्र । हरिऽवः । तत् । ईमहे । त्वे इति । आ । भूषंति । वेधसः ।
तव । श्रवांसि । उपऽमानि । उक्थ्या । सुतेषु । इंद्र । गिर्वणः ॥२॥

हे सुशिप्र शोभनहनो शोभनोष्णीषिन्वा हरिवोऽश्ववन् गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेंद्र त्वे त्वयि वेधसः परिचारका आभूषंति । आभवंति । मत्स्व सोमेन मादयात्मानं । किंच तत्त्वां वयमीमहे । याचामहे । किं याच्यमित्यत्राह । सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु तव श्रवांस्यन्नान्युपमान्युपमानभूतान्युक्थ्या प्रशंस्यानि च संत्विति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

श्रायंत इव सूर्यं विश्वेदिंद्रस्य भक्षत ।
वसूनि जाते जनमान ओजसा प्रति भागं न दीधिम ॥३॥
श्रायंतःऽइव । सूर्यं । विश्वा । इत् । इंद्रस्य । भक्षत ।
वसूनि । जाते । जनमाने । ओजसा । प्रति । भागं । न । दीधिम ॥३॥

हे अस्मदीया जनाः श्रायंत इव सूर्यं यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यं भजंते तथेंद्रस्य विश्वेत् विश्वान्येव धनानि भक्षत । भजत । स च यानि वसूनि धनानि जात उत्पन्ने जनमाने जनिष्यमाणे चौजसा बलेन करोति भागं न पित्र्यं भागमिव तानि धनानि प्रति दीधिम । प्रतिधारयामेति ॥ यद्वा श्रायंत इव सूर्यं यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यमुपतिष्ठंते तथेंद्रस्य विश्वा विश्वानि विभक्तुमिच्छंतः समाश्रिता मरुत इंद्रमुपतिष्ठंत इति शेषः । उपस्थाय च मरुतो वसून्युदकलक्षणानि धनानि जाते जाताय जनमाने जनिष्यमाणाय च मनुष्याय चौजसा बलेन भक्षत । विभजंते । तत्र चास्माकं यो भागस्तं भागं ॥ नेति संप्रत्यर्थे । प्रतीत्येष अनु इत्येतस्य स्थाने ॥ अनुदीधिम । वयमनुध्यायाम । तथा च यास्कः । समाश्रिताः सूर्यमुपतिष्ठंते । अपिवोपमार्थे स्यात्सूर्यमिवेंद्रमुपतिष्ठंत इति । सर्वाणींद्रस्य धनानि विभक्ष्यमाणाः । स यथा धनानि विभजति जाते च जनिष्यमाणे च तं वयं भागमनुध्यायाम । नि॰ ६.८.। इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अनर्शरातिं वसुदामुप स्तुहि भद्रा इंद्रस्य रातयः ।
सो अस्य कामं विधतो न रोषति मनो दानाय चोदयन् ॥४॥

अनर्शऽरातिं । वसुऽदां । उप । स्तुहि । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ।
सः । अस्य । कामं । विधतः । न । रोषति । मनः । दानाय । चोदयन् ॥४॥

हे स्तोतारः अनर्शरातिमपापकदानमपापिष्ठस्य दातारमित्यर्थः ॥ तथा च यास्कः । अनर्शरातिमनश्लीलदानमश्लीलं पापकं । नि॰ ६.२३.। इति ॥ वसुदां धनस्य दातारमिंद्रमुपस्तुहि । यत इंद्रस्य रातयो दानानि भद्राः कल्याणानि महदैश्वर्यकारीणीत्यर्थः । यतश्च स इंद्रः स्वकीयं मनो दानायाभीष्टप्रदानाय चोदयन् प्रेरयन् विधतः परिचरतोऽस्य स्तोतुः काममिच्छां न रोषति । न हिनस्ति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमिंद्र प्रतूर्तिष्वभि विश्वा असि स्पृधः ।
अशस्तिहा जनिता विश्वतूरसि त्वं तूर्य तरुष्यतः ॥५॥

त्वं । इंद्र । प्रऽतूर्तिषु । अभि । विश्वाः । असि । स्पृधः ।
अशस्तिऽहा । जनिता । विश्वऽतूः । असि । त्वं । तूर्य । तरुष्यतः ॥५॥

हे इंद्र त्वं प्रतूर्तिषु संग्रामेषु विश्वाः सर्वाः स्पृधो युद्धकारिणीः शत्रुसेना अभ्यसि । अभिभवसि । किंच हे तूर्य शत्रूणां बाधकेंद्र त्वमशस्तिहा दैव्यानामशस्तीनां हंतासि । जनितासुरेभ्योऽशस्तीनां जनयिता चासि विश्वतूः सर्वस्य शत्रुवर्गस्य हिंसिता चासि तरुष्यतो बाधकांश्च बाधमानोऽसि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अनु ते शुष्मं तुरयंतमीयतुः क्षोणी शिशुं न मातरा ।
विश्वास्ते स्पृधः श्नथयंत मन्यवे वृत्रं यदिंद्र तूर्वसि ॥६॥

अनु । ते । शुष्मं । तुरयंतं । ईयतुः । क्षोणी इति । शिशुं । न । मातरा ।
विश्वाः । ते । स्पृधः । श्नथयंत । मन्यवे । वृत्रं । यत् । इंद्र । तूर्वसि ॥६॥

हे इंद्र ते तव शुष्मं बलं तुरयंतं हिंसंतं शत्रुं क्षोणी द्यावापृथिव्यौ मातरा मातरौ शिशुं न शिशुमिवान्वीयतुः । अनुगच्छतः । गमनमात्रे दृष्टांतः । किंच हे इंद्र त्वं यद्यस्माद्वृत्रं शत्रुं तूर्वसि हंसि अतस्ते तव मन्यवे क्रोधाय विश्वाः सर्वाः स्पृधः संग्रामकारिण्यः सेनाः श्रथयंत । श्रथिताः खिन्ना भवंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इत ऊती वो अजरं प्रहेतारमप्रहितं ।

आशुं जेतारं हेतारं रथीतममतूर्तं तुग्र्यावृधं ॥७॥

इतः । ऊती । वः । अजरं । प्रऽहेतारं । अप्रंऽहितं ।

आशुं । जेतारं । हेतारं । रथिऽतमं । अतूर्तं । तुग्र्यऽवृधं ॥७॥

हे अस्मदीयजना वो यूयमजरं जरारहितं प्रहेतारं शत्रूणां प्रेरकमप्रहितं केनाप्यप्रेषितमाशुं वेगवंतं जेतारं शत्रूणां हेतारं गंतारं रथीतमं रथिनां श्रेष्ठमतूर्तं केनाप्यहिंसितं तुग्र्यावृधमुदकस्य वर्धयितारमिंद्रमूती ऊत्यै रक्षणायेतः कुरुत । पुरस्कुरुत इति यावत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इष्कर्तारमनिष्कृतं सहस्कृतं शतमूतिं शतक्रतुं ।

समानमिंद्रमवसे हवामहे वसवानं वसूजुवं ॥८॥

इष्कर्तारं । अनिःऽकृतं । सहःऽकृतं । शतम्ऽऊतिं । शतऽक्रतुं ।

समानं । इंद्रं । अवसे । हवामहे । वसवानं । वसुऽजुवं ॥८॥

इष्कर्तारं शत्रूणां संस्कर्तारमनिष्कृतं स्वयमन्यैरसंस्कृतं सहस्कृतं बलेन कृतं शतमूतिं बहुरक्षणं शतक्रतुं बहुप्रज्ञं बहुकर्माणं वा समानं बहूनां साधारणं वसवानं धनान्याच्छादयंतं वसूजुवं यजमानेभ्यो वसूनां प्रेरयितारमिंद्रमवसे रक्षणाय वयं हवामहे । ह्वयामः ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः ॥

अयं त इति द्वादशर्चं सप्तमं सूक्तं भृगुगोत्रस्य नेमस्यार्षं । अयमस्मि जरितरिति द्वृचेनेंद्रो नेमसमीपमेत्य स्वकीयं महात्म्यमवोचत् अतस्तस्य द्वृचस्य स एवर्षिः । यस्य वाक्यं स ऋषिरिति न्यायात् । षष्ठी जगती । सप्तम्याद्यास्ति-

स्रोऽनुष्टुभः। शिष्टास्त्रिष्टुभः। इंद्रो देवता। यद्वाग्वदंती देवीं वाचमित्येते वाग्देवत्ये शिष्टा ऐंद्यः। तथा चानुक्रांतं। अयं द्वादश नेमो भार्गवस्त्रैष्टुभं षष्ठी जगती परास्तिस्रोऽनुष्टुभोऽयमिति द्वृचेनेंद्र आत्मानमस्तौदुपांत्ये वाच्याविति॥ वाग्देवत्ये पशौ यद्वाग्वदंतीति वपाया अनुवाक्या। सूचितं च। यद्वाग्वदंत्यविचेतनानि पतंगो वाचं मनसा बिभर्ति। आ॰ ३.८.। इति॥ पूर्वोक्त एव पशौ देवीं वाचमिति हविषो याज्या। सूचितं च। देवीं वाचमजनयंत देवा जनीयंतो न्वग्रव इति तिस्रः। आ॰ ३.८.। इति॥ प्रयाणसमये वयसाममनोज्ञा वाचः श्रुत्वैतां जपेत्। सूचितं च। कनिक्रदज्जनुषं प्रब्रुवाण इति सूक्ते जपेद्देवीं वाचमजनयंत देवा इति च। आ॰ गृ॰ ३.९.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अयं त एमि तन्वा पुरस्ताद्विश्वे देवा अभि मा यंति पश्चात्।
यदा मह्यं दीधरो भागमिंद्रादिन्मया कृणवो वीर्याणि॥१॥
अयं। ते। एमि। तन्वा। पुरस्तात्। विश्वे। देवाः। अभि। मा। यंति। पश्चात्।
यदा। मह्यं। दीधरः। भागं। इंद्र। आत्। इत्। मया। कृणवः। वीर्याणि॥१॥

हे इंद्र ते तव पुरस्तादग्रतस्तन्वा पुत्रेण सहायमहमेमि। शत्रूनभिभवितुं गच्छामि। तवाग्रतो गच्छंतं मां विश्वे देवास्त्वया सह पश्चादभियंति। अभिगच्छंति। यदा त्वं मह्यं भार्गवाय नेमाय भागं शत्रुषु स्थितं भागं दीधरो धारयसि आदित् अनंतरमेव मया सह मच्छत्रूञ्जेतुं वीर्याणि पौरुषाणि कृणवः। कुरु। यदि शत्रुषु स्थितं धनं मह्यं दित्ससि तर्हि शत्रुजयार्थं गच्छतः सपुत्रस्य मम साहाय्यं कुर्विति भावः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दधामि ते मधुनो भक्षमग्रे हितस्ते भागः सुतो अस्तु सोमः।
असश्च त्वं दक्षिणतः सखा मेऽधा वृत्राणि जंघनाव भूरि॥२॥
दधामि। ते। मधुनः। भक्षं। अग्रे। हितः। ते। भागः। सुतः। अस्तु। सोमः।
असः। च। त्वं। दक्षिणतः। सखा। मे। अध। वृत्राणि। जंघनाव। भूरि॥२॥

हे इंद्र ते तुभ्यं मधुनो मदकरस्य सोमस्य भक्षमग्रे प्रथमं दधामि। धार-

यामि। सुतोऽभिषुतो भागो भजनीयः सोमस्ते तव हृदये हितो निहितोऽस्तु। भवतु। अपि च त्वं मे मम दक्षिणतो दक्षिणपार्श्वे सखा सन् असः। स्थितो भव। अध अथ भूरि बहूनि वृत्राण्यस्मदीयाञ्छत्रूञ्जंघनाव। त्वमहं चोभावावां हन्वः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र सु स्तोमं भरत वाजयंत इंद्राय सत्यं यदि सत्यमस्ति।
नेंद्रो अस्तीति नेम उ त्व आह क ईं ददर्श कमभि ष्टवाम ॥३॥
प्र। सु। स्तोमं। भरत। वाजऽयंतः। इंद्राय। सत्यं। यदि। सत्यं। अस्ति।
न। इंद्रः। अस्ति। इति। नेमः। ऊं इति। त्वः। आह। कः। ईं। ददर्श। कं। अभि। स्तवाम ॥३॥

हे जना वाजयंतः संग्राममिच्छंतो यूयं ॥ पौंस्ये वाज इति संग्रामनामसु पाठात् ॥ इंद्राय सत्यं सत्यभूतं स्तोमं सु सुष्ठु प्रभरत। इंद्रोऽस्तीत्येतद्यदि सत्यमस्ति भवति। इंद्रास्तित्वे कः संदेहः। तत्राह। नेम उ भार्गवो नेम एवेंद्रो नाम त्वः कश्चिन्नास्तीत्याह। तत्र कारणं दर्शयति। क ईमेनमिंद्रं ददर्श। अद्राक्षीत्। न कोऽप्यपश्यत्। अतः कं वयमभिष्टवाम। अभिष्टुमः। तस्मादिंद्रो नाम कश्चिद्विद्यत इति वादमात्रं न तु तत्सत्यमित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयमस्मि जरितः पश्य मेह विश्वा जातान्यभ्यस्मि मह्ना।
ऋतस्य मा प्रदिशो वर्धयंत्यादर्दिरो भुवना दर्दरीमि ॥४॥
अयं। अस्मि। जरितरिति। पश्य। मा। इह। विश्वा। जातानि। अभि। अस्मि। मह्ना।
ऋतस्य। मा। प्रऽदिशः। वर्धयंति। आऽदर्दिरः। भुवना। दर्दरीमि ॥४॥

एवं नेमस्यर्षेर्वचनमाकर्ण्येंद्रस्तस्य समीपमाजगाम। आगत्य चात्मानमनेन तृचेन स्तौति। हे जरितः स्तोतः अयमहमस्मि। इह तव समीपे स्थितं मा मां पश्य। विश्वा सर्वाणि जातानि भुवनानि मह्ना महत्त्वेनाभ्यस्मि। अहमभिभवामि। किंच मामृतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा प्रदिशः प्रदेष्टारो विद्वांसः स्तोत्रैर्वर्धयंति। अपि चादर्दिर आदरणशीलोऽहं भुवना भुवनानि शत्रुभूतानि दर्दरीमि। भृशं विदारयामि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ यन्मा वेना अरुहन्नृतस्यँ एकमासीनं हर्यतस्य पृष्ठे ।
मनश्चिन्मे हृद आ प्रत्यवोचदचिक्रदञ्छिशुमंतः सखायः ॥५॥
आ । यत् । मा । वेनाः । अरुहन् । ऋतस्य । एकं । आसीनं । हर्यतस्य । पृष्ठे ।
मनः । चित् । मे । हृदे । आ । प्रति । अवोचत् । अचिक्रदन् । शिशुऽमंतः । सखायः ॥५॥

यद्यदा ये ऋतस्य यज्ञस्य यज्ञं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ वेनाः कामयमाना हर्यतस्य कांतस्यांतरिक्षस्य पृष्ठ आसीनमुपविष्टमेकं मा मामारुहन् तदानीं तेषां भवतामारोहं मनश्चिन्मन एव मे मम हृदये हृदयाय प्रत्यवोचत् । अब्रवीत् । अज्ञासिषं च तदाह्वानं शिशुमंतः पुत्रयुक्ताः सखायः प्रिया अमी अचिक्रदन् मां क्रंदंतीति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

विश्वेत्ता ते सवनेषु प्रवाच्या या चकर्थ मघवन्निंद्र सुन्वते ।
पारावतं यत्पुरुसंभृतं वस्वपावृणोः शरभाय ऋषिबंधवे ॥६॥
विश्वा । इत् । ता । ते । सवनेषु । प्रऽवाच्या । या । चकर्थ । मघऽवन् । इंद्र । सुन्वते ।
पारावतं । यत् । पुरुऽसंभृतं । वसु । अपऽअवृणोः । शरभाय । ऋषिऽबंधवे ॥६॥

स्वसमीपमागतमिंद्रं दृष्ट्वा संतुष्ट ऋषिरिंद्रस्य विविधानि कर्माणि दानं च विश्वेत्ता त इत्यनेन तृचेन स्तौति । हे मघवन्निंद्र त्वं सवनेषु यज्ञेषु सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय या यानि कर्माणि चकर्थ अकरोस्ते तव ता तानि कर्माणि प्रवाच्या प्रवक्तव्यानि विश्वेत् अनंतान्येव । किंच त्वं पारावतं परावन्नामकस्य कस्यचिच्छत्रोः स्वभूतं यद्वनमस्ति तदृषिबंधवे शरभाय शरभनाम्ने ऋषयेऽपावृणोः । अपवृतवानसि । पुरुसंभृतं यथा बहुसंभृतं भवति ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्र नूनं धावता पृथङ्नेह यो वो अवावरीत् ।
न षीं वृत्रस्य मर्मणि वज्रमिंद्रो अपीपतत् ॥७॥

प्र । नूनं । धावत । पृथक् । न । इह । यः । वः । अवावरीत् ।
न । सीं । वृत्रस्य । मर्मणि । वज्रं । इंद्रः । अपीपतत् ॥ ७ ॥

यः शत्रुर्नूनमिदानीं प्र धावत प्रधावति पृथगिह पृथक् न तिष्ठति च वो युष्मान् नावावरीत् न विवारयति च तस्य वृत्रस्य शत्रोर्मर्मणि मर्मस्थान इंद्रो वज्रं कुलिशं न्यपीपतत् नितरां अपातयत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मनोजवा अयमान आयसीमतरत्पुरं ।
दिवं सुपर्णो गत्वाय सोमं वज्रिण आभरत् ॥ ८ ॥
मनःऽजवाः । अयमानः । आयसीं । अतरत् । पुरं ।
दिवं । सुऽपर्णः । गत्वाय । सोमं । वज्रिणे । आ । अभरत् ॥ ८ ॥

सुपर्णो गरुत्मान् मनोजवा मनोवेगोऽयमानो गच्छन् आयसीं हिरण्मयीं पुरं नगरीमतरत् । अतारीत् । ततो दिवं स्वर्गं गत्वाय गत्वा वज्रिण इंद्राय सोममाभरत् । आहरच्च ॥

॥ अथ नवमी ॥

समुद्रे अंतः शयत उद्ना वज्रो अभीवृतः ।
भरंत्यस्मै संयतः पुरःप्रस्रवणा बलिं ॥ ९ ॥
समुद्रे । अंतरिति । शयते । उद्ना । वज्रः । अभिऽवृतः ।
भरंति । अस्मै । संऽयतः । पुरःऽप्रस्रवणाः । बलिं ॥ ९ ॥

यो वज्रः समुद्रेऽतः समुद्रस्य मध्ये शयते शेते यश्चोद्नोदकेनाभिवृतोऽस्मै वज्राय संयतः संग्रामस्य ॥ सग्मन् संयत इति संग्रामनामसु पाठात् ॥ पुरःप्रस्रवणाः पुरस्ताद्गच्छंतः शत्रवो बलिमुपहारं भरंति । धारयंति । तस्य छेद्या भवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यद्वाग्वदंत्यविचेतनानि राष्ट्री देवानां निषसाद मंद्रा ।
चतस्र ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्व स्विदस्याः परमं जगाम ॥ १० ॥

यत्। वाक्। वदंती। अविऽचेतनानि। राष्ट्री। देवानां। निऽससाद। मंद्रा।
चतस्रः। ऊर्जं। दुदुहे। पयांसि। क्व। स्वित्। अस्याः। परमं। जगाम ॥१०॥

राष्ट्री राजनशीला देवानां मंद्रा मादयित्री वा यद्यदा वाक् अविचेतनानि विज्ञानरहितान् अप्रज्ञातानर्थान्वदंती प्रज्ञापयंती निषसाद यज्ञे निषीदति। तदा चतस्रो दिशः प्रत्यूर्जमन्नं पयांसि तत्कारणभूतान्युदकानि दुदुहे। अस्या माध्यमिकाया वाचः स्वभूतं यत्परमं श्रेष्ठं तत्क्व जगाम। क्व गच्छतीति न दृश्यत इत्यर्थः। तथा च यास्कः। यद्वाग्वदंत्यविचेतनान्यविज्ञातानि राष्ट्री देवानां निषसाद मंद्रा मदना चतस्रोऽनु दिश ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्व स्विदस्याः परमं जगामेति यत्पृथिवीं गच्छतीति वा यदादित्यरश्मयो हरंतीति वा। नि॰ ११. २८.। इति ॥

॥ अथैकादशी ॥

देवीं वाचमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदंति।
सा नो मंद्रेषमूर्जं दुहाना धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु ॥११॥

देवीं। वाचं। अजनयंत। देवाः। तां। विश्वऽरूपाः। पशवः। वदंति।
सा। नः। मंद्रा। इषं। ऊर्जं। दुहाना। धेनुः। वाक्। अस्मान्। उप। सुऽस्तुता।
आ। एतु ॥११॥

एषा माध्यमिका वाक् सर्वप्राण्यंतर्गता धर्माभिवादिनी भवतीति विभूतिमुपदर्शयति। यां देवीं द्योतमानां माध्यमिकां वाचं देवा माध्यमिका अजनयंत जनयंति तां वाचं विश्वरूपाः सर्वरूपा व्यक्तवाचोऽव्यक्तवाचश्च पशवो वदंति। तत्पूर्वकत्वाद्वाक्प्रवृत्तेः। सा वाग्देवी मंद्रा मदना स्तुत्या हर्षयित्री वा वृष्टिप्रदानेनास्मभ्यमिषमन्नमूर्जं पयोघृतादिरूपं रसं च दुहाना क्षरंती धेनुर्धेनुभूता सुष्टुतास्माभिः स्तुतास्मान् नेमानुपैतु। उपगच्छतु। वर्षणायोद्युक्तेत्यर्थः ॥ तथा च यास्कः। देवीं वाचमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदंति व्यक्तवाचश्चाव्यक्तवाचश्च सा नो मदनान्नं च रसं च दुहाना धेनुर्वागस्मानुपैतु सुष्टुता। नि॰ ११. २९.। इति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व द्यौर्देहि लोकं वज्राय विष्कभे ।
हनाव वृत्रं रिणचाव सिंधूनिंद्रस्य यंतु प्रसवे विसृष्टाः ॥१२॥
सखे । विष्णो इति । विऽतरं । वि । क्रमस्व । द्यौः । देहि । लोकं । वज्राय । विऽस्कभे ।
हनाव । वृत्रं । रिणचाव । सिंधून् । इंद्रस्य । यंतु । प्रऽसवे । विऽसृष्टाः ॥१२॥

हे सखे विष्णो त्वं वितरमत्यंतं वि क्रमस्व । विक्रमं कुरु । हे द्यौस्त्वं वज्राय वज्रस्य विष्कभे विष्कंभनाय लोकमवकाशं देहि । प्रयच्छ । हे विष्णो त्वं चाहं चोभावावां वृत्रमसुरं हनाव । हन्वः । सिंधून् वृत्रावष्टब्धा नदीश्च रिणचाव । नयावः । तेऽमी विसृष्टाः सिंधव इंद्रस्य प्रसवे यंतु । प्रेरणे गच्छंतु ॥ तमिममर्थं संगृह्य श्लोकैः शौनको दर्शयति । त्रींल्लोकानभिवृत्यैतान्वृत्रस्तस्थौ स्वया त्विषा । तं नाशकद्धंतुमिंद्रो विष्णुमभ्येत्य सोऽब्रवीत् ॥ वृत्रं हनिष्ये तिष्ठस्व विक्रम्याद्य ममांतिके । उद्यतस्य तु वज्रस्य द्यौर्ददातु ममांतरं ॥ तथेति विष्णुस्तच्चक्रे द्यौश्चास्य विवरं ददौ । तदेतदखिलं प्रोक्तं सखे विष्णो इति त्वृचेति ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे पंचमो वर्गः ॥

ऋधगिति षोडशर्चमष्टमं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । ऋधक् षोडश जमदग्निर्भार्गवो मैत्रावरुणं प्रागाथं त्रिचिष्टुबंतं तृतीयादि गायत्री सतोबृहती स्तोत्रं राजस्वृक्सपादादित्याश्विन्यौ वायव्ये सौर्यौ बृहत्युषस्या सूर्यप्रभास्तुतिर्वा पावमानी गव्ये इति । भृगुगोत्रो जमदग्निर्ऋषिः । चतुर्दश्याद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः । त्रयोदशी बृहती शिष्टानामयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । तृतीया गायत्री । स्तोत्रं राजसु गायतेति पादेन सहिता ते हिन्विर इत्यादित्यदेवताका । आ मे वचांसीति द्वे अश्विदेवताके । आ नो यज्ञं दिविस्पृशमिति द्वे वायुदेवत्ये । बण्महाँ असि सूर्येति द्वे सूर्यदेवत्ये । इयं या नीच्यीत्येषोषोदेवत्या । यद्वा सूर्यप्रभानया स्तूयते । अतः सैव देवता । प्रजा ह तिस्र इत्येषा पवमानदेवताका । माता रुद्राणामिति द्वे गोदेवत्ये । शिष्टाः पंचर्चो मैत्रावरुण्यः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । संग्रामार्थं राज्ञः संनहने प्र यो वां मित्रावरुणेति द्वे राजानं वाचयेत् । सूत्रितं च । अभीवर्तं वाचयति प्र यो वां मित्रावरुणेति च द्वे । आ॰ गृ॰ ३.११. । इति ॥ पृष्ठ्यस्य पंचमेऽहनि प्रउगे वायव्यतृचस्य आ नो यज्ञमित्यादिके द्वे ऋचावाद्ये ।

सूचितं च। आ नो यज्ञं दिविस्पृशमिति द्वे आ नो वायो महे तन इत्येका। आ॰ ७.१२.। इति ॥ आश्विनं शंसिष्यन्होता बण्महाँ असि सूर्येति द्वाभ्यामग्निं जुहुयात्। सूचितं च। बण्महाँ असि सूर्येति द्वाभ्यामिंद्रं वो विश्वतस्परीति च। आ॰ ६.५.। इति ॥ माध्यंदिनसवने सोमातिरेक एकं शस्त्रमुपजायते। तत्र बण्महाँ असीति प्रगाथः स्तोत्रियः। सूचितं च। बण्महाँ असि सूर्योदु त्यद्दर्शतं वपुरिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ। आ॰ ६.७.। इति ॥ अयमेव प्रगाथश्चातुर्विंशिके माध्यंदिनो ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकोऽनुरूपः। सूचितं च। श्रायंत इव सूर्यं बण्महाँ असि सूर्य। आ॰ ७.४.। इति ॥ मधुपर्के गामुत्सृज्य माता रुद्राणामिति जपेत्। सूचितं च। माता रुद्राणां दुहिता वसूनामिति जपित्वोमुत्सृजतेत्युत्स्रक्ष्यन्। आ॰ गृ॰ १.२४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋधगित्था स मर्त्यः शशमे देवतातये।
यो नूनं मित्रावरुणावभिष्टय आचक्रे हव्यदातये ॥१॥
ऋधक्। इत्था। सः। मर्त्यः। शशमे। देवऽतातये।
यः। नूनं। मित्रावरुणौ। अभिष्टये। आऽचक्रे। हव्यऽदातये ॥१॥

यो मनुष्यो नूनं क्षिप्रं हव्यदातये हविषां प्रदात्रे यजमानाय मित्रावरुणावभिष्टयेऽभिमतसिद्ध्यर्थमाचक्रेऽभिमुखौ करोति स मर्त्यो मनुष्य ऋधक् सत्यमित्थेत्थं देवतातये यज्ञार्थं शशमे। हविः संस्करोतिः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वर्षिष्ठक्षत्रा उरुचक्षसा नरा राजाना दीर्घश्रुत्तमा।
ता बाहुता न दंसना रथर्यतः साकं सूर्यस्य रश्मिभिः ॥२॥
वर्षिष्ठऽक्षत्रौ। उरुऽचक्षसा। नरा। राजाना। दीर्घश्रुत्ऽतमा।
ता। बाहुता। न। दंसना। रथर्यतः। साकं। सूर्यस्य। रश्मिऽभिः ॥२॥

वर्षिष्ठक्षत्रातिशयेन वृद्धबलौ उरुचक्षसा महादर्शनौ नरा नेतारौ कर्मणां राजाना दीप्यमानौ दीर्घश्रुत्तमातिशयेन विद्वांसौ ता तौ मित्रावरुणौ बाहुता न भुजाविव सूर्यस्य रश्मिभिः किरणैः साकं सह दंसना दंसनानि कर्माणि ॥

अप्नो दंस इति कर्मनामसु पाठात् ॥ रथर्यतः । प्राप्नुतः । यथा बाहू सह कर्म प्राप्नुतः तथा मित्रावरुणौ सह यज्ञं प्राप्नुत इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र यो वां मित्रावरुणाजिरो दूतो अद्रवत् । अयःशीर्षा मदेरघुः ॥३॥

प्र । यः । वां । मित्रावरुणा । अजिरः । दूतः । अद्रवत् । अयःऽशीर्षा । मदेऽरघुः ॥३॥

हे मित्रावरुणौ वां युवामजिरो गमनशीलो यो यजमानः प्राद्रवत् अभिगच्छति स देवानां दूतो भवति । अयःशीर्षा हिरण्यालंकृतशिरस्कश्च भवति । मदेरघुः । मदकरे धने गंता च भवति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न यः संपृच्छे न पुनर्हवीतवे न संवादाय रमंते ।

तस्मान्नो अद्य समृतेरुरुष्यतं बाहुभ्यां न उरुष्यतं ॥४॥

न । यः । संऽपृच्छे । न । पुनः । हवीतवे । न । संऽवादाय । रमंते ।

तस्मात् । नः । अद्य । संऽऋतेः । उरुष्यतं । बाहुऽभ्यां । नः । उरुष्यतं ॥४॥

यः शत्रुः संपृच्छे संप्रश्नाय न रमते न क्रीडते न च पुनर्पुनर्हवीतवे हवनाय रमते न च संवादाय रमते तस्माच्छत्रोः समृतेः संग्रामान्नोऽस्मानद्योरुष्यतं हे मित्रावरुणौ युवां रक्षतं । किंच तस्य शत्रोर्बाहुभ्यां नोऽस्मानुरुष्यतं । रक्षतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र मित्राय प्रार्यम्णे सचथ्यमृतावसो ।

वरूथ्यं१ वरुणे छंद्यं वचः स्तोत्रं राजसु गायत ॥५॥

प्र । मित्राय । प्र । अर्यम्णे । सचथ्यं । ऋतवसो इत्यृतऽवसो ।

वरूथ्यं । वरुणे । छंद्यं । वचः । स्तोत्रं । राजऽसु । गायत ॥५॥

हे ऋतवसो यज्ञधन मित्राय सचथ्यं सेवार्हं वरूथ्यं यज्ञगृहे भवं च स्तोत्रं प्र गायत । प्रकर्षेण गायत । अर्यम्णे च प्रगायत । वरुणे छंद्यं प्रीणनसाधनं चैतादृशं वचः प्रगायत । प्रगायतेति बहुवचनं पूजार्थं । एतदेव दर्शयति ।

राजसु मित्रादिषु राजसु स्तोत्रं गायत । पठत । मित्रादीन् त्रीन्राज्ञः स्तुतेति समुदायार्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ते हिन्विरे अरुणं जेन्यं वस्वेकं पुत्रं तिसृणां ।
ते धामान्यमृता मर्त्यानामदब्धा अभि चक्षते ॥ ६॥
ते । हिन्विरे । अरुणं । जेन्यं । वसु । एकं । पुत्रं । तिसृणां ।
ते । धामानि । अमृताः । मर्त्यानां । अदब्धाः । अभि । चक्षते ॥ ६॥

अरुणमरुणवर्णं जेन्यं जयसाधनं वसु वासकं तिसृणां पृथिव्यादीनामेकं पुत्रं ते देवा हिन्विरे । प्रेरयंति त्रैलोक्यस्य तमोनिवारणाय । किंचादब्धाः केनाप्यहिंसिता अमृता मरणरहितास्ते देवा मर्त्यानां मनुष्याणां धामानि स्थानान्यभिचक्षते । अभिपश्यंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ मे वचांस्युद्यता द्युमत्तमानि कर्त्वा ।
उभा यातं नासत्या सजोषसा प्रति हव्यानि वीतये ॥ ७॥
आ । मे । वचांसि । उत्ऽयता । द्युमत्ऽतमानि । कर्त्वा ।
उभा । यातं । नासत्या । सऽजोषसा । प्रति । हव्यानि । वीतये ॥ ७॥

हे नासत्या नासत्यौ सत्यस्य प्रणेतारौ सजोषसा संगतावुभौ युवां मे जमदग्नेर्ममोद्यतोद्यतानि द्युमत्तमानि दीप्ततमानि वचांसि स्तोत्ररूपाणि वाक्यानि कर्त्वा कर्माणि चायातं । किंच हव्यानि हवींषि वीतये भक्षणाय प्रति गच्छतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

रातिं यद्वामरक्षसं हवामहे युवाभ्यां वाजिनीवसू ।
प्राचीं होत्रां प्रतिरंतावितं नरा गृणाना जमदग्निना ॥ ८॥
रातिं । यत् । वां । अरक्षसं । हवामहे । युवाभ्यां । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।
प्राचीं । होत्रां । प्रऽतिरंतौ । इतं । नरा । गृणाना । जमत्ऽअग्निना ॥ ८॥

हे वाजिनीवसू अन्नधनावश्विनौ वां युवयोः संबंधि यदरक्षसं रक्षोवर्जितं दानमस्ति तद्यदा हवामहे । एतदेव विशदयति । युवाभ्यां क्रियमाणां रातिं दानं हवामह इति । तदानीं प्राची प्राङ्मुखां होत्रां स्तुतिं प्रतिरंतौ वर्धयंतौ नरा नेतारौ जमदग्निनर्षिणा गृणानौ स्तूयमानौ च संतावितं । आगच्छतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ नो॑ य॒ज्ञं दि॑वि॒स्पृशं॒ वायो॑ या॒हि सु॒मन्म॑भिः ।
अं॒तः प॒वित्र॑ उ॒परि॑ श्री॒णा॒नो॒३॑ऽयं शु॒क्रो अ॑यामि ते ॥९॥
आ । नः॒ । य॒ज्ञं । दि॒वि॒ऽस्पृशं॑ । वायो॒ इति॑ । या॒हि । सु॒मन्म॑ऽभिः ।
अं॒तरिति॑ । प॒वित्रे॑ । उ॒परि॑ । श्री॒णा॒नः । अ॒यं । शु॒क्रः । अ॒या॒मि॒ । ते॒ ॥९॥

हे वायो त्वं नोऽस्माकं दिविस्पृशं तं यज्ञमायाहि । किमर्थमागमनमित्यत्राह । सुमन्मभिः सुष्टुतिभिः । अंतः पवित्रे पवित्रस्य मध्य उपरि श्रीणानः श्रयमाणो निषिच्यमानोऽयं शुक्रः सोमस्ते तुभ्यमयामि । नियत आसीदिति ॥

॥ अथ दशमी ॥

वेत्य॑ध्व॒र्युः प॒थिभी॒ रजि॑ष्ठैः॒ प्रति॑ ह॒व्यानि॑ वी॒तये॑ ।
अधा॑ नियुत्व उ॒भय॑स्य नः पिब॒ शुचिं॒ सोमं॒ गवा॑शिरं ॥१०॥
वेति॑ । अ॒ध्व॒र्युः । प॒थिऽभिः॑ । रजि॑ष्ठैः । प्रति॑ । ह॒व्यानि॑ । वी॒तये॑ ।
अध॑ । नि॒यु॒त्वः॒ । उ॒भय॑स्य । नः॒ । पि॒ब॒ । शुचिं॑ । सोमं॑ । गोऽआ॑शिरं ॥१०॥

हे नियुत्वो नियुत्संज्ञकाश्ववन्वायो अध्वर्युर्हविर्धानाद्रजिष्ठैर्ऋजुतमैः पथिभिर्मार्गैर्वेति गच्छति । वीतये भक्षणाय तव भक्षणानि हव्यानि हवींषि च प्रति नयतीति शेषः । अध अथ नोऽस्माकं संबंधिनमुभयस्योभयविधं सोमं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ पिब । उभयविधत्वं दर्शयति । शुचिं शुद्धं सोमं गवाशिरं गव्येन पयसा मिश्रितं चेति ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

बण्महाँ असि सूर्य बळादित्य महाँ असि ।
महस्ते सतो महिमा पनस्यतेऽद्धा देव महाँ असि ॥११॥

बट् । महान् । असि । सूर्य । बट् । आदित्य । महान् । असि ।
महः । ते । सतः । महिमा । पनस्यते । अद्धा । देव । महान् । असि ॥११॥

हे सूर्य त्वं महान् तेजसाधिकोऽसि । बट् सत्यं । नैतन्मिथ्येत्यर्थः । हे आदित्य अदितेः पुत्र त्वं महान् बलेनाप्यधिकोऽसि । बट् सत्यं । महो महतः सतो भवतस्ते महिमा महत्त्वं पनस्यते स्तोतृभिः स्तूयते । हे देव द्योतनादिगुणयुक्त सूर्य त्वं महान् वीर्येणाप्यधिकोऽसि । भवसि । अद्धा सत्यमेव । अत्र न संशय इत्यर्थः । बट् सत्राद्धेति सत्यनामसु पाठात् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

बट् सूर्य श्रवसा महाँ असि सत्रा देव महाँ असि ।
मह्ना देवानामसुर्यः पुरोहितो विभु ज्योतिरदाभ्यं ॥१२॥

बट् । सूर्य । श्रवसा । महान् । असि । सत्रा । देव । महान् । असि ।
मह्ना । देवानां । असुर्यः । पुरःऽहितः । विऽभु । ज्योतिः । अदाभ्यं ॥१२॥

हे सूर्य त्वं श्रवसा श्रवणेन महान् सर्वाधिकोऽसि बट् सत्यं । हे देव द्योतमान सूर्य त्वं देवानां मध्ये मह्ना महत्त्वेन महानधिकोऽसि सत्रा सत्यमेव । असुर्योऽसुराणां हंता चासि । किंच त्वं देवानां पुरोहितो हितोपदेष्टासि । किंच तज्ज्योतिस्तेजो विभु महददाभ्यं केनाप्यहिंस्यं च ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

इयं या नीच्यर्किणी रूपा रोहिण्या कृता ।
चित्रेव प्रत्यदर्श्यायत्यं १ तर्दशसु बाहुषु ॥१३॥

इयं । या । नीची । अर्किणी । रूपा । रोहिण्या । कृता ।
चित्राऽइव । प्रति । अदर्शि । आऽयती । अंतः । दशऽसु । बाहुषु ॥१३॥

अस्यामृच्युषसः स्तुतिः सूर्यप्रभाया वा । येयं नीच्यवाङ्मुख्यर्किणी स्तुतिमती

रूपा रूपवती रोहिण्या प्रकाशयुक्ता कृतोषाः सूर्यप्रभा वोत्पादिता सांतर्ब्रह्मांडस्य मध्ये बाहुषु बाहुस्थानीयासु दशसु दशसंख्याकासु दिक्ष्वायत्या गच्छती चित्रेव चित्रा गौरिव प्रत्यदर्शि। सर्वैरदृश्यत ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुर्न्य१न्या अर्कमभितो विविश्रे ।
बृहद्ध तस्थौ भुवनेष्वंतः पवमानो हरित आ विवेश ॥१४॥

प्रऽजाः। ह। तिस्रः। अतिऽआयं। ईयुः। नि। अन्याः। अर्कं। अभितः। विविश्रे।
बृहत्। ह। तस्थौ। भुवनेषु। अंतरिति। पवमानः। हरितः। आ। विवेश ॥१४॥

यास्तिस्रः प्रजा अत्यायमीयुः अत्यायमायन् अन्यास्ता इमाः प्रजा अर्कमर्चनीयमग्निमभितो विविश्रे। अभितो निविष्टास्ततो न पराबभूवुः। भुवनेष्वंतर्मध्ये बृहत् महानसावादित्यः। प्रजापतिरित्येके। तस्थौ प्रकाशयन्नतिष्ठत् हरितो दिशः पवमानो वायुराविवेश। आविष्टः। तथा चैतस्य ब्राह्मणं। प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुरिति या वै ता इमाः प्रजास्तिस्रो अत्यायमायंस्तानीमानि वयांसि - - - - - - - - - न्यन्या अर्कमभितो विविश्र इति ता इमाः प्रजा अर्कमभितो निविष्टा इममेवाग्निं बृहद्ध तस्थौ भुवनेष्वंतरित्यद उ एव बृहद्भुवनेष्वंतरसावादित्यः पवमानो हरित आ विवेशेति वायुरेव पवमानो दिशो हरित आविष्ट इति ॥ वाजसनेयिनोऽप्यामनंति। स तपोऽतप्यत स प्रजा असृजत ता अस्य प्रजाः सृष्टाः पराबभूवुस्तानीमानि वयांसीत्युपक्रम्य प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुरिति या अमूः प्रजा अत्यायन् न्यन्या अर्कमभितो विविश्र इत्यग्निर्वा अर्कस्तमिमाः प्रजा अभितो निविष्टास्ता इमाः पराभूताः। बृहद्ध तस्थौ भुवनेष्वंतरिति प्रजापतिमेवैतदभ्यनूक्तं पवमानो हरित आ विवेशेति दिशो वै हरितस्ता अयं पवमान आविष्ट। श० ब्रा० २.५.१.। इति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः।
प्र नु वोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागामदितिं वधिष्ट ॥१५॥

माता। रुद्राणां। दुहिता। वसूनां। स्वसा। आदित्यानां। अमृतस्य। नाभिः।
प्र। नु। वोचं। चिकितुषे। जनाय। मा। गां। अनागां। अदितिं। वधिष्ट ॥१५॥

अस्मिन् वृचे गौः स्तूयते। या गौ रुद्राणां मरुतां माता जननी वसूनां दुहिता पुत्री आदित्यानां स्वसा भगिनी अमृतस्य पयसो नाभिरावासस्थानं तामनागामनागसमदितिमदीनां गां गोरूपां देवीं मा वधिष्ट हे जना मा हिंसिष्टेति चिकितुषे चेतनावते जनाय नु इदानीं प्रवोचं। अहं प्रावोचमिति शुश्रूषमाणेभ्य उपदेशः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

वचोविदं वाचमुदीरयंतीं विश्वाभिर्धीभिरुपतिष्ठमानां।
देवीं देवेभ्यः पर्येयुषीं गामा मावृक्त मर्त्यो दभ्रचेताः ॥१६॥

वचःऽविदं। वाचं। उत्ऽईरयंतीं। विश्वाभिः। धीभिः। उपऽतिष्ठमानां।
देवीं। देवेभ्यः। परि। आऽईयुषीं। गां। आ। मा। अवृक्त। मर्त्यः। दभ्रऽचेताः ॥१६॥

वचोविदं वचसो लंभयित्रीं वाचमुदीरयंतीं पयः पीत्वा पश्चाद्वाचमुदीरयंती। क्षुधितो हि जनो न वाचमुदीरयति भुक्त्वा पश्चादुदीरयति। विश्वाभिः सर्वाभिर्धीभिर्वाग्भिरुपतिष्ठमानां देवीं द्योतमानां देवेभ्यो देवार्थं मा मामेयुषीमवगच्छंतीं गां दभ्रचेता अल्पबुद्धिर्मर्त्यो मनुष्यः पर्यावृक्त। परिवर्जयति ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमेऽष्टमो वर्गः ॥

त्वमग्न इति द्वाविंशत्यृचं नवमं सूक्तं गायत्रमाग्नेयं। भृगुगोत्रः प्रयोगो नामर्षिः। बार्हस्पत्यः पावकविशेषेण विशिष्टोऽग्न्याख्यो वा। यद्वा सहोनाम्नः पुत्रौ गृहपतियविष्ठसंज्ञकौ द्वावग्नी। तौ सहेदं सूक्तमपश्यतां। तस्मादस्य तावृषी। अथवा तयोरन्यतरः। तथा चानुक्रांतं। त्वमग्ने द्व्यधिका भार्गवः प्रयोगो बार्हस्पत्यो वाग्निः पावकः। सहसः सुतयोर्वाग्न्योर्गृहपतियविष्ठयोर्वान्यतर आग्नेयं त्विति ॥ प्रातरनुवाकस्याग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदस्यादितोऽष्टादशर्चः। सूचितं च। त्वमग्ने बृहद्वय अष्टादशार्चेतस्त्वेति सूक्ते। आ॰ ४.१३.। इति ॥ देवसुवां हविःष्वग्नेर्गृहपतेरनुवाक्या त्वमग्ने बृहद्वय इत्येषा। सूचितं च। त्वमग्ने बृहद्वयो हव्यवाळग्निरजरः पिता नः। आ॰ ४.११.। इति ॥ अन्वारंभणीयायामग्नेर्भगिनोऽनुवाक्या आ सवं सवितुरित्येषा। सूचितं च। आ सवं सवितुर्यथा स नो राधांस्या भर। आ॰ २.८.। इति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने मैत्रावरुणस्याग्निं वो वृधंतमिति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः। सूचितं च। अग्निं वो वृधं-

तमग्ने यं यज्ञमध्वरं । आ० ७.८.। इति ॥ दशमेऽहनीमं नो यज्ञमिति स्तोकसूक्तस्य द्वितीयस्य स्थानेऽग्ने घृतस्येत्येषा । सूचितं च । स्तोकसूक्तस्य द्वितीयतृतीययोः स्थानेऽग्ने घृतस्य धीतिभिरुभे सुश्चंद्र सर्पिष इत्येते । आ० ८.१२.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वम॑ग्ने बृहद्वयो॒ दधा॑सि देव दा॒शुषे॑ । क॒विर्गृ॒हप॑ति॒र्युवा॑ ॥१॥

त्वं । अ॒ग्ने॒ । बृ॒हत् । वयः॑ । दधा॑सि । दे॒व॒ । दा॒शुषे॑ । क॒विः । गृ॒हऽप॑तिः । युवा॑ ॥१॥

हे देव द्योतमानाग्ने कविः क्रांतकर्मा गृहपतिर्गृहपालको युवा नित्यं तरुणस्त्वं दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय बृहद्वयो महदन्नं दधासि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स न॒ ईळा॑नया स॒ह दे॒वाँ अ॑ग्ने दुव॒स्युवा॑ । चि॒किद्वि॑भान॒वा व॑ह ॥२॥

सः । नः॒ । ईळा॑नया । स॒ह । दे॒वान् । अ॒ग्ने॒ । दु॒व॒स्युवा॑ । चि॒कित् । वि॒भा॒नो॒ इति॑ विऽभानो । आ । व॒ह॒ ॥२॥

हे विभानो विशिष्टदीप्तेऽग्ने चिकित् ज्ञाता सन् नोऽस्माकं दुवस्युवा परिचरणशीलयेळानया स्तुवत्या वाचा सह देवाना वह ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वया॑ ह स्वि॒द्युजा व॒यं चोदि॑ष्ठेन यविष्ठ्य । अ॒भि ष्मो॒ वाज॑सातये ॥३॥

त्वया॑ । ह॒ । स्वि॒त् । यु॒जा । व॒यं । चोदि॑ष्ठेन । य॒वि॒ष्ठ्य॒ । अ॒भि । स्म॒ः । वाज॑ऽसातये ॥३॥

हे यविष्ठ्य युवतमाग्ने चोदिष्ठेनातिशयेन धनानां प्रेरयित्रा त्वया युजा स्विद्ध सहायेनैव वयं भार्गवः प्रयोगो बार्हस्पत्याः पावका अग्नयो वा वाजसातयेऽन्नलाभायाभि ष्मः । शत्रूनभिभवेम ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

औ॒र्व॒भृ॒गु॒वच्छुचि॑मप्नवान॒वदा हु॑वे । अ॒ग्निं स॑मु॒द्रवा॑ससं ॥४॥

औ॒र्व॒भृ॒गु॒ऽवत् । शुचिं॑ । अ॒प्न॒वा॒न॒ऽवत् । आ । हु॒वे॒ । अ॒ग्निं । स॒मु॒द्रऽवा॑ससं ॥४॥

समुद्रवाससं समुद्रमध्यवर्तिनं वाडवं शुचिं शुद्धमग्निमौर्वभृगुवत् यथौर्वभृगुः अप्नवानवत् यथाप्नवानस्तथाहुवे । आह्वयाम्यहं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

हुवे वातस्वनं कविं पर्जन्यक्रंद्यं सहः। अग्निं समुद्रवाससं ॥५॥

हुवे। वातऽस्वनं। कविं। पर्जन्यऽक्रंद्यं। सहः। अग्निं। समुद्रऽवाससं ॥५॥

वातस्वनं वातसदृशध्वनिं कविं क्रांतकर्माणं पर्जन्यक्रंद्यं पर्जन्यसदृशक्रंदनं सहः सहस्विनं वाडवमग्निं हुवे ह्वयामि। अन्यद्गतं ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ सवं सवितुर्यथा भगस्येव भुजिं हुवे। अग्निं समुद्रवाससं ॥६॥

आ। सवं। सवितुः। यथा। भगस्यऽइव। भुजिं। हुवे। अग्निं। समुद्रऽवाससं ॥६॥

सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवं यथा प्रसवमिव भगस्येव भुजिं भगाख्यस्य देवस्य भोगमिव च समुद्रवाससमग्निं हुवे। आह्वयामि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्निं वो वृधंतमध्वराणां पुरूतमं। अच्छा नप्त्रे सहस्वते ॥७॥

अग्निं। वः। वृधंतं। अध्वराणां। पुरुऽतमं। अच्छ। नप्त्रे। सहस्वते ॥७॥

अध्वराणामहिंस्यानां बलिनां नप्त्रे बंधुं सहस्वते बलवंतं ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ वृधंतं ज्वालाभिर्वर्धमानं पुरूतममतिशयेन बहुमग्निमृत्विजो वो यूयमच्छ। अभिगच्छत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अयं यथा न आभुवत्त्वष्टा रूपेव तक्ष्या। अस्य क्रत्वा यशस्वतः ॥८॥

अयं। यथा। नः। आऽभुवत्। त्वष्टा। रूपाऽइव। तक्ष्या। अस्य। क्रत्वा। यशस्वतः ॥८॥

अयमग्निर्नोऽस्मान् तक्ष्या विकर्तव्यानि रूपेव त्वष्टा रूपाणि वर्धकिरिव यथा येन प्रकारेणाभुवत् आभवति तथैनमग्निमभिगच्छतेत्यर्थः। किंच वयमस्याग्नेः क्रत्वा प्रज्ञानेन युक्ता यशस्वतो यशस्वंतो भवेमेति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अयं विश्वा अभि श्रियोऽग्निर्देवेषु पत्यते । आ वाजैरुप नो गमत् ॥ ९॥

अयं । विश्वाः । अभि । श्रियः । अग्निः । देवेषु । पत्यते । आ । वाजैः । उप । नः । गमत् ॥ ९॥

मनुष्याणां विश्वाः सर्वाः श्रियः संपदो देवेषु देवानां मध्ये योऽयमग्निरभिपत्यतेऽभिगच्छति सोऽग्निर्नोऽस्मानपि वाजैरन्नैरुपागमत् । उपागच्छतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

विश्वेषामिह स्तुहि होतॄणां यशस्तमं । अग्निं यज्ञेषु पूर्व्यं ॥ १०॥

विश्वेषां । इह । स्तुहि । होतॄणां । यशःऽतमं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्व्यं ॥ १०॥

विश्वेषां सर्वेषां होतॄणां मध्ये यशस्तमं यशस्वितमं यज्ञेषु पूर्व्यं मुख्यमग्निमिहास्मदीये यज्ञे हे स्तोतः स्तुहि ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे दशमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

शीरं पावकशोचिषं ज्येष्ठो यो दमेष्वा । दीदाय दीर्घश्रुत्तमः ॥ ११॥

शीरं । पावकऽशोचिषं । ज्येष्ठः । यः । दमेषु । आ । दीदाय । दीर्घश्रुत्ऽतमः ॥ ११॥

ज्येष्ठो देवानां मुख्यो दीर्घश्रुत्तमोऽतिशयेन विद्वानग्निर्दमेषु यज्वनां गृहेष्वा दीदाय । आदीप्यते । तं शीरमनुशायिनं ॥ तथा च यास्कः । अनुशायिनमिति वाशिनामिति वा । नि॰ ४. १४. । इति ॥ पावकशोचिषं पावकदीप्तिं स्तुहीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तमर्वंतं न सानसिं गृणीहि विप्र शुष्मिणं । मित्रं न यातयज्जनं ॥ १२॥

तं । अर्वंतं । न । सानसिं । गृणीहि । विप्र । शुष्मिणं । मित्रं । न । यातयत्ऽजनं ॥ १२॥

हे विप्र मेधाविन् स्तोतः अर्वंतं नाश्वमिव सानसिं संभजनीयं शुष्मिणं बलिनं मित्रं न सखायमिव यातयज्जनं हतशत्रुजनं तमग्निं गृणीहि । स्तुहि ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उप त्वा जामयो गिरो देदिशतीर्हविष्कृतः । वायोरनीके अस्थिरन् ॥ १३॥

उप । त्वा । जामयः । गिरः । देदिशतीः । हविःऽकृतः । वायोः । अनीके । अस्थिरन् ॥ १३॥

हे अग्ने हविष्कृतो यजमानार्थं गिरः स्तुतयो जामयः स्वसार इव देदिशतीस्तव गुणान्दिशंत्यस्त्वा त्वामुपतिष्ठंते । वायोरनीके समीपे त्वां समेधयंत्योऽस्थिरन् । अतिष्ठंश्च ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यस्यं त्रिधात्ववृंतं बर्हिस्तस्थावसंदिनं । आपश्चिन्नि दंधा पदं ॥१४॥

यस्यं । त्रिऽधातुं । अवृंतं । बर्हिः । तस्थौ । असंऽदिनं । आपः । चित् । नि । दध । पदं ॥१४॥

यस्याग्नेस्त्रिधातु त्रिरवृतमनावृतं चासंदिनमबद्धं च । स्तरणकाले हि बर्हिरबद्धं भवति । बर्हिस्तस्थावासनार्थं तिष्ठति तस्मिन्नग्नावापश्चिदापोऽपि पदं निदध । निदधति । आंतरिक्ष्या माध्यमिके पदं निदधतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

पदं देवस्यं मीळ्हुषोऽनाधृष्टाभिरूतिभिः । भद्रा सूर्यं इवोपदृक् ॥१५॥

पदं । देवस्यं । मीळ्हुषः । अनाधृष्टाभिः । ऊतिऽभिः । भद्रा । सूर्यःऽइव । उपऽदृक् ॥१५॥

मीळ्हुषः कामानां सेक्तुर्देवस्य द्योतमानस्याग्नेः पदं स्थानमनाधृष्टाभिः शत्रुभिरनाधृष्टाभिरूतिभी रक्षाभिर्भजनीयं भवतीत्यर्थः । तथैवास्योपदृगुपद्रष्टिरपि सूर्य इव यथा सूर्यस्तद्वद्भद्रा मनुष्यैर्भजनीया भवति ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अग्ने घृतस्यं धीतिभिंस्तेपानो देंव शोचिषां । आ देवान्वंक्षि यक्षिं च ॥१६॥

अग्ने । घृतस्यं । धीतिऽभिः । तेपानः । देव । शोचिषां । आ । देवान् । वक्षि । यक्षिं । च ॥१६॥

हे देव द्योतमानाग्ने घृतस्य दीप्तिसाधनस्याज्यस्य धीतिभिर्निधानैस्तेपानस्तपन् शोचिषा ज्वालया देवान् प्रत्यावक्ष्यावह यक्षि यज च ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

तं त्वांजनंत मातरः कविं देवासो अंगिरः । हव्यवाहममर्त्यं ॥१७॥

तं । त्वा । अजनंत । मातरः । कविं । देवासः । अंगिरः । हव्यऽवाहं । अमर्त्यं ॥१७॥

हे अंगिरोऽग्ने कविं क्रांतकर्माणममर्त्यं मरणरहितं हव्यवाहं हविषां वोढारं तं प्रसिद्धं त्वा त्वां देवासो देवा मातर इवाजनंत। जनयंति ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

प्रचेतसं त्वा कवेऽग्ने दूतं वरेण्यं। हव्यवाहं नि षेदिरे ॥१८॥

प्रऽचेतसं। त्वा। कवे। अग्ने। दूतं। वरेण्यं। हव्यऽवाहं। नि। सेदिरे ॥१८॥

हे कवे क्रांतकर्मन्नग्ने प्रचेतसं प्रकृष्टबुद्धिं वरेण्यं वरणीयं दूतं देवानां हव्यवाहं हविषां वोढारं त्वा त्वां नि षेदिरे। देवा निषीदंति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

नहि मे अस्त्यघ्न्या न स्वधितिर्वनन्वति। अथैतादृग्भरामि ते ॥१९॥

नहि। मे। अस्ति। अघ्न्या। न। स्वऽधितिः। वनन्ऽवति। अथ। एतादृक्। भरामि। ते ॥१९॥

हे अग्ने मे मम भार्गवस्य प्रयोगस्यर्षेरघ्न्या गौः ॥ अघ्न्योस्रेति गोनामसु पाठात् ॥ न ह्यस्ति न विद्यते यस्याः पयसाज्येन च त्वां यजेय। किंच स्वधितिर्नहि वनन्वति काष्ठानि हंति यैः काष्ठैस्त्वां समिंधीय। अथैतादृक् अग्निहोत्रार्थं पयसो दोग्ध्रीं गामिंधनसाधनानि चैतत्सर्वं ते तुभ्यमहं भरामि ॥

॥ अथ विंशी ॥

यदग्ने कानि कानि चिदा ते दारूणि दध्मसि। ता जुषस्व यविष्ठ्य ॥२०॥

यत्। अग्ने। कानि। कानि। चित्। आ। ते। दारूणि। दध्मसि। ता। जुषस्व। यविष्ठ्य ॥२०॥

पूर्वस्यामृच्युक्तस्यैवार्थस्य विवरणमत्र। हे यविष्ठ्य युवतमाग्ने तुभ्यं यद्यदा कानि कानि चित् यानि कान्यपि दारूणि काष्ठान्यादध्मसि आधारयामि तदा ता तान्यपरशुवृक्णान्यपि जुषस्व। सेवस्व। तथा च यजुर्ब्राह्मणं। न ह स्म वै पुराग्निरपरशुवृक्णं दहति तदस्मै प्रयोग एवर्षिरस्वदयद्यदग्ने कानि कानि चेति समिधमादधात्यपरशुवृक्णमेवास्मै स्वदयति सर्वस्मै स्वदते। तै० सं० ५.१.१०.१. इति ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यदत्त्युपजिह्विका यद्वम्रो अतिसर्पति। सर्वं तदस्तु ते घृतं ॥२१॥

यत्। अत्ति। उपऽजिह्विका। यत्। वम्रः। अतिऽसर्पति। सर्वं। तत्। अस्तु। ते। घृतं ॥२१॥

हे अग्ने यत्काष्ठादिकमुपजिह्विका। उपजिघ्रतीत्युपजिह्विका। अत्ति भक्षयति। यच्च काष्ठादिकं वम्रः। वमत्युदकमिति वम्रः। उपजिह्विकावम्रशब्दौ यद्यपि पर्यायौ तथापि पृथगुपादानाद्वम्रशब्दस्तद्विशेषे पर्यवस्यति। सोऽप्यतिसर्पति अतिगच्छति तत्सर्वं ते तव घृतं घृतसदृशमस्तु। यथा घृतं तव प्रियकरं भवति तथा प्रियकरं भवत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

अग्निमिंधानो मनसा धियं सचेत मर्त्यः। अग्निमीधे विवस्वभिः ॥२२॥

अग्निं। इंधानः। मनसा। धियं। सचेत। मर्त्यः। अग्निं। ईधे। विवस्वऽभिः ॥२२॥

मर्त्यो मनुष्योऽग्निमिंधानः काष्ठैः प्रज्वलयन् मनसैव श्रद्दधानो धियं कर्म सचेत। काले भजेत। विवस्वभिर्ऋत्विग्भिश्चाग्निमेवेधे। प्रज्वलति ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः ॥

अदर्शीति चतुर्दशर्चं दशमं सूक्तं काण्वस्य सोभरेरार्षं। अत्रानुक्रम्यते अदर्शि षळूना सोभरिर्बार्हतं पंचमी विराड्रूपा सप्तम्याद्ययुजः सतोबृहत्योऽष्टम्यादि युजः ककुभ्भूसीयसी ककुबनुष्टुबंत्याग्निमारुतीति। पंचमीसप्तमीनवम्येकादशीत्रयोदश्यः पंच सतोबृहत्यः। अष्टमीद्वादश्यौ ककुभौ दशमी गायत्री चतुर्दश्यनुष्टुप् शिष्टा बृहत्यः। आग्नेयं त्वित्युक्तत्वादग्निर्देवता। अंत्यायास्त्वग्निर्मरुतश्च ॥ प्रातरनुवाकस्याग्नेये क्रतौ बार्हते छंदस्यादितः सप्तर्चः। सूत्रितं च। अदर्शि गातुवित्तम इति सप्तेति बार्हतं। आ॰ ४.१३.॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु मैत्रावरुणस्य वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः। सूत्रितं च। मा चिदाग्ने याहि मरुत्सखा यत्ते राजन्नग्न इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अदर्शि गातुवित्तमो यस्मिन्व्रतान्यादधुः।

उपो षु जातमार्यस्य वर्धनमग्निं नक्षंत नो गिरः ॥१॥

अदर्शि। गातुवित्ऽतमः। यस्मिन्। व्रतानि। आऽदधुः।

उपो इति। सु। जातं। आर्यस्य। वर्धनं। अग्निं। नक्षंत। नः। गिरः ॥१॥

यस्मिन्नग्नौ व्रतानि कर्माण्याद्धुर्यजमाना आदधन् गातुवित्तमोऽतिशयेन मार्गाणां ज्ञाता सोऽग्निरदर्शि। प्रादुरभूत्। किंच स जातं सम्यक् प्रादुर्भूतमस्यार्यस्योत्तमवर्णस्य वर्धनं वर्धयितारमग्निं नोऽस्माकं गिरः स्तुतिरूपा वाच उपो नक्षंत। उपगच्छंत्येव। नक्ष गताविति धातुः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र दैवोदासो अग्निर्देवाँ अच्छा न मज्मना।

अनु मातरं पृथिवीं वि वावृते तस्थौ नाकस्य सानवि ॥२॥

प्र। दैवःऽदासः। अग्निः। देवान्। अच्छ। न। मज्मना।

अनु। मातरं। पृथिवीं। वि। ववृते। तस्थौ। नाकस्य। सानवि ॥२॥

दैवोदासो दिवोदासेनाहूयमानोऽग्निर्मातरं। सर्वस्य लोकस्य धारणवत्त्वात्पृथिवी माता। तां पृथिवीमच्छ प्रति देवान् तस्य दिवोदासस्य यज्ञे देवान् अनु प्रतिहविर्वोढुं न प्रविवावृते। यस्मादेनमग्निं दिवोदासो मज्मना बलेनाजुहाव तस्मादयमग्निर्नाकस्य स्वर्गस्य सानवि समुच्छ्रिते देशे स्वायतन एव तस्थौ। अतिष्ठत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्माद्रेजंत कृष्टयश्चर्कृत्यानि कृण्वतः।

सहस्रसां मेधसाताविव त्मनाग्निं धीभिः सपर्यत ॥३॥

यस्मात्। रेजंत। कृष्टयः। चर्कृत्यानि। कृण्वतः।

सहस्रऽसां। मेधसातौऽइव। त्मना। अग्निं। धीभिः। सपर्यत ॥३॥

यस्मात्कारणाच्चर्कृत्यानि कर्तव्यानि कर्माणि कृण्वतः कुर्वाणान्मनुष्यान् कृष्टय इतरे मनुष्या रेजंते कंपंते तस्मादिदानीं हे जना यूयं सहस्रसां गवां धनानां च सहस्रस्य दातारमग्निं मेधसातौ यज्ञे धीभिः कर्तव्यैः कर्मभिस्त्मनात्मनैव सपर्यत। परिचरत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र यं राये निनीषसि मर्तो यस्ते वसो दाशत्।

स वीरं धत्ते अग्न उक्थशंसिनं त्मना सहस्रपोषिणं ॥४॥

प्र । यं । राये । निनीषसि । मर्तः । यः । ते । वसो इति । दाशत् ।
सः । वीरं । धत्ते । अग्ने । उक्थऽशंसिनं । त्मना । सहस्रऽपोषिणं ॥४॥

हे वसो वासकाग्ने त्वं यं तव स्तोतारं राये धनार्थं प्रनिनीषसि प्रनेतुमिच्छसि यश्च मर्त्यो मनुष्यस्ते तुभ्यं दाशत् हवींषि प्रयच्छति। स मनुष्य उक्थशंसिनमुक्थानां शंसितारं त्मनात्मनैव सहस्रपोषिणं बहुधनं वीरं पुत्रं धत्ते। धारयति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स दृळ्हे चिदभि तृणत्ति वाजमर्वता स धत्ते अक्षिति श्रवः ।
त्वे देवत्रा सदा पुरूवसो विश्वा वामानि धीमहे ॥५॥

सः । दृळ्हे । चित् । अभि । तृणत्ति । वाजं । अर्वता । सः । धत्ते । अक्षिति । श्रवः ।
त्वे इति । देवऽत्रा । सदा । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । विश्वा । वामानि । धीमहे ॥५॥

हे पुरूवसो बहुधनाग्ने यस्तुभ्यं हवींषि प्रयच्छति स यजमानो दृळ्हे चित् दृढेऽपि शत्रुपुरे स्थितं वाजमन्नमर्वताश्वेनाभितृणत्ति हिनस्ति। यथा स यजमानोऽक्षित्यक्षीणं श्रवोऽन्नं धत्ते धारयति। तथा च सति तुभ्यं हविषां प्रदातारो वयमपि देवत्रा देवे त्वे त्वयि स्थिता विश्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि धनानि सदा सर्वदा धीमहि। धारयामः ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो विश्वा दयते वसु होता मंद्रो जनानां ।
मधोर्न पात्रा प्रथमान्यस्मै प्र स्तोमा यंत्यग्नये ॥६॥

यः । विश्वा । दयते । वसु । होता । मंद्रः । जनानां ।
मधोः । न । पात्रा । प्रथमानि । अस्मै । प्र । स्तोमाः । यंति । अग्नये ॥६॥

होता देवानामाह्वाता मंद्रो मोदमानो योऽग्निर्विश्वा सर्वाणि वसु वसूनि धनानि जनानां जनेभ्यो दयते प्रयच्छति तस्मा अस्मा अग्नये मधोर्न मदकरस्य सोमस्येव प्रथमानि मुख्यानि पात्राणि स्तोमाः प्रयंति। प्रगच्छंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अश्वं न गीर्भी रथ्यं सुदानवो मर्मृज्यंते देवयवः ।
उभे तोके तनये दस्म विश्पते पर्षि राधो मघोनां ॥७॥

अश्वं । न । गीःऽभिः । रथ्यं । सुऽदानवः । मर्मृज्यंते । देवऽयवः ।
उभे इति । तोके इति । तनये । दस्म । विश्पते । पर्षि । राधः । मघोनां ॥७॥

हे दस्म दर्शनीय विश्पते विशां पतेऽग्ने यं त्वां सुदानवः शोभनदाना देवयवो देवानात्मन इच्छंतो यजमाना रथ्यं रथस्य वोढारमश्वं न अश्वमिव गीर्भिः स्तुतिभिर्मर्मृज्यंते परिचरंति स त्वमस्माकं यजमानानां तोके पुत्रे तनये पौत्रे चोभे उभयस्मिन्मघोनां धनवतां रायो धनं पर्षि । प्रयच्छ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्र मंहिष्ठाय गायत ऋताव्ने बृहते शुक्रशोचिषे । उपस्तुतासो अग्नये ॥८॥

प्र । मंहिष्ठाय । गायत । ऋतऽव्ने । बृहते । शुक्रऽशोचिषे । उपऽस्तुतासः । अग्नये ॥८॥

हे यूयमुपस्तुतास उपस्तोतारो मंहिष्ठाय दातृतमाय ऋताव्ने यज्ञवते सत्यवते वा बृहते महते शुक्रशोचिषे दीप्ततेजसेऽग्नये स्तोत्रं पठत ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ वंसते मघवा वीरवद्यशः समिद्धो द्युम्न्याहुतः ।
कुविन्नो अस्य सुमतिर्नवीयस्यच्छा वाजेभिरागमत् ॥९॥

आ । वंसते । मघऽवा । वीरऽवत् । यशः । संऽइद्धः । द्युम्नी । आऽहुतः ।
कुवित् । नः । अस्य । सुऽमतिः । नवीयसी । अच्छ । वाजेभिः । आऽगमत् ॥९॥

मघवा धनवान् द्युम्न्यन्नवान् यशस्वी वा ॥ तथा च यास्कः । द्युम्नं द्योततेर्यशो वान्नं वा ॥ यशो यशस्करमन्नमा वंसते । यजमानेभ्य आ प्रयच्छति । तस्याग्नेर्नवीयसी नवतरा सुमतिरनुग्रहबुद्धिर्नोऽस्मानच्छ प्रति वाजेभिरन्नैः सह कुवित् बहुवारं ॥ सलिलं कुविदिति बहुनामसु पाठात् ॥ आगमत् आगच्छतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्रेष्ठमु प्रियाणां स्तुह्यासावातिथिं । अग्निं रथानां यमं ॥१०॥

प्रेष्ठं । ऊं इति । प्रियाणां । स्तुहि । आसाव । अतिथिं । अग्निं । रथानां । यमं ॥१०॥

हे आसाव स्तोतः प्रियाणां प्रेष्ठं प्रियतममतिथिमभ्यागतं रथानां यमं यंतारमग्निमेव स्तुहि ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

उदिता यो निदिता वेदिता वस्वा यज्ञियो ववर्तति ।

दुष्टरा यस्य प्रवणे नोर्मयो धिया वाजं सिषासतः ॥११॥

उत्ऽइता । यः । निऽदिता । वेदिता । वसु । आ । यज्ञियः । ववर्तति ।

दुस्तराः । यस्य । प्रवणे । न । ऊर्मयः । धिया । वाजं । सिसासतः ॥११॥

वेदिता वेत्ता यज्ञियो यज्ञार्हो योऽग्निरुदितोदितान्युन्नतानि निदिता निदितानि श्रुतानि च वसु वसूनि धनान्या ववर्तति आवर्तयति । धिया कर्मणा वाजं संग्रामं सिषासतः संभक्तुमिच्छतो यस्य चाग्नेर्ज्वालाः प्रवणे नोर्मयः प्रवणाभिमुखाः समुद्रस्य तरंगा इव दुष्टरास्तर्तुमशक्याः तमग्निं हे स्तोतः स्तुहीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

मा नो हृणीतामतिथिर्वसुरग्निः पुरुप्रशस्त एषः । यः सुहोता स्वध्वरः ॥१२॥

मा । नः । हृणीतां । अतिथिः । वसुः । अग्निः । पुरुऽप्रशस्तः । एषः । यः । सुऽहोता ।
सुऽअध्वरः ॥१२॥

वसुर्वासकोऽतिथिरतिथिवत्प्रियः पुरुप्रशस्तो बहुभिः स्तुतः सुहोता सुष्ठु देवानामाह्वाता स्वध्वरः सुयज्ञश्च योऽग्निः स एषोऽग्निर्नोऽस्मभ्यं मा हृणीतां । केनापि न रुध्यतां । केनाप्यनवरुद्धः सन् अग्निरस्मभ्यमभीष्टं प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

मो ते रिषन्ये अच्छोक्तिभिर्वसोऽग्ने केभिश्चिदेवैः ।

कीरिश्चिद्धि त्वामीट्टे दूत्याय रातहव्यः स्वध्वरः ॥१३॥

मो इति॑ । ते । रि॒ष॒न् । ये । अच्छो॑क्तिऽभिः । व॒सो॒ इति॑ । अग्ने॑ । केभिः॑ । चि॒त् । एवैः॑ ।
की॒रिः । चि॒त् । हि । त्वां । ईट्टे॑ । दू॒त्या॑य । रा॒तऽह॑व्यः । सु॒ऽअ॒ध्व॒रः ॥ १३॥

हे वसो वासकाग्ने त्वां ये मनुष्या अच्छोक्तिभिरभिष्टुतिभिः केभिः कैः सुखकरैरेवैश्चिदभिगमनैरपि ते स्तोतारो मो रिषन्। मैव हिंसंतां। रातहव्यो दत्तहविष्कः कीरिश्चित् स्तोतापि दूत्याय हविर्वहनादिलक्षणाय दूतकर्मणे त्वामीट्टे हि। स्तौति खलु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आग्ने॑ याहि म॒रुत्स॑खा रु॒द्रेभि॒ः सोम॑पीतये ।
सोभ॑र्या॒ उप॑ सुष्टु॒तिं मा॒दय॑स्व॒ स्व॑र्णरे ॥ १४॥

आ । अ॒ग्ने॒ । या॒हि॒ । म॒रुत्ऽस॑खा । रु॒द्रेभिः॑ । सोम॑ऽपीतये ।
सोभ॑र्याः । उप॑ । सु॒ऽस्तु॒तिं । मा॒दय॑स्व । स्वः॑ऽनरे ॥ १४॥

हे अग्ने मरुत्सखा मरुतां प्रियस्त्वं स्वर्णरेऽस्माकं यजनलक्षणे कर्मणि सोमपीतये सोमपानाय रुद्रेभी रुद्रैर्मरुद्भिः सहायाहि । आगच्छ । सोभर्याः सोभरेर्मम सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं चोपागच्छ । मादयस्व । स्तुतिं श्रुत्वा सोमं पीत्वात्मानं मादय च ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले दशमोऽनुवाकः समाप्तं चाष्टमं मंडलं ॥

SARVÁNUKRAMAḤ.

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
20	7.2.3	5.3.1	Ugro jajne	10	Vasishṭhaḥ.	Indraḥ.	Trishṭup.	1
21	7.2.4	5.3.3	Asávi devam	10	The same.	The same.	The same.	5
22	7.2.5	5.3.5	Pibá somam	9	......	......	1–8 Viráṭ, 9 Trishṭ.	10
23	7.2.6	5.3.7	Ud u brahmáṇi	6	......	......	Trishṭup.	13
24	7.2.7	5.3.8	Yonish ṭe	6	......	......	The same.	15
25	7.2.8	5.3.9	Á te mahaḥ	6	......	......	......	18
26	7.2.9	5.3.10	Na somaḥ	5	......	......	......	20
27	7.2.10	5.3.11	Indram naraḥ	5	......	......	......	22
28	7.2.11	5.3.12	Brahmá ṇaḥ	5	......	......	......	24
29	7.2.12	5.3.13	Ayam somaḥ	5	......	......	......	26
30	7.2.13	5.3.14	Á no deva	5	......	......	......	28
31	7.2.14	5.3.15	Pra va indráya	12	......	......	1–9 Gáyatrí, 10–12 Viráṭ.	30
32	7.2.15	5.3.17	Mo shu tvá	27	Vasishṭhaḥ, 26*a* Śaktir Vásishṭho vá.	......	Prágátham, 3 Dvipadá Viráṭ.	34
33	7.2.16	5.3.22	Śvityancaḥ	14	1–9 Vasishṭhaḥ, 10–14 Vasishṭhaputráḥ, Vasishṭhasya saputrasya Indreṇa vá samvádaḥ.	1–9 Vasishṭhaputráḥ, 10–14 Vasishṭhaḥ.	Trishṭup.	45
34	7.3.1	5.3.25	Pra śukrá	25	Vasishṭhaḥ.	Viśve Deváḥ, 16 Abjá Ahiḥ, 17 Ahir budhnyaḥ.	1–21 Dvipadá Viráṭ, 22–25 Trishṭup.	52
35	7.3.2	5.3.28–30	Śam naḥ	15	The same.	Viśve Deváḥ (Śántiḥ).	Trishṭup.	59
36	7.3.3	5.4.1	Pra brahmá	9	......	Viśve Deváḥ.	The same.	65
37	7.3.4	5.4.3	Á vo váhishṭhaḥ	8	......	The same.	......	69
38	7.3.5	5.4.5	Ud u shyaḥ	8	......	Savitá, 7 and 8 Vájí, 6*b* Bhago vá.	......	73
39	7.3.6	5.4.6	Úrddhvo agniḥ	7	......	Viśve Deváḥ.	......	76
40	7.3.7	5.4.7	O śrushṭiḥ	7	......	The same.	......	80
41	7.3.8	5.4.8	Prátar agnim	7	......	Bhagaḥ, 1 Lingoktadevatáḥ, 7 Usháḥ.	1 Jagatí, 2–7 Trishṭup.	82
42	7.3.9	5.4.9	Pra brahmáṇaḥ	6	......	Viśve Deváḥ.	Trishṭup.	85
43	7.3.10	5.4.10	Pra vo yajneshu	5	......	The same.	The same.	88
44	7.3.11	5.4.11	Dadhikrám	5	......	Dadhikráḥ, 1 Lingoktadevatáḥ.	1 Jagatí, 2–5 Trishṭup.	90

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
45	7.3.12	5.4.12	Á devo yátu	4	Vasishṭhaḥ.	Savitá.	Trishṭup.	92
46	7.3.13	5.4.13	Imá rudráya	4	The same.	Rudraḥ.	1–3 Jagatí, 4 Trishṭ.	94
47	7.3.14	5.4.14	Ápo yam	4	......	Ápaḥ.	The same.	96
48	7.3.15	5.4.15	Ṛibhukshaṇaḥ	4	......	Ṛibhavaḥ, 4 Viśve Devá vá.	......	98
49	7.3.16	5.4.16	Samudrajyeshṭháḥ	4	......	Ápaḥ.	......	100
50	7.3.17	5.4.17	Á mám mitrávaruṇá	4	......	1 Mitrávaruṇau, 2 Agniḥ, 3 Viśve Deváḥ, 4 Gangádinadyaḥ.	1–3 Jagatí, 4 Atijagatí Śakvarí vá.	101
51	7.3.18	5.4.18	Ádityánám	3	......	Ádityáḥ.	Trishṭup.	103
52	7.3.19	5.4.19	Ádityásaḥ	3	......	The same.	The same.	105
53	7.3.20	5.4.20	Pra dyává	3	......	Dyáváprithivyau.	......	106
54	7.3.21	5.4.21	Vástoshpate	3	......	Vástoshpatiḥ.	......	108
55	7.3.22	5.4.22	Amívahá	8	......	1 Vástoshpatiḥ, 2–8 Indraḥ.	1 Gáyatrí, 2–4 Uparishṭádbṛihatí, 5–8 Anushṭup. (Upanishat.)	109
56	7.4.1	5.4.23	Ka ím vyaktáḥ	25	......	Marutaḥ.	1–11 Dvipadá Viráṭ, 12–25 Trishṭup.	112
57	7.4.2	5.4.27	Madhvo vaḥ	7	......	The same.	Trishṭup.	121
58	7.4.3	5.4.28	Pra sákamukshe	6	......	......	The same.	124
59	7.4.4	5.4.29–30	Yam tráyadhve	12	......	1–11 Marutaḥ, 12 Rudraḥ (Mṛityuvimociní).	1, 3 and 5 Bṛihatí, 2, 4 and 6 Satobṛihatí, 7 and 8 Trishṭup, 9, 10 and 11 Gáyatrí, 12 Anushṭup.	127
60	7.4.5	5.5.1	Yad adya súrya	12	......	Mitrávaruṇau. 1 Súryaḥ.	Trishṭup.	132
61	7.4.6	5.5.3	Ud vám cakshuḥ	7	......	Mitrávaruṇau.	The same.	137
62	7.4.7	5.5.4	Ut súryaḥ	6	......	1–3 Súryaḥ, 4–6 Mitrávaruṇau.	......	140
63	7.4.8	5.5.5	Ud v eti	6	......	1–5*a* Súryaḥ, 5*b*–6 Mitrávaruṇau.	......	143
64	7.4.9	5.5.6	Divi kshayantá	5	......	Mitrávaruṇau.	......	145
65	7.4.10	5.5.7	Prati vám	5	......	The same.	......	147
66	7.4.11	5.5.8	Pra mitrayoḥ	19	......	1–3 Mitrávaruṇau, 4–13 Ádityáḥ, 14–16 Súryaḥ, 17–19 Mitrávaruṇau.	1–9 Gáyatrí, 10, 12 and 14 Bṛihatí, 11, 13 and 15 Satobṛihatí, 16 Pura-ushṇik, 17–19 Gáyatrí.	149
67	7.4.12	5.5.12	Prati vám ratham	10	......	Aśvinau.	Trishṭup.	156
68	7.4.13	5.5.14	Á śubhrá	9	......	The same.	1–7 Viráṭ, 8 and 9 Trishṭup.	161
69	7.4.14	5.5.16	Á vám rathaḥ	8	......	......	Trishṭup.	165
70	7.4.15	5.5.17	Á viśvavárá	7	......	......	The same.	168

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
71	7.5.1	5.5.18	Apa svasuḥ	6	Vasishṭhaḥ.	Aśvinau.	Trishṭup.	171
72	7.5.2	5.5.19	Á gomatá	5	The same.	The same.	The same.	173
73	7.5.3	5.5.20	Atárishma	5	......	......	......	176
74	7.5.4	5.5.21	Imá u vám	6	......	......	Prágátham.	178
75	7.5.5	5.5.22	Vy usháḥ	8	......	Usháḥ.	Trishṭup.	180
76	7.5.6	5.5.23	Ud u jyotiḥ	7	......	The same.	The same.	184
77	7.5.7	5.5.24	Upo ruruce	6	......	......	......	187
78	7.5.8	5.5.25	Prati ketavaḥ	5	......	......	......	190
79	7.5.9	5.5.26	Vy ushá ávaḥ	5	......	......	......	193
80	7.5.10	5.5.27	Prati stomebhiḥ	3	......	......	......	194
81	7.5.11	5.6.1	Praty v adarśi	6	......	......	Prágátham.	195
82	7.5.12	5.6.2	Indrávaruṇá	10	......	Indrávaruṇau.	Jagatí.	198
83	7.5.13	5.6.4	Yuvám nará	16	......	The same.	The same.	203
84	7.5.14	5.6.6	Á vám rájánau	5	......	......	Trishṭup.	207
85	7.5.15	5.6.7	Puníshe vám	5	......	......	The same.	209
86	7.5.16	5.6.8	Dhírá tu asya	8	......	Varuṇaḥ.	......	212
87	7.5.17	5.6.9	Radat pathaḥ	7	......	The same.	......	215
88	7.5.18	5.6.10	Pra śundhyuvam	7	......	......	......	219
89	7.5.19	5.6.11	Mo shu varuṇa	5	......	......	1–4 Gáyatrí, 5 Jagatí.	222
90	7.6.1	5.6.12	Pra víraya	7	......	Váyuḥ, 5–7 Indraváyú.	Trishṭup.	224
91	7.6.2	5.6.13	Kuvid anga	7	......	Váyuḥ.	The same.	227
92	7.6.3	5.6.14	Á váyo bhúsha	5	......	The same.	......	231
93	7.6.4	5.6.15	Śucim nu stomam	8	......	Indrágní.	......	234
94	7.6.5	5.6.17	Iyam vám	12	......	The same.	1–11 Gáyatrí, 12 Anushṭup.	237
95	7.6.6	5.6.19	Pra kshodasá	6	......	Sarasvatí, 3 Sarasván.	Trishṭup.	241
96	7.6.7	5.6.20	Bṛihad u	6	......	1–3 Sarasvatí, 4–6 Sarasván.	1 Bṛihatí, 2 Satobṛihatí, 3 Prastárapankti, 4–6 Gáyatrí.	244
97	7.6.8	5.6.21	Yajne divaḥ	10	......	Bṛihaspatiḥ, 1 Indraḥ, 3 and 9 Indrábráhmaṇaspatí, 10 Indrábṛihaspatí.	Trishṭup.	246
98	7.6.9	5.6.23	Adhvaryavaḥ	7	......	Indraḥ, 7 Indrábṛihaspatí.	The same.	251
99	7.6.10	5.6.24	Paro mátrayá	7	......	Vishṇuḥ, 4–7 Indrávishṇú.	......	253
100	7.6.11	5.6.25	Nú marto	7	......	Vishṇuḥ.	......	257
101	7.6.12	5.7.1	Tisro vácaḥ	6	Vasishṭhaḥ or Kumára Ágneyaḥ.	Parjanyaḥ.	......	261
102	7.6.13	5.7.2	Parjanyáya	3	The same.	The same.	......	264

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
103	7.6.14	5.7.3	Samvatsaram	10	Vasishṭhaḥ.	Maṇḍúkáḥ.	1 Anushṭup, 2–10 Trishṭup.	265
104	7.6.16	5.7.5–9	Indrásomá	25	The same.	Indrásomau, 9, 12 and 13 Somaḥ, 11 Deváḥ, 8 and 16 Indraḥ, 17 Grává, 18 Marutaḥ, 10 and 14 Agniḥ, 19–22, 24 Indraḥ, 23*a* A'síḥ, 23*b* Prithivyantarikshau.	1–6 Jagatí, 7 Jagatí or Trishṭup, 18, 21 and 23 Jagatí, 25 Anushṭup, 8–17, 19, 20, 22 and 24 Trishṭup.	270
1	8.1.1	5.7.10	Má cid	34	Medhátithiḥ and Medhyátithiḥ, of the family of Kaṇvaḥ. 1 and 2 Pragáthaḥ, the son of Ghoraḥ, having become the son of his brother Kaṇvaḥ. 30–33 A'sangaḥ, son of king Playogaḥ, 34 S'as'vatí, the daughter of Angirás, the wife of A'sangaḥ.	Indraḥ, 30–33 Dánastutiḥ (A'sangaḥ), 34 king A'sangaḥ.	1, 3, 5–32 Brihatí, 2 and 4 Satobrihatí, 33 and 34 Trishṭup.	282
2	8.1.2	5.7.17	Idam vaso	42	Medhátithiḥ Káṇvaḥ and Priyamedha A'ngirasaḥ. 41 and 42 Medhátithiḥ only.	Indraḥ, 41 and 42 Dánastutiḥ (Vibhindhuḥ).	1–27, 29–42 Gáyatrí, 28 Anushṭup.	298
3	8.1.3	5.7 25	Pibá sutasya	24	Medhyátithiḥ Káṇvaḥ.	Indraḥ, 21–24 Dánastutiḥ (king Pákasthámá, son of Kurayáṇaḥ).	1–20 Prágátham, 21 Anushṭup, 22 and 23 Gáyatrí, 24 Brihatí.	312
4	8.1.4	5.7.30–33	Yad indra	21	Devátithiḥ, of the family of Kaṇvaḥ.	1–14 Indraḥ, 15–18 Indraḥ or Púshá, 19–21 Dánastutiḥ (Kurungaḥ).	1–20 Prágátham, 21 Puraushṇik.	324
5	8.1.5	5.8.1	Dúrád iheva	39	Brahmátithiḥ, of the family of Kaṇvaḥ.	1–37*a* As'vinau, 37*b*–39 Dánastutiḥ (king Kas'u, son of Cediḥ).	1–36 Gáyatrí, 37 and 38 Brihatí, 39 Anushṭup.	335
6	8.2.1	5.8.9	Mahán indra	48	Vatsaḥ, of the family of Kaṇvaḥ.	1–45 Indraḥ, 46–48 Dánastutiḥ (Tirindiraḥ, son of king Paras'uḥ).	Gáyatrí.	349

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
7	8.2.2	5.8.18	Pra yad vaḥ	36	Punarvatsaḥ, of the family of Kaṇvaḥ.	Marutaḥ.	Gáyatrí.	364
8	8.2.3	5.8.25	Á no viśvábhiḥ	23	Sadhvansaḥ, of the family of Kaṇvaḥ.	Aśvinau.	Anushṭup.	376
9	8.2.4	5.8.30	Á núnam	21	Śaśakarṇaḥ.	The same.	1, 4, 6, 14 and 15 Bṛihatí, 2, 3, 20 and 21 Gáyatrí, 5 Kakup, 10 Trishṭup, 11 Viráṭ, 12 Jagatí, 7–9, 13, 16–19 Anushṭup.	385
10	8.2.5	5.8.34	Yat sthaḥ	6	Pragáthaḥ, son of Kaṇvaḥ.	......	1 Bṛihatí, 2 Trishṭup (madhyejyotiḥ), 3 Anushṭup, 4 Ástárapanktiḥ, 5 Bṛihatí, 6 Satobṛihatí.	394
11	8.2.6	5.8.35	Tvam agne	10	Vatsaḥ, of the family of Kaṇvaḥ.	Agniḥ.	1 Pratishṭhá Gáyatrí, 2 Vardhamáná, 3–9 Gáyatrí, 10 Trishṭup.	396
12	8.2.7	6.1.1	Ya indra	33	Parvataḥ, of the family of Kaṇvaḥ.	Indraḥ.	Ushṇik.	401
13	8.3.1	6.1.7	Indraḥ suteshu	33	Náradaḥ Káṇvaḥ.	The same.	The same.	415
14	8.3.2	6.1.14	Yad indra	15	Goshúktí and Aśvasúktí, of the family of Kaṇvaḥ.	......	......	427
15	8.3.3	6.1.17	Tam vabhi	13	The same.	......	......	431
16	8.3.4	6.1.20	Pra samrájam	12	Irimbithiḥ Káṇvaḥ.	......	......	437
17	8.3.5	6.1.22	Á yáhi	15	The same.	......	1–13 Gáyatrí, 14 and 15 Prágátham.	440
18	8.3.6	6.1.25	Idam ha	22	......	1–7, 10–22 Ádityáḥ, 8 Aśvinau, 9 Agni-Súrya-Váyavaḥ.	Ushṇik.	445
19	8.3.7	6.1.29	Tam gúrdhaya	37	Sobhariḥ Káṇvaḥ.	1–33 Agniḥ, 34 and 35 Ádityáḥ, 36 and 37 Dánastutiḥ (king Trasadasyuḥ).	1–26, 28–33 Prágátham Kákubham, 27 Dvipadá Viráṭ, 34 Ushṇik, 35 Satobṛihatí, 36 Kakup, 37 Panktiḥ.	453
20	8.3.8	6.1.36–40	Á ganta	26	The same.	Marutaḥ.	Prágátham Kákubham.	467

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
21	8.4.1	6.2.1	Vayam u tvám	18	Sobhariḥ Káṇvaḥ.	Indraḥ, 17 and 18 Dánastutiḥ (Citraḥ).	Prágátham Kákubham.	478
22	8.4.2	6.2.5	O tyam	18	The same.	As'vinau.	1–6 Prágátham, 7 Bṛihatí, 8 Anushṭup, 9 and 10 Prágátham Kákubham, 11 Kakup, 12 Madhyejyotiḥ, 13–18 Prágátham Kákubham.	486
23	8.4.3	6.2.9	I'ḷishva	30	Vis'vamanáḥ, the son of Vyas'vaḥ.	Agniḥ.	Ushṇik.	494
24	8.4.4	6.2.15	Sakháyaḥ	30	The same.	Indraḥ, 28–30 Dánastutiḥ (king Vasuḥ, son of Sushámá).	Ushṇik, 30 Anushṭup.	505
25	8.4.5	6.2.21	Tá vám	24	......	Maitrávaruṇau, 10–12 Vis've Deváḥ.	Ushṇik, 23 Ushṇiggarbhá.	518
26	8.4.6	6.2.26	Yuvor u	25	Vis'vamanáḥ or Vyas'va A'ngirasaḥ.	As'vinau, 20–24 Váyuḥ.	1–15, 22–24 Ushṇik, 16–19, 21–25 Gáyatrí, 20 Anushṭ.	528
27	8.4.7	6.2.31	Agnir ukthe	22	Manur, son of Vivasván.	Vis've Deváḥ.	Prágátham.	538
28	8.4.8	6.2.35	Ye trins'ati	5	The same.	The same.	Gáyatrí, 7 Puraushṇik.	548
29	8.4.9	6.2.36	Babhruḥ	10	Manuḥ or Kas'yapaḥ, the son of Maríciḥ.	......	Dvaipadam.	551
30	8.4.10	6.2.37	Nahi vaḥ	4	Manur Vaivasvataḥ.	......	1 Gáyatrí, 2 Puraushṇik, 3 Bṛihatí, 4 Anushṭup.	554
31	8.5.1	6.2.38–40	Yo yajáti	18	The same.	1–4 I'jyástavaḥ and Yajamánapras'ansá, 5–9 Dampatí, 10–18 Dampatyor ás'ishaḥ.	1–8, 11–13 Gáyatrí, 9 and 14 Anushṭup, 15–18 Panktiḥ, 10 Pádanicṛit.	556
32	8.5.2	6.3.1	Pra kṛitáni	30	Medhátithiḥ Káṇvaḥ.	Indraḥ.	Gáyatrí.	563
33	8.5.3	6.3.7	Vayam gha	19	Medhyátithiḥ.	The same.	1–15 Bṛihatí, 16–18 Gáyatrí, 19 Anushṭ.	571
34	8.5.4	6.3.11	Endra yáhi	18	Nípátithiḥ Káṇvaḥ 16–18, the 1000 Vasurocis, of the family of Angirás.	......	1–15 Anushṭup, 16–18 Gáyatrí.	578

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
35	8.5.5	6.3.14	Agniná	24	S'yávás'va Á-treyaḥ.	As'vinau.	1–21 Uparishṭájjyotiḥ, 22 and 24 Panktiḥ, 23 Mahábṛihatí.	583
36	8.5.6	6.3.18	Avitási	7	The same.	Indraḥ.	1–6 S'akvarí, 7 Mahá-panktiḥ.	591
37	8.5.7	6.3.19	Predam	7	......	The same.	1 Atijagatí, 2–7 Mahá-panktiḥ.	594
38	8.5.8	6.3.20	Yajnasya	10	......	Indrágní.	Gáyatrí.	596
39	8.5.9	6.3.22	Agnim	10	Nábhákaḥ Káṇvaḥ.	Agniḥ.	Mahápanktiḥ.	598
40	8.5.10	6.3.24	Indrágní	12	The same.	Indrágní.	1, 3–11 Mahápanktiḥ, 2 S'akvarí, 12 Trishṭup.	602
41	8.5.11	6.3.26	Asmá u	10	......	Varuṇaḥ.	Mahápanktiḥ.	607
42	8.5.12	6.3.28	Astabhnát	6	Arcanánás or Nábhákaḥ.	1–3 Varuṇaḥ, 4–6 As'vinau.	1–3 Trishṭup, 4–6 Anush-ṭup.	612
43	8.6.1	6.3.29	Ime viprasya	33	Virúpa Ángi-rasaḥ.	Agniḥ.	Gáyatrí.	614
44	8.6.2	6.3.36	Samidhá	30	The same.	The same.	The same.	623
45	8.6.3	6.3.42	Á ghá ye	42	Tris'okaḥ Káṇ-vaḥ.	Indraḥ, 1 Indraḥ and Agniḥ.	......	630
46	8.6.4	6.4.1	Tvávataḥ	33	Vas'aḥ, son of As'vaḥ.	1–20, 29, 30, 31 and 33 Indraḥ, 21–24 Dánastu-tiḥ (Pṛithus'ra-vás, son of Ka-nítaḥ), 25–28, 32 Váyuḥ.	1 Pádanicṛit, 2–4 Gáya-trí, 5 Kakup, 6 Gáyatrí, 7 Bṛihatí, 8 Anushṭup, 9 Satobṛihatí, 10 Gáya-trí, 11 Bṛihatí, 12 Vipa-rítá Satobṛihatí, 13 Dvi-padá, 14 Pipílikama-dhyá, 15 Kakum nyan-kus'irá, 16 Viráṭ, 17 Ja-gatí, 18 Uparishṭádbṛi-hatí, 19 Bṛihatí, 20 Vi-shamapadá Bṛihatí, 21 and 22 Panktiḥ, 23 Gá-yatrí, 24 Panktiḥ, 25 and 27 Bṛihatí, 26 and 28 Satobṛihatí, 29 Gáyatrí, 30 Dvipadá Viráṭ, 31 Ushṇik, 32 Panktiḥ, 33 Gáyatrí.	642
47	8.6.5	6.4.7	Mahi vaḥ	18	Trita Áptyaḥ.	1–13 Ádityáḥ, 14–18 Ádityáḥ and Ushás.	Mahápanktiḥ.	654
48	8.6.6	6.4.11	Svádoḥ	15	Pragáthaḥ Káṇvaḥ.	Somaḥ.	1–4, 6–15 Trishṭup, 5 Jagatí.	662
49		6.4.14	Abhi pra vaḥ	10	Válakhil-yam.			669
50		6.4.16	Pra sus'rutam	10				671

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
51		6.4.18	Yathá manau	10	Válakhilyam.			674
52		6.4.20	Yathá manau	10				676
53		6.4.22	Upamam tvá	8				679
54		6.4.24	Etat te	8				681
55		6.4.26	Bhuríd indrasya	5				683
56		6.4.27	Prati te	5				684
57		6.4.28	Yuvam devá	4				685
58		6.4.29	Yam ritvijah	3				686
59		6.4.30	Imáni vám	7				686
60	8.7.1	6.4.32	Agna á yáhi	20	Bhargah, son of Pragáthah.	Agnih.	Prágátham.	689
61	8.7.2	6.4.36	Ubhayam	18	The same.	Indrah.	The same.	697
62	8.7.3	6.4.40	Pro asmai	12	Pragáthah Kánvah.	The same.	1–6, 10–12 Panktih, 7–9 Brihatí.	704
63	8.7.4	6.4.42	Sah púrvyah	12	The same.	1–11 Indrah, 12 Deváh.	1, 4, 5 and 7 Anushtup, 2, 3, 6, 8–11 Gáyatrí, 12 Trishtup.	709
64	8.7.5	6.4.44	Ut tvá madantu	12	......	Indrah.	Gáyatrí.	713
65	8.7.6	6.4.46	Yad indra	12	......	The same.	The same.	716
66	8.7.7	6.4.48	Tarobhir vah	15	Kalih, son of Pragáthah.	......	1–14 Prágátham, 15 Anushtup.	719
67	8.7.8	6.4.51–54	Tyán nu	21	Matsyah, son of Samadah, or Mányah, son of Mitrávarunau, or fishes caught in a net.	Ádityáh.	Gáyatrí.	726
68	8.7.9	6.5.1	Á tvá ratham	19	Priyamedha Ángirasah.	1–13 Indrah, 14–19 Dánastutih (Rikshah and Ásvamedhah).	1, 4, 7 and 10 Anushtup, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 11–19 Gáyatrí.	733
69	8.7.10	6.5.5	Prapra vah	18	The same.	Indrah, 11 *a* Visve Deváh, 11 *b* and 12 Varunah.	1, 3, 7–10, 12–15 Anushtup, 2 Ushnik, 4–6 Gáyatrí, 11 and 16 Panktih, 17 and 18 Brihatí.	739
70	8.8.1	6.5.8	Yo rájá	15	Puruhanmá (Ángirasah).	Indrah.	1–6 Prágátham, 7–12 Brihatí, 13 Ushnik, 14 Anushtup, 15 Pura-ushnik.	747
71	8.8.2	6.5.11	Tvam no agne	15	Sudítih and Purumílhah, or either.	Agnih.	1–9 Gáyatrí, 10–15 Prágátham.	753
72	8.8.3	6.5.14	Havish krinudhvam	18	Haryatah, son of Pragáthah.	Agnih, or Havishám stutih.	Gáyatrí.	759
73	8.8.4	6.5.17	Ud íráthám	18	Gopavana Átreyah, or Saptavadhrih.	Ásvinau.	Gáyatrí.	765

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
74	8.8.5	6.5.21	Viśo viśo	15	Gopavanaḥ.	Agniḥ, 13-15 Dánastutiḥ (king Śrutarvá).	1,4,7 and 10 Anushṭup, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 11 and 12 Gáyatrí, 13–15 Anushṭup.	770
75	8.8.6	6.5.24	Yukshvá hi	16	Virúpa Áṅgirasaḥ.	Agniḥ.	Gáyatrí.	775
76	8.8.7	6.5.27	Imam nu	12	Kurusutiḥ Káṇvaḥ.	The same.	The same.	779
77	8.8.8	6.5.29	Jajnánaḥ	11	The same.	Indraḥ.	1–9 Gáyatrí, 10 Bṛihatí, 11 Satobṛihatí.	783
78	8.8.9	6.5.31	Puroḷáśam	10	......	The same.	1–9 Gáyatrí, 10 Bṛihatí.	787
79	8.8.10	6.5.33	Ayam kṛitnuḥ	9	Kṛitnur Bhárgavaḥ.	Somaḥ.	1–8 Gáyatrí, 9 Anushṭup.	790
80	8.8.11	6.5.35	Na hy anyam	10	Ekadyúḥ, son of Nodhás.	1–9 Indraḥ, 10 Deváḥ.	1–9 Gáyatrí, 10 Trishṭup.	792
81	8.9.1	6.5.37–38	Á tú naḥ	9	Kusídí, son of Kaṇvaḥ.	Indraḥ.	Gáyatrí.	796
82	8.9.2	6.6.1	Á pra drava	9	The same.	The same.	The same.	799
83	8.9.3	6.6.3	Devánám	9	......	Viśve Deváḥ.	......	802
84	8.9.4	6.6.5	Preshṭham	9	Uśanás, son of Kaviḥ.	Agniḥ.	......	805
85	8.9.5	6.6.7	Á me havam	9	Kṛishṇa Áṅgirasaḥ.	Aśvinau.	......	808
86	8.9.6	6.6.9	Ubhá hi	5	Viśvakaḥ, son of Kṛishṇaḥ.	The same.	Jagatí.	811
87	8.9.7	6.6.10	Dyumní vám	6	Dyumníkaḥ, son of Vasishṭhaḥ, or Priyamedha Áṅgirasaḥ, or Kṛishṇaḥ.	......	Prágátham.	814
88	8.9.8	6.6.11	Tam vo dasmam	6	Nodhá Gautamaḥ.	Indraḥ.	The same.	817
89	8.9.9	6.6.12	Bṛihad indráya	7	Nṛimedhaḥ and Purumedhaḥ (Áṅgirasau).	The same.	1–4 Prágátham, 5 and 6 Anushṭup, 7 Bṛihatí.	820
90	8.9.10	6.6.13	Á no viśvásu	6	The same.	......	Prágátham.	824
91	8.9.11	6.6.14	Kanyá váḥ	7	Apálá, daughter of Atriḥ.	......	1 and 2 Panktiḥ, 3–7 Anushṭup.	827
92	8.9.12	6.6.15	Pántam á	33	Śrutakakshaḥ or Sukakshaḥ.	......	1 Anushṭup, 2–33 Gáyatrí.	832
93	8.9.13	6.6.21	Ud ghet	34	Sukakshaḥ.	1–33 Indraḥ, 34 Indraḥ and Ribhavaḥ.	The same.	843
94	8.10.1	6.6.28	Gaur dhayati	12	Vinduḥ (Áṅgirasaḥ) or Pútadakshaḥ.	Marutaḥ.	Gáyatrí.	856
95	8.10.2	6.6.30	Á tvá	9	Tiraścíḥ (Áṅgirasaḥ).	Indraḥ.	Anushṭup.	859
96	8.10.3	6.6.32	Asmai	21	Dyutánaḥ, son of the Maruts, or Tiraścíḥ.	Indraḥ, 14*d* Marutaḥ, 15 Indraḥ and Bṛihaspatiḥ.	1–3, 5–21 Trishṭup, 4 Virát.	864

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
97	8.10.4	6.6.36–38	Yá indra	15	Rebhaḥ Kás'yapaḥ.	Indraḥ.	1–9 Bṛihatí, 10 Atijagatí, 11 and 12 Uparishṭádbṛihatí, 13 Atijagatí, 14 Trishṭup, 15 Jagatí.	876
98	8.10.5	6.7.1	Indráya	12	Nṛimedha Ángirasaḥ.	The same.	1–6, 8 Ushṇik, 7, 10 and 11 Kakup, 9 and 12 Puraushṇik.	884
99	8.10.6	6.7.3	Tvám idá	8	The same.	......	Prágátham.	889
100	8.10.7	6.7.4	Ayam te	12	Nemaḥ, of the family of Bhṛiguḥ, 4 and 5 Indraḥ.	Indraḥ, 10 and 11 Vák.	1–5, 10–12 Trishṭup, 6 Jagatí, 7–9 Anushṭup.	892
101	8.10.8	6.7.6	Ṛidhak	16	Jamadagniḥ, of the family of Bhṛiguḥ.	1–5*c* Mitrávaruṇau, 5*d* and 6 Ádityáḥ, 7 and 8 As'vinau, 9 and 10 Váyuḥ, 11 and 12 Súryaḥ, 13 Ushás, or Súryaprabhá, 14 Pavamánaḥ, 15 and 16 Gauḥ.	1 and 2 Prágátham, 3 Gáyatrí, 4 Satobṛihatí, 5–12 Prágátham, 13 Bṛihatí, 14–16 Trishṭup.	898
102	8.10.9	6.7.9	Tvam agne	22	Prayogaḥ, of the family of Bhṛiguḥ, or Agnir Bárhaspatyaḥ (Pávakaḥ), or the two Agnis, the sons of Sahás, called Gṛihapatiḥ and Yavishṭhaḥ, or either of them.	Agniḥ.	Gáyatrí.	905
103	8.10.10	6.7.13	Adars'i	14	Sobhariḥ Káṇvaḥ.	Agniḥ, 14 Agniḥ and the Marutaḥ.	1–4 Bṛihatí, 3 Viráḍrúpá, 7, 9, 11 and 13 Satobṛihatí, 8 and 12 Kakup, 10 Hrasíyasí (Gáyatrí), 14 Anushṭup.	911

CORRECTIONS.

VOL. I.

Page 228, line 24, read श्रीम्—588, 18. जामि: सिं°—893, 18. जिघ्नश्ये.

VOL. II.

Page 7, line 15. शर्धःऽतरः—10, 25. सूरः—13, 24. जेरस्व—16, 26. आचरंती—57, 22. शूरैः—574, 15. गृ° सू° ४.९.—967, 23. प्र—985, 24. ४६.

VOL. III.

Page 45, line 22. अरूपितं—271, 3. कदाँ—831, 9 and 11. दूत्यां.

VOL. IV.

Preface, p. xviii, l. 20. increase, l. 21. decrease; *ends* instead of *begins*.—xxxii, 34. Linga.

Page 17, line 16. द्यामधि—23, 7. मघव—24, 20. हरय:—26, 2. एभिर्नै—30, 17. गायत्रं instead of त्रैष्टुभं—47, 23. नाधितासो—65, 18. मध्येधे—88, 20. विप्रा:—98, 5. पंचदशं—101, 18. वैश्वदेवी instead of वैश्वानरी—109, 11. पंचम्याद्या—146, 10. गोपा—147, 5. वां—155, 17. उत्ऽचरत्—171, 9. एकोन°—175, 6, 8, 11. अबुध्रन्—178, 14. प्रागायं—199, 23. मायिनो—202, 4. शृणुतं, 6. शृणुतं—203, 10. तमैंद्रावरुणं—222, 18. एकोन°—229, 5. पीवोअन्नाँ र°—251, 1. नवमं instead of दशमं; the same in hymns 99, 100, and 101.—252, 15. शाशदानान्—252, 22. केवलः—259, 18. °मस्य—273, 23. भूद्यो—285, 18. क्वेदं—290, 13. एणं—346, 23. नौ—383, 23. विपन्यू—390, 8. जगत्ऽपौ—391, 21. छर्दिर्वे°—395, 2. हुवे—409, 13. वोऽवंस—453, 16. सोभरिराग्नेयं—467, 15. भुवद्व°—467, 20. सोभरे:; the same in p. 478, 14, and p. 486, 24.—474, 19. अतंश्चि°—477, 17. वोचत—481, 17. ते—486, 25. एकादशी द्वादशी च—510, 5. विंदामि—533, 9. यज्ञेभिरावृतो—578, 8. सहस्र—739, 23. इदिहे—747, 18. त्रयोदश्युष्णिक् चतुर्दश्यनुष्टुप् पंचदशी पुरउष्णिग°—770, 4. पंचमं instead of चतुर्थं, and so on to hymn 10.—782, 24. एकादशं—783, 1. कुरु°—864, 12. अध द्रप्स—884, 17. पुर उष्णिगि.

